

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

**TEXT CUT WITHIN
THE BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204699

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. *T81.1*

Accession No.

Author *S952a*

Title

This book should be returned on or before the date last marked below.

శ్రీ రామ చరిత్రము.

శ్రీ రామ చరిత్రము.

శ్రీ రామ చరిత్రము.

శ్రీ రామ ప్రాతిపదిక ముపశేనాపి సంకృతాన్
ముక్తిపాప్నోతి మనుజు కింపున ర్బుద్ధిపూర్వకమ్.
రాశబ్దో చ్చారణాదేవ పాతకా దేహాక్షరాత్
నిర్యాన్తాయాన్ని పాపాని ముదా దశకనాత్మకః
రాశబ్దో చ్చారణేజాతే న క్వా గ్రిత్యాసం విగచ్ఛతి
సుకార శ్రవణే జాతే భస్మ భావం గమిష్యతి.
రామేతి రామచంద్రేతి ముఖద్రేతివా మనున్.
యావజ్జీవం జపన్తయోక్ జీవన్ముక్తో ననంతమావా.
రామాయణస్య మాహాత్మ్యం పశ్యన్ శ్రీరామమహాదేవమ్.
శక్యం వి సరా దగ్ర కుం స శే

బ్రహ్మాండే, రామాయణ ఫలశ్రుతిః,

- ౧ చతుర్వింశ త్సహస్రస్తు రామాయణ మతంద్రితః
యఃపఠే చ్ఛృణోయీద్వాపి నైకుంఠ పదమశ్నుతే.
- ౨ రామాయణం సోత్తరస్తు యశ్శృణోతి పఠత్యపి
సీతా రామ ప్రసాదేన స సర్వం లభతేధువమ్.
- ౩ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం శృణువత్త్యే ద్విజోత్తమ
రామాయణస్త వణాస్య శ్రవణా ద్భూప్రదక్షిణమ్.
- ౪ కృతం సహస్రవారేణ యత్ఫలం తత్ఫలంలభేత్
ఉమాసంహితాయాం ఉమాంప్రతిశివోక్తిః.
- ౫ శృణ్వ నామాయణంభక్త్యా యఃపాదం పదమేవవా
సయాతి బ్రహ్మణస్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతేనదా.
- ౬ యఃకణాకంజలి సంపుటైరహరహం స్సమ్యక్పితృదరా
ద్వాక్షీకే ర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యమ్మధు
జన్తవ్యాధి జరావిపత్తి మరణై రత్యస్తసోపద్రవమ్.
సంసారం సవిహాయగచ్ఛతి పుమాన్విష్ణోః పదంశాశ్వతమ్
- ౭ సక్యద్రామాయణం శ్రుత్వా త్వపుత్రః పుత్రవా న్భవేత్.
రామాయణం పఠేద్యస్తు తస్యగేహే రమాపతిః
- ౮ వాచిబ్రహ్మహ్యహం చిత్రై సత్యమేవ వసామ్యహమ్.
తస్యాక్షిణీ హరిశ్చంద్రో రోమకూపేషు దేవతాః
- ౯ ఏతద్వినా న్యశ్రవణం యఃకుర్వీత సరాధమః
స నారకీతివిజ్ఞేయః సత్యమేత ద్భ్రవీమితే.
- ౧౦ రామాయణమహాపుణ్యకథా యత్ర ప్రవతేతే
శశోః యోజనశతం పవిత్రమితి గద్యతే.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

సం

3

అ

శ్రీమద్రామాయణే * యుద్ధకాండ ప్రారంభః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావ దభిధాషితమ్
రామః ప్రీతిసమాయుక్తో వాక్య ముత్తర మబ్రవీత్.

యతోకవనభంగాద్యమానుషకార్యంబు
లు గావించి, మఱి, వచ్చిన, హనుమం
తుండు, చూడఁజూచినా సంగివిన్నవించిన
నీతావృత్తాంతంబు నాఁకించి, రాముం
డు, పరమసంతుష్టుండై, కృతకృత్యుండ
గుభృత్యునివిషయమయి స్వామియాచ
రింపవలసినపద్ధతిం దెల్పుచు, సుగ్రీవాదు
లకును బ్రోత్సాహంబు సేయుచు, బ్ర
యావృత్తాంతంబుం దెచ్చిన హనుమం
తుం గౌరవించుచున్నాఁడు. —

టీక॥ రామః = రాముఁడు; హనుమ
తః = హనుమంతునియొక్క; అభిభా
షితం = చెప్పబడిన; వాక్యం =
మాటను; యథావత్ = అంతయు;
శ్రుత్వా = విని; ప్రీతిసమాయుక్తః = సం
తోషముతోఁగూడినవాడై; ఉత్తరం =

మైఁదొడై పవలసిన; వాక్యం = మాట
అభివీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, హనుమంతుండు, వి
వించినవృత్తాంతమునంతయు విని, ప
సంతుష్టుండై, పరమప్రియవార్తను,
ప్రపంచ, చెప్పినవానికి, ఏమాటం
వలయునో, అట్టిమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము — ఈశ్లోకమున
దు, “శ్రుత్వా హనుమతః” అనుస్థలమున
“మ” అనునక్షరముచే, గాయత్రీపదునై
దవయక్షరము గ్రహింపబడినది. పద
నాలుగు పేలగ్రంథములయినవి. ఇంక
మనదవ గ్రంథసహస్రంబారింభింప
దుచున్నది.

కృతం హనుమతా కార్యం సుమహద్భువి దులభమ్
మనసాపి యదన్యేన న శక్యం ధరణీతలే. ౨

హనుమతా = హనుమంతునిచే | చుట కైనను; శక్యం = అలవికా
క = మిక్కిలియుగోష్ఠి తత్ (అధ్యాత్మతము) = అ
గూఁడును; దులభం = ముఖ్యము

1. పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాంతం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సజ్గాశం సర్వాలంకార భూషితమ్
2. షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకమ్
తప్తస్వణమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితమ్
3. సుస్తరంపాబ్జనయనం త్రిణేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవణాసమజ్జ్వలమ్.
4. నమామి జనతావంద్యం లంకా ప్రాసాదభంజనమ్
అతసీప్రుష్ప సజ్గాశం దశవణాత్మకం విభుమ్.
5. జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకమ్
ద్వాదశాక్షర మంత్రస్య నాయకం కున్తధారిణమ్.
అంకుశాచ్చ దధానాచ్చ కపివీరం నమామ్యహమ్
త్రయోదశాక్షరయతం సీతాదుఃఖనివారిణమ్.
వీరవణం లసత్కాయం భణేసుగీవమంత్రీణమ్
మాలామంత్రాస్తకం దేవం చిత్రవణంచతుభుకజమ్.
6. పాశాంకుశాభయకరం ధృతటంజనం నమామ్యహమ్
సురాసుర గణైస్సవైక్ స్సంస్తుతంప్రణమామ్యహమ్.
7. ఏవంధ్యాయే న్నరోనిత్యం సర్వపాపైఃప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చింతితంకార్యం శీఘ్రపేవనసంశయః.
8. అష్టమ్యాంవా చతుదశ్యా మర్కవా రేవిశేషతః
సంధ్యాపూజాం ప్రకర్విత ద్వాదశ్యాచ్చవిశేషతః.
9. అంకుమాలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రతిమాంసుధీః
జయే త్తత్రవిద్వాక్యో రక్తవస్త్రేణవేష్టయేత్.
10. గృథాన్భోజయేత్పశ్చ తత్ప్రీత్యై సర్వకామదామ్
11. పూజాంహనుమతస్సుధీః.
12. వాక్యంతరిక్షజమ్

మాంరక్షగక్షపరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానామ్
మేదేహాదేహిమహతీం వసుధాంశ్రియంచ.

౨౧ ఆపద్భ్యోరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయనమోస్తుతే
బంధనం ఛేదయాజస్యం కపివినమోస్తుతే.

౨౨ దుష్టరోగై హనహస రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్ఛాటయరిపూ స్సర్వాన్లోహనం కురుభూభుజామ్.

౨౩ విద్యేషిణౌ మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సజ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.

౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాత్మోసురాస్తక
ఏవం స్తుత్వా హనుమస్తం నరశ్శ్రద్ధా సమన్వితః.

౨౫ పుత్ర పౌత్రాదినహితో సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్

ఇత్యుమాసంహితాయాం ఆంజనేయ
స్తోత్రంసమ్పూర్ణం.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

సం

అథమభ్యత్యునిగాననుట; ఆహుః=దే
ష్టుచున్నారు.
ఎవ్వండు, ఎచ్చరిక గలవాఁడు ను
త్సాహ వంతుండును సమధుండునై

యుండియుతనకాజ్ఞాపించిన కార్యము
నైనను, చేయకుండునో, అతండు,
అథమభ్యత్యుండందురు.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మియోగే నియుక్తేన కృత్యం కృత్యం హనూమతా
నచాత్మా లఘుతాం సీత స్సుగ్రీవశ్చాపి తోషితః. ౧౦

టిక||నియోగే=కార్యమునందు; ని
యుక్తేన=ఆజ్ఞాపింపబడిన; హనూమ
తా=హనుమంతునిచేత; తత్= అట్టి;
కృత్యం=కార్యము; కృతం=చేయబడి
నది. ఆత్మా=తానును;లఘుతాం=చుల
కదనమును;నసీతం=పోండించుకొనబడ
లేదు. సుగ్రీవశ్చాపి= సుగ్రీవుండును;
తోషితః = సంతోషింపఁ జేయబడి
నాఁడు.

అట్లుహనుమంతుండు,తనకాజ్ఞాపిం
చినకార్యంబుసాధించుటయె గాక, త
దనుకూలంబులగు నశోకవనభంగమున
క్షోదిసంహారము లంకాదహనముమొ
దలగు ననేకకార్యములుచేసినాఁడు ;
కావునఁ, దనకును లాఘవంబుగలిగిం
చుకొనలేదు, సుగ్రీవునకును మిక్కిలి
యుసంతోషంబు గలుగఁజేసినాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

అహంచ రఘువంశశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః. ౧౧
వైదేహ్యో దగ్ధనేనా ద్యధమతః పరిరక్షితాః

టిక||అద్య=ఇప్పుడు; అనేన(అధ్యా
హృతము)= ఈహనుమంతునిచేత;వై
దేహ్యః=సీతయొక్క; దశానేన=చూ
చుటచేత;అహంచ=నేనును; రఘువంశ
శ్చ=రఘువంశమును;మహాబలిః=అధిక
మయినబలముగల;లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మ
ణుండును; ధమతః=ధర్మమునందు;

పరిరక్షితాః=కాపాడబడినాము.
ఇప్పుడీహనుమంతుండు సీతంజూచి
వచ్చుటచేత,నేనును, మహాబలుండగుల
క్ష్మణుండును, రఘువంశంబునఁబుట్టిన
వారలందఱు, అత్తహత్యాచోషంబు
నొందక, ధర్మంబు నొందినుఖంబున
నుండునట్లేర్పడినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

ఇదంత మమ దీపస్య మనో ధూయః ప్రకవతి. ౧౨

యదిహః స్య ప్రియాభ్యాతు నా కుమి సదృశం ప్రియమ్

టీక॥ ఇహ = ఇప్పుడు; ప్రియాభ్యా = ప్రియమాలు; ప్రకవతి = ఈప్పు
తుః = ప్రియంబు చెప్పుచున్నది; అస్య = ఈహ
నుమంతునకు; సదృశం = సరియైన; ఇప్పు, డిట్టిప్రియవాతం జెప్పిన
ప్రియం = సంతోషమును; సకుమి (క
రోమి) (ఇతి) యత్ = చేయకున్నాననున
దియేదిగలదో; ఇదంత = ఇదిమాత్ర
ము; దీపస్య = దుఃఖితుండనగు; మమ =
నాయొక్క; మనః = మనసును; ధూ

ఏష సర్వస్వధూతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః. ౧౩

మయా కాలమిమం ప్రాప్య దత్త స్తస్య మహాత్మనః

టీక॥ మయా = నాచేత; ఇమం = సీతనునన్నును మాయద్దతినిం గా
ఈ; కాలం = కాలమును; ప్రాప్య = పొంది; తస్య = అట్టి; మహాత్మనః = పాడిమి ష్టాపకారంబు జేసినట్టిమ
పూజ్యమయిన పరాక్రమంబుగల; హ హాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతున
నూమతః = హనుమంతునకు; దత్తః = కు, ఏమియొసంగిన దీరును? సర్వస్వం
ఇచ్ఛుఁబడిన; ఏషః = ఈ; పరిష్వంగ స్త = బాసంగినం గానితీరదు; కావున, ని
స్తు = కౌఁగలియే; సర్వస్వధూతః = ట్టికాలంబున నిమ్మహాత్మునకు, నే
సర్వస్వదానమయినది; అస్తు (అధ్యా నాసంగు నాలింగనంబె, సర్వస్వప్ర
హృతము) = అగుఁగాక. రానంబగుఁగాక. అని, రాముండు,
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా ప్రీతిహృష్టాంగో రామ స్తం పరిష్వజే. ౧౪

హనూమంతం మహాత్మానం కృతకార్య ముపాగతమ్

టీక॥ రామః = రాముండు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; ప్రీతిహృష్టాం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౧

స ౧

గః = సంతోషముచేగగుపాటునొంది లించుకొనెను.

నదేహముగలవాడై; మహాత్మానం = రాముండిట్లు, చెప్పి, సంతోషంబు
పూజ్యమయినపరాక్రమముగలవాడు చేఁబులకాంకిత దేహుండై, సీతాదే
ను; కృతకార్యం = చేయఁబడినకార్య వింజూచివచ్చినట్టి మహాపరాక్రమశా
ముగలవాడును; ఉపాగతం = వచ్చిన లియగు మానుమంతుం గవుఁగలిండు
వాడునగు; తం = ఆ; హనుమంతం = కొనెను. అని, తాత్పర్యము.
హనుమంతుని; పరిషస్వజే = కవుఁగ

ధ్యాత్వా పునరు వాచేదం పచనం రిఘునందనః. ౧౫
హరిణా మిశ్వరస్యైవ సుగ్రీవస్యోప శృణ్వతః

టీక|| రిఘునందనః = రాముండు; ప్పెను.

ధ్యాత్వా-ఆలోచించి; పునః=మఱల; హ రాముండు, కొంచెమాలోచించి, మ
రిణాం=వానరులకు; ఈశ్వరస్య = ప్ర ఁల, వానరాధీశ్వరుండగు సుగ్రీవుండువి
భుండగు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవుండు; ఉప నచుండఁగానే, యీమాటంజెప్పెను.
శృణ్వతః=నినుచుండఁగానే; భదం = అని, ఆ త్పర్యము.
ఈ; పచనం=మాటను; ఉవాచ = చె

సర్వధా సుకృతం తావత్ప్రీతాయాః పరిమాగణమ్. ౧౬
సాగరంతు సమాసాద్య పున ర్నిష్ఠం మనో మమ

టీక|| సీతాయాః=సీతయొక్క; పరి చినది.

మాగణంతావత్ = వెదకుటమాత్ర సీతను వెదకువిషయమునందుమాత్ర
ము; సర్వధా = అన్నివిధములను; సుకృ ము, అన్నివిధంబులను, మంచిప్రయత్న
తం = చక్కఁగాఁజేయఁబడినది. సాగ మేచేసి, కార్యసాధనమునొందితమి; స
రం = సముద్రమును; సమాసాద్యతు= ముద్రంబుదలంచినంత నే, నామనసునకు
పొందిమాత్రము; పునః=మఱల; మమ= మిక్కిలియుభయంబుగలుగుచున్నది.
నాయొక్క; మనః=మనసు; నిష్ఠం=నిశ్చి అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము .

స ౧

కథంనామ సముద్రస్య దుష్పారిస్య మహాంభసః. ౧౨

హరయో దక్షిణం పారం గమిష్యంతి సమాహితాః

టీక॥ హరయః = వానరులు; సమాహితాః = కూడినవారలయి; దుష్పారిస్య = దాటంగూడనిదియు; మహాంభసః = అధికమయినజలముగలదియునగు; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; దక్షిణం = దక్షిణపుదిక్కునందలి; పారం = గట్టును; కథంనామ = ఎట్లు; గమిష్యంతి = పొందగలరు? వానరులందఱు నొక్కటిగాఁజేరి, దాటంగూడని మహాసముద్రంబు దాటి, దానిదక్షిణపుగట్టునెట్లు పొందగలరు? అని, తాత్పర్యము.

యద్యప్యేషతు వృత్తాంతో వైచేహ్య గదితో సుమ. ౧౩

సముద్రపారగమన హరీణాం కిమివో త్తరమ్

టీక॥ మమ = నాయొక్క; వైచేహ్య = అధ్యాపృతము = ప్రియురాలగు; వైచేహ్యః = సీతకు; ఏషః = ఈ; వృత్తాంతస్తు = సమాచారమును; గదితో = యద్యపి = చెప్పబడినదే; హరీణాం = వానరులయొక్క; సముద్రపారగమనే = సముద్రపుగట్టువొందుటయందు; ఉత్తరం = ఉత్తరము; కిమివ = ఏమి? నా ప్రియురాలగు సీతా ఇవకీ విషయమందు, సమాధానముచెప్పబడియేయున్నది. అయినను, వానరుల సముద్రము దాటుటకేమి యుపాయమున్నది? చెప్పుము అని, రామండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా శోకసంభ్రాంతో రామ శ్శత్రునిబహుళః. ౧౪

హనుమంతం మహాబాహు స్తతోధ్యాయ ముపాగమత్

టీక॥ శత్రునిబహుళః = శత్రువులంజంపువాఁడును; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడునగు; రామః = రామండు; ఇతి = ఇట్లు; హనుమంతం = హనుమంతునిగూచి; ఉక్త్వా = చెప్పి; తతః = అటుపిమ్మట, శోకసంభ్రాంతః = దుఃఖముచేభ్రమణమునొందినవాఁడే; ధ్యానం = ఆలోచనమును; ఉపాగమత్ = పొందెను. శత్రువులజంపువాఁడును మహాబా

హుండనగురామండు, హనుమంతుండు, చింతింపుచుండెను.
జూచి, యిట్లు, చెప్పి, పరమదుఃఖి అని, శాస్త్ర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ప్రథమస్కంఠే.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండప్రథమస్కంఠిక,
మగిసినది.

అను

ద్వితీయస్కంఠాంతంభిః.

తంతుశోకపరివ్యాసం గామం దశరథాత్మజమ్
ఉవాచ వచనం శ్రీమాన్ సుగ్రీవ శ్లోకనాశనమ్. ౧

టీక|| శ్రీమాన్ = అధికమయినసంపద్యోగొట్టునట్టి; వచనం = మాటను; ఉదగల; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు; శోకపరివాచ = చెప్పెను.
ద్యూనం = దుఃఖముచేనుడిగినవాండు అంత, శ్రీమంతుండగు సుగ్రీవుండు, దుఃఖను; దశరథాత్మజం = దశరథునికుమారుండునగు; తం = ఆ; రామంతుండు = రామంజూచి, యతనిదుఃఖంబుబోవునట్లు, మునిగూర్చియె; శోకనాశనం = దుఃఖముం ఈమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం త్వం సంతప్యసే వీర యథా న్యః ప్రాకృత స్తథా
మైవం భూ స్త్యజ సంతాపం కృతఘ్న ఇవ సౌహృదమ్. ౨

టీక|| వీర = పరాక్రమశాలివగురాత్తః = మూఁడు; యథా = ఎట్లా; తముండాః అన్యః = ఇతరుండగు; ప్రాకృతా = అట్లు; త్వం = నీవు; కిం =

ఎందుకు ; సంతప్యసే = పరితపించు
చున్నాఁడనివం=ఇట్లు; మాఘాః=కా
వలదు. కృతఘ్నః = చేయఁబడినయొక
కారమును మఱచువాఁడు; సాహృదమి
వ=స్నేహమునుపలె; సంతాపం= దుః
ఖమును; త్యజ=విడుపుము.

పరాక్రమ శాలివగు రాముడా!
ప్రాకృతనియట్లు, నీవును, బరితపించుచు
న్నావేల? ఇట్లుండవలదు; కృతఘ్నుండు,
స్నేహంబునువదలనట్లు, దుఃఖంబునువి
డుపుము. అని, తాత్పర్యము.

సంతాపస్యచ తే స్థానం సహిపశ్యామి రాఘవ
ప్రవృత్తౌ వుపలభాయాం జ్ఞాతేద నిలయే రిపోః. ౩

టీక|| రాఘవ= రాముడా! ప్ర
వృత్తౌ = సమాచారము ; ఉపలభా
యాం=తెలియఁబడినదగుచుండగా ;
రిపోః=శత్రువుయొక్క; నిలయేచ =
ఉనికిపట్టును ; జ్ఞాతే=తెలియఁబడిన
దగుచుండగా ; తే=నీకు ; సంతాప
స్య=దుఃఖమునకు; స్థానం=కారణము

ను; నపశ్యామిహి=చూడను.
సీతాదేవిప్రవృత్తాంతంబునుశత్రువుం
డుస్థలంబును దెలిసినపదప , నీకుదుఃఖ
ముగలుగుటకెంతమాత్రముకారణము,
నాకుదోచలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

మతిమాన్ శాస్త్రో విశ్వాజ్ఞో పండితశ్చాసి రాఘవ
శ్యజేమాం పాపికాం బుద్ధిం కృతాత్మై వార్థకదూషణీమ్. ౪

టీక|| రాఘవ=రాముడా! త్వం=
నీవు; మతిమాన్ = భవిష్యత్సంగతిచా
లించుచు శక్తిగలవాఁడవును; శాస్త్రోప
త్ = నీతిశాస్త్రము నెఱంగినవాఁడవు
ను; పౌజ్ఞః= ఊహాపోహలుచెలిసిన
వాఁడవును; పండితశ్చ= అధికతత్వ
ణాయముగలవాఁడవును; అసి= అగుచు

న్నావు. కృతాత్మై= చేయఁబడినయా
త్మగల (ధ్యానింపఁబడినయాత్మగలనను
ట)యోగి; అర్థకదూషణీం=మోక్షరూ
పపురుషార్థమును దూషించునట్టి; బు
ద్ధిం (అధ్యాపౌతము) ఇవ=బుద్ధినివ
లె; ఇమాం=ఈ; పాపికాం=పాపిష్ఠు
యిన, ఉత్సాహమునుజెఱపునట్టియను

శ్రీమద్రామాయము * యుద్ధకాండము.

౧౫

స ౨

ట; బుద్ధిం=బుద్ధిని; త్యజ=విడుపుము.
 నీవు, భవిష్యత్సమాచారంబునాలూ
 చించువాడవు; నీతిశాస్త్రంబుఁజెలిసిన
 వాడవు; ఊహాబోహలయందు సమర్థుం

డవు; పండితుండవు; యోగియగువాఁడు
 మోక్షపాప్తిబాధకంబగుబుద్ధివిడుచు
 నట్లు; నీవీయుత్సాహబాధకబుద్ధినివిడువ
 వలయును. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం లంఘయిత్వాతు మహానికాసమాకులమ్
 లంకా మారోహయిష్యామో హానిష్యామశ్చ తే రివుమ్. ౫

టీక||వ.యం(అధ్యాహృతము)=మే
 ము; మహానికాసమాకులం = పెద్దమొస
 ల్ల చేనిండిన; సముద్రం=సముద్రమును;
 లంఘయిత్వాతు = దాటియు; లం
 కాం = లంకాపురిని; ఆరోహయిష్యా
 మః = ఎక్కెదము. తే=నీయొక్క; రి

వుంచ = శత్రువును; హనిష్యామశ్చ-
 చంపెదము
 మేము; మహానికా రాదుల చేనిండిన సము
 ద్రంబును దాటి, లంకాపురికోటలపైకె
 క్కి-నీశత్రువును రావణునింజంపెదము.
 అని, తాత్పర్యము.

నిరుత్సాహస్య దీనస్య శోకపర్యాకులాత్తనః
 సర్వాధావ్య వసీదంతి వ్యసనం చాధిగచ్ఛతి. ౬

టీక||నిరుత్సాహస్య = ఉత్సాహ
 ములేనివాఁడును; దీనస్య=దైన్యము గ
 లవాఁడును; శోకపర్యాకులాత్తనః =
 దుఃఖముచేఁగలఁతఁజెందిన మనసుగల
 వాఁడునగు పురుషునియొక్క; సర్వా
 ధాః=సమస్తకార్యములును; వ్యవసీ
 దంతి=చెడుచున్నవి. సః(అధ్యాహృ
 తము)=అతండు; వ్యసనంచ-కష్టము

ను; అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.
 ఎల్లప్పుడును దుఃఖంబు నవలంబించి
 యుండువానికి, దుఃఖంబువలన, దై
 న్యంబుగల్గి, దాననుత్సాహనాశంబు
 ను, అందువలన సమస్తకార్యహానియుం
 గల్గును; అంత, నతనికి దుఃఖంబుమా
 త్రమేగాక, గొప్పయాపదయు సంభ
 వించును. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే శూరా సృమథాశ్చ సర్వే నో హరియాధపాః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

తృప్తియాధాం కృతోత్సాహః ప్రవేష్టుమపి పావకమ్. 2

<p>టీక॥శూరాశ్చ=యుద్ధమునందుభయములేచివారలును;సమధాశ్చ=సమధులునగు;సః=మనయొక్క;ఇమే=ఈ;హరియూధపాః=వానరసేనానాయకులు;సర్వే=అందఱును;గ్వప్తి=యాధాం=నీసంతోషముకొనుటకు;పావకం=అగ్నిహోత్రమును;ప్రవేష్టుమపి=</p>	<p>ప్రవేశించుటకై నను; కృతోత్సాహః=చేయఁబడినయుత్సాహముగలవారలు. శూరులును, ఉపాయంబులంబండితులునగు, మనవానరశ్రేష్ఠులందఱును, నీసంతోషంబునకై యగ్నిహోత్రముఁజొచ్చుటకై నను, సిద్ధులైయున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏషాం హాషేణ జానామి తర్కశ్చాస్మిన్ దృఢో మమ

<p>టీక॥ఏషాం=ఈవానరులయొక్క; హాషేణ=సంతోషముచేత; జానామి=తెలుసుకొనుచున్నాను. అస్మిన్=ఈవిషయమునందు;మమ=నాయొక్క; తర్కశ్చ=ఊహయు;దృఢః=స్థిరమయినది.</p>	<p>ఈవానరులసంతోషంబుబాడఁగా విరలకట్టియుత్సాహంబుగలదని, నాకుఁ దెలిసి యున్నది; ఈవిషయమునందు నేనుశ్చైవదియధాధము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విక్రమేణ సమానేష్యే సీతాం హత్వా యధారిపుమ్. ౩
రావణం పాపకమాణం తథా త్వం కతుం మహాసి

<p>టీక॥యథా=ఎట్లు;అహం(అధ్యాత్మతము)=నేను;విక్రమేణ=పరాక్రమముచేత; రిపుం=శత్రువయిన;పాపకమాణం=పాపంబులగుకార్యములుగల;రావణం=రావణుని;హత్వా=చంపి;సీతాం=సీతాదేవిని;సమానేష్యే=తెత్తునో;తథా=అట్లు;త్వం=నీ</p>	<p>పు;కతుం=చేయుటకు;అహాసి=తగుదువు. నేనుబరాక్రమంబునఁ, బాపిష్ఠుండగుశత్రువును రావణుండుంపి, సీతాదేవిఁదెచ్చునట్లు, నీవును, మిక్కిలియును ఉత్సాహంబు నవలంబించి యుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సేను రత్రయథా బధ్యే ద్యధా పశ్యేమ తాం పురీమ్. ౯
తస్య రాక్షసరాజస్య తథా త్వం కురు రాఘవ

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! యమ = చాతుమో; తథా = అట్లు ;
ధా = ఎట్లు; అత్ర = ఈసముద్రమునం త్వం = నీవు; కురు = చేయుము.
దు; సేతుః = కట్ట; బధ్యేత్ (బధ్యేత) - రాముడా! సముద్రంబునందు ,
కట్టబడునో; యథా = ఎట్లు ; రాక్షసేతుశ్చగట్టునట్లును , మనమురాక్షసే
సరాజస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు; తత్వరుండగుర వణునిలంకాపట్టణంబును
స్య = ఆరావణునియొక్క; తాం = బొచ్చునట్లును, నీవాలోచింపుము.
ఆ; పురీం = లంకాపట్టణమును ; పశ్యే అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వాతు తాం పురీం లంకాం త్రికూటశిఖరే స్థితామ్. ౧౦
హతంచ రావణం యుద్ధే దశకనాం దుపధారయ

టీక॥ త్రికూటశిఖరే = త్రికూటపర్వశ్చయించుకొనుము.
తశిఖరమునందు ; స్థితాం = ఉన్నట్టి ; త్రికూటపర్వతశిఖరంబునఁబ్రతిష్ఠిత
తాం = ఆ; పురీం = లంకాపట్టణమును; మయియున్నయాలంకాపట్టణముఁజూ
దృష్ట్వాతు = చూచినంతనె; దశకనాత్ = చినం జాలును; అంత , రావణం
చూచుటవలన; రావణం = రావణుని ; దుయుద్ధంబునం జంపఁబడి నట్టె నీశ్చ
యుద్ధే = యుద్ధమునందు; హతంచం యింపవచ్చును.
పఁబడినవానిఁగా ; ఉపధారయ = ని అని, తాత్పర్యము.

అబద్ధ్యా సాగరే సేతుం ఘోరే తు వరుణాలయే. ౧౧
లంకా న మదితం శక్యా సేంద్రై రపి సురాసురైః

టీక॥ ఘోరే = భయంకరమయినది దగ్గమునందు; సేతుం = కట్టను; అబ
య్య; వరుణాలయే = వరుణదేవునియొద్దాతు = కట్టకయే; సేంద్రైః = ఇం
నికీపట్టయినయైనగు; సాగరే = సముద్రునితోఁగూడిన; సురాసురైః = దేవా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

సురులచేతను; లంకా = లంకాపట్టణము; మదిఁజేతుం = మదిఁజేయుటకు; నశక్త్యా = అలవికాదు.

భయంకరంబగు సముద్రంబునందు

సేతువుగట్టక, దేవేంద్రసహితులగుదేవాసురులయినను, లంకాపురిం దేఱిచాడఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

సేతు ర్బద్ధ స్సముద్రేచ యావ ల్లంకాసమీపతః. ౧౨
సర్వం తీర్ణం చ వై సైన్యం జిత మిత్తుపధారయ

టీక॥ యావత్ = ఎంతకాలమునకు; సముద్రే = సముద్రమునందు; లంకాసమీపతః = లంకాసమీపమునందు; సేతుశ్చ = సేతువుమాత్రము; బద్ధః = కట్టబడినదో; తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతకాలమునకు; సర్వం = సమస్తమయిన; సైన్యం = సైన్యమును; తీర్ణం = దాఁచిన

ది. జితంచ = జయించినదియు. ఇతి = అని; ఉపధారయ = నిశ్చయించుము. లంకవఱకు, సముద్రంబున, సేతువుగట్టిన తుఱంబుననె, యీవానరసైన్యంబంతయు, సముద్రంబుదాఁచి, జయంబునుంబొందినదని, యెంచుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే హి సమరే శూరా హరయః కామరూపిణః. ౧౩
శక్తా లంకాం సమానేతుం సముత్పాట్వ స రాక్షసామ్

టీక॥ సమరే = యుద్ధమునందు; శూరాః = శూరులును; కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలునగు; ఇమే = ఈ; హరయః = వానరులు; స రాక్షసాం = రాక్షసులతోఁగూడిన; లంకాం = లంకాపురిని; సముత్పాట్వ = పెల్లగించి; సమానేతుం = తెచ్చుటకు; శక్తాహి = స

మర్తులుగదా! యుద్ధంబునందు శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు, లంకాపట్టణమును రాక్షసులతోఁగూడఁబెల్లగించితెచ్చుటకును, శక్తులయియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

త దలం విక్లబా బుద్ధీ రాజ స్సర్వాథానాశినీ. ౧౪
పురుషస్య హి లోకే స్త్రి తోక శ్చోర్యాపకవణః

శ్రీమద్రామాయము * యుద్ధకాండము.

౧౯

స ౨

టీక || రాజన్ = రాజా! తత్ = అం హి = శౌర్యమునుతగ్గించునదిగదా!
దువలన; సర్వాథానాశినీ = సమస్త రాజా! అందువలన, సమస్తకా
కార్యంబులనునశింపజేయునట్టి; విక్ల ర్యంబులనునశింపజేయునట్టి యీదుః
ఖా = దుఃఖితయగు; బుద్ధిః = బుద్ధి; ఆ ఖంబునువదలము; లోకంబునందంతటఁ
లం = వలదు. అస్మిన్ = ఈ; లోకే = బురుషుండు, దుఃఖమునొందునేని, అతని
లోకమునందు, శోకః = దుఃఖము; పురుష శౌర్యము నశించును.
స్య = పురుషునకు; శౌర్యాపకషణో అని, తాత్పర్యము.

యత్తు కార్యం మనుష్యేణ శౌండిర్య మవలంబతా. ౧౫
అస్మిన్ కాలే మహాప్రాజ్ఞ సత్త్వ మాతిష్ఠ తేజసా

టీక || మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండి తేజసా = పరాక్రమముతో; ఆతిష్ఠ =
తుండవగురాముఁడా; శౌండిర్యం = అవలంబించుము.
శౌర్యమును; అవలంబతా = అవలం మహాపండితుండవగు రాముఁడా!
బించునట్టి; మనుష్యేణ = మనుష్యునిచే శౌర్యమప్రధానముగాఁ గలపురుషుం
త; యత్తు = ఏదిమాత్రము; కార్యం = డు, దేనివదలకుండవలయునో, అట్టిదై
చేయఁదగినదో; అస్మిన్ = ఈ; కా ర్యంబునుబరాక్రమంబును, అవలంబిం
లే = కాలమునందు; తత్ (అధ్యాహ్న చియిండుము. అని, తాత్పర్యము.
తమ) = అట్టి; సత్త్వం = ధైర్యమును ;

శూరాణాం హి మనుష్యాణాం శ్వద్విధానాం మహాత్మ నామ్. ౧౬
వినష్టేవా ప్రణష్టేవా శోక స్సర్వాథానాశనః

టీక || శ్వద్విధానాం = నీయట్టివారలు వా = అగడకుండుదానివిషయమందుఁ
ను; శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయ గాని; ప్రణష్టేవా = నశించినదానివిష
ములేనివారలును; మహాత్మనాం = పూ యమందుఁగాని; శోకః = దుఃఖము; స
జ్యమయిన స్వభావముగలవారలునగు; ర్వాథానాశనోహి = సమస్తకార్యము
మనుష్యాణాం = మనుష్యులకు; వినష్టే లనశింపజేయునదిగదా!

ప్రతిపగాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

నీయట్టిశూరులును మహాత్ములునగు
పురుషులు, అగపడకుండుదానివిషయమ
యిగాని, నశించినదాని విషయమైగాని
ఏవిషయమందును , ఎంతమాత్రము ,

దుఃఖము నొందఁగూడదు ; అట్లుదుః
ఖమునొందిరేని , సమస్తకార్యంబులు
నుజేడును. అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠ స్సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః. ౧౭
మద్విదై స్సచివై స్సాధక మరిం జేతు మిహ హాసి

టీక॥ త్వంతు=నీవును; బుద్ధిమతాం=బుద్ధిమంతులలో; శ్రేష్ఠః = ఉత్తముండు
వు; సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః=సమస్త
ములయిన శాస్త్రార్థముల యందును
బండితుండవు; మద్విదై=నాయట్టివార
లగు; సచివై స్సాధకం = సహాయ
లతోఁగూడ; ఇహ=ఇప్పుడు; అరిం=
శత్రువును; జేతుం=జయించుటకు ;

అహాసి=తగుదువు.
నీవు, సమస్తబుద్ధిమంతులలోను ను
త్తముండవు; సమస్తములయిన శాస్త్రార్థ
మును నెలిసినవాండవు; మఱియు,
నాయట్టి సహాయులఁగూడి , యిప్పు
డు, శత్రువును వధించుము.
అని, తాత్పర్యము,

నహి పశ్యామ్యహం కంచి త్రిపు లోకేషు రాఘవ. ౧౮
గృహీతధనుసో యస్తే తిష్ఠే దభిముఖో రణే

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! యః=
ఎవ్వడు; రణే = యుద్ధమునందు; గృ
హీతధనుషః=గ్రహించబడినధనుస్సుగ
ల; తే=నీకు; అభిముఖః= ఎదురై నవాఁ
డై; తిష్ఠేత్=నిలుచునో; తం(అధ్యా
హృతము)-అట్టివాని; కంచిత్=ఒకా
నొకనివైనను; త్రిపు=మూడైన; లో

కేషు=లోకములయందును; అహం =
నేను; నపశ్యామిహి=చూడనుగదా!
రాముఁడా! యుద్ధంబుననీవు ధను
వుధరించియుండఁగా , నీయెదుటనిలు
వంజాలినవాఁడు , ముల్లోకంబులందె
వ్వందును, నాకగపడలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

వానరేషు సమాస క్తం న తే కార్యం విపశ్యతే. ౧౯

అచిరాద్దృశ్యసే సీతాం తీర్త్వా సాగర మక్షయమ్

టీక॥ వానరేషు = వానరులయందు;	తాదేని; ద్రక్ష్యసే = చూడఁగలవు.
సమాస క్తం = సంబంధించియున్న; తే =	వానరులపైనుంచియుండు నీకార్య
నీయొక్క; కార్యం = పని; నవిపత్యతే =	ము, ఎంతమాత్రముచెడదు; ఇంక, ననం
చెడదు. అక్షయం = నాశములేని; సాగ	తంబగుసముద్రంబుదాటి, శీఘ్రంబున
రం = సముద్రమును; తీర్త్వా = దాటి;	నెసీతాదేవిజూడఁగలవు.
అచిరాత్ = శీఘ్రముననే; సీతాం = సీ	అని, తాత్పర్యము.

త దలం శోక మాంబు క్రోధ మాంబ భూపతే. ౨౦
నిశ్చేష్టాః త్కత్రియా మందా స్సర్వే చండస్య విభృతి

టీక॥ భూపతే = భూమికిఁబ్రభుఁడవ	భృతి = భయపడుచున్నారు.
గురాముఁడా! తత్ = అందువలన; శో	రాముఁడా! అట్లుకావున, ఇంతవఱ
కం = దుఃఖమును; ఆలంబ్య = అవలంబిం	కుదుఃఖంబవలంబించినదిచాలును; ఇంక
చి; ఆలం = చాలును. క్రోధం = కోపము	దుఃఖంబువిడువుము; క్రోధంబునవలం
ను; ఆలంబ = అవలంబించుము. నిశ్చే	బించుము; త్కత్రియులుఁగుద్యోగులగుదు
ష్టాః = నిరుద్యోగులగు; త్కత్రియాః = త్క	రేని, మందభాగ్యులగుదురు; భయంకరుఁ
త్రియులు; మందా = మందులు. సర్వే =	డగువాని కందఱునుభయ పడుదురు.
అందఱును; చండస్య = భయంకరునికి; వి	అని, తాత్పర్యము.

లంఘనాథకంచ ఘోరస్య సముద్రస్య నదీపతే. ౨౧
సహస్త్వాభి రిహాపేత సూక్ష్మబుద్ధి ర్విచారయ

టీక॥ నదీపతే = నదులకుఁబ్రభువు	త్కబుద్ధిః = సూక్ష్మమగుబుద్ధిగల; త్వం =
ను; ఘోరస్య = భయంకరమునగు;	(అధ్యాహృతము) = నీవు; అస్తాభిస్స
సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; లం	హా = మాతోఁగూడ; ఉపేతః = కూడిన
ఘనాథకంచ = దాఁటుటకొఱకును; సూ	వాఁడవై; ఇహ = ఇచ్చట; విచారయ =

అలోచింపుము.

భయంకరంబగు సముద్రంబుదాఁ
ఋనుపాయంబును, సూక్ష్మబుద్ధివగునీ

ప్రమమ్ముఁగూడి , యిచ్చట నెయ్యాలో
చింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సర్వం తీణాంచ మే నైవ్యం జిత మి త్యుపధారయ. ౨౨

టీక॥ తీణాంచ=దాఁటిన; సర్వం= సమ స్తమయిన; మే=నాయొక్క; నై న్యంచ=నైవ్యమును; జితం= జయించి నది; ఇతి=అని; ఉపధారయ = నిశ్చ యించుకొనుము.

నానైవ్యంబంతయు సముద్రంబు దాఁటిలంకంజేరు నేని, సిద్ధముగాజయ మునొందినట్టేయెంచుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే హి హరయ శ్చూరా స్సమరే కామరూపిణః
తా నరీ నివృణ్ణమిష్యంతి శిలాపాదపవృష్టిభిః. ౨౩

టీక॥ సమరే= యుద్ధమునందు; శూరాః= భయములేని వారిలును; కామ రూపిణః= ఇచ్చార్చనమగురూపముగల వారలునగు; ఇమే=ఈ; హరయః= వా నరులు; తా=ఆ; అరీ= శత్రువుల ను; శిలాపాదపవృష్టిభిః= తాళ్ల యొ క్కయుచృక్షములయొక్కయు వానల

చేత ; విధమిష్యంతిహి= చంపుదురు గదా! యుద్ధంబునశూరులును గామరూపు లునగు నీవానరులు, తాళ్లను వృక్షం బులనుగురిపించి , రాక్షసులనందఱను, గిటఁగింతురు. అని, తాత్పర్యము.

కథంచి శ్శంతరిష్యామ స్తే వయం పరుణాలయమ్
హత మిశ్యేవ తం మన్యే యుద్ధే సమితి నందనమ్. ౨౪

టీక॥ తే=అట్టి; వయం=మనము; పరుణాలయం=సముద్రమును; కథంచి

తే=ఎట్లయినను, శంతరిష్యామః= దాఁ టెదము. సమితి నందనం= యుద్ధమునం

దుసంతోషంబు గలుగఁ జేయునట్టి రా
ముఁడా; తం=ఆ రావణుని; హతం=
చంపఁబడినవానిఁగా; ఇత్యేవ= ఇట్లే;
మన్యే= తలంచుచున్నాను.

యుద్ధో త్సుకుండ వగు రాముఁ

డా ! సేతువుచేతనే కాదు , మఱి
యేయుపాయముచేనైనను, సముద్రం
బుదాటుదుము; రావణుండునుహతుం
డయ్యెననియే, తలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కిముక్త్యా బహుధా చాపి సర్వధా విజయా భవాన్
నిమిత్తానిచ పశ్యామి మనో మే సంప్రహృష్యతి. ౨౫

టీక॥ బహుధాచాపి=పెక్కువిధం

బులను; ఉక్త్యా=చెప్పి; కిం= ఏమిప్ర
యోజనము? సర్వధా=అన్నివిధంబుల
ను; భవాన్=నీవు; విజయా=జయముగల
వాఁడవు. నిమిత్తానిచ=శుభనిమిత్తము
ను; పశ్యామి=చూచుచున్నాను. మే=నా
యొక్క; మనః=మనస్సు ; సంప్రహృ
ష్యతి = మిక్కిలియుసంతోషించు చు

న్నది.

పెక్కుమాటలుచెప్పియేమిప్రయో
జనము? అన్నివిధంబులనునీకవశ్యముజ
యమేగలుగును ; అట్లునాకుశుభనిమి
త్తంబులుదోచుచున్నవి ; నామనంబు
ను, మిక్కిలియుసంతోషంబు నొందియు
న్నది. అని, సుగ్రీవుండురామునితోఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్వితీయస్కంఁఁ.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వితీయస్కంఁటేక ,

ముగిసినది.

అ

తృతీయ స గ ఁ ప్రారంభః.

సుగ్రీవస్య వచ శ్చ త్వా హేతుమ త్వరమాథ=విత్
ప్రతిజగ్రాహ కాకుత్స్థో హనుమంత మథాబ్రవీత్. ౧

టీక॥ పరమాథ=విత్ = పరమాథ=	బ్రవీత్ = చెప్పెను.
ముఁడెలసిన; కాకుత్స్థః = రాముఁడు ;	పరమాథ=వేత్తయగురాముండు,
సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; హేతు	సుగ్రీవుండుచెప్పినయుక్తియుక్తం బగు
మత్ = కారణముగల; వచః = మాట	మాటనువిని దానికొప్పుకొని, యంత
ను; త్వా = విని; ప్రతిజగ్రాహ =	హనుమంతుంజూచి, యిట్లుచెప్పెను.
అంగీకరించెను. అథ = అటుపిమ్మట;	అని, తాత్పర్యము.
హనుమంతం = హనుమంతునిగూర్చి; అ	

తపసా సేతుబంధేన సాగరోచ్ఛేదనేన వా
సర్వధా సుసమర్థోన్తి సాగరస్యాస్య లంఘనే. ౨

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;	ధుం=దను; అన్తి=అగుచున్నాను.
స; పతసా=తపస్సుచేతగాని; సేతుబం	తపంబుచేసిగాని, సేతుబంధంబు
ధేన=సేతువుకట్టుటచేతగాని; సాగరో	గావించిగాని, సముద్రంబు నెండించుట
చ్ఛేదనేన= సముద్రంబునెండించు	చేతగాని, యేవిధంబుననయినను, ఈస
టచేతగాని; సర్వధా=అన్నివిధంబుల	ముద్రంబుదాటుటకు, మిక్కిలియుసమ
ను; అస్య= ఈ; సాగరస్య=సముద్రం	ధుం=దనై యున్నాను; ఇంకనీ విషయ
బుయొక్క; లంఘనే= దాటుటయం	మునందేమియు చింతయొక్కఁబలేదు.
దు; సుసమర్థః= మిక్కిలియు సమ	అని, తాత్పర్యము.

కతి దుగ్ధాణి దుగ్ధాయా లంకాయా బ్రూహి తాని మే
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి త త్వం దర్శనా దివ వానర. 3

బలస్య పరిమాణంచ ద్వారదుగ్ధక్రియామపి

గుప్తికమచ లంకాయా రక్షసాం సదనాని చ. ౪

టీక॥వాసర=హనుమంతుడా! దు
గాయాః - పొందనలవిగాని;లంకా
యాః=లంకాపట్టణమునకు; దుగా
ణి=కోటలు;కతి=ఎన్ని?తాని-వానిని;
మే=నాకొఱకు; బ్రూహి=చెప్పుము.
బలస్య=సైన్యముయొక్క-; పరిమాణం
చ = కొలఁచిని;ద్వారదుగ్ధక్రియామ
పి=ద్వారమునందలిప్రవేశింపనలవిగాని
కార్యమును;లంకాయాః = లంకయొ
క్క;గుప్తికమచ = రక్షణకార్యము
ను;రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;సద
నానిచ=గృహములను;తత్=దాని;స
ర్వం=అంతను;దర్శనాదివ=చూచుటవ

లనవలె;జ్ఞాతుం = తెలిసికొనుటకు;ఇ
చ్ఛామి=కోరుచున్నాను.
హనుమంతుడా!ప్రవేశింపనలవిగా
నట్టిలంకాపురికెన్నిదుర్గంబులున్నవి?వా
నినాకుంజెప్పుము;మతియు, సైన్యపరి
మాణంబును, ద్వారంబుననెవ్వరునుబ్ర
వేశింపకుండునట్లుగావించియున్నరక్ష
ణంబును, బ్రాకారాట్టాలకాది సన్నివే
శంబును,రాక్షసులగృహంబులను, వీని
నంతయుఁబ్రత్యక్షముగాఁగంటఁజూచి
నట్లు, చక్కఁగాఁడెలిసికొనఁ గోరుచు
న్నాను.అని, తాత్పర్యము.

యథాసుఖం యథావచ్చ లంకాయా మసి దృష్టవాక్

సర్వ మాచక్ష్య తత్త్వేన సర్వథా కుశలోహ్యసి. ౫

టీక॥త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;
యథాసుఖం=అనాయాసముగా;య
థావచ్చ=చక్కఁగాను;లంకాయాం=
లంకయందు;దృష్టవాక్ = చూచిన
వాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు. తత్త్వే
న=యాధాత్మ్యముచేత;సర్వం= అం
తను; ఆచక్ష్య= చెప్పుము. సర్వథా=
అన్నివిధంబులను; కుశలః= సమర్థుఁ

డవు; అసి=అగుచున్నావు.
నీవు, అనాయాసంబున, లంకలో
నంతయుఁ జూచియున్నావు; దానినం
తయు, నిప్పుడుసవిస్తరముగా, నాకుం
జెప్పుము; అన్నిటికిని, నీవుసమర్థుఁడ
వు. అని; రాముండు, హనుమంతుని
తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా రామస్య వచనం హనుమా న్నారుతాత్తజః
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠో రామం పున రథా బ్రవీత్. ౬

టీక॥వాక్యవిదాం=మాటలు చెలిసి;	టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
నవారలలోపల; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముడును;	మాటలాడం చెలిసిన వారిలోను త్త
మారుతాత్తజః= వాయుదేవునికుమారుండునగు;	ముండును వాయుదేవుని కుమారుండున
హనుమాన్ = హనుమంతుండు;	గుహనుమంతుండు , రాముండానతి
రామస్య=రామునియొక్క;	చ్చినమాటనువిని , రామునింటాచి ,
వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; ఆ	మఱల, నిట్లుని, చెప్పెను.
థ=అటుపిమ్మట; పునః= మఱి; రా	అని, తాత్పర్యము.
మం=రామునిగూచి; వాక్యం=మా	

శూరయతాం సర్వమాఖ్యాస్యే దుగ్ధకమవిధానతః
గుప్తా పురీ యథా లంకా రక్షితాచ యథా బలైః. ౭
రాక్షసాశ్చ యథా స్నిగ్ధా రావణస్యచ తేజసా
పరాం స మృద్ధిం లంకాయా స్సాగరస్యచ భీమతామ్. ౮
విభాగంచ బలౌఘస్య నిదేశంచ వాహనస్య చ

టీక॥లంకా=లంకయును; పురీ = ప	ప్రభావముచేత; లంకాయాః = లంక
ట్టణము; యథా=ఎట్లు; దుగ్ధకమవి	యొక్క; పరాం=అధికమయిన; సమృ
ధానతః= దుగ్ధకార్యసన్నివేశమువల	ద్ధించ=సమృద్ధిని; సాగరస్య= సముద్ర
న; గుప్తా=రక్షింపఁబడినదో; యథా=	ముయొక్క; భీమతాంచ = భయంకర
ఎట్లు; బలైః = సైన్యములచేత; రక్షితా	త్వమును; బలౌఘస్య= సైన్యసమూహ
చ=రక్షింపఁబడినదియునో; యథా=ఎ	ముయొక్క; విభాగంచ= విభజనమును;
ట్లు; రాక్షసాశ్చ = రాక్షసులును; స్ని	వాహనస్య = వాహనముయొక్క; ని
గ్ధాః=స్నేహముగలిగినవారలో; రా	దేశంచ=విభాగమును; సర్వం=అంత
వణస్య=రావణునియొక్క; తేజసా=	ను; అఖ్యాస్యే = చెప్పెదను. శూరయ

తాం=వినబడు గాక.

లంకాపురియందు, దుగ్గవిధానంబుననుసైన్యంబుల చేతను రక్షింపఁబడి యుండువిధంబును, రాక్షసులకురావణునియందుంగలస్నేహంబును, రావణునిప్రభావంబును, లంకయందలిస

ర్వసమృద్ధిని, సముద్రంబుభయంకరముగానుండుటను, లంకయందు, సైన్యసంఖ్యాసన్నివేశాదిక్రమంబును, రథగజతురగాదివిభాగంబును, అంతయుంజెప్పెదను, వినుడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా కపిశ్రేష్ఠః కథయామాస తత్త్వతః. ౯

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః= వానరోత్తముఁడగుహనుమంతుండు ; ఎవం = ఇట్లు ; ఉక్త్యా=చెప్పి; తత్త్వతః=యాధాధ్యక్షమువలన; కథయామాస=చెప్పెను

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు, ఈప్రకారముచెప్పి, యాధాధ్యక్షముగా, లంకాసన్నివేశక్రమంబంతయుంజెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

హృష్టప్రముదితా లంకా మత్తద్విపసమాకులా

మహతీ రథసంపూర్ణా రక్షోగణసమాకులా. ౧౦

వాజిభిశ్చ సుసంపూర్ణా సా పురీ దుగ్గమా పరైః

టీక॥ హృష్టప్రముదితా= మిక్కిలి యుసంతోషించిన జనులుగలదియు ; మత్తద్విపసమాకులా = మడించినదేనుంగులచేనిండినదియు; మహతీ= పెద్దదియు; రథసంపూర్ణా= రథములచేనిండినదియు ; రక్షోగణసమాకులా=రాక్షససమాహములచే నిండినదియు; వాజిభిశ్చ=గుఱ్ఱములచేతను; సుసంపూర్ణా=మిక్కిలియునిండినదియునగు; సా= ఆ; లంకా=లంకయను;

పురీ=పట్టణము; పరైః= శత్రువులచేత, దుగ్గమా=పొందరానిది.

లంకాపురిలోని జనులందఱును మహి సంతోషముతో నున్నారు ; ఆపట్టణము మిక్కిలియు విశాలమయినది ; అందురథంబులు నేనుంగులు గుఱ్ఱంబులు నిండియున్నవి; రాక్షసులు లెక్క-లెక్కయున్నారు; శత్రువులకు దానింబ్రవేశంపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

దృఢబద్ధకవాటాని మహాపరిఘవంతిచ. ౧౧

ద్వారాణి విపులాన్య స్యా శ్చత్వారి సుమహాంతిచ

టీక॥ అస్యాః=ఈలంకాపట్టణము (అధ్యాహృతము)= కలవు.
 నకు; దృఢబద్ధకవాటాని= దృఢముగా లంకాపట్టణమునకు , దృఢముగా
 బంధింపఁబడినతలుపులుగలవియు; మ నాణులు మొదలగువానిచే బంధింపఁబడి
 హాపరిఘవంతిచ = పెద్దగడియమ్రా నతలుపులు గలవియుఁబెద్దగడియమా
 నులుగలవియును; విపులాని= విశాల నులుగలవియు విశాలంబులును మిక్కి
 ములును ; సుమహాంతిచ=మిక్కిలిపె రియు నున్నతంబులునగు , నాలుగు
 ద్వవియునగు ; చత్వారి=నాలుగయి ద్వారంబులుగలవు.
 న ; ద్వారాణి=ద్వారములు; సంతి అని, తాత్పర్యము.

తత్రే షూపలయంత్రాణి బలవంతి మహాంతిచ. ౧౨

ఆగతం పరస్సైన్యం తు తత్ర శైః ప్రతిహన్యతే

టీక॥ తత్ర=ఆద్వారములయందు; కొట్టఁబడుచున్నది.
 బలవంతి = అధికమయినబలముగలవి ఆద్వారంబులందు , బలిష్ఠంబులు
 యు ; మహాంతిచ=పెద్దవియునగు; ను విఫలంబులునగు , బాణమోచక
 ఇషూపలయంత్రాణి = బాణయంత్ర యంత్రంబులును , శిలామోచకయం
 ములునుశిలాయంత్రములును ; సంతి త్రంబులును , ఉన్నవి; శత్రుసైన్యంబ
 (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి ; తత్ర చ్చట్టిపచ్చినప్పుడు , ఆయంత్రంబులు,
 తు=అచ్చటనై; ఆగతం= వచ్చిన; పర బాణంబులునుశిలలనుగురిపించి , యా
 సైన్యం = శత్రుసైన్యము ; శైః=ఆ సైన్యంబునంతయు, ననింపఁజేయును.
 యంత్రములచేత ; ప్రతిహన్యతే = అని, తాత్పర్యము.

ద్వారేష సంస్కృతా భీమాః కాలాయసమయా శ్శిలాః. ౧౩

శతశో రచితా వీరై శ్శతక్షూర్భి రక్షసాం గణైః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౨౯

స 3

టక॥వీరైః = పరాక్రమశాలులగు; నూలులుగా; రచితాః = చేయబడినవి,
రత్నసాం = రత్నసులయొక్క; గజైః = స్థాపింపబడినవి.
సమూహములచేత; ద్వారేషు = ద్వార
ములయందు; సంస్కృతాః = సంస్కరిం
పబడినవియు; భీమాః = భయంకరము
లును; కాలాయసమయాః (కాలాయస
మయ్యః) = ఇనుము వికారములయినవి
యునగు; శతఘ్నైః = నూర్గురంజంపున
ట్టి; శిలాః = గుడియలు; శతశః = నూలు

ఆద్యవంబులందు, బరాక్రమశా
లగు రత్నసులు, భయంకరంబులను
నొక్కమాటుప్రయోగించిన నూర్గురం
జంపునవియునగుననుపగుడియలు, సిద్ధం
బుగా, నుంచయున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

సౌవణ్య శ్చ మహాంస్తస్యాః ప్రాకారో దుష్ప్రసక్తః. ౧౪
మణివిద్రుమవై ధూర్యముక్తావిరచితాంతరః

టక॥తస్యాః = ఆలంకారురికి; సౌవ (ము) = కలదు.
ణః = బంగారువికారంబును; మ
హా = పెద్దదియు; దుష్ప్రసక్తః =
ఎదిరింపనలవిగానదియు; మణివిద్రుమ
వై ధూర్యముక్తావిరచితాంతరః = మ
ణులచేతనుపగడములచేతను వై ధూర్య
ములచేతనుముత్రైములచేతనుచేయబడి
నమధ్యప్రదేశములుగలదియునగు; పా
కారః = ప్రహరి; అస్త్రీ (అధ్యాహృత

ఆలంకారురిచ్చట్టును, సువర్ణమ
యంబును, అచ్చటచ్చటలంకారాధక
ముపద్మరాగప్రహళవై ధూర్యముక్తా
ఫలములచేసేమితంబులగు ప్రదేశము
లుగలదియునత్యున్నతంబును, దాట
గూడనదియునగుప్రాకారము, గలదు.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వత శ్చ మహాభీమా శ్శీతతోయవహా శ్శుభాః. ౧౫
అగాధా గ్రాహవత్యశ్చ పరిఖా మినసేవితాః

టక॥ సర్వతః = అంతటను; మహా శీతతోయవహాః = చల్లనినీళ్లనువహిం
భీమాః = మిక్కిలిభయంకరములును; శుభాః = సుందరములును;

అగాధాః— అధికమయినలోతుగలవి
యు; గ్రాహవత్వశ్చ = మొసళ్లుగలవి
యు; మీనసేవితాః=మత్స్యములచేసే
వింపబడినవియునగు; పరిభాః= అగ
డైలు; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉ
న్నవి.

అప్రాకారముచుట్టును, మహాభ

యంకరములునుస్పృశింపనుంఘాడనల
విగాకుండునంతటివల్లనిసీళ్లుగలవియు,
మిక్కిలియులోతుగలవియు, మొస
ళ్లునుమహామీనంబులునుగలవియు నుండ
రంబులునగు, నగడైలున్నవి.

అని, తాత్పర్యము,

ద్వారేషు తాసాం చత్వార స్సంక్రమాః పరమాయతాః. ౧౬
యంత్రై రుపేతా బహుభి మ్కహద్భి గృహప జ్జీభిః

టీక॥ద్వారేషు= ద్వారప్రదేశము
లందు; తాసాం = ఆయగడైలకు; పర
మాయతాః = మిక్కిలియవిశాలము
లును; బహుభిః=పెక్కులయినవియు;
మహద్భిః=పెద్దవియునగు; యంత్రైః=
యంత్రములతోను; గృహప జ్జీభిః=గృ
హముల సమూహములతోను ; ఉపే
తాః=కూడినవియునగు; సంక్రమాః=
సంచారయంత్రములు; చత్వారః= నా
లుగు; సం(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

ద్వారంబులసమీపమునందు, ఆయ
గడైలకు, నాలుగుప్రక్కలను నాలుగు
దారునిమిత్తసంచారమాగక ములు
న్నవి; అందు, ఆవలకలనెత్తివేయవల
సినప్పుడెత్తివేయుటకును, జనులుసంచ
రించుటకైమఱలనగడైలపై వేయవలసి
నప్పుడు వేయుటకును గొప్పయంత్రంబు
లును, మఱియునచ్చటఁగావలియుండు
భటులగృహంబులును, ఉన్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రాయంతే సంక్రమా స్తత్ర పరస్సైన్యాగమే సతి. ౧౭
యంత్రై స్తై రవకీర్యంతే పరిభాసు సమంతతః

టీక॥ తత్ర=ఆచట; సంక్రమాః=
సంచార మాగకములు ; పరస్సైన్యా
గమేసతి = శత్రుసైన్యమురాకయగు

చుండఁగా ; పురిం(అధ్యాహృతము)=
లంకాపట్టణమును; త్రాయంతే=రక్షిం
చుచున్నవి. తైః = ఆ ; యంత్రైః=

యంత్రములచేత; పరిఖాను=అగడైల
యందు; సమంతతః=అంతటను; అవ
కీర్యంతే=ఎత్తివేయఁబడుచున్నవి.

అచ్చట, నాదారునిమిత్రసంచార
మాగఁములు, శత్రునైన్యములు వచ్చి
నప్పుడుమాత్రము, పట్టణమును ర

క్షించుచున్నవి; ఎట్లనగా, నాయం
త్రములు, అగడైల యందంతటను,
ఈమాగఁభూతములయి యుండు ప
లకలను, ఎత్తివేయుచున్నవి; అంతశ
త్రువులు, అగడైను దాఁటుటకు
లేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏక స్త్వ కంప్యో బలవాక్ సంక్రమ స్సుమహావృధః. ౧౮
కాంచనై ర్బహుభి స్తన్తై ర్వేదికాభి శ్చకోభితః

టీక॥ ఏకః—ఒక ; సంక్రమస్తు= సంచారమాగఁము మాత్రము ; అ
కంప్యః—కదలింపరానిది. బలవాక్= అధికమయిన బలముగలది. సుమహా
వృధః = మిక్కిలియధృఢమయినది .
బహుభిః = పెక్కులయిన ; కాంచ
నైః=కనకమయములగు ; స్తన్తైః—
స్తంభములచేతను ; వేదికాభిశ్చ=తి

న్నైలచేతను ; శోభితః=ప్రకాశించు
చున్నది.
అందు, ఒకసంచారమాగఁము
మాత్రము, మిక్కిలిదృఢంబైబలిష్ఠం
బై, పెక్కు-బంగారు స్తంభములతో
నుడిన్నైలతోనుంబ్రకాశించుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

స్వయం ప్రకృతి మాపన్నో యుయుత్సారామ రావణః. ౧౯
ఉత్థిత శ్చా ప్రము త్తశ్చ బలానా మనుదశఃనే

టీక॥ రామ=రాముఁడా! రావణః—
రావణుఁడు; ప్రకృతిః= స్వభావమును;
ఆపన్నః=పొందినవాఁడై, చలనములేని
స్వభావముగలవాఁడైయనుట ; ఉత్థిత
శ్చ= లేచినవాఁడునై, జాగరూకుండు

నై యనుట; అప్రమత్తశ్చ— ఏమఱు పా
టులేనివాఁడునై; స్వయం=తానే; యు
యుత్సారః= యుద్ధము సేయఁగోరినవాఁ
డై; బలానాం=నైన్యములయొక్క; అను
దర్శనే=చూచుటయందు; తిష్ఠతి(అధ్యా

హృతము)=ఉన్నాడు.

రాముడా! రావణుండు, నిశ్చలంబగుమనంబుగల్గి, బాగరూకుండై, యేమిటక, శత్రువులు లేకున్నను, శత్రువులం

డునప్పుడువలె, యుద్ధము సేయును తానెహంబునక, బ్రతిదినంబును, సైన్యంబులం జక్కగాఁ జూచుకొనుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

లంకా పునర్నిరాలంబా దేవదుర్గా భయావహః. ౨౦

నా చేయం పార్వతం వాన్యం కృత్రిమంచ చతుర్విధమ్

టీక॥ పునః=ఇంకను; లంకా=లం

కాపురి ; నిరాలంబా= అలంబములే నది . దేవదుర్గా = దేవతలచేతను బాంధరానిది . భయావహః= భయముగలిగించునది. నా శయం=నదిచేఁగలిగినదియు ; పార్వతం=పర్వతంబునం గలిగినదియు ; వాన్యం = వనసమూహంబునంగలిగినదియు ; కృత్రిమంచ= చేయబడినదియు ; చతుర్విధం=నాలుగువిధములుగల ; దుర్గం (అధ్యాహృతము)= దుర్గము ; అస్తి (అధ్యా

హృతము)=ఉన్నది. మఱియు, లంకాపురి, త్రికూటపర్వతంబుపైనుండుటచేఁ, బైకింబోవుటకాధారములేదు; అచ్చటికి వెళ్లుటకు దేవతలకైననలని గాదు; మఱియు నా లంకచూపరులకు భయంబుగల్గించుచున్నది; జలదుర్గంబును బర్వతదుర్గంబును, వనదుర్గంబును, బ్రాకారపరిభ్రావ్యసంబగు కృత్రిమదుర్గంబును, అనునాలుగుదుర్గంబులును, లంకాపురికున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

స్థితా పారే సముద్రస్య దూరపారస్య రాఘవ. ౨౧

నాపథోపిచ నాస్త్యత్ర నిరాచేశశ్చ సవతః

టీక॥ రాఘవ-రాముడా! సా(అధ్యాహృతము)=అలంక ; దూరపారస్య=దూరమునందుగట్టుగల; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; పారే=ఆవలిగట్టునందు; స్థితా=ఉన్నది. అత్ర =

ఈసముద్రమునందు; నాపథోపిచ - ఓడమాగమును ; నాస్తి=లేదు. అయంచేశః(అధ్యాహృతము)= ఈదేశము; సవతః=అంతటను ; నిరాచేశశ్చ=వాతాసంచారములేనిదియు.

రాముడా! లంకాపట్టణము, అతినిచ్చటివారికి, అచ్చటివారివారకలె
విశాలంబగుసముద్రమునావలిగట్టిన, యనుపాయంబునులేదు; కావున, లం
నున్నది; ఈసముద్రంబునుదాటుట కకుజలదుర్గమున్నది.
కు, నోడమాగ్గంబునులేదు, హఠియు, అని, తాత్పర్యము.

శైలాగ్రే రచితా దుర్గా సా పూ డేవపురోపమా. ౨౨
వాజీవారణసంపూర్ణా లంకా పరమదుర్జయా

టీక|| డేవపురోపమా = డేవనగర ధ్యాహ్మశము) = ఉన్నది.
ముతోఁబోల్చిగలదగు; పా = ఆ; లం డేవపురోపమానమగు, నాలంకాప
కా = లంకయును; పురీ = పట్టణము; ట్టణము, పర్వతాగ్రంబుననున్నదైహ
శైలాగ్రే = పర్వతాగ్రమునందు; రచి యగజంబులచేసంపూర్ణమయి, యె
తా = చేయఁబడినదియు; దుర్గా = వ్వరికిని జయింపనలవిగాకున్నది; ప
పొందనలవిగానిదియు; వాజీవారణసం ర్వతాగ్రంబుననుండుటచేఁబర్వతదుర్గం
పూర్ణా = గుట్టములతోనువీనుంగుల బునువనదుర్గంబునుంగలదు.
తోనునిండినదియు; పరమదుర్జయా = అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుదుర్జయంబునై; అస్తి (అ

పరిభాష్య శతఘ్నశ్చ యంత్రాణి వివిధాని చ. ౨౩
శోభయంతి పురీం లంకాం రావణస్య దురాత్మనః

టీక|| పరిభాష్య = అగడైలును; శత స్తవి.
ఘ్నశ్చ = శతఘ్నులును; వివిధాని = అగడైలచేతనుశతఘ్నులచేతను కా
నానావిధములగు; యంత్రాణి = యంత్రము లిలామోచకాదినానావిధయంత్రము
త్రములును; దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధిగల; లచేతను, దురాత్ముండగురావణునిలం
రావణస్య = రావణునియొక్క; పురీం = కాపట్టణము మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించు
పట్టణమయిన, లంకాం = లంకాపట్టణము చున్నది. అని, తాత్పర్యము.
ను; శోభయంతి = ప్రకాశింపఁజేయుచు

అయుతం రక్షసా మత్ర పూర్వద్వారం సమాశ్రితమ్. ౨౮
శూలహస్తా దురాధమాః స్పర్శే ఖడ్గాగ్రయోధినః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; అయుతం= పదివేలు; పూర్వద్వారం = తూర్పు ద్వారమును; సమాశ్రితం= పొందినది. సర్వే-అందఱును; శూలహస్తాః= శూలమునుహస్తములంగలవారలు. దురాధమాః=ఎదిరింపనలవిగానివారలు. ఖడ్గాగ్రయోధినః= కత్తులచే ముందట

యుద్ధము సేయువారలు. ఈలంకయందు, పూర్వద్వారంబున, బదివేల రాక్షసులున్నారు; వారలందఱు, శూలపాణులు; యుద్ధంబున నెదిరింపనలవిగాని వారలు; యుద్ధంబున ముందు నిలిచి, ఖడ్గంబులం బోరువారలు. అని, తాత్పర్యము.

నియుతం రక్షసా మత్ర దక్షిణద్వార మాశ్రితమ్. ౨౯
చతురంగేణ సైన్యేన యోధా స్తత్రాప్య నుత్తమాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; చతురంగేణ = నాలుగంగములుగల; సైన్యేన(సహ)= సైన్యముతోఁగూడ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; నియుతం= పదివేలు; దక్షిణద్వారం=దక్షిణదిక్కునందలి ద్వారమును; ఆశ్రితం= పొందినది. తత్రాపి-అందును; యోధాః= ధీ

లు; అనుత్తమాః- తనకన్ననుత్తములు లేనివారలు. లంకయందు దక్షిణద్వారంబునఁజతురంగ సైన్యముతోఁగూడ, రాక్షసులున్నారు; వారలును మిక్కిలి-లియున మధులు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయతం రక్షసా మత్ర పశ్చిమద్వార మాశ్రితమ్. ౩౦
చమఃఖడ్గధరా స్పర్శే తథా సర్వాస్త్రకోవిదాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు ; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క ; పశ్చిమ

తం=పదిలక్షలు; పశ్చిమద్వారం=పడ
మటిద్వారమును; ఆశ్రితం=పొందినది.
సర్వే=అందఱును; చమఖడ్గధరాః=
చర్మనిర్మితమగుకవచమును ఖడ్గమునుధ
రించువారలు. తథా=అట్లు; సర్వా
స్త్రకోవిదాః=సమస్తములయినయ

స్త్రములందుఁబడితులు.
లంకాపశ్చిమద్వారంబునఁ, బదిల
క్షలరాక్షసులున్నారు; వారలందఱు
ను, జమకవచంబులను ఖడ్గంబులనుదా
ల్చి, సమస్తాస్త్రంబులుండెలిసి, వె
లుంగుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

న్యర్బుదం రక్షసా మత్ర ఉత్తరద్వార మాశ్రితమ్. ౨౭
రథినశ్చ శ్వవాహశ్చ కులపుత్రా సుపూజితాః

టిక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క; న్యర్బుదం=
నూలుకోటులు; ఉత్తరద్వారం=ఉత్త
రదిక్కునందలిద్వారమును; ఆశ్రితం=
పొందినది. తే(అధ్యాహృతము)=వా
రలు; రథినశ్చ=రథికులును; అశ్వవా
హశ్చ=గొట్టులులచేవహింపఁబడువార
లును; కులపుత్రాః=మంచికులంబున
కుడబుట్టినవారలు. సుపూజితాః=చ

క్కఁగాఁబూజింపఁబడినవారలు.
లంకాపురియుత్తరద్వారంబున,
నూలుకోటులరాక్షసులున్నారు; అం
దుఁ, గొండఱురథికులును గొండఱుశ్వసా
దులును గొండఱుగజసాదులునుగాను
న్నారు; వారలు, సత్కులంబునంబుట్టిన
వారును, రావణునకువిశ్వాసనీయులై,
రావణునిచే మిక్కిలియుగౌరవింపఁబ
డుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

శతశో ధ సహస్రాణి మధ్యమం స్కంధ మాశ్రితాః. ౨౮
యాతుధానా దురాధమా స్సాగ్రకోటిశ్చ రక్షసామ్

టిక॥ అథ=ఇంక; దురాధమాః=ఎ
దిరింపనవిగాని; యాతుధానాః=రా
క్షసులు; శతశః=నూలునూలుగా
ను; సహస్రాణి=వేనవేలుగాను; రక్ష

సాం=రాక్షసులయొక్క; సాగ్రకోటి
శ్చ=సమగ్రకోటియు; మధ్యమం=నడి
మిదైన; స్కంధం=స్థానమును; ఆశ్రి
తాః=పొందినారు.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స 3

మతియు , దురాధములగు రాక్షా గానుగోటులుగాను, పట్టణమధ్యమస్తా
సులు, నూలునూలులుగాను వేసవేలు నంబుననున్నవారు. అని తాత్పర్యము.

తే మయా సంక్రమా భగ్నాః పరిభాష్యా వపూరితాః. ౨౯
దగ్ధా చ నగరీ లంకా ప్రాకారాశ్చ వసాదితాః

టిక॥ మయా=నాచేత; తే=ఆ; సం సాదితాః=విలువఁబడినవి.
కర్మాః=సంచారమాగణములు ; భ నేనాయగడైలమీదిసంచార మా
గ్నాః=విలువఁబడినవి. పరిభాష్యా=అ గణంబులను బగులఁగొట్టితిని; ఆయాగ
గడైలును; అవపూరితాః=పూర్వఁబడి డైలను బూడ్చి వేసినాను; ఆలంకారగ
నవి. లంకా=లంకయను; నగరీచ=ప రినంతయు దహించితిని; ఆప్రాకారం
ట్టణమును; దగ్ధా= దహింపఁబడినది. బులనుబగులఁగొట్టితిని ; ఇప్పుడంతకష్ట
ప్రాకారాశ్చ=ప్రాకారములును; అవ ములేదు. అని, తాత్పర్యము.

బలైకదేశః క్షపితో రాక్షసానాం మహత్త్వనామ్. ౩౦

టిక॥ మయా(అధ్యాత్మతము) = శమునొందింపఁబడినది.
నాచేత; మహత్త్వనాం = అధికమయి నేను,మతియు , రావణునినైశ్య
నపరాక్రమముగల ; రాక్షసానాం = ములఁగొంతభాగమయిన , మహాప
రాక్షసులయొక్క; బలైకదేశః = నై రాక్రమశాలులగు రాక్షసులంజంపియు
న్యములొనొకభాగము; క్షపితః=నా న్నాను. అని, తాత్పర్యము.

యేన కేనచ మాగణ తరామ వరుణాలయమ్
హతే తి నగరీ లంకా వానరై రవధార్యతామ్. ౩౧

టిక॥ యేన కేనచ మాగణ= ఏయు సముద్రమును; తరామ=దాఁచెదము.
పాయముచేనై నను; వరుణాలయం= లంకా=లంకయను; వురీ=పట్టణము ;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౩౭

స ౩

వానరైః—వానరులచేత; హతాఃకౌ
ట్టఃబడినది. ఇతి — అని ; అవధార్య
తాం=నిశ్చయింపబడుటగాక.
ఏయుపాయముచేనైననుసముద్రం

బునుదాటవచ్చును; ఇంక , వానరు
లులంకానగరమును హతముగావించిర
నియేనిశ్చయింపుము. అని, త త్పర్యము

అంగదో ద్వివిదో మైందో జాంబవాః పనసో నళః

నీల స్సేనాపతి శ్రైవ బలశేషేణ కం తవ ౩౨

టీక॥ అంగదః=అంగమండను; ద్వివిదః=
ద్వివిదుండును; మైందః=మైందుండును;
జాంబవాః=జాంబవంతుండును; పన
సః=పనసుండును ; నళః=నళుండును;
సేనాపతిః=సేనానాయకుండగు; నీల
శ్రైవ=నీలుండును; సంతి(అధ్యాహృ
హృతము)=ఉన్నారు. తవ= నీకు; బ
లశేషేణ=సేనలోనిమిగతచేత; కం=

యేమిప్రయోజనము?
మిగత సేనతోమనకుం గార్యములే
దు ; అంగదుండునుద్వివిదుండునుమైం
దుండునుజాంబవంతుండునుబనసుండు
నునళుండును సేనానాయకుండగునీలుం
డును, ఉన్నారు. వీరలేచాలును.
అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానా హి గత్వా తాం రావణస్య మహాపురీమ్

సపర్వతవనాం భిత్వా సఖాతాం సప్రతోరణామ్. ౩౩

సప్రాకారాం సభవనా మానయిష్యంతి రాఘవ

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! ఏతే(అ
ధ్యాహృతము)=వీరలు; ప్లవమానాః=
ఎగురుచు; గత్వా = పోయి; సపర్వతవ
నాం = పర్వతంబులతోనువనంబులతో
నుగూడినదియు; సఖాతాం= అగడ్తల
తోఁగూడినదియును; సప్రతోరణాం=బ
హిద్వాకరములతోఁగూడినదియు; స

ప్రాకారాం=ప్రాకారములతోఁగూడి
నదియు; సభవనాం=ఇండ్లతోఁగూడిన
దియునగు; తాం=ఆ; రావణస్య=రావ
ణునియొక్క; మహాపురీమ్=గొప్పపట్టణ
మయినలంకను; భిత్వా=పెల్ల గించి; ఆ
నయిష్యంతి(ఆనేష్యంతి)=లేకలరు.
రాముడా! వీరలు , ఆకాశమా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స 3

గణంబునంబోయి, పర్వతంబులతోను వహంబులతోను లంకాపట్టణంబుల బెల్లగిం
నంబులతోను అగడ్తలతోను బహిద్వాచి, యిచ్చటికిఁ దేగలరు.
రములతోను బ్రాకారములతోను గృహని, తాత్పర్యము.

ఏవ మాజ్ఞాపయ శ్రీప్రం బలానాం సర్వసంగ్రహమ్. 38
ముహూర్తేన తు యుక్తేన ప్రస్థాన మభిరోచయ

టిక|| ఏవం=ఎట్లు; బలానాం=సైన్యములలో; సర్వసంగ్రహం=అన్నిటియందును సారభూతమయిన దాని; శ్రీప్రం=శ్రీఘ్రముగా; ఆజ్ఞాపయ=ఆజ్ఞాపించుము. యుక్తేన=యోగ్యమయిన; ముహూర్తేన తు=ముహూర్తముచేతనే; ప్రస్థానం=ప్రయాణమును; అభిరోచయ=ఇచ్చింపుము.
సైన్యంబులలో నన్నింటిని సారభూతులగు నంగదాదులకు శీఘ్రముగా నెట్లా నతిమ్ము; యాత్రాయోగ్యంబగు ముహూర్తంబునఁ, బయనంబగునట్లు, సంఘటింపుము. అని, హనుమంతుఁడు, రామునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, తృతీయస్కంః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండతృతీయస్కంఠిక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౩౯

స ౪

అమై

చ తు ర్థ స గ క పా రం భః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావ దనుష్ఠార్యశః
తతో బ్రవీ న్నహతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౧

టిక మహాతేజాః = అధికమయిన	ని; తతః=అటుపిమ్మట; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
తేజస్సుగలవాఁడును; సత్యపరాక్రమః=	మహాతేజుండును సత్యపరాక్రముం
సత్యమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు న	గునగురాముండు, హనుమంతుండుచె
గు; రామః=రాముండు-హనుమతః =	దునగురాముండు, హనుమంతుండుచె
హనుమంతునియొక్క; వాక్యం = మా	ప్తినమాటనంతయుఁ గ్రమముగావిని,
టను; అనుష్ఠార్యశః = మొదటనుండి;	హనుమంతుంజూచి, ఇట్లుచెప్పెను.
యథావత్=క్రమముగా; శ్రుత్వా= వి	అని, తాత్పర్యము.

యాం నివేదయ సే లంకాం పురీం భీమస్య రక్షణః
క్షీప్ర మేనాం మథిష్యామి సత్య మేత ద్భ్రవీమి తే. ౨

టిక భీమస్య = భయంకరుండగు;	భ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.
రాక్షసః= రాక్షసులైన రావణునియొ	నీవివుడుభయంకరుండగు రావణుని
క్క; యాం=ఏ; లంకాం=లంకయను;	పట్టణమగు నేలంకంజెప్పుచున్నావోదా
పురీం=పట్టణమును; నివేదయ సే= తె	నిశీఘ్రిముగానే హతముగావిచెదను;
ల్పుచున్నావో; ఏనాం=ఈలంకాపట్ట	సత్యము, నీకుంజెప్పుచున్నాను. అని,
ణమును; క్షీప్రం=శీఘ్రిముగా ; మథి	రాముండు, హనుమంతునితోజెప్పెను.
ష్యామి=మంథి. చెదను. ఏతత్=ఈ; స	అని, తాత్పర్యము.
త్యం=సత్యమయినమాటను; తే=నీకు,	

అస్మి న్నుహమా లేక సుగ్రీవ ప్రయాణ మభిరోచయే
యుక్తో ముహూర్తో విజయః ప్రాప్తో మధ్యం దివాకరః. ౩

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

౧౩

టిక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా! అస్మిక్= ఈ:ముహూతేక=ముహూతేకమునందు; ప్రయాణం=పయనమును; అభిగోచయే = కోరుచున్నాను. ముహూతేకః=ఈ, ముహూతేకము; యుక్తః=తగినది. విజయః= విజయముగలిగించునది. వివాకరః=సూర్కుడు; మధ్యం=పగటిమధ్యమును; ప్రాప్తః=పొందినాడు.

సుగ్రీవుడా! ఈముహూతేకమునందే, ప్రయాణము సేయవలయునని కోరుచున్నాను; ఇప్పుడు, సూర్కుడు, దివామధ్యమునొందియున్నాడు; ఈయభిజిన్నముహూతేకము, ప్రయాణమునకుయుక్తమయినది; జయంబుగల్గించునది. అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్నుహూతేక విజయే ప్రాప్తే మధ్యం దివాకరే
సీతాం హృత్వాతు మే జాతు క్వా సౌ యాస్యతి యాస్యతః. ౪

టిక॥ దివాకరే = సూర్కుడు; మధ్యం= దివామధ్యమును; ప్రాప్తే = పొందగా; అస్మిక్= ఈ; విజయే = విజయముగల్గించునట్టి; ముహూతేక= అభిజిన్నముహూతేకమునందు; మే = నేను; యాస్యతః= ప్రయాణముసేయగా; అసౌ=ఈ రావణుడు; సీతాం= సీతను; హృత్వాతు= హరించియు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; క్వ=ఎచ్చ

టికి; యాస్యతి=పోగలడు? సూర్కుడుమధ్యంగతుడైయుండునప్పుడు, విజయావహంబగునీయభిజిన్నముహూతేకంబుననేను బ్రయాణమగుదునేని, సీతనపహరించిన రావణుడు, ఎచ్చటికిబోయి, తప్పించుకొనగలడు? అతండుచ్చటికిబోయిననువిడువక, వధింతును. అని, తాత్పర్యము.

సీతా శ్రుత్వా భియానం మే ఆశా మేవ్యతి జీవితే
జీవితాంతే మృతం స్మృష్ట్యా పీత్వా విష మివాతురః. ౫

టిక॥ సీతా=సీత; మే= నాయొక్క; అభియానం = ప్రయాణమును; శ్రుత్వా=విని; విషం=విషమును;

పీత్వా=త్రావి; ఆతురః=పీడితుడగువాడు; జీవితాంతే = ప్రాణాత్యయకాలమునందు; అమృతం=అమృత

మును; స్పృష్టేవ = తాకివలె; జీవితే = ప్రాణమునందు; ఆశాం = ఆశను; ఏష్యతి = పొందఁగలదు.

విషంబుఁ ద్రాఁగినవాఁడు వీడితుం డైచావంబోవును. తటికాలంబున, నమృ

తస్పృశంబునొంది, కొంచెముజీవన శక్తివొందునట్లు, నీతాదేవి, వాప్ర యాణంబునువిని, జీవితాశంబొందఁ గలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరాభల్లనీ హ్యద్య శ్వస్తు హస్తేన యోత్యతే
అభిప్రయామ సుగ్రీవ సర్వానీకసమాప్యతాః. ౬

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అద్య = నేఁ డు; ఉత్తరాభల్లనీహి = ఉత్తరభల్లనీన ట్నత్రముగదా! శ్వస్తు = రేవుమాత్రము; చంద్రః (అధ్యాహృతము) = చంద్రుఁడు; హస్తేన = హస్తనక్షత్రముతో; యో త్యతే = చేరఁగలఁడు. సర్వానీకసమాప్య తాః = సమస్తసైన్యములచేఁబరివేష్టించఁ బడినవారలమై; అభిప్రయామ = పయన

మగుదము. సుగ్రీవుఁడా! నేఁడు ఉత్తరభల్లనీ నక్ష త్రము; పునర్వసూనక్షత్రంబునఁ బుట్టి ననాకు, ఇదిసాధనతారయగుచున్నది; రేవుహస్తనక్షత్రము, అదినాకువైధన తారయగును; కావున, సమస్తసైన్యంబు లంగూడి, నేఁడేపయనమయ్యెదము. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తాని చ ధన్యాని యాని ప్రాదుర్భవంతి చ
నిహత్య రావణం నీతా మానయిష్యామి జానకీమ్. ౭

టీక॥ యాని = ఏ; నిమిత్తాని = నిమిత్త ములు; ధన్యాని = శుభముగలిగించు నవో; తాని (అధ్యాహృతము) = అవి యు; ప్రాదుర్భవంతి = అనిభవించు చుచున్నవి. రావణం = రావణుని; ని హత్య = చంపి; జానకీం = జనకమహారా జుకూతురయిన; నీతాం = నీతను; ఆన

యిష్యామి (అనేష్యామి) = తెచ్చెదను. మఱియు, శుభసూచకంబులగు ని మిత్తంబులును బాద్రుభవించుచున్న వి; అవశ్యము, రావణునివధించి, జనక మహారాజుకూతురయిన నీతం దెచ్చె దను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

ఉపరిష్టాద్ధి నయనం స్ఫురమాణ మిదం మమ
విజయం సమనుప్రాప్తం శంసతీవ మనోరథమ్. ౮

టీక॥ ఉపరిష్టాత్=మీదుగా; స్ఫురమాణం=చలించుచున్న; ఇదం=ఈ; నానేత్రము, మీదుగా స్ఫురించుటం
మమ=నాయొక్క; నయనం= కన్ను; జేసి, యవశ్యము నామనోరథము సిద్ధి
మనోరథం=కోరిక; విజయం=జయమును; తెల్పునట్లున్నది. అని, రాముం
మును; సమనుప్రాప్తం= పొందినదాడు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిఁగా; శంసతీవహి= చెప్పనట్లున్నది

తతో వానరరాజేన లక్ష్మణేనచ పూజితః
ఉవాచ రామో ధర్మాత్మా పున రిష్యథ=కోవిదః. ౯

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అథ=కోరిక; రపి=మఱలను, ఉవాచ=చెప్పెను.
విదః = కార్యంబులంబండితుండును; అంతఁ, కార్యంబులంబండితుండును
ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండునగు; ధర్మాత్ముండునగు రాముండు, వానర
రామః=రాముండు; వానరరాజేనచ= రాజుండగు సుగ్రీవుండును లక్ష్మణుండు
వానరులకుఁ బ్రభువైన సుగ్రీవునిచేతను; ను, దాను శిష్యపమాటల నభినందింప,
లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునిచేతను; పూజితః = పూజించబడినవాడై; పున
జితః = పూజింపఁబడినవాడై; పున
అని, తాత్పర్యము.

అగ్రే యాతు బలస్యాస్య నీలో మాగ= మవేక్షేతుమ్
వృత శ్శతసహస్రేణ వానరాణాం తరస్సిన్వినామ్; ౧౦

టీక॥ నీలి=నీలుండు; తరస్సిన్వినాం= గం=మాగమును; అవేక్షేతుం =
బలవంతులగు; వానరాణాం=వానరుల చూచుటకు; అస్య=ఈ; బలస్య=నైస్య
యొక్క; శతసహస్రేణ=లక్షచేత; వృమునకు; అగ్రే=ముందట; యాతు=పో
తః = పరివేష్టించబడినవాడై; మావుఁగాక.

నీలుండు, బలవంతులగులక్షవానరులు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
లంగూడి, మాగఁబుంజుచుటకై, సే అని, తాత్పర్యము.
నకుచుండునడచుఁగాక. అని, రాముం

ఫలమూలవతా నీల శీతకాననవారిణా
పథా మధుమతా చాఽశు సేనాం సేనాపతే నయ. ౧౧

టీక॥ సేనాపతే = సేనానాయకుండ య=తోడఁగిపొమ్ము.
వగు; నీల=నీలుండా! ఫలమూలవతా = సేనానాయకుండవగునీలుండా! అధి
ఫలములునుగడ్డలునుగలదియు; శీతకా కమగాఫలమూలంబులు గలదియుఁ,
ననవారిణా = చల్లనియడవులునునీళ్లును జల్లనియడవులునునీళ్లునుగలదియు మధు
గలదియు; మధుమతాచ = తేనెగలది వూణఁబునగుమాగఁబున, శీఘ్రము
యునగు; పథా = మాగఁముచేత; ఆ గా, సేనందీసికొనిపొమ్ము.
శు = శీఘ్రము గా; సేనాం = సేనను; న అని, తాత్పర్యము.

దూషయేయు దుష్కాత్తానః పథి మూలఫలోదకమ్
రాక్షసాః పరిరక్షేధా సైభ్య స్త్వం నిత్య ముద్యతః. ౧౨

టీక॥ దురాత్తనః = దుష్టబుద్ధిగల; (పరిరక్ష) = రక్షించుము.
రాక్షసాః = రాక్షసులు; పథి = మాగఁ దురాత్ములగురాక్షసులు, మాగఁం
మునందు; మూలఫలోదకం = గడ్డలనుఫ బునమూలఫలంబులను, జలంబులనుజేజు
లములనుజలమును; దూషయేయుః = చివేయుదురు, నీవు, ఏమఱకసావధా
చేజుచుదురు. త్వం = నీవు; నిత్యం = ఎల్ల సుండవై, వారలట్లు సేయకుండునట్లుర
ప్పుడును; ఉద్యతః = సన్నద్ధుండవై; తే షీంపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.
భ్యః = ఆరాక్షసులవలన; పరిరక్షేధాః

నిష్పేష వనదుగేషు వసేషుచ వనౌకసః
అభిప్లుత్యా భిపశ్యేయుః పరేషాం నిహితం బలమ్. ౧౩

టిక || వనాకసః=వానరులు;నిమ్నే
షు=పల్లములయందును;వనదుగ్గేషు=
జలముచేబోసలవిగానిప్రదేశములందు
ను; వనేషుచ= వనములయందును; ని
హితం=ఉంచబడిన;పరేషాం=శత్రువు
లయొక్క; బలం = బలమును; అభిప్లు
త్య=ఎగిరి; అభిపశ్యేయః= చూతురు
గాక.

ఒకవేళ, శత్రువులు, పల్లవు నేలల
యందును, జలదుగ్గేష్టానంబులందును,
అడవులయందును, సమయముఁ జూచి
మనలంబ్రహారిండుటకై సైన్యంబులుంచి
యందురు; వానరులచ్చటచ్చట, నాకా
శంబునకుద్గమించి, యట్టిస్థలంబులశత్రు
సైన్యంబులున్నవో లేవో చూడవలయు
ను. అని, తాత్పర్యము.

యచ్చ ఫల్గు బలం కించి త్త దత్తైవో పయుజ్యతామ్
ఏత ద్ధి కృత్యం ఘోరం నో విక్రమేణ ప్రయుజ్యతామ్. ౧౪

టిక || ఫల్గు=అసారమయిన; బలంచ=
సైన్యమును; యత్=ఏది; కించిత్=కొం
చెము; అస్త్రీ(అధ్యాహృతము)= కల
దో; తత్=అది; అత్రైవ=ఇచ్చటనే; ఉ
పయుజ్యతాం= ఉపయోగింపబడు
గాక. సః=మనయొక్క; ఏతత్=ఈ;
కృత్యం=కార్యము; ఘోరంహి= భ
యంకరముగాదా! విక్రమేణ=పరాక్ర

మముచేత; ప్రయుజ్యతాం=ప్రయోగిం
పబడుగాక.

కొంచెముని స్సారమయినబలమున్న
యెడల, దానినిచ్చటనే యుపయోగా
భవముయొందుదు; మనదిగొప్పకా
ర్యము, కావున, నందఱునుబరాక్రమం
బునవలంబించియుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరౌఘనిభం భీమ మగ్రానీకం మహాబలాః
కపిసింహః ప్రకవంతు శతశో థ సహస్రశః. ౧౫

టిక || మహాబలాః=అధికమయినబ
లముగలవారలగు; కపిసింహః=వానర
శ్రేష్ఠులు; శతశః=సూతునూతులుగా
ను; అథ=ఇంకను; సహస్రశః=వేనవే

లుగాను; సాగరౌఘనిభం=సముద్రద్ర
వాహముతో సమానమయినదియు; భీ
మం=భయంకరమునగు; అగ్రానీకం=
ముందటిసేనను; ప్రకవంతు=ఈడ్చు

రు గాక.

మహాబలశాలులగు వానర శ్రేష్ఠులు
నూలునూలు గాను వేసవేలుగాను

గుంపులుగూడి, యగ్రసేనతోఁ గూడి,
ముందునడతురు గాక.
అని, తాత్పర్యము.

గజశృ గిరిసంకాశో గవయస్త్వి మహాబలః

గవాక్షశ్చ గ్రతో యాంతం గవాం దృప్తా ఇవషణ్ఘాః. ౧౬

టీక॥ గిరిసంకాశః = పర్వతముతోస
మానుండైన; గజశృ = గజుండును; మహా
బలః = అధికమయినబలముగల; గవయః
శృ = గవయుండును; గవాక్షశ్చ = గవా
క్షుండును; అగ్రతః = ముందట; గవాం =
గోవులయొక్క; అగ్రతః (అధ్యాత్మత
ము) = ముందట; దృప్తాః = గర్వించిన;

ఋషభాశవ - ఆంబోతులువలె; యాం
తు = బోవుదురు గాక.
పర్వతాకారుండగు గజుండును, మహా
బలుండగు గవయుండును, గవాక్షుండు
ను, గర్వితంబులగు నాంబోతులు, గోవుల
ముందటంబోవునట్లు, సేనకుముందునడ
తురు గాక. అని, తాత్పర్యము.

యాతు వానరవాహిన్యా వానరః స్థవతాం వరః

పాలయ స్తక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరషణ్ఘాః. ౧౭

టీక॥ స్థవతాం = ఎగురువారిలోప
ల; వరః = శ్రేష్ఠుండును; వానరషణ్ఘాః =
వానర శ్రేష్ఠుండునగు; ఋషభాః = ఋష
భుండును; వానరః = వానరుండు; వానర
వాహిన్యాః = వానర సేనయొక్క; దక్షి
ణం = కుడిదైన; పార్శ్వం = ప్రక్కను;

పాలయ = రక్షింపుచు; యాతు = బో
వు గాక.
ఎగురువారిలోను త్తముండును, వాన
రశ్రేష్ఠుండునగు ఋషభుండు, వానర సే
న దక్షిణపార్శ్వమును బాలించుచువ
చ్చు గాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుధక్షణ స్తరస్వీ గంధమాదనః

యాతు వానరవాహిన్యా స్సవ్యం పార్శ్వ మధిష్ఠితః. ౧౮

టీక॥ గంధహస్తీవ = మత్తగజమువలె; దుధక్షణః = ఎదిరింపనలవిగాని

వాఁడును; తరస్సీవ = బలవంతుఁడున డై; యాతు = పోవుఁగాక.
గు; గంధమాదనః = గంధమాదనుఁడు; మ త్రగజముంబోలెదుధ౯ఖ౯ండు
వానరవాహిన్యాః = వానర సేనయొ నుబలవంతుఁడునగుగంధమాదనుండు,
క్క. సవ్యం = ఎడమదైన; పార్శ్వం = వానర సేనయెడమప్రక్కను బాలించు
ప్రక్కను; అధిష్ఠితః = అధిష్ఠించినవాఁ చు, వచ్చుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాస్యామి బలమధ్యేహం బల౯మభిహ౯షయిక్
అధిరుహ్య హనుమంత మైరావత మివేశ్వరః. ౧౯

టీక॥ అహం = నేను; ఈశ్వరః = పోయెదను.
ఇంద్రుఁడు; ఐరావతమివ = ఐరావ నేను, దేవేంద్రుండు ఐరావతమునా
తమునువలె; హనుమంతం = హను రోహించునట్లు, హనుమంతునిపై నా
మంతుని; అధిరుహ్య = ఎక్కి; బల౯మ = రోహించి, సైన్యంబులగు తస్మాంబు
సైన్యసమూహమును; అభిహ౯షయిక్ గల్గించుచు, సైన్యమధ్యంబునవచ్చెదను.
యిక్ = సుతసింపఁజేయుచు; బలమ అని, తాత్పర్యము.
ధ్యే = సైన్యమునడుమను; యాస్యామి =

అంగదే నైష సంయాతు లత్మణ శ్చాంతకోపమః
సార్వభౌమేన ఛూతేశో ద్రవిణాధి పతిర్యథా. ౨౦

టీక॥ అంతకోపమః = యమునితోఁ పోవుఁగాక.
బోల్కిగల; ఏషః = ఈ; లత్మణశ్చ = యత్తునాధుండగుకుబేరుండు, సా
లత్మణుండును; అంగదేన = అంగదు వ౯భౌమంబను నుత్తరదిగ్గజంబునెక్కి
నిచేత; సార్వభౌమేన = సార్వభౌమ పోవునట్లు, అంతకతుల్యుండగునీలత్మ
మను నుత్తరదిగ్గజముచేత; ఛూతేశః = ణుండును, అంగదునారోహించి, వ
యత్కులకుఁబ్రభువైన; ద్రవిణాధిప చ్చునుగాక. అని, తాత్పర్యము.
తిర్యథా = కుబేరుండువలె; సంయాతు =

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదశీచ వానరః

ఋక్షరాజో మహాసత్త్వః కుక్షింరక్షంతు తే త్రయః. ౨౦

టీక॥ ఋక్షరాజః=ఎల్లగుగొడ్డులకుఁబ్రభుండును; మహాసత్త్వః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; జాంబవాంశ్య=జాంబవంతుఁడును; సుషేణశ్య=సుషేణుండును; వేగదశి=వేగదశియును; వానరశ్య=వానరుండును; తే=వారలు; త్రయః=మువ్వురును; కుక్షిం=వెనుకటిభాగమును; రక్షంతు=రక్షింతురుగాక.

ఋక్షరాజుండును మహాబలుండును జాంబవంతుండును సుషేణుండును వేగదశియు, వీరుమువ్వురును, సేనాపశ్చాద్భాగమునురక్షింతురుగాక. అని, రాముండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా సుగ్రీవో వాహినీపతిః

వ్యాధిదేశ మహావీర్యాత్ వానరా న్వానరషభః. ౨౧

టీక॥ వానరషభః=వానరశ్రేష్ఠుండును; వాహినీపతిః=వానరసేనకుఁ బ్రభుండునగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; మహావీర్యాత్=అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరా=వానరులను; వ్యాధిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను. వానరోత్తముండును వానరసేనాధీశ్వరుండునగు సుగ్రీవుండు రాముండుచెప్పిన మాటనువిని, మహాపరాక్రమశాలులగువానరులకుఁ, బయనముకండనియాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము,

తే వానరగణా స్సర్వే సముత్పత్య యుయుత్సవః

గుహాభ్య శ్శిఖరేభ్యశ్చ ఆశు శ్శుభ్ర విరే తదా. ౨౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ; వానరగణాః=వానరసమూహములు; సర్వే=అందఱును; యుయుత్సవః=యుద్ధముసేయఁగోరినవారలై; సముత్పత్య=ఎగిరి; ఆశు=శీఘ్రముగా; గుహాభ్యశ్చ=గుహలవలనను; శిఖరేభ్యశ్చ=పర్వతశిఖరములవలనను; శ్శుభ్రవిరే=గంతులువేసిరి.

అప్పుడువానరులందఱును, యుద్ధోత్సాహులయి, గుహలనుండియుఁ బర్వ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

తశిఖరంబుల నుండియు వృక్షంబులనుం | అని, తాత్పర్యము,
డియు, సగిరి, గంతులు వేసిరి.

తతో వానర రాజేన లక్ష్మణేనచ పూజితః

జగామ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో దక్షిణాం దిశమ్. ౨౪

టీక తతః=అటుపిమ్మట; ధర్మాత్మా=	దిశం= దిక్కు-నుగూర్చి; జగామ= పొం
ధర్మస్వభావుండగు; రామః=	దెను.
రాముడు; వానర రాజేన= వానరేశ్వ	అంత, ధర్మాత్ముండగు రాముండు
రుండగునుగ్రీవునిచేతను; లక్ష్మణేనచ=	వానర రాజుండగునుగ్రీవునిచేలక్ష్మణుని
లక్ష్మణునిచేతను; పూజితః=పూజింపఁ	చేఁబూజితుండై, వానర సైన్యంబుగూ
బడినవాడై; ససైన్యః= సైన్యముతోఁ	డి, దక్షిణపుదిక్కునుబట్టి, పోయెను.
గూడినవాడై; దక్షిణాం= దక్షిణపు;	అని, తాత్పర్యము.

శతై శ్వతసహస్రైశ్చ కోటిభి రయతై రపి

వారిణాభైశ్చ హరిభి ర్యయా పరివృత స్తదా. ౨౫

టీక తదా=అప్పుడు; సః (అధ్యా	యయా=పోయెను,
హృతము)=ఆ రాముండు; వారిణాభై	అప్పుడు, రాముండు, నూలునూలు
శ్చ=ఏనుంగులతోసమానులును; శతైః=	లుగాను, లక్షలులక్షలుగాను, కోటులు
నూలులును; శతసహస్రైశ్చ=లక్షలును;	కోటులుగాను, బదివేలు పదివేలుగా
కోటిభిః=కోటులును; అయతై రపి=ప	ను, నుండు వానరులచేఁబరివేష్టితుండై,
దివేలునగు; హరిభిః=వానరులచేత; ప	పోయెను. అని, తాత్పర్యము.
రివృతః = పరివేష్టింపఁబడినవాడై;	

తం యాంత మనుయాతి స్త మహతీ హరివాహినీ

టీక మహతీ=గొప్పదగు; హరివా	న్మతం=ఆ రాముని; అనుయాతిస్త=
హినీ=వానర సేన; యాంతం=పోవుచు	వెంబడించినది.

ఆప్పుడు రాముండు, పోవుచుండఁ డించినడచినది.

గా, ఆయనను, గొప్పవానర సేన, వెంట అని, తాత్పర్యము.

దృప్తాః ప్రముదితా సృశ్వ సుగ్రీవేణా భిపాలితాః. ౧౬

ఆప్లవంతః స్లవంతశ్చ గజాంతశ్చ స్లవంగమాః

క్ష్యేళంతో ధావమానాస్తే జగ్తు రైవ దక్షిణాం దిశమ్. ౧౭

భక్షయంత స్సుగంధీని మధూని చ ఫలానిచ

ఉద్వహంతో మహావృక్షౌక్ మంజరీ వుంజధారిణిః. ౧౮

టీక॥ తే=ఆ; స్లవంగమాః=వానరులు; సశ్వ=అందించున; దృప్తాః=గర్విం చినవారలై; ప్రముదితాః= మిక్కిలి యుసంతసించినవారలై; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలితాః=పాలిం పబడినవారలై; ఆప్లవంతః=ఎగురు చు; స్లవంతశ్చ=గంతులు వేయుచును; గ జాంతశ్చ=అటచుచును; క్ష్యేళంతః=సిం హనాదము సేయును; ధావమానాః= పరుగెత్తుచు; సుగంధీని=మంచివాసనగ ల; మధూనిచ=తేనెలను; ఫలానిచ=పం జ్లను; భక్షయంతః=భక్షింపుచు; మం జరీవుంజధారిణిః=పూగొత్తులగమూ హములను శరించునట్టి; మహావృక్షౌక్=

గొప్పవృక్షములను; ఉద్వహంతః=పట్టు కొనుచు; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం= దిక్కు-నగుచి; జగ్తుః=పోయిరి. “వై” అనునది సాదఘోరశాఢము.

ఆవానరులు, గర్వితులయి, సంతృప్తు లయి, సుగ్రీవపాలితులయి, ఎగురు చు, గంతులు వేయుచు, నటచునుసింహ నాదంబులు గావించుచు, బరుగులిడు చు, సుగంధిఫలంబులం దినుచు, దేని యలంద్రావుచు, నిలాసాఢము, వ్రష్ట మంజరీశోభితంబులగు పెద్దవృక్షంబులం బట్టుకొనుచు, దక్షిణదిక్కునకుంబోయి రి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం సహసా దృప్తా నిర్వహంతి త్తపంతిచ

నతంతశ్చా డిపం త్యన్యే పాత యంత్యపరే పరాక్. ౧౯

టీక॥ తే=ఆవానరులు; దృప్తాః= గర్విం చినవారలయి; సహసా = బలము

చేత; అనోన్యం=ఒండొరులను; నిర్వహంతి=ఎత్తుచుండిరి. ఓపంతిచ=పడవేయుచునుండిరి. అన్యే = ఇతరులు; పతంతశ్చ=పడుచును; ఆఓపంతి=ఆఓపించుచుండిరి. అపరే=మఱికొందఱు; పరా=ఇతరులను, పడద్రోయువారలనుట; పాతయంతి= పడద్రోయుచుండిరి.

అప్పుడు, వానరులు, గర్వితులయి, బలంబునఁగొందఱు, ఇతరులంబైకెత్తిరి; కొందఱితరులంబడద్రోసిరి; కొందఱుపడద్రోయఁబడియశక్తులు కావునఁ, బడద్రోసిన వారలనాఱేపించిరి; శక్తులగువారిలుకొందఱు, తమ్ముఁబడద్రోసిన వారలమఱలంబడద్రోసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రావణో నో నిహంతవ్య స్సవేచ రజనీచరాః
ఇతి గజాంతి హరయో రాఘవస్య సమీపతః. ౩౦

టీక॥ “నః=మనకు; రావణః= రావణుడు; నిహంతవ్యః= చంపఁబడవలసినవాడు. రజనీచరాః=రాక్షసులు; సర్వేచ=అందఱును; నిహంతవ్యాః (అధ్యాహృతము)=చంపఁబడవలసిన వారలు” ఇతి=అని; హరయః = వానరులు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; సమీ

పతః=సమీపమునందు; గజాంతి=అజుచుచుండిరి.

“మనము, రావణుని రాక్షసుల నందఱను, జంపివేయవలయు” ననియిట్లువానరులు, రామునిసమీపమునందు, గజింతుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పురస్తా దృవభో వీరో నీలః కుముద వీవచ
పంధానం శోధయంతి స్త వానరై ర్బహుభి స్సహ. ౩౧

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు; ఋషభః = ఋషభుండనువాడును; నీలః=నీలుండును; కుముదవీవచ = కుముదుండును; బహుభిః = పెక్కులయిన; వానరై స్సహ=వానరులతోఁగూడ; పుర

స్తాత్ = ముందట; పంధానం = మాగఁమును; శోధయంతి=శోధింపుచుండిరి.

పరాక్రమశాలియగుఋషభుండనువాడునునీలుండునుకుముదుండును, పె

కుక్కువానరులంగూడి, సేనకుముందునడ | అని, తాత్పర్యము.
చి, మాగఁబుఁజోధింపుచుండిరి.

మధ్యేతు రాజా సుగ్రీవో రామో లక్ష్మణ ఏవచ
బహుభి ర్బలిభి భీకమై వృకతా శృత్రు నిబహుకాఠాః. ౩౨

టీక || శత్రునిబహుకాఠాః=శత్రువు ము)=పోయిరి.
లంజంపునట్టి; రాజా=రాజయిన; సుగ్రీ శత్రువులం జంపువారలగు, వానర
వం=సుగ్రీవుండును; రామః=రాముండు రాజుసుగ్రీవుండును, రాముండును, లక్ష్మ
ను; లక్ష్మణ ఏవచ=లక్ష్మణుండును; బలి ణుండును, బలవంతులును భయంకరా
భిః=బలవంతులును; భీమైః=భయంకరు కారులునగు పెక్కువానరులచేఁబరివే
లునగు; బహుభిః= పెక్కువానరులచే ప్పింపఁబడినవారలై, సేనామధ్యంబునం
త; వృతాః=చుట్టఁబడినవారలై; మధ్యే బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
తు=నడుమను ; జన్తుః(అధ్యాహుత

హరి శ్శతవలి ర్వీరః కోటిభి దశభి ర్వృతః
సర్వా మేకో హ్యవష్టభ్య రరతు హరివాహినీమ్. ౩౩

టీక|| వీరః=పరాక్రమశాలియగు; శ చెనుగదా!
తవలిః=శతవలియను; హరిః= వానరుల వీరుండగు, శతవలియను వానరుం
డు; దశభిః=పదియగు; కోటిభిః=కోటు డు, పదికోట్లవానరవీరులచేఁ బరివేష్టి
లచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాండై; ఏ తుండై, యొక్కండై, వానర సేననంత
కః=ఒక్కండై; సర్వాం సమస్తమయి యురక్షించుచుండెను.
న; హరివాహినీం=వానర సేనను; అవ అని, తాత్పర్యము.
ష్టభ్య=అధిష్ఠించి; రరతుహా = రక్షిం

కోటిశతపరివారః కేనరీ పనసో గజః
అర్కశ్చతిబలః పార్శ్వ మేకం తస్యాభి రక్షతి. ౩౪

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

టీక || కోటిశతపరీవారః—నూఱు చుండిరి.
 కోటులపరీవారముగల; కేసరి=కేసరి కేసరియొంటననుండును గజుండును
 యును; పనసః=పనసుండును; గజః— మహాబలుండునగు నర్కుండును, ఓ
 గజుండును; అతిబలః= అధికమయిన కొకరు, నూఱుకోటులవానరులతో
 బలముగల; అరగ-శ్చ=అర్కుండును; గూడి వానరసేన యొక పార్శ్వంబు
 తస్య=ఆవానరనైస్యముయొక్క; ఏ నురక్షింపుచుండిరి.
 కం=ఒకటయిన; పాశ్వకం=ప్రక్క అని, తాత్పర్యము.
 ను; అభిరక్షతి(అభిరక్షంతి) = రక్షించు

సుషేణో జాంబవాంశ్చైవ ఋక్షైశ్చ బహుభి ర్వృతౌ
 సుగ్రీవం పురతః కృత్వా జఘనం సంరక్షతుః. ౩౪

టీక|| సుషేణః= సుషేణుండును; తుః=రక్షించిరి.
 జాంబవాంశ్చైవ = జాంబవంతుండు సుషేణుండును జాంబవంతుండు
 ను; బహుభిః= పెక్కులయిన; ఋక్షై ను, ఋక్షనైస్యంబుచేఁబరివేష్టితులయి,
 శ్చ=ఎలుగుగొడ్డులచేతను; వృతౌ=చు సుగ్రీవునిముందటనుంచుకొని, వానరసే
 ట్టంబడినవారలై; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; పు నపశ్చిమభాగమునురక్షింపుచుండిరి.
 రతః=ముందట, కృత్వా=చేసికొని; జ అని, తాత్పర్యము.
 ఘనం= పశ్చిచ్ఛాగమును; సంరక్ష

తేషాం సేనాపతి వీరో నీలో వానరపుంగవః
 సంపత స్పతతాం శ్రేష్ఠ స్తద్బలం పర్యపాలయత్. ౩౬

టీక|| తేషాం=ఆవానరులకు; సేనా నీలః= నీలుండు; సంపతక=అంతటను
 పతిః=సేనానాయకుండును; వీరః=ప తిరుగుచు; తత్=ఆ; బలం=సేనకు; పర్య
 రాక్రమశాలియును; వానరపుంగవః= పాలయత్=పాలించెను.
 వానరశ్రేష్ఠుండును; పతతాం=ఎగురు వానర సేనానాయకుండును, బ
 వారలలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండునగు; రాక్రమవంతుండును, వానిరోత్తముం

డను, ఉత్పతనశక్తిగలవారలలోనుత్తరగుచు, వానరసేనను, రక్షింపుచుండె
ముండునగునీలుండు, నాలుగుప్రక్కలంను. అని, తాత్పర్యము.

దరీమఖిః ప్రజంఘశ్చ రంభోథ రభసః కపిః

సర్వతశ్చ యయు ద్వీరా స్త్వరయంతః స్లవంగమా౯. ౩౭

టీక॥ అథ-ఇంకను; వీరాః=పరాపోయిరి.

క్రమశాల్గులుగు: దరీమఖిః=దరీమఖిల మతియు, బరాక్రమవంతులగు, ద
దును; ప్రజంఘశ్చ=ప్రజఘండును; రం రీమఖిండును బ్రజంఘండును, రంభం
భః=రంభండును; రభసః= రభసుండ డనురభసుండును, నాలుగుప్రక్కలం
ను. కపిః=వానరుండును; సర్వతశ్చ=అం దిరుగుచు, వానరులనందఱనుబోల్పా
తటను; స్లవంగమా౯=వానరులను; స్వ హఽటచుచు, బోయిరి.
రయంతః=వేగిరి పఱచుచు; యయః= అని, తాత్పర్యము-

ఏవంతే హరిలాదూ౯లా గచ్ఛంతో బలదర్శితాః

అపశ్యం స్తే గిరిశ్రేష్ఠం సహ్యాం ద్రుమలతా యుతమ్. ౩౮

సరాంసిచ సుపుల్లాని తటాకాని వనానిచ

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; తే=ఆ; హరిశా ని=చెఱువులను; వనానిచ=అడవులను;
దూ౯లాః=వానరశ్రేష్ఠులు; బలదర్శితాః అపశ్య౯=చూచిరి.
తాః=బలగర్వితులయి; గచ్ఛంతః=పో ఆవానరో త్తములు; ఇట్లు బలగర్వితు
వుచు; తే=ఆవానరులు; ద్రుమలతాయు లయిపోవుచు, గూరంబుననుండి, వృ
తం=వృక్షములతో నుత్తీగలతో నుంగూ ళుంబులతో నులతలతోను ఒప్పుచున్న ప
డిన; గిరిశ్రేష్ఠం=పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; ర్వతశ్రేష్ఠంబగు సహ్యాపర్వతంబును, మ
సహ్యాం= సహ్యాపర్వతమును; సుపుల్లా తీయు, పుల్లపద్మకల్పారంబులగు సర
ని=చక్క-గా వికసించిన, చక్క-గావి స్సులను దటాకంబులను వనంబులనుం,
కసించిన కమలము మొదలగు నవిగలయ జూచిరి.
నుట; సరాంసిచ=సరస్సులను; తటాకా అని, తాత్పర్యము.

రామస్య శాసనం జ్ఞాత్వా భీమకోపస్య భీతవత్. ౩౯
వజ్రాయ న్నగరాభ్యాశాం స్తథా జనపదానపి
సాగరౌఘనిభం భీమం త ద్వానరబలం మహత్. ౪౦
ఉత్ససృజ మహాఘోషం భీమఘోష ఇవాణవః

టీక॥ సాగరౌఘనిభం = సముద్రప్రభీమఘోషః = భయంకరమగుధ్వనిగల; వాహముతో సమానమయినదియు; భీ అణవణవ = సముద్రమువలె; ఉత్ససమం = భయంకరమును; మహత్ = గొప్పర్ప = పోయెను.
దియునగు; తత్ = ఆ; వానరబలం = వా సముద్రంబుంబోలె ననంతంబయి నరస్యైము; భీమకోపస్య = భయంకర యున్నదియుభయంకరంబునగు నావా మగుకోపముగల; రామస్య = రాముని నరసేన, భయంకరకోపుండగురాము యొక్క; శాసనం = ఆజ్ఞను; జ్ఞాత్వా = నాజ్ఞకుభయపడి, నగరంబులపైఁగాని తెలిసికొని; భీతవత్ = భయమునొందిన గ్రామంబులపైఁగానిపడక, మహాధ్వ దై; నగరాభ్యాశాం = పట్టణసమీప నిగదుర, మహాఘోషంబగుసముద్రం ప్రదేశములను; తథా = అట్లు; జనపదా బుకరం, బోయినది.
నపి = గ్రామములను; వజ్రాయత్ = విడు అని, తాత్పర్యము.
చుచు; మహాఘోషం = పెద్దధ్వనిగలదై;

తస్య దాశరథేః పార్శ్వే శూరాస్తే కపికుంజరాః. ౪౧
రూణ మాపుష్పపు స్సవే సదశ్వాశ్చ చోదితాః

టీక॥ తస్య = ఆ; దాశరథేః = రామశీఘ్రిముగా, ఆపుష్పపుః = పోయిరి- నియొక్క; పార్శ్వే = ప్రక్కయందు; రామునకుల్లాసంబుగల్గించుటకై, శూరాః = యౌధమునందుభయములేన యతనిసమీపంబున, శూరులగువాన ట్టి; తే = ఆ; కపికుంజరాః = వానర రోత్తములు, చోదితంబులగును త్రమా శేష్టులు; సర్వే = అందఱును; చోది శ్వంబులకైవడి, శీఘ్రింబునంబురుగై తి తాః = ప్రేరేపింపబడిన; సదశ్వాశ్చ = రి- అని, తాత్పర్యము.
ఉత్తమాశ్వంబులువలె; రూణం =

కపిభ్యా మూహ్య మానా తౌ శుశుభాతే సరో త్తమా. ౪౨
మహద్భ్యామివ సంస్పృష్టౌ గ్రహభ్యాం చంద్రభాసురౌ

టీక॥ కపిభ్యాం=హనుమదంగదుల | స్క-రావివ=చంద్రసూర్యులువలె; శు
చేతఃఃఃహ్యమానా=మోయించుచు శుభాతే=ప్రకాశించిరి-
న్న; తౌ=ఆ; సరో త్తమా=పురుష పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణు
శ్రేష్ఠులగు రామ లక్ష్మణులు ; మహ లు , హనుమదంగదులపైనుండుటంజే
ద్భ్యాం = పూజ్యములగు ; గ్రహా సి , బృహస్పతిశుక్రులతోసంబంధిం
భ్యాం = బృహస్పతిశుక్రులచేత; సం చిన, చంద్రసూర్యులుంబోలె, బ్రహ
స్పృష్టౌ=స్పృశింపబడిన ; చంద్రభా శించిరి- అని, తాత్పర్యము-

తతో వానర రాజేన లక్ష్మణేనచ పూజితః. ౪౩

జగమ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో దక్షిణాం దిశమ్

టీక॥ తతో=అంతఃధర్మాత్మా= ధ | దిక్కునుగూర్చి; జగమ=పోయెను.
మన్వభావుండగు; రామః = రాముం అట్లు , ధర్మాత్ముండగు రాముం
డు; వానర రాజేన= వానరేశ్వరుండగు డు, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండును
సుగ్రీవునిచేతను; లక్ష్మణేనచ=లక్ష్మణు లక్ష్మణుండునుబూజింప, వానరసేనం
నిచేతను; పూజితః = పూజింపబడిన గూడి, దక్షిణపుదిక్కునకుం బోయెను.
వాడై; ససైన్యః= సైన్యముతోఁగూడిన అని, తాత్పర్యము.
వాడై, దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=

త మంగదగతో రామం లక్ష్మణ శ్శుభయా గిరా. ౪౪

ఉవాచ పరిపూర్ణార్థా స్తస్మిన్మాస్మిన్ భానవాక్

టీక॥ స్మిన్మాన్=జ్ఞాపకశక్తిగ | గద గతః = అంగదునిఁ బొందియు
లవాడును ; ప్రతిభానవాక్= అధి స్త ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు ; ప
కమయిన ప్రతిభగలవాడునుగు ; అం రి పూర్ణార్థః = నిండిన కోకు

లుగలవాడై; తం-ఆ; రామం- రా
మునిగూర్చి; శుభయా- మంగళకరమ
యిన; గిరా-మాటచేత; ఉవాచ- చె
ప్పెను.

జ్ఞాపకశక్తిగలవాడను, మిక్కిలి

యుద్బలిభగలవాడనగు, అంగదుని
వైఁగుర్చుండియున్నట్లును, పరి
పూర్ణమనోరథుండై, హనుమంతునిపై
నున్నరాముంబాచి, మంగళవాక్యంబు
ననిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హృతా మవాప్య వై దేహీం షీప్రం హత్వాచ రావణమ్. ౪౫
సమృద్ధాథా సమృద్ధాథా మయోధ్యాం ప్రతియాస్యసి

టిక|| త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;
షీప్రం=శీఘ్రముగా; హృతాం= అప
హరింపఁబడిన; వై దేహీం= సీతాదేవి
ని; అవాప్య=పొంది; రావణం= రావ
ణుని; హత్వాచ = చంపియు; సమృద్ధా
థాః=నిండినకోర్కెలుగలవాడవై; స
మృద్ధాథాః= నిండినకోర్కెలుగల;

అయోధ్యాంప్రతి=అయోధ్యనుగూర్చి;
యాస్యసి= పోగలవు.

నీవు, శీఘ్రంబుగా, రావణుంజంపి,
మఱలసీతాదేవింబొంది, సమృద్ధమనోర
థుండవై, యట్లు సమృద్ధాథాః బయి
యున్నయయోధ్యానగరింబునకుంబో
గలవు. అని, తాత్పర్యము.

మహాంతిచ నిమిత్తాని దివి ధూమాచ రాఘవ. ౪౬

శుభాని తవ పశ్యామి సర్వాణ్యే వాథాశ్చ సిద్ధయే

టిక|| రాఘవ=రాముడా! దివి=ఆ
కాశమునందు; ధూమాచ = ధూమి
యందును; మహాంతి=పూజ్యములును;
శుభాని=మంగళకరములునగు; నిమిత్తా
ని= నిమిత్తములు; యానిసంతి (అధ్యా
హృతము)=ఏవిగలవో; తాని(అధ్యా
హృతము)=వానిని; సర్వాణ్యేవచ=అ
న్నింటినే; తవ = నీయొక్క; అథాశ్చ సిద్ధ

యే = కార్యసిద్ధికొఱకు; ప్రాదుర్భూ
తాని(అధ్యాహృతము)=ప్రాదుర్భూ
చినవానిగా; పశ్యామి = చూచుచు
వ్వాను.

రాముడా ! ఆకాశంబునందును
ధూమియందును, గొప్పశుభనిమిత్తం
బులేవిగలవో, అవియన్నియును పుడు
ప్రాదుర్భూతంబులయి, నీకార్యసిద్ధిని

సూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అనువాతి శుభో వాయుస్సేనాం మృదుహిత స్సుఖః. ౪౭
పూర్ణవల్ల స్వరాశ్చేమే ప్రవదంతి మృగద్విజాః

టీక॥ శుభః = మంగళసూచకంబును;	నించుచున్నవి.
హితః = హితకరంబును; సుఖః = సుఖక	వాయువు, హితకరంబయి సుఖక
రంబునగు; వాయుః = వాయువు; మృ	రంబయి, భావిమంగళంబు సూచించు
దు = మెల్లగా; సేనాం = సేనను; అను	చు, మెల్ల మెల్లగా, సేనవెంబడివీచుచు
వాతి = అనుసరించినచున్నది. ఇమే =	న్నది; మృగంబులును బట్టులును, మధురం
ఈ; మృగద్విజాశ్చ = మృగంబులును బ	బుగా, ధ్వనించుచున్నవి.
ట్టులును; పూర్ణవల్ల స్వరాః = సిండిన	అని, తాత్పర్యము.
మధురధ్వనులుగలవై; ప్రవదంతి = ధ్వ	

ప్రసన్నాశ్చ దిశ స్సర్వా విమలశ్చ దివాకరః. ౪౮

టీక॥ దిశః = దిక్కులు; సర్వాశ్చ = అ	దిక్కులన్నియుఁ బ్రసన్నములయి
న్నియు; ప్రసన్నాః = ప్రసన్నములయి	యున్నవి; సూర్యుండు విమలంజైయు
యున్నవి. దివాకరశ్చ = సూర్యుండు;	న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
విమలః = స్వచ్ఛుడైయున్నాఁడు.	

ఉశనాశ్చ ప్రసన్నాచి రనుత్వాం భాగవో గతః
బ్రహ్మరాశి విశుద్ధశ్చ శుద్ధాశ్చ పరమషయః. ౪౯
అర్చిష్టంతః ప్రకాశంతే ధ్రువం సర్వే ప్రదక్షిణమ్

టీక॥ బ్రహ్మరాశిః = వేదరాశిగల	ప్రసన్న మయిన కాంతి గలవాఁడై;
వాఁడును; విశుద్ధశ్చ = పరిశుద్ధుండునగు;	త్వాం = నిన్ను; అనుగతః = వెంబడించి
భాగవః = భృగువుఁడునగు; ఉశ	యున్నాఁడు. శుద్ధాః = పరిశుద్ధులును;
నాశ్చ = శుక్రుండును; ప్రసన్నాచిః =	అచిష్టంతః = అధికమయినకాంతిగల

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

వారలునగు; పరమర్షయశ్చ = మహా
 ఘోలును; ధ్రువం = ధ్రువనిగాచి;
 ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షిణమును; కుర్వంతః
 (అధ్యాహృతము) = చేయుచు; ప్రకా
 శంతే = ప్రకాశించుచున్నారు.

సమస్తవేదవేత్తయుఁబరిశుద్ధుండు
 నగుభాగవతుండును, ప్రసన్నతే

జుండై, నీకువెనుకంబ్రకాశించుచున్నా
 డు; మఱియు, బరిశుద్ధులగు సప్త
 ఘోలు, కాంతిమంతులయి, ధ్రువన
 కుఁబ్రదక్షిణంబుగాఁదిరుగుచు, బ్రకా
 శించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

త్రిశంకు ర్విమలో భాతి రాజర్షిః స్సపురోహితః. ౫౦
 పితామహవరో స్తాక మిత్యైకూఠా మ్మహాత్మనామ్

టీక|| మహాత్మనాం = పూజ్యమయిన
 స్వభావముగల ; ఇత్యైకూఠాం = ఇ
 త్యైకవంశమునఁబుట్టిన; అస్తాకం = మ
 నకు; పితామహవరః = పితామహశ్రేష్ఠుఁ
 డును, ప్రధానకూటస్థుఁడననుట; రా
 జర్షిః = రాజునుఋషియునగు ; త్రి
 శంకుః = త్రిశంకువు ; సపురోహితః =
 పురోహితుండగు వసిష్ఠునితోఁ గూడిన

వాండై; విమలః = నిమలంబుండై; భాతి =
 ప్రకాశించుచున్నాఁడు.
 మహాత్ములు నిత్యైకవంశ్యులునగుమ
 నకుఁ బ్రధానకూటస్థుఁడును రాజర్షి
 యునగు త్రిశంకుమహారాజును, విశ్వా
 మిత్రసృష్టనస్తవ్యతాత వసిష్ఠుని
 తోఁగూడి, నిమలంబుండై, ప్రకాశించు
 చున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విమలే చ ప్రకాశతే విశాఖే నిరుపద్రవే. ౫౧
 నక్షత్రవర మస్తాక మిత్యైకూఠా మ్మహాత్మనామ్.

టీక|| మహాత్మనాం = పూజ్యస్వభా
 వులగు; ఇత్యైకూఠాం = ఇత్యైకవం
 శమునఁబుట్టిన; అస్తాకం = మనయొ
 క్కు; నక్షత్రవరం = నక్షత్రశ్రేష్ఠమయి
 న; విశాఖే చ = విశాఖానక్షత్రములును;

నిరుపద్రవే = ఉపద్రవములేనివై; విమ
 లే = నిమలములయి; ప్రకాశతే = ప్ర
 కాశించుచున్నవి.
 మహాత్ములగుమనయొక్కవంశ్య
 లనక్షత్రమయిన విశాఖానక్షత్రమును,

దుష్టగ్రహసంబంధములేక, సమకాలను
యి, ప్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

నైర్వృతం నైర్వృతానాంచ నక్షత్ర మభిషిష్యతే. ౫౨
మూలో మూలవతా స్పృష్టో ధూప్యతే ధూమకేతునా

టీక || నైర్వృతం=నిర్వృతియే జేవత
గాఁగలదియగు; నైర్వృతానాం=రాక్ష
సులయొక్క; నక్షత్రంచ=మూలానక్ష
త్రమును; అభిషిష్యతే=వీడింపబడుచు
న్నది. మూలం=మూలానక్షత్రము; మూ
లవతా=సామీప్యముగల; ధూమకేతు
నా=ధూమకేతువుచేత; స్పృష్టః =
తాఁకఁబడినదై; ధూప్యతే=తపింపఁజే

యఁబడుచున్నది.

ఇదిగాక, నిర్వృతిదైవత్యంబగు రా
క్షసులనక్షత్రమయినమూలానక్షత్రము
సమీపంబుననున్నధూమకేతువుచేస్పృ
శింపఁబడితపింపఁజేయఁబడినదై మిక్కి
లియుఁబడితమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వం చైత ద్వి నాశాయ రాక్షసానా ముపస్థితమ్. ౫౩
కాలే కాలగృహీతానాం నక్షత్రం గ్రహపీడితమ్

టీక || ఏతత్=ఇది; సర్వంచ= అం
తయు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొ
క్క; వినాశాయ= చేటుకొఱకు; ఉ
పస్థితం=సంభవించినది. కాలగృహీతా
నాం=మృత్యువుచేగ్రహింపఁబడినవా
రలయొక్క; నక్షత్రం=నక్షత్రము; కా
లే=అంతకాలమునందు; గ్రహపీడితం=

దుష్టగ్రహముచేఁబడింపఁబడినది; భవతి
(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నది.

ఇదంతయు, రాక్షసుల వినాశంబు
నకేఘట్టినవి; ఏలయనఁగా, మృత్యుగ్ర
స్తులగువారిసమీపంబు, అట్టియంతకా
లంబున, దుష్టగ్రహపీడితంబగును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నా స్మరసా శ్చాపో వనాని ఫలపంతిచ. ౫౪
ప్రవాంత్య భృధికం గంధాక్ష యథతు కుసుమా ద్రుమాః

టీక॥ ఆపః=నీళ్లు; ప్రసన్నాః=స్వ

చున్నవి.

చ్చములై; సురసాః=మంచిరుచిగల
వై; భవంతి (అధ్యాహృతము)=అగు
చున్నవి. వనానిచ=అడవులును; ఫలవం
తి=మంచిపండ్లుగలవి. ద్రుమాః=వృ
క్షములు; యథతుఃకుసుమాః=ఋతు
వునతక్రమింపకపుష్పములుగలవై; అ
భ్యధికం=మిక్కిలియునధికముగా; గం
ధాః=తావులను; ప్రవాంతి=క్రకుర

మజ్జియు, నీళ్లుస్వచ్ఛములయి, మం
చిరుచిగలిగియున్నవి; వనంబులు, ఫల
పూర్ణంబులయియున్నవి; వృక్షముల
న్నియు, ఋతుమర్యాదనతక్రమింపక,
చక్క-గాఁబుప్పించి, సుగంధంబులగు
బాళించుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వాని కపిసైన్యాని ప్రకాశంతే ధికం ప్రభో. ౫౫

దేవానామివ సైన్యాని సంగ్రామే తారకామయే

టీక॥ ప్రభో=సమధుండవగురా

కాశించుచున్నవి.

ముండా! పూర్వాని=పూర్వములుగాఁ
జేయఁబడిన; కపిసైన్యాని=వానరసైన్య
ములు; తారకామయే తారకామయమ
ను, తారకాసురవధంబుగలయనుట, లే
క, తారకయనుబృహస్పతిభార్యయేసి
మిత్రముగాఁగలయనుట; సంగ్రామే=
యుద్ధమునందు; దేవానాం=దేవతల
యొక్క; సైన్యానీవ=సైన్యములువలె;
అధికం=మిక్కిలియు; ప్రకాశంతే=ప్ర

ప్రభుండవగురాముండా! పూర్వా
ములుగా నేర్పఱుపఁబడియున్నయీవా
నరసైన్యంబులు, మున్న తారకాసుర
యుద్ధంబున, (లేక, చంద్రుండుబృహస్ప
తిభార్యను దారంగొనిపోయినప్పుడు, త
న్నిమిత్రకంబగు యుద్ధంబునందు) దేవ
సైన్యంబులుంబోలె, మిక్కిలియుంబ్ర
కాశించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మార్య సమిత్యైతాః ప్రీతో భవితు మహాసి. ౫౬

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుండవగురాముండా! ఏవం=ఇట్లు; ఏతాః=వీరిని; సమి

త్యుచూచిఃప్రీతిః సంతసించినవాడ
పుఃభవితం=అగుటకు; అహాసి=తగు
దువు.

పూజ్యుడవగు రామండా! ఇట్లు,

ఈ శుభనిమిత్తంబులవన్నింటినెం జూచి,
సంతోషంబు నొందియుండుము. అని,
అత్మలబండు, రామునికింజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి భ్రాతర మాశ్వాస్య పృప్త సౌమిత్రి రబ్రవీత్

టీక॥ సౌమిత్రిః= స్నేహితుడు; హృ
ప్తః= సంతసించినవాడై; ఇతి=ఇట్లు;
భ్రాతరం=అన్నను; ఆశ్వాస్య=డోహకం
చి; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అత్మలబండు, సంతృప్తుండై, యీ ప్ర
కారము, అన్నయగు రామునాశ్వాసిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

అథా సృత్య మహిం కృత్సాం జగామ మహతీ చమూః. ౫౭
ఋతు వానర శాదూలై సఖదంష్ట్రాః? యుధై ర్వృతా

టీక॥ అథ=అంత; సఖదంష్ట్రాయ
దైః=గోళ్లును సుద్ధునె యాయుధము
లు గాఁగల; ఋతువానర శాదూలైః=
ఎరుగు గొడ్డులలోను వానరులలోను
శ్రేణులగువారలచేత; వృతా= చట్టంబు
డిని; మహతీ=గొప్పదగు; చమూః= సే
న; కృత్సాం= సమస్తమయిన; మ

హిం=ఘోషము; అవ్యవ్య=వ్యాపించి; జ
గామ=పోయెను.
అటు, సఖదంతాయుధులగు నా
ఋతువానరుల మహాసేన, ఘోషమునంత
యు, వ్యాపించి, పోవుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

కరాగై శ్చరణాగైశ్చ వానరై రుత్థితం రజః. ౫౮
భీమ మంతర్దధే లోకం నివార్య సవితుః ప్రభామ్

టీక॥ వానరైః=వానరులచేత; కరా
గైః= హస్తములకొనలచేతను; చ
రణాగైః= పాదములకొనలచేత

శ్చరణాగైశ్చ = పాదములకొనలచేత
ను; ఉత్థితం=లేచిన; రజః=దుమ్ము; స

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

విఠుః= సూర్యునియొక్క; ప్రభాం= కాంతిని; నివార్య= అడ్డగించి, భీమం= భయంకరముగా; లోకం= లోకమును; అంతదృఢే= కప్పెను.

వానిరులహస్తములచేతనుపాదము

లచేతను రేంగినదుమ్ము, సూర్యుఁడప్రకాశమునావరించి, యందఱకును భయముగల్గినట్లు, లోకమంతయువ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

సపర్వత వనాకాశాం దక్షిణాం హరివాహినీ. ౫౯
ఛాదయంతీ యయా భీమా ద్యామివాంబువ సంతతిః

టీక|| భీమా= భయంకరమగు; హరివాహినీ= వానర సేన; అంబుదసంతతిః= మేఘసమూహము; ద్యామివ= ఆకాశమునువలె; సపర్వతవనాకాశాం= పర్వతములతోను వనంబులతోను ఆకాశముతోనుంగూడిన; దక్షిణాం= దక్షిణపుదిక్కునందలి ఛాదయం

తీ= కప్పచు; యయా= పోయినది. భయంకరాకారయగునావానరసేన, మేఘసమూహము ఆకాశమునావరించునట్లు, పర్వతములతోను వనంబులతోను ఆకాశంబులతోనుంగూడిన, దక్షిణ భూమిసంతయు నావరించుచు బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరంత్యాంచ సేనాయాం సతతం బహుయోజనమ్, ౬౦
నదీ స్రోతాంసి సర్వాణి సస్యందు ర్విపరీతవత్

టీక|| సతతం= నిరంతరముగా; సేనాయాం= సేన; ఉత్తరంత్యాంచ= దాటుచుండఁగాను; నదీస్రోతాంసి= నదీ ప్రవాహములు; సర్వాణి= అన్నియు; విపరీతవత్= విపరీతమువలె; బహుయోజనం= పెక్కుయోజనములగునట్లుగా; సస్యందుః= ప్రవహించినవి.

అప్పుడు, ఆవానరసేన, నదులను నిరంతరముగాదాటుచుండుటచే, నీళ్లు పోవుటకు వీలులేక నిలిచి యుండుటం జేసి, దాటికాఁగానే, విపరీతప్రవాహమువచ్చినట్లుబహుయోజనంబులవఱకుఁ బాటినవి. అని, తాత్పర్యము.

సరాంసి విమలాంభాంసి ద్రుమాకీణాంశ్చ పర్వతాః. ౬౧
సమాః ఘామి ప్రదేశాంశ్చ వనాని ఫలవంతిచ
మధ్యేనచ సమంతాచ్చ తిర్యక్చాభశ్చ సావిశత్. ౬౨

టీక॥ సా=ఆవానరసేన; విమలాంభాం దుగాను; అవిశత్=ప్రవేశించెను.
సి= స్వచ్ఛమయినజలముగల; సరాం ఆవానరులుస్వచ్ఛములగునీళ్లుగలన
సి=సరస్సులను; ద్రుమాకీణాంశ్చ=వృక్ష రస్సులను, చల్లనినీళ్లుగలవిగావున, వాని
ములచేవ్యాపింపఁబడిన; పర్వతాంశ్చ= లోదిగిదాఁటిరి; వృక్షబహుళంబులగు ప
పర్వతములను; సమాః=మిట్టపల్లములు ర్వశంబులువచ్చినప్పుడు, కొంచెమడ్డ
లేని; ఘామిప్రదేశాంశ్చ= ఘాప్రదే ముగాఁబోయిదాఁటిరి; సమఘాముల
శములను; ఫలవంతి= అధికమయిన పం లో, నంటటనువ్యాపించినదచిరి; ఫలవం
ట్లుగల; వనానిచ=వనములను; మధ్యే తంబులగువనంబులువచ్చినప్పుడు, ఫలం
చ=నడుమను; తిర్యక్చ=అడ్డముగాను; బులందుకొనిదినవచ్చునని, చెట్ల క్రిందు
సమంతాచ్చ=అంతటను; అభశ్చ= క్రిం గాఁబోయిరి- అని, తాత్పర్యము.

సమావృత్య మహీం కృత్సాక్షం జగామ మహతీ వహూః

టీక॥ మహతీ = గొప్పదగు; చ గొప్పదగు నావానరసేన, యిట్లు
మూః=సేన; కృత్సాక్షం=సమస్తమ ఘామినంతయువ్యాపించిపోవుచుండిన
యిన; మహీం=ఘామిని; సమావృత్య= డి. అని, తాత్పర్యము.
వ్యాపించి; జగామ=పోయినది.

తే హృష్ట మనస స్సర్వే జగ్తు మాంరుత రంహసః. ౬౩
హరయో రాఘవ స్యాథే సమారోపిత విక్రమాః

టీక॥ మారుతరంహసః=వాయువు మయి; సమారోపితవిక్రమాః = ఆరో
యొక్క వేగమువంటివేగముగల; తే= పింపఁబడిన పరాక్రమము గలవారలై;
ఆ; హరయః=వానరులు; రాఘవస్య= హృష్టమనసః= సంతోషించినమనస్సుగ
రామునియొక్క; అథే=కార్యమునిమిత్త లవారలై; జగ్తుః=పోయిరి.

వాయు దేవునకుంబోలె మహావేగం
బుగలయావానరులు, రామకార్యంబుని
మిత్తమయి, పరాక్రమంబు నడపఁబడి

చి, సంతుష్టాంతఃకరణులయి, పోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

హాషణ పీఠ్య బలోద్రేకాణ్ దశణయంతః పరస్పరమ్. ౬౪
యావనోత్సే కజాణ్ దర్పాణ్ వివిధాం శృక్చి రధ్వని

టీక॥ తే(అధ్యాత్మతము)=ఆవానరు
లు; పరస్పరం=ఒండొరులకు; హాషణపీ
ఠ్యబలోద్రేకాణ్=సంతోషముయొక్క
యుంబరాక్రమముయొక్కయు బలము
యొక్కయునతీతములను; దర్పయం
తః=చూపుకొనుచు; వివిధాణ్=నానా
విధములయిన; యావనోత్సేకజాణ్=
యావనాతీతమువలన గలిగిన; ద

ర్పాణ్=గర్వములను, గర్వమువలన గ
లిగినవ్యాపారములనుట; అధ్వని=
మాగణమునందు; చక్రం=చేసిరి.

ఆవానరులు, మాగణమునందు, ఒం
డొరులకు, దక్షతమసంతోషపరాక్రమ
బలాతీతములంజూపుకొనుచు, యా
వనబలంబునంగలుగునట్టి, నానావిధచే
ష్టలంజేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః కేచి ద్ద్వితం జగ్ను రుత్పేతుశ్చ తథా పరే. ౬౫
కేచి తిల కిలాం చక్ర ర్వానరా వనగోచరాః

టీక॥ తతః = అందు; వనగోచ
రాః=వనములందుండునట్టి, వానరాః=
వానరులు; కేచిత్ = కొందఱు; ద్రు
తం=శీఘ్రముగా; జగ్న్యః=పోయిరి.
తథా=అట్లు; అపరే=మఱికొందఱు;
ఉత్పేతుశ్చ=ఎగిరిరి. కేచిత్ = కొంద

లు; కిలకిలాం = కిలకిలయునుధ్వని; చ
క్రం=చేసిరి.

అందుకొందఱు, వానరులు, శీ
ఘ్రముగాఁబోయిరి; కొందఱెగిరిరి;
కొందఱు, కిలకిలయియజచిరి-
అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసోఫీటయంశ్చ పుచ్చాని సన్నిజఘ్నం పవాన్యపి. ౬౬
భుజా స్విషీప్య వైలాంశ్చ ద్రుమా నన్యే బభంజిరే

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౬౫

స ౪

టీక || అన్యే=ఇతరులు ; పుచ్చాపర్వతములను; బభంజిరే=విడిచిరి.
ని=తోకలను; ప్రాసాద్భటయంశ్చ=నే మఱికొందఱువానరులు, తోకల
లంగొట్టిరి. పదాన్యపి-పాదములను; నునేలంగొట్టిరి ; కొందఱుపాదంబుల
సన్నిభఘ్నం=నేలంగొట్టిరి. భుజాన్= నునేలంగొట్టిరి; కొందఱుచేతులుచాచ
చేతులను ; విక్షిప్య = చాచి ; ద్రుచి, వృక్షంబులను విడిచిరి;పర్వతంబు
మాన్=వృక్షములను; శైలాంశ్చ = లంబగులంగొట్టిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఆరోహంతశ్చ శృంగాణి గిరీణాం గిరిగోచరాః. ౬౭
మహానాదాన్విమంచంతి త్వేణా మన్యే ప్రచక్రిరే

టీక|| గిరిగోచరాః= పర్వతవాసులగువానరులు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱు;గిరీణాం = పర్వతములయొక్క; శృంగాణి=శిఖరములను ; పర్వతవాసులగువానరులు కొంద
ఆరోహంతశ్చ=ఎక్కుచును; మహానాదాన్=పెద్దధ్వనులను;విమంచంతి=విబులుగావించిరి. అని,తాత్పర్యము.
డిచిరి. అన్యే=మఱికొందఱు ; త్వే

ఊరువేగైశ్చ మమృదు లతాజాలాన్యనేకశః. ౬౮
జృంభమాణాశ్చ విక్రాంతా విచిత్రీడు శ్శిలాద్రుమైః

టీక|| కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= చేతనువృక్షములచేతను; విచిత్రీడుః =
కొందఱు;లతాజాలాని-తీగెలసమూహములను; అనేకశః= పెక్కులను;ఊరువేగైశ్చ=తోడలవేగములచేత;మమృదుః=మర్దించిరి; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు; జృంభమాణాశ్చ=విజృంభించుచును;విక్రాంతాః=పరాక్రమించి, వృక్షంబులను తాళ్లనుదీసికొని యాటలాడిరి.అని,తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

శతై శ్వతసహస్రైశ్చ కోటిభిశ్చ సహస్రశః. ౬౯

వానరాణాంతు ఘోరాణాం యూధైః పరివృతా మహీ

టీక॥ శతైః=నూలులచేతను; శత

బడినది.

సహస్రైశ్చ=లక్షలచేతను ; సహస్ర

భయంకరాకారులగు, వానరులు,

శః=వేనవేలుగా; కోటిభిశ్చ=కోటుల

నూలులునూలులుగాను వేనవేలుగాను

చేతను; ఘోరాణాం=భయంకరము

లక్షలక్షలుగాను, గోటులుకోటులుగా

లగు; వానరాణాం = వానరులయొ

ను, భూమిని, వ్యాపించియుండిరి.

కర; యూధైః=సమూహములచేత ;

అని, తాత్పర్యము.

మహీ=భూమి; పరివృతా=ఆవరింపఁ

సా స్త్రయాతి దివారాత్రం మహతీ హరివాహినీ. ౭౦

హృష్టా ప్రముదితా సేనా సుగ్రీవేణాభి రక్షితా

టీక॥ సా=ఆ; మహతీ=గొప్పదగు; దివారాత్రం = ఆశ్చర్యారాత్రమును;

హరివాహినీ=వానరసేన; సేనా =

యాత్రస్త=పోయినది.

ప్రభువుతోఁగూడినదై ; హృష్టా =

గొప్పదగునావానరసేన, రామస

గగు ర్వాటు నొందినదై ; ప్రముది

హితమును, పరమసంతోషంబునొంది,

తా = మిగిలియు సంతో షంబు

పులకాంకితమయి , సుగ్రీవపాలితమ

నొందినదై ; సుగ్రీవేణా = సుగ్రీవు

యి, రేయంబవలును బయనముచేయు

నిచేత; అభిరక్షితా=పాలింపబడినదై;

చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

వానరా స్త్వరితా యాంతి సర్వే యుద్ధాభినందినః. ౭౧

ప్రమోక్షయిషవ స్సీతాం మహూతం క్వాపినాసత

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సర్వే=

శీఘ్రముగా; యాంతి = పోయిరి. సీ

అందఱును; యుద్ధాభినందినః=యుద్ధ

తాం=సీతాదేవిని; ప్రమోక్షయిషవః=

మునభినందించువారలయి; త్వరితం =

విడిపింపఁగోరువారలయి ; ముహూ

<p>తఁగం=కొంచెముసేపైనను ; క్వాపి= ఎచ్చటను; నాసత=ఉండరైరి.</p> <p>వానరులందఱు , యుద్ధంబునందలి యుత్సాహంబున, మిక్కిలియు శీఘ్ర</p>	<p>ముగాఁబోయిరి; నీ తాడేవిని, ఎప్పుడెప్పు డువిడిపింతుమోయని, కొంచెముసేపైన ను, ఎచ్చటనునిలువరైరి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతః పాదప సంబాధం నానామృగసమాయుతమ్. ౭౨
సహ్యపర్వత మాసేదు మళయంచ మహీధరమ్

<p>టీక తతః=అటుపిమ్మట; తే(అ ధ్యాహృతము)=ఆవానరులు; పాదప సంబాధం=వృక్షములచేసిండినదియు; నానామృగసమాయుతం=నానామృగములతోఁగూడినదియునగు; సహ్యపర్వతం=సహ్యపర్వతమును; మలయం=మలయమును; మహీధరంచ=పర్వతము</p>	<p>ను; ఆసేదుఁ=పొందిరి.</p> <p>అంత, నావానరులు, వృక్షములచే నిండినదియు నానావిధమృగసంయుతం బునగు, సహ్యపర్వతంబును, అట్లుమల యపర్వతంబును, బొందిరి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కాననాని విచిత్రాణి నదీప్రసౌవశాఁచ. ౭౩

పశ్య స్మతియయా రామ స్సహ్యస్య మలయస్యచ

<p>టీక రామః = రాముఁడు; సహ్యస్య=సహ్యపర్వతముయొక్కయు; మలయస్యచ = మలయపర్వతముయొక్కయు; విచిత్రాణి=నానావిధములయిన; కాననాని=అడవులను; నదీప్రసౌవశాఁచ=చ=ఏఱులను సెలయేఱులను; పశ్య=</p>	<p>చూచుచు, అతియయా=పోయెను.</p> <p>రాముఁడు, సహ్యమలయపర్వతం బులందలి, నానావిధవనంబులగు, ఏఱులను సెలయేఱులనుజూచుచు, బోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చంపకాం స్తిలకాం శ్చూతా నశోకాః సింధువారకాః. ౭౪

కరవీరాంశ్చ తిమిశాః భజంతి స్త స్థవంగమాః

టీక॥ స్లవంగమాః=వానరులు; చంస్త= పొందిరి.
 పకాక=సంపెంగచెట్లను; తిలకాక= వానరులు, మాగళంబున , చం
 బొట్టుగు చెట్లను; చూతాక= మా పక వృక్షములను , బొట్టుగు చెట్ల
 మిడిచెట్లను; అశోకాక= అశోకవృక్ష ము , మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షంబు
 ములను; సింధువారకాక= తెల్లవావి లను, తెల్ల వావిలిచెట్లను, గన్నేరుచెట్ల
 లుచెట్లను; కరవీరాంశ్చ= గన్నేరుచెట్ల ను, నేమిచెట్లను, అంతనంతంబును
 ను; తిమిశాక= నేమిచెట్లను; భజంతి బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంకోలాంశ్చ కరంజాంశ్చ స్లక్ష్యన్యగ్రోధతిందుకాక. ౭౫
 జంబూకామలకా న్నిపాక భజంతి స్త స్లవంగమాః

టీక॥ స్లవంగమాః=వానరులు; అం దంబవృక్షములను; భజంతిస్త=పొందిరి.
 కోలాంశ్చ=ఊడుగుచెట్లను; కరంజాం వానరులు, మాగళంబున, ఊడుగు
 శ్చ=క్రానుగుచెట్లను; స్లక్ష్యన్యగ్రోధతిం చెట్లను , క్రానుగుచెట్లను జువ్విచెట్ల
 దుకాక= జువ్విచెట్లనుమట్టిచెట్లను తు నుమట్టిచెట్లను తుమ్మికిచెట్లను , నేరె
 మ్మికచెట్లను; జంబూకామలకాక=నే డుచెట్లనుఉసిరిగచెట్లను , అంతనంతం
 రెడుచెట్లనుఉసిరిగచెట్లను; నిపాక=క జూదుచుంబోయిరి, అని, తాత్పర్యము.

ప్రస్తరేఘచ రమ్యేఘవివిధాః కాననద్రుమాః. ౭౬
 వాయువేగప్రచలితాః పుష్పే రవకిరంతి తాక

టీక॥ రమ్యేఘ=మనోహరములగు; ల్లిసవి.
 ప్రస్తరేఘచ = తాళ్లయందును; వివి రమణీయంబులగు శిలలయందున్న
 ధాః=నానావిధములయిన; కాననద్రు నానావిధవన్యవృక్షంబులు , వాయు
 మాః=అడవియందలివృక్షములు; వాయు వేగంబునకుంజలించి, యావానరులపై,
 వేగప్రచలితాః=వాయువేగముచేతగ పూలుగురిపించినవి.
 దలినవై; తాక = ఆవానరులను; పు అని, తాత్పర్యము.
 ష్పే- పూలచేత; అవకిరంతి - చ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౬౯

స ౪

మారుత స్సఖిసంస్పర్శో వాతి చందనశీతలిః. ౭౭

పట్టదై రనుకూజచ్ఛి వసేష మధుగంధిషు

టీక|| మధుగంధిషు = తేనెజేమంచి డినది.

<p>వాసనగల; వసేషు = అడవులయందు; సుఖిస్పర్శః = సుఖకరమయిన తాఁకుటగలదియు; చందనశీతలిః = చందనమువలె జల్లవడియునగు; మారుతః = గాలి; అనుకూజచ్ఛిః = వెంబడివ్వనించుచున్న; పట్టదైః = తుమ్మెదలతో; వాత = పిచుచు</p>	<p>అప్పుడు, మధుఘ్రాణంబులగు సుగంధివనంబులందు, భృంగంబులు యుంకిరించుచు వెంటుండగుల, మందమారుతంబు, సుఖస్పర్శలంబయి, చందనశీతలంబయి, వీచినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అధికం శైలరాజస్తు ధాతుభి స్సువిఘాషితః. ౭౮

టీక|| శైలరాజస్తు = పర్వతశ్రేష్ఠ నలకరింపబడినది.

<p>మయిన సహ్యాపర్వతమును; అధికం = మిక్కిలియు, ధాతుభిః = గైరికి ధాతువులచేత; సువిఘాషితః = మిక్కిలియు</p>	<p>పర్వతశ్రేష్ఠంబగు, సహ్యాంబును, మిక్కిలియు; ధాతుఘాషితం బయినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ధాతుభ్యః స్పృశ్యతో ర్ణేణ గ్వాయువేగవిఘట్టితః

సుమహ ద్వానరాసీకం ఛాదయూ మాస సర్వతః. ౭౯

టీక|| ధాతుభ్యః = ధాతువులవలన; దయామాస = కప్పెను.

<p>ప్రస్పృతః = వెడలిన; ర్ణేణ = పరాగము; వాయువేగవిఘట్టితః = వాయువేగముచేత పంబడినదై; సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; వానరాసీకం = వానరయుల, గప్పినది. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>ఆవానరులతో కుట్రచేసిన, ధాతువులందుం బట్టి నపరాగము, గాలిచే బృకురెడి, యావానర సైన్యమునంతయు, గప్పినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రతిపగాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

గిరి ప్రస్థేషు రమ్యేషు సర్వత స్సంప్రపుష్పితాః
 కేతక్య స్సింధువారాశ్చ వసంత్యశ్చ మనోరమాః. ౮౦
 మాధవో గంధపూర్ణాశ్చ కుండపుష్పాశ్చ పుష్పితాః
 చిరిబిల్వా మధూకాశ్చ వకుళాః ప్రియకాస్తథా. ౮౧
 స్ఫుజకా స్తీలకాశ్చైవ నాగవృక్షాశ్చ పుష్పితాః
 చూతాః పాటలయశ్చైవ కోవిదారాశ్చ పుష్పితాః. ౮౨
 ముచుళిందాజ్ఞానాశ్చైవ శింశుపాః కుటజాస్తథా
 ధవాశ్శల్మలయశ్చైవ రక్తాః కురవకాస్తథా. ౮౩
 హింతాలా స్తిమిశాశ్చైవ చూర్ణకా నీపకాస్తథా
 నీలా శోకాశ్చ వరణా అంకోలాః పద్మకాస్తథా. ౮౪
 స్లవమానైః స్లవంగైస్తు సర్వే పర్యా కలీకృతాః

<p>టీక॥ రమ్యేషు=మనోహరములయి న;గిరిప్రస్థేషు=పర్వతములనెత్తములం దు;సర్వతః = అంతటను;సంప్రపుష్పి తాః = చక్కఁగాఁబుష్పించిన;కేత క్యః=మొగిలిచెట్లును;సింధువారాశ్చ= తెల్లవావిలిచెట్లును; మనోరమాః = మనోహరములగు; వాసంత్యశ్చ = గురివెండచెట్లును; మాధవ్యః = కుసు మపూలచెట్లును; గంధపూర్ణాశ్చ= దుంప రాత్నచెట్లును; పుష్పితాః = పూచిన;కుండగుల్మాశ్చ= మొల్లచెట్లు ను ; చిరిబిల్వాః = కానుగుమ్రోకు లును; మధూకాశ్చ=ఇప్పమాకులును; వకుళాః=పొగడచెట్లును;తథా = అ ట్లు;ప్రియకాః=వేఁగిసచెట్లును ; స్ఫు</p>	<p>జకాః = తుమికిచెట్లును ; తీలకా శ్చైవ = బొట్టుగుచెట్లును; పుష్పి తాః=పూచిన; నాగవృక్షాశ్చ= నా గకేసరవృక్షములును; చూతాః=మా మిడిచెట్లును; పాటలయశ్చైవ=కలి గొట్టుచెట్లును;పుష్పితాః = పూచిన; కోవిదారాశ్చ=కాంచనముచెట్లును ; ముచుళిందాజ్ఞానాశ్చైవ=ఖజూర వృక్షములును;వీణుమద్దిచెట్లును; శింశు పాః = ఇరుగుడుచెట్లును; తథా=అ ట్లు; కుటజాః = అడవిమల్లెలును ; ధవాః= చండ్రచెట్లును ; శల్మలయ శ్చైవ=బూరుగుచెట్లును; తథా = అట్లు; రక్తాః=ఎఱ్ఱని; కురవకాః=గో రంటచెట్లును;హింతాలాః = శ్రీతాల</p>
---	---

వృక్షములును; తిమిశ్రాశ్చైవ=నేమిచెట్లును; చూరణకాః=ఉసిరిగచెట్లును; తథా=అట్లు; నీపకాః=కదంబవృక్షములును; నీలాశోకాః=నల్లపువ్వులయిరుగుడుచెట్లును; వరణాః=ఉలిమిరిచెట్లును; అంకోలాః=ఊడుగుమ్మకులును; తథా=అట్లు; పద్మకాః=మెట్టతామరలును; సర్వే=అన్నియు; ప్లవమానైః=ఎగురుచున్న; ప్లవంగైస్తు=వానరులచేతను; పర్యాకులీకృతాః=కలచచంబడినవి.

అచ్చట, గొండనెత్తములందంతటను జక్క-గాఁబుష్పించియుండు, ముగిలిపొదలును, తెల్లవావిలిచెట్లును, మనోహరంబులగు గురివెండచెట్లును, మాధవీలతలును దుంపరాత్మచెట్లును మొల్లచెట్లును, కాసుగుచెట్లును, ఇప్పచె

ట్లును, పొగడచెట్లును, కంగిన చెట్లును, తుమికిచెట్లును, బొట్టుగచెట్లును, నాగకేసరవృక్షములును, మామిడిమ్రాకులును, కలిగొట్టుమాకులును, కోవిదారంబులును, ఖజూరంబులునజానంబులును. శింశుపావృక్షంబులును, అడవిమల్లెలును, చంద్రమాకులును, శాల్మలివృక్షంబులును, ఎఱ్ఱగోరంటలును, శ్రీతాళపుష్పాకులును, నేమివృక్షంబులును, ఉసిరిగమాకులును, గదంబవృక్షంబులును, నల్లపువ్వులయిరుగుడుమాకులును, ఉలిమిరిమాకులును, ఊడుగుమ్మకులును, మెట్టతామరలును, పుష్పితంబులగునీవృక్షంబులన్నియు, నావానరులకోలాహలంబునకుఁ, బర్యాకులంబులయినవి. అని, తాత్పర్యము.

వాఙ్మస్తస్త్వి గిరా శీతాః పల్వలాని తదైవచ. ౮౪

చక్రీవాకానువరితాః కారండవ నిషేవితాః

ప్లవైః కాంచైశ్చ సంకీర్ణా వరాహమృగసేవితాః. ౮౬

ఋక్షైః స్తరతుంభి స్సింహై శ్శూదూతైశ్చ భయావహైః

వ్యాతైశ్చ బహుభి భీమై స్సేవ్యమానం సమంతతః. ౮౭

పద్మై స్సౌగంధికైః పుల్లైః కుముదై శ్చోత్పలైః స్తథా

వారిజై వికవిధైః పుష్పైరమృగైస్తత్ర జలాశయాః. ౮౮

టిక||తస్మిన్=ఆ; గికా=సహ్యప
ర్వతమునందు; శీతాః= చల్లనివియు;
చక్రవాకానుచరితాః= చక్రవాకపక్షు
లచేసంబరింపఁబడినవియు; కారండ
వంషీవితాః=నీరుకోళ్లచేసేవింపఁ బ
డినవియు; స్రవైః=నీరుకాకులచేతను;
కాంఛైశ్చ=క్రాంచపక్షులచేతను;
సంకితాః=వ్యాపింపఁబడినవియు; వ
రాహమృగసేవితాః= వరాహములు
మొదలగుమృగములచేతసేవింపఁ బడి
నవియునగు; వాప్యః=నడబావులును;
తథా=అట్లు; పల్వలానిచ=నీళ్లుని
చినపల్లములును; ఋశ్మైః=ఎరుంగు
గొడ్డులచేతను; తరత్యుభిః=సిపంగుల
చేతను; సింహైః=సింహములచేతను;
భయావహైః=భయముగల్గించునట్టి,
శూదూలైశ్చ=పెద్దపులులచేతను; భీ
ష్మైః=భయంకరములగు; బహుభిః=పెక్కు
లయిన; వ్యాతైశ్చ=దుష్టగజములచేత
ను; సమంతతః=అంతటను; సేవ్య
మానం=సేవింపఁబడుచున్న; వసం(అ
ధ్యాహృతము)=వనమును; పుల్లైః=
వికసించిన; పక్షైః=కమలములచేత
ను; సాగంధికైః=చెంగలువలచేతను;
కుముదైశ్చ=తెల్లకలువలచేతను; త

థా=అట్లు; ఉత్పలైః=నల్లకలువలచే
తను; వివిధైః=నానావిధములగు; వారి
జైః=నీళ్లయందుబుట్టిన; పుష్పైః=
పూలచేత; రమ్యాః=మనోహరముల
యిన; జలాశయాః=సరస్సులును; త
త్ర=అచ్చట; ప్లవంగైః(అధ్యాహృత
ము)=వానరులచేత; పర్యాకులీకృ
తాః (అధ్యాహృతము)= కలఁచఁ
బడినవి.

ఆసహ్యపర్వతమునందు, శీతలంబ
గుజలముగలవియు, చక్రవాకకారండ
వశోభతంబులును, నీరుకాకులును కాం
చంబులును ఇవిమొదలగుపక్షులచే నొ
ప్పుచున్నవియు, వరాహాదిజలగోచరమృ
గసేవితంబులనగునడబావులును, ఋ
తంబులును సిపంగులును సింహంబులు
ను, శూదూలంబులును దుష్టగజంబులు
ను మొదలగుభయంకరమృగంబులతోఁ
గూడినవనంబులును, వికసించినకమలం
బులును, చెంగలువలును తెల్లకలువలు
ను నల్లకలువలును మొదలగుజలజాత
పుష్పంబులతో నొప్పుచున్న జలాయశం
బులును, ఇవన్నియు, నావానరులచేఁ, నే
ఱుపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సానుష కూజంతి నానాద్విజగణా స్తథా

టీక॥ తథా=అట్లు; తస్య= ఆసహ్యప
ర్వతముయొక్క; సానుషు=నెత్తములం
దు; నానాద్విజగణాః=నానావిధపక్షి
సమూహములు; కూజంతి=అటచినవి.

అప్పుడానైన్యమంజూచి, సహ్యప
ర్వతసానువులందలి నానావిధపక్షులు,
కూయుచుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

స్నాత్వా పీత్వాదకా న్యత్ర జలే క్రిడంతి వానరాః. ౮౯
అన్యోన్యం స్థావయంతిస్త

టీక॥ వానరాః=వానరులు; అత్ర=
ఈపర్వతమునందు; జలే=జలమునందు;
స్నాత్వా=స్నానముచేసి; ఉదకాని=జ
లములను; పీత్వా=త్రాగి; క్రిడంతి=క్రీ
డించిరి. అన్యోన్యం=ఒండొరులను; స్థా

వయంతిస్త=తడుపుకొనిరి.
వానరులు, సహ్యపర్వతంబునంద
లిసరస్సులందు, స్నానంబుగావించి, నీ
ళ్లుద్రావి, యొక్కరిపైవొకరునీళ్లుపోసు
కొనుచు, గ్రీడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శైలమారుహ్య వానరాః

ఫలాన్య మృతగంధీని మూలాని కుసుమానిచ. ౯౦

బుభుజు వానరా స్తత్ర పాదపానాం మదోత్కటాః

టీక॥ వానరాః=వానరులు; శై
లం=పర్వతమును; ఆరుహ్య=ఎక్కి;
తత్ర=అచ్చట; వానరాః=వానరులు;
మదోత్కటాః=మదముచేతమడించిన
వారలై; పాదపానాం=వృక్షముల
యొక్క; అమృతగంధీని=అమృతము
యొక్క వాసనవంటివాసనగల; ఫలా

ని=పండ్లను; మూలాని=గడ్డలను; కుసు
మానిచ=పూలను; బుభుజుః=భుజిం
చిరి.
వానరులంతఃపర్వతంబునారోహిం
చి, మదమోహితులగు, అమృతంబువం
టిఫలంబులను గడ్డలనుబుప్పుబులను, భు
జించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్రోణమాత్రప్రమాణాని లంబమానాని వానరాః. ౯౧

యయః పిబంతో హృష్టాస్తే మధూని మధుపింగళాః

టిక॥మధుపింగళాః = తేనెవలెగో	యుః = పోయిరి.
రోచనపువన్నెగల; తే = ఆ; వానరాః =	తేనెకుంబోలె గోరోచనపు వన్నె
వానరులు; లంబసూనాని = వ్రేలాడుచు	గలయావానరులు, అచ్చటచ్చట వ్రేలు
న్న; క్రోణిమాత్రప్రమాదాని = తూ	కాడుచున్న తూమెండు తేనియగల తే
మెండు తేనియగల; మధూని = తేనియల	నె తెట్టెలను యధేచ్ఛము గాఁ దాఁగు
ను, తేనె తెట్టెలను; పిబంతః = త్రాంగు	చు, బరమసంతోషంబునంబోయిరి.
చు; హృష్టాః = సంతసించినవారలై; య	అని, తాత్పర్యము.

పాదపా నవభంజంతో వికషణ తస్తథా లతాః. ౯౨
విధమంతో గిరివరాః ప్రయయః స్థవగషణభాః

టిక॥స్థవగషణభాః = వానరశ్రేష్ఠు	పోయిరి.
లు; పాదపాః = వృక్షములను; అవభం	వానరోష్ఠములు, వృక్షములవిలు
జంతః = విలుచుచు; తథా = అట్లు; లతాః =	చుచు, లతలను ఆకషింతుచు, గొప్ప
తీఃగెలను; వికషణంతః = ఆకషింతుచు;	పర్వతంబులను బగులగొట్టుచు, బో
గిరివరాః = పర్వతశ్రేష్ఠములను; విధ	యిరి. అని, తాత్పర్యము.
మంతః = పగులగొట్టుచు; ప్రయయః =	

వృక్ష్యేభ్యో స్థే తు కపయో నదకంతో మధుదర్పితాః. ౯౩
అస్యే వృక్షా స్త్రపపద్యంతే ప్రపతంత్యపి చాపరే

టిక॥అస్యే = ఇతరులయిన; కపయ	వృక్షములను; ప్రపద్యంతే = పొందిరి. అప
స్త్ర = వానరులును; మధుదర్పితాః = తేనె	రేచాపి = ఇతరులును; ప్రపతంతి = పడిరి.
చేమించివా లై; నదకంతః = ధ్వంసం	కొందఱువానరులు, తేనెద్రావుట
చుచు; వృక్షేభ్యః = వృక్షములకన్న; అ	చేమించియిడుచు, వృక్షంబులులేని
న్యస్ర (అధ్యాహృతము) = ఇతరస్థల	చోటనడచిరి; కొందఱు, వృక్షంబులనా
ముదు; యయః (అధ్యాహృతము) =	రోహించిరి; కొందఱు వృక్షంబులనుండి
పోయిరి. అస్యే = ఇతరులు; వృక్షాః =	నేలకుదుమికిరి. అని, తాత్పర్యము.

బధూవ వసుధా లై స్తు సంపూర్ణా హరియూధప్తైః ౯౪
యథా కలమకేదారైః పక్షై రివ వసుంధరా

టీక॥ తైః=ఆః (“తు” అనునదిపాద తొక్క (అధ్యాహ్వానము)నిండిన; వసుం
పూర్ణతొధము)హరియూధప్తైః=వా నరా (అధ్యాహ్వానము) ఇవ= భూమివ
నరశ్రేష్ఠులచేత; సంపూర్ణా=నిండిన; లె; బధూవ=ఉండినది.
వసుధా=భూమి; పక్షైః=పండిన (“ఇ వానరోత్తములచేత నిండియుం
వ” అనుననవాక్యలంకారాధము); కల శుభూమి, వనిపైరులచేసిండిన భూమివ
మకేదారైః=వనిపైరులచేత; సంపూర్ణా లెనొప్పుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్ర మథ సంప్రాప్య రామో రాజీవలోచనః. ౯౫
అధ్యారోహ స్త హాబాహు శ్శిఖరం ద్రుమభూషితమ్

టీక॥ అథ=అంత; మహాబాహుః= రోహత్=ఎక్కెను.
పెద్దచేతులుగల; రాజీవలోచనః= క అంత, మహాబాహుండునుగమలం
మలంబులవంటికండ్లుగల; రామః= రా బులవంటికండ్లుగలవాఁడునగు రాముం
ముండు; మహేంద్రం = మహేంద్రప డ, మహేంద్రపర్వతంబుండెరి, నానా
ర్వతమును; సంప్రాప్య=బొంది; ద్రు వృక్షసమూహంలంకృతంబగు, దానిశిఖ
మభూషితం=వృక్షములచేసలంకరింక రింబునారోహించెను.
బడిన; శిఖరం= శిఖరమును; అధ్యారోహ అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శిఖర మారుహ్య రామో దశరథాత్మజః. ౯౬
కూమరమీనసమాకీర్ణం మపశ్య త్సైలాకరిమ్

టీక॥ తతః= అంత; దశరథాత్మ జం=దశరథునికొడుకైన; రామః= రా ముండు; శిఖరం = శిఖరమును ; అరు అత , దశరథకుమారుండగురా
హ్య=ఎక్కె; కూమరమీనసమాకీర్ణం= ముండు , మహేంద్రశిఖరంబునారో
తాచేర్చచేతనుమత్స్యములచేతనువ్యా హించి , తాచేర్చతోను మత్స్యంబు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

లతోనుండియున్న, సముద్రంబుజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సహ్యం సమతిక్రమ్య మలయం చ మహాగిరిమ్. ౯౭
ఆసేదు రానుపూర్వ్యేణ సముద్రం భీమనిస్సన్వనమ్

టీక॥ తే=ఆవానరులు; సహ్యం=స ముద్రం=సముద్రమును; ఆసేదుః= స హ్యపర్వతమును; మలయం = మలయ మిపించిరి.
మను; మహాగిరించ=పెద్దపర్వతమును; ఆవానరులు, అట్లుసహ్యపర్వతం సమతిక్రమ్య = అతిక్రమించి; ఆనుపూ బును మలయ పర్వతంబునుదాటి, భ ర్వ్యేణ = క్రమముచేత; భీమనిస్సన్వ యుక రా రావం బగుసముద్రంబు సమీ నం = భయంకరమగుధ్వనిగల ; స పించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవరుహ్య జగామాశు వేలావన మను త్తమః. ౯౮
రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ స్ససుగ్రీవ స్సలక్ష్మణః

టీక॥ రమయతాం= సంతసింపజే దలివనమునుగూర్చి; జగామ=పోయెను.
యువారి లోపల ; శ్రేష్ఠః = ఉత్త ఇతరులకుసంతోషముగలిగించు వా ముండైన ; రామః= రాముడు; స రిలలోను త్తముండైన రాముడు, సుగ్రీవ సుగ్రీవః= సుగ్రీవునితోఁగూడినవాడై; లక్ష్మణులం గూడి, పర్వతంబుడిగ్గి, సము సలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁగూడినవా డైనబుంబుజూచుకొనుకంటెను, శీఘ్రము డై; అవరుహ్య=డిగ్గి; ఆశు = శీఘ్రము గా, సముద్రతీరవనంబునకుఁబోయెను. గా; అను త్తమం=తనకన్నశ్రేష్ఠములేన అని, తాత్పర్యము.
టువంటి; వేలావనం=సముద్రతీరమునం

అథ ధాతోపలతలాం తోయాష్టే స్సహసోత్థితైః. ౯౯
వేలా మాసాద్య విప్రులాం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముడు; సహసా=వేగమున; ఉత్థితైః= లేచి

న; శోయాఘేః = జలప్రవాహములచే
త; ధాతోపతలాం = కడంగబడినతా
ళ్లుగలదగు; విప్రులాం = విశాలమగు; వే
లాం = సముద్రతీరమున; అసాద్య = పొం
ది; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.

అత, రామండు, వేగవంతముల
గుతీరింగులులచే ఘోరములగు తాళ్లుగ
ల, సముద్రతీరంబులచే, సుగ్రీవునంబూ
చి, యిట్లుచి, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతే వయ మనుప్రాప్తా స్సుగ్రీవ వరుణౌలయమ్. ౧౦౦

టిక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుడా! ఏతే =
ఈ; వయం = మనము; వరుణౌలయం =
సముద్రమును; అనుప్రాప్తాః = పొంది
నాము.

సుగ్రీవుడా! ఇదిగో! మనము సము
ద్రమునొద్దకువచ్చినాము,
అని, తాత్పర్యము.

ఇహేదానీం విచింతా సా యా నః పూర్వం సముత్థితా

టిక॥ యా = ఏది; నః = మనకు ;
పూర్వం = మునుపు; సముత్థితా = కలిగి
నదో; సా = ఆ; విచింతా = ఆలోచన
ము; ఇహ = ఇప్పుట; ఇదానీం = ఇప్పు
డు ; కతవ్యా (అధ్యాహృతము) =

చేయఁబడవలసినది.
మన పెంచుముకోనియంతిమే, ఆ
యాలోచనమునప్పుడు చేయవలసినది.
అని, తాత్పర్యము.

అతః పర మతీరోఽయం సాగర స్సరితాంపతిః. ౧౦౧

టిక॥ అనఃపరం = ఇంతకుఁబిమ్మ
ట; అయం = ఈ; సరితాం = సదుల
కు; పతిః = పెనిమిటియైన; సా

గరః = సముద్రము; అతీరః = గట్టులేనిది.
ఇంక, ననవతీయగు సముద్రంబెకా
ని, తీరింబులేదు- అని, తాత్పర్యము.

నచాయ మనుపాయేన శక్యస్తరితు మణకావః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

టీక॥ అయం = ఈ; అణఁవః = సముద్రము; అనుపాయేన = ఉపాయములేముదాట నలవిగాదు-
మిచేత; తరితుం = దాటుటకు; శక్య అని, తాత్పర్యము-
శ్చ = అలవియయినదియు; న = కాదు-

తదిహైన నివేశోస్తు మంత్రః ప్రస్తాయతా మితి. ౧౦౨
యథేదం వానరబలం పరం పార మవాప్నుయాత్

టీక॥ తత్ = అందువలన; ఇహేస్తాస్తూయతాం = చేయఁబడుఁగాక.
న = ఇచ్చటనె; నివేశః = విడియుట; అ అట్లుకావున, నిచ్చటనెవిడియుద
స్తు = అగఁగాక. యథా = ఎట్లు; ఇ ము; ఈవానర సైన్యము, సముద్రంబు
దం = ఈ; వానరబలం = వానర సైన్య నవ్వలిగట్టు చేరునట్లాలోచనము సేయవ
ము; పరం = అవ్వలి; పారం = గట్టు లయును. అని, రాముండునుగ్రీవునితోఁ
ను; అవాప్నుయాత్ = పొందునో; ఇ శెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
తి = ఇట్లు; మంత్రః = ఆలోచనము; ప్ర

ఇతీవ స మహాబాహు స్సీతాహరణకః తః. ౧౦౩
రామ స్సాగర మాసాద్య వాస మాజ్ఞాపయ త్తదా

టీక॥ సీతాహరణకః తః = సీతాను; ఆజ్ఞాపయత్ = ఆజ్ఞాపించెను.
హరణముచేతఁ గృశింపఁజేయఁబడిన; సీతాహరణంబునంబరమదుఃఖితుం
మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగల; సః = డైయున్న మహాబాహుండగు రాముం
ఆ; రామః = రాముండు; సాగరం = సముద్రము; జేరినపిమ్మటనచ్చటవిడి
ముద్రమును; ఆసాద్య = పొంది; తదా = అ యుటనుగుఱించి యీప్రకారమాజ్ఞా
ప్సదు; ఇతీవ = ఇట్లు; వాసం = విడియుట పించెను, అని, తాత్పర్యము.

సర్వా స్సేనా నివేశ్యంతాం వేలాయాం హరిపుంగవ. ౧౦౪

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౭౫

స ౪

టీక॥ హరిపుంగవ = వానర శ్రేష్ఠుండ డియశేయబడఁగాక.

వగుసుగ్రీవుఁడా! సర్వాః = సమస్తముల	వానర శ్రేష్ఠుండవగుసుగ్రీవుఁడా! మ
యిన; సేనాః = సేనలును; వేలాయాం =	స సేనలనన్నిటని, సముద్రతీరంబునవిడి
సముద్రతీరమునందు; నివేశ్యతాం = ని	యనియమింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సంపాప్తి మంత్రకాలో న స్సాగరస్యాన్య లంఘనే

టీక॥ అన్య = ఈ; సాగరన్య = సము

ద్రమయొక్క; లంఘనే = దాటునిమిత్త	ఈసముద్రంబు దాటునుపాయం
మయి; మంత్రకాలః = ఆలోచించుకాల	బునుగుటచియ్యలోచించునవసరంబు
ము; నః = మనకు; సంప్రాప్తః = పొందఁ	మనకుఁగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

స్వాంస్వాం సేనాం సముత్సృజ్య మాచకచ్చితుః తోవ్రజేత్. ౧౦౫

టీక॥ కచ్చిచ్చ = ఒకానొకఁడును;

స్వాంస్వాం = తనతన; సేనాం = సేనను;	ఎవ్వఁడును దనసేననువదలియెచ్చ
సముత్సృజ్య = విడిచి; కుతః = ఎందును;	టికిని, బోఁగూడదు.
మావ్రజేత్ = పోఁగూడదు.	అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛంతు వానరా శూరా జ్జేయం ఖన్నం భయంచ నః

టీక॥ శూరాః = యుద్ధమునందుభ

యములేని; వానరాః = వానరులు; గ	శూరులగువానరులు, అంతటనుదిరు
చ్ఛంతు = పోవుదురుగాక, అంతటనుది	గుచుండవలయును; భద్రంబు నేర్పించిమ
రుగుచుందురుగాకయనుట. నః = మన	నలంబ్రహ్మరించుటకై శత్రువులెచ్చటవై
యొక్క; భయం = భయనిమిత్తమయిన;	ననుదాచుకొనియుండురు. అని, రా
ఖన్నం = దాచుకొనియుండునది; జ్జే	ముండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
యం = ఎఱుంగఁదగినది.	అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

రామస్య వచనం శుక్రిత్వా సుగ్రీవ స్వహలత్కణః. ౧౦౬
సేనాం న్యవేక యత్తీరే సాగరస్య ద్రుమాయుతే

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవః; రామస్య = రాముఁ యొక్కఁ; వచనం = మాట
సు; శుక్రిత్వా = విడిచి; స్వహలత్కణః = లత్కణమునతో గూడ , నానావృత్తసం
ఖ్యలతోఁ గూడినవాఁడై; ద్రుమాయుతే = యుతంబగు సముద్రతీరంబునందు , పా
వృత్తములతోఁ గూడిన; సాగరస్య = సముద్ర సేనను, విడిచియుమించెను.
ద్రుమాయుత్తః; తీరే = గట్టునందు; సేనాం = అని, తాత్పర్యము.

విరరాజ సమీపస్థం సాగరస్య తద్బలమ్. ౧౦౭
మధుపాండుజల శ్రీమాన్ ద్వితీయభవ సాగరః

టీక॥ సాగరస్య = సముద్రముయొక్కఁ; సమీపస్థం = సమీపంబునందున్న;
తత్ = ఆ ; బలంచ = సైన్యమును; విరరాజః = అధికమయినకాంతిగల; మధుపాండుజలః = తేనెవలెగోరొచనవు
వన్నెగలజలముగల; ద్వితీయః = రెండవదగు; సాగరభవ = సముద్రమువలె;
విరరాజః = ప్రకాశించెను. సముద్రసమీపంబునవిడిసియున్నమధువర్షులగునావానరులసేన, కాంతిమతంబగు, మధువణఁబయిన, రెండవసముద్రంబుకరణంబ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

వేలావన ముపాగమమ్య తత స్తే హరిపుంగవాః. ౧౦౮
వినిష్ఠాః పరం పారం కాంక్షమాణౌ మహేంద్రాదధేః

టీక॥ తే = ఆ; హరిపుంగవాః = వాహుఁ = కోరుచు; వినిష్ఠాః = విడిసిరి.
సరశ్రేణులు; వేలావనం = సముద్రతీరవనమును; ఉపాగమ్య = పొంది; తతః = అంత; మహేంద్రాదధేః = మహాసముద్రముయొక్క;
పరం = అవ్వలి; పారం = గట్టును; కాంక్ష = డిసిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమ ద్రా మాయణము * యుద్ధకాండము.

౮౧

స ౪

తేహం నివిశమానానాం సైన్యసన్నాహానిస్సవ్యసః. ౧౦౯
అంతర్ధాన్య మహానాద మణవస్య ప్రశుశ్రువే

టీక॥ నివిశమానానాం = విడియు | గొప్పధ్వనిని; అంతర్ధాన్య=అణచి;
చున్న; తేహం=ఆవాసరులయొక్క; సైన్య సన్నాహానిస్సవ్యసః = సైన్యమువిడి | ప్రశుశ్రువే=వినుటచేసెడిది.
యః శేయుటయొక్కధ్వని; అణవ | అచ్చట, నావాసరసేనవిడియుటవ
స్య=సముద్రముయొక్క; మహానాదం= | లనఁగలిగినధ్వని, సముద్రధ్వనినిగూడన
ణచిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వానరాణాం ధ్వజినీ సుగ్రీవేణాభిపాలితా. ౧౧౦
త్రిధా నివిష్టా మహతీ రామస్యాధాన్ పరాభవత్

టీక॥ సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలి | సుగ్రీవపాలితంబగు నాగొప్ప వా
తా=పాలింపఁబడిన; మహతీ= గొప్ప | నరసేన , వాసరులొక్కతట్టును గో
దగు; సా=ఆ; వానరాణాం= వానరు | లాంగూలంబులొక్కతట్టునుభల్లూకం
లయొక్క, ధ్వజినీ=సేన; త్రిధా=మూ | బులొక్కతట్టును గానిట్లుమూడప్ర
డువిధములుగ; నివిష్టా=విడిసినదై; రామ | కారంబులవిడిసి, రామునికార్యంబుగా
స్య=రామునియొక్క; అధాన్ పరా= | వింపనుద్యక్తయయి యరమోత్సహం
ప్రయోజనమునందాసక్తిగలదై; అభవ | బుననుండినది. అని, తాత్పర్యము.
త్=ఉండినది.

సా మహాణవ మాసాద్య హృష్టా వానరవాహినీ. ౧౧౧
వాయువేగసమాధూతం పశ్యమానా మహాణవమ్

టీక॥ సా=ఆ; వానరవాహినీ=వా | పఁజేయుటచేసె; మహాణవం= మహా
నరసేన; మహాణవం= మహాసముద్ర | సముద్రమును ; పశ్యమానా (పశ్యం
మును; ఆసాద్య=పొంది ; వాయువేగ | తి)చూచుచు; హృష్టా=సంతసించినది.
సమాధూతం=వాయువేగముచేఁజలం | ఆవాసరసేన, మహాసముద్రంబులొం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

ది, వాయుఁవేగంబునకుఁ జెల్లుబ్బితరం | ముంజూచుచు, సంతోషంబునొందినది.
గంబులం జెలంగుచున్న మహాసముద్ర | అని, తాత్పర్యము.

దూరపార మసంబాధం రక్షోగణనిష్ఠేవితమ్. ౧౧౨
పర్యంతో వరుణావాసం విషేదు హారియూధపాః
చండనక్రగ్రహం ఘోరం త్షపాదౌ దివసక్షయే. ౧౧౩
హసంత మివ ఘేనౌమై నృత్యంత మివ చోమిభిః
చంద్రోదయసముద్ధూతం ప్రతిచంద్రసమాకులమ్, ౧౧౪
చండానిలమహాగ్రాహైః కీణం తిమితిమింగితైః
దీప్తై ర్భౌగై రివాకీణం భుజంగై ర్వరుణాలయమ్. ౧౧౫
అవగాధం మహాసత్త్వై నానాశైలసమాకులం
సుదుగ్ధం దుగ్ధమాగ్ధం త మగాధ మసురాలయమ్. ౧౧౬

టీక|| హారియూధపాః=వానరశ్రేణీచేత; హసంతమివ(స్థితం)=నవ్వుచు
వులు; దూరపారం=దూరంబుననుం న్నట్లున్నదియు; ఊమిభిః=అలలచే
డుగట్టుగలదియు; అసంబాధం=బా త; నృత్యంతమివ(స్థితం)చ=నృత్యముసే
ధలేనిదియు, కొలఁత పెట్టఁగూడనిదియు యున్నట్లున్నదియు; చంద్రోదయసము
ననుట ; రక్షోగణనిష్ఠేవితం=రాక్ష ధూతం=చంద్రోదయమునందుఎగురఁ
సులసమాహములచే సేవింపఁబడినది గొట్టఁబడినదియు; ప్రతిచంద్రసమాకు
యు; వరుణావాసం=వరుణునియునికి లం=ప్రతిబింబచంద్రులచేనిండినదియు;
పట్టును; చండనక్రగ్రహం=భయంకరమ చండానిలమహాగ్రాహైః=భయంకరమ
యినమొసళ్ల చేగ్రహించుటగలదియు; యిన వాయువువంటివేగముగలగొప్ప
క్షపాదౌ=రాత్రియారంభమునందు మొసళ్ల చేతను; తిమితిమింగితైః=తిమి
ను ; దివసక్షయే=పగటియంతమునం యనునూలుయోజనంబులపొడవుగలమ
దును, సాయంసంధ్యాసమయమునందు తృములచేతనుతిములనుదిననట్టితిమిం
ననుట; ఘోరం=భయంకరంబును ; గిలంబులను మత్స్యముల చేతను ; కీ
ఘేనౌమైః=సురుగులసమాహముల ణం=వ్యాపింపఁ బడినదియు ;

భోగైః = పడగలచేత; దీప్తైరివ(స్థితైః) = మండుచున్నట్లున్న; భుజంగైః = సపకములచేత; ఆకిణం = వ్యాపింపఁబడినదియు; మహాసత్వైః = పెద్దజంతువులచేత; అవగాధం = ప్రవేశింపఁబడినదియు ; నానాశైలసమాకులం = నానావిధపర్వతంబులచేతనిండినదియు; సుదుగం = చొరరానిదియు; దుగమాగం = పోరానిమాగాముగలదియు; అగాధం = మిక్కిలిలోతుగలదియు; అసురాలయం = అసురులయనికిపట్టుగలదియునగు; వరుణాలయం = సముద్రమును; పశ్యంతః = చూచుచు; విషేదుః = దుఃఖించిరి.

దురవస్థితంబగునావలిగట్టు గలదియు, నత్రోభ్యంబును రాక్షససమూహంబుచేసేనింపఁబడినదియు, వరుణనియునికిపట్టును, ఎట్టిప్పుగంబునైనంబట్టుకొనంజాలిన మొసళ్లుగలదియు, సం

ఛ్యాకాలంబునందు, భయంకరంబయి చూపట్టునదియు, తెల్లనినరుంగులచేనవ్వనట్లుదోచునదియు, దరంగంబులనతనంబుగావించునట్లుగానగుపడునదియుఁజంద్రోదయకాలంబునమఱియొండెల్లుబ్బి, ప్రవేచించితంబులగు చంద్రచింబంబులనొప్పుచున్నదియు, మహావాతంబునకుంబోలవేగంబుగలమొసళ్లతోనుదిమితిమింగిలంబులతోనునిండియుండునదియు, ఛిద్రాస్థితమణులచేవెలుంగుచున్నసర్పంబులనొప్పుచున్నదియు, మఱియుశింశుమారాది మహాజంతువులచేవ్యాపింపఁబడినదియు, జలంబులమనింగియున్ననానావిధపర్వతంబులుగలదియుజొరరానిదియుమార్గరహితంబును, మిక్కిలియులోతుగలదియునసురాలయంబునునగు, నాసముద్రంబును, జూచి, వానరోత్తములు, దీనినెట్లుదాటఁగలమని, దుఃఖంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

మకరైర్నాగభోగైశ్చ విగాఢా వాతలోలితాః

ఉత్పేతుశ్చ నిపేతుశ్చ ప్రహృధా జలరాశయః. ౧౧౭

టిక|| మకరైః = మొసళ్లచేతను; నాగభోగైశ్చ = సర్పదేహములచేతను; విగాఢాః = ప్రవేశింపఁబడిన; జలరాశయః = తరంగములు; వాతలోలితాః =

గాలిచేఁజలంపఁజేయఁబడినవై; ప్రవృద్ధాః = వృద్ధిబొందినవై; ఉత్పేతుశ్చ = ఎగిరినవియు. నిపేతుశ్చ = పడినవియు. గొప్పగొప్పతరంగములు, మకరం

బులతోనుసర్పంబులతోను, వాయువేగ | బులయి, యెగిరిపడుచుండినవి.
చలితంబులయిపెల్లుబ్బి, యత్యన్నతం | అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిమాణామివావిధం భాస్వరాంబు మహారగమ్
సురారివిషయం ఘోరం పాతాళవిషమం సదా. ౧౧౮
సాగరం చాంబరప్రఖ్య మంబరం సాగరోపమమ్
సాగరం చాంబరంచేతి నిర్విశేష మదృశ్యత. ౧. ౯

టీక॥ భాస్వరాంబు = ప్రకాశించు
చున్నజలముగలదియు; కావుననే; ఆవి
ధం = కొట్టఁబడిన; అగ్నిమాణామివ
(స్థితం) నిప్పు పొడివలె నున్నదియు;
మహారగం = మహానాగంబులుగలది
యు; సురారివిషయం = అసురులకునివా
సస్థానంబును; ఘోరం = భయంకరంబ
యినదియు; సదా = ఎల్లప్పుడును; పా
తాళవిషమం = పాతాళమువలెగంభీర
మయినదియునగు; సాగరంచ = సము
ద్రమును; అంబరప్రఖ్యం = ఆకాశముతో
సమానమయినది. అంబరం = ఆకాశ
ము; సాగరోపమం = సముద్రముతో
బోల్చిగలది. సాగరంచ = సముద్రం
బును; అంబరంచ = ఆకాశంబును - ఇ
తి = అని; నిర్విశేషం = భేదములేనట్లు; అ
దృశ్యత = చూడఁబడెను.

రాత్రికాలంబునందు, జంద్రకిర

ణసంపర్కంబునంజేసి, సముద్రంబునం
దలిజలవిందువులు, అగ్నికణంబులుం
బోలెబ్రకాశించుచుండును; ఆకాశం
బునందును, అట్లునక్షత్రంబులు ప్రకా
శించుచుండును; సముద్రంబు, మహా
నాగంబులుగలది; ఆకాశంబును, నా
గంబులుగలదే; సముద్రంబుననురులుం
దురు; ఆకాశంబుననుఅసురులుందురు,
సముద్రంబుభయంకిరంబై నదిఆకాశం
బునుభయంకిరంబైనది సముద్రంబుపా
తాళంబువలెగంభీరంబుగనుండినది, ఆ
కాశంబునట్టిదెకావుననిప్పుడుసముద్రం
బాకాశంబువలెనుండినది ఆకాశంబున
ముద్రంబువలెనుండినది. ఇదిసముద్రంబు
నియునిదియాకాశంబునియు నెంతమా
త్రము భేదమగుపడదలేదు
అని, తాత్పర్యము.

సంపుక్తం నభసా ప్యంభ సంపుక్తంచ నభోం భసా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౮౫

స ౪

తాదృ గ్రూపే స్త దృశ్యేతే తా రారత్న సమాకులే. ౧౨౦

టీక॥ అంభోపి = ఎమును; నభసా =	బృశ్యేతేస్త = చు డబడుచుండినవి.
ఆకాశముతో; సంపృక్తం = చేరినది. నభ	సముద్రము నందలిజలము, ఆకాశ
శ్చ = ఆకాశమును; అంభసా = జలము	మువలెనుండినది; ఆకాశంబుజలంబువ
తో; సంపృక్తం = చేరినది. తారారత్న స	లెనుండినది; కావున, నాయాకాశసము
మాకులే = నక్షత్రముల చేనిండినయాకా	ద్రంబులులెండును, ఎక్కటిచో చొక్క
శమాను రత్నముల చేనిండిన సముద్రంబు	బుభేదములేకుండనుండినవి.
ను; తాదృ గ్రూపే = అట్టిరూపముగలవై;	అని, తాత్పర్యము.

సముత్పత్తిత మేఘస్య వీచిమా లాకులస్యచ
విశేషో న ద్వయో రాసీ తస్మిగరస్యాం బరస్యచ. ౧౨౧

టీక॥ సముత్పత్తిత మేఘస్య = పైరివ్యా	డబడలేదు.
పించియున్న మేఘంబులుగల; అంబర	మేఘసమూహంబుతో నొప్పుడున్న
స్యచ = ఆకాశంబునకును; వీచిమా లాకు	యాకాశమునకును సరంగ సఙ్ఘాకులం
లస్య = అలలవచ్చుటల చేనిండిన; సాగర	బగు సముద్రంబునకును ఎంతమాత్రము
స్యచ = సముద్రమునకును; ద్వయో =	భేదముగడడలేదు. అని. తాత్పర్యము.
రెంటికిని; విశేషః = భేదము; నాసీత్ =	

అన్యోవై యి రాహతా స్సక్తా స్సవ్వను భీకమనిస్సవనాః
ఊమయ స్సింధు రాజస్య మహాభ్యే ఇవాహవే. ౧౨౨

టీక॥ అన్యోవై యి = ఒండొరులచే	రిగలవై; సవ్వనుః = ధ్వనించినవి.
త ; సక్తాః = సంబంధించినవియు; ఆహ	సముద్రంబునందలి; యలలు, ఒకటి
తాః = కొట్టబడినవియునగు; సింధు	చేనొక్కటికొట్టబడినవై, యుద్ధంబు
రాజస్య = సమద్రముయొక్క; ఊమ	నందు పెద్దభేరులంబోలె, భయంకరా
యః = అలలు; ఆహవే = యుద్ధమునం	రావంబున, ధ్వనించుచుండినవి.
దు; మహాభ్యేర్య ఇవ = గొప్ప భేరులువలె;	అని, తాత్పర్యము.
భీమనిస్సవనాః = భయంకరమయిన ధ్వ	

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪

రత్నోఘజలసన్నాదం విషక్తమివ వాయునా
ఉత్పతంత మివ క్రుద్ధం యాదోగణసమాకులమ్. ౧౨౩
దదృశు స్తే మహేమాత్సహః వాతాహతజలాశయమ్
అనిలోద్ధాత మాకాశే ప్రవల్లంత మివోమిఖిః. ౧౨౪

టీక॥ రత్నోఘజలసన్నాదం = రత్న హతజలాశయం = గాలిచే గొట్టబ
సమూహములయొక్కయు, జలముల డిన సముద్రమును ; మహేమాత్స
యొక్కయు ధ్వనిగలదియు ; వాయు హః = అధికమైన యుత్సాహముగ
నా = గాలిచేత; విషక్తమివ (స్థితం) = ల; తే "ఆవానరులు; దదృశుః = చూచిరి.
ఏకీభూతమయినట్లున్నదియు; ఉత్పతంత రత్నంబులతోను జలంబులతోను మ
తమివ (స్థితం) = ఎగురునట్లున్నదియు; హః ధ్వనిగల్గి వాయుహతంబును, యా
క్రుద్ధం (ఇవస్థితం) = కోపమునొంది కాశంబునకు దగ్గమించుకై వడి, కోపంబు
నట్లున్నదియు ; యాదోగణసమాకు లొందియుండుచాడ్పునంబూపట్టుచు, జ
లం = జలజంతువుల సమూహముచే నిం లజంతుగణసంకులంబై, వాయువేగంబు
డినదియు; అనిలోద్ధాతం = గాలిచే నె నకు, లేచుతరంగంబులధ్వనిచే మాటలా
గురంగొట్టబడినదియు; ఉమిఖిః = డునట్లుగా స్పించుచున్న సముద్రంబును,
అలలచే; ప్రవల్లంతమివ (స్థితం) = మా మహేమాత్సహ శాలులగు నావానరు
టలాడు నట్లున్నదియునగు ; వాతా లు, చూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో విస్తయ మాపన్నా దదృశు హారయ స్తదా
భ్రాంతోమిజలసన్నాదం ప్రలోలమివ సాగరమ్. ౨౫

టీక॥ తతో = అంతఃతదా = అప్పుడు; గలదియు; ప్రలోలమివ (స్థితం) = తిరుగు
హారయః = వానరులు; విస్తయం = ఆశ్చ డునొందినట్లున్న; సాగరం = సముద్రము
ర్యమును; ఆపన్నాః = పొందినవారలై; ను; దదృశుః = చూచిరి.
భ్రాంతోమిజలసన్నాదం = తిరుగుడు అంతనప్పుడు, వానరులు; నానావిధంబు
నొందినయలలుగల జలముయొక్క ధ్వని గాఢరంగంబులు దగ్గమింప, మహాధ్వనిం

బాల్చుచునుద్భాగింతంబయినట్లు చూర్వంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.
పట్టుచున్నసముద్రంబుఁజూచి యాశ్చర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుర్థాసకాండే.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుర్థాసకాండీక,

ముగిసినది.

॥

పంచమసకాంధ్రం భిః.

సాతు నీలేన విధివ త్సార్వరతౌ సుసమాహితా

సాగరస్యోత్తరే తీరే సాధు సేనా నివేశితా. ౧

టీక॥ నీలేన=నీలునిచేత; సా = ఆ; డియఁజేయఁబడినది.

సేనాతు=సేనయు; సార్వరతౌ=మం

చిరక్షకులుగలదై; సుసమాహితా =

మిక్కిలియునెచ్చరిక గలదై; సాగర

స్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే=ఉ

త్తరపుదిక్కునందున్న; తీరే= గట్టునం

దు; సాధు=చక్కగా; విధివత్ =

నీతిశాస్త్రప్రకారముగా, నివేశితా=వి

వానరసేనానాయకుండగ నీలుండు

జక్కఁగారక్షకులనేర్పఱచి, నిర్భయం

బుఁగావించి, సముద్రోత్తరతీరంబునం

దు, నీతిశాస్త్రాక్రమప్రకారంబునం, జ

క్కఁగా, సేనానివేశనంబుగావించెను

అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిధ శ్చోభౌ తత్ర వానరపుంగవౌ

విచేరతుశ్చ తాం సేనాం రక్షాం సర్వతోదిశమ్. ౨

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

టీక॥ త్ర=అచ్చట; వానరపుంగ	లందును; తాం=ఆ; సేనాం=సేనయం
వా=వానరశ్రేష్ఠులగు; మైదశ్చ=మైం	తయు; విచేరతుశ్చ=తెరుగుచుండిరి.
దుండను; ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుండను ;	అశ్వడచ్చట, మైందుండునుద్వివిదుం
ఉభౌ=చిద్దఱును; రత్నార్థం= రత్నం	డునుసీవానరోత్తమలిర్వురును , రత్న
చుటకొఱకు; దిశం(జాత్యేకవచనము, వ	ణార్థమయి, వానర సేనయన్నిప్రక్క
ష్టధ్యమందుద్వితీయ, దిశం)=దిక్కు	లను దిరుగుచుఁగాచియుండిరి.
లయొక్క; సర్వతః= అన్నిప్రదేశంబు	అని, తాత్పర్యము.

నివిష్టాయాంతు సేనాయాం తీరే నదనదీపతేః

పార్శ్వస్థం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రామో వచన మబ్రవీత్. ౩

టీక॥ సేనాయాం=సేన; నదనదీప	బ్రవీత్=చెప్పెను.
తేః=నముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టు	అట్లు, నైస్యమంతయు, విడిసినంత
నంగు; నివిష్టాయాంతు= విడిసినంత నె;	నె, రాముండు, తన పార్శ్వభాగంబునం
రామః=రాముండ; పార్శ్వస్థం= ప్ర	గొలిచియున్నలక్ష్మణుంబాచి , యిట్లు
క్కనున్న; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; దృ	ష్ట, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ష్ట్వా=చూచి; వచనం = మాటను; అ	

శోకశ్చ కిల కాలేన గచ్ఛతా హ్యపగచ్ఛతి

మమనాపశ్యతః కాంతా మహన్యహని వధకతే. ౪

టీక॥ శోకశ్చ= దుఃఖంబును; గచ్ఛ	హన్యహని= చినచినమందును; వధక
తా=పోవుచున్న; ("హి" అనునది పా	తే=వృద్ధిబొందుచున్నది.
దపూరణార్థము) కాలేన= కాలము	దుఃఖముకొంతకాలముగడవగా న
చేత; అపగచ్ఛతికిల = పోవునుగదా!	శించును, నాకుంబ్రియురాలుం బూడ
నశించునుగదా! కాంతాం = ప్రియు	కుండుటచేఁగలిగినదుఃఖము మాత్రము,
రాలను; అపశ్యతః = చూడకున్న ;	అంతంతకు, వృద్ధిబొందుచున్నది.
మమ = నాయొక్క; శోకం (అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.
హృతము) చ=దుఃఖముమాత్రము; అ	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౪౯

స ౫

న మే దుఃఖం ప్రియా దూరే న మే దుఃఖం హ్యతేతివా
ఏతదేవా నుశోచామి వయో స్యా హ్యవతః. ౫

టీక॥ ప్రియా=ప్రియురాలు; దూ	ప్రియురాలును	నున్నదని
రే=దూరదేశమునందు ; వతఃత ఇతి	నాకుదుఃఖములేదు;	ఁగొని
(అధ్యాహృతము)=ఉన్నదని; మే=నా	పోయెననియైనను	అవ
కు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు-హ్య	లేదు; ఏలయనఁగా, నన్న	
తా=అపహరింపఁబడినది; ఇతివా =	యారాక్షసుఁజంపి, మఱి	
అనియైనను; మే=నాకు; దుఃఖం=	లింబడయవచ్చుఁగాదా! అయి	
దుఃఖము; న=లేదు. అస్యాః= ఈనీ	ప్పుడు, అవిడయావనమువ్య	
తయొక్క; వయః=యావనము ; అ	బోవుచున్నదే! అనియేనాకు	
తివతఃతేహి=అతిక్రమించిపోవుచున్న	గలుగుచున్నది. అని, రాముఁ	
దిగదా! ఏతదేవ=దీనినిగుఱించియే ;	త్తునితోఁజెప్పెను.	
అనుశోచామి=దుఃఖించుచున్నాను.	అని, తాత్పర్యము.	

వాహి వాత యతః కాంతా తాం స్పృశ్వో మానుషి స్పృ
త్వయి మే గాత్రసంస్పృశః శ్చంద్రే దృష్టి సమాగమః. ౬

టీక॥ వాత=వాయువా! యతః =	రుట; చంద్రే=చంద్రునియందు.
అచ్చట; కాంతా=ప్రియురాలు; అస్తి	వాయుదేవుఁడా! నాపిం
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; తత్ర	డుస్థలంబున
(అధ్యాహృతము)=అచ్చట; వాసిం	

అట్లు, ప్రియురాలిముఖంబువలెనుండు న్నదికావున, నాకుఁబ్రియురాలిముఖం
చంద్రుంజూచి. యురాలిమొగంబుఁ బుజూచుట, చంద్రుని యర్ధసముగా
హరినట్లుగఁ బునొందవలసియు నున్నది. అని, తాత్పర్యము.

దహతి గాత్రాణి నిషం పీత మివా శయే

సాధేతి ప్రియా సా మాం హ్రీయమాణా యద బ్రవీత్. ౭

<p>అట్టి; ప్రియా = ప్రియురా యమాణా = అపహరింపఁబ మాం = నన్నుఁగూర్చి; “హ అయ్యోనాథా”; ఇతి = అని; య మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెనో; ది; మే = నాయొక్క; ఆశయే = మునందు; పీతం = త్రొక్గఁబడి వ = విషమువలె; గాత్రాణి = వలములను; దహతి = దహించుచు</p>	<p>సమస్తభోగంబులను బరిత్యజించి నావెంటనడవికివచ్చినట్టి ప్రియురాలు, రావణునిచేఁగొనిపోఁబడునప్పుడు, తా ను బాతివ్రత్యాగ్నిచేసతని నీటుసేయ సమర్థుఁరాలయినను, నాయందుండు భక్తిచే, నన్నేగతిగాఁదలంచి “అయ్యో? నాథుడా” అని, చెప్పినమాట, నాహృ దయంబుననుండి, త్రొక్గఁబడినవిషంబు కైవడి, దేహంబంతయుదహింపఁబడు చున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

౩.

తద్వియోగేంధనవతా తచ్చింతావిఫలాచిషా

గాత్రం దివం శరీరం మే దహ్యతే మదనాగ్నినా. ౮

వియోగము శరీరం దేహము నాయొ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౯౦

స ౫

నా దేహంబంతయు, రేయంబవలునుదహించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అవగాహ్యం ణావం స్వప్నే సౌమిత్రే భవతా వినా
కథంచి త్వ గ్జ్వల నాగమ స్సమా సుప్తం జలే దహేత్. ౯

టీక॥ సౌమిత్రే=లత్తుణుడా! భవ హేత్-దహింపడు.

తావినా=నిన్నువిడిచి; అణావం= స	లత్తుణుడా! నేనునిన్నువిడిచి, సము
ముద్రమును; అవగాహ్యం=ప్రవేశించి ;	ద్రంబునంబడిపరుండెదను ; నేనునీళ్ల
స్వప్నే=పరుండెదను. ప్రజ్వలిం=మం	లొంటరుండియుండునేని , ప్రజ్వలిం
డుచున్న; సః=ఆ; కామః = మన్మథుం	చున్నయీమన్మథుండు , నన్నుదహిం
డు; జలే=నీళ్లయందు; సుప్తం= పరుం	పజాలడు, అని, తాత్పర్యము.
డిననన్ను; కథంచిత్=ఎట్లయినను; మాద	

బహ్వే త తాగమయానస్య శక్య మేతేన జీవితుమ్
య దహం సాచ వామోరూ రేకాం ధరణి మాశ్రితో. ౧౦

టీక॥ అహం=నేనును; సా=ఆ; వా,	డుటకు; శక్యం=అలవియగును.
మోరూః= సుందరములయినతొడలు	నేనును, సుందరములయినతొడలుగల
గలనీతాదేవియును; ఏకాం=ఒక్క-పై	యాసీతయును, ఒక్క-ధూమియందుం
న; ధరణిం=ధూమిని; ఆశ్రితో (ఇతి)	డుటయె యిప్పటికధికముగానున్నది;
యత్= పొందియున్నామనునదియేది	కావున, ధూమియందే, మనశోపాటు
గలవో; ఏతత్=ఇది; బహు = అధికమ	బ్రతికియున్నదిగదాయని, దీనిచేతమా
ము; కామయానస్య=విరహినగునాకు;	త్రముజీవించియుండగలను.
ఏతేన=దీనిచేత; జీవితుం= బ్రతికియుం	అని, తాత్పర్యము.

కేదారస్యేవ కేదార స్సోదకస్య నిరూదఃః
ఉపస్మే హేన జీవామి జీవంతీం యచ్ఛృణోమి తామ్. ౧౧

టీక॥ జీవంతిం = బ్రతికియున్న; లితేమచేతవలె; జీవామి = బ్రతికియు
తాం=ఆసీతను; శృణోమి(ఇతి)యత్ = న్నాను.
వినుచున్నావనునదియేదిగలదో; తేన(అ సీతబ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను
ధ్యాహృతము) = దానిచేత; నిరూదకః = కావున, దీనిచేత, నీళ్లులేనిచేను, నీళ్లుగల
నీళ్లులేని; కేదారః = చేను; సోదకస్య = నీ చేనితేమతాకుడుచే నెండకుండునట్లు,
త్వతోఽగూడిన; కేదారస్య = చేనియొ జీవించియుండును. అని, తాత్పర్యము.
క్క; ఉపస్మిహేనేవ = సమీపమునంద

కదాను ఖలు సుశ్రోణీ శతప్రతాపతేక్షణామ్

విజిత్య శత్రూన్ద్రక్ష్యామి సీతాం స్థితామివ శ్రియమ్- ౧౨

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు ; శ చూడఁగలను?
తూన్ = శత్రువులను; విజిత్య = జయించి; సుశ్రోణీ = సుందరములయినపి
ఱుందులుగలదియు ; శతప్రతాపతే లంబులంబోలె విశాల సుందరంబుల
క్షణాం = తామరపూలువలెదీప్యమయిననేత్రంబులుగలదియునగు సీతను ,
యినకండ్లుగలదియునగు; సీతాం = లక్ష్మీనింబోలె, నెప్పుడుచూడఁగలను?
సీతను; స్థితాం = ఉత్కృష్టమయిన ; అని, తాత్పర్యము.
శ్రియమివ = లక్ష్మీనివలె; ద్రక్ష్యామి =

కదాను చారుబింబోష్ఠం తస్యాః పద్మమివాననమ్

ఈష దున్నమ్య పాస్యామి రసాయన మివాతురః. ౧౩

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు; తస్యాః = ఆసీత నం = ముఖమును; ఈషత్ = కొంచెము;
యొక్క; చారుబింబోష్ఠం = సుందరము ఉన్నమ్య = పైకెత్తి; ఆతురః = రోగి, ర
లయినదొండపండ్లవంటిపెదవులుగలది సాయనమివ = రసాయనమునువలె;
యగు; పద్మమివ = కమలమువంటి; ఆన పాస్యామి = త్రాఁగుదును?

సుందరంబులగుదొండపండు వంటి
పెదవులు గలదియుఁ గమలంబువంటిది
యునగుసీతముఖమును గొంచెముపైకె

త్రి, రోగిరసాయనంబుద్రావునటుల, న
ధరామృతంబునెప్పుడుద్రావుదును?
అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్తు సంహతా పీనా స్తనౌ తాశ్శలోపమా

కదాను ఖలు సోత్కంపా శ్లిష్యంత్యా మాం భజిష్యతః. ౧౪

టీక || కదాను=ఎప్పుడు; శ్లిష్యం
త్యాః = కవుఁగిలిండుకొనుచున్న; త
స్యాః=ఆసీతయొక్క; సంహతా=బర
సుకొనియున్నవియు; పీనా=బలిసినవి
యు; తాశ్శలోపమా = తాటిపండ్ల
తోఁబోల్కి-గలవియునగు; స్తనౌ=స్త
నములుమాత్రము; సోత్కంపా=వణఁ
కుతోఁగూడినవై; మాం=నన్ను; భజిష్య

తః=పొందఁగలవు?

సీత, నన్నుఁగవుఁగిలిండుకొనఁగాఁ,
బరస్పరసంహతంబులును, మాంసలం
బులును దాశ్శలోపలంబులవంటివియు నగు
నాబిడ స్తనంబులు, సకంపంబు లయి,
యెప్పుడు, నామేనుసోఁకఁగలవు?
అని, తాత్పర్యము.

సా నూన మసితాపాంగీ రక్షోమధ్యగతా సతీ

మన్నాధా నాథహీనేవ త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి. ౧౫

టీక|| అసితాపాంగీ=నల్లనికడకం
డ్లుగలదియు; సతీ=పతివ్రతయు; మన్నా
ధా= నేనునాధుండుగాఁ గలదియున
గు; సా=ఆసీత; రక్షోమధ్యగతా=రా
క్షసులనడుము నొందినదై; నాథహీనే
వ=నాధుండులేనిదివలె; త్రాతారం=
రక్షకుని; నాధిగచ్ఛతి=పొందదు. నూ

నం=నిశ్చయము.

నల్లని కడకండ్లుగలదియుఁ బతివ్రత
యునగునాసీత, రాక్షసులచేతఁజిక్కి,
నాధుండనునేనుండియు, ననాధవలె, ర
క్షకుం గానక, పరితపించుచున్నది. నిశ్చ
యము. అని, తాత్పర్యము.

కథం జనక రాజస్య దుహితా సా మమ ప్రియా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

రాక్షసీమధ్యగా శేతే స్నుషా దశరథస్యచ. ౧౬

టీక॥ జనక రాజస్య = జనకమహారాజు యొక్క; దుహితా = కొమార్తె యు; మమ = నాయొక్క; ప్రియా = ప్రేమిణీ రాలును; దశరథస్య = దశరథమహారాజు యొక్క; స్నుషావ = కోడలునగు; సా = ఆసీత; కథం = ఎట్లు; రాక్షసీమధ్యగా = రాక్షసస్త్రీలనడుమునందు

దినదై; శేతే = ఉన్నది? ఆసీతాదేవి, జనకమహారాజుహృదయమున, నాప్రియురాలయ్యు, దశరథమహారాజు కోడలునయ్యు, రాక్షసస్త్రీలనడుమంజీకిరియన్నదేమి? అని, తాత్పర్యము.

కదాఽవిఘ్నోభ్యర్తంతౌసి సావిధాయా త్వతివ్యతి
విధాయ జలదా స్త్రీలాక్ శశిరేఖా శరత్స్యచ. ౧౭

టీక॥ శరత్సు = శరత్కాలములందు; నీలాక్ = నల్లని; జలదాక్ = మేఘములను; విధాయ = ఎగురగొట్టి; శశిరేఖేవ = చంద్రరేఖవలె; సా = ఆసీత; కదా = ఎప్పుడు; అవిఘ్నోభ్యర్తంతౌసి = కలఁతపెట్టరాని రాక్షసులను; విధాయ = ఎగురగొట్టి; ఉత్పతివ్యతి = ఎగురగలదు.

శరదృతువునందు, జంద్రరేఖ, నల్లని మేఘంబులంద్రోసివుచ్చి, బయలు వెడలునట్లు, సీతయెప్పుడు, అఘ్నోభ్యులగు రాక్షసులందఱుఁదోలి, నాయెదుట నుదయింపఁగలదు? అని, తాత్పర్యము.

స్వభావతనుకా నూనం శోకేనా నశనేనచ
భూయస్త సుతరా సీతా దేశకాలవిపర్యయాత్. ౧౮

టీక॥ స్వభావతనుకా = స్వభావముచేత నేకకృతించియున్న; సీతా = సీత; దేశకాలవిపర్యయాత్ = దేశముయొక్కయుఁ గాలముయొక్కయు వైపరీత్యమువలన; శోకేన = దుఃఖముచేత; అనశనేనచ = అచటములేమిచేతను; భూయః = మిక్కిలియు; తనుతరా = అధికముగాఁ గృతించినది, నూనం = నిశ్చయము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౯౫

స౧

స్వభావంబుననే కృతజేహయై తనుమణియుమిక్కిలికృశించియుండఁగ
నసీత, యిప్పుడు దేశకాల వైపరీత్యంబు లదు. ఇది, చిశ్చయము.
నంజేసి, దుఃఖంబుననుడుపవాసంబులచే అని, తాత్పర్యము.

కదాను రాక్షసేంద్రస్య నిధాయోరసి సాయకాక్ష
సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి శోక ముత్స్పజ్య మానసమ్. ౧౯

టీక॥ కదాను=ఎప్పుడు; రాక్షసేం ను; ప్రత్యాహరిష్యామి= మఱలఁదొ
ద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని డొనివత్తును?
యొక్క; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; సాయ నేను, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని
కాక్ష=బాణములను; నిధాయ=ఉంచి; వత్సస్థలంబున బాణంబుల నాటి, మ
మానసం=మనస్సునందలి; శోకం=దుః ఖలసీతంబొంది, యెప్పుడు, మనోదుః
ఖమును; ఉత్స్పజ్య=విడిచి; సీతాం=సీత ఖంబువిడువంగలను? అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు మాం సార్ధ్వ సీతా సురసుతోపమా
సోతగ్రంతా కంఠ మాలంబ్య మోక్ష్య త్యానందజం పయః. ౨౦

టీక॥ కదాను ఖలు = ఎప్పుడు; సా యః=జలమును; మోక్ష్యతి=విడువఁ
ర్ధ్వ=పతివ్రతయును; సురసుతోపమా= గలదు?
దేవకన్యకతోఁబోలిగలదియునగు; సీ పతివ్రతయు దేవకన్యాసమానురా
తా=సీత; సోతగ్రంతా = తహతహ లునగుసీతాదేవి, పరమకౌతుకంబునన
తోఁగూడినదై; మాం=నన్ను; కంఠం= న్నుగంఠంబునం గవుఁగిలించుకొని ,
కంఠమును; ఆలంబ్య=పట్టుకొని; ఆనంద ఆనందబాష్పంబుల నెప్పుడు విడువంగల
జం = సంతోషమువలనంగలిగిన; ప దు? అని, తాత్పర్యము.

కదా శోక మిమం ఘోరం మైథిలీవిప్రయోగజమ్
సహసా విప్రమోక్ష్యామి వాస శ్చుక్లేతరం యథా. ౨౧

టీక॥ కదా=ఎప్పుడు; ఘోరం = ప్రమాద్యైమి=విడువఁగలను?
భయంకరమయిన; మైథిలీవిప్రయోగ భయంకరంబగునీ సీతావిరహదుః
జం=సీతావిరహమువలనఁగలిగిన; ఇ ఖంబును, మలినవస్త్రంబునుంబోలె ,
మం=ఈ; శోకం=దుఃఖమును ; శు శీఘ్రంబున, నెప్పుడువిడువఁగలను? అ
క్షేతరం=నల్లని;వాసోయధా=వస్త్ర ని, రాముండువిలపించెను.
మునువలె; సహసా=శీఘ్రముగా; వి అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపత స్తస్య తత్ర రామస్య ధీమతః
దినక్షయా న్తందరుచి భాస్కరో స్త ముపాగమత్. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ధీమతః=బు పాగమత్=పొందెను.
ద్ధిమంతుండగు; తస్య=ఆ; రామస్య= అచ్చట,బద్ధిమంతుండగురాముండ
రాముండు; ఏవం=ఇట్లు; విలపతః = ట్లువిలపించుచుండఁగానే, సూర్యుండు
విలపించుచుండఁగా; భాస్కరో=సూ మందకాంతియై యస్తమించె, నం
ర్యుండు ;దినక్షయాత్=పగటినాశము త,సంధ్యాకాలంబయ్యెను.
వలన; మందరుచి= తగ్గినకాంతిగల అని, తాత్పర్యము.
వాండై; అ స్తం=అ స్తమయమును;ఉ

ఆశ్వాసితో లక్ష్మణేన రామ స్సంధ్యా ముపాసత
స్తరణ కమల పత్రాక్షీం సీతాం శోకాకులీకృతః. ౨౩

టీక॥ రామః=రాముండు;లక్ష్మణేన= ఉపాసత(ఉపాస్త)=ఉపాసించెను.
లక్ష్మణునిచేత; ఆశ్వాసితః=ఊబడింపఁ అంత, లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితుం
బడినవాండై, కమలపత్రాక్షీం=తామర డై, కమలపత్రంబులుంబోలెవిశాలంబు
పూత్రేకులవంటికండ్లుగల సీతాదేవిని; లగుకండ్లుగల సీతందలంచుచు, దుఃఖి
స్తరణ=తలంచుకొనుచు; శోకాకులీకృ తుండై, సంధ్యావందనంబుఁ గావించె
తః=దుఃఖముచే వ్యాకులుండుగాఁ జే ను.అని, తాత్పర్యము.
యఁబడినవాండై;సంధ్యాం=సంధ్యను;

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచమస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచమసర్గటిక,
ముగిసినది.

అథ

షష్ఠసగః ప్రారంభః.

లంకాయాంతు కృతం కమః ఘోరం దృష్ట్వా భయావహమ్
రాక్షసేంద్రో హనుమతా శక్రేణేవ మహత్త్వనా. ౧
అబ్రవీ ద్రాక్షసాన్ సర్వాన్ హియా కించి దవాఙ్ముఖః

టీక|| రాక్షసేంద్రః = రాక్షసనాయకముఖముగలవాడై; రాక్షసాన్ =
కుండగు రాక్షసండు; మహత్త్వనా = అధి రాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱునుగా
కమయిన పరాక్రమముగలవాడను; శ చిః; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
శక్రేణేవ (స్థితేన) = ఇంద్రుండువలెనున్న అంతనచ్చట, రాక్షసేశ్వరుండగు
రాక్షసండు, దేవేంద్ర సదృశ మహాప
రాక్షమశాలియగు హనుమంతుండు లం
కయందుఁ గావించిన మహాభయంకర
కార్యంబుజూచి, సిగ్గుచేఁగొంటున్న
లవాలచి, రాక్షసులనందఱుంబూచి, యి
ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
తు = చూచినంతనె; హియా = సిగ్గుచే
త; కించిదవాఙ్ముఖః = కొంచెమువంచి

ధర్మితాచ ప్రవిష్టాచ లంకా దుష్ప్రసహా పురీ. ౨

తేన వానర మాత్రేణ దృష్టా సీతాచ జానకీ

టీక॥ వానరమాత్రేణ=కోటియం సీతయు; దృష్టా=చూడబడినది.
తవాండై న; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; ఒకకోటియంతవాండూ హనుమం
చుప్ప)సహ=ఓర్వకగూడని; లంకా= తుండు, శత్రువులకుదుప్ప)వేశంబగు
లంకయను; పురీ=పట్టణము; ధర్మితా లంకాపట్టణమును, నిర్ణాత్యముగాఁ బ్ర
చ=తా సగురింపఁబడినదియు. ప్రవిష్టా వేశించి, జనకునికొమాతైన సీతంబు
చ=ప్రవేశింపఁబడినదియు; జానకీ=జన చియుఁబోయినాడు.
కమహి రాజుకూతురయిన; సీతాచ= అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదో ధర్మిత శైత్యః ప్రవరా రాక్షసా హతాః. ౩
ఆవిలాచ పురీ లంకా సర్వా హనుమతా కృతా

టీక॥ హనుమతా=హనుమంతునిచేయు; ఆవిలా=వ్యాకులముగా; కృతా=
చేయఁబడినది.
శ; శైత్యః=శైత్యమనెడు; ప్రాసాదః= హనుమంతుండు, శైత్యప్రాసాదం
మీడ; ధర్మితః=తిరస్కరింపఁబడినది, బునుబగులఁగొట్టెను; ఉత్తములగురా
పగులఁగొట్టఁబడినదనుట. ప్రవరా= ట్టునులఁబెక్కఁడంజంపెను; లంకాపట్ట
శైత్యులగు, రాక్షసాః=రాక్షసులు; హ ణంబునంతయుదహించి, వ్యాకులంబు
తాః=చంపఁబడిరి. లంకా=లంకయను; గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
పురీచ=పట్టణమును; సర్వా = అంత

కిం కరిష్యామి భద్రం వః కిం వాయు క్త మనంతరమ్. ౪
ఉచ్యతాం న స్సమర్థం యత్యతంచ సుకృతం భవేత్

టీక॥ అనంతరం=ఇంకమీద; యు నై; సుకృతం=చక్కఁగాఁజేయఁబడిన
క్తం=అహంమయినది; కింవా = ఎద్ది? ది; భవేత్=అగునో; తాదృశం(అధ్యా
యత్=ఏది; నః = మనకు; సమర్థం= హృతము)=అట్టిది; కిం = ఎద్ది? ఉచ్య
హితమో; కృతంచ=చేయఁబడినదియు తాం=చెప్పఁబడుగాక. కరిష్యామి=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౬

౯౯

చేసెదను. వంఃమీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు = ఉండుఁ గాక.
ఇంక మనమేమి చేయవలెను; మనహితంబును, జేసినచో గార్యసిద్ధిగలిగించున

దియునగును పాయంబెద్ది? వచింపుడు: దానింజేసెదను; మీకు మంగళముగలుగుఁ గాక, అని, తాత్పర్యము.

మంత్రమూలం హి విజయం ప్రాహురార్యా మనస్స్వినః. ౫
తస్మా దైవ రోచయే మంత్రం రామం ప్రతిమహాబలాః

టీక|| మహాబలాః = అధికమయినబలముగల రాక్షసులారా! మనస్స్వినః = మంచిమనస్సుగల; ఆర్యాః = పూజ్యులగు వారలు; విజయం = గెల్పును; మంత్రమూలం = ఆలోచనమెకారణముగాఁగలదానిఁగా; ప్రాహుహి = చెప్పదన్నరుగదా! తస్మాదైవ = అందువలన నె; రామప్రతి = రామునిగూర్చి; మం

త్రం = ఆలోచనమును; రోచయే = ఇచ్చింపుచున్నాను. మహాబలశాలులగు రాక్షసులారా! ధీరులగుపెద్దలు, మంత్రముజేసినెడ ముసిద్ధించునని, చెప్పెదరు; కావున, మునిషిషయమయి, మంత్రమునేయుగోచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

త్రివిధాః పురుషా లోక ఉత్తమాధమమధ్యమాః. ౬
తేషాంతు సమవేతానాం గుణదోషా వదావ్యహమ్

టీక|| లోకే = లోకమునందు; పురుషాః = పురుషులు ; ఉత్తమాధమమధ్యమాః = ఉత్తములు ఆధమములు మధ్యములు ని; త్రివిధాః = మూడువిధములుగల వారలు. అహం = నేను; సమవేతానాం = భేదముదెలియనట్లు ఒకరితోనొకరుకలసియున్న; తేషాం = వారలయొక్క; గుణదోషాతు = గుణదోషముల

నుమాత్రము ; వదామి = చెప్పచున్నాను. లోకంబునబురుషులు , ఉత్తములు మధ్యములు నధములు ననమూ డువిధములు ; వారలభేదములెలియుటకష్టము కాబట్టి, నేనువారలగుణదోషంబులఁ జెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిభి హితసంయుక్తై స్సమర్థై మంత్ర నిణాయే. ౭
మిత్రై రాష్ట్ర సమానార్థై రాంధనైరపివా హితైః
సహితో మంత్రయిత్వా యః కర్తారంభా స్ప్రవతాయేత్. ౮
దైవేచ కురుతే యత్నం తమాహుః పురుషోత్తమమ్

<p>టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు ; మంత్రని ణాయే = ఆలోచనమునిణాయించుట యందు; సమర్థై = నేపథ్యులగు; హి తసంయుక్తై = మేలునందాస క్తులయి న; మంత్రిభిః = మంత్రులతోఁగాని; స మానార్థై = సమానమయినప్రయోజ నముగల , సుఖదుఃఖములుసమానము గాఁగలయనుట; మిత్రై రాష్ట్ర = స్నే హితులతోఁగాని; హితైః = మేలుసే యునట్టి; బాంధనైరపివా = బంధువుల తోఁగాని; సహితః = కూడినవాడై ; మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; కర్తా రంభా = కార్యారంభములను ; ప్రవతాయేత్ = జరిగించునో; దైవే చ = దైవమునందును; యత్నం = ప్ర</p>	<p>యత్నమును; కురుతే = చేయునో; తం = అతని ; పురుషోత్తమం = పురుష ులలోనుత్తమునిఁగా; ఆహుః = చెప్పు చున్నారు. ఎవ్వఁడు , ఆలోచించుటయందుస మర్థులగు, తనహితముగోరుమంత్రు లతోఁగాని, తన దుఃఖంబునకు దుఃఖం చువారునుదనసుఖంబునకుసంతోషించు వారునయిన యట్టిస్నేహితులతోఁగా ని, తనమేలు గోరునట్టి బంధువులతో గాని, చక్కఁగా నాలోచించి, శక్తివం చనలేక, కార్యంబులనారంభించుచు, దై వమునందును, భారము వేసియుండునో, అతండు త్తమపురుషుండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏకోఽథం విమృశే దేకో ధమే ప్రకురుతే మనః. ౯
ఏకః కార్యాణి కురుతే తమాహు మధ్యమం నరమ్

<p>టీక॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఎ వ్వఁడు; ఏకః = ఒక్కఁడే; అథం = కా ర్యమును; విమృశేత్ = ఆలోచించునో;</p>	<p>ఏకః = ఒక్కఁడే; ధమే = ధర్మమునం దు; మనః = మనస్సును; కురుతే = చేయు నో; ఏకః = ఒక్కఁడే; కార్యాణి = పనుల</p>
---	---

ను;కురుతే=చేయునో;తం=అతని; మ
ధ్యమం=మధ్యముండైన; నరం=పురుషు
నిగా;ఆహం=చెప్పుచున్నాను.

ఎవ్వండు,తానొక్కండే, యాలో

చనముచేసి,యొక్కఁడుగానె దైవము
నాశ్రయించి, యొక్కఁడుగానే, కా
న్యంబులంజేయునో;అతండుమధ్యమపు
రుషుండనియందురు. అని,తాత్పర్యము.

గుణదోషా వనిశ్చిత్త్య శ్యక్త్వా ధర్మవ్యపాశ్రయమ్. ౧౦
కరిష్యామీతి యః కార్యముపేక్షేత్స నరాధమః

టిక||యః=ఎవ్వఁడు; గుణదోషా=మః=పురుషాధముండు.
మంచిచెడులను;అనిశ్చిత్త్య=శ్చయింప
క;ధర్మవ్యపాశ్రయం=దైవమునాశ్ర
యించుటను;త్యక్త్వా=విడిచి;“కరిష్యా
మి=చేసెదను.” ఇతి=అని;కార్యం=కార్యమును; ఉపేక్షేత్(ఉపేక్షేత)=ఉపేక్షించునో;నః=అతండు; నరాధ

మః=పురుషాధముండు.
ఎవ్వండు,ఆలోచింపక,మంచిచెడు
లనునిశ్చయింపక, దైవమును సరకుసే
యక, చేసెదననికార్యము నారంభించి,
తుదముట్టుంగావింపక యుపేక్షసేయు
నో,అతండుధమపురుషుండు.
అని, తాత్పర్యము.

యథే మే పురుషా నిత్య ముత్తమాధమమధ్యమాః. ౧౧
ఏవం మంత్రాహి విజ్ఞేయా ఉత్తమాధమమధ్యమాః

టిక||యథా=ఎట్లు;ఇమే=ఈ; పు
రుషాః=పురుషులు;నిత్యం=ఎల్లప్పుడు;
ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములును
మధ్యములునుఅధమములును; ఏవం=ఇ
ట్లు;మంత్రాహి = ఆలోచనములును;
ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తమములు

మధ్యమములు నధమములుగా ; విజ్ఞే
యాః=ఎఱుగఁదగినవి.
ఎట్లుపురుషులు, ఉత్తమమధ్యమా
ధములని మూఁడువిధములగునట్లు,మం
త్రములును,ఉత్తమ మధ్యమాధమముల
నిమూఁడువిధములు.అని, తాత్పర్యము.

ఏకమత్య ముపాగమ్య శాస్త్రదృష్టేన చక్షుషా. ౧౨
మంత్రణో యత్ర నిరతా స్త మాహు మంత్రముత్తమమ్

టీక॥ యత్ర = ఏయాలోచనమునందు; మంత్రిణి = ఆలోచనముసేయువారలు, ఐకమత్యం = ఒక్కబుద్ధిగలిగియుండుటను ; ఉపాగమ్య = పొంది ; శాస్త్రదృష్టిన = చూడబడినశాస్త్రముగల; చక్షుషా = దృష్టితో; నిరతాః = ఆసక్తులొ; తం = దానిని ; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; మంత్రం = ఆ	లోచనమునుగా; అహః = చెప్పదున్నారు. మంత్రులందఱు, నైకమత్యంబునొందిశాస్త్రజ్ఞానయుక్తంబగు దృష్టితోఁబరస్పరాసక్తులయియే మంత్రంబుసేయుదురొ, అది, యుత్తమమంత్రంబందురు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

బహువ్యాపి మతయో భూత్వా మంత్రిణా మర్థనిణయే. ౧౩
పున ర్యత్రైక తాం ప్రాప్తా స్స మంత్రో మన్యమ స్తస్మిన్

టీక॥ యత్ర = ఏయాలోచనమునందు ; అర్థనిణయే = కార్యమున శ్చయించువిషయమయి; మంత్రిణాం = ఆలోచనముసేయువారలకు; బహ్వ్యాపి = పెక్కులయిన; మతయః = బుద్ధులు ; భూత్వాపి = కలిగియు; పునః = మఱి, ఏకతాం = ఐక్యమును; ప్రాప్తాః = పొందినవో; సః = ఆ; మంత్రః = ఆలోచనము; మన్యమః = మద్యమమంత్రముగా; స్తస్మిన్ = చెప్పబడినది. ఏమంత్రమునందు, కార్యనిణయవిషయమయి, మంత్రులకుఁబరస్పరమతభేదములుగలిగి, యాపిష్టుటఁదుదకు ఐకమత్యముగలుగునో, అది, మన్యమమంత్రంబందురు. అని, తాత్పర్యము.
--

అన్యోన్యం మత మాశ్రిత్య యత్ర సంప్రతిభాప్యతే. ౧౪
నచైకమశ్యే శ్రేయో స్తి మంత్రస్సోధమ ఉచ్యతే

టీక॥ యత్ర = ఏమంత్రమునందు; (అధ్యాహృతము) = తనతన; మతం = మంత్రిభిః (అధ్యాహృతము) = ఆలోచ మతమును; ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; అనముసేయువారలచేత ; స్వాంస్వాం అన్యోన్యం = ఓంఁదులనుగూచి; సం
--

ప్రతిభావ్యతే=వాదింపబడునో ; ఖిన్నాభిప్రాయంబులంబొంది, తమతమ
కమశ్యే=ఒక్కొక్కరిగలగుటయందు ; యభిప్రాయంబును వదలక, వాదింపు
శ్రేయశ్చ=ప్రీతియును; నాస్తీ=లేదో; చందురో, మఱియునైకవత్సంబునాం
సం=ఆ; మంత్రం=ఆలోచనము; అథ దవతెననప్రీతియులేక యుందురో, అది
మః=అధమమంత్రముగా; ఉచ్యతే=చె యధమమంత్రంబని చెప్పబడుచున్నది,
ప్పబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

వీమంత్రమునందు, మంత్రులు, భిన్న

తస్మాత్సమంత్రితం సాధు భవంతో మతిమత్తమాః. ౧౫
కార్యం సప్రతిపద్యంతా మేత త్కృత్యం మతం మమ

టీక|| తస్మాత్=అందువలన; మతిమత్తమాః= కర్కశమతం=ఇష్టము.
త్తమాః= మిక్కిలి-లియుబుద్ధిమంతులయి అందువలన, మిగులబుద్ధిమంతులర
న; భవంతః=మీరు; సాధు = చక్క- గుమీరలు, శాస్త్రప్రకారంబుననైకమ
గా; సమంత్రితం= లెస్సగానాలోచిం త్వంబుతోఁజక్కఁగానాలోచించి, చే
పబడిన; కార్యం=కార్యమును; సంప్రతి యదగినకార్యమును నిర్ణయింపుడు; ఇ
పద్యంతాం = పొందుదురుగాక. వీ దినాకుఁగావలసినది. అని, తాత్పర్యము.
తత్=ఈ; కృత్యం=పని; మమ=నాయొ

వానరాణాంహి వీరాణాం సహస్రైః పరివారితః. ౧౬
రామోభ్యేతి పురీం లంకా మస్తాక ముపరోధకః

టీక|| రామః = రాముడు; వీరా లంకయును; పురీం= పట్టణమునుగూర్చి;
ణాం= పరాక్రమశాలులగు; వానరా అభ్యేతిహి=వచ్చుచున్నాడుగాదా!
ణాం=వానరులయొక్క; సహస్రైః= రాముండు, పరాక్రమశాలులగువే
వేలచేత; పరివారితః=పరివేష్టించబడి లకొలదివానరులంగూడి, మనలపొధిం
నవాడై; అస్తాకం = మనయొక్క; ఉప చుటకై, లంకాపురికివచ్చుచున్నాడు.
రోధకః=అడ్డగించువాడై; లంకాం= అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

తృప్యతిచ సువ్యక్తం రాఘవ స్సాగరం సుఖమ్. ౧౭
తరసా యుక్తరూపేణ సానుజ స్సబలానుగః

టీక॥ రాఘవః = రాముండు; సాను	గలండు. సువ్యక్తం = మిక్కిలియున్న
జః = తమ్మునితోఁగూడినవాండై; సబలా	ప్రము.
నుగః = సైన్యముతోను అనుచరులతోను	రాముండు, తమ్ముని సైన్యమునును
గూడినవాండై; యుక్తరూపేణ = మిక్కి	గ్రీవాదులనుంగూడి, తనశక్తిచే, సుఖం
లియుయుక్తమయిన; తరసా = బలము	బుగాసముద్రంబు దాటంగలండు; ఇది
చేత; సాగరంచ = సముద్రమునుగూడ;	స్పష్టము. అని, తాత్పర్యము.
సుఖం = సుఖముగా; తరిష్యతి = దాట	

సముద్ర ముచ్ఛోషయతి వీర్యేణా న్యత్కరోతివా. ౧౮

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతమ) =	రాముండు, పరాక్రమంబున, సము
రాముండు; వీర్యేణ = పరాక్రమముచే	ద్రమును, ఎండించినను ఎండించును; లేక,
త, సముద్రం = సముద్రమును; ఉచ్ఛోష	నేతుబంధాదులుగావించి యయినను
యతి = ఎండించును. వా = లేక; అన్యత్ =	దాటవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.
ఇతరమును; కరోతి = చేయును.	

అస్తి స్వేవం గతే కార్యే విరుద్ధే వానరై స్సహ
హితం పురేచ సైన్యేచ సర్వం సమ్మంత్ర్య తాం మమ. ౧౯

టీక॥ అస్తి = ఈ; కార్యే = కార్య	హితం = మేలు; సర్వం = అంతయు; స
ము; స్వేవం = ఇట్లు; గతే = ప్రాప్తిం	మ్మంత్ర్యతాం = ఆలోచింపబడు
పఁగా; వానరై స్సహ = వానరులతో	గాక.
గూడ; విరుద్ధే = విరోధముగలుగఁగా;	నేనుజెప్పినట్లు రాముండు వానరుల
మమ = నాయొక్క; పురేచ = పట్టణము	తోవచ్చిలంకనుపరోధించు పక్షమునను
నందును; సైన్యేచ = సైన్యమునందును;	నకును వానరులకును విరోధముగలుగు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౫

స ౭

ను; అప్పటికి, నాపట్టణంబునకును నైనయ్యం దు, రాక్షసులతోఁ జెప్పెను.
బునకును మేలుగలుగు నుపాయంబంత అని, తాత్పర్యము.
యునాలోచింపుడు. అని, రావణుం

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షష్ఠస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషష్ఠస్కంధాటిక, ,
ముగిసినది.

ప్రతి

సప్తమస్కంధాపారంభః.

ఇత్యుక్త్వా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాస్తే మహాబలాః
ఊచుః ప్రాంజలయస్సర్వే రావణం రాక్షసేశ్వరమ్. ౧
ద్విషత్పక్షం మవిజ్ఞాయ నీతిచాహ్య స్త్వబుద్ధయః

టిక॥ నీతిచాహ్యః = నీతికన్న వెలుపల మంచిచేమోడ్పుగలవారలై; రాక్షసే
నుండువారలును, నీతిప్రకారమునడవని శ్వరం = రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన; రావ
వారుననుట; అబుద్ధయః = బుద్ధితేనివార ణం = రావణునిగూర్చి; ఊచుః = చెప్పిరి.
లును; మహాబలాః = అధికమయినబలము నీతిచాహ్యులును, బుద్ధిహీనులును,
గలవారలునగు; తే = ఆ; రాక్షసాః = రా మహాబలశాలులునగు నారాక్షసులంద
క్షసులు; సర్వేతు = అందఱును; రాక్ష టు, రావణుండుచెప్పినదివిని, శత్రుబలం
సేంద్రేణ = రాక్షసనాయకుండగు రావ బునెలియక, రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావ
ణునిచేత; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్తాః = చెప్పబడి ణంబూచి, చేమోడ్పుగీలించి, యిట్లని,
నవారలై; ద్విషత్పక్షం = శత్రుబలంబు చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
ను; అవిజ్ఞాయ = ఎఱుంగక; ప్రాంజలిః =

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

రాజ స్పరిఘశ క్త్యృష్టి శూలపట్టినసంకులమ్. ౨
సుమహా నో బలం కస్తా ద్విషాదం భజతే భవాన్

టీక॥ రాజన్ = రాజున రాజుండవగు	వాన్ = నీవు; విషాదం = దుఃఖమును; భజ
రావణుడా! పరిఘశ క్త్యృష్టిశూలప	తే = పొందుచున్నావు?
ట్టినసంకులం = గదలచేతను ఈ పైలచే	రాజున రాజుండవగు రావణుడా!
తను బద్ధముల చేతను శూలముల చేతను అ	గదలును ఈ పైలును ఖడ్గంబులును శూ
డ్డకత్తులచేతను నిండిన; సుమహాత్ = మి	లంబులును అడ్డకత్తులును మెండుగాఁగల
క్రూరులయుగోపదగు; నం = మనయొక్క;	యనంతంబగు మనస్సైన్యంబున్నదే! నీవేల
బలం = సైన్యము; అస్తి (అధ్యాత్మిక	దుఃఖపడుచున్నావు?
ము) = ఉన్నది. కస్తాత్ = యెవలన; భ	అని, తాత్పర్యము.

త్వయా భోగవతీం గత్వా నిజితాః పన్నగా యుధి. ౩

టీక॥ త్వయా = నీచేత; భోగవతీం =	నివి.
భోగవతీప్రమును; గత్వా = పొంది;	నీవు, పాతాళంబున భోగవతికింజ
యుధి = యుద్ధమునందు; పన్నగాం = స	రి, యుద్ధంబున బన్నగుల జయించి
ర్పములు; నిజితాః = జయించబడి	నావు. అని, తాత్పర్యము.

తైలాన శిఖరావాసీ యత్రై గృహుభి రావృతః
సుమహా తగ్దనం కృత్వా వశ్యస్తై ధనదః కృతః. ౪

టీక॥ తైలానశిఖరావాసీ = తైలాన	ధమును; కృత్వా = చేసి; తే = నీకు; వ
పర్వతశిఖరముననున్నవాఁడును; బహు	శ్యః = అధీనుఁడు గా; కృతః = చేయఁబడి
భి = పెక్కుఁడై యును; యత్రై = యత్ను	నాఁడు.
లచేత; ఆవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడు	తైలానపర్వతంబుననున్న యత్నరా
నగు; ధనదః = కుబేరుఁడు; సుమహాత్ =	జుండగు కుబేరుండు, అనేకయత్నులం
మక్కిలియొసఁగి కమయిన; కదనం = యు	గూడి, మహాయుద్ధంబు చేసి, తుదకు, నీకు

వశ్యుండయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స మహేశ్వర సఖ్యేన శ్లాఘ్యమాన స్త్వయా విభో
నిజిత సమరే రోషాల్లోకపాలో మహాబలః. ౫

టీక॥ విభో = ప్రభుండవగురావ	మరే = యుద్ధమునందు ; నిజితః = జ
ణుడా! మహేశ్వరసఖ్యేన = మహే	యింపబడినాడు.
శ్వరునితోటి స్నేహముచేత; శ్లాఘ్యమా	ప్రభుండవగురావణుడా! ఈశ్వ
నః = కొనియాడబడుచున్నవాఁడును;	రునకు స్నేహితుండనినుతికెక్కినవాఁ
మహాబలః = అధిమయినబలముగల	డున మహాబలుండును లోకపాలుండున
వాఁడును; లోకపాలః = లోకపాలుం	గునాకుజేరునింగూడ, సీత, యుద్ధం
డునగు; సః = ఆకుజేరుండు; త్వయా =	బునందు, జయించినావు.
నీచేత; రోషాత్ = కోపమువలన; స	అని, తాత్పర్యము.

వినిహత్యచ యత్యోఘా నివృత్తోభ్యచ విగృహ్య చ
త్వయా కైలాసశిఖరా ద్విమాన మిద మాహృతమ్. ౬

టీక॥ త్వయా = నీచేత; యత్యో	తేబడినది.
ఘాత్ = యతనమూహములను; విని	సీత, పెక్కండ్రయత్యులంజరి
హత్యచ = చంపియు; నివృత్తోభ్యచ = క	యు, నానావిధములంగల నీయు ,
లంచియు ; విగృహ్యచ = పట్టుకొని	బట్టులంగావించియు, కైలాసనిగం
యు; కైలాసశిఖరాత్ = కైలాసపర్వ	బుననుండి, యీవుష్పకవిమానంబుజె
తశిఖరముననుండి; ఇదం = ఈ; విమా	చ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.
నం = పుష్పకవిమానము; ఆహృతం =	

మయేన దానవేంద్రేణ త్వద్భయా తస్య మిచ్ఛతా
దుహితా తవ భార్యారేక దత్తా రాక్షసపుంగవ. ౭

టీక॥ రాక్షసపుంగవ = రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగురావణుడా! త్వద్భయాత్ =

<p>నీభయమువలన;సఖ్యం=స్నేహమును; ఇచ్చతా=కోరుచున్న;దానవేంద్రుని=దానవనాథుండగు మయండు, నీకుభ దానవనాథుండగు;మయేన=మయుని యపడి,నీస్నేహంబుఁగోరి, నీకు, భా చేత;దుహితా=హుతురు;తవ=నీకు; ర్యగాఁ,దనహుతురు,మందోదరినొసం భార్యార్థే = భార్యనిమిత్తమయి;ద గెను.అని,తాత్పర్యము. త్రా=ఇవ్వఁబడినది.</p>	<p>రాక్షస శ్రేష్ఠుండవగురావణుఁడా! దానవనాథుండగు మయండు, నీకుభ యపడి,నీస్నేహంబుఁగోరి, నీకు, భా ర్యగాఁ,దనహుతురు,మందోదరినొసం గెను.అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

దానవేంద్రు మధు నామ వీర్యోత్సక్తి దురాసదః
 విగృహ్య వశ మానీతః కుంభీనస్యా స్సఖావహః. ౮

<p>టిక వీర్యోత్సక్తి= పరాక్రమము చేగర్వించినవాఁడును; దురాసదః=చె నకఁగూడని వాఁడును; కుంభీనస్యాః= కుంభీనసికి;సుఖావహః=సుఖముగలిగిం చువాఁడును,భతఁయుననుట,అగు; మ ధునామ=మధువను;దానవేంద్రః=దా నవనాథుండు;విగృహ్య= యుద్ధముచే</p>	<p>సి;వశం=అధీనతను; ఆనీతః= పొందిం పఁబడినాఁడు. పరాక్రమముచేగర్వితుండును, దు రాధమండును నీభగినికుంభీనసికిఁబ్ర యుండునగుదానవనాథుండయినమధు వును, యుద్ధంబుగావించి, వశీకరించు కొంటివి.అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

నిజితాస్త్రే మహాబాహూ నాగాగత్వా రసాతలమ్
 వాసుకి స్తక్షక శృంఖో జటిచ వశ మాహృతాః. ౯

<p>టిక మహాబాహూ= పెద్దచేతు లుగలరావణుఁడా! తే(త్వయా)= నీచే త;రసాతలం=పాతాళమును;గత్వా= పొంది;వాసుకిః = వాసుకియును;తక్ష కః=తక్షకుండును;శంఖః = శంఖుండు ను; జటిచ=జటియు; నాగాః = స ప్తములు; నిజితాః= జయింపఁ</p>	<p>డినవారలై; వశం = అధీనతను; ఆ హృతాః=పొందింపఁబడినారు. మహాబాహుండవగు రావణుఁడా! నీవు, పాతాళంబునకుఁబోయి,వాసుకి నిదక్షకునిశంఖుని,జటిని,ఈనాగేంద్రుల నుజయించి, వశ్యులంజేసికొనియున్నా వు. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౦౯

స ౭

అక్షయా బలవంతశ్చ శూరా లబ్ధ వరాః పునః
త్వయి సంవత్సరం యుద్ధ్యా సమరే దానవా విభో. ౧౦
స్వబలం సముపాశ్రిత్య నీతా వశ మరిందమ

<p>టీక అరిందమ= శత్రువులనడంగు ద్రోక్కునట్టివిభో=ప్రభుండవగురావ ణుడా! అక్షయాః= నాశములేనవార లును; బలవంతశ్చ = అధికమయినబల ముగలవారలును; శూరాః=యుద్ధము నందు భయములేనవారలును; లబ్ధవ రాఃపునః = పొందఁబడినవరముగలవా రలునగు; దానవాః=దానవులు, కాల కేయులనుట; సమరే = యుద్ధమునం దు; స్వబలం=తమబలమును; సముపా శ్రిత్య=ఆశ్రయించి; త్వయా=నీతో; సంవత్సరం = ఒకసంవత్సరమంత యు; యుద్ధ్యా=జగడమాడి; వశం =</p>	<p>అధీనతను; నీతాః = పొందింపఁబడి నారు. శత్రువులనడంగు ద్రోక్కుంజాలిన ప్రభుండవగురావణుడా! చూడము గావించిననుమజల లేచునట్టి నాశరహి తులును బలవంతులును శూరులును, బ్ర హ్మనుగూర్చి తపస్సుగావించి వరంబు జవడసి యున్నవారిలునునగు కాలకే యులను దానవులు, తమయాజచ్ఛక్తిని, నీతోనొక్కసంవత్సరంబు యుద్ధముచే సి, తుదకు, నీకువశ్యులయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మాయా శ్చార్ధి గతాస్తత్ర బహవో రాక్షసాధిప. ౧౧

<p>టీక రాక్షసాధిప= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండవగురావణుడా! తత్ర= వార లయొద్ద; బహవః = పెక్కులయిన; మాయాశ్చ=మాయలును; అధిగతాః= పొందఁబడినవి.</p>	<p>రాక్షసేశ్వరుండవగురావణుడా! మఱియునాకాలకేయులస్నేహమువల న, నానావిధమాయలనుం గూడ నేర్చి యున్నావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ వరుణస్య సుతౌ రణే
నిజితాస్తే మహాబాహూ చతుర్విధబలానుగాః. ౧౨

టీక॥ మహాబాహు = పెద్దచేతులుగలరావణుడా! శూరాశ్వ = యుద్ధమునందుభయములేనివారలను ; బలవంశశ్వ = అధికమయినబలముగలవారలను ; చతుర్విధబలానుగాఁగ నాల్గువిధములయినవైద్యములు వెంటనడుచునవిగాఁగలవారలుగను ; వసుస్య = వరుణునియొక్క ; సుతా = కొడుకులు ; తే(త్వయా) = నీచేత ; రణే = యుద్ధమునందు ; విజితాః = జయింపబడినారు. మహాబాహుండవగు రావణుడా! మత్రియు, నీవు, శూరులును మహాబలశాలులును జతురంగవైద్యసమేతులు నగు, వసువుత్రులను యుద్ధంబున, జయించియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

మృత్యుదండమహాగ్రాహం శాల్మలి ద్రుమ మండితమ్
కాల పాశమహావీచిం యమకింకరపన్నగమ్. ౧౩
అవగాహ్య త్వయా రాజన్ యమస్య బలసాగరమ్
జయశ్చ విభులః ప్రాప్తో మృత్యుశ్చ ప్రతిషేధితః. ౧౪

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! త్వయా = నీచేత ; మృత్యుదండమహాగ్రాహం = యమదండమేపెద్దమొసలిగాఁగలదియు ; శాల్మలి ద్రుమమండితం = శాల్మల్యాయుధములనువృక్షములచే నలంకరింపఁ బడినదియు ; కాలపాశమహావీచిం = యమపాశమేపెద్దతరంగముగాఁగలదియు ; యమకింకరపన్నగం = యమకింకరులెసర్పములుగాఁగలదియునగు ; యమస్య = యమనియొక్క ; బలసాగరం = హైన్యసముద్రమును ; అవగాహ్య = ప్రవేశించి ; విభులః = అధికమయిన ; జయశ్చ = గెల్చును ; ప్రాప్తః = పొందఁబడినది. మృత్యుశ్చ = యముండును ; ప్రతిషేధితః = తోయఁబడినాడు. రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! నీవు, యమదండంబెభయంకరమకరంబుగా, శాల్మల్యాయుధంబులెవృక్షంబులుగా, యమపాశంబెమహాతరంగంబుగా, యమకింకరులెపన్నగంబులుగా, సముద్రంబుపొలింబొల్పనట్టి, యమవైద్యంబుజొచ్చి, యుద్ధంబునయముంచాఁబడోలి, అధికంబగు విజయంబునొందినావు. అని, తాత్పర్యము.

సుయుధేనచ తే సర్వే లోకాస్తత్ర విలోలితాః

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; తే = నీయొక్క;	అచ్చట, నీవు చేసిన యుద్ధంబునకు,
సుయుధేన = మంచియుద్ధముచేత; లో	లోకంబులన్నియుఁజలించినవి.
కాః = లోకములు; సర్వే = అన్నియు;	అని, తాత్పర్యము.
విలోలితాః = చలింపఁజేయఁబడినవి.	

క్షత్రియై ర్బహుభి ర్వీరై శక్రతుల్య పరాక్రమైః. ౧౫

ఆసీ ద్వ సుమతీ పూర్ణా నహద్భీరివ పాదమైః

టీక॥ వీరైః = పరాక్రమశాలులును;	భూమి; పూర్ణా = నిండినది; ఆసీత్ =
శక్రతుల్యపరాక్రమైః = చేవేఁద్రుని (ప	అయినది.
రాక్రమము)తోసమానమయినపరాక్ర	చేవేఁద్రునకుంబోలె మహాపరాక్ర
మముగలవారలునగు; బహుభిః = పె	మంబుగలక్షత్రియులు, పెక్కుండు, మ
క్కుండయిన; క్షత్రియైః = క్షత్రియుల	హవృక్షంబులంబోలె, భూమియంత
చేత; మహద్భీః = పెద్దవగు; పాదమైః	యునిండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
వ = వృక్షములచేతంబోలె; వసుమతీ =	

తేషాం వీర్యగుణోత్సాహై ర్మనమో రాఘవోరణే. ౧౬

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; రణే =	రాముండు, పరాక్రమగుణోత్సా
యుద్ధమునందు; వీర్యగుణోత్సాహైః =	హంబుల, యుద్ధంబునందు, వారలకుస
పరాక్రమముచేతనుగుణములచేతను ఉ	మానుఁడెంతమాత్రముకాఁడు.
త్సాహములచేతను; తేషాం = వారల	అని, తాత్పర్యము.
కు; సమః = సమానుఁడు; న = కాఁడు.	

ప్రసహ్య తే త్వయా రాజ్ హతాః పరమదుర్జయాః

టీక॥ రాజ్ = రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! త్వయా = నీచేత; పరమ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭

దుజ్జయాః = ఎంతమాత్రముజయింప
నలవిగానట్టి; తే = ఆరాజులు; ప్రస
హ్య = బలాత్కారముగా, హతాః =
చంపబడినారు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
అట్టిదుజ్జయలగు నారాజులనేనీవువ
ధించియున్నావే; ఇంక, రాముండునీకెం
తమాత్రము. అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠవా కిం మహారాజ శ్రమేణ తవ వానరాః. ౧౭

అయ మేకో మహాబాహు రింద్రజిత్తు పయివ్యతి

టీక॥ మహారాజ = పూజ్యుడయి
నరాజవగురావణుడా! త్వం (అధ్యా
ప్యతము) = నీవు ; తిష్ఠవా = ఊరకుండి
నను, ఉండుము. తవ = నీయొక్క;
శ్రమేణ = ఆయాసముచేత; కిం = ఏమి
ప్రయోజనము? మహాబాహుః = పెద్ద
చేతులుగల; అయం = ఈ; ఇంద్రజిత్ =
ఇంద్రజిత్తు; ఏకః = ఒక్కండె; వాన

రాః = వానరులను; తుపయివ్యతి =
నశింపజేయగలఁడు.
మహారాజుండవగు రావణుడా! నీవుఊ
రకయెయుండుము; నీవుశ్రమపడనేల?
మహాబాహుండగు నీయింద్రజిత్తు, ఒ
క్కండె, వానరులనందఱనునశింప జే
యగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనేనహి మహారాజ మాహేశ్వర మను త్తమమ్. ౧౮

ఇష్ట్యా యజ్ఞం వరో లభ్యో లోకే పరమదుర్లభః

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుండ
వగురావణుడా! అనేన = ఈయింద్ర
జిత్తుచేత; అనుత్తమం = తనకన్నశ్రే
ష్ఠములేని; మాహేశ్వరం = ఈశ్వరదే
వతాకమైన ; యజ్ఞం = యాగము
ను; ఇష్ట్యా = చేసి; లోకే = లోకము
నందు; పరమదుర్లభః = మిక్కిలి

యుదుర్లభమయిన ; వరః = వరము;
లభ్యోహి = పొందఁబడినదిగదా!
మహారాజుండవగు రావణుడా! ఈ
యింద్రజిత్తు, మాహేశ్వరుండుగఁబడించి,
యనుత్తమంబగు యాగంబుగావించి, లో
కమునందు, పరమదుర్లభంబగు వరం
బునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శక్తితోమర మీనంచ వికీర్ణాంత్ర శైవలమ్. ౧౯
గజకచ్ఛపసంబాధ మశ్వ మంఢూక సంకులమ్
రుద్రాదిత్య మహాగ్రాహం మరుద్వసు మహూరగమ్. ౨౦
రథాశ్వ గజతో యాఘం పదాతి పులిసం మహత్
అనేనహి సమాసాద్య దేవానాం బలసాగరమ్. ౨౧
గృహీతో దైవతపతి లంకాంచాపి ప్రవేశితః

టీక॥ అనేన=ఈయంద్రజిత్తుచేత; శక్తితో
మరమీనంచ=శక్తితోమరంబులను నాయు
ధంబులేమత్స్యంబులు గాఁగలదియు; విని
కీర్ణాంత్రశైవలం=వెదచల్లఁబడినపేగులె
పాఁచి గాఁగలదియు; గజకచ్ఛపసంబా
ధం=వీనుంగులనుతాఁబేళ్ల చే నిండినది
యు; అశ్వమంఢూకసంకులం = గు
ఱ్ఱంబులను కప్పలచేనిండినదియు; రు
ద్రాదిత్యమహాగ్రాహం= రుద్రులునా
దిత్యులుననేపెద్దముసళ్లుగలదియు; మ
రుద్వసుమహూరగం=వాయువులునువ
సువులునే పెద్ద సర్పంబులుగాఁ గలది
యు; రథాశ్వగజతోయాఘం= రథం
బులునుగుఱ్ఱంబులునువీనుంగులునేజలస
మాహంబులుగాగలదియు; పదాతిపు
లిసం= కాలిబంటులె యిసుక దిబ్బలు
గాగలదియు; మహత్= గొప్పదియున
గు; దేవానాం=దేవతలయొక్క; బల

సాగరం=నైన్యసముద్రమును; సమా
సాద్య=ప్రవేశించి; దైవతపతిః=దేవేం
ద్రుండు; గృహీతః=పట్టికొనఁబడిన
వాఁడై; లంకాంచాపి=లంకనుగూడ;
ప్రవేశితోహి=ప్రవేశింపఁజేయఁబడి
నాఁడుగదా!

ఈయంద్రజిత్తు, శక్తితోమరాద్వా
యుధంబులుమత్స్యంబులుగా; బ్రేగు
లెనై వలంబుగానేనుంగులెతాబేళ్లుగా
గుఱ్ఱంబులెకప్పలుగా, రుద్రాదిత్యులె
భయంకరమకరంబులుగా, వసువాయు
వులెమహాగజంబులుగా, రథాశ్వగజం
బులెజలసమాహంబుగాఁ, బదాతినై
న్యంబెయిసుకదిబ్బలుగా, మహాసము
ద్రంబుకరణినతిభయంకరంబై క్రాలు
దేవనైన్యంబుఁజొచ్చి, దేవేంద్రుంబట్టి
బంధించి, లంకకుంగొనివచ్చెఁగదా!

అని, తాత్పర్యము.

పితామహ నియోగాచ్చ ముక్తశృంబరవృత్రహః. ౨౨

గతస్త్రి విష్టపం రాజక సర్వదేవ నమస్కృతః.

టీక॥ రాజక=రాక్షసరాజుండవ పంబడినవాడై; త్రివిష్టపం=స్వగృహము గురావణుడా! శంబరవృత్రహా=శం ను; గతః=పొందినాడు. బరాసురునివృత్రాసురునిజంపిన యిం రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! ద్రుండు; పితామహునియొగత=బ అంత , బ్రహ్మదేవునానతింజేసిదేవేం హ్మదేవునాజ్ఞవలన ; ముక్తశ్చ=విడు ద్రువిడిచివుచ్చితివి; అంత, నతండు, న వంబడినవాడునై ; సర్వదేవనమస్కృ మస్తదేవతులుంగొలువ , దేవాలయం తః=నమస్తదేవతలచేతనునమస్కరిం బునకేగెను. అని, తాత్పర్యము.

తమేవ త్వం మహారాజ విస్మయేంద్రజితం సుతమ్, ౨౩

యావ ద్వా నరసేనాం తాం సరామాం నయతి త్షయం

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవ శమును; నయతి=పొందించునో! గురావణుడా! త్వం=నీవు; తం=అట్టి; మహారాజుండవగు రావణుడా! అ సుతం=కొడుకయిన; ఇంద్రజితమేవ= ట్టినకొడుకునింద్రజిత్తునేపంపుము; రా ఇంద్రజిత్తునే; విస్మయజ=విడుపుము. యా మునితోఁ గూడిన నావానరసేననంత యునెంతలోపలవధించివుచ్చునో, చూ వత్=ఎంతలోపల; సరామాం = రా యునెంతలోపలవధించివుచ్చునో, చూ మునితోఁగూడిన; తాం = ఆ; వానరసే డుము. అని, తాత్పర్యము. నాం=వానర సైన్యమును; త్షయం=నా

రాజ న్నాపదయు క్షేయ మాగతా ప్రాకృతాజ్ఞనాత్. ౨౪

హృది నైవ త్వయా కార్యా త్వం వధిష్యసి రాఘవమ్

టీక॥ రాజక=రాక్షసరాజుండవగు యుక్తా=యుక్తముకాదు, మనకుచెలి రావణుడా! ప్రాకృతాత్= త్సద్రుం యకయున్నట్లుగానుండితటానునవచ్చు డగు; జనాత్=జనమువలన; ఆగతా=వ టంజేసి, దీనివలన మనము దుర్బలుల చ్చిన; ఇయం=ఈ; ఆపత్ = ఆపద; ఆ మనియెంచడగదనుట. త్వయా=నీచేత;

హృది=మనస్సునందు; నైవకార్య= భావితంబుగా సంభవించిన యాపదకు
చేయఁదగిన దేకాదు. త్వం=నీవు; రాఘ యాపదకుండుము; దీనిమనంబుననుంచ
వం=రాముని; వధివ్యసీ= చంపఁగలవు. కుము; నీవు తప్పక రాముని వధింపఁగలవు.
రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! అని, రాక్షసులు, రావణునితోఁ జెప్పిరి.
క్షుద్రుండగు నీహనుమంతునివలనననం అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాశే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, సప్తమస్కంఁ.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయాశాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తమస్కటిక,
ముగిసినది.

అ

అష్టమస్కంఁ ప్రారంభః.

తతో నీలాంబుదనిభః ప్రహస్తో నామ రాక్షసః

అబ్రవీత్ప్రాంజలి ర్వాక్యం శూర సేనాపతిస్తదా. ౧

టీక॥ తతః= అంత; తదా= అప్పుఁ వీత్= చెప్పెను.

డు; శూరః= యుద్ధమునందుభయము అంతనవ్వుడు, శూరుండును రాక్షస
లేనివాఁడును, సేనాపతిః= సేనానా సేనానాయకుండును నీలమేఘంబువంటి
యకుండును; నీలాంబుదనిభః=నల్లనిమే మేనుగలవాఁడునగు ప్రహస్తుండను రా
ఘంబుతోసమానుండునగు; ప్రహస్తో త్తునుండు, రావణుంజూచి, చేమోడ్పుగీ
నామ= ప్రహస్తుండను; రాక్షసః= లించి, యిట్లని, విన్నవించెను.
రాక్షసుండు; ప్రాంజలిః=మంచిచేమో అని, తాత్పర్యము.
డ్పుగలవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్ర

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

దేవదానవగంధర్వాః పిశాచపతగోరగాః

నత్వాంధ్రక్షయితం శక్తాః కిం పునర్వానరా రణే. ౨

<p>టిక॥ దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలును దానవులునుగంధర్వులును; పిశాచపతగోరగాః=పిశాచములునుబతులునుసర్పములును; త్వాం = నిన్ను; రణే=యుద్ధమునందు; ధక్షయితం=ఎదిరించుటకు; శక్తాః=సమర్థులు; న=కారు. వానరాః=వానరులు; నశక్తాభితి (అధ్యాహృతము)=సమర్థులుకారని; కిం</p>	<p>పునః (పక్తవ్యం) = చెప్పబడవలయునా? దేవతలేమిదానవులేమి గంధర్వలేమిపిశాచంబులేమిపతులేమినాగంబులేమి, యుద్ధంబున, నీకెదురునిలువంజాలరు; ఇంక, వానరులనఁగానెంతమాత్రము? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సర్వే ప్రమత్తా విశ్వస్తా వంచితా స్త్యహనూమతా
నహిమే జీవతో గచ్ఛేజీవన్ స వనగోచరః. ౩

<p>టిక॥ ప్రమత్తాః=మదించినవారలమును; విశ్వస్తాః=నమ్మియుండినవారలమునగు; సర్వే=అందఱమును; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; వంచితాః=మోసపుచ్చు బడినవారలము; స్త్య (స్త్యి)=అ/సంచున్నాము. మే=నేను; జీవతః=బ్రతికియుండఁగా; సః=ఆ; వనగోచరః=వానరుడు; జీవన్=జీవించియున్నవాడై; నగచ్ఛేద్ధి=పోడుగదా!</p>	<p>మనమందఱమును, మనలనెవ్వరు, ఎదిరింపఁజాలరని, మదించి, విస్రంభముయియుంటిమి; కావున, హనుమంతుండు, తటాలునవచ్చి యట్లహనుమంచేసిపోవుటకవకాశముగల్గెను; లేనియెడల, నేనుజీవించి యుండునపుడు, ఆవానరుడిచ్చటనుండిపొయింబులతో నెట్లుపోగలడు? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సర్వాం సాగరపర్యంతాం సశైలవనకాననామ్
కరోమ్యవానరాం భూమి మాజ్ఞాపయతు మాం భవాన్. ౪

టిక॥ సాగరపర్యంతాం = సముద్రములు అంతములందుగలదియు; సశైల

వనకాననాం = పర్వతంబులతోను వనంబులతోను కాటడవులతోను గూడినది యునగు; భూమిం = భూమిని; సర్వాం = అంతయు ; అవానరాం = వానరులులే నిదానిఁగా; కరోమి = చేసెదను. భవాన్ = నీవు; మాం = నన్ను; ఆజ్ఞాపయతు = ఆజ్ఞాపింతువుగాక.

సన్నాజ్ఞాపింతుము; నాలుగుసముద్రంబులలోపలనున్న యీ భూమండలమునందంతయుఁ బర్వతంబుల నేమివనంబుల నేమిమహారణ్యంబుల నేమి, యుండునట్టి వానరుల నందఱంజంపి, ఇంక భూమిలో వానరులే లేకుండునట్లుగా విం చెదను. అని, తాత్పర్యము.

రత్నాంచైవ విధాస్యామి వానరా ద్రజనీచర
నాగమిష్యతి తే దుఃఖం కించి దాత్వాపరాధజమ్. ౫

టీక॥ రజనీచర = రావణుఁడా! రత్నాంచైవ = రత్నంబును; విధాస్యామి = చేసెదను. వానరాల్ = వానరుని వలన; ఆత్వాపరాధజం = నీయపరాధంబునంగలిగిన ; దుఃఖం = దుఃఖము ; కించిత్ = కొంచెమయినను; నాగమిష్యతి = రాదు.

రావణుఁడా! నేను నీకులంకావురంబును రక్షించుచునుండెదను; నీవుగావించిన నీ తాహరణంబునకు , ఈ వానరులెంతమాత్రమనీకు దుఃఖముగలుగఁజేయఁజాలరు. అని, ప్రహస్తుండు రావణుని కింజిజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తు సుసంక్రుద్ధో దుర్ముఖా నామ రాక్షసః

టీక॥ దుర్ముఖోనామ = దుర్ముఖుండను ; రాక్షసస్తు = రాక్షసుండును; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుంగోపంబునొందినవాడై; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, దుర్ముఖుండను రాక్షసుండు, మహాకోపంబునొంది, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం నక్షమణీయంవా సర్వేషాం సప్రధక్షణమ్. ౬

టీక॥ సః = మనయొక్క ; సర్వేషాం = అందఱయొక్కయు ; ప్రధక్షణమ్

<p>ఇం = తిరస్కారము; సత్తుమణీయం హి = ఓర్వడగినదికాదుగాదా! హనునందు, మనకందఱకు ని</p>	<p>ట్టియవమానంబు గావించినాడు; ఇది మాశ్రమము, తుమింపడగినదికాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అయం పరిభవో భూయః పురస్కారతః పురస్య చ
శ్రీమతో రాక్షసేంద్రస్య వానరేణ ప్రథక్షణమ్. ౭

<p>టీక॥ వానరేణ = వానరునిచేత; భూ యః = ఇంకను; పురస్య = పట్టణముయొ క్కయందు; అంతఃపురస్యచ = అంతఃపు రముయొక్క; అయం = ఈ; పరిభవః = అవమానమును; శ్రీమతః = లక్ష్మీసంప న్నుండగు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసే శ్వరుండగు రావణునియొక్క; ప్రథక్షణ ణం = అవమానము; ఇదం సత్తుమణీయం</p>	<p>(అధ్యాహృతము) = ఇది తుమింపడగి నదికాదు. వానరమాత్రుండొకడువచ్చి, మ నపట్టణంబును మఱియు నంతః పురం బును అవమానించుటయు, శ్రీమం తుండగు రావణునిం గూడ నవమా నించుటయు! ఎంతమాత్రము తుమింప రాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అస్తి స్తుహూతే హత్వైకో నివతిష్ఠ్యామి వానరాన్
ప్రవిష్టాన్ సాగరాన్ భీమ మంబరం వా రసాతలమ్. ౮

<p>టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే ను; ఏకః = ఒక్కండనే; అస్తి = ఈ; స్తుహూతే = ముహూర్తమునందె; భీమం = భయంకరమగు; సాగరం = స ముద్రమునుగాని; అంబరం = ఆకాశ మునుగాని; రసాతలంవా = పాతాళ మునుగాని; ప్రవిష్టాన్ = ప్రవేశించిన; వానరాన్ = వానరులను; హత్వా =</p>	<p>దంపి; నివతిష్ఠ్యామి = మఱియెదను. నేనొక్కండనె, యిప్పుడేపోయి, వా నరులనందఱను, భయంకరంబగునము ద్రంబుఁజొచ్చినను, ఆకాశంబునకుద్ర మించినను, బాతాళంబునదాఁగినను, విడువక, వధించివచ్చెదను. అని, దు ముఁఖుండు, రావణునికిఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతో బ్రవీ త్సుసంక్రుద్ధో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౧౯

స ౮

ప్రగృహ్య పరిఘం ఘోరం మాంసశోణితరూపితమ్. ౯

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలః =	బ్రవీత్=చెప్పెను.
అధికమయినబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః=	అంత , అధికబలవంతుడగు వజ్ర
వజ్రదంష్ట్రుడు; సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి	దంష్ట్రుడుమిక్కిలియఁ గోపమునొం
యఁగోపంబునొందినవాడై; ఘోరం=	దినవాడై భయంకరింబును, మాంస
భయంకరఁబును; మాంసశోణిత రూపి	ముచేతనునెత్తురుచేతనుఁబూయఁబడిన
తం=మాంసముచేతను నెత్తురు చేతను	దియునగునినుపగుదియను దీసికొనిబలి
బూయఁబడినదియునగు; పరిఘం= ఇను	కెను. అనితాత్పర్యము.
పగుదియను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; అ	

కింవో హనుమతా కార్యం కృపణేన తపస్వినా
రామే తిష్ఠతి దుర్ధక్షే ససుగ్రీవే సలత్క్షణే. ౧౦

టీక॥ ససుగ్రీవే= సుగ్రీవుఁడొక్కఁడై	వః=మీకు; కిం=ఏమి; కార్యం=పని?
నవాఁడును; సలత్క్షణే= లక్షణునితోఁ	సుగ్రీవలత్క్షణసహితుండగుదుఁడ
గూడినవాఁడును; దుర్ధక్షే=ఎదిరిం	పుకండయిన రాముండుండఁగా, భ
పనలవిగానివాఁడునగు; రామే = రా	యంబున రాత్రికాలంబున రహస్యంబు
ముండు; తిష్ఠతి=ఉండఁగా; కృపణేన=భీ	గావచ్చిపోయిన శోచనీయుండగునీహ
రువును; తపస్వినా= శోచనీయుండున	నుమంతునితోమీకేమికార్యమున్నది?
గు; హనుమతా = హనుమంతునిచేత;	అని, తాత్పర్యము.

అద్యరామం ససుగ్రీవం పరిఘేన సలత్క్షణమ్
అగమిష్యామి హవైవ కో విత్కోభ్య హరివాహినీమ్. ౧౧

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; అహం=నేను;	త్క్షణునితోఁ గూడినవాఁడునగు ; రా
ఏకః=ఒక్కఁడనె; ససుగ్రీవం=సుగ్రీవుని	మం=రాముని; పరిఘేన = ఇనుపగుది
తోఁగూడినవాఁడును; సలత్క్షణం = ల	యచేత; హత్వా = చంపి; హరివాహి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮

నీం=వానరసేనను; విఠ్ఠోభ్య=కలంచి;	పరిఘంబునం జంపి, వానరసేననంత
ఆగమిష్యామి-వచ్చెదను.	యుంగలంచి,వచ్చెదను.
నేనిష్పృహకృణ్ణనైపోయి, రాముని	అని, తాత్పర్యము.
సుగ్రీవునితోను లక్ష్మణునితోనుంగూడ,	

ఇదం మమా పరం వాక్యం శృణురాజన్ యదీచ్ఛసి

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవ	రాక్షసరాజుండగు రావణుడా?
గురావణుడా! ఇచ్ఛసియది= కోరు	నేనుమఱియొక్క మాటంజెప్పెదను; ఇ
దువేసి; మమ= నాయొక్క; అపరం=	ష్టముకలదేనివినుము.
మఱియొక్క; ఇదం=ఈ; వాక్యం= మాట	అని, తాత్పర్యము,
ను; శృణు=వినుము.	

ఉపాయకుశలో హ్యేవ జయేచ్ఛతూ) నతంద్రితః. ౧౨

టీక॥ ఉపాయకుశలో హ్యేవ= ఉ	జయించును.
పాయములందు సమధుండుడైయె; అ	ఏమఱక యుపాయంబుననె, శత్రు)
తంద్రితః=ఏమఱు పాటులేని వాడై; శ	వులను జయింపవలెను.
తూన్ = శత్రువులను ; జయేత్=	అని, తాత్పర్యము.

కామ రూప ధరా శూరా స్సుభీమా భీమదర్శనాః
రాక్షసావా సహస్రాణి రాక్షసాధిప నిశ్చితాః. ౧౩
కాకుత్స్థముప సంగమ్య చిభ్రతో మానుషం వపుః
సర్వేహ్య సంగభీమా భూత్వా బ్రువంతు రఘుసత్తమమ్. ౧౪

టీక॥ రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజుం	లేనివారలును; సుభీమాః= మిక్కిలియె
డవగురావణుడా! కామరూపధరాః=	భయంకరులును; భీమదర్శనాః=భయం
ఇచ్ఛాధీనమగురూపము ధరిండువారలు	కరమయినచూచుటగలవారలునగు; రా
ను; శూరాః=యద్ధమునందు భయము	క్షసాః = రాక్షసులు ; సహస్రాణి

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨

స ౮

వా = వేన వేలును; సర్వే = అందఱును; వంతు = చెప్పదురుగాక.
 ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
 నిశ్చితాః = నిశ్చయించికొన్నవారలును; కామరూపులును శూరులును భయంక
 మానుషం = మనుష్యసంబంధియగు; వ రాకారులునగు రాక్షసులు, వేన వేలు
 వుః = దేహమును; విభ్రతః = ధరించిన గా, మనుష్యదేహముధరించి, రామునొ
 వారలయి; కాకున్ధం = రాముని; ఉప ద్దకుఁబోయి, తొట్టుపాటులేక, రాము
 సంగమ్య = పొంది; అసంభ్రమాః = తొ నింజూచి, యిట్లుని, చెప్పవలెను.
 ట్రుపాటులేనివారలు; భూత్వా = అ అని, తాత్పర్యము.
 యి; రఘుసత్తమం = రామునిగూర్చి; బు

ప్రేషితా భరతేన స్త భ్రాత్రా తవ యవీరుసా

టీక॥ తవ = నీయొక్క; యవీరు అగుచున్నాము.
 సా = చిన్న; భ్రాత్రా = తోఁబట్టువ మేము, నీతమ్ముఁడుభరతునిచేఁబం
 గు; భరతేన = భరతునిచేత; ప్రేషి పఁబడివచ్చినాము. అని, తాత్పర్యము.
 తాః = పంపఁబడినవారలము; స్త (స్త్రీ) =

సహి సేనాం సముత్థాప్య షీప్ర మేవోపయాస్యతి. ౧౫

టీక॥ సః = ఆభరతుఁడు; సేనాం = ఆభరతుండు, సేనంబిలుచుకొని,
 సేనను; సముత్థాప్య = లేపి; షీప్రమే శీఘ్రముగనే, వచ్చుచున్నాఁడు- అని,
 వ = శీఘ్రముగనే; ఉపయాస్యతి = రా రామునితోఁజెప్పవలెను-
 గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తతో వయ మిత స్తూణం శూలశ క్తిగదాధరాః

చాపబాణాసిహస్తాశ్చ త్వరితాస్తత్ర యామ హి. ౧౬

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వయం = మేము; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; తూణం =

శీఘ్రముగా; శూలశక్తిగదాధరాః = యామ=పోయెదము ("హ" అనునది శూలమును శూలమైన గదలను ధరించు పాదపూరణాగ్రము).
 చున్నవారలై ; చాపబాణాసిహస్తా అంత, మేము, శూలశక్తిగదలను, ధ
 శ్వ=విండ్లును బాణంబులును ఖడ్గములును నుర్బాణఖడ్గంబులను, ధరించి, యిచ్చట
 చేతులంగలవారలయి; త్వరితాః=వే నుండి, శీఘ్రంబుగా నచ్చటికిఁ బోయెద
 గిరపడినవారలయి; తత్ర= అచ్చటికి; ము. అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశే గణశ స్థితిత్వా హత్వా తాం హరివాహినీమ్
 అశ్వశస్త్రమహావృష్ట్యా ప్రాపయామ యమక్షయమ్. ౧౭

టీక॥ వయం=మేము; ఆకాశే = ని; ప్రాపయామ=పొందింతుము.
 ఆకాశమునందు; గణశః=గుంపులుగుం మేము, గుంపులుగుంపులుగా నాకా
 పులుగా; స్థితిత్వా= ఉండి; తాం=ఆ; శంబుననుండి; తాళ్లు ఆయుధంబులను
 హరివాహినీం=వానర సేనను; అశ్వశ గురిపించి, ఆవానర సేననంతయు, య
 శస్త్రమహావృష్ట్యా=తాళ్ల యొక్కయు మలోకంబునొందించెదము.
 నాయుధములయొక్కయుగొప్పవష= అని, తాత్పర్యము.
 ముచేత; యమక్షయం = యమునింటి

వీవంచే దుపసర్పేతామనయం రామలక్ష్మణౌ
 అవశ్య మపసితేన జహతామేవ జీవితమ్. ౧౮

టీక॥ రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఈప్రకారంబు, మనము సేయుదుమేని,
 లు; వీవంచే=ఇట్లు; అనయం= అపాయ ఇట్లు, సంకటంబునొంది, రామలక్ష్మణు
 మును; ఉపసర్పేతాంచేత్= పొందుదు లు, అవశ్యము, పొందంబులను విడుతు
 రేని; అపసితేన= అపాయముచేత; జీవి తు. అని, వజ్రదంష్ట్రండు, చెప్పెను.
 తం=ప్రాణమును; అవశ్యం= అవశ్య అని, తాత్పర్యము.
 ముగా; జహతామేవ=విడుతురే.

కౌంభకణికస్తతో వీరో నికుంభో నామ వీర్యవాన్
అబ్రవీ త్వరమక్రుద్ధో రావణం లోకరావణమ్. ౧౯

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వీరః=	నిఁగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
శూరుఁడును; వీర్యవాన్=అధికమయిన	అంత, శూరుండును మహాపరాక్రమ
పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; కౌంభక	శాలియునగుకుంభకర్ణపుత్రుండునికుం
ణికః=కుంభకణికానికొడుకైన; నికుం	భుండనురాక్షసుండు, పరమ కుపితుం
భోనామ=నికుంభుండనువాఁడు; పరమ	డై, లోకంబులనేడ్చించునట్టి రావణుం
క్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపమునొందిన	జూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
వాఁడై; లోక రావణం=లోకంబులనఱ	అని, తాత్పర్యము.
చునట్లుచేయునట్టి; రావణం=రావణు	

సర్వే భవంత స్త్రిష్టంతు మహారాజేన సంగతాః

టీక॥ భవంతః=మీరలు; సర్వే=అం	మీరలందఱు, మహారాజుండగు రా
దఱును; మహారాజేన=మహారాజుండ	వణుతోఁగూడ, నిచ్చటనే యూరక,
గు రావణునితో; సంగతాః=కూడినవా	యుందురుగాక.
రలయి; త్రిష్టంతు=ఉందురుగాక.	అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో హనిష్యామి రాఘవం సహలత్కణమ్. ౨౦

సుగ్రీవంచ హనుమంతం సర్వానేవచ వానరాన్

టీక॥ అహం=నేను; ఏకః=ఒక్కఁ	చంపెదను.
డనె; సహలత్కణం=లత్కణునితోఁ	నేనొక్కండనేపోయి, రామలత్క
గూడిన; రాఘవం=రాముని; సుగ్రీ	ణులను సుగ్రీవుని, హనుమంతుని, వా
వం=సుగ్రీవుని; హనుమంతం=హను	నరులనందఱను, వధించిపుచ్చెదను. అ
మంతుని; వానరాన్=వానరులను; స	ని, నికుంభుండుచెప్పెను.
ర్వానేవచ=అందఱనే; హనిష్యామి=	అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

తతో వజ్రహనునామ రాక్షసః పర్వతోపమః. ౨౧

క్రుద్ధః పరిలిహ స్వక్రం జిహ్వయా వాక్య మబ్రవీత్

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; పవతో= పమః=కొండతోఁబోలిగల; వజ్రహనుర్నామ=వజ్రహనుండనెడు; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాడై; జిహ్వయా=నాలుక చేత; వక్త్రం=నోటిని; పరిలిహ= అంతటనాకు;

వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంతఁ, బర్వతాకారుండగువజ్రహనుండను రాక్షసుండు , కోపంబునొంది, భక్షణస్మరణంబున , నోరూర, నాలుక చేనోరంతయునాకుకొనుచు , నీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నైవరం కుర్వంతు కార్యాణి భవంతో విగతజ్వరాః. ౨౨

టీక|| భవంతః= మీరలు; విగతజ్వరాః=పోయినభయముగలవారలై; నైవరం=యథేచ్ఛముగా; కార్యాణి=పనులను; కుర్వంతు=చేయుండు.

మీరలందఱు నిర్భయంబుగా, యథేచ్ఛందోచిన కార్యంబులు సేసికొనుడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకో హం భక్షయిష్యామి తా సర్వాన్ స్వరియాధపాక

టీక|| అహం= నేను, ఏకః= ఒకఁడనె; తా=ఆ; హరియాధపాక=వాసరశ్రేష్ఠులను; సర్వా=అందఱను; భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను.

నేనొక్కండనె యావాసరోత్తములనందఱనుభక్షించి వేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్థాః క్రీడంతు నిశ్చింతాః పిబంతో మధువారుణీమ్. ౨౩

టీక|| భవంతః (అధ్యాత్మతము)= మీరలు; నిశ్చింతాః=చింతలేనివారలై; స్వస్థాః=నమ్మదిగలవారలై; మధువా

రుణీ=మద్యమును; పిబంతః= త్రాగుచు; క్రీడంతు= క్రీడించుచుందురుగాక. మీరలేచింతయు లేనివారలై , మ

ద్యంబుఁద్రాఁగుచు స్వస్థంబుగా క్రీడించుచుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో వధిష్యామి సుగ్రీవం సహలక్ష్మణమ్
అంగదంచ హనుమంతం రామంచ రణకుంజరమ్. ౨౪

టీక అహం=నేను; ఏకో=ఒక్కఁడ	వధిష్యామి=చంపెదను.
నె; సహలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁ గూ	నేనొక్కఁడనెపోయి, సుగ్రీవునిల
డిన, సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదంచ=	క్ష్మణుని అంగదుని హనుమంతుని రణపం
అంగదుని; హనుమంతం=హనుమంతు	డితుండగురాముని, అందఱనువధించివ
ని; రణకుంజరం=యుద్ధమునందు ఏనుఁ	చ్చెదను. అని, వజ్రహనుండుచెప్పెను.
గువంటివాఁడైన; రామంచ=రాముని;	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టమస్కంధః టీక,
ముగిసినది.

ॐ

న వ మ స గ ఁ పా ర ం భః.

తతో నికుంభో రభస స్సూర్యశత్రు మహాబలః
సుప్తఘ్నో యజ్ఞహరః పాహ్లో మహాపార్శ్వో వహూదరః. ౧
అగ్నికేతుశ్చ దుర్భాషో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః
ఇంద్రజిత్వ మహాతేజా బలవా న్నావణాత్తజః. ౨
ప్రహస్తా థ విరూపాక్షో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః
ధూమాక్షశ్చ తికాయశ్చ దుముఖ శైచివ రాక్షసః. ౩

పరిఘా న్నట్టిసా న్నాస్మాక్ శక్తిశూలపరశ్వధాన్
చాపానిచ సబాణాని ఖడ్గాంశ్చ విప్రులాన్ శితాన్. ౪
ప్రగృహ్య పరమక్రుద్ధా సమత్పత్యచ రాక్షసాః
అబ్రువ నావణం సర్వే ప్రదీప్తా ఇవ తేజసా. ౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; నికుం
భిః=నికుంభుండును; రభసః=రభసుం
డును; మహాబలిః=అధికమయినబలము
గల; సూర్యశక్తుః=సూర్యశక్తుం
డును; సుప్రఘ్నః=సుప్రఘ్నుండునువాండు
ను; యజ్ఞహః=యజ్ఞహుండును; రే
క్షః=రాక్షసుండును; మహాపార్శ్వః=
మహాపార్శ్వుండును; మహాదరిః=
మహాదరుండును; దుర్భాషణః=ఎది
రింపనలవిగానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ=అ
గ్నికేతుండును; రశ్మికేతుః=రశ్మికేతుం
డును; రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండును; మహా
తేజః=అధికమయిన తేజస్సుగలవా
డును; బాహాన్=అధికమయినబలము
గలవాండును; రావణాత్మజః=రావణుని
కొడుకునగు; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తును;
అథ=ఇంక; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు
ను; విరూపాక్షః=విరూపాక్షుండును;
మహాబలిః=అధికమయినబలముగల;
వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుండును; ధూ
మాక్షిశ్చ=ధూమాక్షుండును; అతి
కాయశ్చ=అతికాయుండును; దు

ముఖః=దుముఖుండును; రాక్షస
శ్చైవ=రాక్షసుండును; రాక్షసాః=
ఈరాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; పరి
ఘాన్=ఇనుపగుదియలను; పట్టిసాన్=
అడ్డకత్తులను; ప్రాసాన్=ఈఁటెలను;
శక్తిశూలపరశ్వధాన్=శక్తులునుశూ
లంబులునుగొడ్డళ్లును; సబాణాని=బా
ణముతోగూడిన; చాపానిచ=ధనుస్సు
లను; విప్రులాన్=పెద్దవియును; శి
తాన్=కఱుగుగలవియునగు; ఖడ్గాం
శ్చ=ఖడ్గంబులను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొ
ని; పరమక్రుద్ధాః=మిక్కిలియుంగోపం
బునొందినవారలయి; సమత్పత్యచ=లే
చియు; తేజసాః=కాంతిచేత; ప్రదీప్తా
ఇవ(స్థితాః)=వెలుగునట్లున్నవార
లై; రావణం=రావణునిగూచిక; అబ్రు
వన్=చెప్పిరి.

అంత; నికుంభుండును రభసుండు
ను మహాబలిశ్చ=లియగు సూర్యశక్తుం
డును సుప్రఘ్నుండును యజ్ఞహుం
డును మహాపార్శ్వుండును మహా
దరుండునుదుర్భాషణుండగునగ్నికేతుం

దునురశ్చి కేతుండును మహా లేజుండును బులను శక్తులను శూలంబులను గండ
మహాబలశాలియును రావణపుత్రుండు గొడ్డళ్లను ధనుర్బాణంబులను నిశితం
నగునింద్రజిత్తును బ్రహ్మస్తుండును, విరూ బులగు మహాశక్తుంబులను; ధరించి; లే
పాత్తుండును మహాబలుండగు వజ్రదం చి, పరమకుపితులయి, లేజంబున వె
ష్టుండును, ధూమ్రాత్తుండును నతికా లుంగుచు, రావణంజూచి , యిట్లునిచె
యుండును, దుర్ముఖుండును, వీరలంద స్పీరి. అని, తాత్పర్యము.
లు, పరిఘంబులను ఓట్టినంబులను బ్రాసం

అద్య రామం వధిష్యామ స్సుగ్రీవంచ సలత్క్షణమ్
కృపణంచ హనూమంతం లంకా యేన ప్రథమితా. ౬

టిక॥ అద్య-ఇష్టదు; రామం = చ=హనుమంతుని; వధిష్యామః=చం
రాముని ; సలత్క్షణం=లత్క్షణనితో పెదము.
గూడిన ; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; యే మహిమిష్టదేహియి, రామలత్క్షణ
న=ఎవ్వనిచేత; లంకా = లంకాపట్ట లను, సుగ్రీవునిలంకాపురింజెఱచిననీచుం
ణము; ప్రథమితా=తొరసరించబడి డగుహనుమంతుని వధించినచెదము.
నదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి ; అని, నికుంభాదిరాక్షసులుచెప్పిరి.
కృపణం=నీచుండగు ; హనూమంతం అని, తాత్పర్యము.

తా న్నహీతాయుధాన్ సర్వా న్వారయిత్వా విభీషణః
అబ్రవీ త్ప్రాంజలి ర్వాక్యం వునః ప్రత్యుపవేశ్య తాన్. ౭

టిక॥ విభీషణః=విభీషణుండు ; గృ జేసి; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగ
హీతాయుధాన్ = పట్టుకొనబడిన లవాండై; వాక్యం=మాటను ; అబ్ర
యాయుధంబులుగల; తాన్=వారల వీల్=చెప్పెను.
ను; సర్వాన్=అందఱను; వారయి అంత, విభీషణుండు, ఆయుధధా
త్వా=అడ్డగించి; వునః=మఱల; తాన్= రులై ప్రయాణసన్నద్ధులై యున్న నికుం
వారలను; ప్రత్యుపవేశ్య=కూచుకొండ భాదిరాక్షసులనునిలిపి మఱలగూర్చుం

డఁబెట్టి, చేమోడ్పుగీలించి, రావణుం
జూచి; యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

అత్యుపాద్యై స్త్రిభి స్తాత యో థః ప్రాప్తం నశక్యతే
తస్య విక్రమకాలాం స్తా న్యుక్తా నాహు మనీషిణః ౮

టీక॥ తాత=నాయనా! ఉపాద్యై=సామాన్యపాయములగు; త్రిభిరపి=మూడిటిచేతనుగూడ; యః=ఏ; అర్థః=కార్యము; ప్రాప్తం=పొందుటకు; ఎశక్యతే=అలవికాదో; తస్య=దానికి; తా=ఆ; విక్రమకాలా=పరాక్రమసమయములను; యుక్తా=తగినవానిఁగా; మనీషిణః=పండితులు; అహుః=చెప్పచున్నారు.

నాయనా! సామదానభేదంబులమూఁడుపాయంబులచేత నేడియసాధ్యమోదానివిషయమయ్యె, దండ్లోపాయంబుఁబ్రయోగింపవలయునని పండితులు చెప్పచున్నారు. కాఁబట్టి, మనమిప్పుడు సామదానభేదంబులఁ బ్రయోగింపవలయుఁగాని, దండంబునకుఁ గాలముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తేష్వ భియు క్తేషు దైవేన ప్రహృతేషుచ
విక్రమా స్తాత సిద్ధ్యంతి పరీక్ష్య విధినా కృతాః ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! విక్రమాః=పరాక్రమములు; ప్రమత్తేషు=ఏమఱియుండువారలయందును; అభియుక్తేషు=శత్రువులచేనాక్రమింపఁబడినవారలయందును; దైవేన=విధిచేత; ప్రహృతేషుచ=ఊహించినవారలందును, పరీక్ష్య=పరీక్షించి, విధినా=శాస్త్రరీతిచేత; కృతాః=చేయఁబడినవై; సిద్ధ్యంతి=సిద్ధించుచున్నవి.

విషయాన క్తులయియేమఱియుండువారలు శత్రువులచేనాక్రాంతులుదైవంబు ప్రతిహేలంబుగాఁగలవారలు. మొదలగువారలందు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారమునఁ జక్కఁగాఁబరీక్షించిప్రయోగింపఁబడునేని, దండంబు సఫలమగును; మఱియొక్కచోఁబ్రయోగింపఁబడిన పక్షమునందు, ఎంతమాత్రము సిద్ధింపదు-

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩

స ౯

అప్రమత్తం కథం తంతు విజిగీషం బలే స్థితమ్
జితరోషం దురాధషణం ప్రథషణయిత మిచ్ఛథ. ౧౧

<p>టీక అప్రమత్తం = ఏమఱుపాటు లేనివాడను; విజిగీషం = జయింపనిచ్ఛ గలవాడను; బలే = బలమునందు; స్థితం = ఉన్నవాడను; జితరోషం = జయింపబడినకోపముగలవాడను; దురాధషణం = ఎదిశింపనలవిగానివాడను; తంతు = ఆరామునింగూడ; కథం = ఎట్లు; ప్రథషణయితం = తిరస్కరించుటకు; ఇచ్ఛథ = కోరుచున్నారు?</p>	<p>రించుటకు; ఇచ్ఛథ = కోరుచున్నారు? రాక్షసులారా! రామునిపై నాడుకాడు; ఎంతమాత్రముననుట లేనివాడను; విజిగీషం = జయింపనిచ్ఛ; అకాలంబునఁగోపించుకొనువాడుకాడు; కావున, నతని, నెదిరింపనలవిగాదు; అట్టివానింగూడ నెదిరింప, నెట్లుకోరెదరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సముద్రం లంఘయిత్వాతు ఘోరం నదనదీపతిమ్
కృతం హనుమతా కమః దుష్కరం తర్కయేతవా. ౧౨

<p>టీక హనుమతా = హనుమంతుని చేత; ఘోరం = భయంకరంబును; నదనదీపతిం = నదంబులకును నదులకును బ్రభువునగు; సముద్రం = సముద్రమును; లంఘయిత్వాతు = దాటియు; దుష్కరం = చేయనలవిగాని; కమః = కార్యము; కృతం = చేయఁబడినది. తర్కయేతవా = (ఎవ్వఁడైనను) మనసున నైనను ద</p>	<p>లంచునా? హనుమంతుఁడు, భయంకరంబయినయమ్మహాసముద్రంబును దాటి, యెవ్వరికిని జేయనలవిగాని కార్యముల నేసినాడే! ఇట్లు, ఎవ్వని కేసినది లంఘనమునచ్ఛనా? కావున, రాముని కుష్ఠమును బ్రతికూలంబుగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బలాన్య పరిమేయాని వీర్యాణివ నిశాచరాః
పరేషాం సహసా వజ్జా నకతఃప్యా కథంచన. ౧౩

టీక|| నిశాచరాః = రాక్షసులారా! పరేషాం = శత్రువులయొక్క; బలాన్య = బలములు; పరిమేయాని = పరీక్షించుటకు; వీర్యాణివ = వీర్యములు; వజ్జా = వజ్రములు; నకతఃప్యా = నకతఃప్యా; కథంచన = కథించుచు.

చ=బలములును; పీగ్యాణివ = పరా	రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబు
క్రమంబులును; అపరిమేయాని=కొలఁత	లుంబరాక్రమంబులుం గొలఁత లేనివి, మీ
పెట్టరానివి. సహసా = తటాలున;	రాలోచింపక, తటాలునఁదక్కువయని
కథంచన=ఎట్లయినను; అవజ్ఞా=పరిభ	చెప్పవలదు.
వము; నకతకవ్యా=చేయఁబడరాదు.	అని, తాత్పర్యము.

కించ రాక్షసరాజస్య రామేణా పకృతం పురా
ఆజహార జనస్థానా ద్యస్య భార్యాం యశస్సిన్వనః. ౧౩

టీక కించ=మఱియు; యశస్సిన్వ	పకృతం=అపకారముచేయఁబడినది.
నః=అధికమయినపరాక్రమముగల; య	మఱియు, రామండు మున్నురాక్ష
స్య=ఎవ్వ మొక్క; భార్యాం=భార్య	సేశ్వరుండగు రావణునకు, ఖరాదులం
ను; ర వః(అధ్యాహృతము)= రావ	జంపియపకారముగావించినాఁడు; కా
ణుండు; జనస్థానాత్ = జనస్థానంబున	పున, రావణుండు, యశస్సిన్వయగు రా
నుండి; ఆజహార=తెచ్చెనో; తేన(అధ్యా	మనిభార్యను, జనస్థానంబుననుండి, తె
హృతము)=అట్టి; రామేణ= రాముని	చ్చెను. అని, యందురు.
చేత; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసప్రభుం	అని, తాత్పర్యము.
డగు రావణునకు; పురా=మున్ను; అ	

ఖరో యద్యతప్యత్త స్తు రామేణ నిహతో రణే
అవశ్యం ప్రాణినాం ప్రాణా రక్షితవ్యా యథాబలమ్. ౧౪

టీక అతివృత్తః = దుమాగుఁడం	ణాః=పాణిములు; యథాబలం=తమ
డగు; ఖరస్తు=ఖరుండును; రామేణ=రా	బలమునతిక్రమింపక; అవశ్యం=అవశ్య
ముచేత; రణే=యుద్ధమునందు; నిహ	ము; రక్షితవ్యః=రక్షింపఁబడవలసినది.
తో=నుడి=చంపఁబడినవాఁడగు నేని; కో	ఖరుని, రామండు యుద్ధంబునఁజంపి
దోవః (అధ్యాహృతము) = ఏమిదోవ	నాఁడనుటయే కదా! ఖరుండెమొదట
ము. ప్రాణినాం=పాణిములకు; ప్రా	నూరకున్న రామునింజంపఁబోయినా

దు; కాననతనింజంపుటరాముని యపదమతమ పాణింబులను రక్షించుకొన రాధము! తప్పుకాదు; తమశక్తికొలది వలసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

అయశస్య మనాయుష్యం పరదారాభిమర్శనమ్.

అథక్షయకరం ఘోరం పాపస్య చ పున ర్భవమ్. ౧౫

టీక || పరదారాభిమర్శనం = పర పాపమునకు; భవంచ = ఉత్పత్తిస్థాన భార్యలతడవుట; అయశస్యం = అపకీ మును.
ర్తిగలిగించునది. అనాయుష్యం = ఆ పరదారగమనము, అపకీర్తిగల్గిం చును, ఆయుఃక్షయంబు జేయును; ధన యుస్సుదగ్గించునది. అథక్షయకరం = చును, ఆయుఃక్షయంబు జేయును; ధన ధననాశమును జేయునది; ఘోరం = భ నాశంబు గావించును, మహాపాపంబుల యంకరము; పునః = ఇంకను; పాపస్య = నుగల్గించును. అని, తాత్పర్యము.

ఏతన్నిమి త్తం వై దేహీభయం న స్సమహ ద్భవేత్

టీక || ఏతన్నిమి త్తం = ఈ కారణము ఈ కారణముచేత, మనకు సీతవలన, వలన; నః = మనకు; సుమహాత్ = మిక్కిల మహాభయంబునంభవించును.
లియుగొప్పదగు; వై దేహీభయం = సీత అని, తాత్పర్యము.
వలనభయము; భవేత్ = కలుగును.

ఆహృతా సా పరిత్యాజ్యా కలహాఢేః కృతేన కిమ్. ౧౬

టీక || ఆహృతా = తేబడిన; సా = ఆ సీతంబెచ్చినాము; మఱలనాబిడను సీత; పరిత్యాజ్యా = విడువదగినది. క రామున కీయ వలసినది; కలహంబు లహాఢేః = కలహమువిషయమయి; కృ గల్గించునది యెంతయందైనను ఏమిప్ర తేన = చేయబడిన కార్యముచేత; కిం = యోజనము? అని, తాత్పర్యము.
ఏమిప్రయోజనము?

న నః క్షమం వీర్యవతా తేన ధర్మానువర్తకానా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౯

వైరం నిరర్థకం కతుం దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౭

టీక॥ వీర్యవతా = అధికమయిన వ	దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.
నాక్రమము గలవాఁడును; ధర్మానువ	మహాపరాక్రమశాలియుధర్మంబు
తీకా = ధర్మముననుసరించువాఁడున	దప్పక నడుచువాఁడునగునారామునితోని
గు; తేన = ఆరామునితో; నిరర్థకం =	ప్రయోజనమయినవైరముపెట్టుకొను
ప్రయోజనములేని; వైరం = విరోధము	ట, మనకుయుక్తముకాదు; రాము
ను; కర్తుం = చేయుటకు; నం = మనకు;	నకు, సీతనిచ్చివేయుము.
క్షమ = యుక్తమయినది; న = కాదు.	అని, తాత్పర్యము.
అస్య = ఈరామునకు; మైథిలీ = సీత;	

యావత్తు సగజాం సాశ్వాం బహురత్నసమాకులామ్
పురీం దారయతే బాణై దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౮

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; స	అంతలోపలనె; అస్య = ఈరామునకు;
(అధ్యాహృతము) = ఆరాముఁడు; స	మైథిలీ = సీత; దీయతాం = ఇయ్యఁబ
గజాం = తీసుంగులతోఁగూడినదియు;	డుఁగాక.
సాశ్వాం = గుఱ్ఱములతోఁగూడినదియు;	రాముండు; వచ్చి, ఏనుంగులతో
బహురత్నసమాకులాం = పెక్కురత్న	నుగుఱ్ఱంబులతోనుంగూడినదియు బహు
ములచేసిండ్లినదియునగు; పురీం = ల	రత్నసమాకీర్ణంబునగు; లంకాపురి
కాపట్టణమును; బాణైః = బాణముల	ని, బాణంబులవిదారించుటకుమున్నె,
నేత; నదారయతే = పగలఁగొట్టకుం	రామునకు, సీతనొసంగుము.
డువో; తావత్ (అధ్యాహృతము) =	అని, తాత్పర్యము.

యావత్సుఖేరా మహతీ దుధామో హరివాహినీ
నావస్కందతి నో లంకాం తావత్సీతా ప్రదీయతామ్. ౧౯

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; సుఖేరా = మిక్కిలియుభయంకరమయిన

దియు;మహాత్ = గొప్పదియు; దుధ౯ = దీపయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక.
 మోఁ = ఎదిరింపనలవిగానిదియునగు ; అతిభయంకరంబునుదురాధమం
 హరివాహినీ=వానరసైన్యము; నః = బునగువానరసైన్యమువచ్చి , మనలం
 మనయొక్క;లంకాం=లంకను ; నావ కాపురింజుట్టుముట్టి, నిరోధించుటకుము
 సగ్గందతి = అడ్డగింపకుండునో; తా న్నె, రామునకుసీతనిచ్చివేయుము.
 వత్ = అంతఃపల; సీతా=సీత; ప్ర అని, తాత్పర్యము.

వినశ్యేద్ధి శ్రీ లంకా శూరా స్సర్వే చ రాక్షసాః
 రామస్య దయితా పత్నీ స్వయంచ యది దీయతే. ౨౦

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; (అధ్యాహృతము)=నశింతురు.
 దయితా = ప్రియురాలగు; పత్నీ=భా రామునిప్రియభార్యనాయనకుమనము
 ర్య;స్వయం=తనశేతనె; నదీయతేయ గానే,యివ్వమేని మనలంకాపట్టణం
 ది;ఇవ్వఁబడకుండునెనె;లంకా = లంక తయునాశమునొందును;మఱియు,శూ
 యను; పురీ=పట్టణము; వినశ్యేద్ధి= న రులగు రాక్షసులందఱు నాశంబు నొం
 శించునుగదా; శూరాః= యుద్ధమునం దుదురు.
 దుభయములేనట్టి; రాక్షసాః= రాక్ష అని, తాత్పర్యము.
 సులు; సర్వే = అందఱును;వినశ్యేయః

ప్రసాదయే త్వాం బంధుత్వా తుగ్గురుష్వ వచనం మమ
 హితం తథ్య మహం బూమి దీయతా మస్య మైథిలీ. ౨౧

టీక॥ బంధుత్వాత్ = బంధువగుట బూమి (బ్రవీమి) చెప్పచున్నాను. అ
 వలన;త్వాం=నిన్ను; ప్రసాదయే=వే స్య=ఈరామునకు; మైథిలీ=సీత;దీయ
 డుకొనెదను. మమ=నాయొక్క; వచ తాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక.
 నం=మాటను; కురుష్వ=చేయుము.అ నీవునాకన్నవగుటవలన, నిన్నువేఁ
 హం=నేను; హితం= మేలుసేయునది డుకొనుచున్నాను; నేనుచెప్పనట్లు చే
 యు;తథ్యం=యథాథామగలదానిని; యుము; నేను హితకరంబును యథా

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

ధకంబునగు దానింజెప్పడున్నాఁడు; రా | అని, తాత్పర్యము.
మునకు సీతనిచ్చి వేయుము.

పురా శరత్సూర్యమరీచిసన్నిభా
న్నతాగ్రపుంభాక్ సుదృఢా న్మృపాత్మజః
స్వజత్య మో ఘాక్ విశిఖా స్వధాయతే
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలి. ౨౨

<p>టిక నృపాత్మజః = రాజకొమరుం డగురాముండు; శరత్సూర్యమరీచి సన్ని భాక్ = శరద్రతువునందలి సూర్యుని కి రణములతో సమానమయినదీయు; నవా గ్రపుంభాక్ = నూతనమయిన కొనలు ను మొదళ్లునుగలవియు; సుదృఢాక్ = మిక్కిలిమిక్కిలి దృఢంబులు; అమో ఘాక్ = వ్యర్థములు గానివియునగు; విశి ఖాక్ = దాణములును; తే = నీయుక్క; వ ధాయ = చంపుటకొఱకు; పురా = ము న్న; స్వజతి = విడుచును. దాశరథా</p>	<p>య = రామునికొఱకు; మైథిలి = సీత; ప్రదీ యతాం = ఇయ్యఁబడుఁగాక. రాజకొమరుండగురాముండు, ఇం క, మీఁద, శరత్కాలసూర్యకిరణంబులుం బోలెనతితీక్షణంబులును సూతనాగ్రపుం భంబులును మిక్కిలియు దృఢంబులును అ మోఘంబులునగు దాణంబులును, నీవధం బునకై, విడువఁగలఁడు; కావున, రాము నికు, సీతనొసంగుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త్యజస్వ కోశం సుఖధర్మనాశనమ్
భజస్వ ధర్మం రతికీర్తివధకనమ్
ప్రసేవ జీవేమ సపుత్రచాంధవాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలి. ౨౩

<p>టిక సుఖధర్మనాశనం = సుఖము నుధర్మమునునశించఁజేయునదియుగు; కోశం = కోసమును; త్యజస్వ = విడుపు ము = ధర్మమును; భజస్వ = పొందు</p>	<p>ము, రతికీర్తివధకనం = సంతోషము నుగీర్తినివృద్ధిబొందించునదియుగు; ధ మం = ధర్మమును; భజస్వ = పొందు</p>
--	---

ము. ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము. సపు
త్రబాంధవాః= కొడుకులతోనుబంధు
వులతోనుగూడిన వారలమయి; జీవేమ=
బ్రతికియుందుము. దాశరథాయ=రా
మునికొఱకు; మైథిలీ= సీత; ప్రదీయ
తాం=ఇయ్యబడుగాక.

కోపంబు; సుఖంబును ధమంబును
సరింపజేయును, దానివిడుపుము, సం

తోషంబునుగీర్తికనివృద్ధిఁబొందించునట్టి
ధమంబునవలంబింపుము; అనుగ్రహిం
చినేనుజెప్పనట్లుగావింపుము; అట్లునే
యుదువేని, మనముకొడుకులు బంధువు
లతోఁగూడ, సుఖంబుగాఁ బ్రతిఁగియుండ
వచ్చును, రామునకు, సీతవొసఁగము.
అని, విభీషణుండు, రావణునకుం జెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచ శ్చుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః

విసజయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేశ స్వకం గృహమ్. ౨౪

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ
బ్రధుండగు; రావణః=రావణుండు; విభీ
షణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్చు
త్వా=విని; తాన్=ఆరాక్షసులను; స
ర్వాన్=అందఱను; విసజయిత్వా (వి
సృజ్య)=విడిచి; స్వకం = తనదైన; గృ

హం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=చొచ్చెను.

రాక్షససాధుండగు రావణుండు, వి
భీషణుండు పలికెనమఁటనాలకించి,
యాసభికులకందఱకును సెలవిచ్చి, తా
నును, స్వగృహంబునకుఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, నవమస్కంధః.

ఇది, సప్తమోఽధ్యాయము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ నవమస్కంధటిక,

ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

శుభం

అని

చ క మ స గ క ప్రా రం భః.

తతః ప్రత్యుపసి ప్రాప్తే ప్రాప్త ధర్మాధానిశ్చయః
రాక్షసాధిపతే ద్వేత్త భీమకర్మా విభీషణః. ౧
శైలాగ్రచయసంకాశం శైలశృంగమివో న్మతమ్
సువిభక్తమహాకన్యం మహాజనపరిగ్రహమ్. ౨
మతిమద్భి మహామాత్రై రసురక్తై రధిష్ఠితమ్
రాక్షసైశ్చాప్తపర్యాప్తై స్సర్వతః పరిరక్షితమ్. ౩
మత్తమాతంగనిశ్చాన్తై వ్యాకటశిశుతమారుతమ్
శంఖఘోషమహాఘోషం తూర్యనాదానునాదితమ్. ౪
ప్రమదాజనసంబాధం ప్రజల్పితమహాపథమ్
తస్తకాంచననిర్యాహం ధూషణోత్తమధూషితమ్. ౫
గంధర్వాణా మివాహాస మాలయం మరుతా మివ
రత్నసంచయసంబాధం భవనం భోగినా మివ. ౬
తన్మహాభ్రమివా దిత్య స్తేజోవిస్తృతరశ్మిమాన్
అగ్రజస్యా లయం వీరః ప్రవివేక మహాద్యుతిః. ౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రత్యుపసి=ప	నదియు; శైలశృంగమివ(స్థితం)= ప
షసి=ప్రాతఃకాలము; ప్రాప్తే=రా	ర్వతశిఖరమువలెనున్నదియు; సువిభక్త
గా; వీరః=పరాక్రమశాలియు; మ	మహాకన్యం=చక్క-గావిభజింపఁబడి
హాద్యుతిః=అధికమయినకాంతిగలవార	నపెద్దతొట్టికట్లుగలదియు; మహాజనపరి
దును; భీమకర్మా=భయంకరమయి	గ్రహం=గొప్పవారిచేఁబరిగ్రహింపఁబ
నకార్యముగలవారదునుగు; విభీషణః=వి	డినదియు; మతిమద్భిః= అధికమయిన
భీషణుడు; శైలాగ్రచయసంకాశం=	బుద్ధిగలవారలును; అసురక్తైః= స్వా
పర్వతశిఖరసమూహముతోసమానమ	మిభక్తిగలవారలును; ఆప్తపర్యాప్తైః=
యినదియు; ఉన్నతం=ఉన్నతంబయి	కావలసిన కార్యములందు సమధుకలు

ను; మహామూలైః = ప్రధానులునయి ;
 న; రాక్షసైశ్చ = రాక్షసులచేతను; అ
 ధిష్ఠితం = అధిష్ఠింపబడినదియు; స
 ర్వతః = అంతటను; పరిరక్షితం =
 రక్షింపబడినదియు; మత్తమాతంగని
 శ్శ్వానైః = మదపుటేనుంగులనెట్టూ
 ర్పులచేత; వ్యాకులీకృతమారుతం =
 వ్యాకులముగాఁజేయఁబడినవాయువుగ
 లదియు, శంఖఘోషమహాఘోషం = శం
 ఖధ్వనులచేమహాధ్వనిగలదియు; తూర్వ
 నాదానునాదితం = వాద్యధ్వనులచేధ్వ
 నింపఁజేయఁబడినదియు; ప్రమదాజన
 సంబాధం = శ్రీజనులచేనిండినదియు;
 ప్రజల్పితమహాపథం = కలకలధ్వనిగల
 రాజమాఁగముగలదియు; తప్తకాంచ
 ననిర్యూహం = మంచిబంగారువికారమ
 యినమదపుటేనుంగుగలదియు; భూష
 ణోత్తమఘాషితం = భూషణశ్రేష్ఠము
 లచేసలంకరింపఁబడినదియు; గంధర్వా
 ణాం = గంధర్వులయొక్క; ఆవాసమివ
 (స్థితం) = నివాసస్థానమువలెనున్నదియు
 మరుతాం = దేవతలయొక్క; ఆలయ
 మివ(స్థితం) = పట్టణమువలెనున్నది
 యు; రత్నసంచయసంబాధం = మణి
 సమూహములచేనిండినదియు; భోగి
 నాం = సర్వములయొక్క; భవనమివ

(స్థితం) = లోకమువలెనున్నదియునగు;
 తతః = ఆ; రాక్షసాధిపతేః = రాక్షసే
 శ్వరుండగు; అగ్రజన్య = అన్నమైనరా
 వణునియొక్క; ఆలయం = నివాసభూ
 తమయిన; వేశ్మ = ఇంటిని; వేజోవి
 స్తృతరశ్మివాక్ = దేహకాంతియొ
 ధికమయినకిరణములుగాఁగలవాఁడై;
 ఆదిత్యః = సూర్యుఁడు; మహాభ్రమివ =
 గొప్పయాకాశమునువలె; స్రువివేక =
 ప్రవేశించెను-

అంతఁ, బ్రాతఃకాలంబయినపిమ్మ
 టఁ, బరాక్రమవంతుండును గాంతిమం
 తుండగుశిభిషణుండు, ధర్మాభక్తుంబు
 లనిశ్చయించుకొనిరావణునిహితంబుఁ
 జెప్పటయనెను భయంకరకార్యంబునె
 యందలంచి, పర్వతశిఖరంబువలెనున్న
 పెక్కు శిఖరంబులుగలదియుఁ, బర్వతశి
 ఖరంబువలె నత్యున్నతంపై యున్నది
 యుఁ, జక్కఁగావిచిత్తంబుగనెగ్గతో
 ట్టికట్లుగలదియుఁ, బండిరజనాధిష్ఠింప
 బును, బుద్ధిమంతులను స్వామిభక్తిగల
 వారలును గార్వంబుల నిర్వహించుట
 యందు సమర్థులునగు ప్రధానలచే
 నంతటను రక్షింపఁబడుచున్నదియు,
 దపుటేనుంగులనెట్టూర్పులకుఁబరుగు
 నొండువాయువుగలదియుఁ; బాఠికా

లశంఖధ్వసులచేతను మృదంగాది వా
ద్యధ్వసులచేతను, నిబిడంబయియున్న
దియు, స్త్రీలచేసిండియున్నదియుఁగ
లకలధ్వసినాకులంబగురాజమాగఁం
బు గలదియు, మంచిబంగారముచేజే
యఁగిపెనుదవుఁటేనుంగుగలదియును
త్తమభూషణంబులచేనలంకృతంబై నది
యు, గంధర్వలోకంబువలె నృత్యగీతవా
ద్యాదిముఖరితంబై యొప్పుచున్నదియు,

దేవనగరంబుపగిది సరై వత్సర్యసంప
న్నంబై యున్నదియు “భోగిభవనంబు
భాతినానావిధంబులం బ్రకాశించుచుం
డునదియు, నన్నయగు రాక్షసేశ్వరుం
డురావణుఁకునివాసస్థానంబునగురాజ
గృహంబును ; దేహకాంతియె కిరణం
బులుగా, సూర్యుం డాకాశంబుఁ బ్ర
వేశించునట్లు, ప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యోక్ పుణ్యాహఘోషాంశ్చ వేదవిద్భి రుదాహృతాః
శుశ్రావ సుమహాతేజా భ్రాతృ విజయసంభ్రితాః. ౮

టీక॥ సుమహాతేజాః=మిక్కిలియు
నధికమయినతేజస్సుగల విభీషణుండు;
వేదవిద్భిః=వేదవేత్తలచే; ఉదాహృ
తాః=నెప్పఁబడినవియు; భ్రాతృః=
అన్నయొక్క; విజయసంభ్రితాః=జ
యంబునుబొందినవియు, జయంబుగలి
గించునవియుననుట; పుణ్యోక్=పవ
ిత్రంబులునగు; పుణ్యాహఘోషాంశ్చ=

పుణ్యాహమంత్రధ్వనులను; శుశ్రావ=
వినెను.

మహాతేజుండగువిభీషణుండు, అచ్చ
ట, రావణునకు విజయంబుగలుగుటకై,
వేదవేత్తలగురాక్షసులుచ్చరించునట్టిపు
ణ్యంబులగు పుణ్యాహమంత్రంబులధ్వ
నిని, వినెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూజితాః దధిపాత్రైశ్చ సర్విద్భి స్సుమనోత్తమైః
మంత్రవేదవిదో విప్రాః దదర్శ సుమహాబలః. ౯

టీక॥ సుమహాబలః=మిక్కిలియునధి
కమయినబలముగల విభీషణుండు; దధి

పాత్రైః=పెరుంగుపాత్రలచేతను; స
ర్విభిః=నేతులచేత; సుమనోత్తమైః=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౯

స ౧౦

పుష్పములచేతను అక్షతలచేతను; పూజితాక్ష = పూజింపబడిన; మంత్రవేదవిదః = మంత్రంబులను బ్రాహ్మణంబులను ఎరింగిన; విపాక్ష = బ్రాహ్మణులను; దదశక్ష = చూచెను. మహాబలుండగునస్విభీషణుండు, పెరుంగునేయి, పుష్పములు సత్తీతలు మొదలగువానిచేతఁ బూజింపబడిన మంత్రబ్రాహ్మణవేత్తలగు బ్రాహ్మణులంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూజ్యమానో రక్షోభి ధీప్యమాన స్స్వతేజసా
ఆసనస్థం మహాబాహు ర్వవంతే ధనదాసుజమ్. ౧౦

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులు గల; సః = అవిభీషణుండు; రక్షోభి = రాక్షసులచేత; పూజ్యమానః = పూజింపబడుచున్నవాడై; స్వతేజసా = తనకాంతిచేత; ధీప్యమానః = ప్రకాశించుచున్నవాడై; ఆసనస్థం = సింహాసనంబునందున్న; ధనదాసుజం = కుబేరునితమ్ముండగురావణుని; వవందే = నమస్కరించెను. మహాబాహుండగునస్విభీషణుండు, రాక్షసులుగొనియాడఁ, దేజులవెలుంగుచు, లోనికింబోయి, సింహాసనగతుండైయున్నకుబేరానుబుండగురావణునకు, నమస్కారంబుజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

స రాజదృష్టిసంపన్న మాసనం హేమభూషితమ్
జ గామ సమదాచారం ప్రయజ్ఞ్యా చారకోవిదః. ౧౧

టీక॥ ఆచారకోవిదః = ఆచారంబులందుఁబండితుండగు; సః = అవిభీషణుండు; సమదాచారం = తగినయాచారమును; ప్రయజ్ఞ్య = చేసి; రాజదృష్టిసంపన్నం = రాక్షసరాజుండగురావణునిచూపుతోఁగూడిన; హేమభూషితం = బంగారముచే నలంకరింపబడిన; ఆసనం = ఆసనమును; జ గామ = పొందెను. విభీషణుండు, సాంప్రదాయకాచారంబులంజక్కుగాఁదెలిసినవాడుకావున, నప్పుడు తానుజేయవలసినట్లు, జయశబ్దప్రయోగంబుగావించి, రావణుండు నేత్రసంజ్ఞ చేఁబూసిన కాంచనాలంకృ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

తంబగుచాసనంబునంగూచుకొండెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణం మహాత్మానం విజనే మంత్రసన్నిధౌ
ఉవాచ హిత మత్యథకం వచనం హేతునిశ్చితమ్. ౧౨

టీక॥ సః=ఆవిభీషణుండు; విజనే=	నం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
జనులులేని స్థలంబునందు; మంత్రసన్ని	అంత, నవ్విభీషణుండు, మంత్రాలు
ధౌ=మంత్రాలసమీపంబునందు; మహా	తప్పమఱియెవ్వరును లేనప్పుడు, మహా
త్మానం=అధికమయిన పరాక్రమముగ	పరాక్రమశాలియగు రావణంబూచి,
ల; రావణం=రావణునిగూచి; అత్య	మిక్కిలియుహితకరంబును బెక్కుయు
థకం=మిక్కిలియు; హితం=మేలుసే	క్తులచే, సునిశ్చితంబునగుమాటంజెప్పె
యునదియు; హేతునిశ్చితం=యుక్తుల	ను. అని, తాత్పర్యము.
చేనిశ్చయింపబడినదియునగు ; వచ	

ప్రసాద్య భ్రాతరం శ్రేష్ఠం సాంత్వేనో పస్థితక్రమః
దేశకాలార్థసంవాదీ దృష్టలోకపరావరః. ౧౩

టీక॥ ఉపస్థితక్రమః=బొందబడిన	సాంత్వేన=తిన్నదనముచేత; ఉవా
క్రమముగలవాఁడును; దేశకాలార్థసం	చ(అధ్యాహృతము)=చెప్పెను.
వాదీ=దేశమునకును గాలమునకునుదిగి	ఎప్పటకెచ్చటనేమిచేయుటయు క్త
కార్యమును జెప్పవాఁడును; దృష్టలోకప	మోదానిసంతయు నెఱింగినవాఁడును
రావరః=చూడబడినలోకంబునందలి	లోకమునందలి మంచిచెడులు దెలిసిన
మంచిచెడులుగలవాఁడునగు; సః(అధ్యా	వాఁడునగునవ్విభీషణుండు, స్తోత్రాదు
హృతము)=ఆవిభీషణుండు; శ్రేష్ఠం=	లచేఁగ్రమంబుగా; నన్ననుబ్రసన్నంజే
పెద్దవాఁడుగు; భ్రాతరం=తోబుట్టు	సికొని, తిన్నగా, నిట్లుచెప్పెను.
వును; ప్రసాద్య = ప్రసన్నునింజేసి;	అని, తాత్పర్యము.

యదాప్రభృతి వై దేహీ సంప్రాప్తే మాం పురీం తవ

తదాప్రభృతి దృశ్యంతే నిమిత్తాన్యశుభాని నః. ౧౪

టీక॥ యదాప్రభృతి=ఎప్పుడు మొదలు; వైశేహీ=సీత; తవ=నీ యొక్క; ఇమాం=ఈ; పురీం=పట్టణమును; సంపాప్తా=పొందినదో; తదాప్రభృతి=అప్పుడు మొదలు; నః=మనకు; అశుభాని=అమంగళకరంబులగు; నిమిత్తాని=శ	కునంబులు; దృశ్యంతే=చూడబడుచున్నవి. సీత, మనపట్టణంబునకు వచ్చినది మొదలు, మనకు అశుభసూచకంబులగు పెక్కు-మిత్తంబులగుపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

సస్ఫులింగ స్సధూమార్చి స్సధూమకలుషోదయః
మంత్రసంధుక్షితోఽప్యగ్ని నఽసమ్యగభివర్ణతే. ౧౫

టీక॥ అగ్నిః=అగ్ని హోమాశ్రమము; మంత్రసంధుక్షితోఽపి=మంత్రములతోఁబురికొల్పబడినదైనను; సస్ఫులింగః=కణములతోఁగూడినదై; సధూమార్చిః=పొగతోఁగూడినమంటతోఁగూడినదై; సధూమకలుషోదయః=పొగచేమందమయినయుదయించుటగలదై; సమ్యక్=	చక్క-గా; నాభివర్ణతే=వృద్ధిబొందకున్నది. అగ్ని హోమాశ్రమము, సమంత్రకంబుగా ప్రోవబడియు, నగ్నికణంబులతోఁగూడిపొగగల్గి, కొంచెముకొంచెముగా లేచుచున్నదేకాని, చక్క-గాఁబ్రజ్వరిల్లుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అగ్నిష్ఠేష్వగ్నిశాలాసు తథా బ్రహ్మస్థలీమచ
సరీస్పపాణి దృశ్యంతే హవ్యేషుచ పిపీలికాః. ౧౬

టీక॥ అగ్నిష్ఠేషు=పొయ్యులయందును; అగ్నిశాలాసు=అగ్ని హోమాశ్రమములందును; తథా=అట్లు; బ్రహ్మస్థలీమచ=వేదాధ్యయనస్థలములందును; సరీస్పపాణి(సరీస్పపాః)=పాములు; దృశ్యంతే=చూడబడుచున్నవి. హవ్యేషు=హవిస్సులయందును; పిపీలికాః=చీమలు; దృశ్యంతే(అధ్యాహృతము)=చూడబడుచున్నవి. పొయ్యులయందును, అగ్ని హో
--

౧౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

త్రగ్యహంబులందును , వేదాధ్యయన సుంచియుండుహవిస్సులకుఁజీమలెక్కు-
స్థలంబులందును సవకంబు లగుపడుచు చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
న్నవి ; మఱియు హేమంబు సేయ

గవాం పయాంసి సుగ్ధాన్ని విమదా పీరకుంజరః :

దీన మశ్వాః ప్రహేషంతే న చ గ్రాసాభినందినః. ౧౭

టీక॥ గవాం = ఆవులయొక్క; ప మనభినందించునదియు; న=కావు.
యాంసి=ఊరములు; సుగ్ధాన్ని= ఎం ఆవులపాలు, ఎండిపోయినది; మద
డిపోయినవివీరకుంజరాః= మదపుటే పుటేనుంగులు, మదహీనంబులయియు
నుంగులు; విమదాః= మదములేకున్న న్నవి; గుట్టములు, దీనముగా నటచు
వి. అశ్వాః=గుట్టములు; దీనం=దైన్యము చున్నవి; ఆహారంబునుంగూడఁగొనుట
గలుగునట్లుగా; ప్రహేషంతే=అటచు లేదు. అని, తాత్పర్యము.
చున్నవి. గ్రాసాభినందినశ్చ= ఆహార

ఖరోష్ట్రాశ్వతరా రాజన్ భిన్నరోమా స్సప్రళంతి నః

న స్వభావేన తిష్ఠంతి విధానై రపి చింతితాః. ౧౮

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవ స్వభావములచేత; నతిష్ఠంతి=ఁడిండ్లవు.
గురావణుడా! నః=మనయొక్క ; ఖ రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
రోష్ట్రాశ్వతరాః= గాడిదలును ఒంటె మనగాడిదలును ఒంటెలును కంచరగా
లునుకంచరగాడిదలును; భిన్నరోమాః డిదలును , రోమంబులువీడఁ, గన్నీళ్లు
(భిన్నరోమాః)= విగిలినవెండ్రుకలు గాఁ రోదనంబుసేయుచున్నవి; నానా
గలవై; స్రవంతి=కన్నీళ్లు కార్చుచున్న విధచికిత్సలు గావించినను, ఎప్పటియ
వి. విధానైః=వైద్యవిధులచేత ; చి ట్లుకాఁజాలకున్నవి.
ంతతాఅపి= ఆలోచింపఁబడినవయ్య, అని, తాత్పర్యము.
చికిత్సింపఁబడినవయ్య ; స్వభావేన=

వాయసా స్సంఘశః క్రూరా వ్యాహరంతి సమంతతః

సమవేతా శ్చ దృశ్యంతే విమానాగ్రేమ సంఘశః. ౧౯

టీక|| కూరాః = భయంకరములయి న; వాయుసాః = కాకులు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగా; సమంతతః = అంతటను; వ్యాహరంతి = అటచుచున్నవి; విమానాగ్రేమ = విమానశిఖరంబుల యందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులు గా; సమవేతాః = కూడుకొన్నవై; దృశ్యంతేచ = చూడబడుచున్నవి - కూరంబులగుకాకులు, గుంపులు గూడి ఎచ్చటఁజూచినను అటచుచు, విమానశిఖరంబులందు గుంపులుగుంపులు గా; నగపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కృధ్రాశ్చ పరిలీయంతే పురీముపరి పిండితాః

ఉపపన్నా శ్చ సంధ్యే ద్వే వ్యాహరం త్యజివం శివాః. ౨౦

టీక|| కృధ్రాశ్చ = గద్దలును; పిండితాః = గుంపులుగట్టినవై; పురీముపరి = పట్టణముపైరి; పరిలీయంతే = నలుచుచున్నవి. శివాశ్చ = నక్కలు; ద్వే = రెండైన; సంధ్యే = సంధ్యాకాలంబులందును; ఉపపన్నాః = సమీపమునొందినవై; అశివం = అమంగళమగునట్లుగా; వ్యాహరంతి = చెప్పుచున్నవి. గద్దలు, గుంపులుగట్టి, పట్టణంబున, నింటింటిపైననునలుచున్నవి; నక్కలు, సంధ్యాకాలంబులరెంటియందును, పట్టణసమీపంబునకువచ్చి, యమంగళంబుగా నటచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

క్రవ్యాదానాం మృగాణాంచ పురద్వారేషు సంఘశః

శ్రూయంతే విపులా ఘోషా స్సవిస్ఫుజ్జాధునిస్సవనాః. ౨౧

టీక|| పురద్వారేషు = పట్టణద్వారంబులందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగా నున్న; క్రవ్యాదానాం = మాంసమునుదినునట్టి; మృగాణాంచ = కుక్కలుమొదలగుమృగములయొక్కయు; విపులాః = అధికములయిన; ఘోషాః = ధ్వనులు; సస్సవిస్ఫుజ్జాధునిస్సవనాః = పిడుగుమోత వంటిమోతతోఁగూడినవై; శ్రూయం

తే=వినఁబడుచున్నవి.

మఱియు, కుక్కలు మొదలగు క్రూర
మృగంబులను , బట్టణద్వారంబులందు

గుంపులుగట్టి, పిడుగు మోఁతవంటి భవి
తో, నఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

త దేవం ప్రస్తుతే కార్యే ప్రాయశ్చిత్త మిదం త్తమమ్
రోచతే మమ వై దేహీ రాఘవాయ ప్రదీయతామ్. ౨౨

టీక॥ తే=అందువలన; ఏవం= ఇ

ట్లు; కార్యే=కార్యము; ప్రస్తుతే= ప్రస
క్తమగుచుండఁగా; ఇదం=ఈ; ప్రాయ
శ్చిత్తం=ప్రాయశ్చిత్తము; త్తమమ్=యో
గ్యముగా; రోచతే= రుచించుచున్నది.
వై దేహీ=సీత; రాఘవాయ=రాముని
కొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడు

గాక. అట్లు, కావున, దానికిఁదగినట్లు, లం
కాదహనాదులు సంభవించియేయున్న
వి; దానికిఁదగిన ప్రాయశ్చిత్తమునాకుఁ
దోచియున్నది; రామునకు సీతనొసం
గుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం చ యదివా మోహః ల్లోభాద్వా వ్యాహృతం మయా
తత్రాపిచ మహారాజ న దోషం కతుః మహాని. ౨౩

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండ
వగురావణుడా! మయా=నాచేత ;
మోహతో = అజ్ఞానమువలనఁగాని ;
లోభాద్వా = ఆశవలనఁగాని ; ఇ
దం=ఇది; వ్యాహృతంయదివా= చె
ప్పఁబడినను; తత్రాపిచ = అవిషయ
మందును; దోషం=అపరాధమును ;

కతుః=చేయుటను; నాహాని =
తగవు. మహారాజుండవగురావణుడా! నే
నుదీనిని, మోహంబువలననో లేక లో
భంబువలననో, చెప్పినాను; దీనిదోషం
బుగాఁదలంపవలదు.
అని, తాత్పర్యము.

అయం చ దోష స్సర్వస్య జనస్యో స్యో పలక్ష్యతే
రక్షసాం రాక్షసీనాంచ పురస్యోతః పురస్యచ. ౨౪

టీక॥ అయం=ఈ; దోషశ్చ= దోష బడుచున్నది.

మును; సర్వస్య= సమస్తమయిన ; అ
స్య=ఈ; జనస్య= జనమునకును; రక్ష
సాం= రాక్షసులకును ; రాక్షసీనాం
చ=రాక్షసస్త్రీలకును; పురస్య= పట్ట
ణంబునకును; అంతఃపురస్యచ=అంతః
పురమునకును; ఉపలత్యతే= తెలియఁ

ఈదుశ్శకునాదిదోషము , సమస్త
రాక్షసులకును రాక్షసస్త్రీలకును అం
తఃపురస్త్రీలకును, పట్టణంబున నుండు
వారలబంధులకును, కైలిసియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రావణే చాస్య మంత్రస్య నవ్యతా స్సర్వమంత్రణః
అవశ్యం చ మయా వాచ్యం యద్వప్త మపివా శ్రుతమ్. ౨౫

టీక॥ అస్య=ఈ; మంత్రస్య= అలోచ
నముయొక్క; శ్రావణే = వినిపించుట
యందు; సర్వమంత్రణశ్చ= సమస్తమం
త్రులును; విప్రతాః = ముఱలినారు మ
యాచ= నాచేతముమాత్రము; యత్=
ఏది; ద్వప్తం=చూడబడినదో; అపివా=
లేక; శ్రుతం = వినిబడినదో; తత్(అ

ధ్యాప్యతమ్)=అది; అవశ్యం=అవశ్య
ముగా; వాచ్యం=చెప్పఁబడినది.
మంత్రశ్రావణం అనునీకునియొకటి నీవా
శ్రవణమునకై, యాసంగి శిష్యుడు; నే
ను, తమ్ముండుగట్టచు, వినిపించు
చి, యంతయునెవశ్యము, చెప్పవల
ను. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రధార్య యథాన్యాయం తద్భవాత్ కర్తుం నిరూపితం

టీక॥ భవాత్ = నీవు; యథాన్యాయ
యం= న్యాయపరమము; సంప్రధా
ర్య=నిచ్చయించి; తత్ = తగు
తుకం=చేయుటకు; అపూర్ణతా = తగు
దువు.

నీవు, న్యాయప్రకారముగ నా
డించినిచ్చయించి. యీప్రధానమున
యిచ్చుచు. అని, అభిప్రాయము, రావల
నిజుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్త మంత్రితాం మధ్యే భ్రాతృ భ్రాతృ శూచినామ్. ౨౬

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧౦

రావణం రాక్షసశ్రేష్ఠః పథ్య మేత ద్విభీషణః

టీక॥ భ్రాతా = తమ్ముండగు; విభీషణః = విభీషణుడు; భ్రాతరం = అన్నయగు; రాక్షసశ్రేష్ఠం = రాక్షసోన్ముండయిన; రావణం = రావణునిఁ గూచి; కలి = ఇష్టు ("స్త్ర" అనునది పాదపూరణార్థము); మంత్రిణాం మధ్యే = మంత్రిులనడుమ; ఏతత్ = ఈ; పథ్యం = హితమును; ఊచితాన్ = చెప్పినాడు.
తమ్ముండగు విభీషణుడు, అన్నయ రాక్షసశ్రేష్ఠుండునగు రావణుంజూచి, మంత్రిులనడుమ, నీప్రకారముగా, హితకరంబగు మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హితం మహాథామృదు హేతుసంహితం

వ్యతీతకాలాయతినంప్రతిక్షమమ్. ౨౭

నిశమ్య తద్వాక్య ముపస్థితజ్వరః

ప్రసంగవా నుత్తర మేత దబ్రవీత్

టీక॥ ఈ (అధ్యహృతము) = ఆ రావణుండు; హితం = మేలుగలిగించునదియు; మహాథామృదు = అధికమైన యర్థముగలదియు; నిశమ్య = చెల్లించు; తద్వాక్యము = హేతుసంహితంబును; వ్యతీతకాలాయతినం = పూతకాలమునందును; ప్రతిక్షమమ్ = పూతకాలమునందును వర్తమానకాలమునందును ననుభవించునదియునగు; ఏతత్ = ఈ; పథ్యం = హితము; ఊచితాన్ = చెప్పినమాటను విని, మహాకోపంబునొంది, తనపట్టువదలక, యిట్లని, బదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భయం నపశ్యామి కుతశ్చి దప్యహం

న రాఘవః ప్రాప్స్యతి జాతు మైథిలీమ్. ౨౮
సురైస్సహేంద్రై రపి సంగతః కథం
మమాగ్రత స్థాస్యతి లక్ష్మణాగ్రజః

టీక॥ అహం = నేను; కుతశ్చిదపి = దే

ఉండగలఁడు;

నివలనను; భయం = భయమును; నపశ్యా
మి = చూడను. రాఘవః = రాముఁడు; జా
తు = ఒకానొక స్వపును; మైథిలీం = సీత
ను; నప్రాప్స్యతి = పొందఁడు. లక్ష్మణా
గ్రజః = లక్ష్మణునియన్నయగు రాముం
డు; సహేంద్రైః = ఇంద్రునితోఁగూడిన;
సురైః = దేవతలతో; సంగతోపి = కూడి
నవాఁడైనను; మమ = నాయొక్క; అగ్ర
తః = ముందట; కథం = ఎట్లు; స్థాస్యతి =

నాకు, ఎవ్వనివలననుభవించులేదు;
నాచేఁజిక్కినసీతను, రాముంఁడెంతమా
త్రమునుఁబొందఁజాలఁడు; దేవేంద్రుఁ
లొఁగూడ దేవతలు సహాయులయితోఁడృ
డినను, రాముండు, యుద్ధమున నామై
దుటనిలువఁజాలఁడు. అని, రావణుం
డు, విభీషణునకుం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతీద ముక్త్యా సురసైన్యనాశనో
మహాబల స్సంయతి చండవిక్రమః. ౨౯
దశాననో భ్రాతర మాప్తవాదీనం
విసజ్జాయామాస తదా విభీషణమ్

టీక॥ సురసైన్యనాశనః = దేవతల
సైన్యమును నశింపఁజేయువాఁడును; మ
హాబలః = అధికమయిన బలముగలవాఁ
డును; సంయతి = యుద్ధమునందు; చండ
విక్రమః = భయంకరమయిన పరాక్రమ
ముగలవాఁడునగు; దశాననః = రావ
ణుండు; తదా = అప్పుడు; ఇతి = అని; ఇ

దం = ఈమాటను; ఉక్త్యా = చెప్పి; ఆప్త
వాదీనం = యుక్తమును జెప్పి; భ్రా
తరం = తమ్ముండగు; విభీషణం = విభీష
ణుని; విసజ్జాయామాస = పడిచెను.

దేవసైన్యమును నశింపఁజేయువాఁ
డును మహాబలుండును యుద్ధమున భ
యంకర పరాక్రముండునగు రావణుం

ఉ, ఈ ప్రకారము చెప్పి, హితవాదియై | గెను. అని, తాత్పర్యము.
సతమ్ముడై పట్టి యును, సెలవొసల

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే, దశమస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
ఖ్యాత్యానంబునందు, యద్ధకాండ దశమస్కంధిక,
ముగిసినది.

అ

ఏ కా ద శ స గ ణ ప్రా రం భః.

స బహువ కృశో రాజా మైథిలీకామమోహితః
అసమ్మానాచ్చ సుహృదాం పాపః పాపేన కమణౌ. ౧

<p>టీక మైథిలీకామమోహితః=నీత యందలి కోరికచే మోహితుండును; పాపః=పాపస్వభావుండునగు; సః=ఆ; రాజా=రాష్ట్ర రాజుండగు రావణం దు; పాపేన=పాపముగలిగించునట్టి; కమణౌ=కార్యముచేతను; సుహృ దాం=విభీషణులయొక్క; అసమ్మా నాచ్చ=అనాదరమువలన; కృశః=కృ శించినవాడు; బహువ=అయ్యెను.</p>	<p>పాపిష్ఠుండగు నారావణుండు, నీ తామోహంబునను, విభీషణులు, నీ తనిమ్మని, యనాదరణంబు సేయుటవల నను, ప్రహస్తాదులు, విభీషణునిమాటకు ఊరకుండుటవలన వారలయభిప్రాయం బును, అదేయనియేర్పడుటవలనను. తా నుజేసిన పాపకృత్యంబు వలనను, మఱి యుంగృశుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ వై యథి రావణః

అమాత్యైశ్వ సుహృద్భిశ్చ ముంత్రకాలం మహారథః.

టీక॥ శస్త్రిక్ = ఆ; ("వై" అనునది	మంత్రసమయమును; అన్యైశ్వ-
పాదపూరణార్థము) కాలే = కాల	చేను.
ము; అతీతసమయే = కడచినయవసర	అట్లానినముగడచిపిచ్చుట, రావ
ముగలనుచుండగా; రావణః = రావ	ణుండు, యుద్ధమునందు ముందుగాను
ణుండు; యుధి = యుద్ధము విషయమయి;	అతోను స్నేహితులతోను, ఆ గొల్చి
అమాత్యైశ్వ = మంత్రులతోను; సుహృద్భి	పం, దలంచెను-అని, తాత్పర్యము.
శ్వ = స్నేహితులతోను; మంత్రకాలం =	

స హేమజాలవితతం మణివిద్రుమధూషితమ్
ఉపగమ్య వినీతాశ్వ మారురోహ మహారథః. ౩

టీక॥ మహారథః = తన్నును సారథి	ఎక్కెను.
ని గుట్టంబులనుం గాపాడుకొనుచుం బ	తన్నును సారథిని గుట్టంబును గాపా
దునొకండువేలమంది విలుకాండ్రితోఁ	డుకొనుచుంబదునొకండువేలమంది
బోరునట్టి; సః = ఆ రావణుండు; హే	కాండ్రితోఁబోరంజాలినట్టి యీ
మజాలవితతం = బంగారుకిటికీలచేవ్యా	ణుండు, బంగారుకిటికీలగలదియు,
పింపఁబడినదియు; మణివిద్రుమధూ	రత్నంబులచేతను ఒకడంబులచేతను
షితమ్ = రత్నములచేతను ఒకడములచేత	లంకృతంబును, ఒకరొకగా విధగఁగ
ను అలంకరింపఁబడినదియు; వినీతాశ్వం =	శిక్షింపఁబడిన గుట్టంబులుగలదియునగు
శిక్షింపఁబడిన గుట్టంబులుగలదియునగు;	రథంబునొంది, ప్రదక్షిణంబు గావించి,
రథం (అధ్యాహృతము) = రథమును; ఉ	చి, యారోహించెను,
పగమ్య = పదక్షిణించి; ఆరురోహ =	అని, తాత్పర్యము.

తమాస్థాయ రథశ్రేష్ఠం మహామేఘసమస్వనమ్
ప్రయయా రాక్షసశ్రేష్ఠో దశగ్రీవ స్సథాంప్రతి. ౪

టీక॥ రాక్షసశ్రేష్ఠః = రాక్షసోత్తమః = పోయెను.
 ముండటం; దశగ్రహం = రావణుడు; మ
 హామేఘమస్వన = గొప్పమేఘంబు (ధ్వ
 మి)తోసమానమయినధ్వనిగల; తం =
 ఆ; రథశ్రేష్ఠం = రథోత్తమమును; ఆ
 స్థాయ = ఆధిష్ఠించి; సభాంప్రతి = ఆ
 బోజన గృహమునుగూచి; ప్రయ

అసిచమ = ధరా యోధా స్వర్వాయుధధరాస్తథా
 రాక్షసా రాక్షసేంద్రస్య పురత స్సంప్రతస్థిరే. ౫

టీక॥ అసిచమ = ధరా = ఖడ్గమును
 ఛాలునధరించిన; యోధా = భటులు
 ను; తథా = అట్లు; స్వర్వాయుధధ
 రా = సమస్తాయుధంబులనుధరించిన;
 రాక్షసా = రాక్షసులు; రాక్షసేంద్ర
 స్య = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొ

క్క; పురతః = ముందట; సంప్రతస్థిరే =
 వెడలిరి.
 కొందఱుఁదాలును గత్తియుధరించి,
 కొందఱునానాయుధ పాణులయి, రా
 క్షసేశ్వరుండగు రావణునిమందునడచి
 రి. అని, తాత్పర్యము.

నానావికృతవేషాశ్చ నానాభూషణభూషితాః
 పార్శ్వతః పృష్ఠతశ్చైవ పరివార్య యయుస్తతః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షసాః (అ
 భ్యంగ్యుతమ.) = రాక్షసులు; నానావి
 కృతవేషాశ్చ = నానావిధములయినవి
 కృతవేషములు గలవారలును; నానా
 భూషణభూషితాః = నానావిధముల
 యైనసొమ్ములచే నలంకరింపబడినవా

రలునై; ఏనం = ఈ రావణుని; పార్శ్వ
 తః = ప్రక్కలను; పృష్ఠతశ్చ = వెనుకను;
 పరివార్య = పరివేష్టించి; యయుః = పో
 యిరి.
 అంతఁ, కొందఱు రాక్షసులు, నానా
 విధంబులయినవికృతవేషంబులుగలవార

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౫౧

స ౧౧

తై, నానావిధభూషణాలంకృతులయి, కను, బరివేష్టించి, పోయిరి.
ఈరావణుని పార్శ్వభాగంబులను వెను అని, తాత్పర్యము.

రథై శ్చాతిరథా శ్శుభ్రం మత్తైశ్చ వరవారతైః
అనుత్పేతు దశగ్రీవ మాక్రీడ ద్భిశ్చవాజిభిః ॥ ౭

టీక|| అతిరథాః = పెక్కువిలుకాం త్పేతుః = అనుసరించిపోయిరి.
దశగ్రీవోఽనునట్టిరాక్షసులు; శ్శుభ్రం = శీ అంత, నతిరథులగురాక్షసులు, కొం
ఘ్రముగా; రథైశ్చ = రథంబులచేతను; దక్షురథంబులనారోపించి, కొండలు
మత్తైః = మదించిన; వరవారతైశ్చ = ఉ మదపుటేనుంగులనెక్కి యుం, గొండలు
త్తమములగునేనుంగులచేతను; ఆక్రీడ నానావిధకృతులంక్రీడించుకొంటు
ద్భిః = అటలాడుచున్న; వాజిభిశ్చ = గుట్ట రోపించియు, రావణునివెంటడింబో
ములచేతను; దశగ్రీవం = రావణుని; అను యిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాపరిఘహస్తాశ్చ శక్తితోమరపాణయః
పరశ్వధధరాశ్చైవ న్యేతథాఽన్యే శూలపాణయః ॥ ౮

టీక|| అన్యే = ఇతరులు; గదాపరిఘ శూలపాణయః = శూలములుహస్తము
హస్తాశ్చ = గదలును ఇనుపగుదియలును లంగలవారలై; యయః (అధ్యాహృత
చేతులంగలవారలై; అన్యే (అధ్యాహృత ము) = పోయిరి.
తము) = ఇతరులు; శక్తితోమరపాణ కొండలు, గదలనుబోలుంబులనుదా
యః = శక్తులునుతోమరములునుహస్తము ప్పియుం, గొండలుశక్తితోమరపాణ
లంగలవారలై; అన్యే = ఇతరులు; పరశ్వ గొనియుం, గొండలుగదలగొండలవలె
ధధరాశ్చ = గండగొడ్డళ్లనుధరించినవా కొనియుం, గొండలుశూలములవలెరిచి
రలునై; తథా = అట్లు; అన్యే = ఇతరులు; యుంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తూర్యసహస్రాణాం సజజ్ఞై నిస్సన్వోషహాః

ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

తుమల శృంఖలశబ్దశ్చ సభాం గచ్ఛతి రావణే. ౯

టీక॥ తతః=అంత; రావణే=రావణుండు; సభాం=సభను; గచ్ఛతి = పొందుచుండగా ; తూర్వసహసా=	ములః=దొమ్మియై; సంజ్ఞజ్ఞై = కలిగినది.
రాం = వాద్యములవేలయొక్క ; మహా=గొప్పదగు; నిస్వనః=ధ్వనియును; శంఖశబ్దశ్చ=శంఖధ్వనియును; తు	అంత, రావణుండు; సభకుఁబోయినచేలకొలది , వాద్యములధ్వనులునుశంఖంబులశబ్దంబును, దుములంబైచేలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

స నేమిఘోషేణ మహా సహసా భిననాదయై
రాజమాగళం శ్రీయాజుష్ట మభిపేదే మహారథః. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; మహా=పూజ్యమగు; మహారథః= గొప్పరథము; సహసా=తటాలున; నేమిఘోషేణ = చక్రంబులయంచులధ్వనిచేత; అభిననాదయై= అంతటను ధ్వనింపఁ జేయుచు ; శ్రీయా=కాంతితో; జుష్టం=కూడిన; రాజమాగళం=రాజమాగళమును; అభి	పేదే=పొందెను. పూజ్యంబగు నామహారథంబు, నేమిధ్వని, దిక్కులం బ్రతిధ్వనులు పిక్కటిల్లఁ, దటాలున గాంతిమృతంబగురాజమాగళంబు బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

విమలం చాతపతాణం ప్రగృహీత మశోభత
పాండరం రాక్షసేంద్రస్య పూణః స్తారాధిపాయథా. ౧౧

టీక॥ ప్రగృహీతం=పట్టబడిన; విమల చ=స్పష్టమును; పాండరం= తెల్లని; నియునగు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసనామకునియొక్క; ఆతపత్రాణం= ఛత్రము; పూణః=నిండిన; తారాధిపాయథా=చంద్రుండువలె; అశోభ	త=ప్రకాశించెను. అప్పుడు ఆ రాక్షసులచేబట్టబడిన రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని స్వచ్ఛంబగుశ్వేతచ్ఛత్రంబు, నిండుచంద్రుండుంబోలె వెలుంగుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

హేమమంజరిగర్భేచ శుద్ధస్థితికవిగ్రహే
చామరవ్యజనేచా స్య రేజతు స్సవ్యదక్షిణే. ౧౨

టీక॥ హేమమంజరిగర్భేచ = బంగారము కాశించుచుండినవి.
రుపాగు త్తినడుమంగలవియు; శుద్ధస్థితి కవిగ్రహే = స్వచ్ఛమయిన స్థితికమువంటియాకారముగలవియునగు; చామర వ్యజనేచ = వింజామరలును; అస్య = ఈ రావణనియొక్క; సవ్యదక్షిణే = ఎడమ కుడిపార్శ్వములయందు; రేజతుః = ప్ర

బంగారు పూగు త్తినడుమంగలవియు శుద్ధస్థితికంబులుంటే స్వచ్ఛంబులనగువింజామరలు, రావణుని, సవ్యదక్షిణ పార్శ్వంబులంబ్రకాశించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తే కృతాంజలయ స్సర్వే రథస్థం పృథివీస్థితాః
రాక్షసా రాక్షసశ్రేష్ఠం శిరోభి స్తం వవందిరే. ౧౩

టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులే = నమస్కరించిరి.
లు; సర్వే = అందఱును; పృథివీస్థితాః = అచ్చట రాక్షసులందఱు, క్రిందనిలుచుండి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, రథంబుననున్న రాక్షసోత్తమండగు రావణునకు నమస్కారంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
లై; రథస్థం = రథంబుననున్న; రాక్షస శ్రేష్ఠం = రాక్షసోత్తమండగు; తం = ఆ రావణుని; శిరోభిః = తలలచేత; వవంది

రాక్షసై స్త్వాయమాన స్సౌ జయాశీర్భి రరిందమః
ఆససాద మహాతేజా స్సభాం విరచితాం శుభామ్. ౧౪

టీక॥ అరిందమః = శత్రువులనఁగఁ ద్రొక్కునట్టి; మహాతేజాః = అధికమయిన ప్రభావముగల రావణుడు; రాక్షసై = రాక్షసులచేత; జయాశీర్భిః = జయశబ్దంబులచేతను ఆశీర్వాదనంబులచేతను; స్త్వాయమానః = పొగడఁబడినవాఁ

దుఃసఖః=అగుచు, విరచితాం= చక్కగా నేర్పబడిన; శుభాం = సుందరిమయిన; సభాం= సభను; ఆసనాద= పొందెను.

శత్రువుల నడంగదొక్కరిని మహాప్రభావండుగు రావణుండు రాక్ష

సులచే "జయ జయ" అను శబ్దంబుల చేతను, ఆశీర్వాదనంబులచేతను, గొని యాడంబడుచు, చక్కగా నిమిశంపలబడిసుందరంబయియుండు సభంజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువణారజతస్థానాం విశుద్ధస్థితికాంతరామ్
విరాజమానో వపుషా రుక్తపట్టోత్తరచ్ఛదామ్. ౧౫
తాం పిశాచశత్రైష్టద్భి రభిగుప్తాం సభాం శుభామ్
ప్రవివేశ మహాలేజా స్సుకృతాం విశ్వకర్మణా. ౧౬

టీక॥ మహాలేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగలవాడగు రావణుండు; వపుషా= దేహముచేత ; విరాజమానః= ప్రకాశించుచు; సువణారజతస్థానాం= బంగారుతోనువెండితోనుజేయబడిన స్తంభములుగలదియు; విశుద్ధస్థితికాంతరాం= స్వచ్ఛమయిన స్థితికముతోనిమిశంపలబడినమధ్యప్రదేశము గలదియు; రుక్తపట్టోత్తరచ్ఛదాం= బంగారువస్త్రమెయ్య స్తరణముగాఁగలదియు; విశ్వకర్మణా= విశ్వకర్మచేత; సుకృతాం= చక్కగాఁ జేయబడినదియు; వద్భిః= అయిన; పిశాచశత్రైః= పిశాచంబుల నూలచేత ; అభిగు

ప్తాం= కాపాడబడినదియు; శుభాం= సుందరంబునగు; తాం= ఆ; సభాం= సభను; ప్రవివేశ= ప్రవేశించెను.

మహాలేజుండుగునారావణుండు, దేహకాంతిచేవెలుంగుచు , బంగారుతోనువెండితోనుజేయబడిన స్తంభంబులుగలదియు, స్వచ్ఛస్థితికమయంబగు మధ్యప్రదేశంబుగలదియు, గాంధనమయంబగు నాస్తరణంబుగలదియు, విశ్వకర్మచేబహుసుందరంబుగానిమిశంపలబడినదియు, నాటువందలపిశాచంబుల చేరిపీలంబడుచున్నదియు , మిక్కిలియుసుందరంబునగు నాసభం బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాంతు వైదూర్యమయం ప్రియకాజినసంవృతమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౫౫

స ౧౧

మహా తస్మాప్రాశ్రయం భేజే రావణః పరమాననమ్. ౧౭

టీక॥ రావణః = రావణుడు; తస్మాప్రాశ్రయం = ఆసనభయందును; వైధూర్యమయం = వైధూర్యవికారంబును; ప్రియకాజినసంవృతం = ప్రియకమను మృగముయొక్క తోలుచేతగప్పబడినదియు; సోపాశ్రయం = నిండుతోట గూడినదియు; మహత్ = గొప్పదియునగు; పరమాననం = ఉత్తమమయిన యాననంబుచే; భేజే = పొందెను. రావణుండచ్చట, వైధూర్యమణితోతేయబడినదియుఁ బ్రియకచమాన్త్రీగంబునుండిండుతోట గూడినదియు గొప్పదియునగును తమసింహాసనంబుపైఁ గూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శశాసే శ్వరవ ద్దూతాన్ లఘుపరాక్రమాన్
సమానయత మే శ్శీప్ర మిహ తాన్ రాక్షసా నతి. ౧౮
కృత్య మస్తి మహా జ్ఞాతం సామర్థ్య మిహ నో భవేత్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాపూతము) = ఆ రావణుడు; ఈశ్వరవత్ = ఈశ్వరుండువలె; లఘుపరాక్రమాన్ = చులకనయగునడకగల; దూతాన్ = దూతలను గూచి, “మహత్ = గొప్పదగు; కృత్యం = కార్యము; జాతం = కలిగినదిగా; అస్తి = ఉన్నది. ఇహ = ఇప్పుడు; నః = మనకు; సామర్థ్యం = సమర్థింపఁదగినది; భవేత్ = అగును; మే = నాకొఱకు; ఇహ = ఇచ్చటికి; తాన్ = ఆ; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; శ్శీప్రం = శీఘ్రముగా; సమానయత = తోడ్కొనిరండు” ఇతి = అని; శశాస = ఆజ్ఞాపించెను. అంత, నారావణుండు, శీఘ్రంబుగా నడవఁగలదూతలంజూచి, “మనకిప్పుడు గొప్పపనియొకటివచ్చియున్నది; దానిని ర్వహించుకొనవలెను; కావున, మీరలు, నాయెద్ద కారాక్షసులను శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరండు” అని, యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్తద్వచ శ్రుత్వా లంకాయాం పరిచక్రముః. ౧౯
అనుగేహ మవస్థాయ విహరిశయ సేషుచ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

ఉద్యానేషుచ రక్షాంసి చోదయంతో హ్యభీతవత్. ౨౦

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; హం = ప్రతిగృహమునందును; పరిచక్ర
తత్ = ఆ; వచః = మాటను; శ్రు ముః = తిరిగిరి.
త్వా = విని; విహారశయనేషుచ = క్రీడించు ఆ రాక్షసులు, రావణునిమాటనువి
హస్యలయందును; ఉద్యానేషుచ = ఉ పి, నిర్భయంబుగాగృహంబులంజొచ్చి, వి
ద్యానవనంబులందును; స్థితాని (అధ్యా హారశయనంబులందును ఉద్యానవనంబు
హృతము) = ఉన్న; రక్షాంసి = రాక్షసుల లందునుబడిక్రీడించుచున్న రాక్షసులనుం
ను; అభీతవత్ = భయములేనివారలయి; గూడ, లేపి, రావణునాజ్ఞ డెలుపుచు, ని
చోదయంతః = ప్రేరించుచు; లంకా ట్లు లంకయందుఁ బ్రతిగ్రహంబునుండిరి
యాం = లంకాపురియందు; అనుగే గిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రథాన్ రుచిరా నేకే దృష్టా నేకే పృథ గ్న్వయాన్
నాగా నన్యే ధిరురుహు జగన్తు శ్చైచికే పదాతయః. ౨౧

టీక॥ తే = వారలు; ఏకే = కొందఱు; గ్న్వః = పోయిరి.
రుచిరాన్ = మనోహరంబులగు; ర అంత, నారాక్షసులు, సూతలవలన
థాన్ = రథంబులను; ఏకే = కొందఱు; రావణునాజ్ఞనువిని, కొందఱునుండరం
పృథక్ = వేఱుగా; దృష్టాన్ = గర్వించి బులగురథంబులనుగొందఱుగర్వించియు
న; హయాన్ = గుఱ్ఱంబులను; అన్యే = ఇ న్నమహావేగంబులగుగుఱ్ఱంబులను, మఱి
తరులు; నాగాన్ = ఏనుంగులను; అధిరు కొందఱు, గజంబులను, ఆరోహించిపో
రుహుః = ఎక్కిరి. ఏకేచ = కొందఱుమా యిరి; కొందఱు, కాళ్లతోనడచిపోయి
త్రము; పదాతయః = కాల్వరుగానే; జ రి. అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ పరమా కీర్తా రథకుంజర వాజిభిః
సంపతద్భి ర్వి రురుచే గరుత్త ధ్వి రివాం బరమ్. ౨౨

టీక ॥ పరమా = ఉత్తమమగు; సా = ఆ; పురీ = లంకాపట్టణము; సంపత

ద్భిః = పోవుచున్న; రథకుంజరవాజీ
భిః = రథంబులచేతను వీనుంగులచేత
ను గుఱ్ఱంబులచేతను; ఆకీదాఁ=వ్యా
పింపబడినదై; గరుత్మద్భిః=పక్షులచే
త; ఆకీదాఁ (అధ్యాహృతము)-వ్యా
పింపబడిన; అంబరమివ=ఆకాశమువ
లె; విరురుచే=ప్రకాశించినది.

ఉత్తమంబగునాలంకాపురి, యట్లు
గుంపులుగుంపులుగా నెండుకొనియున్న
రథంబులు నేనుంగుల గుఱ్ఱంబులు గల్గి
యుండుటవలన, బక్షిసంఘంబులతో
గూడినయాకాశంబున గిదింబ్రకాశించు
చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తే వాహనా న్యవస్థాస్య యానాని వివిధానిచ

సభాం పద్భిః ప్రవివిశు స్సింహా గిరిగుహమివ. ౨౩

టీక॥ తే= ఆరాక్షసులు; వాహనా
ని=పల్లకీలుమొదలగు వాహనంబులను;
వివిధాని=నానావిధంబులగు; యానా
నిద=గుఱ్ఱంబులు మొదలగు వాహనం
బులను; అవస్థాస్య=నిలిపి; సింహాః =
సింహములు; గిరిగుహమివ=పర్వతగు
హనువలె; సభాం=సభను; పద్భిః =

పాదములచేత; ప్రవివిశుః= ప్రవేశిం
చిరి.
అంతనారాక్షసులు, రథంబులుమొ
దలగువాహనంబులను, ద్వారంబుననె
నిలిపి, సింహంబులుగిరిగుహం బ్రవేశిం
చునట్లు, పాదంబులతోనే సభంబ్రవే
శించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞః పాదౌ శృహీత్వాశు రాజ్ఞా తే ప్రతిపూజితాః

పీతేష్వన్యే బ్రుసీ ష్వన్యే భూమా కేచి దుపావిశత్. ౨౪

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; రాజ్ఞః =
రావణునియొక్క; పాదౌ=పాదంబు
లను; శృహీత్వాశు= పట్టుకొనియు;
రాజ్ఞా = రావణునిచేత; ప్రతిపూజి
తాః = బదులుపూజింపబడిన వారి
లయి; అన్యే=కొందఱు; పీతేషు=కాం

చనాసనంబులందును; బ్రుసీషు=దర్శన
సనంబులందును; కేచిత్ = కొందఱు;
భూమా= భూమియందును; ఉపావి
శత్=కూర్చుండిరి.

ఆరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగు
రావణునిపాదంబులకునమస్కారంబు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

గావించి యతనిచే బూజితలయి, కొల దనుగొందలు నేలయందును గూర్చుం దలుకాంచనాసనంబులందునుగొందలు డిరి. అని, తాత్పర్యము- శ్రోత్రియరాక్షసులు దర్శనసంబునం

తే సమేత్య సభాయాం వై రాక్షసా రాజశాసనాత్

యథాహా ముపతస్థ స్తే రావణం రాక్షసాధిపమ్. ౬౫

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసు లు; రాజశాసనాత్=రాజాజ్ఞ వలన; సభాయాం=సభయందు; ("వై" అను పదిపాదపూరితాశ్వాసము); సమేత్య= చేరి; తే=ఆ రాక్షసులు; యథాహాం= యథాయోగ్యము గా; రాక్షసాధిపం= రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణం = రావణుని; ఉపతస్థః= సమీపించి కూ ర్చుండిరి. ఆ రాక్షసులు, అట్లు రాజాజ్ఞ వల నసభకువచ్చి, వారివారి యోగ్యతమం దగినట్లు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని సమీపంబునం గూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిశ్చ యథా ముఖ్యా నిశ్చయాథేషు పండితాః
అమాత్యాశ్చ గుణోపేతా స్సర్వజ్ఞా బుద్ధిదృహాః
సమేయుః ప్రత్ర శతశః

టీక॥ త్ర=అచ్చట; నిశ్చయాథేషు= అందు సహాయులగు నమాత్యులును ; మ= నిశ్చయించుకార్యంబులందు; పం డితాః=సమర్థులగు; ముఖ్యాః=ము ఖ్యులయిన; మంత్రిశ్చ= బుద్ధియందు సహాయులగు మంత్రులును; గుణోపే తాః=గుణములతోఁగూడినవారును; స ర్వజ్ఞాః=సమస్తము నెఱింగినవారును ; బుద్ధిదృహాః=బుద్ధియెచుచు గాఁగల వారలనగు; అమాత్యాశ్చ=కార్యంబు లందు సహాయులగు నమాత్యులును ; శతశః=నూలులునూలులు గా; యథా= వరుస గా; సమేయుః=చేరిరి. అచ్చట, గార్వంబులు నిశ్చయించు టయందుఁ బండితులగు ముఖ్యులయిన మంత్రులును గుణవంతులును సర్వజ్ఞులు నుబుద్ధిచే నెట్టిరహస్యము నేని కనుంగొ నువారునగు నమాత్యులును , గుం వులు గుంవులుగాఁ , గ్రమంబు నం

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౫౯

స ౧౧

గూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బహవ నైదా

సభాయాం హేమవదోఽయాం సర్వాథాన్య సుఖాయై . ౨౨

రమ్యానాం రాక్షసేంద్రస్య సమేయై స్తత్ర సంఘశః

టీక|| తదా=అప్పుడు; బహవః=అనేకులయిన; శూరాశ్చ=యుద్ధమునందుభయములేనట్టిరాక్షసులును; తత్ర=అచ్చట; సర్వాథాన్య=సమస్తకార్యముయొక్కయు; సుఖాయై=క్షేమముకొఱకు; ("నై" అనునది పాదపూరితాథాము) రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; హేమవద్దాయాం=బంగారుపర్వతమున; రమ్యా

యాం=సుందరమయిన; సభాయాం=సభయందు; సంఘశః=గుంపులు గుంపులుగా; సమేయై=జేరిరి.

అప్పుడు, శూరులును, అనేకులు, సమస్తకార్యములును జక్కగా నాలోచించుటకై, కాంచనవనమునను, సుందరింబునగు రావణుని సభయందు, గుంపులుగుంపులుగా జేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మహాత్మా విపులం సుయ్యగ్ం

వరం రథం హేమవిచిత్రితాంగమ్ . ౨౩

శుభం సమాస్థాయ యయా యశస్సీన్య

విభీషణ స్సంసద మగ్రజన్య

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; మహాత్మా=పూజ్యమయినస్వభావముగలవాడును; యశస్సీన్య=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; విపులం=విశాలంబును; సుయ్యగ్ం=మంచిగుఱ్ఱంబులుగలదియు; వరం=శ్రేష్ఠంబును; హేమవిచిత్రితాంగం=బంగారు

రముచేజితముగాఁ జేయఁబడినయవయవములుగలదియు; శుభం=సుందరంబునగు; రథం = రథమును; సమాస్థాయ=అధిష్ఠించి; అగ్రజన్య=అన్నయొక్క; సంసదం=సభను; యయా=పొందెను.

అంత, మహాత్ముండును మహాయశ

శ్వానియునగువిభీషణుండు, విశాలంబు బునునుందరంబునగురథంబునారోహం
సుమంచిగుట్టంబులుగట్టినదియుబంగార చి, అన్నయగు నారావణునిసభకుఁబో
ముచేనలంకరింపఁబడినదియు నుత్తమం యెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూర్వజాయా వరజ శ్వశంస
నామాథ పశ్చా చ్చరణౌ వవంజే, ౨౯
శుకః ప్రహస్తశ్చ తథైవ తేభ్యో
దదౌ యథాహం పృథగాసనాని

టీక॥ అథ-అంత; సః- ఆ; ఆవ హం=యథాయోగ్యముగా ; ఆస
రజః=తమ్ముండగువిభీషణుండు; పూర్వ నాని=ఆసనములను; దదౌ=ఇచ్చెను.
జాయ=అన్నకొఱకు; నామ=పేరును; అంత, దమ్ముండగునవ్విభీషణుం
శ్వశంస=చెప్పెను. పశ్చాత్ = వెనుక ; డు, అన్నయగురావణునకుఁబ్రవరచె
చరణౌ=పాదములను; వవంజే=నమ స్కరించెను. తథైవ=అట్లే; శుకః =
స్కరించెను. తథైవ=అట్లే; శుకః = ట్లే, శుకుండునుబ్రహ్మస్తుండునునమస్క
శుకుండును; ప్రహస్తశ్చ=ప్రహస్తుండు రించిరి; అంత, రావణుండు, వారలము
ను; వవంజే తే (అధ్యాహృతము)=నమ వ్యరకును వేవేణ వారివారియోగ్య
స్కరించిరి. సః (అధ్యాహృతము) = తక్కుడగునట్లు , ఆసనంబులనొసంగె
ఆరావణుండు; తేభ్యః = వారలకొఱ ను, అని, తాత్పర్యము.
కు; పృథక్ = వేరువేరుగా; యథా

సువణనానామణిభూషణానాం
సువాససాం సంసది రాక్షసానామ్. ౩౦
తేషాం పరాధ్యాక గరుడందనానాం
న్రజశ్చ గంధాశ్చ వపు స్సమంతాత్

టీక॥ సంసది= సభయిండు; సువ రువికారంబులును నానావిధంబులునగు
ణనానామణిభూషణానాం=బంగార సొమ్ములుగలవారిలును; సువాససాం=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౧

స ౧౧

మంచివస్త్రములుగలవారలును; పరా
ధ్యాయగరుచందనానాం=శ్రేష్ఠములగు
సగువునుజందనమునుగలవారలునగు;
తేషాం=ఆ; రాక్షసానాం=రాక్షసుల
యొక్క; సృజశ్చ=పుష్పమాలికలును;
గంధాశ్చ=వాసనలును; సమంతాత్=
అంతటను; వపుః=వీచినవి.

ఆనభయందు, నానావిధసువర్ణ

భూషణంబులునుమంచివస్త్రంబులును
దాల్చినవారలునుఉత్తమంబులగుసగు
చందనంబులంబూసికొనియుండువార
లును నానావిధపుష్పమాలికలుధరించి
యున్నవారలునగునారాక్షసుల, మేని
పుష్పమాలికలునుజందనాదులును, అం
తటను, సుగంధంబులుగుబాళించుచుండి

నవి. అని, తాత్పర్యము-

స చక్రశు నాన్యత మాహ కశ్చి
త్సభాసదో నైవ జజల్పు రుచ్చైః. ౩౧
సంసిద్ధాథాన్ స్సర్వ ఏవోగ్రవిర్యా
భిశున్ స్సర్వే దద్యతు శ్చాననం తే

టీక॥ సభాసదః= సభికులు; నచ
క్రశుః=అఱవలేదు. కశ్చిత్=ఒకానా
కఁడును; అన్యతం= అబద్ధమును; నా
హ=చెప్పఁడయ్యె. ఉచ్చైః=గట్టిగా;
నైవ జజల్పుః=మాటలాడలేదు. సర్వ
ఏవ=అందఱునఁ; సంసిద్ధాథాన్=ఈ
జేతినప్రయోజనముగలవారును; ఉగ్ర
విర్యాః= భయంకరమగుపరాక్రమము
గలవారలును. తే=వారలు; సర్వే =

అందఱును; భతుః=ప్రభువుయొక్క;
ఆననం=ముఖమును; దద్యతుః=చూచిరి.
సభికులు; ఎవ్వరునఱవకుండిరి; ఎవ్వం
డునబద్ధమాడలేదు; ఎవ్వరునుగట్టిగా
మాటలాడలేదు; అందఱునుసిద్ధాథుఁ
లయి మహాపరాక్రమశాలులయ్యుం
డిరి; అప్పుడు, ప్రభుండగురావణునిము
ఖంబు, అందఱకునుజూడఁదగియుండె
ను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణ శ్చస్త్రభృతాం మనస్స్వినాం
మహాబలానాం సమితౌ మనస్స్వీ. ౩౨
తస్యాం సభాయాం ప్రభయా చకాశే
మధ్యే వసూనామివ వజ్రహస్తమ్

టీక॥ మనస్సేవ = ధీరమయినమన
స్సుగల; సః=ఆ; రావణః= రావణ
డు; తస్యాం=ఆ; సభాయాం= సభ
యందు; శస్త్రభృతాం=ఆయుధధా
రులును; మనస్సేవనాం = ధీరమయిన
మనస్సుగల వారలును ; మహాబలా
నాం=అధికమయిన బలముగలవారలు
నగురాక్షసులయొక్క; సమితౌ = స
మూహమునందు; వసూనాం= వసువు
లయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; వ

ప్రహస్తభవ= దేవేంద్రుడువలె; ప్ర
భయా=కాంతిచేత; చకాశే= ప్రకా
శించెను.

ధీరమయినమనస్సుగలవాఁడగు నా
రావణుండు, ఆసభయందు , ఆయు
ధధారులును ధీరహృదయులును బల
వంతులగునారాక్షసులనడుమ వసులన
డుమదేవేంద్రుండుంబోలె, దనదేహ
కాంతిచే, బ్రకాశించుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , ఏకాదశస్కంఠః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకాదశస్కంఠిక,
ముగిసినది.

౨

ద్వాదశస్కంఠః ప్రారంభః.

సతాం పరిషదం కృత్వాం సమీత్య సమితింజయః
ప్రచోదయామాస తదా ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౧

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సమితింజ
యః=యుద్ధమునందు జయించునట్టి ;
సః=ఆరావణుండు; కృత్వాం=సమస్త
మయిన; తాం=ఆ; పరిషదం=సభను ;

సమీత్య=చూచి; వాహినీపతిం=సేనా
నాయకుండగు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తు
ని; ప్రచోదయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.
అప్పుడు, యుద్ధమునందు జయశాలి

యగునారావణుండు, ఆసభనంతయుం | చి, యిట్లని, యజ్ఞాపించెను.
గని, సేనానాయకుండగుప్రహస్తుంజు | అని, తాత్పర్యము.

సేనాపతే యథా తే స్యుః కృతవిద్యా శృణువిధాః
యోధా నధికరత్యాయాం తథా వ్యాచేష్టు మహాసి. ౨
("యోధాన్నగరరత్యాయాం" ఇతిపాతాంతరం.)

టీక॥ సేనాపతే = సేనానాయకుం | వ్యాచేష్టుం = ఆజ్ఞాపించుటకు; అహా
డగుప్రహస్తుండా! కృతవిద్యాః = నేర్వ: | సి = తగుదువు.
బడినవిద్యలుగల; చతుర్విధాః = నాలు | సేనానాయకుండ వగు ప్రహస్తుం
గువిధములుగల; తే = ఆభటులు ; య | డా! సమస్తాయుధవిద్యలను నేర్చిన వా
ధా = ఎట్లు; అధికరత్యాయాం = అధిక | రలును రధికహస్తీపకసాదిపదాతి భే
ముగారక్షించుటయందు; పాతాంతర | దంబులం జతుర్విధులునగు యోధులు
పక్షమందు. నగరరత్యాయాం = పట్టణ | పట్టణంబునెప్పటికన్న నధికంబుగా ర
ముయొక్కరక్షించుటయందు ; జాగ | త్తించుటయందు జాగరూకులయియుం
రూకాః (అధ్యాహృతము) = ఎచ్చరిక గ | డు నట్లాజ్ఞాపింపుము. అని, రావణుం
లవారలుగా; స్యుః = అగుదురో; త | డు, ప్రహస్తున కాజ్ఞాపించెను.
థా = ఎట్లు; యోధాః = భటులను; | అని, తాత్పర్యము.

సప్రహస్తః ప్రణీతాత్మా చిక్రీషన్ బ్రాజశాసనమ్
వినిక్షిపద్వలం సర్వం బహిరంతశ్చ మందిరే. ౩

టీక॥ ప్రణీతాత్మా = వినయముతో | హిః = వెలుపలను; అంతశ్చ = లోపల
గూడినమనస్సుగల; సః = ఆ; ప్రహ | ను; వినిక్షిపత్ (విన్యక్షిపత్) = ఉం
స్తః = ప్రహస్తుండు; రాజశాసనం = | చెను-
రాజాజ్ఞను; చిక్రీషన్ = చేయంగోరి | ఆప్రహస్తుండు, వినయంబున, రా
నవాండ్రై; బలం = సైన్యమును; సర్వం = | జాజ్ఞ సేయంగోరి, సైన్యమునంతయు
అంతను; మందిరే = ఇంటియందు; బ | నాగృహంబులోపలను వెలుపలను, ఉం

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వినిషీప్య బలం పృథ జ్ఞగరగుప్తయే
ప్రహస్తః ప్రముఖే రాజ్ఞో నిషసాద జగదచ. ౪

టీక॥ తతో=అటుపిమ్మట; ప్రహస్తః=కూర్చుండెను. జగదచ=పలికెను.
ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; పృథక్=వేరుగా; అంతః, బట్టణరతుణంబునకై, వేరు
నగరగుప్తయే=పట్టణరతుణంబుకొఱ గానైన్యంబునలిపి, ప్రహస్తుండు, రావ
కు; బలం=నైన్యమును; వినిషీప్య=ఉం ణుననమ్ముఖంబునకువచ్చి కూర్చుండి,
చి; రాజ్ఞః=రాజుయొక్క; ప్రము యిట్లని, విన్నవించెను. అని తాత్పర్యము.
ఖే=సమ్ముఖమునందు; నిషసాద -

నిహితం బహిరంతశ్చ బలం బలవత స్తవ
కురుష్యా విమనాః క్షిప్రం య దభిప్రేత మ స్తితే. ౫

టీక॥ బలవతః=అధికమయినబల కొనుము.
ముగల; తవ=నీయొక్క; బలం=నై బలవంతుండవగునీనైన్యంబును లో
న్యము; బహిః=వెలుపలను; అంతశ్చ=పలను వెలుపలను అంతటను గావలియుం
లోపలను; నిహితం=ఉంచబడినది. చియున్నాను; ఇంకనీకేమిసేయవలెనని
యతే=ఏది; తే=నీయొక్క; అభిప్రే యున్నదో, దాని, స్వస్థంబుగా, శీఘ్రం
తం=కోరబడినది; అస్తి=ఉన్నదో; బునంజేసికొనుము. అని, ప్రహస్తుం
తత్(అధ్యాపృతము)=దాని; అవిమ డు, రావణునితోఁజెప్పెను.
నాః=దిగులు లేనిమనస్సుగలవాడవై; అని, తాత్పర్యము.
క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; కురుష్య=చేసి

ప్రహస్తస్య వచ శ్శ్రుత్వా రాజా రాజ్యహితే రతః
సుఖేష్ట సుహృదాం మధ్యే వ్యాజపత స రావణి. ౬

టీక॥ రాజ్యహితే=రాజ్యముయొక్క మేలునందు; రతః=ఆసక్తుండగు;

రాజా = రాజులు; సః = ఆ; రావర = చెప్పెను.

ణః = రావణుడు; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తమునకు హితము నేయుటయందు సక్తుడయినర తునరాజుండగు రావణుడు, ప్రహస్తుండుచెప్పినమాటను విని, సుఖంబుగోరి, స్నేహితులనడుమ, నిట్లరిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

ప్రియా ప్రియే సుఖం దుఃఖం లాభాలాభౌ హితాహితే
ధర్మకామాధర్మకృచ్ఛేషు యూయ మహాథ వేదితుమ్. ౨

టీక॥ యూయం = మీరలు; ధర్మకామాధర్మకృచ్ఛేషు = ధర్మములయొక్కయుఁగామములయొక్కయు నధర్మములయొక్కయు సంకటములయందు; ప్రియాప్రియే = ప్రీయంబునుప్రియరిబును; సుఖం = సుఖమును; దుఃఖం = దుఃఖమును; లాభాలాభౌ = లాభమునునష్టమును; హితాహితే = మేలునుగీడును;

వేదితుం = తెలియుటకు; అహాథ = తగుదురు-

ధర్మకామాధర్మకంబులలో సంకటంబుగల్గినప్పుడు, ప్రియాప్రియంబులను, సుఖదుఃఖంబులను, లాభనష్టంబులను, మంచిచెడులను జెలిసికొనుటకు; మీరుసమర్థులరు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వకృత్యాని యుష్మాభి సమారథ్థాని సర్వధా
మంత్రకమన్ నియుక్తాని స జాతు విఫలాని మే. ౩

టీక॥ సర్వధా = అన్నివిధంబులను; యుష్మాభి = మీచేత; సమారథ్థాని = చక్కఁగా నారంభింపబడిన; సర్వకృత్యాని = సమస్తకార్యంబులు; మంత్రకమన్ నియుక్తాని = ఆలోచనకార్యముచే నిశ్చయింపబడినవై; మే = నాకు; జాతు =

ఒకానొకప్పుడును; విఫలాని = నిష్ఫలములు; న = కావు.

అన్నివిధంబులనుమీరలు చక్కఁగా నాలోచించి నిశ్చయించియారంభించిన కార్యమేదైనను, నాకునిష్ఫలంబుగాకుండినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

ససోమగ్రహనక్షత్రై మ్మరుద్భి రివ వాసవః

భవద్భి రహ మత్యంతం వృత స్థియ మవాప్నుయామ్. ౯

టీక॥ అహం=నేను; ససోమగ్రహ | అవాప్నుయాం=పొందుదును.
నక్షత్రైః= చంద్రునితోను ఇతరగ్రహ | దేవేంద్రుండు చంద్రసూర్యగ్రహం
ములతోనునక్షత్రములతోనుంగూడిన; మ | బులతోనునక్షత్రములతోను దేవతలతో
రుద్భిః=దేవతలచేత; వాసవఇవ=దేవే, | నుంగూడి జయలక్ష్మీనొందునట్లు, నేను,
ద్రుండువలె; భవద్భిః=మీచేత; వృతః= | మిచ్చుంగూడి, జయలక్ష్మీనొందెదను.
చుట్టబడినవాడనై; శ్రియం=లక్ష్మిని; | అని, తాత్పర్యము.

అహంతు ఖలు సర్వా స్వ స్వమర్థయిషు ముద్యతః

కుంభకణస్యతు స్వప్నా స్నే మ మర్థ మచోదయమ్. ౧౦

టీక॥ అహంతు=నేనును; వః= మి | దయం=తెలుపవై తని.
మ్ము; సర్వా=అందఱును; సమర్థయి | నేను, మీకందఱకును, ఇదివఱకే, కొం
తుం=తెలియునట్లు చేయుటకు; ఉద్యతః | తదూరమీసంగతిం తెలిపియున్నాను;
ఖలు=ప్రేమత్నింపబడినాను గదా! | కుంభకణుకనుమాత్రము, అతండుని
కుంభకణస్యతు=కుంభకణుకనికిమా | ద్రించుచుండుటవలన, నీసంగతింజెప్పలే
త్రము; స్వప్నా=సిద్ధురవలన; ఇమం= | దు. అని; తాత్పర్యము.
ఈ; అర్థం=అభిప్రాయమును; నాచో

అయం హి సుప్త స్వప్నాసా కుంభకణో మహాబలిః

సర్వశత్రుభృతాం ముఖ్య స్స ఇదానీ ముపస్థితః. ౧౧

టీక॥ మహాబలిః=అధికమయినబల | ఆఱుమాసములంతయు ; సుప్తాహి=
ముగలవాడును; సర్వశత్రుభృతాం= | నిదురించియుండివాడుగదా! సః= ఆ
సమస్తాయుధధారులలోను; ముఖ్యః= | కుంభకర్ణుండు; ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఉప
మొదటివాడునగు; అయం=ఈ; కుంభ | స్థితః=వచ్చివాడు.
కణః= కుంభకర్ణుండు; స్వప్నాసా= | మహాబలుండును, ఆయుధధారుల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౩

స ౧౨

యందటిలోను శ్రేష్ఠుండునగు, నీకుంభక చ్చియున్నాడు.
ర్లుండు, ఈయాఱునూసంబులునిదురిం అని, తాత్పర్యము.
చియుండిసాడుగదా! అతండిప్పుడు వ

ఇయంచ దండకారణ్యోద్రామస్య మహిషీ ప్రియా
రక్షోభి శ్చరితా ద్దేశా దానీతా జనకాత్మజా. ౧౨

టీక॥ జనకాత్మజా=జనకమహారాజకారణ్యంబుననుండి, అనీతా = తేలు
జుకూఁతురును; రామస్య=రామనియెడినది.
కగ్-ప్రియా=ప్రియురాలయిన; మహి
షీ=పట్టపు దేవియునగు; ఇయంచ= ఈ
సీతయు; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; చరి
తాత్= సంచరింపబడిన; దేశాత్= దెచ్చియున్నాను.
ప్రదేశమయిన; దండకారణ్యోత్= దం అని, తాత్పర్యము.

సా మే న శయ్యా మారోఢు మిచ్ఛత్య లసగామినీ
త్రిషు లోకేషు చాన్యా మే న సీతాసదృశీమతా. ౧౩

టీక॥ అలసగామినీ=తిన్నఁగానడ
చునట్టి; సా=ఆసీత; మే=నాయొక్క;
శయ్యా=పాస్సును; ఆరోఢుం=ఎక్కు
టకు; సేచ్ఛతి=కోరదు. మే=నాకు; త్రి
షు= మూడైన; లోకేషు=లోకముల
యందును; సీతాసదృశీ= సీతతోసమా
నురాలగు; అన్యా=మఱియొక్క-స్త్రీ;
నమతా=సమ్మతిగాదు.
మందగామినియగునాసీత, నేనెంత
ప్రాధికంచినను, నాపైవలపు గొనకు
న్నది; ముల్లోకంబులయందును, సీతవం

టిమఱియొక్క- స్త్రీయేదియు లేదు.
అని, తాత్పర్యము,
రహస్యాథానము. — మే=నాయొ
క్క; శయ్యాం=పాస్సును; నేనుసమర్పిం
చినపాస్సుననుట. శేషము సమానము.
అట్టిమంగళదేవత, నేలంబడియుం
డుటనుజూడఁజాలక, నేను, శయనంబున
మర్పించిన, దానినంగీకరింప కున్నది;
ముల్లోకంబులయందును అట్టిస్త్రీయెచ్చ
టనులేదు- అని, తాత్పర్యము-

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శార జేందునిభానరా

హేమబింబసిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిమితా. ౧౪

టీక॥ సా(అధ్యాహ్నము)=ఆసీత,
తనుమధ్యా=సన్ననడుముగలదైఃపృథు
శ్రోణీ=పెద్దపిలుదులంగలదైఃశార జేం
దునిభానరా=శరీరపుష్పసందలిచంద్రు
నితో సమానమయినముఖముగలదై ;
హేమబింబసిభా=బంగారుప్రతిమతో
గూడినదైఃసౌమ్యా=సుందరియైఃమయ
నిమితా = మయనిచేదశయబడిచ;
మాయేవ=మాయవలె; స్థితా(అధ్యా

హృతము)=ఉన్నది.
ఆసీత, సన్ననడుమున బెద్దపిలుందు
లునుశర తాళల చంద్రబింబంబు వంటి
మోమును బంగారుప్రతిమవంటి మేను
నుంగల్గి, సరిలేనిసౌందర్యంబున మెఱయు
చు, మయనిమితబగు మాయ పగిది, న
త్యాశ్చర్యంబుగల్గించుచున్నది-
అని, తాత్పర్యము-

సులోహితతలౌ శ్లక్ష్యౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ

దృష్ట్యా తామ్రనిభౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః. ౧౫

టీక॥ తస్యా=ఆసీతయొక్క; సులో
హితతలౌ = మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడు
గులుగలవియు; శ్లక్ష్యౌ = కోమలములు
ను; సుప్రతిష్ఠితౌ=చక్కగాఁబ్రతిష్ఠింపఁ
బడినవియు; తామ్రనిభౌ=ఎఱ్ఱఁగోళ్లు
గలవియునగు; చరణౌ=పాదములును,
దృష్ట్యా=చూచి; మే=నాయొక్క; శరీర

జః=మన్నధుఁడు; దీప్యతే=వెలుంగుచు
న్నాఁడు.
మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవి
యుమృదులంబులును సమంబులును ఎఱ్ఱని
గోళ్లుగలవియునగునాసీతా దేవిపాదం
బులంజూడఁబూడ, నాకుమన్నధబాధ,
యెచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం సౌరీ మివ ప్రభామ్

టీక॥ హుతాగ్నే=వేల్వఁబడినయ
గ్ని హుతముయొక్క; అర్చిసంకా

శాం(అర్చిసంకాశాం)=జ్వాలతోస
మానురాలును; సౌరీం=సూర్యసంబం

ధియగుఃక్రభామివస్థితాం) = కాంతివ
లెనున్నదియునగుఃపనాం = ఈసీతను;
దృష్ట్యా(అధ్యాహృతము) = చూచి; శరీ
రజః, దీప్యతే (అధ్యాహృతము) = మన్న
ధుండు వెలుంగుచున్నాడు.

హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యకాంతి
యింటోలెనున్న యాసీతంజూడఁ జూ
డ, నాకు, మన్నథదాధమఱియు నెచ్చగు
చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. ఈయొకటిన్నట

శ్లోకమునకును, శరీరజః = దేహమునంబు
ట్టినదుఃఖము; దీప్యతే = వెలుంగుచున్నది.
శేషమునమానము.

అతిసుందరింబులగు నాబిడ పాదం
బులను, హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యప్ర
భయింటోలె వెలుంగు చున్నయాబిడనే
హంబునుజూడఁజూడ, నట్టిమంగళశవ
త, నేలంబరుండియుండుటకు, నాదుఃఖం
బుమఱిమఱియెచ్చుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఉన్నసం వదనం వల్ల విఫలం చారులోచనమ్. ౧౬

పశ్యం స్తథా వశం స్తస్యాః కామస్య వశ మేయివాన్

టిక|| తస్యాః = ఆసీతయొక్క; ఉన్న
సం = ఉన్నతమయినముక్కుగలదియు;
వల్ల = సుందరంబును; విఫలం = విశాలం
బును; చారులోచనం = సుందరంబులగు
కండ్లుగలదియునగు; వదనం = ముఖము
ను; పశ్యన్ = చూచుచు; తథా = అట్లు; అ
వశః = స్వాధీనతదప్పినవాడనై; కామ
స్య = మన్నథునియొక్క; వశం = అధీనత

ను; ఏయివాన్ = పొందినాను.

ఉన్నతంబగుముక్కుగలదియు, సుం
దరంబునువిశాలంబును రమణీయంబుల
గునేత్రంబులతో నొప్పుచున్నదియునగు
నాసీతాదేవిముఖంబునుజూడఁజూడ, నే
ను, బరవశుండనై, మన్నథునకులోంబడు
చున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

క్రోధహర్షసమానేన దుర్వణకరణేనచ. ౧౭

శోకసంతాపనిత్యేన కామేన కలషీకృతః

టిక|| క్రోధహర్షసమానేన = కోప
మునందును సంతాపంబునందునుసమా

నుండును; దుర్వణకరణేనచ = తెల్ల
బాటుటయొక్క చేయువాడును; శో

సంతాపనత్యేన = మనోవ్యధయందును శరీరబాధయందును జలవములేనివాఁడు నగు; కామేన = మన్తధునిచేత; కలషీకృతః = కలుషుఁడు గాఁజేయఁబడినాను.

కోపంబువచ్చినను సంతోషంబుగల్గినను దుఃఖంబుసంభవించినను సంతాపంబువచ్చినను విడువక బాధించువాఁడును దేహము తెల్లఁబాటునట్లు సేయువాఁడు నగు, మన్తధుండు, నన్నుగలంచుచు న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — ఈరెండుశ్లోకంబులకును. కామేన = మన్తధునిచేత; క

లషీకృతః = కలుషుఁడు గాఁజేయఁబడిన వాఁడనయ్యు; తస్యాః = ఆసీతయొక్క; వదనం = ముఖమును; పశ్యత్ = చూచుచు; కామస్య = మన్తధునియొక్క; వశం = అధీనతను; ఏయివాక్ (కిం) = పొందుదునా? ఎంతమాత్రమును బొందననుట.

నేను, అట్టిమన్తధవరవశుండనయ్యు, నాసీతాదేవిముఖంబుఁజూతునేని, కామబాధయంతయునశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సాతు సంవత్సరం కాలం మా మయాచత భామిని. ౧౮
ప్రతీక్షమాణా భతారం రామ మాయతలోచనా

టీక|| ఆయతలోచనా = దీఘముల యినకండ్లుగల; భామిని = స్త్రీయగు; సాతు = ఆసీతయ్యు; భతారం = పెనిమిటియగు; రామం = రాముని; ప్రతీక్షమాణా = ఎదురుసూచుచు; మాం = నన్ను; సంవత్సరం = ఒక్క-సంవత్సరమును; కా

లం = గడువును; ఆయాచత = అడిగెను. దీఘములయిన కండ్లుగల యాసీతాదేవి, తన పెనిమిటి, రాముండువచ్చునోయేమోయని, నన్నొకసంవత్సరంబు గడువడిగియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

త న్మయా చారునేత్రాయాః ప్రతిజ్ఞాతం వచ శ్శుభమ్. ౧౯

టీక|| మయా = నాచేత; చారునేత్రాయాః = సుందరములగు కండ్లుగల సీతయొక్క; తత్ = ఆ; శుభం = మంగళకరమ

యిన; వచః = మాట; ప్రతిజ్ఞాతం = ఒప్పుకొనఁబడినది. సుందరాక్షయగు నా సీతచెప్పిన

యామాటకు, నేనొప్పుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రాంతో హం సతతం కామా ద్యాతో హయ ఇవా ధ్వని

టీక॥ అధ్వని = మాగణమునందు; యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.	
యాతః = పోయిన; హయఇవ = గుఱ్ఱములవలె; అహం = నేను; కామాత్ = మత్స్య ధునివలన; శ్రాంతః = అలసినాను.	రిహస్యాథకము. — ఈమత్స్య ధునివలన గలుగు సౌఖ్యంబుల ననుభవించి సుకుఁజెందియున్నాను; ఇంక నాకక్కఱలేదు; కడలేజ నుపాయంబు వెదకుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.
మాగణంబునడచిన గుఱ్ఱంబువలె, నేను, ఈమత్స్య ధునిచేఁ బడి పడియలసి	

కథం సాగర మత్రోభ్య ముత్తరంతి వనాకసః ౨౦
బహుస త్వసమాకీణం తౌవా దశర థాత్మజౌ

టీక॥ వనాకసః = వానరులు; కథం = ఎట్లు; అత్రోభ్యం = కలఁత పెట్ట గానదియు; బహుస త్వసమాకీణం = పెక్కు జంతువులచేవ్యాపింపఁ బడినదియునగు; సాగరం = సముద్రమును; ఉత్తరంతి = దాటుదురు; తౌ = ఆ; దశర థాత్మజౌ = దశరథమహారాజుకొడుకులుగాఁ; కథం (అధ్యాహృతము) = ఎట్లు; ఉత్తరతః (అధ్యాహృతము) = దాటుదురు.	అత్రోభ్యంబును తిమి తిమింగిలాది మహాజంతువులతోనిండియుండునదియునగు, మహాసముద్రంబును వానరులెట్లు దాటంగలరు? ఆరామలక్షణములు గానియెట్లు దాటంగలరు? అని, తాత్పర్యము.
--	---

అథవా కపి నై కేన కృతం నః కదనం మహత్. ౨౧
దుష్టేయః కార్యగతయో బూత యస్య యథామతిః

టీక॥ అథవా = అటుకాదేని; ఏ కేన = ఒక్కఁడైన; కపినా = వానరునిచేత; నః = మనకు; మహత్ = గొప్పదగు; కదనం = యుద్ధము; కృతం = చేయఁబడినది. కార్యగతయః = కార్యములపోకలు; దుష్టేయః = తెలియఁగూడనివి. యస్య = ఎవ్వ	
--	--

సికి; యథా=ఎట్లు; మతిః=బుద్ధియో; త
థా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; బ్రూ
త=చెప్పుడు.
ఒకవేళ చాటుదురనియే తలంత
ము; ఒక్కవానరుడంతటి వాడేమన

తోనితమారము యుద్ధముచేసి పోయె
నే; కార్యగతులనెఱుంగుటకష్టము; కా
వున, మీరలు, మీ మీబుద్ధికిఁ గోచిన
ట్లుచెప్పుడు. అని, తాత్పర్యము.

మానుషా స్తే భయం నాస్తి తథాపితు విమృశ్యతామ్. ౨౨
తదా దైవాసురే యుద్ధే యుష్మాధిస్సహితోఽజయమ్
తే మే భవంతశ్చ తథా

టిక|| తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=
దైవాసురులతోడైన; యుద్ధే=యుద్ధము
నందు; యుష్మాధిః=మీతో; సహితః=
కూడినవాడనై; అజయం= జయించితి
ని. మే=నాకు; తే=అట్టి; భవంతశ్చ=మీ
రలును; తథా = అట్లే; వతః=తే(అ
ధ్యాహృతము)=ఉన్నారలు. మే=నా
కు; మానుషాత్ = మనుష్యునివలన; భ
యం=వెఱపు; నాస్తి = లేదు. తథాపి

తు=అట్లుయినను; విమృశ్యతాం=అలా
చింపబడుఁగాక.
అప్పుడు, మీసాహాయ్యంబున, దేవా
సుర యుద్ధంబున, నేజయంబునొందినా
ను; అప్పుడు సహాయులయిన మీరలునట్లే
యున్నారలు; కావున, నాకు మనుష్యుని
వలన నేమిభయము? అయినను, చక్కఁ
గా నాలోచింపుడు.
అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవప్రముఖాన్ సూరీన్. ౨౩

పరే పారే సముద్రస్య పురస్కృత్య నృపాత్మజౌ

సీతాయాః పదవీం ప్రాప్తౌ సంప్రాప్తౌ వరుణాలయమ్. ౨౪

టిక|| సముద్రస్య= సముద్రముయొ
క్కట; పరే=అవ్వలదైన; పారే = గ
ట్టునందు; నృపాత్మజౌ=రాచకొమరు
లగు రామలక్ష్మణులు ; సుగ్రీవప్రము

ఖాన్=సుగ్రీవుడుమున్నుగాఁగల; హ
రీన్=వానరులను; పురస్కృత్య=ము
న్నిడుకొని; సీతాయాః=సీతయొక్క;
పదవీం=స్థానమును; ప్రాప్తౌ=తెలిసిన

వారలయి; వరుడొలయం = సముద్రమును; సంప్రాప్తా = పొందినారు.

అచ్చటసముద్రోత్తరతీరంబున, రామలక్ష్మణులు, సీతయుండుస్థలంబుఁదె

లిసికొని, సుగ్రీవాదివానరులంగూర్చుకొని, సమద్రంబునొద్దఁజేరియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

అనేయాచ యథాసీతా వధ్యో దశరథాత్తజౌ

భవన్న్య మౌత్వృతాం మంత్ర స్సనీతం చాధీయతామ్. ౨౫

టీక॥ యథా=ఎట్లు; సీతాచ= సీతలు, మీరలు, చక్కఁగానాలోచించి, తాదేవియు; అదేయా = ఇవ్వఁదగినదియగునో; దశరథాత్తజౌ = దశరథునికొడుకులగు రామలక్ష్మణులు; వధ్యౌ = చంపఁదగినవారలగుదురో; తథా (అధ్యాపృతము) = అట్లు; భవన్న్యః = మీచేత; మంత్రః = ఆలోచన ; మంత్రృతాం = ఆలోచింపఁబడుఁగాక, చేయఁబడుఁగాకయనుట సునీతంచ = చక్కఁగానిశ్చయింపఁబడినట్లుగాను ; అధీధీయతాం = చెప్పఁబడుఁగాక.

సీతాదేవి నొసంగకయే, దశరథునికుమారులగు రామలక్ష్మణులంజుంపున

నిశ్చయించి, యుపాయంబువచింపుడు. అని, తాత్పర్యము.

రిహస్యాథకము. — దశరథాత్తజౌ = రామలక్ష్మణులు; అవధ్యౌ = చంపఁదగినవారలగుదురో, వారలునన్నుఁజంపుదురోయనుట. శేషముసమానము సేసు సీతాదేవి నొసంగుండునట్లును రామలక్ష్మణులచే నాకుమరణంబుగలుగునట్లును, మీరలుచక్కఁగానాలోచించి, యుపాయంబుఁజెప్పుడు.

అని, తాత్పర్యము.

సహ శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్సన్యస్య కన్యచిత్

సాగరం వానరై స్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ. ౨౬

టీక॥ వానరైః (సహ) = వానరులతోఁగూడ; సాగరం = సముద్రమును; తీర్త్వా = దాటి; ఆగంతం (అధ్యా

హృతము) = వచ్చుటకు; జగతి = ప్రపంచమునందు; అన్యస్య = ఇతరుండగు; కన్యచిత్ = ఒకానొకనికిని; శక్తిం = సామ

భ్యక్తమును; ప్రపశ్యమి = చూడనుగ
దా! నిశ్చయేన = నిశ్చయముచేత; మ
మ = నాకు; జయః = జయము.

వానరులను సహాయులుగా నుంచు
కొని, సముద్రంబుదాటి యిచ్చటకే వ
చ్చుటకుం, బ్రపంచంబున నెవ్వండును
సమభుండుగాఁడు; కావున, నిశ్చయం
బుగానాకే జయంబుగల్గును అని, రావ
ణుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభిప్రాయము. — అన్యస్య =
రామునకిన్ననితరుండగువానికి; కస్య

చిత్ = ఎవ్వరికిని; శక్తిం = సామర్థ్యము
ని; నప్రపశ్యమిహి = చూడనుగదా!
మమ = నాకు; నిశ్చయేన = నిశ్చయము
చేత; జయః = జయము.

రాముండుదక్క-మఱియెవ్వండును స
ముద్రంబుదాటిరాఁజాలఁడు; రాముం
డు సముద్రంబుదాటివచ్చి, నన్నవ
ధించును గావున, నేనీసంసారంబును నిశ్చ
యముగ జయింపఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య కామపరీతస్య నిశమ్య పరిదేవితమ్

కుంభకణః ప్రచుక్రోధ వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౭

టీక॥ కుంభకణః = కుంభకణఁ
డు; కామపరీతస్య = మన్మథునిచేనావే
శింపఁబడిన; తస్య = ఆ రావణునియొ
క్క; పరిదేవితం = ఏడ్చును; నిశమ్య =
వి; ప్రచుక్రోధ = మిక్కిలియుఁగోపంబు
నొందెను - ఇదం = ఈ; వచనంచ = మా

టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను -
అట్లుమన్నభావిస్తుండగు నారావ
ణుండుచెప్పినమాటనుసిన, కుంభకర్ణం
డు, మహాకోపంబునొంది, యీమాటం
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదాతు రామస్య సలక్షణస్య

ప్రసహ్య సీతా ఖలు సా ఇహోహృతా

సకృ త్సమీక్ష్యైవ సునిశ్చితం తదా

భజేత చిత్తం యమునేవ యామునమ్. ౨౮

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; సకృత్ = ఒక్క-మాటు; సమీక్ష్యైవ = ఆలోచించి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౫

స ౧౨

యె. సలత్తుణస్య = లత్తుణః తోఁగూ
డిన; రామస్య = రామనియొక్క; నా =
ఆ; సీతా = సీత; ప్రసహ్య = బలాత్కా
రముగా; ఇహ = (సంధియాషాము)క
చ్చటికి; ఆహృతా = తేబడినదో; త
దాతు = అప్పడె; చిత్తం = మనస్సు; య
మనా = యమనానది; యామనమి
వ = యామనపర్వతమునువలె; సుశ్చి
తం = చక్కనినిశ్చయమును; భజేతఖి
లు = పొందునుగాదా!

నీవు, నీయంతనె యాలోచించి,
రామునిభార్యయగుసీతను బలాత్కా
రముగానిచ్చటకెక్కమునుపె, మాతో
నాలోచించియుండువేన, అప్పుడు య
మునానదియామున పర్వతంబునొందున
ట్లు, మనస్సునిశ్చయంబు నొందియుండు
ను; ఇప్పుడాలాచిలుటంతయు, గతజల
సేతుబంధనమువంటిది.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వ మేత న్మహారాజ కృత ప్రతిమం తప
విధియేత సహస్రాధి రాదాపే వాస్య కర్మణః. ౨౯

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుండ
వగురావణుడా! తప = నీయొక్క; ఏ
తత్ = ఈ; కృతం = కార్యము; సర్వం = అం
తయు; అస్య = ఈ; కర్మణః = సీతాపారి
ణయాపంబగుకార్యముయొక్క; ఆదా
వేవ = మొదటనె; అస్తాభిస్సహ = మాతోఁ
గూడ; విధియేత (యది) = చేయబడి

యుండువేన; అప్రతిమం = సరిలేనిది;
న్యత (అధ్యాహృతము) = అగును.
మహారాజుండవగురావణుడా! ఇప్పు
డాలోచించుటంతయు, సీతఁడినికొన
వచ్చుటకు మొదటనేమాతోనాలోచిం
చియుండువేన, మిక్కిలియుండుకొగా
నుండును - అని, తాత్పర్యము.

న్యాయేన రాజకార్యాణి యః కరోతి దశానన
న స సంతప్యతే పశ్చిన్చి తార్థమతి స్ఫుటః- 3౦

టీక॥ దశానన = రావణుడా!
యః = ఎవ్వడు; న్యాయేన = న్యాయము
చేత; రాజకార్యాణి = రాచకార్యముల

ను; కరోతి = చేయుచున్నాడో; సః = అ
ట్టి; సచ్చి తార్థమతి = నిశ్చయింపబడిన
కార్యములందుబుద్ధిగల; స్ఫుటః = రాజు;

పశ్చాత్=పిమ్మట; న సంతప్యతే=పరిత
పింపడు.

రావణుడా! ఎవ్వండు, కార్యంబు
నారంభించుటకును స్నేహము, చక్కగా
వ్యాయంబునాలోచించి, యటుపిమ్మట

రాజకార్యంబునారంభించునో, అట్టి,
ప్రతికార్యంబునందును నిశ్చితబుద్ధిగల
రాజు, నీయట్లు, వెనుకఁబరితాపంబు
నొందఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనుపాయేన కర్మాణి విపరీతాని యానిచ

క్రియ మాణాని దుష్కృంతి హవీం వ్యప్రయతే ష్వివ. ౩౧

టీక॥ యాని=ఏ; విపరీతాని=విప
రీతములయిన, గుణవంతములయినయి
నటు; కర్మాణి=కార్యములు; అను
పాయేన=ఉపాయములేమితేత; క్రి
యమాణాని=చేయఁబడుచున్నవగు
నో; తాని(అధ్యాత్మతము)చ=అవి
యు; అప్రయతేషు=అపాత్రముల
యందు; హవీంషీవ=అన్నములువ

లె; దుష్కృంతి=దోషవంతములగుచు
న్నవి-

మంచికార్యములయినను ఉపాయ
ముచేఁజేయకున్నచో, నిష్ఫలంబులగు
టయెగాక, అపాత్రులకుఁబెట్టినయన్న
మువలె, దోషంబునుం గలుగఁజేయును-
అని, తాత్పర్యము.

యః పశ్య త్పూర్వకార్యాణి కర్మాణి అభిచిక్షేప్తా

పూర్వం చాపరకార్యాణి న స వేద నయానయా- ౩౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; పూర్వకార్యా
ణి=ముందుచేయఁదగినట్టి; కర్మాణి=కా
ర్యములను; పశ్యత్=వెనుకను; అపరకా
ర్యాణి=వెనుకఁజేయఁదగినకార్యము
లను; పూర్వంచ=ముందును; అభిచిక్షే
ప్తా=చేయఁగోరుచున్నాఁడో; సః=
అతండు; నయానయా=నీతినిఅనీతిని;

నవేద=ఎఱుంగఁడు-

మఱియు, నెవ్వండు, వెనుకఁజేయ
వలసినకార్యములనుముందుచేసి, ముం
దుచేయవలసిన వానిని వెనుకఁజేయఁ
గోరునో, అతండుమంచిచేడుటచేలి
సినవాఁడుకాఁడు-

అని, తాత్పర్యము-

చపలస్య తు కృత్యేషు ప్రసమీత్యై ధికం బలమ్

క్షీప్ర మన్యే ప్రపద్యంతే కౌంచస్య ఖమివ ద్విజాః- ౩౩

<p>టీక కృత్యేషు=కార్యములయందు; చపలస్య=చంచలనియొక్క; అధికం=అధికమును; బలం=బలమును; ప్రసమీత్య=చక్క-గాఁజూచి; అన్యే=ఇతరులు; ద్విజాః = హంసపక్షులు; క్రౌంచస్య=క్రౌంచపర్వతముయొక్క; ఖమివ=రంధ్రమునువలె; ఖం(అధ్యాహృతము)=రంధ్రమును; ప్రపద్యంతే=పోందుచున్నారు-</p>	<p>కార్యములుచేయువాని కధికబలమున్నయెడల, శత్రువులు, రంధ్రాన్వేషణము సేయుచుండి, వాఁడుచపలమనొందునప్పుడు, ఇదిసమయమనితటాలున, హంసలు, ఎగిరిదాఁటరానిక్రౌంచపర్వతమును చానియందుగుమారస్వామిశక్తిచేఁగావించినరంధ్రములముననూటి దాఁటిపోవునట్లువానింబరాజితునిశేయుదురు అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చక్కఁగానాలోచింపకచపలఁడై

త్వయే దం మహా దారభం కార్య మప్రతిచింతితమ్

దిష్ట్యా త్వాం నావధీ ద్రామో విషమిశ్ర మివామిషమ్. ౩౪

<p>టీక త్వయా=నీచేత; అప్రతిచింతితం=ఆలోచింపఁబడిన; మహత్=గొప్పదగు, అపాయకరమగు; ఇదం=ఈ; కార్యం=పనిని; ఆరభం=చేయఁబడినది. విషమిశ్రం=విషముతోఁగలసిన; ఆమిషమివ=మాంసమువలె; త్వాం=నిన్ను; దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; రామః=రాముడు; నావధీత్=చంపఁడయ్యె.</p>	<p>దు; నావధీత్ = చంపఁడయ్యె. నీవెంతమాత్రంబునాలోచింపక, మిగిలియున్నపాయకరంబగునీతాహరణకార్యంబుగావించినావు; మాభాగ్యవశంబున, విషమిశ్రంబగుమాంసమువలె, నెవ్వరికిని దెలియనట్లు రాముండిదివఱకు నిన్నుఁజంపకున్నాడు. అని, తాత్పర్యము</p>
---	---

తస్మా త్త్వయా సమారభం కమహ్య పృథిమం పరైః

అహం సమీకరిష్యామి హ త్వా శత్రూం స్తవా నఘ. ౩౫

టీక|| అనఘ=పాపరహితుండవగు రావణుడా! త్వయా=నీచేత; సమార

బంధం=ఆరంభింపబడినదియు; పరై= ఇతరులచేత; అసాధ్యం(అధ్యాహృతము)=సాధింపదగనియు; అప్రతిపం=సరిలేనిదియునగు; కర్త=కార్యమును; అహం=నేను; తవ=నీయొక్క; శత్రూ=శత్రువులను; హత్వా=చంపి; సమీకరిష్యామి=సరిచేసెదనుగదా!

పాపరహితుండవగు రావణుడా! అట్లగుటంజేసి, నీవుకోరిచేసినట్టి, యనద్యశంబును నేనుదక్క మఱి యెవ్వరికిని అసాధ్యంబునగు నీకార్యంబును, నేను, నీశత్రువులంజంపి, నీకుసాధించి యిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహ ముత్పాదయిష్యామి శత్రూం స్తవ విశాంపతే

టీక॥ విశాంపతే= నరేంద్రుండవగు రావణుడా! అహం=నేను; తవ=నీయొక్క; శత్రూ=శత్రువులను; ఉత్పాదయిష్యామి=చంపెదను.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! నేను, నీశత్రువులనందఱంజంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

యది శక్రవివస్వంతౌ యది పావకమారుతౌ. ౩౬

తా వహం యోధయిష్యామి కుబేరవరుణావపి

టీక॥ శక్రవివస్వంతౌ యది=దేవేంద్రుండుసూర్యుండునైనను; పావక మారుతౌ యది = అగ్నివాయువులయినను; కుబేరవరుణావపి= కుబేరవరుణులయినను; తా = ఆరామలక్ష్మణులను; అహం=నేను; యోధయిష్యామి= జగడ

మాడించెదను. వారల, ఇంద్రసూర్యులయినను, అగ్నివాయువులయినను, కుబేరవరుణులయినను, వారలతో నేను యుద్ధముచేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

గిరిమాత్రశరీరస్య మహాపరిఘయోధినః. ౩౭

నదాత స్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య విభియా వైవ్రురందరః

టీక॥ గిరిమాత్రశరీరస్య = పర్వతంబంతటిదేహము గలవాడను; మహాపరి

ఘయోధినః = గొప్ప యినుప గుడియ
తోబోరువాఁడును; నదఃతః = అటు
వాఁడను = తీర్ణదంష్ట్రస్య = కఠకుకోట
లుగలవాఁడనగు; మమ = (పంచవ్యుధఁ
మందుషష్ఠి) నావలన; పురందరోవై;
దేవేంద్రుండును; విభియాత్ = వెఱచును

నేను, పర్వతంబంతటిదేహంబుతో,
గొప్పయినుపగుడియందాల్చి, భయం
కరంబులగు కోటలతో, సింహనాదంబు
లుసేయుచు, యుద్ధంబునకుఁ బోఁగా
దేవేంద్రుండుగూడ, భయపడిపాఱిపో
వును. అని, తాత్పర్యము.

పున మాం స ద్వితీయేన శరేణ నిహనివ్యతి. ౩౮
తతో హం తస్య పాస్యామి రుధిరం కామ మాశ్వస

టీక॥ సః = ఆ రాముండు; మాం = న
న్ను; పునః = మఱల; ద్వితీయేన = రెండవ
దగు; శరేణ = బాణముచేత; నిహనివ్య
తి = కొట్టును; తతో = అంతలోపలనే;
అహం = నేను; తస్య = ఆ రామునియొ
క్క; రుధిరం = నెత్తురును; పాస్యామి =
త్రాఁగెదను. కామం = యథేచ్ఛముగా;
శ్వస = ఊరడిల్లుము.

ఆ రాముండు, నాపై నొకబాణము
వేసి రెండవబాణంబువేయునంతలోపల
నె, నేను, ఆ రామునిర క్తంబుఁద్రావెదను;

నీవ్రాటడిల్లి స్వస్థంబుగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథఁము. నిహనివ్యతి = చం
పును. శేషముసమానము.

రాముండు, రెండవబాణంబుచేత
నే, నన్నుజంపును; అటుపెమ్మటనేనునె
త్తురుద్రావవలెను (నేనతసిపై కుఱుకక
మున్నెనన్నతండుచంపివేయునే, నేనే
మిచేయుదుననుట) ఆలోచించి కార్య
ములేదు; స్వస్థముగానుండుము.

అని. తాత్పర్యము.

వధేన వై దాశరథే స్సుఖావహం

జయం తవా హతుం మహం యతిష్యే. ౩౯

హత్వాద రామం సహలక్ష్మణేన

ఖాదామి సర్వా హరియాధముఖ్యా

టీక॥ అహం = నేను; దాశరథే = రామునియొక్క; వధేన = చంపుటచేత

(“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము); తేవ=నీకు; సుఖావహం=సుఖముగలిగించునట్టి; జయం = జయమును; ఆహతుం=తెచ్చుటకు; అహం=నేను; యతిష్యే=ప్రయత్నించెదను. లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; రామం=రాముని; హత్వాచ=వంపియు; హరియాధముఖ్యా=వానరసమూహములలో ముఖ్యులగువారలను; సర్వా=అందఱను; భాదామి=భక్షించెదను.

నేను, రామునిజంపి, నీకు, సుఖకరంబగుజయంబుగల్గునట్లు ప్రయత్నింబునెదను; అట్లు రామలక్ష్మణులంజంపి, వానరశ్రేష్ఠులనందఱనుభక్షించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — వధేన=చచ్చుట

చేత; దాశరథే=రామునకు; తవ=నీయొక్క; జయం=జయమును; ఆహతుం=తెచ్చుటకు; అహం=నేను; యతిష్యే=ప్రయత్నించెదనులక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; స్థితం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; రామం= రాముని; హరియాధముఖ్యా=వానరశ్రేష్ఠులగు; సర్వా= అందఱను; హత్వాచ=పొందియు(హనహింసాగత్యోః); భాదామి= భక్షింతునా? జీవింతునా? యనుట.

నేను, ముందు రామునిచేహతుండనై, రాముండునిన్నుజయించునట్లు ప్రయత్నించెదను; యుద్ధంబున, రామలక్ష్మణులనువానరోత్తములనుంబొంది, యింకనుబ్రతుకుటెక్కడివి?

అని, తాత్పర్యము.

రమస్వ కామం పిబ చాగ్ర్యవారుణీం
కురుష్వ కార్యాణి హితాని విజ్వరః. ౪౦
సుయా తు రామే గమితే యమక్షయం
చిరాయ సీతా వశగా భవిష్యతి

టిక||త్వం(అధ్యాహృతము) — నీవు; కామం=యథేచ్ఛగా; రమస్వ=క్రిడింపుము. అగ్ర్యవారుణీంచ=శ్రేష్ఠుగుసురును; పిబ=త్రాగుము. విజ్వరః=పఠితాపములేనివాడనై; హితాని = ఇష్టముల

గు; కార్యాణి=పనులను; కురుష్వ=చేసికొనుము. మయా=నాచేత; రామే=రాముండు; యమక్షయం=యమునిగృహమును; గమితేతు = పొందింపఁబడగానే; సీతా=సీతాదేవి; చిరాయ=బహు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౮౧

స ౧౩

కాలము;వశగా=అధీనతఁబొందినది;భవిష్యతి=కాఁగలదు.

నీవుయథేచ్ఛగాఁగ్రీడింపుము;మంచిమద్యంబునుదాఁగుము; నీకిష్టములయినకార్యంబులంజేసికొనుచుండుము; నేనుబోయి గాముంజంపెదను; అంత, సీత, బహుకాలమునీ యధీనయయియుండఁగలదు. అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — మయాతు=నాచేతనే; ఇయం=ఈ; సీతా=సీత; రామే=రామునందు; అక్షయం=నాశము

లేనట్లుగా; గమితా = పొందింపఁబడినదై; చిరాయ=బహుకాలము; వశగా=అధీనతఁబొందినది; భవిష్యతి=కాఁగలదు. శేషముసమానము-

నేనె, ముందుమరణంబునొంది, నిన్నునుమరణంబునొందించి, సీతరామునింబొంది, బహుకాలము, రామునితో నుండునట్లుగావించెదను; నీవుయథేచ్ఛగాఁగ్రీడించుచుండుము- అని, కుంభకణ్ఠండు, రావణునితోఁజెప్పెను- అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వాదశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ ద్వాదశస్కంధాటిక,
ముగిసినది.

ॐ

త్రయోదశస్కంధప్రారంభః.

రావణం క్రుద్ధ మాజ్ఞాయ మహాపార్శ్వ మహాబలిః
ముహూత మనుసంచిత్య ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ మహాబలిః=అధికమయినబలి శక్తుండు; రావణం = రావణుని; ముగళి; మహాపార్శ్వః = మహాపా క్రుద్ధం = కోపించినవానిఁగా; అజ్ఞా

య=తెలిసికొని, ముహూర్తం=కొం
చెముసేపు; అనుసంచిత్య = ఆలో
చించి; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పు
గలవాడై, వాక్యం=మాటను; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

మహాబలశాలియగుమహాపార్శ్వం

డు, గావణండు కుంభకర్ణునిమాటలకుఁ
గోపంబునొందినాడని తెలిసికొని, కొం
చెముసేపు, అతనిఁ బ్రసన్నుంజేయను
పాయంబాలోచించి, చేతులుమొగు
డ్చుకొని, యిట్లుని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

యః ఖల్వపి వనం ప్రాప్య మృగవ్యాళ సమాకులమ్
స పిబే న్నధు సంప్రాప్తం స నరో బాలి శో భవేత్. ౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు("ఖలు" అను
నదివాక్యాలం కారాధము); మృగ
వ్యాళసమాకులం=మృగములచేతనుస
పములచేతనునిండిన; వనం=అడవిని;
ప్రాప్యపి=పోందియు; సంప్రాప్తం=
పోందఁబడిన; మధు= తేనియను; సపి
బేత్=త్రాగఁగఁడో; సః=అ; సరః =
మధ్యుండు; బాలిశః=మూఁఁడు; భ
వేత్=అగును.

ఎవ్వఁడు, తేనియత్రాగవతెనని
మృగంబుల తోను సర్పంబుల తోను
నిండియుండునడవికిఁబోయి, యచ్చ
టనెట్టకేలకుఁ జేనియసంపాదించి,
దానిం ద్రాగఁగ కుండునో, అతం
డు, మూఁఁడు. అట్లు, నీవు, సీతాస
మాగమంబుఁగోరి, యతిప్రయాసం
బున, సీతపదీసికొనివచ్చియు, సూర
కుండందగదు. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్వరస్యే శ్వరః కో న్తి తవ శత్రునిబహణ
రమస్వ సహవై దేహ్య శత్రూ నాక్రమ్య మూఢసు. ౩

టీక॥ శత్రునిబహణ=శత్రువులం
జంపునట్టిరావణుడా! ఈశ్వరస్య=ప్ర
భుండవగు; తవ=నీకు; ఈశ్వరః =
ప్రభుండు; కః=ఎవ్వఁడు; అస్తి=ఉ
న్నాడు? శత్రూ=శత్రువులను; మూ

ఢసు=తలయందు; ఆక్రమ్య= తొ
క్కి; వైదేహ్యసహ=సీతాదేవితోఁగూ
డ; రమస్వ=క్రిడింపుము.

శత్రువులంజంపునట్టిరావణుడా?
నీవె యీశ్వరుండవే; నిన్నడుగువాఁ

దెవ్వడు? శత్రువులతలబదొక్కిరి, సీతంగూడక్రీడింపుము. అని, తాత్పర్యము-

బలాతుగ-కుగట వృత్తే న వత్సస్వ సుమహాబల
ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం వై తథాభుజ్జ్వరపస్వచ. ౮

<p>టీక సుమహాబల= మిక్కిలియొసగి కమయినబలముగలరావణుడా! బలా త్=బలాతాగ-రమువలన; కుకుగటవృ త్తేన= కోడివ్యాపారముచేత; వత్స స్వ=ఉండుము. తథా=అట్లు; సీతాం= సీతను; (“వై” అనునదిపాదపూరణౌ భాము); ఆక్రమ్యాక్రమ్య= ఆక్రమిం చి యాక్రమించి; భుజ్జ్వ= భోగింపు</p>	<p>ము. రమస్వచ= సంతోషంబును బొం దుము. సుమహాబలండువగు రావణుడా! సీ తయొప్పకున్నను, కుకుగటంబుపగిది, బ లాతాగ-రంబున, సీతనాక్రమించి, పలు మాటుక్రీడించి, సంతోషంబు నొందు ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

లబ్ధ కామస్య తే పశ్చ దాగమిష్యతి యద్యయమ్
ప్రాప్త మప్రాప్త కాలంవా సర్వం ప్రతినహిష్యసి. ౫

<p>టీక లబ్ధకామస్య= పొందఁబడినకో రిగల; తే= నీకు; పశ్చత్=పిమ్మట; యత్=ఏ; భయం=భయము; ఆగమి ష్యతి=రాగలదో; తత్ (అధ్యాహృ తము)=దానిని; ప్రాప్తం= పొందఁబ డినదానిగాని; అప్రాప్తకాలంవా = పొందఁబడనికాలముగలదాని గాని,</p>	<p>రాబోవుదానిని గానియనట; సర్వం= అంతను; ప్రతినహిష్యసి=ఓర్వంగలవు. ఇట్లునీవు, కోరిక నెరవేర్చుకొన్నపి మ్మట, నీకేదై నభయము సంభవించు నేని, యదివచ్చినగానిమ్ము; లేకరాం బోవునదిగానున్న నుండనిమ్ము; నీకేది యులత్స్యములేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కుంభకణ్ఠ స్సహస్థాభి రింద్రజిచ్చ మహాబలః
ప్రతిషేధయితుం శక్తా సవజ్ఞిమపి వజ్ఞిణమ్- ౬

టీక||అస్తాభిస్సహ = మాతోగూడ; కుంభకణ్ఠశ్చ = కుంభకణ్ఠండు

ను; మహాబలిః = అధికమయినబలముగ
ల; ఇంద్రజిచ్చ = ఇంద్రజిత్తును; సవ
జ్రం = వజ్రాయుధముతోఁగూడిన, వ
జ్జిగముపి = దేవేంద్రునైనను; ప్రతాపేధ
యితం = కొట్టుటకు; శక్తా = సమ
ధులు.

కుంభకణ్ఠాండును, మహాబలుండ
గునింద్రజిత్తును, వీరలిరుపురై, మమ్ముం
గూడి, వజ్రాయుధంబుధరించి దేవేం
ద్రుండువచ్చినను, బ్రహారింపంజాలుదు
రు-అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్యం వా భేదం వా ౨ కుశలైః కృతమ్
సమతిక్రమ్య దండేన సిద్ధిమథేషు రోచయ. ౨

టీక॥ అకుశలైః = అసమధుల
చేత, కృతం = చేయఁబడిన; ఉ
పప్రదానం = ఇచ్చుటనుగాని; సాం
త్యం వా = మంచిమాటనుగాని; భేదం
వా = భేదోపాయమునుగాని; సమతిక్ర
మ్య = అతిక్రమించి; దండేన = దండో
పాయముచేత; అథేషు = కార్యముల
యందు; సిద్ధిం = సిద్ధిని; రోచయ =

కొరుము.
యుద్ధంబుసేయఁజేతఁగాని వారలే
ర్పఱచిన దానంబునుగాని సామమును
గాని భేదంబునుగాని యీమాండుపా
యంబులనువిడిచి, దండోపాయంబున
నె, కార్యసిద్ధిహించుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఇహ ప్రాప్తా వయం సర్వా శత్రూంస్తవ మహాబల
వశే శస్త్ర ప్రతాపేన కరిష్యామో న సంశయః. ౮

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబల
ముగలరావణుడా! వయం = మేము;
ఇహ = ఇచ్చటికి; ప్రాప్తా = వచ్చిన;
తవ = నీయొక్క; శత్రూ = శత్రువుల
ను; సర్వా = అందఱను; శస్త్రప్ర
తాపేన = శస్త్రబలముచేత; వశే =

అధీనతయందు; కరిష్యామః = చేయు
దుము. సంశయః = సంశేహము; న =
లేదు.

మహాబలుండవగు రావణుడా! మే
మునీశత్రువులు; ఇచ్చటికిరాగానే, వా
రలనందఱను, శస్త్రబలంబుననీకువశీ

కృశులం గావించెదము ; సందేహానితోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-
ములేదు-అని, మహాపార్శ్వండురావ

ఏవముక్తస్తదా రాజా మహాపాశ్వేన రావణః

తస్య సంపూజయత్ వాక్యమిదం వచనమబ్రవీత్. ౯

టీక॥ రాజా=రాక్షసరాజుండగు; చనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను-
రావణః=రావణుండు; తదా=అప్పు రాక్షసరాజుండగురావణుండు ,
దు; మహాపాశ్వేన= మహాపార్శ్వ అప్పుడు, మహాపార్శ్వండుచెప్పినమా
నిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబ టనువిని, సంతోషించి, యతనింబొగ
డినవాఁడై; తస్య = ఆమహాపాశ్వని డుచునీమాటంజెప్పెను.
యొక్క; వాక్యం=మాటను; సంపూ అని, తాత్పర్యము.
జయత్=పూజింపుచు; ఇదం=ఈ; వ

మహాపార్శ్వ నిబోధ త్వం రహస్యం కించి దాత్తనః

చిరవృత్తం తవాఖ్యాన్యే యదవాప్తం మయా పురా. ౧౦

టీక॥ మహాపార్శ్వ = మహాపా లమప్పుడు జరిగినసంగతిని; ఆఖ్యాన్యే-
శ్వఁడూ! ఆత్మనః=నాయొక్క; కించి చెప్పెదను.
త్=ఒకానొక; రహస్యం= రహస్యము మహాపాశ్వఁడూ! నాయందొక్క-
ను; త్వం=నీవు; నిబోధ= ఎఱుంగుము. రహస్యంబున్నది ; నీవెఱింగి యుండు
పురా=మునుపు; మయా = నాచేత; ము; మున్నునేవొకటి చేసియున్నాను;
యత్=ఏది; అవాప్తం= పొందఁబడిన బహుకాలమయినది; చెప్పెదను విను
దో; తత్=అట్టి; చిరవృత్తం=బహుకా ము. అని, తాత్పర్యము.

పితామహస్య భవనం గచ్ఛంతీం పుంజికన్థలామ్

చంచూర్యమానౌ మద్రాక్ష మాకాశేగ్ని శిఖామివ. ౧౧

టీక॥ అహం(అధ్యాపృతము)-నేను; పితామహస్య = బ్రహ్మదేవునియొ

కగ్రఃభవనం = ఇంటినిగూచిక; గచ్ఛం

తిని.

తీం=పోవుచున్నదియు; చంచూర్యమా

నేనొకప్పుడు, నాభయంబున, దా

కాం= దాఁగిదాఁగిపోవుచున్నదియు;

గిదాఁగిబ్రహ్మదేవునింటికి బోవుచునా

అకాశే=అకాశమునందు; అగ్నిశిఖామి

కాశంబుననగ్నిజ్వాలవలెనెలుంగుచున్న

వ(స్థితాం)= అగ్నిజ్వాలయఁబోలెను

పుంజికస్థలయనునప్పరసనుమిన్నంగంటి

న్నదియునగు; పుంజికస్థలాం=పుంజికస్థ

ని. అని, తాత్పర్యము.

లయనునప్పరసను; అద్రాక్షం= చూచి

సా ప్రసవ్యా మయా భుక్తా కృతా వివసనా తతః

స్వయంభుభవనం ప్రాప్తా లోభితా నశినీ యథా. ౧౨

టీక||తతః=అటుపిమ్మట; సా = ఆ

టిని; ప్రాప్తా=పొందినది.

పుంజికస్థల; మయా = నాచేత; ప్రస

అంత, నేనాపుంజికస్థలను బలా

వ్యా=బలాత్కారముగా; వివసనా=ది

త్కారంబునదిగంబరగాఁజేసి భోగిం

గంబరగా; కృతా=చేయఁబడినదై; భు

చితిని; అంత, నదివాఁడిన తామరత్రూఁడు

క్తా=భోగింపఁబడినది. లోభితా = నల

వలెదీనయ్యి బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బో

పఁబడిన; నశినీయథా= తామరతీఁగవ

యినది. అని, తాత్పర్యము.

లె; స్వయంభుభవనం= బ్రహ్మదేవుని

తస్య తచ్చ తదా మన్యే జ్ఞాత మాసీ న్మహాత్మనః

టీక||తచ్చ = ఆసంగతియు; తస్య=

దను.

ఆ; మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావ

మహాత్ముండగు నాబ్రహ్మదేవునకు,

ముగలబ్రహ్మదేవునకు; జ్ఞాతం = తెలి

ఆసంగతిఁజెలిసినట్లుతోచుచున్నది.

యఁబడినది; ఆసీత్=అయినది. ఇతి(అ

అని, తాత్పర్యము.

ధ్యాహృతము)=అని; మన్యే=తలంచె

అథ సంకుపితో దేవో మా మిదం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౩

టీక॥ అథ=అంత; దేవః = బ్రహ్మదేవేష్వరు.

పుండ్రు; సంకుపితః=మిక్కిలియుగ్రోపిం అంత, బ్రహ్మదేవుండు, మహాకో
చినవాడై; మాం = నన్నుఁగూర్చి; ఇ పంబునొంది, నన్నుఁగూర్చి యీమా
దం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్ర భృతి యా మన్యాం బలా న్నారీం గమిష్యసి
తదా తే శతధా మూర్ధాః ఫలిష్యతి న సంశయః ౧౪

టీక॥ అద్యప్రభృతి=ఇదిమొదలు; అ ము; న-లేదు.
న్యాం=ఇతరయైన; యాం=ఏ; నా ఇదిమొదలు, నీవిట్లు పరస్త్రీని బ
రీం=స్త్రీని; బలాత్ = బలాత్కారము లాత్కారంబునంబొందుదువేని, యప్పు
వలన; గమిష్యసి; పొందుదువో; తదా= డె, నీతలనూటవ్రయ్యలయి పగులం
అప్పుడె; తే=నీయొక్క; మూర్ధాః=త గలదు, సంజేహంబులేదు. అని, బ్రహ్మ
ల; శతధా=నూటవ్రయ్యలుగా; ఫలి జేవుండుచెప్పెను.
ష్యతి=పగులును. సంశయః= సంజేహ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యహం తస్య శాపస్య భీతః ప్రసభమేవ తామ్
నారోపయే బలా త్ప్రీతాం వై దేహీం శయనే శుభే. ౧౫

టీక॥ అహం=నేను; ఇతి=అని; త మువలన; శుభే= సుందరంబునగు; శ
స్య=ఆబ్రహ్మదేవునియొక్క; శాపస్య= యనే=పాస్తువందు; నారోపయే=ఎ
(పంచమ్యథామందుషష్ఠి) శాపమువల క్కొంచుకొనకున్నాను.
న; ప్రసభమేవ= బలాత్కారముగా నేను, బహుకష్టంబుననాశాపంబున
నె; భీతః= భయపడినవాడనై; వై దే కుభయపడియె, నీతనుబలాత్కారంబు
హీం = విదేహరాజుకూతురగు; నీ నంబొందకున్నాను.
తాం=నీతను; బలాత్ = బలాత్కార అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యే వ మే వేగో మారుత స్యేవ మేగతిః
వై తద్దాశరథిర్వేద హ్యసాదయతి తేన మామ్. ౧౬

టీక॥ సాగరస్యేవ=సముద్రముయొక్క పొందుచున్నాడుగదా!

కగ్రవలె; మే=నాయొక్క; వేగః=వేగమును; మారుతస్యేవ=వాయువుయొక్క వాయువునకుంబోలె వేగంబును కగ్రవలె; మే=నాయొక్క; గతిః=గమనమును; ఏతత్=దీనిని; దాశరథిః=రాష్ట్రముండు; నవేదః=ఎఱుంగఁడు; తేన=దానిచేత; చూం=నన్ను; ఆసాదయతిహి=

సముద్రంబునకుంబోలె గమనంబునునాకున్నదని రామునకుఁ దెలియదు; కావున నేనాపైకి వచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సింహ మివాసీనం సుప్తం గిరి గుహశయే
క్రుద్ధం మృత్యు మివాసీనం ప్రబోధయితు మిచ్ఛతి. ౧౭

టీక॥ యస్తు=ఎవ్వఁడయితే; గిరిగుహశయే=పర్వతగుహమధ్యంబునందు; సుప్తం=నిదురించిన; సింహమివాసీనం=సింహమువలెనున్నవాఁడను; సుప్తం(అధ్యాహృతము)=నిదురించిన; మృత్యుమివాసీనం=మృత్యువువలెనున్నవాఁడను; క్రుద్ధం=కోపస్వభావుండనగు; చూం=నన్ను; ప్రబోధయితుం=మేలుకొలుపుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; సఃకీదృశః(అధ్యాహృతము)=అ

తంజెట్టివాఁడు?
ఆరాముండు, పర్వతగుహయందు నిదురించుచున్నసింహంబును, నిద్రలేపునట్లు, నిద్రవోయియున్న మృత్యువును మేలుకొల్పునట్లు, ఊరకున్నయతికోప నుండగునన్నుకావలెనని ఛరికొల్పుచున్నాఁడే, అతంజెట్టివాఁడు? ఏమియుఁ దెల్పిలేనివాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

న మత్తో నిశితాబాణా ద్విజిహ్వ సేవ పన్నగాన్
రామః పశ్యతి సంక్రామే తేన మా మభిగచ్ఛతి. ౧౮

టీక॥ రామః=రాముఁడు; సంక్రామ్య=హ్రస్వం=రెండునాలుకలుగల; పన్నగాని మే=యుద్ధమునందు; మత్తః=నావలన; వ(నిశితాబాణ)=సర్పములువలెనున్నవి నిశితాబాణ=తీక్షణములుననియు; ద్విజిహ్వ=ద్విజిహ్వమునగు; బాణా=బాణములను; నప

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౮౯

స ౧౩

శృతి = చూడలేదు. లేన = అందుచేత;
మాం = నన్నుగూర్చి; అభిగచ్ఛతి = వచ్చుచున్నాడు.

ఇదివఱకెన్నందును, రాముండు, యుద్ధంబున, సపరాజులుంబోలెడి దీక్షంబు

లయిన వాబాణంబులంగని మెఱుంగఁడు; కావుననే, యిప్పుడునామీదికి వచ్చుచున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

క్షీప్రం వజ్రోపమై ర్భ్రాజై శ్శతధా కామూర్కచ్యుతైః
రామ మాదీపయిష్యామి ఉలాగభి రివ కుంజరమ్. ౧౯

టీక || క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; శతధా = నూలునూలులుగా; కామూర్కచ్యుతైః = ధనుస్సుననుండిఞాతిన; వజ్రోపమైః = వజ్రముతోఁబోల్చిగల; భ్రాజైః = బాణములచేత; రామం = రాముని; ఉలాగభిః = కోటివికట్టెలచేత; కుంజరమివ = ఏనుంగునువలె; ఆదీపయిష్యామి = వెలింగించెదను.

ఇంక, శీఘ్రంబుగానే, యేనుంగుల పెఁగొటివికట్టెలువేయునట్లు, రామునిపై, వజ్రంబువంటి పెక్కు బాణంబులంప్రయోగించెదను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛాస్య బల మాదాస్యే బలేన మహతావృతః
ఉదయక్ సవితా కాలే నక్షత్రాణాం వివ ప్రభామ్. ౨౦

టీక || అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నైస్యముచేత; వృతః = చుట్టబడినవాడనై; ఉదయక్ = ఉదయించుచున్న. సవితా = సూర్యుడు; కాలే = ప్రాతఃకాలమునందు; నక్షత్రాణాం = నక్షత్రములయొక్క; ప్రభామివ = కాంతినివలె; ఆస్య = ఈ రాము

నియొక్క; తత్ = ఆ; బలంచ = నైస్యమునుగూడ; ఆదాస్యే = ఖండించెదను. మఱియుఁ బ్రాతఃకాలంబున నుడితుండగుసూర్యుండు, నక్షత్రంబులకాంతింబోగొట్టునట్లు, నేనుగొప్పనైస్యంబుగూడి, రామునియావాసరనైస్యంబునుగూడఁజక్కారచెదను. అని, తాత్పర్యము.

ని వాసవేనాపి సహస్ర చక్షుషా
 యుధా స్తి శక్యో వరుణేన వా పునః
 మయాత్వియం బాహుబలేన నిజీకతా
 పురీ పురా వై శ్రవణేన పాలితా. ౨౧

టీక॥ సహస్రచక్షుషా = వేయికం పఠబడినది.

ద్లుగల; వాసవేనాపి=ఇంద్రునిచేతను; వేయికండ్లుగలదేవేంద్రుడుగానివరు
 పునః=మఱియు; వరుణేనవా=వరుణు ణుండుగాని యుద్ధంబున, నాయెదుట,
 నిచేతను; యుధా = యుద్ధముచేత; శ నిలవలేనైరి; మఱియు, నేనుగు బేరునిం
 క్యో=అలవియుగువాడను; నాస్తి=కా గూడజయించి, యతనిచే బాలితంబ
 ను. పురా=మున్ను; వై శ్రవణేన= కుబే గు నీలంకాపురింగొంటిని; ఇంక , మను
 రునిచేత; పాలితా=రక్షింపఁబడిన ; ష్యుండగురాముండు నాకెంత మాత్ర
 ఇయం=ఈ; పురీతు = లంకాపట్టణము ముఁగిని, రావణుండు మహాపార్శ్వని
 ను; మయా=నాచేత; బాహుబలేన = నితోడఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 భుజబలముచేత ; నిజీకతా= జయిం

ఇత్యాహే, శ్రీమద్రామానుజే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, త్రయోదశస్కంఠే.

ఇది, సప్తపాదము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయోదశస్కంఠిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౯౧

స ౧౪

అ

చ తు ద క శ స గ క ప్రా రం భః.

నిశాచరేంద్రస్య నిశమ్య వాక్యం
స కుంభకణ్ణస్య చ గజీతాని
విభీషణో రాక్షసరాజముఖ్య
మువాచ వాక్యం హిత మథాయు క్తమ్. ౧

టీక సః=ఆ=విభీషణః=విభీషణుః	గూడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; ఉ
దు; నిశాచరేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండ	వాచ=చెప్పెను.
గురావణునియొక్క; వాక్యం= మాట	అంతవిభీషణుండు, రాక్షసేశ్వరుం
ను; కుంభకణ్ణస్య= కుంభకణ్ణునియొ	డగురావణునిమాటను, కుంభకణ్ణ
క్క; గజీతానిచ=గజజనలను; నిశ	నిగజజనలనువెని, గావణంజూచి, హి
మ్య=విని; రాక్షసరాజముఖ్యం= రా	తంబునుబరమాధకసంయుతంబునగు,
క్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుండగు రావణుని	నీమాటంజెప్పెను.
గూర్చి; హితం=మేలుగలిగించునదియు;	అని, తాత్పర్యము.
అథాయుక్తం = పరమాధకముతో	

వృతోహి బాహ్వంతరభోగరాశి
శ్చింతావిష సుస్థితతీక్ష్ణదంష్ట్రః
పంచాంగుళీపంచశిరోతికాయః
సీతామహాహిస్తవ కేన రాజక. ౨

టీక రాజక=రాక్షసరాజుండవ	కఱకులయినకోటిలుగలదియు; పంచాం
గురావణుడా! బాహ్వంతరభోగరా	గుళీపంచశిరోతికాయః= అయిదువే
శిః= వక్షస్థలమనుపడగగలదియు; చిం	ల్లనుఅయిదుతలల పెద్దదేహముగలది
తావిషః = చింతయను విషముగలది	యైనగు ; సీతామహాహిః=సీతయను
యు; సుస్థితతీక్ష్ణదంష్ట్రః=చిఱునగవను	గొప్పసర్పము; తవ=(తృప్తియాధకమం

దుష్కృతి) నీచేత; కేన=ఎందుచేత; వృ
తః=కోరబడినది. “హ” అనునదిపా
దభూతాధికము.

రాక్షస గాఢజడవగురావణుడా!
వక్షస్థలమును పడగగలదియుఁ జింత
యనువిషంబుగలదియుఁ జీలునగవనుక

జకుకోటలుగలదియు, నుఁఖవశంబునఁ
దలగడగాఢజేయఁబడిన హస్తంబునంద
లియిదువేళ్లను అయిదుతలలుగలిగి
నదియునగు, సీతయనుగొప్పసర్పమునే
లకోరితివి?

అని, తాత్పర్యము.

యావన్నలంకాం సమభిద్రవంతి
వలీయఖాః పర్వతకూటమాత్రాః
దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ నఖాయుధాశ్చ
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ ౩

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; దం
ష్ట్రాయుధాశ్చైవ = దంతములేయా
యుధముగాఁగలవారలును; నఖాయు
ధాశ్చ = గోల్లె యాయుధములు గాఁగ
లవారలును; పర్వతకూటమాత్రాః =
పర్వతశిఖరంబులంతటివారలునగు; వలీ
యఖాః = వానరులు; లంకాం = లంకను
గూర్చి; సమభిద్రవంతి = రావో; తా
వత్ (అధ్యాహృతము) = అంతలోపల;

మైథిలీ = సీతాదేవి; దాశరథాయ = రా
మునికొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబ
డుఁగాక.

దంతంబులును నఖంబులునెఱుఁయు
ధంబులుగాఁగల పర్వతశిఖరాకారుల
గువానరులు, లంకకు రాకమున్నె, సీతా
దేవిని గామునకొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

యావన్నగృహంతి శిరాంసి బాణా
రామేరితా రాక్షసపుంగవానామ్
వజ్రోపమా వాయుసమానవేగాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౪

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; వజ్రోపమాః = వజ్రములతోఁబోలి-గలవియు;

వాయుసమానవేగాః - వాయువుయొక్క వేగముతో సమానమైన వేగముగల:	వి; దాశరథాయ = రామునికొఱకు; ప్ర
యనగు; రామేరితాః = రామునిచేఁబ్ర	దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.
యోగింపఁబడిన; బాణాః = బాణములు;	రాముండు, వజ్రసమానంబులును
రాక్షసపుంగవానాం = రాక్షసశ్రేష్ఠుల	వాయువునకుంబోలె వేగంబుగలవియు
యొక్క; శిరాంసి = తలలను; నగృహం	నగుబాణంబులుప్రయోగించి, రాక్షసో
తి = గ్రహింపహా; తావత్ (అధ్యాహ్న	త్తములశిరస్సులంద్రుంచుటకుమున్నె, నీ
తము) - అంతలోపల; మైథిలీ = నీతాదే	తాదేవిని రామునికొసంగుము.
	అని, తాత్పర్యము.

భిత్వా స తావత్ప్రవిశంతి కాయం
ప్రాణాంతికాస్తే శనితుల్యవేగాః
శితాశ్వరా రాఘవవిప్రయుక్తాః
ప్రహస్తతేనైవ వికశ్తసే త్వమ్. ౫

ఉక్తి ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! పా	వత్" అనునదివాక్యాలంకారార్థము)
ణాంతికాః = ప్రాణనాశముసేయునవి	తేనైవ = అందుచేతనే; త్వం = నీవు; విక
యు; అశనితుల్యవేగాః = పిడుగుతోస	శ్తసే = పొగడుకొనుచున్నావు.
మానమయిన వేగముగలవియు; శి	ప్రహస్తుఁడా! ప్రాణహరంబులును
తాః = తీక్షణములునగు; రాఘవవిప్రయు	బిడుగువంటి వేగంబుగలవియును దీక్ష్యం
క్తాః = రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన; శ	బులునగు రామునిబాణంబులు, ఇంకను,
రాః = బాణములు; తే = నీయొక్క; కా	నీదేహంబుభేదింపకున్నవి; కావుననే,
యం = దేహమును; భిత్వా = భేదించి; న	నీవిట్లాస్త్రస్తుతిచేసికొనుచున్నావు.
ప్రవిశంతి = ప్రవేశింపకున్నవి (" తా	అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకణేంద్రజితౌ స రాజా
తథామహాపార్శ్వమశ్వాదరౌవా
నికుంభకుంభౌచ తథాతికాయ
స్సాతుం నశక్తాయధి రాఘవస్య. ౬

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

రాఘవస్య = రామునియొక్క; యు
ధి = యుద్ధమునందు; స్థాతుం = నిలుచు
టకు; కుంభకణ్డేంద్రజిత్తు = కుంభక
ణ్డేందుసుద్రజిత్తును; న(శక్త) = స
మర్థులుకారు. రాజా = రావణుండు;
న(శక్తః) = సమర్థుండుకాఁడు. త
థా = అట్లు; మహాపాశ్వమహేంద్రాదౌ
వా = మహాపాశ్వమహేంద్రులును
గాని; కుంభకుంభౌద = నికుంభుండును
గుంభుండును; తథా = అట్లు; అతికా

యః = అతికాయుండును; నశక్తః = స
మర్థులుకారు.

కుంభకణ్డేందుగాని యింద్రజిత్తు
గాని రాక్షస రాజుండగురావణుండు
గాని, మహాపాశ్వ మహేంద్రులుగా
నినికుంభుండుగుంభుండుగానియతికా
యుండునుగాని. యెవ్వరునుయుద్ధంబున
రామునెదుటనిలువంజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

జీవంస్తు రామస్య న మోక్ష్యసేత్వం
గుప్త స్సవిత్రా పృథవా మరుద్భిః
న వా సవస్యాంక గతో న మృత్యో
నాభో న పాతాళ మను ప్రవిప్త్తిః. ౭

టీక||త్వం = నీవు; జీవంస్తు = బ్రతికి
యున్నవాఁడవైమాత్రము; సవిత్రా =
సూర్యునిచేతనుగాని; అథవా = లేక; మ
రుద్భిః = దేవతలచేతనుగాని; గుప్తః =
రక్షింపఁబడినవాఁడవయ్యు; రామ
స్య(రామేణ) = రామునిచేత; నమో
క్ష్యసే = విడువఁబడవు; వాసవస్య = ఇ
దునియొక్క; అంకగతః = తొడనుబొం
దినవాఁడవైనను; న(మోక్ష్యసే) = వి
డువఁబడవు. మృత్యోః = మృత్యువుయొ
క్క; అంకగతః (అధ్యాహృతము) =
తొడనుబొందినవాఁడవైనను; న(మోక్ష

సే) = విడువఁబడవు నభిః = ఆకాశము
నుగాని; పాతాళం = పాతాళమునుగా
ని; అను ప్రవిప్త్తిః = ప్రవేశించినవాఁడవై
నను; న(మోక్ష్యసే) = విడువఁబడవు.

నీకుసూర్యుడతోడవచ్చినను దే
వతలందఱుండోడ్పడినను, నీవు, దేవేం
దురొడవైగూర్చుండినను, మృత్యువు
తొడవై గూర్చుండినను, ఆకాశంబు
బ్రవేశించినను, పాతాళంబు జొచ్చి
నను, రాముండు, నిన్ను బ్రాణంబుతోవి
డువఁడు. అవశ్యముచంపును; అని, విభీ
షణుండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౯౫

స ౧౪

నిశమ్య వాక్యం తు విభీషణస్య
తతః ప్రహస్తో వచనం బభాషే

టిక|| ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు; విభీషే = పలికినను.
షణస్య = విభీషణునియొక్క; వాక్యం = ప్రహస్తుండు, విభీషణుండు చెప్పిన
మాటను; నిశమ్యతు = విన్నంతనె; త మాటన విని, యంత, నీమాటంజెపె
తః = అంత; వచనం = మాటను; బభాషు. అని, తాత్పర్యము.

స నో భయం విత్తన దైవతేభ్యో
స దానవేభ్యో హ్యథవా కుతశ్చిత్. ౮

టిక|| సః = మాకు; భయం = భయ భయమును; నవిత్తహే (విత్తః) = ఎటుం
ము; దైవతేభ్యః = దేవతలవలన; న = గము. గదా!
లేదు, దానవేభ్యః = దానవులవలన; దేవతలవలన గాని దానవుల వల
న = లేదు. అథవా = లేక; కుతశ్చిత్ = న గాని యెవ్వరివలనను గాని మాకుభ
ఎందును; భయం (అధ్యాహృతము) = యంబు లేదు. అని, తాత్పర్యము.

స యక్షగంధర్వమహారగేభ్యో
భయం న సంఖ్యే పతగోత్రమేభ్యః
కథన్తు రామా ద్భవితా భయం నో
నరేంద్రపుత్రా త్సమరే కదాచిత్. ౯

టిక|| సః = మాకు; సంఖ్యే = యుద్ధ స; రామాత్ = రామునివలన; సమరే =
మునందు; భయం = భయము; యక్షగం యుద్ధమునందు; కదాచిత్ = ఒకప్పుడైన
ధర్వమహారగేభ్యః = యక్షులవలన ను; భయం = భయము; కథన్తు = ఎట్లు;
నుగంధర్వులవలనను పెద్దసంఖ్యములవల భవితా = కాగలదు?
నను; న = లేదు. పతగోత్రమేభ్యః = పక్షు యక్షులవలన గాని గంధర్వులవలన
లలోను త్తమమగువానివలనను; న = లే గాని యొరగంబులవలన గాని పక్షిసం
దు, నరేంద్రపుత్రాత్ = రాజుకొడుకై ఘంబులవలన గాని, మాకు యుద్ధంబున

నెంతమాత్రముభయంబులేదు; ఇంకమ | అనమాకేమిభయము? అని, ప్రహస్తుండు
నువ్వుండగురాచపిల్లకాయ రామునివ | విభీషణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

ప్రహస్తవాక్యం త్వహితం నిశమ్య

విభీషణో రాజహితానుకాంక్షీ

తతో మహాత్మా వచనం బభాషే

ధర్మాధర్మకామేషు నివిష్టబుద్ధిః. ౧౦

టీక|| మహాత్మా = పూజ్యమయిన | నబుద్ధిగలవాఁడై; వచనం = మాటను; బ
స్వభావముగలవాఁడును; రాజహితా | భాషే = చెప్పెను.
నుకాంక్షీ = రాజుమేలునుగోరువాఁడు | మహాత్ముండును రావణుని మేలుకో
నగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; అహితం = | రువాఁడునగువిభీషణుండు, రాజునకుఁగి
కీడుగలిగించునట్టి; ప్రహస్తవాక్యం = ప్ర | డుగలిగించునట్టిప్రహస్తునిమాటనువిని,
హస్తునిమాటను; నిశమ్యతు = విన్నంత | ధర్మాధర్మకామంబుల మూడింటినింజ
నె; తతో = అంత; ధర్మాధర్మకామేషు = | క్క-౯గానాలోచించి, యీమాటం జె
ధర్మమునందును అధర్మమునందును గా | ప్పెను. అని; తాత్పర్యము.
మమునందును; నివిష్టబుద్ధిః = డించబడి

ప్రహస్త రాజాచ మహేందరశ్చ

త్వం కుంభకణశ్చ యథా ధర్మజాతమ్

బ్రవీథ రామంప్రతి తన్నశక్యం

యథాగతి స్వగ్మ మధర్మబుద్ధేః. ౧౧

టీక|| ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా; రా | మును; యథా = ఎట్లు; బ్రవీథ = చెప్పుచు
జాచ = రాక్షసరాజుండగురావణుండు | న్నారో; తత్ = అది; అధర్మబుద్ధేః =
ను; మహేందరశ్చ = మహేందరుండును; | అధర్మంబునందు బుద్ధిగలవానికి; స్వ
త్వం = నీవును; కుంభకణశ్చ = కుంభక | గ్మం = స్వగ్మమునుగూచి; గతిర్య
ణుండును; అధర్మజాతం = కార్యజాత | థా = పోవుటవలె; రామంప్రతి =

రామునిగూర్చి; సశక్త్యం=అలవికాదు.

ప్రహస్తుడా! నీవును, రావణుండును మహూదరుండును గుంభకణ్ణండును, జెప్పకార్యము, అథమిన్దునకు స్వ

గఁ గమనంబు సిద్ధింపనట్లు, రామునివిషయమయి యెంతమాత్రము, సఫలముకానేరదు. అని; తాత్పర్యము-

వధస్తు రామస్య మయా త్వయావా

ప్రహస్త సర్వై రపి రాక్షసై ర్వా

కథం భవే దథవిశారదస్య

మహాణ్ణవం తతున్ మివా స్తవస్య. ౧౨

టీక|| ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా! మయా=నాచేతఁగాని; త్వయావా=నీచేతఁగాని; సర్వైః=సమస్తులయిన; రాక్షసై రపివా = రాక్షసులచేతనుం గాని; అథవిశారదస్య=కార్యములయందుఁ బండితుండగు; రామస్య=రామునియొక్క; వధస్తు=చంపుటయు; అస్థవస్య=తెప్పలేనివాని; మహాణ్ణవం=మహాసముద్రమును; తతున్=దాటుటకు;

శక్తిః (అఘ్యాహృతము) ఇవ = సామక్యమువలె; కథం=ఎట్లు; భవేత్ = అగును?

ప్రహస్తుడా! తెప్పకొయ్యయి ననులేనివానికి మహాసముద్రంబు దాటనలవిగానట్లు, నాకుఁ గానినీకుఁ గాని, రాక్షసులయందఱకుం గాని, కార్యదక్షుండగు రాముని వధింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ధమఁ ప్రధానస్య మహారథస్య

ఇత్వౌకువంశప్రభవస్య రాజ్ఞః

ప్రహస్త జేవాశ్చ తథావిధస్య

కృత్యేషు శక్తస్య భవంతి మూఢాః. ౧౩

టీక|| ప్రహస్త = ప్రహస్తుడా! ధమఁ=ప్రధానస్య=ధమఁ మేపిధానము గాఁగలవాఁడును; మహారథస్య=తన్ను సుసారథిని గుఱ్ఱంబులనురక్షించు కొను

చుంబదునొకండు వేలమందివిలుకాండ్ర
తోబోరు వాడును ; ఇత్వోకువంశ
ప్రభవ్య = ఇత్వోకువంశమే కార
ణముగాఁ గలవాడును ; తథావిధ
స్య = అట్టివాడును ; శక్తస్య =
సమర్థుఁడును ; రాజ్ఞః = జనరం
జనము సేయువాడునగు రామునియొ
క్క ; కృత్యేషు = కార్యములయందు;
దేవాశ్చ = దేవతలునుగూడ ; మూ
ఢాః = మోహము నొందిన వార
లు; భవంతి = అగుచున్నారు.

ప్రహస్తుడా! పరమ ధామికుం
డును దన్నును సారిధి గుఱ్ఱంబులనుం

గాపాడుకొనుచుఁ బదునొక్కండువే
లమంది విలుకాండ్రతో బోరంజాలిన
వాడును బరాక్రమనిధానంబగు నిత్వో
కువంశంబునంబుట్టినవాడును అట్లు వి
రాధుండుఁగబంధుండువాలియు మొద
లగుననేక మహావీరులనువధించినట్టిమ
హాపరాక్రమశాలియును మహా సమ
ర్థుండును జనరంజనంబుసేయువాడు
నగు రామునియొదుట, యుద్ధంబున, దేవ
తలుం గూడ మోహితులగుదురు; ఇంక
మన మెంతమాత్రము వారలము?

అని, తాత్పర్యము.

తీర్ణా నతా య త్తవ కంకపత్రా

దురాసదా రాఘవవిప్రముక్తాః

భిత్వా శరీరం ప్రవిశంతి బాణాః

ప్రహస్త తేనైవ వికత్తసే త్వమ్. ౧౪

టిక|| ప్రహస్త = ప్రహస్తుడా ! తీ
ర్ణాః = కఱకుగలవియు; నతాః = వంగినవి
యు; కంకపత్రాః = కంకపత్రంబులతోఁగ
లగలవియు; దురాసదాః = చేనక రాని
వియునగు; రాఘవవిప్రముక్తాః = రా
మునిచేవిడువఁబడినవగు; బాణాః = బా
ణములు; తవ = నీయొక్క; శరీరం = దే
హమును; భిత్వా = భేదించి; ప్రవిశంతి

(ఇతి)యత్ = ప్రవేశించుచున్నవనునది
యేదిగలదో; తేనైవ = అందుచేతనే;
త్వం = నీవు; వికత్తసే = పొగడుకొనుచు
న్నావు.

ప్రహస్తుడా! తీర్ణంబులును నతప
ర్వంబులును గంకపత్ర తోక్కలుగట్టినవి
యు, మహావేగంబులగుటచేదురాసదం
బులునగు రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౯౯

స ౧౪

బాణంబులు, నీదేహంబును, భేది-చిప్ర తిచేసికొనుచున్నావు. అని తాత్పర్యము.
వేశంపంగలపు; కావుననే, నీవిట్లాత్తును

స రావణో నాతిబల స్త్రిశీరో
స కుంభకణోఽస్య సుతో నికుంభః
స చంద్రజి ద్దాశరథిం ప్రసోధం
శ్వం వా రణే శక్రసమం సమథాః. ౧౫

టిక॥ రణే=యుద్ధమునందు; శక్రస మధుఁడుకాఁడు ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్ర
మం=చేవేందు; సుతోసమానుండగు; దా జిత్తుగాని; శ్వంవా=నీవుగాని; సర్వే
శరథిం=రాముని; ప్రసోధం=ఓచుట (అధ్యాహృతము)=అండలును; నసమ
కు; రావణః=రావణుఁడు; న(సమర్థం)= ధాఁ=సమధులుకారు.
సమధుఁడుకాఁడు. అతిబలః=అధిక రావణుండుగానిమహాబలుఁడగుత్రి
మయినబలముగల; త్రిశీరో= త్రిశీ శీఘండుగాని కుంభకణండుగాని
ఘండు; న(సమర్థం)=సమధుఁడు యతఃకొను కునికుంభుండుగాని యిం
కాఁడు. కుంభకణః=కుంభకణం దదజుత్తుగాని నీవుగాని, మీరలెవ్వరును,
దు; న(సమర్థం)= సమధుఁడుకా శక్రసమానుండగు రాముని యుద్ధంబు
దు; అస్య = ఈకుంభకణునియొక్క; స నేదిగింపసమధులరుకారు.
సుతః=కొడుకగు; నికుంభః= నికుంభుం అస, తాత్పర్యము,
డు; నసమర్థః (అధ్యాహృతము)=స

దేవాంతకోవాపి నరాంశకోవా
తథా తికాయో తిరథో మహాత్మా
అకంపనశ్చా ద్రిసమానసార
స్థాతుం నశక్తా యుధి రాఘవస్య. ౧౬

టిక॥ దేవాంతకోవా=దేవాంతకుండు ని; తథా=అట్లు; అతిరథః=పెక్కువిలు
గాని; నరాంతకోవా=నరాంతకుండుగా కాండ)తోబోరువాఁడును; మహాత్మా=

అధిక మైనబలముగలవాఁడునగు; అతికా
యః = అతికాయుండు గాని; అద్రిసమా
నసారః = పర్వతముతో సమానమయిన
బలముగల; అకంపనశ్చ = అకంపనుఁడు
గాని; రాఘవస్య = రామునియొక్క;
యుధి = యుద్ధమునందు; స్థానం = నిలు
చుటకు; నశక్తః = సమర్థులుకారు.

దేవాంతకుండుగానినరాంతకుండు
గాని పెక్కువిలుకాండ్రతో నేకకాలం
బునఁబోరంజాలినవాఁడును మహాబలుం
డునగునతికాయుండునుగాని పర్వతస
మానబలుండగునకంపనుండునుగాని,
యుద్ధంబున, రామునెదుటనిలువంజాల
రు. అని. తాత్పర్యము.

అయం హి రాజా వ్యసనాభిభూతో
మిత్రై రమిత్రప్రతిమై ర్భవద్భిః
అన్వాస్యతే రాక్షసనాశనాథే
తీర్క్షః ప్రకృత్యా హ్య సమీక్ష్యకారీ. ౧౭

టీక॥ అసమీక్ష్యకారీ = ఆలోచింపక
చేయువాఁడును ("హి" అనునదిపాద
పూరణార్థము); ప్రకృత్యా = స్వభా
వముచేత; తీర్క్షః = ఊగ్రుఁడున; వ్యసనా
భిభూతః = సప్రవ్యసనంబులచేలోఁగొ
నఁబడినవాఁడునగు; అయం = ఈ; రా
జా = రాక్షసరాజుండగురావణుండు;
రాక్షసనాశనాథే = రాక్షసులనశిం
పఁజేయుటయను ప్రయోజనమునిమిత్ర
మయి; అమిత్రప్రతిమైః = శత్రువులతోఁ
బోలికగల; మిత్రైః = స్నేహితులర
గు; భవద్భిః = మీచేత; అన్వాస్యతేహి =

అనుసరింపఁబడుచున్నాఁడుగాదా!
ఆలోచింపక చేయువాఁడును తీర్క్ష
స్వభావుండునగునీరావణుండు "వాక్పా
రుష్యము, దండపాచుష్యము, అథఁదూ
షణము, పానము, స్త్రీ, వేట, బూదము"
అనునీసప్రవ్యసనంబులకునులోబడిమం
చిచెడులుచెలియక, రాక్షసులకందఱకు,
నాశంబుగల్గించునట్టికార్యంబు సేయం
దలంపఁగా, మీరలందఱు, స్నేహితులని
పేరుపెట్టుకొని, శత్రువులపగిది, నతని
యెదుట, నిచ్చకములాడుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

అనంతభోగేన సహస్రమూర్ధ్నా
నాగేన భీమేన మహాబలేన

బలా త్వరితే ప్ర మమం భవంతో

రాజాన ముత్తి ప్య విమోచయంతు. ౧౮

టీక॥ భవంతః = మీరలు; అనంత
భోగేన = తుదిలేని దేహముగలదియు ;
సహస్రమూర్ధ్నా = వేయితలలుగల
దియు; భీమేన = భయంకరంబును; మ
హాబలేన = అధికమయినబలముగలది
యునగు; నాగేన = సర్పముచేత; బ
లాత్ = బలాత్కారమువలన ; పరితే
ప్రం = చుట్టబడిన; ఇమం = ఈ; రాజా
నం = రాక్షసరాజుండగురావణుని; ఉ

త్తి ప్య = ఎత్తి; విమోచయంతు = విడి
పింతురుగాక.

రాక్షసరాజుండగురావణుని, దుదిలే
నిదేహంబుగలదియు, వేయితలలుగల
దియుభయంకరంబును మహాబలంబున
గురామవైరంబను మహాసర్పంబుచు
ట్టుకొనియున్నది; మీరలు, సర్పంబుఁదా
ఱుదోలి, యితనివిడిపింపుడు.

అని, తాత్పర్యము.

యావద్ధి కేశగ్రహణం సుహృద్భి

స్సమేత్య సర్వైః పరిపూర్ణకామైః

నిగృహ్య రాజా పరిరక్షితవ్యో

ధూతై ర్యథా భీమబలై గృహీతః. ౧౯

టీక॥ పరిపూర్ణకామైః = నిండిన
కోర్కులుగలవారలగు; సుహృద్భిః =
స్నేహితులచేత; సర్వైః = అందఱిచే
తను ; సమేత్య = ఒకటియై ; రా
జా = రాజు; భీమబలైః = భయంకరమ
గుబలముగల; ధూతైః = ధూతముల
చే; గృహీతః (అధ్యాహృతము) = ప
ట్టుకొనఁబడిన ; పురుషః (అధ్యాహృత
ము) యథా = పురుషుఁడువలె ; యావ

తే శగ్రహణం = వెండ్రుకలపట్టుటవఱ
కు; నిగృహ్య = నిగ్రహించి; పరిరక్షిత
వ్యః = రక్షింపఁబడవలసినవాఁడుగా!

రాజుదుమాగఁబునొందునేని,
రాజుచేసమస్తలాభంబులంబొందిపూ
ర్ణకాములయినమిత్రులు, అందఱునై
కమశ్యంబునొంది, యతని, మహాబలం
బులగుధూతంబులచేనావిష్టుండగుపురు
షుంబోలె, తలవెండుకలంబట్టియూడ్చి

యై యినను, నిగ్రహించి, మంచిమాగఁబునకుఁ జేవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సువారిణౌ రాఘవసాగరేణ

(“సంహరిణౌ” ఇతిపాఠాంతరం)

ప్రచ్ఛాద్యమానస్తపసా భవద్భిః

యుక్తస్తవ్యయం తారయితుం సమేత్య

కాకుత్స్థపాతాళముఖే పతకసః. ౨౦

టీక॥ సువారిణౌ = మంచిసమూహముగ
లవాఁడును, మంచిజలముగలదియునగు;
(పాఠాంతరమునందు) సంహరిణౌ = న
శింపఁజేయునట్టి; రాఘవసాగరేణ = ల
త్తఁగఁడనుసముద్రముచేత; ప్రచ్ఛాద్య
మానః = కప్పఁబడుచున్నవాఁడును; కా
కుత్స్థపాతాళముఖే = రాముండనుబడ
బానలము యొక్క ముఖమునందు; ప
తకః = పడుచున్నవాఁడునగు; అయం = ఈ;
సః = అట్టి రావణుండు; తరసా = శీఘ్రం

బున; భవద్భిః = మీచేత; సమేత్య = ఒకటి
యయి; తారయితుం = దాఁటించుటకు;
యుక్తస్తు = అహఁఁడుగదా!
మీకుసమస్తసుఖంబులుఁగలిగించిన
ట్టియీ రావణుండిప్పుడువినాశంబునొం
దుటకై, లత్తఁగఁడనుసముద్రంబునము
నింగి రాముండనుబడబానలొగ్గి ముఖం
బునంబడనున్నాఁడు, కావున, మీరలంద
ఱునైకమత్యంబున, నితనిందరింపఁ జే
యవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం పురస్య స్య స రాక్షసస్య

రాజ్ఞశ్చ పథ్యం ససుహృజ్జనస్య

సమ్యగ్నివాక్యం స్వమతం బ్రవీమి

నరేంద్రపుత్రాయ దదామి పత్నీమ్. ౨౧

టీక॥ ఇదం = ఇది; అస్య = ఈ; పుర
స్య = పట్టణమునకును; ససుహృజ్జనస్య =
స్నేహిత జనముతోఁగూడిన; రాజ్ఞ
శ్చ = రావణునకును; పథ్యం = హితము.

స్వమతం = నామతమయిన; వాక్యం =
మాటను; సమ్యక్ = చక్కఁగా; బ్రవీమి
హి = చెప్పుచున్నానుగదా! నరేంద్రపు
త్రాయ = రాజపుత్రుండగు రామునికి

అకు; పత్నీం=భార్యను; దదామ=ఇచ్చె
దము.

నేనుజెప్పినది, యీ లంకాపురము
నకును రాజునకును మీకందఱకును హి

తంబు; నామతంబుఁజెప్పెదను జక్కఁ
గావినుఁడు; రాజపుత్రుండగురామునకు
అతనిభార్యయగు సీతాదేవిని సంగద
ము. అని, తాత్పర్యము.

పరస్య వీర్యం స్వబలంచ బుధ్వా
స్థానం త్తయంచైవ తతైవ వృద్ధిమ్
తథా స్వపక్షే ప్యనుమృశ్య బుధ్వా
వదేత్ తమం స్వామిహితంచ మంత్రీ. ౨౨

టీక॥ మంత్రీ=మంత్రి; పరస్య=శత్రు
పుయొక్క; వీర్యం= పరాక్రమమును;
స్వబలంచ=తనబలమును; బుధ్వా= ఎ
ఱింగి; పరస్య(అధ్యాహృతము)= శ
త్రుపుయొక్క; స్థానం=సామ్యమును;
త్తయంచైవ=నాశమును; తతైవ= అ
ట్లే; వృద్ధిం=వృద్ధిని; తథా=అట్లు; స్వ
పక్షే=తనపక్షమునందును; బుధ్వా=
బుద్ధిచేత; అనుమృశ్య= విమళించి; త్త
మం=యుక్తంబుగాను; స్వామిహితం

చ=రాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను; వ
దేత్=చెప్పవలయును.
మంత్రీయగువాఁడు, శత్రుబలంబు
నుతనరాజుబలంబును, తెలిసికొని, శత్రు
పునకుంగలిగినసామ్యంబును వృద్ధిత్తయం
బులను, ఎఱింగి, యట్లు, తనరాజువృద్ధిత్త
యంబులను విమళించి; యుక్తంబుగా
నురాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను, జెప్ప
వలయును. అని, విభీషణుండు చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్దశస్సర్గః.
ఇది, సప్తష్టాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుర్దశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

(అ)

పంచదశసగకప్రారంభః.

బృహస్పతేస్తుల్యమతేర్వచస్త
నిశమ్యయత్నేనవిభీషణస్య
తతోమహాత్మావచనంబభాషే
తత్రేంద్రజినైర్వృతయోధముఖ్యః. ౧

<p>టీక॥ తత్ర=అచ్చట; నైర్వృతయో ధముఖ్యః=రాక్షసభటులలోశ్రేష్ఠుండు ను; మహాత్మా=అధికమయినబలముగ లవాడునగు; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; బృహస్పతే=బృహస్పతికి; తుల్యమ తే=సమానమయినబుద్ధిగల; విభీషణ స్య=విభీషణునియొక్క; తతో=ఆ; వ చః=మాటను; యత్నేన=ప్రయత్న</p>	<p>ముచేత; నిశమ్య=విని; తతః=అంత; వచనం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను. అంతనచ్చట, రాక్షసశ్రేష్ఠుండును మహాబలుండునగునంద్రజిత్తు, బృహ స్పతివలెమహాబుద్ధిశాలియుగువిభీషణు డుచెప్పినమాటనువిని, తాను, నీమా టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కింనామతేతాతకనిష్ఠవాక్య
మనభకంఛైవసుభీతవచ్చ
అస్మిక్కులేయోపిభవేన్నజాత
స్సోపిదృశంనైవవచేన్నకుర్యాత్. ౨

<p>టీక॥ కనిష్ఠ, తాత=చీన్నాయనా! తే=నీయొక్క; అనభకంఛైవ=నిష్ప్ర యోజనంబును; సుభీతవచ్చ=మిక్కిలి యుభయంబుగలదియునగు; వాక్యం= మాట; కింనామ=ఎట్టిది? యోపి=</p>	<p>ఎవ్వండును; అస్మిక్=ఈ; కులే=వంశము నందు; జాతః=పుట్టినవాడు; నభవేత్= కాఁడో; సోపి=వాడుగూడ; ఈదృ శం=ఇట్టిమాటను; నైవవచేత్=చె ప్పనేచెప్పఁడు. నకుర్యాత్=చేయఁడు.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦౫

స ౧౫

౫

చిన్నాయనా! నీవు, మహాభయం నిట్టినిచఁచుమాటంశెప్పఁడు; చేయఁబునొంది, యిట్టిఁప్రయోజనంబగు జేయఁడు; నీవు, చెప్పవచ్చునా? మాటంశెప్పితివే! ఇదియెట్టిమాట? ఈ అని, తాత్పర్యము.

సత్వేన వీర్యేణ పరాక్రమేణ
శౌర్యేణ ధైర్యేణచ తేజసాచ
ఏకః కులే స్తిక్ పురుషో విముక్తః
విభీషణ స్తాత కనిష్ఠ ఏషః. ౩

టీక॥ అస్తిక్=ఈ; కులే=వంశము రులచేదిరసగరింపనలవిగామిజేతను; నందు; ఏషః=ఈ; తాతకనిష్ఠః=చిన్నా విముక్తః=విడువఁబడినాఁడు.
యనయగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఏ ఈవంశమునందు, మాచిన్నాయ నయగు నొక్క-విభీషణుఁడుమాత్రమే, కః=ఒక్క; పురుషః=పురుషుఁడు; స నయగు బలంబును బ్రభావంబును బరాక్రమంబు త్వేన=బలముచేతను; వీర్యేణ=ప్రభా నశౌర్యంబును ధైర్యమును దేజంబును, వముచేతను; పరాక్రమేణ=శత్రువుల లేనివాడై, పిఱికియైనాఁడు.
నాక్రమించుశక్తిచేతను; శౌర్యేణ=యు అని, తాత్పర్యము.
ద్ధంబునందుభయములేమిచేతను; ధైర్యే ణచ=ధైర్యముచేతను; తేజసాచ=ఇత

కిన్నామ తౌ రాక్షస రాజపుత్రౌ
వస్తాక మేకేన హి రాక్షసేన
సుప్రాకృతేనాపి రణే నిహంతుం
శక్యా కుతో భీషయసేన్త భీరో. ౪

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుండవగు విభీ తౌ=రాజకొమరులగు రామలక్ష్మణ వణుఁడా! కిన్నామ=ఏమి? రాజపు లు; అస్తాకం=మాలో; ఏకేన=ఒక్క-

డైన; రాక్షసేన = రాక్షసునిచేత; సు
పాక్యతేనాపి = మిక్కిలియునధమున
చేసినను; రజే = యుద్ధమునందు; నిహం
తుం = చంపుటకు; శక్య = అలవియుగు
దురు. భీరో = పిఱికివాఁడా! కుతః = ఎం
దువలన; భీషణసేస్త = భయపఱచి
నావు?

రాక్షసుండవగు విభీషణుఁడా! రాచ
కొమరులగునా రామలక్ష్మణులను, మా
లో నొక్కనీచరాక్షసుండైనను, యు
ద్ధంబునంజంపివేయును; పిఱికివాఁడా!
నీవేలయూరక భయపఱచెదవు?
అని, తాత్పర్యము.

త్రిలోకనాథో నను దేవరాజ
శృక్రో మయా భూమితలే నివిప్తః
భయాదితా శ్చాపి దిశః ప్రపన్నా
స్సర్వే తథా దేవగణా స్సమగ్రాః. ౫

టీక॥ నను = ఓయి! త్రిలోకనాథః =
ముల్లోకంబులకును బ్రభుండును; దేవరా
జః = దేవతలకుం బ్రభుండునగు; శక్రః =
ఇంద్రుఁడు; మయా = నాచేత; భూమి
తలే = నేలయందు; నివిప్తః = పడినాఁడు.
తథా = అట్లు; సమగ్రాః = సమస్తముల
గు; దేవగణా శ్చాపి = దేవసమూహము
లును; సర్వే = అన్నియును; భయాదితా
తాః = భయముచేచి వీడింపఁ బడిన

వై; దిశః = దిక్కులను; ప్రపన్నాః = పొం
దినవి.
ఓయి! ముల్లోకంబులకును నాథుం
డును దేవేంద్రుండునగునింద్రుని నేను, నే
లంబడఁదోసితిని; మరియు దేవతలనం
దఱ, గుంపులుగుంపులుగా, భయంబున,
దిక్కులకుంబాటునట్లు గావించినాను.
అని, తాత్పర్యము.

ఐరావతో విస్వర మున్నదన్ స
నిపాతితో భూమితలే మయాతు
విక్యవ్య దంతౌ తు మయా ప్రసహ్య
విత్రాసితా గేవగణా స్సమగ్రాః. ౬

టీక || విస్వరం=అధికముగాధ్వనిగ
ల్లనట్లుగా; ఉన్నదన్=అటచుచున్న;
సః=ఆ; విరావతః=విరావతము; మ
యాతు=నాచేతనే; ధూమితలే=నేల
యందు; నిపాతితః=పడఁదోయఁబడి
నది. మయా=నాచేత; ప్రసహ్య=బలా
త్కారముగా; దంతే=దంతములను;
వికృప్య=పెరికి; సమగ్రాః=సమస్తము

లయిన; దేవగణాః=దేవసమూహము
లు; విత్రాసితాః=భయపలుపఁబడినవి.
నేనుమహాధ్వనితోనటచుచు వచ్చిన
యైరావతంబుఁబట్టి నేలంబడఁదోసి
నాను; మఱియు, నాయైరావతముదం
తంబులఁబలాత్కారంబుగాఁ బెరికి,
వానిచే దేవతలనందఱను భయపఱిచి,
పాఱందోలినాను. అని, తత్పర్యము.

సో హం సురాణామపి దర్పహంతా

దైత్యోత్తమానామపి శోకదాతా

కథం నరేంద్రాత్తజయో న శక్తో

మనుష్యయోః ప్రాకృతయో స్సవీర్యః. ౭

టీక||సురాణామపి=దేవతలయొక్క
యు;దర్పహంతా=గర్వముపోఁగొట్టు
వాఁడను; దైత్యోత్తమానామపి=అసు
రశ్రేష్ఠులకును; శోకదాతా=దుఃఖము
నొసంగువాఁడను; సువీర్యః=మంచిప
రాక్రమంబుగలవాఁడనగు; సః=అట్టి;
అహం=నేను; మనుష్యయోః=మనుష్యు
లను; ప్రాకృతయోః=నీచులును; నరేం
ద్రాత్తజయోః=రాచవిడ్డలునగురామ
లత్త్వములవిషయమయి; కథం=ఎట్లు; న

శక్తః=సమర్థుండనుగాన?

నావలన దేవేంద్రుండు మొదలగు స
మస్తదేవతలును గర్వంబువీడిరి; నావల
న, అసురోత్తములుగూడ, దుఃఖంబు
నొందుదురు; అట్టిపరాక్రమశాలినగునే
ను, మనుష్యులు, నీచులునగు, నీరాచపిల్ల
కాయలజయింపనమర్థుండఁగానా? ఇది
యేమిమాట? అని, యింద్రజిత్తుచెప్పెను.
అని, తత్పర్యము.

అథేం ద్రకల్పస్య దురాసదస్య

మహాబలస్తద్వచనం నిశమ్య

తతో మహాభాం వచనం బభాషే

విభీషణ శృత్రుభృతాం వరిష్ఠః. ౮

టీక॥ అథ=అంత; శస్త్రభృతాం=ఆ	యినయథాముగల; వచనం = మాట
యుధధారులలోపల; పరిష్కరి=శ్రేష్ఠుండ	ను; బభాషే=చెప్పెను.
గు; విభీషణః=విభీషణుడు; ఇంద్రకల్ప	అంత , నాయుధధారులలోను త
స్య=ఇంద్రునితో సమానుండును; దురా	ముండగువిభీషణుండు, దేవేంద్రతుల్యం
సదస్య=జైనకరానివాడును; మహాజ	డును జైనక రాని మహాపరాక్రమంబుగల
సః = అధికమయినపరాక్రమంబుగల	వాడునగునయ్యంద్రజిత్తువచనంబువిని
వాడునగునంద్రజిత్తుయొక్క; తత్ =	పరమార్థయుక్తంబగునీమాటం జెప్పె
ఆ; వచనం=మాటను; నిశమ్మ=విని ;	ను. అని, తాత్పర్యము-
తతః=అంత ; మహాథకం = అధికమ	

స తాత మంత్రే తవ నిశ్చయో స్తి

బాల స్త్వ మద్యా శ్యవిపక్వబుద్ధిః

తస్మా త్వయా హ్యత్త వినాశనాయ

వచో థకసీనం బహు విప్రలప్తమ్. ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! తవ=నీకు;	మాట; బహు=అధికముగా; విప్రలప్తం
మంత్రే=ఆలోచనమునందు; నిశ్చయః=	హి(విప్రలప్తం)=ప్రేలబడినది.
నిశ్చయించుశక్తి; నా స్తి=లేదు. త్వం=	నాయనా! నీకుమంత్రము సేయుట
నీవు; బాలః=పిన్నవాడవు. ఆద్యాపి-ఇ	యందు శక్తిలేదు; నీవు పిన్నవాడవు; ఇం
ప్పటికిని; అవిపక్వబుద్ధిః=పరిపక్వముకా	కనునీబుద్ధిపరిపక్వముకాలేదు; కావున
నిబుద్ధిగలవాడవు. తస్మాత్=అందువల	నె, నీకే వినాశంబుగలుగునట్లు, నిరథక
న; త్వయా = నీచేత; ఆత్మ వినాశనా	కంబులగు నీమాటల నెచ్చుగాఁజేలినా
య = నీవినాశముకొఱకు ; అథకసీ	వు. అని, తాత్పర్యము.
నం=అథకము చేవిడువబడిన; వచః=	

పుత్రప్రవాదేనతు రావణస్య

త్వ మింద్రజి న్నిత్రముఖోసి శత్రుః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦౯

స గ్

యస్యే దృశం రాఘవతో వినాశం
నిశమ్య మోహః దనుమస్యసే త్వమ్. ౧౦

టీక || ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తా ! త్రుస్తు = పగవాడవే; అని = అగుచు
త్వం=నీవు; యస్య=ఏరావణునకు; ఈ న్నావు.
దృశం=ఇట్టి; రాఘవతః=రామునివల
న; వినాశం=చేటును; నిశమ్య=విని; మో
హతః=అజ్ఞానమువలన; అనుమస్యసే=
ఒప్పుకొనుచున్నావో ; తస్య (అర్థ్యా
హృతము)=అట్టి; రావణస్య=రావ
ణునకు; త్వం=నీవు; పుత్రప్రవాదేన=
కొడుకగుప్రసిద్ధిచేత; మిత్రముఖః=స్నే
హితునిముఖంబువంటిముఖంబుగల ; శ
ఇంద్రజిత్తా! ఈరావణునకు, రా
మునివలన; బుత్రమిత్రకళ తృదిసహి
తంబుగా, వినాశంబుగట్టునునియు,
నీవజ్ఞానంబున , నందుకుసమ్మతించుచు
న్నావు; కావున, నీవు, రావణునకు ,
బుత్రుండనుపేరుపెట్టుకొనిమిత్రుండువ
లెనభినయించుశత్రుండవైతివి.
అని, తాత్పర్యము.

త్వమేవ వధ్యశ్చ సుదుర్మతిశ్చ
సచాపి వధ్యో య ఇహ నయత్వామ్
బాలం దృఢం సాహసికంచ యో ద్య
ప్రావేశయన్మంత్రకృతాం సమీపమ్. ౧౧

టీక || త్వమేవ=నీవే; వధ్యశ్చ=చం
పదగినవాడవును; సుదుర్మతిశ్చ=మి
క్కిలియుదుర్బుద్ధిగలవాడవును. యః=
ఎవ్వఁడు; ఇహ=ఇచ్చటికి; త్వం=ని
న్ను; ఆనయత్=తోడ్కొనివచ్చెనో ;
యః=ఎవ్వఁడు; బాలం = పిన్నవాడ
వును; దృఢం=బలవంతుడవును; సా
హసికంచ=సాహసంబుసేయువాడ
వునగునిన్ను; అద్య=ఇప్పుడు; మంత్రకృ
తాం=అలాచనముసేయువారల యొ
క్క; సమీపం= సమీపమును; ప్రావే
శయత్=పొందించెనో; సచాపి=అతం
డును; వధ్యః=చంపదగినవాడు.
కట్లు, పితృవినాశంబునకీష్టపడియు
న్నావుకావున, నీవువధ్యుండవు; దుర్బు
ద్ధివివైతివి; మఱియు, బాలుండవుబల

వంతుండవు సాహసంబు సేయుటయం | వేశింపజేసినట్టివాఁడును, వధ్యుండు,
దేప్రియంబుగలవాఁడవునగునిన్ను , ఇ | అని, తాత్పర్యము.
చ్చటికిఁగొనివచ్చి, యాలోచనసభంబు

మూఢః ప్రగల్భోవినియోపపన్న
స్తీక్ష్ణస్వభావోల్బమతి దుకరాత్తా
మూర్ఖ స్త్వ మత్యంతసుదుమతశ్చ
త్వ మింద్రజి ద్బాలతయా బ్రవీషి. ౧౨

టీక॥ ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తాత్వం = వాఁడవగుటచేత; బ్రవీషి = చెప్పుచు
నీవు; మూఢః = తెలివిలేనివాఁడవు. ప్రగ | న్నావు.
ల్భః = చమత్కారిని, గర్వితుండవగుట. ఇంద్రజిత్తా! నీవు, తెలివిలేనివాఁడ
అనినియోపపన్నః = అణకువలేనివాఁడ | వు; గర్వితుండవు; శిక్షితుండవుకావు;
వు. తీక్ష్ణస్వభావః = కూరిమయినస్వభా | కూరింబయిన స్వభావముగల వాఁడ
వముగలవాఁడవు. అల్బమతిః = నీచబుద్ధిగ | వు; నీచబుద్ధివి; దుష్టస్వభావుండవు; ఆ
లవాఁడవు. దుకరాత్తా = దుష్టస్వభావము | లోచన తెలియఁవాఁడవు; మిక్కిలియు
గలవాఁడవు. మూఖః = ఆలోచనలేని | దుర్బుద్ధివి; నీవుపిన్నివాఁడవగుటచే, నే
వాఁడవు. అత్యంతసుదుమతశ్చ = మి | మియుఁచెలియక ప్రేలేదవు.
క్కిలియునధికమయినదుర్బుద్ధిగల వా | అని, తాత్పర్యము.
డవును. త్వం = నీవు; బాలతయా = పిన్ని

కో బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా
నర్చిష్టతః కాలనికాశయాపాఞ్
సహేత బాణాన్యమదండకల్ప
న్యమత్తుక్తాన్యధి రాఘవేణ. ౧౩

టీక॥ కో = ఎవ్వఁడు; బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా = బ్రహ్మదండముతో

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౧౧

స ౧౫

బోలిగల కాంతిగలవియు; అర్చిష్ట
తః=జ్వాలలుగలవియు; కాలనికాశరూ
పా=మృత్యువుతోసమానమయినరూ
పముగలవియు; యమదండకల్పా=య
మదండముతోసమానములునగు; రాఘ
వేణ=రామునిచేత; సమక్షముక్తా=
సమీపమునందువిడువఁబడిన; బాణా=
బాణంబులను; యుధి= యుద్ధమునందు;

సహేత=ఓర్పును?
బ్రహ్మదండమువంటివియు జ్వాలలు
గలవియుమృత్యువునబోలెఁజూపట్టునవి
యు యమదండసమానంబులునగు, రా
మునిచేఁబ్రయోగింపఁబడినబాణంబుల,
యుద్ధంబున నెవ్వఁడుసహింపఁగలఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

ధనాని రత్నాని విభూషణాని
వాసాంసి దివ్యాని మణీంశ్చ చిత్రా
సీతాంవ రామాయ నివేద్య దేవీం
వసేమ రాజ స్నిహ వీతకోకాః. ౧౮

టీక॥ రాజ=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుఁడా! ధనాని=ధనములను; ర
త్నాని=శ్రేష్ఠవస్తువులను; విభూషణా
ని=సొమ్ములను; దివ్యాని = శ్రేష్ఠముల
గు; వాసాంసి = వస్త్రములను; చి
త్రా=నానావిధములగు; మణీంశ్చ=
రత్నములను; దేవీం = రాణియగు; సీ
తాంవ=సీతను; రామాయ=రాముని
కొఱకు; నివేద్య = సమర్పించి; ఇ
హ=ఇచ్చట; వీతకోకాః=విడువఁబడిన

దుఃఖముగలవారలమయి; వసేమ=ఉం
డుదము.
రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా!
ధనంబులనుఅమూల్యపదార్థంబులను
భూషణంబులనుదివ్యవస్త్రంబులను, నా
నావిధరత్నంబులను, సీతాదేవితోఁగూ
డ, రామునికుసమపిఁచి, మనమిచ్చట,
నిర్భయులమై సుఖంబుగానుండుదము.
అని, విభీషణుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచదశస్కంధః.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౬

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచదశసర్గాటిక,
ముగిసినది.

ॐ

పోడశసర్గాప్రారంభః.

సునివిష్టం హితం వాక్యము క్తవంతం విభీషణమ్
అబ్రవీ త్వరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుడు; సునివి
ష్టం = చక్కగామనస్సునకుండగులున
ట్లుగా; హితం=మేలుగల్గించునట్టి; వా
క్యం=మాటను; ఉక్తవంతం = చెప్పిన
ట్టి; విభీషణం=విభీషణునిగూచి; కాల
చోదితః= మృత్యువుచేఁజేరింపఁబడి
నవాడై; త్వరుషం=కూరమగు; వా
క్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లు, చక్కగామనస్సునకు వచ్చు
నట్లు, హితవాక్యంబులు చెప్పినట్టివిభీష
ణునింజూచి, రావణుడు, అట్టిహితం
బుఁజెప్పినందుకు మిక్కిలియుగౌరవింప
వలసినవాడయ్యు, మృత్యు ప్రేరితుం
డై, పరుషవాక్యంబులనూపింప నారం
భించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసే త్వహ సపత్నేన క్రుద్ధేనా శీవిషేణ వా
న తు మిత్రప్రవాదేన సంవసే చ్చతుసేవినా. ౨

టీక॥ సపత్నేనసహ=శత్రువుతోఁగూ
డఁగాని; క్రుద్ధేన= కోపంబు నొందిన;
ఆశీవిషేణవా= సర్పముతోఁగూడఁగా
ని; వసేత్=ఉండవచ్చును. మిత్రప్రవా

దేన=స్నేహితుండనుప్రసిద్ధిగల; శత్రు
సేవినాతు= శత్రువును సేవించువాని
తోమాత్రము; సంవసేత్=వాసము
సేయఁగూడదు.

సాక్షాచ్ఛత్రువుతోఁ గాని కుపితంబు యుండుశత్రుపక్షపాతితో మాత్రము
గుసపక్షముతోఁ గాని సహవాసము సేయరాదు.
యవచ్చును, స్నేహితవేషము ధరించి అని, తాత్పర్యము,

జానామి శీలం జ్ఞాతీనాం సర్వలోకేషు రాక్షస
హృష్యంతే వ్యసనేష్యే తే జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయ స్సదా. ౩

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడవగువిభీషణుఁడా! సర్వలోకేషు=సమస్తజనుల
యందును; జ్ఞాతీనాం=దాయాదులయొక్క; శీలం=స్వభావమును; జానామి=ఎఱుంగుదును. ఏతే=ఈ; జ్ఞాతయః=దాయాదులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; జ్ఞాతీనాం = దాయాదులయొక్క; వ్యసనే=వ్యసనము=దుఃఖములయందు; హృష్యంతే=సంతోషించుచున్నారు.
రాక్షసుఁడా! సమస్తజనులలోను, ఈజ్ఞాతుల స్వభావమునాకుఁడెలియును; ఈజ్ఞాతులు, తమజ్ఞాతులకుఁగల్గవును వచ్చునప్పుడంతయు, సంతోషంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధానం సాధనం వైద్యం ధర్మశీలంచ రాక్షస
జ్ఞాతయో హ్యవమన్యంతే శూరం పరిభవంతి చ. ౪

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతయః=దాయాదులు; ప్రధానం=శ్రేష్ఠుని; సాధనం=కార్యసాధకుని; వైద్యం=పండితుని; ధర్మశీలంచ=ధర్మస్వభావుని; శూరం=యుద్ధమునందుభయము లేనివానిని; అవమన్యంతేహి=అవమానింతురుగదా! పరిభవంతిచ=తిరస్కరింతురు.
రమును జేయుదురు.
రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతులు, తమజాతిలోఁ బ్రధానుండుగువానిని, పండితుని, ధార్మికుని, శూరుని, నవమానింతురు; మఱియుఁదిరస్కరింతురు.
అని, తాత్పర్యము.

నిత్య మన్యోన్యసంహృష్టా వ్యసనే హ్వతతాయినః

[ప్రచ్ఛన్నహృదయా ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయావహాః. ౫]

<p>టీక॥ ప్రచ్ఛన్నహృదయాః = మూ యః బడినమనస్సుగలవారలును; చిత్తం = ఎల్లప్పుడును; అన్యోన్యసంహృష్టాః = ఒండొరులపై సంతోషంబునొందినవార లును సంతోషమునొందినట్లున్నవారలు ననుట ; వ్యసనేషు = కష్టములయందు; ఆతతాయినః = ద్రోహముసేయువార లును; ఘోరాః = భయంకరులునగు; జ్ఞాత యస్తు = దాయాదులుమాత్రము; భయా</p>	<p>వహాః = భయముగల్గించువారలు. జ్ఞాతులు, ఇతరకాలములయందు. ౭ కరిపైవొకరు మహాస్నేహముగలిగియు న్నట్లభినయించుచు, మనస్సులోనొకటి బయటనొకటిగామాటలాడుచు, నెప్పు డునుగీడతలంపుచు, నాపత్నమయంబుల ద్రోహంబుగావింతురు; కావున, జ్ఞాతు లవలనభయంబవశ్యముగల్గును; వారల నమ్మరాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శూక్రయంతే హస్తీభి గీతా శ్లోకాః పద్మవనే క్వచిత్
పాశహస్తా న్నరా దృష్త్వా శృణు తా గదతో మమ. ౬

<p>టీక॥ క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; ప ద్మవనే = పద్మవనమునందు; హస్తీభిః = ఏనుగులచేత; పాశహస్తా = పాశ ములుహస్తములందుగల; నరా = మనుష్యులను; దృష్త్వా = చూచి; గీతాః = పాడబడిన; శ్లోకాః = శ్లోకములు; శూక్రయంతే = వినబడుచున్నవి. గద తః = చెప్పుచున్నట్టి ; మమ = (పంచమ్య</p>	<p>భామందుషష్ఠి) నావలన; తా = ఆశ్లో కములను; శృణు = వినుము. పద్మవనంబను నొకయరణ్యంబునం దు, ఏనుగులు, తమ్ముఁబట్టుటకై పా శంబులంగొనివచ్చినపురుషులంజూచి, కొన్నిశ్లోకంబులంజెప్పినవి ; వానింజె ప్పెదవినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నాగ్ని నాన్య్యాని శస్త్రాణి న నః పాశా భయావహాః
ఘోరా స్సాన్వభా ప్రయక్తాస్తు జ్ఞాతయో నో భయావహాః. ౭

టీక॥ నః = మనకు ; అగ్నిః = నిప్పు; న (భయావహాః) = భయంబుగలిగించున

దికాదు. అన్యాని=ఇతరములయిన ; వహః=భయముగలిగించునవి.
శస్త్రాణి=ఆయుధములు; న (భయా వహః)=భయంబుగలిగించునవికావు.
పాశాః=త్రాళ్లును; భయావహః=భయంబుగల్గించునవి; న=కావు. ఘోరాః=భయంకరములును; స్వాధృప్యాయుక్తాః=స్వకార్యమునందఁ బ్రయోగింపఁబడినవియునగు; జ్ఞాతయస్తు=జ్ఞాతులుమాత్రము, మనజాతియైనగులుమాత్రము;నః=మనకు; భయా

మనకునిప్పువలనభయములేదు; ఇతరాయుధంబులవలనను భయంబులేదు; ఈపాశంబులవలనను మనకెంతమాత్రముభయంబులేదు; అయితే, నిద్రాయములును, స్వకార్యపరిములు నగు, నీవురుఘుయొద్ద నుండునట్టి మనజాతియైనగులే, మనకుభయంబు గలిగించునవి అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయ మేతే వత్సంతి గ్రహణే నాశ్రసంశయః

టీక|| ఏతే = ఈజ్ఞాతులయిన యేనుంగులు; గ్రహణే = పట్టుకొనటయందు; ఉపాయం=ఉపాయమును; వత్సంతి=చెప్పను. అత్ర=ఇందు; సంశయః=

సందేహము;న=లేదు-

ఈ మనజ్ఞాతులె, వీరికి, మనలంబట్టుటకుపాదంబులు నేర్పునవి; ఇందుసందేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.

కృత్వాన్ దృయాత్ జ్ఞాతిభయం సుకష్టం విదితం వచః. ౮

టీక|| కృత్వాన్ = సమస్తమయిన; భయాత్ = భయముకన్నను; జ్ఞాతిభయం=జ్ఞాతులవలనిభయము; సుకష్టం=మిక్కిలియుఁగష్టమయినది. వచః=ఈమాట; విదితం=తెలియఁబడినది.

అన్నిభయంబులకన్నను, ఈజ్ఞాతులభయమెమిక్కిలియుఁగష్టతరము, ఈసంగతిసుప్రసిద్ధమే. అని, తాత్పర్యము.

విద్యతే గోఘ సంపన్నం విద్యతే బ్రాహ్మణే దమః

విద్యతే శ్రీఘ చాపల్యం విద్యతే జ్ఞాతితో భయమ్. ౯

టీక॥ గోషు = ఆవులయందు; సంప
న్నం = సంపద; విద్యతే = కలదు. బ్రాహ్మ
ణే = బ్రాహ్మణునియందు; దమః = ఇంద్రి
యనిగ్రహము; విద్యతే = ఉన్నది-ప్రీ
షు = ప్రీతియందు; చాపల్యం = చాంచ
ల్యము; విద్యతే = ఉన్నది. జ్ఞాతీతః = జ్ఞా
తులయందు; భయం = భయము; విద్య
తే = ఉన్నది.

ఆవులయందు సంపదయున్నది; బ్రా
హ్మణులందు, ఇంద్రియ నిగ్రహము
గలదు; ప్రీతియందుఁ జాపలంబు
న్నది; అట్లు, జ్ఞాతులవలననవశ్యముభ
యంబుగలదు. ఇట్లు, ఆయేనుంగులు,
జ్ఞోకంబులఁబఠించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

తతో నేష్టమిదం సౌమ్య యదహం లోకసత్కృతః
విశ్వర్య మభిజాతశ్చ జ్ఞాతీనాం మూర్ఖ్య వస్థితః- ౧౦

టీక॥ సౌమ్య = తిన్ననివాడవగు వి
భీషణుడా! తతః = అందువలన; అ
హం = నేను; లోకసత్కృతః = జనుల
చేఁబూజింపఁ బడినవాడనై; విశ్వ
ర్యం = విశ్వర్యమును; అభిజాతశ్చ = పొం
దినవాడననై; జ్ఞాతీనాం = దాయాదు
లయొక్క; మూర్ఖ్య = తలయందు;
అవస్థితః = ఉన్నవాడనై; స్థితఇతి (అ

ధ్యాహృతము) యత్ = ఉన్నాననునది
యేదిగలదో; ఇదం = ఇది; తవ (అధ్యాహృ
తము) = నీకు; నేష్టం = సమ్మతముకాదు-
సౌమ్యుడవగు విభీషణుడా! అట్లు
నీవుజ్ఞాతివికావున, నేను, ఇట్లులోకపూ
జితుండనై, పరమైశ్వర్యంబునొంది, జ్ఞా
తులలోముఖ్యుండనై యుండుట, నీకు
సమ్మతముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

యథా పుష్కరపడేశు పతితా స్తోయవిందవః
నశ్లేష ముపగచ్ఛంతి తథానార్యేషు సంగతమ్ ౧౧

టీక॥ యథా = ఎట్లు; పుష్కరపడేశు
షు = తామరాకులయందు; పతితాః = ప
డిన; తోయవిందవః = జలవిందువులు; శ్లే
షం = విశ్యమును; నోపగచ్ఛంతి = పొం

దవో; తథా = అట్లు; అనార్యేషు = దుష్టు
లయందు; సంగతం = సంబంధము; శ్లేషం
(అధ్యాహృతము) = స్నేహసంబంధ
మును; నోపగచ్ఛంతి (అధ్యాహృతము) =

పొందదు.

తామరాకులయందుఁబడిన జలబిందువులు, ఒకటితోనొకటిచేరనట్లు, దు

ష్టులతోనెన్నాళ్లు సహవాసము చేసిన

ను, స్నేహంబుగుదురదు.

అని, తాత్పర్యము.

యథా మధుకర స్తపాఁ ద్రసం వింద న్నవిద్యతే

తథా త్వమపి తత్తైశ తథా నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౨

టీక॥ యథా=ఎట్లు; మధుకరః=తుమ్మెద; తపాఁ=కోర్కె-వలస; రసం=తేనియను; వింద=పొందుచు; తత్తై=అపుష్పమునందే; నవిద్యతే=ఉండదో; త్వమపి=నీవును; తథా=అట్లు. అనార్యేషు=దుష్టులయందు; సౌహృదం=స్నేహము; తథా=అట్లు.

తుమ్మెద, పుష్పంబులనుండు తేనియం

ద్రావి, యంత, నాపుష్పంబునఁ, దేనియనిచ్చినయంపకారంబుదలంచి, నిమిషంబై ననుసలువదుగదా! అట్లు, నీవును, నావలననమ స్తునుఖంబులననుభవించి, నాకీడుకోరుచున్నావు; దుష్టులతో స్నేహము సేయుటయంతయుండుదకు, అట్లే నిష్ఫలమగును. అని, తాత్పర్యము.

యథా పూర్వం గజ స్నాత్వా గృహ్య హస్తేన వై రజః

దూషయ త్యాత్మనో దేహం తథా నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౩

టీక॥ యథా=ఎట్లు; గజః= ఏనుంగు; పూర్వం=మొదట; స్నాత్వా=స్నానముచేసి; హస్తేనైవై=తొండముచేతనే; రజః=గుమ్మును; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; అత్మనః=తనయొక్క; దేహం=దేహమును; దూషయతి=చెబుచుకొనునో; అనార్యేషు=దుష్టులయందు; సౌహృదం=స్నేహము; త

థా=అట్లు.

ఏనుంగు, మొదటఁబక్క-ఁగా స్నానముచేసి, యంతఁ, గనతుండముచేత నెదుర్చుచీసి, దేహంబంతయుఁబోసికొనునట్లు దుష్టులు మొదట బహుస్నేహముగానుండి, పిమ్మట, దానికివిఘాతము సేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

యథా శరది మేఘానాం సింహతా మపి గజః తామ్

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౬

నభవ త్యంబుసంక్షేద స్తథా నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౪

టీక॥ యథా=ఎట్లు; శరది = శర
తా-లమునందు; సింహతా=తడుపు
చున్నవియు; గజతామపి=గజింపు
చున్నవియునగు; మేఘానాం = (పంచ
వ్యర్థమందువచ్చి) మేఘంబులవలన; అం
బుసంక్షేదః=నీళ్ల తేమ; నభవతి=కాదో;
అనార్యేషు = దుష్టులయందు; సౌహృ
దం=స్నేహము; తథా=అట్లు.

శరదృతువునందు మేఘంబువషణం
బుగురియునట్లు ఎంతగజింపుచుండిన
ను, నేలయందుఁ దేమయ్యిననుగలుగ
కుండునట్లు, దుష్టులతో నెంత స్నేహము
చేసినను, వారలుపకారము సేయునట్లు
భిన్నయింపుటయెకాని, యెంతమాత్రము
చేయరు. అని, తాత్పర్యము.

అన్య స్తే వ్యవంవిధం బ్రాయా ద్వాక్య మేత న్నిశాచర

అస్మిన్ ముహూర్తే నభవే త్త్వాంత ధిక్కులపాంసనమ్. ౧౫

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుడవగువి
భీషణుడా ! అన్యస్తు = ఇతరుడుమా
త్రము; ఏవంవిధం=ఇట్టి; ఏతత్=ఈ;
వాక్యం = మాటను ; బ్రూయాత్
(చేత్)=చెప్పునేని; అస్మిన్=ఈ; ము
హూర్తే=క్షణమునందే; నభవేత్=
ఉండఁడు , నశించుననుట. కులపాంస
నం = వంశముచెపునట్టి ; త్వాం
తు=నిన్నుఁగూచిమాత్రము; ధిక్=ద

హింపఁబడుటయగుఁగాక.
రాక్షసుడవగు విభీషణుడా ! నీవు
తమ్ముడవనిన్నించితని; మఱియొకఁ
డెట్టిపరుషవచనంబులాడునేని, యతం
డక్షణంబుననే వినాశంబు నొందునట్లు
గావించు; నీవువంశంబుఁజెఱపంబుట్టిన
వాడవు; బో! అవతల! అని , రావణం
డు, విభీషణునిగూర్చి , పరుషంబులాడె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తః పరుషం వాక్యం న్యాయవాదీ విభీషణః

ఉత్పపాత గదాపాణి శ్చతుర్భిః స్సహరాక్షసైః. ౧౬

టీక॥ న్యాయవాదీ= న్యాయముఁజెప్పనట్టి; విభీషణః = విభీషణుడు; ఇతి=

ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను; ఉక్తిః= చెప్పబడినవాండై; గదాపాణిః= గదచేతంగలవాండై; చతుర్భిః=నలుగురగు; రాక్షసైస్సహ= రాక్షసులతోఁగూడ; ఉత్పాతః=ఎగిరెను.

న్యాయవాదియగువిభీషణుడు, ఇట్లక్రమముగా రావణునిచేఁ బరుషవచనంబులనవమానితుండై, గదచేతంబూని, నల్వరి రాక్షసులతో, నాకాశంబునకుద్గమించెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీచ్ఛ తదా వాక్యం జాతక్రోధో విభీషణః

అంతరిక్షగత శ్చ్రీమాన్భూతరం రాక్షసాధిపమ్. ౧౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; విభీషణః= విభీషణుండు; అంతరిక్షగతః = అంతరిక్షమునొందినవాండై; జాతక్రోధః= కలిగిన కోపముగలవాండై; భూతరం=అన్నయగు; రాక్షసాధిపం=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీచ్ఛ=చెప్పెను.

అట్లు, విభీషణుండు అంతరిక్షమునొంది, ప్రతికూలంబగురావణసహవాసంబువదలుటయు ననుకూలంబగురామసమాశ్రయంబుగోరుటయునను, నీరెంటివలనంగలిగిన పరమకాంతిచే వెలుంగుచు, అన్నయగురాక్షసేశ్వరుండగురావణునింజూచి, కుపితుండై, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స త్వం భ్రాతాసి మే రాజన్ బ్రూహి మాం య ద్యదిచ్ఛసి

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజా ! సః=అట్టి; త్వం=నీవు; మే = నాయొక్క; భ్రాతా=అన్నవు; అసి= అగుచున్నావు. యత్, యత్=దేసిదేసి; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో; మాం = నన్నుఁగూచి; తత్(అధ్యాహృతము)=దా

నిని; బ్రూహి=చెప్పుము. రాక్షసరాజుండవగురావణుండా! నీవునాకుశ్యేష్ఠభ్రాతవు; కావున, నీకేమేమిచెప్పవలెననియున్నదో, ఆమాటలన్నియుఁ జెప్పుము; నేనుబదులాడఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

జ్యేష్ఠో మాన్యః పితృసమౌ నచ ధర్మపథే స్థితః. ౧౮
ఇదం తు పరుషం వాక్యం న ఊమా మృన్మతం తవ

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;	ము;నక్షమామి=ఓర్వను.
జ్యేష్ఠః=అన్నపు. మాన్యః=పూజ్యుండ	నీవు, నాకు జ్యేష్ఠభ్రాతృవు, తండ్రివ
వు;పితృసమః=తండ్రితో సమానుండవు.	లెఁబూజనియుండవు;అయితే, ధర్మ
ధర్మపథే= ధర్మమాగమమునందు;	మాగఁబువడలి నావు;మఱియు, నా
స్థితశ్చ= ఉన్నవాండవుమాత్రము;న=	మీఁద, నసత్యముగా దోషంబు మోపి, ప
కావు. తన=నీయొక్క;అన్మతం= అస	రుషవచనంబుల దూషించినావు; దీనిని
త్యమయిన;ఇదం=ఈ;పరుషం= కఠిన	మాత్రము సహింపను.
మయిన;వాక్యంతు = మాటనుమాత్ర	అని, తాత్పర్యము.

సునీతం హితకామేన వాక్యముక్తం దశానన. ౧౯
న గృహం త్యక్తతాత్మానః కాలస్య వశ మాగతాః

టీక॥ దశానన=రావణుడా! హిత	శం=అధీనతను;ఆగతాః=పొందినవార
కామేన=మేలుగోరునట్టి;మయా= నా	లయి;నగృహంతు=గ్రహింపరు.
చేత;సునీతం=చక్కఁగా నిశ్చయింపఁబ	రావణుడా! నేను, నీమేలుగోరి, చ
డిన;వాక్యం=మాట; ఉక్తం= చెప్పఁ	క్కఁగా నిశ్చయించి, నీకు హితకరంబగు
బడినది. అకృతాత్మానః=చేయఁబడనిబ	మాటం జెప్పితిని;అయితే, బుద్ధిహీనులు,
ద్ధిగలవారలు, శిక్షింపఁబడనిబుద్ధిగలవా	మృత్యువశం గతులయి, హితోపదేశం
రలనుట;కాలస్య=మృత్యువుయొక్క;వ	బు, వినరు. అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషౌ రాజ్ సతతం ప్రియవాదినః. ౨౦
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దుర్లభః

టీక॥ రాజ్= రాక్షసరాజుండవ	షకరంబులగు మాటలంజెప్పనట్టి; పురు
గు రావణుడా! ప్రియవాదినః=సంతో	షాః=పురుషులు; సతతం=ఎల్లప్పుడు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౧

స ౧౬

ను; సులభాః=సులభులు. అప్రియస్య =
అనిష్టంబగు; పథ్యస్యచ= హేతమయై
క్క-మాత్రము; వక్తా=చెప్పవాడును;
శ్రోతావ=వినువాడును; దులభాః=
పొందనలవిగానవాడు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
ఎట్లయిననుసంతోషంబుగల్గించుమాట

లుచెప్పవారలును, పినువారలును, ఎ
ల్లప్పుడును, గానలసినంతమందిదొరకు
దురు; అప్రియంబులగు, హేతవచనం
బులుచెప్పవాడును, జెప్పిన, వినువా
డును, ఒక్కడైనను, దొరికడు.

అని, తాత్పర్యము.

బద్ధం కాలస్య పాశేన సర్వధూతాపహరిణాం. ౨౧
న నశ్యంత ముపేక్షేయం ప్రదీప్తం శరణం యథా

టీక॥ సర్వధూతాపహరిణాం= స
మస్తప్రాణులనుసంహరించునట్టి; కా
లస్య = మృత్యువుయొక్క; పాశేన=
త్రాటిచేత; బద్ధం=కట్టబడినవాడు
ను; నశ్యంతం=నశించుచున్నవాడునగు;
త్వాం(అధ్యాహృతము)=నిన్ను; ప్రదీ
ప్తం= మండుచున్న; శరణంయథా=

గృహంబునువలె; నోపేక్షేయం (నో
పేక్షేయ)-ఉపేక్షింపను.
సమస్తప్రాణిసంహారకారణంబగుమృ
త్యుపాశంబునబద్ధుండవై నాశంబునొం
దుచున్నన్నిన్నుమండుచున్నగృహముంబో
లె, జూచి, యూరకుండంజాలక, యంత
దూరముచెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

దీప్తపావకసంకాశైశ్చ శ్మితైః కాంచనభూషణైః. ౨౨
న త్వామిచ్ఛామ్యహం ద్రష్టుం రామేణ నిహతం శరైః

టీక॥ అహం=నేను; రామేణ=రా
మునిచేత; దీప్తపావకసంకాశైః=మం
డిననిప్పుతోసమానములును; శ్మితైః=తీ
క్షణములును; కాంచనభూషణైః=బం
గారుఅలంకారముగాఁగలవియునగు; శ

రైః=బాణములచేత; నిహతం=కొట్ట
బడిన; త్వం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుట
కు; నేచ్ఛామి=కోరను.
రాముండు, నిన్ను, మండుచున్ననిప్పు
వలె వెలుంగుచున్నవియుఁ దీక్షణంబులు

నుగాంచనాలంకృతంబులునగు బాణం | వ్యములేదు. అని, తాత్పర్యము.
బులంగొట్టుచుండఁగాఁ, బూడ, నాకి

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ కృతాస్తా) శ్చ రణాజిశే. ౨౩
కాలాభిపన్నా స్సీదంతి యథా వాలుక సేతవః

టీక|| రణాజిశే=యుద్ధభూమియందు; యథా=ఇసుక నీటికట్టలువలె; సీదంతి=
శూరాశ్చ=యుద్ధమునందు భయములే నశింతురు.
నివారలును ; బలవంతశ్చ=అధికమయి యుద్ధంబున శూరులును బలవంతు
నబలముగలవారలును; కృతాస్తాశ్చ = లునుఅస్త్రవేత్తలునగువారలందఱు, మృ
నేర్వఁబడిన యస్త్రములు గలవారలు త్యగిస్తులయినవుడు, ఇసుక చేఁజేసిననీ
ను; కాలాభిన్నాః = మృత్యువుచేఁగ టి కట్టలువలె నిమిషంబున మడిసిపోవు
హింపఁబడినవారలై ; వాలుక సేతవో దురు. అని, తాత్పర్యము.

త స్త్వష యతు యచ్చోక్తం గురుత్వా ధిత మిచ్ఛతా. ౨౪

టీక|| గురుత్వాత్ = అన్నవగుటవ హృతము)=నీవు; మష్ యతు=క్షమిం
లన; హితం=మేలును; ఇచ్ఛతా= కోరు పవలయును,
నట్టి; మయా(అధ్యాహృతము)= నాచే అన్నవగుటవలన, నీహితంబుఁ గోరి
త; యచ్చ=ఏదియు; ఉక్తం=చెప్పఁబడి నేనేమోచెప్పినాను; అందుకునీవుక్షమిం
నదో; తత్=దాని; భవా (అధ్యా పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం సర్వధా రక్ష పురీం చే మాం స రాక్షసామ్

టీక|| ఆత్మానం=నిన్ను; సర్వధా=అ అన్నివిధంబులను, నిన్నునీవురక్షించు
న్నివిధంబులను; ఇమాం=ఈ; సరాక్ష కొనుము; ఈరాక్షసులను ఈలంకాపట్ట
సాం=రాక్షసులతోఁగూడిన; పురీంచ= ంబునుం గూడరక్షించుకొనుము.
లంకాపట్టణంబును; రక్ష= కాపాడు అని, తాత్పర్యము.
కొనుము.

స్వస్తి తేస్తు గమిష్యామి సుఖీ భవ మయావినా. ౨౫

టీక॥ తే= నీకు; స్వస్తి=మంగళము; నీకుమంగళంబుగలుగుఁగాక; నేను
అస్తు=కలుగుఁగాక. గమిష్యామి=పో బోయెదను; నేనుబోయినపిమ్మట, నే
యెదను. మయావినా=నన్ను విడిచి; ను నులేనుగదా! ఇంకనీవుసుఖంబుగ నుం
భీ=సుఖంబుగలవాఁడవు; భవ=అగుము డుము. అని, తాత్పర్యము.

నివార్య మాణస్య మయా హితైషిణా

న రోచతే తే వచనం నిశాచర

పరేతకల్పాహి గతాయుషో నరా

హితం న గృహ్లాంతి సుహృద్భి రీరితమ్. ౨౬

టీక॥ నిశాచర=రాక్షసుండవగురా గించునట్టిమాటను; నగృహ్లాంతి = గృ
వణుఁడా! హితైషిణా=మేలుగోరునట్టి; హింపరు-
మయా= నాచేత; నివార్యమాణస్య= రాక్షసుండవగురావణుఁడా! నేను
నివారింపఁబడుచున్నట్టి; తే= నీకు; వచ నిహితముఁగోరియెంతచెప్పినను, నా
నం=మాట; నరోచతే= రుచింపకున్న మాటయందు, నీకురుచిపుట్టకున్నది;
ది- గతాయుషః=పోయినయాయుస్సు ఆయుస్సుగడచినవారలు, చచ్చినట్టెగ
గల; నరా=మనుష్యులు; పరేతకల్పా దా! స్నేహితులుచెప్పహితోక్తులను
హి= చచ్చినవారలతో సమానులుగ వారలువినరు. అనివిభీషణుండు, రావ
దా! సుహృద్భిః=స్నేహితులచేత; ఈ ణనకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రితం=చెప్పఁబడిన; హితం= మేలుగలి

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, షోడశస్కంధః.

ఇది, సప్తష్టాధము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రా

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషోః

ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౭

౨౨

సప్తదశసంఖ్యప్రారంభః.

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః
అజగామ మహూతేన యత్ర రామ స్సలత్క్షణః ౧

టీక॥ రావణానుజః = రావణునిత
మ్మండగువిభీషణుండు; రావణం = రా
వణునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు; పరుషం =
కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను ; ఉ
క్త్వా=చెప్పి; యత్ర= ఎచ్చట; సలత్క్ష
ణః=లత్క్షణునితోఁగూడిన ; రామః=
రాముండు ; స్థితః(అధ్యాహృతము)=
ఉన్నాడో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=
అచ్చటికి; మహూతేన=స్వల్పకాల
ముచేత; అజగామ=వచ్చెను.

రావణునితమ్మండగువిభీషణుండు,
రావణునిజూచి, యిట్లుపరుషవచనం
బులాడి, యంత, మహూతేనను, ల
త్క్షణసహితుండగు రాముండున్న ప్ర
శంబునకువచ్చెను-

అని, నా' ర్యము.

౫.— రావణానుజః

విభీషణుండు; చి

త్ర, జెప్పవలసి

ని సూచిం

=పరుషవచ

నమును; మలయానిలాదులు, ప్రియారాం
డ్రతోఁగూడినవారలకుఁబ్రయింకరములై
నను, విరహిజనులకుదుఃఖకరంబులగున
ట్లు, విభీషణునిమాట, హితంబుకావున
సంతోషకరంబుగావలసినదయ్యు, రా
వణుండుదుష్టుండగుటచే, నతనికిఁబరు
షంబుగానేయుండినది. ఉక్త్వా=చెప్పి;
“రామునకుసీతాదేవినిసంగుము” అని
కర్తవ్యాంశమును, “రాముండు, కఱకు
బాణంబులచే రాక్షసులశిరస్సులఖండిం
చుటకుమున్నెయిమ్ము” అని, చేయకు
న్నంగల్గుప్రత్యవాయంబును, నిశ్చేషంబు
గా, హితంబుగాను, అది, నిష్ఫలంబగుట
వలనఁ, పరుషంబుగాను, ఎంతవఱకుఁజె
ప్పినచోఁడమ్ముండుఅంతయుఁజెలిసియు
అన్నయాపదనొందుచుండఁగాఁ బూచు
చునూరకుండుననునపక్షేర్తి, తనకుఁబూసఁ
గకుండువో, అంతవఱకునుజెప్పి; య
త్ర=ఎచ్చట, ఇందుచే, “రాముండుండు
టచేనాప్రదేశంబునుబరమప్రాప్యం” బ
నిసూచింపఁబడినది. సలత్క్షణః=లత్క్ష

ఋనితోఁగూడిన; ఇందుచేఁబరువ కార
సాన్నిధ్యంబుదెలుపఁబడినది- రామః=
రాముండు; తత్ర=అచ్చటికి; ఆజగామ=
వచ్చెను-విభీషణునకు, రావణగృహంబె
పరకీయగృహము; రామగోష్ఠియెస్వగృ
హంబుగావునఁ, బోయెనినిచెప్పకవచ్చె
ననిచెప్పఁబడినది-ముహూర్తేన(ఆజగా
మ)=శీఘ్రమునవచ్చెను. అనుటచే, “వ
రంహుతవహజ్వాలా పంజరాం త
ర్వ్యవస్థితః, నశౌరిచింతావిముఖజన
సంవాసవై శసం” (అగ్నిజ్వాలలనుపం
జరంబునడుమనుండుటయెమంచిది; వి
ష్ణుధ్యానపరాఙ్ముఖులగువారితో నుం
డుటమాత్రముబహుకష్టము) అనున్యాయ

యంబుననుసరించి, నిష్పపయింబో
లే రావణునింటనిమిషంబై ననునిలువం
జాలక; దూడనువిడిచినంతనె, యది
తల్లిస్తనంబులందాఁకుటమున్నువచ్చట
నేనినిమిషంబై నజాగుసేయనట్లు, అతి
శీఘ్రంబున, విభీషణుండు, రామనా
ద్యకుఁబోయెను- అనిసూచింపఁ బడిన
ది- ఈశ్లోకముచే, భగవద్భక్తిలేనివా
నిచేశంబునువిడువవలయుననియు; భ
గవత్సంబంధిచేశంబెవరమప్రాప్యంబని
యు; (లక్ష్మణసాన్నిధ్యంబునుజెప్పఁబ
డుటచే) భాగవతాభిమానంబుగలగేశం
బునందెయుండవలయుననియుసూచిం
పఁబడినది.

తం మేరుశిఖరాకారం వీప్తా మివ శతహృదామ్

గగనస్థం మహీస్థా స్తే దదృశు స్సర్వవానరాః. ౨

టిక॥మహీస్థాః = ధూమియందు
న్న; తే=ఆ; సర్వవానరాః=సమస్తవా
నరులును; గగనస్థం=ఆకాశంబుననున్న
వాఁడును; మేరుశిఖరాకారం= మేరుశి
ఖరముయొక్క-యాకారమువంటి యా
కారముగలవాఁడును; వీప్తాం=ప్రకాశిం
చున్న; శతహృదామివ(స్థితం)=మేరువు
వలెనున్నవాఁడునగు; తం=అట్టివిభీషణు
ని; దదృశుః=చూచిరి.

అంత, నట్లు, అనలంబుననుండిచల్లని

సరస్సులోఁ బడుటకుం బోలే నతిత్వర
తో వచ్చుచున్న వాఁడును, ఔన్న
త్యంబునను బలువువలనను రత్నఖచిత
కాంచనాభరణంబులచేతనుమేరుశిఖరం
బుపగిదినున్నవాఁడును, బ్రతిపక్షులనుబ
రిత్యజించిస్వపక్షంబునొందుటచే, మేరు
శిఖరంబునకుంబోలెన్దైర్యంబునొందిన
వాఁడును అతిప్రకాశంబుతోనాకాశం
బునందుసంచరించుటవలనను, “రామభ
క్తులగువానరులునన్ను రామనాద్యకు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౭

బోనిత్తురోపోనివ్వరో, బోనివ్వకున్నచో, వాఁడునగునాకాశగతుండున విభీషణు
నేనెటుజీవింతును" అను భయంబునవ ని, నేలనున్నవానరులందఱుం, జూచిరి.
ఁగఁకుటవలనను, మెఱపుంబోలె నున్న అని, తాత్పర్యము.

త మాత్మపంచమం దృష్ట్వా సుగ్రీవో వానరాధిపః

వానరై స్సహ దుర్ధవః చింతయామాస బుద్ధిమాన్. ౩

టీక॥ బుద్ధిమాన్ = అధికమయినబు సుగ్రీవుండు, అట్లు, అనలశరభసంపా
ద్ధిగలవాఁడును; దుర్ధవః = ఎదిరింపన తిప్రఘసులనునల్వర రాక్షసులంగూడి,
లవిగానివాఁడును; వానరాధిపః = వా యతిత్వరతో నాకాశంచునవచ్చుచున్న
నరేశ్వరుండునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుం విభీషణుంజూచి, బుద్ధిమంతుండుగావు
డు; ఆత్మపంచమం = తనచేనైదవవాఁ న, ఇతండు, మనరహస్యంబులనెఱుం
డగు; తం = ఆవిభీషణుని; దృష్ట్వా = చూ గుటకువచ్చువాఁడో, లేక, మనలంబ్ర
చి; వానరై స్సహ = వానరులతోఁగూ హరింపవచ్చువాఁడోయని, వానరుల
డ; చింతయామాస = ఆలోచించెను. తోఁగూడ, నాలోచించెను.

దుర్ధవఁడుండగు వానరేశ్వరుండు అని, తాత్పర్యము.

చింతయిత్వా ముహూతఁతు వానరాం స్తానువాచ హ

హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వా నిదం వచన ముత్తమమ్. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆసు యిన; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; డి
గ్రీవుండు; ముహూతఁ = కొంచెముసే వాచఁచెప్పెను. ("హ" అనునదిపాద
పు; చింతయిత్వాతు = ఆలోచించినంత పూరణార్థము)
నై; హనుమత్ప్రముఖాన్ = హనుమం అట్లు సుగ్రీవుండు, ఎచ్చుగానాలో
తుండుమొదలుగాఁగల; తాన్ = ఆ; చి-చుట కవకాశము లేకుండుటవలనఁ
వానరాన్ = వానరులను; సర్వాన్ = గొంచెముసేపు, ఆలోచించి, హను
అందఱుగూర్చి; డిత్తమం = శ్రేష్ఠమ మంతుండుమున్నుగాఁగల వానరులనం

దటంబాచి యుత్తమంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సర్వాయుధోపేత శ్చతుర్భి స్సహరాక్షనైః

రాక్షసో భ్యేతి పశ్యధ్వ మస్తాన్ హంతుం నసంశయః. ౫

టీక|| ఏషః=ఈ; రాక్షసః=రాక్ష

సుండు; సర్వాయుధోపేతః=సమస్తా

యుధములతోఁగూడినవాడై; చతు

ర్భిః=నలుగురును; రాక్షసైస్సహ=

రాక్షసులతోఁగూడ; అస్తాన్=మన

లను; హంతుం=చంపుటకు; అభ్యేతి=

వచ్చుచున్నాడు. పశ్యధ్వం(పశ్యత)-

చూడుడు.

ఈరాక్షసుండు, నల్వరురాక్షసు

లంగూడి, సమస్తాయుధంబులు ధరిం

చి,మనలంజంపుటకై, వచ్చుచున్నాఁ

డు,చూడుడు. అని,సుగ్రీవుండు, వా

నరులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్చుత్వా సర్వే తే వానరోత్తమాః

సాలా నుద్యమ్య శైలాంశ్చ ఇదం వచన మబ్రువత్. ౬

టీక|| తే=ఆ; వానరోత్తమాః=వా

నరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; సుగ్రీ

వస్య=సుగ్రీవునియొక్క; వచః=మా

టను; శ్చుత్వా=విని; సాలాన్=వృక్ష

ములను; శైలాంశ్చ=పర్వతములను;

ఉద్యమ్య=ఎత్తికొని; ఇదం=ఈ; వచ

నం=మాటను; అబ్రువత్=చెప్పిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులందఱు, సుగ్రీవుండు

చెప్పినమాటను విని, వృక్షంబులనుబర్వ

తంబులనుజేకొని, యీమాటంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం వ్యాధిశ నో రాజన్ వధాయోషాం దురాత్మనామ్

నిపతంతు హతా శ్చైచ్చతే ధరణ్యా మల్పతేజసః. ౭

టీక|| రాజన్=వానరరాజుండవగు

సుగ్రీవుడా! ఏషాం=ఈ; దురాత్మ

నాం=దుష్టాత్ములయొక్క; వధాయ=

చంపుటకొఱకు; నః=మమ్ము; శీఘ్రం=శీ

ఘ్రముగా; వ్యాధిశ=ఆజ్ఞాపించుము. అ

ల్పతేజసః=కొంచెమయినతేజస్సుగల;

ఏతే=వీరలు; హతాశ్చ=చంపఁబడిన

వారలునై; నిపతంతు=పడుదురుగాక.

వానర రాజుండవగుసుగ్రీవుడా! ఈ ము? మేమువీరలంజంపినేలంబడవై చెద
దురాత్ములంజంప , మమ్మాజ్ఞాపింపు ము. అని, వానరౌ త్తములు, సుగ్రీవుని
ము;వీరలల్ప తేజస్సులు, మాకెంతమాత్ర లోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము-

తేషాం సంభాషమాణానా మన్యోన్యం స విభీషణః
ఉత్తరం తీర మాసాద్య ఖస్థ ఏవ వ్యతిష్ఠత. ౮

టీక॥ తేషాం=ఆవానరులు; అన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి; సంభాషమాణానాం= మాటలాడు చుండఁగానే; సః=ఆ; విభీషణః=విభీషణుండు; ఉత్తరం=ఉత్తరదిక్కునందలి; తీరం= గట్టును; ఆసాద్య=పొంది; ఖస్థవీవ= ఆకాశమునందున్నవాఁడై యె; వ్యతిష్ఠత=ఉండెను.

అట్లు, ఆవానరులు, పరస్పరముమాటలాడుచుండఁగానే, యవ్వీభీషణుండు సముద్రోత్తరతీరంబుఁజేరి, యాకాశంబున నెలిచియుండెను.

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.—తేషాం, సం

భాషమాణానాం = అనాదరమునం దుపప్లి. ఆవానరులట్లు మాటలాడు కొనుచుండినను, విభీషణుండు, వీర లేమిచెప్పకొన్నను జెప్పకొందురు గాక; రాముండు. సర్వజ్ఞుండు; పరమకారుణికుండు; సర్వలోకశరణ్యుండు ; శరణాగతుండనగునన్న రక్షింపకమానఁడు ” అని, దృఢవిశ్వాసంబునంజేసి, యావానరుల మాటల సరకు సేయక , వారలుతన్నుఁబ్రహరింపఁబ్రయత్నించుచుండినను, వారలకభిముఖముగాఁ బోయినిర్భయముగా, నందఱకును దానగపడునట్లు , ఆకాశంబున నెదృఢంబుగా నిలిచియుండెను.

ఉవాచచ మహాప్రాజ్ఞ స్వరేణ మహతా మహాత్
సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేత్య సర్వా న్వానరయూధపాక. ౯

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితా=ఆ; వానరయూధపాక= వాచుండును; మహాత్= పూజ్యుండునగు నరశ్రేష్ఠులను; సర్వాంశ్చ= అందఱను; విభీషణుండు ; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; సంప్రేత్య=చూచి; మహతా= అధిక

మయిన; స్వరేణ — ధ్వనిచేత; ఉవాచ—చెప్పెను.

అట్లు, రామశరణాగతినిందఁదగిన ట్టిమహాభాగ్యశాలియగు నావిభీషణుండు, మహాపండితుండుకావున, “ గాఙ్గాదయాశుండైనను, ఆతనికింతరంగధూతులగువురుఘలద్వారముననె, యతనిశరణుపొందవలయును; మఱియు, నీవానరులకు, నన్నుఁగొట్టవలెననుబుద్ధి, నాయుండలిద్యేషముచేఁగల్గినదికాదు; వీరలు, రామునందలిభక్తిచే, నాయందుసంతయమునొంది, యిట్లుచేయఁదలంచెదరు; ఇదియునొక్కగుణమె; మఱియురామ

భక్తులగువీరలు, నన్నంగీకరింపఁగైని, రాముండుమాత్రమంగీకరించుటచేనాకేమిగలదు? రామాంగీకారముగల్గినను, రామభక్తాంగీకారముముఖ్యముగాఁగావలసినది; “కాఁబట్టి; వీరలమూలముననెరాముంబొందెదను.” అని, యిట్లుధర్మసూత్రైస్ససారంబునఁశ్చయించి, పరిష్కరాప్రయోగగు రామునకును, బురుషకారభూతులగువానరులకును, అందఱకును, దసయాతాన్వరంబువినునట్లు, పేరెలుంగున, సుగ్రీవాదివానరోత్తములంజూచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః
తస్యాహ మనజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః. ౧౦

టీక॥ దుర్వృత్తః= దుష్టమయిన యాచారముగల; రావణోనామ= రావణుండను పేరుగల; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; గాక్షసః= రాక్షసుండు; అస్తి (అధ్యాహృతము)= కలదు. అహం—నేను; తస్య= ఆరావణునియొక్క; అనుజః= వెనుకఁబుట్టిన; భ్రాతా= తోబుట్టువును; విభీషణఇతి= విభీషణుడని; శ్రుతః= విసంబధింపఁదగు. దురాచారుండును, రాక్షసాధీశ్వ

రుండునగురావణుండను రాక్షసుండొకఁడకలదు; సేనతఃతమ్ముండనునాపేరువిభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము.— అందు మొదల, దనయందలి దోషంబులంజెప్పచున్నాఁడు. రావణోనామ= రావయతీతి రావణః, లోకంబుల నన్నిటినివీడ్చిచువాఁడు. పేరుచేతనేయతిక్రూరుండనుట; దుర్వృత్తః= దుష్టాచారుండు; పేరుమాత్రమేకాదు; వ్యాపారమును అతి

క్రూరము-రాక్షసః=రాక్షసుఁడు. జాతి
యనట్టివ్యాపారమునకుఁ దగినక్రూర
జాతియేయనుట- రాక్షసేశ్వరః=రా
క్షసులకుఁబ్రభుఁడు, దుష్టకార్యంబులు
సేయువాఁడు తానుమాత్రమేకాదు,
మఱియు నట్టి దుష్టులగు వారలక నేకు
లకుఁ బ్రభుఁడు. రావణుండుదుష్టుం
డైన నీకేమి వచ్చె ననినంజెప్పుచున్నాఁ
డు. — అహం, తస్య, ఆనుజః, భా)
తా=నేనతనితమ్ముండను, అతనికిఁ బెద్ద

వాఁడనై పుట్టియుందునేని, కుబేరుండు
వలెనతనిదోషంబులసంబంధింపక, శు
ద్ధుండనయ్యేయుందును ; తమ్ముండనగు
టచే, నతనియజ్ఞ కులఁబడిన వాఁడన
గుటంజేసి, యతండాజ్ఞాపించినదుష్టకా
ర్యంబులననేకంబులంగావించి, నేనును
దుష్టుండనై తిననుట. ఇందుచే, శరణాగ
త్యంగంబగు, గవఃహని రూపమయిన
కార్పణ్యముఁబెల్పఁబడినది.

తేన సీతా జనస్థానా ద్ధృత్వా హత్వా జటాయుషమ్
రుద్ధాచ వివశా దీనా రాక్షసీభి స్సురక్షితా . ౧౧

టీక॥ తేన=ఆరావణునిచేత; జటా
యుషం = జటాయువును; హత్వా=
చంపి; సీతా = సీతాదేవి ; జనస్థా
నాత్=జనస్థానముననుండి; హృతా=
అపహరింపఁబడినది. వివశా=పరశశ
యు; దీనా=దుఃఖితయునగుసీత; రా
క్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; సురక్షి
తా=చక్కఁగఁగారక్షింపఁబడినదై ; రు
ద్ధాచ=నిరోధింపఁబడినదియు.

మఱియునారావణుండు, జటాయు

వునుజంపి, జనస్థానంబుననుండి, సీతంగౌ
రివచ్చెను; అంతఁబరమదుఃఖిత యయి
పరవశయయియున్న యాసీతను, రా
క్షసస్త్రీలం గావలియుంచి, నిర్బంధం
బుననుంచియున్నాఁడు; అట్లుఅతండు
రామునకుఁ జాలనపకారంబు గావించి
యున్నాఁడు ; అతనిసంబంధముచే
నాకును, ఆదోషముతగిలియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

త మహం హేతుభి ర్వాక్తై ర్వివిధై శ్చ న్యదర్శయమ్
సాతు నిర్యాత్యతాం సీతా రామాయేతి వ్రణఃవ్రణః . ౧౨

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౩౧

స ౧౭

టీక॥ అహం=నేను; తం=ఆరావ
ణునిగూర్చి; “సా=ఆ; సీతాతు= సీత
మాత్రము ; రామాయ = రాముని
కొఱకు ; నిర్యాత్యతాం = ఇవ్వఁబ
డుగాక” ఇతి=అని; పునఃపునః=మా
టిమాటికి; హేతుభిః=కారణములతోఁ
గూడిన; వివిధైః= నానావిధములయి
న; వాక్యైః=మాటలచేత ; న్యదర్శ

యం=బోధించితిని.
నేనారావణునకు , “సీతనురాము
నకొసంగు”మని, యుక్తియు క్తంబులగు
వాక్యంబులచేఁ జెక్కుమాలూ, బో
ధించితిని. అని, తాత్పర్యము-
ఏశేషార్థము.— ఇందువలన, భ
గవదనుకూల కార్యసంకల్పమును శర
ణాగత్యంగముఁజెల్పఁబడినది-

నచ న ప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః

ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత ఇవాపధమ్. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రావణశ్చ=రావణు
డును; కాలచోదితః= మృత్యువుచేఁజే
రింపఁబడినవాడై; ఉచ్యమానం = చె
ప్పఁబడుచున్న; హితం=మేలుగలిగించు
నట్టి; వాక్యం=మాటను; విపరీతః=చా
వబోవువాడు; బౌషధమివ=మందు

నువలె; నప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరింపఁ
డయ్యె.
ముమూర్ఘుండు, బౌషధమునుదీసికొ
ననట్లు ఆరావణుండు, మృత్యుపరవశుం
డై, నేను జెప్పహితవచనంబులనువినఁడ
య్యె. అని, తాత్పర్యము.

సోహం పరుషిత స్తేన దాసవ చ్ఛావమానితః

త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః. ౧౪

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను; తే
న=ఆరావణునిచేత; పరుషితః=పరు
షముగాఁబలుకఁబడినవాడనై; దాస
వత్=దాసుండువలె; అవమానితశ్చ=
అవమానింపఁబడినవాడనై; పుత్రాం
శ్చ=కొడుకులను; దారాంశ్చ=భార్య

ను; త్యక్త్వా=విడిచి; రాఘవం = రా
ముని; శరణం= రక్షకునిగా; గతః =
పోందినాను.
అట్లు నేను జెప్పిన హితవాక్యంబువినకుం
డుటయే గాక యారావణుండు, నన్నుఁ
బరుషవచనంబులదూషించి, దాసునట్లు

అవమానించెను; కావున నేను బ్రయోజనాంతరవిముఖుండనై పరమపురుషార్థబగు రామాశ్రయంబునొందంగోరి, భార్యపుత్రులంగూడఁబరిత్యజించి, రాముని, శరణుచొచ్చితిని.

అని- తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— “భార్యపుత్రులను విడిచి” అనుటచే, ప్రాతికూల్య వజ్రానంబనునంగముసూచింపఁ బడినది- “రాముని శరణుచొచ్చినాను” అనుటచే, ఆత్మని తే పంబనునంగంబుచెప్పఁబడినది.

సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే

నివేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౫

టీక॥ సర్వలోకశరణ్యాయ = సమస్తలోకంబులకును రక్షకుండు గాఁడగిన వాఁడును; మహాత్మనే = అధికమయిన శక్తిగలవాఁడును; రాఘవాయ = రఘువంశమునందుఁబుట్టినవాఁడునగు రాముని కొఱకు; విభీషణం = విభీషణుని; మాం = నన్ను; ఉపస్థితం = వచ్చినవానిఁగా; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; నివేదయత = తెలుపుఁడు.

సమస్త లోకశరణ్యుండును మహాత్ముండును రఘువంశంబునభక్తానుగ్రహార్థమయియవతరించియున్న వాఁడునగు రామునకు , విభీషణుండునేను వచ్చియున్నానని, శీఘ్రముగాఁదెలుపుఁడు- అని, విభీషణుండు, సుగ్రీవాదులతోఁ జెప్పెను-

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— సర్వలోకశరణ్యాయ = సమస్తజాతులందుఁబుట్టిన వారలకును దుష్టులకును గుణవంతులకును, అట్లుభేదములేక, సురసరతిర్యగాది సమస్త ప్రపంచమునకు రక్షకుండైన వాఁడు, రాముండు. కావున, నతిదుష్టుండగు రావణునకును , ఇందుభాగంబున్నది; అయితే, యతనికి దీనియందుఁ బ్రార్థవశంబునరుచిగలుగలేదు ; నేను, వచ్చినాను కావున, నాకుమీకుంబోతెభాగంబు సిద్ధంబై యున్నదనుట. అవును. అట్టిది సులభమా? దుర్లభమా? లోష్ఠాదు లతిసులభంబులయినను, నిష్ప్రయోజనంబులు, మేరుపవతాదు లుడతృప్తంబులయ్యె దుర్లభంబులు కావున, వానింబడయఁబ్రయత్నింపరాదు - అభిలషితంబయినది , సులభం

బయి తేగదాకోర్కి సఫలంబగు! దీనికిఁ
జెప్పచున్నాఁడు. రాఘవాయ = రఘు
వంశంబున నవతరించినవాఁడు, సమ
స్తవేదాంతవేద్యంబును బరమప్రాప్యం
బునగు పరబ్రహ్మంబు, మనుష్యులకం
దటకును దిర్యగ్జంతువులకునుంగూడఁ,
గండ్లారంజూడ నలవియుగనట్లు, మను
ష్యరూపంబున నవతరించుటకన్న, నేమి
సౌలభ్యంబున్నది? లేక, భూమియందెం
దఱోన రేంద్రులున్నవారలు; ఏలరాము
నొద్దకరావలెను? అన్నచోఁ జెప్పచు
న్నాఁడు. రాఘవాయ = రఘువంశంబు
నఁ బుట్టినవాఁడు, “కింత్వ ధీనామ
ధీతదానదీతౌకృతవ్రతశ్లాఘ్యమిదం
కులంతత” (ఆవంశముయాచకులకు,
యాచింపఁ బడినవాని నొసంగుటయ
ను దీక్షచేఁజేయఁబడినవ్రతముచేఁ గొ
నియాడఁదగినది.) అని, చెప్పఁబడిన ప్ర
కారము యాచితదానధురంధరులని వి
నుతికెక్కిన రఘువంశంబునఁబుట్టినవాఁ
డగుటచే, నాయాచనము తప్పకసఫల
ముకాఁగలదనివచ్చినాననుట. మహా
త్మనే = మహాప్రభావుండు, అట్లువతా
రరూపుఁడయినను, దనయెప్పటిస్వభా
వంబువిడువక, జ్ఞానశక్త్యాద్యనంత క
ల్యాణగుణ సంపూర్ణుండై యుండు
వాఁడనుట. అట్టి రాముని కొఱకు ;

మాం = నన్ను, విభీషణం = విభీషణుండ
నువాని, నేను బ్రతికూలుండగు రావ
ణుండఁగాను, మఱివిభీషణుండననుట.
ఉపస్థితం = వచ్చినవానిఁగా; నేనువచ్చి
నంతనె, రాముండు నన్నంగీకరించుట
సీద్ధము; రాముండుదనయొద్దకువచ్చువా
నిని, అంగీకరింపక మానఁడనుట. త్రి
ప్రం = త్రిపుముగా, శరణ్యుండగు రా
ముండు, తానెగ్రహించుటకుమున్నెమీ
రలును గొంచెముపకారముచేసి పుణ్య
ముగట్టుకొనుండు ఏలయిన? శీతలంబును
సుగంధియునగుజలఁబుగలకమలాకరం
బుఁజూచి దప్పిగొన్న వాఁడువలె, నే
ను, ఆలస్యంబునహింపంజాలను. నివేద
యత = తెలుపుండు. “వాచాధర్మమ
వాప్నుహి” (మాటచేధర్మమునొందు
ము) అనున్యాయంబున, మాటమా
త్రముసాహాయ్యముచేసితిరేని, మీకుల
నాయాసంబుగానే, మహాపుణ్యంబు
ఘటిల్లును. ఈశ్లోకంబున, “సర్వలో
కశరణ్యాయ” అనుటచే, “అప్రాధి
తొనగోపాయే దితితత్ప్రార్థనా మ
తిః, గోపాయితాభవేత్యేవంగోప్ర
త్యవరణంస్తృతం” (ప్రాధింపకున్న
రక్షింపఁడు. అని, “నన్నురక్షింపుము”
అనిచేయుప్రార్థనము, గోప్రత్యవ
రణంబనిచెప్పఁబడినది.) అనిచెప్పఁబ

డిన, గోస్తృత్యవరణంబనుశరణాగ
త్యంగము సూచింపబడినది. “ఉపస్థి
తం” (సమీపమునొందినవానిగా) అ
నుటచే, “రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇత్యే
వంసుదృఢామతిః, సవిశ్వాసోభవేచ్ఛా
త్రసర్వ దుష్కృతినాశనః” (“అనుకూ
లరమగుమనలరక్షించును” అనుమిక్తి-
లియుదృఢమయినబుద్ధియేది గలదోఅది
ఈశరణాగతియందు సమస్తపాపనా
శనంబగు, విశ్వాసంబనునంగంబగును.)
అన్నచొప్పున, విశ్వాసంబనునంగము
సూచింపబడినది. రక్షించుననుదృఢవి
శ్వాసంబులేకున్నచో, సమీపంబునకుఁ
బోడుగదా! అయితే, రక్షణవంశంబు
నంబుట్టినరాముండు, సమస్తలోక శర
ణ్యుండగుటమొదలగుధర్మము, రా
క్షసుండగువిభీషణునకెట్లు దెలిసినది? అ
ని, యందురు. చెప్పెదము, “పరమా

పద్ధతస్యాపి ధర్మేమమ మతిర్భవేత్,
యాయామేజాయతే బుద్ధిర్దేహుయే
ష్వాశ్రయేషువ, సాసాభవతుధర్మే
ష్టాతంతంధమంచపాలయే.” (నేను
బరమాపదనుబొందినను, నాకుధర్మం
బునందెబుద్ధిగలుగవలెను. నాకు, ఏయే
విషయములయందు, ఏయేబుద్ధిగలుగు
నో, అదంతయు, ధర్మేష్టంబగుఁగాక.
ఆయాధర్మంబులచాలింపుచుండెదను)
అనివరప్రదాన కాలంబునఁ, బ్రాధీ-
తుండై, బ్రహ్మదేవుండు, “ధర్మేష్ట
స్తవ్యంధావత్సతధాచై తద్భవిష్య
సి” (ఎట్లునిపుధర్మేష్టుండవు కాఁగోరి
తివోయదియట్లైయగును.) అని, వరంబు
నొసంగుటండేసి, విభీషణునకు, రా
ముండు, నారాయణావతారరూపుం
డని తెలిసినది.

ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవో లఘువిక్రమః

లక్ష్మణస్యా గ్రతో రామం సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్. ౧౬

టీక॥లఘువిక్రమః—శీఘ్రమయిన న
డతగల; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ఏతత్=
ఈ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=వి
న్నంతనే; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొ
క్క; ఆగ్రతః=ముందట; రామం=

రామునిగూర్చి; సంరబ్ధం=వేగముతోఁ
గూడునట్లుగా; ఇదం=ఈమాటను; అ
బ్రవీత్=చెప్పెను.
అంతసేమాటనువిన్నంతనే, సుగ్రీవుం
డు, “రాముండుశరణాగతవత్సలుండు,

విభీషణుండుశరణాగతుండయ్యెననుమాటనువిన్నంత నేయతనిరక్షించును. ఈవిభీషణుండేమోయపకారముసేయవచ్చినవాఁడు, పరమాథనముగా శరణాగతుండుకాఁడు. కావున, ముందుగావిభీషణుని నిగ్రహింపవలయునని రామునకుఁజెప్పవలయును” అని, నిశ్చయించి,

“అతిన్నేహఃపాపశంకీ” అనున్వాయంబున రామునిపైమహాన్నేహంబుగలవాఁడుకావున, విభీషణుండుపరిశుద్ధుండైనను అతనియందిట్లుసంశయించి, శీఘ్రంబుగ రామునొద్దకుంబోయి, లక్ష్యణునిముందట, రామునితోఁగట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్యా నుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః
చతుర్థి స్సహ రక్షోభి ర్భవంతం శరణం గతః. ౧౭

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుండు; ఇతి= అని; శ్రుతః=వివరించిన; రావణస్య=రావణునియొక్క; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును; అనుజః=తమ్ముండునగువాఁడు; చతుర్థి=నలుపురయిన; రక్షోభిస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; భవంతం=నిన్ను; శర

ణం=రక్షకునిఁగా; గతః=పోదినాఁడు. రావణునితమ్ముండు విభీషణుండనువాఁడు, నల్వరిరాక్షసులతోవచ్చి, నిన్నుశరణుచొచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రే వ్యూహే నయే చారే యుక్తో భవితు మహాసి
వానరాణాంచ భద్రం తే పరేషాంచ పరంతప. ౧౮

టీక॥ పరంతప=శత్రువులందరింపఁజేయునట్టి రాముడా! వానరాణాంచ=వానరులకును; పరేషాంచ=శత్రువులకును; మంత్రే=కార్యకార్యవిచారమునందును; వ్యూహే=సేనాసన్నివేశమునందును; నయే=ఉపాయంబులఁబయోగించుటయందును; చారే=రహస్య

పురుషులఁబంపుటయందును; యుక్తః=ఎచ్చరికగలవాఁడవు; భవితుం=అగుటకు; అహాసి=తగుదువు. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=కలుగునుగాక.

శత్రువులందరింపఁజేయునట్టి రాముడా! వానరులకుమేలును రాక్షసులక

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

పాయంబునుగల్గునట్లు, నీవిప్పుడు, కా | శ్రువుషప్రేక్షణము, వీనియందు, జాగ
ర్యాకార్యములనాలోచించుట, సేనాస | త్రతోనుండుము; నీకుమంగళంబుగలుగు
న్నివేశసము, ఉపాయప్రియోగము, గూ | గాక. అని, తాత్పర్యము.

అంతధానగతా మ్యేతే రాక్షసాః కామరూపిణః
శూరాశ్చ నికృతిజ్ఞాశ్చ తేషు జాతు న విశ్వసేత్. ౧౯

టీక|| కామరూపిణః=ఇచ్చార్చీనమగు | యందు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; నవి
రూపముగల; ఏతే=ఈ; రాక్షసాః=రా | శ్వసేత్=నమ్మరాదు.
క్షసులు; అంతధానగతాః=మఱుగు | ఈరాక్షసులు, కామరూపులు, అం
పాటునొందువారలును ; శూరాశ్చ= | తధానంబునొందిప్రహరించువారలు,
యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; | శూరులు, కపటోపాయంబులంబడితు
నికృతిజ్ఞాశ్చ= కపటోపాయంబుల | లు; కావున, వారల నెంతమాత్రమునమ్మ
నెరింగినవారలునుగా దా! తేషు=వారల | రాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిధీ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య భవే దయమ్
అనుప్రవిశ్య సోస్తాసు భేదం కుర్యా న్నసంశయః. ౨౦

టీక|| అయం=ఈవిభీషణుడు; రా | సందేహము; న=లేదు.
క్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభుండై | ఈవిభీషణుడు, రాక్షసేశ్వరుండ
న; రావణస్య = రావణునియొక్క; | గురావణుండుపంపిన చారుండైయుం
ప్రణిధిః=చోరుఁడుగా; భవేత్ = ఉం | డును; మనవలనంజక్కఁగానమ్మకంబు
డును. సః = అతండు ; అస్తాసు = | నొందిమనలకు మిత్రభేదంబుగలిగించు
మనలయందు ; అనుప్రవిశ్య= చక్కఁ | ను, సందేహములేదు.
గాఁబ్రవేశించి; భేదం = మిత్రభేదము | అని, తాత్పర్యము.
ను; కుర్యాత్=చేయును; సంశయః=

అభవా స్వయమేవై వ ఛిద్రమాసాద్య బుద్ధిమాన్
అనుప్రవిశ్య విశ్వసేత్ కదాచి త్వహిరే దపి. ౨౧

టీక॥ అథవా = అటుగాదేని; అయమేవతానే; ప్రహరేదపి = కొట్టి
స్త్రిక్(అధ్యాపృతము) = ఈతఁడు; వి ననుకొట్టును.
శ్వస్తే = నమ్మబడఁగా; బుద్ధిమాన్ = అటుగాదేని, బుద్ధిమంతుఁడగునీవి
అధికమయినబుద్ధిగల; ఏషః = ఇతఁడు; భీషణుండు, చక్కఁగానమ్మకమునాం
అనుప్రవిశ్య = చక్కఁగాఁబ్రవేశించి; డి, సమయంబువెడకుచుండి, కొంచెము
చిద్రం = రంధ్రమును; ఆసాద్య = పొ
ది; కథంచిత = ఒకానొకప్పుడు; స్వ హరించును. అని, తాత్పర్యము.

మిత్రాటవీబలంచైవ మాలం భృత్యబలం తథా
సర్వమే తద్బలం గ్రాహ్యం వజ్జయిత్వా ద్విషద్యలమ్. ౨౨

టీక॥ ద్విషద్యలం = శత్రునైన్యము గ్రహింపఁదగినది.
ను; వజ్జయిత్వా = విడిచి; మిత్రాట మిత్రనైన్యమును, అడవియందుండు
వీబలంచైవ : మిత్రనైన్యమును; మా జనులబలంబును, మూలబలంబును, వేత
లం = మూలబలమును; తథా = అట్లు; నంబుదీసికొనిజీవించునైన్యమును, ఈనై
భృత్యబలం = వేతనముచేతజీవించునై న్యంబులనన్నింటినిగ్రహింపవచ్చును; శ
న్యమును; ఏతత్ = ఈ; బలం = నైన్య ముత్రుబలంబుమాత్రము గ్రహింపరాదు.
ము; సర్వం = అంతయు ; గ్రాహ్యం = అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసేంద్రస్య భ్రాతా మిత్రస్యతే ప్రభో
ఆగతశ్చ రిపోః పక్షా త్కథమస్త్రిక్ హి విశ్వసేత్. ౨౩

టీక॥ ప్రభో = నాయకుండవగురా యొక్క; పక్షాత్ = పక్షముననుండి; ఆగ
ముఁడా; అయం = ఇతఁడు; ప్రకృత్యా - తశ్చ = వచ్చినవాఁడును. అస్త్రిక్ = ఇతని
స్వభావముచేత; తే = నీయొక్క; అమి యందు("హి" అనునదిపాదపూరణా
త్రస్య = శత్రుండగు; రాక్షసేంద్రస్య = భజము); కథం = ఎట్లు; విశ్వసేత్ = న
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; మ్మవచ్చును?
భ్రాతా = తమ్ముఁడు; రిపోః = శత్రువు రాముఁడా! ఈవిభీషణుండు, స్వభా

వంబుననే, నీశత్రువయిన రాక్షసరా తని నెట్లునమ్మ వచ్చును?
జుండగు రావణునితమ్ముండు; మఱియు అని, తాత్పర్యము.
శత్రుపక్షంబుననుండివచ్చినాడు; ఈ

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే త్తమం తమవతాం వర. ౨౪

టీక|| తమవతాం = యుక్తవ్యాపారంబులు గలవారల
రములుగలవారలలో; వర = శ్రేష్ఠుడవ యుక్తవ్యాపారంబులు గలవారల
గురాముడా! తం = ఆ; విభీషణం = విభీ లోను త్తముండవగురాముడా! ఈవిభీ
షణుని; రావణేన = రావణునిచేత; పృ షణుండు, రావణుండుపంపగా వచ్చి
ణిహితం = రహస్యముగాఁ బంపబడిన నచారుండనియెఱుంగుము; కావున, నిత
వానిఁగా; అవేహి = ఎఱుంగుము. అ నిగ్రహింపవలయుననితలంచెదను.
హం = నేను; తస్య = అతనియొక్క; నిగ్ర అని, తాత్పర్యము.
హం = నిగ్రహించుటను; మన్యే = తలం

రాక్షసో జిహ్వాయా బుధ్ధ్యా సందిష్టో య ముపాగతః
ప్రహతుం మాయయా ఛవో విశ్వస్తే త్వయి రాఘవ. ౨౫

టీక|| రాఘవ = రాముడా! ఆయం = తః = వచ్చినాడు.
ఈ; రాక్షసః = రాక్షసుండు; జిహ్వా = రాముడా! ఈ రాక్షసుండు, రావ
కుటిలమయిన; బుధ్ధ్యా = బుద్ధిచేత; సంది ణునిచేఁ గుటిలో పాయంబునం బంప
ష్టః = పంపబడినవాడై; విశ్వస్తే = నమ్మి బడి, నీవునమ్మినపిమ్మట, మాయచేనం
నట్టి; త్వయి = నీయందు; మాయయా = తథానంబునొంది, మనలంబ్రహరించు
మాయచేత; ఛవో = కప్పబడినవాఁ టకై, వచ్చినాడు.
డై; ప్రహతుం = కొట్టుటకు; ఉపాగ అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్ట శ్చత్రునైస్యం హి ప్రాజ్ఞ శ్చత్రు రతర్లితః
నిహన్యా దంతరం లభ్యా ఉలూకభవ వాయసాన్. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౩౯

స ౧౭

టీక॥ ప్రాజ్ఞః = పండితుండగు; శత్రుః = శత్రువు; అతర్హితః = విచారింపఁబడనివాఁడై; శత్రునైస్యం = శత్రువులనైస్యమును; ప్రవిప్రుః = ప్రవేశించినవాఁడై; అంతరం = భిద్రమును; లభ్యా = పొంది; వాయుసాక్షి = కాకులను; ఉలూకభవ = గుడ్డగూఁబవలె; చంపునుగదా! బుద్ధిమంతుండగుశత్రువు, ఎవ్వరికిని దెలియకుండునట్లు, శత్రుస్త్రేన్యంబుఁబ్రవేశించి, రంధ్రంబున స్వేషించి, పెక్కుకాకులను ఒక గుడ్లగూఁబచంపునట్లు, తనశత్రువులనందఱం, జంపును. అని తాత్పర్యము.

వధ్యతా మేష దండేన తీవ్రేణ సచివై స్సహ
రావణస్య నృశంసస్య భ్రాతాహ్యేష విభీషణః. ౨౭

టీక॥ ఏషః = ఈవిభీషణుండు; సచివై స్సహ = మంత్రులతోఁగూడ; తీవ్రేణ = తీవ్రముయిన; దండేన = శిక్షచేత; వధ్యతాం = చంపఁబడుఁగాక. ఏషః = ఈ; విభీషణః = విభీషణుండు; నృశంసస్య = కూరుండగు; రావణస్య = రావణునియొక్క; భ్రాతాహి = తమ్ముండుగదా! ఈవిభీషణుండు, కూరుండగురావణుని తమ్ముండుగదా! కావున, నితనిని, ఈతనిమంత్రులనల్వరింపఁగూడక, ధీక్షణంబుగా, వధింపవలయును. అని, నుగ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాశు తం రామం సంరభ్యో వాహినీపతిః
వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మాన ముపాగమత్. ౨౮

టీక॥ వాక్యజ్ఞః = మాటలజ్ఞుఁడైన; ఉరకుండుటను; ఉపాగమత్ = పొందును. వాహినీపతిః = వానరసేనానాయకుండయిన సుగ్రీవుండు; సంరభ్యః = వేగిరపడినవాఁడై; వాక్యకుశలం = మాటలయందు సమర్థుండగు; రామం = రామునిగూచి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యాశు = చెప్పినంతనే; తతో = అంత; మానం = ఊరకుండుటను; ఉపాగమత్ = పొందును. మాటలు చెప్పటయందుఁబండితుండగువానరేశ్వరుండు సుగ్రీవుండు, అట్లు మాటలయందు సమర్థుండగు రామునితో వేగంబునం జెప్పి, యంతనూరకుండును. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం శ్రుత్వా రామో మహాయశాః
సమీపస్థా నువాచే దం హనుమత్ప్రముఖా స్తరీక్ష. ౨౯

<p>టిక॥మహాయశాః = అధికమయినకీ తికగల; రామః = రాముడు; సుగ్రీవ స్య = సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వా క్యం = మాటను; శ్రుత్వాతు = విన్నంత నె; సమీపస్థా = సమీపంబుననున్న; హ నుమత్ప్రముఖా = హనుమంతుడు మొదలుగాగల; హరీక్ష = వానరులను</p>	<p>గూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ = చె ప్పెను. మహాకీర్తిశాలియగు రామండు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటనువిని, యప్పు డుసమీపంబుననున్న, హనుమంతుండు మున్నగువానరులంబూచి, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

య దుక్తం కపిరాజేన రావణావరజం ప్రతి
వాక్యం హేతుమ దభ్యం చ భవద్భిరపి త చ్ఛ్రితమ్. ౩౦

<p>టిక॥కపిరాజేన = వానర రాజుండగు సుగ్రీవునిచేత; రావణావరజంప్రతి = రా వణునితమ్మునిగూర్చి; యత్ = ఏది; ఉ క్తం = చెప్పబడినదో; తత్ = ఆ; హే తుమత్ = యుక్తిగలదియు; అభ్యం చ = ప్రయోజనముతోఁ గూడినదియున గు; వాక్యం = మాట; భవద్భిరపి = మీ</p>	<p>చేతనుంకూడ; శ్రుతం = వినబడినది. వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రా వణునితమ్ముండయిన విభీషణుని గుఱిం చి , యుక్తియుక్తంబును సప్రయోజ నంబునగుమాటంజెప్పినాడు; అది, మీ రునువిన్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సుహృదా హ్యథాకృచ్ఛేష యుక్తం బుద్ధిమతా సతా
సమర్థేనా పి సంక్షేపం శాశ్వతీం భూతి మిచ్ఛతా. ౩౧

<p>టిక॥అథాకృచ్ఛేష = కార్యసంక టములందు; బుద్ధిమతా = అధికమయి నబుద్ధిగలవాఁడును; సతా = సత్పురు</p>	<p>షండును; సమర్థేన = సమర్థుండు ను; శాశ్వతీం = శాశ్వతమయిన; భూ తిం = సంపదను; ఇచ్ఛతా = కోరుచున్న</p>
---	---

వాఁడునగు; సుహృదాపి = స్నేహితుని
చేతనుంగూడ, మఱియొక స్నేహితునిచే
తనుంగూడననుట ; సంక్షేపం = ఉపదేశించుటకు; యుక్తం = ఉచితము.

ఒకమిత్రుఁడుపదేశించినపిమ్మట ,
మఱియొకఁడుపదేశింపఁగూడదనిలేదు;
కార్యసంకటంబువచ్చినప్పుడు , బుద్ధి

మంతుండును సమభుండును శ్రేయ
స్కా-ముండునగుమిత్రుం డెవ్వఁడైనను,
ఉపదేశించుటయు క్తము; కావున, మీ
రలును, మీకుఁదోచినదిచెప్పఁడు. అని
రాముండు, హనుమదాదివానరులతోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం పరిపృష్టాస్తే స్వంస్వం మత మతంద్రితాః

సోపచారం తదా రామ మూచు హితచిక్షిషణః. ౩౨

టీక|| తే = ఆవానరులు; ఇతి = అ
ని; ఏవం = ఇట్లు; పరిపృష్టాః = అడు
గఁబడినవారలయి; తదా = అప్పుడు ;
అతంద్రితాః = ఆలస్యములేనివారలయి;
హితచిక్షిషణః = మేలుసేయఁగోరిన
వారలయి; రామం = రామునిగూచిఁ;
సోపచారం = ఉపచారముతోఁగూడన
ట్లుగా; స్వంస్వం = తమతమదైన; మతం-

మతమును; ఊచుఁ = చెప్పిరి,
ఆవానరులు, రాముండుచెప్పినమా
టనువిని. యాలస్యంబుసేయక, రామ
హితంబుసేయఁగోరినవారయి , రా
మునింజూచి, యుపచారపూర్వకంబు
గాఁ, దమతమమతంబులంజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతం నాస్తితే కించి త్త్రిషు లోకేషు రాఘవ

ఆత్మానం పూజయత్ జానత్ పృచ్ఛస్య స్థాక్ సుహృత్తయా. ౩౩

(“ఆత్మానంసూచయత్” ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక|| రాఘవ = రామఁడా! త్రిషు =
మూఁడైన; లోకేషు = లోకములయం
దు; కించిత్ = కొంచమయినను; తే =
నీకు; అజ్ఞాతం = తెలియఁబడనిది; నా
స్తి = లేదు. జానత్ = ఎఱింగినవాఁడ

వై ; సుహృత్తయా = స్నేహితుండగు
టచేత; ఆత్మానం = నిన్ను; సూచయత్ =
తెలియపఱచువాఁడవై ; పాఠాంతరప
క్షమందు. ఆత్మానం = మాలోఒక్కొ
క్కరిని; పూజయత్ = పూజించువాఁ

డవై; అస్తా=మమ్ము; పృచ్ఛసి=అడుగుచున్నావు.

రాముడా! ముల్లోకంబులయందు నునీకుఁజెలియని దేదియాలేదు; “రామ నకువానరులు స్నేహితులు గానుండిరి, అ

ని, మాకందఱకునుగీర్తిగలుగుటకును, మమ్మందఱను గౌరవింపవలెననియు, మమ్మడుగుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

త్వంహీ సత్యవ్రత శూరో ధామికో దృఢవిక్రమః
పరీత్యకారీ స్తృతిమా నిస్సృష్టాత్తా సుహృత్సుచ. ౩౪

టీక॥ త్వం=నీవు; సత్యవ్రతః=సత్యమయినవ్రతముగలవాఁడవును; శూరః=యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడవును; ధామికః=ధమమునాచరించువాఁడవును; దృఢవిక్రమః=దృఢమయినపరాక్రమముగలవాఁడవును; పరీత్యకారీ=పరీక్షించిచేయువాఁడవును; స్తృతిమా=జ్ఞప్తిగలవాఁడవును; సుహృత్సు=స్నేహితులయందు;

నిస్సృష్టాత్తాచహి=ఉంచఁబడినమనస్సుగలవాఁడవునుగాదా!

నీవు, సత్యవ్రతుఁడవు; శూరుండువు; ధామికుండువుమహాపరాక్రమశాలివి; ఏకార్యమునేనిపరీక్షించిచేయువాఁడవు; మఱపులేనివాఁడవు; మిత్రులయందుభారములేని పరతంత్రుండువై యుండువాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దేకైకశ స్తావ ద్బ్రవంతుసచివాస్తవ
హేతుతోమతినంపన్నా స్సమధాశ్చ పునఃపునః. ౩౫

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; మతినంపన్నాః=బుద్ధితోఁగూడినవారలును; సమధాశ్చ=సమధులును; తవ=నీయొక్క; సచివాః=మంత్రులు; పునఃపునః=మాటిమాటికి; తావత్=క్రమముగా; ఏకైకశః=ఒకొక్కరుగా; హేతుతః=యొక్కలచేత; బ్రవంతు=చెప్పుదురుగాక.

అందువలన, బుద్ధిమంతులును సమధులునుగునీమంత్రులు, క్రమంబున, నొకొక్కరుగా, యుక్తియుక్తంబుగా, వారివారియభిప్రాయంబుఁ జెప్పుదురుగాక. అని, వానరులు, రామునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తై రాఘవాయాఽథ మతిమా సంగవోగ్రతః

విభీషణపరీక్షార్థం మువాచ వచనం హరిః. ౩౬

టీక॥ ఇతి=అని; ఉక్తే= చెప్పఁబడఁ చెప్పెను.

గా; అథ=అటుపిమ్మట; ఆగ్రతః=ముం
దఱు; మతిమా=బుద్ధిమంతుండగు; అం
గదః=అంగదుండను ; హరిః=వానరుఁ
డు; విభీషణపరీక్షార్థం=విభీషణుని పరీ
క్షించుటకొఱకు; రాఘవాయ=రాము
నికొఱకు; వచనం=మాటను; ఉవాచ=

ఆవానరులిట్లు చెప్పి ముగించిన వెను
క, వారలలో, మొదట, బుద్ధిమంతుండగు
సంగదుండు, విభీషణునింబరీక్షించుటను
గుఱించి, రామునలో, నిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శత్రో స్సకాశాత్సంప్రాప్త స్సర్వధాశంక్యవహి

విశ్వాసయోగ్య స్సహసా నకతవ్యో విభీషణః. ౩౭

టీక॥ శత్రో=శత్రువుయొక్క; సకా
శాత్ = సమీపంబుననుండి; సంప్రా
ప్తః=వచ్చినవాఁడు; సర్వధా= అన్నివి
ధంబునను; శంక్యవహి=సందేహించు
దగినవాఁడేకదా! విభీషణః=విభీషణుం
డు; సహసా=తటాలున; విశ్వాసయో

గ్యః=నమ్మకమునకుఁదగినవాఁడుగా; న
కతవ్యః=చేయఁబడరాదు.
శత్రునియొద్దనుండివచ్చినవానిని, ఏవి
ధంబున నేని, నమ్మరాదు; కావున, మన
ము, విభీషణునిపైనాలోచింపక, నమ్మ
కంబుంచరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛాదయిత్వా త్తభావం హి చరంతి శరబుద్ధయః

ప్రహరంతి చ రంధ్రేషు సౌనథా స్సుమహా భవేత్. ౩౮

టీక॥ శరబుద్ధయః=కుటిలమయినబు
ద్ధిగలవారలు; త్తభావం= తమయభి
ప్రాయమును; ఛాదయిత్వా= మూసి
కొని; చరంతిహి= సంచరించుచున్నా
రుగదా! రంధ్రేషు = చిద్రములయం

దు; ప్రహరంతి=కొట్టుదురు. సః=
అట్టి; అనథః= అపాయము; సుమ
హా=మిక్కిలియుగొప్పది; భవేత్=
అగును.

కుటిలబుద్ధులగువారలు; తమయభి

పా)యమును దాచుకొని, పైకిమంచి గొప్పయి పాయము సంభవించును.
వారలువలె నటించురు. తుదికు, భిద్రం అని, తాత్పర్యము.
బుదొరికినప్పుడు ; ప్రహరించురు; అట్టి

అథానథో వినిశ్చిత్య వ్యవసాయం భశేతిహి
గుణత స్సంగ్రహం కు ర్యా ద్దోషతస్తు విసజయేత్. ౩౯

టీక|| అథానథో = గుణదోషములను; వినిశ్చిత్య = నిశ్చయించి; వ్యవసాయం = ప్రయత్నమును; భశేత = పొందవలయును (“హి” అనునది పాదపూరణార్థము.) గుణతః = గుణంబులవలన; సంగ్రహం = అంగీకారమును; కుర్యాత్ = చేయవలయును. దోషతస్తు = దోషమువలననూత్రము ; విసజయేత్ = విడువవలయును.
ఏవిషయంబునందేని, గుణదోషంబులవిచారించి, గుణంబులుండేనేని, యంగీకరింపవలయును; దోషంబులుండేనేని విడువ వలయును ; అట్లు, ఈవిభిషణనియందలి గుణదోషంబులనాలోచించి, యతనియందు గుణంబె యుండినచో గ్రహింతము; దోషంబె యుండినచో విడువతము. అని, తాత్పర్యము.

యది దోషో మహం స్తస్మిన్ స్త్యజ్యతా మవిశంకితమ్
గుణాన్వాపి బహూక్ జ్ఞాత్వా సంగ్రహః క్రియతాంనృప. ౪౦

టీక|| నృప = రాజవగు రాముడా! తస్మిన్ = ఆవిభిషణనియందు ; మహా = గొప్పదగు; దోషోయది = దోషంబుండునేని; అవిశంకితం = సందేహములేనట్లు గా; త్యజ్యతాం = విడువబడుగాక; బహూక్ = పెక్కులయిన ; గుణాన్వాపి = గుణంబులను; జ్ఞాత్వాపి = ఎఱింగియున్నను; సంగ్రహః = అంగీకారము ; క్రియతాం = చేయబడుగాక.
నరేంద్రుండవగు రాముడా! అయితే ఎంతమాత్రమయిన గుణంబు గాని దోషంబు గాని లేనివాఁడు ఎవ్వఁడు లేఁడే యనియందు రేమో. ఈవిభిషణనియందు, గుణంబులకన్న దోషంబులెయెచ్చుగానుండినచో, నితనిని సందేహముగా

ఎడవవలసినది. అట్లులేక, దోషంబుల
కన్నగుణంబులెచ్చుగానుండినచో,
సంగీకరింపవలయును. అని,యంగదులు

డు, రామునతోఁజెప్పెను.
అని, ఆ త్వర్యము.

శరభ స్తవ్య నిశ్చిత్య సాధికం వచన మబ్రవీత్

టీక||అథ= అపిమ్మట;శరభ స్తు=రశ
భుండును;నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి;సార్థం=
అర్థమతోఁగూడిన;వచనం= మాట
ను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, శరభుఁడు, చక్కఁగానా
లొచించి నిశ్చయించి, సార్థకంబగునీ
మాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

క్షీప్ర మస్మి న్నరవ్యాఘ్ర చారిః ప్రతివీధీయ తామ్. ౪౧

టీక||నరవ్యాఘ్ర= పురుషశ్రేష్ఠుఁడ
వగురాముఁడా! అస్మిన్= ఈవిధిపలు
నివిషయమునందు; క్షీప్రం= శీఘ్రము
గా;చారిః= గూఢపురుషుఁడు; ప్రతివీధీ
యతాం=వీధులుపలుకుఁగాక.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగురాముఁడా! శీ
ఘ్రముగానివిధిపలునెఱుద్రకు, ఒక గూఢ
పురుషునింబంపుము.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిధాయ హి చారేణ యథావత్సూక్ష్మ బుద్ధినా
పరీక్ష్యచ తతః కార్యో యథాన్యాయం పరిగ్రహః, ౪౨

టీక|| ప్రణిధాయ= చారునిబంపి;
సూక్ష్మబుద్ధినా=సూక్ష్మమయిన బుద్ధి
గల;చారేణ=గూఢపురుషునిచేత; య
థావత్=యథాశాస్త్రముగా;పరీక్ష్య
చ=పరీక్షించియు;తతః= అటుపిమ్మ
ట;యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్ర
మింపక;పరిగ్రహః= అంగీకారము, కా

ర్యః=చేయఁదగినది.

(గుణదోషంబులుపరీక్షించి, గుణం
బులెచ్చుగానున్ననంగీకరించుట, దోషం
బులెచ్చుగానున్నబరిత్యజించుట, ఇదివ
లనుపడదు, ఏలయన? వానిని మనలోఁ
జేచుకొనికదా గుణదోషంబులుపరీ
క్షింపవలెను;చేర్చుకొన్నచో, మనకతఁ

ప్రతిపదాంత్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

దుక్కిడుగావించును కావున, అదిసరికా మ్మట, నీతిశాస్త్రోక్త ప్రకారంబునఁబ
దు.) మనము, విభీషణునొద్దకు సూక్ష్మ రిగ్రహపరిగ్రహంబులు సేయవలయు
బుద్ధియగుచారువొక్కసంబంపి, యతని ను, అని, శరభుండుచెప్పెను.
మాటనుజక్కగాఁబరీక్షించి; యటుపి అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంస్త్యధ సంప్రీ త్యశాస్త్రబుద్ధ్యా విచక్షణః
వాక్యం విజ్ఞాపయామాస గుణవ ద్దోషవజ్జేతమ్. ౪౩

టీక॥ అధ=అంత; విచక్షణః= పండి నివేదనెను.
తుండగు; జాంబవానపి= జాంబవంతుం అంత, బండితుండగు, జాంబవంతుం
దును; శాస్త్రబుద్ధ్యా=శాస్త్రబుద్ధిచేత; డు, శాస్త్రప్రకారము నాలోచించి
సంప్రీత్య=అలోచించి; గుణవత్=గు గుణయు క్తంబును, నిదోషంబగునీమా
ణంబులుగలదియు; దోషవజ్జేతం=దో టను, విన్నవించుకొనెను.
షంబుచే విడువఁబడినదియునగు; వా అని, తాత్పర్యము.
క్యం=నూటను; విజ్ఞాపయామాస= మ

బద్ధవైరాచ్చ పాపాచ్చ రాక్షసేంద్రా ద్విభీషణః
అదేశకాలే సంప్రాప్త స్సర్వధా శంక్యతా మయమ్. ౪౪

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుడు-బద్ధవై డునుఁగాక.
రాచ్చ=దృఢమయినపగలవాఁడును, ఈవిభీషణుడు, “సేయిండుబద్ధవై
పాపాచ్చ= పాపిష్ఠుండునగు; రాక్ష రంబుగలవాఁడును బాపిష్ఠుండునగురా
సేంద్రాత్=రాక్షసేశ్వరుండగు రావ వణునియొద్దనుండివచ్చినాఁడు; అతండి
ణునివలన; అదేశకాలే= అయుక్తదేశ ప్పడిచ్చటికివచ్చుటకుఁదగిన కారణంబు
మునందును , అయుక్త కాలమునఁ నులేదు; కావున, నేవిధంబునఁజూచిన
దును ; సంప్రాప్తః= వచ్చినాఁడు. ను, అతనిపైసందేహమేతోచుచున్నది.
అయం=ఈతఁడు; సర్వధా=అన్నివిధం అని, జాంబవంతుండు, చెప్పెను.
బులను; శంక్యతాం=సందేహింపఁ బ అని, తాత్పర్యము.

తతోమైందస్తు సంప్రేత్య నయాపనయకోవిదః
వాక్యం వచనసంపన్నో బభాషే హేతుమత్తరమ్. ౪౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; నయాపన | షే=చెప్పెను.
యకోవిదః = న్యాయాన్యాయములం | అంత, న్యాయాన్యాయంబులంబండి
దుఃఖండితుండును ; వచనసంపన్నః= | తుండును జక్కఁగా మాటలాడఁజాలిన
మాటలతోఁ గూడినవాఁడునగు; మైంద | వాఁడునగుమైందుండును, జక్కఁగానా
స్తు=మైందుండును; సంప్రేత్య= ఆలో | లోచించి. యన్నిటికన్నను, యుక్తియు
చించి; హేతుమత్తరం= అధికమయిన | క్తంబగునీమాటంజెప్పెను.
కారణముగల; వాక్యం=మాటను; బభా | అని, తాత్పర్యము.

వచనం నామతస్యైవ రావణస్య విభీషణః
పుచ్చ్యతాం మధురేణాయం శనై ర్నరవరేశ్వర- ౪౬

టీక॥ నరవరేశ్వర=మనుష్యశ్రేష్ఠుల | నరేంద్రోత్తముండ వగు రాముఁ
కుఁబ్రభుండవగు రాముఁడా! అయిం, ఏ | డా! గూఢపురుషుఁడొక్కఁడు పోయి,
షః=ఈ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; మధు | రావణునిసమాచారమేమి? యని, మ
రేణ=తియ్యనిమాటచేత; తస్య=ఆ; రా | ధురవచనంబునం దిన్నఁగా, నీవిభీషణు
వణస్య=రావణునియొక్క; వచనంనా | ని, నడుగవలయును.
మ=మాటయే; శనైః = తిన్నఁగా; పు | అని, తాత్పర్యము.
చ్చ్యతాం=అడుగఁబడుఁగాక-

భావ మస్యతు విజ్ఞాయ తత స్తత్త్వం కరిష్యసి
యది దుష్టోన దుష్టోవా బుద్ధిపూర్వం నరషభ. ౪౭

టీక॥ నరషభ= పురుషశ్రేష్ఠుండ | భావం= అభిప్రాయమును; విజ్ఞాయ
వగు రాముఁడా! అస్య= ఈవిభీషణుని | తు=ఎఱింగినంతనే; తతః=అటుపిమ్మ
యొక్క; తత్త్వం=నిశ్చయమయిన ; ట; దుష్టోయది=దుష్టుండుగాని; దు

ప్రోనవా - దుష్టుండుకొనవాడుగాని; బు
ద్ధిపూర్వకం - అలోచనముమందుగల్గి
నట్లుగా, కరిష్యసి = నేయంగలవు-
పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! అ
ట్లు, ఈవిభిషణుని యధాధాకభిప్రా

యంబుడెకొని, యతండుదుష్టుడో
పరిశుద్ధుడో, అందుదగినట్లుగాజే
యంగలవు- అని, మైందుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము-

అథ సంసౌరసంపన్నో హనుమాన్ సచివోత్తమః
ఉవాచ వచనం శ్లఙ్ఘ్య మథకవ న్నధురం లఘు- ౪౮

టీక|| అథ = అటుపిమ్మట; సంసౌర-
సంపన్నః = సంసౌరముతోఁగూడిన
వాడును; సచివోత్తమః = మంత్రులలో
నుత్తముండునగు; హనుమాన్ = హను
మతుండు; శ్లఙ్ఘ్యం = కోమలంబును; అర్థ
వత్ = అధికమయినయథకముగలది
యు; మధురం = ఇంకయునదియు; ల
ఘు = విస్తృతంబుగానిదియునగు; వచ

నం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను-
అంత, సమస్తశాస్త్రాభ్యాసజన్యం
సంసౌరసంపన్నుండును మంత్రులలో
శ్రేష్ఠుండునగు హనుమతుండు, కో
మలంబును = ధికాధికంబును మధురంబు
ను అల్పంబునగు మాటలచెప్పెను-
అని, తాత్పర్యము-

న భవంతం మిత్రశ్రేష్ఠం సమథకం వదతాంవరమ్
అతిశాయయితుం శక్తో బృహస్పతి రపి బ్రువత్. ౪౯

టీక|| బృహస్పతిః - బృహస్పతి; బ్రువ
న్మపి = మాటలాడినను, మిత్రశ్రేష్ఠం = బుద్ధి
చేనుత్తముండవును; సమర్థం = సమర్థుండ
వును; వదతాం = మాటలాడువారలలో,
వరం = శ్రేష్ఠుండవునగు; భవంతం = ని
న్ను; అతిశాయయితుం = అతిశయించు

టకు; సశక్తిః = సమర్థుండుకాఁడు-
బృహస్పతిమాటలాడినను, బుద్ధిమం
తులలోనుత్తముండవు సమర్థుండవుమి
క్కిలియుంజక్కఁగా మాటలాడంజాలి
నవాడవునగు, నీకు, అధికుండుకాఁజూ
లఁడు- అని, తాత్పర్యము-

న వాదాన్నాపి సంఘషాన్ న్నాధిక్యా న్నాపి కామతః

పత్యౌమి వచనం రాజన్ యథార్థం రామగౌరవాత్. ౫౦

టీక॥ రాజన్ = రాజవగు; రామ = మగుమాటను; పత్యౌమి (అధ్యాహృత రామండా! అహం (అధ్యాహృతము) = ము) = చెప్పెదను.
నేను; వచనం = మాటను; వాదాత్ = త రామండా! నేను, దిగు-కాశలంబు ర్గు-కాశలమువలన; నపత్యౌమి = చెప్ప నంగాని, జయింపవలెననుస్పర్థచేగాని, ను. సంఘమాత్ = స్పర్థవలన; న(ప నాకతిశయంబు గలుగవలెననిగాని, లే త్యౌమి) = చెప్పను ఆధిక్యాత్ = అతిశ క, నాయిచ్చవలనగాని, చెప్పటలేదు; యమువలన; న(పత్యౌమి) = చెప్పను. ఆయితే రామండు నాయందుంచుగౌర కామతోపి = కోరికవలననైనను; న(ప వంబుచే నాకుఁదోచినట్లు, యథా త్యౌమి) = చెప్పను. గౌరవాత్ = సమ్మా థంబు గాఁజెప్పెదను.
నమువలన; యథార్థం = యథార్థ అని, తాత్పర్యము.

అథానర్థనిమిత్తం హి యదుక్తం సచిన్ద్రైస్తవ

తత్ర దోషం ప్రపశ్యామి క్రియా న హ్యుప పద్యతే. ౫౧

టీక॥ అథానర్థనిమిత్తం = గు పద్యతేహి = ఉపపన్నముకాదుగదా!
ణదోషంబులనిణాయోపాయము; ఇ గుణదోషంబుల నిణయించియా
తి (అధ్యాహృతము) = అని; తవ = నీ మైనెస్వీకార పరిత్యాగంబులు సేయవ
యొక్క; సచిన్ద్రైః = మంత్రులచేత; లెననిమంత్రులుచెప్పిరే! దానియందు
యత్ = ఏది; యుక్తం = చెప్పఁబడిన నాకుదోషంబుగనుపడుచున్నది; ఏల
దో; తత్ర = అందు; దోషం = దోష యన, అట్టికార్యము, ఉపపన్నముగా
మును; ప్రపశ్యామి = చక్కఁగాఁబూ ము. అని, తాత్పర్యము.
చెదను. క్రియా = అట్టికార్యము; నోప

ఋతే నియోగా త్సమర్థ్య మవబోధ్యం నశక్యతే

సహసా వినయోగోహి దోషవా స్ప్రతిభాతి మా. ౫౨

టీక॥ నియోగాద్యతే=వినియోగము లేక; సామర్థ్యం= గుణదోషము; అవబోధం= తెలియుటకు; సశక్యతే= అలవిగాదు. సహసా=తటాలున; వినియోగః=వినియోగము; మా=నన్ను; గూర్చి; దోషవాక్=దోషముగలదిగా; ప్రతిఛాతి=తోచుచున్నది.

రాచకార్యములందుఁబ్రవేశపెట్టకు

న్న, గుణదోషంబులు తెలియవు; గుణదోషంబులు తెలియకయే, రాచకార్యంబులందుఁబ్రవేశపెట్టుట, సరికాదు; అట్లు ప్రవేశపెట్టినచో, దుష్టుండయ్యేనేనిచెఱచును; కావునవినియోగముచేగుణదోషవిచారమనునంగదమతం బన్యోన్యశ్రయదోషగ్రస్తముగానున్నది.

అని, తాత్పర్యము-

చారప్రణిహితం యుక్తం యదుక్తం సచివై ప్రవ
అథస్యా సంభవా త్తత్ర కారణం నోపపద్యతే. ౫౩
(“చారణంనోపపద్యతే” ఇతిపాతాంతరం.)

టీక॥ చారప్రణిహితం=చారునిబంపుట; యుక్తం=ఉచితము. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తవ=నీయొక్క; సచివైః=మంత్రులచేత; యత్=ఏమాట; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్ర=అచ్చట; అథస్య=ప్రయోజనముయొక్క; అసంభవాత్=లేమివలన; కారణం=హేతువు; పాతాంతరపక్షమందు. చారణం=చారునిబంపుట; నోపపద్యతే=ఉపపన్నముగాదు.

చారునిబంపి రహస్యముగా నతని యభిప్రాయము దెలిసికోవలయునని, శరభుండుచెప్పినాఁడే; అదియునసంగతము; ఏలయన? దూరంబుననున్న వారల యొద్దకుఁగదా రహస్యపురుషులంబంపి వారలకుఁ దెలియకుండ, వారిహృదయాభిప్రాయంబుఁగనుంగొనవచ్చును! అతిసమీపగతుండై మనల నందఱను గండ్లతోఁజూచుచున్నవిభీషణునొద్దకుఁజారునిబంపుటెట్లు? అని, తాత్పర్యము.

అదేశకాలే సంప్రాప్త ఇత్యయం యద్విభీషణః
వివత్తా తత్రమే స్త్రీయం తాం నిబోధ యథామతి. ౫౪
స ఏష దేశః కాలశ్చ భవతీతి యథా తథా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౫౧

స ౧౭

టీక॥ అయం=ఈ; విభీషణః= విభీషణుడు; అ దేశ కా లే=అనుచిత దేశము. నందును, అకాలమునందును; సంప్రాప్త ఇతి(యత్)=వచ్చినాడనునదియే. దిగల దో; తత్ర=అవిషయమునందు; యథా తథా=యథాతథ్యముగా; ఏషః=ఇది; సః=అట్టి; దేశః=దేశమును; కాలశ్చ=కాలమును; భవతి=అవును. ఇతి = అని; మే = నాకు; యథామతి= బుద్ధివత్తర మింపక; ఇయం=ఈ; వివక్షా= చెప్పిన

చ్చ; అ స్తీ=కలదు. తాం=దానిని; నిబోధ=ఎఱుంగుము.

ఈవిభీషణుండు, అనుచిత దేశంబున నుఅకాలంబునను, వచ్చినాడని, జాంబ వంతుండు చెప్పినాడే; అవిషయమందు ను, నాకుఁగొంచెముచెప్పవలెననియు న్నది; వినుము; ఈదేశంబును, ఈకాలం బును, విభీషణుండువచ్చుటకుఁదగినదే. సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పురుషో త్పురుషం ప్రాప్య తథా దోషగుణావపి. ౫౫
దౌరాత్మ్యం రావణే దృష్ట్వా విక్రమంచ తథా త్వయి
యుక్త మాగమనం తస్య సదృశం తస్య బుద్ధితః. ౫౬

టీక॥ పురుషోత్=పురుషునివలన; పురుషం=పురుషుని; ప్రాప్య=పొంది; తథా=అట్లు; దోషగుణావపి=దోషంబు లనుగుణంబులను; ప్రాప్య (అధ్యాత్మ తము)=పొంది; రావణే=రావణునియందు; దౌరాత్మ్యం=మత్స్వభావమును; తథా=అట్లు; త్వయి=నీయందు; విక్రమం చ=పరాక్రమమును; దృష్ట్వా=చూచి; తస్య=అతనియొక్క; బుద్ధితః=బుద్ధివలన; సదృశం=సరియైన; తస్య=అతనియొ క్క; ఆగమనం=వచ్చుట; యుక్తం=ఉ చితము.

విభీషణుండు, అధముండగురావణు ని, ఉత్తముండవగునిన్నను, విమర్శించి, రావణునియందలిదోషంబులను నీయంద లిగుణంబులను విచారించి, రావణుని యందలిసీత సపహరించుటయు మఱల నాబిడవొసంగుమనియెంతచెప్పినను స మ్మతింపకుండుటయు మొదలగుదుగుణంబులను, నీయందు, ఖరదూషణాదిమ హారాక్షససంహారము వాలినివధించిను గ్రీవునకురాజ్యంబువొసంగుటమొదలగు మహా పరాక్రమంబులనుంజూచి, బుద్ధి తోనాలోచించి, రావణునివిడిచి, నీయె

ద్దకువచ్చుట, మిక్కిలియుక్తముగా యోగ్యంబులుగ నేయున్నవి.
నేయున్నది. కావున దేశకాలంబులు, అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతరూపైః పురుషే సృ రాజన్ పృచ్ఛ్యతామితి
యదుక్త మత్ర మే ప్రేతా కాచి ద స్తి సమీక్షితా. ౫౭

టీక॥ రాజన్ = రాముడా! సః = జూడఁబడిన; ప్రేతా = బుద్ధి; కాచిత్ =
అవిభీషణుడు; అజ్ఞాతరూపైః = తెలి
యఁబడనిరూపముగల; పురుషైః = పు రాముడా! తెలియనిపురుషులకొం
రుషులచేత; పృచ్ఛ్యతాం = అడుగఁబ దలు, పోయి, విభీషణునడుగవలయున
డుఁగాక. ఇతి = అని; యత్ = ఏది; ఉ ని, మైందుఁడుచెప్పినాడే, అవిషయ
క్తం = చెప్పఁబడినదో; అత్ర = ఇందు, మందును, నాకుఁగొంచెముసంశయ
మే = నాకు; సమీక్షితా = చక్కఁగాఁ మున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛ్యమానో విశంకేత సహసా బుద్ధిమా న్వచః
తత్ర మిత్రం ప్రదుష్యేత మిథ్యాపృష్టం సుఖాగతమ్. ౫౮

టీక॥ బుద్ధిమాన్ = మంచిబుద్ధిగల
వాఁడు; సహసా = తటాలున; వచః =
మాటను; పృచ్ఛ్యమానః = అడుగఁబ
డుచున్నవాడై; విశంకేత = సంశయించు
చును. తత్ర = అపక్షమునందు; సుఖా
గతం = సుఖముగావచ్చిన; మిత్రం =
స్నేహితుఁడు; మిథ్యాపృష్టం = అబద్ధము
గానడుగఁబడినవాడై; ప్రదుష్యేత =
దుష్టుండగును. తటాలుననడిగినచో, బుద్ధిమంతుం
డగువాఁడు, “మనయందేమోసందే
హించి, వీరలడుగుచున్నారు; ఏమిచె
ప్పిననేమిసంభవించునో,” అని, మాట
చెప్పుటకేసంశయించును; అట్లు, సంశ
యించియడుగుటచే, సుఖాగతుండగు
మంచిమిత్రుఁడునుగూడ, దుష్టుండుగాఁ
దోచును. అని, తాత్పర్యము.

అశక్య స్సహసా రాజన్ భావో వేత్తం పరస్య వై

అంతస్సవ్యభావైగీతైస్తైవైకపుణ్యం పశ్యతా భృశమ్. ౫౯

టీక॥ రాజ్ = రాముడా! స్వప్నాయము; కేతుం = ఎఱుంగుటకు; స్త్రి (అధ్యాహృతము) = తనయందు; అశక్యః = అలవిగాదు. భృశం = మిక్కిలియు; నైపుణ్యం = సారామండా! అడుగఁగానే, ఒకవే మధ్యమును; పశ్యతా = చూచువానిచే శమాటలాడినను, అతండు తన యభి తను; అంతస్సవ్యభావైః = దాచఁబడి ప్రాయంబును దాచుకొనియె మాట నయభిప్రాయముగల; తైః = ఆ; గీతైః = లాడును; అందువలన, ఎంతసమర్థున మాటలచేత; సహసా = తటాకమున; కై నను, అట్టివానిహృదయాభిప్రాయం పరస్య = ఇతరునియొక్క; (“వై” అను బెఱుంగనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము. నదిపాదపూరణార్థము) భావః = అభి

నత్వస్య బ్రువతో జాతులత్యతే దుష్టభావతా

ప్రసన్నం వదనంచాపి తస్మాన్మై నాస్తీనశయః. ౬౦

టీక॥ అస్య = ఈవిభీషణుడు; బ్రువ తః = మాటలాడుచుండఁగా; దుష్టభావ తాతు = దుష్టమయినయభిప్రాయము గలుగుటమాత్రము; నలత్యతే = చూడఁ బడలేదు. వదనంచాపి = ముఖంబును; ప్ర సన్నం = నిమలముగానున్నది. తస్మా త్ = అందువలన; మే = నాకు; సంచయః = సంఘేహము; నాస్తీ = లేదు. ఈవిభీషణుండుమాటలాడుచున్నా డుగదా! అతనిమాటలవలన, అతనికిదుష్టాభిప్రాయంబునట్లునాకుఁదోచ లేదు; మఱియునతనిమతియుప్రసన్నము గానున్నది; కావున, నతనియందెంత మాత్రముసందేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అశంకిత మతి స్సస్వప్నో న శతః పరిసరః

నచాస్య దుష్టా వాక్చాపి తస్మాన్నాస్తీ హ సంచయః. ౬౧

టీక॥ శతః = దుష్టాభిప్రాయము; డై; నపరిసరః = రాఁడు. అస్య = ఈ గలవాఁడు; అశంకితమతిః = సంఘేహము విభీషణునియొక్క; వాక్చాపి = మాట లేనిబుద్ధిగలవాఁడై; స్వప్నః = నిభా యం యు; దుష్టా = దుష్టమయినది; నచ = కా

దు, తస్మాత్=అందువలన; ఇహ=ఇం
దు; సంశయః= సంశయము; న=లేదు.
దుష్టాభిప్రాయముగలవాఁడు, ని
స్సందేహముగా, నిర్భయముగా రా
జాలఁడు; ఈవిధిషణుఁడు, ఎంతమాత్ర

ముసందేహములేక నిర్భయముగా ను
న్నాఁడు; మఱియు, నితని మాటలును,
నిర్దోషంబులుగా నున్నవి; కావున, వీని
యందునాకుసందేహములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఆకార శ్చాద్యమానో హి న శక్యో వినిగూహితుమ్
బలాద్వివివృణోత్యేవ భావ మంతగతం నృణామ్. ౬౨

టీక॥ ఆకారః=ముఖవికారము; ఛా
ద్యమానః=కప్పబడుచున్నను; వినిగూ
హితుం=దాఁచుటకు; నశక్యోహి=అల
విగాదుగదా! నృణాం= మనుష్యులయొ
క్క; అంతగతం=మనసుననున్న; భా
వం=అభిప్రాయమును; బలాత్=బలా

త్కారమువలన; వివృణోత్యేవహిత
ప్పక తెలియపఱచునుగదా!
ముఖవికారము, ఎంతదాఁచినను,
దాఁగియుండదు; బలాత్కారంబున,
హృదయగతంబగుభావంబును, దప్పక,
బయలుపఱచును. అని, తాత్పర్యము.

దేశకాలోపపన్నంచ కార్యం కార్య విదాం వర
స్వఫలం కురుతే షీప్రం ప్రయోగేణాభి సమ్మితమ్. ౬౩

టీక॥ కార్యవిదాం=కార్యములదెలి
సినవారలలో; వర=ప్రేమఁడా! దేశకా
లోపపన్నంచ= దేశముతోనుగాలము
తోనుంకూడినదియు; ప్రయోగేణ= ప్ర
యోగముతో; అభిసమ్మితం= కూడినది
యునగు; కార్యం=కార్యము; షీప్రం=

రుతే=చేయుచున్నది.
కార్యవేత్తలలోనుత్తముండవగురాముఁ
డా! కార్యంబుదేశకాలంబులననుసరిం
చి, సరియయినపురుషులయందుఁబ్రయో
గింపఁబడునేని, శీఘ్రంబుగా, ఫలించును.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగం తవ సంప్రేక్ష్య మిథ్యా వృత్తంశ రావణమ్

వాలిసశ్వ వధం శ్రుత్వా సుగ్రీవం చాభిషేచితమ్. ౬౪
రాజ్యం ప్రాథమ్య మానశ్చ బుద్ధిపూర్వ విహంగతః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = నశ్చ = కోరుచు; బుద్ధిపూర్వం = బుద్ధిమం
ఈవిభీషణుండు; తవ = నీయొక్క; ఉద్యో దుగల్లనట్లుగా; ఇహ = ఇచ్చటికి; అగ
గం = ప్రయత్నంబును; సంపేత్స్య = చూ తః = వచ్చినాడు.
చి; మిథ్యావృత్తం = చెడ్డయాచారము ఈవిభీషణుండు, నీవు రావణుని వ
గల; రావణుంచ = రావణుని; సంపే ధింపఁజేయుప్రయత్నంబునువిని, రావ
త్స్య (అధ్యాహృతము) = చూచి; వాలి ణునిదురాచారంబుఁజూచి, నీవువాలిం
నః = వాలియొక్క; వధంచ = చంపుట జంపిసుగ్రీవునకువానరరాజ్యంబునొసం
ను; అభిషేచితం = అభిషేకింపఁబడిన; గుటయువిని, రాజ్యంబుఁగోరి, నీయొద్దకు
సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; శ్రుత్వా = విని; రా వచ్చినాడుగాని, వేఱుగాదు.
జ్యం = దొరతనమును; ప్రాథమ్య మా అని, తాత్పర్యము.

ఏతావత్తు పురస్కార్య యుజ్యతే తత్ర సంగ్రహః. ౬౫

టీక॥ ఏతావత్తు = ఇంతమాత్రము; పు ఇదంతయు నిట్లున్నదికావున, విభీ
రస్కార్య-ముండికొని; తత్ర = అందు; షణుని గ్రహింపవచ్చును.
సంగ్రహః = స్వీకారము; యుజ్యతే = అని, తాత్పర్యము.
యుక్తముగానున్నది.

యథాశక్తి మయోక్తంతు రాక్షసస్యా జవం ప్రతి

టీక॥ మయాతు = నాచేతను; రాక్ష ప్పఁబడినది.
సస్య = విభీషణునియొక్క; ఆజవంప్ర నేను, నాశక్తికొలంది, నాకుదోఁ
తి = కపటములేమినిగూర్చి; యథాశ చినమట్టుకు, విభీషణుని యోగ్యతనుగు
క్తి = నాశక్తినితిక్రమింపక; ఉక్తం = చె టించి, చెప్పినాను. అని, తాత్పర్యము.

త్వం ప్రమాణంతు శేషస్య శ్రుత్వా బుద్ధి మతాం వర. ౬౬

టీక॥ బుద్ధిమతాం=అధికమయినబుద్ధిగలవారలలో; వర=ఉత్తముండవయినరాముడా! శ్రుత్వా = విని; శేష=మిగతదానికి; త్వంతు = నీవె; ప్రమాణం=కతవు. బుద్ధిమంతులలో నుత్తముండవగురాముడా! నేనుజెప్పినది విన్నావుగాదా! ఇంకమిగతకార్యమునకు, నీయిచ్చ. అని, హనుమంతుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తదశస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తదశస్కటిక,
ముగిసినది.

౨౫

అష్టాదశస్కం ప్రారంభః.

అథ రామః ప్రసన్నాత్ శ్రుత్వా వాయుసుతస్యహ
ప్రత్యభాషత దుర్ధక్షః శ్శుశ్రేవా నాత్మని స్థితమ్. ౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; శ్రుతవాడై; ఆత్మని = మనస్సునందు; స్థితం=అధికమయిన శాస్త్రాభ్యాసతం= ఉన్నదాని; ప్రత్యభాషత = చెముగలవాఁడును; దుర్ధక్షః = ఎదిపెను. రింపనలవిగానివాఁడునగు; రామః = అంత, మహాపండితుండును, బూరాముండు; వాయుసుతస్య=హనుమంత్వపక్షంబులచేఁగలతఁపెట్ట నలవిగానితునియొక్క; (“హ” అనునది పాదపూవాఁడునగురాముండు, హనుమంతుండు రణార్థము) వచనం (అధ్యానృతచెప్పినమాటనువిని, ప్రసన్నుండయి, తము)=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రసనమనంబుననున్న యభిప్రాయముంజెన్నాత్తా= ప్రసన్నమయినమనస్సుగలప్రనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

మమాపితు వివర్తంతి కాచిత్ ప్రతి విభిషణమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౫౭

స ౧౮

శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భి శ్చేయసి స్థితైః. ౨

<p>టిక॥మమాపితు = నాకును;విభీషణంప్రతి=విభీషణునిగూర్చి;కాచిత్ =ఒకానొక;వివక్షా=చెప్పనిచ్చు;అస్తి=ఉన్నది.తత్ =దానిని;సర్వం=అంతను;శ్రేయసి=మేలునందు; స్థితైః=ఉన్నట్టి; భవద్భిః=మీచేత;శ్రోతుం=వినుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.</p>	<p>నాకును,విభీషణునిగుఱించి, కొన్ని మాటలనుజెప్పవలెననియున్నది;నా శ్రేయస్సునుగోరునట్టిమీరందఱుం, జక్కగావినవలయునని,కోరెదను.</p>
	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన
దోషోద్యుక్తి తస్యస్యా త్సతా మేత దగహితమ్. ౩

టీక|| తస్య=అతనికి;దోషః=దోషము;యద్యుక్తిస్యాత్ = ఉండినను; మిత్రభావేన= స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేత ననుట; సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని;కథంచన = ఎట్లయినను;సత్యజేయం=విడువను. ఏతత్=ఇది;సతాం=పెద్దలకు;అగహితం=నిందింపబడనిది, పూజింపబడిన నుట .

అతనియందెంతదోషంబుండినను, శరణాగతుండనివచ్చినవాని , నెట్లయినను విడువజాలను, ఈధర్మము, సత్పురుషులకుఁబూజనీయంబగునది. అని, రాముండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సుగ్రీవుండు, “విభీషణుండుదుష్టుండు, ఇతని నిగ్రహింపవలయు ” ననియె. అంగదాదులు, “పరీక్షించి, యదుష్టుండైనచో, గ్రహింపవచ్చు”ననిరి. హనుమంతుండు, “విభీషణుండుదుష్టుండుకాదుకావున, గ్రహింపఁదగినవాఁడే” యని, వచించె. ఇంక, రాముండు “దుష్టుండైనను శరణాగతుండగువానిగ్రహింపకతప్పుదు”. అని, సుగ్రీవమతంబును, “ శరణాగతునియందు

దుష్టాదుష్టపరీక్షయేతగదు.” అనియంగదాదిమతంబులను “పరిగ్రహింపవలెననుట సమానంబయినను , నిదోషుండనుకారణంబునరిగాదు. శరణాగతుండనుమాటచెప్పుటమాత్రమే, గ్రహించుటకుఁగారణము నిర్దోషుండైయుండవలయుననునక్కఱలేదు ” అని హనుమత్తతంబును, నిరసించితనమతంబుఁజెప్పుచున్నాఁడు. మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, నిర్దోషుండగుటచేఁగాదతనిరక్షించుట; స్నేహితభావముగలిగియుండుటచేత నెపరిగ్రహింపవలెననుట. మిత్రభావేన=వాస్తవముగామిత్రత్వములేకున్నను, మిత్రత్వంబు నభినయించుట మాత్రమేచాలుననుట. “రాఘవం శరణంగతః, శరణ్యం శరణంగతః ” అని పూర్వోత్తరస్థలంబుల, శరణాగత శబ్దవ్యవహారంబుండుటచే, ఇచ్చట , మిత్రభావేన = శరణాగతభావముచేత ననియర్థము. అట్లు, ఇతర స్థలంబునందును, “విదితస్సహి ధర్మజ్ఞ శ్వరణాగతవత్సలః” అని, శరణాగతశబ్దముచే నుపక్రమించి, “తేనమైత్రీ భవతుతేయ దీజీవితుమిచ్ఛసి” (నీవు, జీవింపంగోరు

దువేని, నీకతనితో మైత్రియగుఁగాక) అని , మైత్రీశబ్దముచేఁ బర్యవసానము చేయఁబడియున్నది. లేక; రాముండు, ధీరోదాత్ర నాయకుండుగావున, నా శరణాగతుండని చెప్పటకు లజ్జించి , విభీషణుని మిత్రశబ్దముచే సగౌరవము గావ్యవహరించుచున్నాఁడు. మిత్రభావేన=మిత్రత్వముచేత, నన్నుగూఁటించి కొంచెమేని యాభిముఖ్యుంబునొందుట మాత్రమే నాయంగీకారంబునకుఁ గారణమనుట; మిత్రభావేన=మిత్రక్రియచేత, మిత్రునివలెనభినయించుటచేతననుట, మనస్సున నెట్లున్నను, నేనుమిత్రుండననియభినయించుటమాత్రమేచాలుననుట. మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేనని చెప్పవలసియున్నను, “తన్నాశ్రయించఁదనయొద్దకువచ్చుటకై గొన్నియడుగులు పెట్టినవాఁడుంగూడఁదనకుసమానుండు” అనునభిప్రాయంబునఁ, గరుణాసముద్రుండగు రామునిచేఁజెప్పఁబడినది. అట్లు, సీతాదేవియు, శరణాగతినేచెప్పవలసినస్థలంబున, “తేనమైత్రీభవతుతేయదిజీవితమిచ్చసి” అని, యాభిముఖ్యమాత్రంబున , నాశ్రితుని, రాముండుదనకుసమానంబుగామన్నింపునను నభిప్రాయంబుననె, వచించె. మిత్రభావేన=మిత్ర

త్వమునుహేతువుచేత, “సుహృదస్సర్వభూతానాం” (సమస్తభూతంబులకునుస్నేహితుండు) అని, చెప్పఁబడియుండుప్రకారమున, “సర్వభూతమిత్రుండురాముండు, నాయందునుసహజంబుగస్నేహంబుగలవాఁడు” అని , నాకుంగలసహజస్నేహంబుపురస్కరించి యనుట. మిత్రభావేన=“తన్నిత్రంయత్ర విశ్వాసః” (ఎవ్వనియందునమ్మకంబుగలుగునోఅతండుమిత్రుండు) అనిచెప్పఁబడియున్నదికావున , నమ్మకంబుగలిగియుండుటచేత, “రాముండవశ్యము, నన్నురక్షించును” అని, నమ్మియనుట. సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని, అతనికి, నాయందుఁగొంచెమేని యాభిముఖ్యమాత్రముగలిగినంతనే, నేనయతండుండుచోటికిఁబోయి రక్షింపవలసియుండఁగా, నతఁడేయిచ్చటికివచ్చినప్పుడేమిచెప్పవలెను? అనుట. సంప్రాప్తం= చక్కఁగావచ్చినవాని, ద్వారంబునంబాదుకలువిడిచిదేవనమసాగరంబునేయునట్లు, ఇతరపదార్థకంబులమననునంచక, “పరిత్యక్తామయాలంకా మిత్రాణివధనానిచ” (నేను, లంకనుస్నేహితులనుధనంబులను, విడిచివచ్చినాను) అని, సమస్తవిరోధివగళంబునుదిరిత్యజించి, మదేశశరణుడైవచ్చినవానిననుట. సంప్రాప్తం=చ

కర్క-గావచ్చినవాని, తల్లియుఁ దండి | యుఁదోఁబుట్టువును గృహంబును రక్ష
కుండునున్నేహీతుండునుగతియు, రా
ముండెయని, సమస్తంబును బరిత్యజిం
చి , నన్నేప్రొందియున్నవాని ననుట.
సంప్రాప్తం = చకర్క-గావచ్చినవాని,
నాయంతరంగానుచరుల మూలముగా
వచ్చిన వాని ననుట. సంప్రాప్తం =
చకర్క-గా వచ్చిన వాని , లంకలో
నెయుండి రాముని శరణు చొచ్చితిని
న్నమాత్రంబుననె, నేనెయచ్చటికిఁబో
యిరక్షింపవలసియున్నప్పటికిని , నడ
వలేనివానిమీఁద గంగా నదియేపడు న
ట్లు, నాకుసులభంబుగా నేనున్నచోటికిఁ
దానెవచ్చినవానిననుట. సంప్రాప్తం =
మాయొద్దకువచ్చుటయే మాకుఁజాలు
ను, స్తోత్రము , పూజ, ధ్యానము; నమ
స్కారము, ఇవేమియు నక్కఱలేదు.
నత్యజేయం = విడువఁజాలను, నేనుస
ర్వశక్తి నైనను, శరణాగతుండనను శ
బ్దముచెప్పువానివిడుచుటయందు , నా
కెంతమాత్రము , శక్తిలేదు. సంప్రా
ప్తంనత్యజేయం = వచ్చినవానివిడువఁ
జాలను, ఎవ్వఁడెవ్వఁడువచ్చును? ఎవ్వ
నిరక్షింతు? అని, కాచియున్న నేను, వ
చ్చినవాని నెట్లువిడువఁజాలుదును? ఇత
నిసంబంధంబున , రావణునింగూడర

క్షింపవలసిన నేను, ఇతని నేయెట్లువిడు
తును? నత్యజేయం = విడువను! వ
చ్చుటమాత్రముననె శ్లాఘనీయుండగు
వానివిడుచుటెట్లు? కథంచన = ఎట్లయిన
ను, కొత్తదూడనీనినయాపు, మునుపటి
దూడలనువిడుచునట్లు, మిమ్మునైన విడు
తును, కొత్తగావచ్చిన విభీషణునివిడు
వఁ జాలననుట . కథంచన = సర్వ
దేశసర్వకాల సర్వావస్థలయందునను
ట. కథంచన = ఎట్లయినను మా
యం బ్రయోగించుట మొదలగువాని
చే, నాకుమహానిష్ఠము గావించువాఁడై
ననురక్షింపకవిడువననుట. కథంచన = ఎ
ట్లయినను, ఈతనియందు, గుణంబులులే
కున్నను, ఎచ్చగాదోషంబులెయున్నను,
ఇతనింబరిగ్రహించుటయందఱకునిష్ఠము
గాకున్నను, అతనింబరిగ్రహించుటవల
నఁ, జూడఁజూడనిష్ఠంబులు వేనవేలు
సంభవించునట్లుండినను, అధికమేల? నా
ప్రాణంబెవోవునట్లయినను, ఇతనివిడువ
ననుట. తస్యదోషాయద్యపిచ్యూత్ = అ
తనికిదోషంబుండినను , మాయభిప్రా
యంబునదోషమేలేదు, లేనిపోనిభయం
బులుపెట్టుకొని యుండు మీయభిప్రా
యంబునదోషంబుండినను, ఉండుఁగాక.
తప్పుగాదు. దోషభాగ్యత్వంబునుమహా
వాత్సల్యంబువహించియున్ననాకు, అ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౬౧

స ౧౮

శ్రితదోషంబుపాదేయమేకదా! దోషో
యద్యపిస్యాత్ = దోషంబున్నను, అదిశ
రణాగతునకుదోషముగాఁజాలదు, దూ
దిపోఁచమహాగ్నిహోత్రంబునంబడిదగ్ధ
మగునట్లు, శరణాగత్యభిసంధిమాత్రము
ననమస్తదోషంబులునుదగ్ధంబులయినవి.
దోషోయద్యపిస్యాత్ = దోషంబుండినను,
అది, శరణాగతియనునదివధికగుణంబుగ
లవానికి, దోషంబునిపించుకొనదు. లేక;
దోషోయద్యపి = అతనికిదోషంబుండినను,
అదిదోషంబుగాదు, అదోషమునకు, శర
ణాగతియను మహాగుణంబుగలయత
నిసంబంధంబుగలిగియున్నదిగాదా! కా
వున, అది, యతనికిన్ననుమాకుక్లాఘ్య
ము. స్యాత్ = ఉండునుగాక. దోషం
బుండవలయుననియె కోరుచున్నాను.
గుణవంతునిరక్షించినచో, గుణంబుం
జూచిరక్షించి నట్లుగుచున్నది. దోషిని
రక్షించుటయేమాకధికములేక; దోషో
యద్యపి = దోషంబున్నను, మమ్మువధిం
పవలయునని కోరుటయనుదోషంబున్న
ను. తస్యస్యాత్ = అతనికికోర్కీయగుం
గాక, ఆశ్రితాభీష్టసిద్ధియేమాకుముఖ్యఫ
లము. ఇది, పోతోపాఖ్యానానుగణాభి
ప్రాయంబునిశ్రవత్సాంకమిశ్రలువచిం
చిరి. అట్లయితే; ఈమహామంత్రులేలనిం
దింతురు? అనిసంశయపడుచున్నాఁడు. ఏత

త్ = ఇది; సతాం = పెద్దలకు; అగహిం
తం = అనిందితము. మాయుండధికప్రీ
తిచే, లేనిపోనిభయంబులుశంకించునట్టిమీ
కునిందితమయియుండినను, పరమాథా
వేత్తలగు, సత్పురుషులకుఅనిందితమను
ట. తమ్మువధింపవచ్చినవారలంగూడఁ,
గపోతాదులురక్షించిరి. మఱియు, “దు
ష్టజనపరిగ్రహముశిష్టసిందితము, శా
స్త్రవిషిద్ధముంగావునఁ, జేయరాదు-”
అని, యందురు. “దుష్టజనులనుబరిత్యజిం
పవలెను” అనుటసామాన్యవిషయము-
“వధ్యుండైననుశరణాగతుండై నచోవి
మువకరక్షింపవలయునని, బోధించువిశే
షశాస్త్ర శ్రుతియుండుటవలన, దు
ష్టుండైనను, శరణాగతునిరక్షించు
టయందు, శాస్త్రవిరోధంబులేదు.
మఱివిధియైయున్నది. కావుననే, ఎ
ట్టిమహాపాపంబుగావించినవాండై
నను, శరణాగతుండయినచో, విద్వాం
సులతనికిదగుప్రాయశ్చిత్తంబువి
ధించి పరిశుద్ధుం గావింపవలయు
ననియు, నట్లువిధింపకున్నచో, మహా
ప్రత్యవాయంబు నొందుదురనియు, శా
స్త్రంబుద్వోషించుచున్నది. శరణా
గతుండుకానివానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తంబే
విధింపరాదనియుఁజెప్పఁబడియున్నది.
కావున, పరిత్యాగవిధి, శరణాగతేత

రవిషయము. దుష్టుడయినను శరణాగ
తునిబరిత్యజించినం బ్రత్యవాయంబు జె
ప్పబడి యున్నది, కావున, శరణాగ
తుండెట్టి దుష్టుడైనను, అతనివిడువ
రాదు. ఈ ధర్మసూక్ష్మమునే చెప్పు
చున్నాఁడు, — ఏతత్ = ఈదుష్టశరణా
గతపరిగ్రహము; సతాం = సామాన్య
విశేషకాస్త్రంబులు దెలిసినసత్పురుషు

లకు; అగహితం = నిందితముగాదు,
పూజనీయమనుట.
సర్వశక్తియగువానికి, ఒకానొకవి
షయమునందశక్తియు, సర్వజ్ఞునకు, ఒ
కానొకవిషయమునందజ్ఞానంబును, “మి
త్రభావేన” అనునీశ్లోకముచేఁదెలుపఁబ
డినదని, గోవిందయతులు, వచించిరి.

సుగ్రీవ స్వతః తద్వాక్య మాభావ్యచ విమృశ్యచ
తత శ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుంగవః. ౪

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; హరిపుంగ
వః = వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీ
వుఁడును; తద్వాక్యం = ఆ రామునిమాట
ను; ఆభావ్యచ = అనువదించియు; విమృ
శ్యచ = ఆలోచించియు; తతః = అంత; శు
భతరం = మిక్కిలియుమంగళకరము
న; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చె

ప్పెను.
అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుసుగ్రీవుం
డు, రాముండు చెప్పినమాటననువదించి,
యాలోచించి, తనకు రామునందుంగల
యధికపక్షపాతంబును దెలుపునట్టి, యీ
మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్యదుష్టోవా కి మేష రజనీచరః

టీక॥ ఏషః = ఈ; రజనీచరః = రాక్ష
సుఁడు; సుదుష్టోవాపి = మిక్కిలియుదు
ష్టుండుగాని; అదుష్టోవాపి = దుష్టుండు
కానివాఁడుగాని; కిం = ఎందుకు?

ఈ రాక్షసుండు, దుష్టుండుగానియ
దుష్టుండుగాని, యితనితోమనకేమిప్ర
యోజనము? ఇతనిచునమవశ్యమువిడువ
వలసినదే! అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భౌతరం యః పరిత్యజేత్. ౫
కోనామ స భవేత్తస్య య మేష స పరిత్యజేత్

టిక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఈదృశం=ఇట్టి; వ్యసనం=కష్టమును; ప్రాప్తం=పొందినట్టి; భ్రాతరం=అన్నను; పరిత్యజేత్=విడుచునో; ఏషః=ఏఁడు; యః=ఎవ్వని; సపరిత్యజేత్=విడువఁడో; సః=అట్టివాఁడు; తస్య=అతనికి; కః=ఎవ్వఁడు; భవేత్=అగును?

ఈతండు, ఇట్టిమహాకష్టంబునొంది యున్నయన్ననుం గూడవిడిచివచ్చినాఁడే; ఇంకనిట్టికృతఘ్నుఁడు, ఎవ్వనివిడువఁడ? కాఁబట్టి, యితనిఁ బరిగ్రహింపఁ గూడదు. అని సుగ్రీవుండు, రామనితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాధిపతే ర్వాక్యం శ్రుత్వా సర్వా నుదీత్యచ. ౬

ఈష దుత్సన్యమానస్తు లక్ష్మణం పుణ్యలక్షణమ్

ఇతి శౌనావాచ కాకుత్స్థో వాక్యం సత్యపరాక్రమః. ౭

టిక॥ సత్యపరాక్రమః= సత్యమయిన పరాక్రమముగల; కాకుత్స్థః= రాముఁడు; వానరాధిపతే= వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునియొక్క; వాక్యం= మాటను; శ్రుత్వా=విని; సర్వా= అందఱనుగూర్చి; ఉదీత్యచ= చూచియు; పుణ్యలక్షణం= మంచిలక్షణములుగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఈషత్=కొంచెము; ఉత్సన్యమానస్తు=

నవ్వచునే; ఇతి=ఇట్లని; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను “హ” అనునది పాదపూరణార్థము.

సత్యపరాక్రమండుగురాముఁడు, వానరేశ్వరుండయిన సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటను విని, వానరులనందఱుంజూచి, పుణ్యలక్షణుండగు లక్ష్మణునిపైఁజేటున వ్యోలయంగటాక్షంబుఁబఱపి, మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అసధీత్యచ శాస్త్రాణి వృద్ధా న నుపసేవ్యచ

నశక్య మీ దృశం వక్తుం యదువాచ హరీశ్వరః. ౮

టిక॥ హరీశ్వరః=వానరాధిపతియగు సుగ్రీవుండు; యత్=ఏమాటను; ఉవాచ=చెప్పెనో; ఈదృశం= ఇట్టి

మాటను; వక్తుం=చెప్పటకు; శాస్త్రాణి=శాస్త్రములను; అసధీత్యచ=అధ్యయనింపకయు; వృద్ధా=పెద్దలను;

అనుపసేవ్యత - సేవింపకయ్య; సశక్యం-అలవిగాదు-
కాస్త్రాధ్యయనంబును వృద్ధసేవయు నెచ్చగాఁగావించినవానికిఁ దక్క-

మఱియెభివృద్ధికిని యిప్పుడువానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండుచెప్పినట్టిమాటంజెప్పనలవిగాదు- అని, తాత్పర్యము-

అస్తీ సూక్ష్మతరం కించి ద్యదత్ర ప్రతిభాతి మే
ప్రత్యక్షం తాకికంవాపి విద్యతే సర్వరాజను- ౯

టీక|| అత్ర=ఈవిషయమునందు; ప్రత్యక్షం=కండ్లకగపడునదియు; తాకికంవాపి - లోకవ్యవహారసిద్ధంబునగు; యత్=ఏది; సూక్ష్మతరం - మిక్కిలియు సూక్ష్మమయినది; కించిత్ - కొంచెము; అస్తీ= ఉన్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; మే = నాకు; ప్రతిభా

తి=తోచుచున్నది- ఈవిషయమునందు, ప్రత్యక్షంబును తాకికంబునగు నొక్క- సూక్ష్మధర్మము, సమస్తరాజులకును, గల్గియున్నది; అదినాకు స్ఫురించుచున్నది; చెప్పెదవి నుండు. అని, తాత్పర్యము-

అమిత్రా స్తత్తులీనాశ్చ ప్రాతిదేశ్యాశ్చ కీర్తితాః
వ్యసనేషు ప్రహతాః సస్తా దయ మహా గతః- ౧౦

టీక|| తత్తులీనాశ్చ= అతనిజ్ఞాతులును; ప్రాతిదేశ్యాశ్చ=ఇరుగుపొరుగురాజులును; వ్యసనేషు= కష్టములయందు; ప్రహతాః=ప్రహరించువారులుగాను; అమిత్రాః=శత్రువులుగాను; కీర్తితాః=చెప్పఁబడినారు- తస్తాత్=అందువలన; అయం=ఈవిధిషణుండు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చినాడు-

జ్ఞాతులును , ఇరుగుపొరుగురాజులును, గష్టంబువచ్చినప్పుడు ప్రహరింపంజూతురు, కావున, శత్రువులనిచెప్పఁబడినారు; అట్లు, ఈవిధిషణుండు; రావణునకు జ్ఞాతికావున, గష్టంబువచ్చినప్పుడు, అతనింబరిత్యజించి , యిచ్చటికివచ్చినాడు- అని, తాత్పర్యము-

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౬౫

స ౧౮

అపాపా స్రతులీనాశ్చ మానయంతి స్వకా హితాన్
ఏష ప్రాయో నరేంద్రాణాం శంకనీయ స్తు శోభనః- ౧౧

టీక॥ అపాపాః=కుటిలులుకానట్టి;
తతులీనాః= వారికులంబునంబుట్టిన
రాజులు; హితాన్= మేలుగలిగించున
ట్టి; స్వకా= తమజ్ఞాతులను; మాన
యంతి=పూజింతురు. శోభనః= గట్టి
వాడయిన; ఏషతు= ఈజ్ఞాతిమాత్ర
ము; నరేంద్రాణాం=రాజులకు; ప్రా
యః=అధికముగా; శంకనీయః=సందే
హింపదగినవాడు,

యోగ్యులగురాజులు , తమకిష్టుల

యినజ్ఞాతులను గౌరవించురు ; అట్టి
యోగ్యులగురాజులుగూడ , శౌర్యావి
సంపన్నుండగుజ్ఞాతిని, ఎంతమాత్రము
నమ్మరు; ఇంక , బాపిష్టుండగురావ
ణుండు, జ్ఞాతినినమ్మనా? అట్లు, ఈ
విభీషణుండు, రావణునిచేశంకింపబడిన
వాడై, యతనితోవిరోధించి, యిచ్చ
టికి, వచ్చినాడుగాని, వేఱుగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

య స్తు దోష స్త్వయా ప్రోక్తో హ్యదానే రిటలస్య చ
తత్ర తే కీర్తయిష్యామి యథాశాస్త్ర మిదం శృణు. ౧౨

టీక॥ త్వయా=నీచేత; అరిటలస్య=
శత్రుబలముయొక్క; ఆదానేచ= గ్ర
హించుటయందును; యః= ఏ; దో
షస్తు= దోషమును; ప్రోక్తః=చెప్పబ
డినదో. తత్ర=అవిషయమునందు; తే=
నీకొఱకు; యథాశాస్త్రం= శాస్త్ర
మునతిక్రమింపక; కీర్తయిష్యామి =

చెప్పెదను. ఇదం=ఈమాటను ; శృ
ణు=వినుము.

శత్రుబలంబుసంగ్రహించుకొను వి
షయమయి, నీవేదోషంబుచెప్పియున్నా
వో , అనిషయమునందును, నీకు, య
థాశాస్త్రంబుగాఁజెప్పెదను; వినుము.
అని, తాత్పర్యము.

న వయం తతులీనాశ్చ రాజ్యకాంక్షీ చ రాక్షసః

టీక॥ వయం=మనము ; తతులీనాశ్చ = అతనికులంబునంబుట్టినవారల

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

మును; న=కాము. రాక్షసః = విభీషణుడు; రాజ్యకాంక్షీచ = రాజ్యముఁ గోరువాఁడును.

మనమురాక్షసులముకాముకావున, రాక్షసరాజ్యంబుగోరము; కాబట్టి, మ

నయందలనికిచ్చేవంబుగలుగదు; మఱియు, మనసాహాయ్యంబున, అతండు, రాజ్యంబు పొందవలయుననియున్నాఁడు, కావున, మనలనతండువిడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పండితా హి భవిష్యంతి తస్మా ద్ద్రాహ్మ్యా విభీషణః. ౧౩

టీక|| రాక్షసాలపి (అధ్యాత్మతము) = రాక్షసులును; పండితాః = పండితులుగా; భవిష్యంతిహి = ఉండురుగదా! తస్మాత్ = అందువలన; విభీషణః = విభీషణుడు; ద్రాహ్మ్యాః = ద్రాహ్మింపఁదగినవాఁడు.

అయితే , రాక్షసులకింతవిమర్శ

యున్నదా? అని, యాజ్ఞేపితురుకాఁబోలు; అట్లుకాదు; రాక్షసులలోనుం గొందఱు పండితులుండురు ; కావున, విభీషణుండట్టియభిప్రాయముతో వచ్చినవాఁడుకాబట్టి, యతనింబరిగ్రహింపవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

అవ్యగ్రాశ్చ ప్రహృష్టాశ్చ న భవిష్యంతి సంగతాః

ప్రణాదశ్చ మహా నేష తతో స్య భయ మాగతమ్. ౧౪

(“పవాదశ్చమహానేషః” ఇతిపాశాంతరం.)

ఇతి భేదం గమిష్యంతి తస్మా ద్ద్రాహ్మ్యా విభీషణః

టీక|| తే(అధ్యాత్మతము) = అజ్ఞాతులు; అవ్యగ్రాశ్చ = కలఁతలేనివారలును; ప్రహృష్టాశ్చ = సంతసించిన వారునై; సంగతాః = కూడినవారలుగా; నభవిష్యంతి = ఉండరు. ఇతి = ఇందువలన; భేదం = పరస్పరవిరోధమును; గమిష్యంతి = పొందుదురు. ఏషః = ఈ; ప్ర

ణాదశ్చ = ధ్వనియు; మహా = గొప్పదిగా; (పాశాంతరపక్షమునందు) ప్రవాదః = లోకవాతః; మహా = గొప్పదిగా; భవతి(అధ్యాత్మతము) = అగుచున్నది. తతో = అందువలన; అస్య = ఈతనికి; భయం = భయము; ఆగతం = వచ్చినది. తస్మాత్ = అందువల

నఃవిభీషణః= విభీషణుడు; గ్రాహ్యః= గ్రహింపఁదగినవాఁడు.

జ్ఞాతులు, ఎప్పటికిని, పరస్పరముగ లతలేక సంతృప్తులయి యొకరితో నొకరు కలసియుండరు; ఎల్లప్పుడును పరస్పరము విరోధముగలిగియుందురు; అట్లు విభీషణుండు విరోధించి, బలిష్ఠుండగు రావణునకు భయపడి మనయొద్దకు వచ్చినట్లున్నదిగాని వేఱుగాదు; అందుకుఁదగినట్లు, ఇ

తనికంతధ్వనింజూచినను భయంబునొందినట్లేకనుపడుచున్నది; లోకవాతకయు, జ్ఞాతులు, ఒకరితో నొకరు కలహించుచుందురనుట, సుప్రసిద్ధమయియున్నదిగా! కావుననితండు భయపడి మనయొద్దకు వచ్చినాఁడుకాబట్టి, యితనిం బరిగ్రహింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సర్వే భ్రాతర స్తాత భవంతి భరతోపమాః. ౧౫

మద్విధా వా పితుః పుత్రా స్సుహృదోవా భవద్విధాః

టీక॥ తాత=నాయనా; భ్రాతరః= తోఁబుట్టువులు; సర్వే=అందఱును; భరతోపమాః= భరతునితోఁబోలి-గలవారలు; నభవంతి=కారు. పితుః=తండ్రి; మద్విధాః=నాయటివారలగు; పుత్రావా=కొడుకులుగాని; నభవంతి (అధ్యాహృతము) ఉండరు. భవద్విధాః=నీయటివారలగు; సుహృదోవా=స్నేహితులుగాని; నభవంతి (అధ్యాహృతము)= ఉండరు.

నాయనా! తోఁబుట్టువులందఱు, భరతునివంటివారలుకాఁజాలరు; తండ్రికిఁగొడుకులును, నాయటివారలు, పుట్టురు; నీవంటిస్నేహితులును, కలుగఁజాలరు; కాఁబట్టి, యందఱును మనయట్లే, పరమధామి కలయియుందురనితలంపకుము. అని, రామండు, సుగ్రీవాదులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవ స్సహలత్తుః. ౧౬

ఉత్తాయే దం మహాప్రాజ్ఞః ప్రణతో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః=మహాపండితుండగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; సహలత్తుః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

ణః=లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడై; ఏ
వం=ఇట్లు; రామేణ=రామునిచేత; ఉ
క్తస్తు=చెప్పఁబడిన వాఁడైనంతనఁ; ఉ
త్థాయ=లేచి; ప్రణతః= నమస్కరించి
నవాఁడై; ఇదం=ఈ; వాక్యం= మాట
ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాపండితుండగునుగ్రీవుండు, రా
ముండు, తన్నునులక్ష్మణునింజూచి చెప్పి
నమాటనువిని, లేచి, రామునకునమస్క
రించి, యిట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్. ౧౭

తస్యా హం నిగ్రహం మన్యే త్తమం త్తమవతాం వర

టీక॥ త్తమవతాం= యుక్తవ్యాపా
రములుగలవారలలో; వర=శ్రేష్ఠుండవ
గురాముడా! తం=ఆ; విభీషణం= విభీ
షణుని; రావణేన= రావణునిచేత; ప్రణి
హితం=రహస్యముగాఁబంపఁబడినవా
నిఁగా; అవేహి=ఎఱుంగుము. అహం=
నేను; తస్య=ఆవిభీషణునియొక్క; నిగ్ర
హం=నిగ్రహించుటను; త్తమం=యు

క్తమునుగా; మన్యే=తలంచెదను.
యుక్తవ్యాపారములు గల వారల
లోను త్తమండవగురాముడా! ఈవిభీ
షణునిరావణుండె యిచ్చటికి రహస్య
ముగాఁబంపి యున్నాడని యెఱుంగు
ము; కావున, నతనినిగ్రహించుట యుక్త
మనితలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో జిహ్వాయా బుద్ధ్యా సందిప్తో య మిహ గతః. ౧౮

ప్రహతుం త్వయి విశ్వస్తే ప్రచ్ఛన్నో మయివా నఘ

లక్ష్మణేనా మహాబాహూ సవధ స్సచివై స్సహ. ౧౯

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు;
మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగల రా
ముడా! అయం=ఈ; రాక్షసః=రా
క్షసుండు; జిహ్వా=కుటిలమయిన ;
బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; సందిప్తః=పంపఁ
బడినవాఁడై; ప్రచ్ఛన్నః = కప్పఁబడిన

వాఁడై; విశ్వస్తే=నమ్మినట్టి; త్వయి=నీ
యందుఁగాని ; మయి= నాయందుఁ
గాని; లక్ష్మణేనా = లక్ష్మణునియం
దుఁగాని ; ప్రహతుం = పోహ
రించుటకు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=
వచ్చినాఁడు. సచివైస్సహ=మంత్రు

లతోఁగూడఁసఁ=అ;వధః=చంపుట; భ
వేత్ (అధ్యాహృతము) = అగును.
పాపరిహితుఁడవు మహాబాహుం
డవగు రామఁడా! ఈ రాక్షసుండు, కు
టిలోపాయంబున, రావణునిచేఁబంపఁ
బడినవాఁడై, మనమునమ్మియుఁడఁగాఁ,

బ్రచ్చన్నరూపంబున, నిన్నఁగాని, న
న్నఁగాని, లక్ష్యుఁడఁగాని, ప్రహరించు
టకై, యిచ్చటికివచ్చినాఁడు; అట్లు
మనమందఱము, వధింపఁబడవలసివచ్చు
ను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య నృశంసస్య భ్రాతా హ్యేష విభీషణః

టీక॥ ఏషః=ఈ;విభీషణః=విభీషణు
డు;నృశంసస్య=కూరుండగు; రావణ
స్య=రావణునియొక్క; భ్రాతా=మ్ము
డుగదా!

విభీషణుఁడు, దుష్టుండగు రావణుని
తమ్ముండుగదా! ఇతనినెట్లునమ్మవచ్చు
ను, అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవో వాహినీపతిః. ౨౦

వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మాన ముపాగమత్

టీక॥ వాహినీపతిః = వానరనైస్య
మానకుఁబ్రభువును; వాక్యజ్ఞః=మాట
లనెఱింగినవాఁడునగు; సుగ్రీవః= సు
గ్రీవుండు; వాక్యకుశలం=మాటలయం
దుసమర్థుండగు; రఘుశ్రేష్ఠం= రా
మునిగూచి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=
చెప్పి; తతో=అంత; మానం=ఊరకుం

డుటను; ఉపాగమత్=పొందెను.
వానరాధీశ్వరుండును, మాటలయం
దుఁబండితుండునగు సుగ్రీవుండు, మాట
లయందుఁబండితుండగు రామునితోనీప్ర
కారముచెప్పి, యంత, నూరపందెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం రామ శ్చృత్వా విమృశ్యచ. ౨౧

తత శ్చభరతం వాక్య మువాచ హరిపుంగవమ్

టీక॥ రామః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = అ; వా

క్యం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంత
నె; విమృశ్యచ= ఆలోచించియు; తతః=
అటుపిమ్మట; హరిపుంగవం= వానరశ్రే
ష్ఠుండగుసుగ్రీవునిగూచి; శుభరతం=
మంగళమునం దాసక్తమయిన ; వా
క్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

రాముండు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమా
టనువిని, యాలోచించి, యంత, వానరో
త్తముండగుసుగ్రీవుంబొచి , మంగళక
రంబగునీమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్య దుష్టోవా కి మేవ రజనీచరః. ౨౨
సూక్ష్మమప్యహితం కతుః మమా శక్తః కథంచన

టీక|| ఏషః= ఈ; రజనీచరః= రాత్
నుండగువిభీషణుండు; సుదుష్టోవాపి= మి
క్కిలియుదుష్టుండుగాని; అదుష్టోవా=
దుష్టుండుకానివాఁడుగాని; కిం= ఏమి?
మమ= నాకు; కథంచన = ఎట్లయినను;
సూక్ష్మమపి= కొంచెమయినను; అహి
తం= కీడును; కతుః= చేయుటకు; అశ

క్తః= సమర్థుఁడుగాఁడు.
ఈవిభీషణుండు , దుష్టుండగుఁగాక
లేక యదుష్టుండగుఁగాక; నస్మితంజేమి
చేయఁగలఁడు? ఇతంజేవిధంబుననైనను,
గొంచెమయినను, నాకు, గీడుచేయఁ
జాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పిశాచాన్ దానవాన్ యత్యాన్ పృథివ్యాం చైవరాక్షసాన్. ౨౩
అంగుశ్యగ్రేణ తాన్ హన్యా మిచ్ఛన్ హరిగణేశ్వర

టీక|| హరిగణేశ్వర= వానరసమూ
హములకుఁబ్రభుండవగు సుగ్రీవుఁడా!
అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; ఇ
చ్ఛన్= కోరుదు; పృథివ్యాం = భూమి
యందు; విద్యమానాన్ (అధ్యాహృత
ము)= ఉన్నట్టి; రాక్షసాన్ చైవ= రాక్ష
సులను; పిశాచాన్= పిశాచంబులను; దా

నవాన్= దానవులను; యత్యాన్ = య
క్షులను; తాన్= వారలను; సర్వాన్ (అ
ధ్యాహృతము)= అందఱును; అంగుశ్య
గ్రేణ= పెద్దప్రేలికొనచేత; హన్యాన్=
చంపుదును.
వానరేశ్వరుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈ
లంకలోనిరాక్షసులను మాత్రమెకాదు;

నేనిచ్చింతు నేని, ఈలోకంబుననుండురా నాపెదవ్రేలిచివరచే, వధించివుత్తును;
క్షుసులనందఱును, బిశాచంబులను, దాని ఈవిభీషణుండునన్నేమిచేయఁగలఁడు?
పులను యక్షులను, వీరలనందఱంగూడ అని, తాత్పర్యము.

శూయతేహి కపోతేన శత్రుశ్శరణ మాగతః. ౨౪

అర్చితశ్చ యథాన్యాయం నైవ శ్చ మాంసై నిమంత్రితః

టిక॥కపోతేన=పావురముచేత; ఆ శ్రావణముననుచినదే; ఇంక మేమురక్షిం
త్తానం(అధ్యాహృతము)-తన్ను; శర పవలయునని చెప్పవలయునా? కపోతే
ణం=రక్షకునిగా; ఆగతః=బొందినట్టి; న=పావురముచేత; ఒక్క- పావురము
శత్రుః = శత్రువు; యథాన్యాయం= చేత, దానికెవ్వరు సహాయములేకున్న
న్యాయము నతిక్రమంపక; అర్చితశ్చ= ను, చేయఁబడినది; ఇట్టి సహాయ సం
పూజింపఁబడినవాఁడునై; నైవ=తనవై పత్తితోఁ గూడి మనము రక్షింప వల
న; మాంసై= మాంసములచేత; నిమం యునని చెప్పవలయునా? శత్రుః=సహ
త్రితశ్చ= భోజనార్థము ప్రాథింపఁ జశత్రుఁడును తన భార్య నపహరించుట
బడినవాఁడును. ఇతి(అధ్యాహృతము)- చేఁ గృత్రిమ శత్రుండునగుబోయవాఁ
అని; శూయతేహి= వినఁబడుచున్నది డు, బోయవాఁడు పావురము భార్య నప
గదా! హరించెను; అట్టి శత్రువునుం గూడ నదిర

ఒక పావురము, తన శత్రువొకండు రక్షించెను; మనకు విభీషణుండు, అట్టి
తన్ను శరణు ప్రొందఁగానే, యతనింజ యపకారముచేయలేదు; మనమతని ర
క్క-గాఁ బూజించి, యతనికిఁ దినచే ింపకున్ననింక మనపొరుషుం బెందుకు?
హమాంసమునొసంగి భుజించుమనెను, శరణం, ఆగతః=రక్షకునిగాఁ బొందిన
ఈ సంగతి యందఱుకును దెలిసినచే వాఁడు; పావురముండు చెట్టుకిందకివ
కదా! అని, తాత్పర్యము- చ్చిన వాఁడు, “ సోంజలిం శిరసా బ

విశేషార్థము. — కపోతేన=పా వర్ధ్వా వాక్యమాహవనస్పతిమ్॥ శరణం
వురముచేత, ధర్మార్థికార మేలేనట్టితి హిగతోస్త్వ్యద్య దేవతా మిహ వాసి
ర్యక్షంతువు చేతననుట; అట్టిపక్షియెశర నీమ్. ” (అబోయవాఁడు, నృత్యమును

గూర్చి, చేమోడ్పుశిరంబునం దాల్చి, యిట్లునిచెప్పెను. “ ఇచ్చటనున్నదేవత ను శరణుపొందితిని”) అని, యాబో యవాడు, వృక్షముతోఁజెప్పినవాఁడు గాని, పావురమునుగూర్చియైనంత జెప్పలేదు; అట్లయినను, అదియితని రక్షించినది; విభీషణుండు, “ రాఘవం శరణంగతః” అని నన్నెశరణుపొందినట్లు స్పష్టముగాఁజెప్పుడున్నాఁడు. ఇంకనతని, నెట్లురక్షింపకుండవచ్చును? అర్చితశ్చ=పూజింపఁబడినవాఁడును; బోయవాఁడు తనకు సహజశత్రుం డగుటవలనను, దనభార్యనపహరించుట వలనను, అతఁడుఆపన్నుండైనను, అతనిను పేక్షింపవలసియున్నను, అతనివధింపవలసియున్నను, అతిథియగునతనిదేవునిఁగాఁదలంచి, నిప్పుదీసికొనివచ్చి, యతనిచలి దీర్చి, పూజించినది. యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్రమింపక; వీనోతానోయనికాదు, మంచిన్నేహితునింబోలె, మిక్కిలియునాదరంబున, న

తనియొకలియంతయుఁదీటువఱకు, గొంచెమయినమనసునఁగల్గవంబుంచుకొనక, పూజించినది. స్వైశ్చమాం సైర్నిమంత్రితః= తనవైనమాంసములచేత, బయటనుండిపండ్లుఁగాయలుదీసికొనివచ్చి వానిచేఁగాని, లేకతనయొద్ద నుండు ద్రవ్యాం తరంబులచేఁగాని, యుపచరింప లేదు; మఱి యజ్ఞానులచేనాత్మగానేదలంపఁబడినదియు. జ్ఞానులచేఁగూడ, “శరీరమాద్యం ఖలుధర్మసాధనం” (దేహముమొదటిదైనధర్మసాధనముగదా!) అని, యెంతయుఁగొనియాడఁబడుదున్నదియు నానాప్రయాసంబులం బోషింపఁబడినదియునగుశరీరమునేనిప్పులో బడవైచి, ఘజింపుమని ప్రాధికంచెను. తిర్యగ్జంతువేయింతదూరముగావించియుండఁగా, నాయట్టివాఁడు, శరణాగతునకుఁగేవలరిక్షణము మాత్రమేచేయకున్న, మనధర్మపౌరుషపరాక్రమంబుల కేమిప్రయోజనము?

స హి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యహతాఃకర మాగతమ్. ౨౫
కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కిం పున మ౯ద్విధో జనః

టీక||వానరశ్రేష్ఠ=వానరోత్తముం | పావురము; ఆగతం=వచ్చినట్టి; భాదవగుసుగ్రీవుఁడా! నః=ఆ; కపోతః = | ర్యాహతాఃకరం= భార్యనపహరించి

నట్టి; తం= ఆబోయవాని; ప్రతిజగ్రాహహి= ప్రతిగ్రహించెనుగదా! మద్విధః=నాయట్టి; జనః=జనము; ప్రతిగృహ్ణీయాదితి(అధ్యాహృతము)=ప్రతిగ్రహింపవలయునని; కింపునః=చెప్పవలసినదేమియున్నది?

వానరోత్తముండవగుసుగ్రీవుడా! ఆపావురము, తనభార్యనపహరించి నట్టి,యాబోయవాడు రాఁగానే యతనింబరిగ్రహించి రక్షించెనే! ఇంక, నాయట్టివాడు రక్షింపవలయుననిచెప్పవలయునాయేమి?

అని,తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సఃకపోతః=ఆపావురము, మావలె ధర్మానుష్ఠానముచేయవలసినజాతియందుఁగాని, శరణాగతరక్షకులనిమిమితి కేకీనవారి వంశంబునంగాని, పుట్టినదికాదు; అట్టి పక్షిగూడననుట. తం=అట్టి, జాతిచేతను స్వభావంబుచేతను, అతిక్రూరమయిన యాచారముగలవాఁడును, సమస్తపక్షి జాతులకును మృత్యువువంటివాఁడును, విపరీతకమఁబులనే యనుష్ఠించువాఁడును, లేశమయినను అనుతాపములేని వాఁడును, గొంచెమేనియానుకూల్యంబు లేనివాఁడును, ఉపాయాంతరశూన్యం

డును, ఆకపోతమువద్దకురావలెననివచ్చినవాఁడుగాదు, ఆకస్మికముగావచ్చిన వాఁడును, కావున, వీయుపాయంబున నైనను, వధింపఁదగిన వాఁడయినను, ఆబోయవానిని, ప్రతిజగ్రాహ= పరిగ్రహించి, తనదేహంబునుంగూడ విడిచి, యతనిరక్షించెను. “భార్యాహతారం = తనభార్యనుహరించినవాని, కేవలజాతివిరోధిమాత్రమేకాదు, తనభార్యనుంగూడ, నపహరించినట్టిమహాశత్రువనుట. ఇట్లే, నాభార్యనపహరించినట్టిరావణుండువచ్చినను, అతనినింగూడ నేను రక్షింపవలసినదేయని యభిప్రాయము. ఆగతం=వచ్చినవాని, కపోతంబతనిరక్షించుటకుఁగా, నతఁడుచేసినయుపాయంబంతయు, నాచెట్టుక్రిందికి వచ్చుటమాత్రమే. ఆబోయవాఁడు, వనస్పతిజేవతంగుఱించిచెప్పినమాటకపోతంబునకుఁజెలియదు. అది, యతండువచ్చుటనుజూచి, అతండు బడలిభయంబుఁజెందియుండుటను, అతనియాకారంబులవలనంగనుంగొని, యతనిరక్షించినదిగాని, యతండుగూడ బ్రాధికంపనుంగూడలేదనుట “సః, కపోతః”(ఆపావురము)అనుటచే, శ్లోకంబోతోపాఖ్యానమునందుంబోతఁ

పోతదేహముధరించివచ్చిన, దేవతగాని ఋషిగానికాదు; మఱిప్రాకృతకపోత మెయనిస్వప్టీకరింపబడినది. అయితే, ఈకపోతము, గజేంద్రాదులుంబోలె, ఋర్వజన్త సంసారముచే ధర్మా నుష్ఠాన బుద్ధివాందినది. కపోతమనుట చే, దిర్యగ్జంతుత్వంబును, కాస్త్రంబుదెలియమియు, బుద్ధిహీనతయు, సూచింపబడినవి. వానరశ్రేష్ఠ = వానరోత్తముండవగు సుగ్రీవుడా! ఒకానొక వానరుండు, పెద్దపులింబూచి, భయపడితానున్న చెట్టుమీదికి వచ్చినయొకా నొకపురుషునకభయంబొసంగెను. అప్పు డావ్యాఘ్రంబును, ఆపురుషుని దఱుముకొనివచ్చి, యాచెట్టుకిందనుండి, చెట్టు మీదనిర్భయంబుగా నిద్రింపుదున్న పురుషుం గాచికొనియున్న యవ్వానరుంబూచి, “వానరుడా! ఈతండు, మన మృగంబులకన్నిటికిని శత్రువు; కావున, నీతనింజంపిన, మనకందఱును, డేమంబుగలుగును; ఇతనిం బడద్రోసిపుణ్యంబుగట్టుకొనుము” అనియెంతపాఠింపినను, వానరుండు, శరణాగతరక్షణదీక్షనువిడువడయ్యె. అంత, గ్రమంబునఁబురుషుండు మేల్కొన్నపిదప, వానరుండునిద్రించుటయు, నతనిఁబు

రుషుండుకాపుండుటయుంజూచి, వ్యాఘ్రంబు, పురుషుంజీరి, “ఈవానరుండు, నేనుబోయినవెనుక, స్వస్థంబుగా నిన్నుభక్షింపనున్నాఁడు; కావున, నీవీతనింబడద్రోయుము; నేనితనిభక్షించి పోయెదను; అంతనీవు, సుఖంబుగాఁబోవచ్చును” అనవుడు, నాపురుషుండు, పాపస్వభావుండు, కావున, వానరుంబడద్రోసె. అంతంబెద్దపులి, నరమాంసలోభంబున, వానరుంజూచి, “నీవెంతకాపాడినను, చూచితివా, నీకుద్రోహంబుఁజేసె. కావున, సందేహింపక, నీవతనింబడద్రోయుము; మనమందఱుము సుఖంబువాండలగము” అని, బోధించి, విడువ, నవ్వానరుండు, చెట్టుమీదికుడికి భీతుండగుపురుషునకభయంబునొసంగి, యతండుతనకపకారంబుగావించినను, తానతనివిడువకరక్షించె. నీవు, వానరేశ్వరుండవై, వానరశ్రేష్ఠుండవై, సాధారణుండగు వానరమాత్రుండేకావించిన మహాధర్మంబునేలయవలంబింపవు? అని, “వానరశ్రేష్ఠ” అనుటచేసూచింపబడినది. కింపునర్తద్విభోజనః = ఇంకనాయుట్టి వాండేమిచేయవలెను? పాపురమంతటిదేయట్లుచేసియుండగా; మద్విధః = నాయుట్టివాఁడు, శరణాగతులనురక్షిం

తుమసిధ్వజంబై త్రియున్నరఘువంశంబు
నంబుట్టినవాడను , “ వష్టిర్వషణ్ స
హస్రాణి లోకస్య చరతాహితమ్ ।
పాండురస్యాతపత్రస్య చ్ఛాయాయాం
జరితంమయా ” (అఱువదివేలసంవత్సర
ములు, లోకమునకు హితమాచరించు
చు, శ్వేతచ్ఛత్రమునీడను, జీర్ణ శరీరుఁ
డవైతిని) అని, లోకరక్షణదీక్షతుండగు
దశరథునిపుత్రుండను, వసిష్ఠ విశ్వామి
త్రాదిమహాఘోలకు శిష్యుండను, యో
గీశ్వరుండగు జనకునితో సంబంధము
వొందినవాడను, ధర్మకస్వరూపుడని
ప్రసిద్ధుండను, అట్టినేశరణాగతుని విడు

వవచ్చునా? అట్టినేశ, శరణాగతునిహిం
సించినచో, నింక ధర్మంబులాచరించువా
రలెవ్వరు? మఱియు, పాపురంబంతటి
పక్షి, తనజాతికై విరోధియైననుదన
భార్యనపహరించినవాడైనను, తన్ను
బ్రత్యక్షముగా శరణుపొందకున్నను, దన
యొద్దకువచ్చినమాత్రముచేతనేబోయి
వానిరక్షించెనే? ఇంక నాయుట్టివాడు,
నాకుశత్రుండుగానివాడను, నాకే
విధమయినయపకారంబునుంజేయనివా
డును నాయొద్దకు వచ్చి శరణు శరణ
నిపాఠింపుచున్న వాడనునగు విభీష
ణుని, విడువవచ్చునా?

ఋషేః కణ్వస్య పుత్రేణ కండునా పరమషికణా. ౨౬

శృణు గాధాం పురా గీతాం ధర్మిష్ఠాం సత్యవాదినీమ్

(“ధర్మిష్ఠాంసత్యవాదినా” ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ కణ్వస్య = కణ్వుండను; ఋ
షేః = ఋషియొక్క-పుత్రేణ = కొడు
కును; పరమషికణా = శ్రేష్ఠుండగు ఋ
షియును-(పాఠాంతరపక్షమునందు) స
త్యవాదినా = సత్యమునేచెప్పవాడనున
గు; కండునా = కండుమహాముని చేత;
పురా = మున్ను; గీతాం = చెప్పబడిన
దియు, ధర్మిష్ఠాం = అధికమైనధర్మము
గలదియు, అధికమయినధర్మమునుబోధిం

చునదియుననుట; సత్యవాదినీం = సత్య
మయినయథామమునచెప్పనదియునగు;
గాధాం = శ్లోకమును; శృణు = వినుము.
కణ్వ మహాముని పుత్రుండును
పరమషియును సత్యవాదియు న
గు కండుమహాముని ; మున్ను, పర
మధర్మబోధకంబగు నొక గాథంజెప్పి
యున్నాడు; దానింజెప్పెననువినుము.
అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — కపోతము, తి
ర్యగ్గుంతువు; అదియనుష్ఠించిన మాత్ర
ముచేతనె, ధర్మముకాఁజాలదు. అ
ని, శంకించి, దానికికాస్త్రవిధియునున్న
దనిచెప్పుచున్నాఁడు. కణ్వస్య, పుత్రే
ఁకణ్వమహాషికొడుకు, అనుటచే
మహాకులప్రసూతుం డని చెప్పఁబడిన
ది. పరమషికా = “ఋషి”యనఁ
గా, “ఋషీగతా” అనుధాతువునం
బుట్టినది, జ్ఞానంబుగలవాఁడు, ఉత్త
ముఁడగుఋషియనఁగా, సమస్తవేదవే
దాంతపారంగతుండనుట ఇందుచే,
పరమార్థఁబెఱింగినవాఁడని సూచిం
పఁబడినది. సత్యవాదినా = యథార్థఁ
బుఁజెప్పువాఁడు, అనుటచే; వేదోక్తప్ర
కారంబుచెప్పువాఁడని సూచితమయిన

ది. అట్టి; కందునా = కందుమహాముని
చేత; పురా = మున్ను; గీతాం = పా
ఁబడిన; కందుమహాముని కల్పించినది
కాదు, వేదోక్తంబునేయాయన స్వ
రించినాఁడనుట. ధర్మకాష్ఠాం = వేదో
క్త పరమ ధర్మకంబు బోధించునది
యు; ఇందుచే, శరణాగతరక్షణమె
పరమప్రయోజనమని చెప్పఁబడినది. స
త్యవాదినీం = మహాఫలమునుగల్గించున
ట్టియథార్థమునుజెప్పనట్టి; గాధాం = శ్లో
కమును; అనేకార్థకంబులను, సులభంబు
గాసభ్యసించుటకై, సంకోచించిశ్లోక
రూపంబుగాఁజెప్పఁబడినదాని; శృణు =
వినుము, ఇదివఱకు, దీనివివరకుండుటచే,
నీవిట్లుభిప్రాయపడుచున్నావుగాదా! దీ
నింజెప్పెదను; ఎచ్చరికతోవినుము.

బద్ధాంజలిపుటం దీనం యాచంతం శరణాగతమ్. ౨౭
న హన్యా దాన్యశంస్యార్థ మపి శత్రుం పరంతప

టిక॥ పరంతప = శత్రువులందఱిం
పఁజేయునట్టివాఁడా! బద్ధాంజలిపుటం =
కట్టఁబడిన చేమొడ్చినెడు దొప్పగల
వానిని; దీనం = భయపడినవానిని; యా
చంతం = యాచించువానిని; శరణాగ
తం = శరణుపొందినవానిని; శత్రుమ
పి = శత్రువునై నను; అన్యశంస్యార్థఁ =

అకౌర్యముకొఱకు; నహన్యాత్ = వ
ధింపఁగూడదు.
శత్రువులందఱింపఁ జేయునట్టివాఁ
డా! చేతులుమొగుడ్చికొని, దీనుండై, శ
రణువేడుచున్న శరణాగతుని, అకౌర్య
ధర్మపరిపాలనంబునకై, యెంతమాత్ర
మువధింపఁగూడదు- అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — బద్ధాంజలిపుటం = చేమోడ్పుగీలిం చినవానిని, చేమోడ్పుగీలిం చినంత నేరక్షింపవలెననుట; దీనం = భయపడినవాని, చేమోడ్పుగీలిం చుటయునావశ్యకముగాదు; భయపడినట్లుండుటయె. చాలుననుట. యాచంతం = యాచించువాని; అవేమియు లేకున్నను, మనఃపూర్వకముగాకపోయినను, యాచించుటమాత్రమేచాలుననుట. శరణాగతం = శరణుపొందినవాని, ఇంకఁ గావుకావుమని ప్రార్థించుచున్నవానిరక్షింప వలెనని చెప్పవలసినదేమి? యట్టి, శత్రుమహి = శత్రువునైనను; నహన్యత్ = చంపఁ గూడదు. ఎందుకు, అని

గాఁచెప్పుచున్నాడు. అన్యశంస్యార్థం = అక్రూర్యము కొఱకు, దయకొఱకనుట; మిక్కిలియుదయగలవాఁడనుకీర్తి యుండుటచే, ఇతఁడుక్రూరుఁడు! అనులోకాపవాదపరిహారము. ఇవియైహికము. దయాదులచేగలుగుపుణ్యంబుపారలౌకికము, ఇట్లు రెండులోకంబులందును సుఖంబునొందుటకనుట. పరంతప' అనుటచేకండువును ఒక రాజుంగుఱించినయే, యీకథంజెప్పినట్లు తెలియుచున్నది. పరంతప = పరాక్రమ శాలులగు శత్రువులయందునీ పౌరుషంబుఁజూపుము; శరణాగతులయందుఁబౌరుషంబుఁజూపియేమిప్రయోజనము?

అతోఽవా యదివాద్యుః పరేషాం శరణాగతః. ౨౮
అరిః సాణాః పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా

టిక॥ కృతాత్మనా = పండితునిచేత; అతోఽవా = దుఃఖితుండుగాని; ద్యుః యదివా = దుఃస్వప్నించినవాఁడుగాని; పరేషాం = శత్రువులలో; శరణాగతః = శరణుపొందినవాఁడని; పరిత్యజ్య = విడిచి; రక్షితవ్యః = రక్షింపఁబడవలసినవాఁడు.

శత్రువులలో నెవ్వఁడైన శరణాగ

తుండయ్యెనేని, అతండుభీతుండుగాని, గర్వితుండుగాని, పండితుండగువాఁడతని, తన ప్రాణంబులం బోఁగొట్టుకొని యయిననురక్షింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — పరేషాం = శత్రువులలో, శరణాగతః = శరణుచొచ్చినవాఁడు, శరణాగతుండనుశబ్దముమాత్రముచెప్పినంజాలుననుట; అరిః = శత్రువు;

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

అపకారియైననువిడువఁగూడదనుట
అర్తోవా=అవేగముగలవాఁడుగాని, ఎ
ప్పుడెప్పుడురక్షింతురో, యనియధికావే
గముగలవాఁడుగాని, లేక, తానుగా
వించియున్నయపకారమును గుఱించి,
భయపడియున్నవాఁడుగాని; దృష్టాయ
దివా=ఎట్లురక్షింపరు? అని గర్వించి
యున్నవాఁడుగాని, లేక, అట్టియాప
త్కాలమునందును, నిట్టి యపకారము
గావించియున్నానేయనియెంతను-త్ర
ముభయమునుంచక, మునుపటివలెనెం
తయుగర్వించియున్నవాఁడుగాని; కృ

తాత్పర్యనా= పండితునిచేత, ధమకా
స్త్రుగహస్యములు దెలిసిన వానిచేత ;
ప్రాణాన్; పరిత్యజ్య, రక్షితవ్యః-ప్రా
ణంబులవిడిచిరక్షింపఁబడవలసినవాఁడు
అస్థిరంబులగుపాణింబులను విడిచియ
యినను, స్థిరంబగు శరణాగతరక్షణ
రూపధమంబు నాచరింప వలసినది.
“కృతాత్పర్యనా” (పండితునిచేత) అను
టచే, పండితుండగువాఁడుచేయకున్న,
సాధారణులకన్న నధికదోషంబునాం
దునని సూచింపఁబడుచున్నది.

స చే భ్యయాద్వా మోహాద్వా కామాద్వాపి న రక్షతి. ౨౯

స్వయా శక్త్యా యథాసత్త్వం త త్వాపం లోకగహితమ్

టీక॥సః=అతండు; భయాద్వా=భ
యంబువలనఁగాని; మోహాద్వా= అ
జ్ఞానమువలనఁగాని; కామాద్వాపి =
కామమువలనఁగాని; స్వయా=తనదై
న; శక్త్యా=శక్తిచేత; యథాసత్త్వం=
శక్తివతిక్రమింపక; నరక్షతిచేత=రక్షిం
పకుండునేని; తత్=అది; పాపం= పా
పము. లోకగహితం= లోకముచే
నిందింపఁబడినది.

భయంబుచేఁగాని యజ్ఞానంబుచే

గానికామంబునఁగాని, యట్లుతనశక్తి
వంచనలేక, రక్షింపకున్నచో, నతం
డు, గొప్పపాపంబునొందును, లోకం
బునంనుననిందితుండగును.

విశేషార్థము.— శరణాగతరక్ష
ణమునందు విధినిబోధించి, యింకఁ జే
యకున్నంగల్గు ప్రత్యవాయముంజెప్పు
చున్నాఁడు.— భయాత్=భయంబుచే
త్రువు, ఇప్పుడితనిం గాపాడుదునేని, యి
తండు పిమ్మటనన్నే హింసించునను భ

యంబువలనంగాని; మోహాల్ = శాస్త్రానింపబడినది. సరక్షితచేత్ = రక్షింప
 రక్షణమునముఖలేకుండుటవలనంగాని; కా
 మాద్వాపి = తనయిచ్చవలనంగాని, లేక,
 ఇదిసమయము, ఇప్పుడు, వీనివలననేమైన
 నాకషింపవలయునను కోరికవలనం
 గాని; స్వయాంతనదైన; శక్త్యా = సామ
 థ్యముచేత; ద్రవ్యవినియోగము, పరా
 క్రమము, తుదకు శరీరత్యాగము, వీనిచే
 యథా యోగ్యముగాననుట. యథాస
 త్త్వం = తనశక్తిసతిక్రమింపక, శక్తి
 వంఛన చేసినచో మహాదోషంబనినూ

చింపబడినది. సరక్షితచేత్ = రక్షింప
 మండునేని; తత్ = ఆరక్షింపకుండుట;
 పాపం = పాపముగలిగించునది, పర
 లోకంబునందు దుఃఖింబు గలిగించు న
 నుట. లోకగహీతం = లోకముజేనిం
 దితమయినది. పరలోకంబునందు మా
 త్రమేకాదు, ఈలోకంబునందును,
 అపకీర్తివాంఛి నిందితుండగును. ఉభ
 యలోకంబులందును, బాధితుండగు న
 నుట.

వినష్టః పశ్యత ప్రస్యా రక్షిత శ్వరణాగతః. ౩౦

ఆదాయ సుకృతం తస్య సర్వం గచ్ఛే దరక్షితః

టిక|| అరక్షితః = రక్షింపబడనట్టి; శ
 రణాగతః = శరణుబొచ్చినవాడు; విన
 ష్టః = నశించినవాడై, నశించినకార్యము
 గలవాడైయునుట; తస్య = ఆ; అరక్షి
 తః = రక్షింపనట్టివాడు; పశ్యతః = చూ
 చుచుండగా; తస్య = అతనియొక్క; సు
 కృతం = పుణ్యమును; సర్వం = అంతను; ఆ
 దాయ = తీసికొని; గచ్ఛేత్ = పోవును.

మఱియు, శరణాగతునిరక్షింపకు
 న్నచో, నట్లగుచు, నష్టకాముండై, ర
 క్షించుటలేదనిచెప్పినవాడు చూచుచుం
 డుగానే, యతండిదివఱకుగూర్చి పెట్టు
 కొన్నపుణ్యంబునంతయుఁ దీసికొనిపోవు
 ను; అట్లుసమస్తసంచితపుణ్యనాశంబు
 వాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం దోషో మహానత్ర ప్రపన్నానా మరక్షణే. ౩౧

అస్వగ్యం చాయశగ్యతః బలవీర్య విదాశసమ

టిక|| అత్ర = ఇందు; ప్రపన్నానాం = శరణాగతులయొక్క; అరక్షణే =

రక్షింపకుండుటయందు; ఏవం = ఇట్లు; మహా = గొప్పదగు; దోషః = దోషము; అస్తీ (అధ్యాహృతము) = కలదు. తత్ (అధ్యాహృతము) = అది; అస్వగ్యంఽచ = నరకముగలిగించునదియు; అయశస్యంఽచ = అపకీర్తిగలిగించునదియు; బలవీర్యవిశాసం = బలమునుప

రాక్రమమునునశింపజేయునదియు. శరణాగతుల రక్షింపకున్నచో, నిట్లుమహాదోషంబుగలుగును; ఇందువలన, నరకంబుగలుగుటయేకాక, అపకీర్తియు, బలపరాక్రమ నాశంబును, సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

కరిష్యామి యథాథకంతు కంఠో ర్వచన ము త్రమమ్. ౩౨

టీక॥ యథాథకం = సత్యమును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠంబునగు; కంఠోః = కంఠముహమునియొక; వచనం = మాటను; కరిష్యామితు = చేసెదనే.

ఉత్తమప్రదంబును సమస్తశిష్ట జనాద్యతంబునగు, కంఠముహముని వచనంబు నవశ్యముచేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మిష్ఠంఽచ యశస్యంఽచ స్వగ్యం స్యాత్తు ఫలోదయమ్

టీక॥ తత్ (అధ్యాహృతము) = అది; ధర్మిష్ఠంఽచ = అధికధర్మముగలిగించునదియు; యశస్యంఽచ = అధికమయిన కీర్తిగలిగించునదియు, స్వగ్యం = స్వగళమును గలిగించునదియు; ఫలోదయం = ఫలముయొక్కయుత్పత్తిగలది

యు; స్యాత్ = అగును. అట్లాచరించుటచేఁ, బ్రత్యవాయపరిహారముమాత్రమే కాదు; అధికధర్మంబును, మహాకీర్తియు, స్వగళప్రాప్తియు, నిట్లుమహాభ్యుదయంబుగల్గును. అని, తాత్పర్యము.

సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్తీతివ యాశతే. ౩౩

అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యే త ద్వ్రతం మమ

టీక॥ సకృదేవ = ఒకమాత్రే; ప్రపన్నాయ = శరణాగతుండును; తవ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦౧

స ౧౮

నీవాండను ; అన్నీ = అయితిని. ఇతి చ=అనియు; యాచతే= యాచించు వాండనుగువానికొఱకు ; సర్వభూతే భ్యః=సమస్తభూతంబులవలనను; అభయం=భయములేమిని; దదామి= ఇచ్చెదను. ఏతత్ =ఇది; మమ= నాయొక్క; వ్రతం=నియమము.

ఒకరమాటు, “శరణాగతుండను, నీవాండను” అని చెప్పి యాచించు నేని, యతనికి, ఎవ్వరిచలననేమి భయంబున్నను, యాభయంబులన్నియుండిచ్చెదను; ఇరినావ్రతము.

అని, తాత్పర్యము.

నిశేషార్థము.—“శుశ్రీష్టస్త్వత్సదాచారస్వస్యచక్రియమాశ్చనః, సమ్యక్సంకల్పజి కామో ధర్మకమూలమిదంస్త్రోతం”(వేదము, ధర్మశాస్త్రము, శిష్టాచారము, తన మనస్సంతోషము, మంచి సంకల్పమువలనం గలిగినకామము, ఇవిధర్మప్రమాణములు) అని, యాజ్ఞవల్క్యస్త్వత్కుక్తప్రకారంబున, కండుగా ధాముఖంబునస్త్రోతి, తన్నులకానుమితంబగు శుశ్రీయుఁ జెప్పఁబడినది. కపోతవృత్తాంతముచే, శిష్టాచారమును, చెలువఁబడినది. ప్రతిపక్షవరోపాయత్వప్రకటనంబునను, ధ

ర్మప్రాప్తియు, పౌరుషపరాక్రమాదిసాఫల్యంబును, మహాకీర్తియుఁ, రలోకసౌఖ్యంబుంగలుగునని చెప్పటవలనను, మనస్సంతోషంబు సూచింపఁబడినది. ఇంక సమ్యక్సంకల్ప పూర్వకకామరూపంబగు నైదవప్రమాణంబుం జెప్పచున్నాఁడు, —సక్యదేవ=ఒక్కమాత్రే, ఇతరోపాయంబులయందు, రెండుమూఁడుమాటులుచేయుట, యావశ్యకమయ్యుండునుగాని, శరణాగతివిషయమునందు మాత్రము, గలఁలనావృత్తిలేదనుట. ప్రపన్నాయ=పొందినవానికొఱకు, “మేయేగత్యథాస్తేజ్ఞానార్థాః” (“పొందుట”యనునర్థముగల వేవిగలవో, అవియన్నియు, “తెలియుట” అనునర్థముగలవి.) అనున్యాయమువలని, ప్రపన్నాయ”అనుటచే, మానసికశరణాగతిచెప్పఁబడినది. తదాస్తీరిచఁచినాండనై యిదిచేనాచారణాగతిచెప్పఁబడినది. యాచతే=యాచించువానికొఱకు “మానసికశరణాగతి, వాచికశరణాగతి” ఈరెంటిలోనొకటినాశ్రయించిన వానినిగూడనేను సత్కింపవలసినచే. లేక; “ప్రపన్నాయ.” అనుటచేను పాణముచెప్పఁబడుచున్నది. “తదాస్తీరిచ” అనుటచే, ప్రార్థనముచెప్పఁబడు

చున్నది. ఇట్టివానికొఱకు, సర్వభూతేభ్యః=సమస్తభూతంబులవలనను, ఎవ్వరెవ్వరివలనభయంబుగల్గినదో, వారియందఱివలనను, అనుట. అభయం=భయములేకుండుటను; దదామి=ఇచ్చెదను. అభయంబనఁగామోక్షమె. అట్లు బ్రహ్మచేతయగువాఁడు, అభయంబు నొందుననుశ్రుతి, యభయమె, బ్రహ్మజ్ఞానఫలంబనిచెప్పుచున్నది. ఇది, లైవగీకఫలంబులకునుపలక్షణము. ఏతత్, మమ, వ్రతం = ఇదినాయొక్కవ్రతము. ఎట్టికాలమునందును విడువఁదగినదికాదనుట. లేక, సర్వభూతేభ్యః=

సమస్తప్రాణులకొఱకు ; ఎవ్వఁడెవ్వఁడుశరణాగతుండగునో, జాతిగుణాది భేదములేక వారలకందఱకఱుట, లేక, శరణాగత సంబంధులగు భృత్యాదులకును అభయం, దదామి= అభయంబునొసంగెదను. అట్లు, “పశుమనూష్యః పక్షీవాయేచ వైష్ణవసంశ్రయాః, తేనైవతేప్రయాన్యంతి తద్విష్ణోః పరమంపదం” (వైష్ణవనాశ్రయించి యున్నపశువులను మనుష్యులను పక్షులును, ఏవిగలవో అవన్నియు, అతనితోఁ బరమంబగు విష్ణుపదంబు నొందును) అని, చెప్పఁబడియున్నది.

ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్త మస్యా భయం మయా. ౩౪

విభీషణోవా సుగ్రీవ యదివా రావణ స్స్వయమ్

టిక||హరిశ్రేష్ఠ= వానరోత్తముఁడవగు; సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అయిం(అధ్యాహృతము) = ఈతఁడు; విభీషణోవా=విభీషణుఁడుగాని; స్వయం= తానే; రావణోయదివా= రావణుండుగాని; ఏనం=ఈవిభీషణుని; ఆనయ = తోడ్కొనిరమ్ము. మయా=నాచేత; అస్య= ఇతనికి, అభయం = భయములేమి; దత్తం=ఇయ్యఁబడినది.

వానరోత్తముఁడా! ఇతఁడుయథా

ధర్మముగావిభీషణుండో మఱియెవ్వఁడేని విభీషణవేషముతో వచ్చినాఁడోయో మోయనిసంశయింపవలదు; ఇతఁడువిభీషణుండుకాని, లేకమహాశత్రుండగు రావణుండెకాని, మఱి, నితండువిభీషణుండుగాఁడేయని యిచ్చటఁజెప్పరావలదు ; ఇతనికినే సభయంబొసంగితిని; తత్తణమేతోడ్కొనిరమ్ము. అని, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్యతు వచ శ్శ్రుత్వా సుగ్రీవః ప్లవశేశ్వరః. ౩౫
ప్రత్యభాషత కాకుత్స్థస్స సౌహార్దే నాభిచోదితః

టీక|| ప్లవశేశ్వరః=వానరులకుంబు) ప్పెను.

ఘండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; రామ
స్య=రామునియొక్క; వచః= మాట
ను; శ్శ్రుత్వా = విన్నంతనె; సౌహార్దే
=ప్రేమచేత; అభిచోదితః=ప్రే
రింపబడినవాడై; కాకుత్స్థస్స= రాము
నిగూచి; ప్రత్యభాషత = బదులుచె

వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండు, రా
ముండుచెప్పినమాటనువిని, యతనికింగ
లశరణాగతుల యందలి ప్రేమక చెచ్చెరు
వొంది, రాముంజూచి , యిట్లు, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిమత్ర చిత్త్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథ సుఖావహ. ౩౬

యత్త్వమగ్యం ప్రభాషేధా స్సత్త్వవా సత్పథే స్థితః

టీక|| ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబుచెలిసి
నవాడవు; లోకనాథ=లోకంబులకు
బ్రతుండవు; సుఖావహ = సుఖంబుగ
లిగించువాడవగు రాముడా! సత్త్వ
వా = మంచివ్రతముగలవాడవును; స
త్పథే = సన్మార్గమునందు; స్థితః =
ఉన్నవాడవునగు; త్వం = నీవు; ఆ
ర్యం = పూజ్యమయిన మాటను; ప్ర
భాషేధాః (ఇతి) యత్ = చెప్పుచు
న్నావనునదియేదిగలదో; అత్ర=ఈవి
షయమునందు; చిత్త్రం=ఆశ్చర్యము ;
కిం=ఏమి?
ధర్మజ్ఞుండవులోకనాథుండవుసర్వభూ

తంబులకునుసుఖంబుగలిగించు వాడవు
దృఢవ్రతుండవుసన్మార్గప్రవర్తకుండ
వునగునీవు, ఇట్లుధర్మజ్ఞుంబగుమాటం
జెప్పువిషయమయి యేమియాశ్చర్యము?
అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— అట్లుసుగ్రీవుం
డు రామునిమాటలక చెచ్చెరువొంది, చె
ప్పనారభించి, యంతలో, రామునిస్వా
భావికకల్యాణగుణంబులందలంచుకొని,
రామునట్టివాడు, ఇట్టిధర్మజ్ఞ వచ
నంబులంజెప్పువిషయమయి యేమియు
నాశ్చర్యములేదని, చెప్పుచున్నాడు. ధ
ర్మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాడా! ధ

మఁసూత్తుత త్వంబులు దెలిసిన నీవుధ
మాఁసుష్టానంబు సేయుట యాశ్చర్య
ముగాదు. లోకనాథ = లోకేశ్వరుఁ
డా! ప్రభువు, భృత్యవగఁంబు లరక్షిం
చుటయేమిచిత్రము? సుఖావహ = సు
ఖంబుగలిగించువాఁడా! నీవు అవాస్త
వమస్త కాముండవు; భక్తప్రయోజనం
బులు గావించుటకుబద్ధకంకణుండవు;
అట్టిసీవు, శరణాగతులకుసుఖంబుచేయు
టయాశ్చర్యముగాదు; సత్వవాక్ = దృఢ
వ్రతుండవు, అట్టిసీవునవ్రతంబుపరిపా

లించుకొనుటయందుఁజిత్రమేమి; సత్వ
వాక్ = బలవంతుండవు, అనంతబలశాలి
వగునీవు, ఆశ్రితభయంబునివారించుట;
యాశ్చర్యకరముగాదు. సత్పథేస్థితః =
సన్తాగఁమునిమిత్రముడన్నవాఁడవు, ధ
మఁసంస్థాపనంబు కొఱకేయవతరించి
నట్టిసీవుశరణాగతరక్షణ రూపవిశేషధ
మఁంబుననుష్ఠించుట మితగాదు. శర
ణాగతరక్షణంబునకు, ధర్మజ్ఞ త్యాగుల
లోనొకటియెచాలును. ఇంకనన్నియుఁ
జేరియున్నచోటఁ జెప్ప వలసినదేమి?

మమ చాశ్యంత రాత్తా యం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్. ౩౩

అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వత స్సుపరీక్షితః

టీక॥ అయం = ఈ; మమ = నాయొ
క్క; అంత రాత్తాచ = మనస్సున; విభీష
ణం = విభీషణుని; శుద్ధం = పరిశుద్ధునిగా;
వేత్తి = ఎఱింగినది. అనుమానాచ్చ =
యుక్తివలనను; భావాచ్చ = ఆకారమువ
లనను; సర్వతః = అన్నిటను; సుపరీక్షి
తః = చక్కఁగా బరీక్షింపఁబడినాఁడు.

విభీషణుని వధింపవలసిన దన్ననా
మనస్సునకుఁగూడ, విభీషణుండుపరిశు
ద్ధుండని తెలిసినది; నీవునుమానుమంతుం
డునుజెప్పినయుక్తులవలనను, అతనియూ
కారాదులవలను, అన్నిటను, నిస్సంగేహ
ముగాఁబరీక్షించి, తెలిసికొంటిని.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్విప్రం సహా స్తాభి స్తుల్యో భవతు రాఘవ. ౩౪

విభీషణో మహాప్రాజ్ఞ స్సఖిత్వంచా ఘ్యమైతు నః

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! తస్మాత్ = అందువలన; మహాప్రా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౨౫

స ౧౮

జ్ఞానిమహాపండితుండగు; విభీషణుని
విభీషణుండ; శ్రీప్రపంచశ్రీముగా ;
అస్తాభీస్సహమాతంగుడ; శుభ్యం
సమానుడు; భవతు = అగుగాక
నని = మాకు ; సఖిత్వంచ = స్నేహి
తుండగుటను; అభ్యుపైతు = పొందు
నుగాక.

రాముడా! అందువలనమహాపం
డితుండగువిభీషణుండ, శిశ్రువున ,
నిచ్చటికివచ్చి, మాలోనొకండైయుండు

గాక, మాకు స్నేహితుండును అగుగా
క అని, రామనితో జేపెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — శ్రీప్రపంచశ్రీ
ముగా, ఇదివఱకు, అజ్ఞానంబున, నేను,
అట్లు విభీషణుని సంగ్రహించవలదని, చె
ప్పరాని; అందువలన, ఇంతయాలస్యమ
యినది ; ఇంక నైనను, శిశ్రువుగా నాన
కమ్ము; ఇంక నేను, అలస్యంబుకొంచె
మేననిహింపంజాలను.

తతస్తు సుగ్రీవవచో నిశమ్య త

ద్ధర్మరేణాహితం నరేశ్వరః ౩౯

విభీషణే నాశు జగామ సంగమం

పతత్రిగాజేన యథా పురందరః

టీక|| తతస్తు = అటుపిమ్మటను ; నరే
శ్వరః — మనుష్యుడు అభిమండుగురా
ముండు; తత్ — ఆ; సుగ్రీవవచః = సుగ్రీ
వునిమాటను ; నిశమ్య = విని ; హరీశ్వ
రేణ = వానరాధిపునిచే; అభిహితం =
చెప్పబడిన; విభీషణేన = విభీషణునితో;
సంగమం = చేరుటను; పతత్రిగాజేన =
గరుత్మంతునితో; పురందరో యథా =
ఇంద్రుండువలె; ఆశు = శిశ్రువుగా; జ
గామ = పొందెను.

అంత, నర ధీశ్వరుండగు రాముం

డు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని,
యంత, సుగ్రీవుండుపోయి విభీషణుని
విలుచుకొనిరాగా , గరుత్మంతునితో
జేవేంద్రుండు; చేరునట్లు, రాముండుశి
శ్రువును, విభీషణునితో జేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — నరేశ్వరః సంగ
మం, జగామ = రాముండు, విభీషణు
నితో సంగమంబు నొందెను , సుగ్రీవా
దులచే జేయబడిన, విలంబంబును స
హింపక, తనకుబరమలాభ భూతుం

డగు నాశ్రితుని గ్రహించెను. విభీషణుం కుంబోయెను. ఆశు= శీఘ్రముగా, అ
డుతనయొద్దకు వచ్చుటకుమున్నే రా శీతసంగ్రహమునందు, రామున కధి
ముండు, తా నెఱుందుగానతని యొద్ద క త్వరయని సూచింపబడుచున్నది.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టాదశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టాదశస్కంధః టీక,
ముగిసినది.

ॐ

ఏ కో న విం శ స గ ఁ ప్రా రం భః.

రాఘవేణా భయే దత్తే సన్నతో రావణానుజః
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞో ధూమిం సమవలోకయత్. ౧
ఖా తృపాతా వనీం హృష్టో భ క్తై రనుచరై స్సహ

టీక|| రాఘవేణ=రామునిచేత; అభ తోఁగూడ; సన్నతః=మిక్కిలి యునముగ్గిం
యే=అభయము; దత్తే = ఇవ్వఁబడఁ డై; ధూమిం=నేలను; సమవలోకయత్=
గా; మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితుండు చూచుచు; ఖాత్ = అకాశముననుండి;
ను; రావణానుజః=రావణునితమ్ముండు అవనీం=ధూమిని; పపాత = పొందెను.
నగు; విభీషణః=విభీషణుండు; హృష్టః= రాముం డభయంబు నొసంగఁగా
సంతసించినవాఁడై; భ క్తైః=భ క్తులగు; నే, మహాపండితుండగు రావణునిత
అనుచరై స్సహ= వెంటడివచ్చినవారల మ్ముండువిభీషణుండు, అభిమత సిద్ధి

కైసంకుప్టుండై, స్వామిభక్తులగుననుచ
రులతోఁగూడఁ, గాళ్లుమందుగాదిగుట
యనుచినమన, మిక్కిలియునవనతపూ

ర్వకాయుండై, నేలంబూచుచు, నిట్లు, ఆ
కాశంబుననుండి, నేలకుడిగైను.
అని, తాత్పర్యము-

సతు రామస్య ధర్మాత్మా విపపాత విభీషణః. ౨

పాదయో శ్చరణాన్వేషీ చతుర్థి స్సహ రాక్షసైః

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా
వుండగు; సః = ఆ; విభీషణస్త్తు = విభీషణుం
డును; శరణాన్వేషీ = రిక్షకునివెదకు
వాడై; చతుర్థి = నల్వరియిన; రాక్ష
సైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ; రామ
స్య = రామునియొక్క; పాదయోః =
పాదములయందు; సపాత = పడెను.

ధర్మాత్ముండగునావిభీషణుండు;
రిక్షకుంబుఁగోరి నల్వరి రాక్షసులతోఁ
గూడ, రామునిపాదంబులంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — మానసికవాచిక
శరణాగతులంజెప్పి, యింకఁ, గాయ
క శరణాగతిం జెప్ప చున్నాడు—
సః = విపరీతాభిప్రాయంబునుసంశయం
బును విడిచినిగ్రహింపఁబడినసంగ్రహ
ముగలవాడు. ధర్మాత్మా = ధర్మ
బుద్ధిగలవాడు, సర్వావస్థలయందు
ను శరణాగతిధర్మమును విడువనివాఁ
డు, చంపబడుఁగాకయని, సంజేహింపఁ

బడుగాకయని, విడువఁడుఁగాకయని,
తోడ్కొనిరమ్మని, మాతో సమానుం
డగుఁగాకయని, చెప్పఁబడినయన్నియ
వస్తలయందును, ఎంతమాత్రముభేదము
నొందక, ఏకరూపమయిన మనస్సుగల
వాఁడు ననుట. ఇందుచే, విభీషణుని
మహావిశ్వాసంబుచెప్పఁబడినది- రామ
స్య = తనయందలిపక్షపాతాతిశయంబు
దెలుపు ముఖవికాసాది శుభాకారంబు
లుగలరామునియొక్క; పాదయోః =
పాదములయందు, చంటిబిడ్డకుఁదల్లిచ
న్నులుం బోలెదనకు శ్రీపాదంబులె
భోగ్యంబులను నభిప్రాయంబునననుట.
సపాత = పడెను, ఇతరులువచ్చిదెబ్బ
దగిలినయవయంబులనవరించి, లేవ
నెత్తునట్లు, భక్తిపారవశ్యంబునఁదటా
లునంబడెను- చతుర్థి, రాక్షసైస్సహ =
నల్వరి రాక్షసులతోఁగూడ, కరచర
ణాదులుంబోలె నత్యంతపర తంత్రుల
గురాక్షసులతోఁగూడఁబడెననుట- ఇం

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

దు “ధర్మత్వా” అని , మహావిశ్వానిక్షేపమును, అట్లు, సాంగంబగుశరణా
సంబును, “శరణాన్వేషి” అని , గోత్తృగతి, చెప్పబడినది-
త్వవివరణంబును, “పపాత” అని యాత్మ

అబ్రవీచ్చ తదా రామం వాక్యం తత్రవిభీషణః. ౩

ధర్మాయుక్తంచ యుక్తంచ సాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; విభీషణః=విమునింబూచి, ధర్మసంయుతంబునుమ
భీషణుండు; తదా=అప్పుడు; రామం=హయోగ్యంబునగు, నీమాటంజెప్పెను;
రామనిగూర్చి; ధర్మాయుక్తంచ=ధమున్నతండు, సుగ్రీవాదులతోఁ, జెప్పిన
మర్మముతోఁగూడినదియు, యుక్తంచ=ప్పుడు, ఆమాటయందటకును, శుక్రిక
యోగ్యంబును; సాంప్రతం = ఇప్పుడుటువుగానుండినదిగా ! ఇప్పుడు, అ
దు; సంప్రహర్షణం=సంతోషింపఁదేమాట, అందఱును శ్రవణానందక
జేయునదియునగు; వాక్యం = మాటరంబుగానుండినది.
ను; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

అంత, నప్పుడు, విభీషణుండు, రా

అని, తాత్పర్యము.

అనుజో గావగస్యాహం తేనచాస్త్వ వమానితః. ౪

భవంతం సవకథూతానాం శరణ్యం శరణంగతః

టీక॥ అహం=నేను; గావగస్య=గం= రక్షకుఁడగా; గతః = పొంది
రావణునియొక్క; అనుజః=తమ్ముంనాఁడు.
డను. తేన=ఆ రావణునిచేత; అవమానేను రావణునితమ్ముండను; అతం
నితశ్చ = అవమానింపబడినవాడను. దునన్నవమానించెను; కావున , సమ
సవకథూతానాం = సమస్తప్రాణులస్తభూతంబులకును రక్షకుండవగు ని
కును; శరణ్యం = రక్షకుండుగాఁదగినన్నశరణుపొందితిని.
వాడవగు ; భవంతం = నిన్ను; శర
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౮

స ౧౯

విశేషార్థము. — అహం, రావణస్య, అనుజః = నేను రావణునితమ్ముండను, ఇందుచే, దనయందున్నవై చ్యంబుఁ జెప్పఁ బడినది. సర్వ భూతానాం, శరణ్యం = సమస్తభూతంబులకు నురత్తుకుండవు, రావణునింగూడ, శ

రణాగతుండైనచో, రక్షించుటకు సిద్ధుండైనట్టివాఁడవగు, భవంతం = నిన్ను; శరణంగతః = శరణుపొందినాను. ఈశ్లోకముచే, వాచికశరణాగతి చెప్పఁబడినది.

పరిత్యక్తా మయాలంకా మిత్రాణిచ ధనానిచ- ౫
భవద్గతం మే రాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ

టీక॥ మయా = నాచేత; లంకా = లంకాపురి; పరిత్యక్తా = విడువఁబడినది. మిత్రాణిచ = స్నేహితులును; పరిత్యక్తాని (అధ్యాహృతము) = విడువఁబడినారు. ధనానిచ = ధనంబులును; (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము) పరిత్యక్తాని (అధ్యాహృతము) = విడువఁబడినవి. మే = నాయొక్క; రాజ్యంచ = రాజ్యమును; జీవితంచ = ప్రాణమును, భవద్గతం = నిన్నుఁబొందినది, నీయ

ధీనమనుట. సుఖానిచ = సుఖంబులును; భవద్గతాని (అధ్యాహృతము) = నీయధీనములు. నేను, వాసస్థానంబయిన లంకాపట్టణంబును నా స్నేహితులను నాధనంబులనుంబరిత్యజించినీ వెగతియని నీయొద్దకు వచ్చినాను; ఇంక, నారాజ్యంబును, నా జీవితంబును, నా సుఖంబులును, నీయధీనములు. అని, విభీషణుండు, రాముని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్- ౬
వచసా సాం త్వయిత్రైవనం లోచనాభ్యాం పిబన్నివ

టీక॥ రామః = రాముఁడు; తస్య = ఆ విభీషణునియొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; ఏనం = ఈ విభీషణుని; వచసా = మాటచేత; సాంత్వ

యిత్యా = ఊఱడించి; లోచనాభ్యాం = కన్నులచేత; పిబన్నివ = త్రాఁగువాఁడు వలె; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, విభీషణునిమాటలువిని, ద్రౌపదిగారు కటాక్షంబునంజూచుచు, నీ
యతనిమధుర వచనంబులనాశ్వాసించి, మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యత్యాదరంబునఁ , గరుణా రసా

ఆఖ్యాహి మమ త త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్. ౭

టీక || త త్వేన = యాధాధ్యక్షముచే రాక్షసులబలాబలంబులను యథా
త; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; ధర్మముగానాకుంజెప్పుము. అని, రాముం
బలాబలం = బలమును అబలమును; మ దువిభీషణునితోఁజెప్పెను.
మ = నాకు; ఆఖ్యాహి = చెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తదా రక్షో రామేణా క్లిప్తకర్మణా
రావణస్య బలం సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౮

టీక || త దా = అప్పుడు; రక్షః = రాక్ష
సుండగు విభీషణుండు; అక్లిప్తకర్మణా = తను; ఆఖ్యాతుం = చెప్పటకు; ఉపచక్ర
మే = ఆరంభించెను.
దుఃఖము లేని కార్యములుగల; రామేణా = అంత, విభీషణుండు, అక్లిప్తకర్మణం
రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె డగు రాముండు చెప్పినమాటనువిని, రా
ప్పబడినవాడై; రావణస్య = రావణుని వణునిబలంబునంతయుంజెప్పనారంభిం
యొక్క; బలం = బలమును; సర్వం = అం చెను. అని, తాత్పర్యము.

అవధ్య స్సర్వదేవానాం గంధర్వాసురరతు సామ్
రాజపుత్ర దశగ్రీవో వరదానా త్వయం భువః- ౯

టీక || రాజపుత్ర = రాచకొమ ఘాతములకును ; గంధర్వాసుర రక్ష
రుండా! దశగ్రీవః = రావణుండు ; సాం = గంధర్వులకును అసురులకును రా
స్వయంభువః = బ్రహ్మదేవుని యొ క్తనులకును ; అవధ్యః = చంపదగని
క్క; వరదానాత్ = వరమునొసంగు వాడు.
టవలన; సర్వఘాతానాం = సమస్త రాచకొమరుండవగు రాముండా !

రావణుండు, బ్రహ్మదేవునివరంబునం జేసి, గంధర్వులకుఁ గానియనురులకుఁ గానిరాక్షసులకుగాని, యట్లుసమస్త ఘాతంబులకును, అవధ్యుండై యుప్పచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “రాజపుత్ర =

రాచకొమరుఁడా” అనుటచే, “దేవ గంధర్వాదులకువధ్యుండు గాకుండున గానిరాక్షసులకుగాని, యట్లుసమస్త ఘాతంబులకును, అవధ్యుండై యుప్పచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము. రావణునిచేవధ్యుండుగాకుండునట్లువ రంబులేదు. కావున, నీకు, వధ్యుండ గును” అని, సూచింపఁబడుచున్నది.

రావణానంతరో భ్రాతా మమ శ్రేష్ఠశ్చ వీర్యవాన్
కుంభకణో మహాతేజా శ్శక్ర ప్రతిబలో యుధి. ౧౦

టీక॥ రావణానంతరః = రావణునికన్నచిమ్మటంబుట్టివ; భ్రాతా = తోడబుట్టువును ; మమ = నాకు; శ్రేష్ఠశ్చ = అన్నయునగు ; కుంభకణః = కుంభకణుండు; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడు- మహాతేజాః = అధికమయినతేజస్సుగలవాఁడు . యుధి = యుద్ధమునందు ; శక్రప్రతిబలః =

ఇంద్రునితో సమానమగు బలముగలవాఁడు.

రావణునకుఁడమ్ముండునునాకుశ్రేష్ఠుండునగుకుంభకణుండు, మహాపరాక్రమశాలి, మహాతేజుండు ; యుద్ధంబున, దేవేంద్రునకుసరివచ్చుబలముగలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రామ సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తో యదివా శుభ్రః
కైలాసే యేన సంగ్రామే మాణిభద్రః పరాజితః. ౧౧

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; కైలాసే = కైలాసపర్వతమునందు; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; మాణిభద్రః = మాణిభద్రుండు; పరాజితః = జయింపఁబడినాఁడో; సః (అధ్యాహృతము) - అట్టి; తస్య = ఆరావణునియొక్క; సేనాపతిః = సేనానాయకుఁడైన; ప్రహస్తః =

ప్రహస్తుండు; శుభ్రోయదివా = వినఁబడినవాఁడేగాదా!

కైలాసపర్వతంబుననున్న, కుబేరసేనానాయకుండగు, మాణిభద్రునిజయించినట్టిమహా పరాక్రమశాలియగు, రావణునిసేనాపతింబ్రహస్తుని, హనుమంతుండు చెప్పఁగా విని యుందురు

గదా! అని, తాత్పర్యము.

బద్ధ గోధాంగుళిత్రాణ స్తవధ్యక్షవచో యుధి
ధను రాదాయ తిష్ఠక్ స అదృశ్యో భవతీంద్రజిత్ - ౧౨

టిక సః=ఆ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; బద్ధగోధాం గుళిత్రాణః=కట్టబడిన జ్యోఘాతవారణమును అంగుళికవచమునుగలవాడై; అవధ్యక్షవచః = భేదింపరానికవచముగలవాడై; ధనుః=ధనువును; ఆదాయ=గ్రహించి; తిష్ఠక్= నిలుచుచు; యుధి=యుద్ధమునందు; అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాడు; భవతి=అగుచున్నాడు.	రావణుని కుమారుండగు నింద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, గోధాంగుళిత్రాణంబులుధరించి, యభేద్యంబగుకవచంబు దొడిగికొని, ధనువుఁదాల్చి, నిలుచుండఁగానే, యదృశ్యుండగుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సంగ్రామే సమయవ్యూహే తపయిత్వా హతాశనమ్
అంతర్ధానగత శ్శత్రూ నింద్రజిద్ధంతి రాఘవ. ౧౩

టిక రాఘవ = రాముఁడా! ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; సమయవ్యూహే = సమయమునందలి మొగ్గరమునందు; హతాశనం = అగ్నిహోమాత్రమును; తపయిత్వా=తృప్తిబొందించి; అంతర్ధానగతః= మఱుఁగుపాటునొందినవాడై; శత్రూ=శత్రువులను; హంతి=వధించుచున్నాడు.	రాముఁడా! యుద్ధకాలంబులందు, ఇరువఁగునను బద్ధవ్యూహంబు లయి యుండునప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు, హోమంబులచేనగ్నిహోమాత్రం దృప్తిబొందించి, తత్ప్రభావంబున, అదృశ్యుండై, శత్రువులనువధించును. అని, తాత్పర్యము.
---	---

మహాదర మహాపాశ్వా రాక్షస శ్చాప్యకంపనః
అనీకస్థాస్తు తస్యైతే లోకపాలసమా యుధి. ౧౪

టీక॥ మహేంద్రమహాపార్శ్వః = తోసమానులు.
 మహేంద్రుండును మహాపార్శ్వండును మహాపార్శ్వండును, అకంపనః = అకంపనుండను, రాక్షసశ్చాపి = రాక్షసుండును; తస్య = ఆరావణునియొక్క; అనీకస్థాః = సేనయందున్న; వీరేతు = వీరులును; యుధి = యుద్ధమునందు; లోకపాలసమాః = దిక్పాలర

మహేంద్రుండును మహాపార్శ్వండును, అకంపనుండును, వీరు మొదలగు రావణుని సేనాపతులనేకులున్నారు; వారలందఱు, యుద్ధంబున, లోకపాలరకుసరివత్తురు.
 అని, తాత్పర్యము.

దశకోటిసహస్రాణి రక్షసాం కామరూపిణామ్
 మాంసశోణితభక్షాణాం లంకాపురనివాసినామ్. ౧౫

టీక॥ లంకాపురనివాసినాం = లంకాపురంబున నివసించువారిలును; మాంసశోణితభక్షాణాం = మాంసమునెత్తురు నై యాహారముగాఁగలవారు; కామరూపిణాం = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారనగు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; దశకోటిసహస్రాణి = పదికోట్లవేలు, పదివేల కోట్లనుట; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి.
 అట్లు, మాంస శోణితాహారులును కావలసిన రూపంబులు దాల్చుంజాలినవారలునగు, ప్రధానరాక్షసులు, లంకయందుఁ బదివేలకోట్లున్నారు.
 అని, తాత్పర్యము.

స తైస్తు సహితో రాజా లోకపాలా నయోధయత్

టీక॥ సః = ఆ; రాజా = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; తైః = ఆరాక్షసులతో; సహితస్తు = కూడినవాడై యె; లోకపాలా = దిక్పాలరను; అయోధయత్ = యుద్ధముచేయించెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, ఆ రాక్షసులంగూడియె, దిక్పాలకులతోఁగూడ, యుద్ధంబు గావించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

సహదేవైస్తు తే భగ్నా రావణేన మహాత్మనా. ౧౬

టీక॥ మహాత్మనా = అధికమయినప
రాక్రమముగల; రావణేన = రావణుని
చేత; తే = ఆదికప్పాలకులు ; దేవైస్సహ
తు = దేవతలతోఁగూడనై; భగ్నః = జ
యింపఁబడినారు.

ఆదికప్పాలకులందఱు, సమస్తదేవతల
తోఁగూడ, మహాపరాక్రమశాలియుగు
రావణునిచేఁబరాజితులయిరి. అని, విభీ
షణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచ శ్చృత్వా రామో దృఢపరాక్రమః
అస్వీత్య మనసా సర్వ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥ దృఢపరాక్రమః = దృఢమయిన
పరాక్రమముగల; రామః = రాముండు;
విభీషణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్చృ
త్వా = విని; మనసా = మనస్సుచేత; స
ర్వం = అంతను; అస్వీత్య = ఆలోచించి;
ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్ర

వీత్ = చెప్పెను.
దృఢపరాక్రమశాలియుగురాముండు,
విభీషణుండుచెప్పినమాటనువిని, మన
స్సున, సంతయునాలోచించి, మఱివి
భీషణుంజూచి, యీమాటంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యాని కర్మాపదానాని రావణస్య విభీషణ
ఆఖ్యాతానిచ తత్తేన హ్యవగచ్ఛామి తాన్యహమ్. ౧౮

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుండా! రా
వణస్య = రావణునియొక్క; యాని =
ఏ; కర్మాపదానాని = మనుపటిశౌ
ర్యకార్యములు; తత్తేన = యాధా
భ్యుక్తముచేత; ఆఖ్యాతాని = చెప్పఁబడి
నవో; తానిచ = వానిని; అహం = నే

ను; అవగచ్ఛామి = తెలిసికొన్నాను
గదా!
విభీషణుండా! నీవిప్పుడుచెప్పిన, రా
వణునిమనుపటి శౌర్య కార్యంబులన్ని
యు, నామనస్సునకువచ్చినవి.
అని, తాత్పర్యము.

అహంహత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సచాంధవమ్
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేత ద్భ్రావీమితే. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౯౫

స ౧౯

టీక॥ అహం=నేను; దశగ్రీవం=రా
వణుని; సప్రహస్తం = ప్రహస్తునితో
గూడినవానిగాను; సబాంధవం= బం
ధువులతోగూడినవానిగాను; హత్వా=
చంపి; త్వం=నిన్ను; రాజానం=రా
జునుగా; కరిష్యామి = చేసెదను. ఏ
తత్=ఈ; సత్యం= సత్యమును; తే=

సికొఱకు; బ్రవీమి=చెప్పచున్నాను.
నేను, బ్రహస్తునితో, సమస్తబం
ధువులతోనుంగూడ, రావణునివధించి,
నిన్నులంకారజ్యంబునకురాజుంగావిం
చెదను; ఇదిసత్యము; నీకుఁజెప్పచున్నా
ను. అని, తాత్పర్యము,

రసాతలంవా ప్రవిశే త్పాతాళంవాపి రావణః
పితామహసకాశంవా న మే జీవన్ విమోక్ష్యతే. ౨౦

టీక॥ రావణః=రావణుడు; రసా
తలంవా=రసాతలమునుగాని; పాతా
ళంవాపి=పాతాళలోకమునుగాని; పి
తామహసకాశంవా=బ్రహ్మదేవునిసమీ
పమునుగాని; ప్రవిశేత్=ప్రవేశించును
గాక. జీవన్= బ్రతికియున్నవాడై ;
మే=నాకు, నాచేతననుట; నవిమోక్ష్య

తే=విడువఁబడఁడు-
రావణుండు , రసాతలలోకంబుఁ
బ్రవేశించినను , పాతాళంబుఁజొచ్చిన
ను, బ్రహ్మలోకంబునకుబోయినను ,
నేనతనింబ్రాణంబులతోవిడువను-
అని, తాత్పర్యము-

అహత్వా రావణం సంఖ్యే సపుత్ర బలబాంధవమ్
అయోధ్యాం నప్రవేక్ష్యామి త్రిభి సై భ్రాతృభి శ్వపే- ౨౧

టీక॥ సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; రా
వణం=రావణుని; సపుత్ర బలబాంధ
వం= కొడుకులతోనుసైన్యములతోను
బంధువులతోనుంగూడినవానిగా ; అ
హత్వా=చంపక; అయోధ్యాం= అ
యోధ్యాపట్టణమును; నప్రవేక్ష్యామి=

ప్రవేశింపను. త్రై=అట్టి; త్రిభి= మూఁ
డైన; భ్రాతృభి=తమ్ములచేత; శ్వపే=
శపథముసేయుచున్నాను.
యుద్ధంబున ఁ గొడుకులతోను సై
న్యంబులతోను బంధువుల తోనుంగూడ,
రావణునివధింపక, నయోధ్యకుఁబోను

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౯

ఇదినిశ్చయము; నామ గ్గురితమ్ములమీద | ముందు, విభీషణునితోఁజెప్పెను.
శపథము సేయుచున్నాను. అని, రా | అని; తాత్పర్యము,

శ్రుత్యాతు వచనం తస్య రామస్యాస్తిష్ఠకమణః
శిరసా వంద్య ధర్మాత్మా వక్తుమే వోపవక్రమే- ౨౨

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగల క్రమే = పారంభించెను.
విభీషణుడు; అస్తిష్ఠకమణః = దుఃఖ ధర్మాత్ముండగు విభీషణుండు, అం
కరములుగానికార్యములుగల; తస్య = దఱకునుసంతోషకరంబులయిన కార్యం
ఆ; రామస్య = రామునియొక్క; వచ బులుగలరాముండు చెప్పినమాటను వి
నం = మాటను; శ్రుత్యాతు = విన్నంత న్నంతనె, యాయనకు సాష్టాంగము
నె; శిరసా = తలచే; ఆవంద్య = నమ గ నమస్కరించి యిట్లని, చెప్పెను-
స్కరించి; వక్తుమేవ = చెప్పటకే; ఉపచ అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం వధే సాహ్యం లంకాయాశ్చ ప్రధర్షణమ్
కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేత్త్యామి చ వాహినీమ్- ౨౩

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే ను; ప్రవేత్త్యామి = ప్రవేశించెదను-
ను; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; నేనును, నాశక్తికొలది, రాక్షసు
వధే = చంపుటయందు; సాహ్యం = నో లం జంపుటయందును లంకాపురధర్షణ
దాటును; లంకాయాః = లంకయొక్క; ణంబునందును, సాహాయ్యంబుగావించె
ప్రధర్షణంచ = ఎదిరించుటను; యథా దను; శత్రునైనవంబుజొచ్చి, యుద్ధము
ప్రాణం = బలమునతిక్రమింపక; కరిష్యా నుంజేసెదను-అని, విభీషణుండు, రాముని
మి = చేసెదను. వాహినీంచ = నైవ్యము తోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-

ఇతి బ్రవాణం రామస్తు పరిష్వజ్య విభీషణమ్
అబ్రవీ ల్లక్ష్మణం ప్రీతః,

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౯

స ౧౯

<p>టిక॥ రామస్తు=రాముండును; ఇతి=ఇట్లు; బ్రువాణం=చెప్పుచున్న; విభీషణం=విభీషణుని; పరివృజ్య=కవుని లించి; ప్రీతః=సంతోషుండై; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను-</p>	<p>రాముండు, ఈప్రకారముచెప్పుచున్నవిభీషణునింగవునిలించికొని, పరివృజ్యమప్రీతుండై, లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లు చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సముద్రా జలమానయ. ౨౮

తేనచేమం మహాప్రాజ్ఞ మభిషిచ విభీషణమ్

రాజానం రక్షసాం షీప్రిం ప్రసన్నే మయి మానద. ౨౯

<p>టిక॥ మానద= మానంబునొసంగు నట్టిలక్ష్మణుండ! సముద్రాత్=సముద్రముననుండి; జలం=నీటిని; ఆనయం=తెమ్ము. మయి=నేను; ప్రసన్నే=సంతోషుండగుగాఁగా; తేన=ఆసముద్ర జలముచేత; షీప్రిం=శీఘ్రముగా; మహాప్రాజ్ఞం=మహాపండితుండగు; ఇమం=ఈ; విభీషణం=విభీషణుని; రక్షసాం=రాక్షసులకు; రాజానం=రాజునుగా; అభిషిచచ = అభిషేకముం</p>	<p>జేయుము. కలమునకు గౌరవము గల్గిండునట్టి, లక్ష్మణుండ! నేనుబ్రసన్నుండనయితిని; నీవుసముద్రంబుననుండిజలముం దెచ్చి, యాసముద్ర జలముచే, శీఘ్రంబున, బండితుండగు, నీవిభీషణుని, రాక్షసరాజుగా నభిషేకింపుము. అని, రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏవ ముక్తస్తు సౌమిత్రి రభ్యషిచ ద్విభీషణమ్

మధ్యే వానరముఖ్యానాం రాజానం రాజశాసనాత్. ౩౦

<p>టిక॥ సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుండ; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబడినవాఁడైనంతనె; రాజశాసనాత్=రాజాజ్ఞవలన; వానరముఖ్యానాం = వాన</p>	<p>రశ్రేష్ఠులయొక్క; మధ్యే=నడుమనందు; విభీషణం=విభీషణుని; రాజానం=రాక్షసరాజునుగా; అభ్యషిచత్=అభిషేకించెను-</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౯

అంత, లక్ష్యముందు, రామునిమాట, నభిషేకించెను.
టనువిని, రాజాజ్ఞ వలన , వానరము అని, తాత్పర్యము.
ఖ్యులనడుమ, విభీషణుని, రాక్షసరాజు

తం ప్రసాదంతు రామస్య దృష్ట్యా సద్యః క్షవంగమాః
ప్రచక్రతు మహాత్మానం సాధుసాధ్వితీచా బ్రవత్. ౨౭

టీక॥ క్షవంగమాః=వానరులు; రాము; అబ్రవత్=చెప్పిరి.
మస్య=రామునియొక్క; తం=ఆ; ప్రసాదంతు=వానరులందఱు, రాముడంతశీఘ్రం
దం=అనుగ్రహమును; దృష్ట్యాతు=చూచుగా విభీషణునియందుఁ గావించినయ
చినంతనే; సద్యః=తత్క్షణమే; ప్రచక్రతు=నుగ్రహంబుఁజూచి, పరమసంతోషంబు
శుః=అటచిరి. మహాత్మానం= పూజ్యనసింహ నాదంబులు సేయుచు, మహా
మయినస్వభావముగల రామునిగూర్చి; తుండగురాముని, సాధు వాదంబులం
సాధుసాధ్వితీచా= మంచిది మంచిది బ్రశంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథా బ్రవీ ధనూమాంశ్చ సుగ్రీవశ్చ విభీషణమ్

టీక॥ అథ=పిమ్మట; హనూమాంశ్చ= హనుమంతుండును; సుగ్రీవశ్చ= అంత, నేకాంతంబున, హనుమం
సుగ్రీవుండును; విభీషణం=విభీషణునియొక్క; తుండును సుగ్రీవుండును, విభీషణునియొ
ర్చి; అబ్రవీచ్ఛ=చెప్పెను. ద్దకుంబోయి, యిట్లుని, యడిగిరి.
అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మత్కోభ్యం తరామ వరుణాలయమ్. ౨౮
నైనైత్యః పరివృతా స్సర్వే వానరాణాం మహాజనామ్

టీక॥ వయం (అధ్యాత్మతమ) = వానరాణాం = వానరులయొక్క; మనము; సర్వే=అందఱము; మహాజనైనైత్యః=నైత్యములచే; పరివృతాః=చు
సాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; బ్రుంబడినవారలమయి; అత్కోభ్యం=కలఁ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౯౯

స. ౧౯

తపైట్టరాసిదియ; వరుణౌలయం = మనమందఱము, మహాపరాక్రమశా
వరుణునివాసస్థానంబునగు; సాగరం= లులగునీవానరుల సేనతోఁగూడ, నత్తో
సముద్రమును; కథం=ఎట్లు; తరామ= భ్యంబగునీసముద్రము నెట్లుదాటఁగల
దాఁటుదము? ము? అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయం నాధిగచ్ఛామో యథా నదనదీపతిమ్. ౨౯
తరామ తరసా సవే ససైన్యా వరుణౌలయమ్

టీక॥ యథా= ఎట్లు; వయం (అయం=ఉపాయమును; నాధిగచ్ఛామః= ధ్యాహృతము)=మనము; సర్వే= అం ఎఱుంగము.
దఱమును; ససైన్యాః=సైన్యములతోఁ మనమందఱము, సైన్యములతోఁగూ
గూడినవారిలమయి; నదనదీపతిం= న డ, నీమహాసముద్రమునెట్లుదాటఁ గ
దములకునునదులకునుబ్రభువయిన; వరు లమో, ఆయుపాయంబుమాకుఁ చెలి
ణౌలయం= సముద్రమును; తరసా=శీ యలేదు; నీవెచేప్పవలయును. అని, హ
ఘ్రంబున; తరామ=దాఁటుదుమో; తం నుమంతుండును, సుగ్రీవుండును, విభీష
(అధ్యాహృతము) = అట్టి; ఉపా ణునడిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ము క్తస్తు ధర్మజ్ఞః ప్రత్యువాచ విభీషణః. ౩౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞః=ధర్మమునెఱిం ప్పెను.
గినట్టి; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఏవం= ధర్మజ్ఞుండగు విభీషణుండు, హను
ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై మత్సుగ్రీవులుచెప్పినమాటనువిని, వారిల
నంతనె; ప్రత్యువాచ = బదులుచె కిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతు మహాతి

టీక॥ రాజా = రాజుని; రాఘు శరణం=రక్షకునిగా; గంతుం=పొందు
వః=రాముఁడు; సముద్రం=సముద్రుని; టకు; అహాతి=తగును.

మహారాజుండగు రాముండు, సము | అని, తాత్పర్యము.
ద్రుసి, శరణుపొందవలెను.

ఖానిత స్సగరేణాయ మప్రమేయో మహాబాధధిః. 30
కర్తు మహతి రామస్య జ్ఞాత్వా కార్యం మహామతిః

టీక || అయం = ఈ; అప్రమేయః = కొ | అప్రమేయుండగు నీసముద్రుండు ,
లత పెట్టరాని; మహాబాధధిః = మహాస | రాముని కూటస్థుండయిన సగరచక్రవ
ముద్రము; సగరేణ = సగరచక్రవతి = చె | తిః చే వృద్ధి నొందింపఁబడినాఁడు; రా
తః; ఖానితః = ! ప్రవ్వబడినది. మహామ | ముండు, సగరవంశంబునంబుట్టినవాఁడ
తిః = అధికమయినబుద్ధిగల, సముద్రుం | గుటవలనఁ, గృతజ్ఞుండగు నీసముద్రుండు,
దు; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; రామస్య = రామ | రామకార్యమనఁగాఁ, దప్పక కావించు
నియొక్క; కార్యం = పనిని; కర్తుం = చే | ను. అని, విభీషణుండు హనుమత్సుగ్గీవుల
యొటకు; అహతి = తగును. | కుఁడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విభీషణే నోక్తో రాక్షసేన విపశ్చితా. 31
ఆజగామాథ సుగ్రీవో యత్ర రామ స్సలక్ష్యణః

టీక || సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు ; విపశ్చి | ధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో; తతః (అ
తా = పండితుండగు; రాక్షసేన = రా | ధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; ఆజగా
క్షసుండయిన; విభీషణేన = విభీషణు | మ = వచ్చెను.
చేత ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె | సుగ్రీవుండు, పండితుండగు విభీష
ప్పఁబడినవాఁడై; అథ = అంత; యత్ర = | ణుండుచెప్పినమాటను విని, యంత, రా
ఎచ్చట; సలక్ష్యణః = లక్ష్యణులొక్క | ముండును లక్ష్యణుండును , ఉన్నస్థలం
దిన ; రామః = రాముండు; అస్తి (అ | బునకు, వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చాఖ్యాను మారేభే విభీషణవచ శ్శుభమ్. 32
సుగ్రీవో విపులగ్రీవ స్సాగర సోమపవేశనమ్

టీక||తతశ్చ= అటుపిమ్మటను; వి, ఆఖ్యాయం=చెప్పటకు; ఆరేఖే=ఆరంభులగ్రీవః= విశాలమగుకంఠముగల; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; సాగరస్య=సముద్ర, విశాలకంఠుండగు సుగ్రీవుండు, రామనకు, నిభీషణుండుచెప్పిన, సమద్రునియొక్క; ఉపవేశనం= ఉపాసించు, దోపాసనంబునుగుఱచి, బేప్పనాగు; విభీషణవచః=విభీషణునిమాటను; రంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా ధర్మశీలస్య రాఘవస్య స్య రోచత. ౩౪

టీక||తత్(అధ్యాహృతము)=అది; అట్లు సముద్రంబు నుపాసించుటకు, ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత; ధర్మశీలస్వభావంబుననే పరమధార్మికుండగు స్య=ధర్మశ్శుభ్రావుండగు; రాఘవస్య రాముండును సమృద్ధిం చెను. పి=రామునకును; అరోచత = రుచించినది. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణం మహాతేజా స్సుగ్రీవంచ హరీశ్వరమ్

స త్క్రియాధకం క్రియాదక్షః స్త్రితపూర్వ మవాచ హ. ౩౫

టీక||మహాతేజాః = అధికమయినట్లుగా; ఉవాచ=చెప్పెను ("హ" అనునకాంతిగలవాండును; క్రియాదక్షః=కార్యదిపాదపూర్ణధామము). ములయందుసమధుండునగుఃసః= ఆ మహా తేజుండును, గార్యంబులంబండితుండునగు, రాముండు, లక్ష్మణుని వానరనాథుండగు సుగ్రీవునింజూచి, వాగల సమ్మానించుటకొఱకు, మొగు; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవునిగూర్చియు; స్త్రితపూర్వం = చిఱునగవుముందుగల్గినట్లుగా; ఉవాచ=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య మంత్రోఽయం మమ లక్ష్మణ రోచతే

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము:

స గా

బ్రూహి త్వం సహసుగ్రీవ ప్రవాపి యది రోచతే. 31

టీక లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! ఆ	చెప్పము.
యం— ఈ; విభీషణస్య = విభీషణుని	లక్ష్మణుడా! విభీషణుండుచెప్పిన
యొక్క; మంత్రం=ఆలోచనము; మమ=	యాలోచనము, నాకుసమ్మతముగాను
నాకు; రోచతే=రుచించుచున్నది. త	న్నది; నీకునుసమ్మతంబగునేని, సుగ్రీవుని
వాపి=నీకును; రోచతేయది=రుచించు	తోనాలోచించి, నాకుంజెప్పము.
నేని; త్వం=నీవు; సహసుగ్రీవః — సు	అని, తాత్పర్యము.
గ్రీవుఁడొకఁడనివాడవై; బ్రూహి=	

సుగ్రీవః పండితో నిత్యం భవాన్ మంత్రవిచక్షణః

ఉభాభ్యాం సంప్రధార్యాభం రోచతే య త్తదవ్యతామ్. 32

టీక సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; నిత్యం=	సుగ్రీవుండు, మిక్కిలియుంబండితుం
ఎల్లప్పుడు; పండితః=పండితుండు. భ	దు; నీవునుఆలోచనంబునందు మిక్కిలి
వాన్=నీవు; మంత్రవిచక్షణః— ఆలోచ	యసమర్థుండవు; మీరిద్దఱునాలోచి
నమునందుంబండితుండవు. ఉభాభ్యాం=	చి, నిశ్చయించి, యేదిమీకుసమ్మతమో,
ఇద్దఱిచేతను ; అభం= కార్యమును;	దానింజెప్పఁడు. అని, రామండు , ల
సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; యత్= ఏ	త్తఱుసుగ్రీవులతోజెప్పెను.
ది; రోచతే=రుచించుచున్నదో; తత్=	అని, తాత్పర్యము.
అది; ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడు గాక-	

ఏవ ముక్తాతు తౌ వీరా వుభౌ సుగ్రీవలక్ష్మణౌ

సముదాచార సంయుక్త మిదం వచన మూచతుః. 33

టీక వీరౌ=పరాక్రమవంతులగు;	ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పఁబడినవారలయి
తౌ=ఆ; సుగ్రీవలక్ష్మణౌ=సుగ్రీవుండును	నంతనె; సముదాచారసంయుక్తం=ఉ
లక్ష్మణుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; ఏవం=	పచారముతో గూడునట్లుగా; ఇదం=

ఈ;వచనం=మాటను;ఉచతుః = చె మాటనువిని, చేతులుమొగిడ్చి వినయ
ప్పిరి.

పరాక్రమశాలగు నా సుగ్రీవల అని, తాత్పర్యము.

కీమథం నౌ సగవ్యాఘ్రే న రోచిష్యతి రాఘవ
విభీషణేన యచ్ఛక్తి వస్తిక్ కాలే సుఖావహమ్. ౩౯

టీక॥ సరవ్యాఘ్రే=పురుషశ్రేష్ఠుండ పదు?
వగు;రాఘవ=రాముడా! విభీషణేన= పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! ఏ
విభీషణునిచే;అస్తిక్=ఈ;కాలే=కాల యుపాయంబును దోచనికాలంబున,
మునందు;సుఖావహం = సుఖమునుగ సుఖంబుగా, గార్యసాధకంబగు వి
ల్గించునట్టి;యచ్చ = ఏమాటయు;ఉ భీషణునియాలోచన , మాకెందుకున
క్తం=చెప్పబడినదో;తత్(అధ్యాప్త మ్మతము గాకుండున?
తము)=అది;నౌ = మాకు;కీమథం= అని, తాత్పర్యము.
ఎందుకొఱకు; సరోచిష్యతి = రుచిం

అబద్ధా సాగరే సేతుం ఘోరైస్తీక్ వరుణాలయే
లంకా నాసాదితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౪౦

టీక॥ సేంద్రైః=ఇంద్రులతో;గూడి టకు; సశక్యా=అలవిగాదు-
న;సురాసురైరపి=దేవాసురులచేతనై భయంకరంబగు , నిమ్మహాసము
నను;ఘోరైఃభయంకరమగు;వరుణాల ద్రంబున, సేతువునిమిథంపక , దేవేం
యే=వరుణునిస్థానమయిన; అస్తిక్= ద్రసహితులగు దేవాసురులకై నను, లం
ఈ; సాగరే = సముద్రమునందు; సే కాపురికింబోవుటకలవిగాదు-
తుం=సేతువును; అబద్ధా=కట్టక;లం అని, తాత్పర్యము.
కా=లంకాపురి; ఆసాదితుం=పొందు

విభీషణస్య శూరస్య యథార్థం క్రియతాం వచః

టీక॥ యథార్థం = సత్యమయిన = చేయఁబడుఁగాక.

శూరస్య = శూరుండగు; పండితుండగు విభీషణుండు చెప్పిన
గుననుట ; విభీషణస్య = విభీషణుని మాటయథార్థము; ఆప్రకారము చే
యొక్క; వచః = మాట ; క్రియతాం = యుండు, అని, తాత్పర్యము-

అలం కాలాత్యయం కృత్వా సముద్రోఽయం నియుజ్యతామ్. ౪౧
యథా సైన్యేన గచ్ఛామ పురీం రావణపాలితామ్

టీక॥ కాలాత్యయం = కాలక్షేప
మును; కృత్వా = చేసి; అలం = చాలును-
యథా = ఎట్లు; సైన్యేన = సైన్యముతో;
రావణపాలితాం = రావణునిచేఁబా
లింపఁబడిన; పురీం = లంకాపట్టణము
ను; గచ్ఛామ = పొందుదుమో; తథా (అ
ధ్యాహృతము) = అట్లు; అయం = ఈ;
సముద్రం = సముద్రుండు; నియుజ్య

తాం = ప్రాధికంపఁబడుఁగాక,
కాలక్షేపము సేయవలదు; మనమం
దము సైన్యముతోఁగూడ, రావణబా
హుపాలితంబగు లంకాపురిం జేరున
ట్లు, సముద్రునిం బ్రాధికంపుండు. అ
నినుగ్రీవలక్ష్మణులు , రామునకుంజె
ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తః కుశాస్త్రీణే తీరే నదనదీపతే. ౪౨

సంవివేక త దా రామో వేద్యామివ హుతాశనః

టీక॥ రామః = రాముండు; ఏవం = ఇ
ట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; తదా =
అప్పుడు; నదనదీపతే = సముద్రముయొ
క్క; తీరే = గట్టునందు; కుశాస్త్రీణే =
దభంకలపటపునందు ; వేద్యాం = వేది
యందు; హుతాశనః = అగ్నిబోహ
తుండువలె; సంవివేకపరుండెను.
లక్ష్మణునుగ్రీవులు చెప్పిన మాటను
విని, యంత రాముండు, సముద్రతీరంబు
న, దర్శలుపఱచి, యందుపై, వేదియం
దగ్గిబోహతుండువలె, శయనించెను-
అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.
ఇది, స్వప్టాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనవింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

(ప్రతి)

వింశస్సర్గః ప్రారంభః.

తతో నివిష్టాం ధ్వజినిం సుగ్రీవేణాభిపాలితామ్
దదశే రాక్షసోఽభ్యేత్యశాదూలలోనామ పీఠ్యవాః.

టిక॥ తతః = అటుపిమ్మట; ఏర్ప	చెను
వాః = పరాక్రమవంతుండగు ; శా	అంతః, బరాక్రమవంతుండగు శా
దూలలోనామ = శాదూలుండను;	ద్దులుండనువాక రాక్షసుండు, వచ్చి, సు
రాక్షసః = రాక్షసుండు; అభ్యేత్య = వ	గ్రీవబాహుపాలితంబైన మద్రామాయ
చ్చి; నివిష్టాం = విడిసిన; సుగ్రీవేణ = సు	నవిడిసియున్న వానర సేననం
గ్రీవునిచేత; అభిపాలితాం = రక్షింపఁబ	చెను. అని, తాత్పర్యము.
డిన; ధ్వజినిం = సేనను; దదశే = చూ	

చారో రాక్షసరాజస్య రావణస్య దురాత్మనః
తాం దృష్ట్వా సర్వతో వ్యగ్రం ప్రతిగమ్య స రాక్షసః
ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్య మబ్రవీత్

టిక॥ దురాత్మనః = దుర్బుద్ధియగు;	వైన; రావణస్య = రావణునిమొక్క;
రాక్షసరాజస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభు	చారః = వేగువాడైన; : = ఆ; రాక్ష

సః=రాక్షసుడు; అవ్యగ్రం = ఏమటు
పాటులేనట్లుగా; తాం = ఆవానర సేన
ను; సర్వతః = అంతటను; దృష్ట్వా = చూ
చి; ప్రతిగవ్య = మఱి; వేగేన = వేగము
చేత; లంకాం = లంకాపట్టణమును; ప్రవి
శ్య = ప్రవేశించి; రావణం = రావణుని
గూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ =
చెప్పెను.

దురాత్ముండగు రాక్షసరాజుండ
యిన రావణుని చారుండగునాశాదూఱ
లుండు, అట్లు, జాగ్రత్తతో నావానర
సేననంతయుంగలయనవలోకించి, మఱ
లి, వేగంబున లంకకుంబోయి, రావణుం
బూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష వానరఋక్షౌ ఘోరం లంకాం సమభివతేతే. 3

అగాధశ్చ ప్రమేయశ్చ ద్వితీయ ఇవ సాగరిః

టీక॥ అగాధశ్చ = ప్రవేశింపఁగూడని
దియు; అప్రమేయశ్చ = కొలఁతపెట్ట
రానిదియునగు; ఏషః = ఈ; వానరఋ
క్షౌఘః = వానరులయొక్కయుభల్లూ
కంబులయొక్కయుసమూహము; ద్వితీ
యః = రెండవదగు; సాగరఇవ = సముద్ర

మువలె; లంకాం = లంకనుగూర్చి; సమభి
వతేతే = వచ్చుచున్నది.
అగాధంబున ప్రమేయంబునగువాన
రభల్లూకసేన, రెండవ సముద్రంబుకర
ణి, లంకమీదికివచ్చుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

పుత్రౌ దశరథస్య మా భ్రాతౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪

ఉత్తమాయుధసంపన్నౌ సీతాయాః పద మాగతౌ

టీక॥ దశరథస్య = దశరథమహారా
జుయొక్క; పుత్రౌ = కొడుకులును; ఉ
త్తమాయుధసంపన్నౌ = ఉత్తమంబు
లగు నాయుధములతోఁ గూడిన వా
రలునగు; భ్రాతౌ = అన్నదమ్ముల
యిన; ఇమా = ఈ; రామలక్ష్మణౌ =

రామలక్ష్మణులు; సీతాయాః = సీత
యొక్క; పదం = స్థానమునుగూచి; ;
ఆగతౌ = వచ్చినారు.
దశరథమహారాజ పుత్రులయినయ
న్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులిద్దఱును, ఉ
త్తమాయుధంబులుధరించి, సీతయుం

దుస్థలంబునకు, వచ్చుటకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతౌ సాగర మాసాద్య సన్నివిష్టౌ మహాద్యుతీ. ౫

టీక॥ మహాద్యుతీ = అధికమయిన మహాతేజులగు నీరామలక్ష్మణులు, కాంతిగల; ఏతౌ = ఈరామలక్ష్మణ ఇప్పుడు, సముద్రంబునొద్ద, విడిసియు లు; సాగరం = సముద్రమును; ఆసాద్య = న్నారు. అని, తాత్పర్యము- పొంది; సన్నివిష్టౌ = విడిసినారు.

బల మాకాశ మావృత్య సర్వతో దశయోజనమ్

టీక॥ బలం = సేన; సర్వతో = అం వానర సేన, యెటుచూచినను , బ తటను; దశయోజనం = పదియామడలు దియామడలదూరమువఱకు , భూమి గల; ఆకాశం = అవకాశమును; ఆవృ నావరించి, యున్నది. త్య = ఆవరించి; స్థితం (అధ్యాహృత అని, తాత్పర్యము. ము) = ఉన్నది.

తత్త్వభూతం మహారాజ క్షీప్రం వేదితు మహాసి. ౬

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుండ మహారాజుండవగురావణుడా! నే వగురావణుడా! క్షీప్రం = శీఘ్రము నుసామాన్యముగాఁజూచి, వచ్చినాను; గా; తత్త్వభూతం = యధార్థమగు శీఘ్రముగా యధార్థసంగతిం దెలిసికొ నట్లు; వేదితుం = ఎఱుంగుటకు; అహా నుము. అని, తాత్పర్యము- సి = తగుదువు.

తవ దూతా మహారాజ క్షీప్ర మహం త్వవేక్షితుమ్

టీక॥ మహారాజ = మహారాజా! త టకు; అహం = తగుదురు. వ = నీయొక్క; దూతా = దూతలు; క్షీ మహారాజుండవగురావణుడా! నీ ప్రం = శీఘ్రముగా; అవేక్షితుం = చూచు వు, శీఘ్రముగా దూతలంబంపి, చక్క-

గాఁజూచిరమ్మనియాజ్ఞాపించుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్యం వా భేదోవాత్ర ప్రయుజ్యతామ్. ౭

<p>టీక॥ అత్ర = ఈవిషయమునందు; ఉపప్రదానం = దానముగాని; సాంత్యం = మంచిమాటగాని; భేదోవా = భేదముగాని; ప్రయుజ్యతామ్ = ప్రయోగించబడుచుండును. యోగింపబడుచుండును.</p>	<p>ఈవిషయమునందు, దానముగాని, మంచిమాటగాని, భేదోపాయముగాని, ప్రయోగింపబడుచుండును. అని, శాస్త్రమును, రావణునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శాదూలస్య వచ శ్చుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ సహసా వ్యగ్ర స్సం ప్రధార్యాథా మత్తనః. ౮
శుకం నామ తదా రక్షో వాక్యేషధావిదాం వసిమ్

<p>టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన; రావణః = రావణుఁడు; శాదూలస్య = శాదూలునియొక్క; వచః = మాటను; శ్చుత్వా = విని; తదా = అప్పుడు; సహసా = శీఘ్రముగ; అవ్యగ్రః = ఏమటుపాటులేనివాఁడై; ఆత్తనః = తనయొక్క; అథా = కార్యమును; సంప్రధార్య = నిశ్చయించి; అథావిదాం = కార్యముచేలినవారలలో; వరం = శ్రేష్ఠం డగు; శుకంనామ = శుకుండునుపేరుగల;</p>	<p>రక్షః = రాక్షసునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను. రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, శాదూలుండు దెప్పినమాటను విని, యంతచాలస్యంబు సేయక, యెచ్చరికతో, జేయవలసిన కార్యంబు నిశ్చయించికొని, కార్యవేత్తలలో నుత్తముండగు శుకుండును రాక్షసుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సుగ్రీవం బూహి గత్వా త్వం రాజానం వచనా న్తమ
యథా సందేశ మక్ష్మీబం శ్లత్త్వయా పరయా గిరా

టీక॥ త్వం = నీవు; గత్వా = పోయి; మమ = నాయొక్క; వచనాత్ = మాటవల

న; రాజానం=వానర రాజుండగు; సుగ్రీ
వం= సుగ్రీవునిగూచిః యథాసంజే
శం=నేను జెప్పినదానినతిక్రమింపక; అ
క్లిబం=ధీరముగా; పరయా= ఉత్తమం
బును; శ్లేష్ఠ్యయా=మృదువునగు; గిరా=
మాటచేత; బ్రూహి=చెప్పము.

నీవు, ప్రోయి, వానర రాజుండగు సుగ్రీ
వుంజూచి, నేను జెప్పినమాటలనువి
డువక, ధైర్యంబున, మృదులంబునుశ్రీ
వ్యంబునగురీతిం, జెప్పము.
అని, తాత్పర్యము.

త్వం వై మహారాజ కులప్రసూతో
మహాబల శ్చ క్షరజ స్సుతశ్చ. ౧౦
న కశ్చి దథః ప్రవనాస్త్యుదథః
స్తధాహ మే భ్రాతృ సమా హరీశ

టికH హరీశ = వానరేశ్వరుండవ
గు; మహారాజ= మహారాజా! త్వం=
నీవు; (“వై” అనునదిపాదభూరితాథక
ము); కులప్రసూతో=సత్కులంబునఁబు
ట్టినవాడవు. మమహాబలశ్చ= అధికమ
యిన బలముగల వాడవును. ఋక్షరజ
స్సుతశ్చ= ఋక్షరజసునిపుత్రుండవును.
తవ=నీకు; కశ్చిత్ = ఒకానొక; అ
థః=ప్రయోజనంబును; న=లేదు. అ
నథః= అపాయమును; నాస్తి = లే
దు. తథా=అట్లు; మే= నాకు; భ్రా
తృసమః= తోఁబుట్టువుతో సమానుం
డవు.

వానరమహారాజుండవగు సుగ్రీవుం
డా! నీవు, సత్కులంబునం బుట్టినవాడ
వు; నిషాకరగుంబుగ వైరంబు గొనకు
ము; మహాబలం డవు; అల్ప బలండుగు
రామునతో నీకేమికార్యము? మఱియు
బ్రహ్మపుత్రుండగు ఋక్షరజసునిపుత్రుం
డవు? కావున, నాకుబంధుండవైతివి; ఇ
దిగాక నీకిందు లాభంబులేదు, నష్టంబు
నులేదు; నాకును నీకున్నవాలికిని, మి
క్కిలియున్నహము; కావున, నీవునా
తోఁబుట్టువంటి వాడవైతివి; నాతో
వైరంబు సేయకుము.
అని, తాత్పర్యము.

అహం యద్యహరం భార్యం రాజపుత్రస్య ధీమతః. ౧౧
కిం తత్ర తవ సుగ్రీవ కిషింధాం ప్రతి గమ్యతామ్

టీక॥ అహం = నేను; రాజపుత్రస్య =
రాజకొమరునియొక్క; భార్యం = భా
ర్యను; అహరం యది = అపహరించితి నే
ని; సుగ్రీవ = సుగ్రీవుడా! తత్ర = అవిష
యమునందు; ధీమతః = బుద్ధిమంతుండ
వగు; తవ = నీకు; కిం = ఏమి? కిష్కిం
ధాం ప్రతి = కిష్కింధనుగూర్చి; గమ్య

తాం = పోఁబడుఁగాక.

సుగ్రీవుడా! నేను, రాజపుత్రుండగు
రామునిభార్యనుగొనివచ్చితి నేని, వాన
రేశ్వరుండవగు, నీ కేమిసంబంధము? నీవు
బుద్ధిమంతుండవాలో చించుకొనుము; నీ
కేమియునక్కఱలేదు; ఊరకకిష్కింధ
కుఁబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

నహీ యం హరిభి లంకా శక్యా ప్రాప్తుం కథంచన. ౧౨

దేవై రపి సగంధై ర్వి కిం పున నరవానరైః

టీక॥ ఇయం = ఈ; లంకా = లంకా
పురి; హరిభిః = వానరులచేత; కథంచ
న = ఎట్లయినను; ప్రాప్తుం = పొందుట
కు; నశక్యాహి = అలవిగాదుగాదా! స
గంధై ర్వి = గంధర్వులతోఁగూడిన; దే
వై రపి = దేవతలచేతను గూడ; నశక్యా
(అధ్యాహృతము) = అలవిగాదు. నరవా
నరైః = మనుష్యులచేతనువానరులచేత
ను; నశక్యేతి (అధ్యాహృతము) = అలవి
గాదని; కిం పునః (వక్తవ్యం) = చెప్పవల

సినదేమి?

ఈలంకాపురింబ్రవేశింప వానరుల
కెంతమాత్రమలవికాదు; దేవతలును
గంధర్వులునుగూడప్రవేశింపఁజాలరు
ఇంక, మనుష్యులునువానరులును బ్రవే
శింపఁజాలరనిచెప్పవలసిన దేమియున్న
ది? అని, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. అని,
రావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తథా రాక్షసేంద్రేణ సందిప్తో రజనీచరః. ౧౩

శుకో విహంగ మో భూత్వా తూణా మ్మాప్లుత్య చాంబరమ్

టీక॥ సః = ఆ; రజనీచరః = రాక్షసు
డైన; శుకః = శుకుండు; తథా = అట్లు;
రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసేశ్వరుండగు
రావణునిచేత; సందిప్తః = అజ్ఞాపింపఁ

బడినవాఁడై; విహంగమః = పక్షిగా;
భూత్వా = అయి; తూణాం = శీఘ్ర
ముగా; అంబరం = ఆకాశమునుగూర్చి;
అప్లుత్య = ఎగిరియు; అజగామ (అధ్యా

హృతము)=వచ్చెను-

శుకుండట్లు రాక్షసేశ్వరుండగు రా
వణుండుచెప్పినమాటలువిని, పక్షిరూ

పంబుదాల్చి, శీఘ్రంబున, నాకాశంబు
నకెగిరి, రామాదులున్నసముద్రోత్త
రతీరంబునకువచ్చెను-అని, తాత్పర్యము

స గత్వా దూర మధ్వాన ముపర్యుపరి సాగరమ్. ౧౪

సంస్థితోహ్యంబరే వాక్యం సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్

సర్వ ముక్తం యథాదిప్తం రావణేన దురాత్మనా. ౧౫

టీక॥సః=ఆశుకుండు; సాగరం=(వ
ష్ట్యథ=మందుద్వితీయ) సముద్రమున
కు; ఉపర్యుపరి= కొంచెముమీదుగా;
దూరం = దూరమయిన; అధ్వానం=
మాగ్నమును; గత్వా = పొంది; అంబ
రే=ఆకాశమునందు; సంస్థితః = ఉన్న
వాడై; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగల;
రావణేన=రావణునిచేత; ఉక్తం = చె
ప్పబడినదాని; సర్వం=అంతనుంగూర్చి;
యథాదిప్తం = చెప్పబడినదానినతిక్ర
మింపక; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను;

సుగ్రీవం=సుగ్రీవునిగూచి; అబ్రవీద్ధి=
చెప్పెనుగదా!

అట్లు, శుకుండు, కొంచెముసము
ద్రంబునకుమీదుగా నాకాశమాగ్నం
బున, ఒహదూరంబుపోయి, సుగ్రీవాదు
లున్నస్థలంబుఁజేరి, యాకాశంబుననె
యుండి, సుగ్రీవుంబూచి, దురాత్ముండగు
రావణుండుతనతోఁజెప్పిపంపినమాటల
న్నియు, నొకటయిననువిడువక,
క్రమంబుగాఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

తం ప్రాపయంతం వచనం తూర్ణ మాప్లుత్య వానరాః

ప్రాపద్యంత దివం షీప్రం లోప్తుం హంతుంచ మష్టిభిః. ౧౬

టీక॥వానరాః = వానరులు; వచ
నం=మాటను; ప్రాపయంతం=పొంది
చుచున్నవినిపించుచున్నయనుట; తం=
ఆశుకుని; లోప్తుం=లోపింపఁజేయుటకు

ను; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుంచ=
కొట్టుటకును; తూర్ణం = శీఘ్రముగా;
అప్లుత్య=ఎగిరి; షీప్రం = శీఘ్రముగా; ది
వం=ఆకాశమును; ప్రాపద్యంత = పొం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

దిరి-

అంత, నట్టిమాటలు వలుకుచున్న
శుకుంజూచివానరులు, అతనిఁ బిడికల్గె.

గొట్టి, యొక్కలువిడుచుటకై, శీఘ్రం
బున, నాకాశంబున కుద్గమించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సతైః స్థవః కైః ప్రసభం నిగృహీతో నిశాచరః

గగనా ద్యూతలేచాశు పరిగృహ్య నిపాతితః. ౧౭

టిక||సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుఁ
దు; వైః=ఆ; స్థవః=వానరులచే
త; ప్రసభం= బలాతాగ్రముగా; ని
గృహీతః=నిగ్రహించబడినవాడై; స
రిగృహ్య=పట్టుకొని; గగనాత్= ఆ
కాశముననుండి; భూతలే= నేలయం

దు; నిపాతితశ్చ= పడఁద్రోయబడినాఁ
దును-
ఆవానరులు, బలాతాగ్రముననా
రాక్షసు నొడిసిపట్టుకొని, యాకాశంబు
ననుండి, నేలంబడఁద్రోసిరి-
అని, తాత్పర్యము.

వానరైః పీడ్యమానస్తు శుకో వచన మబ్రవీత్

టిక||శుకస్తు = శుకుండును; వాన
రైః=వానరులచేత; పీడ్యమానః= పీ
డింపబడినవాడై; వచనం = మాట
ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లువానరులుతన్నుబీడింపఁగా,
శుకుండు, రాముంబేరొగియిట్లుని వి
లపించెను, అని, తాత్పర్యము.

న దూతాన్ ఘ్నంతి కాకుత్స్థన్ వార్యంతాం సాధు వానరాః. ౧౮

టిక|| కాకుత్స్థన్=రాముఁడా! దూ
తాన్ = దూతలను; నఘ్నంతి= చంప
రు; వానరాః=వానరులు; సాధు=చ
క్కఁగా; వార్యంతాం=నివారింపబడు
దురుగాక-

రాముఁడా! ధామి=కులు దూతలం
జంపరు; నన్నీవానరులు చంపవలెనని
పట్టియున్నారొకావున, వీరలకు, వల
దనియజ్ఞాపింపుము.
అని, తాత్పర్యము-

యస్తు హిత్యా మతం భర్తు స్వమతం సంప్రభావతే
అనుక్తవాదీ దూతస్సక్ స దూతో వధ మహాతి. ౧౮

టీక॥ యః=ఏ; దూతస్తు=దూతమా	హాతి=పొందదగును.
త్రము; అనుక్తవాదీసక్ = చెప్పబడని	ఎవ్వండు, స్వామిచెప్పిపంపినమాట
దానిఁజెప్పరాఁడై; భతుఁ = ప్రభువు	అనుజెప్పక, స్వామిమతంబునువిడిచి, స్వ
యొక్క; మతం=మతమును; హిత్యా=	మతంబుఁజెప్పుచో, అట్టిదూతనుమాత్ర
విడిచి; స్వమతం=తనమతమును; సంప్ర	ము, వధింపవలయును. అని, శుకుండు,
భావతే = చెప్పచున్నాఁడో; సః=ఆ;	రామునితోఁజెప్పకొనెను.
దూతః=దూత; వధం = చంపుటను; అ	అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రామస్తు పరిచేవిశమ్
ఉవాచ మావధిష్ఠేతి ఘృతశ్శాఖా మృగషభాక్. ౨౦

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; పరిచే	అంత, రాముండు, శుకుండురోదన
వితం=రోదనరూపమయిన; శుకస్య=	పూర్వకముగాఁ జెప్పుకొన్నమాటనువి
శుకునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రు	ని, కరుణించి, శుకుంగొట్టుచున్నవాన
త్వా=విని; ఘృతః=కొట్టుచున్న; శాఖా	రో న్తములంజూచి, “ఏనివధింపవలదు”
మృగషభాక్ = వానరశ్రేష్ఠులనుగూ	అని, యాజ్ఞాపించెను.
ర్చి; మావధిష్ఠేతి = చంపవలదని; ఉవా	అని, తాత్పర్యము.
చ=చెప్పెను.	

సచ పత్రీ లఘు ర్భూత్వా హరిభి ద్దశితే భయే
అంతరిక్ష స్థితో భూత్వా పున ర్వచన మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥ హరిభిః = వానరులచేత; భ	గా; సచ=ఆశుకుండును; పత్రలఘుః=తే
యే=భయము; దర్శితే = చూపబడఁ	లికలగు యొక్కలు గలవాఁడు; భూ

త్వా-అయి; అంతరిక్షస్థితః= ఆకాశం
బుననున్నవాడు; ధూత్వా=అయి; పు
నః=మఱి; వచనం = మాటను; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

ట, ఆశుకుండు, కొంతభాగమువిలువఁబ
డుటంజేసి తేలికగానున్న తొక్కలతో
నాకాశంబునొంది, సుగ్రీవుంబాచి, మఱ
ల, నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అట్లువానరులు పీడించినదలినపిమ్మ

సుగ్రీవ సత్త్వసంపన్న మహాబల పరాక్రమ

కిం మయా ఖలు వక్తవ్యో రావణో లోకరావణః. ౨౨

టిక॥ సత్త్వసంపన్న= శక్తితోఁగూ
డినవాఁడవును ; మహాబలపరాక్రమ=
గొప్పబలంబును బరాక్రమంబును గల
వాఁడవునగు; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! మ
యా=నాచేత; (“ఖలు” అనునవివాక్యా
లంకారాధము) లోకరావణః= లో
కంబుల నేడ్చించునట్టి; రావణః = రావ
ణుడు; కిం=ఏమాటను; వక్తవ్యః= చె

ప్పఁబడవలయును?
మహాబలపరాక్రమశాలివి శక్తిసం
పన్నుండవునగుసుగ్రీవుఁడా! లోకంబు
లనేడ్చించునట్టి రావణునకు నేనేమిచె
ప్పవలయును? చెప్పము. అని, శుకుండు,
సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్తః స్లవగాధిపస్తదా

స్లవంగమానా మృషభో మహాబలః

ఉవాచ వాక్యం రజనీచరస్య

చారం శుకం తూణా మదీనసత్త్వః. ౨౩

టిక॥ తదా = అప్పుడు; స్లవంగ
మానాం=వానరులలో; మృషభః= శ్రే
ష్ఠుఁడును; స్లవగాధిపః= వానరరాజుం
డును; మహాబలః= అధికమయినబలము

గలవాఁడును; అదీనసత్త్వః= తక్కువ
గానిశక్తిగలవాఁడునగు; సః = ఆసుగ్రీ
వుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడిన
వాఁడై; రజనీచరస్య=రావణునియొక్క;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

కంః

స ౨౦

చారం=చారుండగు; శుకం=శుకునిగూడు , రావణుని చారుండయినశుకుండ
ర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను. చెప్పినమాటనువిని,యతనింబొచి,యిట్లు
అట్లు,వానరోత్తముండును మహాబని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.
లుండును,వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుం

నమేసి మిత్రం సతధాను కంప్యో
నచోపకర్తాసి నమేప్రియోసి
అరిశ్చ రామస్య సహాను బంధ
స్సమేసి వాలీవ వధాహావధ్యః. ౨౪

టిక||త్వం (అధ్యాహృతము)= నీ ధాహావధ్యః= చంపుటకుఁ దగినవ
వు;మే=నాకు;మిత్రం= స్నేహితుండ ధ్యుండవు;అసి=అగుచున్నావు.
వు;నాసి=కావు.తథా=అట్లు;అనుకం నీవు, నాకు స్నేహితుండవుకావు;
ప్యః= కరుణింపఁబడినవాఁడవు ; న= కావున,నీవు,నాకుఁగరుణింపఁదగినవాఁ
కావు. ఉపకర్తాచ= ఉపకారముచే డవుకావు; నాకు నీవేయుపకారంబును
సినవాఁడవును;న=కావు;మే= నాకుఁ జేసినవాఁడవుం గావు, ప్రియుండవును
ప్రియః=ఇష్టుండవు;నాసి=కావు;రామ గావు;మఱియు,నాస్నేహితుండగురా
స్య=రామునికి;అరిశ్చ= శత్రుండవును, మునకు శత్రుండవు, కావునను, నాశ
సహానుబంధః=సంబంధముతోఁగూడిన శ్రువగువాలికిమిత్రుండవుకావునను, నీ
వాఁడవునగు; సః=అట్టి;త్వం (అధ్యా వు,నాకుశత్రుండవు; వాలియుంబోలవ
హృతము)=నీవు;వాలీవ=వాలివలె; వ ధ్యుండవు.అని,తాత్పర్యము.

నిహన్త్య హంత్యాం ససుతం సబంధం
సజ్ఞాతి వగఁం రజనీవరేశ
లంకాంబ సర్వాం మహతా బలేన
క్షీప్రం కరిష్యామి సమేత్య భస్త్రి. ౨౫

టిక||రజనీదరేశ= రాక్షసులకుఁబ్ర
భండవగురావణుఁడా! అహం= నేను;
ససుతం=కొడుకులతోఁగూడినవాఁడవు
ను;సబంధం= బంధువులతోఁ గూడిన
వాఁడవును;గజ్ఞాతవగణం= దాయా
దుల సమూహముతోఁ గూడిన వాఁ
డవునగు ; త్వం=నిన్ను; నిహన్తి=
వధించెదను.క్షిప్రం=శీఘ్రముగా;సమే
త్య=వచ్చి;మహతా=గొప్పదగు; బలే

న=సేనచేత,లంకా=లంకాపురిని;స
ర్వాంచ=అంతను;భస్మ = బూడిదను
గా;కరిష్యామి=చేసెదను.

రాక్షసాధీశ్వరుండగురావణుఁడా!
నేను, నిన్నునీకొడుకులను నీబంధువుల
ఁనీదాయాదులను, అందఱునువధించెద
ను;శీఘ్రంబున,మహాసేనతోవచ్చి, లం
కాపురియంతయు,నీఱుగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న మోక్ష్యసే రావణ రాఘవస్య
సురైస్సహేంద్రై రపి మూఢ గుప్తః
అంతహీన స్సూర్యపథం గతోవా
తదైవ పాతాళ మనుప్రవిష్టః. ౨౬

టిక||మూఢ=జ్ఞానహీనుండవగు ;
రావణ=రావణుఁడా; త్వం (అధ్యా
హృతము)=నీవు; సహేంద్రైః = దే
వేంద్రునితోఁగూడిన; సురైః=దేవతల
చేత; గుప్తాపి= రక్షింపఁబడినవాఁడవై
నను;అంతహీనః=మఱుగుపడినవాఁ
డవై నను; సూర్యపథం= సూర్యద్వా
రమును; గతోవా = పొందినవాఁడవై
నను; తదైవ=అట్లే; పాతాళం=పా
తాళలోకమును; అనుప్రవిష్టః= ప్రవే

గించినవాఁడవై నను; రాఘవస్య=(పం
చమృథకమందుషష్ఠి) రామునివలన ;
నమోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.

మూఢుండవగురావణుఁడా! నీకు
దేవేంద్రులుతోఁడు వచ్చినను, నీవం
తధాకానంబునొందిపోయినను, సూర్య
ద్వారంబునొందినను, బాతాళ లోకం
బునకుఁబోయినను, రాముండు,నిన్ను
విడువఁడు; అవశ్యమువధించును.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తే త్రిషు లోకేషు నపిశాపం నరాక్షసమ్
త్రాతార మనుపశ్యామి నగంధర్వం నచాసురమ్. ౨౭

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౧౭

స ౨౦

టిక॥తస్య=అట్టి; తే=నీకు; త్రిషు= మూడయిన; లోకేషు = లోకముల యందును; త్రాతారం=రక్షకుని; పిశాచం=పిశాచమును; నానుపశ్యామి = చూడను. రాక్షసం=రాక్షసుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను. గంధర్వం = గంధర్వుని; న(అనుపశ్యామి)= చూడ

ను. అనురంభం=అనురుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను.

రామునిబారింబడిననిన్ను, మల్లోకంబులందును, పిశాచములుగాని, రాక్షసులుగాని, గంధర్వులుగాని, యనురులుగాని, రక్షింపంజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

అవధీర్య జ్వరావృద్ధ మక్షమంకిం జటాయుషమ్

టిక॥ జరావృద్ధం= ముసలితనము; అవధీర్యం= అసమర్థుడనగు; జటాయుషం= జటాయువును; అవధీః(ఇతి)యత్ = చంపినావనునది యేదిగలదో; తేన (అధ్యాహృతము)= దానిచేత; కిం= ఏమిప్రయోజనము?

నీవుజటాయువును వధించితినిని నిన్ను నీవెచ్చుకొని చున్నావు కాబోలు; అశంకు, ముసలివాడను, అసమర్థుడను, అట్టివానివధించుటయేమియధికము?

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను తే రామ సాన్నిధ్యే సకాశే లక్ష్మణస్యవా. ౨౮

హృతా సీతా విశాలాక్షీ యా త్వం గృహ్య నబుద్ధ్యసే

టి॥త్వం=నీవు; యాం=ఏసీతను; గృహ్య(గృహీత్వా)=గ్రహించి; నబుద్ధ్యసే= ఎటుంగకున్నావో; సా (అధ్యాహృతము)=అట్టి; విశాలాక్షీ= వెడల్పులగుకండ్లుగల; సీతా= సీత; తే(త్వయా)=నీచేత; రామసాన్నిధ్యే=రామునిసన్నిధానమునందుగాని; లక్ష్మణ

స్య=లక్ష్మణునియొక్క; సకాశేవా=సమీపమునందుగాని; హృతాకిన్ను= అపహరింపబడినదాయేమి?

నీవు, సీతం దెచ్చితినినిగాదా విట్టవీరిగుఱున్నావు; విశాలాక్షీయగు నాసీతను, రాముడైనను, లక్ష్మణుడైన, నుండునప్పుడు, అపహరించితివామే

మిఁవారలకుభయముపడి, వారలెవ్వరు నివచ్చితివే. అని, తాత్పర్యము.
నులేనప్పుడు, దొంగతనముగాఁదీసికొ

మహాబలం మహాత్మానం దుర్ధక్ష మమరై రపి. ౨౯
నబుధ్యసే రఘుశ్రేష్ఠం యస్తే ప్రాణాన్ హరిష్యతి

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు; తే = నీయై రఘుశ్రేష్ఠం=రాముని; నబుధ్యసే= ఎ
కఁగి; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; హరి టుంగకున్నావు.
ష్యతి=హరింపఁగలఁడో; తం (అధ్యా సీపా) యంబులంగొనునట్టి, మహాబ
హ్యతము)=అట్టి; మహాబలం=అధికమ టుండునుమహాత్ముండును, దేవతలకేని
యినబలముగలవాఁడును ; మహాత్మా చెనక రానివాఁడునగు రాము నెఱుంగ
నం=అధికమయినబుధ్ధిగలవాఁడును; అ యు. అని, సుగ్రీవుండు, రావణునితోఁ జె
మరైరపి = దేవతలచే నైనను; దుర్ధక్ష ప్పముని, శుకునితోఁ జెప్పెను.
క్షం=ఎదిరింపఁవలవిగాని వాఁడునగు; అని; తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ ద్వానిసుత స్త్వంగదో హరిస త్తమః. ౩౦

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; హరిస త్త మః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; రాజసుతః= మారుండునగు నంగదుండు, సుగ్రీవుని
వారికొడుకైన; అంగదస్తు= అంగదుం తో, నిట్లని, చెప్పెను.
డును; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నాయం దూతో మహా రాజ చారికః ప్రతిభాతి మే
తులితంహి బలం సర్వ మనేనాత్రైవ తిష్ఠతా. ౩౧

టీక॥మహారాజ=వానరరాజుండవ చారుండు. ఇతి(అధ్యాహ్యతము)=అని;
గుసుగ్రీవుఁడా! అయం = ఈశుకుండు; మే=నాకు; ప్రతిభాతి= తోచుచున్నది.
దూతః=దూతఁ; న=కాదు. చారికః= అత్రైవ=ఇచ్చటనె; తిష్ఠతా= ఉన్నట్టి;

అనేన=ఇతనిచేత; బలం=సేన; సర్వం=అంతయు; తులితంహి=కొలువబడినదిగదా!

మహారాజుడవగుసుగ్రీవుడా! ఈశుకుడుదూతకాడు; ఈతండు, రావణు

నిచారుడని నాకుందోచుచున్నది; ఇతండు, మనయెదుటనున్నట్లైయుండి, సేనాసన్నివేశ విధమంతయుంగనించినాడు. అని, తాత్పర్యము.

గృహ్యతాం మాగమల్లంకా మేతద్ధి మమ వోచతే

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; గృహ్యతాం=పట్టుకొనబడుగాక. లంకా=లంకను; మాగమత్=పొందకుండుగాక. ఏతత్ = ఇది; మమ=నాకు; రోచతేహి=రుచించుచున్న

దిగదా! ఇతనింబట్టిబంధించుడు; ఇతనిలంకకు బోనియ్యరాదు; ఇదినాకుందోచుచున్నది. అని, యంగదుండు, సుగ్రీవునకుజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజ్ఞా సమాదిష్టా సమమృత్యుత్య వలీముఖాః ౩౨
జగృహుశ్చ బబంధుశ్చ విలపంత మనాథవత్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వలీముఖాః=వానరులు; రాజ్ఞా=వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిచేత; సమాదిష్టాః=ఆజ్ఞాపింపబడినవారలై; సమమృత్యుత్య=ఎగిరి; అనాథవత్=అనాథవలె; విలపంతం=వీడ్చుచున్నశుకుని; జగృహుశ్చ=

పట్టరియు; బబంధుశ్చ=కట్టరియు. అంత, సుగ్రీవునియాజ్ఞచే, వానరులు, అకాశంబునకెగరి, యనాథయుంబోలేరొదనగబుసేయుచున్న యాశుకుంబట్టిబంధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శుకస్తు వానరై శృండై స్తత్ర లై స్సంప్రీడితః ౩౩
వ్యాక్రో శత మహత్త్వానం రామం దశరథాశ్చ జమ్

టీక॥ శుకస్తు=శుకుండును; తత్ర=అచ్చట; చండైః=భయంకరులగు; వా

నరైః = వానరులచేరి; సంప్రపీడితః =
మిక్కిలియుఁబీడింపఁబడినవాఁడై; మ
హాత్మానం = పూజ్యమయినమనుస్సుగల
వాఁడును; దశరథాత్మజం = దశరథునికొ
డుకుమారుడు; రామం = రామనిగూచి;
వ్యాకోశత = అలచెను.

అంత, శుకుండు, అట్లచ్చట, భయం
క రాకారులగునావానరులచేఁబీడితుం
డై, మహాత్ముండునుదశరథకుమారుం
డునగు, రామంబేరొక్కఁనిలపించెను
అని; తాత్పర్యము.

అప్యేతే మే బలా త్పతౌ భిద్యేతేచ తథాక్షణి. ౩౪

టీక॥ మే = రాయొక్క; పతౌ = తొ
క్కలు; బలాత్ = బలాత్కారమువల
న; అప్యేతే = లోపించుచున్నవి. త
థా = అట్లు; అక్షణివ = కండ్లును; భిద్యే

తే = భేదింపఁబడుచున్నవి.
నాతొక్కలను బలాత్కారంబున
విఠిచివేయుచున్నారు! నాకండ్ల బెఱికి
వేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యాంచ రాత్రిం మరిష్యామి జాయే రాత్రించ యామహమ్
ఏతస్మి న్నంతరే కాలే య న్నయాహ్య శుభం కృతమ్. ౩౫
సర్వం త్వముపపద్యేథా జహ్యో చేద్యది జీవితమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; జీవితం = ప్రాణమును; జహ్యం
చేత్ = విడుతునేని; అహం = నేను;
యాం = ఏ; రాత్రించ = రాత్రియందును;
మరిష్యామి = చత్తునో; యాం = ఏ; రా
త్రించ = రాత్రియందును; జాయే = పు
ట్టినానో; ఏతస్మిన్ = ఈ; అంతరే =
మధ్యగతమగు; కాలే = కాలమునందు;
మయా = నాచేత; (“హి” అనునదిపా
పూరణార్థము) యత్ = ఏ; అశు
భం = పాపము; కృతం = చేయఁబడిన

దో; తత్ (అధ్యాహృతము) = దాని;
సర్వం = అంతయు; త్వం = నీవు; ఉప
పద్యేథాః = పొందుదువు.

అనపరాధిదూతనగునేను, అన్యాయంబున, నిచ్చట వధింపఁబడుదునేని,
నేనుబుట్టినదిమొదలు, ఇదివఱకు, ఏయే
పాపములంజేసియుందునో, అట్టిఘోర
ములైన నాపాపములన్నియు, నిన్నుఁ
బొందును. అని. శుకుండు, రామునింబే
రొక్కఁని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

నాఘాత యత్తదా రామ శ్శ్చత్వా తత్పరిదేవనమ్. ౩౬
వానరా సబ్రవీద్రామో ముచ్యతాం దూత ఆగతః

టీక తదా=అప్పుడు; రామః= రా	ము)=అని; వానరాః=వానరులనుగూ
ముండు; తత్=ఆ; పరిదేవనం=ఏడ్చును;	ర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
శ్శ్చత్వా=విని; నాఘాతయత్=కొట్టిం	అప్పుడు, రాముండు, శుకునిరోద
పడయ్యె. రామః=రాముండు; “ఆగతః=	నంబునాలకించి, “దూతనువిడుపుడు”
వచ్చిన; దూతః=దూత; ముచ్యతాం=	అని, వానరులకాజ్ఞాపించి, శుకునివిడిపిం
విడువబడుఁగాక” ఇతి (అధ్యాహృత	చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యామై, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, వింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండవింశస్సర్గఃటీక,
ముగిసినది.

ప్రతి

ఏ క విం శ స గ య ప్రా రం భః-

తత సాగరవేలాయాం దర్శనాస్తీర్య రాఘవః
అంజలిం ప్రాజ్ఞుభిః కృత్వా ప్రతిశిష్యే మహేంద్రధేః ౧
బాహుం భుజగభోగాభ ముపధాయా రిసూదనః

టిక॥ తతః-అటుపిమ్మట; అరిసూ
దనః-శత్రువులంజరిపునట్టి; రాఘవః-
రాముండు; సాగరవేలాయాం= సము
ద్రతీరమునందు; దర్శనా=దర్శనము;
ఆస్తీర్య=పడిచి ; ప్రాజ్ఞుభిః= తూ
ర్పు మొగముగలవాండ్రై ; మహేంద్ర
ధేః=సముద్రమునకు ; అంజలిం = చే
మోడ్చును; కృత్వా = చేసి; భుజగ
భోగాభం= సపహముయొక్క శరీరము
యొక్క కాంతివంటికాంతిగల ; బా
హుం=భుజమును; ఉపధాయ=తలగ

డగాఁజేసికొని; ప్రతిశిష్యే=ఎదుటశయ
నించెను.

అంత, శత్రుసంహారయగు రాముం
డు, సముద్రతీరంబున, దభలుపడిచి
కొని, తూర్పుముగంబుగా, సముద్రం
బునకుఁజేమోడ్చుగొలిచి, నమస్కరిం
చి, సర్పశరీరముంబోలె నతిమృదులంబ
గుబాహువుందలగడగాఁజేసికొని, స
ముద్రమునకెదుట, బయలుదేరిన.

అని, తాత్పర్యము.

కాతరూపమయై నైచ్చివ భూషణై భూషితం పురా. ౨
వరకాంచనకేయూరముక్తాప్రవరభూషణైః
భుజైః పరమనారీణా మభివృష్ట మనేకధా. ౩
చందనాగరుభిశ్చైచ్చివ పురస్తా దధివాసితమ్
చాలసూర్యప్రతీకానై శ్చందనై రుపశోభితమ్. ౪
శయనే చోత్తమాంగేన సీతాయా శ్శోభితం పురా
తక్షకశ్యేవ సంభోగం గంగాజలనిషేవితమ్. ౫

సంయుగే యుగసంకాశం శత్రూణాం శోకవధానమ్
 సుహృదానందనం దీఘం సాగరాంతవ్యపాశ్రయమ్. ౬
 అస్యతాచ పున స్సవ్యం జ్యౌఘాతవిగతత్వచమ్
 దక్షిణో దక్షిణం బాహుం మహాపరిఘస్పృభమ్. ౭
 గోసహస్రప్రదాతార ముపధాయ మహద్భుజమ్
 అద్య మే మరణంవా థ తరణం సాగరస్యవా. ౮
 ఇతి రామో మతిం కృత్వా మహాబాహు మహాబలాదధిమ్
 అధిశిశ్యే స విధివ త్ప్రియతో నియతో మునిః. ౯

టీక॥ దక్షిణః=సవర్ణుడగు; మహాబా
 హుః=పెద్ద చేతులుగల; సః=ఆ; రామః=
 రాముండు; పురా=మునుపు; జాతరూప
 మయై=బంగారువికారములైన; భూష
 ణే=శ్రేష్ఠములయినబంగారుబాహుపు
 రులును శ్రేష్ఠములైనముత్తములతోఁగూ
 డినసొమ్ములునుగల; పరమనారీణాం=
 శ్రేష్ఠలయిన స్త్రీలయొక్క; భుజైః=
 చాహువులచేత; అనేకధా=పెక్కు
 విధములుగ; అభివృష్టం=తడవఁబడి
 నదియు; పురస్తాత్=మునుపు; చందనా
 గరుభిశ్చైవ=చందనాగరు గంధముల
 చేతను; అధివాసితం=వాసనగొట్టున
 ట్లుచేయఁబడినదియును; బాలసూర్య
 ప్రతీకాశైః=లేతసూర్యునితోసమాన

ములయిన; చందనైః=రక్తచందనము
 లచేత; ఉపశోభితం=ప్రకాశించుచుం
 డినదియు; పురా=మునుపు; శయనే=
 పాస్పునందు; సీతాయాః=సీతాదేవి
 యొక్క; ఉత్తమాంగేన=శిరస్సుచే
 త; శోభితంచ=ప్రకాశించినదియు; గం
 గాజలనిషేవితం=గంగానదీజలముల
 చేసేవించఁబడిన; తక్షకస్య=తక్షకమ
 నుసపకముయొక్క; సంభోగమివ(స్థి
 శం)=చేహమువలెనున్నదియు; సంయు
 గే=యుద్ధమునందు; యుగసంకాశం=
 గడియ మౌనుతో సమానమయినది
 యు; శత్రూణాం=పగవారికి; శోకవ
 థానం=దుఃఖమును వృద్ధిపొందించునది
 యు; సుహృదానందనం=స్నేహితు
 లనుసంతోషపఱచునదియును; దీఘం=
 నిడుపమునిదియు; సాగరాంతవ్యపా
 శ్రియం=సముద్రములేహద్దులుగాఁగల

ఘామండలమునకు ఆలంబన ఘాతంబు
 నుఃపునః=ఇంకను; సవ్యం=ప్రదక్షిణము
 గునట్లుగా; అస్యతా=బాణములను విడు
 చునట్టి; ఆస్తనా(అధ్యాహృతము)=త
 నచేత; జ్యాఘాతవిగతత్వచం = అల్లె
 త్రాటి చెట్టులచే పోయిన చమః
 ముగలదియు; మహాపరిఘసన్నిభం=గొ
 ప్పుయిన పగుడియతో సమానమయినది
 యు; గోసహస్రప్రదాతారం=ఆవుల
 యొక్క వేయింటి నిచ్చునదియు; మ
 హద్భుజం(మహాభుజం)= గొప్పబా
 హువునగు; దక్షిణం=కుడిదయిన; బా
 హుం=భజమును; ఉపధాయ=తలఁగ
 డఁగాఁజేసికొని; “అద్య=ఇప్పుడు; మే=
 నాకు; మరణంవా = చావుగాని; అథ=
 ఇంక; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క;
 తరణంవా = దాటుటగాని; భవతు
 (అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.” ఇతి=
 అని; మతిం=బుద్ధిని; కృత్వా = చేసుకొ
 ని; ప్రయతః=పరిశుద్ధుండై; నియతః=
 మనోనియమముగలవాండై; మునిః=
 మానముగలవాండై; విధిః=యధాశా
 స్త్రముగా; మహాదధిం= సముద్రము
 నుగూచి; అధిశి శ్యే=పరుండెను.

దాక్షిణ్యవంతుండును మహాబా
 హుండునగు రాముండు, మున్నుబంగా

రు ఘాషణంబులచే నలంకరింపఁబడి
 యుండినదియు, బంగారుబాహువుయల
 నుముక్తామయఘాషణంబులను ధరించి
 యున్నయు తమవనితలభుజంబులచేఁబె
 క్కువిధంబులంబరామృష్టంబును, జంద
 నాగరుద్రముఖ సుగంధిగంధంబులచేత
 సురక్తచందనంబులచేతను గుబాలించు
 చుండినదియు, హంసతూలికామయశ
 యనంబున, సీతాదేవిశిరముచేనధిస్థితం
 బయి ఎంతయుంబ్రకాశించు చుండినది
 యు, గంగా జలంబుననుండు తక్షకకా
 యంబునకు సరివచ్చుచుండినదియు, యు
 ద్ధరంగంబునంబగవారికిగోపురాగళం
 బుంబోలెనడ్డపడి దుర్ధవ్వంబై మహా
 దుఃఖంబుగలిగించునదియు, మిత్రులకు
 సంతోషంబుగలిగించునదియు, ఆజాను
 లంబమానంబును, ఘామండలంబు
 నకంతయు నాలంబనఘాతంబును, శ
 త్రువులపైన నవరతబాణప్రయోగంబు
 నేయుటచే జ్యాఘాతంబు నంగలిగినకి
 ణంబులతో నొప్పుచున్నదియు, గొప్పయి
 నుపగుడియవలెనున్నదియు, బెక్కునూ
 టులుగోసహస్రంబుల నొసంగినదియు
 నగు దక్షిణబాహువుండలగడఁగాఁజేసి
 కొని “ఇంక నాకు మరణంబేని, సముద్రత
 రణంబేని గలుగుగాక” యనిదృఢంబుగా

సంకల్పించి, స్నానాదులచేఁ బరిశుద్ధుం బునుంగలవాఁడై , సముద్రంబునకెదు
డయి మనోనియమంబునువాఙ్మయమం రుగాశయనించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్త్రీణేః మహీతలే
నియమా దప్రమత్తస్య నిశా స్తిస్రో తిచక్రముః- ౧౦

టీక॥ నియమాత్ = నియమమువల యిన; నిశాః = రాత్రులు; అతిచక్రముః =
న; అప్రమత్తస్య = ఏమఱినివాఁడగు; త అతిక్రమించినవి.
స్య = ఆ; రామస్య = రాముండు; కుశా అట్లు, నియమంబుదప్పక, రామం
స్త్రీణేః = దర్శలచేఁబఱుపఁబడిన; మహీ డు, దర్శలుపఱచిన నేలపై, శయనించి
తలే = భూమితలమునందు; సుప్తస్య = యుండఁగా , మూఁడురాత్రులుగడచి
శయనించుండఁగా; తిస్రో = మూఁడ నవి. అని, తాత్పర్యము.

స త్రిరాత్రోషిత స్తత్ర నయజ్ఞో ధర్మకవత్సలః
ఉపాసత తదా రామ స్సాగరం సరితాం పతిష్ఠ. ౧౧

టీక॥ నయజ్ఞః = నీతిఁదెలిసినవాఁడు చేను.
ను; ధర్మకవత్సలః = ధర్మమునందతిప్రీతి నయజ్ఞుండు నతిధామికుండునగు
గలవాఁడునగు; సః = ఆ; రామః = రా నారాముండు, అచ్చటసముద్రతీరంబు
ముండు; తత్ర = ఆసముద్రతీరమునందు; న, అట్లుమూఁడు రాత్రులు శయనించి
త్రిరాత్రోషితః = మూఁడురాత్రులున్న యుండి, ఆమూఁడురాత్రులును, ఎడతే
వాఁడై; తదా = అప్పుడు ; సరితాం = న గక, నదీపతియగుసముద్రునారాధింపు
దులకు; పతిం = పెనిమిటియగు; సాగ చుండెను. అని, తాత్పర్యము.
రం = సముద్రుని; ఉపాసత = ఉపాసిం

న చ దశకాయతే మంద స్తదా రామస్య సాగరః
ప్రయతేనాపి రామేణ యథాహా మభిఘాజితః. ౧౨

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

టిక||తదా = అప్పుడు; మందః = మూఁడుగు; సాగరః = సముద్రుడు; ప్రాయశఃపరిశుద్ధుఁడగు; రామేణ = రాముని చేత; యథాహణం = యథా యోగ్యముగ; అభిపూజితోపి = పూజింపఁబడినవాఁడైనను; అత్తానం (అధ్యాహృతము) = తన్ను; రామస్య = రాముని

కి; నదశ్శయతే = చూపఁడయ్యె ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము.) సముద్రుండు, మూఁడుగుటవలన, రాముండు నియమంబున సంతయా రాధించినను, సాక్షాత్కరింపఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రస్య తతః కృద్ధో రామో రక్తాంతలోచనః
సమీపస్థ మువాచేదం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్. ౧౩

టిక||తతః = అటుపిమ్మట; రామః = రాముండు; సముద్రస్య = సముద్రునివిషయమయి; కృద్ధః = కోపించినవాఁడై; రక్తాంతలోచనః = ఎఱ్ఱరీకొనలుగలకండ్లుగలవాఁడై; సమీపస్థం = సమీపముననున్న; శుభలక్షణం = మంగళశకరములగులక్షణములుగల; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ

చి; ఇదః = ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను. అంత, రాముండు, సముద్రంబుపైఁ గోపించి, కనుఁగొనల నెఱ్ఱదనంబుగదుర, సమీపంబుననున్న శుభలక్షణలక్షితుండుగులక్ష్మణుఁజూచి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అవలేప స్సముద్రస్య నదశ్శయతి యత్స్వయమ్

టిక||స్వయం = తన్ను; నదశ్శయతి (ఇతి) యత్ = చూపకున్నాడనునదియే దిగలదో; అయం (అధ్యాహృతము) = ఇది; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; అవ

లేపః = గర్వము. సముద్రుండెంకను, రామన్నాడుగదా! ఇతనిగర్వంబిట్లు సేయుదున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రశమశ్చ తుమాచైవ ఆజ్ఞావం ప్రియభాషితా. ౧౪
అసామర్థ్యం ఫలం త్యేతే నిగుణేషు సతాంగుణాః

టీక॥ ప్రశమశ్చ=శాంతియు ; త్మ
మాచైవ=ఓపుకను; ఆజ్ఞవం=కా
టిల్యములేకుండుటయు ; ప్రియభాషి
తా=ప్రియంబులువలకుటయు; ఏలే=
ఈ; సతాం=పెద్దలయొక్క; గుణాః=
గుణములు; నిగూఢేషు=దుష్టులయం
దు; అసామర్థ్యం=సామర్థ్యములే

మిని; ఫలంతి=కలిగించుచున్నవి.
కోపములేకుండుట, అపరాధంబు
నోచుట, కుటిలతలేకుండుట, ప్రియం
బులువలకుట, ఇవి మొదలగు సత్పురు
షులగుణములు, నిగూఢులకు, అసామ
ర్థ్యకృతంబులుగాఁదోచును.
అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మప్రశంసినం ధృష్టం దుష్టం విపరిధావకమ్. ౧౫
సర్వత్రో తస్యైష్టదండంచ లోక స్సతురులే సరమ్

టీక॥ లోకః=జనము ; ఆత్మప్రశం
సినం=తన్నుఁబొగడుకొను వాఁడును;
ధృష్టం=దయలేనివాఁడును; దుష్టం=దు
ష్టుండును; విపరిధావకం=పరుగెత్తు
వాఁడును; సర్వత్ర=అందఱియందు
ను; ఉత్సృష్టదండంచ=విడువఁబడినశిక్ష
గలవాఁడునగు; సరం=పురుషుని ; స
తురులే=పూజించుచున్నది.

లోకమునందుజనులు, ఆత్మస్తుతిపరుండు
ను, నిర్దయుండును, దుష్టుండును, గర్వం
బుననతిప్రసంగియు , మంచివారని చె
డువారని వివేచనంబులేక , యందఱును
దండించు వాఁడునగు పురుషుని, గౌర
వించుదురుగాని, శమాదులుగలసత్పురుషు
ని గౌరవింపరు. అని, తాత్పర్యము.

న సామూ శక్యతే కీర్తి నా సామూ శక్యతే యశః. ౧౬
ప్రాప్తుం లక్ష్మణ లోకేస్థి జయోవా రణమూఢాని

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! అ
స్థి=ఈ; లోకే=లోకమునందు;
సామూ=మంచితనముచేత; కీర్తి=
బలవంతుఁడనకీర్తి; ప్రాప్తుం=పొం
దుటకు; నశక్యతే=అలవిగాదు. సా

మూ=మంచితనముచేత ; యశః=ప
రాక్రమవంతుఁడను యశస్సును; ప్రా
ప్తుం(అధ్యాహృతము)=పొందుటకు ;
నశక్యతే=అలవిగాదు. రణమూఢాని-
యుద్ధశిరస్సునందు; జయోవా=గెలు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

అ గాని ; సామూ, ప్రాప్తం, నశక్యతే వంతుడనుయశస్సునుగాని , యుద్ధరం
(అధ్యాపృతము)=మంచితనముచేత గంబునజయంబునుగాని, మంచితనము
బొందుటకలవిగాదు. చే బొందనలవిగాదు-

లక్ష్మణుడా! ఈలోకంబున, బల అని, తాత్పర్యము,
వంతుడను కీర్తిగాని , పరాక్రమ

అద్య మద్భాణినిచ్చినై మకరై మకరాలయమ్. ౧౧
సరుద్ధతోయం సౌమిత్రే స్లవద్భిః పశ్య సర్వతః

టిక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! అ చూడుము-
ద్య=ఇప్పుడు; మద్భాణినిచ్చినై = నా లక్ష్మణుడా ! ఇప్పుడు, నాబాణ
బాణములచే భేదింపఁపడినవియు; సర్వ బులచేఁజెగియంతటం చేలుచుండు, మక
తః=అంతలును; స్లవద్భిః=తేలుచున్నవి రంబులచే, నీసముద్రంబావరింపఁబడి
యునగు; మకరైః=మొసళ్ల చేత; ని యుండఁగలదు; చూడుము.
రుద్ధతోయం=అడ్డగింపఁబడిననీళ్లుగల ; అని, తాత్పర్యము.
మకరాలయం=సముద్రమును; పశ్య=

మహాభోగాని మత్స్యనాం కరిణాం చ కరానిహ. ౧౨
భోగినాం పశ్య నాగానాం మయా చ్ఛిన్నాని లక్ష్మణ

టిక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! ఇహ= తొండములను; పశ్య=చూడుము.
ఇచ్చట; మయా=నాచేత; చ్ఛిన్నాని= లక్ష్మణుడా! ఇంక, శీఘ్రంబుననే, మ
నఱుకబడిన; భోగినాం= పెద్దశరీర హాకాయంబులగు సర్పంబులశరీరంబు
ముగల; నాగానాం= సర్పములయొ లను, గజాకారమత్స్యంబులను, నాచేఁ
క్క; మహాభోగాని= పెద్దశరీరముల దింపఁబడినముద్రజలంబులం బడియుం
ను; కరిణాం=వీనుంగులయిన; మత్స్య డఁగాఁజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.
నాం=మత్స్యములయొక్క; కరా=

సశంఖశుక్తికాజాలం సమీనమకరం శరైః. ౧౯

అద్య యుద్ధేన మహతా సముద్రం పరిశోషయే

<p>టీక అద్య=ఇప్పుడు;శరైః=బాణం బులచేత;మహతా=గొప్పదగు;యుద్ధే న=జగడముచేత ; సశంఖశుక్తికాజా లం=శంఖములయొక్కయు ముత్తైపుచి ప్పల యొక్కయు సమాహమలతోఁ గూడినదియు;సమీనమకరం = మత్స్య ములతోను మొసళ్లతోనుం గూడినది</p>	<p>యునగు; సముద్రం=సముద్రమును;పరి శోషయే=ఎండించెదను. ఇప్పుడు, నానావిధంబులగుబాణం బులుప్రయోగించి, శంఖశుక్తికాసహీ తంబునుమత్స్యమకరసంకులంబునగుస ముద్రొంనంతయుశోషిల్లంజేసెదను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

తమయాహి సమాయుక్తం మామయం మకరాలయః. ౨౦

అసమర్థం విజానాతి ధిక్ తమా మీద్యశే జనే

<p>టీక అయః=ఈ; మకరాలయః= సముద్రండు; తమయా=ఓవులతో; సమాయుక్తం=కూడిన;మాం=నన్ను; అసమర్థం = సమర్థుండుగానివానిఁ గా;విజానాతిహి=తెలిసికొన్నాఁడుగ దా!ఈదృశే=ఇట్టి ; జనే=జనమునం దు; తమాం=ఓర్పునుగూచి; ధిక్=</p>	<p>దహింపఁబడుటయుగుఁగాక. నేను, ఓచిఁయుండుటచేతఁగదా యీసముద్రుండునన్న సమర్థునిఁగాఁ దలంచియుపేక్షించినాఁడు ; ఇట్టిదు ష్టునివిషయమయి, ఓవులదగదు,ఇంకఁ గోధంబునేవహింపవలయును. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

నదర్శయతి సామ్నా మే సాగరో రూప మాత్మనః. ౨౧

<p>టీక సామ్నా=మంచితనముచేత; సాగరః=సముద్రండు; ఆత్మనః=తన యొక్క; రూపం=రూపమును; మే = నాకు ; నదర్శయతి = చూపకు</p>	<p>న్నాఁడు. సామోపాయంబెంతచేసినను, స ముద్రుండు , నాకుసాక్షాతగరింపకు న్నాఁడు. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

చాప మానయ సౌమిత్రే శరాంశ్చ శీవిపోపమాణ్
సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః. ౨౨

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! చాపోవుదురు గాక.
పం = ధనుస్సును; ఆశీవిపోపమాణ్ = లక్ష్మణుడా! ధనుస్సును దీక్షిత్తు బాణం
సపక్షములతోఁబోలి-గల; శరాంశ్చ = బులనుండెమ్ము; సముద్రంబునంతయు
బాణములను; ఆనయ = తెమ్ము. సా శోషిల్లంజేసెదను; వానరులు, కాలిన
గరం = సముద్రమును; శోషయిష్యామి = డక నేలంకకుఁబోవుదురు గాక.
ఎండించెదను. ప్లవంగమాః = వానరు అని, తాత్పర్యము.
లు; పద్భ్యాం = కాళ్ల చేత; యాంతు =

అద్యా త్కోభ్యమపి కృద్ధః త్కోభయిష్యామి సాగరమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే చెదను.
ను; అద్య = ఇప్పుడు; కృద్ధః = కోపించిన ఇప్పుడు, అత్కోభ్యంబగు సముద్రం
వాడనై; అత్కోభ్యమపి = కలత పెట్ట బను, గ్రుద్ధుండనై, తుభితంబు గావిం
గూడనిదైనను; సాగరం = సము చెదను. అని, తాత్పర్యము.
దమును; త్కోభయిష్యామి = కలతపఱ

వేలాసుకృతమర్యాదం సహసో నిమగ్నానామకలమ్. ౨౩
నిమగ్నానామ కరిష్యామి సాయకై ర్వరుణాలయమ్

టీక॥ వేలాసుకృతమర్యాదం = చెలి చేసెదను.
యలికట్టచేఁజేయఁబడిన హద్దు గలది చెలియలికట్ట నతిక్రమింపకుండునది
యు; ఊనిమగ్నానామకలమ్ = అలలచేసె యు దరంగ సంకులంబునగు సముద్రం
డినదియునగు; వరుణాలయం = సము బు, నింక, శీఘ్రంబున, నిమగ్నానామకలమ్
ద్రమును; సహసా = శీఘ్రముగా; సా గా, ఘామియందంతయుఁ, బ్రవహిం
యకై = బాణములచేత; నిమగ్నా చునట్లు గావించెదను.
దం = హద్దు లేనిదానిగా; కరిష్యామి = అని, తాత్పర్యము.

మహాణవం త్రోభయిష్యే మహాదానవసంకులమ్. ౨౮

టీక॥ మహాదానవసంకులం = గొప్ప దానవుల చేసినది ; మహాణవం = మహాబావించెదను. అని, రాముండు, లహాసముద్రమును; త్రోభయిష్యే = కత్తుణునితో జెప్పెను. అంతపటిచెదను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రంబునందలి దానవులతోఁగూ

ఏవ ముక్త్యా ధనుష్పాణిః క్రోధవిష్పారితేక్షణః

బభూవ రామో దుర్ధవో యుగాంతాగ్నిరివ జ్వలత్. ౨౯

టీక॥ రామః = రాముండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; ధనుష్పాణిః = విల్లుచేతంగలవాండై ; క్రోధవిష్పారితేక్షణః = కోపముచేఁద్రిప్పఁబడినకండ్లుగలవాండై; యుగాంతాగ్నిరివ = ప్రళయకాలాగ్నివలెఁబ్రకండవలె; జ్వలత్ = మండుచు; దుర్ధవః = చెనకఁగూడనివాండు; బభూవ = ఆయెను. ఇట్లు, లక్ష్మణునకుంజెప్పి, రాముండు, ధనుర్పాణులుధరించి, పరమకుపితుండై, కండ్లుగిఱగిఱఁద్రిప్పఁచుచు, బ్రళయకాలానలంబుకై వడివెలుంగుచు, దుర్ధవఁడై, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపీడ్యచ ధను ఘోరం కంపయిత్వా శరై జగత్

ముమోచ విశిఖా నుగ్రా వజ్రానివ శతక్రతుః. ౩౦

టీక॥ సం(అధ్యాహృతము) = ఆరాముండు; ఘోరం = భయంకరమయిన; ధనుః = విల్లు; సంపీడ్యచ = పీడించియు; జగత్ = లోకమును; శరైః = బాణములచేత; కంపయిత్వా = వడఁకించి; ఉగ్రా = తీక్షణములగు; విశిఖా = బాణములను; శతక్రతుః = దేవేంద్రుండు; వజ్రానివ = వజ్రయుధములనువలె; ముమోచ = విడిచెను. అంత, రాముండు, ధనువునజ్యంబుగావించి, దృఢముష్టింబట్టి, లోకంబులుభీతంబులయి గడగడవడంక, దేవేంద్రుం

దుపెక్కువజ్రాయుధంబులుప్రయోగిం | యోగించెను. అని, తాత్పర్యము.
చునట్లు, తీక్షణంబులగు బాణంబులం బ్ర

తే జ్వలంతో మహావేగ సైజసా సాయకోత్తమాః
ప్రవిశంతి సముద్రస్య సలిలం త్రస్తపన్నగమ్. ౨౬

టీక॥ తే=అ; సాయకోత్తమాః=	చున్నవి.
బాణశ్రేష్ఠములు; మహావేగాః = అధిః	అంత, నాబాణంబులు, మహావేగం
మయిన వేగము గలవై ; తేజసా=	బులయి, తేజంబుచేజ్వలించుచు, భయపీ
కాంతిచేత; జ్వలంతః = వెలుంగుచు; స	డితంబులగుసర్పంబులతోనొప్పుచున్నస
ముద్రస్య=సముద్రంబుయొక్క-; త్రస్తప	ముద్రజలంబులంబ్రవేశించినవి.
న్నగం= భయపడినసర్పములుగల; సలి	అని, తాత్పర్యము.
లం=జలమును; ప్రవిశంతి=ప్రవేశించు	

తోయవేగ స్సముద్రస్య సనక్రమకరో మహాః
సంబఘావ మహాఘోర స్సమారుతరవస్తదా. ౨౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సమారుతర	భావ=కలిగినది.
వః=వాయుధ్వనితోఁగూడినదియు; సన	అప్పుడు, సముద్రంబునందు, తరంగ
క్రమకరః= మొసళ్లతోనుమత్స్యవిశేష	వేగంబు, వాయువేగసంఘటితంబయి,
ముతోనుంకూడినదియు; మహాః=గొ	మొసళ్లు మొదలగువానితోఁగూడి, మహా
ప్పదియు; మహాఘోరః=మహాభయంక	భయంకరంబయి, చూపట్టినది.
రమునగు; సముద్రస్య=సముద్రముయొ	అని, తాత్పర్యము.
క్క; తోయవేగః = జలవేగము; సంబ	

మహోమిమాంసాలావితత శృంఖలుక్తి సమావృతః
సధూమపరివృత్తోమి సహసా సీన్తహోదధిః. ౨౮

టీక॥ మహోదధిః=మహాసముద్రము; సహసా= శీఘ్రమున ; మహో

మిమాలావితతః = గొప్పయలలప
జ్జులచేవ్యాపింపబడినదిగాను; శంఖ
శక్తిసమావృతః=శంఖములచేతనుము
తైపుచిప్పలచేతనుగప్పబడినదిగాను; స
ధామపరివృత్తోమిః= పొగతోఁగూడి
నవియుఁదిరుగుడునొందినవియునగు న
లలుగలదిగాను; అసీతే=అయినది.

అంత, శిఘ్రింబునసముద్రం బంత

యు, గొప్పగొప్ప తరంగంబులతోఁ
గూడినదై, తరంగంబులచే బైకిఁదేబ
డినశంఖశక్తులచేసమావృతంబై, జ్వా
లాభీలంబులగుబాణంబుల సంబంధంబు
నంజేసి, పొగయుడు, జూసరులకుభ
యంకరంబుగాఁజూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

వృథితాః పన్నగాశ్చ సన్ దీప్తాస్యా దీప్తలోచనాః
దానవాశ్చ మహావీర్యాః పాతాళతలవాసినః. 3౦

టీక|| దీప్తాస్యా= వెలుంగుచున్న
నోరుగలవియు; దీప్తలోచనాః= వె
లుంగుచున్న కండ్లుగలవియునగు; పన్న
గాశ్చ=సపకములును; వృథితాః=పీడి
తములు; అసన్=అయినవి. పాతాళ
తలవాసినః= పాతాళలోకంబుననుం
డునట్టి; మహావీర్యాః=అధికమయిన ప
రాక్రమముగల; దానవాశ్చ=దానవు
లును ; వృథితాః (అధ్యాహృత

ము)=పీడింపబడినారు.
సముద్రంబుననుండునర్పములు, దీప్తలో
చనంబులయి, ముఖంబులవిషంబు గ్రక్తు
చు, రామబాణపీడితంబులయి, భయవి
హ్వలంబులయినవి; అట్లు, పాతాళంబు
ననుండుమహాపరాక్రమశాలులగు దాన
వులును, రామబాణపీడితులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఊమయ స్సింధు రాజస్య సనక్రమకరాస్తదా
వింధ్యమందరసంకాశా స్సముత్పేతు స్సహస్రశః. 3౧

టీక|| తదా=అప్పుడు ; సనక్రమక
రాః=మొసళ్లతోను మత్స్యవిశేషంబు
లతోనుం గూడిన; సింధు రాజస్య=సము
ద్రముయొక్క; ఊమయః= అలలు;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

వింధ్యమందరసంకాశాః = వింధ్యమంద
రపర్వతములతో సమానములయి; స
హస్రశః = వేనవేలుగా; సముత్పేతుః =
లేచినవి.

అప్పుడు, సముద్రంబున, మొసళ్లు అని, తాత్పర్యము.

ఆఘూణికతతరంగౌఘ ససంభ్రాంతోరగరాక్షసః

ఉద్వర్తితమహాగ్రాహ ససంవృత్త ససలిలాశయః. ౩౨

టిక||సలిలాశయః = సముద్రము; ఆ
ఘూణికతతరంగౌఘః = తిరుగుడునొం
దినయలలసమూహముగలదిగాను; సం
భ్రాంతోరగరాక్షసః = కలతనొందిన
సర్పములును రాక్షసులునుగలదిగాను;
ఉద్వర్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడు
నొందినపెద్దమొసళ్లుగలదిగాను; సంవృ
త్తః = అయినది.

అంత, దరంగంబులుతిరుగుడునొంద,
సర్పంబులును రాక్షసులును సంభ్రాంతు
లుగా, మొసళ్లు మొదలగు జలజంతువు
లుభీతంబులయి సంకోభంబు నొం
ద, నమ్మహాసముద్రం బంతయు,
గాంతిహీనంబయియుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

తతస్తుతం రాఘవ ముగ్రవేగం

ప్రకష్ణమాణం ధనురప్రమేయమ్

సౌమిత్రి రుత్పత్య సముచ్ఛ్వసంతం

మామేతి చోక్త్యా ధనురాలలంబే. ౩౩

టిక||తతస్తు = అటుపిమ్మటను; సౌమి
త్రిః = లక్ష్మణుండు; ఉగ్రవేగం = భయం
కరమయిన వేగముగలవాడును; అప్ర
మేయం = కొలచలేని; ధనుః = వింటిని;
ప్రకష్ణమాణం = ఈడ్చుచున్నవాడు
ను; సముచ్ఛ్వసంతం = నిట్టూర్పులుపు
చ్చుచున్నవాడునగు; తం = ఆ; రాఘ
వం = రాముని; ఉత్పత్య = సమీపించి; మా

మా=వలదువలదు; ఇతి = అని; ఉక్త్వా
చ=చెప్పియు; ధనుః = వింటిని; ఆలలం
బే=పట్టుకొనెను.

అంత, లత్కణుండు, కోపించినుమ
డింపనట్టూపుకలుపుచు మఱియును
గ్రంబగువేగంబు వహించియతిభయంక
రంబగుశరసంధానంబుసేయందొడంగి

నరాముంజూచి, “యింకనుపేక్షింపరా
దు, లోకంబులన్నియుదగ్గఁబులగును” అ
నితలంచి, రాముండగ్గఱి, “వలదు! వల
దు! ఇంక, విరమింపుము!” అనిపాథికం
చియు, విరమింపకుండుటంజేసి, రాముని
చేతిధనువుంబట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయాణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకవింశసగఁజీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణే

(౫౨)

ద్వా వింశత్యక్షప్రారంభః.

అథోవాచ రఘుశ్రేష్ఠ స్సాగరం దారుణం వచః

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట ; రఘుశ్రేష్ఠః=రాముడు; సాగరం= సముద్రునిగూర్చి; దారుణం= భయంకరమగు; వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య త్వాం శోషయిష్యామి సపాతాళం మహాణవ. ౧

టీక॥ మహాణవ= మహాసముద్రుఁడనెదను. డా! అద్య=ఇప్పుడు; సపాతాళం = సముద్రుఁడా! ఇప్పుడునిన్ను, పాతాళముతోఁ గూడు నట్లుగా ; తాళముతోఁగూడ, శోషిల్లునట్లుగా త్వాం=నిన్ను; శోషయిష్యామి=ఎండించెదను. అని, తాత్పర్యము.

శరనిదఃక్థతోయస్య పరిశుష్కస్య సాగర

మయా శోషితసత్వస్య పాంసు రుత్పద్యతే మహాణ. ౨

టీక॥ సాగర=సముద్రుఁడా! తే=ఉత్పద్యతే=పుట్టఁగలదు. నీవు; మయా=నాచేత; శరనిదఃక్థతో సముద్రుఁడా! నాబాణంబులచేత యస్య= బాణంబుల చేదహింపఁబడిననీ లంబంతయు నెండిపోయి, జలజంతువుల శ్లుగలవాడవై ; పరిశుష్కస్య=ఎండిన ప్రియుడగ్ధంబులయినపిమ్మట, నీవున్న వాడవై ; శోషితసత్వస్య= దహింపఁబడినజంతువులగలవాడవుకాఁగా; మగ్ధంబులను, ననుకతోనిండియుండఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

హాణ=గొప్పదగు; పాంసుః=దుమ్ము;

మతా-ముక విస్మయేన శరవహేణ సాగర

పారం తే ద్య గమిష్యంతి పద్భిరేవ స్లవంగమాః. ౩

టీక॥ సాగర = సముద్రుడా! మను; గమిష్యంతి = పొందఁగలరు.
తా॥ ముంకవషేణ = నాధనుస్సున సముద్రుడా! నేను బాణవక్షాంబు
నుండి విడువఁబడిన; శరవిసృష్టేన = బాణ న, నిన్ను శోషిల్లంజేసిన పిమ్మట, నిప్పుడు,
వక్షముచేత; ఆద్య = ఇప్పుడు; స్లవంగ మాం = వానరులు, కాలినడకనే, నిన్ను దాటి
మాః = వానరులు; పద్భిరేవ = కాళ్ల చేత పోఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.
నె; లే = నీయొక్క; పారం = ఆవలిగట్టు

విచిన్వ న్నాభిజానాసి పారుషంవాపి విక్రమమ్
దానవాలయ సంతాపం వత్తో నాధి గమిష్యసి. ౪

టీక॥ దానవాలయ = దానవులకుని దానవులకు నివాసస్థానమవగు స
వాసస్థానమయిన సముద్రుడా! త్వం ముద్రుడా! నీవు, నాబలంబును గాని ప
(అధ్యాహృతము) = నీవు; పారుషంవా రాక్రమంబును గాని, యాలోచించి, క
పి = బలమునైనను; విక్రమం = పరాక్రమ నుంగొనఁజాలవు; మఱియు, నావలనం
మునైనను; విచిన్వ = ఆలోచించుచు; గలుగు బాధనుంగూడఁ దెలిసికొనకు
నాభిజానాసి = ఎఱుంగవు. వత్తో = నా న్నావు; ఈయజ్ఞానము, దానవసహవా
వలన; భావినం (అధ్యాహృతము) = కలు సదోషంబునం గలిగిన దేమో తెలియదు.
గునట్టి; సంతాపం = బాధను; నాధి గమి అని, రాముండు, సముద్రునకుం జెప్పెను.
ష్యసి = ఎఱుంగవు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మేణాస్త్రేణ సంయోజ్య బ్రహ్మదండనిభం శరమ్
సంయోజ్య ధనుషి శ్రేష్ఠే విచక్షణ మహాబలిః. ౫

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయిన బల రం = బాణమును; బ్రాహ్మేణ = బ్రహ్మ
ముగల రాముండు; బ్రహ్మదండనిభం = సంబంధియగు; అస్త్రేణ = అస్త్రము
బ్రహ్మదండముతో సమానమయిన; శ తో; సంయోజ్య = కూచి; శ్రే

ష్టే=ఉత్తమమయిన; ధనుషి=వింటియందు; సంయోజ్య=కూచి; విచక్షణ=ఆకాశిం చెను.

మహాబలుండగు రాముండు, బ్రహ్మదండసమానంబగు, భయంకర శరం

బుదీసి, దానిబ్రహ్మాస్త్రంబుతోనభిమంత్రించి, వింటంగూచి, యాకాశిం తమునాకాశిం చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ వికృష్టే సహసా రాఘవేణ శరాసనే
రోదసి సంపఘాలేవ పర్వతాశ్చ చకంపిరే. ౬

టీక॥ రాఘవేణ=రామునిచేత; తస్మిన్=ఆ; శరాసనే=ధనుస్సు; సహసా=శీఘ్రంబున; వికృష్టే=ఈడ్పించుటగానే; రోదసి=ఆకాశభూములు; సంపఘాలేవ(ఏకవచనమాక్షము)=పగిలినట్లుండినవి. పర్వతాశ్చ=పర్వత

ములును; చకంపిరే=వడంకినవి.

అట్లు, రాముండు, ధనువునాకాశింపఁగానే, ఆకాశంబునుభూమియుంబుగిలినట్లుండినవి; పర్వతంబులన్నియుభయంబున, గడగడవడంకినవి. అని, తాత్పర్యము.

తమశ్చ లోక మావవేరి దిశశ్చ నచకాశిరే
పరిచుక్షుభిరే చాశు సరాంసి సరిత స్తథా. ౭

టీక॥ తమశ్చ=చీకటియు; లోకం=లోకమును; ఆవవేరి=కప్పినది. దిశశ్చ=దిక్కులును; నచకాశిరే=ప్రకాశింపకుండినవి. తథా=అట్లు; సరాంసి=కొలంకులును; సరితశ్చ=నదులును; ఆశు=శీఘ్ర

ముగా; పరిచుక్షుభిరే=కలంగినవి.

లోకంబునందంతయుఁజీకటిక్రమ్మినది; దిక్కులుకాంతిహీనంబులయినవి; సరస్సులునునదులును, కలంగియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తిర్యక్ సహనక్షత్రై స్సంగతౌ చంద్రభాస్కరౌ

టీక॥ చంద్రభాస్కరౌ=చంద్రునాదులు; నక్షత్రై స్సహ=నక్షత్రముల

తోఁగూడ; తిర్యక్=వక్రముగా; సంగతౌ=కూడినవారలయి; జగ్ముః (అ

ధ్యావృతము) = నడచిరి.

చంద్రసూర్యులును, నక్షత్రంబులు

ను, భయంబున, వక్రంబుగా నడచినవి-

అని, తాత్పర్యము.

భాస్కరాంశుభి రాదీ త్తం తమసాచ సమావృతమ్. ౮

ప్రచకాశే తిథాకాశ ముల్కాశత విదీపితమ్

టీక|| తదా = అప్పుడు; భాస్కరాం దివతె; ప్రచకాశే = ప్రకాశించినది.

శుభిః = సూర్యుని కిరణముల చేత; ఆదీ

అప్పుడు, ఆకాశంబున, అధికముగా

త్తం = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు; త

జీకటిక్రమ్ముకొనియుండుటంజేసి, సూ

మసా = చీకటిచేత; సమావృతంచ = క

ర్యుని కిరణంబులు కొఱవలంబోలెఁగాం

ప్పఁబడినదియునగు; ఆకాశం = ఆకాశ

తీహీనంబులయి చూపట్టుచుండినవి.

ము; ఉల్కాశతవిదీపితం (ఇవ) = కొఱవ

అని, తాత్పర్యము.

లనూటికటిచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడిన

అంతరితౌచ్చ నిష్ఠాతా నిజఁగ్న్తు రతులస్వనాః. ౯

టీక|| అంతరితౌత్ = ఆకాశమున

అంతరితంబుననుండి, మహాధ్వనిగ

నుండి; అతులస్వనాః = సరిలేనిధ్వనులు

దురం, విడుగులు, పడినవి.

గల; నిఘాతాశ్చ = పిడుగులును; ని

అని, తాత్పర్యము.

జఁగ్న్తుః = వెడలినవి.

పుస్ఫురుశ్చ ఘనా దివ్యా దివి మారుత పఙ్క్తియః

టీక|| దివి = ఆకాశమునందు; ఘ

స్ఫురుశ్చ = సంపరించినవి.

నాః = పెద్దవియును; దివ్యాః = ఆకాశము

మఱియు, నాకాశంబునం, జండ

నందుఁబుట్టినవియునగు; మారుతప

మాతంబులు, భయంకరంబుగా వీచి

పఙ్క్తియః = వాయుసమూహములు; పు

నవి. అని, తాత్పర్యము.

బభంజచ మహావృక్షైక్ జలదా నుద్వహన్నపి. ౧౦

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ఆరుజంశైచ వై లాగ్రా శిఖరాణి ప్రభంజనః

టీక॥ ప్రభంజనః=వాయువు ; జల చైన.
దా=మేఘములను; ఉద్వహన్నపి = వాయువేగంబున, ఆకాశంబునందు,
పైకివహించుచును; మహావృక్షా = మేఘంబులువ్యాపించినవి; గొప్పవృక్షం
గొప్పమ్రాకులను; బభంజచ=విడిచెను. బులు విడిగినవి; పర్వతశిఖరంబులును
శైలాగ్రా=పర్వతశిఖరములను; శి ఖండపర్వతంబులును, వీడితంబులయినవి
ఖరాణి=ఖండపర్వతములను; ఆరుజం అని, తాత్పర్యము.
శైచ= (బహువచనమాషాము) వీడిం

దివిస్సృశో మహామేఘా స్సంగతా స్సమహాస్వనాః. ౧౧
ముముచు వైద్యుతా నగ్నిం స్తే మహాశనయ స్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దివిస్సృ పుపిడుగులు ; ఆసక్ (అధ్యాహృత
శః=ఆకాశంబునంటుచున్న; మహామే ము)=అయినవి.
ఘాః=గొప్పమేఘంబులు; సంగతాః= అప్పుడు, మహామేఘంబులు, ఆ
కూడినవై ; సమహాస్వనాః= అధికమ కాశంబునసంగతంబులయి, మహాధ్వని
యినధ్వనితోఁగూడినవై; వైద్యుతా= చెలంగ, వైద్యుతంబులగునగ్నులంగ్ర
మేఘపుసంబంధులయిన; అగ్ని=అగ్ని క్కినవి; ఆవిపిడుగులయినేలంబడినవి.
హూత్రములను; ముముచు=విడిచి అని, తాత్పర్యము.
నవి. తే=ఆయిగ్నులు; మహాశనయః=గొ

యాని ఘాతాని దృశ్యాని చుక్రుశు శ్చ శనే స్సమమ్. ౧౨
అదృశ్యాని చఘాతాని ముముచు రైర్భవస్వనమ్

టీక॥ దృశ్యాని=చూడఁదగిన; ఘా చ=అవియు; అశనేః = పిడుగునకు;
తాని=ఘాతములు; యాని(సంతి)= సమం=సరిగా; చుక్రుశుః=అఱచినవి;
ఏవిగలవా; తాని (అధ్యాహృతము) అదృశ్యాని=చూడంగూడనట్టి; ఘాతా

నిచ=భూతములును; భైరవస్వనం = దుర, నాక్రోశించినవి; అదృశ్యంబులగు
భయంకరధ్వనినిఁముముఁచు=విడిచినవి. పిశాచాదిభూతంబులును, భయంకరధ్వ
దృశ్యంబులగుమనుష్యాది భూతంబు నిం గావించినవి. అని, తాత్పర్యము.
లు, పిడుగుమోతకు సరిగా మహాధ్వనిగ

శిశ్యరేచాపి భూతాని సంప్రస్తాన్య ద్విజంతిచ. ౧౩
సంప్రవివ్యధిరేచాపి నచ పస్పందిరే భయాత్

టీక|| భూతాని=భూతములు; సం వియు.
ప్రస్తాని=భయపడినవై; శిశ్యరేచాపి= అంత, సమస్తభూతంబులును, భ
నేలంబడినవియు. ఉద్విజంతిచ= కలం యవిహ్వలంబులయి, నేలంబడి, సం
త నొందినవియు. సంప్రవివ్యధిరేచా భ్రాంతంబులయి, పరమదుఃఖితంబు
పి=దుఃఖపడినవియు; భయాత్= భయ లయి, భయంబునంజేసి, నిశ్చలంబులయి
మువలన; నపస్పందిరేచ=కదలకుండిన యుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

సహభూతై స్సతోయోమిన్ సనాగ సహరాక్షసః. ౧౪
సహసా భూ త్తతో వేగా ద్భీమవేగో మహాదధిః

టీక|| తతః=అంత; వేగాత్=వేగము యినవేగముగలది; అభూత్ = అయి
వలన; సహసా = శీఘ్రంబున; భూతై నది.
స్సహ(స్థితః)= భూతంబులతోఁగూడ అంత, శరసంధాన మాత్రంబున
నున్నదియు; సతోయోమిన్ = జల రామవేగంబునంజేసి, యాసముద్రం
తరంగ ములతోఁ గూడినదియు; స బు, భూతంబులతోను సర్పంబులతోను
నాగః = సర్పములతోఁగూడినదియు; రాక్షసులతోనుం గూడ, గొప్పగొప్పత
సహరాక్షసం = రాక్షసులతోఁగూ రంబులతోఁగూడినదై, భయంకరంబగు
డినదియునగు; మహాదధిః = మహా వేగంబునొందినది.
సముద్రము; భీమవేగః= భయంకరమ అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

యోజనం వ్యతిచక్రామ వేలామన్యత్ర సన్లవాత్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=అసము కామ=అతిక్రమించెను.
 ద్రము;సన్లవాత్=ప్రవాహమువలన; అంతసముద్రము, చెలియలికట్టనుం
 వేలామన్యత్ర = చెలియలికట్టనువిడిచి; డి, యామడదూరంబు; వెనుకకుం బో
 యోజనం = ఆమడదూరము; వ్యతిచక్రామెను. అని, తాత్పర్యము.

తం త దా సమతిక్రాంతం నాతిచక్రామ రాఘవః
 సముద్ధత మమిత్రాఘ్నా రామో నదనదీపతిమ్, ౧౬

టీక॥త దా=అప్పుడు; అమిత్రఘ్నః= అతిక్రమించడయ్యె.
 శత్రుప్రలంబంపునట్టి; రాఘవః= రఘు అప్పుడు, శత్రుసంహారకయగు రా
 వంశమునందుంబుట్టిన; రామః= రా ముండు, అట్లు వెనుకకుం బాటిపోయి
 ముండు; సమతిక్రాంతం= అతిక్రమిం నసముద్రముపై, బాణప్రయోగంబు
 చిహ్నించున; సముద్ధతం= గర్వితుండగు; నేయడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
 తం=అసముద్రమును; నాతిచక్రామ=

తతో మధ్యా త్సముద్రస్య సాగర స్వయ ముత్థితః
 ఉదయక్ హి మహాశైలా న్నేరో రివ దివాకరః. ౧౭

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; సముద్రో ర్యుండువలె; ఉత్థితః=లేచెను.
 స్య=సముద్రముయొక్క; మధ్యాత్= అంత, మేరుపర్వతంబుననుండి సూ
 మధ్యప్రదేశముననుండి; స్వయం=తా ర్యుండుదయించునట్లు, సముద్రమధ్యం
 నై; సాగరః=సముద్రుండు; మహాశైలై బుననుండి, సముద్రాభిమాని దేవతయ
 లాత్=గొప్పపర్వతమయిన; మేరో= యైన, సముద్రుండావిర్భవించెను.
 మేరుపర్వతముననుండి; ఉదయక్= ఉ అని, తాత్పర్యము.
 దయించుచున్న; దివాకరః = సూ

పన్నరైస్సహ దీప్తాన్యై స్సముద్రః ప్రత్యక్షశృత

స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశో జాంబూనదవిభూషితః. ౧౮
రక్తమాల్యాంబరధరః పద్మపత్రనిభేక్షణః
సర్వపుష్పమయీం దివ్యాం శిరసా ధారయన్ స్రజమ్. ౧౯
జాతరూపమయైశ్చైవ తపనీయవిభూషణైః
ఆత్మజానాంబరత్నానాం భూషితో భూషణోత్తమైః. ౨౦
ధాతుభిః మండిత శైల్మలో వివిధైః హిమవానివ
వీకావళీమధ్యగతం తరళం పాటలప్రభం. ౨౧
విభ్రలే నోరసా బిభ్ర శౌక్యస్థుభస్య సహౌదరమ్
ఆఘూణితతరంగాఘః కాశికానిలసంకులః. ౨౨

<p>టీక॥ స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశః = సుందరమయిన వైడూర్యమణితోసమానుఁడును ; జాంబూనదవిభూషితః = జంబూనదియందుఁబుట్టిన బంగారము చేనలంకరింపఁ బడినవాఁడును ; రక్తమాల్యాంబరధరః = ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలనువస్త్రములనుధరించినవాఁడును ; పద్మపత్రనిభేక్షణః = తామరపూతేకులతోసమానములయినకండ్లుగలవాఁడును ; సర్వపుష్పమయీం = సమస్తపుష్పవికారమయిన ; దివ్యాం = ఉత్తమమయిన ; స్రజం = పుష్పమాలికను ; శిరసా = తలచేత ; ధారయన్ = ధరించుచున్నవాఁడును ; జాతరూపమయైశ్చైవ = గనులంబుట్టినబంగారు వికారములైనసొమ్ములచేతను ; తపనీయవిభూషణైః =</p>	<p>కాంచఁబడినబంగారు సొమ్ములచేతను ; ఆత్మజానాం = తనయందుఁబుట్టిన ; రత్నానాం = రత్నములయొక్క ; భూషణోత్తమైశ్చ = భూషణశ్రేష్ఠములచేతను ; భూషితః = అలంకరింపఁబడినవాఁడును ; వివిధైః = నానావిధములయిన ; ధాతుభిః = ధాతువులచేత ; మండితః = అలంకరింపఁబడిన ; హిమవాన్ = హిమవంతమను ; శైల్యవ(స్థితః) = పర్వతమువలెనున్నవాఁడును ; శౌక్యస్థుభస్య = శౌక్యమణికి ; సహౌదరం = తోఁబట్టువయిన ; వీకావళీమధ్యగతం = ముక్తాహారమునదుమనున్న ; పాటలప్రభం = ఎఱ్ఱని కాంతిగల ; తరళం = నాయకమణిని, పతకముననుట ; విభ్రలేన = విశాలమయిన ; ఉరసా = వక్షస్థన</p>
--	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

లముచేత;విభ్రత = ధరించుచున్నవాఁడును;అఘూణితతరంగఘః=మిక్కిలియుచలితములయిన యలలసమాహముగలవాఁడును, కాళికానిలసంకులః=మేఘసమాహముచేతనువాయువుచేతనువ్యాకులుండునగు;సముద్రః=సముద్రుడు;దీప్తాస్యైః= వెలుంగుచున్నవోరులుగల;పన్నగైస్సహ= సర్పములతోఁగూడ;ప్రత్యదృశ్యత=చూడఁబడెను.

వైడూర్యవణఃదేహుండును , రక్తమాత్ర్యాంబరధరుండును,దామరపూత్రోకులుంబోలెనయనంబులుగలవాఁడును,నానావిధపుష్పములుగూచినదివ్యపుష్పమాలికనుశిరంబునఁ దాల్చినవాఁడును, జంబూనదియందుఁబుట్టిన బం

గారుసొమ్ములచేనేమి,గనులందుజన్మించినబంగారుసొమ్ములచేనేమి, నానావిధామూల్యరత్నఖచితంబులగు బంగారుసొమ్ములచేనేమి యలంకృతుండును నానావిధధాతువులచేనలంకృతుండగు హిషవంతుండుంబోలెఁ దేజరిల్లుచున్నవాఁడును, గొస్తుభంబుతోఁ బుట్టువైన,ముక్తాహార మధ్యగతంబగు దివ్యరత్నంబునువిశాలవక్షస్థలంబునందాఁచినవాఁడునగుసముద్రుండు , మహాతరంగంబులకాశంబునంట , మేఘవాతంబులినుమడింప,దీప్తముఖంబులగు పన్నగంబులతోఁగూడఁ, జూపఁబ్టెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఉద్వృత్తితమహాగ్రాహ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః

దేవతానాం సురూపాణాం నానారూపాభి రీశ్వరః

గంగాసింధుప్రధానాభి రాపగాభి స్సమావృతః.

టిక||సురూపాణాం = సుందరములయినరూపములుగల; దేవతానాం=దేవతలలోపల;ఈశ్వరః = శ్రేష్ఠుండగు; సః(అధ్యాహృతము) = ఆసముద్రుండు; ఉద్వృత్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడునొందినగొప్పమొసళ్లుగలవాఁడైనసంభ్రాంతోరగరాక్షసః=కలఁతనొం

దినసర్పంబులునురాక్షసులునుంగలవాఁడై; నానారూపాభిః = నానావిధరూపములు గల ; గంగా సింధుప్రధానాభిః = గంగానదియొసింధునదియుమొదలుగాఁగల;ఆపగాభిః= నదులచే;సమావృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; ప్రత్యదృశ్యత (అధ్యాహృతము) =

మాడఁబడెను.

దేవతాశ్రేష్ఠుండగునాసముద్రుం
డు, పెద్దపెద్దమొసళ్లు సంభ్రాంతంబుల
యితిరుగ, సర్పంబులును రాక్షసులును
గలతనొంద, నానావిధరూపధరలగు
గంగాసింధుప్రముఖనదులచేసేవింపఁబ

డినవాడై, సాక్షాత్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “దేవతానాం
సురూపాణాం” అనుశ్లోకంబువ్యాఖ్యా
నముల నుదాహరింపఁబడలేదుకావున,
నిందుఁబరిగణితంబుగాదయ్యె.

సాగర స్సముపక్రమ్య పూర్వ మా మంత్ర్య వీర్యవాక్. ౨౩
అబ్రవీత్ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రాఘవం శరపాణినమ్

టీక||వీర్యవాక్=అధికమయినపరా
క్రమముగల; సాగరం=సముద్రుండు; స
ముపక్రమ్య=వచ్చి; పూర్వం=మున్ను;
ఆమంత్ర్య=పిలిచి; ప్రాంజలి=మంచి
చేమోడ్పుగలవాడై; శరపాణినం =
బాణము హస్తమునందుగల; రాఘ
వం=రామునిగూచి; వాక్యం=మాట

ను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

పరాక్రమ వంతుండగు సముద్రుం
డు, రామునొద్దకుఁబోయి, తానెముం
దుగారామంబిలిచి, చేమోడ్పుగీలించి,
బాణపాణియగురాముంజూచి, యిట్ల
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పుథీవీ వాయు రాకాశ మాప్తో జ్యోతిశ్చ రాఘవ. ౨౪
స్వభావే సౌమ్య తిష్ఠంతి శాశ్వతం మాగఁ మాశ్రితాః

టీక||సౌమ్య=ప్రసన్నుడవగు; రా
ఘవ=రాముడా! పుథీవీ = భూమి
య; వాయుః=వాయువును; ఆకాశం=
ఆకాశమును; ఆపః = జలమును; జ్యోతి
శ్చ=అగ్నియును; శాశ్వతం=నిత్యమగు;
మాగఁ=మర్యాదను. ఆశ్రితాః=పొం
దినవై; స్వభావే=స్వభావమునందు; తి

ష్ఠంతి=ఉన్నవి.

ప్రసన్నుడవగురాముడా! భూమి
య, వాయువును, ఆకాశమును, జలంబు
ను, అగ్నియును ఈపంచభూతంబులు
ను, శాశ్వతంబగుమర్యాదనవలంబించి,
కాఠిన్యము, తిర్యగ్గుమనము, అవకాశరూ
పత, అగాధత్వము, ఊర్ధ్వజ్వలనము,

ఈస్వస్వభావంబులనువదలకుండును. అని, తాత్పర్యము.

తత్స్వ భావో మమాప్యేష యదగాధో హ మస్థవః. ౨౫
వికారస్తు భవే గ్గాధ ఏత తే ప్రవదామ్యహమ్

టీక|| తత్ = అందువలన; అహం = నేను; అగాధః = అధికమయినలోతుగలవాండను; అస్థవః = దాటంగూడనివాండను; అస్తి (అధ్యాహృతము) యత్ = అగుచున్నాననునదియేదిగలదో; ఏషః = ఇది; మమాపి = నాయొక్కయు; స్వభావః = స్వభావము. వికారస్తు = వికారముమాత్రము; గాధః = లోతులేనిది; భవేత్ = అగును. అహం = నేను; తే = నీకు; ఏతత్ = దీనిని; ప్రవదామి = చెప్పుచున్నాను, చెప్పితి ననుట - అందువలన, మిక్కిలియొలోతుగలిగి, దాటనలవిగాకుండుట, నాస్వభావము; నేనుదీనివదలనలవిగాదు; లోతులేకుండుట, నిష్పనకుం జల్లడనంబుపోలే, నాకువిరుద్ధధర్మము; ఈతత్త్వంబునీకుంజెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

న కామాన్నచ లోభాద్వానభయాత్పార్థివాత్త్వజ. ౨౬
గ్రాహనక్రాకులజలం స్తంభయేయం కథంచన

టీక|| పార్థివాత్త్వజ = రాచకొమరుండవగురాముడా! అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; కథంచన = ఎట్లయినను; గ్రాహనక్రాకులజలం = మొసళ్లచేతను మత్స్యవిశేషములచేతను సింహినజలమున; కామాత్ = అభీష్టమునుబొందునపేక్షవలనఁగాని; నస్తంభయేయం = స్తంభింపను. లోభాచ్ఛవా = పొందఁబడినదానివిడువనిచ్చలేమివలనఁగాని; న(స్తంభయేయం) = స్తంభింపను. భయాత్ = భయమువలనఁగాని; న(స్తంభయేయం) = స్తంభింపను. రాచకొమరుండవగురాముడా! నేను, గామమునఁగాని, లోభంబునఁగాని, భయంబునఁగాని, మొసళ్లు మొదలగుజంతువులచేసిండియున్నజలంబులను, ఎంతమాత్రము స్తంభింపఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.

విధాన్యే రామయేనాపి విషహిన్యే హ్యహం తథా. ౨౭

గ్రాహః సప్రహరిష్యంతి యావత్సేనా తరిష్యతి

టీక॥ రామ = రాముఁడా! యేనాపి =	శ్లు; సప్రహరిష్యంతి = బాధింపవు.
ఏవిధముచేతమాత్రము; విషహిష్యే =	రాముఁడా! అయితే, నాచేతనైన
శక్తుండనగుదునో; తథా = అట్లు; వి	కార్యమునుమాత్రముగావించెదను; మీ
ధాన్యేహి = చేయుదునుగదా! యావ	సేన, సముద్రంబుదాటువఱకు, గా
త్ = ఎంతవఱకు; సేన = సేన; తరిష్య	హః దిజలజంతువులు సేనను బాధింపకుం
తి = దాటునో; తావత్ (అధ్యాహృత	డునట్లుగావించెదను.
ము) = అంతవఱకు; గ్రాహః = మొస	అని, తాత్పర్యము.

హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థలమ్. ౨౮

టీక॥ రామ = రాముఁడా! హరీ	రాముఁడా! వానరులుసముద్రంబు
ణాం = వానరులయొక్క; తరణే = దా	దాటుటవిషయమయి, సేతుబంధము
టుటవిషయమయి; యథా = ఎట్లు; స్థ	సేయుటకుండగిన సాహాయ్యంబుఁ గా
లం = మిట్ట; భవతి (అధ్యాహృతము) =	వించెదను. అనిసముద్రుండు, రాముని
అగునో; తథా (అధ్యాహృతము) =	తోజెప్పెను.
అట్లు; కరిష్యామి = చేసెదను.	అని, తాత్పర్యము.

తమ బ్రవీ త్తదా రామ ఉద్యతోహి నదీపతే

అమోఘా యం మహాబాణః కస్త్రిక్ దేశే నిపాత్యతామ్. ౨౯

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రామః = రా	గదా! కస్త్రిక్ = ఏ; దేశే = ప్రదేశము
ముఁడు. తం = అసముద్రునిగూర్చి; “నదీ	నందు; నిపాత్యతాం = వ్రేయఁబడుం
పతే = నదులకుభ్రతవై నసముద్రుఁ	గాక” ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని;
డా! అమోఘః = వ్యథఁముగానట్టి; అ	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
యం = ఈ; మహాబాణః = గొప్పబా	అప్పుడు, రాముండు, సముద్రంజూ
ణము; ఉద్యతోహి = సంధింపఁబడినది	చి, “సముద్రుఁడా! అట్లుగనేని, అమో

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ఘంబగు నీమహాబాణంబును , శరాస విడుతును? చెప్పము' అని, పలికెను.
నంబున, సంధించినానే! దీని నెచ్చట అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వనచం శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా మహాశరమ్
మహేందధి మహాతేజా రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్. ౩౦

టిక మహాతేజాః = అధికమయిన	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ప్రభావముగల; మహేందధిః = స	మహాతేజుండగు సముద్రుండు, రా
ముద్రుండు; రామస్య = రామునియొ	ముండు చెప్పినమాటను విని, కృతసం
కర్త; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = వి	ధానంబగు మహాబాణంబునుంజూచి ,
ని; తంచ = ఆ; మహాశరం = గొప్ప బాణము	రామునకు ఈమాటంజెప్పెను.
ను; దృష్ట్వా = చూచియు; రాఘవం =	అని, తాత్పర్యము.
రామునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను;	

ఉత్తరేణా వకాశోస్తి కశ్చిత్పుణ్య తమో మమ
ద్రుమకుల్య ఇతిభ్యాతో లోకే భ్యాతో యథా భవాత్. ౩౧

టిక ఉత్తరేణ=ఉత్తరదిక్కున	స	మ=నాయొక్క;
మీపముగా; భవాత్=నీవు; యథా=		కశ్చిత్=ఒకానొక;
ఎట్లో; తథా(అధ్యాహృతము) = అ		అవకాశం=ప్రదేశము; అస్తి=కలదు.
ట్లు; లోకే=లోకమునందు; భ్యాతో=ప్ర		ఇచ్చటికి, సమీపముగాను త్తరదిక్కున
సిద్ధమును; ద్రుమకుల్యఇతి=ద్రుమకుల్య		న, లోకంబునందునీవలె వినుతికెక్కిన
మని; భ్యాతో=ప్రసిద్ధమును ; పుణ్యత		దియుమిక్కిలియునుందరంబునగుద్రుమ
మః=మిక్కిలియునుందరమునగు ; మ		కుల్యంబనునొక్కప్రదేశమున్నది.
		అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రదశనకమాణో బహవ స్తత్ర దస్యవః
అభీరప్రముఖాః పాపాః పిబంతి సలిలం మమ. ౩౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఉగ్రదర్శనక
మూఁటి=భయంకరములయినచూచు
టయుఁగార్వమునుగలవారలును; పా
పాఁ=పాపస్వభావులునగు; ఆభీరప్ర
ముఖాః=చెంబడివాండ్లుమొదలగు; ద
స్యవః=దొంగలు; బహవః = అనేకు
లు; మమ=నాయొక్క; సలిలం= జల

మును; పిబంతి=తాఁగుచున్నారు.
ఆప్రదేశంబునఁ, జెంబడివాండ్లు
మున్నగువారలనేకులు, దొంగలు, నా
జలంబుద్రావుచు, మహాదుష్టకార్యంబు
లం గావించుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

తైస్తు సంస్పర్శనం పాపై ననసహే పాపకమభిః
అమోఘః క్రియతాం రామ తత్ర తేషు శరోత్తమః. 33

టీక॥ రామ=రాముఁడా! పాపక
మభిః = పాపముగలిగించునట్టికార్య
ముగల; తైః=ఆ; పాపైస్తు=పాపిష్టుల
చేమాత్రము; సంస్పర్శనం= తాఁకుట
ను; నసహే=ఓర్వను. శరోత్తమః =
బాణశ్రేష్ఠము; తత్ర=అచ్చట; తేషు=
వారలందు; అమోఘః=వ్యభిచారి

కానిది; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక.
రాముఁడా! అట్టిపాపకములగు
దుష్టులస్పర్శమును నేను సహింపంజాల
ను; కావున, ఈయమోఘబాణంబును,
వారలపైఁ, బ్రయోగింపుము. అని, స
ముద్రుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా సాగరస్య స రాఘవః
ముమోచ తం శరం దీప్తం వీర సాగరదర్శనాత్. 34

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; స
సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; తస్య=
ఆ; సాగరస్య = సముద్రునియొక్క; తత్
తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=
విని; సాగరదర్శనాత్ = సముద్రునిమత

మువలన; దీప్తం=వెలుంగుచున్న; తం=
ఆ; శరం=బాణమును; ముమోచ=విడి
చెను.
పరాక్రమవంతుండగు రాముండు,
ఆసముద్రుండుచెప్పినమాటను విని, సము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ద్రునియిష్టప్రకారము, అమృతహాణి | అని, తాత్పర్యము-
మును, ద్రుమకుల్యంబుపైవిడిచెను.

తేన త స్వరుకాంతారం పృథివ్యాం ఖలు విశ్రుతమ్
నిపాతిత శ్శరో యత్ర దీప్తాశనిసమప్రభః. ౩౫

టీక॥ తేన = ఆరామునిచేత; య తారమని; పృథివ్యాం = భూమియందు; త్ర = ఏస్థలమునందు ; దీప్తాశనిసమప్ర విశ్రుతంఖలు = ప్రసిద్ధి నొందినదిగా! భః = మండుచున్నపిడుగుతో సమానమ రాముండు, ఏస్థలంబునపై, చిడు యినకాంతిగల; శరః = బాణము; నిపా గుంబోలెవెలుంగుచున్న బాణముంబ్ర తితిః = వేయఁబడినదో; తత్ = ఆస్థల యోగించెనో, ఆస్థలంబుమరుకాంతార ము; మరుకాంతారం (ఇతి) = మరుకాం మనిప్రసిద్ధి నొందినది. అని, తాత్పర్యము.

ననాదవ తదా తత్ర వసుధా శరపీడితా
తస్మా ద్వృణముఖా తోయ ముత్పపాత రసాతలాత్. ౩౬

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తత్ర = అచ్చ లము; ఉత్పపాత = ఎగిరినది.
ట; వసుధా = భూమి; శరపీడితా = బా అప్పుడు, బాణ పాతంబునంజేసి , ణముచేబీడింపఁబడినదై; ననాదవ = భూమిమహానాదంబు గావించినది; ఆదె అటచినదియు; తస్మాత్ = ఆ; వ్రణముఖా బృదగిలినస్థలంబునఁ, బాతాశంబుననుం ఠ్ = దెబ్బదగిలినస్థలముననుండి; రసాత డి, దివ్యజలంబున్గ మించినది.
లాత్ = పాతాశముననుండి; తోయం = జ అని, తాత్పర్యము.

స బహువ తదా కూపో వ్రణఇత్య భివిశ్రుతః
సతతం చో ణితం తోయం సముద్రస్యే వ దృశ్యతే. ౩౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; కూ వ = అయినది. తస్య (అధ్యాహృత పః = కూపము; వ్రణఇతి = వ్రణకూప ము) = ఆవ్రణకూపముయొక్క; సము ముని; అభివిశ్రుతః = ప్రసిద్ధము; బహూ ద్రస్యేవ = సముద్రముయొక్కవలె; ఉద్ధి

శ్రీమ ద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౫౧

స ౨౨

తం=లేచిన; తోయం=జలము ; సతే
తం=ఎల్లప్పుడు; దృశ్యతే= చూడఁబ
డుచున్నది.

ఆకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధి
నొందినది; అందుఁ, బాతాళంబుననుం

డి యుగ్ధతంబయిన జలము , రుచ్యం
బై, నముద్రజలంబువలె, నెల్లప్పుడును
నాశంబులేక, చూడఁబడుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

అవదారణశబ్దశ్చ దారుణ స్సమపద్యత

టీక॥ అవదారణశబ్దశ్చ=పగలుచు
న్నధ్వనియును; దారుణః=భయంకరమ
యి; సమపద్యత=కలిగినది.

అట్లు , బాణవేగంబునభూమిపగు
లునప్పుడు, భయంకరంబగుధ్వనిగలిగిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాద్బాణనిపాతేన త్వపః కుక్షిష్వ శోషయత్. ౩౮

టీ॥ బాణనిపాతేన=బాణప్రయోగముచే
త ; కుక్షిషు=పల్లములందు; స్థితాః (అ
ధ్యాహృతము)=ఉన్న; అపస్త= జలము
లనుమాత్రము; తస్మాత్=ఆద్రుమకుల్య
ముననుండి; అశోషయత్=ఎండించెను.

అట్లురాముండు, బాణప్రయోగం
బుచే, ద్రుమకుల్యంబులందు, బల్లపు
ప్రదేశంబులనుండు , నాభీరాదిపాపి
స్థులచేస్పృశింపఁబడుచున్న దుష్టజలం
బుల, నశింపంజేసెను. అని, తాత్పర్యము,

విఖ్యాతం త్రిషు లోకేషు మరుకాంతారమేవ తత్

టీక॥ తత్=ఆస్థలము; మరుకాంతా
రమేవ=మరుకాంతారమనుపేరుగలది
గానే; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు =
లోకములయందును; విఖ్యాతం= ప్రసి
ద్ధమయినది.

జలంబులంతయు నెండిపోవుటం జే
సి, యాప్రదేశంబు మరుకాంతారమ
ని, ముట్లొకంబులంబేరుఁబడసినది.
అని, తాత్పర్యము.

మోక్షయిత్వా తతః కుక్షిం రామో దశరథాత్తజః. ౩౯

వరం తస్మై దదౌ విద్వాన్తరవేఽమరవిక్రమః

<p>టీక॥ అమరవిక్రమః = దేవతయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గల వాఁడును; విద్వాన్ = పండితుండును; దశరథాత్మజః = దశరథునికొడుకునగు; రామః = రాముండు; కుక్షిం = సముద్ర కుక్షిప్రదేశమును; మోక్షయిత్వా = విడిపించి; తతః = అటుపిమ్మట; తస్మై = ఆ; మరవే = మరుకాంతారముకొఱకు;</p>	<p>వరం = వరమును; దదౌ = ఇచ్చెను. దేవతయొక్కందునుబండితుండును, ద శరథపుత్రుండునగురాముండు, అట్లు, సముద్రకుక్షిప్రదేశముననుండి, అభి రాదిపాపిష్ఠులనశింపఁజేసి, యంతన మ్మరు కాంతారమునకు వరంబొసం గెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పశవ్య శ్చ ల్పగోగశ్చ ఫలమూలరసాయుతః. రం
బహుస్నేహా బహుక్షీర స్సుగంధి వివిధౌషధః

<p>టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈమరుకాంతారము; పశవ్యః = పశు వులకుహితముగాను; అల్పరోగశ్చ = కొంచెమురోగముగలదిగాను; ఫలమూ లరసాయుతః = ఫలములతోనుమూలము లతోను తేనెయలతోను గూడినదిగాను; బహుస్నేహః = అధికమయినస్నేహ ముగలదిగాను; బహుక్షీరః = అధికమ యినపాలుగలదిగాను; సుగంధిః = మం చివాసనగలదిగాను, వివిధౌషధః = నా నావిధములయిన మూలికలు గలదిగా</p>	<p>ను; భూయాత్ (అధ్యాహృతము) = అగునుగాక. ఈమరుకాంతారము, పశువులకుఁ గావలసిన బాలతృణాదులు గలదై, యరోగమయి, ఫలమూల మధువుల తోఁగూడినదై, క్షీరసమృద్ధమయి, సు గంధినానావిధమూలికలుగలదై, యం డంగలదు. అని, రాముండు, మరుకాం తారమునకువరంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏవ మేతై గుణై ర్యుక్తో బహుభి స్సతతం మరుః. రం
రామస్య వరదానాచ్చ శివః పంథా బభూవహ

టిక॥ రామస్య=రామనియొక్క; వరదానాచ్చ=వరంబునిచ్చుటవలననే; మరుః=మరుకాంతారము; ఏవం = ఇట్లు; ఏత్రైః=ఈ; బహుభిః=పెక్కులయిన; గుణైః=గుణములతో; సతతం=ఎల్లప్పుడును; యుక్తిః= కూడినదై; శివః= మంగళకరమయిన; పంథాః= ప్రదేశ

ము; బహువ=అద్యైను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

రామనివరదానప్రభావంబున, నమరుకాంతారము, ఇట్లు పెక్కుగుణంబులతోఁగూడినదై, యెల్లప్పుడును, మనోహరప్రదేశంబై యొప్పుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిక్ దగ్ధే తదా కుక్షౌ సముద్ర స్సరితాంపఠః. ౪౨
రాఘవం సర్వశాస్త్రజ్ఞ మిదం వచన మబ్రవీత్

టిక॥ తస్మిక్=అది; కుక్షౌ=కుక్షి; దగ్ధే=దహింపబడినదికాఁగా; తదా= అప్పుడు; సరితాం=నదులకు; పఠిః= పైనిమిటియగు; సముద్రః= సముద్రుడు; సర్వశాస్త్రజ్ఞం=సమస్తశాస్త్రంబులనెఱింగినట్టి; రాఘవం = రాముని గూచి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాట

ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అట్లు, ఆద్రుమకుల్గంబంతయు, దగ్ధంబయినపిమ్మట, నదీపతియగుసముద్రుండు, సమస్తశాస్త్రవేత్తయగురాముంజూచి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయం సౌమ్య సఖో నామ తనుజో విశ్వకర్మణః. ౪౩
పిత్రో దత్త వర శ్రీమాన్ ప్రతిమో విశ్వకర్మణా

టిక॥ సౌమ్య=శాంతివాడవగురాముడా! శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; సఖో నామ=సఖుండనుపేరుగల; అయం = ఈవానరుండు; విశ్వకర్మణః=విశ్వకర్మయొక్క; తనుజః=కు

మారుండు. పిత్రా = తండ్రికేత; దత్తవరః = ఇచ్చబడినవామగువాడు. విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మతో; ప్రతివః=సమానుడు. సౌమ్యుడవగురాముడా! ఈన

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

కుండు, విశ్వకర్మకొడుకు; విశ్వకర్మ విద్యలందరికి సమానుడు.
వలనవరంబునొందియున్నాడు; శిల్ప అని, తాత్పర్యము.

ఏష సేతుం మహేమాత్సహః కరోతు మయి వానరః. ౪౪

త మహం ధారయిష్యామి తథాహేష యథా పితా

టీక॥ మహేమాత్సహః=అధికమభా=ఎట్లలో; తథాహి=అట్లుగదా!
యినయుత్సాహముగల; ఏషః=ఈ; మహేమాత్సహండుగు, నీనకుండు,
వరః=వానరుడు; మయి = నాయనముద్రంబునందు, సేతువునిమీఁదను
గు; సేతుం=సేతువును; కరోతు = గాక; ఆసేతువునుమునుఁగకుండనేను
చేయుఁగాక. అహం=నేను; తం=ఆధరించెదను; ఇతండు, తండ్రియంతటి
సేతువును; ధారయిష్యామి=ధరించెవాడు- అని, సముద్రుండు, రాము
డను. ఏషః=ఇతండు; పితా=తండ్రి; యంతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తో దధి నకస్త్వస్సముత్థాయ నలస్తదా. ౪౫

అబ్రవీ ద్వా నర శ్రేష్ఠో వాక్యం రామం మహాబలః

టీక॥ ఉదధిః=సముద్రుండు; ఏవం=తే=చెప్పెను.
ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; నకస్త్వం=పోయెసముద్రుండీశ్వరముచెప్పి, యంత
ను. తదా=అప్పుడు; మహాబలః=అధినంతహీతుండయ్యెను; అప్పుడు, వా
కమునునబలముగల; వానరశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముండును మహాబలుండు నగు
నా శ్రేష్ఠుండగు; నలః=నలుండ; వలుండులేచి, రాముంబూచి, యీమా
సముత్థాయ=లేచి; రామం=రాముటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీ

అహం సేతుం కరిష్యామి విస్తీర్ణే వరుణాలయే. ౪౬

పితు స్సామర్థ్య మాస్థాయ తత్త్వమాహ మహేమాదధిః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౫౫

స ౨౨

టిక॥అహం=నేను;పితృ= తండ్రి	చెప్పచున్నాడు.
యొక్క; సామర్థ్యం=శక్తిని; అస్థా	నేను, నాతండ్రియొసంగిన సామ
య=అధిష్టించి;విస్తీర్ణే = విశాలము	ర్థ్యంబునవలంబించి, విశాలంబగు స
యిన; వరుణాలయే= సముద్రమున	ముద్రమునందు సేతువుంగట్టెదను, స
దు; సేతుం=సేతువును; కరిష్యామి=	ముద్రుండు, యథార్థముంజెప్పినా
చేసెదను. మహాదధి=సముద్రుండు;	డు. అని, తాత్పర్యము.
తత్త్వం=యథార్థమును ; అహం=	

దండవీవ వరో లోకే పురుషస్యేతి మేమతిః. ౪౨

ధిక్ తుమా మకృతజ్ఞేషు సాంత్యం దాన మథాపివా

టిక॥లోకే=లోకమునందు; పురు	యమునుగూర్చిగాని; ధిక్ = దహిం
షస్య=పురుషునకు; దండవీవ=దండో	పంబడుటయగుం గాక.
పాయమె; వరో=శ్రేష్ఠము. ఇతి=అని;	లోకమునందు, బురుషుండుదండో
మే=నాయొక్క; మతిః=మతము. అకృ	పాయమునేప్రయోగింపవలయుననినా
తజ్ఞేషు= కృతజ్ఞులుగాని వారల యం	యభిప్రాయము; కృతజ్ఞులు గానివారి
దు;తుమాం=పిప్రుకనుగూర్చి; సాం	విషయమయి , తీమయే, సామదా
త్యం=సామ్యోపాయమునుగూర్చిగా	నోపాయంబునుబనికిరావు.
ని;అథ=ఇంక; దానమపివా=దానోపా	అని, తాత్పర్యము.

అయంహి సాగరో భీమ స్సేతుకమకదిదృక్షయా. ౪౩

దదౌ దండభయా ద్దానం రాఘవాయ మహాదధిః

టిక॥సాగరో=సగరునిచేద్రవ్వించుట	ఇమునుబాడనిచ్చుచేత; రాఘవాయ=
ని;భీమః=భయంకరుండగు;అయం=ఈ	రామమునొఱకు; గాధం= మిట్టను; ద
మహాదధిః=మహాసముద్రుండు, దండ	దౌ=ఇచ్చెను.
భయాత్=దండము పలనిభయంబువలన;	భయంకరా కారుండగు నీసము
సేతుకమకదిదృక్షయా= సేతునిమా	ద్రుండు, సగరునిచేవధికతుండయ్యె

గృతజ్ఞతలేక, రాముండుదండించునను | రామునకుస్థలంబొసంగెను.
భయంబున, నేతునిమాణంబునకై, | అని, తాత్పర్యము.

మమ మాతృ ర్వరో దత్తో మందరే విశ్వకమణా. ౪౯

టీక||మందరే=మందరపర్వతమునం | మందరపర్వతంబున, విశ్వకమణా
దు; విశ్వకమణా=విశ్వకమణచేత; | నాతల్లికి, వరంబొసంగెను.
మమ=నాయొక్క; మాతః=తల్లికి; | అని, తాత్పర్యము.
వరః=వరము; దత్తః=ఇచ్చబడినది.

ఔర సస్త్రస్య పుత్రోహం సదృశో విశ్వకమణా

టీక||అహం=నేను; తస్య=ఆవిశ్వ | మానుండను.
కమణ్యొక్క; ఔరసః = ముఖ్యుడ | నేనా విశ్వకమణకొరస పుత్రుండ
యిన; పుత్రః=కుమారుండను. విశ్వ | ను; శిల్పచిద్యలందు, విశ్వకమణకుసమా
మణా=విశ్వకమణతో; సదృశః=స | నుండను. అని, తాత్పర్యము.

నచాప్యహ మనుక్తోవై ప్రబ్రూయా మాత్సనోగుణాన్, ౫౦

టీక|| అహంశాపి=నేనును; అను | మతియెవ్వగునుజెప్పువారు లేకుం
క్తోవై=చెప్పబడనివాడనైయే, అత్త | మనప్పుడు, నేనుమాత్రము, నాగుణం
నః=నాయొక్క; గుణాన్=గుణంబు | బులంజెప్పకొనువాడనుగాను.
లను; నప్రబ్రూయాం=చెప్పను. | అని, తాత్పర్యము.

సమథా శ్చాప్యహం సేతుం కతుకంవై వరుణాలయే

టీక||అహం=నేను; వరుణాలయే= | ము); సమథః=సమధుండను.
సముద్రమునందు; సేతుం = సేతువు | నేను, సముద్రంబున, సేతువును ని
ను; కతుకంచాపి = చేయుటకును; | మింకంపగలను. అని, తాత్పర్యము.
("వై") (అనునది పాదపూరణాథా

స్తారితో స్వహమేతేన తత్త్వమాహ మహాదధిః. ౫౧

టీక॥ అహం = నేను; ఏతేన = ఈన దెప్పుచున్నాడు.
ముద్రునిచేత; స్తారిశః = జ్ఞాపకపటపం సమమ్రుండు, యథాథానంబుఁ బె
బడినాను. మహాదధిః = సముద్రం ద్వీపాండు; నాకున జ్ఞాపక పటనినాఁ
డు; తత్త్వం = యథాథానమును; అహం = డు. అని, తాత్పర్యము.

కామ మదైగ్ధవ బద్ధంతు సేతుం వానరపుంగవాః

టీక॥ వానరపుంగవాః = వానర శ్రేణి ఇచ్చయుండునేని, యిప్పుడె, వాన
పులు; అదైగ్ధవ = ఇప్పుడె; కామం = యరులు, సేతునిమాణనన్నాహంబు సే
ధేష్టముగా, సేతుం = సేతువును; బద్ధ. యుదురుగాక. అని, నలుండుచేప్పెను.
తుం = కట్టుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

తతో తిస్సప్తా రామేణ సర్వతో హరియాధపాః. ౫౨

అభిపేతు మహారణ్యం హృష్టా శ్శతసహస్రశః

టీక॥ తతః = అంత; హరియాధరణ్యం = మహావనమును; అభిపేతుః =
పాః = వానరోత్తములు; సహతః = పొందిరి.
అంతటను; రామేణ = రామునిచేత; అ అంత, వానరోత్తములు, రాముని
తిస్సప్తాః = నియోగింపఁబడినవారలై; యోగంబువఁ, బరమసంతుష్టలయి, ల
హృష్టాః = సంతసించినవారలై; శతక్షులక్షలుగాగుంపుచేరి, యడవులకుం
తసహస్రశః = లక్షలులక్షలుగా; మహా బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేనగాన్నగసంకాశాశ్శాఖామృగగణవభాః. ౫౩

బభంజు ర్వానరాస్తత్రప్రచకఘశ్చ సాగరమ్

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; నగసంకాఖామృగగణవభాః = వానరసమూహ
శాః = పర్వతములతోసమానులును; శాములలో శ్రేష్ఠులునగు; తే = ఆ; వానరాః =

వానరులు; సగాక్ = వృక్షములను; బ
ధంజుః = విజిచిరి. సాగరం = సముద్ర
నిగూచిః; ప్రచకఘశ్చ = ఆకషిణం
చియు.

అంతః, బర్హతాకారులగునావాన
రోత్తములు, అడవులందునానావిధవృ
క్షంబులంబెఱికి, సముద్రంబునంజేర్చిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే సాలైశ్చ శ్వకణ్డేశ్చ ధవైర్వంశైశ్చ వానరాః. ౫౮
కటజై రజానై సాలై నీలకై న్నిమిశై రపి
బిల్వైశ్చ సప్తకణ్డేశ్చ కర్ణికారైశ్చ పుష్పితైః. ౫౯
మాలైశ్చ శోకవృక్షైశ్చ సాగరం సమపూరయన్

టిక||లే=ఆ;వానరాః=వానరులు;
సాలైశ్చ=మద్దిచెట్లచేతను ; అశ్వక
ణ్డేశ్చ=ఇనుమద్దిచెట్లచేతను; ధవైః=
చండ్రచెట్లచేతను;వంశైశ్చ=వెదశ్లచే
తను;కటజైః=కొండచెట్లచేతను;
అజానైః=ఏలుమద్దిచెట్లచేతను; తా
నైః=తాటిచెట్లచేతను ; తిలకైః =
బొట్టుగుచెట్లచేతను; తిమిశైరపి=తి
మిశవృక్షములచేతను; బిల్వైశ్చ=మా
త్రేకుచెట్లచేతను; సప్తకణ్డేశ్చ=ఏ
డాకులయఁబడి చెట్లచేతను ; పుష్పి
తైః=పూచిర;కణికారైశ్చ=కొండ
గోగుచెట్లచేతను;మాలైశ్చ=మామిడి

చెట్లచేతను; అశోకవృక్షైశ్చ=అశో
కవృక్షములచేతను;సాగరం=సముద్ర
మును;సమపూరయన్=నిండించిరి.
ఆవానరులు, అట్లు, మద్దిచెట్లను ఇను
మద్దిచెట్లను, ఏలుమద్దిచెట్లను, చండ్రచె
ట్లను, వెదశ్లను , గొండమల్లచెట్లను,
తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, దిమిశ
వృక్షంబులను, బిల్వవృక్షంబులను , ఏ
డాకులయఁబడిచెట్లను , పుష్పితంబుల
గుకొండగోగుచెట్లను, మామిడిచెట్ల
ను, అశోకవృక్షంబులను! దీసికొనవచ్చి,
సముద్రంబునిండించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సమాలాంశ్చ విమాలాంశ్చ పాదపాక్ హరిసత్తమ. ౬౦
ఇంద్రకేతూ నివోద్యమ్య ప్రజహుః హారయ స్తమాన్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౫౩

స ౨౨

టీక॥ హరిస త్తమాః = వానరశ్రేష్ఠులగు; హరయః = వానరులు; సమూలాంశ్చ = వేళ్లతోఁగూడినవృక్షములు; నిమూలాః = వేళ్లులే నట్టి; పాదపాంశ్చ = వృక్షములను; ఇంద్రకేతునివ = ఇంద్రధ్వజములనువలె; ఉద్యమ్య = ఎత్తి; తరుఁ = వృక్షములను; స్రజ

హృః = పడవేసిరి.

ఆవానరోత్తములవృక్షంబులంగొన్నిటిని సమూలంబులుగాను గొన్నిటినివిమూలంబులుగాను, బెటికి, యింద్రధ్వజంబులంబోలె బైకెత్తి, సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాలాఁ దాడిమగుల్తాంశ్చ నారికేళాఁ విభీతకాఁ. ౫౭
వకుళాఁ ఖదిరాఁ సింహాఁ సమాజహృ స్సమంతతః

టీక॥ వానరాః (అధ్యాహృతము) = వానరులు, సమంతతః = అంతటను; తాలాఁ = తాటిచెట్లను; దాడిమగుల్తాంశ్చ = దానిమ్మచెట్లను; నారికేళాఁ = పెంకాయచెట్లను; విభీతకాఁ = తాండ్రచెట్లను; వకుళాఁ = పొగడచెట్లను; ఖదిరాఁ = తుమ్మచెట్లను; సింహాఁ =

వేపచెట్లను; సమాజహృః = కొనివచ్చిరి.

ఆవానరులు, తాఁటిచెట్లను దాడిమవృక్షంబులను పెంకాయచెట్లను, తాండ్రచెట్లను బొగడచెట్లను, తుమ్మచెట్లను, నింబవృక్షంబులను, ఓసికొనివచ్చి, సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని, తాత్పర్యము.

హస్తీ మాత్రా నృహాకాయాః పాషాణాంశ్చ మహాబలాః. ౫౮
పర్వతాంశ్చ సముత్పాట్య యంత్రైః పరివహంతివ

టీక॥ మహాకాయాః = గొప్పశరీరముగలవారలును; మహాబలాః = అధికమయిన బలముగల వారలునగు వానరులు; హస్తీమాత్రాఁ = వీనుఁగంతటిపరీమాణముగల; పాషాణాంశ్చ =

తాళ్లను; పర్వతాంశ్చ = కొండలను; సముత్పాట్య = పెల్లగించి; యంత్రైః = యంత్రంబులచేత; పరివహంతివ = కొనిపోయిరియు.

మహాకాయులును మహాబలులునగు

వానరులు, ఏనుంగంతటిప్రమాణముగ త్రంబులచేఁగొనిపోయిరి.
లతాశ్లనుబర్వతంబులనుంబెఱికి, యం అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షిప్యమాణై రచలై స్సహసా జలముస్థితమ్. ౫౯
సముత్పతత మాకాశ ముపాసర్ప తత స్తతః

టీక॥ ప్రక్షిప్యమాణైః— వేయఁబడు చున్న; అచలైః=పర్వతములచేత; స హసా=తటాలున; జలం=నీరు ; ఉత్థితం=ఎగిరినది. సముత్పతతం= ఎగిరిన దై; తత స్తతః=అంతనంత; ఆకాశం= ఆకాశమునందు; ఉపాసపకల్=వ్యాపించినది.
సముద్రంబులబర్వతంబులంబడవేయుటచే, జలంబుపైకెగిరి, యాకాశంబున, నచ్చటచ్చట, వ్యాపించినది.

సముద్రం క్షోభయామాసు ర్వానరాశ్చ సమంతతః. ౬౦

టీక॥ వానరాః—వానరులు; సమంతతశ్చ=అంతటను; సముద్రం= సమంతయుక్షుభితంబుగావిచిరి. ద్రమును; క్షోభయామాసుః= కలఁత అని, తాత్పర్యము.
పెట్టిరి.

సూత్రాణ్యన్యే ప్రగృహ్ణంతి వ్యాయతం శతయోజనమ్

టీక॥ అన్యే= మఱియొండు; శతయోజనం = సూత్రామడలు; వ్యాయతం = ఈడ్చుఁబడునట్లుగా; సూత్రాణి=చారములను ; ప్రగృహ్ణంతి = పట్టుకొనిరి. కొందఱు, ఎచ్చతకూచలుగలుగు కుండుటకై, సూత్రయోజనంబులునిడు పయిన, సూత్రంబులంబట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

దండా నన్యే ప్రగృహ్ణంతి విచిన్వంతి తథా పరే. ౬౧

టిక॥అన్యే=మఱికొందఱు ; దం
డా=కొయ్యలను; ప్రగృహ్లాంతి=ప
ట్టుకొనిరి. తథా=అట్లు; అపరే=మ
ఱికొందఱు; విచిన్వంతే= పరీక్షించు
చుండిరి.

కొందఱు, కొలతకొయ్యలంబిట్లు
కొనియుండిరి; మఱికొందఱు, ఎచ్చుత
కుగ్రహలుపరీక్షించుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తారం శతయోజన మాయతమ్
నల శ్చక్రే మహాసేతుం మధ్యే నదనదీపతే. ౬౨

టిక॥నలః= నలుఁడు ; నదనదీప
తేః=నదములకును నదులకునుబ్రభువై
నసముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమ
ను; దశయోజనవిస్తారం= పదియామ
డలవెడల్పుగలదియు; శతయోజనం=
నూతొమ్మడలు; ఆయతం=నిడుపయిన
దియునగు; మహాసేతుం=గొప్పసేతు

వును;చక్రే=చేసెను.
అట్లు, నలుఁడు, సముద్రంబునడుమ,
పదియోజనంబులవెడల్పుగలదియు నూ
టుయోజనంబుల నిడువుగలదియునగు
మహాసేతువునునిమింఁచెను.
అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చతశ స్తత్ర రామస్యా జ్ఞాపురస్సరాః
మేఘభైః పర్వతాగై శ్చ తృణైః కాష్ఠై బంబంధిరే. ౬౩

టిక॥తత్ర=అందు; రామస్య= రా
మునియొక్క; ఆజ్ఞాపురస్సరాః= ఆ
జ్ఞయే ముందునడచునది గాఁగలవార
లగు; వానరాః=వానరులు; శతశః=
నూఱులునూఱులుగా ; మేఘభైః=
మేఘముయొక్కకాంతివంటికాంతిగల;
పర్వతాగై శ్చ=పర్వతశిఖరములచేత
ను; తృణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైశ్చ=

కొయ్యలచేతను; బంబంధిరే=బంధించిరి.
అందు, నలునకు సహాయులయి,
పెక్కువానరులు , రామునియాజ్ఞను
శిరసావహించి, మేఘసమానంబులగు
పర్వతశిఖరంబులచేతను దృఢకాఠ్యంబు
లచేతను, సేతుబంధంబుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

పుష్పితాగై శ్రీశృ తరుభి సేతుం బద్ధంతి వానరాః

టీక॥వానరాః=వానరులు ; పుష్పితాగై=పూచినకొనలుగల; తరుభిశ్చ=వృక్షములచేతను; సేతుం=సేతువును; బద్ధంతి=కట్టిరి.	వానరులు , పుష్పితాగ్రంబులగు వృక్షంబులనుంగూడవేసి , సేతువును నిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

పాషాణాంశ్చ గిరి ప్రఖ్యాత్ గిరీణాం శిఖరాణిచ. ౬౪
దృశ్యంతే పరిధావంతో గృహ్య వారణ సన్నిధాః

టీక॥గిరిప్రఖ్యాత్=కొండలతో సమానములయిన ; పాషాణాంశ్చ=తాళ్లను; గిరీణాం = పర్వతములయొక్క; శిఖరాణిచ=శిఖరములను ; గృహ్య (గృహీత్వా)=పట్టుకొని ; పరిధావంతః=పరుగెత్తుచున్న; వారణసన్నిధాః=ఏనుగులతో సమానులయిన	వానరులు; దృశ్యంతే = చూడఁబడుచుండిరి. ఏనుగులంతటివానరులు; కొండలంతటితాళ్లను బర్వతశిఖరంబులనుంగొని, పరుగెత్తుచు, జూపరుల కచ్చెరువు గలిగించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

శిలానాం క్షిప్యమాణానాం శైలానాంచ నిపాత్యతామ్. ౬౫
బభూవ తుముల శృబ్ధ స్తదా తస్మిన్ మహూదధౌ

టీక॥తదా=అప్పుడు; తస్మిన్=అ; మహూదధౌ=మహాసముద్రమునందు; శిలానాం=తాళ్లు; క్షిప్యమాణానాం=వేయఁబడుచుండగాను; శైలానాంచ=కొండలును; నిపాత్యతాం(నిపాత్యమానానాం) = వేయఁబడుచుండగాను;	తుములః=దొమ్మియయిన; శృబ్ధః= ధ్వని; బభూవ=అయినది. అప్పుడుసముద్రంబునఁబెద్దపెద్దతాళ్లనువేయుటచేతను, బర్వతంబులంబడవేయుటచేతను, మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

కృతాని ప్రథమే నాహ్ని యోజనాని చతుర్దశ. ౬౬

ప్రహృష్టైః గజసంకాశైః స్వరమాణైః స్లవంగమైః

టీక॥ ప్రహృష్టైః = మిక్కిలిసంత
సించినవారలును; గజసంకాశైః = ఏను
గులతోసమానులును ; స్వరమాణైః =
వేగిర పడుచున్న వారలునగు; స్లవంగ
మైః = వానరులచేత; ప్రథమేన = మొదటి
దైన; అహ్నః = దినముచేత; వతుడశ =
పదునాలుగయిన; యోజనాని = ఆమ
డలు; కృతాని = చేయబడినవి.
ఏనుంగునుంబోలె మహాకాయులగు
నావానరులు, పరమసంతృప్తులయి, మ
హావేగంబున, చొక్క-దినంబున, బదునా
లుగుయోజనంబులదూరము, సేతువును
నిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్వితీయేన తథా చాహ్న యోజనానితు వింశతిః. ౬౨

కృతాని స్లవగై స్త్రాణాం భీమకాయై మహాబలైః

టీక॥ భీమకాయైః = భయంకరమ
యినశరీరముగలవారలును ; మహాబ
లైః = అధికమయినబలముగలవారలు
గు; స్లవగైః = వానరులచేత; త్రాణాం =
శీఘ్రముగా; తథా = అట్లు; ద్వితీయేన =
రెండవదైన; అహ్నః = దినముచేతను;
వింశతిః = ఇరువదగు; యోజనానితు = ఆ
మడలుమాత్రము; కృతాని = చేయబడి
నవి.
భయంకరాకారులును మహాబలులు
నగువానరులు, రెండవదినంబున, నిరువ
దియోజనంబుల దూరము సేతువును
నిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అహ్నః తృతీయేన తథా యోజనాని కృతానితు. ౬౩

త్వరమాణైః మహాకాయై రేకవింశతి రేవచ

టీక॥ త్వరమాణైః = వేగి
రపడుచున్న ; మహాకాయైః = గొ
ప్పశరీరముగలవానరులచేత; తథా =
అట్లు; తృతీయేన = మూడవదగు; అ
హ్నః = దినముచేత; ఏకవింశతిః = ఇరు
వదియొక్క; యోజనాన్యేవచ = ఆమడ

లును; కృతాని=చేయఁబడినవి “తు” ఇరువదియొక్క యోజనంబుల దూర
అనునదిపాదపూరణార్థము. ము, సేతువునునిమింఁచిరి.
మహాకాయులగు, నావానరులు, అని, తాత్పర్యము.
అతివేగంబున, మూడవదినంబునందు,

చతుర్థేన తథా చాహ్వా ద్వావింశతి రథాపిచ. ౬౯
యోజనాని మహావేగైః కృతాని త్వరితై స్తుతైః

టీక॥ అథ=అంత; తథాచ=అట్లు; మ కృతాని=చేయఁబడినవి.
హావేగైః= అధికమయినవేగముగలవా అంత, నాలవదినంబున, మహావేగు
రలును; త్వరితైః= వేగిరపడినవారలున లగునవ్వానరులు, మహావేగంబువహిం
గు; తైస్తు= ఆవానరులచేతనే; చతు చి, యిరువదిరెండు యోజనంబులదూ
ర్థేన = నాలవదైన; అహ్వా= దిన రము సేతువును నిమింఁచిరి.
ముచేత ; ద్వావింశతిః= ఇరువదిరె అని, తాత్పర్యము.
దు ; యోజనాన్యపిచ= ఆమడలును;

పంచమేన తథా చాహ్వా స్థవగైః షీప్రకారిభిః. ౭౦
యోజనాని త్రయోవింశ త్సువేల మధికృత్యవై

టీక॥ తథాచ=అట్లు; షీప్రకారిభిః= లు; కృతాని (అధ్యాహృతము)= చే
శీఘ్రముగాఁజేయునట్టి; స్థవగైః=వాన యఁబడినవి.
రులచేత; పంచమేన= ఐదవదగు; అ శీఘ్రకారులగునావానరులు, ఐదవ
హ్వా=దినముచేత; సువేలం= సువేలప దినంబున సువేలపర్వతంబువఱకు, ఇరువ
ర్వతమును; అధికృత్య= హద్దుగాఁజేసి; దిచూఁడు యోజనంబులదూరము సేతు
“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము) వునిమింఁచి, సేతుబంధకార్యమును, స
త్రయోవింశత్ (త్రయోవింశతిః)= ఇ మా ప్తి నొందించిరి. అని, తాత్పర్యము.
రువదిమూడు; యోజనాని = ఆమడ

స వానర వరశ్రీమా స్వశ్వకర్తాశ్శజో ఒలి. ౨౧
బబంధ సాగరే సేతుం యథాచాన్య పితా తథా

టీక||అస్య=ఇతఃయొక్క; పితా=గునలుండు;సాగరే=సముద్రంబునందు;
తండ్రియగు విశ్వకర్మ; యథా = ఎ సేతుం=సేతువును;బబంధ=కట్టెను.
ట్లీ;తథా=అట్లు; సమర్థః (అధ్యా త్తెండ్రీయుంబోలెలిప్పొద్ద్యుండు మ
హాతము)=సమర్థుండును;శ్రీమాన్=హాసమర్థుండును శ్రీమంతుండునబల
కాంతిమంతుండును ; విశ్వకర్మాత్మ వంతుండునువిశ్వకర్మపుత్రిండునువా
జః=విశ్వకర్మకుమారుండును; ఒలి=నరొత్తముండునగునలుండు,అట్లుసము
అధికమయిన బలముగల వాండునగు; ద్రుమధ్యులను, మహాసేతువును;మిఁ
సః=ఆ; వానరవరః= వానరశ్రేష్ఠుండ చెను. అని,తాత్పర్యము,

స నలేన కృతస్సేతు స్సాగరే మకరాలయే. ౨౨

శుశుభే సుభగ శ్రీమాన్ స్వాతీపథ ఇవాంబరే

టీక||మకరాలయే=మొసళ్ళయొని మకరాలయంబగు సముద్రంబున ,
కిపట్టెను; సాగరే = సముద్రమునం ఎలనెమిఁతంబయిన, సుందరంబునుశ్రీ
దు; సలేన=నలునచేత; కృతః = చే మంతంబునగు నమ్మహాసేతువు, ఆకా
యొంబడిన;సుభగః=సుందరమును; శ్రీ శంబున , సూర్యులవధ్యమ మా
మాన్= కాంతిమంతుంబునగు;సః=ఆ; గంబునందలిమధ్యమవీధియగు స్వాతీ
సేతుః=సేతువు; అంబరే=ఆకాశము విధియుంబోలె, బ్రకాశించుచుండినది.
నందు; స్వాతీపథఇవ=స్వాతీవీధివలె; అని,తాత్పర్యము.
శుశుభే=ప్రకాశించెను.

తతో దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమమయః. ౨౩

అగమ్య గగనే తస్థు ద్రక్షమకామా స్త దద్యుతమ్

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

టిక॥ రః=లంఠ, సగంధర్వాః=	తస్థుః=ఉండిరి.
గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవ	అష్టదు, దేవతలును, గంధర్వులు
తలును; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; పరమహ	ను, సిద్ధులును, మహాఘోషులును , య
యః=ఉత్తములగుఋషులును; తతే=	య్యాశ్చర్యముంజూచుటకై, యచ్చటి
ఆ; అద్భుతం=ఆశ్చర్యమును; ద్రష్టుకా	కివచ్చి, యాకాశంబుననుండిరి.
మాః=చూడఁగోరినవారలయి ; ఆగ	అని, తాత్పర్యము.
మ్య=వచ్చి; గగనే=ఆకాశమునందు;	

దశయోజన విస్తీర్ణం శతయోజన మాయతమ్. ౨౪
దద్యుః దేవగంధర్వా నశసేతుం సుదుష్కరమ్

టిక॥ దేవగంధర్వాః=దేవతలును	శుః=చూచిరి.
గంధర్వులును; దశయోజనవిస్తీర్ణం=	దేవతలును గంధర్వులును మున్నగు
పదియామడల వెడల్పుగలదియు ; శత	వారలు, పదియోజనంబుల వెడల్పును,
యోజనం=సూతామడలు; ఆయతం=	సూతయోజనంబుల నిడువునుంగలయతి
నిడుపయినదియు; సుదుష్కరం= ఎంత	దుష్కరం బయిన నలనిమిత్తం బగు
మాత్రముచేయనలవిగానిదియు నగు;	సేతువుంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
నలసేతుం= నలునిసేతువును ; దద్యు	

ఆప్లవంతః ప్లవంగశ్చ గజాంతశ్చ ప్లవంగమాః. ౨౫

టిక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; ఆ	ఉండిరి.
ప్లవంతః=అభిముఖముగా నెగురుచు; ప్ల	వానరులు, ఇటుఅటు, ఎగిరిపోవు
వంతశ్చ=ఎగురుచును; గజాంతశ్చ=	చు, గజించుచు, బరమ సంతోషం
బడుచును; ఆనా (అధ్యాహృతము)=	బుననుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

త దచింత్య మసహ్యాంచ అద్భుతం రోమహర్షణమ్
దద్యుః స్వర్వ భూతాని సాగరే సేతుబంధమ్. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౬౩

స ౨౨

టీక॥ సహజాతాని = సమస్తధూ	గట్టుటను; దదృశుః = చూచినవి.
తంబులును; అచింత్యం = మనంబున నై	మనంబున నైన నజింతింపనలవిగాని
ననువన్నరానిదియు; అసహ్యం = స	దియు, దుస్సహంబును నాశ్చర్యకరంబు
హింపరానిదియు; అద్భుతం = ఆశ్చ	ను గగుర్పాటువొందించునదియునగు;
ర్యావహమును; రోమహఃఖణం = వెం	సముద్రసేతుబంధంబును, సమస్తధూ
ద్రుక్రలగగుర్పాటువొందునట్లు చేయు	తంబులును సందర్శించినవి.
నదియునగు; తత్ = ఆ; సాగరే = సము	అని, తాత్పర్యము.
ద్రమునందు; సేతుబంధనం = సేతువు	

తాని కోటి సహస్రాణి వానరాణాం మహాజనామ్
బద్ధంత సాగరే సేతుం జగ్తుః పారం మహాదధేః. ౭౮

టీక॥ మహాజనాం = అధికమయి	దధేః = సముద్రముయొక్క; పారం =
నపరాక్రమముగల; వానరాణాం =	ఆవలిగట్టును; జగ్తుః = పొందిరి.
వానరులయొక్క; తాని = ఆ; కో	సేతుబంధంబునందు వ్యాప్తుల
టి సహస్రాణి = కోటులయొక్క వే	యియుండిన, మహాపరాక్రమశాలులగు
లు; సాగరే = సముద్రమునందు; సే	వానరులు, కోటులకోటులుగా, ముం
తుం = సేతువును; బద్ధంతః = (లింగ	దు, సముద్రదక్షిణపారముంజేరిరి.
వ్యత్యయమాషణము) కట్టుచు; మహా	అని, తాత్పర్యము.

విశాల స్సకృత శ్రీమాన్ సుధూమి స్సుసమాహితః
అశోభత మహాసేతు స్సీమంత ఇవ సాగరే. ౭౯

టీక॥ విశాలః = వెడలుపైనదియు; సు	సముద్రమునందు; సీమంతఇవ = పాప
కృతః = చక్కగాఁ జేయఁబడినదియు ;	టవలె; అశోభత = ప్రకాశించెను.
సుధూమిః = మంచి నేలకలదియు; సుస	విశాలంబును దృఢబద్ధంబును, శ్రీమం
మాహితః = రంధ్రములు లేనిదియునగు;	తంబును , మిట్టపల్లములు లేనిదియురం
మహాసేతుః = గొప్ప సేతువు; సాగరే =	ధ్రంబులు లేనిదియునగునమ్మహాసేతువు

సముద్రంబునఁ బాపటవలెఁబ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తతః పారే సముద్రస్య గదాపాణి ర్విభీషణః

పరేషా మభిఘాతాథ మతిష్ఠ త్సచివై స్సహ. ౭౮

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; విభీషణః =	క్షీణపుగట్టునందు; అతిష్ఠత్ = ఉండెను.
విభీషణుఁడు; గదాపాణిః = గదచేతంగ	అంత, విభీషణుఁడు, గదాపాణియ
లవాఁడై; పరేషాం = శత్రువులయొక్క;	యి, సచివులంగూడి, శత్రువులు పైకొని
అభిఘాతాథం = కొట్టుటకొఱకు; స	నవారలసంహరించుటకై, సముద్రదక్షి
చివై స్సహ = మంత్రులతోఁగూడ; సము	ణతీరంబునఁ గాచియుండెను.
ద్రస్య = సముద్రముయొక్క; పారే = ద	అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్తు తతః ప్రాహ రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సుగ్రీవ	చున్నాడు.
స్తు = సుగ్రీవుండుమాత్రము; సత్యప	అంత, సుగ్రీవుండు, సత్యపరాక్ర
రాక్రమం = సత్యపరాక్రమముగల; రా	ముండగురాముంజూచి, యిట్లుచెప్పెను
మం = రామునిగూర్చి; ప్రాహ = చెప్ప	అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతం త్వ మారోహ అంగదంచాపి లక్ష్మణః. ౮౦

టీక॥ త్వం = నీవు; హనుమంతం = హను	మంతుని; ఆరోహ = ఎక్కుము. లక్ష్మణ
మంతుని; ఆరోహ = ఎక్కుము. లక్ష్మణ	నీవు, హనుమంతునారోహింపుము;
శ్చాపి = లక్ష్మణుండును; అంగదం = అంగ	లక్ష్మణుండు, అంగదునారోహించు
దుని; ఆరోహతు (అధ్యాహృతము) = ఎ	గాక. అని, తాత్పర్యము.

అయంహి విప్రులో వీర సాగరో మకరాలయః

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రా	మండ! మకరాలయః = మొసళ్లయొక్క
ముద్రము; విప్రులోహి = వికాలముగదా!	

పరాక్రమవంతుండవగు రాముఁ మీరలునడచివచ్చుటసరిగాదు-
డా!మకరాలయంబగు , సీసముద్రము అని, తాత్పర్యము-
మిక్కిలియువిశాలమయినది, కావున,

వైహాయసౌ యువా మేతౌ వానరౌ తారయివ్యతః. ౮౧

టీక|| వై హాయసౌ=ఆకాశమునసం ఈహనుమదంగదులు, మిమ్ము, నా
చరించునట్టి; ఏతౌ=ఈ ; వానరౌ= కాశగమనంబునందీసికొనిపోయి, దాఁ
వానరులు, యువాం=మిమ్ము; తార టింపఁగలరు- అని, సుగ్రీవుండు, రా
యివ్యతః=దాఁటింతురు- మునితోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-

అగ్రత స్తస్య నైస్యస్య శ్రీమాన్ రామ స్సలత్త్వః

జగామ ధన్వీ ధర్మాత్మా సుగ్రీవేణ సమన్వితః. ౮౨

టీక|| ధన్వీ = మంచిధనుస్సుగలవాఁ తః=ముందట; జగామ=పోయెను.
దును; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావం ధనుధరుండును ధర్మాత్ముండు
దును; శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగల సుగ్రీవంతుండునగురాముండు , లత్త్వ
వాఁడునగు; సలత్త్వః=లత్త్వ ణునితోఁ ణునిసుగ్రీవునింగూడి, యానైస్యంబునక
గూడిన; రామః=రాముఁడు; సుగ్రీవేణ= గ్రభాగంబుననడచెను.
సుగ్రీవునితో; సమన్వితః=కూడినవాఁడై; అని, తాత్పర్యము.
తస్య-ఆ; నైస్యస్య-నేనయొక్క; అగ్ర

అన్యే మధ్యేన గచ్ఛంతి పార్శ్వతోన్యే ప్లవంగమాః

సలిలే ప్రపతంత్యన్యే మాగ్నో మన్యే నలేభిరే. ౮౩

టీక|| అన్యే = మఱికొందఱు; మధ్యే రులు; పార్శ్వతః=ప్రక్కలను; గచ్ఛం
న=నడుమను; గచ్ఛంతి = పోయిరి. అ తి(అధ్యాహృతము)=పోయిరి. అన్యే-
న్యే=ఇతరులయిన; ప్లవంగమాః=వాన మఱికొందఱు; సలిలే=జలమునందు; ప్ర

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

పతంతి=పడిరి. అన్యే=మఱికొందఱు; మౌగం=దారిని; నలేభిరే = పొంద రైరి.

అప్పుడు, కొందఱు, వానరులు, నడు మంబోయిరి; కొందఱు పార్శ్వభాగం

బులనడచిరి; కొందఱునడచుటకవకాశ ములేక, జలంబులంబడిలేచిరి; మఱికొం దఱు వానరులు, మౌగంబుచాలక, తీ

రంబున నెనిలిచియుండి, యటుపిమ్మటం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్వైహాయసగతా స్సుపణౌ ఇవ పుప్లుపుః

టీక|| కేచిత్ = కొందఱు; సుపణౌ ఇవ = గరుత్మంతులువలె; ద్వైహాయస గతాః = ఆకాశమునందలి గమనముగల వారలై; పుప్లుపుః = దాటిరి.

కొందఱు, వానరులు, గరుత్మంతు లుంబోలె, నాకాశగమనంబునంబోయి రి. అని, తాత్పర్యము.

ఘోషేణ మహతా తస్య సింధోర్ఘోషం సముచ్చితమ్. ౮౪
భీమ మంతదకథే భీమా తరతీ హరివాహినీ

టీక|| భీమా = భయంకరమగు; తరం తీ = దాటుచున్న; హరివాహినీ = వా నరసేన; తస్య = ఆసేనయొక్క; మ హతా = గొప్పదగు; ఘోషేణ = ధ్వని చేత; సముచ్చితం = అధికమయిన; సింధోః = సముద్రముయొక్క; భీమం =

భయంకరమగు; ఘోషం = ధ్వని; అం తదకథే = మఱుగఁపఱిచెను. భయంకరంబగు నావానర సేన దాటుటచేఁగల్గిన మహాధ్వని, సముద్ర ఘోషంబును, అణగఁగ్రొక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంహి సా తీర్ణా వాహినీ నశసేతునా. ౮౫
తీరే నివిషే రాజ్ఞా బహుమూలఫలోదకే

టీక|| సా = ఆ; వానరాణాం = వాన రాజ్ఞా = రాజ్యమున సుగ్రీవునితోఁగూ రులయొక్క; వాహినీ = సేన; రా

జ్ఞా = రాజ్యమున సుగ్రీవునితోఁగూ డ; నశసేతునా = నలునిసేతువుచేత;

తీర్థా—దాఁటినదై; బహుమూలఫ
లోదకే = అధికమయినగడ్డలును ఫల
ములును జలమునుగల; తీరే = దక్షిణ
పుగట్టునందు; నివివిశేషా = విడిసినది
గదా.

ఆవానరసేన, వానర రాజుండగు
సుగ్రీవునితోఁగూడ, నలనిమిత్తంబగు
సేతువుచే, సముద్రంబుదాటి, అధిక
ముగాఫలమూలములుగలసముద్రదక్షి
ణతీరంబునవిడిసినది. అని, తాత్పర్యము.

త దద్భుతం రాఘవకర్మ దుష్కరం
సమీత్య దేవా స్సహసిద్ధచారణైః ౮౬
ఉపేత్య రామం సహసా మహాషిభి
స్సమభ్యషించన్ సుశుభైః జలైః పృథక్

టీక॥ దేవాః = దేవతలు; సిద్ధచార
ణైః స్సహ = సిద్ధులతోనుజూరణులతో
నుండుడ; మహాషిభిః = మహాఘోర
తోఁగూడ; అద్భుతం = అశ్చర్యకరంబు
ను; దుష్కరం = చేయనలవిగానిదియు
నగు; తత్ = ఆ; రాఘవకర్మ = రా
మునికార్యమును; సమీత్య = చూచి;
సహసా = శీఘ్రమున; రామం = రాము
ని; ఉపేత్య = పొంది; పృథక్ = వేరువే
రుగా; సుశుభైః = మిక్కిలియియమంగ

ళకరములయిన; జలైః = జలములచే
త; సమభ్యషించన్ = అభిషేకించిరి.

దేవతలును సిద్ధులును జూరణులు
ను మహాఘోరమును, రామునికిందక్క
మఱియెవ్వనికినింజేయనలవిగానియాశ్చ
ర్యకరంబగు నారామునికార్యంబుఁజూ
చి, శీఘ్రమున రామునొద్దకువచ్చి, అం
దలునువేలువేలుగా, మంగళ జలంబు
ల రామునకభిషేకముగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయ స్వశత్రూన్ నరదేవ మేదినీం
స సాగరాం పాలయ శాశ్వతీ స్సమాః ౮౭
ఇతీవ రామం నరదేవసత్కృతం
శుభై ర్వచోభి ర్వివిధై రపూజయన్

టీక॥ నరదేవ = మనుష్యులకుఁబ్రభుండవగురాముఁడా! స్వశత్రూన్ = నీ

శత్రువులను; జయ= గెలుపుము. శా
శ్వతీ=స్థిరములయిన; సమా=సంవ
త్సరములు ; ససాగరా=సముద్రము
లతోఁగూడిన; మేదిని=భూమిని; పా
లయ=పాలింపుము; ఇతీవ=ఇట్లు; తే
(అధ్యాహృతము)= ఆ దేవాదులు; స
రదేవసత్కృతం=మనుష్యులచేతను దే
వతలచేతను బూజింపఁబడిన ; రా
మం=రాముని; శుభై=మంగళశకరముల
గు; వివిధై=నానావిధములయిన ; వ

చోభి=మాటలచేత; అపూజయి=
పూజించిరి.

“నర దేవుండవగు రాముఁడా! శత్రు
వులనందఱనుజయింపుము ; పెద్దకాల
ము, సముద్రాంతంబగు భూమండలము
నంతయుంబాలింపుము.” అని, యిట్లు,
యా దేవతలుమున్నగువారలు, మనుష్యు
లచేతను దేవతలచేతను బూజితుండగు
రాముని , మంగళవచనంబులం బూ
జించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండద్వావింశసర్గఁటిక,

ముగిసినది.

(౫౨)

త్రేయోవింశతసర్గప్రారంభః.

నిమిత్తాని నిమిత్తజ్ఞో దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సామిశ్రిం సంపరివృజ్య ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౧

<p>టీక॥నిమిత్తజ్ఞః = నిమిత్తంబులనె ఠింగినట్టి; లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మ ణునియన్నయగురాముండు ; నిమిత్తా ని = శకునంబులను; దృష్ట్వా = చూచి; సామిశ్రిం = లక్ష్మణుని; సంపరివృజ్య = కవుగలించుకొని; ఇదం = ఈ; వచ నం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>శుభాశుభ నిమిత్తంబులు చక్క- గాఁదెలిసిన, లక్ష్మణౌగ్రజుండగురా ముండు, కొన్నినిమిత్తంబులంజూచి, సంతోషంబునలక్ష్మణుం గవుగలిండా కొని, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పరిగృహ్య దకం శీతం వనాని ఫలవంతిచ
బలౌఘం సం విభజ్యేమం పూహ్య తిస్థామ లక్ష్మణ. ౨

<p>టీక॥లక్ష్మణుం = లక్ష్మణుడా! శీతం = చల్లని; ఉదకం = జలమును, జలముగల ప్రదేశముననుట; ఫలవంతి = ఫలంబులు గల; వనానిచ = వనంబులను ; పరిగృ హ్య = స్వీకరించి; ఇమం = ఈ; బలౌఘం = సేనాసమూహమును ; సంవిభజ్య = చక్కగావిభజించి; పూహ్య = పూ</p>	<p>హముగాఁదీచి; తిస్థామ = ఉండము. లక్ష్మణుడా! మనమా, శీతోదకమునను చిఫలంబులతోఁగూడిన వనంబులుగల ప్రదేశంబులనువాసస్థానంబుగానేక ఱచుకొని, సేనలనంతయు, విభజించి, గరుడపూహంబుగాఁదీచి, స్వస్థంబు గానుండము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్య మృతస్థితమ్
నిబహుణం ప్రవీరాణా మృక్షవానరరక్షసామ్. ౩

టీక॥ ప్రవీరాణాం = మిక్కిలియుంబు
రాక్రమశాలులగు ; ఋక్షవానరరక్ష
సాం = భల్లుకంబులయొక్కయువానరు
లయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు; ని
బర్హణం = వధరూపమయిన; లోకక్షయ
కరం = జననాశముగలిగించునదియు; భీ
మం = భయంకరమునగు; భయం = భయ
మును; ఉపస్థితం = సమీపించినదాని
గా; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.
మహాపరాక్రమశాలులగు, భల్లుక
వానరులును రాక్షసులును, అనేకులు, వ
ధింపఁబడుదురు; అట్లు జననాశకరంబ
గు, మహాభయంబువాటిల్లుననితోచుచు
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

వాతాశ్చ కలుషా వాంతి కంపతేచ వసుంధరా
పర్వతా గ్రాణి వేపంతే పతంతిచ మహీరుహః. ౪

టీక॥ వాతాశ్చ = వాయువులును; క
లుషాః = భయంకరములయి; వాంతి = వీ
చుచున్నవి. వసుంధరాద = భూమియు;
కంపతే = వడఁకుచున్నది. పర్వతా గ్రా
ణి = పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే = వడఁ
కుచున్నవి. మహీరుహః = వృక్షములు
ను; పతంతి = పడుచున్నవి.
వాయువుభయంకరముగా వీచుచు
న్నది; భూమియు వడంకుచున్నది; పర్వ
తశిఖరంబులును గంపించుచున్నవి; వృక్షం
బులాకస్త్రికముగా విఠిగిపడుచున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవహంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౫

టీక॥ క్రవ్యాదసంకాశాః = గద్దల
తోసమానములయినవియు; పరుషాః =
చూడఁగూడనివియు; పరుషస్వనాః = భ
యంకరములయినధ్వనులుగలవియు ;
క్రూరాః = భయంకరములునగు; మే
ఘాః = మేఘములు; క్రూరం = భయం
కరమగునట్లుగా ; శోణితబిందుభిః = నె
త్తురుబిందువులచే; మిశ్రం = కలసినజల
మును; ప్రవహంతి = కురియుచున్నవి.
మేఘంబులు, గృధ్రశ్రేణాదివణకం
బులయు, పరుషంబులయి, భయంకర
ధ్వనులయి, భయంకరంబులయి, రక్త
బిందుమిశ్రంబుగా, వర్షించుచున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

ర క్తచందనసంకాశా సంధ్యా పరమదారుణా
జ్వలతః ప్రతపత్యేన దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౬

టీక||సంధ్యా=సంధ్య; ర క్తచందన సంకాశా=ర క్తచందనముతో సమానమయి; పరమదారుణా=మిక్కిలియు భయంకరమయి; భవతి(అధ్యాహ్నతము)=ఉన్నది. జ్వలతః=మండుచున్న; ఆదిత్యాత్=సూర్యునివలన; ఏతత్=ఈ; అగ్నిమండలం= నిప్పులసమాహము; ప్రతిపతి=కాల్చుచున్నది. సంధ్య, ర క్తచందనవణంబయి, యతిభయంకరముగా నున్నది; సూర్యుండు, జ్వలించుచు, నిప్పులను గురిపెచుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

దీనా దీనస్వరాః క్రూరా స్వర్వతో మృగపక్షిణః
ప్రత్యా దిత్యం వినదంతి జనయంతో మహద్భయమ్. ౭

టీక||మృగపక్షిణః=మృగంబులును బిళ్ళలును; దీనాః=దైన్యమునొందినవై; దీనస్వరాః=దుఃఖితంబగుధ్వనిగలవై; క్రూరాః=భయంకరంబులయి; మహత్=అధికమయిన; భయం=భయమును; జనయంతః=కలిగించుచు; సర్వతః=అంతటను; ప్రత్యాదిత్యం=సూర్యునకెదురుగా; వినదంతి=అటచుచున్నవి. మృగంబులును బిళ్ళలును, దీనంబులయి, భయంకరంబులయి, సూర్యునకెదురునిలుచుండి, దీనస్వరంబున నటచుచు, మహాభయంబును సూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశస్తు సంతాపయతి చంద్రమాః

టీక||రజన్యా=రాత్రియందు; చంద్రమాః=చంద్రుడు; అప్రకాశః=తిమీనుండై, సంతాపంబు గలిగించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

కృష్ణరక్తంశుపర్యంతో లోకక్షయ ఇహోదితః. ౮

హస్వోరూత్ ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్ఫులోహితః

టీక॥ కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః = నల్ల	చూడబడుచున్నది.
సికాంతులును ఎఱ్ఱసికాంతులునుగొనలం	సూర్యునిచుట్టును, అంతంబునందు
గలదియు; సులోహితః = మిక్కిలియు.	నల్లనికీరణంబులుగలదియు, దానికివెను
నెఱ్ఱనిదియు; హ్రస్వః = చిన్నదియు;	కఠింఁచెఱ్ఱనికీరణములు గలదియు
రూఢిః = భయంకరమయినదియు ; అ	నడుమమిక్కిలియునెఱ్ఱగా నుండునది
ప్రశస్తశ్చ = అనన్యధంబును ; లోకత్త	యు హ్రస్వంబును భయంకరంబును
యే = లోకనాశమునందు ; ఉదితఇ	ఇదివఱకెన్నడును జూడఁబడనిదియుఁ
వ (స్థితః) = ఉన్నయించిన పరివేషము	బ్రలయకాలంబునందుఁగల్గుపరివేషము
వలెనున్నదియునగు; పరివేషః = సూ	వలెనున్నదియునగు, పరివేషముచూప
ర్యునకుఁజుట్టునేపకడినమండలము, గా	ట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
లిగుడి; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము) =	

ఆదిత్యే విమలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౯

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడా! విమ	లక్ష్మణుఁడా! మఱియు, నిమలంబ
లే = నిమలమయిన; ఆదిత్యే = సూ	గుసూర్యమండలంబునడుమ, నల్లనికళం
ర్యునియందు; నీలం = నల్లని; లక్ష్మ = చి	కంబుగాన్పించుచున్నది.
హ్నము; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది.	అని, తాత్పర్యము.

రజసా మహతాచాపి నక్షత్రాణి హతానిచ

యుగాంతమివ లోకానాం పశ్య శంసంతి లక్ష్మణ. ౧౦

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడా! నక్ష	యునై ; లోకానాం = లోకములయొ
త్రాణిచాపి = నక్షత్రములును; మహ	క్క; యుగాంతం = ప్రలయమును; శం
తా = అధికమయిన; రజసా = మాలిన్య	సంతీవ = చెప్పుచున్నట్లున్నవి. పశ్య =
ముచేత; హతానిచ = కొట్టఁబడినవి	చూడుము.

లక్ష్మణుడా! నక్షత్రంబులును, మి నట్లుసూచించుచున్నవి, చూడుము.
కిరీలియుమలిసంబులయి, కాంతిహీనం అని, తాత్పర్యము.
బులయి, లోకంబులకుఁబ్రళయముగల్గు

కాకా శ్శేషాస్తథాగృధ్రా నీచైః పరిపతంతిచ
శివా శ్చౌష్యశివా న్నాదా న్నదంతి సుమహా భయాన్. ౧౦

టీక॥ కాకాః = కాకులును; శ్శే యిన; నాదాన్ = ధ్వనులును; నదంతి =
నాః = డేగలును; తథా = అట్లు; గృ ధ్వనించుచున్నవి, చేయుచున్నవనట.
ధ్రాః = గద్దలును; నీచైః = నీచపక్షులచే కాకులును డేగలును గద్దలును మున్న
త; పరిపతంతిచ = పడుచున్నవియు. శి గుబలవంతంబులగు పక్షులు, దుర్బలప
వా శ్చౌషి = నక్కలును; సుమహాభ ళ్నులచేఁగూలుచున్నవి; నక్కలు, భ
యాన్ = మికిరీలియునధికమయినభయ యంకరంబులగు నమంగళధ్వనులం గా
ముగల; అశివాన్ = అమంగళకరముల వింపుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తైలై శ్శూలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ విస్ఫుప్తైః కపిరాక్షసైః
భవిష్యత్యా వృతా ధూమి మాంసశోణితకడమా. ౧౧

టీక॥ ధూమిః = ధూమి; కపిరాక్ష లదు.
సైః = వానరులచేతను రాక్షసులచేతను; ధూమియంతయు, వానర రాక్షసు
విస్ఫుప్తైః = ప్రయోగింపఁబడిన; తై లాంఛారులపయింబ్రయోగించుకొను
లైః = పర్వతములచేతను; శూలైశ్చ = పర్వతంబులచేతను శూలఖడ్గాద్యాయు
శూలములచేతను; ఖడ్గైశ్చ = కత్తులచే ధంబులచేతనుంగప్పఁబడి, రక్తమాంస
తను; ఆవృతా = కప్పఁబడినదైః మాంస పూణ్ణంబు గాఁగలదు.
శోణితకడమా = మాంసమును నెత్తు అని, తాత్పర్యము.
రునుబురదగాఁగలది; భవిష్యతి = కాఁగ

క్షీప్ర మదైశ్చ దుర్ధమాం వురీం రావణపాలితామ్

అభియామ జవేనై వ సర్వతో హరిభి ర్వృతాః. ౧౩

<p>టిక॥క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అదై యభియామ=పోవుదము. వ=ఇప్పుడె; సర్వతః=అంతటను; హరి భిః=వానరులచేత; వృతాః = పరివే ప్తిపఁబడినవారలమయి ; జవేనైవ= వేగముచేతనై; దుర్దాపాఁ = ఎచి రింపఁనలవిగానిదియు ; రాజణపాలి తాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినది యునగు; పురీం= లంకాపురినిగూర్చి;</p>	<p>మనమింక జాగు సేయరాదు; ఇప్పు డె, శీఘ్రమున, వానరులనందఱుఁగూడి, నేగంబున, దుర్దాపాఁబగు రావణుని లంకాపురికింబోవుదము. అని, రాముం డు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యేవ ముక్త్యా ధర్మాత్తా ధన్వీ సంగ్రామహర్షణః
 ప్రతస్థే పురతో రామో లంకా మభిముఖో విభుః. ౧౪

<p>టిక॥ధర్మాత్తా=ధర్మస్వభావుండు ను; ధన్వీ=మంచిధనుస్సుగలవాఁడును; సంగ్రామహర్షణః= యుద్ధమునందు సంతోషముగలవాఁడును; విభుః=సమ ధుఁండునగు; రామః=రాముండు; ఇ తి=అని; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి ; లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభిముఖః = ఎదురుముగముగలవాఁడై; పురతః =</p>	<p>ముందుగా; ప్రతస్థే=పోయెను. ధర్మాత్తుండును యుద్ధప్రియుం డును సమధుఁండునగురాముండు, ల క్ష్మణునితోనీ ప్రకారమునంజెప్పి, ధనుర్ధ రుండై, లంకాభిముఖుండై, వానరసై న్యుంబలకుముందటంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స విభీషణసుగ్రీవా స్తత స్తే వానరహర్షణః
 ప్రతస్థిరే వినదాంతో నిశ్చితా ద్విషతాం వధే. ౧౫

<p>టిక॥తతః= అటుపిమ్మట; సవిభీష ణసుగ్రీవాః= విభీషణునితోనుసుగ్రీవుని</p>	<p>తోనుం గూడిన; తే = ఆ; వానరహర్ష ణః=వానరశ్రేష్ఠులు; ద్విషతాం = శ</p>
--	---

త్రువులయొక్క;వధే = చంపుటయిం
దు; నిశ్చితాః=నిశ్చయముగలవారలై;
వినదాంతః=అటచుచు; ప్రతస్థిరే=పో
యిరి.

అంత,విభీషణుండును, సుగ్రీవుండు

నుమున్నుగా,వానరోత్తమలందఱు,శ
త్రువధంబువిషయమయి, నిశ్చితహృద
యలయి, సింహనాదంబులు సేయు
చుం,బోయిరి.అని,తాత్పర్యము.

రాఘవస్య ప్రియాధాతు ధృతానాం వీర్య శాలినామ్
హరీణాం కమచేష్టాభి సుతోష రఘువుంగవః. ౧౬

టిక||రఘువుంగవః = రాముండు; సుతోష=సంతోషించెను.

ధృతానాం= ధైర్యవంతులను;వీర్యశా
లినాం= పరాక్రమముచేఁబ్రకాశించు
వారలునగు; హరీణాం=వానరులయొ
క్క; రాఘవస్య=రామునియొక్క; ప్రి
యాధాతు= సంతోషనిమిత్తమై;
కృతాభిః(అధ్యాహృతము)= చేయఁబ
డిన,కమచేష్టాభిః=కార్యచేష్టలచేత;

రామునకు సంతోషంబు గలుగవల
యునని, ధైర్యవంతులనుబరాక్రమవం
తులునగువానరులుచేయునట్టి, తోఁక
లువిసగుట మొదలగుసత్సహచేష్టలం
బూచి, రాముండు,సంతోషించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.

ఇది,సప్తపాదము.

ఇది, పరమాధికచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రయోవింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

అని

చ తు ర్వింశతసగ్ ప్రారంభః.

సా వీరసమితి రాజ్ఞా విరరాజ వ్యవస్థితా

శశినా శుభనక్షత్రా పౌణ్యమాసీవ శారదీ. ౧

టీక॥ రాజ్ఞా=రామునిచేత; వ్యవస్థితా=అధిష్ఠింపఁబడిన; సా=ఆ; వీరసమితి=వీరసమూహము; శశినా=చంద్రునిచేత; వ్యవస్థితా(అధ్యావృతము)=అధిష్ఠింపఁబడిన; శుభనక్షత్రా=మంగళకరమగు నక్షత్రముగల; శారదీ=శరదృతువునందలి; పౌణ్యమాసీవ=	పౌణ్యమాసీవలె; రరాజ = ప్రకాశించెను. రామాధిష్ఠితంబయినయావానరవీరసేన, చంద్రునితోనొప్పుచున్న శుభనక్షత్రసహితంబగు శారదపౌణ్యమాసియుంబోలె, నంతయుంబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ప్రచచాలచ వేగేన త్రస్తాచైవ వసుంధరా

పీడ్యమానా బలౌఘేన తేన సాగరవర్చసా. ౨

టీక॥ వసుంధరాచ= భూమియు; సాగరవర్చసా= సముద్రముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; తేన=ఆ; బలౌఘేన=సేనాసమూహముచేత; పీడ్యమానా=పీడింపఁబడుచున్నదై; త్రస్తాచైవ=త్రమపడినదియనై; వేగేన=	వేగముచేత; ప్రచచాల=చలించెను. సముద్రముంబోలె నపరిచ్ఛిన్నమయినయావానర సైన్యముచేఁ బీడింపఁబడి, భూమి, గడగడవడంకినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తత శ్శుశ్రువు రాక్రోశం లంకాయాం కాననౌకసః

భేరీమృదంగసంఘుష్టం తుములం రోమహర్షణమ్. ౩

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; కాననౌ
కసః=వానరులు; లంకాయాం=లంక
యందు; తుములం= దొమ్మియైన
దియు; రోమహర్షణం= వెండుక
లగగుపాటునొందునట్లు చేయునది
యును; భేరీమృదంగసంఘుప్తం= భ
రులయొక్కయుమృదంగములయొక్క
యు ధ్వనిని; ఆక్రోశం=సైనికుల య

అవును; శుశ్రువుః=వినిరి.
అంత, సేనానివేశంబయినపిమ్మట,
వానరులకు, లంకలోనుండి, గగుర్పా
టునొందించునదియుఁ దుములంబునగు
భేరీమృదంగంబులధ్వనియు, సైనికుల
యాక్రోశంబును, పిన్పచ్చినవి.
అని, తాత్పర్యము.

బభూవు స్తేన ఘోషేణ సంహృష్టా హరియూధపాః

మృణమృణా తౌ స్తం ఘోషం వినేదు ర్హోషవత్తరమ్. ౪

టీక॥ హరియూధపాః= వానరశ్రే
ష్ఠులు; తేన=ఆ; ఘోషేణ=ధ్వనిచే
త; సంహృష్టాః= సంతసించినవారలు;
బభూవుః=అయిరి. తం=ఆ ; ఘో
షం=ధ్వనిని; అమృణమృణాః=పీర్వ
నివారలై; ఘోషవత్తరం= అధికమ
యినధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినేదుః= అ

అచిరి.
వానరశ్రేష్ఠులు, లంకయందలి ధ్వ
నినివినిసంతోషులయిరి; మఱియు, నా
ధ్వనినిసహింపఁజాలక , యంతకన్న
నెచ్చుధ్వనిగలుగునట్లుగా సింహనాదం
బులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్తు స్థవంగానాం శుశ్రువుశ్చపి గజ్జితమ్

నదకతామివ దృప్తానాం మేఘానా మంబరే స్వనమ్. ౫

టీక॥ రాక్షసాస్తు= రాక్షసులును; దృ
ప్తానాం=గర్వించినవారలును; నర్త
తాం=అటుచున్నవారలునగు; స్థవం
గానాం= వానరులయొక్క ; అంబ

రే=అకాశమునందు; మేఘానాం=మే
ఘములయొక్క; స్వనమివ (స్థితం) =
ధ్వనివలెనున్న; గజ్జితంచాపి= సింహ
నాదమును; శుశ్రువుః=వినిరి.

రాక్షసులు, గర్వంబున మేఘంబులు లసింహనాదంబులను వినిరి.
లుంబోతగజిండుచున్న యావానరవీ అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి లంకాం చిత్రధ్వజపతాకినీమ్
జగామ మనసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౬

టీక॥ దాశరథిః = రాముఁడు; చిత్రః = చిత్రః; సీతాం = సీతాదేవిని; జగామ =
త్రధ్వజపతాకినీం = నానావిధములయి పొందెను.
నచిహ్నాయుక్తములగుధ్వజములును వ రాముండు, నానావిధంబులగుధ్వ
జపతాకలచేనొప్పుచున్న లంకాపురిం
ట్టణమును; దృష్ట్వా = చూచి; దూయ జూచి, మనంబున, మిక్కిలియుదుఃఖ
మానేన = దుఃఖించుచున్న; చేతసా = తుండై, సీతాదేవిందలంచుకొనెను.
మనస్సుతో; యుక్తః (అధ్యాత్మత అని, తాత్పర్యము.
ము) = కూడినవాడై; మనసా = మనసు

అత్ర సా మృగశాబాఙీ రావణే నోపరుద్యతే
అభిధూతా గ్రహేణీవ రోహితాంగేన రోహిణీ. ౭

టీక॥ అత్ర = ఈలంకాపురియందు; ఈలంకాపట్టణమునందె, జింకపిల్ల
మృగశాబాఙీ = జింకపిల్లయొక్క కం కుంబోలె సుందరచపలనయనంబులుగ
క్షవంటికండ్లుగల; సా = ఆసీత; రోహి లయాసీతాదేవి, దుష్టగ్రహంబగునం
తాంగేన = అంగారకుండను; గ్రహే గారకునిచేరోహిణియుంబోలె, రావ
ణ = దుష్టగ్రహముచేత; అభిధూతా = ణునిచే నిరోధింపబడుచున్నది. అని,
ఆక్రమింపబడిన; రోహిణీవ = రోహి రాముండు, మనంబునందలంచుకొనెను.
ణివలె; రావణేన = రావణునిచేత; ఉ అని, తాత్పర్యము.
పరుద్యతే = అడ్డగింపబడుచున్నది.

దీఘా ముష్టంచ నిశ్శ్వస్య సమద్వీత్యవ లక్షణమ్

ఉవాచ వచనం వీర స్తత్కాలహిత మాత్మనః. ౮

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియగు రాముండు; దీఘం = నిడుపుగాను; ఉష్ణంచ = వేడిగాను; నిశ్శ్వస్య = నిట్టూర్పువిడిచి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; సముద్వీత్యచ = చూచియు; ఆత్మనః = తనకు; తత్కాలహితం = ఆకాలమునందుయోగ్యమయిన; వచనం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

పరాక్రమవంతుండగు రాముండు, యుద్ధయాత్రా సమయంబునఁ బ్రియురాలిందలంచుకొనిదుఃఖించుటయునుచితంబని, యాతలంపునువిడిచి, వేడినిట్టూర్పులునిగుడించి, లక్ష్మణునిఁజూచి, తత్కాలహితంబగువాక్యంబున, నిట్లునెఱపెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆలిఖంతీమి వాకాశ ముద్ధితాం పశ్య లక్ష్మణ
మనసేవ కృతాం లంకాం నగాగ్రే విశ్వకర్మణా. ౯

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆలిఖంతీమివ (స్థితాం) = స్పృశించుచున్నట్లున్నదియు; ఉద్ధితాం = ఉన్నతమయినదియు; నగాగ్రే = పర్వతశిఖరమునందు; విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత; మనసేవ = మనసుచేతవలె; కృతాం = నిమిషంపఁబడినదియునగు; లంకాం = లంకా

పట్టణమును; పశ్య = చూడము. లక్ష్మణుడా! ఆకాశంబునుస్పృశించుచున్నట్లుత్యగ్నతంబును విశ్వకర్మచేతనతిచమత్కారంబునఁ ద్రికూటపర్వతశిఖరంబునందు నిమిషంపఁబడినదియునగు లంకాపురింజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

విమానై ర్బహుభి ర్లంకా సంకీర్ణా భువి రాజతే
విష్టోః పద మివాకాశం ఛాదితం పాండరై ఘ్ననైః. ౧౦

టీక॥ బహుభిః = పెక్కులయిన; విచేతః = సంకీర్ణా = వ్యాపింపఁబడిన; మానైః = విమానాకారగృహముల లంకా = లంకాపురి; భువి = భూమి

యందు; పాండరైః = తెల్లని; ఘనైః =
మేఘములచేత; ఛాదితం = కప్పబడి
న; విష్ణోః = సూర్యునియొక్క; ప
దం = స్థానమయిన; ఆకాశమివ = ఆ
కాశమువలె; రాజతే = ప్రకాశించుచు
న్నది.

ఈలంకాపురి, పెక్కు-విమానంబు
లచేనావృతయ్యి, తెల్లనిమేఘంబుల
తోఁగూడిన యాకాశంబుపగిదిం, బ్ర
కాశించుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

పుష్పితై శ్శోభితా లంకా వనైశ్చైత్రరథోపమైః

నానాపతంగసంఘష్టైః ఫలపుష్పేషు శ్శుభైః. ౧౧

టీక॥ లంకా = లంకాపురి; శుభైః =
సుందరములును; ఫలపుష్పేషు = ఫ
లములచేతనుబూలచేతను పొందఁబడి
నవియు; నానాపతంగసంఘష్టైః =
నానావిధములగు పక్షులచే ధ్వనిగలవి
యు; పుష్పితైః = పూచినవియు; చైత్ర
రథోపమైః = చైత్రరథముతోఁబోల్కొగ
లవియునగు; వనైః = వనములచేత; శో

భితా = ప్రకాశించుచున్నది.

ఈలంకాపురి , మధురంబుగాఁ
గూయునానావిధపక్షులతోఁ గూడినవి
యు, ఫలపుష్పసంపూర్ణంబునగు చై
త్రరథంబువంటి సుందర వనంబులచే
నెంతయునొప్పుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మత్తవిహంగాని ప్రవీనభృమరాణివ

కోకిలాకులవండాని దోధవీతి శివోనిలః. ౧౨

టీక॥ శివః = మంగళకరంబగు; అని
లః = వాయువు ; మత్తవిహంగాని =
మదించినపక్షులుగలవియు; ప్రవీనభృ
మరాణివ = అదంగినతుమ్మెదలు గలవి
యు; కోకిలాకులవండాని = కోయిల
లచేసిండినపుష్పసమూహములు గలవి

యునగు; వనాని (అధ్యాహృతము) = వ
నంబులను; దోధవీతి = చలింపఁజేయు
చున్నది. పశ్య = చూడుము.

ఫలరసానై, దనంబున మదించినప
క్షులుగలవియు మధుపానంబునమత్తం
బులయినిశ్చలంబులయినతుమ్మెదలుగల

వియుఁ, బల్లవచర్వణౌస క్తంబులగుకోకి చూడుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని
లంబులతోఁగూడినవియునగువనంబులు, తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మందమారుతంబుచేఁ గదలుచున్నవి ;

ఇతి దాశరథీ రామో లక్ష్మణం సమభాషత

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; దాశరథిః= దశర థునికొడుకైన; రామః=రాముఁడు; ల డగురాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
క్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచి; సమభాష త=చెప్పెను.
ఈప్రకారంబున, దశరథకుమారుం అని, తాత్పర్యము.

బలం చ త ద్వై విభజన్ శాస్త్రదృష్టేన కమణా. ౧౩
శశాస

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ డై; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.
రాముండు; శాస్త్రదృష్టేన= నీతిశా రాముండు, నీతిశాస్త్రపద్ధతిని, సై
స్త్రమునందుఁబూజించెడిన; కమణా= న్యంబునంతయు , పూహముగాఁచి
సయోగముచేత; తత్-ఆ("వై" అ ర్చుటకై, వానరవీరులకిట్లనియజ్ఞాపిం
నునదిపాదపూరణార్థము); బలం = చెను. అని, తాత్పర్యము.
సైన్యమును; విభజన్= విభజించువాఁ

కపిసేనాయా బల మాదాయ వీర్యవాన్
అంగద స్సహనీలేన తిష్ఠే దురసి దుజయః. ౧౪

టీక॥ దుజయః = జయింపనలవి కొని; కపిసేనాయాః=వానరసేనయొ
గానట్టి; వీర్యవాన్ = అధికమయినప క్క; ఉరసి = తొమ్మునందు; తి
రాక్రమముగల; అంగదః = అంగదు ష్టే=ఉండునుగాక.
డు; నీలేనసహ=నీలునితోఁగూడ; బ శత్రువులకుదుజయిండును , మ
లం=తనసైన్యమును; ఆదాయ=తీసి హాపరాక్రమశాలియునగునంగదుండు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

నీలుంగూడి, తన సేనందీసికొని, వానర | అని, తాత్పర్యము-
సేనవక్షిస్తే నలముననుండునుగాక.

తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా వానరౌఘసమావృతః
ఆశ్రిత్య దక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరక్షభః. ౧౫

టీక||వానరక్షభః=వానరశ్రేష్ఠుం | ను; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; తిష్ఠే=
డగు; ఋషభః= ఋషభుండు ; వాన | ఉండుం గాక.
రౌఘసమావృతః= వానరసమూహ | వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు, తన
ముచేబరివేష్టించబడినవాడై; వాన | వానరసమూహముంగూడి, వానరసే
రవాహిన్యాః=వానర సేనయొక్క; ద | నాదక్షిణపాశ్చ్యంబునం గాచియుం
క్షిణం=కుడిదైన; పాశ్చ్యం=ప్రక్క | ఁం గాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుర్ధక్షా స్తరస్త్వీ గంధమాదనః
తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా సవ్యం పార్శ్వం సమాశ్రితః. ౧౬

టీక||గంధహస్తీవ= మదపుటేనుం | శ్రయించినవాడై; తిష్ఠే= ఉండుం
గువలె; దుర్ధక్షాః= ఎదిరింపనలవి | గాక.
గానివాడును; తరస్త్వీ= బలవంతు | మదపుటేనుంగుం బోలె దుర్ధక్ష
డునగు; గంధమాదనః= గంధమాద | ఘండు బలవంతుండునగు గంధమా
నుండు; వానరవాహిన్యాః= వానర | దనుండు, తన సేనంగూడి, వానరసే
సేనయొక్క; సవ్యం=ఎడమదైన; పా | నాసవ్యపార్శ్వంబుననుండుం గాక.
శ్చ్యం=ప్రక్కను; సమాశ్రితః= ఆ | అని, తాత్పర్యము.

మూర్ధ్ని స్థాస్యా మ్యహం యుక్తో లక్ష్మణేన సమన్వితః

టీక||అహం=నేను; యుక్తః= సా | తో; సమన్వితః = కూడినవాడనై;
వధానుండనై; లక్ష్మణేన= లక్ష్మణుని | మూర్ధ్ని=తలయందు; స్థాస్యామి =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

పా ౨

స ౨౪

ఉండెదను.

నేనునులత్తుణుండును సావధాను

లమయి, శిరస్సుననుండెదము.

అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్య సుషేణశ్య వేగదర్శి చ వానరః. ౧౭

ఋతుముఖ్యా మహాత్మానః కుక్షిం రక్షంతు తే త్రయః

టీక||జాంబవాంశ్య=జాంబవంతుం
డును; సుషేణశ్య= సుషేణుండును;
వేగదర్శి=వేగదర్శియును; వానరశ్య =
వానరుండును; మహాత్మానః= అధిక
మయినబలముగల; ఋతుముఖ్యాః =
భల్లుకశ్రేష్ఠులగు; తే=ఆ; త్రయః=
మువ్వురును; కుక్షిం=కడుపును; రక్షం

తు=రక్షింతురుగాక.

జాంబవంతుండును సుషేణుండు
ను వేగదర్శియు మహాబలకాలులగు భ
ల్లుకశ్రేష్ఠలీమవురును, వానరసేనా
కుక్షిస్థానమును రక్షింతురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

జఘనం కపిసేనాయాః కపిరాజో౨ భిరక్షతు. ౧౮

పశ్చార్ధం మివ లోకస్య ప్రచేతా స్తేజసా వృతః

టీక|| కపిరాజః= వానరరాజుండ
గుసుగ్రీవుండు; కపిసేనాయాః= వాన
రసేనయొక్క; జఘనం= వెనుకటిభా
గమును; లోకస్య=లోకముయొక్క; ప
శ్చార్ధం=పశ్చిమదిక్కును; స్తేజసా=
కాంతితేజ; వృతః=చుట్టబడిన; ప్రచే
తాభవ=వరుణుండువలె; అభిరక్షతు=

రక్షించుచుగాక.

తేజోజాలంబుచేనావృతుండగు, వరు
ణుండుపశ్చిమదిక్కును బాలించునట్లు,
వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, వానర
సేనాపుచ్చభాగంబురక్షించుచుగాక. అ
ని, రాముండు, వానరవీరులకాజ్ఞాపిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తమహావ్యూహా మహావానరరక్షితా. ౧౯

అనీకినీ సా విబధౌ యథాద్యౌ స్సాభిసంజ్ఞవా

టీక॥ సువిభ క్తమహావ్యూహ-చకర- గానేర్పఱుపఁబడిన గొప్పవ్యూహముగ లదియు; మహావానరరక్షితా = గొ ప్పవానరులచేత రక్షింపఁబడినదియున గు; సా=ఆ; అనీకినీ=వానరసేన; సా భ్రాసంస్థవా=మేఘసంచారముతోఁగూ డిన; ద్యౌర్యధా=ఆకాశమువలె; విబ	భా=ప్రకాశించినది. ఆవానరసేన చకరగా గారుడ వ్యూహంబునవిభ క్తంబయివానరవీరా భిరక్షితంబయి మేఘంబులతోఁగూడిన యాకాశంబుపగిదింబ్రకాశించుచుండిన ది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ప్రగృహ్య గిరిశృంగాణి మహత శ్చ మహీరుహాః. ౨౦
ఆసేదు ర్వాన గా లంకాం విమదణ్యుషవో రణే

టీక॥ వానరాః=వానరులు; గిరిశృం గాణి = పర్వతశిఖరములను ; మహ తః=గొప్పవగు; మహీరుహశ్చ=వృ క్షములను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; ర ణే=యుద్ధమునందు ; విమదణ్యుష వః= మదింపనిచ్చించినవారలై; లం	కాం=లంకాపురిని; ఆసేదుః=పొందిరి. వానరులు, పర్వత శిఖరంబులను గొప్పగొప్ప వృక్షంబులను దీసికొని, యుద్ధంబునరాక్షసుల నందఱు మదిం పంగోరి, లంకాపురికింబోవుటకుఁ బ్ర యత్నపడిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

శిఖరై ర్వికిరామైశాం లంకాం మష్టిభిరేవవా. ౨౧
ఇతి స్త దధిరే సర్వే మనాంసి హరిసత్తమాః

టీక॥ “శిఖరైః=పర్వతశిఖరములచే తఁగాని; మష్టిభిరేవవా=పిడికిళ్లచేతఁ గాని; ఏనాం=ఈ; లంకాం=లంకా పురిని; వికిరామ=మాణము గావిం తము.” ఇతి=అని; హరిసత్తమాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; మ	నాంసి=మనస్సులను; దధిరే=ధరించిరి. “పర్వతశిఖరంబులచేతగాని పిడికిళ్ల చేతగాని లంకాపురి నంతయు, జూ ణంబుగావితము” ఇట్లు, ఆవానరో త్తములందఱుమనంబులనిశ్చయించుకొ నిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౩౮౯

స ౨౪

తతో రామో మహాతేజా స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౨౨

టీక॥ తతో = అటుపిమ్మట; మహాతేజః = అతిశయముగల; రామః = రాముడు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = అని, తాత్పర్యము.	వీత్ = చెప్పెను అటుపిమ్మట, మహాతేజుడగు రాముండు, సుగ్రీవుంజూచి, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సువిభక్తాని సైన్యాని శుక ఏష విముచ్యతామ్

టీక॥ సైన్యాని = సైన్యములు; సువిభక్తాని = చక్క-చక్కనివిభజనగలవి; షుకః = ఈ; శుకః = శుకండు; విముచ్యతామ్ = విముక్తులగుటకు; తాం = విడువబడుటకై.	రంజనబద్ధిచేయఁబడినదిగా! ఇంక నీ శుకునివిడిపించుము. అని, రాముండు సుగ్రీవునితో చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సైన్యంబుల సంతయు పూర్వకా

రామస్య వచనం శ్రుత్వా వాసరేంద్రో మహాబలిః. ౨౩
మోచయామాస తం దూతం శుకం రామస్య శాసనాత్

టీక॥ మహాబలిః = అధిష్ఠాని బలముగల; వాసరేంద్రః = వాసరరాజుడగు సుగ్రీవుండు; రామస్య = రామునియొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; రామస్య = రామునియొక్క; శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన; తం = ఆ; దూతం = దూతయైన శుకుని; మోచయామాస = విడిపించెను.	మహాబలశాలియువానిని రాజుండు సుగ్రీవుండు, రామునిమాటను విని, రామునిజ్ఞుడనై, రావణదూతయగు శుకునివిడిపించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

మోచితో రామవాక్యేన వానరై శ్చాభిషీడితః. ౨౪
శుకః పరమసంత్రస్తో రక్షోధిప ముపాగమత్

టిక వానరైః=వానరులచేత; అ	రావణుని; ఉపాగమత్ - పొందెను.
భిషిడితశ్చ=చక్క-ఁగాఁ బీడింపఁబడిన	అట్లువానరులచే నానావిధంబులం
వాఁడును; పరమత్రస్తః=మిక్కిలియు	బీడింపఁబడి పరమభయంబునొందియు
భయపడినవాఁడును; రామవాక్యేన=	న్నశుకుండు, రామవాక్యంబునవిడుద
రామునిమాటచేత; మోచితః = విడు	లనొందినంతనె నిమిషంబైన నచ్చటని
వఁబడినవాఁడునగు; శుకః = శుకు	లువక, రాక్షసరాజుండగు రావణు
డు; రక్షోధిపం = రాక్షసరాజుండగు	నొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణః ప్రహసన్నేవ శుకం వాక్య మభాషత. ౨౫

టిక రావణః=రావణుండు; ప్రహ	చెప్పెను.
సన్నేవ=నవ్వుచునే; శుకం= శుకు	రావణుండు, శుకుంటాచి, నవ్వు
గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అభాషత=	చు, నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కి మిమా తే సితా పతౌ లూనపక్షశ్చ దృశ్యసే

కచ్చి న్నా నేకచిత్తానాం తేషాం త్వం వశమాగతః. ౨౬

టిక ఇమా=ఈ; తే=నీయొక్క; ప	పొందలేదుగదా?
తౌ=తొక్క-లు; సితాకిం=కట్టఁబడినవా	నీతొక్క-లుబంధింపఁ బడినవాయే
యేమి? లూనపక్షశ్చ=ఛేదించఁబడినతొ	మి? ఛేదించఁబడినట్లు గాన్పించుచున్న
క్క-లుగలవాండవుగాను; దృశ్యసే=	వి; నీవుచపలచిత్తులగునావానరులవ
చూడఁబడుచున్నావు. త్వం=నీవు; అ	శంబునంజిక్కలేదుగదా? అని, రావ
నేకచిత్తానాం=చపలమయిన మనస్సు	ణుండు. శుకునితోఁజెప్పెను.
గల; తేషాం=ఆవానరులయొక్క;	అని, తాత్పర్యము.
వశం=అధీనతను; నాగతః కచ్చిత్=	

తత స్స భయసంవిగ్న స్తథా రాజ్ఞాభిచోదితః

వచనం ప్రత్యువాచే దం రాక్షసాధిప ముత్తమమ్. ౨౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=అశుకుండు; తథా=అట్లు; రాక్షా=రాక్షసరాజుండగురావణునిచేత; అభిచోదితః=ప్రేరింపఁబడినవాడై; భయసంవిగ్నః=భయముచేసంభ్రమమునొందినవాడై; రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడైన రావణునిగూర్చి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన ; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

అంత, నాశుకుండు, అట్లు, రాక్షసరాజుండగురావణునిచే నడుగఁబడినవాడై, భయంబుచేదొట్టుపడుచు, రావణంజూచి, యుత్తమంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యోత్తరే తీరే బ్రువంతే వచనం తథా

యథాసందేశ మక్లిప్తం సాంత్వయన్ శ్లక్ష్యమా గిరా. ౨౮

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = అట్లు; తే=నీయొక్క; వచనం=మాటనేను; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; ను; అబ్రువం=చెప్పితిని.

ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరే=నేను, ఇచ్చటనుండి, సముద్రోత్తరతీరంబునకుఁబోయి, యచ్చట, సుగ్రీవునింగిరా=మాటచేత; సాంత్వయన్=అజూచి, మృదుమధురవచనంబుల ననుననునింపుచు; యథాసందేశం=నీవుచెప్పిపంపినమాటనతిక్రమింపక ; అక్లిప్తం=దుఃఖకరముగానట్లుగా; తథా=ప్రతిని. అని, తాత్పర్యము.

క్రుద్ధైస్తైరహ మత్పత్య దృష్టమాత్రైః శ్లవంగమైః

గృహీతోస్త్వపిచారభ్యో హంతుం లోవుంచ ముష్టిభిః. ౨౯

టీక॥ అహం=నేను; దృష్టమాత్రైః=త్య=ఎగిరి; గృహీతః=పట్టుకొనఁబడినచూచుటమాత్రమే గలవారలును; క్రుద్ధైః=కోపించినవారలునగు; త్రైః=యు; ముష్టిభిః=పిడికిళ్లచేత; హంతుం=ఆ; శ్లవంగమైః=వానరులచేత; ఉత్పకొట్టుటకును; లోవుంచ=నశింపఁజే

యుటకును; ఆరంభః = ఆరంభింపఁబడినాను.

ఆవానరులు, నన్నుఁబూచినంత నె, ప

రమకుపిశులై, ఆకాశంబునకుద్గమించి, నన్నుఁబట్టుకొని, పిడికిళ్లంగొట్టివధింప నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నైవ సంభాషితం శక్యా స్సంప్రశ్నో త్ర నవిద్యతే
ప్రకృత్యా కోపనా స్తీక్షా వానరా రాక్షసాధిప. ౩౦

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రాక్షసుఁడా! ఏలే (అధ్యాత్మశక్తి) = ఈవానరులు; సంభాషితం = మాటలాడుటకు; నైవ శక్యాః = అలవికానేకారు. అత్ర = వీరలయందు; సంప్రశ్నః = ప్రశ్నము; నవిద్యతే = లేదు. వానరాః = వానరులు; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; కోపనాః = కోప

ముగలవారలు; తీక్ష్ణాః = క్రూరులు. రాక్షసేశ్వరుండవగు రాక్షసుఁడా! ఆవానరులతో మాటలాడుటకవకాశ మేలేదు; అడుగుటకుఁగూడనలవిగాదు; ఇంకవారలవలనఁ బ్రత్యుత్తరమునొందుటెట్లు? వానరులు, స్వభావంబుననెవరమకోపనులు; అతిక్రూరులు. అని, తాత్పర్యము.

స చ హంతా విరాధస్య కబంధస్య ఖరస్యచ
సుగ్రీవసహితో రామ స్సీతాయాః పద మాగతః. ౩౧

టీక॥ విరాధస్య = విరాధునియొక్కయు; కబంధస్య = కబంధునియొక్కయు; ఖరస్యచ = ఖరునియొక్కయు; హంతా = వధించినవాఁడయిన; సః = ఆ; రామశ్చ = రాముండును; సుగ్రీవసహితః = సుగ్రీవునితోఁ గూడినవాఁడై; సీతాయాః = సీతయొక్క; పదం = స్థా

నమును; ఆగతః = పొందినాఁడు. విరాధునిఁగబంధునిఖరుని, వధించి నట్టి మహా పరాక్రమశాలి యగురామండు, సుగ్రీవ సహితుడై, సీతాదేవియునికి పట్టయినలంకా ద్వీపంబునకువచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స కృత్యా సాగరే సేతుం తీర్త్వాచ లవణో దధిమ్
ఏష రక్షాంసి నిధూయ ధన్వి తివృతి రాఘవః. ౩౨

టీక॥ సః=అట్టి; ఏవః=ఈ; ధన్వః=	తృణీకరించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాడు.
మంచిధనుస్సుగల; రాఘవః = రాముఁ	అట్టిధనుధృతుండగు, రాముండు,
డు; సాగరే = సముద్రమునందు; సే	సముద్రంబున సేతువునిమించి, సము
తుం=సేతువును; లవణోదధిం=ఉప్పున	ద్రంబుదాటి, రాక్షసులందృణీకరించి,
ముద్రమును; తీర్త్వాచ=దాటియు;	లంకాద్వారంబున, నున్నాడు.
రక్షాంసి=రాక్షసులను; నిధూయ=	అని, తాత్పర్యము.

ఋక్షవానరసంఘానా మనీకాని సహస్రశః

గిరిమేఘనికాశానాం ఛాదయంతి వసుంధరామ్, ౩౩

టీక॥ గిరిమేఘనికాశానాం= పర్వ	గా; వసుంధరాం=వసుంధరను; ఛాద
తంబులతోను మేఘంబులతోను సమాన	యంతి=ఆవరించుచున్నవి.
ములగు; ఋక్షవానరసంఘానాం = ఎ	పర్వతాకారులును మేఘాకారులు
లుంగు గొడ్డులయొక్కయు వానరుల	నగుఋక్షవానరులసేనలు, వేనవేలు
యొక్కయు సమాహములయొక్క; అ	గా, భూమిసంతయునావరించియున్న
నీకాని=సేనలు; సహస్రశః= వేనవేలు	వి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం బలౌఘస్య వానరేంద్రబలస్యచ

వైతయో ర్విద్యతే సంధి డేవదానవయోరివ. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసుల	సంధిః=సంధి; నవిద్యతే=లేదు.
యొక్క; బలౌఘస్య = సేనాసమా	రాక్షస సైనికులకును వానరసైని
హమునకును; వానరేంద్రబలస్యచ=వా	కులకును, వీరలయిర్వురకును, డేవదాన
నరరాజుండగు సుగ్రీవునిసేనకును; ఏ	వులకుంబోలె, సంతమాత్రము, సంధి
తయోః = వీనికి ; డేవదానవయోరి	కుడురదు.
వ= డేవతలకును దానవులకునువలె;	అని, తాత్పర్యము.

పురాప్రాకార మాయాంతి క్షిప్ర మేకతరం కురు

సీతాం వాన్యై ప్రయచ్ఛశు సుయద్ధంవా ప్రదీయతామ్. ౩౫

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవా లోనొకటిని; కురు=చేయుము.
నరులు; పురా=ముందు; ప్రాకారం= ఇదిగోవానరులు లంకాప్రాకారం
ప్రాకారమును; ఆయాంతి=పొందఁ బులపైకిరాఁబోవుచున్నారు; శీఘ్రిం
గలరు. సీతాంవా=సీతనైనను; అ బునసీతనైనను రామునకొసంగుము;
స్నే=ఈరామునకొఱకు; ఆశు=శీ లేక, చక్కఁగా యుద్ధంబునైనం జే
ఘ్రిముగా; ప్రయచ్ఛ = ఇమ్ము. సు యుము; ఈరెంటిలోనేదేని శీఘ్రింబు
యుద్ధంవా = మంచియుద్ధమునుగాని; నంగావింపుము. అని, శుకుండు, రావ
ప్రదీయతాం=ఇయ్యంబడుఁగాక. షీ ణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రేం=శీఘ్రిముగా; ఏకతరం=రెంటి

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్
రోషసంరక్తనయనో నిదఃపాన్నివ చక్షుషా. ౩౬

టీక॥ రావణః=రావణుడు; శుక దువలెనున్నవాఁడై; వాక్యం=మాట
స్య=శుకునియొక్క; వచనం= మా ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
టను; శ్రుత్వా = విని; రోషసంరక్త రావణుండు, శుకుండుచెప్పినమాట
నయనః= కోపముచేసెట్టనైనకండ్లుగ నువిని, కోపంబునఁగన్నలనెఱ్ఱఁడనం
లవాఁడై; చక్షుషా=కంటిచేత; ని బుగదుర, నిప్పులుగ్రకుచు, నీమా
దఃపాన్నివ (స్థితః)= దహించువాఁ టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరక్ దేవగంధర్వదానవాః
నై వ సీతాం ప్రయచ్ఛామి సర్వలోకభయాదపి. ౩౭

టీ॥ దేవగంధర్వదానవాః=దేవతలును యుద్ధముసేయుదురేని; తదాపి (అ
గంధర్వులును దానవులును; మాంప్రతి- ధ్యాహృతము)=అప్పుడును; సర్వలో
నన్నఁగూచి; యుధ్యేరక్యది= కభయాదపి=సమస్తలోకభయంబువ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౯౫

స ౨౪

లనను; సీతాం=సీతను; నైవప్రియ
చ్చామి=ఇవ్వ నేయివ్వను.
దేవగంధర్వులును దానవును, వీరలం
దలు నాపైకియుద్ధముగావింప వచ్చిన

ను, సమస్తలోకంబులును నన్నభయప
ఱచినను, నేనెంతమాత్రము; సీతనివ్వ
ను. అని, తాత్పర్యము.

కదానామాఽభిధావంతి రాఘవం మామకా శ్వరాః
వసంతే పుష్పితం మత్తా భ్రమరా ఇవ పాదపమ్. ౩౮

టీక॥మామకాః=నావై న; శ్వరాః=
బాణములు; రాఘవం=రాముని; వ
సంతే=వసంతతుళువునందు; పుష్ప
ితం=పూచిన; పాదపం = ప్పము
ను; మత్తాః= మదించిన; భ్రమరా ఇ
వ=తుమ్మెదలువలె; కదానామ=ఎప్పు

డు; అభిధావంతి=పొందును?
వసంతతుళువునందుఁబుష్పితంబగు
వృతంబును మదించినతుమ్మెదలు ము
సరుకొనునట్లు, నాబాణంబులు రాము
నిదేహంబునెప్పుడు పొందులెఱుఁ
అని, తాత్పర్యము.

కదా తూణీశయై దీప్తై గణశః కామకచ్యుతైః
శరై రాదీపయా మ్యేన ముల్కాభిరివ కుంజరమ్. ౩౯

టీక॥కదా= ఎప్పుడు; తూణీశ
యైః=అమ్ములపొదులనున్నవియు; దీ
ప్తైః=ప్రకాశించుచున్నవియు; గణ
శః=సమూహములుగా; కామక
చ్యుతైః=ధనుస్సుననుండి వెడలినవియున
గు; శరైః= బాణములచేత; ఉల్కా
భిః=కొఱవికట్టెలచేత; కుంజరమివ=
వనుంగునువలె; ఆదీపయామి= వెలి

గింపఁగలన?
బహుకాలముగాయుద్ధము లేకుం
డుటచేనమ్ములపొదులందున్న కఱకు
బాణంబులను, వేనవెలుగాఁ బ్రయో
గించి, కొఱవికట్టెలచే ననుంగును బాధిం
చునట్లు, రామునెప్పుడు బాధి పఁగ
లను? అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాస్య బల మాదాగ్యే బలేన మహతా వృతః

జ్యోతిషామివ సర్వేషాం ప్రభా ముద్యోగ దివాకరః. ౪౦

టిక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే ములయొక్క; ప్రభామివ = కాంతినిం
ను; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సై బోలె; ఆదాస్యే=గ్రహించెదను.
న్యముచేత; వృతః= పరివారింపఁబడిన నేను, రాక్షససేనాపరివృతుండనై,
వాఁడనై; అస్య=ఈ రామునియొక్క; ఉదితుండగు సూర్యుండుచంద్రనక్షత్రా
తత్=అట్టి; బలంచ=వానర సేననుగూ దులకాంతింబోఁగొట్టునట్లు, రాముని
డ; ఉద్యోగ = ఉదయించుచున్న; దివాక రి=సూర్యుడు; సర్వేషాం= సమస్త
ములయిన; జ్యోతిషాం=చంద్రనక్షత్ర

సాగరస్యేవ మే వేగో మారుతస్యే వ మే గతిః
నహి దాశరథి ర్వేద తేన మాం యోధు మిచ్ఛతి. ౪౧

టిక॥ మే=నాకు; సాగరస్యేవ= స గూర్చి; యోధుం = యుద్ధముసేయుట
ముద్రమునకుంబోలె; వేగః=వేగము; అ కు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.
స్తీతి(అధ్యాహృతము)= కలదనియు; నాకు, సముద్రమునకుంబోలెవేగం
మే=నాకు; మారుతస్యేవ= వాయువు బును వాయువునకుంబోలె గమనంబు
నకుంబోలె; గతిః=గమనము; అ స్తీతి(అ నుంగలదని, రామునకుఁజెలియదుకా
ధ్యాహృతము)= కలదనియు; దాశర బోలు; అందువలననై, నాతోయుద్ధము
ధిః=రాముఁడు; నవేదహి=ఎఱుంగఁడు సేయఁగోరుచున్నాఁడు.
గదా. తేన=అందుచేత; మాం=నన్ను అని, తాత్పర్యము.

స మే రూణీశయాః బాణాః సవిషానివ పన్నగాః
రామః పశ్యతి సంగ్రామే తేన మాం యోధు మిచ్ఛతి. ౪౨

టిక॥ రామః=రాముఁడు; మే= నా దులందుండునట్టి ; సవిషాః = విష
యొక్క; రూణీశయాః= అమ్ములపొ ముతోఁగూడిన; పన్నగానివ(స్థితాః)=

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౯౭

స ౨౪

సర్పములువలెనున్న; బాణాఁ=బాణములను; సంక్రామే=యుద్ధమునందు; నపశ్యతి=చూడలేదు. తేన=అందుచేత; మాం=నన్నుఁగూర్చి; యోధుం=యుద్ధముసేయుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.

రాముండు, తీక్షణివంబులగుసర్పంబులవలెనాతాణ్డంబులనున్నబాణంబులను యుద్ధంబున నెప్పుడునుబాచినదిలేదు; కావుననే, నాతోయుద్ధంబుసేయవలెననెకోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

న జానాతి పురా వీర్యం మమ యుద్ధే స రాఘవః

టీక॥సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; పురా=మున్ను; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; మమ=నాయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమమును; నజానాతి = ఎఱుంగ

గఁడు. రాముండు, యుద్ధంబున, నాపరాక్రమంబునంగతి నిదివఱ కెఱుంగఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మమ చాపమయీం వీణాం శరకోణ్డేః ప్రణాదితామ్. ౪౩
జ్యాశబ్దతుములాం ఘోరా మాతకభీతమహాస్వనామ్
నారాచతలసన్నాదాం తాం మమాహితవాహినీమ్. ౪౪
అవగాహ్య మహారంగం వాదయిష్యామ్యహం రణే

టీక॥అహం=నేను ; రణే=యుద్ధమునందు; తాం=ఆ; మమ=నాయొక్క; అహితవాహినీం=శత్రుసైన్యమును; మహారంగం=గొప్పరంగస్థలమును; అవగాహ్య=ప్రవేశించి; శరకోణ్డేః=బాణములనువాదకదండముల చేత; ప్రణాదితాం = ధ్వనించునదియు; జ్యాశబ్దతుములాం = అల్లెత్రాటిధ్వనియెత్తుములధ్వని గాఁగలదియు ; ఘో

రాం=భయంకరమయినదియు; ఆతకభీతమహాస్వనాం=దుఃఖితులయొక్కయు భయపడినవారలయొక్కయు ధ్వనులె మహాధ్వనులుగాఁగలదియు; నారాచతలసన్నాదాం= బాణంబుల యొక్కయు అత్రైములయొక్కయు ధ్వనులెగొప్పధ్వనులుగాఁగలదియునగు; మమ=నాయొక్క; చాపమయీం =విల్లుఅనెడు; వీణాం=వీణెను; వాదయిష్యామి=

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

వాయిచెదను.

నేను, యుద్ధంబున, శత్రుసేనంజొచ్చి, బాణకోణంబుల వాయింపడగినదియు, అల్లెత్రాటిధ్వనియు, దుఃఖితులునుభీతులును గావించు రోదనంబు

ను, బాణతలంబులధ్వనియు, మండ్రమధ్యమతారస్వరంబులయినెలంగ, భయంకరంబయి యొప్పుచున్నదియునగు ధనుర్వీణంగైకొని, వాయిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న వాసవేనాపి సహస్ర చక్షుషా

యథాస్తి శక్యో వరుణేన వా స్వయమ్. ౪౫

యమేనవా ధర్మయితం శరాగ్నినా

మహాహవే వై శ్రవణేన వా పునః

టీక॥ సహస్రచక్షుషా = వేయికండ్లుగల; వాసవేనాపి = ఇంద్రునిచేతనను; స్వయం = తానేవచ్చిన; వరుణేనవా = వరుణునిచేతనైవను; యమేనవా = యమునిచేతనైవను; పునః = ఇంకను; వై శ్రవణేనవా = కుబేరునిచేతనైవను; మహాహవే = మహాయుద్ధమునందు; శరాగ్నినా = నిప్పువంటిబాణముచేత; ధర్మయితం = ఎదిరించుటకు; సశక్యోయథా =

అలవిగాకపోతినిగదా!

సహస్రాక్షుండగు దేవేంద్రుండుగాని, సాక్షాద్వరుణుండుగాని, యముండుగాని, కుబేరుండుగాని, నిప్పులవంటి బాణంబులం బ్రయోగించియు, మహాయుద్ధంబున, నాముండఱులువంజాలరైరిగదా! అని, రావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చతుర్వింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అ

పంచవింశతసర్గప్రారంభః.

స బలే సాగరం తీర్ణే రామే దశరథాత్మజే
అమాత్యై రావణ శ్రీమా నబ్రవీ చ్చుకసారణౌ. ౧

టీక|| సబలే=సైన్యముతోఁగూడిన; బ్రవీల్=చెప్పెను.
దశరథాత్మజే=దశరథునికొడుకైన; దశరథకుమారుండగు రాముండు,
రామే=రాముండు; సాగరం=సముద్ర వానరసేనతోఁగూడ, సముద్రంబుదాఁ
మును; తీర్ణే=దాటఁగా; శ్రీమా= టివచ్చుటనువిని, శ్రీమంతుండగు రావ
అధికమయినకాంతిగల; రావణః=రా ణుండు, తనమంతుల శుకసారణులం
వణుండు; అమాత్యై=మంతులగు; శు జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
కసారణౌ=శుకునిసారణునింగూర్చి; అ అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రం సాగరం తీర్ణం దుస్తరం వానరం బలమ్
అధూతపూర్వం రామేణ సాగరే సేతుబంధనమ్. ౨

టీక|| వానరం=వానరసంబంధియగు; ట; కృతం(అధ్యాహృతము)=చేయఁ
బలం=సైన్యము; సమగ్రం=అంత బడినది!
యు; దుస్తరం=దాటఁగూడనట్టి; వానరసైన్యమంతయు, దుస్తరంబగుస
సాగరం=సముద్రమును; తీర్ణం=దా ముద్రమును దాటివచ్చినది! రాముండు
టినది. రామేణ=రామునిచేత; అ సముద్రమునందింతకు మున్నెప్పుడును
అధూతపూర్వం=ఇంతకుమున్నెప్పుడు జూచియు వినియు నెఱుంగని సేతువును
నులేని; సేతుబంధనం=సేతువుగట్టు నిమిఁచినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సాగరే వ్రతబంధంచ నశ్రద్ధధ్యాం కథంచన
అవశ్యంచాపి సంఖ్యేయం తన్నయా వానరం బలమ్. ౩

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = భ్యేయం = ఎటుంగఁదగినది.
 నేను; కథంచన = ఎట్లయినను ; సాగ సముద్రంబున సేతుబంధంబుగా విం
 రె = సముద్రమునందు; సేతుబంధంచ = చినారనునది నాకునమ్మకములేదు; మ
 సేతువుకట్టుటను; నశ్రద్ధధ్యాం = నమ్మ టియు, నాకు , ఆవాసర సైన్యముప్ర
 ను. అపిచ = మఱియు; మయా = కారమంతయుఁజెలియవలయును.
 నాచేత; తత్ = ఆ; వానరం = వానర అని, తాత్పర్యము.

భవంతౌ వానరం సైన్యం ప్రవిశ్యా నుపలక్షితౌ
 పరిమాణంచ వీర్యంచ యేచ ముఖ్యాః స్లవంగమాః. ౪
 మంత్రిణో యేచ రామస్య సుగ్రీవస్యచ సమ్మతాః
 యే పూర్వ మభివతంతే యేచ శూరాః స్లవంగమాః. ౫
 సచ సేతు ర్యథా బద్ధ స్సాగరే సలిలాశయే
 నివేశం యద్యథా తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్. ౬
 రామస్య వ్యవసాయంచ వీర్యం ప్రహరణానిచ
 లక్ష్యణస్యచ వీర్యంచ తత్త్వతో జ్ఞాతు మహాతః. ౭

టీక॥ భవంతౌ = మీరలు; వాన మంతులును; యే = ఎవ్వరో; యే =
 రం = వానరసంబంధియగు ; సైన్యం = ఎవ్వరు; పూర్వం = ముందు; అభివతం =
 సైన్యమును; అనుపలక్షితౌ = చూడఁ తే = ఉండురో; యే = ఏ; స్లవంగమా
 బడనివారలై; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; పరి శ్చ = వానరులును; శూరాః = శూరులొ;
 మాణంచ = కొలఁతను; వీర్యంచ = ప సః = ఆ; సేతుశ్చ = సేతువును; సలిలా
 రాక్రమమును; ముఖ్యాః = శ్రేష్ఠులయి శయే = నీళ్ల యునికిపట్టుయిన; సాగరే =
 న; స్లవంగమాః; వానరులు; యే = ఎవ్వ సముద్రమునందు; యథా = ఎట్లు ; బ
 రో; రామస్య = రామునియొక్కయు; ధం = కట్టఁబడినదో; మహాత్మనాం =
 సుగ్రీవస్యచ = సుగ్రీవునియొక్కయు; మహాబలులగు; తేషాం = ఆ; వానరా
 సమ్మతాః = ఇష్టులయిన; మంత్రిణశ్చ = ణాం = వానరులయొక్క ; నివేశం = నివా

సము; యద్యథా = ఎట్లా; ఏతాని
(అధ్యాహృతము) = వీనిని; రామస్య =
రామునియొక్క; వ్యవసాయంచ = ప్ర
యత్నమును; వీర్యం = పరాక్రమమును;
ప్రహరణానిచ = ఆయుధములను; లక్ష్మ
ణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు; వీర్యం
చ = పరాక్రమమును; తత్త్వతః = యా
థాథ్యక్రముచేత; జ్ఞాతుం = తెలియుట
కు; అహాతః = తగుదురు.

మీరలు, వానరులకుఁ దెలియకుండు
నట్లు రహస్యముగా వానరసైన్యంబుఁ
జొచ్చి, వానరసేనాపరిమాణమును,
వానరులపరాక్రమంబును, అందు, ము

ఖ్యులగువానరులెవ్వరైనదియు, రాము
నిమంత్రులును సుగ్రీవునిమంత్రులునెవ్వ
రైనదియు, వానరసేనయందు యుద్ధం
బునమందు నిలుచు శూరులెవ్వరైనది
యు, అట్టిమహాసముద్రంబున సేతువునె
ట్లుసిమింపచినదియు, మహాబలులగున
వానరులనివేశస్థానములును, రాముని
వ్యవసాయంబును బరాక్రమంబును ఆ
యుధంబులును లక్ష్మణునిపరాక్రమంబు
ను, ఈసంగతులంతయు, యథాథకంబు
గాఁదెలిసికొనిరండు.

అని, తాత్పర్యము.

కశ్య సేనా పతి స్తేషాం వానరాణాం వహాజసామ్

ఏతత్ జ్ఞాత్వా యథా తత్త్వం శీఘ్రం మాగంతు మహాభః.౮

టీక॥ మహాజసాం = అధికమయిన దురు.

పరాక్రమముగల; తేషాం = ఆ; వానరా
ణాం = వానరులకు; సేనాపతిశ్చ = సే
నానాయకుఁడును; కః = ఎవ్వడు? యు
వాం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; ఏ
తత్ = దీనిని; యథాతత్త్వం = య
థాథక్రమనతిక్రమింపక; జ్ఞాత్వా =
ఎఱింగి; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఆగం
తుం = వచ్చుటకు; అహాభః = తగు

మహాపరాక్రమశాలులగు నవ్వాన
రుల సేనాపతియెవ్వఁడు? మీరలు; ఈ
సంగతులన్నియు, యథాథక్రముగాఁ
దెలిసికొని, శీఘ్రంబుననిచ్చటికి రావల
యును. అని, రావణుండు, శుకసా
రణులకుఁ దెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టా రాక్షసా శుకసారణౌ
హరిరూపధరౌ వీరౌ ప్రవిష్టౌ వానరం బలమ్. ౯

టీక॥ వీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; నరసంబంధియగు; బలం = నైశ్యమును;
శుకసారణౌ = శుకసారణులను; రా ప్రవిష్టౌ = పొందిరి.
క్షసౌ = రాక్షసులు; ఇతి = ఇట్లు; ప్రతి పరాక్రమవంతులగునా శుకసార
సమాదిష్టా = ఆజ్ఞాపింపబడినవార ణులు, ఇట్లు రావణునిచేనాజ్ఞాపింపబ
లై; హరిరూపధరౌ = వారనరూప డి, వానరరూపంబుధరించి, వానర
మునుధరించినవారలై; వానరం = వా సేనంజొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త ద్వానరం నైశ్య మచింత్యం రోమహర్షణమ్
సంఖ్యాతుం నాధ్యగచ్ఛేతాం తదా తౌ శుకసారణౌ. ౧౦

టీక॥ తతః = అంత; తదా = అప్పు ణ్ముఖం = లెక్కపెట్టుటకు; నాధ్యగ
డు; తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శుకుండు ఛేతాం = ఎఱుంగరైరి.
నువారణుండును; అచింత్యం = ఎన్నరాని అంత, నప్పడు, ఆశుకసారణులు,
దియును; రోమహర్షణమ్ = వెండుక అచింత్యంబునుబాపరులకుగగుర్పాటు
లగుర్పాటునొందించునదియునగు; గలిగించునదియునగు, నవ్వానరసేనం
తతః = ఆ; వానరం = వానరసంబంధి జూచి, యచ్చెరువునొంది, దానిలెక్క
యైన; నైశ్యం = నైశ్యమును; సం పెట్టంజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము.

సంస్థితం పర్వతాగ్రేషు నిదణరేషు గుహాసుచ
సమద్రస్య చ తీరేషు వనేషూ పవనేషు చ. ౧౧
తరమాణంచ తీరణంచ తర్దుకామంచ సర్వశః
నివిష్టం నివిశచ్ఛైవ భీషునాదం మహాబలమ్. ౧౨
త ద్బలాణవ మక్షోభ్యం దదృశాతే నిశాచరా

టీక॥ నిశాచరా = రాక్షసులగు శుకసారణులు; పర్వతాగ్రేషు = పర్వత

శిఖరములయందును; నిదాశేషు=పగి
లియున్న పర్వతప్రదేశములయందును;
గుహాసుచ=గుహలయందును; సము
ద్రస్య=సముద్రముయొక్క; తీరేషు
చ=తీరప్రదేశములయందును; వనేషు=
వనములయందును; ఉపవనేషుచ= ఉ
ద్యావనవనములయందును; సంస్థితం=
ఉన్నదియు; సర్వశః=అంతటను; తర
మాణంచ=దాటుచున్నదియు; తీ
రాణంచ=దాటినదియు; తర్తుకామం
చ=దాటంగోరినదియు; నివిష్టం=వి
డిసినదియు; నివిశచైవ=విడియుచు
న్నదియు; భీమనాదం=భయంకరధ్వ
నిగలదియు; మహాబలం=అధికమయి
నబలముగలదియు; అక్షోభ్యం=క్షో

భింపనలవిగానిదియునగు; తత్=ఆ; బ
లాణాశం=నేనాసముద్రమును; దదృ
శాతే=చూచిరి.

శుకసారణులు, పర్వతశిఖరంబులం
దునుభిన్నపర్వతప్రదేశంబులందునుగు
హలయందును, సముద్రతీరంబునందు
నువనంబులందును ఉద్యావనంబులం
దును, విడిసియున్నదియు, గొంతభాగ
ముసముద్రంబుదాటియుం, గొంత
దాటుచును, గొంతవిడిసియుం గొంత
విడియుచును, ఇట్లునానాప్రకారంబు
లనున్నదియు, భయంకర ధ్వనిగలది
యు, మహాబలంబును, అక్షోభ్యంబు
నగు, సముద్రంబువంటివారనరసేనం
బూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తౌ దదర్శ మహాతేజాః ప్రచ్ఛన్నా చ విభీషణః. ౧౩

టీక||మహాతేజాః= అధికమయిన
కాంతిగల; విభీషణః= విభీషణుడు;
ప్రచ్ఛన్నా=వానరవేషముచేత గప్పు
బడిన; తౌచ=ఆశుకసారణులనుం గూ
డ; దదర్శ=చూచెను.

ఆశుకసారణులువానరవేషంబుదా
ర్శియెంతప్రచ్ఛన్నులైయుండినను, మ
హాతేజుండగు విభీషణుండువారలం గ
నుంగొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

అచచక్షే థ రామాయ గృహీత్వా శుకసారణౌ

టీక||అథ=అంత; సః (అధ్యాహ్న
తము)=ఆవిభీషణుడు; శుకసారణౌ=

శుకసారణులను; గృహీత్వా=పట్టు
కొని; రామాయ=రామునికొఱకు;

ఆవచక్షే=చెప్పెను.

అంతనవ్వీభీషణుండు, ఆశుకసార

ణులనిద్దఱుంబట్టి రామునకుఁ దెలియఁ జే

సెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యే మా రాక్షసేంద్రస్య మంత్రీణౌ శుకసారణౌ. ౧౪

లంకాయా స్సమనుప్రాప్తౌ చారౌ పరపురంజయ

టిక॥ పరపురంజయ = శత్రువులప వేగులవారలు.

ట్టాంబులనుజయించునట్టి రాముఁడా!

ఇమా=వీరలు; తస్య=ఆ; రాక్షసేం

ద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని

యొక్క; మంత్రీణౌ=మంత్రులు. శు

కసారణౌ= శుకసారణులను పేరుగల

వారలు. లంకాయాః=లంకయందుం

డి; సమనుప్రాప్తౌ=వచ్చిన; చారౌ =

శత్రుపట్టణంబులజయించునట్టి రా

ముఁడా! వీరలు, రాక్షసేశ్వరుండగు

రావణునిమంత్రులు; శుకసారణులనం

బడుదురు; లంకాపురినుండి, మనరహ

స్యంబులఁదెలిసికొని పోవుటకై వచ్చిన

వారలు. అని విభీషణుండు, రామునితోఁ

జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తౌ దృష్ట్వా వ్యధితౌ రామం నిరాశౌ జీవితే తదా. ౧౫

కృతాంజలిపుటౌ భీతౌ వచనంచే ద మూచతుః

టిక॥ తదా=అప్పుడు; తౌ=ఆశు

కసారణులు; రామం= రాముని; దృ

ష్ట్వా=చూచి; వ్యధితౌ = దుఃఖితుల

యి; జీవితే = బ్రతుకునందు; నిరా

శౌ=ఆశలేనివారలయి; కృతాంజలిపు

టౌ=చేయఁబడినదొప్పలవంటిచేమో

ద్దులుగలవారలై; భీతౌ=భయమునొం

దినవారలై; ఇదం=ఈ; వచనం=మా

టను; మూచతుః=చెప్పిరి.

అప్పుడు, ఆశుకసారణులు, రా

ముంజూచి, పరమదుఃఖితులయి, బ్ర

తుకువిషయమయి యాశనువిడిచి, చే

మోడ్చుగీలించి, భయంబున, నిల్లని,

చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆవా మిహ గతౌ సౌమ్య రావణప్రహితౌ వుభౌ. ౧౬

పరిజ్ఞాతుం బలం కృత్స్నం తవే దం రఘునందన

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౦౫

స ౨౫

టీక॥ సౌమ్యః=శాంతుండవగు; రః	ఇచ్చటికి; ఆగతౌ=వచ్చిరాము.
ఘనందన=రాముడా! ఆనంద=మే	సౌమ్యుండవగు రాముడా! మేమి
ము; ఉభౌ=ఇద్దరమును; తేవ=నీ	య్యరమును, రావణుని శూరగుణన, మీ
యొక్క; ఇదం=ఈ; బలం=నైర్వము	నేన్యంబులనంతయుఁజూచుటకై .యి
ను; కృత్స్నం=అంతయు; పరిజ్ఞానం=	చ్చటికి , వచ్చిరాము. అది, శుక సారి
ఎఱుంగుటకు; రావణప్రహితౌ = రా	ణులు, రామునితోఁజెప్పరి.
వణుని చేఁబంపఁబడినవారలమై; గహ=	అని, తాత్పర్యము.

తమోస్తద్వచనం శ్రుత్వా రామో దశరథాత్మజః. ౧౭
అబ్రవీత్ప్రహసన్ వాక్యం సర్వభూతహితే రతః

టీక॥ సర్వభూతహితే = సమస్త	అబ్రవీత్=చెప్పెను.
భూతములమేలుచందు; రతః=ఆనంద	సమస్త భూతంబులకు హితంబుఁ
డఁగు; దశరథాత్మజః=దశరథుని కొ	గోరునట్టి దశరథకుమారుడగు రా
డుకైన; రామః=రాముడు; పియోః=	ముండు, ఆశుక సారణులు చెప్పిన మా
ఆశుక సారణులయొక్క; తత్=ఆ; వ	టనవిని, నవ్వుచు, నీమాటంజెప్పెను.
చనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని ; ప్ర	అని, తాత్పర్యము.
హసన్=నవ్వుచు; వాక్యం=మాటను;	

యది దృష్టుం బలం కృత్స్నం వయంవాసుపరీక్షితాః. ౧౮
యథోక్తం వా కృతం కార్యం ఛందతః ప్రతిగమ్యతామ్

టీక॥ కృత్స్నం=సమస్తమయిన ;	స్పృబడినట్లు; కార్యంవా=పనియు; కృ
బలం=నైర్వము; దృష్టంయది=చూడఁ	తం(యది)=చేయఁబడినదగునేరి; ఛంద
బడినదగునేరి; వయంవా=మేమును;	తః=ఇచ్చవలన; ప్రతిగమ్యతాం=మఱి
సుపరీక్షితాః (యది)=పరీక్షింపఁబడి	లిపోవుటయగుఁగాక.
నవారిలగుదుమేని; యథోక్తం=చె	మానైర్వమునంతయుఁజూచి, మ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

మృజ్జకగ్రాంధీక్షించి, రావణుం | ట, స్వేచ్ఛగామలమీలంకకుంబొందు.
దుచెప్పినట్లు పనియంతయునై నపిమ్మ | అని, తాత్పర్యము.

అథ కించి దదృష్టంవా ఘాయ స్త ద్ద్రష్టు మహాభః. ౧౯
విభీషణోవా కాత్సేష్ట్యైకన ఘాయ స్సందర్శయిష్యతి

టీక||అథ=ఇంక; కించిత్=కొంచె | యః=మల; సందర్శయిష్యతి=చూ
ము;అదృష్టంవా= చూడబడనిదగునే పగలండు.
ని; ఘాయః=మల;తత్= దానిని; మీకింకం గొంచెము చూడవలసి
ద్రష్టుం=చూచుటకు; అహాభః=తగు యుండునేని, దానినింజూచుకొనుండు;
దురు. విభీషణోవా= విభీషణుడైన లేక, విభీషణుడే, మీకు సైన్యములనం
ను; కాత్సేష్ట్యైకన=సాకల్యముచేత; ఘా తయుం జూపును. అని, తాత్పర్యము.

న చే దం గ్రహణం ప్రాప్య భేత్తవ్యం జీవితంప్రతి. ౨౦
స్యస్తశస్త్రా గృహీతావా న దూతౌ వధ మహాతః

టీక||ఇదం=ఈ; గ్రహణం=పట్టుప | నాహాతః=పొందడగరం.
డుటను; ప్రాప్య=పొంది; జీవితంప్రతి= మీరలిప్పుడు మాచేబట్టుపడినార
ప్రాణమునుగూర్చి; నభేత్తవ్యం=భయ ని, జీవితవిషయమయియెంతమాత్రము
పడుటయొక్కటలేదు. స్యస్తశస్త్రా= భయపడవలదు; ఆయుధములేనివారలం
విడువబడినయాయుధముగల; గృహీ గానిదూతలంగాని, వధింపగూడదు;
తావా = పట్టుబడినవారలుగాని; దూ మీరలుని రాయుధులుకావున, వధ్యులరు
తా=దూతలుగాని; వధం=వంపుటను; కారు. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛమానౌ విముంచైతౌ చారౌ రాత్రించరా వుభౌ. ౨౧
శత్రుపక్షస్య సతతం విభీషణ వికషణౌ

టీక||విభీషణ=విభీషణుడా! పృచ్ఛమానౌ=అడుగుకొనుచున్న; సతతం =

ఎల్లప్పుడు ; శత్రుపక్షస్య = శత్రుపక్షముయొక్క; వికషణౌ = ఆకషిణం చునట్టి; చారౌ = వేగులవారలైన; ఏతా = ఈ; రాత్రించరా = రాక్షసులను; ఉధౌ = ఇద్దఱును; విముంచ = విడుపుము.

విభీషణుడా! మీరలు సామూద్యపాయంబుల శత్రుపక్షంబు నాకషిణంచుచారులు, అయినను, అడుగుకొనుచున్నారకావున, నీరాక్షసులనిద్దఱును విడిచిపెట్టుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం భవద్భ్యాం ధనదానుజః. ౨౨
వక్తవ్యో రక్షసాం రాజా యథోక్తం వచనం మమ

టీక|| భవద్భ్యాం = మీజేత; లంకాం = లంకయను; నగరీం = పట్టణమును; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; ధనదానుజః = కుబేరునితమ్ముండగు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; రాజా = రాజయినరావణుడు; మమ = నాయొక్క; వచనం = మాటను; యథోక్తం = చెప్పబడినమాట నతిక్రమింపక ; వక్తవ్యః = చెప్పబడవలసినవాడు.

శుకసారణులా! మీరలు, లంకాపురికింబోయి కుబేరునితమ్ముండును రాక్షసరాజుండునగు రావణునింబాచి, నేనిప్పుడు చెప్పిపంపుమాటలన్నియు నించుమించులేక, చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యద్బలంచ సమాశ్రిత్య సీతాం మే హృతవా నసి. ౨౩
తద్దర్శయ యథాకామం ససైన్య సహబాంధవః

టీక|| యత్ = ఏ; బలంచ = బలమును; సమాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; మే = నాయొక్క; సీతాం = సీతను; హృతవాన్ = అపహరించినవాడవు; అసి = అగుచున్నావో; ససైన్యః = సైన్యములతో; గూడినవాడవై; సహబాంధవః = బంధువులతో; గూడినవాడవై; యథాకామం = స్వేచ్ఛనతిక్రమింపక; తత్ = ఆబలమును; దశేయః = చూపుము.

నీవేబలంబునవలంబించి, నాభార్యను సీతనపహరించితివో; ఇప్పుడునీ, సైన్యములను నీబంధువులనుం గూడి, యాబలంబునంతయుంజూపుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

శ్వః కాల్వే నగరీం లంకాం సప్రాకారాం సతోరణామ్. ౨౪
రాక్షసం చ బలం పశ్య శరై ర్విధ్వంసీతం మయా

<p>టిక॥ శ్వః=రేవు; కాల్వే=ప్రాతః కాలమునందు; సప్రాకారాం=పా కారములతోఁగూడినదియు ; సతోర ణాం=బహిద్వాకరములతోఁగూడినది యునగు; లంకాం=లంకయను ; నగ రీం=పట్టణమును; రాక్షసం=రాక్షస సంబంధియగు; బలంచ=నైస్యమును;</p>	<p>మయా=నాచేత; శరైః=బాణములచే త; విధ్వంసీతం=ధ్వంసము చేయఁబడి నదానిఁగా; పశ్య=చూడుము. రేవుప్రాతఃకాలంబున, లంకాప్రాకా రంబులను, బహిద్వాకరంబులను, రాక్ష సస్త్రైస్య బులను, బాణంబులచేనుగ్గుచే సెదంబూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఘోరం రోష మహం మోక్ష్యే బలం ధారయ రావణ. ౨౫
శ్వః కాలే వజ్రవాన్వజ్రం దానవేష్య వ వాగవః

<p>టిక॥ రావణ=రావణుడా! శ్వః= రేవు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; అ హం=నేను; ఘోరం=భయంకరముయి న; రోషం=కోపమును; వజ్రవాన్=వ జ్రాయుధముగల; వాగవః=రేవేంద్రు డు; దానవేష్య=దానవులయందు; వజ్ర మివ = వజ్రాయుధమునువలె; మో క్ష్యే=విడువఁబోయెదను. బలం = బల మును; ధారయ=ధరింపుము.</p>	<p>రావణుడా! రేవుప్రాతఃకాలము నందు, వజ్రాయుధధారియగునింద్రుం డు, దానవులపై వజ్రాయుధముంబ యోగించునట్లు, మీపై, భయంకరంబగు నాకోపంబును సాధకముచేయఁబో వుచున్నాను; జాగ్రత్తతో నుండుము. అని, రావణుతోఁజెప్పెడు. అని, శు కసారణులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టా రాక్షసా శుకసారణౌ. ౨౬
జయే తి ప్రతిసంధ్యై తౌ రాఘవం ధర్మవత్సలమ్
ఆగమ్య నగరీం లంకా మబ్రూతాం రాక్షసాధిపమ్

టిక॥ రాక్షసా = రాక్షసులయిన; ఏ
తా = ఈ; శుకసారణౌ = శుకసారణు
లు; ఇతి = ఇట్లు; ప్రతిసమాదిష్టే = అట్లా
పింపబడినవారలయి; ధర్మః వత్సలం =
ధర్మమునందతిప్రీతిగల; రాఘవం =
రాముని; జయం = జయింపుము; ఇతి = అ
ని ; ప్రతినంద్య = అభినందించి ;
లంకాం = లంకాపురిని; ఆగమ్య =
పోంది ; రాక్షసాధిపం = రాక్షసుల

కుఁబ్రభుండగు రావణునిగూర్చి; అబ్రూ
తాం = చెప్పిరి.

ఆశుకసారణులు, రాముండుచెప్పి
నమాటలనువిని, ధర్మవత్సలుండగురా
మునిజయశబ్దంబులంబొగడి, లంకాపురి
కింబోయి, రాక్షసేశ్వరుండగురావణు
నింబూచి, యిట్లని, చెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

విభీషణగృహీతౌతు వధాపశాఙ్క రాక్షసేశ్వర

దృష్ట్వా ధర్మాశ్చ నా ముక్తౌ రామేణామితలేజసా, ౨౮

టిక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసనా
ధుండవగురావణుడా ! విభీషణగృ
హీతౌతు = విభీషణునిచేఁగఁగొనింపబడి
నవారలము ; వధాపశాఙ్క = చం
పుటకుఁదగినవారలమునగు; ఆనాఁ(అ
ధ్యాహృతము) = మేము; ధర్మాశ్చ
నా = ధర్మశ్చభావుండగు; అమితలేజ
సా = కొలందిలేనిప్రతాపముగల; రామే
ణ = రామునిచేత; దృష్ట్వా = చూచి; ము

క్తౌ = విడువఁబడినాము.

రాక్షసనాధుండవగు రావణుడా!
మేమువానరశేనం బ్రవేశించినవెనుక,
మమ్మువిభీషణుండుసట్టుకొని, రాముని
యొద్దకుఁదీసికొనిపోయెను ; ధర్మాశ్చ
త్తుండును మహానుభావుండునగు రా
ముండుమమ్ముఁజూచి, దయచేపడిచిపె
ట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్థానగతా యత్ర చత్వారః పురుషషణ్భాః

లోకపాలోపమః శ్శూరాః కృతాస్త్రాః దృఢవిక్రమాః, ౨౯

రామో దాశరథి శ్రీమాన్ లక్ష్మణశ్చ విభీషణః

సుగ్రీవశ్చ మహాలేజా మహేంద్రసమవిక్రమాః, ౩౦

టిక॥ యత్ర = ఏవానరసేనయందు; లోకపాలోపమాః = దిక్పాలరతోఁ బోల్కగలవారలును; శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేనివారలును; కృతాస్త్రాః = నేర్వలడినయస్త్రములుగలవారలును; దృఢవిక్రమాః = స్థిరమయినపరాక్రమముగలవారలును; పురుషషక్రేష్ఠులునగు; దాశరథిః = దశరథునికుమారుండును; శ్రీమాన్ = అందఱికిన్న నధికుండయిన; రామః = రాముండును; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; విభీషణశ్చ = విభీషణుండును; మహాతేజాః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; మహేంద్రసమవిక్రమః = దేవేంద్రునితో సమానమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు;

సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవుండును; చత్వారః = నల్వరును; ఏకస్థానగతాః = ఒకస్థానమునొందినవారలో; సా(అధ్యాహృతము) = అట్టివానరసేన; విరాజతే(అధ్యాహృతము) = ప్రకాశించుచున్నది. శ్రీమంతుండగు రాముండునులక్ష్మణుండును విభీషణుండును మహాతేజుండును దేవేంద్రునకుంబోలెఁ బరాక్రమముగలవాఁడునగు సుగ్రీవుండును లోకపాలరవంటివారలును, శూరులును అస్త్రవేత్తలును మహాపరాక్రమశాలులునగు పురుషశ్రేష్ఠులు, ఈనల్వరును, ఒకచోఁగూడియున్నారే! ఇంకనవ్వానరసేనకేమి తక్కువ? అని, తాత్పర్యము.

ఏతే శక్తాః పురీం లంకాం సప్రాకారాం సహోరణామ్

ఉత్పాట్య సంకామయితుం సర్వే తిష్ఠంతు వానరాః. ౩౧

టిక॥ వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; తిష్ఠంతు = ఉండురుగాక. ఏతే = ఈనల్వరు; సప్రాకారాం = ప్రాకారములతోఁ గూడినదియు; సహోరణాం = బహిర్ద్వారములతోఁగూడినదియునగు; లంకాం = లంకయను; పురీం = పట్టణమును; ఉత్పాట్య = పె

ల్లగించి; సంక్రామయితుం = మఱియొక్కచోనుంచుటకు; శక్తాః = సమర్థులు. వానరులందఱునట్లుండురుగాక; ఈ రామలక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవులు, నల్వరు మాత్రమే, ప్రాకారతోఁగఁబులతోఁ గూడ, నీలంకాపురినంతయుం బెల్లగిం

చి,కొనిపోగలరు. అని,తాత్పర్యము.

యాద్యశం తస్య రామస్య రూపం ప్రహరణానిచ
వధివ్యతి పురిం లంకా మేక స్తిష్ఠంతు తే త్రయః. ౩౨

టీక॥తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క;రూపం=ఆకారము;యాద్యశం=ఎట్టిదో; ప్రహరణానిచ=ఆయుధములును;యాద్యశాని (అధ్యాహృతము)=ఎట్టివో;తేషాం (అధ్యాహృతము)=వానియొక్క;అవలోకనే(అధ్యాహృతము)=చూచుటకాగా;తే=ఆ;త్రయః=మువ్వురును; తిష్ఠంతు= ఉండురుగాక.ఏకః=ఒకఁడె ; లంకా=లంకయను ; పురిం=పట్టణమును; వ

ధివ్యతి=వధింపఁగలఁడు. ఇతిమన్యావహే(అధ్యాహృతము)=అని, తలంచెదము.

రామునిరూపంబును ఆయుధంబులనుంజూడఁగా, నాలత్తుణవిభీషణసుగ్రీవులుగూడ,ఎందుకు? రాముండొక్కఁడెలంకాపురినంతయు నశింపఁజేయఁగలఁడనితోచుచున్నది.

అని,తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణచ వాహినీ
బభూవ దుధఃపాతరా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౩

టీక॥సా=ఆ; వాహినీ=వానరసేన;రామలక్ష్మణగుప్తా=రామలక్ష్మణులచేరక్షింపఁబడినదై;సుగ్రీవేణచ=సుగ్రీవునిచేతను;(గుప్తా) రక్షింపఁబడినదై, సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసురైరపి=దేవతలచేతను అసురులచేతను ; దుధఃపాతరా=ఎంత

మాత్రమెదిరింప నలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

రామలక్ష్మణులునుసుగ్రీవుండునురక్షింపఁగానావానరసేన, ఇంద్రునితోఁగూడినదేవాసురులకైనను,ఎంతమాత్రమునెదిరింపనలవిగాకున్నది.

అని,తాత్పర్యము.

వ్యక్త స్సేతు స్తథా బద్ధో దశయోజనవిస్తృతః
శతయోజన మాయామ స్తీర్ణా సేనాచ సాగరమ్

టిక||తథా = అట్లు; దశయోజనవిస్తృతః = పదియోజనముల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం = నూలుయోజనములు; ఆయామః = నిడుపయినదియునగు; సేతుః = సేతువు; వ్యక్తః = స్పష్టముగా; బద్ధః = కట్టబడినది. సేనాచ = సేనయు; సాగరం = సముద్రమును; తీర్థా = దాటినది.

అట్లు, పదియోజనంబుల వెడల్పున

నూలుయోజనంబులనిడుపునుంగల సేతువు, సముద్రంబునందు, స్పష్టముగాఁగట్టబడినది; వానర సేనయు, సముద్రంబు దాటినది. అని, తాత్పర్యము.

“వ్యక్తస్సేతుః” అనుశ్లోకముమొదలు శతయోజనములు, వ్యాఖ్యానంబులలెక్కింపబడనందున, ఇందును లెక్కింపబడవలె.

నివిష్టో దక్షిణే తీరే రామ స్సచ నదీపతేః

తీర్థాస్య తరమాణస్య బలస్యాంతో స విద్యతే

టిక||సః=ఆ; రామశ్చ= రాముండును; నదీపతేః=సముద్రముయొక్క; దక్షిణే = దక్షిణపు ఒకటనందలి; తీరే = గట్టునందు; నివిష్టః = విడిసి యున్నాడని తీర్థాస్య = దాటినదియు; తరమాణస్య = వాటియందున్నదియునగు; బలస్య = సైన్యమునకు; అంతః = తుద; నివిద్యతే = లేదు.

రామండు, సముద్రదక్షిణతీరంబున విడిసి యున్నాడు; సైన్యములు, కొంత దాటియుంఁగొంత దాటుచు నున్నవి; దానికంత మేలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టరూపా ధ్వజినీ వనౌకసాం

మహాత్మనాం సంప్రతి యోద్ధు మిచ్ఛతామ్

అలం విరోధేన శమో విధీయతాం

ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౩౪

టిక||సంప్రతి=ఇప్పుడె; యోద్ధుః= యుద్ధవారలును ; మహాత్మనాం= యుద్ధముసేయుటకు; ఇచ్ఛతాం=కోరిక; అధికమయినబలముగలవారలునగు; వ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౧

స ౨౫

నౌకసాం=వానరులయొక్క; ధ్వజిని=
సేన; ప్రహృష్టరూపా=సంతోషంబు
నొందినరూపముగలది . విరోధేన=
విరోధముచేత; అలం=చాలును . శ
మః=శాంతి; విధీయతాం = చేయఁబ
డుఁగాక . దాశరథాయ= దశరథుఁ
కొడుకైన గామసికొఱకు; మైథిలీ=సీ
త; ప్రదీయతాం= ఇయ్యఁబడుఁగాక.

మహాబలశాలులగువానివిరుల
దలు, ఇప్పుడెయ్య ధంబుసేయఁ గోరు
చు, బరమోత్సహంబుననున్నవారి
లు; కావున, వారలతో విరోధిఁబువ
లదు; కోపంబువచ్చి, రాముని త్రా
వెవినొసంగుము. అని, శు సంతోష
లు, రావణునితోఁజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచవింశస్సర్గాః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచవింశస్సర్గాటిక,

ముగిసినది.

అ

వ ద్వ్యంశ స గ క ప్రారంభః-

త ద్వచః పథ్య మక్లే బం సారణే నాభిభాషితమ్
నిశవ్య రావణో రాజా ప్రత్యభాషత సారణమ్. ౧

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండగు;	త = బదులుచెప్పెను.
రావణః = రావణుడు ; సారణేన =	రాక్షసరాజుండగురావణుండు, శు
గ రావణుడేత; అభిభాషితం = చెప్పి	కసారణులు నిభకయంబుగాఁ జెప్పిన
టడొ; పథ్యం = హితంబును ; అక్లే	హితంబగునామాటనువిని, సారణం
బం = నిభకయమునగు; తత్ = ఆ ; వ	బాచి, యిట్లుని, బదులుచెప్పెను.
నిః = మాటను; నిశవ్య = ఎని ; సార	అని, తాత్పర్యము.
ణం = సారణునిగూచిక ; ప్రత్యభా	

యది మా మధి యుధ్యేరక దేవగంధర్వదానవాః
నైవసీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౨

టీక॥ దేవగంధర్వదానవాః = దేవత	ను; నైవప్రదాస్యామి = ఇవ్వనేరవ్వను.
లును గంధర్వులును దానవులును ;	దేవతలును గంధర్వులును దానవులు
మం = నన్నుగూచిక ; అభియుధ్యే	ను, అందఱునొకట పెట్ట నాపైకి యు
న్మది = యుద్ధము సేయుదురేని; తదా	ద్ధమునకువచ్చినను, సమస్తలోకంబు
పి (అధ్యాహృతము) = అప్పుడును; స	లునునన్నుభయపఱచినను, నేనెంత
ర్వలోకభయాదపి = సమస్తలోకంబుల	మాత్రమునీతనొసంగను.
వలనిభయంబువలనను ; సీతాం = సీత	అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు పౌష్య పరిత్రస్తో హరిభి నిజిజితో భృశమ్
ప్రతిప్రదాన మద్యైవ సీతాయా స్సార్ధ మస్యసే. ౩

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౦౫

స ౨౬

టిక॥ సౌమ్య=శాంతుండవగు సార
ణుఁడా!త్వంతు= నీవుమాత్రము;హరి
భిః=వానరులచేత;నిజిఁ తః = జయిం
పఁబడినవాఁడవై;భృశం = మిక్కిలి
యు;పరిత్రస్తః= భయపడినవాఁడవై;
అద్యైవ=ఇప్పుడె;సీతాయాః=సీతాదే
వియొక్క;ప్రతిప్రదానం=మఱలనిచ్చు
టను;సాధు=మంచిదిగా; మన్యసే=త

లంచుచున్నావు.

సారణుఁడా ! నీవుసౌమ్యుండవు,
శూరుండవుకావు;వానరులచే దెబ్బలు
దీని, మిక్కిలియుభయంబుఁ జెందయు
న్నావు,కావున, నీవు,ఇప్పుడెసీతాచ్చి
వేయుటమంచిదనిచెప్పుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

కోహి నామ సపత్నీ మాం సమరే శేతు మహాకతి

టిక॥కోహినామ = ఎవ్వఁడు;సప
త్నః=శత్రువు; మాం=నన్ను;సమరే=
యుద్ధమునందు;శేతుం=జయించుటకు;
అహాకతి=తగును?

నన్నుయుద్ధంబున,శత్రుండెవ్వఁడు
జయింపఁగలఁడు ? అని, రావణుండు,
సారణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః. ౪
ఆరురోహ తత స్థిమాన్ ప్రాసాదం హిమపాండరమ్
బహుతాలసముత్సేధం రావణో థ దిదృక్షయా. ౫

టిక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ
బ్రభుండగు;రావణః=రావణుండు; ఇ
తి=ఇట్లు;పరుషం = కఠినమయిన;వా
క్యం=మాటను;ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=
అంత;అథ=పిమ్మట; స్థిమాన్=కాంతి
మంతుండగు; రావణః=రావణుండు;ది
దృక్షయా=చూడనిచ్చచేత;హిమపాం
డరం=మంచువలెఁడల్లనిదియు, బహు

తాలసముత్సేధం= పెక్కుతాటిఁజెట్ల
యాన్నత్యము గలదియునగు; ప్రాసా
దం=మేడను;ఆరురోహ=ఎక్కెను.

రాక్షసేశ్వరుండునుశ్రీమంతుండున
గురావణుండు, ఈప్రకారంబునఁబరు
షంబుగాఁజెప్పి, వానరసేన్యంబులనంత
యుంజూడఁగోరి, మంచువలెఁడల్లగా
నున్నపెక్కుతాటిఁజెట్ల యాన్నత్యము

గలపాసాదంబుపైకినారోపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాం చరాభ్యాం సహితో రావణః క్రోధమూర్ఛితః
పశ్యమాన స్సముద్రంచ పర్వతాంశ్చ వనాశచ. ౬
దదశక్ స్పృధివీచేశం సుసంపూర్ణం స్థవంగమైః

టీక॥ రావణః—రావణుడు; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవాఁడై; తాభ్యాం=ఆ; చరాభ్యాం=చారులగు; తాభ్యాం=ఆశుకసారణులతో; సహితః=కూడినవాఁడై; సముద్రంచ = సముద్రమును; పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను; వనాశచ=అడవులను; పశ్యమానః, (పశ్యక్)=చూచుచు; స్థవంగమైః=వానరులచేత; సుసంపూర్ణం=చక్కఁగానిండిన; స్పృధివీచేశం=భూమిప్రదేశమును; దదశక్=చూచెను. రావణుడు, మిక్కిలియుఁగుపితుండై, యాశుకసారణులంగూడి, ప్రసాదంబుపైనుండి, సముద్రంబునుబర్వతంబులనువనంబులనుఁజూచుచు, భూమియంతయు, వానరులచేసిండియుండుటంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తదపార మసంఖ్యేయం వానరాణాం మహద్భలమ్. ౭
ఆలోక్య రావణో రాజా పరిపప్రచ్ఛ సారణమ్

టీక॥ రాజా = రాజుని; రావణః—రావణుడు; అపారం=తుదలేనిదియు; అసంఖ్యేయం = లెక్కపెట్టఁగూడనిదియునగు; వానరాణాం=వానరులయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; బలం=సైన్యమును; ఆలోక్య = చూచి; సారణం=సారణుని; పరిపప్రచ్ఛ=అడిగెను. రాజునరాజుండగురావణుండు, అపారంబునులెక్కపెట్టనలవిగానిదియునగునావానరసేనంజూచి, సారణుని, ఇట్లని, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం వానరముఖ్యానాం కేశూరాః కేశ మహాబలాః. ౮

టీక॥ ఏషాం=ఈ; వానరముఖ్యానాం=వానరశ్రేష్ఠులలో; కేశూరాః =

యుద్ధమునందు భయములేనివారలు ; ఈవానరోత్తములలో , నెవ్వరు
కే=ఎవ్వరు? మహాబలాః=అధికమయి శూరులు? ఎవ్వరుబలవంతులు?
నబలముగలవారలు; కే=ఎవ్వరు? అని,తాత్పర్యము.

కే పూర్వ మభివతకంతే మహూత్సాహః సమంతతః

టిక|| కే=ఎవ్వరు ; మహూత్సాహః=నిలుతురు?
హః=అధికమయినయుత్సాహముగల వీరలలో, అధికోత్సాహంబున ,
వారలయి; సమంతతః= అంతటను; యుద్ధంబున ముందు నిలుచు వారలె
పూర్వం=ముందుగా; అభివతకంతే= వ్వరు? అని,తాత్పర్యము.

కేషాం శృణోతి సుగ్రీవః కేవా యాధపయాధపాః. ౯

టిక|| సుగ్రీవః= సుగ్రీవుడు ; కే కులు?
షాం=ఎవ్వరియొక్క;వచనం(అధ్యా సుగ్రీవుండించెవ్వరి మాటలనుచిను
హృతము)=మాటను;శృణోతి= విను ను? మఱియువీరిలో,నగ్రసేనానాయ
ను. కేవా=ఎవ్వరు ; యాధపయాధ కులెవ్వరు? అని,తాత్పర్యము.
పాః = సేనానాయకులకునునాయ

సారణౌ చత్వ తత్త్వేన కే ప్రధానాః స్థవంగమాః

టిక|| సారణ = సారణుడా! ప్ర సారణుడా! వీరిలోముఖ్యులగువా
ధానాః=ఉత్తములగు; స్థవంగమాః= నరులెవ్వరు? ఈసంగతులన్నియుయ
వానరులు; కే=ఎవ్వరు? తత్త్వేన = ధాధకంబుగానాకుఁజెప్పుము.అని,రా
యాధాధ్యక్షముచేత; ఆచత్వ = చె వణుండు, సారణునితోఁజెప్పెను.
ప్వము? అని,తాత్పర్యము.

సారణో రాక్షసేంద్రస్య వచనం పరిపుచ్ఛతః. ౧౦

ఆచచక్షేథ ముఖ్యజ్ఞో ముఖ్యాం స్తాంస్తు వనౌకసః

టీక॥ ముఖ్యజ్ఞః=వానరులలో ముఖ్యులగువానరుల నెఱింగినట్టి ; సారణః=సారణుడు; పరిపృచ్ఛతః=అడుగుచున్న; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొక్క ; వచనం=మాటను; శృత్యా(అధ్యాహృతము)=విని; అథ=పిమ్మట; ముఖ్యా=ముఖ్యులయిన; తా=ఆ; వనాకసస్తు=వా

నరులనుమాత్రము; అచచక్షే = చెప్పెను.
వానరులలోముఖ్యులగువానరులందెలిసికొనివచ్చినట్టిసారణుండు , రావణునిప్రశ్ననువిని, యంత, నవ్వానరులలోముఖ్యులగువానరులను , రావణునకుఁజెప్పనారంభించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష యోధిముఖో లంకాం నదక్షం స్తివృత్తివానరః. ౧౧
యూధపానాం సహస్రేణ శతేన పరివారితః
యస్యఘోషేణ మహతా స ప్రాకారా సతోరణా. ౧౨
లంకా ప్రవేపతే సర్వా సశైలవనకాననా
సర్వశాఖామృగేంద్రస్య, సుగ్రీవస్య మహాత్మనః. ౧౩
బలాగ్రే తిష్ఠతే వీరో నీలోనా మైష యూధపః

టీక॥ యః=ఏ; ఏషః=ఏడు; యూధపానాం=సేనాపతులయొక్క; సహస్రేణ=వేయింటిచేతను; శతేన=నూటింటిచేతను; పరివారితః=పరివేష్టించబడినవాడై; లంకాం=లంకనుగూచి; అభిముఖః=ఎదురుముగముగలవాడై; నదక్ష=అటచుచు; తిష్ఠతి = ఉన్నాడో; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; మహతా=అధికమయిన; ఘోషేణ=ధ్వనిచేత; సప్రాకారా=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణా=బహిర్ద్వారము

లతోఁగూడినదియు ; సశైలవనకాననా= పర్వతములతోనువనములతోనుం గూడినదియునగు; లంకా= లంకాపురి; సర్వా=అంతయు; ప్రవేపతే=చలించుచున్నదో; యః(అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు; సర్వశాఖామృగేంద్రస్య=సమస్తవానరులకునునాధుండును; మహాత్మనః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; బలాగ్రే=సేనాముఖమునందు; తిష్ఠతే (తిష్ఠతి)=ఉన్నాడో; వీరః=పరాక్రమశాలి

యగు; ఏషః=ఈవానరుడు; నీలః=నీలము=నీలుండనుపేరుగల; యూధపః=యూధపశ్రేష్ఠుడు.

ఎవ్వండు, వేనవేలయూధపులంగూడి, లంకాపురాభిముఖుండై, సింహనాదంబుసేయుచున్నాఁడో, ఎవ్వనిమహానినాదంబునకు, లంకాపురి యంతయుఁ బ్రాకారతోరణంబులతోనుబర్వత

వనంబులతోనుంగూడగడగడవడంకుచున్నదో, ఎవ్వండు, సమస్తవానరనాథుండునుమహాబలుండునగుసుగ్రీవుని, సేనయగ్రభాగంబున నున్నాఁడో, అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు నీవానరోత్తముండు, నీలుండు; ఇతండువానరసేనానాయకుండు. అని, లాత్పర్యము.

బాహూ ప్రగృహ్య యః పద్భ్యం మహీం గచ్ఛతి వీర్యవాక్. ౧౪
లంకా మభిముఖః క్రోధా దభీష్టంచ విజృంభతే
గిరిశృంగప్రతీకాశః పద్మకింజల్కసన్నిభః. ౧౫
స్ఫోటయ త్యభిసంరభో లాంగూలంచ పునఃపునః
యస్య లాంగూల శబ్దేవ స్వనంతి ప్రదిశో దశ. ౧౬
ఏష వానరరాజేన సుగ్రీవేణాభిషేచితః
యావ రాశ్యేం గదో నామ త్వా మాహ్వాయతి సంయుగే. ౧౭
వానిన స్సదృశః పుత్ర స్సుగ్రీవస్య సదాప్రియః
రాఘవాథేక పరాక్రాంత శృక్రాథేక వరుణో యథా. ౧౮

టీక|| యః=ఏ; వీర్యవాక్=పరాక్రమవంతుండు; బాహూ=చేతులను; ప్రగృహ్య=పైకెత్తి; పద్భ్యం=పాదములచేత; మహీం=భూమిని; గచ్ఛతి=హిందుచున్నాఁడో; క్రోధాత్=కోపమువలన; లంకాం=లంకాపట్టణమునుగూచి; అభిముఖః=ఎదురుముఖముగలవాఁడై; అభీష్టంచ=మి

క్రిలియు; విజృంభతే=విజృంభించుచున్నాఁడో; గిరిశృంగప్రతీకాశః=పర్వతశిఖరముతోసమానుండును; పద్మకింజల్కసన్నిభః=తామరపూల సగములతోసమానుండునగు; యః (అధ్యాత్మతమ)=ఎవ్వండు; అభిసంరభః=వేగముతోఁగూడినవాఁడై; పునఃపునః=మాటిమాటికి; లాంగూలంచ=తో

కను; స్ఫటియతి = కొట్టుచున్నాడో; నిమిత్తమయి; పరాక్రాంతః = పరాయస్య = ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దే క్రిమించియున్నవాఁడు.
 న = తోఁకయొక్కగ్భవించేత; దశ = పదియగు; ప్రదిశః = దిక్కులు; స్వనంతి = స్వనించుచున్నవో; ఏషః = ఈవానరవీరుండు; అంగదోనామ = అంగదుండనుపేరుగలవాఁడు; వానరరాజేన = వానరనాథుండగు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; యావరాజ్యే = యువరాజుదొరతనమునందు; అభిషేచితః = అభిషేకింపఁబడినవాఁడు. త్వాం = నిన్ను; సంయుగే = యుగము నిమిత్తమయి; ఆహ్వాయతి = పిలుచుచున్నాడు. వాలినః = వాలియొక్క; సదృశః = సమానుండగు; పుత్రః = కొడుకు. సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునికి; సదా = ఎల్లప్పుడును; ప్రియః = ఇష్టుండు. శక్రాధేః = ఇంద్రకార్యమునిమిత్తమయి; వరుణో ధా = వరుణుండువలె; రాఘవాధేః = రామకార్య

నిమిత్తమయి; పరాక్రాంతః = పరాక్రిమించియున్నవాఁడు.
 ఎవ్వండు, చేతులుపైకెత్తి నిలుచుండియున్నాడో, మఱియుం, గుగ్గిండ్లై, లంకాపురింజూచుచు, విజృంభించుచు, దశదిశలం బరిధ్వనులు పిక్కటిల్లు, లాంగూలంబున నేలం గొట్టుచున్నాడో, అట్టి, పర్వతశిఖరాకారుండునుగమలకేశనరవంశుండునగు నీవానరవీరుండు. అంగదుండను; వానరరాజుండగు సుగ్రీవునిచేవానర యావరాజ్యంబున నభిషిక్తుండయినవాఁడు; నీతో యుద్ధంబుసేయవలెననియున్నాడు; ఇతండు, వాలికుమారుండు; వాలియంతటివాఁడు; దేవేంద్రునినిమిత్తమయి వరుణుండుం బోలె, రామునినిమిత్తమయి పరాక్రమంబుం జూపనిచ్చయించియున్నాడు.
 అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్య సామతి స్సర్వా యద్దృష్టా జనకాత్మజా

హనూమతా వేగవతా రాఘవస్య హితైషిణా. ౧౯

టీక|| రాఘవస్య = రామునియొక్క; హితైషిణా = మేలుగోరువాఁడును; వేగవతా = అధికమయిన వేగముగలవాఁడునగు; హనూమతా = హనుమంతునిచే

త; జనకాత్మజా = జనకమహారాజుకూతురయిన నీతాదేవి; దృష్టా (ఇతి) యత్ = చూడఁబడినదియననదియేదిగలదో; సా = ఆ; మతిః = బుద్ధి; సర్వా = అంత

యుఃవీతస్య=ఇతనిది.

రామహితంబునుగోరువాఁడును పే
గవంతుండునగు హనుమంతుండులకి

కవచ్చిసీతంజూచినాఁడే! అందుకంత

యుఃవీతనిబుద్ధియేకారణము.

అని, తాత్పర్యము.

బహూని వానశేంద్రాణాం మేష యూధాని వీగ్యవాక్

పరిగృహ్యభియాతి త్వాం స్వేనానీకేన దుజ్జయః. ౨౦

టిక||వీర్యవాక్ = అధికమయినప
రాక్రమముగలవాఁడును; దుర్జయః=జ
యింపనలవిగానివాఁడునగు; ఏషః=ఈ
యంగడుండు; బహూని=పెక్కులయి
న; వానశేంద్రాణాం= వానరశ్రేణుల
యొక్క; యూధాని= గుంపులను; పరి
గృహ్య=తీసికొని; స్వేన=తనదైన; అనీ
కేన=నైస్యముతో; సహితః (అధ్యా

హృతము)=కూడినవాఁడై; త్వాం=ని
న్నగుచు; అభియాతి = వచ్చుచు
న్నాఁడు.

పరాక్రమవంతుండగు నీయంగడుం
డు, వానగోత్రముల నైస్యములననేకం
బులందీసికొని, తననైస్యంబునుగూడి,
దుజ్జయుండై, నీవైకివచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

అను వాలిసుతస్యాపి బలేన మహతా వృతః

వీర స్తిప్రతి సంగ్రామే సేతు హేతు రయం నళః. ౨౧

టిక|| వాలిసుతస్యాపి=వాలికుమా
రుండగునంగదునకును; అను=వెనుక; అ
యం=ఈ; సేతు హేతుః = సేతువున
కుఁగారణమయిన; వీరః=పరాక్రమవం
తుండగు; నళః=నలుండు; మహతా=అ
ధికమయిన; బలేన = నైస్యముచేత; వృ
తః = చుట్టఁబడినవాఁడై; సంగ్రామే=

యుద్ధమునిమిత్తమయి; తిప్రతి = ఉ
న్నాఁడు.

వాలికుమారుండగు నంగదునకువె
నుక, మహాబలపరివృతుండైనలుండున్న
వాఁడు; ఇతండై, సముద్రమునందు సేతు
వునునిమిఁచినవాఁడు; మహాపరాక్ర
మశాలి. అని, తాత్పర్యము.

యేతు విప్రభ్య గాతాణి త్వేళయంతి నదంతిచ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

ఉత్థాయచ విజృంభంతే క్రోధేన హరిపుంగవాః. ౨౨
ఏతే దుష్ప్రసహా ఘోరా శృండా శృండపరాక్రమాః
అష్టా శతసహస్రాణి దశ కోటిశతానిచ. ౨౩
య ఏన మనుగచ్ఛంతి వీరా శృందనవాసినః

టీక|| వీరాః = పరాక్రమవంతులు. ఘోరాః = భయంకరులు. చం
ను; చందనవాసినః = చందనవనమునం దుండువారలునగు; యే = ఎవ్వరు; ఏ
నం = ఈనలుని; అనుగచ్ఛంతి = వెంటడిం చుచున్నారో; యే = ఏ; హరిపుంగ
వాః = వానరశ్రేష్ఠులును; గాత్రాణి = దేహములను; విష్టభ్య = సిగుడ్చుకొని; డ్వైశయంతి = సింహనాదముసేయు చున్నారో; నదంతిచ = అటచుచును న్నారో; ఏతే = ఈ; అష్టా = ఎనిమిది; శ
తసహస్రాణి = లక్షలును; దశ = పది; కోటిశతానిచ = సూఱుకోటులును; దు
ష్ప్రసహాః = సహింపనలవిగానివార లు. ఘోరాః = భయంకరులు. చం
డాః = కూరులు. శృండపరాక్రమాః = భయంకరపరాక్రమముగలవారలు.
ఎవ్వరు, ఈనలుని వెంటడించి యు న్నారో, మఱియునే వానరోత్తములు దేహములునిగుడ్చజేసి, సింహనాదంబు లుసేయుచులేచిక్రోధంబునలంకాభిము ఖలయివిజృంభించుచున్నారో; ఈపది నూఱుకోటుల యెనిమిదిలక్షల వానరు లు; చందనవనంబుననుండువారు; మిక్కి లియుఁబరాక్రమవంతులు; భయంకరా కారులు; అతివీరులు, వీరలజయింపన లవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనానికేన మర్దితుమ్. ౨౪

టీక|| ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఈనలుఁ డే; స్వేన = తనదైన; అనికేన = స్వైర్ముచేత; లంకాం = లంకను; మర్ది తుం = మర్దించుటకు; ఆశంసతే = కో రుచున్నాఁడు. ఈనలుండు, తానొక్కండె, తన సేనంగూడి, లంకాపురినిమర్దించుటగో రుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో రజతసంకాశ శృపలో భీమవిక్రమః

బుద్ధిమాన్ వానరో వీర స్త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౨౫

టిక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = డు.నగు; శ్వేతః = శ్వేతుండనువాడు.
 ఈ; వానరః=వానరుడు ; రజతసం వెండివలెఁజెల్లనైన దేహముగల
 కాశః= వెండితోసమానుండును; చ యీవానరుడు, శ్వేతుండు ; ఇతం
 పలః=చంచలుండును; భీషవిక్రమః = మ, మికిఁగిలియు, యుద్ధచపలుండు; భ
 భయంకరమయినపరాక్రమముగలవాఁ యంకరంబయినపరాక్రమంబుగలవాఁ
 డును; బుద్ధిమాన్=అధికమయినబుద్ధి డు;బుద్ధిమంతుండని, ముల్లోకంబులంబ్ర
 గలవాఁడును; వీరః= పరాక్రమశాలి నీధివహించినవాఁడు.
 యును; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు= అని, తాత్పర్యము.
 లోకములయందు; విశ్రుతః= ప్రసిద్ధుఁ

తూణం సుగ్రీవ మాగమ్య పునగచ్ఛతి సత్వరః
 విభజన్ వానరీం సేనా మనీకాని ప్రహషయన్. ౨౬

టిక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = తసింపఁజేయుచు; పునః=మఱి; గచ్ఛ
 ఇతఁడు; తూణం=శీఘ్రముగా ; సు తి=పోవుచున్నాఁడు.
 గ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఆగమ్య=పోంది; స శ్వేతుండు, శీఘ్రంబునసుగ్రీవునొద్ద
 త్వరః = త్వరతోఁగూడినవాఁడై; వాన కువచ్చి, మఱి, వానర సేనలవిభజించు
 రీం=వానరసంబంధియగు; సేనాం= చు, నైసికులంబ్రోత్సాహపఱచుచు, స
 సేనను; విభజన్=విభజించుచు; అనీ త్వరుండుపోవుచున్నాఁడు, చూడుము.
 కాని=సేనలను; ప్రహషయన్=సం అని, తాత్పర్యము.

యః పురా గోమతీతీరే రమ్యం పశ్యేతి పర్వతమ్
 నామ్నా సంకోచనోనామ నానాసగయుతో గిరిః. ౨౭
 తత్ర రాజ్యం ప్రశాస్త్యేష కుమదో నామ యాధపః

టిక॥ యః(అధ్యాహృతము)=ఏ; గి ధమో; నానాసగయుతః= నానావిధ
 రిః=పర్వతము; నామ్నా= పేరుచేత; ములయినశిఖరములతోఁగూడినదో; తం
 సంకోచనోనామ= సంకోచనమనిప్రసి (అధ్యాహృతము)=అట్టి; గోమతీతీరే=

గోమతీనదీతీరమునందు; స్థితఁ(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి;రవ్యం= సుందరిమయిన;పర్వతం = సంకోచనపర్వతమును;యః=ఎవ్వఁడు;పురా=మున్ను; పర్యేతి=అధిష్ఠించియుండెనో; ఏషః=ఈ;కుముదోనామ= కుముదుండనుపేరుగల;యూధపః=వానరశ్రేష్ఠుఁడు;తత్=ఆగోమతీతీరమునందు; రాజ్యం=

వానర రాజ్యమును; ప్రశాంతి=పాలించుచున్నాఁడు.

ఈతండు, కుముదుండనువాఁడు ; ఇతండు, మున్ను , గోమతీతీరంబున రవ్యంబునునానావిధశిఖర సమన్వితంబునగు సంకోచనంబనుపర్వతంబున నుండి, వానర రాజ్యంబుఁ బాలించుచుండినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యోసౌ శతసహస్రాణాం సహస్రం పరికషణి. ౨౮

యస్య వాలా బహువ్యామా దీర్ఘా లాంగూల మాశ్రితాః

తామ్రాః పీతా స్థితాశ్చైవతాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మాణః. ౨౯

అదీనో రోషణ శ్చండ స్సంగ్రామ మధికాంక్షతి

టీక॥యః=ఏ; అసౌ=ఈకుముదుఁడు ; శతసహస్రాణాం = లక్షలయొక్క;సహస్రం=వేయింటిని; పరికషణి=ఆకషించుచున్నాఁడో; ఘోరకర్మాణః= భయంకరమయినకార్యముగల ; యస్య=ఎవ్వనియొక్క;లాంగూలం=తోడను ; ఆశ్రితాః=పొందిన; దీర్ఘాః=నిడుపులయిన;వాలాః=రోమములు; బహువ్యామాః=పెక్కుచేతులప్రమాణముగలవై ; తామ్రాః = ఎఱ్ఱనివియును;పీతాః= పసుపువన్నెగలదియు; స్థితాః= తెల్లనివియు; శ్చైవతాః=మిక్కిలియుండెల్లనివియునై;ప్ర

కీర్ణాః=విరిసియున్నవో;సః(అధ్యాహృతము)=అట్టికుముదుండు; అదీనః=దైన్యములేనివాఁడు; రోషణః = కోపముగలవాఁడు-చండః=భయంకరుండు; సంగ్రామం=దుఃఖమును ; అధికాంక్షతి=కోరుచున్నాఁడు.

ఎవ్వనికీ, దోడయందలి వెండుకలు, మిక్కిలియుండబొడవులయి, కొన్నియెఱ్ఱవైకొన్ని పసుపువన్నెగలిగి, కొన్ని తెల్లనివైయిట్లు నానావిధవర్ణంబులతోనొప్పుచుండునో , అట్టి యీకుముదుండు, వేయిలక్షల వానరులందోడొగనివచ్చుచున్నాఁడు; ఇతం

రుండుభయంకరంబులగుకార్యంబులం బు గలవాఁడు; భయంకరుండు; ఇతఁ జేయువాఁడు; ఎంతమాత్రము దైన్యఁడును; యుద్ధంబునకుఁ గాలుద్రవ్వచు ములేనివాఁడు; మిక్కిలియుఁ గోపం న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏమోప్పాశంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మదిఁతుమ్. ౩౦

టీక॥ ఏమోపి=ఈకుముదుండును ;	ఈకుముదుండును, తనసైన్యంబుల
లంకాం=లంకాపట్టణమును; స్వేన =	తో, లంకాపురి మదిఁపవలెనని పర
తనదైన; అనీకేన = సైన్యముచేత; మ	మోత్సహంబుననున్నాఁడు.
దిఁతుం=మదిఁచుటకు; ఆశంసతే=	అని, తాత్పర్యము.
కోరుచున్నాఁడు.	

య స్తైష్ఠ్య సింహసంకాశః కపిలో దీఘలోచనః
నిభృతః ప్రేక్షతే లంకాం దిధక్షిన్నివ చక్షుషా. ౩౧
వింధ్యం కృష్ణగిరిం సహ్యాం పర్వతంచ సుదర్శనమ్
రాజన్ సతత మధ్యాస్తే రంభోనా మైష యూధపః. ౩౨
శతం శతసహస్రాణాం త్రింశ చ్చ హరిపుంగవాః
య మేతే వానరా శ్శూరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః. ౩౩
పరివార్యాసుగచ్ఛంతి లంకాం మదిఁతు మోజసా

టీక॥ రాజన్=రావణుడా! సిం	పట్టణమును; ప్రేక్షతే=చూచుచున్నాఁ
హసంకాశః=సింహములతోసమానుం	డో; శూరాః=యుద్ధమునందుభయము
డును; కపిలః = కపిలవణుండును; దీ	లేనివారలును; చండాః=భయంకరులు
ఘలోచనః=నిడువుపులయిన కండ్లుగ	ను; చండపరాక్రమాః=భయంకరమ
లవాఁడునగు; యః=ఏ; ఏషతు=ఈవా	యినపరాక్రమముగలవారలును ; హ
నరుండును; నిభృతః=నిశ్చలుండై; చ	రిపుంగవాః = వానరశ్రేష్ఠులునగు; ఏ
క్షుషా=కంటిచేత; దిధక్షిన్నివ=దహిం	తే=ఈ; శతసహస్రాణాం= లక్షయొ
పనిచ్చించువాఁడువలె; లంకాం=లంకా	క్క; శతం=నూలును; త్రింశచ్ఛ=ము

ప్పదియు; వానరాః = వానరులు; ఓజ
సా = పరాక్రమము చేత; లంకాం = లం
కాపురిని; మదికాతుం = మదికొంచుట
కు; యం = ఎవ్వని; పరివార్య = పరివే
ష్టించి; అనుగచ్ఛంతి = వెంటడించుచు
న్నారో; ఏషః = ఈ; యూధపః = వా
నరోత్తముడు; రంభోనామ = రంభు
డనువాడును; సతతం = ఎల్లప్పుడును;
వింధ్యం = వింధ్యపర్వతమును; కృష్ణగి
రిం = కృష్ణపర్వతమును; సహ్యాం =
సహ్యాపర్వతమును; సుదర్శనం = సుద
శకనమును; పర్వతంచ = పర్వతమును;
అధ్యాస్తై = అధిష్టించుచుండును.

రావణుడా! ఎవ్వడు, సింహము

లంబోలెఁ , గపిలవణుకండై దీఘకనే
త్రుండై, లంకాపురినిదహించువాఁడువ
లెనశ్వలదృష్టింజూచుచున్నాఁడో, మఱి
యెఱుఱులును భయంకరాకారులును
భయంకరపరాక్రములునగునీ నూటము
ప్పదిలక్షలమందివానరోత్తములులంకా
పురినిమదికొంపంగోరి , యెవ్వనివెంట
డించివచ్చుచున్నారో, అట్టిఈవానరు
డు, రంభుండను వాఁడు; ఈతఁడువిం
ధ్య పర్వతంబును, కృష్ణగిరిని, సహ్యాం
బును సుదర్శనంబును ఈపర్వతంబులను
అధిష్టించి, వానరరాజ్యంబునేలుచుండు
ను. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు కణౌ వివృణుతే జృంభతేచ పునఃపునః. ౩౪

నచసంవిజతే మృత్యో న చ యుద్ధా ద్విధావతి

ప్రకంపతేచ రోషేణ తిర్యక్చ పున రీక్షతే. ౩౫

పశ్యత్ లాంగూల మపిచ క్షేపితేచ మహాబలః

మహాబలో వీతభయో రమ్యం సాల్వేయపర్వతమ్. ౩౬

రాజన్ సతత మధ్యాస్తే శరభోనామ యూధపః

టిక॥ మహాబలః = అధికమయినబల
ముగల; రాజన్ = రాక్షసరాజుండవగు
రావణుడా! యస్తు = ఎవ్వఁడుమాత్ర
ము; కణౌ = చెవులను; వివృణుతే =
విచ్చుచున్నాఁడో; పునఃపునః = మాటి

మాటికి; జృంభతేచ = ఆవలించుచు
న్నాఁడో; మృత్యో = మరణమువలన;
నచసంవిజతేచ = భయపడఁడో ; యు
ద్ధాచ్చ = యుద్ధమువలనను ; నవిధావ
తి = పరుగెత్తఁడో; రోషేణ = కోపము

చేత; ప్రకంపతేచ=వడంకుచునున్నా
డో;పునఃపునః=మాటిమాటికిని; తిర్య
క్=అడ్డముగా; ఈక్షతేచ=చూచు
చున్నాడో;లాంగూలం= తోకను;
పశ్యన్నపిచ=చూచుచును;క్ష్యేశతేచ=
సింహనాదముచేయుచున్నాడో; ఏ
షః(అధ్యాహృతము)=ఈ ; మహాబ
లః=అధికమయినబలముగలవాడను;
వీతభయః=విడువఁబడిన భయముగల
వాడనునగు; శరభోనామ=శరభుం
డనెడు;యూధపః = వానరోత్తముం
డు;సతతం=ఎల్లప్పుడును ; రమ్యం=
సుందరమయిన ; సాల్యేయపర్వతం=
సాల్యేయమనుపర్వతమును ; అధ్యా

స్తే=అధిష్ఠించియుండును.

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఎవ్వఁడుచెవులనిగుడఁజేయుచు మాటి
మాటికావలించుచున్నాడో , మఱి
యు, గోపంబున వడంకుచు దిర్య
గ్ధృష్టింజూచుచు, దనలాంగూలంబు
బాచి, సింహనాదంబులు సేయుచు
న్నాడో ; ఇతండు,శరభుండు; ఇతఁ
డు, మరణంబునుంగూడసరకునేయి
డు;యుద్ధంబుననుండి వెనుదీయఁడు ;
మహాబలుండు;భయములేనివాడు; ఇ
తండు, ఎల్లప్పుడును, రమ్యంబగుసా
ల్యేయపర్వతంబుననుండి, వానరరా
జ్యంబేలును. అని,తాత్పర్యము.

వీకస్య బలిని స్సర్వే విహారానామ యూధపాః. ౩౭

రాజౌ శతసహస్రాణి చత్వారింశ తథైవచ

టీక||రాజౌ= రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! వీతస్య= ఈశరభున
కు;విహారానామ=విహారులప్రసిద్ధుల
యిన;యూధపాః=వానరోత్తములు;
తథైవచ=అట్లే; చత్వారింశతే = న
లువది;శతసహస్రాణి= లక్షలమంది;
సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. స

ర్వే=అందఱును;బలినిః=బలవంతులు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఈశరభునిచేత్రీకింద , నలువది లక్షల
మందివానరవీరులున్నవారలు ; వార
లఁడఱుమిక్కిలియుబలవంతులు.
అని,తాత్పర్యము.

యస్తు మేఘభవా కాశం మహా నావృత్య తిష్ఠతి. ౩౮

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

మధ్యే వానరవీరాణాం సురాణాం మివ వాసవః
భేరీణాం మివ సన్నాదో య న్యైష శ్రూయతే మహాన్. ౩౯
ఘోర శ్వాఖామృగేంద్రాణాం సంగ్రామ మభికాంక్షతామ్
ఏష పర్వత మధ్యాస్తే పారియాత్ర మను త్తమమ్. ౪౦
యుద్ధే దుష్ప్రసహూ నిత్యం పనసోనామ యూధపః

టీక||మహాన్ = పెద్దశరీరముగల; కరుండును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును;యు
యస్తు=ఎవ్వఁడుమాత్రము ; మేఘు
వ=మేఘమువలె; ఆకాశం= ఆకాశ
మును ; ఆవృత్య=ఆవరించి;తప్తతి=ఉ
న్నాడో; యస్య = ఎవ్వనియొక్క;
ఏషః=ఈ; సన్నాదః = ధ్వని; భేరీ
ణాం=భేరులయొక్క; సన్నాదః (అ
ధ్యాహృతము)ఇవ= ధ్వనివలె; శ్రూ
యతే=వినిపించుచున్నదో ; యః (అ
ధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; సంగ్రా
మం=యుద్ధమును; అభికాంక్షతాం =
కోరుచున్నవారలును ; శ్వాఖామృగేం
ద్రాణాం=వానరశ్రేష్ఠులునగు; వాన
రవీరాణాం = వానరవీరులయొక్క;
మధ్యే=నడుమ;సురాణాం= దేవతల
యొక్క; మధ్యే (అధ్యాహృతము)=
నడుమ; వాసవఇవ = ఇంద్రుఁడువ
లె; వతఃతే (అధ్యాహృతము)= ఉ
న్నాడో;ఏషః=ఈ; ఘోరః= భయం
కరుండును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును;యు
ద్ధే=యుద్ధమునందు;దుష్ప్రసహః=స
హింపనలవిగానివాఁడునగు;పనసోనా
మ=పనసుండనెడు; యూధపః=వాన
రోత్తముఁడు;అనుత్తమం=తనకన్నశ్రే
ష్ఠముగాని;పారియాత్రం= పారియా
త్రమను;పర్వతం = పర్వతమును; అ
ధ్యాస్తే=అధిష్ఠించుచున్నాఁడు.
ఎవ్వఁడు, పర్వతాకారుండై, మేఘ
ములంబోలెనాకాశమునావరించి, భే
రులుంబోలెభయంకరముగాసింహనా
దంబుసేయుచున్నాడో, మఱియుయు
ద్ధంబువిషయమై యత్యుత్సాహంబుతో
నున్నవానరోత్తములనడుమ, దేవతలన
డుమదే. సంగ్రామంబోలె; గూర్చుండియు
న్నాడో, ఈతండు , పవనుండను
వాఁడు ; యుద్ధంబునమిక్కిలియొశూ
రుండు; ఇతఁడుపారి యాత్రపర్వతం
బుననుండువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణాం శతాధికం పర్యుపాసతే. ౪౧

శ్రీమ గ్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౨

స ౨౬

యూధపా యూధపశ్రేష్ఠం యేషాం యూధాని భాగశః

టీక॥ యేషాం=ఎవ్వరికి; భాగశః= వేటువేటుగా; యూధాని = సైన్యములు; వతః=తే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవో; తే(అధ్యాహృతము)=అట్టి; యూధపాః=వానరోత్తములు; శతసహస్రాణాం=లక్షలయొక్క; శతధికం=ఏబది; యూధపశ్రేష్ఠం=వానర

శ్రేష్ఠులలో నుత్తముండగు; ఏనం=ఈ పనసుసి; పర్యుపాసతే=ఉపాసించుచున్నది.

ఈతనిక్రింద, ఏబదిలక్షలమంది, వానరోత్తములున్నారు; వారలు, వేటువేటుగా నధికసేనలుగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు భీమాం ప్రవల్లంతీం చమూం తివృతి శోభయత్. ౪౨

స్థితాం తీరే సముద్రస్య ద్వితీయ ఇవసాగరః

ఏష దదకరసంకాశో వినతోనామ యూధపః. ౪౩

పిబం శృరతి పథోసాం నదీనా ముత్తమాం నదీమ్

టీక॥ యస్తు=ఎవ్వడుమాత్రము; భీమాం=భయంకరమయిన; ప్రవల్లంతీం=మనోహరముగానున్నదియు; ద్వితీయః=రెండవదగు; సాగరఇవ=సముద్రమువలె; సముద్రస్య=సముద్రమయొక్క; తీరే=గట్టునందు; స్థితాం=ఉన్నదియునగు; చమూం=సేనను; శోభయత్=ప్రకాశింపజేయుచు; తివృతి=ఉన్నాడో; దదకరసంకాశః=దదకరపర్వతముతోసమానుడగు; ఏషః=ఈ; యూధపః=వానరో

పేరుగలవాడు. నదీనాం=నదులలో; ఉత్తమాం=శ్రేష్ఠమగు; పథోసాం=పర్వాసయను; నదీం=నదిని; పిబత్=త్రాగుచు; చరతి=సంచరించుచున్నాడు.

ఎవ్వండు, సముద్రతీరంబున రెండవ సముద్రముం బోలె నతిభయంకరంబై యున్న వానరసేనంబ్రకాశింపజేయుచున్నాడో; ఈతండు, వినతుండనువాడు; ఉత్తమనదియైన పథోసానదిజలంబులం ద్రావుచుండ తీరంబునందుండువాడు.

అని, తాత్పర్యము.

త్తముండు; వినతోనామ=వినతుండను

షష్ఠి శ్చతసహస్రాణి బల మస్య స్లవంగమాః. ౪౪

టీక॥ షష్ఠిః=అటువది; శ్చతసహస్రాణి సేన.
ణి=లక్షలమంది; స్లవంగమాః= వానరు ఈవినతుని, సేన, అటువదిలక్షలమం
లు; అస్య=ఈవినతునియొక్క; బలం= దివాసరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తా మాహ్వాయతి యుద్ధాయ క్రోధనో నామ యూధపః
విక్రాంతా బలవంతశ్చ యథా యూధాని భాగశః. ౪౫

టీక॥ క్రోధనోనామ= క్రోధనుండ రాక్రమవంతులును; బలవంతశ్చ=అధి
ను; యూధపః = వానరోత్తముండు; కమయినబలముగలవారలునగు వానరు
యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; త్వాం= లు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉ
నిన్ను; ఆహ్వయతి = పిలుచుచున్నాం న్నారు.
డు. అస్య(అధ్యాహృతము)= ఈక్రో ఇతండు, క్రోధనుండనువాండు; ని
ధనునకు; యథాయూధాని (యథా న్నుయుద్ధంబునకుఁ బిలుచుచున్నాండు;
యూధం) = యూధంబులనతిక్రమింప ఇతనియొద్దను, వేటువేఱఁ, బరాక్రమ
క. అత్యైయూధంబులందుననుట; భా వంతులునుబలవంతులునగు వానరులు
గశః=వేటువేటుగా; విక్రాంతాః=ప న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు గైరికవర్ణాభం వపుః పుష్కతి వానరః

అవమత్య సదా సర్వాక్ వానరాక్ బలదర్పితాక్. ౪౬

గవయోనామ తేజస్వీ త్వాం క్రోధా దభివతతే

టీక॥ యస్తు=ఏ ; వానరస్తు= వా గైరికవర్ణాభం= గైరికముయొక్క
నరుండుమాత్రము; సదా=ఎల్లప్పుడు వన్నెవంటివన్నెగల; వపుః = దేహ
ను; బలదర్పితాక్=బలముచేగర్వించి మును; పుష్కతి= పెంచుచున్నాడో; అ
న; వానరాక్=వానరులను; సర్వాక్= యం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; గవ
అందఱను; అవమత్య= అవమానించి; యోనామ=గవయొండనువాండు. తేజ

స్వీ=మిక్కిలి వియ్యుఁడేజన్మగలవాఁడు.
కోధాత=కోపమువలన; త్వాం=నిన్న
గూర్చి; అభివతతే=వచ్చుచున్నాఁడు.
ఎవ్వఁడు, బలగర్వితులగువానరుల
నందఱనుదృణీకరింపుచు, యుద్ధోత్సా

హంబున, ధైరికమువలెనెఱ్ఱనయినతన
దేహమును బెంచుచున్నాఁడో, ఇతఁడు,
గవయుండనువాఁడు; మిక్కిలియ్యుఁడే
జంబుగలవాఁడు; కోపంబున, నీపైకి, వ
చ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణి సప్తతిః పర్యుపాసతే. ౪౭

టిక॥ ఏనం = ఈవానరుని; సప్త
తిః=దెబ్బది; శతసహస్రాణి= లక్ష
లు; పర్యుపాసతే=సేవించుచున్నవి.

ఈగవయునిచేతిక్రింద; దెబ్బది
తలమందివానరులున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుమ్

టిక॥ ఏవైవ(ఏవఏవ) = ఈగవ
య్యుఁడే; లంకాం=లంకాపురిని; స్వే
న=తనదైన; అనీకేన=నైనయముచేత;
మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంస

తే=కోరుచున్నాఁడు.
ఈగవయ్యుఁడే, తనసేనతోవచ్చి,
లంకాపురినంతయుమర్దించు
గోరుచు
న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే దుష్ప్రసహః ఘోరా బలినః కామరూపిణః. ౪౮

యూధపా యూధపశ్రేష్ఠా ఏషాం యూధాని భాగశః

టిక॥ ఏతే=ఈ; యూధపాః=వాన
రోత్తములు; దుష్ప్రసహః=సహించ
పనలవిగానివారలు. బలినః=బలవంతు
లు; కామరూపిణః=ఇచ్ఛార్థీనమగు
రూపముగలవారలు. యూధప శ్రే
ష్ఠాః=యూధపోత్తములు. ఏషాం=వీర
లకు; భాగశః=వేటువేటుగా; యూ

ధాని=నైనయములు; సంలి (అధ్యాహృ
తము)=ఉన్నవి.

వీరలు, యుద్ధంబున జయింపనలవి
గానివారలు; బలవంతులు; కామరూ
పులు; వీరలకు, ఒక్కొక్కరికిని, గొప్ప
నైనయంబులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, షడ్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ షడ్వింశస్సర్గ టీక,

ముగిసినది.

ప్రతి

సప్తవింశస్సర్గ ప్రారంభః-

తాంస్తు తేహం ప్రవక్ష్యామి ప్రేక్షమాణస్య యూధపాక్

రాఘవాథే పరాక్రాంతా యేన రక్షంతీ జీవితమ్. ౧

టీక॥ యే=ఎవ్వరు; రాఘవాథే= వక్ష్యామి=చెప్పచున్నాను.

రామునికార్యమిత్తమయి; పరాక్రాం

తాః= పరాక్రమించినవారలయి; జీవి

తం=పాణిమును ; సరక్షంతి=రక్షింప

రో; తాక్=అట్టి; యూధపాంస్తు=యూ

ధవులనుమాత్రము ; ప్రేక్షమాణస్య=

చూచుచున్న; తే=నీకు; ఆహం=నేను; ప్ర

వక్ష్యామి=చెప్పచున్నాను.

మతియు, నెవ్వరు, రామునిమి

త్తమయి , యుద్ధంబుచేయుట విష

యమై ప్రాణంబులనైనను , సరకు

నేయరో , అట్టిమహాపరాక్రమశాలు

లగు వానరయూధనాయకులం బాడు

ము? చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధ యస్య బహువ్యాసా వాలా లాంగూలమాశ్రితాః
తామ్రాః పీతా స్సితాశ్చైవ తాః ప్రకీర్ణాః ఘోరకర్మణః. ౨
ప్రగృహీతాః ప్రకాశంతే సూర్య స్యేవ మరీచయః
పృథివ్యాం చా నుకృప్యంతే హరో నామైష యూధపః. ౩

<p>టీక॥ ఘోరకర్మణః = భయంకర మయినకార్యముగల; యస్య = ఎవ్వని యొక్క; లాంగూలం = తోచను; ఆశ్రి తాః = పొందినట్టి; వాలాః = వెండుకలు ను; బహువ్యాసాః = పెక్కుచేతులపరి మాణముగలవై; స్నిగ్ధాః = నునుపుగల వై; తామాః = ఎఱ్ఱనివై; పీతాః = పసు పువన్నెగలవై; సితాః = తెల్లనివై; శ్చై తాః = మిక్కిలియుండెల్లనివై; పృక్కి ర్ణాః = వెదవల్లంబడినవై; ప్రగృహీ తాః = పైకెత్తబడినవై; సూర్యస్య = సూర్యునియొక్క; మరీచయః = కిరణ ములువలె; పృథివ్యాం = నేలయందు; అను</p>	<p>కృప్యంతేచ = ఈడ్వబడుచున్న వో; ఏషః = ఈ; యూధపః = యూధ పుండు; హరో నామ = హరుండనువాం డు. ఎవ్వని, తోచవెండ్రుకలు, మిక్కి లియుండవులయి. ఎఱ్ఱనివియు, బ సుపువన్నెగలవియు, తెల్లనివియు, ని ట్లు, నానావిధవర్ణంబులయి, విరి సి, పైకెత్తబడినేలంబీరాడుచు, సూ ర్యునికిరణంబులంబోలె బ్రకాశించుచు న్నవో, ఈతండు, హరుండనువాండు; భ యంకరకర్మణండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యం పృష్టతోనుగచ్ఛంతి శతశోధ సహస్రశః
ద్రుమా నుద్యమ్య సహసా లంకారోహణతత్పరాః. ౪
యూధపా హరి రాజస్య కింకరా స్సముపస్థితాః

<p>టీక॥ యం = ఏహరుని; హరిరాజ స్య = వానరరాజుండగు సుగ్రీవునియొ క్క; కింకరాః = కింకరులగు; యూధ పాః = వానరోత్తములు; శతశః =</p>	<p>సూటుసూటులుగాను; అథ = ఇంక; స హస్రశః = వేనవేలుగాను; సముపస్థి తాః = కూడినవారలై; ద్రుమా = వృ క్షములను; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; సహ</p>
--	---

సా = శీఘ్రమున; లంకారోహణతత్ప్ర
రాః = లంకాపురియొక్కటయందాస
క్తులయి; పృష్ఠతః = వెనుకనుండి; అను
గచ్ఛంతి = వెంటడించుచున్నారో.

వానర రాజుండగుసుగ్రీవునికింకరుల
గువానరోత్తములు, వేనవేలుగాగుం

పులుగుడి, వృక్షంబులంబట్టుకొని, శీ
ఘ్రంబున, లంకాపురినారోహింపంగో
రినవారలయి, యీహరుని వెంటడించు
చున్నారు; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష కోటిసహస్రేణ వానరాణాం వహశాజసామ్. ౫

ఆకాంక్షతే త్వాం సంక్రామే శత్రుం పరపురం జయ

టిక॥ పరపురంజయ = శత్రుపట్టణం
బునుజయించునట్టి రావణుడా! ఏ
వః = ఈహరుండు; మహశాజసాం = అ
ధికమయినపరాక్రమముగల; వానరా
ణాం = వానరులయొక్క; కోటిసహ
స్రేణ = కోట్లలవేయింటిచేత; సంక్రా
మే = యుద్ధమునందు; త్వాం = నిన్ను;

శత్రుం = జయించుటకు; ఆకాంక్షతే = కో
రుచున్నాడు.

శత్రుపురంబులంజయించునట్టి రా
వణుడా! ఈహరుండు, వేయికోట్లప
రిమితిగలతనసైన్యముతోవచ్చి, యుద్ధం
బున, నిన్నుజయింపవలెనని కోరుచు
న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

నీలానివ మహామేఘాం స్తివృతో యాంస్తు పశ్యసి. ౬

అసితాంజనసంకాశాన్ యుద్ధే సత్యపరాక్రమాన్

అసంఖ్యేయాననిదేశ్యాన్ పరంపార మివోదధేః. ౭

పర్వతేషుచ యే కేచి ద్విషమేషు నదీషుచ

ఏతే త్వా మభివతంతే రాజన్ ఋక్షౌ స్ఫుదారుణాః. ౮

టిక॥ రాజన్ = రావణుడా! నీ
లాన్ = నల్లవైన; మహామేఘానివ (స్థి
తాన్) = గొప్పమేఘములువలెనున్నవి
యు; తివ్రతః = నిలిచియున్నవియు; అసి

తాంజనసంకాశాన్ = నల్లనికాటుక
తోసమానములును; యుద్ధే = యుద్ధము
నందు; సత్యపరాక్రమాన్ = సత్యమయి
నపరాక్రమము గలవియు; అసంఖ్యే

యాక్ = తెక్క పెట్టగూడనివియు; అని
దేశ్యాక్ = చూపరానివియు; మ
హూదధేః = మహాసముద్రముయొక్క;
పరం = అవ్యలి; పారమివ(స్థితాక్) = గ
ట్టువలెనున్నవియునగు; యాంస్తు = వేని
నిమాత్రము ; పశ్యసి = చూచుచున్నా
వో; యే = ఏవి; కేచిత్ = కొన్ని; పర్వతే
షుచ = పర్వతములయందును ; విషమే
షు = సిమ్నాన్నతప్రదేశములయందు
ను; నదీషుచ = నదులయందును; సంతి(అ
ధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; ఏతే = ఈ;
సుదారుకాః = మిక్కిలియుభయంకర
ములయిన; ఋతౌ = ఎలుగగుగొడ్డులు;

త్యాం = సిన్నగూర్చి; అభివతంఠే =
వచ్చుచున్నవి.

రావణుడా! నీల మేఘంబులుంబోలె
నల్లని కాటుకయుంబోలెనల్లనివియు,
యుద్ధంబునసత్యపరాక్రమంబులును, అ
సంఖ్యేయంబులును, అనిదేశ్యంబులు
ను, మహాసముద్రంబువలెనంతంబు
లై యున్నవియునగు , నీభల్లూకంబు
లంజూచుచున్నవే; ఇవి, పర్వతంబు
లందును విషమప్రదేశంబులందును నదీ
తీరంబులందును ఉండునవి; ఇవి, మిక్కి
లియుభయంకరంబులు; సీపైకి, వచ్చు
చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం మధ్యే స్థితో రాజక్ భీమాత్ భీమదశః
పజన్య ఇవ జీమూతై స్సమంతా త్పరివారితః. ౯
ఋతృవంతం గిరిశ్రేష్ఠ మధ్యాస్తే నమదాం పిబక్
స్వతౌఠా మధిపతి ధూమ్రో సామైష యూధపః. ౧౦

టీక॥ రాజక్ = రావణుడా! యః
(అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఏషాం =
ఈభల్లూకములయొక్క; మధ్యే = నడు
మునందు; సమంతాత్ = అంతటను; జీ
మూతైః = మేఘములచేత; పరివారితః =
పరివేష్టించబడిన; పజన్య ఇవ = వన్నా
ధిదేవతవలె; స్థితః = ఉన్నాడో; ఏషః =
ఈ; యూధపః = యూధపుండు; ధూ

మోనామ = ధూమ్రుడనువాఁడు; స
ర్వర్మాణాం = సమస్త భల్లూకముల
యొక్క; అధిపతిః = ప్రభువు. నమదాం
దాం = నమదానదిన ; పిబక్ = త్రా
గుచు; ఋతృవంతం = ఋతృవంతమును;
గిరిశ్రేష్ఠం = పర్వతశ్రేష్ఠమును; అధ్యా
స్తే = అధిష్ఠించియుండును.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!

ఎవ్వండు , మేఘంబులనడుమఁ బడఁడు ; నమఁదానదీజలంబులంద్రావుచు
స్వండుండునట్లు, ఈభల్లుకంబులనడుముతు వంతంబను పర్వతంబున నుం
మనున్నాడో ఈతండుధూమ్రుండు, ఇడును.
తండుసమస్తభల్లుకంబులకును నాధుం అని, తాత్పర్యము.

యవీయా నస్యతు భ్రాతా పశ్యైస్సం పర్వతోపమమ్
భ్రాతా సమానో రూపేణ విశిష్టస్తు పరాక్రమైః. ౧౧

టీక॥ పర్వతోపమం = పర్వతము ; పరాక్రమములచేతమాత్రము ;
తోఁబోలి-గల; ఏనం=ఈతని; పశ్య= విశిష్టః=అధికుండు.
చూడుము. ఏషతు= ఏడుమాత్రము; పర్వతాకారుండొక్కఁడున్నాడు;
అస్య = ఈధూమ్రునియొక్క; యవీ ఇతనింబూడుము ; ఇతండుధూమ్రునిత
యా = తనకన్నజిన్నివాడయిన; మ్ముండు; అన్నవలెయాపంబు గలవాఁ
భ్రాతా=తోఁబుట్టువు. రూపేణ = డు; పరాక్రమంబులందుమాత్రము ,
రూపముచేత; భ్రాతా = అన్నతో; అన్నకంటె మిగులనధికుండు.
సమానం= సమానుండు. పరాక్రమై అని, తాత్పర్యము.

స ఏష జాంబవాన్నామ మహాయూధపయూధపః
ప్రక్రాంతో గురువతీచ సంప్రహారే వ్య మషణి. ౧౨

టీక॥ సః=అట్టి; ఏషః = ఇతండు; హారేషు=యుద్ధములందు ; అమషణ
జాంబవాన్నామ= జాంబవంతుండను ణి=పీర్వనివాడు.
పేరుగలవాఁడు. మహాయూధపయూ ఇతండు జాంబవంతుండనువాఁడు;
ధపః=గొప్పయూధపులసమూహముం మేటియూధపులలోముఖ్యుండు ; మ
బాలించువాఁడు. ప్రక్రాంతః=పరా హంపరాక్రమశాలి; గురుశుశ్రూషకుం
క్రమముగలవాఁడు. గురువతీచ = గు డు; యుద్ధంబులందు, మిక్కిలియు శూ
రుశుశూష చేయువాఁడును. సంప్ర రుండు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన సాహ్యం సుమహ త్కృతం శక్రస్య ధీమతా

దైవాసురే జాం బవతా లభాశ్చ బహవో వరాః. ౧౩

టీక॥ ధీమతా = బుద్ధిమంతుండగు; శ్చ = వరములును; లభాః = పొందఁబ
వేతన = ఈ; జాంబవంతా = జాంబవం డినవి.
తునిచేత; దైవాసురే = దేవాసురులయు బుద్ధిమంతుండగునీజాంబవంతుండు
ర్థమునందు; శక్రస్య = ఇందునకు; సు మున్ను దేవాసురులయుద్ధంబున, దేవేం
మహాత్ = మిక్కిలియునధికమయిన; సా ద్గునకుమిక్కిలియు సాహాయ్యంబుఁగా
హ్యం = తోడ్పాటు; కృతం = చేయఁబడిన వించి, పెక్కువరంబులం బడసి యు
ది. బహవః = పెక్కులయిన; వరా న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఆరుహ్య పర్వతాగ్రేభ్యో మహాభ్రవిఫులా శ్శిలాః
ముంచంతి విఫులాకారా న మృత్యో రుద్విజంతిచ. ౧౪
రాక్షసానాంచ సదృశాః పిశాచానాంచ లోమశాః
ఏతస్య సైన్యా బహవో విచరం త్యగ్ని తేజసః. ౧౫

టీక॥ విఫులాకారాః = పెద్దశరీరము ను; ముంచంతి = విడుచుచున్నారు. మృ
గలవారలును; రాక్షసానాం = రాక్ష సులకును; పిశాచానాంచ = పిశాచంబు
లకును; సదృశాః = సమానులును; అగ్ని తేజసః = నిప్పువంటితేజస్సుగలవార
లును; లోమశాః = అధికమయినవెం డుకలుగలవారలనగు ; ఏతస్య = ఇత
నియొక్క ; సైన్యాః = సైనికులు ; బహవః = అనేకులు ; విచరంతి = తి
రుగుచున్నారు. ఆరుహ్య = ఎక్కి ; ప ర్వతాగ్రేభ్యః = పర్వతశిఖరములనుండి;
మహా భ్రవిఫులాః = గొప్పమేఘంబు లువలెఁబెద్దవయిన; శిలాః = తాళ్ల
ను; ముంచంతి = విడుచుచున్నారు. మృ త్యోః = మృత్యువువలనను ; నోద్విజంతి
చ = భయపడరు.
ఈజాంబవంతునిసైనికులు, లెక్క లేక , మహారోమంబులు గలవారై, అగ్నికింబోలెఁదేజంబుగలిగి, రాక్షసు లుంబోలెఁ బిశాచంబులుంబోలె నతి కూర్మలై , పర్వతశిఖరంబుల పైకి నారోహించి యుచ్చోటనుండి , మ హామేఘంబులవంటి పెద్దతాళ్ల ను బడఁ ద్రోయుచున్నారు; వీరలుమృత్యువున కుంగూడభయపడరు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

యం త్వేన మభిసంరబ్ధం ప్లవమాన మివ స్థితమ్
ప్రేక్షంతే వానరా స్సర్వే స్థితా యూధపయాధపమ్. ౧౬
ఏష రాజ్ సహస్రాక్షం పర్యుపాస్తే హరీశ్వరః
బలేన బలసంపన్నో దంభో నామైష యూధపః. ౧౭

టీక॥ రాజ్=రావణుడా! అభిసం=బలముచేత; సహస్రాక్షం= దేవేం
రబ్ధం= మిక్కిలియుక్తోపముగలవాఁడు; ద్రుని; పర్యుపాస్తే=ఉపాసించినాఁడు.
ను; ప్లవమానమివస్థితం= ఎగురుచున్న ఎవ్వండు, అతికోపంబునొందియె
వాఁడువలెనున్నవాఁడునగు; యం=ఏ; గురునట్లుచూపట్టుచున్నాఁడో; మఱి
యూధపయూధపంతు= యూధపుల యునెవ్వనివానరులందఱు, నాశ్చ్యం
యొక్క-యూధపురిమాత్రము; స్థితాః= బునం జూచుచున్నారో; ఇతండు,
నిలిచి యున్న; వానరాః=వానరులు; స దంభుండనువాఁడు; మిక్కిలియు బల
శ్వే=అందఱును; ప్రేక్షంతే=చూచుచు వంతుఁడు; ఇతండు, యుద్ధంబున, దే
న్నారో; ఏషః= ఈ; బలసంపన్నః=బల ముతోఁగూడిన; హరీశ్వరః= వానరశ్రే
ష్ఠుండగు; దంభో నామ=దంభుండనుపే రుగల; యూధపః=యూధపుఁడు; బలే

అని, తాత్పర్యము.

యస్థి స్థితం యోజనం శైలం గచ్ఛత్ పాశ్వేన సేవతే
ఊర్ధ్వం తతైవ కాయేన గతః ప్రాప్నోతి యోజనమ్. ౧౮
యస్తాన్న పరమం రూపం చతుష్పాదేషు విద్యతే
శ్రుత స్సన్నాదనోనామ వానరాణాం పితృమహాః. ౧౯
యేన యుద్ధం పురా దత్తం రణే శక్రస్య ధీమతా
పరాజయశ్చ నప్రాప్త పోయం యూధపయాధపః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గచ్ఛత్=న్న; శైలం=పర్వతమును; సేవతే=
పోవుచు; పాశ్వేన= ప్రక్క-చేత; పొందుచున్నాఁడో; తతైవ=అట్లే; కా
యోజనే=ఆమడయందు; స్థితం= ఉయేన=దేహముచేత; ఊర్ధ్వం=పై

కి;గతః=పోయినవాడై; యోజనం= ఆమడను; ప్రాప్నోతి=పొందునో; చ తుష్పదేషు = నాలుగుకొల్లజంతపు లందు; యస్తాత్=ఎవ్వనికన్నను; ప రమం=అధికమయిన; రూపం=ఆకా రము; నవిద్యతే=లేదో; భీమతా=బు ద్ధిమంతుడగు; యేన=ఎవ్వనిచేత; పు రా=మున్ను; రణే=యుద్ధమునందు; శక్రస్య=ఇంద్రునికి; యుద్ధం= యుద్ధ ము; దత్తం = ఇయ్యబడినదో; ప రాజయశ్చ= అపజయమును; నప్రా ప్తః=పొందబడలేదో; సః = అట్టి; యూధపయూధపః = యూధపులస మాహమునుబాలించునట్టి; అయం= ఇతడు ; సన్నాదనోనామ=సన్నాద

నుండని; శుభ్రః=వినబడినవాడు. వాన రాణాం=వానరులకు; పితామహః = తాత.

ఎవ్వండు, నడచునప్పుడు, ఒకయడు గుననె, యోజనదూరంబుననుండుపర్వ తంబుఁజేరునో, మఱియుఁజక్కఁగాలే చినిలిచినచో, నొకయోజన దూరము పొడవుగలిగియుండునో, ఈతండు, స న్నాదనుండనువాడు; ఈతండువానరు లకుఁబితామహుండు; ఇతనికిన్ననుబెద్ద శరీరముగల వృగము చతుష్పాజ్జంతపు లలో నేదియులేదు; ఇతండు, మున్నదే వేంద్రునితోయుద్ధంబుచేసినాడు ; అ ప్పుడెంతమాత్రమును బరాజయము నొందలేదు. అని, తాత్పర్యము.

యస్య విక్రమమాణస్య శక్రస్యేవ పరాక్రమః
ఏవ గంధర్వకన్యాయా ముత్పన్నః కృష్ణవత్కనః. ౨౮

టిక॥విక్రమమాణస్య=పరాక్రమిం చుచున్న; యస్య=ఎవ్వనికి; శక్రస్యే వ=దేవేంద్రునకువలె; పరాక్రమః = పరాక్రమము; అస్తి (అధ్యాహృత ము)=కలదో; ఏవః= ఈసన్నాదుడు; కృష్ణవత్కనః=అగ్నివలన ; గంధర్వ

కన్యాయాం=గంధర్వస్త్రీయందు; ఉ త్పన్నః=పుట్టినాడు.
ఈతండు, దేవేంద్రునకుసరియయి నపరాక్రమంబుగలవాడు ; ఇతడు, గంధర్వకన్యయందు, అగ్నిదేవునికింబు ట్టినవాడు. అని, తాత్పర్యము.

తదా దైవాసురే యుద్ధే సాహ్యథకం త్రిదివౌకసామ్

టిక॥తదా=అప్పుడు;దైవాసురే= బడినాడు.

దేవాసురులకుఁగలిగిన;యుద్ధే= యుద్ధమునందు;త్రిదివౌకసాం=దేవతలకు; దేవతలకుసాహాయ్యార్థమయి, ఇతని సాహ్యార్థం = తోడ్పాటుకొఱకు;ఉనింబుట్టించినారు.అని, తాత్పర్యము. త్పాదితః(అధ్యాహృతము)=పుట్టింపఁ

యస్య వైశ్రవణో రాజా జంబూ ముపనిషేవతే. ౨౨

యో రాజా పర్వతేంద్రాణాం బహుకిన్నరసేవి నామ్

విహరసుఖదో నిత్యం భ్రాతుస్తే రాక్షసాధిప. ౨౩

తత్రైష వసతి శ్రీమాన్ బలవాన్ వానరవభః

యుద్ధే వ్యక్ త్వనో నిత్యం క్రోధనో నామ యూధపః. ౨౪

వృతః కూటసహస్రేణ హరీణాం సముపస్థితః

టిక॥రాక్షసాధిప=రాక్షసేశ్వరుండువగురావణుడా!యస్య= ఏపర్వతమునకు;వైశ్రవణః = కుబేరుండు;రాజా=రాజో; యః(అధ్యాహృతము)= ఏపర్వతము; జంబూం= నేరెడుచెట్టును;ఉపనిషేవతే = పొందుచున్నదో; యః= ఏపర్వతము; బహుకిన్నరసేవి నాం= పెక్కుకిన్నరులనుసేవించునట్టి; పర్వతేంద్రాణాం= పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క; రాజా=రాజో;యః(అధ్యాహృతము)=ఏది;తే = నీయొక్క;భ్రాతుః = అన్నయ్యనకుబేరునకు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు;విహరసుఖదః= క్రీడాసౌఖ్యమునిచ్చునదో;తత్ర=ఆపర్వతమునందు;ఏషః=ఈ;శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండును;బలవాన్= అధికమయినబలముగలవాఁడును;నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; యుద్ధేషు = యుద్ధములందు; అకత్థనః=ఆత్మస్తుతిచేసికొననివాఁడును; వానరవభః= వానరశ్రేష్ఠుండునగు;క్రోధనః=క్రోధనండునుపేరుగల; యూధపః=యూధపుండు;వసతి=వసించియుండును.హరీణాం = వానరులయొక్క, కోటిసహస్రేణ = కోలవేయిటిచేత;వృతః= చుట్టఁబడినవాడై; ఉపస్థితః=వచ్చినాడు.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుడా!ఈవానరోత్తముండు , నీయన్న

కుజేరునిచేఁబాలింపఁబడునదియు జం నుండువాఁడు; ఇతఁడుకోర్కొధనుండు ;
బూవృక్షంబుతోఁగూడినదియు, బర్వ బలవంతుండు; ఆత్మస్తుతిచేసికొనఁడు;
తంబులకన్నింటికినిగాజును , నాకుబే యుద్ధంబులనతిశూరుండు; ఇతఁడు, వే
రునకెల్ల పృథునువిహారస్థానంబై యొ యికోట్ల వానర వీరులతో వచ్చియు
ప్పునదియునగు హిమవత్పర్వతంబుపై న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మడిఁతుమ్. ౨౫

టీక॥ ఏవైవ(ఏషఏవ) = ఈక్రోధ కోరుచున్నాఁడు.
నుండె; లంకాం = లంకాపురిని; స్వేన = ఈకోర్కొధనుండు, తన సైన్యముచే, లం
తనదైన; అనీకేన = సైన్యముచేత ; మ కాపురినంతయు మడిఁపం గోరుచు
డిఁతుం = మడిఁచుటకు; ఆశంసతే = న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యో గంగామను పర్యేతి త్రాసయే హస్తి యూధపాఁ

హస్తి నాం వానరాణాంచ పూర్వవైర మనుస్మరే. ౨౬

ఏష యూధపతి నేతా గచ్ఛే గిరిగుహాశయః

గజాఁ యోధయతే వన్యాఁ గిరింశ్చైవ మహీరుహాఁ. ౨౭

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; హస్తి నాం = యందుని-గలవాఁడు. గచ్ఛే = పోవు
ఏనుంగలకును; వానరాణాంచ = వా చు; వన్యాఁ = అడవియందుఁబుట్టిన; గ
నరులకును; పూర్వవైరం = మునుపటి జాఁ = ఏనుంగులను; గిరింశ్చైవ = ప
వైరమును; అనుస్మరే = తలంచుచు; ర్వతంబులను, మహీరుహాఁ = వృక్షము
హస్తియూధపాఁ = గజశ్రేష్ఠములను; లను ; యోధయతే = యుద్ధముచే
త్రాసయే = భయపఱచుచు; గంగా యించును.
మను = గంగానదినిసమీపించి; పర్యేతి = ఇదిగో , ఇచ్చటనొకవానరోత్త
సంపరించుచుండునో; ఏషః = ఈ; యూ ముండున్నాఁడుచూడుము; ఈతఁడు,
ధపతిః = యూధపుఁడు; నేతా = నాయ మున్నుహనుమంతునితండ్రికేసరి, ము
కుఁడు. గిరిగుహాశయః = పర్వతగుహల నిజనబాధకుండగు గజాకారుడైనశం

బసాదనుండనురాక్షసుని , మునినియో
గంబునంజంపిననాటనుండి , వానరుల
కునుగజంబులకును గల్గినవైరంబుద
లంచి, గజంబులకంతభయంబుగలుగఁ
జేయుచు , గజంబులంబట్టిపర్వతంబుల
పైఁగొట్టుచు, పర్వతంబులచేగజంబు

లంబ్రహరించుచు , నట్లువృక్షంబులపై
గజంబులంగొట్టుచు , వృక్షంబులచేగ
జంబులంబ్రహరించుచు , నట్లునానావి
ధంబులగజనాశంబుగావించుచు , గం
గానదీసమీపంబున, సంచరించుచుండు
ను. అని, తాత్పర్యము.

య ఏష వాహినీముఖ్యో నదీం హైమవతీ మను
ఉశీరవీజ మాశ్రిత్య పర్వతం మందరోపమమ్. ౨౮
రమతే వానరశ్రేష్ఠో దివి శక్రభవ స్వయమ్
ఏనం శతసహస్రాణాం సహస్ర మనువతఃతే. ౨౯

టీక॥ వాహినీముఖ్యః = సేనలోము
ఖ్యుండును; వానరశ్రేష్ఠః = వానరోత్త
ముండునగు; యః = ఏ; ఏషః = ఈతః
డు; హైమవతీం = హిమవత్పర్వతము
నందుంబట్టి; నదీమను = గంగానదీస
మీపించి; మందరోపమం = మందరము
తోఁబోలిగల; ఉశీరవీజం = ఉశీరవీజ
మను; పర్వతం = కొండను; ఆశ్రిత్య =
ఆశ్రయించి; దివి = స్వర్గమునందు;
స్వయం, శక్రభవ = సాక్షాద్దేవేంద్రుం

డువలె; రమతే = క్రీడించునో; ఏనం = ఇ
తని; శతసహస్రాణాం = లక్షలయొ
క్క; సహస్రం = వేయి; అనువతఃతే =
వెంటడించుచున్నది.

ఈవానరోత్తముండు, గంగానదీ
సమీపంబున , నుశీరవీజంబనుపర్వతం
బున, స్వర్గంబునదేవేంద్రుండువోలె,
విహరించుచుండును; ఇతండు, సేనా
ముఖ్యుండు; ఇతనిక్రింద , వేయిలక్షల
వానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యవిక్రమదృప్తానాం నదతాం బలశాలినామ్
స ఏష నేతా చై తేషాం వానరాణాం తపస్వినామ్. ౩౦

టీక॥ సః = అట్టి; ఏషః = ఇతండు ; ముచేతను బరాక్రమముచేతను గర్విం
వీర్యవిక్రమదృప్తానాం = ఉత్సాహచి నవారలును; నదతాం = గజిం

చున్నవారలును; బలశాలినాం=బలము
చేబ్రకాశించుచున్నవారలును ; తర
స్వినాం = అధికమయినవేగముగల
వారలునగు; ఏతేషాం = ఈవానరుల
యొక్క; నేతాచ=నాయకుండును.

ఇతండు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలు

లు నుత్సాహవంతులును సింహనాదం
బులుసేయుచున్నవారలును బలవంతు
లునువేగవంతులునగునీవేయిలక్షల వా
నరులకునునాయకుండు.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ దుర్ధరో రాజ౯ ప్రమాధీనామ యూధపః
వాతేనే వోద్ధతం మేఘం య మేన మను పశ్యసి. ౩౦
అనీకమపి సంరబ్ధం వానరాణాం తరస్వినామ్
ఉద్ధూత మరుణాభాసం పవనేన సమంతతః. ౩౧
వివతామానం బహుధా యత్రై త ద్బహుళం రజః

టీక॥ రాజ౯=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! యత్ర=ఎచ్చట; స
మంతతః=అంతటను; పవనేన = వా
యువుచేత; ఉద్ధూతం=ఎగురఁగొట్టఁ
బడిన; అరుణాభాసం=ఎఱ్ఱరికాంతిగ
ల; బహుధా=పెక్కువిధములను; వి
వతామానం=చుట్టునున్న; ఏతత్ =
ఈ; బహుళం=అధికమయిన; రజః=
దుమ్ము; దృశ్యతే(అధ్యాహృతము)=
చూడబడుచున్నదో; తత్(అధ్యాహృ
తము)=అట్టి; సంరబ్ధం= వేగముతోఁగూ
డిన; తరస్వినాం=బలవంతులగు; వా
నరాణాం=వానరులయొక్క; అనీకమ
పి=నేనైనమును; వాతేన=వాయువుచే

త; ఉద్ధతం=ఎగురఁగొట్టఁబడిన ; మే
ఘమివ(స్థితం) = మేఘమువలెనున్న;
యం=ఏ; వీనమను=ఇతనిసమీపించి ;
పశ్యసి=చూచుచున్నావో; సః = అ
ట్టి; ఏషః=ఈతండు; దుర్ధరః = స
హింపనలవిగాని; ప్రమాధీనామ=ప్ర
మాధియనెడు; యూధపః = యూ
ధవుండు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఎచ్చట, వాయువుచే రేఁగిన, ఎఱ్ఱరి
దియునానావిధంబులవివతామానంబు
నగుదుమ్ము, అధికముగాఁబట్టుచున్న
దో; అట్టిబలవంతులగువానరులసేనం
బూడుము ; ఇదియెంతయుసంరంభం

బుతోనున్నది; ఆసేనామధ్యంబున,వా ప్రమాధియనువాడు.
యువుచే నెగురఁగొట్టఁబడిన మేఘం అని, తాత్పర్యము.
బువలెనున్నయీవానరో త్తముండు ,

ఏతే సితముఖా ఘోరా గోలాంగూలా మహాబలాః. ౩౩
శతం శతసహస్రాణి దృష్ట్వా వై సేతుబంధనమ్
గోలాంగూలం మహావేగం గవాక్షం నామయాధపమ్. ౩౪
పరివార్యా భివతకం తే లంకాం మడితు మోజసా

టీక|| సితముఖాః = తెల్ల నిముఖములు తుం = మడించుటకు; అభివతకం తే =
గలవియు; మహాబలాః = అధికమయి వచ్చుచున్నవి.
నబలముగలవియునగు; ఏతే = ఈ; గో తెల్ల నిముఖంబులు గలవియు భ
లాంగూలాః = కొండముచ్చులు; శతస యంకరంబులునగు గోలాంగూలంబు
హస్రాణి = లక్షలు; శతం = నూలు; సే లు, నూలులక్షలసంఖ్యగలవి, సేతు
తుబంధనం = సేతుబంధమును; దృష్ట్వా = బంధముముగియొటనుజూచి, మహా
చూచి; మహావేగం = అధికమయినవే వేగుండును గోలాంగూలాధీశ్వరుండున
గముగల; గోలాంగూలం = కొండము గుగవాక్షునింబరివేష్టించి, పరాక్రమం
చ్చయిన; గవాక్షంనామ = గవాక్షం బున, లంకాపురినిమడించుటకై, వ
డను; యూధపం = యూధపుని; పరి చ్చుచున్నవి, చూడుము.
వార్య = పరివేష్టించి; మోజసా = బలము అని, తాత్పర్యము.
చేత; లంకాం = లంకాపురిని; మడి

భ్రమరాచరితా యత్ర సర్వకామఫలదుఃఖాః. ౩౫
యం సూర్య స్తుల్య వర్ణాభ మనుపర్యేతి పర్వతమ్
యస్య భాసా సదా భాంతి తద్వర్ణా మృగపక్షిణః. ౩౬
యస్య ప్రస్థం మహాత్మానో నత్యజంతి మహావయః
సర్వకామఫలా వృత్తా స్సదా ఫలసమన్వితాః. ౩౭

మధూనిచ మహాహాణి యస్మిక్ పర్వతసత్తమే
తత్రైష రమతే రాజ౯ రమ్యే కాంచనపర్వతే. -౯
మఖ్యో వానరముఖ్యానాం కేశరీ నామ యూధపః

టీక॥ రాజ౯ = రావణుడా! య
త్రై = ఏ పర్వతమునందు; భ్రమరాచరి
తాః = తుమ్మెదలచే బొందఁబడిన; స
ర్వకామఫలద్రుమాః = సమస్తాభీష్టం
బులనుఫలించువృక్షంబులు; సంతి (అ
ధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; యం = ఏ;
పర్వతమను = పర్వతమును సమీపించి;
సూర్యో = సూర్యుడు; తుల్యవర్ణ౯
భం = సమానమయిన వన్నెయొక్క
కాంతిగలుగునట్లుగా; పశ్యేతి = సంచ
రించుచున్నాడో; యస్య = ఏ పర్వత
మయొక్క; భాసా = కాంతిచేత; స
దా = ఎల్లప్పుడును; మృగపక్షిణః =
మృగంబులును బిళ్లులును; తద్వర్ణాః =
ఆ పర్వతమయొక్క వన్నెవంటివన్నె
గలవై; భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవో;
యస్య = ఏ పర్వతమయొక్క; ప్రస్థం =
నెత్తమును; మహామయః = పూజ్య
లగుఋషులు; సత్యజంతి = విడువరో;
యస్మిక్ = ఏ; పర్వతసత్తమే = పర్వ
తశ్రేష్ఠమునందు; సర్వకామ ఫలాః =
సమస్తములయినకోరఁదగిన ఫలములు
గలవియు; సదా = ఎల్లప్పుడును; భ

లసమన్వితాః = ఫలమతోఁగూడినవియు
నగు; వృక్షాః = వృక్షములును; మహా
హాణి = శ్రేష్ఠములయిన; మధూనిచ =
తేనియలును; సంతి (అధ్యాహృత
ము) = ఉన్నవో; తత్ర = అట్టి; రమ్యే =
సుందరమయిన; కాంచనపర్వతే = బం
గారుకొండయైన పేరు పర్వతము
నందు; వానరముఖ్యానాం = వానర
శ్రేష్ఠులలో; మఖ్యః = మొదటివాఁ
డైన; ఏషః = ఈ; కేశరీనామ = కేశరీ
యనుపేరుగల; యూధపః = యూధ
పుండు; రమతే = విహరించుచుండును.
ఏ పర్వతంబునఁ, గోరివవాని నన్నిం
టివొనంగునవియు, నెల్లప్పుడునును
గంధిపుష్పంబులు గలిగి యుండుటచే
దుమ్మెదలతోఁ గూడినవియునగు వృ
క్షంబులున్నవో, ఏ పర్వతసమీపంబున,
సూర్యుండు ఆ పర్వతమంబోలె స్వర్ణ
వర్ణుండై యొప్పునో, ఎచ్చట, బిళ్లులు
ను మృగంబులును సమస్తజంతువులును
బంగారువన్నెగలిగియుండునో, ఏ ప
ర్వతంబునందు మహామయలు, విడువ
క, ఎల్లప్పుడును నివసింపుచుండురో,

ఎచ్చట నతిరుచ్చుంబులగు ఫలంబుల యుండునో, అట్టికమణీయమయినమే
నొసంగు నవియు నెల్లప్పుడునుఫలం రుపర్వతంబునందు, వానర వీరులలో
బులతోఁ గూడినవియునగు వృక్షం మొదటివాఁడైనయీ కేశరి, నివాసము
బులును మంచి తేనియలును గలిగి నేయుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

షష్ఠి గిరిసహస్రాద్రాం రమ్యాః కాంచనపర్వతాః. ౩౯
తేషాం మధ్యే గిరివర స్త్వ మివా నఘ రక్షసామ్

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు రాక్షసులలో; త్వమివ=నీవువలె; అ ని
రావణుఁడా, రమ్యాః = సుందరముల (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.
యిన; కాంచనపర్వతాః=బంగారుకొం పాపరహితుండవగు రావణుఁడా!
డలు; గిరిసహస్రాద్రాం = పర్వతముల బంగారుకొండలు, అటువదివేలున్నవి;
యొక్కవేలయొక్క; షష్ఠిః= అటువది; వానినడుమ, రాక్షసులలోనీవునర్వోత్త
సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి. తే ముండవైయుండునట్లు, ముఖ్యపర్వతం
షాం=వానియొక్క; మధ్యే=నడుమను; బున్నది. అని, తాత్పర్యము.
గిరివరః=పర్వతశ్రేష్ఠము; రక్షసాం=

తలై తే కపిలా శ్వేతా స్తామ్రాస్యా మధుపింగాళాః. ౪౦
నివసంత్య త్తమగిరౌ తీక్ష్ణదంష్ట్రా నఖాయుధాః
సింహాశ్వా చతుదంష్ట్రా వ్యాఘ్రాశ్వా దురాసదాః. ౪౧
సర్వే వై శ్వానరసమా జ్వలితాశీవిషోపమాః
సుదీర్ఘాఽచితలాంగూలా మత్తమాతంగసన్నిధాః. ౪౨
మహాపర్వతసంకాశా మహాజీమూతనిస్సన్వనాః
వృత్తపింగాళరక్తాక్షా భీమభీమా గతిస్వరాః. ౪౩

టీక॥ కపిలాః=నలుపుగలసినయెఱు వన్నెగలవారలును; తామ్రాస్యాః=ఎ
ఘవన్నెగలవారలును; శ్వేతాః=తెల్లని ట్టనిముఖముగలవారలును; మధుపింగా

శ్వాః= తేనెవలెగోరోచనపువన్నెగల
వారలును; తీక్ష్ణదంష్ట్రాః=కఱకుకోటలు
గలవారలును; నఖాయుధాః=చఖము
లెయ్యాయుధములుగా గలవారలును; చ
తుదకంష్ట్రాః=నాలుగుకోటలుగల; సిం
హాభవస్థితాః= సింహములవలెనున్న
వారలును; వ్యాఘ్రాభవ=పెద్దపులులువ
లె; దురాసదాః=చెనకనలవిగానివార
లును; సర్వే=అండలును; వైశ్వానరస
మాః=నిప్పుతోసమానులును; జ్వలితా
శీవిహోపమాః= మండుచున్నసగ్గముల
తోఁబోల్చి గలవారలును; సుదీర్ఘాం
చితలాంగులాః= మిక్కిలియునిడుపుల
యియొప్పుచున్న తోకలుగలవారలును;
మత్తమాతంగసన్నిభాః=మదించినయే
నుంగులతో సమానులును ; మహాపర్వ
తసంకాశాః= గొప్పపర్వతములతోస
మానులయినవారలును; మహాజీమూత
నిస్సన్వాః=గొప్ప మేఘములయొక్కధ్వ
నివంటిధ్వనిగలవారలును; వృత్తపింగ
ళరక్తాక్షాః= గుండ్రములయినవియు
గోరోచనపువన్నెయు నెఱుఁగదనములు
గలవియునగుకండ్లుగలవారలును; భీమ
భీమాః= మిక్కిలియుభయంకరులును; గ
తిస్వరాః=(భయంకరమయిన) గమన

మునుగంతధ్వనియునుగలవారలునగు; ఎ
తే=ఈవానిరులు; తత్ర=ఆ; ఉత్తమగి
రౌ= ఉత్తమపర్వతమునందు; నివసం
తి=వాసము సేయుచుందురు.

ఈకపిలముఖులును, ధవళముఖులు
ను, ఎఱ్ఱనిముఖముగలవారలును, బింగళవ
ణములయిన ముఖములుగలవారలును,
కఱకుకోటలుగలవారలును, నఖంబులె
య్యాయుధంబులుగాఁగలవారలును, నా
లుగుకోటలసింహంబులుంబోలెఁబెద్దపు
లులుంబోలె నతిభయంకరంబుగాఁజూ
పట్టుచుండువారలును, నిష్పవంటివారలు
ను, తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పంబులవంటివా
రలును, దీర్ఘములునునుండరములునగు
తోకలుగలవారలును, మదపుటేనుంగు
లుంబోలెనున్నవారలును, బర్వతాకా
రులును, మేఘగజఁనంబువంటి సింహ
నాదంబుగలవారలును, గుండ్రములును
బింగళవణంబులునగు నేత్రంబులుగల
వారలును , భయంకరాకారులును, భ
యంకరంబులగు గమనంబునుగంతధ్వని
యుంగల వారలునగు నీవానిరులు ,
ఆయఱువదివేల బంగారు కొండలలో
నుత్తమంబగుపర్వతమునందు, నివసించి
యుందురు. అని, తాత్పర్యము.

మదఁయంతివ తే సర్వే తస్య లంకాం సమీక్ష్య తే

టిక॥ తే=వారలు; సర్వే= అంద	రలువలె; తస్మి=ఉన్నారు,
ఋను; తే=నీయుక్క; లంకాం=లం	వారలందఱు, నీలంకాపురింజూచి,
కాపురిని; సమీక్ష్య=చూచి; మర్దయం	యిప్పుడె, మర్దించునట్లున్నారు.
తీవ(మర్దయంతఇవ)=మర్దించువా	అని, తాత్పర్యము.

ఏషదైషా మధిపతి మధ్యే తిష్ఠతి వీర్యవాక్. ౪౪
 జయార్థే నిత్య మాదిత్య ముపతిష్ఠతి బుద్ధిమాన్
 నామ్నా పృథివ్యాం విఖ్యాతో రాజక్ శతవలీతి యః. ౪౫

టిక॥ రాజక్=రాక్షసరాజుండవ	గోరువాడై: నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ఆ
గురావణుడా! యః=ఎవ్వడు; పృ	దిత్యం=సూర్యుని; ఉపతిష్ఠతి (ఉపతిష్ఠ
థివ్యాం=భూమియందు; నామ్నా=	తే)=స్తుతించుచున్నాడు.
పేరుచేత; శతవలీతి = శతవలియని;	రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధివాండవాడో; సః(అ	ఈవానిరులనాయకుండు, వీరలనడు
ధ్యాహృతము)=అట్టి; వీర్యవాక్=అ	మనున్నాడు, చూడుము; ఈతండు
ధికమయిన పరాక్రమముగలవాడును;	మిక్కిలియుం బరాక్రమంబు గలవా
ఏషాం=ఈవానిరులయొక్క; అధిప	డు; ఇతనిపేరు, శతవలియనిభూమం
తిః=ప్రభుండునగు; ఏషజ=ఈతండు	డలంబునవినుతికెక్కియున్నది ; ఇతం
ను; మధ్యే = నడుమను; తిష్ఠతి = ఉ	డు, జయంబుఁగోరి, సూర్యునికెప్పుడు
న్నాడు. బుద్ధిమాన్ = అధికమయిన	నుబూజగావించుచుండును.
బుద్ధిగలశతవలి ; జయార్థే=జయంబు	అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దతుం
 విక్రాంతో బలవాక్ శూరః పౌరుషే స్వే వ్యవస్థితః. ౪౬

టిక॥ ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఇతండె;	డించుటకు; అశంసతే= కోరుచున్నా
స్వేన = తనదైన; అనీకేన=నైన్యముచే	డు. విక్రాంతః=పరాక్రమవంతుండు; బ
తః; లంకాం=లంకాపురిని; మర్దతుం=మ	లవాక్ = అధికమయినబలముగలవా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౪౯

స ౨౭

డు. శూరః = యుద్ధమునందు భయము లేనివాఁడు; స్వే = తనదైన; పౌరుషే = పౌరుషమునందు; వ్యవస్థితః = దృఢముగానుండువాఁడు.

ఇతండాకూడే, తనసేనంగొని, అని, తాత్పర్యము.

రామప్రియార్థకం ప్రాణానాం దయాం న కురుతే హరిః

టీక॥ హరిః = శతవలి; రామప్రియార్థకం = రామునిసంతోషముకొఱకు; ప్రాణానాం = ప్రాణంబులకు; దయాం = దయను; నకురుతే = చేయఁడు.

ఈశతవలి, రామసంతోషార్థముయి, తనప్రాణంబులనుంగూడ, నెంతమాత్రముసరకుసేయఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయో నలో నీలశ్చ వానరః. ౪౭

ఏకైక ఏవ యూధానాం కోటిభి దశభి ర్వృతః

టీక॥ గజః = గజుఁడును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవయః = గవయుండును; నలః = నలుండును; నీలః = నీలుండును; వానరశ్చ = వానరుండును; ఏతేషాం (అధ్యాహృతము) = వీరలలో; ఏకైక ఏవ = ఒక్కొక్కఁడే; యూధానాం = సమూహములయొక్క; దశభిః = పది; కోటిభిః = కోటులచేత; వృతః = చుట్టఁబడియున్నాఁడు.

గజుండును గవాక్షుండును గవయుండును నలుండును నీలుండును, వీరలు, ఒక్కొక్కరును, పదికోట్ల నైన్యముతోఁగూడియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తథా న్యే వానరశ్రేష్ఠా వింధ్యపర్వతవాసినః. ౪౮

నశక్యంతే బహుత్వాత్తు సంఖ్యాతుం లఘువిక్రమాః

టీక॥ తథా = అట్లు; వింధ్యపర్వతవాసినః = ముసేయువారలును; లఘువిక్రమాః = తవాసినః = వింధ్యపర్వతమునందువాస

శీఘ్రమయిన నడచుటగల వారలు న

గు; అన్యే=ఇతరులయిన ; వానరశ్రే
ష్టాః = వానరోత్తములు; బహుత్వా
త్తు=అనేకులగుటవలననే; సంఖ్యాతుం=
లెక్కపెట్టుటకు; నశక్యంతే= అలవి
గాదు.

అట్లువిధ్యపర్వతవాసులు , మహా
వేగులగు వానరోత్తము అనేకులున్నా
రు; వారలెక్కపెట్టనలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వే మహారాజ మహాప్రభావా
స్సర్వే మహాశైలనికాశకాయాః. ౪౯
సర్వే సమథాః పృథివీం త్షణేన
కతుం ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశైలామ్

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండ
వగురావణుడా! ఏతే (అధ్యాహృత
ము)=ఈవానరులు; మహాప్రభావాః=
అధికమయినప్రభావముగలవారలు. స
ర్వే=అందఱును; మహాశైలనికాశకా
యాః = మహాపర్వతముతోసమానమ
యినదేహముగలవారలు. సర్వే=అం
దఱును; పృథివీం=భూమిని; త్షణేన=
క్షణముచేత ; ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశై
లాం=పగులఁగొట్టఁబడినవియు వెదచ
ల్లబడినవియునగు పర్వతములుగలదా

నిగా; కతుం=చేయుటకు ; సమ
థాః=సమథులు.
మహారాజుండవగురావణుడా! ఈ
వానరులందఱును మహాప్రభావులు; ప
ర్వతంబులవంటి దేహముగలవారలు; త్ష
ణమాత్రమున , భూమియందలిపవ
తంబులనన్నింటినిజూర్ణంబుగావించి
తూర్పాఁజెట్టఁగలరు. అని , సార
ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యథాకాండే, సప్తవింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ సప్తవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

ఆప్తవింశసర్గప్రారంభః.

సారణస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణం రాక్షసాధిపమ్
బల మాదిశ్య త త్సర్వం శుకో వాక్య మథా బ్రవీత్. ౧

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; శుకో= శు	చెప్పెను.
కుండు; సారణస్య=సారణునియొక్క;	అంత, శుకుండు, సారణుండు చెప్పి
వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; రాక్ష	నమాటలనంతయు విని, యతండు, సా
సాధిపం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావ	కల్యంబునంజెప్పకుండుటంజేసి, తాను
ణునిగూర్చి; తత్=ఆ; సర్వం=సమస్త	రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకు, వాన
మయిన; బలం=నైన్యమును; ఆదిశ్య=	రనైన్యమునంతయుంబూపి, యిట్లుచె
చూపి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =	ప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థితాః పశ్యంతి యా నేతాః మత్తా నివ మహాద్విపాః
న్యగోధానివ గాంగేయాః సాలాః హైమవతానివ, ౨
ఏతే దుష్ప్రసహ రాజాః బలినః కామరూపిణః
దైత్యదానవసంకాశా యుద్ధే దేవపరాక్రమాః. ౩

టీక॥ రాజాః = రాక్షసరాజుండవ	లెనున్నవారలును ; గాంగేయాః =
గురావణుడా! మత్తాః=మదించిన;	గంగాతీరంబులంబుట్టిన; న్యగోధానివ
మహాద్విపానివ స్థితాః = ఏనుంగులువ	(స్థితాః)=మట్టిచెట్లువలెనున్న వార

లును ; హైమవతాక్ = హిమవత్పర్వలవారలు.

తంబునంబుట్టిన; సాల నివ(స్థితాక్) = మద్దిచెట్లువలె నున్న వారలు నగు ; యాక్ = ఏ; ఏతాక్ = వీరలను; పశ్యసి = చూచుచున్నావో; ఏతే = వీరలు ; దుష్ప్రసహః = ఓర్వనలవిగానివారలు. బలిని = అధికమయినబలముగలవారలు; కామరూపిణి = ఇచ్ఛార్థీనమగు రూపముగలవారలు ; దైత్యదానవసంకాశాః = దైత్యులతోను దానవులతోను సమానులయినవారలు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; దేవపరాక్రమాః = దేవతలపరాక్రమమువంటిపరాక్రమము గ

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా, మదపుటేనుంగులుంబోలె, గంగాతీరంబునంబుట్టిన వటవృక్షంబులుంబోలె , హిమవత్పర్వతంబునంబుట్టిన సాలవృక్షంబులుంబోలె మహాకాయులయియున్నయావానరలంజూచుచున్నావే ; వీరలుదుజ్జయులు; బలవంతులు; కామరూపులు; దైత్యదానవులకు సరివచ్చువారలు; యుద్ధంబున దేవతలకుంబోలె బరాక్రమంబుగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం కోటిసహస్రాణి నవ పంచద సప్తచ

తథా శంఖసహస్రాణి తథా బృందశతానిచ. ౪

టిక|| ఏషాం = ఈవానరులయొక్క; కోటిసహస్రాణి = కోట్లయొక్కవేలు; నవ = తొమ్మిదియు; పంచచ = అయిదును; సప్తచ = ఏడును; తథా = అట్లు; శంఖసహస్రాణి = శంఖముయొక్కవేలును; తథా = అట్లు ; బృందశతానిచ = బృందములయొక్క నూలులును;

సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి.

ఈవానరులు , తొమ్మిదివేలకోట్లును, అయిదువేలకోట్లును, ఎనువేలకోట్లును. పెక్కువేలశంఖంబులును , పెక్కునూలులబృందంబులును, ఇట్లు, అనంతంబుగనున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సుగ్రీవసచివాః కిషింధానిలయా స్సదా

హరయో దేవగంధర్వై రుత్పన్నాః కామరూపిణః. ౫

టీక॥ ఏతే=ఈ; హరయః=వానరలయి; ఉత్పన్నాః=పుట్టినవారలు.
రులు; సుగ్రీవసచివాః=సుగ్రీవునిసహాయులు; సదా=ఎల్లప్పుడు; కిష్కింధానిలయాః=కిష్కింధయెయినికిపట్టుగాఁగలవారలు; దేవగంధర్వైః=దేవకుఁబుట్టినవారలు; వృట్టిసనాటనుండి, తలచేతనుగంధర్వులచేతను; కామరూపిణిః=ఇచ్చాధీనమగు రూపముగలవారలు. అని, తాత్పర్యము.

యా తౌ పశ్యసి తిష్ఠంతౌ కుమారౌ దేవరూపిణౌ
మైందశ్చ ద్వివిదశ్చ భౌ తాభ్యాం నాస్తి సమా యుధి. ౬

టీక॥ దేవ=రావణుఁడా! రూపిణౌ=మంచిరూపముగల; తిష్ఠంతౌ=ఉన్న; కుమారౌ=యావనవంతులుగు; యా=ఏ; తౌ=వారలను; పశ్యసి=చూచుచున్నావో; తౌ(అధ్యాత్మతము)=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మైందశ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుండును. యుధి=యుద్ధమునందు; తాభ్యాం=వారలతో; సమా=సమానుఁడు; నాస్తి=లేదు.
రావణుఁడా! సుందరరూపులును యావనవంతులనుగు, వీరలిద్దఱును, మైందద్వివిదులనంబడుదురు; యుద్ధంబున, వీరలకు సరివచ్చువాఁడెవ్వఁడును లేడు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా వమృతప్రాశినా వృభౌ
అశంసేతే యుధా లంకా మేతౌ మదికతు మోచసా. ౭

టీక॥ ఏతౌ(అధ్యాత్మతము)=వీరలు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; బ్రహ్మణౌ=బ్రహ్మదేవునిచేత; సమనుజ్ఞాతౌ=అనుమతింపఁబడినవారలయి; అమృతప్రాశినౌ=అమృతంబుఁబుజించినవారలు. ఏతౌ=వీరలు; యుధా=యుద్ధముచేత; మోచసా=పరాక్రమముచేత; అంకాం=అంకాపురిని; మదికతుం=

మదింబుటకు ; ఆశంసేతే = కోరురు; వీరలు, తమపరాక్రమంబున, యుచున్నారు.

ఈమైందద్వివిదులు , బ్రహ్మజేవున న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యా వేతావేతయోః పాశ్వే స్థితౌ పర్వతసన్నిధౌ
సుముఖో సుముఖశ్చే తి మృత్యువుత్రౌ పితౄ స్సహా. ౮
ప్రేక్షంతౌ నగరీం లంకాం కోటిభి ర్దశభి ర్వృతౌ

టిక||వీతయోః = ఈమైందద్వివిదులు) = చెప్పబడుచున్నారు . మృత్యు
లయొక్క; పాశ్వే = ప్రక్కయంపుత్రౌ = మృత్యువుయొక్క కొడుకులు ;
దు; పర్వతసన్నిధౌ = కొండలతోసమాపితుః = తండ్రికి; సహా = సమానులు.
నులగు; యా = ఎవ్వరు; దశభిః = పది ఈమైందద్వివిదులకుఁబ్రక్కను, గొం
యైన; కోటిభిః = కోటులచేత ; వృడలువలెనద్దలు, పదికోటులనైన్యముం
తౌ = చుట్టఁబడినవారలయి; లంకాం = గూడి, లంకాపురింజూచుచున్నారు, చూ
లంకయను; నగరీం = పట్టణమును; ప్రేక్షుము. వీరలు, సుముఖుండును , దు
క్షంతౌ = చూచుచు; స్థితౌ = ఉన్నారో; ముఖుండుననంబడుదురు; మృత్యువు
ఎతౌ = వీరలు; సుముఖః = సుఖుండుకొడుకులు; తండ్రివంటి పరాక్రమవం
ను; అసుముఖశ్చ = అసుముఖుండుతులు. అని, తాత్పర్యము.
ను. ఇతి = అని; ఉచ్యేతే (అధ్యాహృత

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం ప్రభిన్నమివ కుంజరమ్. ౯
యో బలాత్తో భయే తుగ్ధ స్సముద్రముపి వానరః
ఏషో భిగంతౌ లంకాయా వై దేహ్య స్తవచ ప్రభో. ౧౦

టిక||ప్రభో = రావణుడా ! ప్రభి ఏనుంగువలెనున్న; తిష్ఠంతం = ఉన్న;
న్నం = మదించిన; కుంజరమివ (స్థితం) = యంతు = ఎవ్వనిమూత్రము ; పశ్యసి =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౫౫

స ౨౮

చూచుచున్నావో; యః=ఏ;వానరః=
వానరుడు;కుక్రిధ్ధః=కోపించినవాడై;
సముద్రమపి=సముద్రమునైనను;క్షోభ
యేత్=క్షోభింపజేయునో; ఏషః=
ఇతండు;లంకాయాః= లంకాపురియొ
క్కయ్య; వైదేహ్యః=సీతయొక్కయ్య;
తవచ=నీయొక్కయ్య; అభిగంతా=
పోందినవాడు.

రావణుడా! మదపుటెనుంగు వలె
నున్నయీ వానరవీరుంజూచుచున్నావు
గదా! ఈతండు, కోపంబునొందినచో,
సముద్రంబునేని క్షోభంబు నొందించు
ను; ఇతండె, లంకకువచ్చి, సీతంజూచి,
నీతోమాటలాడిపోయినవాడు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏనం పశ్య పురా దృష్టం వానరం పున రాగతమ్

శ్లేష్ఠః కేసరిణః పుత్రో వాతాత్మజ ఇతి శ్రుతః. ౧౧

టీక॥ పురా=మున్ను;దృష్టం=చూ
డఁబడినవాడును;పునః = మఱల;అగ
తం=వచ్చినవాడునగు;ఏనం=ఇతని;ప
శ్య=చూడుము. అయం(అధ్యాహృత
ము)=ఇతండు;శ్లేష్ఠః=మొదటివాడై
న;కేసరిణః=కేసరియొక్క; పుత్రః=
కొడుకు. వాతాత్మజః = వాయుపు

యొక్కకొడుకు; ఇతి=అని; శ్రుతః=
వినఁబడినాడు.

మున్నుసీతనింజూచియున్నావు;
ఇప్పుడుమఱల, వచ్చియున్నాడు;చూ
డుము; ఇతండు, కేసరికిఁజేత్రజపు
త్తుండు; వాయుదేవునకుఁ బుట్టిన
వాడు. అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నితి విఖ్యాతో లంఘితో యేన సాగరః

కామరూపీ హరిశ్రేష్ఠో బలరూపసమన్వితః. ౧౨

అనివార్యగతిశ్చైవ యథా సతతగః ప్రభుః

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; సాగరః=
సముద్రము; లంఘితః= దాటఁబడిన
దో; అయం(అధ్యాహృతము)= ఈ;

హరిశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముడు; హ
నుమాన్=హనుమంతుండు;ఇతి=అని;
విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధి నొందినవాడు. కా

మరూపీ = ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల
వాఁడు. బలరూపసమన్వితః = బలము
తోనురూపముతోను గూడిన వాఁడు.
ప్రభుః = సర్వవ్యాపకుఁడయిన; సతత
గోయథా = వాయువువలె ; అనివా
ర్యగతిశ్చైవ = అడ్డగింప నలవిగాని గ
మనముగలవాఁడు.

ఇతనిపేరుహనుమంతుండనియందు
రు; ఇతఁడెసముద్రంబుదాఁటిలంకకువ
చ్చినమహాప్రభావుండు; కామరూపి;
మహాబలుండు; పర్వతాకారుండు; స
ర్వవ్యాపకుండగువాయువువలె , అని
వార్యంబగుగమనముగలవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యంతం భాస్కరం దృష్ట్వా బాలఃకిల విపాసితః. ౧౩
త్రియోజనసహస్రం తు అధ్వాన మవతీర్యహి
ఆదిత్య మాహరిష్యామి న మే త్సు త్రప్తియాస్యతి. ౧౪
ఇతి సంచింత్య మనసా వురై వ బలదర్పితః
అనాధృవ్యతమం దేవ మపి దేవషికదానవైః. ౧౫
అనాసాద్యైవ పతితో భాస్కరోదయనే గిరౌ

టిక||పురా = మున్ను; ఏషః = ఈహ
నుమంతుండు; బాలఃకిల = బాలుఁడై
యే; విపాసితః = దప్పిగొన్నవాఁడై; ఉ
ద్యంతం = ఉదయించుచున్న; భాస్క
రం = సూర్యుని; దృష్ట్వా = చూచి; బలద
ర్పితః = బలముచేగర్వించినవాఁడై; “ఆ
దిత్యం = సూర్యుని; ఆహరిష్యామి = భ
క్షించెదను. మే = నాయొక్క; త్సుత్ =
ఆకలి; సప్రతియాస్యతి = పోదు,” ఇతి =
అని; మనసా = మనసుచేత; సంచింత్య =
అలోచించి; త్రియోజన సహస్రం =
మూఁడైన ఆనుడలవేయిగల; అధ్వా

నం = మార్గమును; అవతీర్య = పొంది
(“హి” అనునది పాదపూరణార్థఁ
ము); దేవషికదానవైరపి = దేవతలచే
తనుబుఘలచేతనుదానవులచేతను; అ
నాధృవ్యతమం = ఎంతమాత్రముధషికం
పరాని; దేవం = దేవుఁడైనసూర్యుని; అ
నాసాద్యైవ = పొందకయే; భాస్కరో
దయనే = సూర్యుండువయించునట్టి; గి
రౌ = పర్వతమునందు; పతితః = పడి
నాఁడు.

మున్ను, ఇతండు, బాల్యంబున, వాక
నాఁడొకలిగొని, యప్పుడెయిదయిం

చుచున్నసూర్యుంజూచి, బలగర్వంబున, దేవపీఠానవులకై ననుజెనక రానిసూ
 “నాకాంకలిదీక్షకున్నది; సూర్యునింబట్టి ర్యునిసమీపంబునకుంబోవంజాలక, యు
 భషించెదను.” అని, తలంచి, శిక్తువేల దయపర్వతంబునంబడెను.
 యోజనంబులు, ఆకాశంబునంబోయి, అని, తాత్పర్యము.

పతి తస్య కపే రస్య హను శేకా శిలాతలే. ౧౬
 కించి ద్భిన్నా దృఢహనో హానమా నేష తేన వై

టీక॥ దృఢహనోః = దృఢములయి తుండు.
 నచెక్కిలిమీదిభాగములుగల; శిలాతలే = దృఢంబులయినచెక్కిలిమీదిభాగము
 తాతియందు; పతితస్య = పడిన; అస్య = లుగలయీవానరుండు, అట్లు, ఉద
 ఈ; కపే = వానరునియొక్క; ఏకా = యాచలంబున, శిలాతలంబుపైఁబడఁ
 ఒక్కఁడైన; హనుః = చెక్కిలిమీదిభా గానే, యతనిచెక్కిలిమీదిభాగముక
 గము; కించిత్ = కొంచెము; భిన్నా = టి; కొంచెము భిన్నమయినది; కావు
 పగిలినది. తేనవై = అందుచేతనే; ఏ ననే, యతనికిహనుమంతుఁడనిపేరువచ్చి
 షః = ఇతండు; హనుమాన్ = హనుమం న్నది. అని, తాత్పర్యము.

సత్య మాగమయోగేన మమైష విదితో హరిః. ౧౭

టీక॥ మమ = నాకు; ఆగమయోగేన = సమ్మకముగలవానరుఁ డొక్కఁడు
 గేన = ఆప్తవాక్యముయొక్క సంబంధ చెప్పఁగా, నీహనుమంతుని సంగతి
 ముచేత; ఏషః = ఈ; హరిః = వానరుఁ యంతయు నాకుఁడెలినది; ఇదిసత్య
 డు; విదితః = తెలియఁబడినాడు. స ము. అని, తాత్పర్యము.
 త్యం = యథార్థము.

నాస్య శక్యం బలం రూపం ప్రభావో వాపిభాషితుమ్

టీక॥ అస్య = ఈహనుమంతునియొ రూపముగాని, ప్రభావోవాపి = మహి
 క్క; బలం = బలముగాని; రూపం = మగాని; భాషితుం = చెప్పటకు; నశ

కృం=అలవిగాదు.

ఈహనుమంతుని బలముగానియా

కారముగాని ప్రభావముగాని, చెప్ప

నలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష ఆశంసతే లంకా మేకో మదితు మోజసా. ౧౮

టీక|| ఏషః=ఈహనుమంతుడు, ఏ

కః=ఒక్కడే; ఓజసా=పరాక్రమము

చేత; లంకాం= లంకాపురిని; మది

తుం=మదింపుటకు; ఆశంసతే=కో

రుచున్నాడు.

ఇతండాక్కండె, పరాక్రమంబున,

లంకాపురినంతయు మదింపవలె నని

యున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

యశ్చైచ్చియో నంతర శ్శూర శ్శృయః పద్మనిభేక్షణః

ఇత్వోక్తాణా మతిరథో లోకే విఖ్యాతపౌరుషః ౧౯

యస్తిన్న చలతే ధర్మో యో ధర్మం నాతివతతే

యోబ్రాహ్మ మస్త్రం వేదాంశ్చ వేత్తివేదవిదాం వరః. ౨౦

యోభింద్యా ద్దగనం చాక్షేః పర్వతానపి దారయేత్

యస్య మృత్యో రివక్రోధ శ్శక్రస్యేవ పరాక్రమః. ౨౧

యస్య భార్యా జనస్థానా స్తీతాచాపహృతా త్వయా

స ఏష రామ స్త్వాం యోధుం రాజ్ సమభివతతే. ౨౨

టీక|| రాజ్=రావణుడా! శూ

రః = యుద్ధమునందుభయములేనివా

డును; శృయః=శృయలవణుండును;

పద్మనిభేక్షణః= కమలములతోసమాన

ములయినకండ్లుగలవాండునగు; యః=

ఏ; ఏషః=ఈతండును; అనంతరః=అవ

కాశములేకున్నాడో, హనుమంతునిప్ర

క్కనున్నాడోయనుట; యః(అధ్యా

హృతము) = ఎవ్వండు; ఇత్వోక్తా

ణాం=ఇత్వోక్తువంశంబునంబుట్టినవార

లలోపల; అతిరథః=పెక్కువిలుకాండ్ర)

తోబోరువాడో, ఉత్తముడోయను

ట; లోకే=లోకమునందు; విఖ్యాతపౌరు

షః=ప్రసిద్ధినిందిన పరాక్రమము గల

వాడో; యస్తి= ఎవ్వనియందు; ధ

మః=ధర్మము; నచలతే(నచలతి)=

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౫౯

స ౨౮

జలింపదో;యః=ఎవ్వఁడు;ధమఁ=ధ
మఁమును;నాతివతఁ తే = అతిక్రమిం
పఁడో;వేదవిదాం= వేదముదెలిసినవా
రలలో;వరః=శ్రేష్ఠుండగు;యః=ఎవ్వఁ
డు;బ్రాహ్మం=బ్రహ్మసంబంధియగు;అ
స్త్రం=అస్త్రమును;వేదాంశ్చ = వేద
ములను;వేత్తి=ఎఱుంగునో;యః = ఎ
వ్వఁడు;బాణైః = బాణములచేత;గగ
నం=ఆకాశమును;భింద్యత్=భేదించు
నో;పర్వతానపి= పర్వతంబులనుంగూ
డ;దారయేత్=పగుల్చునో; యస్య=ఎ
వ్వనికి;మృత్యోరివ=మృత్యువునకుంబో
లె;క్రోధః=కోపమును;శక్రస్యేవ=ఇం
ద్రునకుంబోలె;పరాక్రమః=పరాక్రమ
మును;అస్తి(అధ్యాహృతము)కలఁడో;
యస్య=ఎవ్వనియొక్క; భార్య=పెం
డ్లామయిన;సీతాచ= సీతాదేవియు;
త్యయా=నీచేత; జనస్థానాత్=జనస్థా
నముననుండి;అపహృతా= అపహరిం
పఁబడినదో; ఏషః=ఇతఁడు;సః=అట్టి;
రామః=రామఁడు. త్వాం=నిన్నుగూ

ర్చి;యోద్ధం=యుద్ధముసేయుటకు; అ
భివతఁ తే=వచ్చుచున్నాఁడు.
రావణుడా! ఈహనుమంతునకు
సమీపంబున , శూరుండునుశ్యామలవ
ణుండునుబుండరీక నయనుండునగుది
వ్యపురుషుండొక్కఁడున్నాఁడు , చూ
డుము; ఈతండుఇట్లొక్కకులంబునఁబు
ట్టినవారిలోను త్తముండు ; నీవుజనస్థా
నంబుననుండియపహరించిన సీతాదేవి
యితనిభార్యయె; ఇతనిధమఁబు వ
దలదు ; ఇతండునుధమఁబునువదల
దు; వేదవేత్తలలోను త్తముండు ; బ్ర
హ్మాస్త్రంబుమొదలుగాసమస్తాస్త్రం
బులనుదెలిసినవాఁడు; ఆకాశంబునైన
నుబాణంబులభేదించఁగలఁడు; పర్వతం
బులనుంగూడఁ బగులఁజేయఁగలఁడు ;
మృత్యువునకుంబోలెమహాకోపంబునుదే
వేండునకుంబోలెఁబరాక్రమంబునుగల
వాఁడు ; ఈతండేరాముండు ; నీతో
యుద్ధంబుసేయుటకువచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్మై యదక్షిణే పాశ్వే శుద్ధజాంబూ నదప్రభః
విశాలవత్ స్తామ్రాయో నీలకుంచితమూర్ధజః. ౨౩
ఏహోస్య లక్ష్మణో రామభ్రాతా ప్రాణసమః ప్రియః

టీక॥యస్య= ఏరామునియొక్క;దక్షిణే= కుడిదైన;పాశ్వే = ప్రక్క

యందు; శుద్ధజాంబూనదప్రభః = ని
మలమయిన బంగారముయొక్క కాం
తివంటి కాంతిగలవాఁడును; విశాలవ
త్నః = వెడల్పుయిన జొన్నగలవాఁ
డును; తామ్రాక్షః = ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవాఁ
డును; నీలకుంచితమూర్ధః = నల్లనివి
యు వక్రములయినవియునగు తలవెం
డుకలుగలవాఁడునగు; యః (అధ్యా
హృతము) = ఏ; ఏషః = ఈతఁడు; అస్తి
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో, ఏ
షః = ఇతఁడు; లక్ష్మణో నామ = లక్ష్మ
ణుండను పేరుగలవాఁడు. అస్య = ఈరా

మునియొక్క; భాతా = తమ్ముఁడు. ప్రా
ణసమః = ప్రాణంబులతో సమానుడై
న; ప్రియః = ఇష్టుఁడు.
ఈరాముని దక్షిణపార్శ్వంబున,
బంగారువంటి మేనుగలవాఁడును విశాల
వత్సండును, కోపంబునంజేసి, యెఱ్ఱని
కండ్లుగలవాఁడును, నల్లనివియు వక్రము
లునగు వెండుకలుగలవాఁడునగు నొ
క్కరాజపుత్రుండున్నాఁడు; చూడుము;
ఇతండు, లక్ష్మణుండు; రామునితమ్ముం
డు; రామునకుఁ బ్రాణంబువంటి ప్రియుం
డు. అని, తాత్పర్యము.

నయే యుద్ధేవ కుశల స్సర్వశాస్త్ర విశారదః. ౨౪

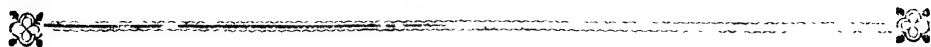
అమర్షీ దుర్జయో జేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ

రామస్య దక్షిణో బాహు నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౨౫

టీక॥ ఆయం (అధ్యాహృతము) = ఈ
లక్ష్మణుండు; నయే = నీతిశాస్త్రమునం
డు; యుద్ధేవ = యుద్ధమునందును; కుశ
లః = సమర్థుండును; సర్వశాస్త్రవి
శారదః = సమస్తశాస్త్రంబులయందు
నుబండితుండు; అమర్షీ = అధికమయి
నకోపముగలవాఁడు; దుర్జయః =
జయింపనలవిగానివాఁడు; జేతా = జ
యించువాఁడు; విక్రాంతః = పరాక్ర
మంబుగలవాఁడు; బుద్ధిమాన్ = అధిక

మయినబుద్ధిగలవాడు; బలీ = అధికమ
యినబలంబుగలవాఁడు. రామస్య = రా
మునియొక్క; దక్షిణః = కుడిచైన; బా
హుః = భుజము; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును;
బహిశ్చరః = బయటనుండునట్టి; ప్రా
ణః = ప్రాణము.

ఈలక్ష్మణుండు, నీతిశాస్త్రమునం
దును యుద్ధంబునందును మిక్కిలియు సమ
ర్థుండు; సమస్తశాస్త్రంబులును దెలిసిన
వాఁడు; మహాకోపుండు; దుర్జయ

యందు; జయశీలుండు ; పరాక్రమ రామునకుఁబ్రాణంబువఁటివాఁడు.
వంతుండు; బుద్ధిమంతుండు; బలవంతుం అని, తాత్పర్యము.
డు; రామునికుడిఘజము ; మఱియు

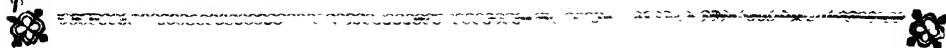
న హ్యేష రాఘవ స్యాథేః జీవితం పరిరక్షతి
ఏష్టేవా శంసతే యుద్ధే నిహంతుం సర్వ రాక్షసాన్. ౨౬

౬॥ ఏషః— ఈతఁడు; రాఘవస్య=రా కు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.
మునియొక్క; అథేః= కార్యమునిమి ఈలక్ష్యముండు, రామునినిమిత్త
త్తమయి; జీవితం=ప్రాణమును; నప మయి, ప్రాణంబులనేనివధుచును; ఈ
రిరక్షతిహి=రక్షింపఁడుగదా! ఏష్టేవ తఁడాక్కఁడై, యుద్ధంబున సమస్తరా
(ఏషఏవ)=ఇతఁడై; యుద్ధే= యుద్ధ త్తునులను వధింపవలెననియున్నాఁడు.
మునందు; సర్వ రాక్షసాన్ = సమస్త అని, తాత్పర్యము.
రాక్షసులను; నిహంతుం= వధించుట

యస్తు సవ్య మసౌ పక్షం రామస్యాశ్రిత్య తిష్ఠతి
రక్షోగణ పరిక్షిప్తో రాజా హ్యేష విభీషణః. ౨౭

టిక॥ యస్తు = ఏ; అసౌ= ఇతఁ డ్నాఁడో, ఇతండు, రాక్షస రాజుండు
దుమాత్రము; రక్షోగణపరిక్షిప్తః= గువిభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము.
రాక్షసులచే పరివేష్టించబడినవాఁడై; ఇందు, “రాజా హ్యేష విభీషణః”
రామస్య=రామునియొక్క; సవ్యం= అనుస్థలంబుననున్న “హి” అనునక్షర
ఎడమదైన; పక్షం=ప్రక్కను; ఆశ్రిత్య= ముచే, గాయత్రి పదాబవయక్షరము
ఆశ్రయించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాఁడో; ఏ గ్రహింపబడినది; పదునైదువేలగ్రా
షః=ఇతండు; రాజా=రాజుని; వి ధంబులయినవి; ఇంకఁబదునాబవగ్రం
భీషణోహి=విభీషణుండుగదా! థసహస్రం బారంభింపబడినదని యె
టుంగునది.

ఎవ్వండు , నలుగురు రాక్షసులం
గూడి , రామునిసవ్యపార్శ్వంబునను

శ్రీమతా రాజరాజేన లంకాయా మభిషేచితః

త్వామేవ ప్రతి సంరట్టో యుద్ధాయైషోభివతతే. ౨౮

టీక|| శ్రీమతా - శ్రీమంతుండగు; న్నాడు.

రాజరాజేన=రాజరాజుడైన రాముని	శ్రీమతుండును , రాజరాజుండున
చేత; లంకాయాం=లంకయందు; అభి	గురాముండు, ఈవిభీషణుని , లంకా
షేచితః=అభిషేకింపబడినట్టి; ఏషః =	రాజ్యంబునకు రాజుగా నభిషేకించి నాం
ఈవిభీషణుండు; సంరట్టః = సంరంభ	దు; ఇతండు, అతిసంభంబున, నీపై
ముతోఁగూడినవాడై; త్వాంప్రత్యేవ=	కేయుద్ధంబునకువచ్చుచున్నాడు.
నిన్నుగూర్చియె; యుద్ధాయ= యుద్ధ	అని, తాత్పర్యము.
ముకొఱకు; అభివతతే = వచ్చుచు	

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం మధ్యే గిరి మివాచలమ్

సర్వ శాఖామృగేంద్రాణాం భతార మపరాజితమ్. ౨

తేజసా యశసా బుద్ధ్యా జ్ఞానేనాభి జనేనచ

యః కపీ నతిబభ్రౌజ హిమవానివ పర్వతాః. 30

కిష్కింధాం యస్సమధ్యాస్తే గుహం స గహనద్రుమామ్

దుర్గాం పర్వతదుర్గాస్తాం ప్రధానై స్సహ యూధయై. 30

యస్యైషా కాంచనీ మాలా శోభతే శతపుష్కరా

కాంతా దేవమనుష్యాణాం యస్యాం లక్ష్మీః ప్రతిష్ఠితా. 3౨

ఏతాంచ మాలాం తారాంచ కపిరాజ్యంచ శాశ్వతమ్

సుగ్రీవో వాలినం హత్వా రామేణ ప్రతిపాదితః. 33

టీక సర్వశాఖామృగేంద్రాణాం=	ఉన్నవాండును; అచలం=నిశ్చలుండును;
సమస్తవానరులకును; భతారం=ప్ర	గిరిమివ(స్థితం) = పర్వతమువలెనున్న
భుండును; అపరాజితం=జయింపబడ	వాండునగు; యంతు=ఎవ్వనిని; పశ్యసి=
నివాండును; మధ్యే=నడుమ; తిష్ఠంతం=	చూచుచున్నావో; యః=ఎవ్వఁడు; తేజ

సా=కాంతిచేతను; యశసా=కిరీ=చేత
ను; బుధ్యా=బుద్ధిచేతను; జ్ఞానేన=జ్ఞా
నంబుచేతను; అభిజనేనచ= కులముచేత
ను; కపీ= వానరులను; పర్వతా=
కొండలను; హిమవానివ = హిమవత్ప
ర్వతమువలె; అతిబభ్రాజ= అతిశయిం
చిప్రకాశించెనో; యః=ఎవ్వడు; ప్ర
ధానైః=ముఖ్యులయిన; యూధపైస్స
హ=యూధపులతోఁగూడ; దుగ్ధం=
ప్రవేశింపనలవిగానిదియును; పర్వతదు
గ్ధం=పర్వతరూపమయినదుగ్ధం
బుననున్నదియు; సగహనద్రుమాం=వ
నవృక్షంబులతోఁగూడినదియునగు; గు
హం = గుహారూపమయిన; కిష్కిం
ధాం=కిష్కింధను; సమధ్యాస్తే= అధి
ష్ఠించియుండునో; యస్యాం=చేనియం
దు; లక్ష్మీః= వీరలక్ష్మీ; ప్రతిష్ఠితా=స్థిర
మయియుండునో; సా (అధ్యాహృత
ము)=అట్టి; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ఏ
షా= ఈ; దేవమనుష్యాకాం= దేవత
లకునుమనుష్యులకును; కాంతా=కోరంబ
డినదియు; శతపుష్కరా= నూలుకమల
ములుగలదియు; కాంచనీ=బంగారువికా
రమైనదియునగు; మాలా=మాలిక; శో
భతే=ప్రకాశించుచున్నదో; సః(అధ్యా
హృతము)=అట్టి; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁ

దు; రామేణ=రామునిచేత; వాలినం=
వాలిని; హత్వా=వధించి; ఏతాం=ఈ;
మాలాంచ=మాలికను; తారాంచ=తా
రను; శాశ్వతం=స్థిరమగు ; కపిరాజ్యం
చ=వానరరాజ్యంబును ; ప్రతిపాదితః=
పొందింపఁబడినాఁడు.

ఈరామవిభీషణులనడుమ , బర్హ
తంబువలె నిశ్చలుండైయున్న సర్వవా
నరముఖ్యుంజూచుచున్నావుగదా! ఇతం
డుసర్వవానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు ;
హిమవత్పర్వతము సమస్త పర్వతము
లనతిశయించియుండునట్లు, ఈతండు,
తేజంబునను యశస్సునను బుద్ధిచేతను
జ్ఞానంబుచేతను కులంబుచేతను సమ
స్తవానరుల నతిశయించి యున్నాఁ
డు; దుగ్ధంబునుపర్వతదుగ్ధ పరివే
ష్టితంబును జుట్టును వనంబులు గలది
యైనగు, గుహారూపకిష్కింధయందు,
ముఖ్యులగుయూధపులం గూడి , వాస
ముసేయుచుండును; ఈతనివక్షస్థ న్నలం
బునసూటుకమలంబులు గల కాంచన
మాలిక వెలుంగుచున్నది, చూడుము;
ఇదిదేవతలకునుగూడ దుర్లభ మయి
నది ; దీనిధరించినవాఁడు, ఎప్పుడును
యుద్ధంబునఁబరాజయంబునొందఁడు,
రాముండు, యుద్ధంబునవాలిని వధిం

చి, సుగ్రీవునకు, ఈకాంచన మాల | రాజ్యంబును, సిద్ధించునట్లు గావించెను.
యుఁ చారయుశాశ్వతఁబగు వానర | అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాణాం కోటి మాహు మనీషిణః
శతం కోటిసహస్రాణాం శంఖ ఇత్యభిధీయతే. ౩౪

టీక॥ శతసహస్రాణాం = లక్షల నూలు; శంఖఇతి = శంఖమని; అభిధీయతే = చెప్పఁబడుచున్నది.
యొక్క; శతం = నూటిటిని; మనీషిణః = పండితులు; కోటిం = కోటినిగా; అ నూలులక్షలు, కోటియని చెప్పుచు
హుః = చెప్పుచున్నారు. కోటిసహస్రా ధ్వజంబులు; నూలువేలకోట్లు, శంఖమనఁ
ణాం = వేయికోటిలయొక్క; శతం = బడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం శంఖసహస్రాణాం మహాశంఖ ఇతి స్మృతః
మహాశంఖసహస్రాణాం శతం బృంద మితి స్మృతమ్. ౩౫

టీక॥ శంఖసహస్రాణాం = శంఖములవేలయొక్క; శతం = నూలు; మహాశంఖఇతి = మహాశంఖమని; స్మృతః = చెప్పఁబడినది. మహాశంఖసహస్రాణాం = మహాశంఖంబులవేలయొక్క; శతం = నూలు; బృందమితి = బృందమని; స్మృతమ్ = చెప్పఁబడినది.
నూలువేలశంఖంబులు మహాశంఖంబగుచున్నది; నూలువేల మహాశంఖంబులుబృందమని చెప్పఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం బృందసహస్రాణాం మహా బృంద మితి స్మృతమ్
మహాబృందసహస్రాణాం శతం పద్మ మితి స్మృతమ్. ౩౬

టీక॥ బృందసహస్రాణాం = బృందములవేలయొక్క; శతం = నూలు; మహాబృందమితి = మహాబృందమని; స్మృతమ్ = చెప్పఁబడినది. మహాబృందసహస్రాణాం = మహాబృందములవేలయొక్క; శతం = నూలు; పద్మమితి = పద్మమని; స్మృతమ్ = చెప్పఁబడినది.
నూలువేలబృందములు మహాబృందములు

మనిచెప్పబడినది; మహాబృందంబులు | అని, తాత్పర్యము.
నూలువేలు, పద్మంబగుచున్నది.

శతం పద్మసహస్రాణాం మహాపద్మమితి స్మృతమ్
మహాపద్మసహస్రాణాం శతం ఖవమితి స్మృతమ్. ౩౭

టీక|| పద్మసహస్రాణాం=పద్మంబు | తం=చెప్పబడినది.
లవేలయొక్క; శతం=నూలు; మహాప | నూలువేలపద్మంబులు మహాపద్మం
ద్మమితి=మహాపద్మమని; స్మృతం= చె | బనంబడును; మహాపద్మంబులునూలువే
ప్పబడినది. మహాపద్మసహస్రాణాం= | లు, ఖర్వంబనంబడును.
మహాపద్మములయొక్క-వేలు ; శతం= | అని, తాత్పర్యము.
నూలు; ఖర్వమితి = ఖర్వమని; స్మృ

శతం ఖర్వసహస్రాణాం మహాఖర్వ మితి స్మృతమ్
మహాఖర్వసహస్రాణాం సముద్ర మభిధీయతే. ౩౮

టీక|| ఖర్వసహస్రాణాం=ఖర్వము | ముద్రముగా; అభిధీయతే=చెప్పబడు
లవేలయొక్క; శతం=నూలు; మహాఖ | చున్నది.
ర్వమితి=మహాఖర్వమని; స్మృతం= చె | నూలువేలఖర్వంబులు మహాఖర్వం
ప్పబడినది. మహాఖర్వసహస్రాణాం= | బనంబడుచున్నది; మహాఖర్వంబులునూ
మహాఖర్వములవేలయొక్క; శతం(అ | టువేలు, సముద్రంబనంబడును.
ధ్యాహృతము)=నూలు; సముద్రం=స | అని, తాత్పర్యము.

శతం సముద్రసాహస్ర మోఘ ఇత్యభిధీయతే
శత మోఘసహస్రాణాం మహాఘఇతి విశ్రుతః. ౩౯

టీక|| శతం=నూలు; సముద్రసాహ | ఘమని; అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్న
స్రం=సముద్రంబులవేలు ; ఓఘఇతి=ఓ | ది. ఓఘసహస్రాణాం= ఓఘములవేల

యొక్క; శతం=నూలు; మహాశాఘము
తి= మహాశాఘముని ; విశ్రుతః=వినఁబ
డినది.

నూలు వేలసముద్రములు , ఓఘముని

చెప్పఁబడును; నూలువేల, యోఘము
లు, మహాశాఘమనఁబడును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం కోటిసహస్రేణ శంఖానాంచ శతేనచ
మహాశంఖసహస్రేణ తథా బృందశతేనచ. ౪౦
మహాబృందసహస్రేణ తథా పద్మశతేనచ
మహాపద్మసహస్రేణ తథా ఖర్వశతేనచ. ౪౧
సముద్రేణ శతేనైవ మహాశేన తద్దైవచ
ఏవ కోటి మహాశేన సముద్రసదృశేనచ. ౪౨
విభీషణేన సచివై రాక్షసైః పరివారితః
సుగ్రీవో వానరేంద్ర స్త్వాం యుద్ధార్థం మభివతతే
మహాబలవృతో నిత్యం మహాబలపరాక్రమః. ౪౩

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; కోటిసహస్రే
ణ=కోటులవేయింటిచేతను; తథా=అ
ట్లు; శంఖానాంచ=శంఖములయొక్క
యొ; శతేనచ=నూలుచేతను; మహా
శంఖసహస్రేణ = మహాశంఖములవే
యింటిచేతను; తథా=అట్లు; బృందశతే
నచ = బృందములయొక్కనూలుచేత
ను; మహాబృందసహస్రేణ=మహాబృం
దములయొక్కవేయింటిచేత; తథా =
అట్లు; పద్మశతేనచ=పద్మంబులనూలు
చేతను; మహాపద్మసహస్రేణ=మహాప
ద్మములయొక్కవేయిచేతను; తథా=అ

ట్లు; ఖర్వశతేనచ=ఖర్వములయొక్క
నూలుచేతను; శతేన=నూలుయిన; స
ముద్రేణైవ=సముద్రముచేతను ; తద్దై
వచ=అట్లే; మహాశేన=మహాశాఘ
ముచేతను; సముద్రసదృశేనచ= సము
ద్రముతోసమానమయిన; మహాశే
నచ = కోటిమహాశాఘములచేతను ;
విభీషణేన=విభీషణునిచేతను; సచివైః
(అతని)మంత్రిలగు; రాక్షసైః= రా
క్షసులచేతను; పరివారితః= పరివేష్టించి
పఁబడినవాఁడును; మహాబలవృతః= గొ
ప్పనైనవృత్తుచే జుట్టఁబడినవాఁడును ;

నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; మహాబలప
రాక్రమః=అధికమయినబలమునుబరా
క్రమమునుగలవాఁడును; వానరేంద్రః=
వానరరాజుండునగు; ఏషః= ఈ; సు
గ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; త్వం= నిన్నుగూ
చి; యుద్ధాథకం = యుద్ధముకొ
కు; అభివతతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

వేయికోటులును నూలుశంఖంబులు
నువేయి మహాశంఖంబులునునూలుబృం
దంబులును వేయిమహాబృందంబులును,

నూలుపద్మంబులును, వేయిమహాపద్మం
బులుగు నూలుఖర్వంబులును, నూలుస
ముద్రంబులునుమహాఘంబులునుగోటి
మహాఘంబులును, ఇట్లు, సముద్రంబువ
లెననంతంబయినమహాసేనంగూడి, విభీ
షణుండునుఅతనిమంతులగురాక్షసులు
నువెంటనడవ, మహాబలపరాక్రమశాలి
యు, వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుఁడు, నీ
తోయుద్ధముసేయవచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మహారాజ సమీప్య వాహినీ
మువస్థితాం ప్రజ్వలితగ్రహేపమామ్
తతః ప్రయత్నః పరమో విధీయతాం
యథా జయస్సాన్యన్న పరైఃపరాజయః. ౪౪

టీక॥మహారాజ=మహారాజుండవ
గురావణుఁడా ! ప్రజ్వలితగ్రహేప
మాం=జ్వలించుచున్నగ్రహముతోఁబో
ల్కగలదియు; ఉపస్థితాం = వచ్చినది
యునగు; ఇమాం=ఈ; వాహినీం=సే
నను; సమీప్య=చూచి ; తతః=అటుపి
మ్మట; యథా=ఎట్లు; జయః= జయ
ము; స్యాత్=కలుగునో; పరైః= శ
త్రువులచేత; పరాజయః= అపజయ
ము; న=కలుగదో; తథా(అధ్యాహృత
ము)=అట్లు; పరమః=శ్రేష్ఠమయిన; ప్ర

యత్నః=ప్రయత్నము. విధీయతాం=
చేయఁబడుఁగాక.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా !
కూరగ్రహముంబోలె వెలుంగుచున్న
యిమ్మహాసేనంబూచి, యింక , మన
కు, జయముగలుగునట్లును, శత్రువుల
చేనపజయమురాకుండునట్లును, జక్క
గాఁబ్రయత్నంబుగావింపుము. అని, శు
కుండు, రావణునకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టావింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

అ

ఏ కో న త్రింశ సర్గః ప్రారంభః.

శుకేనతు సమాఖ్యాతాం స్తాన్ దృష్ట్వా హరియాధపాన్
సమీపస్థాంశ్చ రామస్య భ్రాతరం స్వం విభీషణమ్. ౧
లక్ష్మణంచ మహావీర్యం ఘజం రామస్య దక్షిణమ్
సర్వవానరరాజంచ సుగ్రీవం భీమవిక్రమమ్. ౨
కించిదా విగ్మహృదయో జాతకోధశ్చ రావణః
భత్సయామాస తా వీరౌ కథాం తే శుకసారణౌ. ౩

టిక రావణః = రావణుడు; శుకే	మముగలవాఁడును; రామస్య = రాము
న = శుకునిచేత; సమాఖ్యాతాన్ =	నియొక్క; దక్షిణం = కుడిదైన; ఘ
చెప్పఁబడిన; తాన్ = ఆ; హరియాధ	జం = బాహువునగు; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మ
పాన్ = వానరశ్రేష్ఠులను; రామస్య =	ణుని; సర్వవానరరాజం = సమస్తవా
రామునియొక్క; సమీపస్థాన్ = సమీ	నరులకును బ్రభుండగు; భీమవిక్రమం =
పముననున్న; స్వం = తన; భ్రాతరం =	భయంకరమయిన పరాక్రమముగల;
తమ్ముడయిన; విభీషణంచ = విభీషణు	సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; దృష్ట్వాతు =
ని; మహావీర్యం = అధికమయిన పరాక్ర	మాచినంతనె; కించిత్ = కొంచెము;

అవిగ్నహృదయః = భయమునొందిన
మనస్సుగలవాడై; జాతకోధశ్చ=పు
ట్టినకోపముగలవాడైనై; కథాంతే =
కథయొక్క తుదియందు; వీరౌ = పరా
క్రమశాలులగు; తౌ = ఆ; శుకసార
ణౌ = శుకసారణులను; భర్త్యయా
మాస = బెదిరించెను.

అంత, రావణుడు, శుకుండుచె
ప్పినవాసరయూధపులనందఱను, రాము
నినమీపంబుననున్నతనతమ్ముండగు విభీ

షణుని, మహాపరాక్రమశాలియు రా
మునికుడిఘటమునయిన లక్ష్మణుని, భ
యంకరవీర్యుండునునమస్తవానర రా
జుండునగుసుగ్రీవుని, మఱియుహనుమం
తుండుమొదలగు మేటివాసరవీరులనుం
జూచి, మనంబునంగొంచెము భయము
నొంది, యంతంబరషకుపితుండై, పరా
క్రమవంతులగునాశుకసారణులం జూ
చి, పరుషవచనంబుల బెదిరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథోమఘాతౌ ప్రణతౌ వబ్రవీ చ్చుకసారణౌ

రోషగద్గదయా వాచా సంరబ్ధః పరుషం వచః. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
వణుడు; సంరబ్ధః=వేగముతోఁగూడిన
వాడై; ప్రణతౌ=నమస్కరించినవార
లును; అథోమఘా=క్రిందు మొగమయి
నముఖముగలవారలునగు; తౌ=ఆ; శుక
సారణౌ=శుకసారణులనుగూర్చి; రో
షగద్గదయా=కోపముచేడగ్గుత్తికల;
వాచా=మాటచేత; పరుషం=కఠినమ

యిన; వచః=మాటను; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.

ఆరావణుండు, తనకునమస్కరిం
చి, మొగంబువంచుకొనియున్న శుకసా
రణులంబూచి, సంరంభంబునఁ, గోప
ముచేడగ్గుత్తికగదురఁ, బరుషవాక్యంబు
న, నట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న తావత్సదృశం నామ సచివై రుపజీవిభిః

విప్రియం సృపతే ర్వక్తుం నిగ్రహే ప్రగ్రహే ప్రభోః. ౫

టీక॥ నిగ్రహే=నిగ్రహించుటయం
దును; ప్రగ్రహే = అనుగ్రహించుట

యందును; ప్రభోః=సమఘటండగు; సృ
పతే=రాజునకు; ఉపజీవిభిః = ఆశ్ర

యించిజీవించునట్టి; సచివైః = మంత్రులచేత; విప్రియం = అనిష్టమయినమాటను; వక్తుం = చెప్పుటకు; తావత్ = ఎంతమాత్రము; సదృశం = సరియైనది; ననామ = కాదుగదా!

నిగ్రహానుగ్రహంబులు సేయుటకు సమర్థుండగు, రాజునకు, అతనియొద్దట దుకుచుండు మంత్రులు, ఇట్లు, అప్రియ వాతకలంకెప్పుట, యెంతమాత్రము సరిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

రిపూణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థ మభివర్తతామ్
ఉభాభ్యాం సదృశం నామ వక్తుమ ప్రస్తవే స్తవమ్. ౬

టీక॥ ఉభాభ్యాం = ఇద్దఱిచేతను; అప్రస్తవే = అసమయమునందు ; ప్రతికూలానాం = ప్రతికూలురును; యుద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; అభివర్తతాం (అభివర్తమానానాం) = మునకువచ్చినవారలునగుచున్నవారలునగు ; రిపూణాం = శత్రువులయొక్క ; స్తవం = స్తోత్రము

ను; కతుం = చేయుటకు; సదృశం నామ = సరియాయేమి? ఇట్టియుద్ధారంభసమయంబున, మనకుఁబ్రతికూలురును మనపైకి యుద్ధమునకువచ్చినవారలునగుశత్రువులను, మీరిద్దఱునిట్లుస్తోత్రము సేయుట యుక్తమా? అని, తాత్పర్యము.

ఆచార్య గురవో వృద్ధా వృధా వాం పర్యుపాసితాః
సారం య ద్రాజశాస్త్రాణాం మనుజీవ్యం న గృహ్యతే. ౭

టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన; రాజశాస్త్రాణాం = రాజనీతిశాస్త్రములయొక్క; సారం = ముఖ్యమయిన ; అనుజీవ్యం = భృత్యకార్యము ; నగృహ్యతే = గ్రహింపబడలేదో; తత్ (అధ్యాపృతము) = అందువలన; వాం = (తృప్తియాధా) మనందువఱ్ఱి) మీచేత; ఆచార్య

ః = ఆచార్యులును; గురవః = గురువులును; వృద్ధాః = వృద్ధులును; వృధా = వ్యర్థముగా; పర్యుపాసితాః = ఉపాసింపబడినారు. మీరలు, రాజనీతిలో సార భూతమయిన భృత్యకార్యముచేయింతున్నారు, కావున, మీరలు, ఆచార్యులను గురువులను వ

ద్వలను సేవించినదంతయువ్యథము. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతో వా నవిజ్ఞాతో భారోజ్ఞానస్య వోహ్యతే

టీక॥ గృహీతోవా = గ్రహింపబడినదైనను; నవిజ్ఞాతో = తెలియబడలేదు. జ్ఞానస్య = జ్ఞానముయొక్క; భారః = భారము; ఊహ్యతేవా = మోయబడుచున్నదేము.

ట్టిచేసినను; దానియధము తెలిసికొనలేదు; లేక అధము తెలిసియు, దానియనుష్ఠానము లేకుండుటవలన, జ్ఞానభారమును, మోయుచున్నారు కాబోలు, అని, తాత్పర్యము.

ఒక వేళ, మీరలు, నీతిశాస్త్రము గ

ఈదృశై స్సచివై ర్యుక్తో మూఖైః దిష్ట్యా ధరామృహమ్

టీక॥ అహం = నేను; మూఖైః = మూఢులగు; ఈదృశైః = ఇట్టి; సచివైః = మంత్రులతో; యుక్తః = కూడినవాడనై; దిష్ట్యా = అదృష్టముచేత; ధరామి = బ్రతికియున్నాను.

ఇట్టి మూఢులగు మంత్రులంగూడి యుండుటవలన, నేనెప్పుడో శత్రువుల చేహతుండై యుండవలసినవాడనై; వయోగంబున, బ్రతికియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్న మృత్యో ర్భయం నాస్తి వక్తుం మాం పరుషం వచః
యస్య మే శాసతో జిహ్వ ప్రయచ్ఛతి శుభాశుభమ్.

టీక॥ శాసతః = ఆజ్ఞాపించుచున్న; యస్య = వీ; మే = నాయొక్క; జిహ్వ = నాలుక; శుభాశుభం = మంగళమును అమంగళమును; ప్రయచ్ఛతి = ఇచ్చుచున్నదో. తం (అధ్యాత్మతము) = అట్టి; మాం = నన్ను గూర్చి; పరుషం = కఠినమయిన; వ

చః = మాటను; వక్తుం = చెప్పటకు; యువయోః (అధ్యాత్మతము) = మీకు; మృత్యోః = మరణమువలన; భయం = వెఱచు; నాస్తి కిన్ను = లేదాయేమి? నేనాజ్ఞాపించిన, నామాట మాత్రమువలననె, శుభముగాని యశుభము

గానిగలుగునుగదా! అట్లుండఁగా, మీరు | మి? నాయెదుటనిట్టిపరుషవచనంబులా
మరణంబునకుఁగూడ భయపడరా యే | డితిరే? అని, తాత్పర్యము.

అప్యేవ దహనం స్పృష్ట్యా వనే తిష్ఠంతి పాదపాః
రాజదోషపరామృష్టా స్తిష్ఠంతే నాపరాధినః. ౧౦

టిక||వనే = అడవియందు; దహ | వ్ఠంతే(నతిష్ఠంతి)=ఉండరు.
నం=అగ్నిహోత్రమును; స్పృష్ట్యాపి= | అడవియందు దావానలంబుదగిలిన
తాకియు; పాదపాః=వృక్షములు; తి | వృక్షంబులుగూడ తేమంబుననుండును ;
ష్ఠంత్యేవ= ఉండునే, రాజదోషపరా | రాజకోపంబునకుఁ బాతులయినయ
మృష్టాః=రాజదోషముచేసంబంధింపఁ | పరాధులుమాత్రము , తేమంబునాం
బడిన; అపరాధినః=అపరాధులు; నతి | దంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

సాన్యా మహంత్యి మా పాపౌ శత్రుపక్షప్రశంసకౌ
యది పూర్వో పకారైస్తు నక్రోధో మృదుతాం వ్రజేత్. ౧౧

టిక||పూర్వోపకారైస్తు= మునుప | దును.
టియుపకారములచేతమాత్రము; కో | వీరలుమున్నునాకుఁగావించినయు
ధః=కోపము; మృదుతాం=మెత్తనగు | పకారములుజ్ఞప్తికివచ్చుటవలన, నాకో
టను; నవ్రజేద్యది=పొందకుండునేని; అ | పముతగ్గకుండునేని, నేను, ఇప్పుడే, శ
హంతు=నేనుమాత్రము ; శత్రుపక్ష | త్పురపక్షంబును బ్రశంసించిన పాపిష్ఠు
ప్రశంసకౌ=శత్రుపక్షమునుశ్లాఘించు | లగునీశుకసారణులను వధించి చుత్తు
నట్టి; పాపౌ=పాపిష్ఠులగు; ఇమా= ఈ | ను. అని, తాత్పర్యము.
శుకసారణులను; సాన్యాం = వధించు

అపవ్వంసత గచ్ఛద్వం సన్నికషాః డితో మమ
నహి వాం హంతు మిచ్ఛామి స్త రా మ్యుపకృతాని వామ్. ౧౨

టీక॥ అపధ్వంసత = స్థానముననుండు పకారములను; స్తరామి = తలచు
డిభృష్టులగుదురు. ఇతిః = ఇచ్చటనుండుచున్నాను.
డి; మమ = నాయొక్క; సన్నికమాత్ = మిమ్ముస్థానభృష్టులం గావిండుట
ప్రత్యక్షముననుండి; గచ్ఛధ్వం (గచ్ఛ మంచిది; నాదగ్గిఱనుండవలదు, పొం
త) = పొందు. వాం = మిమ్ము; హంతుం = డ; మీరుమున్నుపెక్కుపకారములం గా
చంపుటకు; నేచ్ఛామిహి = కోరనుగ వించినవారలుకావున, మిమ్మువధింప
దా! వాం = మీయొక్క; ఉపకృతాని = నొల్లను. అని, తాత్పర్యము.

హతావేవ కృతఘ్నా తౌ మయి స్నేహపరాబ్జుభౌ

టీక॥ కృతఘ్నా = చేయఁబడినయు మీరలు, కృతఘ్నులరనియునాయం
పకారములనుమఱచినవారలును ; మ దుస్నేహములేనివారలయి, విడిచిపె
యి = నావిషయమయి ; స్నేహపరా ట్టుటయె, మిమ్మువధించుటయగుచున్న
బ్జుభౌ = స్నేహమునకుఁబెడముగము ది. అని, రావణుండుశుకసారణులతోఁ
గలవారలునగు; తౌ = అట్టిమీరలు; హ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
తావేవ = చంపఁబడినవారతె.

ఏవ ముక్తాతు సప్రీతౌ తావృభౌ శుకసారణౌ. ౧౩

రావణం జయశబ్దేన ప్రతినంద్యాభి నస్సృతౌ

టీక॥ తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శు డి; అభినిస్సృతౌ = పోయిరి.
కసారణులు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తాతు = ఆశుకసారణులివ్వరున, రావణు
చెప్పఁబడినవారలయినంతనె ; సప్రీ మాటనువిని , లజ్జనొందినవారలయి,
తౌ = సిగ్గుతోఁగూడినవారలయి; రావ రావణునిజయశబ్దంబునఁబొగడి, యం
ణం = రావణుని; జయశబ్దేన = “జయ” తంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
యనుశబ్దముచేత; ప్రతినంద్య = పొగ

అబ్రవీత్తు దశగ్రీవ స్సమీపస్థం మహేందరమ్. ౧౪

<p>టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుండు; సమీ పస్థం=సమీపంబుననున్న; మహూద రంతు=మహూదరునిగూచియు; అ బ్రవీత్=చెప్పెను.</p>	<p>అంత, రావణుండు, తనసమీపం బుననున్న మహూదరుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఉపస్థాపయ మే శీఘ్రం చారా న్నీతివిశారదాన్

<p>టీక॥ మే=నాకొఱకు; నీతివిశార దాన్=రాజనీతియందుఁబండితులయి న; చారాన్=వేగులవాండ్రను; ఉ పస్థాపయ=రావింపుము. రాజనీతియందు మిక్కిలియుఁబం</p>	<p>డితులయినచారులను నాయొద్దకుఁదీసి కొనిరమ్ము. అని, రావణుండు, మహూ దరునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మహూదర స్రతోక్తస్తు శీఘ్ర మాజ్ఞాపయ చ్చరాన్. ౧౫

<p>టీక॥ మహూదరః=మహూదరుఁ డు; తథా=అట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబ డినవాఁడైనంతనె; శీఘ్రం=శీఘ్రము గా; చరాన్=వేగులవాండ్రను; ఆజ్ఞాప యత్=ఆజ్ఞాపించెను.</p>	<p>మహూదరుండు, రావణునియా జ్ఞాపాప్తున, వేగులవాండ్రనురావణు నియొద్దకురమ్మనియాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతశ్చారా స్సంత్యరితాః ప్రాప్తాః పాథీవశాసనాత్
ఉపస్థితాః ప్రాంజలయో వధన్యత్వా జయాశిషా. ౧౬

<p>టీక॥ తతః=అంత; చారాః=వేగు లవాండ్రు; పాథీవశాసనాత్=రా జాజ్ఞ వలన; సంత్యరితాః=వేగిరపడిన వారలయి; ప్రాప్తాః=వచ్చినవారల యి; ప్రాంజలయః=మంచిచేమోడ్పు</p>	<p>గలవారలయి; జయాశిషా=జయప్ర తిపాదకమయిన యాశీర్వచనముచేత; వధన్యత్వా=దీవించి; ఉపస్థితాః= సేవింపుచుండిరి. అంతం జారవురుఘలు, రాజాజ్ఞ</p>
---	--

చొప్పన, వేగంబునవచ్చి, చేమోడ్పు దముగావించి, కొలిచియుండిరి.
గీలించి, “జయజయ” యనియాశీర్వా అని, తాత్పర్యము.

తా నబ్రవీ త్తతో వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః

చారాక్ష ప్రత్యాయితాక్ష శూరా నృక్తాక్ష విగతసాధ్వసాక్ష. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; రాక్షసాధిపః=	రాక్ష=వేగులవాండ్రనుగూచి; వా
రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడయిన; రావణః=	క్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
రావణుఁడు; ప్రత్యాయితాక్ష=నమ్మ	అంత, రాక్షసేశ్వరుండగురావ
కముంచఁదగినవారలును; శూరాక్ష=	ణుండు, విశ్వసనీయులునుశూరులును
యుద్ధమునందుభయములేనివారలును;	శత్రుభయములేనివారలురాజభక్తిగల
భక్తాక్ష=రాజభక్తిగలవారలును; వి	వారలునగునాచారులంజూచి, యిట్లని,
గతసాధ్వసాక్ష=పోయినశత్రుభయ	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ముగలవారలునగు; తాక్ష=ఆ; చా	

ఇతోగచ్ఛత రామస్య వ్యవసాయం పరీక్షథ

మంత్రి వ్యభ్యంతరా యేస్య ప్రీత్యా తేన సమాగతాః. ౧౮

టీక॥ ఇతః=ఇచ్చటనుండి; గచ్ఛత=	చేరినవారలో; తానపి (అధ్యాహృత
పొందు. రామస్య=రామునియొక్క; వ్య	ము)=వారలనుగూడ; పరీక్షస్థం (అ
వసాయం=ప్రయత్నమును; పరీక్షథ(ప	ధ్యాహృతము)=పరీక్షింపుఁడు.
రీక్షస్థం)=పరీక్షింపుఁడు. మంత్రిషు=	మీరిచ్చటనుండి, రామునొద్దకుఁ
మంత్రులయందు; యే=ఎవ్వరు; అ	బోయి, యతనివ్యవసాయంబెట్టికైన
స్య=ఈరామునికి; అభ్యంతరాః=అం	దియు, నతనికంతరంగభూతులునుబ్ర
తరంగభూతులో; తేన=అతనితో; ప్రీ	యులునగుమంత్రులెవ్వరైనదియఁ బ
త్యా=స్నేహముచేత; సమాగతాః=	రీక్షించిరందు. అని, తాత్పర్యము.

కథం స్వపిత జాగతి కి మన్యచ్చ కరివ్యతి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

విజ్ఞాయ నిపుణం సర్వ మాగంతవ్య మశేషతః. ౧౯

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = ముగా; విజ్ఞాయ = తెలిసికొని ; ఆగంత
రామః; కథం = ఎట్లు; స్వపిత = నిదు
రించుచున్నాడనుకొనితా = మేలుకొ
నుచున్నాడనుకొనితా = ఇతరమును;
కిం = దేనిని; కరిష్యతి = చేయును? సర్వం =
సమస్తమును; నిపుణం = సామర్థ్యము
దోచునట్లుగా ; అశేషతః = నిశ్చేష

వ్యం = నచ్చటకావలసినది.
రాముండు, ఎట్లునిదురించును? ఎట్లుమే
లుకొనును? మఱియే మేమికార్యము సే
యదలించియున్నాడనుకొనితా? ఈసంగతుల
నన్నింటినిసామర్థ్యంబునంజగఁగఁ
దెలిసికొని, రావలయును. అని, తా.

చారణ విదిత శ్చత్రుః పండితై ర్వసుధాధిపైః
యథే స్వల్పేన యత్నేన సమాసాద్య నిరస్యతే. ౨౦

టీక॥ పండితైః = బుద్ధిమంతులగు; యింపఁబడుచున్నాడు.
వసుధాధిపైః = రాజులచేత; చారణ
ణ = వేగులవానిచేత; విదితః = తెలిసి
కొనఁబడిన; శత్రుః = శత్రువు; యు
ద్ధే = యుద్ధమునందు; సమాసాద్య =
పొంది ; స్వల్పేన = కొంచెముయిన; యు
త్నేన = ప్రియత్నముచేత; నిరస్యతే = జ

బుద్ధిమంతులగు రాజులు, చారుని
వలన, శత్రువుతెలుగంతయు నెఱిం
గి, యుద్ధంబున ననాయాసంబుగా శ
త్రువును జయింతురు. అనిరావణుండు
చారులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చారాస్తు తే తథే త్యక్తా ప్రహృష్టా రాక్షసేశ్వరమ్
శాదూల మగ్రతః కృత్వా తత శ్చత్రుః ప్రదక్షిణమ్. ౨౧

టీక॥ తతః = అతః; తే = అ; చారా
స్తు = వేగులవాండును; తథేతి = అట్లే;
యని; ఉక్తా = చెప్పి; ప్రహృష్టాః =
మిక్కిలియుసంతసించినవారయి; శా

దూలం = శాదూలుని; అగ్రతః =
ముందట; కృత్వా = చేసికొని; రాక్ష
సేశ్వరం = రాక్షసులకుఁ బ్రభుడైన
రావణునిగూర్చి; ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షి

ణమును; చక్రః=చేసిరి.

అంతనాచారులు, రావణుని మాటను విని, యట్లేయనియియ్యకొని, పరిమసంతఃస్థులయి, శౌరూఃలుసంఘరి

స్వ-రించుకొని, రాక్షసేంద్రుండగు

రావణునికుఁ బ్రదక్షిణంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే త మ్మహాత్మానం చారా రాక్షససత్తమమ్

కృత్వా ప్రదక్షిణం జగ్తు ర్భ్రత రామ స్సలక్షణః ౨౨

టీక॥ తతః=అంత ; తే=ఆ; చారా=వేగులవాండు ; మహాత్మానం=అధికమయినపరాక్రమముగల ; తం=

ఆ; రాక్షససత్తమం= రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణునిగూచిక; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; యత్ర=ఎచ్చట; సలక్షణః=లక్షణునితోఁగూడిన; రామః=రాముఁడు; అస్తి (అధ్యా

హృతిము)=ఉన్నాఁడు; తత్ర (అధ్యాహృతిము)=అచ్చటికి ; జగ్తుః=పోయిరి.

అట్లు, ఆచారులు, మహాపరాక్రమశాలియగుచారావణునికిఁ బ్రదక్షిణించి, తత్తణుంబరామలక్షణులుండుస్థలంబునకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే సువేలస్య శైలస్య సమీపే రామలక్షణౌ

ప్రచ్ఛన్నా దదృశు గత్యా స సుగ్రీవవిభీషణౌ. ౨౩

టీక॥ తే=ఆచారులు; గత్యా=పోయి; సువేలస్య=సువేలమును; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; సమీపే=సమీపమునందు ; ప్రచ్ఛన్నాః=కప్పబడినవారలయి, వేషాంతరధారులయియునుట; స సుగ్రీవవిభీషణౌ= సుగ్రీవునితోనువిభీషణునితోనుంగూడిన ; రామలక్షణౌ=

రామలక్షణులను ; దదృశుః=చూచిరి.

ఆచారులు, పోయి, మఱియొకరూపముధరించి, సువేలపర్వతసమీపంబున, సుగ్రీవవిభీషణసహితులయియున్న రామలక్షణులంబూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రేక్షమాణౌ శృమూం తాంచ బధూవు భూయవిక్లబాః

<p>టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆ చారులు; తాం = ఆ; చమూంచ = సేన ను; ప్రేక్షమాణౌ శృ = చూచుచును; భ యవిక్లబాః = భయముచేపీడింపబ డినవారలు; బధూవుః = అయిరి.</p>	<p>ఆచారులు, రామలక్ష్మణులను, ఆ వ్యాసర సేననుంజూచినంతనె, మిక్కిలి యభయంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేతు ధర్మాత్మనా దృష్టా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాః. ౨౪

<p>టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాస్తు = చారుల యినరాక్షసులును; ధర్మాత్మనా = ధ ర్మస్వభావుడగు; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసరాజుండగువిభీషణునిచే; దృ</p>	<p>ష్టాః = చూడబడినారు. ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు, ఆ చారులంగనుంగొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విభీషణేన తత్రస్థా నిగృహీతా యదృచ్ఛయా

<p>టీక॥ తత్రస్థాః = ఆసేనయందున్న చారులు; యదృచ్ఛయా = డబ్బాటుచే త; విభీషణేన = విభీషణునిచేత; నిగృహీ తాః = పట్టువడినారు.</p>	<p>ఆచారులు, ఆసేనయందుండిరుగు చుండి, అకస్మికముగావిభీషణునిచేబ ట్టుకొనబడిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శూదూలో గ్రాహిత స్తే వ్యకః పాపోయ మిత రాక్షసః. ౨౫

<p>టీక॥ శూదూలః = శూదూలుం డను; గాక్షసః = రాక్షసుండు; అయం = ఈతండు; పాపం = దుష్టుడు. ఇతి = అ ని; గ్రాహితః = పట్టుబట్టబడెను.</p>	<p>అండు, శూదూలుండుమిక్కిలియు దుష్టుండని, విభీషణుండతనివానరులచే తికింబట్టియిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మోచిత స్సోపి రామేణ వధ్యమానః ప్లవంగమైః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౭౯

స ౨౯

టీక॥ప్లవంగమైః= వానరులచేత; డినాడు.	
వధ్యమానః= వధింపబడుచున్న; సో	వానరులశారూఢులుని వధింపఁ
పి=ఆశారూఢుండును; రామేణ =	బూన, రాముండువానివిడిపించెను.
రామునిచేత; మోచితః=విడిపించఁబ	అని, తాత్పర్యము.

ఆనృశంస్యేన రామస్య మోచితా రాక్షసాః పరే. ౨౬

టీక॥రామస్య= రామనియొక్క;	మఱియు, రాముండుదయచేసి, తర
ఆనృశంస్యేన=దియచేత; పరే= ఇతరు	చారులనుంగూడ, విడిపించెను.
లయిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు; మో	అని, తాత్పర్యము.
చితాః=విడిపించఁబడినారు.	

వానరై రదితా స్తేతు విక్రాంతై లక్షువిక్రమైః

పునలంకా మనుప్రాప్తా శ్వసంతో నష్టచేతసః. ౨౭

టీ॥తేతు=ఆచారులును; విక్రాంతైః=	పునః=మఱియు; లంకాం=లంకాపురిని; అ
పరాక్రమముగలవారలును; లక్షువిక్ర	మపూర్వైః=పొందినారు.
మైః= శీఘ్రమయినపరాక్రమముగలవా	ఆచారులు, అట్లుపరాక్రమవంతు
రలునగు; వానరైః=వానరులచేత; అ	లునుశీఘ్రవిక్రములనగువానరులచేఁచె
దితాః=వీడింపఁబడినవారలయి; శ్వ	బ్ధులుదిని, నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, విమన
సంతః= ఊర్పులుపుచ్చుచు; నష్టచేత	సులయి, మఱియు, నెట్టకేలకు, లంకంజే
సః= పోయినమనస్సు గలవారలయి;	రిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో దశగ్రీవ ముపస్థితా స్తు తే

చారా బహినిత్యచరా నిశాచరాః

గిరే స్సువేలస్య సమీపవాసినం

స్యవేదయన్ భీమబలం మహాబలాః. ౨౮

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; బహిః
 సత్త్వవరాః = బయట నెల్లప్పుడునుండి
 రుగ్గునుండువారిలును; మహాబలాః =
 అధికమయినబలముగలవారలునుగు; ని
 శాచరాః = రాక్షసులయిన; శే = ఆచార
 రులు; దశగ్రీవః = రావణుని; ఉపస్థితా
 స్తు = పొందినవారిలయినంతనె; సువేల
 స్య = సువేలమను; గిరేః = పర్వతము
 యొక్క; సమీపవాసినం = సమీపమున
 నుండునట్టి; భీమబలం = భయంకరమ

యనబలముగలరాముని; న్యవేదయక్ =
 తెలిపి.
 అంతః, బహిః గాష్ట్రవృత్తాంతములనె
 టుగటకై యెల్లప్పుడును నితరదేశ
 ములనుచూరము సేయువారలునుమహా
 బలశాలులునగునాచారులు, రావణుని
 యొద్దకుఁబోయి, భయంకరబలుండ
 గురాముండు సువేలాద్రిసమీపంబునను
 వ్వాడని, విన్నవించిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

అత్యుషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, ఏకోనత్రింశస్సగణః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోన త్రింశస్సగణః టీక,
 ముగిసినది.

॥

త్రింశస్సగణప్రారంభః.

తతస్త మత్తోభ్యుబలం లంకాధిపతయే చరాః
 సువేలే రాఘవం తైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయక్. ౧

టీక॥ తతః = అంతః; చరాః = చారు
 లు; లంకాధిపతయే = లంకాప్రభుండగు
 రావణునికొఱకు ; సువేలే = సువేలమ
 ను; తైలే = పర్వతమునందు; నివిష్టం = వి
 డిసిన; అత్తోభ్యుబలం = కలఁత పెట్టరాని
 సేనగల; తం = ఆ; రాఘవం = రాముని;

ప్రత్యవేదయన్ - విన్నవించిరి.

అంశ, నాశాదూర్వాదిచారులు,
రాముండుతెక్కలేనివానిర సేనతోనువే

లపవతప్రాతంబున విడిసియున్నాన్

డనిరావణునకుంజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్చక్రత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగోఽభవ త్కించి చ్ఛాదూర్వలం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణి = రావణుండు; చారాణాం = (పంచమ్యర్థమందుపక్తి) చారులవలన; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; రామం = రాముని; ప్రాప్తం = వచ్చినవానిగా; శ్చక్రత్వా = విని; కించిత్ = కొంచెము; జాతోద్వేగః = కలిగిన భయముగలవాండు; అభవత్ = ఆయెను. శాదూర్వలం = శాదూర్వునిగా

ర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = జెప్పెను.

రావణుండు, చారులమాటలవలన, మహాబలుండగు రాముండువచ్చినాడని విని, కొంచెము భయమునొంది, శాదూర్వుఁజూచి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయథావచ్చ తే వణోఽదీనశ్చాసి నిశాచర

నాసి కచ్చి దమిత్రాణాం క్రుద్ధానాం వశ మగతః. ౩

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడా! లే = నీయొక్క; వర్ణశ్చ = రంగును; అయథావత్ = ఎప్పటివంటిగాదు. దీనశ్చ = దుఃఖితుండవును; అసి = అగుచున్నావు. క్రుద్ధానాం = కోపమునొందిన; అమిత్రాణాం = శత్రువులయొక్క; వశం = అధీనతను; అగతః = పొందినవాడవు; నాసి

కచ్చిత్ = కావుగదా?

శాదూర్వుఁడా! నీముఖాంతయెప్పటివలెలేదు; మిక్కిలియదీనుండవై యున్నావు; శత్రువులక్రద్ధులయి నేమియంజేయలేదుగదా! అని, రావణుండు, శాదూర్వునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తేనా నుశిష్టస్తు వాచం మంద ముదీరయత్

తదా రాక్షసశాదూకలం శాదూకలో భయవిహ్వలః. ౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; శాదూక = దం = తిన్నఁగా; వాచం = మాటను; డి
లః = శాదూకలుఁడు; ఇతి = ఇట్లు; తే దీరయత్ = చేపెను.
న = ఆ రావణునిచేత; అనుశిష్టస్తు = అడు అంత, శాదూకలుండు, రావణ
గంబడినవాఁడైనంతనె; భయవిహ్వలః = నిమాటనువిని, పరమభీతుండై, రాక్ష
భయముచే నవయవములస్వాధీనతద సోత్తముండగు రావణునిజూచి, మం
ప్సినవాఁడై; రాక్షసశాదూకలం = రా దవవనంబుననిట్లని, చేపెను.
క్షసశ్రేయ్యుండగు రావణునిగూచి; మం అని, తాత్పర్యము.

న తే చారయితుం శక్యా రాజన్ వానరపుంగవాః

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవ న = కారు.
గు రావణుడా! తే = ఆ ; వానరపుంగ రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
వాః = వానరోత్తములు ; చారయి ఆవానరోత్తములువేగులవాండ్రకుసా
తుం = వేగులవాండ్రచేఁగనుంగొనుట ధ్యులుకారు. అని, తాత్పర్యము.
కు; శక్యాః = అలవియైనవారలు;

విక్రాంతా బలవంతశ్చ రాఘవేణ చ రక్షితాః. ౫

నా పి సంభాషితుం శక్యా స్సంప్రశ్నోత్ర న లభ్యతే

టీక॥ విక్రాంతాః = పరాక్రమముగ యినవారలుకారు. అత్ర = వీరివిషయ
లవారలును; బలవంతశ్చ = అధికమయి మందు; సంప్రశ్నః = పరీక్షించుట ; న
నబలముగలవారలును; రాఘవేణ = రా లభ్యతే = పొందఁబడదు.
మునిచేత ; రక్షితాశ్చ = రక్షింపఁబడి వానరులు , మహాపరాక్రమశాలు
నవారలునగు; తే (అధ్యాహృతము) = లుమహాబలశాలులు రామ రక్షితులుం
ఆవానరులు; సంభాషితుమపి = మాట గావున, వారితో మాటలాడుటయైనశ
లాడుటకై నను; శక్యాః = అలవియ క్యముగానున్నది; వారలఁబరీక్షించుట

యెంతమాత్రముసాధ్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వతో రత్యతే పంథా వానరైః పర్వతోపమైః. ౬.
ప్రవిష్టమాత్రే జ్ఞాతో హం బలే తస్మి న్నచారితే

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పంథా = మార్గము; పర్వతోపమైః = పర్వతములతోఁబోలిగల; వానరైః = వానరులచేత; రత్యతే = రక్షింపబడుచున్నది. అహం = నేను; తస్మిన్ = ఆ; బలే = నైస్యము; ప్రవిష్టమాత్రే = ప్రవేశింపబడినంతనె; అచారితే = సంచరింపబడకుండఁగానే; జ్ఞాతః = తెలియఁబడినాను.

ఎటుచూచినను బర్వతాకారులగు వానరులు మార్గకంబులం గావలియున్నారు; నేనానైస్యంబుజొచ్చితిని; ఇంక నెచ్చటనుజూడంగూడలేదు; ఇంతలో పలనె, నన్నుఁగనుంగొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బలా ద్గృహీతో రక్షోభి ర్బహుధా స్తి విచాలితః. ౭

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; రక్షోభిః = రాక్షసులచేత; బలాత్ = బలిమివలన; గృహీతః = పట్టుకొనఁబడినవాడనై; బహుధా = పెక్కువిధములను; విచాలితః = త్రిప్పఁబడినవాడను; అస్తి = అయితిని.

విభీషణసచ్చివులగు రాక్షసులునన్ను బలాత్కారంబునంబట్టిబహువిధంబుల నేలంబొరలించిరి. అని, తాత్పర్యము.

జానుభి ముష్టిభి ర్దళంతై స్తత్రైశ్చా భిహతో భృశమ్
పరిణీతో స్తి హరిభి ర్బలవద్భి రమషణ్ణైః. ౮

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; భృశం = మిగిలి-లియు; అమర్షణైః = కోపముగలవారలును; బలవద్భిః = అధికముయినబలముగలవారలును; హరిభిః = వానరులచేత; జానుభిః = మోఁకాళ్ల చేతను; ముష్టిభిః = పిడికిళ్లచే

తను;దంత్రైః=పండ్ల చేతను;తలైశ్చ=అట
 చేతులచేతను;అభిహతః=కొట్టబడిన
 వాడనై; పరిణీతః=అంతటనుదీసికొ
 నబడినవాడను; అస్మి=అయితని.
 అంత, బలవంతులగునవ్వానరులు,

కుపితులయి, నన్నునానావిధంబులఁ ,
 బిడికిళ్లంబొడిచియు, దంతంబులంగఱ
 చియునటచేతులంజఱచియుఁ,బిడించి,
 యానైన్యంబంతయు, నన్నుదీసికొని
 చుట్టించిరి.అని,తాత్పర్యము.

పరిణీయచ సర్వత్ర సీతోహం రామసంసదమ్
 రుధిరాద్ధిగ్ధసర్వాంగో విహ్వల శృలితేంద్రియః. ౯
 హరిభి ర్విభ్రమానశ్చ యాచమానః కృతాంజలిః

టీక॥ సర్వత్ర=అంతటను; పరిణీ
 యచ=త్రిప్పియు; రుధిరాద్ధిగ్ధసర్వాం
 గః=నెత్తురుచేఁబూయబడిన సమస్తా
 వయవములుగులవాడను; విహ్వలః=
 అవయవములస్వాధీనతదప్పినవాడను;
 చలితేంద్రియః = చలించినయింద్రియ
 ములుగలవాడను; హరిభిః= వానరు
 లచేత; వభ్రమానశ్చ= చంపబడుచు
 న్నువాడను;యాచమానః=పాఠిఁ
 చుచున్నవాడను; కృతాంజలిః = చే
 యబడిన చేమోడ్పుగలవాడనగు; అ

హం=నేను; రామసంసదం= రామస
 దస్సును; సీతః=పొందింపబడినాను.
 అట్లు, అవ్వానరులు, నన్నంతటం
 ద్రిప్పి, నెత్తుటందడిసిన దేహముగల
 వాడనై, మూర్ఛితుండనై, ఇంద్రి
 యంబుల స్వాధీనతదప్పి,యవ్వానరుల
 చేవధింపఁబడుచుశరణంబువేడుచుఁజే
 తులు మొగుడ్చుకొనియున్ననన్ను, రా
 మునియొద్దకుంగొనిపోయిరి.
 అని,తాత్పర్యము.

రాఘవేణ పరిత్యాతో జీవామీ తి యదృచ్ఛయా. ౧౦

టీక॥ రాఘవేణ=రామునిచేత; ప
 రిత్రాతః=రక్షింపఁబడినాను. ఇతి=ఇ
 ట్లు; యదృచ్ఛయా=డచ్చాటుచేత; జీ
 వామి=బ్రతికియున్నాను.

అంత, రాముండునన్నుఁగాపాడె
 ను; ఇట్లు, అదృష్టవశంబునబ్రతికివచ్చి
 నాను. అని,తాత్పర్యము.

ఏష శైలే శిలాభిశ్చ పూరియిత్వా మహానావమ్
ద్వార మాశ్రత్య లంకాయా రామ స్తిప్రతి సాయుధః. ౧౦

టీక॥ ఏషః=ఈ; రామః= రాముడు; తోఁగూడినవాడై; శిప్రతి=ఉన్నాడు.
డు; శిలాభిశ్చ=తాళ్ల చేతను; మహా
నావం=మహాసముద్రమును; పూరియి
త్వా=నిండించి; లంకాయాః= లంకా
పురియొక్క; ద్వారం= వాకిలి; ఆశ్ర
త్య=ఆశ్రయించి; శైలే= సువేలపర్వ
తమునందు; సాయుధః= ఆయుధము
తోఁగూడినవాడై; శిప్రతి=ఉన్నాడు.
ఇదిగోరాముడు, తాళ్లచే మహా
సముద్రంబునకుఁ గట్టఁ గట్టి, దాంటి
వచ్చి, సువేలపర్వతంబున సాయుధుం
డై యున్నాడు; ఇంక శిఖ్రంబున లం
కాద్వారంబుఁ జేరఁగలడు.
అని, తాత్పర్యము.

గరుడవ్యాహ మాస్థాయ సర్వతో హరిభి ర్స్వతః
మాం విస్సజ్య మహా తేజా లంకా మేవా భివత్తే. ౧౧

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన
కాంతిగలరాముడు; మాం=నన్ను;
విస్సజ్య = విడిచిపెట్టి; గరుడవ్యా
హం=గరుడవ్యాహమును; ఆస్థాయ =
అవలంబించి; సర్వతః=అంతటను; హ
రిభిః=వానరులచేత; వృతః= చుట్టఁబడి
నవాడై; లంకామేవ=లంకాపురిగూ
ర్చియె; అభివత్తే = వచ్చుచు
న్నాడు.
మహాతేజుండగు రాముడు, నన్ను
విడిచిపెట్టిపిమ్మట, గరుడవ్యాహము
నుబస్సి, సమస్త వానరసమేతుండై,
యీలంకాపురికివచ్చు ప్రయత్నంబున
నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

పురా ప్రాకార మాయాతి ష్టిప్ర మేకతరం కరు
సీతాం వాన్యై ప్రయచ్ఛా శు సుయుధం వా ప్రదీయతామ్. ౧౩

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=
రాముడు; పురా=ముందు; ప్రాకా
రం=ప్రహరిని; ఆయాతి= పొందఁగ
లడు. ష్టిప్రం=శిఖ్రముగా; ఏకతరం=

రెంటవొకటిని; కురు = చేయుము . ఆ
 స్నే = ఈ రామునికొఱకు; సీతాంవా =
 సీతాదేవివైనను; ఆశు = శీఘ్రముగా;
 పృథుచ్చ = ఇమ్ము. సుయుధధంవా =
 మంచియుద్ధమయినను; ప్రదీయతాం =
 ఇవ్వఁబడుఁగాక.

రాముండు, ఇంకస్వల్పకాలంబున

నైపాకారంబునావరించును ; నీవు,
 శీఘ్రమున , నీరెంట వొకటినేదేనిం
 జేయుము ; రామునకు సీతాదేవి నే
 నియ్యసంగుము; లేక , చక్కఁగాయు
 ధమైననుగావింపుము. అని, శౌదూఁ
 లుండు రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మనసా తం తదా ప్రేక్ష్య తచ్చృత్వా రాక్షసాధిపః

శౌదూఁలం సుమహ ద్వాక్య మథో వాచ స రావణః. ౧౪

టిక|| అథ = అంత; రాక్షసాధిపః =
 రాక్షసరాజుండగు; సః = ఆ; రావణః =
 రావణుండు; తదా = అప్పుడు; తత్ =
 ఆమాటను; శృత్వా = విని; మనసా =
 మనస్సుచేత; ప్రేక్ష్య = ఆలోచించి;
 తం = ఆ; శౌదూఁలం = శౌదూఁలుని
 గూచిఁ; సుమహత్ = మిక్కిలియుగూ,

ప్రదగు; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ =
 చెప్పెను.

అంతనారావణుండు, శౌదూఁలు
 నిమాటనువిని , మనసుననాలోచించి,
 యాశౌదూఁలుంజూచి, గొప్పమాటం
 జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరక జేవగంధర్వదానవాః

నైవ సీతాం ప్రదాస్యామి పుర్వలోకభయాదపి. ౧౫

టిక|| మాంప్రతి = నన్నుఁగూచిఁ ;
 జేవగంధర్వదానవాః = జేవతలును
 గంధర్వులును దానవులును ; యుధ్యే
 రకయది = యుద్ధము సేయుదురేని; త
 దాపి (అధ్యాహృతము) = అప్పుడును ;
 నైవలోకభయాదపి = సమస్తలోకం

బులవలనిభయమువలనను; సీతాం = సీ
 తాదేవి; నైవప్రదాస్యామి = ఇవ్వనే
 యివ్వను.

జేవతలుగంధర్వులును దానవు
 లును ఒక్కఁమొగినాపైకి యుద్ధము
 నకువచ్చినను , నాకుసమస్తలోకం

బులవలనను భయంబు వాటిల్లినను , వణుండు, శౌదూకలునితోఁజెప్పెను.
నేను, రామునకుసీతనివ్వను. అని, రా అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాతేజా రావణః పున రబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన మహాతేజుండగురావణుండు , ఈ
పరాక్రమముగల; రావణః = రావణుఁడైనకారమునశౌదూకలునితోఁజెప్పి, మ
డు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి ; పు అనినట్లని, చెప్పెను.
నః = మఱి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చారితా భవతా సేనా కే త్ర శూరాః స్లవంగమాః. ౧౬

టీక॥ భవతా = సీచేత; సేనా = వాన లు; కే = ఎవ్వరు?
రసేన; చారితా = సంచరింపఁబడినది. అ సీపు వానరసేనయంతయుఁ జూచి
త్ర = ఇందు; శూరాః = యుద్ధమునందు నావుగదా! అందు, శూరులగువానరులె
భయములేనట్టి; స్లవంగమాః = వానరు వ్వరు? చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కీదృశాః కింప్రభా సౌమ్య వానరా యే దురాసదాః

కస్య పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ తత్త్వ మాఖ్యాహి రాక్షస. ౧౭

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగు; రాక్ష ను? తత్త్వం = యథాభావమును; ఆఖ్యా
స = శౌదూకలుఁడా! యే = ఏ; వాన హి = చెప్పెను.
రా = వానరులు; దురాసదాః = జేసక సౌమ్యుండవగు శౌదూకలుఁడా!
గుండనివారలో ; తే (అధ్యాత్మత అందుమహాపరాక్రమశాలులగువానరు
ము) = వారలు; కీదృశాః = ఎట్టివారలు? లు, ఎట్టివారలు? వారిప్రభావమెట్టిది?
కింప్రభాః = ఏమిప్రభావముగలవార వారలెవ్వరి కొడుకులు? ఎవ్వరిమనుమ
లు? కస్య = ఎవ్వనియొక్క; పుత్రాశ్చ = లు? ఈసంగతియంతయుఁజక్కఁగాఁజె
కొడుకులును; పౌత్రాశ్చ = మనుమలు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా త్రప్రతిపత్స్యమి జ్ఞాత్వా తేషాం బలాబలమ్
అవశ్యం బలసంఖ్యానం కథవ్యం యుద్ధ మిచ్ఛతామ్. ౧౮

టీక॥ తథా = అట్లు; తేషాం = ఆవా	బడవలసినది.
నలయొక్క; బలాబలం = బలాబల	అట్లు, నీవలననవ్వారు బలాబ
మున; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; అత్ర = పీఠిప	లంబులెఱింగి, వారలవిషయమయిచే
యమయి; ప్రతిపత్స్యమి = తెలిసికొ	యవలసినదానింజెలిసికొనెదను; యు
నెదను. యుద్ధం = పోరును; ఇచ్ఛతాం =	ద్ధమునే యువారలు, అవశ్యము, శత్రు
కోరుచున్నవారలవ; అవశ్యం = అవ	బలంబుఁడెలుసుకొనవలయును. అని,
శ్యముగా; బలసంఖ్యానం = బలముయొ	రావణుండు, శౌరూఁలునితోఁ జెప్పె
క్కయెఱుంగుట; కథవ్యం = చేయఁ	ను. అని, తాత్పర్యము.

అథైవ ముక్త శృద్ధాలో రావణేనో త్రమ శ్వరః
ఇదం వచన మారేభే వక్తుం రావణసన్నిధౌ. ౧౯

టీక॥ అథ = అంత; ఉత్తమః = శ్రేష్ఠుండగు;	మాటను; వక్తుం = చెప్పటకు; ఆరేభే =
చరః = వేగులవాఁడైన; శౌరూఁలః = శౌ	ఆరంభించెను.
రూఁలుండు; రావణేన = రావణునిచే	అంత, నుత్తమచారుండగు శౌరూఁ
త; ఏవ = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడిన	లుండు, ఇట్లు రావణుండు చెప్పినమా
వాఁడై; రావణసన్నిధౌ = రావణునిస	టనువిని, రావణునకిట్లని, చెప్పెను.
మీపమునందు; ఇదం = ఈ; వచనం =	అని, తాత్పర్యము.

అథ రక్షరజనః పుత్రో యుధి రాజా సుదుజ్ఞయః
గర్గదస్యాథ పుత్రో త్ర జాంబవానతి విశ్రుతః. ౨౦

టీక॥ అథ = ఇంక; ముక్షరజనః = ము	డు; యుధి = యుద్ధమునందు; సుదుర్జ
క్షరజనియొక్క; పుత్రః = కొడుకైన;	యః = జయింపవలవిగానివాఁడు. అథ =
రాజా = వానర రాజుండగు సుగ్రీవుఁ	మఱియు; అత్ర = ఇందు; గర్గదస్య =

గర్గదునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు; జాంబవానితి=జాంబవంతుండని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుడు.

ఋక్షరజునికొడుకు వానరరాజుం

డగునుగ్రీవుడు , యుద్ధంబునమిగిలి యుదుజ్జయుడు; జాంబవంతుండను వాడుగర్గదునికొడుకు.

అని, తాత్పర్యము.

గర్గదస్యైవ పుత్రోన్యో గురుపుత్ర శ్శతక్రతోః
కదనం యస్య పుత్రేణ కృత మేకేన రక్షసామ్. ౨౧

టీక॥ అన్యః=మఱియొక్కడు, ధూముండనులు; గర్గదస్య=గర్గదునియొక్క; పుత్రపవ=కొడుకై. యన్యః=ఎవ్వనియొక్క; పుత్రేణ=కొడుకై నహనుమంతునిచేత; ఏకేన = ఒక్కనిచేత నే; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; కదనం=చంపుట; కృతం = చేయబడినదో; సః(అధ్యాహృతము)=అతండు; శతక్రతోః=ఇంద్రునియొక్క; గురుపు

త్రః=అచార్యుడైనబృహస్పతియొక్క కొడుకు.

గర్గదునికొడుకుమఱియొకండుధూముండనువాడున్నాడు, ఎవ్వండు , ఒక్కఁడే, యుద్ధంబుననత్తోదిరాక్షసులఁబెక్కఁడనింజంపెనో , అట్టిహనుమంతునితండ్రి, కేసరియనువాడు, బృహస్పతిపుత్రుండు.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణశ్చపి ధర్మవాన్తా పుత్రో ధర్మస్య వీర్యవాన్
సౌమ్య సోమశ్శజ శ్చాత్ర రాజ్ దధిముఖః కపిః. ౨౨

టీక॥ రాజ్=రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధర్మత్వా=ధర్మస్వభావుండునగు; సుషేణశ్చపి=సుషేణుండును; ధర్మస్య=వరుణునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు . అత్ర=ఇందు; సౌమ్యః=తిన్ననివాఁడగు;

దధిముఖః=దధిముఖుండను; కపిశ్చ = వానరుండును; సోమాత్మజః=చంద్రునికొడుకు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మాత్ముండునగుసుషేణుండనువాఁడు , వరుణునిపుత్రుండు ; సౌమ్యుండగుదధిముఖుం

దుచంద్రునిపుత్రుండు. అని, తాత్పర్యము.

సుముఖో దుముఖ శ్చాత్ర వేగదర్శి చ వానరః

మృత్యు ర్వానరరూపేణ నూనం సృష్ట స్స్వయంభువా. ౨౩

టీక॥ అత్ర = ఈ సేనయందు; సుముఖం = నిశ్చయము.

ఖి = సుముఖుండును; దుముఖశ్చ = ముముఖుండును; వేగదర్శి = వేగదర్శియను; వానరశ్చ = వానరుండును; స్వయంభువా = బ్రహ్మదేవునిచేత; వానరరూపేణ = వానరరూపముచేత; సృష్టః = సృజించబడిన; మృత్యుః = మృత్యువు. నూ

నం = నిశ్చయము. సుముఖుండును దుముఖుండును వేగదర్శియును వీర లాక్షి-కరును, మృత్యువెయి వానరరూపంబున బ్రహ్మదేవునిచేసృజింపబడియె గాఁబోలునని యనందగియుండుదురు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో హుతవహస్యాథ నీల సేనాపతి స్స్వయమ్

అనిలస్య చపుత్రో త్ర హనుమానితి విశ్రుతః. ౨౪

టీక॥ అథ = మఱియు; సేనాపతిః = ప్రసిద్ధుండు.

సేనానాయకుండగు; నీలః = నీలుండు; స్వయం = తాను; హుతవహస్యః = అగ్నిహోత్రునియొక్క; పుత్రః = కొడుకు. అత్ర = ఇందు; అనిలస్య = వాయువుయొక్క; పుత్రశ్చ = కొడుకును; హనుమానితి = హనుమంతుండని; విశ్రుతః =

మఱియు, వానర సేనానాయకుండగునీలుండు, అగ్నిహోత్రునికొడుకు; మున్నుకేసరిపుత్రుండనిచెప్పబడిన హనుమంతుండు, వాయుదేవునిబీజంబున కుంబుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నప్తా శక్రస్య దుర్ధవో బలవా నంగదో యువా

మైందశ్చ ద్వివిదశ్చై ఖౌ బలినా వశ్విసంభవా. ౨౫

టీక॥ దుర్ధవః = ఎదిరింపనలవితుండునగు; అంగదః = అంగదుండు; శ

గానివాఁడును; యువా = యౌవనం కృస్య = ఇంద్రునియొక్క; నప్తా = మను

మఁడు. బలినా = బలవంతులగు; మైంద
శ్చ = మైందుండును; ద్వీవిదశ్చ = ద్వీవి
దుండును; ఉధౌ = ఇద్దఱును; అశ్వినం
భవా = అశ్వినీదేవతలవలనఁబుట్టినవా
రలు.

దుర్ధఃఖుండగు నంగదుండు, దే
వేంద్రుని మనుమఁడు ; బలవంతులగు
మైందద్వీవిదులు, అశ్వినీదేవతలకొడు
కులు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రా వైవస్వతస్యా త్ర పంచ కాలాంతకోపమాః
గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః. ౨౬

టీక॥ అత్ర = ఇందు; గజః = గజం
దును; గవాక్షః = గవాక్షుండును ;
గవయః = గవయుండును; శ్వరభః =
శ్వరభుండును ; గంధమాదనః = గంధ
మాదనుండును; కాలాంతకోపమాః =
ప్రళయ కాలమునందలి యమునితోఁ
బోలికగల ; పంచ = ఈయిదుగురు;
వైవస్వతస్య = యమునియొక్క ; పు

త్రాః = కొడుకులు.
గజుండును గవాక్షుండును గవయుం
డును శ్వరభుండును, గంధమాదనుండు
ను, ఈయిదుగురును బ్రలయ కా
లాంతకునకు సాటివచ్చువారలు ; వీర
లు, యమునికొడుకులు.
అని, తాత్పర్యము.

దశ వానరకోట్యశ్చ శూరాణాం యుద్ధకాంక్షీణామ్
శ్రీమతాం దేవపుత్రాణాం శేషం నా ఖ్యాతు ముత్సహే. ౨౭

టీక॥ శ్రీమతాం = అధికమయినకాం
తిగలవారలును; దేవపుత్రాణాం = దే
వతల కొడుకులును ; యుద్ధకాంక్షీ
ణాం = యుద్ధమునుగోరువారలును;
శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయ
ములేనివారలునగు; వానర (వానరా

ణాం) = వానరులయొక్క; దశ = పది;
కోట్యః = కోటలు; సంః (అధ్యాహ్న
తము) = ఉన్నవి. శేషం = మిగిలినదా
నిని; ఆఖ్యాతుం = జెప్పటకు; నోత్స
హే = చాలను.

ఇట్లు, శ్రీమంతులును దేవతలకుఁబు

ట్టినవారలును యుద్ధంబునందు భయ | న్నారు; వీరలపేళ్లు మొదలగువానింజె
ములేనివారలును యుద్ధంబు గోరుచుం | పునాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము.
దువారలునగు వాసరులుపదికోటు లు

పుత్రో దశరథస్యై వ సింహసంహననో యువా
దూషణో నిహతో యేన ఖరశ్చ త్రిశిరా స్తథా. ౨౮

టీక|| యేన = ఎవ్వనిచేత; దూష | వయవములుగలవాఁడు. యువా = యూ
ణః = దూషణుఁడును; ఖరశ్చ = ఖరుండు | వనవంతుఁడు.
ను; తథా = అట్లు; త్రిశిరాః = త్రిశురుం | ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రిశిరు
డును; నిహతః = చంపబడినాఁడో; | నింజంపినాఁడో, అట్టిదశరథపుత్రుండు
ఏవః = ఈ; దశరథస్య = దశరథునియొ | రాముండుమిక్కిలియునుందరవిగ్రహు
క్క; పుత్రః = కొడుకయినరాముండు; | డు; యావనవంతుండు.
సింహసంహననః = సుందరములయినయ | అని, తాత్పర్యము.

నా స్తి రామస్య సదృశో విక్రమే భువి కశ్చన
విరాధో నిహతో యేన కబంధశ్చం తకోపమః. ౨౯

టీక|| యేన = ఎవ్వనిచేత; విరా | వాఁడు; భువి = భూమియందు ; కశ్చ
ధః = విరాధుండును; అంతకోపమః = | న = ఒకానొకఁడును; నా స్తి = లేఁడు.
యమునితోఁబోల్కి-గల; కబంధశ్చ = క | విరాధునియమునిబోలుకబంధునిం
బంధుండును; నిహతః = చంపబడినాఁ | గూడవధించినట్టి మహాపరాక్రమశాలి
డో; తస్య (అధ్యాహృతము) = అట్టి; | యగురామునకుం బరాక్రమంబునసాటి
రామస్య = రామునకు; విక్రమే = పరా | వచ్చువాఁడు, భూలోకంబున నెవ్వఁడు
క్రమమునందు; సదృశః = సరియైన | నులేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

వక్తం న శక్తో రామస్య నరః కశ్చిద్గుణాత్ క్షితౌ
జనస్థానగతా యేన యావంతో రాక్షసా మాతాః. ౩౦

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత ; జనస్థానగతాః=జనస్థానమునుబొందిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు; యాపంతః=అందఱును; హతాః=చంపవడినారో; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి; రామస్య=రామునియొక్క; గుణాః=గుణములను ; వక్త్రం=చెప్పటకు; షీతౌ=ధూమియందు; నరః=మనుష్యుడు;

కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; నశక్తః=చాలఁడు.

జనస్థానంబుననున్న రాక్షసులనందఱునునొక్కడైవధించినట్టి మహావీరుండగురామునిగుణంబులవణింప , ధూమియందేరికెనిశక్యంబుగాదు.

అని, తాత్పర్యము,

లక్ష్మణశ్చైత్ర ధర్మాత్మా మాతంగానా మివవభః
యస్య బాణపథం ప్రాప్య నదీవే దపి వాసవః. ౩౦

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; బాణపథం=బాణమార్గమును; ప్రాప్య=పొంది; వాసవోఽ=ఇంద్రుండైనను; నదీవేత్=బ్రతుకఁడో; అత్ర = ఇందు ; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడగు; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుఁడును ; మాతంగా

నాం=ఏనుంగులలో ; ఋవభః = శ్రేష్ఠమయిన యేనుంగువంటివాఁడు.

ధర్మాత్ముండగులక్ష్మణుఁడును, మదపుటేనుంగువంటివాఁడు ; ఇతఁ బాణంబుసోకిన దేవేంద్రుండేనిజీవింపంజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో జ్యోతిర్ముఖశ్చైత్ర భాస్కరస్యా త్తసంభవా
వరుణస్య చ పుత్రో న్యో హేమకూటః ప్లవంగమః. ౩౧

టీక॥ అత్ర=ఇందు; శ్వేతః=శ్వేతుండును; జ్యోతిర్ముఖశ్చ=జ్యోతిర్ముఖుండును; భాస్కరస్య=సూర్యునియొక్క; అత్త సంభవా=కొడుకులు.

వరుణస్య=వరుణునియొక్క; అన్యః=మఱియొక; పుత్రః=కొడుకు; హేమకూటః=హేమకూటుండను; ప్లవంగమః=వానరుఁడు.

శ్వేతుండును జ్యోతిముఖుండున నకు హేమకూటుండనుమఱియొక్క-పు నునీయిర్వరునుసూర్యపుత్రులు;వరుణు తుండున్నాడు. అని,తాత్పర్యము.

విశ్వకర్మసుతో ఏకా నళః స్లవగస త్రమః

విక్రాంతో బలవా నత్ర వసుపుత్ర స్స దుధకరః. ౩౩

టీక॥ అత్ర=ఇందు;ఏరః= పరాక్ర	దు;వసుపుత్రః=వసుపుకొడుకు.
మవంతుండగు;నళః=నళుండను; స్లవగ	పరాక్రమవంతుండగునలుండువిశ్వ
స త్రమః=వానరశ్రేష్ఠుండు;విశ్వకర్మ	కర్మకుఁబుట్టినవాఁడు ; మహాపరా
సుతః=విశ్వకర్మయొక్క-కొడుకు. వి	క్రమశాలియుబలవంతుండునగుదుధక
క్రాంతః=పరాక్రమము గలవాఁడును;	రుండువసుపుతుఁడు.
బలవాక్=అధికమయినబలముగలవాఁ	అని, తాత్పర్యము.
డునగు;నః=ఆ;దుధకరః= దుధకరుఁ	

రాక్షసానాం పరిష్కృతవ భ్రాతా విభీషణః

పరిగృహ్య పురీం లంకాం రాఘవస్య హితే రతః. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం=రాక్షసులలో;ప	యి; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉ
రిష్కః= శ్రేష్ఠుండును;తవ=నీయొక్క;	న్నాడు.
భ్రాతా= తమ్ముండునగు;విభీషణః=వి	రాక్షసశ్రేష్ఠుండునీతమ్ముండువిభీష
భీషణుడు; లంకాం=లంకయును; పు	ణుడు, రామునివలన లంకారాజ్యా
రీం=పట్టణమును; పరిగృహ్య= పుచ్చు	ధిపత్యంబునొంది, రామునకు హితం
కొని;రాఘవస్య = రామునియొక్క;	బునేయంబునియున్నాడు.
హితే=మేలునందు;రతః = ఆసక్తుడ	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సర్వం సమాఖ్యాతం తవే దం వానరం బలమ్

సువేలే ధిష్ఠితం తైలే శేషకార్యే భవా గతిః- ౩౫

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౯౫

స ౩౧

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; సువేలే=సువేలము	గతి=కతవు.
ను; శైలే=పర్వతమునందు; అధిష్ఠితం=	సువేలపర్వత ప్రాంతంబున విడిసి
విడిసియున్న; వానరం=వానరసంబంధి	యున్న వానరసైన్యంబు తెఱంగు గంత
యగు; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యము; స	యునీ కెఱింగించితిగదా! ఇంక, జే
ర్వం= అంతయు; తవ=నీకు; సమా	యవలసిన కార్యములవిషయమయిన
ఖ్యాతం=చెప్పబడినది; శేషకార్యే=మి	యిష్టము. అనిశాదూర్ణుడురావణు
గినినకార్యమునందు; భవాన్= నీవు;	నకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

॥

ఏ క త్రింశస్సర్గ ప్రారంభః.

తతస్త మత్తోభ్యుబలం లంకాధిపతయే చరాః
సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయత్. ౧

టీక॥ తతః=అంత; చరాః= చారు	ముని; ప్రత్యవేదయత్=చెప్పిరి.
లు; లంకాధిపతయే = లంకాపురికిఁ	అట్లు, శాదూర్ణుడిచారులు, రా
బ్రభువైనరావణునికొఱకు; సువేలే=సు	మండనంతవానరసేనతో సువేలశైల
వేలమును; శైలే=పర్వతమునందు ; నివి	ప్రాంతంబునవిడిసియున్నాఁడని, లం
ష్టం=విడిసిన; అత్తోభ్యుబలం= కలత	కారాజుండగు రావణునకుఁజెప్పిరి.
పెట్టరానిసైన్యముగల; రాఘవం=రా	అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగో భవ తిరించి త్వచివా నిద మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణం = రావణుడు; చారా	చివాక్ = మంత్రులను గూచి; ఇదం =
ణాం = (పంచమ్యథామందుషస్తి) చారు	ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
లవలన; మహాబలం = అధికమయినబల	రావణుడు, మహాబలుండగురా
ముగల; రామం = రాముని; ప్రాప్తం = వ	ముందువచ్చియున్నాడని చారులవలనవి
చ్చినవానిగా; శ్రుత్వా = విని; కించిత్ =	ని, కొంచెముభయమువొంది, మంత్రు
కొంచెము; జాతోద్వేగః = కలిగినభయ	లనుజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
ముగలవాండ్రు; అభవత్ = అయ్యెను. స	అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిణ శ్శీఘ్ర మాయాంతు సర్వేనై సుసమాహితాః
అయం నో మంత్రకాలోహి సంప్రాప్త ఇతి రాక్షసాః. 3

టీక॥ నః = మనకు; అయం = ఈ; మం	యాంతు = వత్తురుగాక.
త్రకాలః = ఆలోచనచేయవలసినసమ	మనమాలొచింపవలసినసమయము
యము; సంప్రాప్తోహి = వచ్చినదికదా!	వచ్చినది; కావున, మంత్రులందఱు, శీ
ఇతి = ఇందువలన-రాక్షసాః = రాక్షసు	ఘ్రింబున నెచ్చరికతో, నిచ్చటికివత్తురు
లయిన; మంత్రిణః = మంత్రులు; సర్వే	గాక. అని, రావణుండాజ్ఞాపించెను.
నై = అందఱునే; సుసమాహితాః = మి	అని, తాత్పర్యము.
క్రిలియు నెచ్చరికగలవారిలయి; సమా	

తస్య త చ్ఛాసనం శ్రుత్వా మంత్రిణో భ్యాగమక్ ద్రుతమ్

టీక॥ మంత్రిణః = మంత్రులు; తస్య =	ఆరావణునాజ్ఞనువిని, మంత్రులం
ఆరావణునియొక్క; తత్ = ఆ; శాస	దఱుశీఘ్రమున, నతనిసన్నిధికివచ్చిరి.
నం = ఆజ్ఞను; శ్రుత్వా = విని; ద్రుతం =	అని, తాత్పర్యము.
శీఘ్రముగా; అభ్యాగమక్ = వచ్చిరి.	

తత స్స మంత్రయామాస సచివై రాక్షసై స్సహ. ౪

టీక|| తతః=అంతఃసః= ఆరావణుం
డు; రాక్షసైః=రాక్షసులయిన; సచివై
స్సహ=మంత్రులతోఁగూడ ; మంత్ర
యామాస=ఆలోచించెను.

అంత, నారావణుండు, మంత్రు
లతోఁగూడఁజక్కఁగా నాలోచించెను.
అని, తాత్పర్యము.

మంత్రయిత్వా స దుర్ధవః క్షమం య త్సమనంతరమ్
విసజ్జయిత్వా సచివాః ప్రవివేశ స్వమాలయమ్. ౫

టీక|| దుర్ధవః=ఎదిరింపఁగూడ
నట్టి; సః=ఆరావణుండు ; సమనంత
రం=వెనుక; యత్=ఏది; క్షమం=తగి
నదో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని;
మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; సచి
వాః=మంత్రులను; విసజ్జయిత్వా(వి
సజ్జక)=విడిచి; స్వం=తనదైన; ఆల

యం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.
దుర్ధవఁడగునారావణుండు ,
ఆవలంజేయవలసినదానిఁగూఱించి, చ
క్కఁగా నాలోచించి, మంత్రులంబొం
డని, తనగృహంబునకుఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతో రాక్షస మాహూయ విద్యుజ్జిహ్వం మహాబలమ్
మాయావిదం మహామాయః ప్రావిశ ద్యత్ర మైథిలీ. ౬

టీక|| తతః=అంతఃమహామాయః=
అధికమయినమాయ గలరావణుండు;
మహాబలం = అధికమయినబలముగల
వాఁడును ; మాయావిదం = మా
యలఁదెలిసిన వాఁడునగు ; విద్యుజ్జి
హ్వం=విద్యుజ్జిహ్వండును; రాక్షసం=
రాక్షసుని; సమాహూయ=పిలిచి; య

త్ర=ఎచ్చట; మైథిలీ = సీతాదేవి; ఆ
స్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; త
త్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; ప్రా
విశత్=ప్రవేశించెను.

అంత, మహామాయుండగునారా
వణుండు, మాయలంబందీతుండునుమ
హాబలుండునగువిద్యుజ్జిహ్వండును రా

క్షనుంబిలిచి, యతందుకెంటరా, సీతా | అని, తాత్పర్యము.
దేవియుండుస్థలంబునకుఁబోయెను.

విద్యుజ్జిహ్వంచ మాయాజ్ఞ మబ్రవీ ద్రాక్ష సాధిపః

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ | ప్పెను.
బ్రభుండగు రావణుండు; మాయాజ్ఞ = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
మాయలఁదెలిసిన; విద్యుజ్జిహ్వంచ = వి | మాయలు దెలిసినవిద్యుజ్జిహ్వంబుఁజూచి,
విద్యుజ్జిహ్వనిగూర్చియు; అబ్రవీత్ = చె | యిట్లని, చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

మోహయిష్యావహే సీతాం మాయయా జనకాత్మజామ్. ౭

టీక॥ మాయయా = మాయచేత; జ | ష్యావహే = మోసపుచ్చెదము.
నకాత్మజాం = జనకమహారాజుకూతు | మనము మాయచేసి, సీతాదేవిని
రయిన; సీతాం = సీతను; మోహయి | మోసపు త్తము. అని, తాత్పర్యము.

శిరో మాయామయం గృహ్య రాఘవస్య నిశాచర
త్వం మాం సముపతిష్ఠస్వ మహా చ్చ సశరం ధనుః. ౮

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడా! | వ్రస్వ = నేవింపుము.
త్వం = నీవు; మాయామయం = మాయా | విద్యుజ్జిహ్వండా! నీవు, మాయచేరా
వికారమయిన; రాఘవస్య = రాముని | మునితలనొకటికల్పించి, దానిని, బాణస
యొక్క; శిరో = తలను; సశరం = బాణ | హితంబగు మహాధనుస్సును దీసికొని,
ముతోఁగూడిన; మహత్ = గొప్పదగు; | నా వెంటరమ్ము. అని, రావణుండు, విద్యు
ధనుశ్చ = ధనువును; గృహ్య (గృహీ | జ్జిహ్వనితోఁజెప్పెను.
త్వా = తీసికొని; మాం = నన్ను; సముపతి | అని, తాత్పర్యము.

వీవ ముక్త స్తథే త్యాహ విద్యుజ్జిహ్వ నిశాచరః
తస్య తుష్టో భవ ద్రాక్షా ప్రదదౌ చ విధూషణమ్. ౯

టీక॥విద్యుజ్జిహ్వః=విద్యుజ్జిహ్వం వణంచ=సొమ్మును;ప్రదదౌ=ఇచ్చెను. దను; నిశాచరః=రాక్షసుడు;వీవం= అంత,విద్యుజ్జిహ్వండు, రావణ ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; త నిమాటనువిని, యశ్లేయనియ్యైకొ ధేతి=అశ్లేయని;ఆహ=చెప్పుచున్నాఁ నను; అందుకురాక్షసరాజుండగురా డు,చెప్పెననుట. రాజా=రాక్షసరా వణుండు, సంతుష్టుండై,యతనికిఁ,గొ జుండగురావణుండు; తుష్టః=సంతసిం ప్పవిలువగల భూషణంబొకటియొసం చినవాండు;ఆభవత్=ఆయెను. విధూ గెను. అని,తాత్పర్యము.

అశోకవనికాయాంతు సీతా దర్శనలాలసః

వైర్యతానా మధిపతి స్సంవివేశ మహాబలః. ౧౦

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబల తు= అశోకవనికయందే; సంవివేశ= ముగలవాండును; వైర్యతానాం=రా ప్రవేశించెను. తునులయొక్క; అధిపతిః= రాజునగు మహాబలశాలియురాక్షస రాజుం డునగురావణుండు, సీతం జూడఁగో రావణుండు ; సీతాదశకనలాలసః= డునగురావణుండు, సీతం జూడఁగో సీతాదేవిదశకనమునందధికమయినయ రి,యయ్యశోకవనంబునకేపోయెను. భిలాషగలవాడై; అశోకవనికాయాం అని,తాత్పర్యము.

తతో దీనా మ దైన్యాహం దదశక ధనదానుజః

అథోముఖం శోకపరా ముపవిష్టాం మహీతలే. ౧౧

భతారమేవ ధ్యాయంతీ మశోకవనికాం గతామ్

ఉపాస్యమానాం ఘోరాభీ రాక్షసీభి రిత స్తతః. ౧౨

టీక॥ తతః=అంత; ధనదానుజః= భం= క్రిందుమొగమయిన ముఖముగల కుబేరుని తమ్ముండగురావణుండు ; దీ దియు;శోకపరాం=దుఃఖాధీనయును; నాం=దుఃఖితయు; అదైన్యాహం= మహీతలే=భూతలమునందు ; ఉపవి డైన్యమునకుఁ దగనిదియు ; అథోము ష్టాం = కూర్చుండియున్నదియు; భ

తాఁరమేవ = పెనిమిటినే; ధ్యాయం
తీం = ధ్యానించుచున్నదియు; అశోకవ
నికాం = అశోకవనమును; గతాం = పొం
దినదియు; ఇతస్తతః = ఇచ్చటచ్చట;
ఘోరాభిః = భయంకరులయిన; రాక్ష
సీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; ఉపాస్య
మానాం = సేవింపబడుచున్నదియున
గుసీతాదేవిని; దదర్శ = చూచెను.

అంతఁ, గుజేరునితమ్ముండగు రా

వణుండు, దుఃఖము నొందినదియునట్లు
దుఃఖమునొందఁగనిదియు, నేలం గూ
ర్చుండి ముఖంబువాంచి, పరమ దుఃఖ
తయయి మనంబున భతఁయగు రా
మునే ధ్యానించుచున్నదియు, భయంక
రాకారలగు రాక్షసస్త్రీలచేత రక్షిం
పబడుచున్నదియు నగు దాని నశోక
వనికయందున్నదాని సీతాదేవిం జూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్మత్య తత స్సీతాం ప్రహవణం నామ కీర్తయన్
ఇదంచ వచనం దుష్ట మువాచ జనకాత్మజామ్. ౧౩

టీక॥ తతః = అంత; రావణః (అధ్యా
హృతము) = రావణుండు; సీతాం = సీ
తాదేవిని; ఉపస్మత్య = సమీపించి; ప్రహ
వణం = సంతోషమును; కీర్తయన్తా
మ = చెప్పువాఁడువలె; దుష్టం = దోషము
గల్గునట్లుగా; జనకాత్మజాం = సీతాదేవి
నిగూచి; ఇదం = ఈ; వచనంచ = మాట

ను; ఉవాచ = చెప్పెను.
అంత, రావణుండు, సీతాదేవిసమీ
పంబునకుఁబోయి, మహాసంతోషవా
తఁసుజెప్పువాఁడువలెనభినయించుచు,
నాబిడంజూచి, దుష్టమగు, సీమాటంజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాంత్యమానా మయా భద్రే య మపాశ్రిత్య వల్ల సే
ఖరహంతా స తే భతా రాఘవ స్సమరే హతః. ౧౪

టీక॥ భద్రే = మంగళయాపిణివగుసీ
తాదేవి! త్వం = నీవు; మయా = నాచే
త; సాంత్యమానా = అనునయింపఁ
బడుచున్నదానవై; యం = ఎవ్వని; ఉ

పాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; వల్లసే = ని
క్కుచుంటివో; సః = అట్టి; ఖరహంతా =
ఖరునిచంపిన; తే = నీయొక్క; భతా =
పెనిమిటియగు; రాఘవః = రాముండు;

సమరే=యుద్ధమునందు; హతః= చంపబడినాడు.

మంగళరూపిణివగుసీతా! నేనెంత వేడినను, నీవెవ్వనియందలి మక్కువచే నొప్పుకొనకుంటివో, అట్టి, ఖరునింజంపినవాడు నీపెనిమిటిరాముండు యుద్ధంబునహతుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — యం=ఎవ్వని; ఉపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; వల్లసే=ఉబ్బియుంటివో; సః=అట్టి; రాఘవః=

రాముండు; సమరే=యుద్ధమునందు;

హతః(కిం)=చంపబడినాడాయేమి? (శేషముసమానము)

నాకైంకర్యమంగీకరింపుమనినేనెంత వేడుకొన్నను, నీవెవ్వనిరాకఁగోరి, నామనవియంగీకరింపకుంటివో, అట్టి ఖరాదులవధించినమహాపరాక్రమశాలి యగురాముగిడిప్పుడుహతుండయ్యెనాయేమి? సుఖంబుననున్నాడు; నీవుదుఃఖింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్శస్తే నిహతో మయా వ్యసనే నాత్మన స్థితే మమ భార్యా భవిష్యసి. ౧౫

టీక॥ స్థితే=సీతా! తే=నీయొక్క; మూలం=మూలము; సర్వతః=అంతయు; ఛిన్నం = నలుకఁబడినది. తే=నీయొక్క; దర్శః = గర్వము; మయా=నాచేత; నిహతః=కొట్టఁబడినది. ఆత్మనః=నీయొక్క; వ్యసనేన=దుఃఖముచేత; మమ=నాయొక్క; భార్యా=భార్యవు; గమిష్యసి=పొందఁగలవు.

సీతా! నీగర్వమునకుండిన యాధారమునంతయుఁబడించితిని; నీగర్వంబునంతయుఁబోఁగొట్టితిని; ఇంక, నాప్రాథమికయుగూడ నెంతమాత్రము నకటలే

దు; నీదుఃఖంబున నెసేవు నాభార్యవు కాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — తే = నీకొఱకు; మూలం=నాసంపదమూలము; ఛిన్నం=నలుకఁబడినది. తే=నీకొఱకు; మయా=నాచేత; దర్శః = గర్వము; నిహతః=కొట్టఁబడినది. ఆత్మనః = నాయొక్క; వ్యసనేన= దుఃఖముచేత; మమ=నాకు; భార్యా= భరింపఁదగినదానవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.

సీతాదేవీ! నీకొఱకు నాగర్వమునంతయు విడిచితిని; నాసంపదకు మూలము

యినదానినింగూడఁ బోఁగొట్టుకొంటి యుంచి, నాకావించు నేవనంగీకరిం
ని; చాదుఃఖంబుమాచియైనను, దయ వ్రుము. అని, తాత్పర్యము.

విస్మజే మాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి
భవస్య భద్రే భార్యాణాం సర్వాసా మీశ్వరీ మమ. ౧౬

టీక॥ మూఢే = మూఢురాలవగునీ తా! ఇమాం = ఈ; మతిం = బుద్ధిని; వి
స్మజ = విడువుము. మృతేన = మృతి
బొందినవానితో. కిం = దేనిని; కరిష్యసి =
చేసెదవు? భద్రే = మంగళకరివగునీ
తాదేవీ! మమ = నాయొక్క; భార్యా
ణాం = భార్యలకు; సర్వాసాం = అంద
రికిని; ఈశ్వరీ = ప్రభురాలవు; భవ
స్య(భవ) = అగుము.

మూఢురాలవగునీ తా! నీవింకనీబు
ద్ధివిడువుము; చనిపోయినవానితోనీ
శేమికార్యము? మంగళరూపిణివగునీ
తా! నాభార్యలకందఱకునునీవీశ్వరివై
యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — ఇమాం = ఈ;

మతిం = బుద్ధిని; విస్మజ = విడువు. మూ
ఢే = మూఢుడనగు నేను; మృతే = మృ
తిఁబొందఁగా; నకరిష్యసికిం = చేయ
వాయేమి? మమ = నాయొక్క; భార్యా
ణాం = భార్యలకు; సర్వాసాం = అందఱ
కును; ఈశ్వరీ = అధిపతివి; భవస్య = అ
గుము.

ఈయుపేక్షనువిడువుము; మూఢుం
డనగు నేనుమృతుండనైనను, నాపైదయ
యుండువాయేమి? నేనుగావించు శుశ్రూ
షనుమాత్రమేకాదు; నాభార్యలందఱు
గావించు శుశ్రూషనుంగూడఁ బరిగ్ర
హించి, వారలనుంగూడఁగృతార్థులం
గావింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

అల్పపుణ్యే నివృత్తార్థే మూఢే పండితమానిని

శృణు భర్తృవధం సీతే ఘోరం వృత్ర వధం యథా. ౧౭

టీక॥ అల్పపుణ్యే = కొంచెమయిన | డించినపురుషార్థముగలదానపు; మూ
పుణ్యముగలదానపు; నివృత్తార్థే = వి | ఢే = బుద్ధిహీనురాలవు; పండితమానిని =

పండితురాలనని తలంచుకొను దానవునగు; సీతే=సీతాదేవీ! ఘోరం = భయంకరమయిన; వృత్రవధం యథా = వృత్రాసురునిచంపుటనువలె ; భర్తృవధం = పెనిమిటియొక్కచంపుటను; శృణు = వినుము.

అల్పపుణ్యురాలవువురుషార్థరహితురాలవుబుద్ధిహీనురాలవుఏమియుండెలియకపోయినప్పటికిని సమస్తముండెలిసినట్లు గర్వించియున్నదానవు నగు సీతా! వృత్రాసురుండువచ్చినట్లు , నీభర్తారాముండువచ్చెను; వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — సీతే=సీతాదేవీ! అల్పపుణ్యే = కొంచెమయినపుణ్యముగలవాండను; నివృత్తార్థే = విడిచినపు

రుషార్థకముగలవాండను; మూఢే = బుద్ధిహీనుండగు; పండితమానిని = పండితుండనని తలంచుకొనువాండనునగునాయందు; భర్తృవధం = పెనిమిటిచేగలిగినవధమును; ఘోరం = భయంకరమయిన; వృత్రవధం యథా = వృత్రాసురునియందలివధమునువలె; శృణు = వినుము.

అల్పపుణ్యుండను బురుషార్థరహితుండను మూఢుండను ఏమియుండెలియక పోయినప్పటికిని బండితుండననియహంకరించియుండువాండ నగునన్ను, నీభర్తారాముండు, ఇంకశీఘ్రంబుననె, యింద్రుండు వృత్రాసురుంబోలె, భయంకరంబుగ వధించునని, యెఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.

సమాయాత స్సముద్రాంతం మాం హంతుం కిలరాఘవః

వానరేంద్ర ప్రణీతేన బలేన మహతా వృతః. ౧౮

టీక|| రాఘవః = రాముండు; మాం = నన్ను; హంతుం = వధించుటకు; వానరేంద్ర ప్రణీతేన = వానరరాజుండగు సుగ్రీవునిచేడేబడిన; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నైన్యముచేత; వృతః = చుట్టబడినవాండై; సముద్రాంతం = సముద్ర

దగ్గరమును; సమాయాతః కిల = పొందినాడుగాదా!

రాముండు , నన్నువధించుటకై, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు గొప్పసేనతో వెంబడింప, సముద్రతీరంబు నొడ్డుకువచ్చినాడు. అని, తాత్పర్యము.

సన్నివిష్ట సృముద్రస్య పీడ్య తీరి మథోత్తరమ్
బలేన మహతా రామో వ్రజ త్యస్తం దివాకరే. ౧౯

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముఁ యిత్యా)- పీడించి; సన్నివిష్టః= విడిసి
డు; దివాకరే=సూర్యుఁడు; అస్తం=అ నాఁడు.
స్తమయమను ; వ్రజతీసతి= పొందు అంత, రాముఁడు, సూర్యాస్తమ
చుండఁగా; మహతా=గొప్పదగ; బ యసమయంబునందు , సముద్రోత్తర
లేన=నైన్యముచేత; సముద్రస్య= స తీరంబున; మహానైన్యంబుతోఁగూడ, వి
ముద్రముయొక్క; ఉత్తరం=ఉత్తరపు డిసియుండెను. అని, తాత్పర్యము.
దిక్కునందల; తీరం=గట్టును; పీడ్య(పీడ

అథాధ్వని పరిశ్రాంత మధరాత్రే స్థితం బలమ్
సుఖసంసుప్త మాసాద్య చారితం ప్రథమం చరైః. ౨౦

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట ; అ చేత; చారితం=జాడ తెలుసుకొనునట్లు
ధ్వని=మాగమునందు; పరిశ్రాంతం= చేయఁబడినది.
అలసినదియు; అధరాత్రే= నడిరేయి అంత, నానైన్యమంతయు, దారినడ
యందు; స్థితం=ఉన్నదియు; సుఖసంసు చుటచేసలసి, యధరాత్రంబునసుఖని
ప్తం=సుఖముగానిద్రించియున్నదియు ద్రంజెందియుండునప్పుడు, మొదలఁజా
నగు; బలం=నైన్యమును; ఆసాద్య=పొం రులంబంపెయందలిజాడలన్నియుఁగనుఁ
ది; ప్రథమం=మొదట; చరైః= చారుల గొంటిమి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రహ స్తప్రణీతేన బలేన మహతా మమ
బల మస్య హతం రాత్రా యత్ర రామ స్ఫులక్షణః. ౨౧

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; స్ఫులక్షణః= షో; తత్=అట్టి; అస్య = ఈరాముని
లక్షణుతోఁగూడిన; రామః=రాము యొక్క; బలం=నైన్యము; రాత్రా=
డు; స్థితః(అధ్యాహృతము)-ఉన్నా రాత్రియందు; ప్రహ స్తప్రణీతేన=ప్ర

హస్తునిచేదేబడిన; మహతా=గొప్ప ట్టియావానర సేననంతయుఁ , బ్రహ
దగు; మమ=నాయొక్క; బలేన=నే స్తుండుగొప్పదగు నారాక్షస సేనందీసి
న్యముచేత; హతం=చంపంబడినది. కొని, వధించివుచ్చెను.
ఎందురామలక్ష్మణులున్నారో, అ అని, తాత్పర్యము.

పట్టిసాక్ పరిఘం శృక్రాక్ దండాక్ ఖడ్గాక్ మహాయసాక్
బాణజాలాని శూలాని భాస్వరాక్ కూటముద్గరాక్. ౨౨
యష్టిశ్చ తోమరాక్ శక్తి శృక్రాణి ముసలానిచ
ఉద్యమ్యోద్యమ్య రక్షోభి ర్వావరేషు నిపాతితాః. ౨౩

టిక||రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; ప ధములను; ముసలానిచ= రోకళ్లను;
ట్టిసాక్=అడ్డకత్తులను; పరిఘం=గ ఉద్యమ్యోద్యమ్య= ఎత్తియెత్తి; వాన
దలను; చక్రాక్=చిన్నచక్రాయుధము రేషు=వానరులయందు; నిపాతితాః=
లను; మహాయసాక్= అధికమయిన వేయఁబడినవి.
యినముతోఁ జేయఁబడిన; దండాక్= రాక్షసులు , అడ్డకత్తులనుగదలను
దండములను; ఖడ్గాక్=కత్తులను; బా జిన్నచక్రంబులను బెద్దచక్రంబులనుబె
ణజాలాని = బాణసమూహములను; ద్దయినపదండములను ఖడ్గంబులను బె
శూలాని=శూలములను; భాస్వరాక్= క్కు-బాణంబులను శూలంబులను స
ప్రకాశించుచున్న; కూటముద్గరాక్= మ్మెటలను ఇనుపగుడియలను కట్టలను
సమ్మెటలను ఇనుపగుడియలను; యష్టి శ్చ=కట్టలను; తోమరాక్=కొనలయం స్థూలాగ్రంబులగుగదలను ఈటెలనుము
శ్చ=కట్టలను; తోమరాక్=కొనలయం సలంబులను, వానరులపైఁవేసవేలంబు
దుష్థులములయినగదలను; శక్తిశ్చ= యోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.
ఈటెలను; చక్రాణి= పెద్దచక్రాయు

అథ సుప్తస్య రామస్య ప్రహస్తేన ప్రమాథినా
అసక్తం కృతహస్తేన శిర శ్చిన్నం మహాసినా. ౨౪

టిక॥ అథ=అంత ; ప్రమాధినా= నటకంబడినది.

ప్రహరించునట్టి; కృతహస్తేన = శిక్షిం
పఁబడినహస్తముగల ; ప్రహస్తేన=
ప్రహస్తునిచేత; అసక్తం= జాగులేన
ట్లుగా; సుప్తస్య=నిదురించిన; రామ
స్య=రామునియొక్క; శిరః=తల; మ
హాసినా=మహాఖడ్గముచేత; ఛిన్నం=

అంత, యుద్ధంబులంబ్రహరించువాఁ
డును నేపఁరియునగుప్రహస్తుండు, ఎం
తమాత్రమునుజాగుసేయక, మహాఖ
డ్గంబున, నిదురించుచున్నరామునిశిరంబు
ను. నటకెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణ స్సముత్పత్య నిగృహీతో యదృచ్ఛయా

దిశః ప్రవ్రాజిత స్సర్వై లక్షణః స్లవగై స్సహ. ౨౫

టిక॥ విభీషణః=విభీషణుండు; సము
త్పత్య=ఎగిరి ; స్థితోపి (అధ్యాహృత
ము)=ఉన్నవాఁడైనను; యదృచ్ఛయా=
డచ్చాటుచేత; నిగృహీతః=పట్టుకొ
నఁబడినాఁడు. లక్షణః=లక్ష్యణుండు;
స్లవగైః=వానరులతో; సర్వైస్సహ=
అందఱితోనుంగూడ; దిశః=దిక్కులను

గూచిః; ప్రవ్రాజితః=పరుగైత్రెను.

విభీషణుండాకాశంబున కుద్గమించి
పోనుద్యమింప, నదృష్టవశంబునవాడి
సిపట్టుకొనిరి; లక్ష్యణుండును ఇతరవా
నరులందఱును, దిక్కులకుంబాటిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవో గ్రీవయా సీతే భగ్నయా స్లవగాధిపః

నిరస్తహనుక శ్చేతే హనుమాన్ రాక్షసై హతః. ౨౬

టిక॥ సీతే=సీతా! స్లవగాధిపః=వా
నరరాజుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు;
భగ్నయా=విడిగిన; గ్రీవయా=కంఠము
తో; శ్చేతే(అధ్యాహృతము)=పడియు
న్నాఁడు. హనుమాన్=హనుమంతుం

డు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; హతః=
చంపఁబడినవాఁడై ; నిరస్తహనుకః=
పగులఁగొట్టఁబడినచెక్కిలి మీఁదిభాగ
ముగలవాఁడై; శ్చేతే=పడియున్నాఁడు.
సీతా! ఇప్పుడు, వానరరాజుండ

గుసుగ్రీవుడు , కంఠమువిఠిగిపడియు | గిరిరాక్షసులచేహతుండైపడియున్నాఁ
న్నాఁడు; హనుమంతుండు హనువుపడు. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవా నథ జానుభ్యా ముత్పత స్నిహతో యధి
పట్టిసై ర్భహుభి శ్శీనో నికృత్తః పాదపో యథా. ౨౭

టీక॥ అథ = మఱియు; జాంబ మువలె; వతః తే(అధ్యాహృతము)=
వాక్=జాంబవంతుండు; యధి=యు ఉన్నాఁడు.
ద్ధమునందు; జానుభ్యాం=మోకాళ్ల మఱియు, జాంబవంతుండు, మోకాళ్ల
చే; ఉత్పతక్=ఎగురుచు; నిహతః = కాళ్లనుదగ్గమింపుండు రాక్షసులతనిం బ
కొట్టఁబడినవాడై; బహుభిః=పెక్కు ట్టిపెక్కు-పట్టినంబులచే ఖండించివధిం
లయిన; పట్టిసైః= అడ్డకత్తులచేత; భి చిరి; అతండిప్పుడు నఱకఁబడినేలంగా
న్నః=నఱకఁబడినవాడై; నికృత్తః = లిన వృక్షంబుపగిది నున్నాఁడు.
ఛేదింపఁబడిన; పాదపోయథా=వృక్ష అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిద శ్చోభా నిహతో వానరషభౌ
నిశ్శ్వసంతౌ రుదంతౌచ రుధిరేణ పరిప్లుతౌ. ౨౮
అసినా వ్యాయతౌ చ్చిన్నౌ మధ్యే హ్యరి సమాదనౌ

టీక॥ వ్యాయతౌ= దీర్ఘమయినదే బడినవారలయి; నిశ్శ్వసంతౌ=నిట్టూ
హముగలవారలును; అరిసమాదనౌ = ర్వులుపుచ్చుచు; రుదంతౌచ= ఏడ్చుచు
శత్రువులంజంపు వారలునగు; వానర ను; నిహతో=చంపఁబడినారు.
షభౌ=వానరశ్రేష్ఠులయిన ; మైంద దీర్ఘదేహులును శత్రువులం జం
శ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ = ద్వివి పువారలునగు మైంద ద్వివిదులను వా
దుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మధ్యే = నరోత్తములనిదగ్గఱను , రాక్షసులకటి
నదుమునందు; అసినా=ఖడ్గముచేత ; ప్రదేశంబున, ఖడ్గంబుచే ఖండింప, వా
భిన్నౌ = నఱకఁబడినవారలయి; రుధి రలు నెత్తుటందోగుచు నిట్టూర్పులుపు
రేణ=నెత్తురుచేత; పరిప్లుతౌ=తడుపఁ చ్చుచు, రోదనంబుసేయుచుఁ బ్రాణం

బులు విడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అనుతివృత్తి మేదిన్యాయం పనసః పనసో యథా. ౨౯

టీక॥ పనసః=పనసుండు ; పనసో	పనసుండు , పనసుపండువలె
యథా=పనసపండువలె; మేదిన్యాయం=	జిత్రవిధంబుగా ఖండింపబడి, నేలంబు
ఘామియందు; అనుతివృత్తి = పడియు	డియున్నాడు.
న్నాడు.	అని, తాత్పర్యము.

నారాచై ర్బహుభి శ్చిన్న శ్వేతే దర్యాం దరీముఖః
కుముదస్తు మహాతేజా నిష్కూజ సన్యాయకైః కృతః. ౩౦

టీక॥ దరీముఖః= దరీముఖుండు; బ	శ్వబ్బుండుగా ; కృతః = చేయబడి
హుభిః=పెక్కులయిన ; నారాచై =	నాడు.
బాణములచేత; చిన్నః=ఛేదించబడిన	దరీముఖుండను వానరుండు , పె
వాండ్రై; దర్యాం = గుహయందు; శ్వే	క్కుబాణంబులచే వధింపఁ బడి యొక
తే = పరుండియున్నాడు. మహాతే	గుహంబడియున్నాడు; మహాపరాక్ర
జాః= అధికమయినపరాక్రమముగల;	మశాలియగు కుముదుండు బాణంబుల
కుముదస్తు = కుముదుండును; సాయ	చే గతప్రాణుండై నిశ్శబ్దంబుగా ను
కైః=బాణములచేత; నిష్కూజః= ని	న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో బహుభి శ్చిన్న శ్వరై రాసాద్య రాక్షసైః
పతితో రుధిరోద్ధారి షీతా నిపతితాంగదః. ౩౧

టీక॥ అంగదః=అంగదుండు; రాక్ష	వాండ్రై; రుధిరోద్ధారి=నెత్తురుగ్రక్కు
సైః=రాక్షసులచేత; ఆసాద్య= పొం	చు; నిపతితాంగదః= పడినబాహువు
ది; బహుభిః=పెక్కులయిన; శ్వరైః=	రులుగలవాండ్రై; షీతా=నేలయందు ;
బాణములచేత; చిన్నః= నఱకఁబడిన	పతితః=పడినాడు.

అంగదుండు, రాక్షసులచేఁబెకు- దోఁగి, బాహువురుఁవీడిపడ,మృతుం
బాణంబులం బ్రహరింపఁబడి, నెత్తుటం దైనేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

హరయో మథితా నాగై రథ జాలై స్థధా పరే

శాయితా మృదితాశ్చ శైవాయువేగై రివాంబుదాః. ౩౨

టీక॥ శాయితాః = పరుండియున్న; దితాః = త్రొక్కఁబడిరి-
హరయః = వానరులు; నాగైః = ఏనుఁ పరుండి సుఖంబుగా నిదురించుచు
గులచేత; మథితాః = త్రొక్కఁబడిరి. అ న్నవానరులు, కొందఱు, ఏనుఁగులచేఁ
థ = మఱియు; జాలైః = కపటములచే ద్రొక్కఁబడిమృతులయిరి; కొందఱుక
త; మథితాః (అధ్యాహృతము) = చంపఁ పటంబున వధింపఁబడిరి ; కొందఱు ,
బడినారు. తథా = అట్లు; అపరే = ఇత వాయువేగంబుల మేఘంబులువలె, గు
రులు; వాయువేగైః = వాయువేగము ట్టంబులచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతిఁ బొం
లచేత; అంబుదాభవ = మేఘంబులువ దిరి. అని, తాత్పర్యము.
లె; అశైవశ్చ = గుఱ్ఱములచేతను; మృ

ప్రహృతా శ్చపరే త్రస్తా హన్యమానా జఘన్యతః

అభిద్రుతాస్తు రక్షోభి స్సింహే రివ మహద్విపాః. ౩౩

టీక॥ అపరేచః మఱికొందఱును; చున్నవారలయి; ప్రహృతాః = చంపఁ
త్రస్తాః = భయపడినవారలయి; అభిద్రు బడిరి.
తాస్తు = పరుగెత్తినవారలయ్యు ; సిం మఱికొందఱుభయంబునం బరుగె
హేః = సింహములచేత ; మహద్విపా త్తుడు, రాక్షసులు, సింహంబులు మహా
భవ = పెద్దయేనుఁగులువలె; రక్షోభిః = గజంబులం బోలె , వారివెంటందగిలి
రాక్షసులచేత; జఘన్యతః = పృథ్విభా ప్రహరించివధించిరి.
గంబున; హన్యమానాః = కొట్టఁబడు అని, తాత్పర్యము.

సాగరే పతితాః కేచి తేచి ద్దగన మాశ్రితాః

ఋతౌ వృతౌ సుపారూఢా వానరీం వృత్తి మాశ్రితాః. ౩౪

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; సాగరే = ట్లను; ఉపారూఢాః = ఎక్కినవి.	
సముద్రమునందు; పతితాః = పడిరి. కే	కొందఱువానరులు, సముద్రంబునం
చిత్ = కొందఱు; గగనం = ఆకాశము	బడిరి; కొందఱాకాశంబున కెగసి త
ను; ఆశ్రితాః = పొందిరి. ఋతౌః = ఎ	ప్పించుకొనిరి; భల్లూకంబులు కొన్ని
లుఁగుటంటులు; వానరీం = వానరసం	నిజంబగువానరస్వభావంబు నవలంబిం
బంధినియగు; వృత్తిం = స్వభావమును;	చి, వృత్తుంబులనారోపించినవి.
ఆశ్రితాః = పొందినవై; వృత్తే = చె	అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యచ తీరేషు శైలేషుచ వనేషుచ

పింగళాస్తే విరూపాక్షే బహుభి బహుహతాః. ౩౫

టీక॥ సాగరస్య = సముద్రముయొక్క;	తీరేషు = తీరములయందును;	శైలేషు = పర్వతములయందును; వనే	షు = అడవులయందును; తే = ఆ; పి
ంగళాః = గోళాచనపువన్నెగల వానరు	లు; బహువః = పెక్కుండ్రు; విరూపా	క్షే = రాక్షసుల చేత; బహుభిః = పె	
క్కుండ్రచేత; హతాః = చంపఁబడి	నారు.		
మఱియుఁ, బెక్కుండ్రు రాక్షసులు			
సముద్రతీరప్రదేశంబునను, బహుతంబు			
లయందును వనంబులయందును, వెదకివె			
దకి, పెక్కుండ్రవానరులంజరిపిరి.			
అని, తాత్పర్యము.			

ఏవం తవ హతో భతా ససైన్యో మమ సేనయా

తుతజాద్రీం రజోధ్వస్త మిదం చాస్యాహృతం శిరః. ౩౬

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; మమ = నాయొక్క;	ససైన్యో = సైన్యముతోఁగూడి;	సః = అట్టి; తే =	
నియుఁక; భతా = పెనిమిటి; హ			
తః = చంపఁబడినాఁడు. తుతజాద్రీం =			
నెత్తురుచేదడిసినదియు; రజోధ్వస్తం =			
దుమ్ముచేదడిసినదియునగు; అస్య =			
ఈ రామునియొక్క; ఇదం = ఈ; శిరశ్చ =			

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౦౦

స ౩౦

తలయును; ఆహృతం = తేబడినది.

ఇట్లు, నానైసికులు, సిభతేను అత నినైన్యమునుంజంపిరి; నెత్తుటండడిసి, దు మ్ముచేఁగప్పఁబడియున్న రామునిశిర స్సునుగూడఁచెచ్చియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — హతః (కిం) = చంపఁబడినాఁడాయేమి? (శేషము, స మానము.)

అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగునీపె

సిమిటిని రామునియ్యద్రులగునానైసికులు వధించిరనుటయెంతమాత్రమైన నెన్ను దగినదా? ఇదిగఁ బద్ధము సంఘమామ లేదు; అయితే, రాక్షసులు నెన్నవంచి చుటకై, మాయాబలంబునఁగల్పించి, రామశిరస్సునొకటిఁడిసికొని చెచ్చియు న్నారు; నమ్మకుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమదుర్ధమో రావణో రాక్షసాధిపః

సీతాయా ముపశ్యత్త్వంత్యాం రాక్షసీ మిద మబ్రవీత్. ౩౭

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; పరమదుర్ధ

మః = ఎంతమాత్రముఎదిరింపఁగూడన ట్టి; రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రభుం డైన; రావణః = రావణుడు ; సీతా యాం = సీతాదేవి; ఉపశ్యత్త్వంత్యాం = వినుచుండఁగా; రాక్షసీం = రాక్షస స్త్రీనిగూచి; ఇదం = ఈమాటను; అ

బ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంతఁబరమదుర్ధమఁడగు రా క్షసరాజుండు రావణుండు, సీతాదేవిని నుచుండ, సమీపంబుననున్ననొకరాక్ష సినిజూచి, యిట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసం క్రూరకర్మాణం విద్యుజ్జిహ్వం త్వ మానయ

యేన తద్రాఘవశిర స్సంగ్రామా త్వయ మాహృతమ్. ౩౮

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత ; సంగ్రా మాత్ = యుద్ధముననుండి; స్వయం = తానె; తత్ = ఆ; రాఘవశిరః = రాము

నితల; ఆహృతం = తేబడినదో; తం (అ ధ్యాహృతము) = అట్టి; క్రూరకర్మా ణం = క్రూరములయినకార్యములుగల;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౧

రాక్షసం = రాక్షసుడైన ; విద్యుజ్జిహ్వం = విద్యుజ్జిహ్వం; త్వం = నీవు; ఆనయః = తోడ్పాటునిరమ్ము.

యద్ధరంగంబుననుండి , రాముని శిరస్సిచ్చటికిఁ దెచ్చిన క్రూరకముకం డగు రాక్షసునివిద్యుజిహ్వం దోడ్పాటు

నిరమ్ము. అని, రావణుండు , రాక్షసి తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — “ క్రూరకముకండుగురాక్షసుండు ” అనుటచే, నీ తాదేవికి, నమ్మవలదనిచెప్పినట్లు, నూచింపఁబడినది.

విద్యుజ్జిహ్వ స్తతో గృహ్య శిరస్తత్సశరాసనమ్
ప్రణామం శిరసా కృత్వా రావణస్యాగ్రత స్థితః. ౩౯

టీక॥ తతః = అంత; విద్యుజ్జిహ్వః = విద్యుజ్జిహ్వండు; సశరాసనం = విల్లు తోఁగూడిన; తత్ = ఆ; శిరః = తలను; గృహ్య (గృహీత్వా) = తీసికొని ; శిరసా = తలచేత; ప్రణామం = నమస్కారమును; కృత్వా = చేసి ; రావణస్య = రావణునియొక్క; అగ్రతః = ముం

దట; స్థితః = ఉన్నాఁడు. అంత, విద్యుజ్జిహ్వండు, ఆరామ శిరస్సునుధనుస్సునుంచీసికొనివచ్చి, సాష్టాంగముగనమస్కరించి, రావణునియెదుటనిలుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తమబ్రవీ త్తతో రాజా రావణో రాక్షసం స్థితమ్
విద్యుజ్జిహ్వం మహాజిహ్వం సమీపపరివర్తనమ్. ౪౦

టీక॥ తతః = అంత; రాజా = రాక్షసరాజుండగు; రావణః = రావణుండు ; మహాజిహ్వం = పెద్దనాలుకగలవాఁడును; సమీపపరివర్తనం = సమీపంబుననున్నవాఁడును; స్థితం = నిలుచున్నవాఁడునగు; రాక్షసం = రాక్షసుడైన

న; తం = ఆ; విద్యుజ్జిహ్వం = విద్యుజిహ్వనిగూచి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అంత, రాక్షసరాజుండగురావణుండు, పెద్దనాలుకగలదన సమీపంబుననున్న విద్యుజ్జిహ్వంబూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అగ్రతః కురు సీతాయా శ్రీఘ్నం దాశరథే శ్శిరః

అవస్థాం పశ్యమాం భతుః కృపణౌ సాధు పశ్యతు. ౪౧

టీక॥ దాశరథే = రామునియొక్క; గా; పశ్యతు = చూచుకాక.

శిరః = తలను; శ్రీఘ్నం = శ్రీఘ్నముగా; శ్రీఘ్నంబుననారామశిరస్సును, సీత
సీతాయాః = సీతయొక్క; అగ్రతః = ముందటనుంచుము; ఈదరిద్రురాలు,
ముందట; కురు = చేయుము. కృప తనపెనిమిటికిఁ గడపటనెట్టియవస్థ వ
ణౌ = దరిద్రురాలగుసీత; భతుః = పె చ్చినదో చక్క-గాఁజూచుకాక. అని,
నిమిటియొక్క; పశ్యమాం = కడపటిదై రావణుండు విద్యుజ్జిహ్వనితోఁ జెప్పె
న; అవస్థాం = అవస్థను; సాధు = చక్క- ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తంతు తద్రక్ష శ్శిర స్తత్ప్రియదర్శనమ్

ఉప నిశ్చిప్య సీతాయాః క్షిప్ర మంతరధీయత. ౪౨

టీక॥ తత్ = ఆ; రక్షః = విద్యుజ్జి ధీయత = చూచుకొను పడెను.

హ్వంతు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తంతు = చె ఆవిద్యుజ్జిహ్వండు, రావణునిమా
ప్పఁబడినంతనే; తత్ = ఆ; ప్రియదర్శ టనువిని, చూపరులకుఁబ్రിയంబుగల్గిం
నం = సంతోషకరంబగు చూచుటగల; చునట్టి యారామశిరంబును సీతాదేవి
శిరః = తలను; సీతాయాః = సీతయొ ముందటనుంచి, శ్రీఘ్నంబుననావలికిం
క్క; ఉప = సమీపమునందు; నిశ్చిప్య = బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
ఉంచి; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; అంతర

రావణశ్చాపి చిక్షేప భాస్వరం కామూకం మహత్

త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతం సీతా మిద మువాచ సః. ౪౩

టీక॥ సః = ఆ; రావణశ్చాపి = రావ ష్రీసిద్ధమయినదియు; భాస్వరం = ప్రి
ణుండును; త్రిషు = మూడైన; లోకే కాశించుచున్నదియు; మహత్ = గొప్ప
షు = లోకములయందు; విఖ్యాతం = దియునగు; కామూకం = ధనుస్సును ;

చిత్తేప=ఈదృశు. సీతాం=సీతాదే
విసి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చె
ప్పెను.

అంత, రావణుండు, ముల్లోకంబు

లం బ్రసిద్ధంబును దేజోవంతంబు నగు
నామహాధనుస్సును, విద్యుజ్జిహ్వనిచేత
నుండితీసికొని, సీతాదేవింజూచి, యి
ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంత తవ రామస్య కాముకం జ్యాసమాయుతమ్

ఇహ ప్రహస్తేనా నీతం హత్వా తం నిశిమానుషమ్. ౪౪

టీక॥ తవ=నీయొక్క; రామస్య=
రామునియొక్క; జ్యాసమాయుతం=
అల్లెత్రాటితోఁగూడిన; ఇదం = ఈ;
కాముకంతు=ధనుస్సును ; ప్రహస్తే
న=ప్రహస్తునిచేత; నిశి= రాత్రియం
దు; తం=ఆ; మానుషం=మనుష్యుని; హ
త్వా=చంపి; ఇహ=ఇచ్చటికి; అనీతం=

తేబడినది.
మఱియుఁబ్రహస్తుండురాత్రికాలం
బున, మనుష్యుండగు నీరామునివధించి ,
యల్లెత్రాటితోఁగూడిన యతనిధనుస్సు
నుగూడనిచ్చటికిఁదెచ్చినాఁడు ; ఇదిగో
చూడుము. అని, రావణుండు సీతాదే
వితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స విద్య జిహ్వేన సహైవ తచ్చిరో

ధనుశ్చ ఘామా వినికీర్య రావణః

విదేహరాజస్య సుతాం యశస్వినీం

తతో బ్రవీత్తాం భవ మే వశానుగా. ౪౫

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణు
డు; విద్యజిహ్వేనసహైవ (విద్యుజ్జి
హ్వేనసహైవ)= విద్యుజ్జిహ్వనితోఁ
గూడన; తతో=ఆ; శిరః=తలను; ధను
శ్చ=విఁటిని; ఘామా= నేలయందు;
వినికీర్య=పడవై చి; తతః=అంత; యశ

స్వినీం=అధికమయినకీర్తికల; తాం=
ఆ; విదేహరాజస్య= జనకమహారాజు
యొక్క; సుతాం = కొమార్తెయ
యినసీతాదేవినిగూచి; “మే=నాయొ
క్క; వశానుగా= అధీనతననుసరించు
దానవు; భవ=అగుము.” ఇతి(అధ్య

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౩

స ౩౨

హృతము)-అని; అబ్రవీత్ - చెప్పెను. ఆరావణుండు, విద్యుజ్జ్వలంబునుండానును, ఆరామునిశిరస్సును ధనుస్సును నేలంబడవైచి, యశస్వినియగు సీతాదేవింబూచి, “ఇంకనీవు నాయధీనురాలవగు” మని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. - మేం లక్ష్మీదేవీ! అవశానుగా, అ = విష్ణుదేవునియొక్క, వశానుగా = అధీనతనను సరించు

దానవు; భవ = అగుము. (శేషము, సమానము).

లక్ష్మీదేవీ! నీవు హఠాత్తుగా వతారూపుండగు రామునిం జేరగలవు. అని, రావణుండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, ఈ భావమునకు విరుద్ధములయిన యంశంబులు, రావణునిచే నితరరాక్షసమోహనాథకమయి చెప్పఁబడినవిగాఁ జెలియునది.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.

ఇది, సృష్టాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకత్రింశస్సర్గః టిక,
ముగిసినది.

ॐ

ద్వాత్రింశస్సర్గః ప్రారంభః.

సా సీతా తచ్చిరో దృష్ట్వా తచ్చ కాముక ముత్తమమ్
సుగ్రీవప్రీతిసంసర్గక మాఖ్యాతంచ హనూమతా. ౧
నయనే ముఖవణాంచ భతుక స్తత్యదృశం ముఖమ్
కేశాక కేశాంతదేశంచ తంచ చూడామణిం శుభమ్. ౨
ఏతై స్సర్వై రభిజ్ఞావై రభిజ్ఞాయ సుదుఃఖితా
విజగహేథ తై కేయిం కోశంతీ కురరీయథా. ౩

టీక॥ అథ=అంత;సా=ఆ;సీతా= సీతాదేవి=తత్=ఆ;శిరః=తలను ; తత్=ఆ;ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన ; కామకంచ=ధనుస్సును ; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; ఆఖ్యాతం=చెప్పబడిన;సుగ్రీవప్రీతిసంసర్గం=సుగ్రీవునితో స్నేహసంబంధమును ; దృష్ట్యా=చూచి;నయనే=కండ్లను; ముఖవణకంచ= ముఖముయొక్కరంగును; కేశకాం=వెండ్రుకలను ; కేశాంతరేశం=లలాటమును;రం=ఆ; శుభం=సుందరమయిన;చూడామణిం=చూడామణిని;దృష్ట్యా(అధ్యాహృతము)=చూచి;ఏతైః=ఈ;అభిజ్ఞానైః=గుఱుతులచేత;సర్వైః=అన్నిటిచేతను;తత్=దాని;భతుకా=పెనిమిటియొక్క; ముఖేన(అధ్యాహృతము)= ముఖముతో;

సదృశం=సరియైన;ముఖం= ముఖముగా;అభిజ్ఞాయ=తెలిసికొని ; నుదుఃఖితా= మిక్కిలియుదుఃఖమునొందినదై;కురరీయధా=లేడివలె; క్రోశంతీ=అటచుచు; కైకేయాం=కైకేయిని;విజగహే=నిందించెను.

అంత,నాసీతాదేవి, ఆశిరస్సును ఉత్తమంబగునాధనుస్సునుంజూచి , హనుమంతుండుచెప్పిన రామసుగ్రీవుల సఖ్యంబునుండలంచుకొని , ఆకండ్లను ఆ ముఖవణకంబును , ఆవెండ్రుకలను ఆ నైత్తి ఆచూడామణినింజూచి, యాగుఱుతులచేనదిరామునితలవలెనే యున్నదని తెలిసికొని , పరమదుఃఖితయై, లేడియుంబోలె నుచ్చైస్సవ్వరంబునరోదనంబుసేయుచు , కైకేయినినిందించెను. అని,తాత్పర్యము.

స కామా భవ కైకేయి హతోయం కులనందనః

కుల ముత్సాదితం సర్వం త్వయా కలహశీలయా. ౪

టీక॥ కైకేయి=కైకేయి ! అయం=ఈ;కులనందనః = రాముండు; హతః=చంపకబడినాడు. సకామా=కోకిలతోఁగూడినదానవు;భవ= అగుము.కలహశీలయా = కలహస్వభావురాలవగు;త్వయా=నీచేత ; కులం=ర

ఘువంశము;సవణం = అంతయు;ఉత్సాదితం=నశింపఁజేయఁబడినది.

కైకేయి ! నీకోరెగియొడేటి నది ; కులనందనుండగురాముండుహతుండయ్యె ; కలహకారిణివగునీవు , రఘువంశమునంతయు నాశమునొందిం

చితివి ; ఇంకభరతాదులు నవశ్యము | అని, తాత్పర్యము.
మృతులగుదురు.

ఆర్యేణ కింతే కైకేయి కృతం రామేణ విప్రియమ్
య స్తయా చీరవసన స్త్వయా ప్రస్థాపిణో వసమ్. ౫

టీక|| కైకేయి=కైకేయా!యతః=మేణ=రామునిచేత; లే=నీకు; కృతం=
ఏకారణమువలన; త్వయా=నీచేత; రా=చేయఁబడినది;
మః(అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; మ=కైకేయా!నీవు, రాముని, నారచీర
యా(సహ)=నాతోఁగూడ ; చీరవస=లుకట్టుకొనవొసంగి, నాతోఁగూడనడవి
నః = నారచీరలువస్త్రములుగాఁగల కింబంపితివే; సవఁలోకప్రియకారియ
వాఁడై; వసనం=అడవినిగూచి; ప్రస్థా=గురాముండునీకట్టి యపకారమునేమి
పితః=పంపఁబడెనో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; విప్రియం=అపకారము;
కిం=ఏమి; ఆర్యేణ=పూజ్యుఁడగు; రా=

ఏవ ముక్త్యాతు వై దేహీ వేపమానా తపస్విన్
జగామ జగతీం బాలా ఛిన్నాతు కదళీ యథా. ౬

టీక|| తపస్విన్= శోచనీయుడు; జగామ=పొందెను.
బాలా=చిన్నదియునగు; వైదేహీ= సీ శోచనీయుడుబాలయునగు సీతా
తాదేవి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యాతు= చెప్పి దేవి, యిట్లువిలపించి, దుఃఖభయంబుల
నంతనె; వేపమానా=వడంకుచు ; ఛి వలన, గడగడవడంకుచు, ఛేదించఁబడిన
న్నా=నఱకఁబడిన; కదళీయథాతు=అ యరఁటిచెట్టువలెనేలంబడెను.
రఁటిచెట్టువలెనె; జగతీం = భూమిని; అని, తాత్పర్యము.

సా మహనాతా త్సమాశ్వస్య ప్రతిభ్యద చేతనామ్
తచ్చీర స్సముపాఘ్రియ విలలాపాయ తేక్షణా. ౭

౪౯॥ ఆయుతేక్షణా = నిదువులయి	మూర్ఖుని; విలపాప = విలపించెను.
సా = ఆసీతాదేవి; ము	విశాలంబులగు కండ్లుగలయాసీతా
మూర్ఖుని = స్వల్పకాలమువలన; స	దేవి, యంతంగంతవడికిఁ దేటి సం
జ్ఞాన = ఊహించి; చేతనాం = సం	జ్ఞానబొంది, యారామశిరస్సును మూ
జ్ఞాన = తిలభ్యద = పొందియు; తత్ =	ర్ఖునియట్లు విలపించెను.
ఆ; శిరః = తలను; సముపాఘాయ =	అని, తాత్పర్యము.

హ హతాస్త్వి మహాబాహూ వీరవ్రత మనువ్రత
ఇమాం తే పశ్చిమావస్థాం గతాస్త్వి విధవా కృతా.౮

టిక॥ హ = అయ్యో! మహాబా	తా = తెలిసికొన్నదానను; అస్త్వి = అయి
హూ = గొప్పచేతులుగలవాడా! వీర	త్వి. విధవా = విధవను; కృతా = చేయబ
వ్రతం = వీరవ్రతమును, శత్రువుంజంప	డినాను.
కచెనుదీయననువ్రతముననుట; అనువ్ర	అయ్యో! మహాబాహూడా! వీరవ్ర
త = అనుసరించినవాడా! హతా = చం	తమునవలంబించియున్నవాడా! హ
బడినదానను; అస్త్వి = అయితిని.	తనైతిని ; నీమరణావస్థంబాడటనికి
తే = నీయొక్క; ఇమాం = ఈ; పశ్చిమా	యుంటినే; విధవనైతిని.
వస్థాం = మరణసంబంధియగుదశను; గ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం మరణం నాగ్యా భతునై వైగుణ్య ముచ్యతే
సువృత్త సాధువృత్తాయా స్సంవృత్త స్త్వం మమాగ్రతః. ౯

టిక॥ సువృత్త = మంచియాచారము	గినదిగాననుట; ఉచ్యతే = చెప్పబడుచు
గలరాముడా! ప్రథమం = మొదట; భ	న్నది. త్వం = నీవు; సాధువృత్తాయాః =
తుః = పెనిమిటియొక్క; మరణం = చా	మంచియాచారముగల; మమ = నాయొ
వు; నాగ్యాః = స్త్రీయొక్క; వైగుణ్యం =	క్క; అగ్రతః = ముందట; సువృత్తః = మృ
దుగుణముగా, దుగుణమువలనగలి	తించొందినావు.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౯౯

స ౩౨

సదాచారసంపన్నుండవగు రామఁ ట్లుగూడలేదే ; సదాచార సంపన్నున
డా! స్త్రీదోషంబున, భర్తామందుమర గునామండటసీవుమృతించొందితివే; దీ
ణంబునొందుననిచెప్పఁబడియున్నది; అ నికేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖాద్ద్యుఃఖం ప్రపన్నాయా మగ్నాయా శ్శోకసాగరే
యో హి మా ముద్యత స్త్రాతుం స్సోపి త్వం వినిపాతితః. ౧౦

టీక॥ మమ(అధ్యాహృతము)= నే తః=ప్రియత్నించితివో; సః=అట్టి; త్వ
ను; దుఃఖాత్=దుఃఖముననుండి ; దుః మపి=నీవును; వినిపాతితోహి-చంపఁ
ఖం=దుఃఖమును; ప్రపన్నాయాః=పొం బడినావుగదా!
దినదాననై; శోకసాగరే=దుఃఖసము నేను, దుఃఖమునొందిదుఃఖసముద్రం
ద్రమునందు; మగ్నాయాః= మునిగి బునమునిగియుండఁగా, నిట్టిసమయం
యుండఁగా; యః=ఎవ్వఁడవు; మాం = బున, నన్నుఁగాపాడవచ్చినట్టిసీవుగూడ
నన్ను; త్రాతుం=రక్షించుటకు ; ఉద్య హతుండవైతివే! అని, తాత్పర్యము.

సా శ్వశ్రూ మమ కాసల్య త్వయా పుత్రేణ రాఘవ
వత్సేనేవ యథా ధేను ర్వివత్సా వత్సలా కృతా. ౧౧

టీక॥ రాఘవ=రామఁడా! మమ= దిగా; కృతా=చేయఁబడినది.
నాయొక్క; శ్వశ్రూః= అత్తయి రామఁడా! నాయత్తకొసల్య ,
న; సా=ఆ; కాసల్య=కొసల్య; వత్స దూడయందెప్రేమగల యావుదూడ
లా = దూడయందుప్రేమగల ; ధేను మృతించొందుటవలన మహా దుఃఖంబు
యథా= అవువలె; హతేన(అధ్యా నొందునట్లు , పుత్రుండవునీవుమృతి
హృతము)=చంపఁబడిన; పుత్రేణ=కొ బొందుటవలన, బరమదుఃఖంబునొం
డకవయిన; త్వయా=నీచేత ; వత్సేనే దునట్లు, గావింపఁబడినది.
వ=దూడచేతవలె; వివత్సా= బిడ్డలేని అని, తాత్పర్యము.

అదిష్టం దీఘా మాయస్తే యై రచింత్యపరాక్రమ

అన్యతం వచనం తేషా మల్పాయు రసి రాఘవ. ౧౨

టీక॥ అచింత్యపరాక్రమ = ఎన్న
రానిపరాక్రమముగల ; రాఘవ =
రాముడా! యైః = యెవ్వరిచేత ; అపరిమేయంబగుపరాక్రమముగల
తే=నీకు; దీఘకం=దీఘకమయిన; ఆ రాముడా! మున్నునీవు, బహుకాల
యైః=ఆయుస్సు; ఆదిష్టం=చెప్పఁబడి ముజీవింతువనిచెప్పిన, జ్యోతిషేకులమా
నదో; తేషాం=వారలయొక్క ; వచ టయిప్పుడసశ్యమయినది ; నీవల్పాయు
సం=మాట ; అన్యతం=దబ్బట. అ ఘటండవయితివి. అని, తాత్పర్యము.

అథవా నశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞస్యాపి సత స్తవ

పచ త్యేవం యథా కాలో ధూతానాం ప్రభవో హ్యయమ్. ౧౩

టీక॥ అథవా=అటుకాదేని; కాలః=
కాలము; యథా=ఎట్లు; ఏనం= ఈని ముగానుండుటంజేసి, అదియెజ్యోతిశ్శా
స్సు; పచతి=పాకమునొందించునో; త ప్రమునందుఁబండితులయినవారును,
థా(అధ్యాహృతము)=అట్లు ; తవ= నీవివయముయి, బుద్ధిభ్రంశమునొందు
నీవివయమునందు; ప్రాజ్ఞస్యాపి=పం నట్లుగావించియుండును; కాలమునను
డితుండైనను; సతః=సత్పుషునికి; ప్ర స్తభూతంబులకును గారణంబుగదా!
జ్ఞా=బుద్ధి; నశ్యతి=నశించును. అయం - అదియేమిచేసిననుజేయవచ్చును.
ఈకాలము; ధూతానాం=ప్రాణులకు; అని, తాత్పర్యము.
ప్రభవోహి=కారణముగదా!

అదృష్టం మృత్యు మాపన్నః కస్తా త్వం నయశాస్త్రవిత్
వ్యసనానా ముపాయజ్ఞః కుశలోహ్యసి వజ్రనే. ౧౪

టీక॥ నయశాస్త్రవిత్ = నీతిశా
స్త్రముచెలిసిన; త్వం=నీవు; కస్తాత్ = ఎందువలన; అదృష్టం = తెలియనట్లు
గా; మృత్యుం=మరణమును; ఆపన్నః=

పొందినావు? ఉపాయజ్ఞః = ఉపాయం
బులఁదెలిసిననీవు ; వ్యసనానాఁకష్ట
ములయొక్క; వజ్రః = పోఁగొట్టుకొను
టయందు; కుశలః = సమథకాండవు ; అ
సిహి = అగుదువుగాదా!

నీవు సమస్తోపాయములు దెలిసిన
వాడవు ! నీతెకాశ్రుజ్ఞుండవు; ఎట్టియ
పాయముల సేని, తొలఁగించుకొనసమ
ర్థుండవే; ఈవిధంబున, నేమటుపాటున
నెట్లుహతుండవైతివి? అని, తాత్పర్యము

తథా త్వం సంపరివృజ్య రౌద్రయా తిన్యశంసయా

కాశ రాత్ర్యా మయాఽ చ్చిద్య హృతః కమలలోచన. ౧౫

టీక॥ కమలలోచన = తామరపూల
వంటికండ్లుగలరాముఁడా ! మయా =
నాచేత; త్వం = నీవు; రౌద్రయా = భ
యంకరయును; అతిన్యశంసయా = మి
క్కిలియుఁగ్రూరురాలునగు ; కాశ రా
త్ర్యా = కాశరాత్రిచేత ; ఆచ్ఛిద్య =
బలాతక్కిరించి; హృతః = అపహరింపఁ

బడివావు.
తామరపూలవంటి కండ్లుగల రా
ముఁడా! నేనువిధవనుగావలసినదానను
గావున, నానిమిత్తమయి, భయంకరా
కారయునతిహారయునగు కాశరాత్రి
నిన్నుహరించియందును.
అని, తాత్పర్యము.

ఉపశేషే మహాబాహూ మాం విహాయ తపస్స్వి నీమ్

ప్రియామివ సమాశ్లివ్య పృథివీం పురుషవభ. ౧౬

టీక॥ పురుషవభ = పురుషశ్రేష్ఠం
డవును; మహాబాహూ = పెద్దచేతులు
గలవాడవునగు రాముఁడా! తపస్స్వి
నీం = శోచనీయనగు; మాం = నన్ను; వి
హాయ = విడిచి; పృథివీం = భూమిని; ప్రి
యామివ = ప్రియురాలివలె; సమా
శ్లివ్య = కవుఁగిలించుకొని; ఉపశేషే =

పరుండియున్నావు.
మహాబాహుండవుపురుషశ్రేష్ఠుడ
వునగురాముఁడా! దిక్కులేనిదాననున
న్నువిడిచి భూమినిఁబ్రియురాలంబో
లెఁ గవుఁగిలించుకొని పరుండి యు
అని, తాత్పర్యము.

అర్చితం సతతం యత్త ద్గంధమాలైశ్చ మయా తవ
ఇదం తే మత్ప్రియం వీర ధనుః కాంచనభూషణమ్. ౧౭

<p>టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగురాముడా! యత్=ఏది; మయాసహ=నాతోఁగూడ; తవ(త్వయా)=నీచేత; గంధమాలైశ్చ=గంధములచేతనుబుష్పములచేతను; అర్చితం= పూజింపఁబడినదో; తత్=అట్టి; మత్ప్రియం=నాకుఁబ్రിയంబును; కాంచనభూషణం=బంగారమలంకారముగాఁ గలదియున</p>	<p>గు; ధనుః=విల్లు; ఇదం=ఇట్టిది; జాతం(అధ్యాహృతము)=అయినది. పరాక్రమశాలివగురాముడా! నీచేతనునాచేతనుంఁగూడ గంధమాల్యంబులభక్తిమెయింబూజింపఁ బడుచుండిన, నాకుఁబ్రിയంబును గాంచనాలంకృతంబునగుధనుస్సు, ఇప్పుడిట్లయినదే! అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పిత్రా దశరథేన త్వం శ్వశురేణ మమా నఘ
సర్వైశ్చ పితృభి స్సాధం నూనం స్వగే సమాగతః. ౧౮

<p>టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగురాముడా! త్వం=నీవు; స్వగే=స్వగమునందు; మమ=నాయొక్క; శ్వశురేణ=మామయ్యను; పిత్రా=తండ్రియునగు; దశరథేన=దశరథమహారాజుతోను; పితృభిః=తండ్రులతో; సర్వైశ్చసాధం=అందఱితోను గూడ; సమాగతః=చేరితివి. నూనం=నిశ్చ</p>	<p>యము. పాపరహితుండవగు రాముడా నీవు, స్వగంబున, నామామయ్యసీతండ్రియునగుదశరథమహారాజుతోను, ఇంకనునీతాతలు మొదలగునందఱి పితరులతోనుంజేరియున్నావు; ఇదినిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

దివి నక్షత్రభూత స్త్వం మహాతగ్మ కృతాం ప్రియమ్
పుణ్యం రాజహింసం త్వ మాత్మన స్సముపేక్షసే. ౧౯

టీక॥ త్వం=నీవు; దివి=స్వగమునందు; నక్షత్రభూతః=నక్షత్రరూపుఁ

డవై ; త్వం=నీవు ; మహాత్కమ౯కృ
తాం(మహాకమ౯కృతాం)=గొప్పకా
ర్యములఁజేయునట్టివారలకు ; ప్రియం=
సంతోషకరంబును ; పుణ్యం= పవిత్రము
నగు ; ఆత్మనః=నీయొక్క ; రాజషివం
శం=రాజఘ౯లవంశమును, సముపేక్ష
సే=చూచుచుందువు.

నీవు, స్వగ౯ంబునవిమాన గతుండ
వై, ఇంతకుమున్నె స్వగ౯మునొంది
నవారలునుగొప్పకార్యములుసేయువా
రికెఁబ్రియులునగునీవంశంబునం బుట్టిన,
యిత్వొకువుమున్నగుపుణ్య పురుషులం
జూచుచుందువు. అని, తాత్పర్యము.

కిం మాం న ప్రేక్షసే రాజ౯ కిం మాం న స్రతిభాషసే

బాలాం బాల్యేన సంప్రాప్తాం భార్యాం మాం సహచారిణీమ్. ౨౦

టీక॥ రాజ౯ = రాముఁడా! బా
లాం=చిన్నదానను; బాల్యేన=చిన్న
తనముచేతనె; సంప్రాప్తాం=పొందఁబ
డినదానను; భార్యాం=భార్యను; సహ
చారిణీం = కూడనుండు దాననగు;
మాం=నన్ను; మాం=నన్ను; కిం = ఎం
దుకు; సప్రేక్షసే=చూడవు? మాం= న
న్నుఁగూచి; కిం=ఎందుకు; స్రతిభా
షసే=మాటలాడవు?

రాముఁడా! చిన్నదానను జిన్నత
నంబుననుండియెసీయొద్దకు వచ్చినదాన
నుభార్యను నిన్నువిడువకసీతోఁగూడను
న్నదానను, అట్టినేను, ఇట్లు , పెనువ
గలం బొందియుండఁగా , నన్నేలక
న్నెత్తిచూడవు ? నాతో నేలమాట
లాడవు?

అని, తాత్పర్యము-

సంశ్రుతం గృహ్లాతా పాణిం చరిష్యామీతి యత్త్వయా

స్మర త న్నమ కాతుర్థ్య నయ మామపి దుఃఖితామ్. ౨౧

టీక॥ కాకుర్థ్య=రాముఁడా ! మ
మ=నాయొక్క ; పాణిం=హస్తమును;
గృహ్లాతా=గ్రహించునట్టి; త్వయా=

నీచేత; (సహ) చరిష్యామీతి=కూడ
నుండెదనని; యత్=ఏది; సంశ్రుతం=
ప్రతిజ్ఞచేయఁబడినదో ; తత్=దాని;

స్తరఃతలఁపుము. దుఃఖితాం = దుఃఖమునొందిన; మామపి = నన్నుఁగూడ; నయఃతోడొనిపొమ్ము.

రాముఁడా! నీవునివాహంబున, నాహస్తంబుగ్రహించునపుడు, నాతోఁగూ

డనుండెవననిప్రతిజ్ఞ చేసితివే ; దానిస్వపక్ష ప్రికేఁడచ్చుకొనుము; దుఃఖితనగునన్నునుదీసికొనిపొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

కస్తాన్తా మపహాయ త్వం గతో గతిమతాం వర

అస్తా ల్లోకా దముం లోకం త్యక్త్వా మా మపి దుఃఖితామ్. ౨౨

టీక॥ గతిమతాం = మంచిగతిగలవారలలో ; వర = ఉత్తముఁడవగురాముఁడా! త్వం = నీవు; త్యాం (అధ్యాహృతము) = నిన్ను; త్యక్త్వా = విడిచి; దుఃఖితాం = దుఃఖమునొందిన; మామపి = నన్నునుగూడ , మిక్కిలియుప్రియురాలననుట; మాం = నన్ను; అపహాయ = విడిచి; కస్తాత్ = ఎందువలన; అస్తాత్ = ఈ; లోకాత్ = లోకముననుండి; అముం =

ఈ; లోకం = లోకమును; గతః = పొందినావు?

ఉత్తమగతిగలవారలలోనుత్తముఁడవగురాముఁడా! నిన్నువిడిచియుండుటచేఁబరమదుఃఖితనై యున్నపరమప్రియనగునన్నను, ఎట్లువిడిచి, యీలోకంబుననుండి, పరలోకంబునకుఁబోతివి.

అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణే రుచితం య త్త త్పరిష్వక్తం మయైవ తు

క్రవ్యాదై స్త చ్చరీరం తే నూనం విపరికృప్యతే. ౨౩

టీక॥ కల్యాణే = మంగళపదార్థములచేత; ఉచితం = తగియున్న ; యత్తత్ = ఏదేహము; మయైవతు = నాచేతనై; పరిష్వక్తం = కవుఁగిలింపబడినదో; తత్ = అట్టి; తే = నీయొక్క; శరీరం = దేహము; క్రవ్యాదై = కూర

మృగములచేత; విపరికృప్యతే = ఈడ్వంబడుచున్నది. నూనం = నిశ్చయము.

నేను మున్నుమంగళద్రవ్యంబులగుచందనాదులతో నలంకరించి యేశరీరమునుగవుఁగిలింపుకొనుచుంటినో, అట్టిశరీరమిప్పుడు నక్కలు మొదలగు

వానిచేనాకషింపబడుచున్నది! అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిష్టోమాదిభి ర్యజ్ఞై రిష్టవా నాస్త దక్షిణైః

అగ్నిహోత్రేణ సంస్కారం కేన త్వంతు సలస్స్యసే. ౨౪

టీక॥ కేన=ఎందుచేత; త్వంతు=రమును; సలస్స్యసే=పొందవు?
నీవుమాత్రము; ఆస్తదక్షిణైః=చాలిన పూణదక్షిణలతో నగ్నిష్టోదిమా
దక్షిణలుగల; అగ్నిష్టోమాదిభిః=అగ్ని యాగంబులుగావించి యాగియంబగున
ష్టోమము మొదగాఁగల; యజ్ఞైః=గ్నిహోత్రంబుచే సంస్కారంబునొందఁ
యాగములచేత; ఇష్టవా=యజించి దగినసేవు, ఇట్లు, ఏయాగంబునుజేయక
నవాఁడవై; అగ్నిహోత్రేణ=యాగీ మున్నెవ్యథాముగా మృతినొందుటకే
యాగించేత; సంస్కారం=సంస్కా మికారణము? అని, తాత్పర్యము.

ప్రవ్రజ్యా ముపపన్నానాం త్రయాణా మేక మాగతమ్

పరిప్రత్యతి కౌసల్యా లక్ష్మణం శోకలాలసా. ౨౫

టీక॥ ప్రవ్రజ్యాం = ప్రవాసము | ప్రవాసమునొందినమువ్వురిలోను,
ను; ఉపపన్నానాం=పొందిన; త్రయా లక్ష్మణుండొక్కఁడెవచ్చుటంజూచి,
కాం-మువ్వురిలో; ఆగతం= వచ్చిన; కౌసల్యాదేవి, పరమదుఃఖితయయి, ల
ఏకం=ఒక్కఁడయిన; లక్ష్మణం = ల క్ష్మణుని, “సీతారాములెక్కఁడ?” ల
త్మణుని; కౌసల్యా=కౌసల్య; శోకలా నియడుగఁగలదు.
లసా=దుఃఖముననతిచపలయయి; పరి అని, తాత్పర్యము.
ప్రత్యతి=అడుగఁగలదు.

స తస్యాః పరిపృచ్ఛంత్యా వధం మిత్రబలస్య తే

తవ చాఖ్యా స్యతే నూనం నిశాయాం రాక్షసై ర్వధమ్. ౨౬

టీ॥ సః=అలక్ష్మణుండు ; పరిశృ॥ తే=చెప్పఁగలఁడు . నూనం = నిశ్చ
 ఛం త్యాః=అడుగుచున్న; తస్యాః= ఆ యము.
 కౌసల్యాదేవికి; నిశాయాం=రాత్రియం ఆలక్ష్మణుండు, అట్లడుగుచున్నకౌ
 దు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; తే=నీ సల్యాదేవికి, రాత్రికాలంబునరాక్షసు
 యొక్క; మిత్రబలస్య= మిత్రనైన్యము లువచ్చినిన్నుననీమిత్రనైన్యంబునువధిం
 యొక్క; వధం=చంపుటను; తవ=నీయొ చిపోయిరనిచెప్పఁగలఁడు.
 క్క; వధంచ=చంపుటను ; ఆఖ్యాస్య అని, తాత్పర్యము.

సాశ్వాం సుప్తం హతంశ్రుత్వా మాంచ రక్షో గృహంగతామ్
 హృదయేన విచీణేన న భవిష్యతి రాఘవ. ౨౭

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! సా= తో; నభవిష్యతి=జీవింపఁజాలదు.
 ఆకౌసల్యఃసుప్తం= నిదురించినవాఁడ రాముఁడా! ఆకౌసల్యాదేవి, నీవు
 వును; హతం= చంపఁబడినవాఁడవున నిదురించియుండునప్పుడుహతుండవగు
 గు; త్వాం=నిన్నును; రక్షోగృహం=రా టను నేనురాక్షసగృహంబునం జిక్కి
 తునగృహమును; గతాం = పొందిన; యుండుటనువిని, హృదయంబుపగిలి,
 మాంచ=నన్నును; శ్రుత్వా=విని ; వి మృతిఁబొందును; ఎంతమాత్రముజీవిం
 చీణేన=పగిలిన; హృదయేన=గుండె జాలదు. అని, తాత్పర్యము.

మమహేతో రనార్యాయా హ్యనహః పాథివాత్తజః
 రామ స్సాగర మత్తీర్య సత్త్వవాక్ గోష్పదే హతః. ౨౮

టీక॥ అనార్యాయాః= దుష్టురాల డునగు; రామః = రాముండు; సాగ
 నగు; మమహేతో=నానిమిత్తమయి; రం=సముద్రమును; ఉత్తీర్య=దాటి;
 అనహః= ఇట్టిపశమునకుఁదగనివాఁ గోష్పదే= గోవుయొక్కపాదమంతటి
 డును; పాథివాత్తజః= రాచకొమ స్థలమునందు; హతః=చంపఁబడినాఁడు.
 రుండును; సత్త్వవాక్= బలవంతుం దుష్టురాలనగునానిమిత్తమయి ,

యిట్టిదుష్టవధంబునకుఁ దగనివాఁడును సులనందఱంజంపి , అల్పిండునుబా
మహాబలశాలియు రాజపుత్రుండునగు బుండునగు, ప్రహస్తునిచేజచ్చినాడు.
రాముండు , ఖరాదిభయంకర రాక్ష అని, తాత్పర్యము.

అహం దాశరథే నోథా మోహా త్వక్కులపాంససి
ఆర్యపుత్రస్య రామస్య భార్య మృత్యురజాయత. ౨౯

టీక|| దాశరథేన = రామునిచేత; త్యక్తి = మరణముగలిగించునది; అజాయ
త్వక్కులపాంససి = తనకులమునుజెఱపు త = అయినది.
నట్టి; అహం = నేను; మోహాత్ = అజ్ఞా రాముండు; తనకులమునకునాశం
నమువలన; ఊథా = వివాహముచేసికొ బుగల్గించుదాననని యెఱుంగకయజ్ఞా
నఁబడినాను. ఆర్యపుత్రస్య = పూజ్యు నంబున , నన్నువివాహమాడెను; అ
డగుదశరథునికొడుకైన; రామస్య = ట్లురామునకు, భార్యయెమృత్యువయ్యె
రామునికి ; భార్య = పెండ్లామె; మృ ను. అని, తాత్పర్యము.

సూన మన్యాం మయా జాతిం వారితం దాన ముత్తమమ్
యాహ మద్యేహ శోచామి భార్య సర్వాతిధే రపి. ౩౦

టీక|| యా = ఏ; అహం = నేను ; స వారితం = అడ్డగింపఁబడినది.
వాత్తిధే = అందఱునుఅతిథులు గాఁగ నేనుబూజకజన్మంబున, నెవ్వరో
లరామునియొక్క; భార్యపి = భార్య కన్యాదానమునేయఁదలంచినప్పుడు ,
నయినను; అద్య = ఇప్పుడు; ఇహ = ఈవి దానికి విఘ్నముగావించియుండును ;
షయమయి; శోచామి = దుఃఖించుచు కావుననె, ఇట్టిపరమధర్మాత్ముండగు
న్నానో; తయా (అధ్యాహృతము) = రామునకుభార్యనయ్యె, నీభోగకాలం
అట్టి; మయా = నాచేత; అన్యాం = ఇతరమ బుననిట్లురామవిరహంబునొంది , దుః
యిన; జాతిం = జన్మమునందు; ఉత్తమం = ఖించుచున్నాను.
శ్రేష్ఠమయిన; దానం = కన్యాదానము; అని, తాత్పర్యము.

సాధు పాతయ మాం క్షీసం రామస్యో పరి రావణ
సమానయ పతిం పత్న్యా కురు కల్యాణ ము త్తమమ్. ౩౧

టీక॥ రావణ=రావణుడా ; క్షీ మంగళమును; కురు=చేయుము.
ప్రం=శీఘ్రముగా; మాం=నన్ను; రామ రావణుడా! ఇంక శీఘ్రంబున , న
స్య=రామునియొక్క ; ఉపరి=మీరు న్నును, రామునిపైఁబడవేయుము ; ఇ
గా; సాధు=చక్కగా; పాతయ=పట్టు , దంపతుల , నొక్కటిగాఁజే
డవేయుము. పతిం=పెనిమిటిని ; ప చిత్త, యు త్తమంబగుమంగళముగావిం
త్న్యా=భార్యతో; సమానయ= చేర్చు వుము. అని, తాత్పర్యము.
ము. ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కల్యాణం=

శిరసా మే శిరశ్చస్య కాయం కాయేన యోజయ
రావణౌ ను గమిష్యామి గతిం భర్తుః మహాత్మనః. ౩౨

టీక॥ రావణ=రావణుడా! అస్య=మి=వెంటడించెదను.
ఈ; శిరసా=తలతో; మే=నాయొక్క; రావణుడా ! రాముని శిరస్సు
శిరశ్చ=తలను; కాయేన=దేహముతో; తోనాశిరస్సును అతని దేహముతోనాదే
కాయం=దేహమును; యోజయ=చే హమును జేవుము; మహాత్ముండగుపె
వుము. మహాత్మనః= పూజ్యమయి నిమిటితోననుగమనంబు గావించెదను.
నస్వభావముగల; భర్తుః= పెనిమిటి అని, సీతాదేవి విలపించెను.
యొక్క; గతిం=పోకను; అనుగమిష్యా అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సా దుఃఖ సంతప్తా విలలా పాయతేక్షణా
భర్తుః శ్శిరో ధను వ్రత్ర సమీక్ష్యచ పునఃపునః. ౩౩

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు ; ఆయతేక్షణా= టియొక్క; శిరో=తలను; ధనుః = విల్లు
నిడుపులయినకండ్లుగల; సా=ఆసీతా ను; పునఃపునశ్చ=మాటిమాటికినీ; సమీ
దేవి; తత్ర=అచ్చట; భర్తుః= పెనిమి ట్య=చూచి; దుఃఖసంతప్తా=దుఃఖముచే

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౩౯

స ౩౨

మిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయఁ బడినదై;
విలలాప=విలపించెను.

ఇట్లు, విశాలంబగుకండ్లుగల యాసీ

తాదేవి, పెనుమిటిశిరస్సును ధనుస్సునుం
జూచి, పరమదుఃఖితయై, విలకిం
చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం లాలశ్య మానాయాం సీతాయాం తత్ర రాక్షసః
అభివక్రామ భతాకర మనీకన్థః కృతాఽజలిః. ౩౪

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఏవం = ఇ
ట్లు; సీతాయాం=సీతాదేవి; లాలశ్య
మానాయాం = మిక్కిలియువిలపించు
చుండఁగా; అనీకన్థః=ద్వారపాలకుండ
గు; రాక్షసః = రాక్షసుండు; కృతాం
జలిః = చేయఁబడినచేమోడ్పుగలవాఁ

డై; భతాకరం=ద్రఘవుగు; అభివక్రా
మ=పొందెను.
అప్పుడు, సీతాదేవియిట్లు విలపించు
చుండఁగా, ద్వారపాలకుండగురాక్ష
సుండు, చేమోడ్పుగీరించి, రాక్షసు
వాదకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

విజయ స్వార్య పుత్రేతి సోభివాద్య ప్రసాద్య చ
న్యవేదయ దనుప్రాప్తం ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౩౫

టీక॥ సః=ఆరాక్షసుండు; ఆర్యపు
త్ర=రాక్షసుండా! విజయస్వ=విజయము
వాందుము" ఇతి=అనఁ; ఉక్త్యా(అధ్యా
హృతము)=చెప్పి; అభివాద్య=వమస్క
రించి; ప్రసాద్యచ = సంతోషపఱచి
యి; అనుప్రాప్తం=వచ్చి; వాహి
నీపతిం= సేనానాయకుండగు; ప్రహ

స్తం=ప్రహస్తునఁ; న్యవేదయ=విన్న
వించెను,
అంత, నారాక్షసుండు, "విజయ
య" యనినమస్కరించి, సంతోషపఱచు
గా, సేనానాయకుండగుప్రహస్తుని
వచ్చియున్నాడనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అమాత్యై స్సహిత స్సరై వః ప్రహస్త స్సముఽఙ్గికః
తేన దర్శనకామేన వయం ప్రస్థాపితాః ప్రభో. ౩౬

టీక॥ ప్రభో = నాయకుండవగు రావణుడా! ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు ; అమాత్రైః = మంత్రులతో; సర్వైః = అందరితో; సహితః = కూడినవాడై; సముపస్థితః = వచ్చినాడు. దశకనకామేన = దశకనమునుగోరునట్టి; తేన = ఆప్రహస్తునిచేత ; వయం = మేము ; ప్రస్తాపి

తాః = పంపబడినాము.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుడా ! ప్రహస్తుండు మంత్రులనందఱుగూడి, వచ్చియున్నాడు; అతడు మీద శకనంబుగోరి నన్ను బంపినాడు. అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్త్రీ మహారాజ రాజభావా త్త్వ మాస్వితమ్

కించి దాత్యయికం కార్యం తేషాం త్వం దర్శనం కురు. ౩౧

టీక॥ మహారాజ = మహారాజా! రాజభావాత్ = రాజగుట వలన ; త్త్వమాస్వితం = ఓవులతోగూడిన ; కించిత్ = కొంచెము ; అత్యయికం = కష్టమయిన; కార్యం = పని; అస్త్రీ = కలదు. నూనం = నిశ్చయము . త్వం = నీవు; తేషాం = వారలయొక్క; దశకనం = చూచుటను; కురు = చేయుము.

మహారాజుండవగు రావణుడా !

గొప్పకార్యమొకటియున్నది; అదియిప్పుడే చేయదగినదైనను, మీయాజ్ఞాకొఱకు గనిపెట్టియున్నారు; నీవువారలకు దర్శనంబొసంగుము. అని, యారాక్షసుండు రావణునకుంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్చుక్త్వా దశగ్రీవో రాక్షసప్రతివేదితమ్

అశోకవనికాం త్యక్త్వా మంత్రిణాం దర్శనం యయా. ౩౨

టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుడు ; ఏతత్ = ఈ; రాక్షసప్రతివేదితం = రాక్షసులచే జెప్పబడినమాటను; చుక్త్వా = విని; అశోకవనికాం = అశోకవనమును;

త్యక్త్వా = విడిచి; మంత్రిణాం = మంత్రులయొక్క; దశకనం = చూచుటను; యయా = పొందెను.

రావణుండు, ఆ రాక్షసుండుచెప్పిన

మాటనువిని , యశోకవనంబును విడిచి, మంత్రిలంజూడఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు సర్వం సమర్థైవ మంత్రిభిః కృత్య మాత్మనః
సఖాం ప్రవిశ్య విదధే విదిత్వా రామవిక్రమమ్. ౩౯

టీక|| సతు=ఆరావణుండును; రామ ధే=చేసెను.
విక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; విదిత్వా=ఆరావణుండు, రామపరాక్రమం
తా=తెలిసికొని; సఖాం= సభను; బుడతెలిసికొని, సభంబువేళించి, మం
ప్రవిశ్య=చొచ్చి; మంత్రిభిః=మంత్రి త్రులతోఁజకఁగానాలోచించి, నిశ్చ
లతో; సమర్థైవ= నిశ్చయించియె; యించి, కార్యమునంతయుఁగావించె
ఆత్మనః=తనయొక్క; కృత్యం= కా ము. అని, తాత్పర్యము.
ర్యమును; సర్వం=అంతయును ; విద

అంతర్ధానంతు త చ్ఛీషణం తచ్చ కాముక ముత్తమమ్
జగమ రావణస్త్వేవ నిర్మాణసమనంతరమ్. ౪౦

రావణస్య=రావణుఁడొక్కఁడని పోందెను.
నిర్మాణసమనంతరమేవ = పోవుటకుఁ రావణుండుపోయినంతనె, ఆరా
విష్టుటనె; తత్=ఆ; శీషణం = తల మునితలయును ఆధనుస్సును , అంత
యును; తత్=ఆ; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయి ధానంబునొందినవి.
న; కాముకంచ=విల్లును; అంతర్ధా అని, తాత్పర్యము.
నంతు=మఱుఁగుపాటును; జగమ =

రాక్షసేంద్రస్తు తై స్సార్థణం మంత్రిభి ర్భీమనిద్రైః
సమథాయమాస త దా రామకార్యవినిశ్చయమ్. ౪౧

టీక|| తదా=అప్పుడు; రాక్షసేంద్రస్తు = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు

ను; భీమవిక్రమైః = భయంకరములైన
పరాక్రమముగల; త్రైః = ఆ; మంత్రభి
స్సాధనం = మంత్రులతోఁగూడ; రామ
కార్యనిశ్చయం = రామునిగుఱించి
సకార్యముయొక్క నిశ్చయమును; సమ
థకాయామూన = నిశ్చయించెను.

అప్పుడు, రాక్షసేశ్వరుండగు రా
వణుండు, భయంకర పరాక్రములగు
మంత్రులతోఁగూడ నాలొంచి, రా
మునిగుఱించి చేయవలసిన కార్యము
ను నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవిగూరస్థితాక సర్వాక బలాధ్యక్షాక హితైషిణః
అబ్రవీ త్కాలసదృశో రావణో రాక్షసాధిపః. ౪౨

టీక॥ కాలసదృశః = వ్యవస్థానుసార
మూఁడగు; రాక్షసాధిపః = రాక్షసు
లనుఁబ్రస్తుండయిన; రావణః = రావ
ణుండు; అవిగూరస్థితాక = సమీపము
నినుఁ ద్తు; హితైషిణః = మేలుఁగోరుఁ ట్టి;
బలాధ్యక్షాక = సేనాధ్యక్షుఁడు; స
ర్వాక = అందఱనుగూర్చి; అబ్రవీత్ =

చెప్పెను.
మృత్యు సమానుండును రాక్షసే
శ్వరుండునగు రావణుండు, తనసమీపం
బుననున్న తన మేలుగోరునట్టి సేనాధ్య
క్షులంటాచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం భేరినాదేన స్ఫుటకోణాహతేన మే
సమానయధ్వం సైన్యాని వక్తవ్యంచ న కారణమ్. ౪౩

టీక॥ స్ఫుటకోణాహతేన = స్ఫుట
ముగాదండముచేఁగొట్టుబడిన; భేరిన
నాదేన = భేరీధ్వనిచేత; శీఘ్రం = శీఘ్ర
ముగా; మే = నాయొక్క; సైన్యాని =
సైన్యములను; సమానయధ్వం = రావిం
పుడు; కారణంచ = కారణమును; నవ

క్తవ్యం = చెప్పఁబడఁగూడదు.
దృఢముయినదండముచే భేరివాయించి
నాసైన్యముల నన్నింటిని రావింపుడు;
కారణమేదియుఁజెప్పవలదు. అని రా
వణుండు, సేనాధ్యక్షులతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్తథేతి ప్రతిగృహ్య తద్వచో
బలాధిపా. స్తే మహా దాత్మనో బలమ్
సమానయంత్రైవ సమాగమంచ తే
న్యవేదయన్ భతఃరి యుద్ధ కాంక్షిణి. ౪౪

టీక॥ తతః=అంత; తే=ఆ; బలాధి	చ్ఛటను; న్యవేదయంత్రైవ=నెప్పరియు.
పాః=సేనానాయకులు; తథేతి=అట్లే	అంత, నా సేనానాయకులు, అట్లే
యని; తత్=ఆ; వచః=మాటను; ప్రతిగృ	యని రావణుని మాటకి య్యకొని, తమవ
హ్య=అంగీకరించి; ఆత్మనః= తమయొ	శంబుననుండిన మహా సైన్యంబుల రావిం
క్క; మహత్=గొప్పదగు; బలం = సే	చిరి; అట్లు సైన్యంబులన్నియు సన్నద్ధము
న్యమును; సమానయంత్రైవ= రావిం	లయి వచ్చి యుండుటను, యుద్ధకాముం
చియు. తే=ఆ సేనానాయకులు; యు	డగు రావణునకుంజెప్పిరి.
ద్ధకాంక్షిణి=యుద్ధమును గోరునట్టి; భ	అని, తాత్పర్యము.
తఃరి=రాజునందు; సమాగమంచ=వ	

ఇత్యుషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వాత్రింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

అ

త్రయస్త్రింశసగళప్రారంభః.

సీతాంతు మోహితాం దృష్ట్వా సరమానామ రాక్షసీ
ఆససాదా థ వై చేహీం ప్రియాం ప్రణయినీం సఖీమ్. ౧

టీక॥ అథ=అంత; సరమానామ=ససాద=చేరెను.
సరమయనెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; అంత, విభీషణభార్యయగు సరమయ
మోహితాం=మోహమునొందిన; సీతాదేవి మోహితయగు
తాం=సీతను; దృష్ట్వా=చూచినంత టంబూచి, తనప్రియురాలును స్నేహిత
నె; ప్రియాం=ప్రియురాలును; ప్రియయను జెలిక త్రెయునగు సీతాదేవియొ
సీం=స్నేహముగలదియు; సఖీం=చెలిక ద్దకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
త్రెయునగు; వై చేహీం=సీతాదేవిని; ఆ

మోహితాం రాక్షసేంద్రేణ సీతాం పరమదుఃఖితామ్
ఆశ్వాసయామాస తదా సరమా మృదుభాషిణీ. ౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మృదుభాషిణీ=తాం=సీతాదేవిని; ఆశ్వాసయామా
ణీ=మెత్తగా మాటలాడునట్టి; సర=స=డింటించెను.
మా=సరమ; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసే సరమ, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణు
శ్వరుండగు రావణునిచేత; మోహినిచే మోసపుచ్చుటచే పరమదుఃఖితయ
తాం=మోహమునొందునట్లు చేయఁబ యియున్న సీతాదేవిని, మెత్తవిమాట
డినదియు; పరమదుఃఖితాం=మిక్కిలి లనిట్లనియాటించెను.
యుదుఃఖము నొందినదియునగు; సీ అని, తాత్పర్యము.

సాహిత్యత్ర కృతా మిత్రం సీతయా రక్షమాణయా
రక్షంతీ రావణా దిష్టా సానుక్రోశా దృఢవ్రతా. ౩

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సానుక్రోశా=దయతోఁగూడినదియు ; దృఢవ్రతా=దృఢమైనవ్రతముగలదియునగు; సా=ఆసరము; రావణాదిష్టా=రావణునిచేనాజ్ఞాపింపఁబడినదై; రక్షంతీ=రక్షించుచు; రక్ష్యమాణయా=రక్షింపఁబడుచున్న; సీతయా= సీతాదేవిచేత ; మిత్రం= స్నేహితురాలుగా; కృతాహి = చేయఁబడినదిగాదా!

ఆసరమ, దయగలదియు దృఢవ్రతయుఁగావున, రావణాజ్ఞ నే, సీతాదేవినిరక్షించుచు, నాసీతాదేవి గుణంబులవలన, నాబిడయందుమిక్కిలియున్న హేమగలదయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సా దదర్శ తత స్సీతాం సరమా నష్టచేతనామ్
ఉపావృత్యో స్థితాం ధ్వస్తాం బడదామివ పాంశులామ్.౪

టీక॥ తతః=అంత; సా=ఆ ; సరమా=సరమ; నష్టచేతనాం= పోయినబుద్ధిగలదియు; ఉపావృత్య=పొరలి; ఉత్థితాం=లేచిన; ధ్వస్తాం=చెడిన; పాంశులాం=దుమ్ముతోఁగూడిన ; బడదామివ (స్థితాం)= ఆడుగుఱ్ఱమువలెనున్నదియునగు; సీతాం=సీతాదేవిని; దదశః=చూచెను.

అంత, నాసరమ, శ్రమనివారణార్థమయినేలఁబొరలిదుమ్ముచేఁగప్పఁబడియున్న యాడుగుఱ్ఱమువలె నున్నదియు, నష్టసంజ్ఞయునగుసీతఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం సమాశ్వాసయామాస సభీష్నేహేన సువ్రతా

టీక॥ సువ్రతా= మంచివ్రతముగలదించెను.

ఆసరమ ; తాం=ఆసీతాదేవిని; సభీష్నేహేన = చేలికత్తెయందలిస్నేహముచేత; సమాశ్వాసయామాస= ఉడించెను.

మంచివ్రతములుగల యాసరమ , సభీష్నేహంబున , నాసీతాదేవినుఱిడించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వాసీహి వై దేహి మాఘా త్రే మనసోవ్యధా. ౫

టిక॥ వైదేహీ=సీతాదేవీ! సమాశ్వాసిహి=ఊబడిల్లుము. తే=నీయొక్క; మనసః=మనస్సునకు; వ్యధా = దుఃఖము; మాధూత్ = కలుగరాదు.

సీతాదేవీ! ఊబటనొందుము; మనంబునకుదుఃఖంబుఁజెచ్చుకొనవలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఉక్తాయ ద్రావణేన త్వం ప్రత్యుక్తశ్చ స్వయం త్వయా సఖిన్నేహేన తద్భీరు మయా సర్వం ప్రతిశ్రుతమ్. ౬
లీనయా గహనే శూన్యే భయ మత్సృజ్య రావణాత్
తవ హేతో ర్విశాలాక్ష నహి మే జీవితం ప్రియమ్. ౭

టిక॥ విశాలాక్ష = వెడల్పులయిన కండ్లుగల; భీరు = భయముగల సీతాదేవీ! త్వం=నీవు; యత్ = దేనిని ; రావణేన = రావణునిచేత; ఉక్తా = చెప్పఁబడినా; స్వయంచ = తానును; త్వయా = నీచేత; ప్రత్యుక్తశ్చ = బతులుఁజెప్పఁబడినాఁడో; తత్ = అది; సర్వం = అంతయు; సఖిన్నేహేన = చెలికత్తెయందలిన్నేహంబుచేత; రావణాత్ = రావణునివలన; భయం = భయమును; ఉత్సృజ్య = విడిచి; శూన్యే = నిజఁగనమయిన; గహనే = రహస్యప్రదేశమునందు; లీనయా = దాగిన; మయా = నాచేత; ప్రతిశ్రుతం = విసంబడినది . తవ హేతోః =

నీనిమిత్తమయి; మే = నాకు ; జీవితం = పాణిము ; ప్రియం = ఇష్టము; నహి = కాదుగదా!

విశాలంబులగు కండ్లుగలదానవు భయపడుస్వభావము గలదానవునగు సీతాదేవీ! నీతో రావణుం డేమిచెప్పినాఁడో, అందుకుబదులు రావణునితోనీవేమిచెప్పితివో, అదంతయు , నీపైన్నేహంబున, రావణుభయంబునుంగూడ విడిచి, నేనొకరహస్యప్రదేశంబున దాగియుండి, వింటిని ; నీనిమిత్తమయిన నేను ద్రావణంబులనైనను సరకు సేయను.

అని, తాత్పర్యము.

స సంభ్రాంతశ్చ నిమగ్నో యత్కృతే రాక్షసాధిపః
తచ్చ మే విదితం సర్వ మభినవిషక్రిమ్య క్షౌధిలి. ౮

టీక॥ మైథిలి=సీతా దేవీ! యత్యుత్తే=యఁబడినది.
 దేనిమిత్తమయి; సః= ఆ; రాక్షసాధిప= సీతాదేవీ! మఱియు, దేనిమిత్త
 శ్చ=రాక్షసరాజుండగు రావణుడును; మయి, రాక్షసరాజుండగునా రావణుం
 సంభ్రాంతః= వేగిరి పాటునొందినవాఁ డు, వేగిరి పాటునంబోయెనో, ఆకార
 డై; నిష్కాంతః=పోయినాఁడో; తచ్చ= గమునుఁగూడ నేను చెలిసికొనివచ్చినా
 అదియు; షే(సుయా)=సూచేత; ఆభిని సు. అని, తాత్పర్యము.
 షక్రవ్య=వెడలిపోయి; విడితఁ=తెలి

స శక్యం సౌప్తికం కర్మ రామస్య విదితాత్మనః
 వధశ్చ పురుషవ్యాఘ్రే తస్మి నైవోపపద్యతే. ౯

టీక॥ విదితాత్మనః= తెలియఁబడిన వోపపద్యతే=సంగతమేకాదు.
 యాత్మగల; రామస్య=రామునియొ రాముండునమస్తంబుఁజెలిసిన వాఁ
 కఁ; సౌప్తికం=నిద్రయందుఁజేయఁబ డు; అతని నిద్రాసమయంబున మోస
 డిన; కర్మ=కార్యము, వధమనుట; న ముచేఁ జంపనలవికాదు; మఱియుఁ
 శక్యం=అలవిగాదు. పురుషవ్యాఘ్రే= బురుషశ్రేష్ఠుండగునతని వధించుటయొ
 పురుషశ్రేష్ఠుండను; తస్మిన్=ఆరాము యసంభావితము. అని, తాత్పర్యము.
 నియందు; వధశ్చ=చంపుటయును; నై

స త్వేవ వానరా హంతుం శక్యాః సాదపయోధినః
 సురా దేవషభేణేవ రామేణ హి సురక్షితాః. ౧౦

టీక॥ సాదపయోధినః= వృక్షము లునగు; వానరాః= వానరులు; హం
 తచేఁబోరువారలును; దేవషభేణ= తుం=చంపుటకు; సశక్యావతు= ఆ
 దేవేంద్రునిచేత; సురాభివ= దేవతలు లవియేకారు.
 వతె; రామేణ=రామునిచేత; సురక్షి తేవేంద్రునిచేత దేవతలుం బోలె
 తాః= చక్కఁగారక్షింపఁబడినవార రామునిచేఁ జక్కఁగ రక్షింపఁ బడు

చున్నవారలునువృక్షంబులం బోరునట్టి నెంతమాత్రము శక్యముకాదు.
మహాబలశాలులునగు వానరులం జంప అని, తాత్పర్యము.

దీఘవృత్తభుజ శ్రీమాన్ మహారస్కః ప్రతాపవాక్
ధన్వీ సంహననోపేతో ధర్మాత్మా ధువి విశ్రుతః. ౧౧
విక్రాంతో రక్షితా నిత్య మాత్మనశ్చ పరస్యచ
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా కుశలీ నయశాస్త్రవిత్. ౧౨
హంతా పరబలౌఘానా మచింత్యబలపౌరుషః
స హతో రాఘవ శ్రీమాన్ సీతే శత్రునిబహుకణః. ౧౩

టీక॥ సీతే=సీతాదేవీ! దీఘవృత్త భుజః= నిడువులునుగుండములునగుజేతులుగలవాఁడును; శ్రీమాన్= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును ; మహారస్కః= పెద్దతొమ్ముగలవాఁడును; ప్రతాపవాక్= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధన్వీ= గొప్పవిల్లుగలవాఁడును; సంహననోపేతః= సుందరములయిన యవయవములతోఁగూడినవాఁడును; ధర్మాత్మా= ధర్మశ్శుభావుండును; ధువి= ధూమియందు; విశ్రుతః= ప్రసిద్ధుండును; విక్రాంతః= పరాక్రమించియున్నవాఁడును; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; భ్రాత్రా= తమ్ముడయిన; లక్ష్మణేన= లక్ష్మణునితో; ఆత్మనశ్చ= నయశ్చ= ఇతరుని యొక్కయు; పరస్యచ= ఇతరునియొక్కయు; రక్షితా= రక్షించువాఁడును; కుశలీ= క్షేమముగలవాఁడును; నయశాస్త్రవిత్= నీతిశాస్త్రముదెలిసినవాఁడును; పరబలౌఘానాం= శత్రుసైన్యములసమూహములయొక్క; హంతా= చంపువాఁడును; అచింత్యబలపౌరుషః= ఎన్నరానిబలమునుబెరుషమునుగలవాఁడును; శత్రునిబహుకణః= శత్రువులంజంపువాఁడును ; శ్రీమాన్= జయలక్ష్మీగలవాఁడునగు ; రాఘవః= రాముఁడు; సహతో= చంపబడలేదు. సీతాదేవీ ! దీఘంబులునుగుండములునగుభుజములుగలవాఁడునుశ్రీమంతుండునువికాలవత్తుండును మహాపరాక్రమశాలియుధనర్థరుండును శోభనావయవసన్నివేశుండును ధర్మాత్ముండును గీతికామంతుండును బరాక్రమవంతుండును దమ్ముండగు లక్ష్మణుని

గూడి సర్వకాల సర్వావస్థలయందును బలగుబలపారుషణ్యములు గలవాఁడును, శత్రుసంహారణయు జయలక్ష్మీవిరాజమానుఁడునగు, రాముఁడు, హతుఁడుకాలేదు ; అతనివర్షరుసవధింపజాలరు.

సరకునేయక వధించువాఁడును ఆమె అని, తాత్పర్యము.

అయు క్తబుద్ధిక్యత్యేన సర్వభూతవిరోధినా

ఇయం ప్రయుక్తా రౌద్రేణ మాయా మాయావిదా త్వయి. ౧౪

టీక|| అయు క్తబుద్ధిక్యత్యేన = అయో త్వయి = నీయందు; ప్రయుక్తా = ప్రగృహ్యమగు బుద్ధివ్యాపారము గల వాఁడును; సర్వభూతవిరోధినా = సమస్త భూతములకు శత్రువును ; మాయావిధియు మాయలం బండీతుఁడును రౌద్రా = మాయఁదెలిసినవాఁడును; రౌద్రేణ = భయంకరుఁడునగు రావణునిచే పలుచుటకై యామాయం గావించిత; ఇయం = ఈ; మాయా = మాయ; నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శోక స్తే విగత స్సర్వః కల్యాణం త్వ ముపస్థితమ్

ధ్రువం త్వం భజతే లక్ష్మీః ప్రియం ప్రీతికరం శృణు. ౧౫

టీక|| తే = నీయొక్క; శోకః = దుఃఖము; సర్వః = అంతయు; విగతః = పోయినది. త్వం = నీన్ను; కల్యాణం = మంగళము; ఉపస్థితం = పొందినది. లక్ష్మీః = లక్ష్మీ; త్వం = నీన్ను; భజతే = పొందును. ధ్రువం = నిశ్చయము. ప్రీతికరం = సంతోషకరమయిన; ప్రియం = ప్రియవాక్యమును; శృణు = వినుము. నీదుఃఖంబంతయుఁ బోయినది ; మంగళమునిన్ను బొందఁబోవు చున్నది; నీనింకలక్ష్మీం బొందఁగలవు; ఇది నిశ్చయము; సంతోష కరంబగు నాప్రియవాతఁ నాలకింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్త్య సాగరం రామ స్సహ వానర సేనయా
సన్నివిష్ట స్సముద్రస్య తీర మాసాద్య దక్షిణమ్. ౧౬

టీక॥ రామః=రాముడు ; వానర సేనయా=సన్నివిష్టః=ఉన్నాడు.
సేనయాసహ = వానర సైన్యముతోఁ
గూడ; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్త్య సముద్రంబుదాఁటివచ్చి, సముద్ర దక్షి
ర్య=దాఁటి; సముద్రస్య= సముద్రము లతీరంబుననున్నాడు.
యొక్క; దక్షిణం= దక్షిణదిక్కునను అని, తాత్పర్యము.
న్న; తీరం=గట్టును; ఆసాద్య=పోండి;

భృష్టో మే పరిపూర్ణార్థః కాకుత్స్థస్స సహలక్ష్మణః
సహితై స్సాగరాంతస్థై ర్బలై స్తైర్వృత్తి రక్షితః. ౧౭

టీక॥ పరిపూర్ణార్థః= నిండిన ములచేత; రక్షితః=రక్షించబడినవాఁ
పరిపూర్ణముగలవాఁడును; సహలక్ష్మణః=తిష్ఠతిహి=ఉన్నాడుగదా!
ణః=లక్ష్మణునితోఁ గూడిన వాఁడును పూర్ణకాముండగు రాముని ల
గు; కాకుత్స్థస్= రాముడు; మే(మ త్మణునితోఁగూడ, నేనుజూచినాను ;
యా)=నాచేత; భృష్టః = చూడబడి అతండుసముద్రతీరంబునవానర సైన్యం
నాడు. సః=ఆ; సాగరాంతస్థైః=బులచేసురక్షితుండైయున్నాడు.
సముద్రతీరంబుననున్న; బలైః=సైన్య అని, తాత్పర్యము.

అనేన ప్రేషితా యేచ రాక్షసా లఘువిక్రమాః
రాఘవ స్తీర్ణా ఇత్యేవ ప్రవృత్తి స్తై రిహాహృతా. ౧౮

టీక॥ అనేన=ఈరావణునిచేత; ల ధువిక్రమాః=శీఘ్రమయిన నడకగల ; వారిలచేత; రాఘవః=రాముడు; తీ
యేచ; రాక్షసాశ్చ= రాక్షసులును; ణాఇత్యేవ=దాఁటినాడనియే; ప్రవృ
ప్రేషితాః=పంపబడినారో; లైః=త్తిః=సమాచారము; ఇహ= ఇచ్చటి
కి; అహృతా=లేబడినది.

ఈ రావణుండు , పంపిన శీఘ్రగా | టికి సమాచారము చెచ్చినారు.
ములగునా రాక్షసులును, రాముండున | అని, తాత్పర్యము.
ముద్రంబుదాటివచ్చినాండఁజేయెచ్చ

స తాం శ్రుత్వా విశాలక్షీ ప్రవృత్తిం రాక్షసాధిపః
ఏష మంత్రయతే సర్వైః స్సచివైః స్సహ రావణః. ౧౯

టిక||విశాలాక్షీ=వెడల్పులయిన క | తే=ఆలోచించుచున్నాఁడు.
న్నులుగలసీతాదేవి ! రాక్షసాధిపః= | విశాలంబులగుకన్నులుగలసీతాదే
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;సః=ఆ;ఏషః= | వి!రాక్షసేశ్వరుండగునీ రావణుండు,ఆ
ఈ;రావణః=రావణుండు ; తాం= | సమాచారంబువినెయె,యిప్పుడు, మం
ఆ;ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; శ్రు | తులయందఱితోను, నాలోచించుచు
త్వా=విని; సచివైః=మంత్రులతో; | న్నాఁడు.అని,సరమ, సీతతోఁబెప్పెను.
సర్వైః=అందఱితోను ; మంత్రయ | అని,తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రవాణా సరమా రాక్షసీ సీతయాసహ
సర్వోద్యోగేన నైన్యనాం శబ్దం శుశ్రావ భైరవమ్. ౨౦

టిక||ఇతి=ఇట్లు;బ్రవాణా=చెప్పు | కలిగిన; భైరవం=భయంకరమయిన;
చున్న;సరమా=సరమయను ; రాక్ష | శబ్దం=ధ్వనిని;శుశ్రావ=వినెను.
సీ=రాక్షసస్త్రీ;సీతయాసహ = సీత | సరమయాప్రకారంబునంజెప్పుచుం
తోఁగూడ;నైన్యనాం=నైనెనుకులయొ | డునప్పుడె, సీతతోఁగూడ,నైనెనుకులుసే
క్క; సర్వోద్యోగేన=సమస్తప్రయ | యుప్రయత్నంబులంగలిగిన భయంకర
త్నముచేత;జనితం(అధ్యాహృతము)= | ధ్వనిని,వినెను. అని,తాత్పర్యము.

దండనిఘాతవాదిన్యా శ్శ్రుత్యా భేర్యా మహాస్వనమ్
ఉవాచ సరమా సీతా మిదం మధురభాషిణీ. ౨౧

టీక॥ మధుఃఖాషిణీ = వనోహర సీతగుచ్చిః; ఇదం=ఈమాటను; ఉ
ముగామాటలాడునట్టి; సరమా=స వాచ=చెప్పెను.
రష=;దండఃఘాతవాదవ్యః= దం అంత, సరమ , దండ ఘాతంబున
డమునఁ గొట్టుటచేఱునుచున్న; భే మ్రోగుచున్న భేరీమహాధ్వనివిని , సీ
ర్యాః=భేరియొక్క; మహాస్వనం= మ తాదేవింజూచి, మధురవచనంబులని
హాధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని ; సీతాం= ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సన్నాహజననీ హ్యేషా ధైరవా భీరు భరికా
భేరీనాదంచ గంభీరం శృణు తోయదనిస్వనమ్. ౨౨

టీక॥ భీరు=భ యపడుస్వభావము భ యపడుస్వభావముగల సీతాదే
గలసీతాదేవి! ఏషా=ఈ; ధైరవా=భ వీ! భయంకరముగా భరిని వాయించుట
యంకరమయిన; భరికా=భేరి; సన్నా నైఃకులసన్నద్ధులఁ గావించుటకుఁ గదా!
హజననీహీ= సన్నాహంబుగల్గించిన అట్లుగంభీరంబుగా మేఘగజానంబువ
దిగదా! గంభీరం=గంభీరమును ; తో లెధ్వనిగల్గినట్లు భేరీవాయించఁ బడుచు
యదనిస్వనం = మేఘముయొక్కధ్వ న్నిది ; వినుము.
నివంటిధ్వనిగలదియనగు ; భేరీనాదం అని, తాత్పర్యము.
చ=భేరీధ్వనిని; శృణు=వినుము.

కల్ప్యంతే మత్తమాతంగా యుజ్యంతే రథవాజినః
హృష్యంతే తురగారూఢాః ప్రాసహస్తాః సహస్రశః. ౨౩

టీక॥ మత్తమాతంగాః=మదించిన ప్రాసహస్తాః= ఈతెలుచేతులంగల;
యేనుంగుల; కల్ప్యంతే = వీపకలుప తురగారూఢాః=గుఱ్ఱముల నెక్కినవా
బడుచున్నవి. రథవాజినః= రథములును రలు ; హృష్యంతే= సంతోషించుచు
గుఱ్ఱములును; యుజ్యంతే= కూపకలు న్నారు.
బడుచున్నవి. సహస్రశః = వేనవేలుగా; మదప్రపేనుంగుల నలంకరించుచు

న్నారు ; రథంబులకు గుఱ్ఱంబులంగూ | స్తులయి వేసె వేలుగా , సంతోషంబునవి
య్యుచున్నారు; గుఱ్ఱపువారలు ప్రాసహా | జృంభించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తతః తతః చ సన్నద్ధా స్సంపతంతి పదాతయః

టీక|| తతః తతః = అచ్చటచ్చట; ప | అచ్చటచ్చట, బదారీనైన్యంబులు
దాతయశ్చ = కాలిబంటులును ; సన్న | సుసన్నద్ధంబులయి గుంపులు చేరుచున్న
ద్ధాః = కవచమునుధరించినవారలయి; వి , చూడుము.
సంపతంతి = గుంపుచేరుచున్నారు. | అని, తాత్పర్యము.

ఆపూర్యంతే రాజమాగాః సైన్యైశ్చ రద్భుతదర్శనైః. ౪౨
వేగవద్భి న్నదద్భిశ్చ తోయాఘైరివ సాగంః

టీక|| రాజమాగాః = రాజమా | చున్నవి.
గాఃములు; వేగవద్భిః = వేగముగలవి | వేగవంతంబులును సీంహనాదంబులు
యు; నదద్భిశ్చ = ధ్వనించుచున్నవియు; | సేయుచున్నవియుఁ జూపరుల కాశ్చ
అద్భుతదర్శనైః = ఆశ్చర్యకరమగు | ర్యంబుగలిగించునవియునగు సైన్యంబు
చూచుటగలవియునగు; సైన్యైః = సైన్య | లచే, జలసమూహంబులసముద్రంబువ
ములచేత; తోయాఘైః = జలసమూహ | లె, రాజమాగాఃంబులు నిండియున్నవి.
ములచేత; సాగరభవ = సముద్రమువ | అని, తాత్పర్యము.
లె; ఆపూర్యంతే = నిండింపఁబడు

శస్త్రాక్రాంతాం చ ప్రసన్నానాం చ మౌనాం వర్షణాం తథా. ౪౫
రథవాజిగజానాం చ భూషితానాం చ రక్షసామ్
ప్రథాం విస్మజతాం పశ్య నానావర్ణాం సమన్వితామ్. ౪౬
వనం నిర్దహతో ఘోషే యథా రూపం విభావసోః

టీక|| ప్రథాం = కాంతిని; విస్మజ | నిమలములయిన; శస్త్రాక్రాంతాం = అ
తాం = విడుచుచున్న; ప్రసన్నానాం = | యుధములయొక్కయు; చ మౌనాం =

డాలువాటులయొక్క; తథా = అట్లు; వ
మోక్షాంతం = కవచములయొక్కయు; ర
ధవాజిగజానాంచ = రథములయొక్క
యు గుట్టములయొక్కయు నేనుంగుల
యొక్కయు; ధూషితానాం = అలంక
రింపఁబడిన; రక్షసాంచ = రాక్షసుల
యొక్కయు; సముత్థితం = లేచిన; నా
నావణం = నానావిధములయినరంగు
లుగలకాంతిన; ఘోషం = ఎండకాలము
నందు; వనం = అడవిని; నిద్రాహతః =
దహించుచున్న ; విభావసోః = అగ్ని

హూత్రముయొక్క; రూపయథా =
రూపమునువలె; సశ్య = చూడుము.
నిమలంబులగునాయుధంబులుడా
లువాటులం గవచంబులరథంబులుగు
ట్టంబులు నేనుంగులు రాక్షసులధూష
ణంబులు, ఇవి, యెంతయుఁగాంతితో
వెలుంగుచున్నవి ; వీనికాంతినానావ
ణమయి, యెండకాలంబుననడచినిద
హించుకార్చిచ్చుకాంతియుంబోలె ను
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఘంటానాం శృణు నిఘోషం రథానాం శృణు నిస్సవమ్. ౨౭
హయానాం హేషమాదానాం శృణు తూర్యధ్వనిం యథా

టీక||ఘంటానాం = ఘంటలయొ
క్క; నిఘోషం = ధ్వని; శృణు = విను
ము. రథానాం = రథములయొక్క; నిస్సవ
నం = ధ్వని; శృణు = వినుము. హేషమా
దానాం = అటచుచున్న; హయానాం =
గుట్టములయొక్క; తూర్యధ్వనిం య
థా (స్థితం) = వాద్యధ్వనివలె నున్నట్టి;

హేషం (హేషం) = ధ్వని; శృణు =
వినుము.
వీనుంగులకుఁగట్టిన ఘంటలుమోఁ
గుచున్నవి; రథంబులుపోవుటచేఁగలు
గుశబ్దమునువినుము; వాద్యధ్వనివలెను
న్నగుట్టములయటపునువినుము.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతాయుధహస్తానాం రాక్షసేంద్రానుయాయినామ్. ౨౮
సంభ్రామా రక్షసా మేష తుములో రోమహక్షణః

టీక||ఉద్యతాయుధహస్తానాం = ములందుఁగలవారలును; రాక్షసేంద్రా
న్త్రిపట్టఁబడినయాయుధములు హస్త / నుయాయినాం = రాక్షసరాజుండగు

రావణునివెంబడించునట్టివారలునగు; రక్షసాం రాక్షసులయొక్క; ఏషః=ఈ; తుములః=దట్టమును; రోమహర్షణః=వెండుకలగగుపాటు నొందించునదియునగు; సంభ్రమః=సన్నాహము; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము)=చూడఁబడుచున్నది.

రాక్షసరాజుండగురావణుని భటులీ రాక్షసులు, ఆయుధంబులఁబై కైతి పట్టుకొని, తుములంబుగనుజూపరులకుఁ గగుపాటుగల్గునట్లును, సన్నాహంబుగావించుచున్నారుమాడుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ స్త్యాం భజతి శోకఘ్నై రక్షసాం భయ మాగతమ్. ౨౯

టిక|| శోకఘ్నై=దుఃఖమునుబోగొట్టినట్టి; శ్రీః=లక్ష్మీ; త్యాం=నిన్ను; భజతి=పొందఁగలదు. రక్షసాం=రాక్షసులకు; భయం=భయము; ఆగతం=వచ్చినది.

ఇంక, నీదుఃఖంబుపోయినీకుజయలక్ష్మీ గలుగును; రాక్షసులకుభయంబువచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

రామః కమలపత్రాక్షౌ దైత్యానామివ వాసవః
వినిజిత్య జితక్రోధ స్తా మచింత్యపరాక్రమః. ౩౦
రావణం సమరే హత్వా భతా త్వాధిగమివ్యతి

టిక|| కమలపత్రాక్షః=తామరపూతేకులవంటికొండ్లుగలవాఁడును; జితక్రోధః=జయింపఁబడినకోపముగలవాఁడును; అచింత్యపరాక్రమః=ఎన్నరాని పరాక్రమముగలవాఁడును; భతా=పెనిమిటియునగు; రామః=రాముఁడు; సమరే=యుద్ధమునండు; దైత్యానాం(దైత్యై)=దైత్యులను;

వాసవఇవ=దేవేంద్రుఁడువలె; రావణం=రావణుని; హత్వా=చంపి; వినిజిత్య=జయించి; త్యాం=నిన్ను; అధిగమివ్యతితు=తప్పకపొందును. తామరపూతేకులుంబోలె విశాలసుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును జితక్రోధుండును అచింత్య పరాక్రమండునగురాముండు దైత్యులదేవేంద్రుం

జుంబోలె, యుద్ధంబున రావణుంజంపి, | దు. అని, తాత్పర్యము.
నిన్నుబొందఁగలఁడు; సంజేహములే

విక్రమివ్యతి రక్షస్సు భతా తే సహలక్ష్మణః. ౩౦
యథా శత్రుషు శత్రుఘ్నా విష్ణునా సహ వాసవః

టీక॥ సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణుని | క్రమివ్యతి = పరాక్రమింపఁగలఁడు.
తోఁగూడిన; తే = నీయొక్క; భతా = దేవేంద్రుండు విష్ణువుం గూడి, శత్రు
పెనిమిటియగు రాముండు; రక్షస్సు = రా వులయందుఁబరాక్రమించునట్లు, నీపె
క్షసులయందు; శత్రుషు = శత్రువులయం నిమిటి రాముండు లక్ష్మణుం గూడి రాక్ష
దు; విష్ణునా సహ = విష్ణువుతోఁగూడ; సులయందుఁబరాక్రమింపఁగలఁడు.
వాసవోయథా = దేవేంద్రుండువలె; వి అని, తాత్పర్యము.

ఆగతస్య హి రామస్య షీప్ర మంకగతాం సతీమ్. ౩౧
అహం ద్రక్ష్యామి సిద్ధాథాం త్వాం శత్రో వినిపాతితే

టీక॥ శత్రో = శత్రువు ; వినిపాతి | నేను; షీప్రం = శీఘ్రముగా ; ద్రక్ష్యామి
తే = చంపఁబడినవాఁడగుదుండఁగా; ఆ హి = చూడఁగలనుగదా.
గతస్య = వచ్చిన ; రామస్య = రాముని శత్రువువధింపఁబడినవెనుక, నీవునీ
యొక్క; అంకగతాం = తొడనుబొంది ధౌధురాల్వై రామునియంకంబునొం
నదానవును; సతీం = పతివ్రతవును ; సి దియున్ననిన్ను , నేనింక శీఘ్రంబునం
ద్ధాథాం = ఈడేఱినప్రయోజనము జూడఁగలను.
గలదానవునగు; త్వాం = నిన్ను; అహం = అని, తాత్పర్యము.

అత్రాఢ్యా నందజాని త్వం వరణయిష్యసి శోభనే. ౩౩
సమాగమ్య పరివృజ్య తస్యో రసి మహారసః

టీక॥ శోభనే = మంగళరూపిణివగుసీతాదేవీ! త్వం = నీవు ; సమాగమ్య =

చేరి; పరివ్యజ్య=కవుఁగిలించుకొని; స్థిత
స్య(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; మహూ
రసః=విశాలమగుఱొమ్ముగల; తస్య=
ఆరామునియొక్క; ఉరసి=ఱొమ్మునం
దు; ఆనందకాని= సంతోషమువలనంగ
లిగిన; అశ్రోణి=కన్నీళ్లును; వతఁయ
వ్యతి=విడువఁగలవు.

మంగళయాపిణివగుసీతాదేవీ! నీవిం
కశీఘ్రంబుననె, నీతోఁజేరినన్నుఁ గవుఁ
గిలించుకొనియుండు విశాలవత్సంజగు
రామునివత్సస్థలంబున నానంద బా
ష్పంబులవిడువఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

అచిరాత్మోత్యుతే సీతే దేవితే జఘనం గతామ్. ౩౪

ధృతా నేతాఁ బహూఁ మాసాఁ వేణీం రామోమహాబలః

టీక॥ దేవి=రాణివగు; సీతే=సీతా!
మహాబలః=అధికమయిన బలముగల;
రామః=రాముఁడు; ఏతాఁ=ఈ; బ
హూఁ=పెక్కులయిన; మాసాఁ=
మాసములను; ధృతాఁ=ధరింపఁబడి
నదియు; తే=నీయొక్క; జఘనం=పీటు
దును; గతాం=పొందినదియునగు; వే
ణీం=జడను; అచిరాత్= శీఘ్రముగా;

మోత్యుతే (మోక్షయ్యవ్యతి)= విడిపిం
పఁగలఁడు.
సీతాదేవీ! మహాబలుండగురాముం
డు, పెక్కు-మాసంబులనుండినీవుధరించి
యున్ననీ వెరుకవ్రేలాడుచుండునీతలజడ
ను, ఇంక శీఘ్రంబున నెడిపించును.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య దృష్ట్యా ముఖం దేవి పూర్ణచంద్ర మివోదితమ్. ౩౫

మోత్యుసే శోకజం వారి నిమోక క మివ పన్నగీ

టీక॥ దేవి=సీతాదేవీ ! ఉదితం=
ఉదయించిన ; పూర్ణచంద్రమివ(స్థి
తం)= నిండుచంద్రుండువలెనున్న; త
స్య=ఆరామునియొక్క; ముఖం= మొ
గమును; దృష్ట్యా=చూచి; శోకజం=దుః
ఖమువలనంగలిగిన ; వారి=జలమును;

పన్నగీ=ఆడుసపకము; నిమోకమి
వ=కుబుసనువలె; మోత్యుసే= విడువ
గలవు.
సీతాదేవీ! ఉదితంబగు పూర్ణచం
ద్రుంబోలినట్టి యారాముని ముఖంబుఁ
బొచ్చినంతనె, నీవు, సపకము కుబుసను

విడుచునట్లు , దుఃఖమునువిడువఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రావణం సమరే హత్వా నచిరాదేవ మైథిలి. ౩౬

త్వయా సమగ్రః ప్రియయా సుఖాహూః లప్స్యతే సుఖమ్

టీక॥ మైథిలి=నీ తాదేవీ ! సుఖాను; లప్స్యతే=పొందఁగలఁడు. హాః= సుఖమునకుఁదగిన రాముఁడు; నీతాదేవీ ! సుఖాహూః=ండగురా నచిరాదేవ=శీఘ్రముననె ; సమరే= ముందు, ఇంక శీఘ్రముననె, యుద్ధంబున యుద్ధమునందు ; రావణం=రావణ రావణునివధించి, సంపూర్ణమనోర ని; హత్వా=చంపి; సమగ్రః= పూర్ణ ధుండై, ప్రియరాలవగునిన్నుఁగూడి, మనోరధుండై; ప్రియయా= ప్రియరా సుఖంబునొందఁగలఁడు. లవగు; త్వయా=నీతో; సుఖం=సుఖము అని, తాత్పర్యము.

సమాగతా త్వం వీర్యేణ మోదిష్యసి మహాత్మనా. ౩౭

సువర్షేణ సమాయుక్తా యథా సస్యేన మేదిసి

టీక॥ త్వం=నీవు; మహాత్మనా=అధి దివ్యసి=సంతోషింపఁగలవు. కమయినపరాక్రమముగల; రామేణ= సస్యముతోఁగూడిన భూమిమంచివ రామునితో; సమాగతా= చేరినదాన వామచేనుల్లసిల్లునట్లు, నీవు , మహా వై; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత ; స త్తుండగురామునిఁగూడి, యతనిపరా స్యేన=పైరుతో; సమాయుక్తా=కూడి క్రమంబు చేసెంతయు సంతోషింపఁ గ న; మేదిసి= భూమి ; సువర్షేణయ లవు. అని, తాత్పర్యము. ధా=మంచివవామచేతఁబోలె; మో

గిరివర మభితోసువతకమానో

హయభవ మండల మాశు యః కరోతి. ౩౮

త మిహ శరణ మభ్యుపైహి దేవం

దివసకరం ప్రభవో హ్యయం ప్రజానామ్

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౪౯

స ౩౪

టిక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గిరివరం= మే
రుపర్వతముయొక్క; అభితః= చుట్టు
ను; అనువతః=మానః=తిరుగుచు ; హ
యథా=గుఱ్ఱమువలె; మండలం=మం
డలగతిని ; తనోతి= చేయుచున్నా
డో; తం=అట్టి; దేవం=దేవుఁడయిన;
దివసకరం=సూర్యుని; శరణం=రక్షకు
నిగా; ఆశు= శీఘ్రముగ ; అభ్యుపై
హి=పొందుము. అయం=ఇతఁడు; ప్ర
జానాం=ప్రజలకు; ప్రభివోహి= కా

రిణముగదా!
ఎవ్వఁడు, పర్వతోత్తమమగు మేరుప
ర్వతముచుట్టునుదిరుగుచు, గుఱ్ఱముంబో
లెమండలగతింజేయుచున్నాడో , అ
ట్టిసూర్యునిప్పుడుశీఘ్రముగాశరణుపొం
దుము; ఈదేవుండు సమస్త ప్రజలకును
గారణభూతుండుకావున, సమస్తశు
భంబులకొసంగును. అనిసరమ, సీతాదే
వితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాశేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయస్త్రింశస్సగఃః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయస్త్రింశస్సగఃటిక ,
ముగిసినది.

అ

చ తు స్త్రింశస్సగః ప్రారంభః.

అథ తాం జాతసంతాపాం తేన వాక్యేన మోహితామ్
సరమా హ్లాదయామాస పృథివీం ద్యౌరివాంభసా. ౧

టిక॥ అథ=అంత ; జాతసంతాపాం = భుట్టినసంతాపముగలదియు;

మోహితాం = మోహమునొందినది	అచెను.
యునగ; శాం = ఆసీతాదేవి ; సర	అట్లు, సంతాపంబునొందినదియు మో
మా = సరమ; తే = ఆ; వాక్యేన = మా	హితయునగుసీతాదేవిని, సరమ, మధు
టచేత; ద్యౌః = ఆకాశము ; పృథివీ =	రివచనంబులచే, నాకాశముభూమిఁజ
భూమిని; అంభసేవ = జలముచేతవ	లంబులచేతఁజల్లఁజేయునట్లు , సంతో
చె ; ఆహ్లాదయామానం = సంతోషప	డపఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్యా హితం సఖ్యం చికిషణంతీ సఖీవచః

ఉవాచ కాలే కాలజ్ఞా స్తి తత్పూర్వాభిధాషిణీ. ౨

టీక తతః = అంత; కాలజ్ఞా = కా	చః = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
లమునెఱిగినదియు; స్తి తత్పూర్వాభి	అంత, నేకాలంబుననేదిచేయవల
ధాషిణీ = చిఱునగవుముందుగాఁగల్గు	యునో, అదంతయుఁజక్కఁగాఁదెలి
నట్లుమాటలాడునదియునగు ; సఖీ =	సినదగునాసరమ , సీతాదేవిఁజ్ఞిలి
చెలియైనసరమ; తస్యాః = ఆసీతాదే	యుసంతోషముగల్గినట్లుచేసి తనస్నే
వికి; హితం = మేలయిన ; సఖ్యం = స్నే	హంబుఁబాపంగోరి, చిఱునగవుముగం
హకార్యమును ; చికిషణంతీ = చేయఁ	బునందోఁప , సీతాదేవితో నిట్లని ,
గోరుదు ; కాలే = కాలమునందు; వ	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్సహాయ మహం గత్వా త్వద్వాక్య మసిలేక్షణే

నివేద్య కుశలం రాశే ప్రతిచ్ఛన్నా నివర్తితమ్. ౩

టీక అసిలేక్షణే నల్లనికండ్లుగల సీ	యందు; నివేద్య = తెలిపి; నివర్తితం =
తాదేవీ! అహం = నేను; ప్రతిచ్ఛన్నా =	మఱలుటకు; ఉత్సహాయం = కోరు
కప్పటదినదాననై ; గత్వా = పోయి; కు	దును.
శలం = ఊమమును దెలుపునట్టి; త్వద్వా	నల్లనికండ్లుగల సీతాదేవీనేను, ఎ
క్యం = సమాటను; రాశే = రాముని	వ్యరికిని దెలియ కుండునట్లు ; రాముని

యొద్దకుఁబోయి, నీవు తేమంబుఁ జెప్పుకోరెదను. అని, తాత్పర్యము.
మన్నావనిరామునకుంజెప్పి, రావలెనని

నహి మే క్రమమాణాయా ని రాలంబే విహాయసి
సమథోఽ గతిమన్వేతుం పవనో గరుడోపివా. ౪

టీక॥ నిరాలంబే=ఆధారములేని ; కాఁడుగదా!

విహాయసి=ఆకాశమునందు; క్రమమా నిరాధారంబగు నాకాశంబు నం
ణాయాః=పోవుచున్న; మే = నాయొ దునేనుబోవుచుండఁగా నాతో సరిగా
కరః; గతిం=గమనమును; అన్వేతుం= చడచుటకు , వాయుగరుత్మంతు లేని
వెంటడించుటకు; పవనః = వాయువు యు, సమధుఁలుకారు. అని, సరమసీ
గాని; గరుడోపివా = గరుత్మంతుఁడు తతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
గాని; నసమథోఽహి = సమధుఁండు

ఏవం బ్రవాణాం తాం సీతా సరమాం పున రబ్రవీత్
మధురం శ్లక్ష్యయా వాచా పూర్వం శోకాభిపన్నయా. ౫

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి; ఏవం= ఇ మఱల=అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

ట్లు; బ్రవాణాం=చెప్పుచున్న; తాం=ఆ; సీతాదేవి, ఇట్లు చెప్పచున్నయాస
సరమాం= సరమనుగూచిఁ ; పూ రమంబూచి, మున్నుదుఃఖంబునందొట్టు
వణం=మున్ను ; శోకాభిపన్నయా= పడుచుండియిప్పుడు మనోహరంబయి
దుఃఖముతోఁగూడినదియు; శ్లక్ష్యయా= యొప్పుచునున్నవనంబున, నెట్లుచెప్పె
మనోహరమునగు ; వాచా=మాటచే ను. అని, తాత్పర్యము.
త; మధురం=ఇంపగునట్లుగా; పునః=

సమథాఽ గగనం గంతు మపి వాత్స్వం రసాతలమ్
అవగచ్ఛన్య కఠకవ్యం కఠకవ్యంతే మదంతరే. ౬

టీక॥ త్వం=నీవు; గగనం=ఆకాశ శమునై నఁగాని; గంతుం=పోవుటకు;
మునుగాని; రసాతలమపివా= పాతా సమథాఽ=శక్తురాలవు. మదంతరే=

నావిషయమందు; అకర్తవ్యం = చేయరానిదానిని; కర్తవ్యం = చేయదగినదానిని; అవగచ్ఛామి = ఎఱుంగుదును.

నీవు, ఆకాశంబునకుఁ గానిపాలా

శంబునకుఁగాని పోఁగలవు; సందియములేదు; నావిషయమయిమఱియెవ్వరికినింజేయసలవి గానిదానినిఁగూడ నీవు చేయఁగలవనినాకుఁ దెలియును.

అని, తాత్పర్యము.

మత్స్యైయం యదికర్తవ్యం యదిబుద్ధి స్థిరా తవ
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి తం గత్వా కింకరోతీతి రావణః. ౨

టీక॥ మత్స్యైయం = నాయిష్టము; కర్తవ్యం = చేయవలసినదగు నేని; తవ = నీకు; బుద్ధిః = ఈతలంపు; స్థిరాయది = నిలుకడయగు నేని; తం = ఆ రావణుని; గత్వా = పొంది; రావణః = రావణుడు; కిం = దేనిని; కరోతి = చేయుచున్నాడు; ఇతి = అని; జ్ఞాతుం =

ఎఱుంగుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాడను.

నీకు, నాకోర్కి నెఱవేఱవలెనని తలంపుస్థిరముగాఁగలదేని, నీవురావణునియొద్దబోయి, యితంజేమిసేయుచున్నాడో తెలిసికొనిరమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

సహి మాయాబలః క్రూరో రావణ శ్శత్రు రావణః
మాం మోహయతి దుష్టాత్మా పితమాత్రేవ వారుణి. ౩

టీక॥ మాయాబలః = మాయయేబలముగాఁగలవాఁడును; క్రూరః = దయలేనివాఁడును; శత్రు రావణః = శత్రువుల నేడ్చించువాఁడును; దుష్టాత్మా = దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; సః = ఆ; రావణః = రావణుడు; మాం = నన్ను; పితమాత్రా = త్రాఁగఁబడినదిమాత్రమెయిస; వారుణీవ = మద్యమువలె; మోహ

యతి = మోహింపఁజేయుచున్నాఁడు.

మాయాబలంబుగలవాఁడునునిదకయిండునుశత్రువులనేడ్చించువాఁడును దుష్టాత్ముండునగు నారావణుండు, త్రాఁగఁబడిన మద్యంబువలె, నాకు మాటిమాటికి మోహంబు గల్గించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తజాకపయతి మాం నిత్యం భత్సాకపయతి చాసకృత్
రాక్షసీభి స్సుఖేరాభి ర్యా మాం రక్షంతి నిత్యశః. ౯

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
వణుడు; యాః = ఎవ్వరు; నిత్యశః =
ఎల్లప్పుడును; మాం = నన్ను; రక్షంతి =
రక్షించుచున్నారో; తాభిః (అధ్యాహృ
తము) = ఆ; సుఖేరాభిః = మిక్కిలియు
భయంకరలయిన; రాక్షసీభిః = రాక్ష
సస్త్రీలచేత; మాం = నన్ను; నిత్యం =
ఎల్లప్పుడును; తజాకపయతి = భయప

డునట్లు చేయుచున్నాడు. అసకృత్ =
పలుమాటు; భత్సాకపయతి = బెదరిం
చునట్లు చేయుచున్నాడు.

ఆ రావణుడు, నాకుఁగావలియుం
డు రాక్షసస్త్రీలునన్ను భయంకరంబుల
గునానావిధచేష్టలచేతను మాటలచేత
నుభయపఱచునట్లు చేయుచున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్విగ్నా శంకితాచాస్త్రి న స్వస్థంచ మనో మమ
తద్భయాచ్చౌహ ముద్విగ్నా అశోకవనికాం గతా. ౧౦

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; ఉద్విగ్నా = భయమునొందిన
దానను; శంకితాచ = సందేహమునొం
దినదానను; అస్త్రి = ఆగుచున్నాను. మ
మ = నాయొక్క; మనశ్చ = మనస్సును;
స్వస్థం = నెమ్మదియైనది; న = కాదు.
అశోకవనికాం = అశోకవనమును; గ
తా = పొందిన; అహం = నేను; తద్భయా

చ్చ = అతనివలనిభయమువలన నె; ఉద్వి
గ్నా = భయమునొందినాను.
నేనుమిక్కిలియు భయంబు వొంది
ప్రాణసంశయమునుంబొంది యున్నా
ను; నామనస్సునను నెమ్మదిలేదు ; ఈ
యశోకవనంబున, నారావణుని వలన
నెపరమభీతయయియున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

యదినామ కథా తస్య నిశ్చితం వాపి యద్భవే
నివేదయేథా స్మర్వం తత్ పరో మే స్యా దనుగ్రహః. ౧౧

టీక॥ తస్య = అతనియొక్క; కథాయదినామ = వృత్తాంతముండు నేని ;

యత్ = వీడి; నిశ్చితంవాపి = నిశ్చయించును.

పఁబడినదియు; భవేత్ = అగునో; త

త్ = దాని; సర్వం = అంతయు; నివేద

యేథాః (యది) = తెల్పుదువేని; మే =

నాకు; పరః = అధికమయిన; అనుగ్ర

హః = అనుగ్రహము; స్యాత్ = కలు

గును. ఆరావణుం డేమిసేయనిశ్చయించు

నో, ఆవృత్తాంతమంతయునాకువచ్చి

చెప్పుదువేని, నీయందునాకుమిగిలి

యుఁగృతజ్ఞతగలుగును. అని, సీతాదేవి,

సరమతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా త్వేవం బ్రువతీం సీతాం సరమా వల్లభాషిణీ

ఉవాచ వదనం తస్యా స్మృశంతీ బాష్పవిక్లబమ్. ౧౨

టీక॥ వల్లభాషిణీ = మధురముగా

మాటలాడునట్టి; సా = ఆ; సరమా

తు = సరమమాత్రము; ఏవం = ఇట్లు;

బ్రువతీం = చెప్పుచున్న; సీతాం = సీతా

దేవినిగూచి; తస్యాః = ఆసీతాదేవి

యొక్క; బాష్పవిక్లబం = కన్నీళ్లచేఁగ

లఁతనొందిన; వదనం = ముఖమును;

స్మృశంతీ = తాఁకుదు; ఉవాచ = చె

ప్పెను. మధురభాషిణియగునాసరమ, ఇ

ట్లుచెప్పుచున్నసీతాదేవింబాచి, కన్నీ

ళ్లుకాటుచున్నయావిడ మొగమునుడడ

వుచు, నిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష తే యద్యభిప్రాయస్తదా గచ్ఛామి జానకి

గృహ్య శత్రో రభిప్రాయ ముపావృత్తాంచ పశ్య మామ్. ౧౩

టీక॥ జానకి = సీతాదేవి! ఏషః = ఇ

ది; తే = నీయొక్క; అభిప్రాయోయ

ది = అభిప్రాయమగునేని; తదా = అప్పు

దు; గచ్ఛామి = పోవుచున్నాను. శత్రోః =

శత్రువుయొక్క; అభిప్రాయం = అభి

ప్రాయమును; గృహ్య (గృహీత్వా) =

తెలిసికొని; ఉపావృత్తాం = వచ్చిన;

మాంచ = నన్నును; పశ్య = చూడుము.

సీతాదేవి! ఇది నీయభిప్రాయమగు

నేని, నేనిప్పుడెపోయెదను; శత్రువుని

యభిప్రాయంబు తెలిసికొని శీఘ్రంబున

వచ్చెదంజూడుము. అని, సరమ, సీతా

దేవితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తతో గత్వా సమీపం తస్య రక్షసః
శుశ్రావ కథితం తస్య రావణస్య సమంత్రిణః. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆసర	టను;శువా)వ=వి నెను.
మ;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్యా=చెప్పి; తతః=	ఆసరమసీతాదేవితో నాప్రకారమునం
అంత;తస్య=ఆ;రక్షసః=రాక్షసుఁడగు	శెప్పి,యా రావణ సమీపంబునకుఁబో
రావణునియొక్క; సమీపం= సమీప	యి,యతండునుమంత్రులును మాటలా
మును;గత్వా=పోంది ; సమంత్రిణః=	డుకొనినమాటలనన్నింటినివినెను.
మంత్రులతోఁగూడిన;తస్య=ఆ;రావణ	అని,తాత్పర్యము.
స్య=రావణునియొక్క;కథితం= మా	

సా శ్రుత్వా నిశ్చయం తస్య నిశ్చయజ్ఞా దురాత్మనః
పునరేవా గమత్క్షిప్ర మశోకవనికాం తదా. ౧౫

టీక॥నిశ్చయజ్ఞా=నిశ్చయమునెఱిం	త= వచ్చినది.
గినట్టి;సా=ఆసరమ;తదా= అప్పుడు;	నిశ్చయంబు నెఱుంగుటయందునమ
దురాత్మనః=దుష్టుబుద్ధిగల;తస్య = ఆ	ధుఁరాలగునాసరమ, దురాత్ముఁడగు
రావణునియొక్క; నిశ్చయం=నిశ్చయ	నారావణుండు గావించుకొన్న నిశ్చ
మును; శ్రుత్వా=విని;పునరేవం మఱ	యంబుఁడెలిసికొని , మఱలశీఘ్రంబు
లనే;క్షిప్రం=శీఘ్రముగా ; అశోకవని	ననశోకవనంబునకువచ్చెను.
కాం=అశోకవనమునుగూచి; ఆగమ	అని,తాత్పర్యము.

సా ప్రవిష్టా పున ప్రత్ర దదశః జనకాత్మజమ్
ప్రతీక్షమాణాం స్వామేవ భిష్టపర్తా మివ శ్రియమ్. ౧౬

టీక॥సా=ఆసరమ;ప్రవిష్టా=ప్రవే	ఎదురు చూచుచున్నదియు ; భిష్టప
శించినదై;పునః=మఱల;తత్ర=అచ్చట;	ర్తాం=వదలినకమలముగల; శ్రియమివ
స్వామేవ=తన్నె; ప్రతీక్షమాణాం=	(స్థితాం)=లక్ష్మీవలె నున్నదియునగు;

జనకాత్మజాం = జనకమహారాజుకూఁ దియుఁబద్ధరూపమయినయాసనమును
తురయినసీతాదేవిని; దదర్శ = చూచెను. విడిచినమహాలక్ష్మీవలె నున్నదియనగు
ఆసరమయిట్లశోకవనంబుఁ బ్రవేశనకమహారాజపుత్రసీతాదేవి జూచె
శించి, తనరాకకె యెదురుచూచుచున్న ను. అని, తాత్పర్యము.

తాంతు సీతా పునః ప్రాప్తాం సరమాం వల్లభాపిణీమ్
పరిష్వజ్యచ సుస్మిగ్ధం దదౌచ స్వయ మాసనమ్. ౧౭

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; పునః = మఱల; నమును; దదౌ = ఇచ్చెను.
ప్రాప్తాం = వచ్చిన; వల్లభాపిణీం = మ సీతాదేవి, మధురభాషిణియగునా
ధురము గామాటలాడునట్టి; తాం = ఆ; సరమవచ్చుటంబాచి, పరమసంతో
సరమాంతు = సరమను; సుస్మిగ్ధం = మి షంబునొంది, సన్నేహంబుగానాబిడం
క్రిలియు స్నేహముతోఁ గూడునట్లు గవుఁగిలించుకొని, తానెసాదరంబుగా
గా; పరిష్వజ్యచ = కవుఁగిలించుకొని నాసనంబాసంఁగెను.
యు; స్వయంచ = తానె; ఆసనం = ఆస అని, తాత్పర్యము.

ఇహాసీనా సుఖం సర్వ మాఖ్యాహీ మమ తత్త్వతః
క్రూరస్య నిశ్చయం తస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౧౮

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీ యాధాభ్యముచేత; ఆఖ్యాహీ = చె
వు; ఇహ = ఇచ్చట; సుఖం = సుఖముగా; స్పృము.
అసీనా = కూచుండినదానవయి; నీవిచ్చటసుఖంబుగాఁ, గూచుండి,
క్రూరస్య = దయలేనివాఁడును; దురా నిదాయుండును దురాత్ముండునగు రా
త్మనః = దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; త వణునినిశ్చయంబంతయునాకు యధా
స్య = ఆ; రావణస్య = రావణునియొ థంబుగాఁజెప్పుము. అని, సీతా
కూ; నిశ్చయం = నిశ్చయమును, సర్వం = దేవిసరమతోఁజెప్పెను.
అంతను; మమ = నాకు; తత్త్వతః = అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు సరమా సీతయా వేపమానయా
కథితం సవణ మాచక్షే రావణస్య సమంత్రణః. ౧౯

టీక॥ సరమా=సరమ; వేపమాన | అంతయు; ఆచక్షే=చెప్పెను.
యా=వడంకుచున్న; సీతయా=సీతాదే | సరమయిట్లు భీతయగుసీతాదేవిచె
విచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పె | ప్పినమాటనునిని, రావణుండును అతని
బడినదైనంతనె; సమంత్రణః = మం | మంతులును మాటలాడుకొనినమాట
త్రులతోఁగూడిన; రావణస్య= రావణ | లనంతయుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నియొక్క; కథితం=మాటను; సవణం=

జనన్య రాక్షసేంద్రో వై త్వన్తోఽథాథం బృహద్భవః
అవిచ్ఛేదచ వై దేహీ మంత్రవృద్ధేన బోధితః. ౨౦

టీక॥ వైదేహీ=సీతాదేవి! రాక్ష | గు; వచః=మాటను; బోధితః=బోధిం
సేంద్రః= రాక్షసనాయకుండగురావ | పఁబడినాఁడు.
ణుండు; (“వై” అనునదిపాతపూర | సీతాదేవి ! రావణునితల్లికైకసి
ణాథము); జనన్య=తల్లిచేతను; మం | యు, అవిద్ధుండనువృద్ధమంత్రియ, నిన్ను
త్రవృద్ధేన=ముసలిమంత్రియగు; అవిచ్ఛే | విడుచుటకై, రాక్షసేశ్వరుండగురావ
దచ=అవిద్ధునిచేతను; త్వన్తోఽథాథం= | ణునికిఁ, జాలదూరముబోధించినారు.
నివిడుదలకొఱకు; బృహత్=గొప్పద | అని, తాత్పర్యము.

నీయతా మభినతకృత్య మనుజేంద్రాయ మైధిలీ
నిదర్శనం తే పర్యాప్తం జనస్థానే య దద్భుతమ్. ౨౧

టీక॥ అభినతకృత్య = పూజించి; | నస్థానమునందు; అద్భుతం= అశ్చర్యక
మనుజేంద్రాయ = నరేంద్రుండగురా | రమయినది; యత్ (అస్తి)=ఏదిగలదో;
మునికొఱకు; మైధిలీ=సీతాదేవి; దీయ | తత్ (అధ్యాహృతము)= ఆ; నిదర్శ
తాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక. జనస్థానే=జ | నం=దృష్టాంతము; తే=నీకు; పర్యా

ప్రం=చాలినది.

నీవు, రామునకు సత్కారపూర్వకముగ సీతాదేవిని సంఘము ; అట్టివ్వవేసి, నీకు నాశముగలుగుననుటకు , జన

స్థానమునందు రాముండును రాదినమస్త

రాక్షసులంజంపుటయెనిదశకనము. అని, తాత్పర్యము.

లంఘనంచ సముద్రస్య దద్ధనంచ హనూమతః

వధంచ రక్షసాం యుద్ధే కః కుర్యాత్తానుషో భువి. ౨౨

టీక॥ హనూమతః = హనుమంతుని యొక్క; సముద్రస్య = సముద్రమయొక్క; లంఘనంచ = దాటుటను; దద్ధనంచ = సీతాదశకనమును; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; వధంచ = చంపుటను; భువి = భూమియందు; కః = ఏ; హనుషః = పురుషుడు; కుర్యాత్ = చేయును? సముద్రంబు దాటుటయు లంకయు

దుసీతాదేవినింబూచుటయు యుద్ధంబున నొక్కండె పెక్కు రాక్షసులంజంపుటయు, నీకార్యములను, హనుమంతుండొక్కఁడు గావించినాఁడుగాదా! భూమండలంబున, మఱియే పురుషుండు చేయగలఁడు! అని, తల్లియునవిధుండును రావణునకు బోధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స మంత్రివృద్ధైశ్చ విధేన బహుభాషితః

న త్వా ముత్సహతే మోక్ష మథా మర్థపరోయథా. ౨౩

టీక॥ సః = ఆ రావణుండు; మంత్రివృద్ధైః = (బహువచనము పూజార్థకము) ముసలిమంత్రియగు; అవిధేనచ = అవిధునిచేతను; ఏవం = ఇట్లు; బహు = అధికముగా; భాషితః = చెప్పబడినవాఁడై; త్వాం = నిన్ను; అథాం = ధనమును; అథాపరోయథా = ధనమునం

దాన క్తిగలవాఁడువలె; మోక్షం = విడుచుటకు; నోత్సహతే = సమ్మతించఁడు. ఇట్లు, తల్లియు మంత్రివృద్ధుండగునవిధుండును బెక్కుభంగుల బోధించినను, ఆ రావణుండు, ధనలుబ్ధుండు ధనమును విడువనట్లు, నిన్ను విడువనొల్లఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౫౯

స ౩౪

నోత్సహ త్యమృతో మోక్షం యుద్ధే త్వమితి మైథిలి
సామాత్యస్య సృశంసస్య నిశ్చయో హ్యేష వతఃతే. ౨౪

<p>టీక॥ మైథిలి = సీతాదేవీ! సః(అ ధ్యాహృతము) = ఆరావణుడు ; యు ద్ధే = యుద్ధమునందు; అమృతః = మృతిఁ బొందనివాఁడై ; త్వం = నిన్ను; మో క్షం = విడుచుటకు; నోత్సహతి = కోరఁ డు. సామాత్యస్య = మంత్రిలతోఁగూడి న; సృశంసస్య = క్రూరుఁడగు రావణు</p>	<p>నికే; ఇతి = అని; ఏషః = ఈ; నిశ్చయః = నిశ్చయము; వతఃతేహి = ఉన్నదిగాదా! సీతాదేవీ! యుద్ధంబునమృతిఁబొం దినంగాని, రావణుండునిన్ను విడువఁ డు; ఇది, రావణుండును అతని మంత్రి లును జేసికొన్ననిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తదేషా నిశ్చితా బుద్ధి మృత్యులోభా దుపస్థితా

<p>టీక॥ తత్ = అందువలన ; ఏషా = ఈ; నిశ్చితా = నిశ్చయింపబడిన ; బు ద్ధిః = బుద్ధి; మృత్యులోభాత్ = చావునం దవియాశవలన ; ఉపస్థితా = కలిగి</p>	<p>నది. ఆరావణునకీబుద్ధి , మరణముగలు గుటకేకలిగినదిగానివేఱుగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

భయాన్న శక్త స్త్వాం మోక్ష మనిరస్తస్తు సంయుగే. ౨౫
రాక్షసానాం చ సర్వేషా మాత్సర్య వధేన హి

<p>టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈరావణుడు; సంయుగే = యుద్ధము నందు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొ క్క; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; ఆత్సర్య = తనయొక్కయు; వధేన = చంపుటచేత ; అనిరస్తస్తు = నిరాకరిం పబడనివాఁడైయె; భయాత్ = భయము</p>	<p>వలన; త్వం = నిన్ను; మోక్షం = విడుచు టకు; సశక్తోహి = చాలఁడుగాదా! ఈరావణుండు, తానునురాక్షసు లందఱును మరణంబునొందకమునుపు, కేవలభయంబున , నిన్నువిడువనొల్ల కున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

నిహత్య రావణం సంఖ్యే సర్వధా నిశితై శ్చరైః. ౨౬
ప్రతిసేవ్యతి రామ స్త్వా మయోధ్యా మసితేక్షణే

టిక అనితేక్షణే = సల్లనికండ్లుగలనీ	ను; ప్రతిసేవ్యతి = పొందింపగలఁడు.
తాదేవీ! రామః = రాముఁడు ; సర్వ	సల్లనికండ్లుగలనీ తాదేవీ! రాముం
ధా = అన్నివిధములను; రావణం = రా	డు, తప్పక యుద్ధంబున తీక్షణబాణంబుల
వణుని; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు ; నిశి	రావణునివధించి, నిన్నయోధ్యకుఁ దో
త్రైః = కఠకులయిన; శరైః = బాణముల	డ్కొనిపోవును. అని, సరమ, నీ తాదేవి
చేత; నిహత్య = వధించి; త్వాం = నిన్ను;	కింజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణము	

ఏతస్మి న్నంతరే శబ్దో భేరీశంఖసమాకులః. ౨౭
శ్రుతో వానరనైన్యానాం కంపయన్ ధరణీతలమ్

టిక ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈనడుమ	వినఁబడినది.
ను; వానరనైన్యానాం = వానరనైన్య	ఇట్లు సరమనీ తాదేవితోఁ జెప్పఁచుం
ములయొక్క ; భేరీశంఖసమాకులః = భే	డఁగానె, భేరీశంఖధ్వని సమన్వితంబగు
రీధ్వనుల చేతను శంఖధ్వనుల చేతను నిండి	వానరనైన్యంబులసింహనాదము, భూ
న; ధరణీతలం = భూమిని; కంపయన్ =	మింజలనంబునొందించుచు నతిభీకరంబ
కదలించుచున్న; శబ్దః = ధ్వని; శ్రుతః =	యివినఁబడినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా తు తద్వానర నైన్యశబ్దం
లంకాగతా రాక్షసరాజభృత్యాః. ౨౮
నష్టాజసో దైన్యపరీతచేష్టా
శ్చేయో న పశ్యంతి నృపస్య దోష్టైః

టిక లంకాగతాః = లంకాపురిని	క్షుసేవ్యుండగు రావణునిభృత్యులు; త
బొందిన; రాక్షసరాజభృత్యాః = రా	ద్వానరనైన్యశబ్దం = అవానరనైన్యముల

ధ్వనిని; శ్రుత్వాతు = విన్నంతనే; న
ప్రజాసః = నశించినకాంతిగల వారల
యి; దైన్యపరీతచేష్టాః = దైన్యముచేత
వ్యాపింపఁబడినచేష్టలుగలవారలయి; సృ
పస్య = రాజైనరావణునియొక్క; దో
మైః = దోషములచేత; శ్రేయః = మేలు
ను; నపశ్యంతి = చూడరైరి-

లంకయందుండు రావణునిపైనుకు
లు, వానరసైన్య సింహనాదంబులువి
ని, రావణునిదోషంబులచే మనకుమర
ణంబుగలుగునుగానిమేలుగలుగదని, ని
శ్చయించి, భయంబుననష్టతేజులయిదీ
సులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుశ్చింతనశ్శ్లోకః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుశ్చింతనశ్శ్లోకః
ముగిసినది.

ॐ

పంచత్రింశసర్గప్రారంభః.

తేన శంఖవిమిశ్రేణ భేరిశబ్దేన రాఘవః
ఉపయాతి మహాబాహూ రామః పరపురంజయః. ౧

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులు
గలవాఁడును; పరపురంజయః = శత్రు
వులపట్టణమునుజయించువాఁడును; రా
ఘవః = రఘువంశమునందుఁ బుట్టినవాఁ
డునగు; రామః = రాముఁడు; తేన =
ఆ; శంఖవిమిశ్రేణ = శంఖధ్వనితోఁ గూ

డిన; భేరిశబ్దేన = భేరిధ్వనిచేత; ఉప
యాతి (ఉపాయయా) = వచ్చినాఁడు.
అప్పుడు మహాబాహుండును శత్రు
పట్టణంబులజయించువాఁడును రఘువం
శమున నుద్భవించినవాఁడు నగు రా
ముండు, అట్లు శంఖధ్వనులతోను భేరి

భాంకారములతోనులంకాపురికే తెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం నినాదం నిశమ్యాథ రావణో రాక్షసేశ్వరః
ముహూతం ధ్యాన మాస్థాయ సచివా నభ్యుదైక్షత. ౨

టీక॥ అథ=అంత; రాక్షసేశ్వరః= తులను; అభ్యుదైక్షత=చూచెను.
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రావణః=రా అంత, రాక్షసనాథుండగు రావ
వణుడు; తం=ఆ; నినాదం=ధ్వనిని; ణండు, ఆరామసైన్యధ్వనినివిని, కొం
నిశమ్య=విని; ముహూతం=కొంచె చెముసేపుఅలోచించి, మంత్రులంజూ
ముసేపు; ధ్యానం=ధ్యానమును; ఆస్థా చెను. అని, తాత్పర్యము.
య=అవలంబించి; సచివాక్ = మం

అథ తాన్ సచివాం స్తత్ర సర్వా నాభావ్య రావణః
సభాం సన్నాదయక్ సవాన్ మిత్యువాచ మహాబలిః. ౩
జగత్సంతాపనః క్రూరో గహన్ యద్రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ అథ=అంత; తత్ర=అచ్చట; మ ను; ఆభావ్య=పిలిచి; ఇతి=ఇట్లుని; ఉ
హాబలిః=అధికమయిన బలముగలవాఁ వాచ=చెప్పెను.
డును; జగత్సంతాపనః=జగత్తును మి అంత, మహాబలశాలియు లోకంబు
క్రి-లియుఁ దపింపఁజేయువాఁడును ; లఁదపింపఁజేయువాఁడును నిదఁయుం
కూరః=దయలేనివాఁడును; రాక్షసే డును రాక్షసనాథుండు నగు రావణం
శ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండునగు; రా డు, మంత్రులనందఱుంబిలిచి, నానావి
వణః=రావణుడు ; గహన్యక్ = ధంబులనిందించుచు. సభ యంతయుఁ
నిందించుచు; సర్వాం=సమ స్తమయిన; బ్రతిధ్వనిచెలంగ, నిట్లునిచెప్పెను.
సభాం=సభను; సన్నాదయక్=ధ్వ అని, తాత్పర్యము.
నింపఁజేయుచు; సచివాక్ = మంత్రుల

తరణం సాగరస్యాపి విక్రమం బలసంచయమ్. ౪

యదు క్తవంతో రామస్య భవంత స్తవ్యయా శ్రుతమ్

టీక॥ భవంతః = మీరలు; రామ విసంబడినది.

స్య=రామునియొక్క; యత్=ఏ; సాగ మీరలు, రామునిదూతహనుమం
రస్య=సముద్రముయొక్క; తరణమ తుండుగావించినసముద్రతరణంబునుబ
పి=దాటుటను; విక్రమం = పరాక్ర రాక్రమంబునురామునిసైన్యంబును, చ
మమును; బలసంచయం= సైన్యసమూ క్క-కానుగ్గడించి, చెప్పినారు; అదం
హమును; ఉక్తవంతః = చెప్పినారో; యువిన్నాను. అని, తాత్పర్యము.
తత్=అది; మయా=నాచేత; శ్రుతం=

భవత శ్చాప్యహం వేద్మి యుద్ధే సత్యపరాక్రమాన్. ౫
తూష్టి కా సీతతోఽన్యోన్యం విదిత్వా రామవిక్రమమ్

టీక॥ అహం=నేను; యుద్ధే=యు టుంగుదును.

ద్ధమునందు; సత్యపరాక్రమాన్=సత్య యుద్ధంబునసత్యపరాక్రమల ర
పరాక్రమములగులవారలును; రామ య్యరామునిపరాక్రమంబువిని, యొం
విక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; వి డారులంజూచుకొనుచు నిరుత్సాహుల
దిత్వా=తెలిసి; అన్యోన్యం=ఒండొరు రయియున్నమిమ్ముఁగూడ నెఱుంగుదు
లను; ఈక్షతః=చూచుచున్నవారలును; ను. అని, రావణుండుచెప్పెను.
తూష్టికా=ఊరకున్నవారలునగు; భ అని, తాత్పర్యము.
వతశ్చాపి=మిమ్మునుగూడ; వేద్మి=ఎ

తతస్తు సుమహాప్రాజ్ఞో మాల్యవా న్నామ రాక్షసః. ౬

రావణస్య వచ శ్రుత్వా మాతుః పైతామహాఽబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అంతను; మాతుః= దుననుట; సుమహాప్రాజ్ఞః = మిక్కిలి

తల్లి యొక్క; పైతామహః=తాతకొ యుఁబండితుండునగు; మాల్యవాన్నా
డుత్తైషవాఁడును, పినతండ్రెయినివాఁ మ=మాల్యవంతుండనుపేరుగల; రా

క్షసః=రాక్షసుఁడు; రావణస్య=రా
వణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రు
త్వా=విని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
అంత ; రావణునితల్లి కేచినతండ్రి

యునుమహాపండితుండునగుమాల్యవం
తుండనురాక్షసుండు, రావణునిమాట
లువిని, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

విద్యా స్వభిషిసీతో యో రాజా రాజ న్నయానుగః. ౩
స శాస్త్రి చిర మైశ్వర్య మరీంశ్చ కురుతే వశే

టిక॥రాజక్= రాక్షసరాజుండవ
గురావణుఁడా! యః=ఏ; రాజా= రా
జా; విద్యాను=ఆస్వీక్షకీత్రయావాతా
దండనీతులను విద్యలయందు ; అభిషి
తః=శిక్షితుండును; నయానుగః=నీతి
శాస్త్రముననుసరించువాఁడునో; సః=
ఆరాజా; చిరం=బహుకాలము ; ఐశ్వ
ర్యం=దొరతనమును; శాస్త్రి=పాలించు
ను. అరీంశ్చ=శత్రువులను; వశే=అధీనత

యందు; కురుతే=చేయును.
రాక్షసరాజుండవ గురావణుఁడా!
ఏరాజా, ఆస్వీక్షకీత్రయావాతా దండ
నీతులనువిద్యలను నేచిక నీతిశాస్త్రము
ననుసరించినడచునో, అతండ్రి, బహుకా
లమురాజ్యముఁబాలించును; అతండ్రి, శ
త్రువులనందఱనుజయించును.
అని, తాత్పర్యము.

సందధానో హి కాలేన విగృహ్లాం శ్చారిభి స్సహ. ౪
స్వపక్షవర్ధనం కువక్ న్నహ జైశ్వర్య మశ్నుతే

టిక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆ రా
జా; కాలేన=కాలముచేత; అరిభిస్సహ=
శత్రువులతోఁగూడ; సందధానః=సం
ధిచేయుచు; విగృహ్లాంశ్చ=యుద్ధముసే
యుచును; స్వపక్షవర్ధకనం=తనపక్ష
మునువృద్ధిబొందించుటను; కుర్వక్=
చేయుచును; మహాల్=గొప్పదగు; విశ్వ

ర్యం=సంపదను; అశ్నుతే= అనుభవిం
చును.
అట్టినీతిశాస్త్రాని వర్తయగు రా
జా; కాలముననుసరించి, తనకుదాబకల్య
ముగలుగుకాలంబున శత్రువులతోసం
ధిచేయుచు; దనకుఁబ్రాబల్యంబును శ
త్రునకుదాబకల్యంబునుగలుగుకాలం

బునయుద్ధంబు సేయుచు, ఇట్లు స్వపక్షం | అపరిమితంబగునై శ్వర్యంబు ననుభవిం
బువృద్ధిఁబొందించుచు, బహుకాలము | చును. అని, తాత్పర్యము.

హేయమానేన కథకవ్యో రాజ్ఞా సంధి స్సమేన చ. ౯
స శత్రు మవమన్యేత జ్యాయాఁ కుపీత విగ్రహమ్

టీక|| హేయమానేన = ఓడించుచున్న హం = యుద్ధమును; కుర్వీత = చేయవ
బలముగల; రాజ్ఞా = రాజుచేత ; సమే | లయును.
న = సమబలుండగు శత్రువుతో; (“చ” అ | తనబలము ఓడించుచుండునప్పుడు,
నునది పాదపూరణార్థము) సంధిః = | తనకు సమబలుండగు శత్రువుతో సంధిసే
సంధానము; కథకవ్యః = చేయఁబడ | యవలయును; తాను శత్రువుకన్న నధిక
వలసినది. సః = ఆ; జ్యాయాఁ = అధికుండ | బలుండగు నేని, శత్రువుందెక్కుఁగిరించి
గువాఁడు; శత్రుం = శత్రువును ; అవమ | యతనితో యుద్ధము సేయవలయును.
న్యేత = తిరస్కరింపవలయును; విగ్ర | అని, తాత్పర్యము.

తన్నహ్యం రోచతే సంధి స్సహరామేణ రావణ. ౧౦
యదర్థ మధి యుక్తా స్త్వ సీతా తస్మై ప్రదీయతామ్

టీక|| రావణ = రావణుఁడా! తల్ = | ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుగాత.
అందువలన; రామేణ సహ = రాముని | రావణుఁడా! అట్లునీతిశాస్త్రము
తోఁగూడ; మహ్యం = నాకొఱకు; సం | నుడువుటంజేసి, బలవంతుండగు రాముని
ధిః = సంధి; రోచతే = రుచించుచున్న | తో సంధిగావించుట నాయిష్టము ; రా
ది. యదర్థం = ఎవ్వతెకొఱకు ; అభి | మనకు మనయందు విరోధముగలుగుట
యుక్తాః = విరోధమును పొందినవారల | కుఁగారణభూతయైన సీతను , రా
ము; స్త్వ (స్త్వః) = అగుచున్నామో ; | మనకిచ్చి వేయదము.
సా (అధ్యాహృతము) = ఆ; సీతా = సీ | అని, తాత్పర్యము.
తాచేవి; తస్మై = ఆ రామునికొఱకు ;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

తస్య దేవషణ్య స్సవే గంధర్వాశ్చ జయైషిణః. ౧౦
విరోధం మాగమ స్తేన సంధిస్తే తేన రోచతామ్

టీక॥ దేవషణ్యః=దేవషణులు ; తాం=రుచించుకొనక.
గంధర్వాశ్చ=గంధర్వులును; సర్వే = దేవషణులు గంధర్వులు మున్నగు
అందఱును; తస్య=ఆ రామనియొక్క; వారలందఱును రామనకుజయంబు గ
జయైషిణః=జయముగోరువారలు. తే లగవలెనని కోరుచున్నారు; కావున,
న=అతనితో; విరోధం=పగను; మా నీవతనితో విరోధంబు పెట్టుకొనకుము;
గమః=పొందకుము. తేన= అతనితో; సంధిగావింపనియ్యకొనుము.
తే=నీకు; సంధిః=సంధానము; రోచ తని, తాత్పర్యము.

అస్మజ్భగవాన్ పక్షౌ ద్వావేవ హి పితామహః. ౧౧
సురాణామసురాణాంచ ధర్మా ధర్మా తదాశ్రయా

టీక॥ భగవాన్ = అధికమయినమానముగాఁగలవి.
హస్తే ముగల; పితామహః=బ్రహ్మ భగవంతుండగుబ్రహ్మ దేవుండు ,
దేవుండు; సురాణాం=దేవతలకును ; సురలకును అసురులకును , శింధుపక్ష
అసురాణాంచ=అసురులకును; ద్వా= ములంగల్పించెను. అట్లుధర్మమునుఅ
రెండయిన; పక్షౌ వేవ=పక్షములనె ; ధర్మమును, సురలను అసురులను, ఆ
అస్మజ్జీహి=స్వజించెనుగదా! ధర్మా శ్రియించియుండును.
ధర్మా=ధర్మాధర్మములు; తదా అని, తాత్పర్యము.
శ్రియా = సురాసురు లాశ్రయస్థా

ధర్మోహి శ్రూయతే పక్షౌ హ్యమరాణాం మహత్తనామ్. ౧౩
అధర్మో రక్షసాం పక్షౌ హ్యసురాణాం చ రావణ

టీక॥ రావణ= రావణుడా ! ధ జ్యమయిన స్వభావముగల ; అమరా
మః=ధర్మము; మహత్తనాం= పూ ణాం=దేవతలయొక్క; పక్షః = పక్ష

ముగా("హి" అనునదిపాదపూరణా	హి=పక్షముగదా!
థకము); శూయతేహి=విసంబధుచు	రావణుడా! అందు, మహాత్ములగు
న్నదిగదా. అధర్తః=అధర్మము; రక్ష	జేవతలపక్షముధర్మము; అసురరాక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్కయ; అసురా	సులపక్షమధర్మము.
ణాంబ=అసురులయొక్కయ; పక్షో	అని, తాత్పర్యము.

ధర్మో వై గ్రసతే ధర్మం తతః కృత మభూద్యుగమ్. ౧౪
అధర్మో గ్రసతే ధర్మం తత స్త్రివ్యః ప్రవతతే

టీక॥ యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పు	తః=అప్పుడు; త్రివ్యః= కలియుగము;
దు; ధర్తః=ధర్మము("వై" అనునదిపా	ప్రవతతే=కలుగును.
దపూరణాథకము); అధర్మం=అధ	ఎప్పుడు, ధర్మమువలననధర్మమున
మకమును; గ్రసతే=మింగుచున్నదో;	కుంబరాజయముగలుగునో, అప్పుడుకృ
తతః=అప్పుడు; కృతం = కృతమును;	తయుగమందురు; ఎప్పుడు అధర్మమువ
యుగం=యుగము; అభూత్=అగును.	లనధర్మమునకుంబరా జయము గల్గె
యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పుడు; అ	నో, అప్పుడు, కలియుగమనిచెప్పదురు.
ధర్మః=అధర్మము; ధర్మం=ధర్మ	అని, తాత్పర్యము.
మును; గ్రసతే=మింగుచున్నదో ; త	

తత్త్వయా చరతా లోకాః ధర్మో వినిహతో మహాన్. ౧౫
అధర్మః ప్రగృహీతశ్చ తేనాస్త ద్భువిసః పరే

టీక॥ తత్= అందువలన ; లో	తః=స్వీకరింపబడినది. తేన=అందుచేత;
కాః=లోకములనుగూచిక; చరతా=	పరే=శత్రువులు ; అస్తత్=మనకన్న
సంచరించుచున్న; త్వయా=నీచేత; మ	ను ; భువిసః= అధికమయినబలముగల
హాః=పూజ్యమయిన; ధర్మః=ధర్మ	వారలు.
ము; వినిహతః=కొట్టబడినది . అధ	నీవు దిగ్విజయాధర్మమయిలోకంబు
మశ్చ= అధర్మమును ; ప్రగృహీ	లన్నియుండిరుగునప్పుడు , ధర్మంబు

నువిడిచి , యధమ౯ంబునుబరిగ్రహిం | రాముఁడు, మనకన్నబలవంతుఁడు.
చితివి ; అందువలన, ధామి౯కుఁడగు | అని, తాత్పర్యము.

స ప్రమాదా ద్వివృద్ధ స్తే ధమో౯భిగ్రసతే హి సః. ౧౬
వివధ౯యతి పక్షం చ సురాణాం సురభావనః

టీక || సః=ఆయధమ౯ము; శే=నీ | బొందించుచున్నదియు.
యొక్క; ప్రమాదాత్=ఏమఱుపాటు | ఆయధమ౯మును, నీవు, ప్రమాదం
వలన ; వివృద్ధః=వృద్ధిబొందినది. ధ | బునవృద్ధిబొందించుకొంటివి; కావున,
మ౯ం=ధమ౯ము; నః=మనలను; అభిగ్ర | ధమ౯ముమనలనశింపఁజేయుచున్నది ,
సతేహి=మ్రొంగుచున్నదిగాదా ! సుర | మఱియునాధమ౯ము దేవతలకనుకూల
భావనః= దేవతలకనుకూలమయినధ | మయినదికావున , వారలపక్షమునకు
మ౯ము; సురాణాం=దేవతలయొక్క; | బలమునుగలిగించుచున్నది.
పక్షం=పక్షమును; వివర్ధయతిచ=వృద్ధి | అని, తాత్పర్యము.

విషయేషు ప్రసక్తేన యత్కించిత్కారణౌ త్వయా. ౧౭
ఋషీణా మగ్నికల్పానా ముద్వేగో జనితో మహాన్

టీక || యత్కించిత్కారణౌత్= | కలిగింపఁబడినది.
ఏదోయొక కారణమువలన; విషయేషు= | నీవు, దేనివలననో, విషయాసక్తుండ
విషయములయందు ; ప్రసక్తేన=ఆస | వై, నిష్ప్రపంతిమహామ౯లకు, మిక్కిలి
క్తుండవయిన; త్వయా=నీచేత; అగ్నిక | యుమనస్తాపంబుగావించితివి; అవంత
ల్పానాం=నిష్ప్రపంతివారలయిన; ఋ | యు దేవతలకుబలమయినది.
షీణాం=ఋషులకు; మహా౯=గొప్ప | అని, తాత్పర్యము.
దగు; ఉద్వేగః=మనస్తాపము; జనితః=

తేషాం ప్రభావో దుర్దమః ప్రదీ ప్తభవ పాతకః. ౧౮

టీక॥ తేషాం=వారలయొక్క; ప్ర ఆమహామృతప్రభావముమండుచున్న
భావోపి=మహిమయు; ప్రదీప్తః=మం నిష్పవంటిది; దానికెదురులేదు.
దుచున్న; పావకభవ=నిష్పవలె; దుర్ధవ అని, తాత్పర్యము.
వకః=ఎదిరింప నలవిగానిది.

తపసా భావితాత్తానో ధర్మస్యానుగ్రహే రతాః
ముఖ్యై ర్యజ్ఞై ర్యజంత్యే తే నిత్యం త్రై స్తై ద్విజాతయః. ౧౯

టీక॥ ఏతే=ఈ; ద్విజాతయః= బ్రా యాగములచేత; యజంతి= చేవతలం
హ్మణులు; తపసా=తపస్సుచేత; భావి బూజింతురు.
తాత్తానః= ధ్యానింపబడిన యాత్త ఈఋషులు, ఎల్లప్పుడును దపస్సుగా
గలవారలై; ధర్మస్య= ధర్మముయొ విండుచుఁ బరమాత్మనుధ్యానించుచు,
క్క; అనుగ్రహే= వృద్ధిబొందించుట ధర్మవృద్ధియందాసక్తులయి, నానావి
యందు; రతాః=ఆసక్తులయి; నిత్యం= ధో త్రమయాగంబులచేచేవతలం బూ
ఎల్లప్పుడును; ముఖ్యైః= ఉత్తమముల జింపుచుండెదరు. అని, తాత్పర్యము.
యిన; త్రైస్తైః=ఆయా; యజ్ఞైః=

జహ్వ త్యగ్నీంశ్చ విధివ ద్వేదాంశ్చై చై రధీయతే
అభిఘాయచ రతౌంసి బ్రహ్మఘోషా నుదీరయన్. ౨౦

టీక॥ ఏతే(అధ్యాహృతము)=ఈఋ దీరయంతి)=చెప్పుచున్నారు.
షులు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగా; మఱియునీఋషులు, యథావిధిన
అగ్నీంశ్చ=అగ్నులను; జహ్వతి= వే గ్నులహోమముసేయుచుండెదరు; వే
ల్చుచున్నారు. వేదాంశ్చ=వేదములను; దంబులంబలింపుచుండెదరు; రాక్షసు
ఉచ్చైః=గట్టిగా; అధీయతే=పఠింతు లందఱుఁబాఱిపోవునట్లు, గట్టిగా వేద
రు. రతౌంసి=రాక్షసులను; అభిఘాయ చ = తిరస్కరించియు; బ్రహ్మఘో
షా = వేదధ్వనులను; ఉదీరయన్ (ఉ

దిశో విప్రద్రుతా స్స ర్వే స్తనయిత్సు రివోష్ణగే

టీక॥ సర్వే=రాక్షసులందఱును; ఉష్ణగే=గ్రీష్మకాలమునందు; స్తనయిత్సురివ=మేఘమువలె; దిశః=దిక్కులను గూర్చి; విప్రద్రుతాః=పాటిపోయిరి.

రాక్షసులందఱు, గ్రీష్మకాలంబునందు మేఘంబులంబోలెభయంబున, దిక్కులకుఁబాటుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఋషీణా మగ్నికల్పానా మగ్ని హూత్రసముత్థితః. ౨౦
ఆదత్తే రక్షసాం తేజో ధూమో వ్యాప్య దిశో దశ

టీక॥ అగ్నికల్పానాం=నిప్పువంటి వారలగు; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; అగ్ని హూత్రసముత్థితః=అగ్ని హూత్రములనుండిలేచిన; ధూమః=పొగ; దశ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; వ్యాప్య = వ్యాపించి; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; తేజః=తేజ

స్సును; ఆదత్తే = గ్రహించుచున్నది. మహాతపశ్చాలగుఋషులయొగ్ని హూత్రములనుండి వెడలినధూమము, దశదిశలువ్యాపించి, రాక్షసుల తేజస్సును నశింపఁజేయుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తేషు తేషుచ దేశేషు పుణ్యేష్వేవ దృఢవ్రతైః. ౨౧
చర్యమాణం తప స్త్రివం సంతాపయతి రాక్షసాన్

టీక॥ తేషు తేషు=ఆయా; పుణ్యేషు=పవిత్రములయిన; దేశేషు=ప్రదేశములయందు; దృఢవ్రతైః=దృఢమయిన నియమములుగలఋషులచేత; చర్యమాణం=చేయఁబడుచున్న; త్రివం=తీర్థమయిన; తపవచ=తపస్సునె; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; సంతాపయతి=

మిక్కిలిలియుఁదపింపఁజేయుచున్నది. అయ్యైపుణ్యస్థలములయందు, ఋషులుదృఢనియమంబునం గావించు నట్టితీవ్రతపస్సులవలన రాక్షసులు మిక్కిలిలియుఁదపించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౭౦

స ౩౫

దేవదానవయజ్ఞేభ్యో గృహీతశ్చ వర స్త్వయా. ౨౩

టీక||త్వయా=నీచేత; దేవదానవ యజ్ఞేభ్యశ్చ=దేవతలవలనను దానవు వారలవలన మరణము లేదని వరములవలనను యజ్ఞులవలనను నె;వరః=వర బొందినావు. అని,తాత్పర్యము. ము;గృహీతః=పుచ్చుకొనఁబడినది.

మానుషా వానరా ఋతౌ గోలాంగూలా మహాబలాః

బలవంత ఇహాగమ్య గజకంతి దృఢవిక్రమాః. ౨౪

టీక||మహాబలాః=అధికమయిన సే నగలవారలును;బలవంతః=అధికమయిన బలిమిగలవారలును; దృఢవిక్రమాః= దృఢమయిన పరాక్రమముగలవారలును; మానుషాః=మనుష్యులును ; వానరాః=వానరులును; ఋతౌ= ఎలుగుగొడ్డులును; గోలాంగూలాః=కొం నీకువీరివలనఁజావులేనట్లు , వరంబులే దముచ్చులును;ఇహ=ఇచ్చటికి ; అగమ్య=వచ్చి;గజకంతి= అఱచుచున్నారు. ఇప్పుడు,బలవంతులును మహాపరాక్రమశాలులునుగుమనుష్యులును వానరులునుఎలుగుగొడ్డులును గొండముచ్చులునులంకకువచ్చి గజకంచుచున్నారు! సీకువీరివలనఁజావులేనట్లు , వరంబులేదు. అని,తాత్పర్యము.

ఉత్పాతాన్ వివిధాన్ దృష్ట్వా ఘోరాన్ బహువిధాన్ స్తథా
వినాశ మనుపశ్యామి సర్వేషాం రక్షసా మహమ్. ౨౫

టీక||అహం=నేను; ఘోరాన్ = ఉత్సాహం = రాక్షసులయొక్క ; సర్వే భయంకరములును;వివిధాన్=దివ్యాం షాం=అందఱియొక్కయు;వినాశం= తరిక్షణమభేదములు గలదియు ; త నాశమును; అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను. నానావిధంబులగుదివ్యాంతరిక్షభౌతములను; దృష్ట్వా=చూచి; ర మోత్పాతంబులుపొడముటంజూడ,రా

౫౩౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౩౫

క్షునులకందటకునాశంబుగలుగుననితోచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

భరాభి స్తనితా ఘోరా మేఘాః ప్రతిభయంకరాః

శోణితేనాభి వషణంతి లంకా ముష్టేన సర్వతః. ౨౬

టీక॥ భరాభి స్తనితాః=తీక్ష్ణములయిన ధ్వని రుచేత; అభివషణంతి=కురియుచున్నవి. గలవియు; ఘోరాః=విరూపములును; ఏక్యతరూపములును భయంకరము ప్రతిభయంకరాః= భయంకరములున లనగు మేఘములు, అత్యుగ్రంబుగా గ గు; మేఘాః=మబ్బులు; లంకాం=లంకను, జిణించుచు, లంకయంతయు, వేడినె లంకయందనుట; సర్వతః=అంతటను; ఉ త్తురును గురియుచున్నవి. స్టేన=వేడియైన; శోణితేన=నెత్తు అని, తాత్పర్యము.

రుదతాం వాహనానాం ప్రపతం త్యాస్రబిందవః

ధ్వజా ధ్వస్తా వివర్ణాశ్చ న ప్రభాంతి యథాపురా. ౨౭

టీక॥ రుదతాం=వీడ్చుచున్న; వా లె; నప్రభాంతి=ప్రకాశింపకున్నవి. వాహనాం = గుఱ్ఱములు మున్నగువాని గుఱ్ఱములు నేనుంగులును, రోదనం యొక్క; ఆస్రబిందవశ్చ=నెత్తురుబిం బు సేయుచు గన్పిల్లు విడుచుచున్నవి; దువులును; ప్రపతంతి=పడుచున్నవి. ధ్వజాః=పెంకెములు; ధ్వస్తాః=దు ధ్వజంబులన్నియుం దుమ్ము దగిలివివర్ణం బులయి మునుపటివలె బ్రకాశింపకు మ్ముదగిలినవై; వివర్ణాశ్చ=రంగుచెడి న్నవి. అని, తాత్పర్యము. నవియువై; పురాయథా = మునుపువ

వ్యాళా గోమాయవో గృధ్రా వాశ్యంతి చ సుభైరవమ్

ప్రవిశ్య లంకా మనిశం సమవాయాంశ్చ కుర్వతే. ౨౮

టీక॥ వ్యాళాః= దుష్టములయిన; గద్దలును; లంకాం= లంకాపట్టణమును; గోమాయవః=నక్కలును; గృధ్రాః=ప్రవిశ్య=చొచ్చి; అనిశం=ఎల్లప్పుడును;

సుభైరవం = మిక్కిలియు భయంకరముగా; వాశ్యంతివ=అటచుచున్నవియు. సమవాయాంశ్చ= గుంపులను; కుర్వతే=చేయుచున్నవి.

దుష్టములగు నక్కలను గద్దలును, లంకాపురింబ్రవేశించి, యెల్లప్పుడును, గుంపులుగుంపులుగాఁజేరి, భయంకరముగానటచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కాళికాః పాండరై ర్దంతైః ప్రహసం త్యగ్రత స్థితాః
(స్త్రి)య స్వప్నేషు ముష్టంత్యో గృహాణి ప్రతిభావ్యచ. ౨౯

టీక॥ స్వప్నేషు=కలయందు; కాళికాః=నల్లని; స్త్రియః=(స్త్రి)లు; ప్రతిభావ్యచ= ప్రతికూలముగామాటలాడియు; గృహాణి= ఇండ్లను, ఇండ్లనుండుపదార్థములననుట ; ముష్టంత్యో = దొంగిలించుచు; అగ్రతః=ఎదుట ; స్థితాః=నిలిచినవారలయి; పాండరైః= తెల్లని; దంతైః=పండ్లతో ; ప్రహసం

తి=నవ్వుచున్నారు.

నల్లనిస్త్రీలు , బెడరింపుమాటలు చెప్పచు , నిండ్లనుండుపదార్థముల దొంగిలించునట్లును, మఱియు నెదుటనిలిచి, తెల్లనిపండ్లు తేటపడఁ , బకపక నవ్వునట్లును , స్వప్నములుగలుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

గృహాణాం బలికమాణి శ్వనః పర్యుపఘంజతే
ఖరా గోష ప్రజాయంతే మూషికా నకులై స్సహ. ౩౦

టీక॥ గృహాణాం=ఇండ్లయొక్క; బలికమాణి = పూజాకార్యములను , పూజార్థమయియుంచియుండు హవిస్సులను; శ్వనః=కుక్కలు; పర్యుపఘంజతే=తినుచున్నవి; గోష=ఆవులయందు; ఖరాః = గాడిదలు ; ప్రజాయంతే=పుట్టుచున్నవి. మూషికాః=పందికొక్కులు; నకులై స్సహ= ముంగిసల

తోఁగూడ ; వశేంతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి,

పూజార్థమయి యిండ్లయందుండు హవిస్సునుగుక్కలువచ్చితినిపోవుచున్నవి ; ఆవులయందుగాడిదలుపుట్టుచున్నవి; పందికొక్కులుముంగిసలతోఁగూడఁ దిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మాజాకరా ద్వీపిభి స్సార్థం సూకరా శ్శునకై స్సహ
కిన్నరా రాక్షసైశ్చాపి సమీయ మానుషై స్సహ. ౩౦

టీక॥ మాజాకరాః=పిల్లులు; ద్వీపిభి స్సార్థం=పులులతోఁగూడను; సూకరాః=ఊరఁబండులు; శ్శునకై స్సహ=కుక్కలతోఁగూడను; సమీయః(అధ్యాహృతము)=చేరుచున్నవి. కిన్నరాః=కిన్నరులు; రాక్షసైశ్చాపి=రాక్షసులతోను; మానుషై స్సహ=మనుష్యులతోఁగూడను; సమీయః(అధ్యాహృతము)=చేరుచున్నారు. మాజాకరములు పులులతోఁ జేరి యున్నవి; ఊరఁబండులుకుక్కలతోఁజేరుచున్నవి; కిన్నరులును రాక్షసులును మనుష్యులును ఒక్కటిగానున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

పాండురార క్తపాదాశ్చ విహంగాః కాలచోదితాః
రాక్షసానాం వినాశాయ కపోతా విచరంతి చ. ౩౧

టీక॥ పాండురార క్తపాదాః=తెల్లనివియు నెఱ్ఱనివియునైన పాదములుగల; కపోతాః = పావురములును; విహంగాశ్చ=పక్షులును ; కాలచోదితాః = దైవముచేఁజేరింపఁబడినవై, రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వినాశాయ=నాశముకొఱకు; విచరంతి చ=తిరుగుచున్నవియు. తెలుపు నెఱుపునుగలసిన రంగుగల పాదములతోఁగూడిన పావురములు, దైవప్రేరితములయి , రాక్షసులవినాశంబుగలుగుననిసూచింపుచుం , దిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏచీకూచీతి వాశ్యంత్య శ్శారికా వేత్తసు స్థితాః

టీక॥ వేత్తసు=ఇండ్లయందు ; స్థితాః=ఉన్న ; శ్శారికాః=గోరువంకపిట్టలు; ఏచీకూచీతి = ఏచీకూచియని; వాశ్యంత్యః=అటచుచు; వతః=తే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. ఇండ్లయందు మధురసల్లాపార్థమయి పెంపఁబడినగోరువంకలు , మధురముగాఁగూయుటనువిడిచి, యిప్పుడు

వీచీకూచియని, కూరధ్వనులంశేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పతంతి గ్రథితా శ్చాపి నిర్జితాః కలహైషిణిః. ౩౩

పక్షిణశ్చ మృగా స్ర్శ్వే ప్రత్యాదిత్యం రుదంతిచ

టీక॥ పక్షిణిః = కాకులు మొదలగు పక్షులును; మృగాశ్చ = మృగములును; స్ర్శ్వే = అన్నియు; నిర్జితాశ్చాపి = జయింపబడినవైనను; కలహైషిణిః = కలహముగోరినవై; గ్రథితాః = గుంపులు గట్టినవై; పతంతి = పరుగెత్తుచున్నవి. అదిత్యంప్రతి = సూర్యునిగూర్చి; రు	దంతిచ = విడుచుచున్నవియు. పక్షులును మృగంబులును, ఒండొంటితోఁబోరుచు, సోలియు, మఱలగల హంబుఁగోరి, యెండొంటిపైకింబరుగెత్తుచున్నవి; మఱియు, సూర్యునింజూచిరోదనంబుఁ శేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

కరాళో వికలో ముండః పురుషః కృష్ణపింగళః. ౩౪

కాలో గృహణి సర్వేషాం కాలేకాలే న్వవేక్షతే

టీక॥ కరాళః = భయంకరుఁడును; వికలః = వీచినాంగుఁడును; ముండః = జుట్టులేనివాఁడును; కృష్ణపింగళః = నలుపునుగోరోజనమువంటి వన్నెయొగలవాఁడునగు; పురుషః = పురుషరూపుఁడయిన; కాలః = మృత్యువు; సర్వేషాం = అందఱియొక్క; గృహణి = ఇండ్లను; కాలేకాలే = అద్యైకాలమునందు; అన్వ	వేక్షతే = చూచుచున్నాఁడు. భయంకరా కారుండును మండితశిరసుండును గృష్ణపింగళుండునగు పురుషునిరూపముధరించి, మృత్యువు, రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ, బ్రాతస్సాయంకాలములయందుఁ జూచుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏతా నృన్యాని దుష్టాని నిమిత్తా న్మృత్యంతంతిచ. ౩౫

జ్ఞాత్వా ప్రధార్య కార్యాణి క్రియతా మాయతిక్షమమ్

టీక॥ ఏతాని = ఇవియు; అన్యాని = ఇతరములయిన; దుష్టాని = దుష్టములయి	న; నిమిత్తానిచ = నిమిత్తములును; ఉత్పతంతి = పుట్టుచున్నవి, జ్ఞాత్వా = తెలిసి;
--	--

కార్యాణి=పనులను; ప్రధార్య = నిశ్చయించి; ఆయతిక్షమం=ముందు కనుకూలమగునట్లు; క్రియతాం= చేయఁబడుగాక.

ఇవియు, నింకను దుష్టనిమిత్తముల

నేకంబులును, బుట్టుచున్నవి; కాఁబట్టి చక్క-ఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, ముందుకు బాధగలుగకుండునట్లు, చేయుము. అని, మాల్వవంతుఁడు రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం వచ స్తత్ర నిశమ్య మాల్వవాన్
పరీక్ష్య రక్షోధిపతే మణః పునః. ౩౬
అనుత్తమే షాత్తమపారుషో బలీ
బధూవ తూష్టిం సమవేత్య రావణమ్

టిక॥ అనుత్తమేషు=తమకన్న శ్రేష్ఠులులేనివారియందు; ఉత్తమపారుషః=శ్రేష్ఠమయిన పారుషము గలవాఁడును; బలీ=అధికమయిన బలముగలవాఁడును; మాల్వవాన్=మాల్వవంతుఁడు; తత్ర=అచ్చట; ఇదం=ఈ; వచః=మాటను; నిశమ్య=వినిపించి; రావణం= రావణుని; సమవేత్య=చూచి; పునః= మఱి; రక్షోధిపతే= రాక్షసనాయకుండగు రావణునియొక్క; మనః= మనస్సు

ను; పరీక్ష్య=పరీక్షించి; తూష్టిం= ఊరక; బధూవ=అయ్యెను.

ఉత్తములలో నుత్తమపారుషుండును బలవంతుండునగు నామాల్వవంతుండు, ఇట్లు రావణునకుఁజెప్పి, యతని మొగంబుఁజూచి, యతని మనంబుంజక్క-ఁగాఁబరీక్షించి, యతనికిఁదనమాటయనిష్టముగాఁదోచుటం దెలిసికొని, యంత నూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే, పంచత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండపంచత్రింశస్సర్గటిక, ముగిసినది.

అ

ష ట్రిం శ స ర్గ ప్రా రం ఖః.

తత్తు మాల్వవతో వాక్యం హిత ముక్తం దశాననః
న మషయతి దుష్టాత్మా కాలస్య వశ మాగతః. ౧

టీక॥దుష్టాత్మా-దుష్టబుద్ధిగల ; ద మాటను;నమషయతి=పిర్వడయ్యె.
శాననః=రావణుడు ; కాలస్య=మృ దుష్టాత్ముండగురావణుండు, మృ
త్యువుయొక్క;వశం=ఆధీనతను; ఆగ త్యవశంగతుండై, మాల్వవంతుండుచే
తః=పొందినవాడై;మాల్వవతః=మా ప్పినహితవాక్యంబునుసహింపడయ్యె.
ల్వవంతునియొక్క;ఉక్తం=చెప్పబడి అని,తాత్పర్యము-
న;హితం=మేలుగల్గించునట్టి;వాక్యం=

స బద్ధ్యా భుక్కుటిం వక్త్రే క్రోధస్య వశ మాగతః
అమషా త్పరివృత్తాత్ మాల్వవంత మథా బ్రవీత్. ౨

టీక॥అథ=అంత;నః= ఆరావణు మాల్వవంతునిగూచి; ఆబ్రవీత్-చె
డు; క్రోధస్య=కోపముయొక్క; వ ప్పెను.
శం=ఆధీనతను;ఆగతః= పొందినవా డై;అమర్షాత్=కోపమువలన;వక్త్రే=
మొగమునందు;భుక్కుటిం=బొమ్ముడి తుండై,కోపంబుచేముఖంబునబొమ్ము
ని;బద్ధ్యా=కట్టి;పరివృత్తాత్=తిరుగు డివడ,గుడ్లుగిరిగిరిదిరుగ , నామా
చున్నకండ్లుగలవాడై;మాల్వవంతం= ల్వవంతుంటాచి,యిట్లని,చెప్పెను.
అని,తాత్పర్యము,

హితబుద్ధ్యా య దహితం వచః పరుష ముద్యతే
పరపక్షం ప్రవిశ్యైవ నైత చ్ఛ్రితం గతం మమ. ౩

టీక॥పరపక్షం=శత్రుపక్షమును ; ధ్యా= మేలనితెలిసికొనుననుబుద్ధిచేత;
ప్రవిశ్యైవ=ప్రవేశించియే; హితబు అహితం= కీడుగల్గించునదియు; పరు

షం=కఠినంబునగు; యత్=ఏ;వచః=మాట; ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నదో; ఏతత్=ఈమాట; మమ=నాయొక్క; శ్రోత్రం=చెవిని ; నగతం=బొందినదికాదు.

శత్రువులపై స్నేహంబుచేత, నితనినెట్లై నహితంబుఁజెప్పినట్లు చెప్పి మోసపుచ్చవలయునని , యహితంబునుబరుషంబునగుమాటంజెప్పినావు ; అయినను నేనుదానినివినను. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామ మేకం శాఖామృగాశ్రయమ్
సమథం మన్యసే కేన త్యక్తం పిత్రా వనాలయమ్. ౪

టీక॥ మానుషం=మనుష్యుడును ; కృపణం=హీనుఁడును; ఏకం= ఏకాకియును; శాఖామృగాశ్రయం=కోతులెయాశ్రయముగాఁ గలవాఁడును; పిత్రా=తండ్రిచేత; త్యక్తం=విడువఁబడినవాఁడును; వనాలయం= అడవియొక్కయునికిపట్టుగాఁగలవాఁడు నగు ; రామం=రాముని; కేన=చేనిచేత; సమ

థం=సమర్థుఁనిఁగా; మన్యసే= తలంపుచున్నావు? మనుష్యుడును నీచుండును ఏకాకి యునుగోతులు సహాయులుగాఁ గలవాఁడును దండ్రిచేవిడువఁబడిన వాఁడును వనచరుండునగు రాముండు సమర్థుఁడనిచెప్పినావే ; అందుకేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

రక్షసా మీశ్వరం మాంచ దేవతానాం భయంకరమ్
హీనం మాం మన్యసే కేన హ్యాహీనం సర్వవిక్రమైః. ౫

టీక॥ రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఈశ్వరం=ప్రభుండను ; దేవతానాం=దేవతలకు; భయంకరం= భయముసేయువాఁడను; సర్వవిక్రమైః= సమస్తపరాక్రమములచేత; అహీనం= తక్కువకానివాఁడను; మాం=నన్ను; మాంచ=నన్నును; హీనం = తక్కువయిన

వానిఁగా; కేనహి = ఎందుచేత ; మన్యసే=తలంపుచున్నావు? సమస్తరాక్షసులకుఁ బ్రభుండను సమస్తదేవతలకును భయంబు గల్గించువాఁడనుమహాపరాక్రమశాలినగు నేను దక్కువయనిచెప్పినావే; చేనిచేత? అని, తాత్పర్యము.

వీరద్వేషేణ వా శంకే పక్షపాతేన వా రిపోః

త్వయాహం పరుషా జ్యుక్తః పరప్రోత్సాహనేన వా. ౬

టీక॥ వీరద్వేషేణ—పరాక్రమవం దను.

తునియందలిద్వేషముచేతనో; రిపోః= శత్రువుయొక్క; పక్షపాతేనవా = పక్షమునొందుటచేతనో; పరప్రోత్సాహనేనవా= శత్రువుయొక్కప్రోత్సాహ పలుచుటచేతనో; త్వయా = నీచేత; అహం=నేను; పరుషాః=కఠినవచనము లను; ఉక్తః=చెప్పబడినాను. ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; శంకే=తలంచె

సజాతీయులలో వీరుండుండుటను సహింపజాలమిచేతనో, శత్రుపక్ష పాతముచేతనో, లేక, శత్రువులుప్రోత్సాహ పలుచుటచేతనో, నీవున్నట్లు పరుషవచనంబులాడితివిగాని, దాని కివేతెకారణములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభవంతం పదస్థం హి పరుషం కోభిధాన్యతి

పండిత శ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞో వినా ప్రోత్సాహనా ద్రిపోః. ౭

టీక॥ రిపోః=శత్రువుయొక్క; ప్రోత్సాహనాద్విహా= ప్రోత్సాహపలుచు

టలేక; పండితః=పండితుండును; శాస్త్రతత్త్వజ్ఞః = శాస్త్రసిద్ధాంతములఁదెలిసినవాఁడునగు; కః= ఎవ్వఁడు; ప్రభవంతం = ప్రభావముగలవాఁడును; పదస్థం= రాజ్యపదంబుననున్నవాఁడునగువానిఁగూచి; పరుషం =కఠినవచనమును; అభిధాన్యతిహి=చె

ప్పను? శత్రుప్రోత్సాహములేకున్నచో, బండితుండును శాస్త్రంబులు దెలిసిన వాఁడునగువాఁడెవ్వఁడు, రాజ్యాధికారంబుననున్నవాఁడును నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁడునగురాజునుగూర్చి, పరుషవచనంబులాడును? అని, తాత్పర్యము.

అనీయద వనా త్ప్రీతాం పద్మహీనా మివ శ్శియమ్

కిమథం ప్రతిదాస్యామి రాఘవస్య భయా దహమ్. ౮

౫౮౦ ప్రతిపదాంతర్వీకృతాత్పర్యసహితము.

స ౩౬

టీక॥ అహం=నేను; వనాత్=అ

జలనిత్తును.

డవినుండి; పద్మహీనాం = కమలములే
ని; శ్రియమివ (స్థితాం)= లక్ష్మీవలెను
న్న; సీతాం=సీతాదేవిని; అనియచ=
తెచ్చియు; రాఘవస్య = రామునియొ
క్క; భయాత్=భయమువలన; కిమ
ర్థం=ఎందుకొఱకు; ప్రతిపాస్యామి=మ

నేను, బద్మాసనంబులేలక్ష్మీదేవివ
లెనున్న సీతాదేవిని వనంబుననుంకితె
చ్చి, మఱలరామునకు భయపడి నే
నేలయిత్తును.

అని, తాత్పర్యము.

వృతం వానరకోటిభి స్సనుగ్రీవం సలత్క్షణమ్

పశ్య కై శ్చిదహోభి స్త్వం రాఘవం నిహతం మయా. ౯

టీక॥ త్వం=నీవు; వానరకోటిభిః=

టంబూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

వానరులకోటులచేత; వృతం = చుట్టఁ
బడినవాఁడును; సనుగ్రీవం = సుగ్రీవుని
తోఁగూడినవాఁడును; సలత్క్షణం = ల
క్షణమనితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘ
వం=రాముని; మయా=నాచేత; కై
శ్చిత్=కొన్ని; అహోభిః= దినములచే
త; నిహతం=చంపఁబడినవానిఁగా; ప
శ్య=చూడుము.

రహస్యాథకము. — మయా= నా
చేత; నిహతం=(హనహింసాగత్యోఽ
నుధాతువునంబుట్టినది)వచ్చిన; రాఘ
వం=రాముని; పశ్య=చూడుము. శేష
ముసమానము.

ఇంకఁగొన్నిదినంబులలోనె, సమ
స్తవానరసేనాసమేతుండగురామునిను
గ్రీవలత్క్షణలతోఁగూడ నేను వధించు

ఇంకఁగొన్ని దినంబులలోఁ నాకుఁ
గా, సమస్తవానరవాహినీ సమేతుంబు
గా సుగ్రీవలత్క్షణ సహితుండై వచ్చిన
రాముంజూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వంద్వే యస్య నతిష్ఠంతి దైవతాన్యపి సంయుగే

స కస్తా ద్రావణో యుద్ధే భయ మాహరయిష్యతి. ౧౦

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ద్వంద్వే=ద్వంద్వమును; సంయుగే= యుద్ధ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౮౧

స ౩౬

మునందు; దైవతాన్యపి = దేవతలయి
నను; సతిష్ఠంతి = నిలువరో; సః = అట్టి;
రావణి = రావణుడు; కస్తాత్ = ఎందు
వలన; యుద్ధే = యుద్ధమునందు ; భ
యం = భయమును ; ఆహరయిష్యతి =

పొందఁగలఁడు?

ఎవ్వనతో దేవతల గూడ ద్వంద్వయు
ద్ధము సేయఁజాలరో, అట్టి రావణుడు,
రామయుద్ధంబున, నెలభయపడును?
అని, తాత్పర్యము.

ద్విధా భజ్యేయ మప్యేవం న నమేయంతు కస్యచిత్

ఏష మే సహజో దోష స్వభావో దురతిక్రమః. ౧౧

టీక॥ ద్విధా = రెండువిధముల; భజ్యే
యమపి = భగ్నుఁడనైననగుదును; ఏవం =
ఇట్లు; కస్యచిత్ = ఒకానొకనికై నను;
ననమేయంతు = వంగనుమాత్రమువంగ
ను. ఏషః = ఇది; మే = నాయొక్క; సహ
జః = స్వాభావికమయిన; దోషః = దోష
ము. స్వభావః = స్వభావము ; దురతి

క్రమః = అతిక్రమింప నలవిగానిది.

రాముండు బలవంతుండై యయిన
ను, అతనిచే శిరశ్చేదమయినను బొందు
దునుగాని, నేనెట్టివానికిని వంగను; ఇది
స్వభావమునంగల్గినదోషము; స్వభావ
మును విడువనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యది తావ త్సముద్రేతు సేతు ర్భయో యదృచ్ఛయా

రామేణ విస్తయః కోత్ర యేనతే భయ మాగతమ్. ౧౨

టీక॥ రామేణ = రామునిచే ; సము
ద్రేతావత్ = స్వల్పమయిన సముద్రము
నందు; యదృచ్ఛయా = డబ్బాటుచేత;
సేతుః = కట్ట; బద్ధోయది = కట్టఁబడినద
గునేని; యేన = చేనిచేత; తే = నీకు;
భయం = భయము; ఆగతం = వచ్చిన
దో; అత్ర = ఈవిషయమునందు; విస్త

యః = ఆశ్చర్యము; కః = ఏది?

రాముండు సముద్రమునందు సేతు
వుకట్టి నాఁడనిగదానీవు భయముఁబొం
దినావు! ఒక వేళనీ స్వల్పసముద్రమునం
దు డబ్బాటునరాముండు సేతువు గట్టి
నను, అదియేమియాశ్చర్యము?

అని, తాత్పర్యము.

సతు తీర్త్వాణవం రామ స్సహ వానర సేనయా
ప్రతిజానామి తే సత్యం న జీవన్ ప్రతియాస్యతి. ౧౩

టీక॥సః=ఆ; రామస్తు=రాముండు
మాత్రము; వానర సేనయాసహ=వా
నర సేనతోఁగూడ; అణవం= సము
ద్రమును; తీర్త్వా=దాటి;జీవన్ =
బ్రతికియున్నవాఁడై;నప్రతియాస్యతి=
మఱివిపోఁడు, తే=నీకొఱకు; సత్యం=
సత్యముగా;ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసె
దను.

రాముండుమాత్రము, వానర సేన
తోసముద్రంబుదాటివచ్చి, మఱల
బ్రాహ్మణులతోఁబోవుటలేదు; ఇది
వాస్తవము; సత్యముచేతపథముచేసె
దను. అని, రావణుండు మా

నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — జీవన్ = బ్రతి
కియున్నవాఁడై; ప్రతియాస్యతి= పో
వును. సత్యం=సత్యము. న(సం దేహః)=
సం దేహములేదు. తే=నీకొఱకు; ప్రతి
జానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రాముండువానర సేనా సమేతంబు
గసముద్రంబుదాటివచ్చి, మఱలనుఖం
బుననేపోవును; సత్యము; ఇందుకుసం
దేహములేదు. అని, రావణుండు మా
ల్యవంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రీవాణం సంరభం రుప్తం విజ్ఞాయ రావణమ్
వీడితో మాల్యవాన్ వాక్యం నోత్తరం ప్రత్యపద్యత. ౧౪

టీక॥ మాల్యవాన్ = మాల్యవం
తుండు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రవాణం = చె
ప్పుచున్న; సంరభం= వేగవంతుండగు;
రావణం=రావణుని; రుప్తం = కోపిం
చినవానిఁగా; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; వీడి
తః=సిగ్గుపడినవాఁడై; ఉత్తరం= బదు
లయిన; వాక్యం=మాటను; నప్రత్యపద్య

త=పొందఁడయ్యె.

మాల్యవంతుండు, ఇట్లతిసంరం
భంబున జెప్పుచున్న రావణుంజూచి
యితండు కుపితుండయినాఁడని తెలిసి
కొని, లజ్జితుండై, బదులుచెప్పఁ
డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

జయాశిషాచ రాజానం వధణ్యత్వా యథోచితమ్
మాల్యవా నభ్యున్మజ్ఞాతో జగామ స్వం నివేశనమ్. ౧౫

టీక|| మాల్యవాక్ = మాల్యవంతుండు; యథోచితం = యథాయోగ్యముగా; జయాశిషా = “జయ” అనునాశీర్వచనముచేత; రాజానం = రాజులసరాజుండగు రావణుని; వధణ్యత్వాచ = దీవించియు; అభ్యున్మజ్ఞాతో = అనుజ్ఞయొందినవాడై; స్వం = తనదైన; నివేశనమ్ = గృహమును; జగామ = పొందెను.

మాల్యవంతుండు, యథాయోగ్యముగా, రావణునకు, జయంబుగలుగునని యాశీర్వదించి, తనయింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు సహమాత్యో మంత్రయత్వా విమృశ్యచ
లంకాయా మతులాం గుప్తిం కారయామాస రాక్షసః. ౧౬

టీక|| రాక్షసః = రాక్షసుడగు; మాస = చేయించెను.

రావణస్తు = రావణుండు మాత్రము; సహమాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాడై; మంత్రయత్వా = ఆలోచించి; విమృశ్యచ = విచారించియు; లంకాయాం = లంకాపురియందు; అతులాం = సరిలేని; గుప్తిం = రక్షణమును; కారయా = అంత, రావణుండు, మంత్రులతోఁగూడి విమశ్చకాపూర్వకంబుగా నాలోచించి, లంకాపురికి, అసమానంబగుగుప్తీకార్యంబుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వ్యాదిదేశ పూర్వస్యాం ప్రహస్తుం ద్వారి రాక్షసమ్
దక్షిణస్యాం మహావీర్యా మహాపార్శ్వ మహూదరౌ. ౧౭

టీక|| సః = ఆ రావణుండు; పూర్వస్యాం = ప్రహస్తుండను; రాక్షసమ్ = రాక్షసాని; దక్షిణస్యాం = తూర్పుదిక్కుననుండునట్టి; ద్వారి = ద్వారమునందు; ప్రహస్తుం = గస్త్యాం = దక్షిణదిక్కునందలి ద్వారము

నందు; మహావీర్యా = అధికమయినప
రాక్రమముగల; మహాపార్శ్వమహూ
దరౌ = మహాపార్శ్వనిమహూదరుని;
వ్యాధిదేశ(అధ్యాహృతము) = ఆజ్ఞా
పించెను.

ఆరావణుండు, తూర్పువాకిలియం

దుఃఖహస్తుంగాచియుండ నాజ్ఞాపించె
ను; దక్షిణపువాకిలియందు, మహాపరా
క్రమశూలులగు మహూదర మహా పా
ర్శ్వలనుండ నానతిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్చిమాయా మథోద్వారి పుత్ర మంద్రజితం తథా

వ్యాధిదేశ మహామాయం బహుభీ రాక్షసై ర్వృతమ్. ౧౮

టీక॥ అథో = అంతఃతథా = అట్లు; పశ్చిమాయాం = పడమటనుండునట్టి;
ద్వారి = వాకిలియందు; మహామాయం =
అధికమయినమాయగలవాఁడును; బ
హుభిః = పెక్కుండ్రుని; రాక్షసైః =
రాక్షసులచేత; వృతం = చుట్టఁబడినవా
డును; పుత్రం = కొడుకునగు; ఇంద్రజి

తం = ఇంద్రజిత్తును; వ్యాధిదేశ = ఆజ్ఞా
పించెను.

పశ్చిమద్వారంబున, మహామాయ
యందును అనేక రాక్షస పరివేష్టితుం
డునగుతనకొడుకు నింద్రజిత్తునుగావలి
యుండనాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరస్యాం పుర ద్వారి వ్యాధిశ్య శుకసారణౌ

స్వయం చాత్ర భవిష్యామి మంత్రిణ స్తా నువాచ హ.౧౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆరా
వణుండు; ఉత్తరస్యాం = ఉత్తరపుది
కుంననుండునట్టి; పుర ద్వారి = పట్టణ
ద్వారమునందు; శుకసారణౌ = శుక
సారణులును; వ్యాధిశ్య = ఆజ్ఞాపించి; అ
తే = ఈయుత్తరద్వారమునందు; స్వ

యంచ = నేనును; భవిష్యామి = ఉండె
దను. ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని;
తాన్ = ఆ; మంత్రిణః = మంత్రులనుగూ
చి; ఉవాచ = చెప్పెను (“హ” అనునది
పాదపూరణార్థము).

ఆరావణుండు, ఉత్తరదికుంనందలి

ద్వారంబునందు, శుకసారణులనుండుఁ దనని, మంత్రులతోఁజెప్పెను.
జనియాజ్ఞాపించితానును అచ్చటనుండె అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసంతు విరూపాక్షం మహావీర్యపరాక్రమమ్
మధ్యమే స్థాపయ ద్గుల్ఫే బహుభి స్సహ రాక్షసైః. ౨౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; అ
రావణుండు; మధ్యమే = నడిమిదైన; గు
ల్ఫే = సేనాప్రదేశమునందు ; మహావీ
ర్యపరాక్రమం = అధికమయినబలము
నుబరాక్రమమునుగల; విరూపాక్షం =
విరూపాక్షుండను; రాక్షసంతు = రా
క్షసుని; బహుభిః = పెక్కుండయిన; రా

క్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; అ
స్థాపయత్ = ఉంచెను.
అట్లుపట్టణమధ్యంబున , మహాబల
పరాక్రమశాలియగువిరూపాక్షుండను
రాక్షసుని బహురాక్షససమేతంబుగా
నుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విధానం లంకాయాః కృత్వా రాక్షసపుంగవః
కృతకృత్య మివాత్తానం మన్యతే కాలచోదితః, ౨౧

టీక॥ రాక్షసపుంగవః = రాక్షస
శ్రేష్ఠుండగురావణుండు; ఏవం = ఇట్లు;
లంకాయాః = లంకాపురికి ; విధా
నం = ఏర్పాటును; కృత్వా = చేసి; కా
లచోదితః = మృత్యుప్రేరితుండై; అత్తా
నం = తన్ను; కృతకృత్యమివ = కృతార్థ
నివలె; మన్యతే = తలంచుచున్నాఁడు.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుండు,
ఇట్లు, లంకాపురికి గుప్తికమకానంవిధా
నంబుగావించి, మృత్యుచోదితుండై ,
తానంతవలకుఁగృతార్థుండైనట్లు, త
లంచుకొనియుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

విసజ్జయామాస తత స్సమంత్రినో
విధాన మాజ్ఞాప్య పురస్య పుష్కలమ్

జయాశీమా మంత్రిగణేన పూజితో

వివేక చాంతః పుర మృద్ధిమ స్తహత్. ౨౨

టీక॥ సః=ఆరావణుడు; పురస్య= తఃపురమును; వివేక=ప్రవేశించెను.
పట్టణమునకు; పుష్కలం = సమగ్రమ అంతనారావణుండు , లంకానగ
యిన; విధానం = రక్షణకార్యమును; రంబునకుసమగ్రంబుగారక్షణసంవిధా
ఆజ్ఞాప్య=ఆజ్ఞాపించి; తతః = అంత; నంబుసేయనాజ్ఞాపించి , మంత్రులకు
మంత్రిణః= మంత్రులను; విసజ్జయా సెలవీయ, వారలు “జయజయ” యని
మాస=విడిచెను. మంత్రిగణేన= మం రావణునకాశీర్వాదంబునొసంగి , త
త్రిసమూహముచేత ; జయాశీమా “జ మయిండ్లకుంబోయిరి; రావణుండును ,
యింపు” మనునాశీర్వచనముచేత; పూజి నానావిధలక్ష్మీ విరాజమానంబగు సంత
తః = పూజింపబడినవాడై; ఋద్ధి తఃపురంబునకుఁబోయెను.
మత్ = సంపదగలదియు; మహత్ = అని, తాత్పర్యము.
గొప్పదియునగు; అంతఃపురంచ= అంతఃపురము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే , షట్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండషట్త్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అమి

స ప్రతింశ సర్గ ప్రారంభః.

నరవానరరాజౌ తౌ సచ వాయు సుతః కపిః
జాంబవా నృత్య రాజశ్చ రాక్షసశ్చ విభీషణః. ౧
అంగదో వాలిపుత్ర శ్చ సౌమిత్ర శ్చరభః కపిః
సుషేణ స్సహదాయాదో మైందో ద్వివిధ వీరచ. ౨
గజో గవాక్షః కుముదో నలో థ పనసస్తథా
అమిత్ర విషయం ప్రాప్తౌ స్సమవేతా స్సమర్థయన్. ౩

టీక॥తౌ=ఆ; నరవానరరాజౌ = గవాక్షుండును; కుముదః=కుముదుండు
మానుషేశ్వరుండగురాముండును వా
నరేశ్వరుండగుసుగ్రీవుండును; సః=ఆ; సః=పనసుండును; తథా=అట్లు; అమి
వాయుసుతః= వాయుపుత్రుడైన ; త్రవిషయం = శత్రుదేశమును; ప్రా
కపిశ్చ=హనుమంతుండును; ఋత్యరా జః=ఎలుగుగొడ్డులకురాజయిన; జాం
బవాంశ్చ=జాంబవంతుండును ; రాక్ష సః=రాక్షసుండయిన; విభీషణశ్చ= వి
భీషణుండును ; వాలిపుత్రః= వాలికొ డుకైన; అంగదశ్చ= అంగదుండును;
సౌమిత్రః=అత్తుణుండును; శరభః = శరభుండను ; కపిః=వానరుండును; స
హదాయాదః=బంధువులతోగూడిన; సుషేణః=సుషేణుండును; మైందః =
మైందుండును; ద్వివిధవీరచ= ద్వివిధుం డును; గజః=గజుండును; గవాక్షః =

గవాక్షుండును; కుముదః=కుముదుండు ను; నలః=నలుండును; అథ=ఇంక; పన సః=పనసుండును; తథా=అట్లు; అమి త్రవిషయం = శత్రుదేశమును; ప్రాప్తాః = పొందినవారలయి ; సమవేతాః=చేరినవారలయి; సమర్థయన్= ఆలోచించిరి.

రామలక్ష్మణులునువానరరాజుండ గు సుగ్రీవుండును వాయు పుత్రుండగు హనుమంతుండును ఋత్యరాజుండగు జాంబవంతుండును విభీషణుండును వా లి కుమారుండగు నంగదుండును శర భుండును బంధు సహితుండగు సుషే ణుండును మైందుండును ద్వివిధుండును గజుండును గవాక్షుండును కుముదుం డునునలుండును బనసుండునువీరలుము

న్నగువానరవీరులు లంకాద్వీపంబుఁజేరి | అలోచించిరి. అని, తాత్పర్యముః
సపిమ్మట, నందఱుంఁగూడియిట్లుని యా

ఇయం సా లక్ష్మ్యతే లంకా పురీ రావణపాలితా
సాఽ సుర్రోరగగంధవై రమ రైరపి దుజయా. ౪

టీక॥ రావణపాలితా = రావణుని జయింపనలవి గానిది.
చేఁబాలింపఁబడిన; ఇయం = ఈ; సా = ఇదిగో, రావణబాహుపాలితంబ
ఆ; లంకా = లంకాపురి; లక్ష్మ్యతే = చూ గులంకాపురియగపడుచున్నది, ఆప
డఁబడుచున్నది. సా = ఆలంక; అసుర్రోర ట్టణము, సురాసుర్రోరగగంధర్వులకై
గగంధరైవ్వి = అసురులచేతనుసపక ననుజయింపనలవిగానిది.
మలచేతను గంధర్వులచేతను; అమ అని, తాత్పర్యము.
రైరపి = దేవతలచేతను; దుజయా =

కార్యసిద్ధిం పురస్కృత్య మంత్ర యధ్వం వినిణయే
నిత్యం సన్నిహితో హ్యత్ర రావణో రాక్షసాధిపః. ౫

టీక॥ అత్ర = ఈలంకాపురియందు; మయి; మంత్రయధ్వం = ఆలోచిం
రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రభుండ పుండు.
గు; రావణః = రావణుడు; నిత్యం = ఎ ఇందు, రాక్షసేశ్వరుండగురావ
ల్ల పుడును; సన్నిహితోహి = ఉన్నాఁ ణుండు విడువక సన్నిహితుండై యు
దుగదా! కార్యసిద్ధిం = కార్యముయొ న్నాఁడు; కాఁబట్టి, మనకుం గార్యసిద్ధి
కరసిద్ధింజేయును; పురస్కృత్య = ముం యగునట్లు, చక్కఁగా నాలోచిం
దిడుకొని; వినిణయే = నిశ్చయనిమిత్త పుండు. అని, తాత్పర్యము.

తథా తేషు బ్రువాణేషు రావణావరజోఽ బ్రవీత్
వాక్య మగ్రామ్యపదవ త్పుష్కలార్థం విభీషణః. ౬

టీక॥ తథా = అట్లు; తేషు = వారలు; బ్రువాణేషు = చెప్పుచుండఁగా; రావ

నౌవరజః= రావణునితమ్ముడయిన; విభీషణః=విభీషణుడు; అగ్రామ్యపదవత్= అగ్రామ్యములుగానిపదములుగలదియు; పుష్కలార్థం= అధికమయిన యర్థముగలదియనగు ; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

అట్లు , వారలందఱుమాటలాడుచుండగా , రావణునితమ్ముడగువిభీషణుడు, వారలంజూచి, అగ్రామ్యంబులగుపదంబులుగలదియనధికార్థంబునగనీమాటంజేప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనల శ్వరభ శ్చైచ్చ సంతపాతిః ప్రఘస స్తథా

గత్వా లంకాం మమామాత్యాః పురీం పున రిహగతాః. ౭

టీక॥ మమ=నాయొక్క ; అమాత్యాః=మంత్రులయిన; అనలః = అనలుండును; శ్వరభశ్చైచ్చ = శ్వరభుండును; సంతపాతిః= సంతపాతియును ; తథా=అట్లు; ప్రఘసః= ప్రఘసుండును; లంకాం=లంకయను ; పురీం= పట్టణమునుగూర్చి ; గత్వా=పోయి; పు

నః=మఱియ; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతాః=వచ్చినారు.

నామంత్రులయిన అనలశ్వరభసంపాతిప్రఘసులునల్వరును, ఇప్పుడులంకాపురికింబోయి, చూచివచ్చినారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఘాత్వా శకునయ స్సర్వే ప్రవిష్టాశ్చ రిపో ర్బలమ్

విధానం విహితం యచ్చ తద్దృష్ట్వా సముపాగతాః. ౮

టీ॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆమంత్రులు; సర్వే=అందఱును; శకునయః= పక్షులు; ఘాత్వా=అయి; రిపోః= శత్రువుయొక్క; బలం=నైస్యమును; ప్రవిష్టాశ్చ=ప్రవేశించినవారలువై; యత్=ఏ; విధానం=ఏపాట; విహితం= చేయబడినదో; తత్=దానిని; దృష్ట్వా= చూచి;

సముపాగతాః=వచ్చినారు.

ఆయనలశ్వరభసంపాతిప్రఘసులు, అందఱు, పక్షిరూపంబుదాల్చి, శత్రుసైన్యంబులుచూచి, యందుఁ జేయబడియుండునేపాటలన్నియుం జూచివచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

సంవిధానం యదా హుస్తే రావణస్య దురాత్మనః
రామ తద్రూపత స్వం యథా తత్త్వేన మే శృణు. ౯

టీక॥ రామ=రాముడా! తే=ఆయ బు)వతః=చెప్పుచున్న; మే(మత్)=నా
నలశరభసంపాతిప్రభులు; యత్= వలన; శృణు=వినుము.
ఏ; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; రావణ రాముడా! వారలు, దురాత్ముం
స్య=రావణనియొక్క; సంవిధానం= డగురావణునిరక్షణసంవిధానం బంత
ఏపాకటును; ఆహుః=చెప్పుచున్నా యుంజెప్పినారు; ఆసంగతియంతయుం
రో; తత్=దానిని; స్వం= అంతయు; జెప్పెదనువినుము. అని, తాత్పర్యము.
యథా తత్త్వేన=యాథార్థ్యముచేత;

పూర్వం ప్రహస్త స్సబలో ద్వార మాసాద్య తివ్రతి
దక్షిణంచ మహా వీర్యో మహాపాశ్వమహేలాదరో. ౧౦

టీక॥ ప్రహస్తః=ప్రహస్తుడు; సబ రుండును; ఆసాద్యతివ్రతః(అధ్యాహృత
లః=సైన్యముతోఁగూడినవాడై ; పూ ము)=పొందియున్నారు.
ర్వం=తూవుకదిక్కునందలి; ద్వారం= ప్రహస్తుండు సైన్యసమేతుండైతూ
వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; తివ్రతి= ఉ ప్పుకద్వారంబుననున్నాడు ; మహాప
న్నాడు. దక్షిణంచ=దక్షిణపువాకిలి రాక్రమశాలులగుమహేలాదర మహా
ని; మహావీర్యో= అధికమయినపరాక్ర పాశ్వలు, దక్షిణద్వారంబునం గాచి
మముగల ; మహాపాశ్వమహేలాద యున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
రో= మహాపాశ్వకండునుమహేలాద

ఇంద్రజి త్వశ్చమద్వారం రాక్షసై ర్భహుభి ర్వృతః
పట్టిసాసిధను వృద్ధి శ్శూలముద్గర పాణిభిః. ౧౧
నానాప్రహరణై శ్శూరై రావృతో రావణో త్తజః

టీక॥ రావణోత్తజః=రావణునికొ సాసిధనువృద్ధిః=అడ్డకత్తులును ఖడ్గము
డుకైన; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు ; పట్టి లును ధనుస్సులునుగలవారలును ; శూ

లముద్గరపాణిభిః = శూలములును ఇను
పగుదియలును జేతులంగలవారలు న
గు; రాక్షసైః = ప్రధానరాక్షసుల చే
తః; బహుభిః = పెక్కుండ్రచేతః; వృతః =
చుట్టబడినవాండ్రై; నానాప్రహరజ్ఞైః =
నానావిధములయిన యాయుధములు గ
లవారలును; శూరైః = యుద్ధమునందు
భయములేనివారలునగు రాక్షసుల చే
తః; ఆవృతః = చుట్టబడినవాండ్రై; శశ్వి
మద్వారం = పడమటివాకిలిని; ఆసా

ద్యతిష్ఠతి (అధ్యాహృతము) = పొంది
యున్నాడు.

రావణపుత్రుండగునిండ్రజిత్తు, అడ్డ
కత్తిఖడ్గముధనుస్సుశూలముముద్గరము
మొదలగు నాయుధములం దాల్చిన ప్ర
ధానరాక్షసుల పెక్కుండ్రతోను నానా
విధాయుధపాణులును శూరులు నగు
రాక్షసభటులతోనుంగూడి, పశ్చిమ
ద్వారంబుననున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రైస్తు బహుభిశ్చస్త్రపాణిభిః. ౧౨
యుక్తః షరమసంవిగ్నో రాక్షసైర్బహుభిశ్చతః
ఉత్తరం నగరద్వారం రావణస్వయ మాస్థితః. ౧౩

టీక॥ రావణః = రావణుడు; ప
రం = మిక్కిలియు; అసంవిగ్నః = సభా
యుండై; శస్త్రపాణిభిః = ఆయుధము
లుజేతులంగల; బహుభిః = పెక్కులయి
న; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొ
క్క; సహస్రైస్తు = వేలతోను; యు
క్తః = కూడినవాండ్రై; బహుభిః = పె
క్కుండ్రయిన; రాక్షసైః = ప్రధానరా
క్షసులచేతః; వృతః = చుట్టబడినవా

ండ్రై; స్వయం = తానె; ఉత్తరం = ఉత్తర
దిక్కునందున్న; నగరద్వారం = పట్టణ
ద్వారమును; ఆస్థితః = అధిష్టించి
నాడు.

రావణుడు, నిర్భయుండై, యాయు
ధపాణులగు పెక్కువేల రాక్షసభటు
లును, పెక్కుండ్రప్రధానరాక్షసులు
నుంగొలువ, దానెలంకయుత్తరద్వా
రంబుననున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

విరూపాక్షస్తు మహతా శూలఖడ్గధనుష్కతా
బలేన రాక్షసై స్సార్థం మధ్యమం గుల్మ మాస్థితః. ౧౪

టీక॥ విరూపాక్షస్తు = విరూపాక్షుండును; మహతా = గొప్పదగు; శూలఖడ్గధనుష్ఠతా = శూలములును ఖడ్గములును ధనుస్సులును గల; బలేన = నైస్యముతో; రాక్షసైస్సాధకం = ప్రధానరాక్షసులతోఁగూడ; మధ్యమం = నడిమిదైన; గుల్కం = సేనాప్రదేశమును; ఆస్థితః = అధిష్ఠించినాఁడు. విరూపాక్షుండు, శూలంబులును ఖడ్గంబులును ధనుస్సులును ధరించియుండుగొప్పనైస్యంబుతోఁగూడి, పెక్కురాక్షసులుగొలువ, మధ్యమగుల్కంబుననున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతా నేవంవిధాన్ గుల్కా లంకాయాం సముదీత్య తే మామకా స్సచివా స్సర్వే పున శ్రీఘ్ర మిహగతాః. ౧౫

టీక॥ మామకాః = నావారలయిన; వచ్చినారు. తే = ఆ; సచివాః = మంత్రులు; సర్వే = నామంత్రులు, అనలశరభసంపా అండఱును; లంకాయాం = లంకయందు; ఏతాన్ = ఈ; ఏవంవిధాన్ = ఇధానంబునొందియున్న సేనలంబాచి, ట్ట; గుల్కాన్ = సేనలను; సముదీత్య = మఱలశ్రీఘ్రంబుననిచ్చటికివచ్చినారు. చూచి; పునః = మఱల; శ్రీఘ్రం = శ్రీఘ్రముగా; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆగతాః = అని, తాత్పర్యము.

గజానాంచ సహస్రంచ రథానా మయతం పురే హయానా మయతే ద్వేచ సాగ్రకోటిచ రక్షసామ్. ౧౬
విక్రాంతా బలవంత శ్చ సంయుగే ష్వాతతాయినః ఇష్టా రాక్షసరాజస్య నిత్య మేతే నిశాచరాః. ౧౭

టీక॥ పురే = లంకాపట్టణమునందు; గజానాం = ఏనుంగులయొక్క; సహస్రం = వేయియును; రథానాం = రథములయొక్క; అయతం = పదివేలును; హయానాం = గుఱుములయొక్క; ద్వే = రెండైన; అయతేచ = పదివేలును, ఇరువదివేలుననుట; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సాగ్రకోటిచ = సమగ్ర

మయిన కోటియు ; విక్రాంతాః = పరాక్రమించినవారలును ; బలవంత శ్చ=అధికమయినబలముగలవారలును; సంయుగేషు=యుద్ధములందు; ఆతతా యినః=కూరులునగు; ఏతే=ఈ; ని శాచరాః=రాక్షసులు; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసే శ్వరుండగురావణునకు; ఇష్టాః = ప్రేయలు.

గజయోధులు వేపురును, రథికులు పదివేపురును, గజ్జపువారలిరువది వేపురును, గాల్వరుకోటిమందియు, బరాక్రమవంతులునుబలవంతులును యుద్ధంబులం గూరులునగు నీరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగురావణున కెల్లప్పుడునుసమీపంబుననుండి సేవసేయుమొచ్చియులై యుండువారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకైకస్యా త్ర యుద్ధార్థే రాక్షసస్య విశంపతే
పరివార స్సహస్రాణాం సహస్ర ముపతిష్ఠతే. ౧౮

టీక॥విశం=మనుష్యులకు; పతే= పృథువయిన రాముడా! అత్ర= ఈరాక్షసులయందు; ఏకైకస్య=ఒక్కొక్క; రాక్షసస్య= రాక్షసునియొక్కయు; యుద్ధార్థే=యుద్ధమునిమిత్తమయి; పరివారః=పరిజనము; సహస్రాణాం= వేలయొక్క, సహస్రం=వేయి, పదిలక్ష

లనుట; ఉపతిష్ఠతే=ఉన్నది. సరేంద్రుండవగురాముడా! ఈరాక్షసులలోనొక్కొక్కరాక్షసునకు, యుద్ధముకొఱకుం బదిలక్షలరాక్షసులుపరిజనులున్నారు. అని, విభీషణుండు, రామునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాం ప్రవృత్తిం లంకాయాం మంత్రిప్రోక్తాం విభీషణః
ఏవ ముక్త్వా మహాబాహూ రాక్షసాం స్తా నదర్శయత్. ౧౯

టీక॥మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; విభీషణః=విభీషణుండు; మంత్రిప్రోక్తాం=మంత్రులచేంజెప్పబడిన; లం

కాయాం=లంకయందు (గల); ఏతాం= ఈ; ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తాన్=ఆ; రాక్ష

సాక్షి = రాక్షసులను; అదశశయిత = సకుమంత్రులుచెప్పినలంకా వృత్తాంత
చూపెను. మంత్రయు రామునకుఁ జెప్పి, యంతనా
మహాబాహుండగువిభీషణుండు; త మంత్రులంజూపెను. అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం సచివై స్సగ్ధ్వాం రామాయ ప్రత్యవేదయత్

టిక||సః(అధ్యాహృతము) = అవిభీ త = చెప్పించెను.
షణుండు; సచివై = మంత్రులచేత; లం అంత, నవ్విభీషణుండు; తనమంత్రు
కాయాం = లంకయందు (గల); స లచేతనుం గూడనాలంకావృత్తాంతమం
ర్వాం = అంత సమాచారమును; రామా తయు రామునియెదుటఁ జెప్పించెను.
య = రామునికొఱకు ; ప్రత్యవేదయ అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్ష మిద ముత్తర మబ్రవీత్. ౨౦

రావణావరజ శ్చీమాన్ రామప్రియ చికిషయా

టిక||శ్రీమాన్ = అధికమయిన కాం వీత్ = చెప్పెను.
తిగల; రావణావరజః = రావణుని త మఱల, శ్రీమంతుండగు రావణాసు
మ్ముండగువిభీషణుండు ; రామప్రియ జుండు, విభీషణుండు, తామరపూత్రేకు
చికిషయా = రామునకుఁ బ్రయంబు సే లుంబోలెవిశాలసుందరంబులగు నేత్రం
యనిచ్చచేత ; కమలపత్రాక్షం = తా బులుగల రాముంజూచి, యామైఁజెప్పవ
మరపూత్రేకులవంటి కండ్లుగల ; రా లసినమాటనిట్లునిచెప్పెను.
మం = రామునిగూచి; ఇదం = ఈ ; అని, తాత్పర్యము.
త్తరం = మైఁజెప్పవలసినమాటను; అబ్ర

క. వేరంతు యదా రామ రావణః ప్రత్యయుధ్యత. ౨౧

వప్తి శ్చ తసహస్రాణి తదా నిర్యాంతి రాక్షసాః

పరాక్రమేణ వీర్యేణ తేజసా సత్త్వగౌరవాత్. ౨౨

సదృశా యేత్ర దర్శేణ రావణస్య దురాత్మనః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౯౫

స ౩౭

టీక॥ రామ = రాముడా ! రావణుడు = రావణుడు; యదా = ఎప్పుడు; కు
జేరంతు = కుజేరునిగూచియ్య; ప్రత్య
యుద్ధత = యుద్ధముచేసెనో; తదా =
అప్పుడు; అత్ర = ఈరాక్షసులందు;
యే = ఏరాక్షసులు; పరాక్రమేణ = ప
రాక్రమముచేతను; వీర్యేణ = బలముచే
త; తేజసా = కాంతిచేతను; సత్త్వగౌ
రవాత్ = ధైర్యాతిశయమువలనను; ద
వేణ = గర్వముచేతను; దురాత్మనః =
దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య = రావణుని;
సదృశః = సమానుల; తే (అధ్యా

హృతము) = అట్టి; రాక్షసాః = రాక్ష
సులు; వప్తిః = అలువది; శతసహస్రా
ణి = లక్షలు; నిర్యాంతి = బయలుపెడ
లిరి.

రాముడా! మున్నరావణుండు,
కుజేరునితో యుద్ధముసేయఁబోయిన
ప్పుడు, పరాక్రమంబునను బలంబునను
దేజంబునను ధైర్యంబునను దపఁబునను
దురాత్ముండగు రావణునకు సమానుల
యిన రాక్షసులలు వదిలక్షలమంది పో
యిరి. అని, తాత్పర్యము.

అత్ర మన్యు నకతకవ్యో రోషయే త్వాం నభీషయే. ౨౩
సమథోఽహ్యసి వీర్యేణ సురాణామపి నిగ్రహే

టీక॥ అత్ర = ఈవిషయమునందు; మన్యుః = కోపము; నకతకవ్యః = చేయఁబ
డవలసినదికాదు. త్వోః = నిన్ను; రో
షయే = కోపమునొందించుచున్నాను.
నభీషయే = భయమునొందింపలేదు.
త్వాం (అధ్యాహృతము) = నీవు; వీర్యే
ణ = పరాక్రమముచేత; సురాణామ
పి = దేవతలయొక్కయు; నిగ్రహేపి =
నిగ్రహించుటయందును; సమథః = స

మధుకండవు; అసిహి = అగుచున్నావు
గదా!

ఈవిషయమునందు నామీదఁగోప
ముసేయవలదు; నీకురోషముగలుగుట
కుశలెప్పుచున్నాను గాని భయముగలుగు
టకుఁగాదు; నీవు పరాక్రమంబున దేవత
లనైనను నిగ్రహింపఁజాలినవాడవు.

అని, తాత్పర్యము.

తద్భవాం శృతురంగేణ బలేన మహతా వృతః. ౨౪
పూ్యహ్యే దం వానరానీకం నిమఘ్నివ్యసి రావణమ్

టీక॥ తత్ = అందువలన; భవాన్ =	మకాధివ్యసి = మధింపఁగలవు.
నీవు; చతురంగేణ = నాలుగంగములు	నీవును, అనంతంబగుచతురంగబలం
గల; మహతా - గొప్పదగు; బలేన =	బుతోఁగూడియున్నావు; కావున, నీ
నైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁ	వానర సైన్యమును ఉచిత వ్యూహంబు
డవు. ఇదం = ఈ; వానరానీకం = వా	లంబన్ని, రావణుంబరిమార్చుము. అ
నర సైన్యమును; వ్యూహ్య = వ్యూహము	నివిభీషణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
లుగాఁదీర్చి; రావణం = రావణుని; ని	అని, తాత్పర్యము.

రావణావరజే వాక్య మేవం బ్రవతి రాఘవః. ౨౫
శత్రూణాం ప్రతిఘాతార్థం మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రావణావరజే = రావణుని	మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
తమ్ముండగువిభీషణుండు; ఏవం = ఇట్లు;	రావణునితమ్ముండగువిభీషణుండు,
బ్రవతి = చెప్పుచుండఁగా; రాఘవః =	ఈప్రకారంబునం జెప్పుచుండగానే,
రాముండు; శత్రూణాం = శత్రువుల	రాముండు, శత్రువధంబుటొంటె,
యొక్క; ప్రతిఘాతార్థం = చంపుట	నిట్లుచెప్పెను.
కొఱకు; ఇదం = ఈ; వచనం =	అని, తాత్పర్యము.

పూర్వద్వారేతు లంకాయా నీలో వానరపుంగవః. ౨౬
ప్రహస్తప్రతియోధా స్యా ద్వానరై ర్భహుభి ర్వృతః

టీక॥ వానరపుంగవః = వానరశ్రే	యుద్ధము సేయువాఁడు; స్యాత్ = అ
ష్టుండగు; నీలిః = నీలుండు; బహుభిః = పె	గును.
క్కండ్రయిన; వానరైః = వానరులచే	వానరశ్రేష్టుండగునీలుండు, పెక్కుం
త; వృతః = చుట్టఁబడినవాడై; లంకా	డ్ర వానరులంగూడి, లంకతూర్పువా
యాః = లంకాపురియొక్క; పూర్వ	కిలియందుండి, ప్రహస్తునకుయుద్ధంబొ
ద్వారేతు = తూర్పువాకిలియందు;	సంగును. అని, తాత్పర్యము.
ప్రహస్తప్రతియోధా = ప్రహస్తునితో	

అంగదో వాలిపుత్రస్తు బలేన మహతావృతః. ౨౭
దక్షిణే బాధతాం ద్వారే మహాపార్శ్వ మహేందరౌ

టీక॥ వాలిపుత్రః=వాలికుమారుండ	బాధతాం=బాధించుగాక.
గు; అంగదస్తు=అంగదుండును; మహ	వాలికుమారుండగు సంగదుండు ,
తా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచే	గొప్పసైన్యంబుఁగూడి, దక్షిణద్వారం
త; వృతః = చుట్టఁబడినవాడై; దక్షి	బుననుండి, మహాపార్శ్వమహేందరు
ణే=దక్షిణపుదిక్కునందున్న; ద్వారే=	లతోయుద్ధంబుసేయుఁగాక.
వాళియందు; మహాపార్శ్వ మహేంద	అని, తాత్పర్యము.
రౌ=మహాపార్శ్వుని మహేందరుని ;	

హనుమాక్ పశ్చిమద్వారం నిషేద్య పవనాత్మజః. ౨౮
ప్రవిశ త్వప్రమేయాత్మా బహుభిః కపిభిర్వృతః

టీక॥ అప్రమేయాత్మా= కొలఁదిలే	మటివాకిలిని; నిషేద్య= పీడించి; ప్రవిశ
నిబలముగల; పవనాత్మజః= వాయు	తు=ప్రవేశించుఁగాక.
కుమారుండగు; హనుమాక్= హను	అప్రమేయబలసమన్వితుండగు వా
మంతుండు; బహుభిః= పెక్కుండ్రయి	యుభ్రుండుండున హనుమంతుండు, ప
న; కపిభిః=వానరులచేత; వృతః= చు	శ్చిమద్వారంబుననుండి, యుద్ధము చే
ట్టఁబడినవాడై; పశ్చిమద్వారం= పడ	యుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

దైత్యదానవసంఘానా మృషీణాంచ మహాత్మనామ్. ౨౯
విప్రకారప్రియః శూద్రో వరదాన బలాన్వితః
పరిక్రామతి య స్సర్వాక్ లోకాక్ సంతాపయ స్సృజాః. ౩౦
తస్యాహం రాక్షసేంద్రస్య స్వయమేవ వధే ధృతః

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; దైత్యదానవ	సమైక్యముగఁగూడఁగూడని సమాహమలకును;
సంఘానాం=దైత్యులయొక్కయు దా	మహాత్మనాం=పూజ్యమయిన స్వభావ

జ

జ

ముగల; ఋషీదౌంచ=ఋషులకును; విప్రకారప్రియః= అపకారమునందుఁ బ్రీతిగలవాఁడై; త్సద్రః=దుష్టఁడై; వరదానబలాన్వితః=వరదానముజేఁగలిగినబలముతోఁగూడినవాఁడై; ప్రజాః= ప్రజలను; సంతాపయాక= తపింపఁజేయుచు; సర్వాక= సమస్తములయిన; లోకాక=లోకములను; పరిక్రామతి= సంచరించుచున్నాఁడో; తస్య= అట్టి; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; వధే= చంపుటయం

దుఃఅహం=నేను; స్వయమేవ=నేనేర్పుతః=నిశ్చయించినాను. ఎవ్వఁడుదైత్యులకునుదానవులకును మహాత్ములగుఋషులకును అపకారము సేయుచుత్సద్రవృత్తినవలంబించి వరబలగర్వితుండై, జనులంబిడింపుచు, సమస్తలోకంబులందీరుగుచున్నాఁడో, అట్టి రాక్షసరాజుండగురావణుని, నేనెవ ధింపనిశ్చయించినాను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం నగరద్వార మహం సౌమిత్రిణౌ సహ. ౩౧
నిపీద్యాభి ప్రవేత్యౌమి సబలో యత్ర రావణః

టిక|| అహం=నేను; సౌమిత్రిణౌసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; యత్ర=ఎచ్చట; సబలః=నైనైన్యముతోఁగూడిన; రావణః=రావణుడు; వతఃతే (అధ్యాపృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ (అధ్యాపృతము)=అట్టి; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కునందున్న; నగరద్వారం = పట్టణ

ద్వారమును; నిపీద్య=పీడించి; అభిప్రవేత్యౌమి=బాచ్యెదను. అట్టిరావణుండునైనైన్య సమేతుండై యెచ్చటనున్నాఁడో, ఆయోత్తరద్వారంబున, నేనునులక్ష్మణుండును, ఉండి, యుద్ధముగావించెదము. అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రశ్చ బలవా నృక్ష రాజశ్చ వీర్యవాన్. ౩౨
రాక్షసేంద్రా నుజశ్చైవ గుల్తో భవతు మధ్యమః

టిక|| బలవాన్= అధికమయినబలముగల; వానరేంద్రశ్చ= వానర రాజుం

డగుసుగ్రీవుండును; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల ; ఋక్ష రాజ

జ

జ

శ్చ = ఎలుగుగొడ్డులరాజయినజాంబ
వంతుండును; రాక్షసేంద్రాసుజన్మై
వ = రాక్షసరాజుండగు రావణునిత
మ్ముండయినవిభీషణుండును; మధ్యమః =
నడిమిదైన; గుల్మః = సైన్యము; భవ
తు = అగుగాక.

బలవంతుండగుసుగ్రీవుండును మహా
పరాక్రమశాలియగు జాంబవంతుండు
ను రావణాసుజుండగువిభీషణుండును,
మధ్యమగుల్మంబునలంకరింతురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

నచైవం మానుషం దూపం కార్యం హరిభి రాహవే. 33

టీక|| హరిభిః = వానరులచేత; అహ
వే = యుద్ధమునందు; వీవం = ఇట్లు; మా
నుషం = మనుష్యసంబంధియగు; రూ
పం = రూపము; కార్యం = చేయఁదగిన

దియఁగాదు.
వానరులు, ఇప్పుడుండనట్లు, యు
ద్ధంబునందు, మనుష్యరూపంబుధరించి
యుండరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా భవతు సంజ్ఞా నో యుద్ధేన్ద్రిక్ వానరే బలే

వానరావీవ న శ్చిహ్నం స్వజనేన్ద్రిక్ భవిష్యతి. 34

టీ|| యుద్ధే = యుద్ధమునందు; అన్ద్రిక్ =
ఈ; వానరే = వానరసంబంధియగు; బ
లే = సేనయందు; ఏషా = ఈ; సంజ్ఞా =
గుఱుతు; భవతు = ఉండుగాక. స్వజ
నే = మనజనమునందు; వానరావీవ =
వానరులె; నః = మనకు; చిహ్నం = గు

ఱుతు; భవిష్యతి = కాఁగలదు.
యుద్ధమునందు, మనవానరసైన్యం
బునందీసంకేతముండవలయును; మన
జనము అని తెలియటకు మనకు వానరులె
గుఱుతుగ నుండురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

వయంతు మానుషేజైవ సప్తయోత్సాహమహే పరాక్

అహ మేష సహభ్రాత్రా లక్ష్మణేన మహాజనా. 35

అత్త నా పంచమశ్చాయం గళా మమ విభీషణః

టీక॥ మహౌజసా = అధికమయిన
పరాక్రమముగల; భ్రాత్రా = తమ్ము
డయిన; లక్ష్మణేనసహ = లక్ష్మణునితో
గూడ; ఏషః = ఈ, అహం = నేనును; ఆ
త్తనా = తన చేత; పంచమః = ఐదవవా
డైన; మమ = నాయొక్క; సఖా = స్నే
హితుడైన; అయం = ఈ; విభీషణశ్చ =
విభీషణుడును; వయం = మేము; సప్త
తు = ఏడుగురముమాత్రము; మానుషే
ణైవ = మనుష్యరూపముచేతనె; ప

రాజ్ = శత్రువులనుగూర్చి; యోతస్య
మహే = యుద్ధముచేసెదము.
మహాపరాక్రమశాలియగు నాత
మ్ముండు లక్ష్మణుండును నేనును, నీలాం
గదహనుమత్సుగ్రీవులును, నాస్నేహి
తుండువిభీషణుండును, మేమేడ్డురము
మాత్రము, మనుష్యదేహంబున నెశత్రు
వులతో యుద్ధముచేసెదము. అని, రా
ముండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామః కృత్యసిద్ధ్యర్థం మేవ ముక్త్వా విభీషణమ్. 3౬

సువేలారోహణే బుద్ధి శ్చ కార మతిమాన్ మతిమ్

రమణీయతరం దృష్ట్వా సువేలస్య గిరే స్తటమ్. 3౭

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయినబుద్ధి
గల; సః = ఆ; రామః = రాముడు ;
కృత్యసిద్ధ్యర్థం = కార్యసిద్ధికొఱకు;
విభీషణం = విభీషణునిగూర్చి; ఏవం = ఇ
ట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; రమణీయతరం =
మిక్కిలియు సుందరమయిన ; సువేల
స్య = సువేలమను ; గిరేః = పర్వతము
యొక్క; తటం = చాతీయను; దృష్ట్వా =
చూచి; సువేలారోహణేబుద్ధిః = సువే

లపర్వతముయొక్కయొక్కట యందు
బుద్ధిగలవాడై; మతిం = బుద్ధిని; చకా
ర = చేసెను.
బుద్ధిమంతుండగు రాముండెట్లుకా
గ్యసిద్ధియగునట్లు, విభీషణునితో జెప్పి,
సువేలపర్వతతటంబుమిక్కిలియుసుంద
రంబుగానుండుటంజూచి, యపర్వతం
బుపైనారోహింపందలంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రామో మహతా బలేన
ప్రచ్ఛాద్య సర్వాం పృథివీం మహాత్మా
ప్రహృష్టరూపోఽభిజగామ లంకాం
కృత్వా మతింసోఽరివధే మహాత్మా. ౩౮

టీక తతస్తు=అంతను; మహాత్మా=	అంకాం=అంకనుగూచి; అభిజగామ=
అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; మహా	పోయెను.
త్మా= అధికమయినదైర్యముగలవాఁడు	అంత, మహాబుద్ధిశాలియుమహాదై
నగు;సః=ఆరాముండు; ప్రహృష్టరూ	ర్యశాలియునగురాముండు, పరమసం
పః = అధికముగాసంతోషించినవాఁ	తోషంబునొంది, ఆనంతంబగువానర
డై;మహతా=గొప్పదగు;బలేన= నై	నైన్యంబు నువేలప్రాంతధూమియంత
న్యముచేత;సర్వాం= సమస్తమయిన;	యువ్యాపించి వెంబడింప, లంకమీఁది
పృథివీం=ధూమిని;ప్రచ్ఛాద్య= కప్పి;	కింటోయెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తతింశస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తతింశసగణటీక,
ముగిసినది.

(అ)

అష్టత్రింశతసర్గప్రారంభః.

సతు కృత్వా సువేలస్య బుద్ధి మారోహణం ప్రతి
లక్ష్మణానుగతో రామ స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౧
విభీషణంచ ధర్మజ్ఞ మనురక్తం నిశాచరమ్
మంత్రజ్ఞంచ విధిజ్ఞంచ శ్లత్త్వయా పరయా గిరా. ౨

టీక|| లక్ష్మణానుగతః = లక్ష్మణుని
చేత వెంటడింపబడిన; సః = ఆ; రామః =
రాముడు; సువేలస్య = సువేలపవళత
ముయొక్క; ఆరోహణం ప్రతి = ఎక్కడ
టనుగూచి; బుద్ధిం = బుద్ధిని; కృత్వా
తు = చేసినంత నె; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని
గూచియు; ధర్మజ్ఞం = ధర్మముదె
లిసినవాడును; అనురక్తం = అనురాగ
ముగలవాడును; మంత్రజ్ఞంచ = ఆలో
చనదెలిసినవాడును; విధిజ్ఞంచ = కా
ర్యముల దెలిసిన వాడును; నిశాచ
రం = రాక్షసుండునగు; విభీషణంచ = వి
భీషణునిగూచియు; శ్లత్త్వయా = మధు

రమయిన; పరయా = ఉత్తమమగు; గి
రా = చూటచేత; ఇదం = దీని; అబ్రవీత్ =
చెప్పెను.

లక్ష్మణసహితుండగురాముండు,
అట్లు సువేలపవళతంబు నారోహింపం
దలంచి, సుగ్రీవుని, ధర్మవేత్తయు, దన
యందనురాగముగలవాడును ఆలోచ
నదెలిసినవాడును గార్యంబుల సమర్థుం
డును రాక్షసుండగుటచే నచ్చటికిద్రం
బుల దెలిసినవాడునగు విభీషణునింబా
చి, మధురవచనంబున నిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువేలం సాధుశైలేంద్ర మిమం ధాతుశైలే శ్రీతమ్

అధ్యారోహమసౌ సర్వే వత్సామోత్ర నిశా మిమామ్- ౩

టీక|| వయం (అధ్యారోహతము) = లేండ్రం = మంచివర్షతములలో శ్రేష్ఠంబు
మనము; సర్వే = అందఱము; సాధుశై
ను; ధాతుశైలే = ధాతువులనూటలు

చేత; చితం= వ్యాపింపబడినదియన
గు; ఇమం=ఈ; సువేలం=సువేలపర్వ
తమును; అధ్యారోహమహే=ఎక్కు
దము. అత్ర=ఈపర్వతమునందు; ఇ
మాం=ఈ; నిశాం=రాత్రియంతయు;
వత్స్యమః=ఉండము.

మనమండలమును, నానావిధధా
తువులచేనలంకృతమయిపవతోత్తమ
మయియున్నయీసువేలపర్వతమునా
రోహించి, యీరాత్రియంతయునిం
దునివసంతము. అని, తాత్పర్యము.

లంకాంచా లోక యిష్యామో నిలయం తస్య రక్షసః

యేన మే మరణాంతాయ హృతా భార్యా దురాత్మనా. ౪

యేన ధర్మో న విజ్ఞాతో న తద్వృత్తం కలం తథా

రాక్షస్యా నీచయా బుద్ధ్యా యేన తద్గహితం కృతమ్. ౫

అక్షి||దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధిగల ;
యేన=ఎవ్వనిచేత; మరణాంతాయ =
మరణములయిన ఫలముకొఱకు ;
హృతా=నాయొక్క; భార్యా = భార్య;
హతా = అనహరింపబడినదో; యే
న=ఎవ్వనిచేత; ధర్మః = ధర్మము;
నవిజ్ఞాతః=తెలియబడలేదో; తత్ =
ఆ; వృత్తం=ఆచారము;న(విజ్ఞాతం)=
తెలియబడలేదో; తథా= అట్లు; క
లం=వంశము; నవిజ్ఞాతం (అధ్యాహృ
తము)=తెలియబడలేదో;యేన=ఎవ్వ
నిచేత; రాక్షస్యా= రాక్షససంబంధి
యగు; నీచయా=నీచమయిన;బుద్ధ్యా=
బుద్ధిచేత; గహితం=నిందింపబడిన;

తత్=ఆకార్యము; కృతం=చేయబడి
నదో; తస్య=అట్టి; రక్షసః=రాక్షసుల
చేనరావణునియొక్క; నిలయం= ఉని
కపట్టయిన; లంకాంచ=లంకాపురిని;ఆ
లోకయిష్యామః=చూతము.

ఏదురాత్మండుమరణంబు వొందు
టకై నాభార్యనపహరించెనో, ఎవ్వం
డుధర్మంబు దెలియక సదాచారంబు
విచారింపక కలంబుగణింపక, రాక్షస
సాధారణమయిననీచ బుద్ధిచే,నిందితం
బగుపరభార్యపహరణంబు గావించె
నో, అట్టిరావణుని నివాసస్థానమయిన
లంకాపురింగూడఁజూతము.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మే వర్తతే రోషః కీర్తితే రాక్షసాధమే
యస్యాపరాధా స్మిచస్య వధం ద్రక్ష్యేమి రక్షసామ్. ౬

టీక॥ యస్య=ఏ; స్మిచస్య=స్మిచునియొక్క; అపరాధాత్=తప్పువలన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; వధం=చంపుటను; ద్రక్ష్యేమి=చూతునో; తస్మిన్=అ; రాక్షసాధమే=రాక్షసులలోఁ దక్కువయ్యిన రావణండు; కీర్తితే=చెప్పఁబడఁగా; మే=నాకు; రోషః=కోపము; వర్తతే=కలుగుచున్నది. రాక్షసాధముండగు నారావణుని పేరుచెప్పిన, నాకుమిక్కిలియిరోషము వుట్టుచున్నది; అతనియొక్కని యపరాధమువలన, నిప్పుడు రాక్షసులనందఱుంజంపవలసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏకోహి కురుతే పాపం కాలపాశవశం గతః
నీచే నాత్మాపచారేణ కులం తేన వినశ్యతి. ౭

టీక॥ ఏకోహి=ఒక్కఁడై; కురుతే=చున్నది. ఒక్కఁడుమాత్రమే, మృత్యువశం గతః=మృత్యువుయొక్క త్రాటి తుండై, యకార్యంబుగావించును; నీ యధీనతనుబొందినవాఁడై; పాపం=అచార్యమును; కురుతే=చేయుచున్నాఁడు. నీచేన=నీచుండగు; తేన=అతనిచేత; ఆత్మాపచారేణ=తనయపరాధముచేత; కులం=కులము; వినశ్యతి=నశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సమ్మత్రయస్నేవ సక్రోధో రావణంప్రతి
రామ స్సవేలం వాసాయ చిత్రసాసు ముపారుహత్. ౮

టీక॥ రామః=రాముండు; ఏవం=ఇట్లు; సమ్మత్రయస్నేవ=చెప్పుచునే; సక్రోధః=కోపముతోఁగూడినవాఁడై; రావణంప్రతి=రావణునిగూఁచి; సవాసాయ=నివాసముకొఱకు; చిత్రసానుం=నానావిధములయినచటియ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦౫

స ౩౮

లుగల ; సువేలం = సువేలపవళతడై , విత్రసానువగుసువేలపవళతం
మును; శిపారుహాత్ = ఎక్కను. బునారోహించెను.

రాముండట్లుచెప్పచునే, రావణు అని, తాత్పర్యము.
ని హైంకలిగిన కోపముతోఁగూడినవాఁ

పృథతో లక్ష్మణశ్రేష్ఠ మన్వగచ్ఛ త్సమాహితః
సశరం చాప ముద్యమ్య సుమహ ద్విక్రమే రతః. ౯

టీక॥ లక్ష్మణశ్రేష్ఠ = లక్ష్మణుండును; డి; అన్వగచ్ఛత్ = వెంబడించెను.
సమాహితః = ఎచ్చరికగలవాఁడై; విక్ర లక్ష్మణుండును, బరాక్రమంబునవ
మే = పరాక్రమమునందు; రతః = ఆస లంబించి, బాణంబునుమహాధనుస్సుంబ
క్తుడై; సుమహాత్ = మిక్కిలియుగొ ట్టుకొని, యెచ్చరికగలవాఁడై, రాము
ప్పుదగు; సశరం = బాణముతోఁగూడిన; నివెంబడింబోయెను.
చాపం = విల్లును; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; అని, తాత్పర్యము.
ఏనం = ఈరాముని; పృథతో = వెనుకనుం

త మన్వరోహ త్సుగ్రీవ స్సామాత్య స్స విభీషణః

టీక॥ సామాత్యః = మంత్రిలతోఁ చెను.
గూడినవాఁడును; సవిభీషణః = విభీష అంత, సుగ్రీవుండునుదనమంత్రుల
ణునితోఁగూడినవాఁడునగు; సుగ్రీవః = సువిభీషణునింగూడి, లక్ష్మణునివెంబడిం
సుగ్రీవుండు; తం = ఆలక్ష్మణుని ; అన్వ చియారోహించెను.
రోహత్ = వెంబడించియారోహం అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నంగదో నీలో మైందో ద్వివిధ ఏవచ. ౧౦
గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః
పనసః కుముదశ్రైష్ఠ హరారంభశ్చ యాధపః. ౧౧
జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ ఋషభశ్చ మహామతిః

దుర్ముఖశ్చ మహాతేజా స్తథా శతవలిః కపిః. ౧౨

ఏతే చాన్యేచ బహవో వానరా శ్రీఘ్న గామినః

తే వాయువేగప్రవతాస్తం గిరిం గిరిచారిణః. ౧౩

అధ్యారోహంత శతశస్సువేలం యత్ర రాఘవః

టీక||హనుమాన్ = హనుమంతుం
దును; అంగదః = అంగదుండును; నీలః =
నీలుండును; మైందః = మైందుండును; ద్వి
విదవీవచ = ద్వివిదుండును; గజః = గజం
దును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవ
యః = గవయుండును; శరభః = శరభుం
దును; గంధమాదనః = గంధమాదనుం
దును; పనసః = పనసుండును; కుముద
శ్రైవ = కుముదుండును; హరః = హ
రుండును ; రంభః = రంభుండను ;
యాభపశ్చ = సేనా పతియును ;
జాంబవాంశ్చ = జాంబవంతుండును; సు
షేణశ్చ = సుషేణుండును; మహామతిః =
అధికమయినబుద్ధిగల; ఋషభశ్చ = ఋ
షభుండును; మహాతేజాః = అధికమ
యినపరాక్రమముగల; దుర్ముఖశ్చ =
దుర్ముఖుండును; తథా = అట్లు; శతవ
లిః = శతవలియును ; కపిః = వానరుండు
ను; ఏతే = వీరలును; శ్రీఘ్న గామినః = శ్రీ
ఘ్నముగాఁబోవువారలగు; అన్యే = ఇత
రులయిన; వానరాశ్చ = వానరులును; బ

హవః = పెక్కండును; తే = ఆ; వాయు
వేగప్రవతాః = వాయువుయొక్క వేగం
బువంటి వేగంబుగలగమనముగల ; గిరి
చారిణః = వానరులు; శతశః = నూలు
నూలులుగా; యత్ర = ఎచ్చట; రాఘవః =
రాముండు; ఆరురోహ (అధ్యాహృత
ము) = ఎక్కెనో; తం = ఆ; సువేలం = సు
వేలమును; గిరిం = పర్వతమును; అధ్య
ారోహంత = ఎక్కిరి.

హనుమంతుండునంగదుండు నీలుం
డుమైందుండుద్వివిదుండుగజండుగవా
క్షుండు గవయుండుశరభుండు గంధ
మాదనుండుచనసుండు గుముదుండు
హరుండురంభుండుజాంబవంతుండును
షేణుండుబుద్ధిమంతుండగు ఋషభుం
డుమహాతేజుండగుదుర్ముఖుండుశతవ
లియు, వీరలును, ఇంకనితరులు పెక్కం
డును, వాయువేగులగునావానరులంద
ఱు, గామునివేంట, నాసువేలపర్వతంబు
నారోహించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౬౦౩

స ౩౮

తే త్వదీక్షణ కా లేన గిరి మారుహ్య సర్వతః. ౧౪
దదృశు శ్శిఖరే తస్య విషక్తా మివ ఘే పురీమ్

టీక॥ తేతు=ఆరామాదులును; అదీ అంటుకొనియున్నట్లున్న; పురిం= లం
క్షణ=శీఘ్రమయిన; కాలేన= కాల కాపట్టణమును; దదృశుః=చూచిరి.
ముచేత; గిరిం=సువేలపర్వతమును; స అంతనారామాదులు, శీఘ్రమున
ర్వతః=అంతయు; ఆరుహ్య = ఆరో నై, యాసువేలపర్వతశిఖరంబు నారో
హించి; తస్య = ఆత్రికూటపర్వతము హించి, త్రికూటశిఖరాగ్రంబున నా
యొక్క; శిఖరే=శిఖరమునందు; ఘే= కాశంబునవ్రేలాడునట్లున్నలంకాపురిం
ఆకాశమునందు; విషక్తామివ(స్థితాం)= బాచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం శుభాం ప్రవరద్వారాం ప్రాకారపరిశోభితామ్. ౧౫
లంకాం రాక్షససంపూర్ణాం దదృశు హరియూధపాః

టీక॥ హరియూధపాః = వానర గు; తాం=ఆ; లంకాం= లంకాపురి
యూధపులు ; శుభాం=సుందరమయి ని; దదృశుః=చూచిరి.
నదియు; ప్రవరద్వారాం= శ్రేష్ఠముల వానరవీరులందఱు, సుందరంబును
యిన ద్వారములుగలదియు; ప్రాకార సుందరద్వారంబును బ్రాకారాలంకృ
పరిశోభితాం=ప్రాకారములచేబ్రకా తంబును రాక్షసులచే నిండినదియు నగు
శించుచున్నదియు ; రాక్షస సంపూ లంకాపురింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
ర్ణాం = రాక్షసులచేనిండినదియున

ప్రాకారచయసంస్థైశ్చ తదా నీలై నిశాచరైః. ౧౬
దదృశు స్తే హరిశ్రేష్ఠాః ప్రాకార మపరం కృతం

టీక॥ తే=ఆ; హరిశ్రేష్ఠాః= వాన దున్ననీలైః=నల్లని ; నిశాచరైశ్చ=
రోత్తములు; తదా=అప్పుడు; ప్రాకా రాక్షసులచేతను; కృతం = చేయబడి
రచయసంస్థైః= కోటకొఱుడులయం న; అపరం= ఇతరమయిన ; ప్రాకా

౬౦౮ ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౮

రం=కోటను; దదృశుః=చూచిరి.

అప్పుడు, నల్లని రాక్షసులు, కోట
కొలుడులనుండుటవలన, రెండవప్రాకా

రమువలెనున్న యారాక్షసపక్షినిం

గూడ, నవ్వానరోత్తములుచూచిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్వా వానరా స్సర్వే రాక్షసాన్ యుద్ధకాంక్షిణః. ౧౭
ముముచు ర్వివిధా న్నాదాం స్తత్ర రామస్య పశ్యతః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తే=ఆ; వాన
రాః=వానరులు; సర్వే = అందఱును;

రాక్షసాన్=రాక్షసులను; దృష్ట్వా=
చూచి; యుద్ధకాంక్షిణః=యుద్ధముగో
రువారలయి; రామస్య = రాముండు;
పశ్యతః = చూచుచుండగా; వివి
ధాన్ = నానావిధములయిన; సా

దాన్=ధ్వనులను; ముముచుః= విధి
చిరి.

అచ్చట, నావానరులందఱు, నారా
క్షసులంజూచి, యుద్ధంబునే యనుత్సు
కులయి, రాముండుచూచుచుండగా
నే, నానావిధంబులసింహనాదంబులు
గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో స్త మగమ క్షూర్య స్సంధ్యయా ప్రతిరంజితః. ౧౮
పూర్ణచంద్ర ప్రదీప్తా చ త్తపా సమభివతతే

టీక॥ తతః=అంత; సూర్యః= సూ
ర్యుండు; సంధ్యయా=సంధ్యచేత; ప్ర
తిరంజితః= ఎఱ్ఱగాఁజేయఁబడినవాఁ
డై; అస్తం=అస్తమయమును; అగ
మతే=పొందెను. పూర్ణచంద్ర ప్రదీ
ప్తా=నిండుచంద్రునిచేఁ బ్రకాశించుచు
న్న; త్తపాచ=రాత్రియు; సమభి వ

తతే=వచ్చినది.

అంత, సూర్యుండు, సంధ్యారాగం
బునంబుల్ల వితుండై యస్తమించెను;
రాత్రియు, పూర్ణచంద్రాలంకృత
యయిపొడసూపినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రామో హరివాహనీపతి

ర్విభీషణేన ప్రతినంద్య సత్కృతః. ౧౯

సలత్క్యణో యూధపయూధసంవృత
స్సువేలప్పప్తే న్యవస ద్యథాసుఖమ్

టిక॥ తతః=అంత ; హరివాహినీ	క; న్యవసత్=ఉండెను.
పతిః=వానరసేనానాయకుండగు;సః=	అంత,వానరసేనా నాయకత్వంబు
ఆ; రామః=రాముండు; విభీషణేన =	నొందినయారాముండు, విభీషణుండు
విభీషణునిచేత; ప్రతినంద్య=పోగడి;స	నానావిధంబులంబూజింప,లత్క్యణునిం
త్కృతః=పూజింపబడినవాడై; సల	గూడి,వానరవీరసమూహపరివేష్టితుం
త్క్యణః=లత్క్యణునితోఁగూడినవాడై ;	డై,యారాత్రి,సువేల పర్వతాగ్రంబు
సువేలప్పప్తే= సువేలపర్వతాగ్రమునం	నసుఖంబు గానివసించియుండెను.
దు; యథాసుఖం=సుఖమునతిక్రమింప	అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , అష్టత్రింశస్సగణః.

ఇది, సప్తపార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యాంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండాష్టత్రింశస్సగణటిక ,
ముగిసినది.

ॐ

ఏ కో న త్రింశ స ర్గ ప్రా రం భః.

తాం రాత్రి ముషితా స్తత్ర సువేలే హరిపుంగవాః
లంకాయాం దదృశు ర్వీరా వనా న్యుపవనానిచ. ౧

టిక॥వీరాః=పరాక్రమముగల;హరి	సువేలాగ్రమునందు;తాం= ఆ ; రా
పుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులు;తత్ర= ఆ	త్రిం=రాత్రియంతయు;ఉషితాః = వ

సించినవారలయి;లంకాయాం= లంక
యందు (గల); వనాని= వనములను; ఊపవనానిచ=ఉద్యానవనములను ; ద
దృశుః=చూచిరి.

మృలట్లు రాత్రియంతయు నానువేలా
గ్రంభననుండి, తెల్లవాఱినవెనుక , లం
కయందలివనంబుల నుద్యానవనంబులం
జూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరాక్రమవంతులగు నావానరశ్రే

సమసౌఛ్యుని రమ్యాణి విశాలా న్యాయతాని చ
దృష్టిరమ్యాణి తే దృష్ట్వా బహుపు జాతవిస్మయాః. ౨

టిక॥ తె=ఆవానరులు ; సమసౌ
మ్యాని = ఎచ్చుతక్కువలులేనివియు
శాంతిగలవియు;రమ్యాణి= రమణీయ
ములును;విశాలాని= వెడల్పులయినవి
యు;ఆయతానిచ = నిడుపులయినవి
యు;దృష్టిరమ్యాణి= కన్నులకురమణీ
యములునగు; వనానిఉపవనానిచ(అ
ధ్యాత్వతము)= వనంబులనుఉపవనం
బులను;దృష్ట్వా= చూచి ; జాతవిస్మ

యాః = కలిగినయాశ్చర్యముగలవార
లు;బహుపుః=అయిరి.

ఆవానరులు , మిట్టపల్లములులేనివి
యుఁగ్రూరమృగంబులులేనివియు విశా
లంబులు నాయతంబులును గన్నులకుఁ
బండుపుగలిగించునవియురమణీయంబు
లునగునాలంకయందలి వనంబులనుపవ
నంబులనుం జూచి యాశ్చర్యంబునొం
దిరి. అని, తాత్పర్యము.

చంపకాశోక పున్నాగసాలతాలసమాకులా

తమాలవనసంఘన్నా నాగమాలాసమావృతా. ౩

హింతాలై రణ్ణనై నీకపై స్సప్తపక్షైశ్చ పుష్పితైః

తిలకైః కణికారైశ్చ పాటలైశ్చ సమంతతః. ౪

శుశుభే పుష్పితాగైశ్చ లతాపరిగతై ద్రుమైః

లంకాం బహువిధై దిశ్యై ర్యథేంద్ర స్యామరావతీ. ౫

విచిత్రకుసుమోపేతై రక్తకోమలపల్లవైః

కాడ్వలైశ్చ తథా నీపై శ్చిత్రాభి ర్వనరాజీభిః. ౬

టీక॥లంకా=లంకాపురి; చంపకా
శోకపున్నాగసాలతాలసమాకులా =
సంపెంజ చెట్లచేతను అశోకవృక్షముల
చేతను సురపొన్నచెట్ల చేతను మద్దిచె
ట్లచేతను తాటిచెట్లచేతను నిండినదై ;
తమాలవనసంఘన్నా=వీరకటిచెట్లవన
ముచేగప్పబడినదై; నాగమాలా స
మావృతా=నాగకేసర వృక్షములయొ
క్కపజ్జులచేగప్పబడినదై; సమంత
తః=అంతట; హింతాల్లై =గిరికతాటి
చెట్లచేతను; అజ్ఞానైః= ఏటుమద్దిచె
ట్లచేతను; నీపైః=మంకెనచెట్లచేతను;
పుష్పితైః=పూచిన; సప్తపక్షైశ్చ=
ఏడాకులరంటిచెట్లచేతను; తిలకైః=బొ
ట్టుగుచెట్లచేతను ; కణికారైశ్చ=
కొండగోగుచెట్లచేతను; పాటలైశ్చ=
కలిగొట్టుచెట్లచేతను; పుష్పితాగ్రైః=
పూచికొనలుగలవియు ; లతాపరిగ
తైః=తీరగలచేతఁజుట్టబడినవియు; బ
హువిధైః=పెక్కు విధములును ; ది
వ్యైః=శ్రేష్ఠములును; విచిత్రకుసుమో
పేతైః=నానావిధములయిన పుష్పము
లతోఁగూడినవియు ; రక్తకోమలపల్ల
వైః=ఎఱ్ఱనివియులేతవియునగు చిగు
ళ్లుగలవియునగు; ద్రుమైః= వృక్షముల

చేతను; కాడ్వలైః= పచ్చికనేలలచేత
ను; తథా=అట్లు; నీపైః= జలప్రాయ
ప్రదేశములచేతను; చిత్రాభిః= ఆశ్చ
ర్యకరములయిన; వనరాజీభిః = వన
సమూహములచేతను; ఇంద్రస్య= దే
వేందునియొక్క; అమరావతీవ= అ
మరావతీపురమువలె; శుశుభే= ప్రకా
శించెను.

అలంకాపురి, సంపెంజచెట్లును అశో
కవృక్షములును బున్నాగ వృక్షములును
మద్దిచెట్లును దాటిచెట్లును దమాలవృక్ష
ములును ఏటుమద్దిచెట్లును బుష్పితంబు
లగు నేడాకులరంటిచెట్లును బొట్టుగుచె
ట్లును గొండగోగుచెట్లును కలిగొట్టుచె
ట్లును, విచిత్రంబులగు పుష్పంబులుగల
శిఖరంబులతోఁగూడినవియు లతావేష్టి
తంబులును దివ్యంబులును ఎఱ్ఱని కో
మలంబులగు పల్లవంబులు గలవియున
గునానావిధ వృక్షంబులును , బచ్చిక
ధూమలును జలప్రాయ ప్రదేశంబులు
ను, జిత్రంబులగు వనరాజులునుంగల్గి, దే
వేందునియమరావతీ పురంబుంబోలె
బ్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

గంధాధ్యా న్యభిరమ్యాణి పుష్పాణి ఫలవంతిచ

ధారయం త్యగమాస్తత్ర భూషణానీవ మానవాః. ౭

టీక॥ తత్ర=ఆవనంబులందు; మా|లను ; ధారయంతి = ధరించుచుండి
నవాః=మనుష్యులు ; భూషణానీవ=నవి.
సొమ్ములంబోలె; అగమాః= వృక్షము ఆవనంబునందలివృక్షములు, మను
ను; గంధాఢ్యాని = మంచివాసనతోఁ వృక్షులుభూషణంబులుధరించునట్లు, మం
గూడినవియు; అభిరమ్యాణి = మిక్కిలి చివాసనగలవియు రమణీయంబులు న
యురమణీయంబులును; ఫలవంతివ= ఫ గు పుష్పంబులను ఫలంబులను ధరించి
లములుగలవియునగు; ప్రప్యాణి= పూ యుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

త చైత్త్ర రథసంకాశం మనోజ్ఞం నందనోపమమ్
వనం సర్వతుకం రమ్యం శుశుభే వట్పదాయతమ్. ౮

టీక॥ సర్వర్తుకం= సమస్తములయి|లది గాను; శుశుభే=ప్రకాశించినది.
నముతువులుగలదియు; రమ్యం=సుందర సమస్త ఋతుధర్మంబులతోనుం
మును; మనోజ్ఞం = మనోహరమైనది గూడినదియురమణీయంబును దుష్పదల
యు; వట్పదాయతం = తుష్పెదలతోఁ తోనొప్పచున్నదియునగు , నాలంక
గూడినదియునగు; తత్=ఆ; వనం= వ యందలివనము , కుబేరునిచైత్రరథవ
నము; చైత్రరథసంకాశం= చైత్రరథవ వనంబుమాడిరాజేవేంద్రునినందనవనం
నముతోఁగూడనమయినదిగాను ; నంద బుకైవడింబ్రకాశించెను.
నోపమం= సుందనవనముతోఁబోల్కిగ అని, తాత్పర్యము.

నత్యూహకోయప్తిమకైన్యత్యమానైశ్చ బహిభిః
రుతం సరభృతానాంచ శుశ్రువు వననిర్ముకరే. ౯

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆ|ప్తిమకైః=నీరుకోల్లతోను, బీకుఁగొక్కె
వాసరులు; వననిర్ముకరే= వనమునంద రలతోను; నృత్యమానైః = ఆడుచు
లసెలయేలునందు ; నత్యూహకోయ న్న; బహిభిశ్చ=నెమిల్లతోను ; యు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౩

స ౩౯

తానాం (అధ్యాహృతము) = కూడిన
ట్టి; పరభృతానాం = కోయిలలయొ
క్క; రుతం = ధ్వని ; శుశ్రువుః =
వినిరి.

ఆవానరులు , వనసిర్గురంబులం

దు, నీరుకోడులునుజీకుఁగొక్కెరలును
నతఁనముసేయుచుండు నెమ్మిల్లునుగో
యిలలునుమధురముగాఁ గూయుచుం
డ, నాధ్వనులవినిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిత్యమత్తవిహంగాని భ్రమరాచరితానిచ

కోకిలాకులషండాని విహగాభిరుతానిచ. ౧౦

భృంగరాజాభిగీతాని భ్రమరై స్సేవితానిచ

కోణాలకవిఘ్నాని సారసాభిరుతానిచ. ౧౧

వివిశుస్తే తతస్తాని వనాన్యవనానిచ

హృష్టాః ప్రముదితావీరాహరయః కామరూపిణిః. ౧౨

టీక॥ తతః = అంత; వీరాః = పరా
క్రమశాలులును; కామరూపిణిః = ఇ
చ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలునగు ;
తే = ఆ; హరయః = వానరులు; హృ
ష్టాః = గగుఁపాటునొందినవారలయి;
ప్రముదితాః = సంతసించినవారలయి; ని
త్యమత్తవిహంగాని = ఎల్లప్పుడునుమ
దించినపక్షులుగలవియు; భ్రమరాచరి
తానిచ = తుమ్మెదలచేసంచరింపఁబడిన
వియు; కోకిలాకులషండాని = కోయిల
లచేనిండినవృక్షసమాహములు గలవి
యు; విహగాభిరుతానిచ = పక్షులధ్వ
నులుగలవియు; భృంగరాజాభిగీతాని =
తుమ్మెదలలో నుత్తమములగువానియొ

క్కగానములుగలవియు; భ్రమరైః =
తుమ్మెదలచేత; సేవితానిచ = సేవింపఁ
బడినవియు; కోణాలకవిఘ్నాని = మం
దపిచ్చుకలధ్వనులుగలవియు; సారసా
భిరుతానిచ = బెద్దరుషక్షులధ్వనులుగల
వియునగు; తాని = ఆ; వనాని = వనము
లను; ఉపవనానిచ = ఉద్యానవనముల
ను; వివిశుః = ప్రవేశించిరి.

అంతఁ, బరాక్రమవంతులునుగామ
రూపులునగునావానరులు, పరమసంతు
ష్టులయి, మేనంబులకలవొడమ, నెల్ల
ప్పుడును మదించియుండు పక్షులతోఁ
గూడినవియుఁగోయిలలచేనిండిన వృక్ష
ములుగలవియు, మధురంబుగాఁగూ

౧౧

౧౨

<p>యుదుండునట్టిభృంగములును మందపి చ్చుకలును బెగ్గురుపక్షులును మొదలగు పక్షులతోనొప్పుచుండునవియునగు, నా</p>	<p>లంకాపురిసమీపంబుననుండు వనంబుల నుపవనంబులంబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తేషాం ప్రవిశతాం తత్ర వానరాణాం మహాజనామ్
పుష్పసంసగఃసురభి ర్వహౌ ఘోణసుఖోఽనిలిః. ౧౩

<p>టిక॥తత్ర=అచ్చట; ప్రవిశతాం= అ ప్రవేశించుచున్న; మహాజనాం= అ ధికమయినపరాక్రమముగల; తేషాం= అ అ; వానరాణాం=వానరులకు; ఘో ణసుఖం= ఘోణేంద్రియమునకుసుఖక రమయిన; పుష్పసంసగఃసురభిః= పూ లసంబంధముచే మంచివాసనగల; అని</p>	<p>లిః=గాలి; వహౌ=వీచెను. అప్పుడు మహాపరాక్రమశాలులగు నావానరు లావనంబులం బ్రవేశించు నప్పుడు, పుష్పసంబంధంబునంజేసి, సు రభిలంబగువాయువు, వారలపైవీచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్యేషు హరివీరాణాం యూధా నిషక్రామ్య యూధపాః
సుగ్రీవేణ భగ్నుజ్ఞాతా లంకాం జగ్తుః పతాకినీమ్. ౧౪

<p>టిక॥అన్యే=ఇతరులయిన ; యూ ధపాస్తు=వానరులయూధపులుమాత్ర ము; హరివీరాణాం=వానరవీరులయొ క్క; యూధాత్=సమూహముననుం డి; నిషక్రామ్య=వెలువడి; సుగ్రీవేణ= సుగ్రీవునిచేత; అభ్యనుజ్ఞాతాః= అను మతింపబడినవారలై; పతాకినీమ్=పె</p>	<p>క్కెములుగల; లంకాం=లంకాపురిని గూర్చి; జగ్తుః=పోయిరి. మఱికొందఱావానరవీరులుమాత్ర ము, సుగ్రీవునియనుమతినొంది, వాన రసేననుండి బయలుదేరి, పతాకాతో భితంబగులంకకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విత్రాసయంతో విహగాం స్త్రాసయంతో మృగద్విపాక
కంపయంతశ్చ తాం లంకాం నాదై స్తే నదతాం వరాః. ౧౫

౧౬

౧౭

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౬౧౫

స ౩౯

టీక॥నదతాం=అటచువారలలో ;	ను;జగ్ముః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.
వరాః=శ్రేష్ఠులయిన; తే= ఆవానరు	గట్టిగానటవఁగలవారలలో నుత్త
లు; నాదైః = అటవులచేత; విహ	ములగునావానరులు, సింహనాదంబు
గాఁ=పక్షుఁను; విత్రాసయంతః =	లచేఁ, బక్షులనుమృగంబులనేనుంగుల
భయపఱచుచు; మృగద్విపాఁజింక	నుభయపఱచుచు,లంకాపురినంతయుఁ
లనువీనుంగులను; త్రాసయంతః= భ	జలింపంజేయుచు,బోయిరి.
యపఱచుచు;తాం=ఆ;లంకాం= లం	అని,తాత్పర్యము.
కాపురిని;కంపయంతశ్చ= కదలించుచు	

కుర్వంతస్తే మహావేగా మహీం చరణపీడితామ్

టీక॥మహావేగాః=అధికమయిన వే	పోయిరి.
గముగల; తే=ఆవానరులు ; మహీం=	మహావేగులగునావానరులు, తమ
ధూమిని;చరణపీడితాం = పాదముల	పాదాఘాత వేగంబున ధూమింబీడిం
చేచీడింపఁబడినదానిఁగా;కుర్వంతః=	చుచుబోయిరి. అని,తాత్పర్యము.
చేయుదు;జగ్ముః (అధ్యాహృతము)=	

రజశ్చ సహస్రైవోధ్వం జగామ చరణోత్థితమ్. ౧౬

టీక॥సహస్రైవ=శేఘ్రముననే; చర	అంత,నవ్వానరులచరణాఘాతంబు
ణోత్థితం=పాదములజేలేచిన;రజశ్చ=	నంజేసి, నిమేషమాత్రంబున,నాకాశం
పరాగమును;ఊర్ధ్వం=పైకి;జగామ=	బంతయుఁబరాగావృతంబయ్యె.
హిందినది.	అని,తాత్పర్యము.

ఋతౌ స్సింహా వరాహశ్చ మహిషా వారణా మృగాః

తేన శబ్దేన విత్రస్తా జగ్ము భీతా దిశో దశ. ౧౭

టీక॥ఋతౌ=ఎఱుగుబంటులును;	పందులును; మహిషాః = ఎనుబోతు
సింహాః=సింహములును; వరాహశ్చ=	లును; వారణాః=వీనుంగులును ; మృ

గాః=జింకలును; భీతాః= భయపడి
ననై; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; విత్
స్తాః=మిక్కిలియుభయపడినవై; దశ=
పదియైన; దిశః= దిక్కులనుగూర్చి;
జగ్ముః=పోయినవి.

లంకావనంబులనుండునట్టి, యెలుఁ
గుబంటులునుసింహంబులునువరాహం

బులును మహిషంబులును గజంబులును
జింకలును, అవ్వానరుల భీకరాకారంబు
లంజూచుటచే భయపడియున్నవిగావు
న, వారలసింహనాదంబులు విన్నంతన
మఱియుభయపడి, దశదిశలకుంబాటిన
వి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరం త త్రికూటస్య ప్రాంశునైకం దివిస్సృశమ్
సమంతా త్పుష్పసంఘన్నం మహారజతస్సన్నిభమ్. ౧౮
శతయోజనవిస్తీర్ణం విమలం చారుదర్శనమ్
శ్లత్త్వం శ్రీమన్మహాచైవ దుష్పాపం శకునైరపి. ౧౯
మనసాపి దురారోహం కిం పునః కమణౌ జనైః

టీక॥ ప్రాంశువ= ఉన్నతంబును; ప
కం=ఒక్కటియును; దివిస్సృశం= ఆ
కాశంబుఁ దాఁకు నదియు; సమం
తాత్=అంతటను; పుష్పసంఘన్నం =
పూలచేఁగప్పఁబడినదియు; మహారజత
స్సన్నిభం = బంగారముతోసమానమ
యినదియు; శతయోజనవిస్తీర్ణం =
సూఱుయోజనముల వెడల్పుగలదియు; వి
మలం=నిమలమయినదియు; చారుద
ర్శనం = సుందరమయినచూచుటగలది
యు; శ్లత్త్వం=రమణీయంబును; శ్రీమ
త్=అధికమయినకాంతిగలదియు; మహా
చైవ=గొప్పదియును; శకునైరపి=ప

క్షులచేతనుంగూడ; దుష్పాపం=పొందఁ
గూడనదియునగు; త్రికూటస్య=త్రికూట
ముయొక్క; తత్=ఆ; శిఖరం=శిఖరము;
జనైః=జనులచేత; మనసాపి= మనస్సు
చేతనుంగూడ; దురారోహం= ఎక్క
గూడనిది. కమణౌ = కార్యముచేత;
దురారోహమితి (అధ్యాహృతము)=
ఎక్కనలవిగానిదని; కింపునః (వక్త
వ్యం)=చెప్పవలయునాయేమి?

ఉన్నతంబునుమధ్యమంబును నాకా
శంబుస్సృశించుచున్నట్లున్నదియునంత
టనుబుష్పావృతమయియుండునదియు
బంగారమువన్నెగలదియు సూఱుయో

జనంబులవైకాళ్యముగలదియు, నిమక చేనైనబొందనలవిగాదు; ఇంకనడచి
లంబునునుండరంబును శ్రీమంతంబును బోలేరనిచెప్పనేలే?
శూలకై నం బొందనలవిగానిదియునగు అని, తాత్పర్యము.
నాత్రికూటశిఖరమును, జనులకుమనస్సు

నివిష్టా తత్ర శిఖరే లంకా రావణపాలితా. ౨౦
శతయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్ద్యోజన మాయతా

టీక॥ రావణపాలితా=రావణుని ప్తా=ఉన్నది.
చేతంచాలింపఁజేసెనై; శతయోజనవి రావణబాహుపాలితంబున నూలు
స్తీర్ణా= నూలుయోజనములవెడల్పు యోజనంబులనిడుపును పుడియోజ
గలదియు ; త్రింశద్ద్యోజనం= ముప్పది నంబులవెడలుపునుగలదియగునగులంకా
యోజములు; ఆయతా= నిడుపుగలది పురియాత్రికూటశిఖరంబునున్నది.
యునగు; లంకా= లంకాపురము; త అని, తాత్పర్యము.
త్ర=ఆ; శిఖరే=శృంగమునందు ; నివి

సా పురీ గోవురై రుచ్చైః పాండురాంబుదసన్నిభైః. ౨౧
కాంచనేనచ సాలేన రాజతేనచ శోభితా

టీక॥ సా=ఆ; పురీ= లంకాపురి; కాశించుచుండినది.
పాండురాంబుదసన్నిభైః = తెల్లనిమే ఆలంకాపురి, తెల్లనిమేఘంబులవం
ఘంబులతోసమానమయిన; ఉచ్చైః= టియ్యత్తున్నతంబులగు పురద్వారంబు
ఉన్నతములగు; గోవురైః= పురద్వారములగుచేతను; కాంచనేన= బంగారు
వికారమయిన; సాలేన= ప్రాకారము ను రాజతంబగుప్రాకారంబునం గల్గి
చేత; రాజతేనచ= వెండివికారమయి యెంతయునొప్పుచుండినది.
సప్రాకారముచేతను; శోభితా= ప్ర అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదైశ్చ విమనైశ్చ లంకా పరమధూషితా. ౨౨

ఘనై రివాతపాపాయే మధ్యమం వైష్ణవం పదమ్

టీక॥ అంకా=అంకాపురి; ప్రాసాదేశ్వ=రాజగృహములచేతను; విమానైశ్వ=విమానాకార గృహములచేతను; ఆతపాపాయే = వషాకాలమునందు; ఘనైః=మేఘములచేత; మధ్యమం=నడిమిదైన; వైష్ణవం=విష్ణుసంబంధియగు; పదమివ=స్థానమయినయాకాశమువలె; పరమభూషితా=మిగిలినది. విమానాలకు తమమునది. వషాకాలంబున మేఘంబులచేనాకాశంబువలె, రాజగృహంబుల చేతను విమానాకారగృహంబులచేతను ఆలంకారపురియంతయుం బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

యస్యాం స్తంభసహస్రేణ ప్రాసాద స్సమలం కృతః. ౨౩
క్షైలాసశిఖరాకారో దృశ్యతే ఖ మివోల్లిఖిక

టీక॥ యస్యాం(తస్యాం)=అలంకారపురియందు; స్తంభసహస్రేణ=స్తంభములవేయింటిచేత; సమలంకృతః = అలంకరింపబడినదియు; క్షైలాస శిఖరాకారః = క్షైలాసపర్వతశృంగముయొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలదియైనగు; ప్రాసాదః=చైత్యప్రాసాదము; ఖం=ఆకాశమును; ఉల్లిఖిన్నివ=ఒరయుచున్నట్లు; దృశ్యతే=చూడబడుచున్నది. అలంకారపురియందు, వేయి స్తంభములచేనలంకరింపబడినదియుం గైలాసశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబు నగుచైత్యప్రాసాదమొకటి యాకాశంబువారయునట్లుచూపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

చైత్య స్స రాక్షసేంద్రస్య బభూవ పురభూషణమ్. ౨౪
శతేన రక్షసాం నిత్యం య స్యమగ్రేణ రక్ష్యతే

టీక॥ యః=ఏది; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; సమగ్రేణ=సంపూర్ణముయిన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; శతేన=నూటింటిచేత; రక్ష్యతే=రక్షింపబడుచున్నదో; సః=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౬౧౯

స ౩౯

చైత్యః = పట్టణమధ్యముననుండుప్రా
సాదము; పురభూషణం = పట్టణమున
కలంకారము; బభూవ = అయినది.

దేని, నెల్లప్పుడును నూలుగురు రా
క్షసులు గావలియండి రక్షింపుచుందు

రో, అట్టిరాక్షసరాజుండగు రావణుని
చైత్యప్రాసాదము, లంకాపురంబు
నకంతయుభూషణమయి వెలుంగుచుం
డినది. అని, తాత్పర్యము.

మనోజ్ఞాం కాననవతీం పవకలై రుపశోభితామ్. ౨౫

నానాధాతువిచిత్రైశ్చ ఉద్యానై రుపశోభితామ్

నానావిహగసంఘష్టాం నానామృగసేవితామ్. ౨౬

నానాకాననసంతానాం నానారాక్షససేవితామ్

తాం సమృద్ధాం సమృద్ధార్థాం లక్ష్మీవాక్ లక్ష్మణాగ్రజః. ౨౭

రావణస్య పురీం రామో దదశ్చ సహవానరైః

టీక|| లక్ష్మీవాక్ = శ్రీమంతుండును;
లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణునియన్నయున
గు; రామః = రాముడు ; వానరైస్స
హ = వానరులతోఁగూడ; మనోజ్ఞాం =
మనోహరమయినదియు; కాననవతీం =
మంచియడవులుగలదియు; నానాధా
తువిచిత్రైః = నానావిధములయిన గై
రికధాతువులచే నానావణిములయి
న; పర్వతైశ్చ = కొండలచేతను ; ఉప
శోభితాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; ఉ
ద్యానైః = ఉపవనములచేత; ఉపశోభి
తాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; నానా

విహగసంఘష్టాం = నానావిధపక్షుల
యొక్కఁ ధ్వనులుగలదియు; నానామృ

గసేవితాం = నానావిధమృగముల
చేసేవింపఁబడినదియు ; నానాకానన
సంతానాం = నానావిధములయిన యి
డవులసమూహములుగలదియు; నానా
రాక్షససేవితాం = నానావిధరాక్షసు
లచేత సేవింపఁబడినదియు; సమృద్ధాం =
ఉన్నతమును; సమృద్ధార్థాం = సమృ
ద్ధములయినద్రవ్యములు గలదియునగు;
తాం = ఆ; రావణస్య = రావణునియొ
క్క; పురీం = లంకాపురిని; దదశ్చ = చూ
చెను.

శ్రీమంతుండును లక్ష్మణుని యన్న
యునగురాముండు, వానరులతోఁగూ
డ, మనోహరంబును నానావిధధాతు

మండితంబులగుపర్వతంబులుగలదియు, నుద్యానవనాలంకృతంబును మధురంబుగాఁగూయుచుండునానావిధ పక్షులుగలదియునానావిధ మృగసేవితంబునునానావిధములయినయడవులు గలది

యు, నానావిధాకారులగురాక్షసుల చేనిండినదియు, సత్యున్నతంబునుసమృద్ధాథకంబునగునారావణుని లంకాపురింజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం మహాగృహసంబాధాం దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః. ౨౮
నగరీ మమర ప్రఖ్యో విస్తయం ప్రాప్య వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; అమరప్రఖ్యః = దేవతతోసమానుఁడగు; లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణునియన్నయైనరాముండు; మహాగృహసంబాధాం = పెద్దయిండ్లచేతనిటువై న; తాం = ఆ; నగరీం = లంకాపురమును; దృష్ట్వా = చూచి; విస్తయం

= ఆశ్చర్యమును ; ప్రాప = పొందెను. పరాక్రమవంతుండును దేవసగృహండునులక్ష్మణాగ్రజుండునగురాముండు, ఊత్తమంబులగుగృహంబులచేనిండియున్నయాలంకాపురింజూచి, యాశ్చర్యమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నపూణాకం బహుసంవిధానాం
ప్రాసాదమాలాభిరలంకృతాంచ. ౨౯
పురీం మహాయంత్రకవాటముఖ్యాం
దిదశక రామో మహతా బలేన

టీక॥ రామః = రాముండు ; మహతా = గొప్పఁడగు; బలేన = నైర్వముతో; సహితః (అధ్యాహృతము) = కూడినవాఁడై; రత్నపూణాకం = శ్రేష్ఠవస్తువులచేనిండినదియు ; బహుసంవిధా

నాం = అధికమయినరత్నములుగలదియు; ప్రాసాదమాలాభిః = రాజగృములయొక్కపజ్జులచేత ; అలంకృతాంచ = అలంకరింపఁబడినదియు ; మహాయంత్రకవాటముఖ్యాం = గొప్ప

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౨౧

స ౪౦

యంత్రములతోఁగూడినతలుపులలో ను నానావిధ మయిన రక్షణంబు గలది
త్రమములుగలదియనగు ; తాం=ఆ; యుఁ, బెక్కుప్రాసాదములచే నలం
పురీం=లంకాపట్టణమును ; దవశ్శ= కృతమును గొప్పయంత్ర కవాటంబుల
చూచెను. తోఁగూడినదియనగు నాలంకా నగర

రాముండు, అనంతవానరశేనాపరి ముంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.
వృతుండై, శ్రేష్ఠవస్తు పూణణంబును

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , ఏకోనచ త్వారింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనచ త్వారింశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

అ

చ త్వారింశ సర్గ ప్రారంభః.

తతో రామ స్సువేలాగ్రం యోజనద్వయమండలమ్
ఆరురోహ ససుగ్రీవో హరియాధపసంవృతః. ౧

టిక||తతః=అంతః; రామః= రాముఁ
డు; ససుగ్రీవః = సుగ్రీవునితోఁగూడిన
వాఁడై; హరియాధపసంవృతః=వానర
యాధవులచేఁజుట్టఁబడినవాఁడై; యో
జనద్వయమండలం = ఆమడలరెండిటి
వ్యాయామముగలప్రదేశముగల; సువే
లాగ్రం = సువేలపర్వతశిఖరమును; ఆ
రురోహ=ఎక్కె-ను.
అంత, రాముండు, సుగ్రీవుని, వానర
యాధవులనుం గూడి, రెండు యోజన

ములవైకాల్పముగలనువేలపర్వత శిఖ | అని, తాత్పర్యము.
రంబునారోహించెను.

స్థిత్యా మహాతకం తత్రైవ దిశో దశ విలోకయన్
త్రికూటశిఖరే రమ్యే నిమిత్తాం విశ్వకర్మణా. ౨
దదశక లంకాం సున్యస్తాం రమ్యకాననకోభితామ్

టీక|| రామః (అధ్యాహృతము) = తత్ర బ్రకాశించుచున్నదియు నగు; లం
రాముండు; తత్రైవ = అచ్చటనై; ము కాం = లంకాపురమును; దదశక =
హాతకం = కొంచెము సేపు; స్థిత్యా = చూచెను.
ఉండి; దశ = పదియైన; దిశః = దిక్కు- రాముండు, సువేల శిఖరంబుననె
లను; విలోకయన్ = చూచుచు; విశ్వకర్మణా = కొంచెము సేపుండి, దశదిశలం జూచు
మకాణా = విశ్వకర్మణాచేత; రమ్యే = చుసుందరమయిన త్రికూటపర్వత శిఖ
సుందరమైన; త్రికూటశిఖరే = త్రికూట రంబున విశ్వకర్మణాచే దృఢంబుగా ని
పర్వతశిఖరమునందు; నిమిత్తాం = నిమిత్తంబును రమణీయంబులగువనంబు
నిమిత్తంపఱచినదియు; సున్యస్తాం = చ లతోఁగూడినదియునగు లంకాపురముం
కర్క-గానుంచఱచినదియు; రమ్యకాన నకోభితాం = సుందరములగునడవులచే

తస్యాం గోపురశృంగస్థం రాక్షసేంద్రం దురాసదమ్. ౩
శ్వేతచామరపర్యంతం విజయచ్ఛత్రకోభితమ్
రక్తచందనసంలిప్తం రత్నాభరణభూషితమ్. ౪
నీలజీమూతసంకాశం హేమసంఛాదితాంబరమ్
బరహతవిషాణాగ్రై రుత్కృష్ట కిణవత్సమ్. ౫
శశలోహితరాగేణ సంవీతం రక్తవాససా
సంధ్యాతపేన సంవీతం మేఘరాశి మివాంబరే. ౬

టిక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = సంధ్యాతపేన = సంధ్యాకాలమునం
రాముండు; తస్యాం=ఆలంకారపురియం దలియొండచేత; సంవీతం=చుట్టఁబడిన;
దు; గోపురశృంగస్థం = గోపురశిఖర మేఘరాశిమివ(స్థితం) = మేఘసమూ
మునందున్నవాఁడును; దురాసదం = హమువలెనున్నవాఁడునగు; రాక్షసేం
శైవకఁగూడనివాఁడును ; శ్వేతచామర ద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని ;
పర్యంతం= తెల్లనివింజామరలుపార్శ్వ దదశక(అధ్యాహృతము)= చూచెను.
ములందుగలవాఁడును; విజయచ్చత్రశో అంత, రాముండు, ఆలంకారపురి గో
భితం=జయసూచకమయినగొడుగుచే పురశిఖరంబుననుండిన, దురాసదుండు
బ్రకాశించుచున్నవాఁడును ; రక్తచంద్ర సుదెల్లనివింజామరలచేసిగుఱింకులవీ
నసంలిప్తం=ఎఱ్ఱనిదండనముచేతఁబూ వబడుచున్నవాఁడును జయసూచకం
యఁబడినవాఁడును; రత్నాభరణభూ బగుశ్వేతచ్చత్రముతోఁ గూడినవాఁడు
షితం= రత్నమయమలయినసొమ్ముల సురక్తచంద్రులంకృతుండును రత్నమ
చేతనలంకరింపఁబడినవాఁడును; నీలజీ యంబులగుసొమ్ములం దొడుగుకొన్న
మాతసంకాశం=నల్ల నిమేఘంబుతోస వాఁడును, నూతనమేఘంబువలెనల్లనిమే
మానుండును ; హేమసంఛాదితాంబ నివాఁడును, బలుమాటువిరావతగజం
రం= బంగారముచేఁగప్పఁబడినవస్త్రు బుతోయుద్ధముచేసియుండుటవలనదా
ముగలవాఁడును ; విరావతవిషాదా నిదంతంబులపోటులచేఁగలిగిన కాయల
గైశ్రిః=విరావతముయొక్కకొమ్మల తోనొప్పుచున్నవక్షస్థస్థలంబుగల వాఁ
కొనలచేత; ఉత్క్రష్టకణివక్షసం= గీ డునుగుండెటిరక్తంబువలె మిక్కిలియు
బుంబడుటయొక్కకాయలుగలయొమ్మ నెఱ్ఱనైనబంగారుజరీవలువలంగట్టుకొ
గలవాఁడును; శశలోహితరాగేణ= కుం న్నవాఁడగుటచే, సంధ్యారాగా వృ
చేటి నెత్తురుయొక్కయెఱ్ఱదనమువంటి తంబగుమేఘసమూహముంబోలెఁ బూ
యెఱ్ఱదనముగల; రక్తవాససా= ఎఱ్ఱ పట్టుచున్నవాఁడునగు, రాక్షసవాధుని
నివస్త్రముచేత; సంవీతం= చుట్టఁబడిన రావణునింగనెను. అని, తాత్పర్యము.

వాఁడును; అంబరే=ఆకాశమునందు ;

పశ్యతాం వానరేంద్రాడాం రాఘవస్యాపి పశ్యతః

దశ=నా ద్రాక్ష సేంద్రస్య సుగ్రీవ స్సహసోద్ధితః. ౭
క్రోధవేగేన సంయుక్త స్సత్వేనచ బలేనచ
అచలాగ్రాదధోత్థాయ పుష్పవే గోపురస్థలే. ౮

టీక॥ అథ=అంత ; వానరేంద్రా సా=తటాలున; ఉద్ధితః=లేచినవాడై;
కాం=వానర శ్రేష్ఠులు; పశ్యతాం=చూ ఉత్తాయ=లేచి; గోపురస్థలే = గోపు
దుచుండగా; రాఘవస్యాపి= రాముం రప్రదేశమునందు; పుష్పవే=ఎగిరెను.
దును; పశ్యతః=చూచుచుండగా; సుగ్రీ అంత, వానర శ్రేష్ఠులును రాముండు
వః= సుగ్రీవుండు; రాక్షసేంద్రస్య=రా నుచూచుచుండగానే , సుగ్రీవుండు,
క్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క ; ద రాక్షస రాజుండగు రావణుంజూచుటవ
శ=నాత్=చూచుటవలన; క్రోధవేగే లనఁ, బరమకోపంబునొంది, బలశైర్యస
న=కోపవేగముతోను; సత్వేనచ=దై మన్వతుండై, సువేలపర్వతశిఖరంబున
ర్యముతోను; బలేనచ= బలముతోను ; నుండి, తత్త్వణంబున , యారావణుండు
సంయుక్తః=కూడినవాడై ; అచలా న్నగోపురంబుపైకెగిరెను.
గ్రాత్=పర్వతశిఖరముననుండి; సహ అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్యా ముహూతాం సంప్రేక్ష్య నిభామే నాంతరాత్తనా
తృణీకృత్యచ త ద్రక్ష సోఽబ్రవీ త్పరుషం వచః. ౯

టీక॥ సః=ఆసుగ్రీవుండు; ముహూ చః = మాటను ; అబ్రవీత్ = చె
తాం=కొంచెము సేపు; స్థిత్యా = ఉం డెను.
డి; సంప్రేక్ష్య=చూచి; నిర్భయేన= భ ఆసుగ్రీవుండు, కొంచెము సేపురా
యములేని; అంతరాత్తనా = మనస్సు వణుంజూచుచుండి , నిర్భయంబుగా,
తో; తత్=ఆరక్షః = రాక్షసుండగు నా రావణుండు దృణీకరించి, పరుషవచన
రావణుని; తృణీకృత్యచ= తృణముగా మునసిట్లని చెప్పెను.
నెంచియు; పరుషం=కఠినమయిన ; వ అని, తాత్పర్యము.

లోకనాథస్య రామస్య సఖా దాసోస్తి రాక్షస

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౨౫

స ౪౦

న మయా మోక్ష్యనే ద్యత్వం పార్థివేంద్రస్య తేజసా. ౧౦

టీక॥ రాక్షసం = రాక్షసుడవగు రావణుడా! అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; లోకనాథస్య = లోకంబులందలఘండగు; రామస్య = రామనియొక్క; సఖా = స్నేహితుండను; దానః = దానుండను; అస్మి = అగుచున్నాను. అద్య = ఇప్పుడు; త్వం = నీవు; పార్థివేంద్రస్య = రాజశ్రేష్ఠుడగు రామనియొక్క; తేజసా = పరాక్రమముచేత; మయా = నాచేత; నమోక్ష్యనే విధువంబడవు.	రావణుడా! నేను, లోకనాథుండగు రామని స్నేహితుండను దానుండను; రాజశ్రేష్ఠుండగు రామని తేజోబలంబున, నిన్ను ప్రభువనేను విధువను. అని, నుగ్రీవుండు రావణునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఇత్యుక్త్వా సహసో త్వశ్య పుష్టవే తస్య చోపరి
అకృత్య మకుటం చిత్రం పాతయిత్వా పత ద్భువి. ౧౧

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆ సుగ్రీవుడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; సహసా = వేగంబున; ఉత్పత్య = ఎగిరి; తస్య = ఆ రావణునియొక్క; ఉపరిచ = మైకిసి; పుష్టవే = ఎగిరిన; చిత్రం = నా నావణామయిన; మకుటం = కిరీటమును; అకృత్య = ఈడ్చి; పాతయిత్వా = పడద్రోసి; భువి = నేలయందు; అపతత్ = వ్రాలెను.	ఆ సుగ్రీవుడెట్లు, రావణునితో జెప్పి, తటాలునంబై కెగిరి, యతని కిరీటంబు నేలంబడద్రోసి, క్రిందికి వ్రాలెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సమీక్ష్య తూర్ణా మాయాంత మాబధాషే నిశాచరః

టీక॥ నిశాచరః = రాక్షసుడయిన రావణుడు; తూర్ణాం = శీఘ్రముగా; ఆయాంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆ సుగ్రీవుని; సమీక్ష్య = చూచి; అబధాషే = చెప్పెను.	రావణుండు, అతివేగంబునందను
--	--------------------------

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

మీదికడరుచున్నసుగ్రీవుంటాచి , యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ స్తవ్విం పరోక్షం మే హీనగ్రీవో భవిష్యసి. ౧౨

<p>టిక॥ త్వం=నీవు; మే=నాయొక్క; పరోక్షం=మఱుగొన; సుగ్రీవః=సుందరమయినకంఠముగలవాడవు. హీనగ్రీవః=విడువఁబడినకంఠముగలవాడవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.</p>	<p>కంఠముగలిగియుంటివి ; ఇప్పుడునానమక్షమునకువచ్చినావుకావున , నింకఁగంఠములేనివాడవవుదువు. అని , రావణుండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నీవునాపరోక్షంబున, సుందరమగు

ఇత్యుక్త్వా థాయ తం షీఘ్రం బాహుభ్యా మాక్షిప త్తలే
కంఠువ త్తం సముత్థాయ బాహుభ్యా మాక్షిప ధరిః. ౧౩

<p>టిక॥ సః (అధ్యాహృతము)=రావణుండు; ఇతి=ఇట్లు ; శీఘ్రం=శీఘ్రము; బాహుభ్యాం=చేతులచేత ; తం=ఆసుగ్రీవుని; తలే = గోవురప్రదేశమునందు; ఆక్షిపత్=త్రోసెను . హరిః=సుగ్రీవుండు; కంఠువత్ = చెండువలె; సముత్థాయ=ఎగిరి ; బాహుభ్యాం=</p>	<p>చేతులచేత; తం=ఆరావణుని; ఆక్షిపత్=త్రోసెను. ఆరావణుండు, ఇట్లుచెప్పి , శీఘ్రంబునలేచి, యాసుగ్రీవునిచేతులతోనేలంబడఁద్రోసెను ; అంతనాసుగ్రీవుండు, చెండువలెఁదటాలున నెగిరి, రెండుచేతులచేతను, ఆరావణుంబడఁద్రోసెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పరస్పరం స్వేదవిదగ్ధగాత్రౌ

పరస్పరం శోణితదిగ్ధదేహౌ

పరస్పరం శ్లిష్టనిరుద్ధచేష్టౌ

పరస్పరం శాల్మలకింశుకౌ యథా. ౧౪

టిక॥ తా(అధ్యాహృతము)=ఆసుగ్రీవరావణులు; పరస్పరం= ఒండొరు

లును; స్వేదవిదగ్ధగాత్రాఁ = చెమటచేద
దుపంబడినదేహముగలవారలయి; పర
స్పరం=ఒండొరులును ; శోణితదిగ్ధజే
హా = నెత్తురుచేతఁ బూయఁబడినదే
హముగలవారలయి; పరస్పరం=ఒండొ
రులును; శ్లిష్టనిరుద్ధజేష్టా = అలింగనము
లచేతనడ్డగింపఁబడినకదలుటలు గలవా
రలయి; పరస్పరం=ఒండొరులును; శా
ల్మలికింశుకావివ = బూరుగుచెట్టును
మోదుగుచెట్టునువలె; రేచతుః(అధ్యా

హృతిము) = ప్రకాశించిరి.

ఆరావణసుగ్రీవులు , దేహమంత
యుఁజెమటగాఁ, దేహమంతయునెత్తు
రువెల్లువలుగా, యుద్ధమునేయుచు,
గొంతదడవుపరస్పర దృఢాలింగనంబు
ననిశ్చెష్టులయి, యంత విడివడుచుఁ బు
ప్పితంబులగు శాల్మలికింశుకవృక్షంబు
లుంబోలెఁబ్రకాశించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ముష్టిప్రహరైశ్చ తలప్రహరై

రరత్నిఘాతైశ్చ కరాగ్రఘాతైః

తౌ చక్రతు ర్ముగ్ధ మసహ్యరూపం

మహాబలౌ వానర రాక్షసేంద్రౌ

టిక|| మహాబలౌ = అధికమయినబల
ముగల; తౌ = ఆ; వానర రాక్షసేంద్రౌ =
వానరరాజుండగుసుగ్రీవుఁడును రాక్ష
సరాజుండగురావణుండును; ముష్టిప్ర
హరైశ్చ = పిడికిలిదెబ్బలచేతను; తల
ప్రహరైః = అలచేతిదెబ్బలచేతను; అ
రత్నిఘాతైశ్చ = మోఁచెయిదెబ్బలచే
తను; కరాగ్రఘాతైః = గోళ్లగీటుటల
చేతను; అసహ్యరూపం = మిక్కిలియు

నిసహ్యమయిన; యుద్ధం = యుద్ధము
ను; చక్రక్షః = చేసిరి.

మహాబలశాలులగు నాసుగ్రీవరావ
ణులు ఒండొరులఁబిడికిల్ల గ్రుద్దకొని
యు, నలచేతులం బలుమక్కియు ;
మోఁచెయిం బొడుచుకొనియు గోళ్ల
గీటుకొనియు, నిట్లునానావిధంబును ,
భయంకర ప్రకారంబునగు యుద్ధంబు
గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా నియుద్ధం భృశ ముగ్రవేగా

కాలం చిరం గోపురవేదిమధ్యే
ఉత్తి ప్య చాక్షిప్య వినమ్య దేహశా
పాదక్రమా ద్గోపురవేదిలగ్నా. ౧౫
అన్యోన్య మావిధ్య విలగ్నదేహశా
తా దేతతు స్సాలనిఖాతమధ్యే

టీక॥ ఉగ్రవేగా=భయంకరమయి | దేహముగలవారలయి; సాలనిఖాతమ
నవేగముగలయాసుగ్రీవరావణులు; గో
పురవేదిమధ్యే= గోపురమునందలితిన్నె
లనడుమను; చిరం=అధికమయిన; కా
లం=కాలమునందు; స్పృశం= మిక్కిలి
యు; నియుద్ధం = బాహుయుద్ధమును;
కృత్వా=చేసి; ఉత్తి ప్య= ఎగురగొట్టి
కొని; ఆక్షిప్య= ఈడ్చుకొని; దేహశా=
దేహములను; వినమ్య=వంచుకొని; పా
దక్రమాత్=పాదస్యాసమువలన; గో
పురవేదిలగ్నా=గోపురమునందలితిన్నె
లతోసంబంధించినవారలయి ; అన్యో
న్యం=ఒండొరులును; ఆవిధ్య=కొట్టుకొ
నియు; విలగ్నదేహశా= సంబంధించిన

ధ్యే= ప్రాకారముయొక్కయునగడ్డ
లయొక్కయునడుమ ; పేతతుః= ప
డిరి.
భయంకరవేగులగు నాసుగ్రీవరావ
ణులు, గోపురవేదిమధ్యంబున, బహుకా
లముచాహుయుద్ధముగావించి, యొకరి
చాకరుద్రోసికొనుచును ఈడ్చుకొనుచు
వంచుకొనుచు గోపురవేదికలయందుం
డియొక్కరిపైనొకరుపడికొట్టుకొనుచు
నబక్కరినొకరుదృఢంబుగాఁ గవుఁగి
లించుకొని, ప్రాకారపరిఖలనడుమంబ
డిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పేతతు ర్భూతల మస్పృశంతా
స్థిత్వా మహూతకం త్వణిశ్చసంతా. ౧౬
అలింగ్య చావల్లగ్ధ బాహుయోక్తై
స్సయోజయామాసతు రాహవే తౌ

టీక॥ తౌ=అసుగ్రీవరావణులు; ఆహవే=యుద్ధమునందు ; భూతలం =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౩

స ౪౦

నేలను, అస్పృశంతో = తాచనివారి
లయి; ఉత్పేతతుః = ఎగిరిరి . మహాహ
తం = కొంచెము సేపు; స్థితా = ఉండి;
అభినిశ్చ్యవంతో = నిట్టూర్పులువుచ్చు
చు; ఆలింగ్యం = కవులించుకొనియో; ఆ
వల్లభం = ఎగిరియో; బాహుయోక్తైః =
చేతులనెదుపాశములచేత; సంయోజ
యామానతుః = చుట్టుకొనిరి.

యుద్ధంబున, హనుగ్రీవరావణులు,
నేలనుండి యాకాశంబున కుద్గమించి
యందుఁగొంతదడవుండి, నిట్టూర్పులు
వుచ్చుచు, నొకరినొకరు కవులించుకొ
నియెగురుచు, బాహుపాశంబులఁబర
స్పరముబంధించుకొనిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సంరంభశీతోబలసంప్రయుక్తా
సంచేరితు స్సంప్రతి యుద్ధమాగ్నేః. ౧౭
శౌర్యములసింహావివ జాతదర్శ
గజేంద్రపాతావివ సంప్రయుక్తా

టీక|| సంప్రతి = అప్పుడు; తో(అ
ధ్యాహృతము) = ఆసుగ్రీవరావణులు;
సంరంభశీతోబలసంప్రయుక్తా = అభి
నివేశముతోను అభ్యాసముతోను బలము
తోను గూడినవారలయి; జాతదర్శ =
కలిగినగర్వములుగల; శౌర్యములసింహా
వివ = పెద్దపులులలోను త్రుములుగ ను
వివతె; గజేంద్రపాతావివ = ఏనుంగుగు
న్నులువతె; సంప్రయుక్తా = సంబంధించి

నవారలయి; యుద్ధమాగ్నేః = యుద్ధ
మాగణములచేత; సంచేరితుః = సంచ
రించిరి.
అప్పుడు, ఆసుగ్రీవరావణులు, అభి
నివేశించుననుభ్యాసంబునను బలంబున
ను, బెద్దపులులువలె ఏనుంగుపిల్లలుంబో
త, నానావిధ యుద్ధమాగణంబులం బె
నంగిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంహత్య చాపీద్యవ తా శ్రుభ్యాం
నిపేతతు వైక యుగప ధరణ్యామ్. ౧౮
ఉద్యమ్య చాన్యోన్య మధిక్షిపంతో
సంచక్రమాతే బహుయుద్ధమాగ్నేః

టిక || తో = ఆసుగ్రీవరావణులు; సంహార్య = కవుగిలించుకొనియు; ఉగ్రో భ్యా = వత్సస్థులములచేత; ఆపీద్యుచ = కొట్టుకొని; యుగపతే = ఏక కాలంబున; ధరణ్యాం = భూమియందు; సపేతతుః = పడిరి. ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము). ఉద్యమ్య = పట్టుకొనియు; అన్యోన్యం = ఒండొరులను; అధిక్షేపంతో = ఆక్షేపించుచు; బహుయుద్ధమాగై =

పెను యుద్ధమాగై ములచేత; సంహార్యమాతే = సంహరించిరి. ఆసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరు కవుగిలించుకొని, తొమ్ములచేగొట్టుకొనియుద్దలు నేక కాలంబున నేలంబడి; అంతనొకరినొకరుపట్టుకొనియుక్షేపించుకొనుచు, నిట్లునానావిధంబులుగయుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యాయామశితౌ బలసంప్రయుక్తా
క్లమం న తౌ జగ్గుతు రాశు పీఠా. గా
బాహూత్తమై ర్వారణవారణాభై
నివారయంతౌ వరవారణాభౌ

టిక || వ్యాయామశితౌ బలసంప్రయుక్తా = సామయోక్తయభ్యాసము చేగలిగినబలముతోఁగూడినవారలును; పీఠా = పరాక్రమశాలులును; వరవారణాభౌ = శ్రేష్ఠములయినయేనుంగులయొక్కకాంతివంటి కాంతిగలవారిలును; తౌ = ఆసుగ్రీవరావణులు; వారణవారణాభై = ఏనుంగులకట్టు స్తంభములయొక్కకాంతివంటికాంతిగల; బాహూత్తమై = చేతులలోనుత్తమములగువానిచేత; వారయంతౌ = అడ్డు

గించుకొనుచును; ఆశు = శీఘ్రముగా; క్లమం = అలసటను; నజగ్గుతుః = పొందరైరి. చిక్కఁగా సాముచేసి యున్నవారుకావున, బరాక్రమవంతులునుమదపుటేనుంగులవంటివారలునగునాసుగ్రీవరావణులు, ఏనుంగులంగట్టు స్తంభంబులవంటి బాహువుల నొండొరులం గొట్టుకొనుచున్నను, అలసటనొందరైరి. అని, తాత్పర్యము.

చిరేణ కాలేనతు సంప్రయుక్తా
సంచేరతు ముండలమాగై మాశు. ౨౦

టీక॥ చిరేణ = అధికమయిన; కాలేన = కాలముచేతనే ; సంప్రయక్త = కలసినసుగ్రీవరావణులు; ఆశు = శీఘ్రముగా; మండలమాగణం = చక్రాకారమాగణమును; చేరతుఁ = పొందిరి.

అసుగ్రీవరావణులు, ఇట్లు, బహు

కాలముయుద్ధమునే యుచుండి, మంతె, మండలాదినానావిధమాగణంబులఁ దమతమయుద్ధక్రమసాధన చమతాగ్రంబు లేటపడ, యుద్ధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తా పరస్పర మాసాద్య యత్తా వన్యోన్యసూదనే

మాజాకలావివ భక్షాధేః వితస్థాతే ముహుర్ముహుః. ౨౦

టీక॥ తా = అసుగ్రీవరావణులు; పరస్పరం = ఒండొరులను; ఆసాద్య = పొంది; ఆన్యోన్యసూదనే = ఒండొరులచంపుటయందు; యత్తా = ఆసక్తులయి; భక్షాధేః = ఆహారనిమిత్తము; మాజాకలావివ = పిల్లులువలె ; ముహుర్ముహుః

హుః = పలుమాఱు; వితస్థాతే = ఉండిరి.

అసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరువధింపనాసక్తులయి, యాహారమునకై పొంచియుండుపిల్లులువలె , నప్పుడప్పుడు, ఒకరిభిద్రంబువాకరువెదకుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

మండలాని విచిత్రాణి స్థానాని వివిధానిచ

గోమూత్రికాణి చిత్రాణి గతప్రత్యాగతానిచ. ౨౧

తెరశ్చీనగతాన్యేవ తథా వక్రగతానిచ

పరిమోక్షం ప్రహారాణాం వజ్రానం పరిధావనమ్. ౨౨

అభిద్రవణ మాప్లావ మాస్థానంచ సవిగ్రహమ్

పరావృత్త మపావృత్త మవద్రుత మవపుతమ్. ౨౩

ఉపన్యస్త మపన్యస్తం యుద్ధమాగణ విశారదా

తా సంజేరతు రన్యోన్యం వానరేంద్రశ్చ రావణః. ౨౪

టీక॥ యుద్ధమాగణవిశారదా = స; తా = ఆ; వానరేంద్రశ్చ = సుగ్రీవుఁ యుద్ధమాగణములందుఁ బండితులయి యును ; రావణశ్చ = రావణుండు

ను; విచిత్రాణి = నానావిధములగు; మం
డలాని = చక్రాకారగతులను ; వివి
ధాని = నానావిధములయిన; స్థానాని
చ = వైష్ణవవైశాఖమండలప్రత్యాభీ
ధానిధములను స్థానములను ; చిత్రాణి =
నానావిధములయిన; గోమూత్రకాణి =
గోమూత్రమువంటి కుటిలగమనముల
ను; గతప్రత్యాగతానిచ = దగ్గిజకుంబో
వుటలను వెనుకకుంబోవుటలను; తిరస్చీన
గతాన్యేవ = తిరస్కరమనములను ; త
థా = అట్లు ; వక్రగతానిచ = స
వ్యాపనవ్యసంచారములను ; ప్రహ
రాణం = దెబ్బల యొక్క ; పరి
మోక్షం = తప్పించుకొనుటను ; వజ్ర
నం = విడుచుటను ; పరిధావనం = చు
ట్టుదిరుగుటను ; అభిద్రవణం = అభిము
ఖముగాఁబోవుటను ; అస్థావం = కొం
దెముపోవుటను ; సవిగ్రహం = నిభా
యితతోఁగూడిన ; ఆస్థానం = ఉండుట
ను ; పరావృత్తం = పరాబ్జుఖండైపో
వుటను ; అపావృత్తం = వెనుకకుం
బోవుటను ; అవదుతం = శరీరమును
సంకోచించివంగిపోవుటను ; అవప్లు
తం = అధోముఖముగాఁ బోవుట
ను ; ఉపన్యస్తం = ఎదిరిచేయిపట్టు
కొనుటకై తనచేయిబట్టుకొనుటను ;
అపన్యస్తం = ఎదిరికింబట్టివృకుండుట

కై తనచేతినిముడుచుకొనుటను ; అన్యో
న్యం = ఒండొరులనుగూచి ; సంశేర
తుః = చేసిరి.

యుద్ధమాగ్గంబులం బండితులగునా
సుగ్రీవరావణులు, చక్రాకారగమనం
బులును వైష్ణవవైశాఖమండలప్రత్యాభీ
ధానిధములను స్థానములును, గోమూత్ర
మువంటి కుటిలగమనములును ఉపసర్ప
తాపసర్పములును దిర్యగ్గమనములును
సవ్యాపనవ్యవక్రగమనములును ఎదిరిదె
బ్బలదప్పించుకొనుట తనదెబ్బనుదప్పిం
చుకొననెదిరికిం దెలిసినప్పుడు దెబ్బనుప
సంహరించుట ఎదిరినిలుచుండగా న
తని చుట్టుం దిరుగుట అభిముఖగమన
ము ఈషద్గమనము ధ్రోమున నెది
రిని సగ్రహించి స్థిగంబుగా నుండుట
పరాబ్జుఖ గమనంబు నిలుచున్నట్లై
యుండి వెనుకకుం బోవుట శరీరసం
కోచంబున నెదిరిపట్టున నుండి తప్పిం
చుకొనుట ఎదిరిని గాలం దన్నుటకై
యధోముఖంబుగా నెగురుట , ఎదిరి
చేయిబట్టుకొనుటకై తనచేయి చా
చుట , ఎదిరితనచేయిబట్టుకొన య
త్నించినప్పుడు తనచేయినిముడుచు కొ
నుట , ఈమాగ్గములన్నియుఁ బ్ర
యోగించుచు, యుద్ధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రక్షో మాయాబల మథాత్మనః

ఆరబ్ధ ముపసంపేదే

టీక॥ అథ=అంత ; ఏతస్మిన్ అంత దే=ఆరంభించెను.
రే=ఈమధ్యమునందు; రక్షః= రాక్ష అంత, నట్లుపోరుచుండునప్పుడు, రా
సుండగు రావణుడు; ఆత్మనః=తనయొ వణుండుసోలితనమాయాబలంబుఁజూ
కగ్గి; మాయాబలం = మాయాబలము పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; ఆరబ్ధం=చేయుటకు ; ఉపసంపే

క్షాత్వా తం వానరాధిపః. ౨౬

ఉత్పపాత తదా కాశం జితకాశీ జితక్లమః

టీక॥ జితకాశీ=జయముచేఁ బ్రకా సమునుగూచి; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.
శించుచున్నవాఁడును; జితక్లమః = జ జయశాలియు శ్రమములేనివాఁడు
యింపబడినయలసటగలవాఁడును; వా నగుసుగ్రీవుండు, ఆ రావణునితలంపెఱిం
నరాధిపః= వానరరాజుండునగుసుగ్రీ గి, తటాలుననాకాశంబునఁగెను.
వుండు; తం=ఆ రావణుని; క్షాత్వా=ఎ అని, తాత్పర్యము.
ఱింగి; తదా=అప్పుడు; కాశం= ఆక

రావణ స్థిత ఏవాత్ర హరిరాజేన వంచితః. ౨౭

టీక॥ రావణః=రావణుడు; హరి ఉండెను.
రాజేన= వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవునిచే రావణుండు , సుగ్రీవుండు మఱివ
త; వంచితః= మోసపుచ్చబడినవాఁ యైనమోసపోయియుచ్చట నెయ్యుండె
డై; అత్రైవ = ఇచ్చటనే; స్థితః = ను. అని, తాత్పర్యము.

అథ హరివరనాథః ప్రాప్య సంగ్రామగీర్తిం

నిశిచరపతి మాతౌ యోజయిత్వా శ్రమే

గగన మతివికాలం లంఘయిత్వా రు-సూను
హారివరగణమధ్యే రామపాశ్వకం జగామ. ౨౮

టీక॥ అథ=అంత; అర్క-సూనుః = సూర్యునికొడుకైన; హరివరనాథః= వానరవరులకుఁబ్రభువగు సుగ్రీవుఁడు; వానరామకీర్తికం=యద్ధముచేఁ గలిగిన కీర్తికని; ప్రాప్యఁబొంది; అజౌ= యద్ధమునందు; నిశిచరపతిం= రాక్షసనాయకుండగురావణుని; శ్రమేణ = అలసటతో; యోజయిత్వా=కూడునట్లుచేసి; అతివికాలం=మిక్కిలియు వికాలమయిన; గగనం= ఆకాశమును ; లంఘయి

త్వా=దాటి; హరివరగణమధ్యే= వానరశ్రేష్ఠులసమూహమునడుమ; రామపాశ్వకం=రామునిప్రక్కను ; జగామ=ప్రొందెను.

అంత, సూర్యపుత్రుండగుసుగ్రీవుండు, యద్ధంబున, రాక్షసేవ్వరుండగు రావణునిసోలించికిఁగొంది, యతివికాలంబగునాకాశంబునకు లంఘించి, వానరమధ్యంబున, రామునిపాశ్వకభాగంబుఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స సవిత్వసూను స్తత్ర తతక-మక కృత్వా
పవనగతి రసికం ప్రావిశ త్సంప్రహృష్టః
రఘువరన్యపసూనో వకర్థకయిక్ యద్ధహావకం
తరుమృగగణ ముఖ్యైః పూజ్యమానో హరింద్రః. ౨౯

టీక॥ సవిత్వసూనుః=సూర్యపుత్రుండగు; సః=ఆ; హరింద్రః=వానరాధిపతియయినసుగ్రీవుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; తత్ర=అచ్చట; తత్=ఆ; కమక=కామకమును; కృత్వా=చేసి; సంప్రహృష్టః=మిక్కిలియు సంతసించినవాఁడై ; రఘువరన్యపసూనో=రఘువంశమునందుఁబుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుండగుదశరథమహారాజుకొడుకైన రామునికియు

ద్ధహావకం = యద్ధసంతోషమును; వకర్థకయిక్=వృద్ధిఁబొందించుచు ; తరుమృగగణముఖ్యైః=వానరసమూహములో ముఖ్యులయినవానరులచేత; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచు; పవనగతిః=వాయువుయొక్క-గమనమువంటిగమనముగలవాఁడై; అసికం=సేనను; ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను.

సూర్యకుమారుండగునా సుగ్రీవుండు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౩౫

స ౪౧

దు, అట్లు, రావణునితో యుద్ధంబు గాచు, వానరవీరులచేఁబూజ్యమానుండై' వించి, పరమసంతుష్టుండై, శ్రీరామున వాయువేగంబున, వానరసేనం బ్రవేశిం కుయ్యుద్ధోత్సాహంబు వృద్ధిఁబొందించు చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చత్వారింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చత్వారింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

ॐ

ఏకచత్వారింశస్సగః ప్రారంభః.

అథ తస్మిన్నిమిత్తాని దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సుగ్రీవం సంపరివృజ్య తదా వచస మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అథ=అంత; తదా= అప్పుడు; మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
లక్ష్మణపూర్వజః=లక్ష్మణుని యన్నయ అంత, నప్పుడు, లక్ష్మణౌ గ్రహించ
గురాముండు; తస్మిన్=అసుగ్రీవునియం గురాముండు, సుగ్రీవునియందు, యుద్ధ
దు; నిమిత్తాని= చిహ్నములను ; దృ చిహ్నంబులంబాచి, యతనింగవుగి
ష్ట్వా=చూచి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; సంపరించుకొని, యిట్లుని, చెప్పెను.
రివృజ్య=కవుగిలించుకొని; వచసం= అని, తాత్పర్యము,

అసమ్మత్త్య మయాసాధకం తదిదం సాహసం కృతం
ఏవం సాహస కమాణి న కుర్వంతి జనేశ్వరాః. ౨

టీ॥ త్వయా(అధ్యాహృతము)=నీచేత; మయాసార్థం=నాతోఁగూడ; అసమ్మత్త్య-

అలోచింపక; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; సాహసం=తెగువపని; కృతం=చేయఁబడినది. జనేశ్వరాః=రాజులు; ఏవం=ఇట్లు; సాహసకమాణి=తెగువపనులను; సకుర్వంతి=చేయరు.

నీవు, నాతో నాలోచింపక, గొప్ప సాహసముగావించినావు; రాజులు, ఇట్లెంతమాత్రము సాహస కార్యములంజేయరు. అని, తాత్పర్యము.

సంశయే స్థాప్య మాంచేదం బలంచ స విభీషణమ్
కష్టం కృతమిదం వీర సాహసం సాహసప్రియ. ౩

టీక॥ సాహసప్రియం=సాహసమిష్టముగాఁగల; వీరం=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! త్వయా (అధ్యాత్మతము)=నీచేత; మాంచ=నన్నును; సవిభీషణం=విభీషణునితోఁగూడిన; ఇదం=ఈ; బలంచ=నైస్యమును; సంశయే=సంశేహమునందు; స్థాప్య (స్థాపయిత్వా)=ఉంచి; కష్టం=కష్టమయిన; ఇ

దం=ఈ; సాహసం=తెగువ; కృతం=చేయఁబడినది.

సాహసప్రియుండవువీరుండవునగు సుగ్రీవుఁడా! నీవు, నాకును విభీషణునకును ఈవానర సైన్యమునకంతయు గొప్పసంశేహముగల్గునట్లుచేసి, యింకరమయిన యీసాహస కార్యముగావించినావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీం మాకృధా వీర ఏవం విధ మచింతితమ్

టీక॥ వీరం=పరాక్రమశాలివగును సుగ్రీవుఁడా! ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఏవంవిధం=ఇట్టిదానిని; అచింతితం=అలోచింపబడకుండునట్లుగా; మాకృధాః=

చేయకుము.

వీరుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఇంక నైనట్టికార్యమును, అలోచింపక, గావింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

త్వయి కించి త్సమాపన్నే కిం కార్యం సీతయా మమ. ౪
భరతేన మహాబాహుయా లక్ష్మణేన యవీయసా
శత్రుఘ్నేనచ శత్రుఘ్న స్వశరీరేణవా వ్రునః. ౫

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౩౭

స ౪౧

టీక॥ మహాబాహు = పెద్ద చేతులు
గలవాడవు; శత్రుఘ్న = శత్రువులఁజం
పునట్టివాడవునగుసుగ్రీవుఁడా! త్వయి =
నీవు; కించిత్ = దేనినైనను ; సమాప
న్నే = పొందినవాడవుకాఁగా; మమ =
నాకు; సీతయా = సీతచేఁగాని ; భరతే
న = భరతునిచేతఁగాని; యవీయసా = త
మ్ముఁడైన; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేతఁ
గాని; శత్రుఘ్ననవ = శత్రుఘ్నునిచేత

నుంఁగాని; పునః = ఇంక; స్వశరీరేణవా =
నాదేహముచేతనుంఁగాని; కార్యం = ప
ని; కిం = ఏమి?
మహాబాహుండవుశత్రువుల వధిం
చువాడవునగుసుగ్రీవుఁడా! నీకు, ఏమై
నహానిగలుగునెడ, సీతతోఁగాని భరతు
నితోఁగాని లక్ష్మణునితోఁగాని శత్రు
ఘ్నునితోఁగాని నాదేహముతోఁగాని,
నా కేమికార్యము? అని, తాత్పర్యము.

త్వయీచా నాగతే పూర్వమితి మే నిశ్చితామతిః

జానతశ్చాపి తే వీర్యం మహేంద్ర వరుణోపమ. ౬

టీక॥ మహేంద్రవరుణోపమ = దే
వేంద్రునితోను వరుణునితోనుబోలి-గ
లసుగ్రీవుఁడా! త్వయీచ = నీవును; అనా
గతే = రానివాడవయియుండఁగా;
పూర్వం = మున్ను; తే = నీయొక్క; వీ
ర్యం = పరాక్రమమును; జానతశ్చాపి =
తెలిసినవాడనైనను; మే = నాకు; మ

తిః = బుద్ధి; ఇతి = ఇట్లు; నిశ్చితా = నిశ్చ
యమునొందినది.

దేవేంద్రవరుణుల పరాక్రమము
వంటిపరాక్రమముగలసుగ్రీవుఁడా! నీవు
రాకమునువు, నాకునీపరాక్రమముజెలి
సియున్నను, ఈప్రకారము నిశ్చయించి
యుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

హత్యాహం రావణం యుద్ధే సప్రత్ర బలవాహనమ్

అధిష్యచ లంకాయాం విభీషణ మథాపిచ. ౭

భరతే రాజ్యమావేశ్య త్యక్త్యే దేహం మహాబల

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబల
ముగలసుగ్రీవుఁడా! అహం = నేను; యు

ద్ధే = యుద్ధమునందు; సప్రత్రబలవాహ
నం = కొడుకులతోనునైన్యముతోను గు

జ్ఞములతో సుగూడుకొనిన; రావణం= రావణుని; హత్వా= చంపి ; లంకా యాం=లంకాపురియందు; విభీషణం= విభీషణుని; అభిషిచ్యచ = అభిషేకించి యు; అథాపిచ=అటుపిమ్మటను ; భరతే=భరతునియందు; రాజ్యం= రాజ్యమును; అవేశ్య=ఉంచి; దేహం = దేహమును; త్యజ్యే=విడువఁగలను.

మహాబలుండవగు సుగ్రీవుడా! నే

నుయుద్ధంబున రావణునిపుత్రబంధు నై న్యసమేతంబుగావధించి, లంకయందు విభీషణుఁబట్టాభిషిక్తుం గావించి , యయోధ్యకుఁబోయి రాజ్యమును భరతు నియధీనముఁజేసి, దేహంబువిడిచెదను. అని, యెట్లునిశ్చయించుకొని యుంటిని. అని, రాముండుసుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను. అని. తాత్పర్యము.

తమేవం వాదినం రామం సుగ్రీవః ప్రత్యభావత. ౮

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ఏవం వాదినం=ఇట్లుచెప్పుచున్న; తం=ఆ ; రామం= రామునిగూర్చి; ప్రత్యభావత=బదులుచెప్పెను.

సుగ్రీవుఁడు, రాముండట్లుచెప్పినమాటనువిని, ఇట్లుని, బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తవ భార్యాప హతాకరం దృష్ట్వా రాఘవ రావణమ్
మహాయామి కథం వీర జానన్ పౌరుష మాత్మనః. ౯

టీక॥వీరం=పరాక్రమశాలివగు; రాఘవం=రాముడా! తవ=నీయొక్క; భార్యాపహతాకరం=భార్యనపహరించి నట్టి; రావణం=రావణుని ; దృష్ట్వా=చూచి; ఆత్మనః=నాయొక్క ; పౌరుషం=పౌరుషమును; కథం=ఎట్లు ; మహాయామి=సహింతును?

పరాక్రమ వంతుండవగు రాముడా! నీభార్యనపహరించినట్టి దుష్టుఁడగు రావణునిబాచి నేను పౌరుషంబుగ లవాఁడనై యుండి, యెట్లునహింతును? అని, సుగ్రీవుండు రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం వాదినం వీర మభినంద్య స రాఘవః
లక్ష్మణం లక్ష్మీ సంపన్న మిదంవచన మబ్రవీత్ . ౧౦

<p>టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముడు; ఇత్యేవంవాదినం=అనియిట్లుచెప్పచున్నట్టి; వీరం=పరాక్రమశాలియగు సుగ్రీవుని; అభినంద్య=పొగడి; లక్ష్మీ సంపన్నం=కాంతితోఁగూడిన ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిఁగూర్చి; ఇదం=ఈ;వ</p>	<p>చనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంత, రాముండు, సుగ్రీవునిమాట నువిని, కాంతిమంతుండగు లక్ష్మణుం జూచి, యిట్లుని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పరిగృహ్యో దకం శీతం వనాని ఫలవంతిచ
బలౌఘం సంవిభజ్యేమం పూహ్య తిష్ఠేమ లక్ష్మణ . ౧౧

<p>టీక॥లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా!శీతం=చల్లని; ఉదకం=జలమును; ఫలవంతి=ఫలములుగల; వనానిచ=వనములను; పరిగృహ్య=గ్రహించి; ఇమం=ఈ; బలౌఘం=సేనాసమూహమును ; సంవిభజ్య=చక్కఁగా నేర్పఱచి; పూహ్య=పూహంబులుగాఁదీచి; తిష్ఠేమ=ఉం</p>	<p>దము. లక్ష్మణుఁడా!మనము, చల్లనిజలంబునుమంచిఫలంబులతోఁగూడిన వనంబులుంగల ప్రదేశంబుఁజేరి, సైన్యంబులఁ జక్కఁగావిభజించిపూహంబులుగాఁ దీచుకొనియుండము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

లోకక్షయకరం భీమ భయం పశ్యా మ్యపస్థితమ్
నిబహుణం ప్రవీరాణా మృక్షవానర రక్షసామ్ . ౧౨

<p>టీక॥ లోకక్షయకరం=లోకనాశమునుజేయునదియు; భీమం = భయం కరమయినదియునగు; ప్రవీరాణాం = మిక్కిలియవీరులగు ; ఋక్షవానరరక్షసాం = ఎలుగుగొడ్డులయొక్కయు</p>	<p>వానరుల యొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు. నిబహుణం=వధమను ; భయం=భయమును; ఉపస్థితం=సమీపించినదానిఁగా ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.</p>
---	--

లోకనాశకరంబును భయంకరంబు | ద్రుహతులగుదురనితోచుచున్నది.
నునగుభయంబొకటివాటిల్లి, ఋక్షవా | అని, తాత్పర్యము.
నరవీరులును రాక్షసవీరులును బెక్క-౦

వాతాశ్చ పరుషా వాంతి కంపతేజ వసుంధరా
పర్వతాగ్రాణి వేపంతే పతంతి ధరణీరుహః. ౧౩

టీక|| వాతాశ్చ=వాయువులును; ప | పతంతి=పడుచున్నవి.
రుషాః=కఠినములుగా; వాంతి=వీచు | వాయువులు పరుషముగా వీచుచు
చున్నవి. వసుంధరాచ=భూమియు; న్నవి; భూమికదలుచున్నది; పర్వతశి
కంపతే=వడంకుచున్నది. పర్వతాగ్రా | ఖరంబులు వడంకుచున్నవి; వృక్షంబు
ణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడం | లువిడిగి పడుచున్నవి.
కుచున్నవి. ధరణీరుహః=వృక్షములు; | అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవవంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౧౪

టీక|| మేఘాః=మేఘములు; క్రవ్యాద | సినట్లుగా; ప్రవవంతి = కురియు
సంకాశాః=మాంసభక్షకములగు డేగ | చున్నవి.
మొదలగుపక్షులతోసమానములయి; ప | మేఘములు, క్రూరపక్షులుంబోలె
రుషాః=కఠినములయిన ; పరుషస్వ | జాపట్టుచు, భయంకరంబుగా గజిం
నాః=భయంకరమయిన ధ్వనిగలవై; | చుచుభయంకరంబులయి, మహాభయ
క్రూరాః=భయంకరములయి ; క్రూ | సూచకంబగునట్లుగా, నెత్తురు బిందువు
రం=భయంకరముగా ; శోణితబిందు | లతోవానగురియుచున్నవి.
భిః=నెత్తురుబిందువులతో; మిశ్రం=కల | అని, తాత్పర్యము.

రక్తచందన సంకాశా సంధ్యాపరమదారుణా
జ్వలచ్చ నిపత్యే త దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౧౫

టీక॥ సంధ్యా=సంధ్య; ర క్తచంద హమును; నిపతతి=పడుచున్నది.
 నసంకాశా= ఎఱ్ఱనిచందనముతోనమా సంధ్య,ఎఱ్ఱనిచందనంబుంబోలెఁగా
 నమయి;పరమదారుణా= మిక్కిలియొ లుచుమిక్కిలియొభయంకరంబయియు
 భయంకరమయి; వతఁజే(అధ్యాహ్న న్నది; ఇదిగో,సూర్యమండలంబుననుం
 తము)=ఉన్నది. అదిత్యాత్=సూర్య డి,మండుచున్నయగ్నిఖండంబులు పడు
 నివలన; ఏతత్=ఈ; జ్వలత్=మండు చున్నవి. అని,తాత్పర్యము.
 చున్న; అగ్నిమండలంచ=అగ్నిసమా

అదిత్య మభివాశ్యంతి జనయంతో మహద్భయమ్
 దీనా దీనస్వరా ఘోరా అప్రశస్తా మృగద్విజాః. ౧౬

టీక॥ అప్రశస్తాః= మంచిపికానివి నికెదురుగా ; వాశ్యంతి = అటచుచు
 యు; ఘోరాః=భయంకరములనగు; న్నవి.
 మృగద్విజాః=మృగములునుబట్టలును; అమంగళకరంబులును భయంకరం
 దీనాః=దీనములయి; దీనస్వరాః=దీన బులునగుమృగపట్టలు, దీనంబులయి ,
 మయినధ్వనిగలవై; మహత్=అధికమ మహాభయంబుగలుగఁజేయుచు , దీన
 యున; భయం=భయమును; జనయం రంబున, సూర్యునకెదురునిలుచుండి
 తః=కలిగించుచు;అదిత్యుఁడీ=సూర్యు యటచుచున్నవి. అని,తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశశ్చ సంతాప యతి చంద్రమాః
 కృష్ణరక్తాంశు పర్యంతో యథా లోకస్య సంత్రయే. ౧౭

టీక॥ రజన్యా=రాత్రియందు;చం యందుగలవాఁడై;సంతాపయతి= త
 ద్రమాః=చంద్రుఁడు;లోకస్య= లోక పింపఁజేయుచున్నాఁడు.
 ముయొకఁ;సంత్రయేయథా= వినాశ ప్రలయకాలమునందుంబోలె, రా
 మునందువలె;అప్రకాశః= కాంతిలేని త్రికాలంబునఁజుండ్రుండుకాంతిహీనుం
 వాఁడై;కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః= నల్లని డై,నలుపునెఱ్ఱచందనంబునుకొనయందుఁ
 వియునెఱ్ఱనివియుఁగిరణంబులు కొనల గలవాఁడై, సంతాపంబు గలిగించుచు

న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

హృస్వో రూక్షో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్సులోహితః

టీక॥ పరివేషః = గాలిగుడి; (హృమ్ము) = ఉన్నది.
 స్వః = కుటుచదిగాను; అప్రశస్తశ్చ = అచంద్రునిపరివేషము, హృస్వముగా
 శుభకరముగాను; రూక్షః = భయంకరముభయంకరముగాను రక్తవణముగా
 ముగాను; సులోహితః = మిక్కిలియునెనుజూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
 ఐనిదిగాను; వత్తే (అధ్యాహృతి

ఆదిత్య మండలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౧౮

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! ఆదిత్యమండలే = సూర్యమండలమునందు ; నల్లనికలంకంబు కనుపట్టుచున్నది.
 నీలం = నల్లని; లక్ష్మ = చిహ్నము; దృశ్యతే = చూడబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

దృశ్యంతే న యథావచ్చ నక్షత్రాణ్యభి వత్తే
 యుగాంతమివ లోకస్య పశ్య లక్ష్మణ శంసతి. ౧౯

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! నక్షత్రాణ్యభివత్తే = చూడుము.
 తాణిచ = నక్షత్రములును; యథావత్ = ఎప్పటియట్లు; నదృశ్యంతే = చూడబడవు. లోకస్య = లోకముయొక్క; యుగాంతం = ప్రళయమును; శంసతి = చెప్పదున్నట్లు; అభివత్తే = ఉన్నది. ప

కాకా శ్వేనా స్తథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతిచ
 శివాశ్చ ప్య శివావాచః ప్రవదంతి మహాస్వనాః. ౨౦

<p>టిక॥కాకాః=కాకులును; శ్యేనాః= డేగలును; తథా=అట్లు; గృధ్రాః=గద్దలును; నీచైః= నీచపక్షులతో; పరిపతంతిచ = చేరుచున్నవియు. శివాశ్చ పి=నక్కలును; మహాస్వనాః= గొప్ప ధ్వనిగలవై ; అశివాః=అమంగళకరము</p>	<p>లగు;వాచః=మాటలను;ప్రవదంతి=చెప్పచున్నవి. కాకులును డేగలునుగద్దలును నీచపక్షులతోఁజేరియున్నవి;నక్కలును, పేరెలుంగుననమంగళధ్వనులు సేయుచున్నవి. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

క్షీప్ర మద్య దురాధషాం లంకాం రావణపాలితామ్
అభియామ జపేనై వ సర్వతో హరిభి ర్వృతాః. ౨౧

<p>టిక॥క్షీప్రం= శీఘ్రముగా; సర్వ తః=అంతటను; హరిభిః=వానరులచే త;వృతాః=చుట్టఁబడినవారలమయి;అదై వ్యవ=ఇప్పుడె; జపేన= వేగముచే త; దురాధషాం= ఎదిరింపనలవిగా నిదియు; రావణపాలితాం= రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినదియు నగు; లంకాం=లంకాపురినిగూర్చి; అభియామ=</p>	<p>పోవుదము. ఇంక,మనము , సమస్తవానరులం గూడి,యిప్పుడె,దురాధషాంబును రావణబాహురక్షితంబునగులంకాపురికిశీఘ్రంబునంబోవుదము.అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యేవం సంవదన్ వీరో లక్ష్మణం లక్ష్మణోగ్రజః
తస్మా దవాతర చ్చీఘ్రం పర్వతాగ్రా న్మహాబలిః. ౨౨

<p>టిక॥మహాబలిః= అధికమయినబలముగల;లక్ష్మణోగ్రజః= లక్ష్మణునియన్నయగు;వీరః= పరాక్రమశాలియయినరాముండు;ఇతి=అని;ఏవం=ఇట్లు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని గూచిక ; సంవదన్=చెప్పుచు;శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;తస్మాత్=ఆ;పర్వతాగ్రాత్=పర్వత శిఖరముననుండి;అవాతరత్ =దిగెను. అట్లు మహాబలుండును లక్ష్మణునియన్నయగురాముండు , లక్ష్మణుని</p>	<p>దన్=చెప్పుచు;శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;తస్మాత్=ఆ;పర్వతాగ్రాత్=పర్వత శిఖరముననుండి;అవాతరత్ =దిగెను. అట్లు మహాబలుండును లక్ష్మణునియన్నయగురాముండు , లక్ష్మణుని</p>
---	---

తోఁజెప్పుచు, శీఘ్రంబున, నాపర్వతశిఖ | అని, తాత్పర్యము.
రంబుననుండి, దిగెను.

అవతీర్యచ ధర్మాత్మా తస్మా జ్యైల త్స రాఘవః
పరైః పరమదుర్ధఃషణం దదర్శ బల మాత్మనః. ౨౩

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండు	చెను.
గుఃసః = ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; తస్మా	ధర్మాత్ముఁడగునా రాముండు ,
త్ = ఆ; జ్యైలాత్ = పర్వతముననుండి; అ	ఆపర్వతశిఖరంబుననుండిదిగి శత్రువుల
వతీర్యచ = దిగ్గియు; పరైః = శత్రువులచే	కుదుర్ధఃషణంబయి వెలయుచున్న తన
త; పరమదుర్ధఃషణం = ఎంతమాత్రము	వానిఁ దైర్యముంబూ చెను.
నెదిరింపనలవిగానట్టి; ఆత్మనః = తనయొ	అని, తాత్పర్యము.
కట; బలం = సైన్యమును; దదర్శ = చూ	

సన్నహ్యతు ససుగ్రీవః కపిరాజ బలం మహత్
కాలజ్ఞో రాఘవః కాలే సంయుగా యాభ్యుచోదయత్. ౨౪

టీక॥ కాలజ్ఞః = కాలముఁ జెలిసిన ;	చెను.
రాఘవః = రాముఁడు; ససుగ్రీవః = సుగ్రీ	వీదియేకాంబునం జేయవలయు
వునితోఁగూడినవాఁడై; మహత్ = గొ	నోయావివరంబునంతయుంజక్కఁగాఁ
ప్పదియగు; కపిరాజబలం = వానరరా	జెలిసినట్టిరాముండు, సుగ్రీవునితోఁగూ
జుండగుసుగ్రీవునిసేనను; సన్నహ్యతు =	డ, నవ్వానరసేననంతయుంబ్రో త్సాహ
ప్రోత్సాహపఱచియు; కాలే = యుక్త	పఱచి, యుక్తకాలంబున, యుద్ధంబున
కాలమునందు; సంయుగాయ = యుగ	కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
ముకొఱకు; అభ్యుచోదయత్ = ప్రేరిం	

తతః కాలే మహాబాహు ర్భలేన మహతావృతః
ప్రస్థితః పురతోధన్వీ లంకా మభిముఖః పురీమ్. ౨౫

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౪౫

స ౪౦

టిక||తతః=అంతః;కాలే=ప్రాతః తః=బయలుదేరుచు.

కాలమునందు;మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల;ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల రాముండు;మహతా=గొప్పదగు;బలేన=నైన్యముచేత;వృతః=చుట్టబడినవాడై;లంకాం=లంకాయను;పురీం=పట్టణమునుగూచి;పురతః=ముందట;ప్రస్థి

అంతఃప్రాతఃకాలంబున, మహాబాహుండగురాముండు, ధనుర్ధరుండై, యసంఖ్యసైన్యంబువెంబడింప,లంకానగరాభిముఖుండై,బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం విభీషణసుగ్రీవౌ హనుమాన్ జాంబవాన్ నృశః
ఋక్షరాజస్తథా నీలః లక్ష్మణశ్చైవ న్వయస్తదా. ౨౬.

టిక||తదా=అప్పుడు;తం = ఆ రాముని; విభీషణసుగ్రీవౌ = విభీషణుండునుసుగ్రీవుండును; హనుమాన్ = హనుమంతుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుండును; నలః = నలుండును; తథా=అట్లు;ఋక్షరాజః = సుషేణుండును; నీలః=నీలుండును; లక్ష్మణశ్చ=

లక్ష్మణుండును; అన్వయః= వెంబడించిరి.
అప్పుడు,విభీషణుండును, సుగ్రీవుండునుహనుమంతుండును జాంబవంతుండును నలుండును సుషేణుండునునీలుండును, లక్ష్మణుండును,రాముని వెంబడించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము,

తతః పశ్యాత్సుమహతీ పృతనార్ష వనౌకసాం
ప్రచ్ఛాద్య మహతీం భూమి మనుయాతి స్త్వ రాఘవమ్. ౨౭

టిక||తతఃపశ్యాత్=అటుపిమ్మట ; సుమహతీ=మిక్కిలిలియుగొప్పదగు;ఋక్షవనౌకసాం = ఎలుంగుగొడ్డులయొక్కయు వానరులయొక్కయు; పృతనా=సేన; మహతీం=అధికమయిన ; భూమిం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య=కప్పి;

రాఘవం=రాముని; అనుయాతిస్త్వ = వెంబడించినది.
అంత,ననంతంబగుఋక్షవానరసేన, యతివస్త్రీణాంబుగాభూమినాచ్ఛాదించి, రామునివెంబడించిపోయినది.
అని, తాత్పర్యము.

శైల శృంగాణి శతశః ప్రవృద్ధాంశ్చ మహీరుహాన్
జగృహః కుంజరప్రఖ్యా వానరాః పరవారణాః. ౨౮

టీక॥ కుంజరప్రఖ్యాః = ఏనుంగుల జగృహః = పట్టుకొనిరి.
తోసమానులును; పరవారణాః = శత్రు ఏనుంగులంతటి దేహంబుగలవారలు
పులనడ్డగించువారలునగు; వానరాః = సుశత్రువులవారింపంజాలినవారలునగు
వానరులు; శతశః = నూలులునూలులు వానరులు, వేలకొలదిపర్వతశిఖరంబు
గా; శైలశృంగాణి = పర్వతశిఖరముల లనుగొప్పవృక్షంబులనుధరించిరి.
ను; ప్రవృద్ధాన్ = మిక్కిలియుంబెరిగి అని, తాత్పర్యము.
న; మహీరుహంశ్చ = వృక్షములను ;

తౌతు దీక్షేణ కాలేన భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ
రావణస్య పురిం లంకా మానేదతు రరిందమా. ౨౯

టీక॥ అరిందమా = శత్రువులనడం పొందిరి.
గఁద్రొక్కొనట్టి; భ్రాతరా = తోఁబుట్టు శత్రువులనడంగ ద్రొక్కొంజాలినట్టి
పులగు; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = యారామలక్ష్మణులు, అట్లు, సేనాస
రామలక్ష్మణులును; దీక్షేణ = నిడు హితులయిపోవుచు, దీక్షుకాలంబున
పైస; కాలేన = కాలముచేత; రావణ కు, రావణునిలంకాపురింజేరిరి.
స్య = రావణునియొక్క; పురిం = పట్టణంబు, తాత్పర్యము.
మయిన; లంకాం = లంకను; ఆనేదతుః =

పతాక మాలినిం రమ్యా ముద్యానవరశోభితామ్
చిత్రవప్రాం సుదుష్పాపా ముచ్చైఃప్రకారతోరణామ్. ౩౦
తాం సురైరపి దుర్ధమాం రామ వాక్య ప్రచోదితాః
యథానివేశం సంపీడ్య న్యవిశంత వనాకసః. ౩౧

టీక॥ వనాకసః = వానరులు; రామ ప్రేరింపఁబడినవారలయి; పతాకమాలి
వాక్యప్రచోదితాః = రామునిమాటచేఁ నిం = ధ్వజములయొక్క ప జ్జిగలది

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౪౭

స ౪౧

యు;రమ్యాం=రమణీయమును;ఉద్యా
నవరళోభితాం=ఉద్యానశ్రేష్ఠములచే
బ్రకాశించుచున్నదియు; చిత్రవప్రాం=
నానావిధమయినకోటగలదియు;సుదు
ప్రాపాం=పొందఁగూడనిదియు;ఉచ్చైః
ప్రాకారతీరణాం=ఉన్నతములయిన
ప్రాకారములును బహిద్వాకరములు
నుగలదియు;సురైరపి=దేవతలచే నైన
ను;దుర్ధమాం=ఎదిరింపనలవి గాని
దియునగు;తాం=ఆలంకాపురిని ; య
ధానివేశం=తమతమస్థానముల నతిక్ర
మింపక;సంపీడ్య=పీడించి; న్యవేశంత=

విడిసిరి.
అంతనావాసరులు, రామునియాజ్ఞం
జేసి,ధ్వజసమూహాలంకృతంబును, ర
మణీయంబునుఉద్యానవనంబుల నొప్పు
చున్నదియునానావిధమయిన కోటగల
దియు,శత్రువులకుఁ బొందఁగూడ నిది
యు,ఉన్నతప్రాకారతీరణంబులు గ
లదియు, దేవతలకేనియెదిరింపనలవిగా
నిదియునగునాలంకాపురిని , దమతమ
స్థానంబులనిరోధించి,విడిసిరి.
అని,తాత్పర్యము.

లంకాయా స్తూ త్తరద్వారం నై లశ్యంగ మివో న్నతమ్
రామ స్సహానుజో ధన్వీ జగోపచ రురోధచ. ౩౨

టీక॥ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల; రా
మః=రాముండు; సహానుజః=తమ్ముని
తోఁగూడినవాఁడై ; నై లశ్యంగ మివ
(స్థితం)=పర్వతశిఖరమువలెనున్న; ఉ
న్నతం= పొడవయిన; లంకాయాః=
లంకయొక్క; ఉ త్తరద్వారంతు = ఉ

త్తరపువాకిలిని; జగోపచ= రక్షించె
ను;రురోధచ=అడ్డగించెను.
రాముండునులక్ష్మణసహితుండై ,
పర్వత శిఖరముం బోలె నత్యున్నతం
బయినలంకాపురి యుత్తర ద్వారంబు
ను, నిరోధించెను. అని,తాత్పర్యము.

లంకా ముపనివిష్టశ్చ రామో దశరథాత్మజః
లక్ష్మణానుచరో వీరః పురీం రావణ పాలితామ్. ౩౩
ఉత్తరద్వార మాసాద్య యత్ర తిష్ఠతి రావణః

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియు; లక్ష్మణానుచరః = లక్ష్మణుఁడువెంబ

డించువాఁడు గాఁగలవాఁడును ; దశరథాత్మజః = దశరథమహారాజుకొడుగు నగు; రామః = రాముండు; యత్ర = ఎచ్చట, రావణః = రావణుండు; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ; ఉత్తరద్వారం = ఉత్తరపువారికిని; ఆసాద్య = పొంది; రావణపాలితం = రావణునిచేబాలింపబడిన; లంకాం =

లంకయును; పురీం = పట్టణమును ; ఉపనివిష్టశ్చ = సమీపించివిడిసెను. పరాక్రమవంతుండును దశరథ మహారాజుపుత్రుండునగు రాముండు లక్ష్మణసహితుండై, రావణుండెచ్చటనున్నాఁడో, అట్టిలంకాపురి యుత్తరద్వారంబున వెనిరోధించియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నాన్యో రామాద్ధి తద్వారం సమర్థః పరిరక్షితుమ్. ౩౪
రావణాధిష్ఠితం భీమం వరుణేనేవ సాగరమ్
సాయుధై రాక్షసైర్భీమై రభిగుప్తం సమంతతః. ౩౫
లఘూవాం త్రాసజననం పాతాళమివ దానవై :

టీక॥ రావణాధిష్ఠితం = రావణునిచే నధిష్ఠింపబడినదియు; వరుణేన = వరుణునిచేత; అధిష్ఠితం (అధ్యాహృతము) = అధిష్ఠింపబడిన; సాగరమివ (స్థితం) = సముద్రమువలెనున్నదియు ; భీమం = భయంకరమయినదియు; సమంతతః = అంతటను; సాయుధైః = ఆయుధములతోఁగూడినవారలును; భీమైః = భయంకరులునగు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; అభిగుప్తం = రక్షింపబడినదియు; దానవైః = దానవులచేత; అభిగుప్తం (అధ్యాహృతము) = రక్షింపబడిన ; పాతాళమివ (స్థితం) = పాతాళమువలెను

న్నదియు; లఘూనాం = అల్పులకు; త్రాసజననం = భయమును బుట్టించునదియు నగు; తత్ = ఆ; ద్వారం = ఉత్తరద్వారమును; పరిరక్షితుం = రక్షించుటకు; రామాత్ = రామునికన్న; అన్యః = ఇతరుండు; నసమర్థోఽహి = సమర్థుండు గాఁడుగాదా!

సాక్షాద్రావణాధిష్ఠితంబును వరుణాధిష్ఠితంబగు సముద్రంబువలె నున్నదియు, భయంకరాకారంబును, భయంకరాకారులును ఆయుధధారులునగు రాక్షసులచే సురక్షితంబును దానవరక్షితంబగు పాతాళంబువలెనున్నదియు,

నల్పులకుభయంకరంబునగు , నాయు ముండుదక్క-మఱి యెవ్వండును సమ
త్తరద్వారంబు నిరోధించుటకు , రా ధుండుగాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

విన్యస్తాని చ యోధానాం బహూని వివిధానిచ. ౩౬
దదర్శా యుధజాలాని తత్రైవ కవచానిచ

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = దదర్శ=చూచెను.
రామండు; తత్రైవ=అచ్చటనే; విన్య రామండాయు త్తరద్వారంబున ,
స్తాని=ఉంచబడిన;యోధానాం= భ రాక్షసయోధులుంచుకొనిన, నానావి
టులయొక్క; బహూని=అనేకములు ధంబులగు పెక్క-యుధసమూహము
ను; వివిధానిచ=నానావిధములునగు; లను గవచంబులనుంజూచెను.
ఆయుధజాలానిచ = ఆయుధసమూ అని,తాత్పర్యము.
హములను; కవచానిచ=కవచములను;

పూర్వంతు ద్వారమాసాద్య నీలో హరిచమూపతిః. ౩౭
అతిష్ఠ త్వహమైందేన ద్వివిదేనచ వీర్యవాక్

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినప విదేనచసహ=ద్వివిదునితోనుంగూడ ;
రాక్రమముగల; హరిచమూపతిః=వా అతిష్ఠతో=ఉండెను.
సరసేనానాయకుండగు; నీలిః= నీలుఁ పరాక్రమవంతుండగువానరసేనా
డు; పూర్వం= తూర్పుదిక్కుననుండు నాయకుండునీలిండు, పూర్వద్వారం
నట్టి;ద్వారంతు=వాకిలినే;ఆసాద్య = బున, మైందద్వివిదసహితుండై, నిలిచి
పోంది; మైందేన= మైందునితోను; ద్వి యుండెను.అని,తాత్పర్యము.

అంగదో దక్షిణ ద్వారం జగ్రాహ సుమహాబలిః. ౩౮
ఋషభేణ గవాక్షేణ గజేన గవయేనచ

టీక॥ సుమహాబలిః=మిక్కిలియైన దుండు; ఋషభేణ=ఋషభునితోను ;
ధికమయినబలముగల; అంగదః=అంగ గవాక్షేణ=గవాక్షునితోను ; గజేన=

గజనితోను; గవయేనచ = గవయుని
తోను; సహితః=కూడినవాడై; దక్షి
ణద్వారం=దక్షిణపువాకిలిని; జగ్రహ=

మహాబలుండగునంగదుండు, ఋష
భగవాతులను, గజగవయులనుంగూ
డి, దక్షిణద్వారంబున గాఢవియండ్ల
ను. అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ పశ్చిమద్వారం రరతు బలవాన్ కపిః. ౩౯
ప్రమాధి ప్రఘసాభ్యాంచ వీరై రన్యైశ్చ సంగతః

టీక॥బలవాన్ = అధికమయినబల
ముగల; హనుమాన్ = హనుమంతుండ
ను; కపిః = వానరుండు; ప్రమాధి ప్రఘసా
భ్యాంచ = ప్రమాధితోను ప్రఘసునితోను;
అన్యైః = ఇతరులయిన; వీరైశ్చ = వాన
రవీరులతోను; సంగతః = కూడినవా

డై; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలిని;
రరతు = రక్షించెను.
బలవంతుండగు హనుమంతుండు, ప్ర
మాధి ప్రఘసులుమున్నగు వానర వీరుల
తోఁగూడి, పడమటివాకిలిని రక్షించుచుం
డెను, అని, తాత్పర్యము.

మధ్యమే చ స్వయం గుత్తే సుగ్రీవ స్సమత్థత. ౪౦
సహసరై వ హారిశ్రేష్ఠై స్సుపణశ్శ్వసనోపమైః

టీక॥సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు; స్వ
యం = తాను; సుపణశ్శ్వసనోపమైః =
గరుత్మంతునితోను వాయువుతోనుంబో
లిగల; హారిశ్రేష్ఠైః = వానరశ్రేష్ఠుల
తో; సరై వ స్సహ = అందఱితోనుంగూ
డ; మధ్యమే = నడుమనుండునట్టి; గుత్తే =
సేనాభాగమునందు; సమత్థత = ఉం
డెను.

సుగ్రీవుండు, గరుడానిల సమానుల
గువానరశ్రేష్ఠులంగూడి, బలవంతులగు
రావణేంద్రజిత్తులతోఁబోరు, రామహ
నుమంతుల కిర్వరకును గాకాక్షిన్యా
యంబున. సాహాయ్యంబు గావించుట
కై, యుత్తరపశ్చిమద్వారంబులనడుమ
నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు వట్టి శత్రోఁట్యః ప్రఖ్యాతయాధపాః. ౪౧

నిపీడ్యో పనివిష్టాశ్చ సుగ్రీవో యత్ర వానరః

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండను; వానరః=వానరుడు; అవతత (అధ్యాహృతము)=ఉండెనో; తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; ప్రఖ్యాతయూధపాః=ప్రసిద్ధులగు యూధపతులుగల; వానరాణాం=వానరులయొక్క; వట్టి శిశుతోట్రుస్తు=ముప్పదియాఱుకోటులుమాత్రము ; నిపీ	డ్య=పీడించి; ఉపనివిష్టాశ్చ = విడిసి నవియు. సుప్రసిద్ధులగు యూధ పతులతోఁ గూడిన, ముప్పదియాఱుకోటులు వానరులు, లంకాపురిని నిరోధించి, సుగ్రీవుండున్న స్థలంబున నుండిరి. అని, తాత్పర్యము
--	--

శాసనేనతు రామస్య లక్ష్మణ స్సవిభీషణః ౪౨

ద్వారేద్వారే హరీణాంతు కోటింకోటిం న్యవేశయత్

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క ; శాసనేనతు=ఆజ్ఞ చేతనే; సవిభీషణః=విభీషణునితోఁగూడిన; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; ద్వారేద్వారే=ప్రతిద్వారమునందు; హరీణాం=వానరులయొక్క ; కోటింకోటింతు = కోటినికోటినిమాత్రము; న్యవేశయత్ = ఉంచెను. రామునియానతింజేసి , లక్ష్మణుండును విభీషణుండును, బృతిద్వారంబునను, గోటికోటివానరులవంతునిలిపిరి. అని, తాత్పర్యము.
--

పశ్చిమేనతు రామస్య సుగ్రీవ స్సహ జాంబవాః ౪౩

అదూరా న్నధ్యమే గుల్మే తస్థౌ బహు బలానుగః

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క; పశ్చిమేనతు=పశ్చిమపాశ్చ్యముననె; అదూరాత్=సమీపమున; మధ్యమే=నడిమిదైన; గుల్మే=సేనాప్రదేశమునందు; సహజాంబవాః=జాంబవంతునితోఁగూడిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండ; బహుబలానుగః=అధికమయిన నైస్యము వెంబడించు నదిగాఁగలవాడై; తస్థౌ=ఉండెను.

రామునకుఁ బశ్చిమపాశ్చ్యంబున, ధ్యగుల్కంబుననుండెను.
సమీపంబుననె, సుగ్రీవుండు జాంబవం అని, తాత్పర్యము.
తులగూడి, బహు సైన్యసహితుండై, మ

తేతు వానరశార్దూలా శ్చార్దూలా ఇవ దంష్ట్రీణిః. ౪౪
గృహీత్వా ద్రుమశైలాగ్రాఁ హృష్టాయుధాయతస్థిరే

టీక॥దంష్ట్రీణిః=కోటలుగల; శార్దూలా ఇ యుధముకొఱకు; తస్థిరే=ఉండిరి.
వ(స్థితాః)=పెద్దపులులువలెనున్న; తే= ఆవానరశ్రేష్ఠులు, పెద్దపులులుం
ఆ; వానరశార్దూలాస్తు= వానరశ్రేష్ఠ బోలె, వృక్షంబులనుబర్వత శిఖరంబుల
లును; హృష్టాః=సంతసించినవారలయి; నుంబట్టుకొని, పరమసంతోషంబునయు
ద్రుమశైలాగ్రాఁ (ద్రుమశైలాగ్రాఁ ద్థంబునకుఁగాచియుండిరి.
ణి)=వృక్షములనుబర్వత శిఖరములను; అని, తాత్పర్యము.
గృహీత్వా=పట్టుకొని; యుధాయ=

సవే వికృతలాంగులా సువే దంష్ట్రానఖాయుధాః. ౪౫
సర్వే వికృతచిత్రాంగా సర్వేచ వికృతాననాః

టీక॥తే(అధ్యాహృతము)=ఆవాన వారలునుగా ; అవతంత (అధ్యా
రులు; సర్వే=అందఱును; వికృతలాం హృతము)=ఉండిరి.
గులాః=పైకెత్తఁబడిన తోకలుగల ఆవానరులుఅందఱును దోకలంబై
వారలును; సర్వే=అందఱును; దంష్ట్రా కినెత్తుకొని యుండువారలును అంద
నఖాయుధాః= దంతములును నఖము లును దంతనఖంబులెయాయుధంబులు
లునెయాయుధములుగాఁ గలవారలు గాఁ గలవారలుగాను అందఱును గో
ను; సర్వే=అందఱును ; వికృతచిత్రాం పవిత్రారంబున నానావర్ణములయిన
గాః= కోపవికారముచే నానావర్ణ యవయవములుగలవారలుగాను అంద
ములయినయవయవములు గలవారలు లును వికృతంబులగు ముఖములుగలవా
ను; సర్వే=అందఱును ; వికృతాననా రలుగాను, ఉండిరి. అని, తాత్పర్యము.
శ్చ=వికారమునొందిన ముఖములు గల

దశనాగబలాః కేచి తేగ్రాచి ద్దశగుణోత్తరాః. ౪౬

కేచి న్నాగసహస్రస్య బహూవు స్తుల్యవిక్రమాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱువానరులు; విక్రమాః = సమానమయినపరాక్రమ
దశనాగబలాః = పదియేనుంగులబల ముగలవారలునుగా;బహూవుః=ఉండిరి.
ముగలవారలును; కేచిత్ = కొందఱు; ఆవానరులలోఁగొందఱు పదియే
దశగుణోత్తరాః=పదియంతలచేనధికు నుంగులబలముగలవారలును గొందఱు
లును, నూతనంగులబలముగలవార నూతనంగులబలము గలవారలును,
లుననుట; కేచిత్ = కొందఱు; నాగస గొందఱు వేయేనుంగుల బలము గల
హస్రస్య=ఏనుంగులవేయింటికి; తుల్య వారలునుగానుండిరి.అని,తాత్పర్యము.

సంతిచౌఘ బలాః కేచి తేగ్రాచి చృత గుణోత్తరాః. ౪౭

అప్రమేయ బలాశ్చ స్యే తత్రాసక్ హరియాధపాః

టీక॥తత్ర=అచ్చట;కేచిత్ = కొంద గాను;అసక్ = ఉండిరి.
ఱు;హరియాధపాః= వానరయాధ అవానర సేనయందు,కొందఱువా
వులు;ఓఘబలాః= ఒఘసంఖ్యగల యే వరవీరులు,ఓఘసంఖ్యకములగు నేనుం
నుంగులబలముగలవారలు;సంతి = ఉ గులబలముగలవారలుగాను, గొంద
న్నారు.కేచిత్ = కొందఱు; శతగుణో ఁందుకునూఁజింతలు బలముగలవారలు
త్తరాః=అందుకునూఁజింతలచే నధికు నుకొందఱప్రమేయంబగుబలముగలవా
లుగాను;అస్యే=ఇతరులు;అప్రమేయబ రలుగానుఉండిరి.
లాశ్చ=కొలఁదిలేనిబలము గలవారలు అని,తాత్పర్యము.

అద్భుతశ్చ విచిత్రశ్చ తేషా మాసీ త్సమాగమః. ౪౮

తత్ర వానర సైన్యానాం శలభానా మివోద్యమః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట;వానర సైన్యా మః=కూడిక; శలభానాం= మిడుతల
నాం=వానర సైనికులయొక్క; సమాగ యొక్క; ఉద్యమభవ= ప్రయత్నమువ

తె; అద్భుతశ్చ = ఆశ్చర్యకరముగాను; విచిత్రశ్చ = నానావిధముగాను; అసీత్ = ఉండెను. గుంపుగానుండుట, మిడుతలుగుంపుగ
ట్టినట్లు, ఆశ్చర్యకరముగాను విచిత్రముగాను ఉండినది.

అచ్చట, నవ్వానర నైనికులు, ఒక అని, తాత్పర్యము.

పరిపూర్ణా మివాకాశం సంఘస్థేవచ మేదినీ. ౪౯

లంకా ముపనివిష్టే శ్చ సంపతద్భిశ్చ వానరైః

టీక|| లంకాం = లంకను; ఉపనివిడినది. ప్లేః = సమీపించివిడిసినవారలును; సంపతద్భిశ్చ = వచ్చుచున్నవారలునగు; వానరైః = వానరులచేత; ఆకాశం = ఆకాశము; పరిపూర్ణామివ (స్థితం) = నిండినట్లుండినది. మేదినీచ = భూమియు; సంఘస్థేవ (స్థితా) = కప్పబడినట్లుం

లంకచుట్టును విడిసియున్న వారలును విడియనేతెంచుచున్న వారలునగున వ్వానరులచేత, భూమ్యాకాశంబులు రెండును, నిండినట్లుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాణాం పృథగ్మత వనాకసామ్. ౫౦

లంకాద్వారా ణ్యపాజన్తు రన్యేయోద్ధం సమంతతః

టీక|| పృథక్ = వేరుగా; ఋక్షవనౌకసాం = ఎలుగుగొడ్డుల యొక్కయు వానరులయొక్కయు; శతసహస్రాణాం = లక్షలయొక్క; శతం = నూలు; లంకాద్వారాణి = లంకాద్వారములను; ఉపాజగామ (అధ్యాహృతము) = పొందినది. అన్యే = ఇతరులు; యోద్ధం = పోరుటకు; సమంతతః = అంతటను; ఉపాజన్తుః = పొందిరి. మునుపుంచిన నైన్యముగాక, కోటి ఋక్షవానరులు, ప్రతిలంకాద్వారంబునందునుంజేరియుండిరి; మఱియునితరులు, అచ్చటవృత్తివారల సాహాయ్యమున కై, అంతటనుంచియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆవృతస్స గిరి స్సరై వై నైస్సమంతా స్లవంగమైః. ౫౦

<p>టీక సః=ఆ;గిరిః=త్రికూటపర్వతము;సమంతాత్=అంతటను;త్రైః= ఆ; స్లవంగమైః=వానరులచేత;ఆవృతః=కప్పబడినది.</p>	<p>ఆవానరులచే, నాత్రికూటపర్వతమంతయునాచ్ఛాదితమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అయుతానాం సహస్రీంచ పురీంతామభ్య వతత

<p>టీక అయుతానాం= పదివేలయొక్క;సహస్రీంచ=వేయియు;తం=ఆ; పురీం=లంకాపురిని;అభ్యవతత=చుట్టియుండినది.</p>	<p>మఱియు, గోటివానరులు, లంకాపురిచుట్టుంబరివేష్టించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వానరై ర్బలవద్భిశ్చ బభూవ దుగ్ధమపాణిభిః. ౫౧
సంవృతాసర్వతో లంకా దుష్పాప్రవేశాపి వాయునా

<p>టీక లంకా=లంకాపురి;సర్వతః= అంతటను; బలవద్భిశ్చ=అధికమయిన బలముగలవారలును; ద్రుమపాణిభిః= వృక్షములుచేతులందుఁగలవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; సంవృతా= చుట్టబడినదై; వాయునాపి=వాయువుచేతఁగూడ; దుష్పాప్రవేశా=ప్రవేశించునది.</p>	<p>పనలవిగానిది; బభూవ=అయినది. అట్లు, బలవంతులగు వానరులు వృక్షహస్తులయి లంకాపురిచుట్టునుముట్టడించుటవలన, వాయువున కేనియునా లంకాపురిం బ్రవేశింప నలవి గాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

రాక్షసావిస్తయం జగ్తు స్సహసాభి నిపీడితాః. ౫౩

వానరై షేఘసంకాతై శ్శక్రతుల్య పరాక్రమైః

టీక||రాక్షసాః=రాక్షసులు; శక్రతుల్యపరాక్రమైః = దేవేంద్రుని పరా

క్రమముతో సమానమయిన పరాక్రమ పొందిరి,
ముగలవారలును ; మేఘసృకాశ్లేః = అట్లు, మేఘంబులంతటి దేహములుగ
మేఘముతో సమానులునగు; వానరైః = లవారలును దేవేంద్రునంతటి పరాక్ర
వానరులచేత; సహసా = శీఘ్రమున ; మంబుగలవారలునగు వానరులు, అతి
అభినిషీడితాః = పీడింపఁబడినవారల శీఘ్రంబునవచ్చి ముట్టడించినందుకు, రా
యః నిస్తయం = ఆశ్చర్యమును; జగ్తుః = క్షుసులాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తా.

మహా శబ్దో భవత్రత బలౌఘస్యాభి వత్తతః. ౪౪
సాగరస్యేవ భిన్నస్య యథాస్యా త్సలిలస్వనః

టీక|| త్రత = అచ్చట; భిన్నస్య = తెం
చుకొనిన; సాగరస్యేవ = సముద్రముయొ
క్కోవలె; అభివత్తతః (అభివత్తమా
నస్య) = వచ్చుచున్న; బలౌఘస్య = సేనా
సమూహముయొక్క; సలిలస్వనః = జ
లధ్వని; యథా = ఎట్లు; స్యాత్ = అగు
నో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు;

మహా = గొప్పదగు; శబ్దః = ధ్వని; అ
భవత్ = కలిగినది.
అప్పుడచ్చట, అవ్వానర సేన వచ్చు
చుండగా, సముద్రంబు దెంచుకొని ప్ర
వహించునప్పుడుంబోలె మహాధ్వనిగలి
గినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన మహతా సప్రాకారా సతౌరణా. ౪౫
లంకా ప్రచలితా సర్వా సశైల వనకాననా

టీక|| మహతా = గొప్పదగు; తేన =
ఆ; శబ్దేన = ధ్వనిచేత ; సప్రాకారా =
ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతౌ
రణా = బహిద్వాకరములతోఁగూడిన
దియు; సశైలవనకాననా = పర్వతముల
తోనువనములతోను అడవులతోనుం గూ
డినదియునగు; లంకా = లంకాపురి ; స

ర్వా = అంతయు; ప్రచలితా = చలిం
చినది.
ఆమహాధ్వనికి , లంకాపురియంత
యు, ప్రాకారతౌరణపర్వతకానన స
హితంబుగాఁ జలించినది.
అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణ చ వాహినీ. ౫౬
బభూవ దుర్ధవః తరా సర్వైరపి సురాసురైః

టీక || రామలక్ష్మణగుప్తా = రామ తమాత్రమేదిరింపనలవిగానిది; బభూ
లక్ష్మణులచేరక్షింపఁబడినదియు; సుగ్రీ వ=అయినది.
వేణచ=సుగ్రీవునిచేతను; గుప్తా(అధ్యా రామలక్ష్మణులచేతను సుగ్రీవునిచే
హృతము) = రక్షింపఁబడినదియునగు; తనురక్షింపఁబడుచున్నయావానరసేన
సా=ఆ; వాహినీ = సేన; సురాసు సమస్త దేవానురులకేని దేవీచూడన
రైః=దేవానురులచేత; సర్వైరపి = లవిగాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.
అందఱిచేతను; దుర్ధవః తరా = ఎం

రాఘవ స్సన్నివేక్ష్యైవ సైన్యం స్వం రక్షసాం వధే. ౫౭
సమ్మత్త్ర్య మంత్రిభిస్సార్థం నిశ్చిత్య చ వ్రణఃప్రణః
ఆనంతర్య మభిప్రేప్సుః క్రమయోగార్థ తత్త్వవీత్. ౫౮
విభీషణస్యా నుమతే రాజధమః మనుస్మరన్
అంగదం వాలితనయం సమాహూయే ద మబ్రవీత్. ౫౯

టీక || క్రమయోగార్థ తత్త్వవీత్ = మాటిమాటికి; నిశ్చిత్యచ = నిశ్చయించి
క్రమముతోఁగూడిన సామాన్యపాయ యు; రాజధమః = రాజధమము
ములయాధార్థముఁడెరిగినట్టి ; రా ను; అనుస్మరన్ = తలంచుచు ; విభీషణ
ఘవః = రాముఁడు; రక్షసాం = రాక్ష స్య=విభీషణనియొక్క ; అనుమతే =
సులయొక్క; వధే = చంపుటనిమిత్త అనుజ్ఞ కాఁగా; వాలితనయం = వాలి
మయి; స్వం = తనదైవ; సైన్యం = సేన కుమారుఁడగు; అంగదం = అంగదుని;
ను; సన్నివేక్ష్యైవ = విడిసినంత నె; ఆనంత సమాహూయ = పిలిచి; ఇదం = ఈ
ర్యం = ఆవలఁజేయవలసినదాని ; అభి మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ప్రేప్సుః = పొందఁగోరినవాఁడై ; మం అయ్యెకాలంబునఁజేయవలసిన సా
త్రిభిస్సార్థం = మంత్రులతోఁగూడ; స మాద్యపాయంబులక్రమంబు ఁడెరిగిన
మ్మత్త్ర్య = ఆలోచించి ; వ్రణఃప్రణః = ట్టిరాముఁడు , రాక్షసవధనిమిత్తము

యి , వానర సైన్యమంతయు యుక్త
క్రమంబునవిడియనియమించి, యంతన
నంతరకతఃవ్యంబుఁజేయఁగోరి , మం
త్రులతోఁజకటఁగానాలోచించి, నిశ్చ

యించి, రాజధమఁబుదలంచి, విభీష
ణానుమతంబున, వానిపుత్రుండగు నంగ
దుంబిలిచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

గత్వా సౌమ్య దశగ్రీవం బూహి మద్వచనా తటే
లంఘయిత్వా పురీం లంకాం భయం త్యక్త్వా గతవ్యధః. ౬౦

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగు; క
పే = అంగదుఁడా! గతవ్యధః = పోయి
నశ్రమముగలవాఁడవై; భయం = భ
యమును; త్యక్త్వా = విడిచి; లంకాం =
లంకయును; పురీం = పట్టణమును; లం
ఘయిత్వా = దాటి; దశగ్రీవం = రావ
ణుని; గత్వా = పొంది; మద్వచనాత్ =

నామాటవలన; బూహి = చెప్పము.
శాంతుండవగునంగదుఁడా! నీవుగ
తశ్రమండువై భయంబువిడిచి, లంకా
ప్రాకారంబుదాటి, రావణునొద్దకుఁ
బోయి , నేనుజెప్పినట్టి ప్రకారంబు
నంజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

భ్రష్టశ్రీక గతైశ్వర్య ముమూషోః నష్టచేతన
ఋషీణాం దేవతానాంచ గంధర్వాప్సరసాం తథా. ౬౧
నాగానా మథ యక్షాణాం రాజ్ఞాంచ రజనీచర
యచ్చ పాపం కృతం మోహా దవలిప్తైర రాక్షస. ౬౨
నూన మద్య గతో దర్శ స్వయంభువర దానజః
యస్య దండధర స్తేహం దారాహరణకర్షితః. ౬౩
దండం ధారయమాణస్తు లంకాద్వారే వ్యవస్థితః

టీక॥ భ్రష్టశ్రీక = నశించినసంపదగ
లవాఁడవు; గతైశ్వర్య = పోయినప్రభు
త్వముగలవాఁడవు; ముమూషోః =
చావఁబోవువాఁడవు; నష్టచేతన = పో

యినలెలివిగలవాఁడవునగు; రజనీచర =
రాక్షసుఁడవగు; రాక్షస = రావణు
డా! అవలిప్తైన = గర్వితుండవగు; త్వ
యా (అధ్యాహృతము) = నీచేత ; ఋ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౫౯

స ౪౧

షీణాం = ఋషులకును; దేవతానాం
చ = దేవతలకును; తథా = అట్లు; గంధ
ర్వాప్సరసాం = గంధర్వులకును అప్సర
సలకును ; నాగానాం = సర్పములకు
ను; అథ = మరియు; యతాణాం = య
క్షులకును; రాక్షాంశ = రాజులకును ;
మోహతే = అజ్ఞానమువలన; యత్ = ఏ;
పాపంచ = పాపమును; కృతం = చేయు
బడినదో; తస్యకారణభూతః (అధ్యా
హృతము) = దానికి కారణమయిన; స్వ
యంభువరదానజః = బ్రహ్మదేవునివర
దానమువలనం గలిగిన; దర్శః = గవః
ము; అద్య = ఇప్పుడు; గతః = పోయిన
ది. నూనం = నిశ్చయము. యస్య = ఏ;
తే = నీకు; వండధరః = శిక్షనుధరిం
చునట్టి, శిక్షించేయునట్టియనుట ; అ
హం = నేను; దారావరణకళితః =
భార్యాపహరణముచే గృహింపఁ జే

యించినవాఁడనై; వండం = శిక్షను;
ధారయమాణస్తు = చేయువాఁడనై
యె; లంకాద్వారే = లంకానగరము
యొక్క వాకిలియందు; వ్యవస్థితః = ఉ
న్నానో.

సశించిన సంపద గలవాఁడవు నన్నై
శ్వర్యుండవు మరణంబునొందఁ బోవు
వాఁడవు నష్టజ్ఞానుండవు నగు రావణు
డా! నీవు, గర్వంబున, ఋషులకును దేవ
తలకును గంధర్వులకును అచ్చరలకును నా
గంబులకును యక్షులకును రాజులకును,
ఏమియపకారంబు గావించినావో, దా
నికంతయుంతయుఁ గారణమయిన బ్రహ్మ
వరగర్వమంతయు నిప్పుడు సశించినది;
వాస్తవము; ఏలయన, దండధరుండనగు
నేను, భార్యాపహరణకు పితుండనై, ని
న్ను శిక్షించుటకు, లంకాద్వారంబునం
గనిపెట్టియున్నానే! అని, తాత్పర్యము.

పదవీం దేవతానాం చ మహాషీణాం చ రాక్షస. ౬౪

రాజషీణాం చ సర్వేషాం గమిష్యసి మయా హతః

టీక॥ రాక్షస = రావణుడా! త్వం
(అధ్యాహృతము) = నీవు ; మయా =
నాచేత; హతః = చంపఁబడినవాఁడనై;
దేవతానాం చ = దేవతలయొక్కయు;
మహాషీణాం చ = మహర్షులయొక్క-

యు; రాజషీణాం చ = రాజుల
యొక్కయు; సర్వేషాం = అందఱి
యొక్కయు; పదవీం = లోకమును; గ
మిష్యసి = పొందగలవు.

రావణుడా! నీవు నాచే హతఁ డ

వై, గతపాపుడవై, దేవతలునుమహా ముంబొందగలవు.
 ఘోలును రాజఘోలునుం బొందులోక అని, తాత్పర్యము.

బలేన యేన వై సీతాం మాయయా రాక్షసాధమ. ౬౫
 మా మతిక్రామయిత్వా త్వం హృతవాంస్త ద్విదశయ

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసుల తవాన్ = అపహరించితివో ; తత్ = ఆ
 లోనధముండవగు రావణుడా! త్వం = బలమును; విదశయ = చూపుము.
 నీవు; యేన = ఏ; (“వై” అనునదిపాద రాక్షసాధముండవగు రాముడా! నీ
 పూరణార్థము) బలేన = బలముచే వు, ఏబలంబున, మాయచేనన్న మోస
 త; మాయయా = మాయచేత; మాం = వుచ్చి, సీతనుహరించినావో, ఆబలమం
 నన్ను; అతిక్రామయిత్వా = ఆవతికి తయ్యునిప్పుడుచూపుము.
 బోనిచ్చి; సీతాం = సీతాదేవిని; హృ అని, తాత్పర్యము.

అరాక్షస మిమం లోకం కతాన్తి నిశితై శ్చరైః. ౬౬
 నచే చ్చరణ మభ్యేషి మా ముపాదాయ మైథిలీమ్

టీక॥ త్వం = నీవు; మైథిలీం = సీతను; ఊసం = రాక్షసుడులేనిదానిగా ; క
 ఉపాదాయ = తీసికొనివచ్చి; మాం = తాన్తి = చేసెదను.
 నన్ను; శరణం = రక్షకునిగా ; నాభ్యే సీతు సీతనుదీసికొనివచ్చి సమర్పిం
 షిచేత్ = పొందవేని ; నిశితైః = తీక్ష చి , నన్ను శరణుపొందవేని, కఱకుబా
 ములగు; శరైః = బాణములచేత; ఇ ణంబులనీలోకంబునంతయున రాక్షసం
 మం = ఈ; లోకం = లోకమును; అరా బుగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మాత్మా రక్షసాం శ్రేష్ఠ స్సంప్రాప్తోయం విభీషణః. ౬౭
 లంకై శ్వర్యం ధృవం శ్రీమా నయం పాప్తో హ్య కంటకమ్

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా వ్యం = ఉత్తముడునగు; అయం = ఈ; వి
 శ్రుండును; రక్షసాం = రాక్షసులలో; శ్రే భీషణః = విభీషణుడు; సంప్రాప్తః =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౬౦

స ౪౧

పొందినాఁడు. శ్రీమాన్ = కాంతిమం
తుండగు; అయి = ఈతండు; అకటకం =
శత్రువులు లేని; లంకై శ్వర్యం = లంకాధి
పత్యమును ; ప్రాప్తం = పొందినాఁడు;
ధృవం = నిశ్చయము.

ధర్మస్వభావుండును రాక్షస శ్రే

ష్టుండునగు నీవిభీషణుడునన్ను శరణు
చొచ్చినాఁడు; శ్రీమంతుండగు నీవిభీష
ణుడు, అకటకంబగులంకాధి పత్యం
బు నొందఁగలఁడు; సంజేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి రాజ్య మధర్మేణ భోక్తుం తుణమపి త్వయా. ౬౬౧
శక్యం మూఖాసహాయేన పాపేనా విదితాత్మనా

టీక|| మూఖాసహాయేన = మూ
ఖులు సహాయులు గాఁగలవాఁడవును;
అవిదితాత్మనా = తెలియఁబడనిమన
స్సుగలవాఁడవును; పాపేన = పాప
స్వభావుండువును; అధర్మేణ = ధర్మ
రహితుండువునగు; త్వయా = నీచేత;
రాజ్యం = రాజ్యమును; భోక్తుం = భు
జించుటకు; తుణమపి = తుణమయిన

ను; శక్యంహి = అలవిగాదుగదా!
మూఖులను సహాయులుగానుం
చుకొన్నవాఁడవుఁ బాపిష్టుండువు సావధీ
నముగానిమనస్సుగలవాఁడవు ధర్మర
హితుండువునగు నీకుక్షణమయినను, రా
జ్యంబుననుభవింపనలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యస్వ వా ధృతిం కృత్వా శౌర్య మాలంబ్య రాక్షస. ౬౬౨
మచ్చరై స్త్వం రణే శాంత స్తతః పూతో భవిష్యసి

టీక|| రాక్షసం = రావణుడా! ధృ
తిం = ధైర్యమును; కృత్వా = చేసి; శౌర్యం =
శౌర్యమును; ఆలంబ్య = అవలంబించి;
యుధ్యస్వవా = యుద్ధముచేసిననుజేయు
ము. త్వం = నీవు; రణే = యుద్ధమునం
దు; మచ్చరైః = నాబాణములచేత ;

శాంతః = చల్లాఱనవాఁడవై ; తతః =
అంతః పూతః = పరిశుద్ధుండువు; భవిష్య
సి = కాఁగలవు.

రావణుడా! ధైర్యశౌర్యములనవ
లంబించివచ్చియుద్ధముచేసినను జేయు
ము; నీవు, యుద్ధంబున, నాబాణంబుల

మృతుండవై గతపావుండవై పరిశుద్ధుండవుకాంగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యద్వా విశసి లోకాంస్త్రీ పక్షిభూతో మనోజవః. ౭౦
మమ చక్షు మృథం ప్రాప్య న జీవన్ ప్రతియాస్యసి

టీక॥ యద్వా=లేక; త్వం(అధ్యాపించి; జీవన్=బ్రతికినవాడవై; నప్ర
హృతము)=నీవు; పక్షిభూతః= పక్షి తియాస్యసి=మఱిపోఁజాలవు.
యయినవాడవై; మనోజవః= మనో అట్లుగాక, నీవుపక్షివై, మనోవే
వేగముగలవాడవై; త్రీ=మూడై గంబునముల్లోకంబులకుఁ బోయినను,
న;లోకాన్=లోకములను; విశసి=పొం నాయెదుటంబడిన పిమ్మటబ్రతికి పోఁ
దుదువు. మమ = నాయొక్క; చక్షు జాలవు. అని, తాత్పర్యము.
మృథం=నేత్రమాగమును; ప్రాప్య=

బ్రవీమి త్వాం హితం వాక్యం క్రియతా మాధ్వదైహికమ్. ౧౭
సుదృష్టా క్రియతాం లంకా జీవితం తే మయి స్థితమ్

టీక॥ త్వాం=నిన్నుఁగూచి; హి నీకుహితంబుఁజెప్పెదను వినుము ;
తం = మేలుగలిగించునట్టి; వాక్యం= ఇంక లోకంబరాక్షసంబు కాంగలదు
మాటను; బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. గావున, నిప్పుడె, నీకునీవెఱుపరక్రియం
బౌధ్వదైహికం = ఊధ్వదేహక్రి గావించుకొనుము; నీవింకఁజూడఁ బో
యి; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక. వునదిలేదుకావున, నిప్పుడె, లంక నంత
లంకా = లంకాపురి; సుదృష్టా= చ యుఁ జక్కఁగాఁ జూచుకొనుము; నీ
క్కఁగాఁజూడఁబడినదిగా; క్రియతాం= పా)ణంబులునాచేతనున్నది. ఇట్లు రావ
చేయఁబడుఁగాక. తే = నీయొక్క; జీ ణునితోఁజెప్పము. అని, రాముండు, అం
వితం=ప్రాణము; మయి = నాయం గదునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
దు; స్థితం=ఉన్నది.

ఇత్యుక్త స్సతు తారేయో రామణౌ క్లిప్తకమణా. ౭౨
జగామా కాశ మావిశ్య మూర్తిమానివ హవ్యవాట్

టీక॥ సః=ఆ; తారేయస్తు = తా	లె; జగామ=పోయెను.
రాపుత్రుండగునంగదుండును ; అక్లిప్త	తారాపుత్రుండగు నంగదుండు ,
కమణా = దుఃఖములేనికార్యములు	రాముండుచెప్పినమాటనువిని, యాకా
గల; రావణ=రామునిచేత; ఇతి = ఇ	శంబునకెగసి కరచరణాద్యవయవవిశి
ట్లు; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; ఆకా	వ్వంబగుశరీరంబునొందిన యగ్నిహో
శం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య = ప్రవేశిం	త్రుండుంబోలె, పోయెను.
చి; మూర్తికమా = ఆకారముగ	అని, తాత్పర్యము.
ల; హవ్యవాడివ= అగ్నిహోత్రుండువ	

సోతిపత్య మహూతేన శ్రీమాన్ రావణమందిరమ్. ౭౩
దదశాసీన మవ్యగ్రం రావణం సచివై స్సహ

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండ	చెను.
గు; సః = ఆయంగదుండు; మహూ	శ్రీమంతుండగు నాయంగదుండు ,
తేన=అల్పకాలముచేత; రావణమం	మహూతకాలంబున రావణ గృ
దిరం=రావణునిగృహమును; అతిపత్య=	హంబునొంది, యచ్చట, జాగరూకుం
పొంది; సచివై స్సహ= మంత్రులతో	డును మంత్రులతోఁ గూర్చుండియున్న
గూడ; ఆసీనం= కూర్చుండినవాడును ;	వాడునగు రావణుంజూచెను.
అవ్యగ్రం= ఏమటుపాటులేనివాడు న	అని, తాత్పర్యము-
గు; రావణం=రావణుని; దదశా=చూ	

తతస్తస్యా విదూరే స నిపత్య హరిపుంగవః. ౭౪
దీప్తాగ్నిసదృశ స్తస్థా వంగదః కనకాంగదః

టీక॥ తతః=అంత; కనకాంగదః=	సః=ఆ; అంగదః=అంగదుండు; తస్య=
బంగారుబాహువురులు గలవాడును;	ఆరావణునకు; ఆవిదూరే=సమీపము
హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండునగు ;	నందు; నిపత్య=వ్రాలి; దీప్తాగ్నిసదృ

శః = మండుచున్నయిగ్గితో సమానుఁ
డై; తస్థా = నిలిచెను.
అంత, బంగారుదాహపురులుధ
రించియుండువానరో త్తమండగునంగ

దుండు, ఆ రావణునకు సమీపమున వ్రా
లి, మండుచున్నయిగ్గితై వడి, నిలుచుం
డెను. అని, తాత్పర్యము.

త ద్రామ వచనం సర్వ మన్యూనాధిక ముత్తమమ్. ౭౫
సామాత్యం శ్రావయామాస నివేద్యా త్తాన మాత్మనా

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ
యంగదుండు; ఆత్మనా = తనచేత; ఆ
త్తానం = తన్ను ; నివేద్య = తెలిపి; సా
మాత్యం = మంత్రులతోఁగూడిన రావణు
ని; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; తత్ = ఆ;
రామవచనం = రామునిమాటను; స
ర్వం = అంతను; అన్యూనాధికం = తక్కు
వయునెచ్చునులేనట్లుగా ; శ్రావయా

మాస = వినునట్లుచేసెను.

ఆయంగదుండు , మొదలఁదనపే
రునూరుందెల్వి , యంతమంత్రిసహి
తుండగు రావణునకు , రాముండుచె
ప్పినమాటల నన్నియు నెచ్చుతక్కువ
లెంతమాత్రములేకుండునట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౬౫

స ౪౧

దూతోహం కోసలేంద్రస్య రామస్యా క్లిష్టకమణః ౭౬
వాలిపుత్రోంగదోనామ యది తే శ్రోత్ర మాగతః

టీక|| అహం= నేను; కోసలేంద్ర నానాయేమి.
స్య=కోసలదేశాధిపతియు; అక్లిష్టకర్త నేను, గోసలదేశాధిపతియునుబ
ణః=దుఃఖకరములుకానికార్యములుగల రులకుదుఃఖకరములు కానికార్యములు
వాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క; గలవాఁడునగురామునిదూతను; వాలి
దూతః=దూతను. వాలిపుత్రః= వాలి కుమారుండను ; అంగదుఁడని నాపే
కొడుకును. అంగదోనామ=అంగదుఁ రు; నీవునువినియుండువు.
డనుపేరుగలవాఁడను. తే=నీయొక్క; అని, తాత్పర్యము.
శ్రోత్రం=చెవిని; ఆగతోయది= పొంది

అహ త్వాం రాఘవో రామః కౌసల్యానందవధానః. ౭౭

టీక|| కౌసల్యానందవధానః= కౌ హం=చెప్పుచున్నాఁడు.
సల్యయొక్కసంతోషమును వృద్ధిబొం కౌసల్యాపుత్రుండును రఘువంశం
దించువాఁడును; రాఘవః= రఘువంశ బునఁబుట్టినవాఁడునగురామండునీతోఁ
మునందుఁబుట్టినవాఁడునగు; రామః= జెప్పుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
రామండు; త్వాం=నిన్నుఁగూచి; ఆ

నిష్పత్య ప్రతియుద్ధస్య సృశంస పురుషో భవ

టీక|| సృశంస= కూరుండవగురా కూరుండవగురావణుఁడా! పట్ట
వణుఁడా! నిష్పత్య= వెడలివచ్చి; ప్రతి ంబుననుండి వెడలివచ్చియెదురునిలిచి,
యుద్ధస్య= ఎదిరించియుద్ధముసేయు యుద్ధముసేయుము , పౌరుషంబువ
ము. పురుషః=పురుషుండవు; భవ=అ హించుము. అని, తాత్పర్యము.
గుము.

హంతాస్మి త్వాం సహమాత్మం సపుత్రజ్ఞాతిబాంధవమ్. ౭౮

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

టీక॥ సహమాత్యం = మంత్రులతోఁ దను.

గూడినవాఁడవును; సపుత్రజ్ఞాతిబాంధ నిన్నునీకొడుకులను దాయాదులను
వం = కొడుకులతోను జ్ఞాతులతోనుబం బంధువులను నీమంత్రులను, అందఱును ,
ధువులతోనుగూడిన వాఁడవు నగు , వధించెదను.
త్యాం = నిన్ను; హంతాస్తి = వధించె అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్విగ్నా శ్రుయో లోకా భవిష్యంతి హతే త్వయి

టీక॥ త్వయి = నీవు; హతే = చంపఁ నిన్నువధించినపిదప, ముల్లోకంబు
బడఁగా; త్రయః = మూడైన; లో లును నిర్భయంబులయి, సుఖంబునొం
కాః = లోకములు; నిరుద్విగ్నాః = భ దును.
యములేసివి; భవిష్యంతి = కాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయతాణాం గంధర్వోరగరక్షసామ్. ౭౯

శత్రుమద్యో ధరిష్యామి త్వా మృషీణాం చ కంటకమ్

టీక॥ దేవదానవయతాణాం = దే దించెదను.

వతలకును దానవులకును యత్నులకును ; దేవతలకును దానవులకును యత్ను
గంధర్వోరగరక్షసాం = గంధర్వుల లకును గంధర్వులకును ఉరగములకును
కును సపకములకును రాక్షసులకును; రాక్షసులకును శత్రుండవు ఋషిబాధ
శత్రుం = శత్రుండవును; ఋషీణాం = కుండవునగునిన్నిష్పదువధించెదను.
ఋషులకు; కంటకంచ = శత్రుండవున అని, తాత్పర్యము.
గు; త్వాం = నిన్ను; ఉధరిష్యామి = ఛే

విభీషణస్య చైశ్వర్యం భవిష్యతి హతే త్వయి. ౮౦

నచే త్సత్కృత్య వై దేహీం ప్రణిపత్య ప్రదాస్యసి

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీవు; మసకరించి; వై దేహీం = సీతాదేవిని;
సత్కృత్య = పూజించి; ప్రణిపత్య = న నప్రదాస్యసి చేత్ = ఇవ్వవేసి; త్వయి = నీ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౬౭

స ౪౧

పు; హతే = చంపబడుటగా; విభీషణ విభీషణునకు లంకాధిపత్యంబునొసంగ
స్య=విభీషణునకు; ఐశ్వర్యంచ=ప్రభు దను. అని, రాముండు చెప్పుమన్నాఁ
త్వమును; భిష్యతి=కాంగలడు. డు. అనియంగదుండు రావణునితోఁజె
నీవు, పూజించి, సీతను సమర్పించి, ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నా పాదంబులంబడవేసి, నిన్ను వధించి,

ఇత్యేవం పరుషం వాక్యం బ్రువాణే హరిపుంగవే. ౮౧
అమక్షవశ మాపన్నో నిశాచరగణేశ్వరః

టీక॥ ఇత్యేవం= అనియిట్లు; హరి వశం = కోపాధీనతను ; ఆపన్నః =
పుంగవే= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుం పొందినాఁడు.
డు; పరుషం=కఠినమయిన; వాక్యం= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు , ఇ
మాటను; బ్రువాణే=చెప్పుచుండగా; ట్లుపరుషవాక్యంబులాడ, రావణుండు,
నిశాచరగణేశ్వరః= రాక్షససమూహ కోపవివశుండయ్యెను.
నాయకుండగు రావణుండు ; అమక్ష అని, తాత్పర్యము.

తత స్సరోషతామ్రాక్ష శ్శశాస సచివాంస్తథా. ౮౨
గృహ్యతా మేష దుష్కథా వధ్యతామితి చాసకృత్

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; మా టు; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.
సః = ఆ రావణుండు; రోషతామ్రాక్షః=కోపముచే నెఱ్ఱనయిన కండ్లుగల అంత, నారావణుండు , కోపంబు
వాఁడై; సచివాక్=మంత్రులను ; నఁ గన్నుల నెఱ్ఱదనంబుగదుర, మంత్రు
మేధాః=దుర్బుద్ధియగు; ఏషః= ఈ లంజించి, “దుర్బుద్ధియగునీయంగదుం
తండు; గృహ్యతాం = పట్టుకొనఁబ బట్టివధించుచు” అని, పలుమాటలు, ఆ
డుఁగాక. వధ్యతాం=చంపబడుటగా జ్ఞాపించెను.
క. ” ఇతిచ=అనియు; అసకృత్=పలు అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౧

రావణస్య వచ శ్చుత్వా దీప్తాగ్ని సమతేజసః. ౮౩
జగృహు స్తం తతో ఘోరా శ్చత్వాఠో రజనీచరాః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; వచః = మాటలు; శ్చుత్వా = విని; దీప్తాగ్ని = మంటలు; సమతేజసః = మంటలు; తతో = అంత; ఘోరా = భయంకరులయిన; రజనీచరాః = రాక్షసులు; చత్వాఠో = నడుంబట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

గ్రాహయామాస తారేయ స్వయమాత్మాన మాత్మవాక్. ౮౪
బలం దర్శయితుం వీరో యాతుధానగణే తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అత్మవాక్ = పట్టుచుకొనెను; పట్టుపడెననుట.
దైర్యవంతుండును; వీరిః = పరాక్రమశాలియునగు; తారేయః = అంగదుండు; వంతుండునగునంగదుండు, రాక్షసులకుఁదనబలంబుఁజూపుటకై, తానే, యారాక్షసులుతన్నుఁబట్టుకొనుటకియ్యకొనెను. అని, తాత్పర్యము.
అత్మానం = తన్ను; గ్రాహయామాస =

స తాక్ బాహుద్వయే సక్తా నాదాయ పతగానివ. ౮౫
ప్రాసాదం శైలసంకాశ ముత్పసాతాం గదస్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; రాక్షసులను; పతగానివ = పక్షులనుంబోలెఁగినట్లు; అంగదః = అంగదుండు; బాహుద్వయే = అంగదుండు; సక్తా = తీసికొని; నాదాయ = చేతులరెండిటియందు; పతగానివ = పక్షులనుంబోలెఁగినట్లు; ప్రాసాదం = మేడనుగూచి; గదస్తదా =

శ్రీ మద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౬౬౯

స ౪౧

పాతః=ఎగిరెను.

అప్పుడు, ఆయంగదుండు , ఆరా
క్షసులను బహులంబోలె , రెండుచే

తులసిఱికించుకొని , పవనాకారం

బగుప్రాసాదంబుపైకెగసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేంతరితా ద్వినిధూతా స్తస్య వేగేన రాక్షసాః. ౮౬

ధూమా నిపతితా స్సర్వే రాక్షసేంద్రస్య షశ్యతః

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసు
లు; సర్వే=అందఱును ; రాక్షసేంద్ర
స్య=రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు ;
షశ్యతః=చూచుచుండఁగా; తస్య=ఆ
యంగదునియొక్క; వేగేన=వేగముచే
త; అంతరితాత్=ఆకాశముననుండి; ని
ధూతాః = విడిచింపఁబడిన వారల

యి; ధూమా=నేలయందు; నిపతితాః=
పడిరి.

ఆరాక్షసులందఱు, రాక్షసేశ్వరుం
డగురావణుండు చూచుచుండఁగానే ,
ఆయంగదునివేగంబునకు , ఆకాశంబు
ననుండి నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రాసాదశిఖరం శైలశృంగ మివాన్నతమ్. ౮౭

దదశ్చ రాక్షసేంద్రస్య వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్

టీక॥ తతః=అంత; ప్రతాపవాన్=
అధికమయినపరాక్రమముగల ; వాలి
పుత్రః= వాలికుమారుండగునంగదుం
డు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండ
గురావణునియొక్క; శైలశృంగమివ=
పవనశిఖరమువలె; ఉన్నతం = పొడ
వైన; ప్రాసాదశిఖరం = రాజగృహ

ముయొక్క-శిఖరమును; దదశ్చ=చూ
చెను.

అంత మహాపరాక్రమ శాలియగు
వాలిపుత్రుడయినయంగదుండు , ప
వన శిఖరముంబోలె నత్యున్నతంబ
యినరావణుని ప్రాసాదశిఖరముంబూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్వఫాల పదాక్రాంతం దశగ్రీవస్య షశ్యతః. ౮౮

పురా హిమవత శృంగం వజ్రిణేవ విదారితమ్

టీక॥ దశగ్రీవస్య = రావణుడు; ఆప్రాసాదశిఖరము; పఫాల = పగి	
పశ్యతః = చూచుచుండగా; పురా =	తెను.
మున్ను; వజ్రిణా = ఇంద్రునిచేత; వి	రావణుడు చూచుచుండగానే,
దారితం = పగులగొట్టబడిన ; హిమ	మున్నింద్రునిచే బగుల గొట్టబడిన
వతః = హిమవత్పవతముయొక్క;	హిమవచ్ఛిఖరముంటే, నాయంగదు
శృంగమివ = శిఖరమువలె; పదాక్రాం	నిపాదాఘాతంబున, నాప్రాసాదశిఖ
తం = కాలిచేద్రొక్కబడిన ; తత్ =	రంబుపగిలెను. అని, తాత్పర్యము.

భక్త్యాప్రాసాదశిఖరం నామ విశ్రావ్య చాత్తనః.౮౯
విసద్య సుమహానాద ముత్తపాత విహయసమ్

టీక॥ సః (అధ్యాకృతము) = ఆ	ఏగిలెను.
యంగదుడు; ప్రాసాదశిఖరం = ప్రా	ఆయంగదుడు, అట్లుప్రాసాదశిఖ
సాదశృంగమును; భక్త్యా = విఠిచి; ఆ	రమునుబగులగొట్టి, తనపేరందలకుం
త్తనః = తనయొక్క; నామ = పేరును; వి	దెలియునట్లుచేసి, మహాధ్వని గల్లన
శ్రావ్యచ = వినిపించియు ; సుమహానా	ట్లు సింహనాదంబుగావించి, యా
దం = మిక్కిలియునధికమయినధ్వనిగలు	కాశంబునకెగరెను.
గునట్లుగా; విసద్య = అటచి ; విహయ	అని, తాత్పర్యము.
సం = ఆకాశమునుగూచి; ఉత్తపాత =	

వ్యధయక్ రాక్షసా స్సర్వాక్ హవయంశ్చాపి వానరాః.౯౦
స వానరాణాం మధ్యేతు రామపార్శ్వ ముపాగతః

టీక॥ సః = ఆయంగదుడు; రాక్ష	యంశ్చాపి = సంశోషింపజేయుచును;
సాక్ = రాక్షసులను; సర్వాక్ = అం	వానరాణాం = వానరులయొక్క ;
దలను; వ్యధయక్ = దుఃఖింపజేయు	మధ్యేతు = నడుమను ; రామపా
రు; వానరాక్ = వానరులను; హవ	ర్శ్వం = రామునిప్రక్కను; ఉపాగ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౩౧

స ౪౧

తః=పొందినాడు.

అయంగడుడు, అట్లు రాక్షసుల
కందటకునుదుఃఖంబుగలుగఁజేయుచు,
వానరులను సంతోషింపఁ జేయుచు

ను , వానరవధ్యంబున , రామపా
ర్శ్వంబుఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు పరం చక్రే క్రోధం ప్రాసాదధక్షణాత్. ౯౧

వినాశం చాత్తనః పశ్యన్నిశ్శాన్వసపరమో భవత్

టీక॥ రావణస్తు= రావణుండును ;

వాడు; అభవత్=అయెను.

ప్రాసాదధక్షణాత్= ప్రాసాదంబు

రావణుండును, దన ప్రాసాదంబు

వలన; పరం=అధికమయిన ;

నుబగులఁగొట్టుటకుఁ బరమ కోపంబు

క్రోధం=కోపమును; చక్రే=చేసెను.

వొంది, అందువలనఁదనకుఁజేటుగలుగు

అత్తనః=తనయొక్క; వినాశంచ=కీ

ననిసూచింపఁబడుటంగని, వేడి నిట్టూ

డును; పశ్యన్=చూచుచు ; నిశ్శాన్వస

ర్వులువిడుచుచుండెను.

పరమః=అధికమయిన నిట్టూర్పు గల

అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు బహుభి హృక్ష్టే నికనదద్భిః శ్లవంగమైః. ౯౨

వృతో రివువధాకాంక్షీ యుద్ధాయై వాభ్యవతకత

టీక॥ రామస్తు=రామండును; హృ

యంజెను.

క్షై=సంతసించినవారలును ; నికన

రామండును, సంతృప్తులయి సింహా

ద్భిః=ధ్వనించుచున్నవారలునగు ; బ

నాదంబులు సేయుచుండునట్టి పెక్కం

హుభిః=పెక్కండ్రయిన ; శ్లవంగ

జ్జవానరవీరులచేఁబరివేష్టితుండై , శ

మైః=వానరులచేత; వృతః=చుట్టఁబడిన

త్రువధంబుగోరుచుయుద్ధంబు కొఱకుఁ

వాఁడై; రివువధాకాంక్షీ = శత్రువధ

గాచియుండెను.

మునుగోరువాఁడై; యుద్ధాయై=యు

అని, తాత్పర్యము.

ద్ధముకొఱకే; అభ్యవతకత = కాచి

సుషేణస్తు మహావీర్యో గిరికూటోపమో హరిః. ౯౩
బహుభి స్సంవృత స్తత్ర వానరైః కామరూపిభిః

<p>టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాడగును; గిరికూటోపమః = పర్వతశిఖరంబుతోఁబోలిగలవాడునగు; సుషేణః = సుషేణుండను; హరిస్తు = వానరుండును; తత్ర = అచ్చట; కామరూపిభిః = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; బహుభిః = పెక్కుండ్రయిన; వానరైః = వానరులచేత; సంవృ</p>	<p>తః = పరివేష్టితుండై; అభూత్ (అధ్యాత్మతము) = ఉండెను. అప్పుడచ్చట, మహాపరాక్రమ శాలియుంబర్వతాకారుండునగు సుషేణుండు, కామరూపులగు పెక్కుండ్ర వానరులచేఁబరివేష్టితుండై, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

చతుర్ద్వారాణి సర్వాణి సుగ్రీవవచనా త్కృపిః. ౯౪
పర్యక్రామత దుర్ధమో నక్షత్రాణీ వ చంద్రమాః

<p>టీక॥ దుర్ధమః = ఎదిరింపనలవిగానట్టికపిః = సుషేణుండు; సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవునిమాటవలన; చతుర్ద్వారాణి = నాలుగుద్వారంబులు; సర్వాణి = అన్నియు; నక్షత్రాణి = నక్షత్రములను; చంద్రమా ఇవ = చంద్రుండువలె; పర్యక్రామత = తిరుగుచుం</p>	<p>డెను. దుర్ధమకుండగు సుషేణుండు, సుగ్రీవునానతింజేసి, చంద్రుండునక్షత్రంబులందిరుగుచుండునట్లు, లంకాద్వారంబులనాలుగింటనువిడువక తిరుగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తేషా మక్షోహిణీశతం సమవేక్ష్య వనాకసామ్. ౯౫
లంకా ముపనివిష్టానాం సాగరం చాతివతతామ్
రాక్షసా విస్తయం జగ్తు స్త్రాసం జగ్తు స్తథాపరే. ౯౬
అపరే సమరోద్ధమా ధ్రువశేవ ప్రపేదితే

టీక॥ లంకాం=లంకాపురిని; ఉప పొందిరి. అపరే=మఱికొందలు ; సమ నివిష్టానాం = సమీపించివిడిసినవార రోద్ధషాత్ = యుద్ధోత్సాహమువ లను; సాగరంచ = సముద్రమునుగూ లన; హవకమేవ = సంతోషమునే; ప్ర డ; అతివత్కతాం= అతిక్రమించినవా పేదిరే=పొందిరి.

రలునగు; తేషాం = ఆ; వనాకసాం= అట్లు లంకాపురిసమీపంబునవిడిసి వానరులయొక్క; అక్షౌహిణిశతం= సముద్రంబునుంగూడనతిక్రమించియుం అక్షౌహిణులనూఱిటిని ; దృష్ట్వా= డు, నూఱు అక్షౌహిణులవానర సేనంజూ చూచి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; కేచి చి, రాక్షసులుకొందలు , ఆశ్చర్యం త్ (అధ్యాహృతము)= కొందలు; వి బునొందిరి, కొందలుభయపడిరి ; శూ స్తయం=ఆశ్చర్యమును; జగ్తుః= పొం రులగుమఱికొందలు యుద్ధోత్సాహం దిరి. తథా=అట్లు; అపరే = మఱికొం బునంజేసి, సంతోషంబునొందిరి.

దలు; తాసం=భయమును ; జగ్తుః= అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నంహి కపిభిర్వ్యాప్తం ప్రాకారపరిఖాంతరమ్. ౯౭
దదృశూ రాక్షసా దీనాః ప్రాకారం వానరీకృతమ్

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; దీ శమును; దదృశుః=చూచిరి.

నాః=దుఃఖితులయి; కపిభిః= వానరు రాక్షసులందలు, దీనులయి, ప్రా లజేత; వ్యాప్తం=వ్యాపింపఁబడిన; కృ కారపరిఖలమధ్యప్రదేశంబుననంతయు వానరులు వ్యాపించియుండుటంజేసి , త్స్నం = సమస్తమయిన ; వానరీకృ వానరమయప్రాకారంబుగాఁజూపట్టు వానరమయప్రాకారముగాను; ప్రా చున్న యాప్రాకారపరిఖమధ్యప్రదేశ తారపరిఖాంతరం= ప్రాకారమయొ ముంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్కయునగత్తయొక్కయుమధ్య ప్రదేశ

హాహాకారం ప్రకుర్వంతి రాక్షసా భయమోహితాః. ౯౮

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయమోహితాః= భయముచే మోహ

మునొందినవారలయి; హాహాకారం = హాహాయనుటను; ప్రశుర్వంతి = చేయుచుండిరి.

రాక్షసులందఱు, భయంబున, వాడలు దెలియక, హాహాకారంబులు గావింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మహాభీషణకే ప్రవృత్తే
కోలాహలే రాక్షసరాజధాన్యామ్
ప్రకృహ్య రక్షాంసి మహాయుధాని
యుగాంతవాతాశ్చ సంచిచేరుః. ౯౯

టీ|| రాక్షసరాజధాన్యాం = రాక్షసుల యొక్క రాజధానియందు; మహాభీషణకే = గొప్పభయంకరమయిన; తస్మిన్ = ఆ; కోలాహలే = కోలాహలము; ప్రవృత్తే = కలుగఁగా; రక్షాంసి = రాక్షసులు; మహాయుధాని = గొప్పయాయుధములను; ప్రకృహ్య = పట్టుకొని; యుగాంతవాతాశ్చ = ప్రళయకాలవాయువులుం

బోలె; సంచిచేరుః = సంపరించిరి. రాక్షసుల రాజధానియగులంకాపురియందు, అట్టిమిక్కిలి భయంకరమయిన కోలాహలంబున, శూరులగు రాక్షసులు, మహాయుధంబులుధరించి, ప్రళయకాలవాయువులుంబోలె, సంపరించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకచత్వారింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థశబ్దాంతికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైక చత్వారింశస్సగ్గతీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౭౫

స ౪౨

అ

ద్వి చ త్వా రిం శ స గ క ప్రా రం భః.

తతస్తే రాక్షసాస్తత్ర గత్వా రావణమందిరమ్
స్యవేదయన్ పురీం రుద్ధాం రామేణ సహ వానరైః. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; తే=ఆ ; రాక్ష	బడినదానిఁ గా; స్యవేదయన్= తెలిపిరి.
సాః=రాక్షసులు; తత్ర=అప్పుడు; రా	అంతనప్పుడారాక్షసులు, రావణు
వణమందిరం=రావణుని గృహంబును;	నిగృహంబునకుఁబోయి, రాముండువా
గత్వా-పోండి; పురీం = లంకా పురిని;	నరులతో లంకా పురినంతయు ముట్టడిం
రామేణ=రామునిచేత; వానరైః సహ=	చియున్నాడని, రావణునకుఁ దెలిపిరి.
వానరులతోఁ గూడ; రుద్ధాం=అడ్డగించఁ	అని, తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు నగరీం శ్రుత్వా జాతక్రోధో నిశాచరః
విధానం ద్విగుణం కృత్వా ప్రాసాదం సోధ్యరోహత. ౨

టీక॥ సః=ఆనిశాచరః = రాక్ష	సాదం = మేడను; అధ్యరోహత=ఎ
సుండగురావణుండు; నగరీం = లంకా	కెను.
పట్టణమును; రుద్ధాం= ముట్టడింపఁబడి	ఆరావణుండు, లంకానగరమును
నదానిఁ గా; శ్రుత్వాతు = విన్నంతనె;	వానరులు ముట్టడించుటను విని , పరమ
జాతక్రోధః = పుట్టిన కోపముగలవాఁ	కోపమునొంది , రెండింతలుగానగరర
డై; ద్విగుణం = రెండింతలయిన; విధా	క్షణసంవిధానంబుగావించి , ప్రాసా
నం=ఏపాటను; కృత్వా= చేసి; ప్రా	దంబుపైకెక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శా వృతాం లంకాం సతై లవనకాననామ్
అనంభ్యేయై హారికజై స్సర్వతో యుద్ధకాంక్షిభిః. ౩

టీక॥ సః=ఆరావణుండు ; యుద్ధకాంక్షిభిః = యుద్ధమునుగోరునవియు

ను; అసంఖ్యయైః = లెక్క పెట్టనలవి
గానట్టివియునగు; హరిగణైః = వాన
రసమాహములచేత; సర్వతః = అంత
టను; ఆవృతాం = ఆవరింపబడినది
యు; సశైలవనకాననాం = పవతము
లతోను వనములతోను ఆడవులతోనుం
గూడినదియునగు; లంకాం = లంకా

పురిని; దదశః = చూచెను.

అంత, రావణుండు, ప్రాసాదం
బుపైనుండి, యుద్ధకాంతులగులెక్క-
లేనివానరులచే నంతటనుబరివేష్టితంబ
యియున్న, లంకాపురింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స దృష్ట్వా వానరై స్సర్వాం వసుధాం కబళీకృతామ్
కథం క్షపయితవ్యా స్స్మ్య రితి చింతా పరోభవత్. ౪

టీక॥ సః = ఆరావణుండు ; వాన
రైః = వానరులచేత; కబళీకృతాం =
కప్పబడిన; సర్వం = సమస్తమయిన; వ
సుధాం = భూమిని = దృష్ట్వా = చూచి;
కథం = ఎట్లు; క్షపయితవ్యాః = నశింప
జేయఁబడవలసినవారలు; ఇతి = అని;

చింతాపరః = చింతాధీనుండు ; అభవ
త్ = ఆయెను.

ఆరావణుండు, వానరులు, భూమి
నంతయు నాచ్ఛాదించియుండుటంబూ
చి, వీరలనెట్లువధింతునని, చింతనాంజె
ను. అని, తాత్పర్యము.

స చింతయిత్వా సుచిరం ధైర్యమాలంబ్య రావణః
రాఘవం హరియాధాంశ్చ దదర్శా యతలోచనం. ౫

టీక॥ సః = ఆ; రావణః = రావణుం
డు; సుచిరం = బహుకాలము; చింతయి
త్వా = ఆలోచించి; ధైర్యం = ధైర్యము
ను; ఆలంబ్య = ఆవలంబించి; ఆయత
లోచనం = నిడువులయినకండ్లు గలవాఁ
డై; రాఘవం = రాముని ; హరియా
ధాంశ్చ = వానరసమాహములను; ద

దర్శ = చూచెను.

ఆరావణుండట్లుబహుకాలముచిం
తించి ధైర్యంబవలంబించి, యాశ్చర్యం
బున దీఘకములయినకండ్లతో, రాము
నివానరసమాహములనుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాఘవ స్వహనైస్యేన ముడితోనామ పుష్పవే
లంకాం దదర్శ గుప్తాంవై సర్వతో రాక్షసై ర్వృతామ్. ౬

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; ముడి = పాదపూరణార్థము; లంకాం = లం
తః = సంతుష్టుడై, ("నామ" యనున కాపురిని; దదర్శ = చూచెను,
దివాక్యాలంకారార్థము;) నైస్యేన రాముండు, సంతుష్టుడై, నైస్యం
సహ = నైస్యముతోఁగూడ; పుష్పవే = బుతోఁగూడవేగంబునఁ బ్రాకార సమ
వేగమునఁబోయెను. సర్వతః = అంత పంబునకుఁబోయి, సమస్తభాగంబుల
టను; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; వృ రాక్షసులచేఁ బరివృతంబయి, సుర
తాం = చుట్టఁబడినదియు; గుప్తాం = రక్షితంబై యున్న లంకాపురిం బాచె
క్షింపబడినదియునగు ("వై" అనునది ను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి లంకాం చిత్రధ్వజపతాకీమ్
జగామ సహసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౭

టీక॥ దాశరథిః = రాముండు; చిత్ర ధ్వజేతః; సీతాం = సీతా దేవిని; జగామ =
ధ్వజపతాకీనిం = నానావర్ణములగు పొందెను.
వట్టిటెక్కెములును రాజచిహ్నముల రాముండు, చిత్రధ్వజంబులతోనా
తోఁగూడినటెక్కెములునుంగల; లం పుచ్చున్నయాలంకానగరముంజూచి, మ
కాం = లంకాపురిని; దృష్ట్వా = చూచి; నంబునసీతాదేవిందలంచి, మిక్కిలియు
సహసా = శీఘ్రంబున; దూయమానే దుఃఖితుండయ్యెను.
న = పరితపించుచున్న; చేతసా = మన అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సా మృగశాదాక్షీ మత్కృతే జనకాత్మజా
పీడ్యతే శోకసంతప్తా కృశా స్థండిలశాయిని. ౮

టీక॥ అత్ర = ఈలంకానగరమునం క్క-కండ్లవంటికండ్లుగలదియు; జనకా
దు; మృగశాదాక్షీ = జింకపిల్లలయొత్తజా = జనకమహారాజుకూతురున

గు; సా=ఆసీతా దేవి; మతక్రృతే=నా
నిమిత్తమయి; శోకసంతప్తా=దుఃఖ
ముచేమిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయఁబడిన
దై; కృశా=కృశించినదై; స్థండీలశా
యినీ=నేలయందుఁబరుండినదై; పీడ్య
తే=పీడింపఁబడుచున్నది.

ఈలంకానగరంబుననేకదా! జిం

కపిల్లలకండ్లవంటికండ్లుగలదియు జన
కమహారాజుకూతురువైన యాసీతా
దేవి, రాక్షసపీడితయయి, నానిమిత్త
ము పరమదుఃఖతయై యుపవాసంబు
లచేఁగృశించి, నానావిధంబుగాఁగట్టప
డుచున్నది. అని, రామండుదుఃఖించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పీడ్యమానాం స ధర్మాత్మా వై దేహీ మనుచింతయన్
క్షీప్ర మాజ్ఞాపయామాస వానరాన్ ద్విషతాం వధే. ౯

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభా
వుండగు; సః=ఆరాముడు; పీడ్యమా
నాం=పీడింపఁబడుచున్న; వై దేహీం=
సీతను; అనుచింతయన్ = చింతించు
చు; ద్విషతాం = శత్రువులయొక్క; వ
ధే=చంపుటనిమిత్తమయి; వానరాన్=
వానరులను; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; ఆ

జ్ఞాపయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.
ధర్మాత్ముండగునారామండు, అ
ట్లు రాక్షసులచేఁబీడింపఁ బడుచున్న సీ
తా దేవిందలంచుకొని, రోషంబినుమడిం
పఁగా, వానరులశీఘ్రంబునశత్రువధం
బుగావించుటనియజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తేతు వచనే రామేణా క్లిప్తకమణా
సంఘుషకమాణాః ప్లవగా స్సింహనాదై రనాదయన్. ౧౦

టీక॥ అక్లిప్తకమణా = దుఃఖకర
ములుకానికార్యములుగల; రామేణ=
రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; వచనే=మా
ట; ఉక్తేతు=చెప్పఁబడినదికాఁగానే; ప్ల
వగాః=వానరులు; సంఘుషకమాణాః=

ఒకరితోనొకరుపోటిగలవారలయి; సిం
హనాదై=సింహనాదములచేత; అ
నాదయన్=ధ్వనింపఁజేసిరి.
పరులకుదుఃఖకరంబులుకానికార్య
ములుగల రామం డట్లాజ్ఞాపింపఁగా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౭౯

స ౪౨

నే, వానరులొకరిముందొకరు పోటితో గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
యుద్ధసన్నద్ధులయి, సింహనాదంబులు

శిఖరై ర్వికిరామైనాంలంకాం ముష్టిభిరేవ వా
ఇతి స్త దధిరే సర్వే మనాంసి హరియాధపాః. ౧౧

టీక||హరియాధపాః= వానరశ్రేణునదిపాదపూరణార్థము) మనాం
ష్టలు; సర్వే=అందఱును ; “ఏనాం= సి=తలంపులను; దధిరే=ధరించిరి.
ఈ; లంకాం=లంకను; శిఖరైః= పర్వత వానరశ్రేష్ఠులు, “ఈలంకను బర్వత
శిఖరములచేతఁగాని; ముష్టిభిరేవవా=పి శిఖరంబులచేఁ గానిపిడికిళ్ల చేఁగానిచూ
డికిళ్ల చేతఁగాని; వికిరామ = చూడఁ గాముగావించెము” అని , తలంపుగొ
ముగావించెదము” ఇతి=అని; (“స్త” అ నిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యమ్య గిరిశృంగాణి శిఖరాణి మహంతిచ
తరూంశ్చ త్పాట్య వివిధాం స్తిష్ఠంతి హరియాధపాః. ౧౨

టీక||హరియాధపాః= వానరశ్రేణికి; తిష్ఠంతి=ఉండిరి.
ష్టలు; గిరిశృంగాణి= పర్వతశిఖరముల వానరశ్రేష్ఠులు, పర్వతశిఖరంబుల
ను; మహంతి=గొప్పవగు; శిఖరాణిచ= నుబర్వతఖండములనునానావిధ వృక్షం
పర్వతఖండములను; ఉద్యమ్య=ఎత్తుకొ బులనుంబట్టుకొని యుద్ధ సన్నద్ధులయి
ని; వివిధాన్=నానావిధములయిన; త యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
రూంశ్చ=వృక్షములను; ఉత్పాట్య=పె

ప్రేక్షతో రాక్షసేంద్రస్య తాన్యనీకాని భాగశః
రాఘవప్రియకామాధకం లంకా మారురుహు స్తదా. ౧౩

టీక||తదా=అప్పుడు; తాని=అ; అ రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; ప్రే
నీకాని=నైన్యములు; రాక్షసేంద్రస్య=క్షతః(ప్రేక్షమాణస్య)=చూచుచుండఁ

గా; రాఘవప్రియకామాథకం = రా
మునిసంతోషంబను కోరిక నిమిత్తమ
యి; భాగశః = భాగములు భాగములు
గా; లంకాం = లంకను ; ఆరురుహః =
ఎక్కిరి.

అప్పుడు, రాక్షసాధిపతియగు రావ

ణుండు చూచుచుండఁగానే, యావానర
సైన్యంబులంతయు, రామునకుసంతో
షంబుగలుగుటకై, భాగంబులు భాగంబు
లుగా, లంకాప్రాకారంబునారోపిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తామ్ర వక్త్రా హేమాభా రామాథే త్యక్తజీవితాః
లంకా మే వాభ్యవతంత సాలతాల శిలాయుధాః. ౧౪

టీక॥ తామ్రవక్త్రాః = ఎఱ్ఱనిముఖ
ముగలవారలును; హేమాభాః = బం
గారముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల
వారలును; రామాథే = రామునిమి
త్తమయి; త్యక్తజీవితాః = విడువఁబడి
నప్రాణములుగలవారలునగు; తే = ఆ
వానరులు; సాలతాలశిలాయుధాః =
సాలవృక్షములును తాటిచెట్లును తాళ్లు
ను ఆయుధములు గాఁగలవారలయి; లం

కామేవ = లంకాపురినిగూచియె;
అభ్యవతంత = ఎదుర్కొనిపోయిరి.

ఎఱ్ఱనిముగంబులుగలవారలును రా
మునిమిత్తమయి ప్రాణంబులనైనను వి
డువనిశ్చయించినవారలునగు నావాన
రులు, సాలవృక్షంబులను దాలవృక్షం
బులను శిలలను, ఆయుధంబులు గాఁగొని,
లంకాపురిపైకిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే దుగ్రైః పర్వతాగ్రైశ్చ ముష్టిభిశ్చ స్థవంగమాః
ప్రాకారాగ్రాణ్యరణ్యాని మమంధు ప్రోరణానివ. ౧౫

టీక॥ తే = ఆ; స్థవంగమాః = వానరు
లు; దుగ్రైః = వృక్షములచేతను; పర్వతా
గ్రైశ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను; ము
ష్టిభిశ్చ = విడికిళ్ల చేతను; ప్రాకారాగ్రా
ణ్య = ప్రాకారశిఖరములను; అరణ్యాని =

అడవులను; ప్రోరణానివ = బహిద్వాక
రములను; మమంధుః = నలియఁగొట్టిరి.

ఆవానరులు, పర్వతశిఖరములతో
గొట్టియు విడికిళ్లంబూడిచియు, నాలం
కాప్రాకారంబులను అరణ్యంబులను

బురద్వారంబులను బూణకంబుగావింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరిభాః పూరయంతి స్త, ప్రసన్నసలిలాయతాః

పాంసుభిః పర్వతానైశ్చ తృణైః కాష్ఠైశ్చ వానరాః. ౧౬

టీక॥ వానరాః=వానరులు; పాం	భాః=అగడ్తలను; పూరయంతి=
సుభిః=పరాగంబులచేతను; పర్వతా	నిండించిరి.
నైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను; తృ	వానరులు, మట్టిపోసియుంబర్వతశి
ణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైశ్చ=క	ఖరంబులనుదృఢకాఢంబులనువైచియు
ణ్యైలచేతను; ప్రసన్నసలిలాయతాః=	నిమలజలంబులతోఁగూడిన యగడ్తల
నిమలమయినజలముతోఁగూడిన; పరి	ను, బూడ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సహస్రయూధాశ్చ కోటియూధాశ్చ వానరాః

కోటిశతయతాశ్చాన్యే లంకా మారుహు స్తదా. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; తదా = అప్పు	లంకను; ఆరురుహుః=ఎక్కిరి.
దుఃసహస్రయూధాశ్చ=వేయివాన	అంత, వానరులుకొందఱువేయి
రులగుంపుగలవారలును; కోటియూ	మందివానరులతోనుగొందఱు కోటివా
ధాశ్చ=కోటివానరులగుంపుగలవార	నరులతోనుమఱికొందఱు నూఱుకోటు
లునగు; వానరాః=వానరులును; కోటి	లవానరులతోనుంకూడి, లంకాప్రాకా
శతయతాః=నూఱుకోటులతోఁగూ	రమునారోపించిరి.
డిన; అన్యేచ = ఇతరులును; లంకా=	అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాని ప్రమథ్నంత స్తోరణాని స్లవంగమాః

కైలాసశిఖరాభాని గోపురాణి ప్రమథ్యచ. ౧౮

అస్లవంతః స్లవంతశ్చ గజకంతశ్చ స్లవంగమాః

లంకాం తా మభిధావంతి మహావారణస్సన్నిభాః. ౧౯

టీక॥ ప్లవంగమాః = వానరులు; కాంచనాని = బంగారువికారములయిన; తోరణాని = ద్వారములను; ప్రమథ్నంతః = విటుచుడును; కైలాసశిఖరాభాని = కైలాసపవిత్రముయొక్క కాంతివంతికాంతిగల ; గోపురాణి = గోపురములను; ప్రమథ్యద = విడిచియు; ఆప్లవంతః = వచ్చుచును; ప్లవంతశ్చ = పోవుచును; గజకంఠశ్చ = అజుచును; మహావారణస్నిభాః = పెద్దయేనుంగులతోసమానులగు ; ప్లవంగ

మాః = వానరులు; తాం = అ; లంకాం = లంకాపురినిగూచి; అభిధావంతి = పరుగెత్తిరి.

మత్తగజంబులంతటివానరులు, బంగారు పురద్వారంబులం బగులంగొట్టుచు, కైలాసశిఖరంబువంటిగోపురంబులంబూటకంబుసేయుచు, నిటునటుగంతులువేయుచు, సింహనాదంబులుసేయుచు, లంకపైకేఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయత్యతి బలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః

రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేనాభిపాలితః. ౨౦

టీక॥ అతిబలః = అధికమయినబలముగల; రామః = రాముఁడు; జయతి = సర్వోత్కృష్టకంబుననున్నాఁడు. మహాబలః = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుఁడును; జయతి (అధ్యాత్మతము) = సర్వోత్కృష్టకడైయున్నాఁడు. రాజా = రాజయిన; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; రాఘవేన = రామునిచేత; అభిపాలితః = పాలింపఁబడిన

వాఁడై; జయతి = సర్వోత్కృష్టకడైయున్నాఁడు.

మహాబలుండగు రాముండును బలవంతుండగు లక్ష్మణుండును సర్వోత్కృష్టకంబుననున్నారు ! వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రామునిచేసురక్షితుండై, సర్వోత్కృష్టకంబున నున్నాఁడు!

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం శూద్రయంతశ్చ గజకంఠశ్చ ప్లవంగమాః

అభ్యధావంత లంకాయాః ప్రాకారం కామరూపిణి. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౬౮౩

స ౪౨

టీ||కామరూపిణి=ఇచ్చాధీనమగురూర్చి; అభ్యధావంత=పరుగై త్తిరి.
పముగల; ప్లవంగమాః=వానరులు; ఇ కామరూపులగు వానరులు, ఇట్లు
త్యేవం=అనియిట్లు; ఘోషయంతశ్చ= ధ్వోషించుచు సింహనాదంబు సేయుచు,
అటచుచును; గజఁతశ్చ=సింహ నా లంకాప్రాకారంబు మీదికిఁబోయిరి.
దము సేయుచును; లంకాయాః= లంక అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; ప్రాకారం = ప్రహరినిగూ

వీరబాహు సుబాహుశ్చ నలశ్చ వనగోచరః
నిషీడ్యోపనిష్ఠా సై ప్రాకారం హరియాధపాః. ౨౨

టీక||వీరబాహుః = వీరబాహువు ధించి; ఉపనిష్ఠాః=విడిసిరి.
ను; సుబాహుశ్చ= సుబాహువును; న అందు, వీరబాహువును సుబాహు
లః=నలుండను ; వనగోచరశ్చ= వా వును నలుండును నీవానరోత్తములు,
నరుండును; తే=అప్రసిద్ధులగు; హరి లంకాప్రాకారంబును వీడింపుచు, విడి
యాధపాః=వానరయాధపులు; పా సిరి. అని, తాత్పర్యము.
కారం=ప్రాకారమును; నిషీడ్య=నిరో

ఏతస్మిన్నంతరే చక్రు స్కంధావారనివేశనమ్

టీక||ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈచుధ్య ఈమధ్యంబున, దండునుదగిన స్థలం
మునందు; స్కంధావారనివేశనం=దం బున, విడియఁజేసికొనిరి.
దుయొక్కవిడియఁజేయుటను; చక్రః= అని, తాత్పర్యము.
చేసిరి.

పూర్వద్వారంతు కుముదః కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః. ౨౩
ఆవృత్య బలవాంస్తస్థా హరిభి జితకాశిభిః

టీక||బలవాన్ = అధికమయినబల శిభిః=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; హరి
ముగల; కుముదః=కుముదుండు; జితకా ధిః=వానరుల చేత; దశభిః= పదియయి

న;కోటిభిః=కోటులచేత;వృతః= చుట్టబడినవాడై ; పూర్వద్వారంతు= తూర్పువాకిలినిమాత్రము; ఆవృత్య= ఆవరించి;తస్థా=ఉండెను. బలవంతుండగుకుముదుండు, జయ

శాలులగుపదికోటులవాసరులచే బరివృతుండై, యాసుగంధావారమునందలితూర్పుద్వారంబుననుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సాహాయ్యార్థకంతు తస్యైవ నివిష్టః ప్రఘసో హరిః. ౨౪
పనసశ్చ మహాబాహు ర్వానరై ర్భహుభి ర్వృతః

టీక||ప్రఘసం=ప్రఘనుండను ; హరిః=వానరుండును;మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల;పనసశ్చ= పనసుండును; బహుభిః=పెక్కుండ్రయిన;వానరైః= వాసరులచే;వృతః=చుట్టబడినవాడై; తస్య= ఆకుముదునియొక్క ; సాహాయ్యార్థకమేవ=తోడ్పాటుకొఱకే;నివి

ష్టః=విడిసివాడు. ప్రఘనుండునుమహాబాహుండగుపనసుండును, బెక్కువాసరులం గూడి, యాకుముదునికిసహాయులయి, పూర్వద్వారంబుననె, యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణద్వార మాగత్య వీర శ్శతవలిః కపిః. ౨౫
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థా వింశత్యా కోటిభి ర్వృతః

టీక||బలవాన్=అధికమయిన బలముగల;వీరః = పరాక్రమశాలియుగు; శతవలిః=శతవలియును;కపిః=వానరుండు;వింశత్యా=భిరువదియైన; కోటిభిః=కోటులచేత;వృతః = చుట్టబడినవాడై;దక్షిణద్వారం=దక్షిణపువాకిలిని;ఆగత్య=పొంది;ఆవృత్య=ఆవరించి;

తస్థా=నిలిచెను. మహాబలపరాక్రమశాలియుగు శతవలి, భిరువదికోటులవాసరులతోఁ గూడినవాడై, యాసుగంధావార దక్షిణద్వారంబునావరించినిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.

సుషేణః పశ్చిమద్వారం గత స్తారాపితా హరిః. ౨౬

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౮౫

స ౪౨

ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ వష్టికోటిభి రావృతః

టిక॥బలవాక్ = అధికమయినబలముగల; తారాపితా = తారయొక్క	వరించి; తస్థౌ = నిలిచెను.
తంద్రియగు; సుషేణి = సుషేణుండను;	బలవంతుండగు తారాజనకుండయి
హరి = వానరుడు; వష్టికోటిభిః = అ	నసుషేణుండు, అటువదికోటుల వాన
టువదికోటుల చేత; ఆవృతః = చుట్టబడి	రులతోఁగూడి, సుంధావార పశ్చిమ
నవాండై; పశ్చిమ ద్వారం = పడమటివాకి	ద్వారంబునావరించినలిచెను.
లిసి; గతః = పొందినవాండై; ఆవృత్య = ఆ	అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం ద్వార మాసాద్య రామ స్సౌమిత్రితా సహ. ౨౭

ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ సుగ్రీవశ్చ హరీశ్వరః

టిక॥బలవాక్ = అధికమయిన బలముగల; రామః = రాముండు ; సౌమిత్ర	శ్చ = సుగ్రీవుండును; తస్థౌ (అధ్యాహృతము) = నిలిచెను.
తాసహ = లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాండై; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కుననుండు;	బలవంతుండగు రాముండు, లక్ష్మణ
ద్వారం = వాకిలిగ; ఆసాద్య = పొంది; ఆ	సహితుండై, సుంధావారోత్తరద్వారంబుననుండెను; వానరరాజుండగు సు
వృత్య = ఆవరించి; తస్థౌ = నిలిచెను. హ	గ్రీవుండనంచెయుండెను.
రీశ్వరః = వానరరాజుండగు ; సుగ్రీవ,	అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలో మహాకాయే గవాక్షో భీమదర్శనః. ౨౮

వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పాశ్వతః

టిక॥ మహాకాయః = గొప్పదేహముగలవాండును ; భీమదర్శనః = భయంకరమయిన చూచుటగలవాండును; మహావీర్యః = అధికమయినపరా	క్రమముగలవాండునగు; గవాక్షః = గవాక్షుండను; గోలాంగూలః = కొండముచ్చు; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః = చుట్టబడినవాండై; రామస్య = రాముని
--	---

యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్క-ను; త
స్థా = నిలిచెను.
మహాకాయుండును జూపరులకుభ
యంబు గలిగించువాఁడును మహాపరా

క్రమశాలియునగుగవాత్సండు, కోటి
గోలాంగూలంబులచేఁ బరివృతుండై,
రామునిపార్శ్వభాగంబుననిలిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఋతౌ ణాం భీమవేగానాం ధూమ్ర శృత్రునిబహణః. ౨౯
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పాశ్వతః

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన
పరాక్రమముగలవాఁడును; శత్రునిబ
హణః = శత్రువులఁజంపువాఁడున
గు; ధూమ్రః = ధూమ్రుఁడు; భీమవేగా
నాం = భయంకరమయినవేగముగల;
ఋతౌ ణాం = ఎఱుంగుగొడ్డులయొ
క్క; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః = చు
ట్టబడినవాఁడై; రామస్య = రాముని

యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్క-ను; త
స్థా = నిలిచెను.
మహాపరాక్రమశాలియుశత్రుధ్వం
సకుండునగుధూమ్రుండు, కోటిభల్లూ
కంబులంగూడి, రాముని పార్శ్వ
భాగంబుననుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సన్నద్ధస్తు మహావీర్యో గదాపాణి ర్విభీషణః. ౩౦
వృతో యత్యైస్తు సచివై స్తస్థౌ తత్ర మహాబలః

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయినప
రాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః =
అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వి
భీషణస్తు = విభీషణుఁడును; సన్నద్ధః = కవ
చముగలవాఁడై; గదాపాణిః = గదచే
తంగలవాఁడై; యత్యైః = సిద్ధులయిన;
సచివైస్తు = మంత్రులతోను; వృతః = చు

ట్టబడినవాఁడై; తత్ర = అచ్చట; త
స్థా = ఉండెను.
మహాపరాక్రమశాలియు మహా బ
లుండునగు విభీషణుండు, కవచంబుదొ
డిగి, గదాపాణియై, యున్నద్ధసన్న
ద్ధులయినమంత్రులంగూడి, రామునితోఁ
గూడనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః. ౩౧
సమంతా త్పరిధావంతో రరతు హారివాహినీమ్

టీక॥ గజః=గజుండును; గవాక్షః=	గజుండును గవయుండును గవా
గవాక్షుండును; శ్వరభః=శ్వరభుండును;	క్షుండును శ్వరభుండును గంధ మాద
గంధమాదనః = గంధమాదనుండును;	నుండును, సమస్తప్రదేశంబులందురుగు
సమంతాత్ = అంతటను; పరిధావం	చు, వానరసేననంతయురక్షింపు చుం
తః= తిరుగుచు ; హారివాహినీం=వా	డిరి. అని, తాత్పర్యము.
నరసేనను; రరతుః=రక్షించిరి.	

తతః కోపపరీతాత్తా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౩౨
నిర్వాణం సర్వసైన్యానాం ద్విత మాజ్ఞాపయత్తదా

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పు	వెడలుటను; ఆజ్ఞాపయత్= ఆజ్ఞాపిం
చు; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్ర	చెను.
భుండగు; రావణః=రావణుండు; కో	అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుం
పపరీతాత్తా= కోపముచేవ్వాపింపఁబ	డు , వానరసేనాసన్నివేశ క్రమంబు
డినమనస్సుగలవాఁడై; ద్వితం=శీఘ్ర)	తయుంజూచి, పరమకుపితుండై, తన
ముగా; సర్వసైన్యానాం=సమస్తసై	సేనలన్నియు యుద్ధంబునకు వెడలనా
న్యములయొక్క; నిర్వాణం= బయలు	జ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్చిత్వా తతో వాక్యం రావణస్య ముఖోద్గతమ్. ౩౩
సహసా భీమనిఘ్నావ మధుష్టం రజనీచరైః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొ	రాక్షసులచేత; సహసా=శీఘ్రంబున; భీ
క్క; ముఖోద్గతం=నోటనుండి వెడలిన;	మనిఘ్నావం=భయంకరమయిన ధ్వని
ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను ; శ్చ)	గలుగునట్లు; మధుష్టం=అబఘటయయి
త్వా=విని; తతః=అంత; రజనీచరైః=	నది.

రావణనిముఖంబుననుండి వెడలిన భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనా
యాజ్ఞనువిన్నంత నే, రాక్షసులందఱు, దంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రచోదితా శ్వేతశృంగద్రపాండరపుష్కరాః. ౩౪

హేమకోణాహతా భీమా రాక్షసానాం సమంతతః

టీక॥ తతః = అంతటను; సమంతతః = బడినవై; హేమకోణాహతాః = బంగా
అంతటను; భీమాః = భయంకరముల రువాదనదండముచేఁగొట్టబడినవి.
యిన; చంద్రపాండరపుష్కరాః = చంద్రంబు, జంద్రబింబమువలె శుభ్ర
దుర్నివలెఁదెల్లనైనముఖములుగల; రాములయినముఖములుగల భయంకరధ్వ
క్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; భై నులగుభేరులను, బంగారుదండములచే
ర్యః = భేరులు; ప్రచోదితాః = ప్రేరింపఁ వాయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ మహాఘోషా శృంఖా శ్శతసహస్రశః. ౩౫

రాక్షసానాం సుఖారాణాం ముఖమారుతపూరితాః

టీక॥ శతసహస్రశః = లక్షలులక్ష గాలిచేనూఁదఁబడినవై; వినేదుః = ధ్వ
లుగా; మహాఘోషాః = అధికమయిన నించిరి.
ధ్వనిగల; శంఖాశ్చ = శంఖములును; సు భయంకరాకారులగు రాక్షసులు,
ఘోరాణాం = మిక్కిలియుభయంక లక్షలులక్షలుగా, మహాధ్వనులగు, శం
రులగు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొ ఖంబులఁబూరించిరి.
క్క; ముఖమారుతపూరితాః = నోటి అని, తాత్పర్యము.

తే బభు శ్శుభ్రనీలాంగా సృశంఖా రజనీచరాః. ౩౬

విద్యున్నండలసన్నద్ధా స్సబలాకా ఇవాంబుదాః

టీక॥ శుభ్రనీలాంగాః = మంగళక సశంఖాః = శంఖముతోఁగూడినవార
రమయినవల్లనిదేహముగలవారలును; లునగు; తే = ఆ; రజనీచరాః = రాక్ష

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౮౯

స ౪౨

సులు;విద్యున్నండలసన్నద్ధాః = మెఱ
పులసమూహములతోఁగూడినవియు ;
సబలాకాః = కొంగలతోఁగూడినవి
యునగు; అంబుదాశవ = మేఘములు
వలె; బభుః = ప్రకాశించిరి.

అభరణభూషితులై నల్లని దేహ
ముతో శంఖంబులుధరించియున్నయా
రాక్షసులు మెఱపులతోఁగూడినమేఘం
బులకై వడింబ్రకాశించిరి.
అని,తాత్పర్యము.

నిష్పతంతి తతస్సైన్యా హృష్టారావణ చోదితాః. ౩౭

సమయే పూర్యమాణస్య వేగాశవ మహోదధేః

టిక॥తతః = అంత; రావణచోది
తాః = రావణునిచే నాజ్ఞాపింపబడిన;
సైన్యాః = సైనికులు; హృష్టాః = సంత
సించినవారలయి; సమయే = ప్రళయ
కాలమునందు; పూర్యమాణస్య = నిం
పబడుచున్న; మహోదధేః = మహా

సముద్రముయొక్క; వేగాశవ = ప్రవా
హములువలె; నిష్పతంతి = వెడలిరి.
అంత, రావణుని పనువున, సైనికు
లుసంతృప్తులయి, ప్రళయ కాలంబున
మహాసముద్ర ప్రవాహంబులుం బోలె
బయలుదేలిరి. అని,తాత్పర్యము.

తతో వానరసైన్యేన ముక్తో నాద స్సమంతతః. ౩౮

మలయః పూరితో యేన ససానుప్రస్థకందరః

టిక॥తతః = అంత; యేన = దేనిచే
త; ససానుప్రస్థకందరః = చటియలతో
ను నైశ్చములతోను గుహల తోనుం
గూడిన; మలయః = త్రికూటపర్వతము;
పూరితః = నింపబడినదో; సః (అధ్యా
హృతము) = అట్టి; నాదః = సింహనాద
ము; సమంతతః = అంతటను; వానరసై

న్యేన = వానరసేనచేత; ముక్తః = విడు
వబడినది.
అంత,వానరులు, త్రికూట పర్వత
మునంతయువ్యాపించునట్లు, భయంక
రమయిన, సింహనాదంబు గావించిరి.
అని,తాత్పర్యము.

శంఖదుంధుభిసంఘుప్త స్సింహనాదస్తరస్సీవనామ్. ౩౯

౬౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪౨

పృథివీం చాంతరిక్షంచ సాగరం చైవ నాదయక్

టిక॥శంఖదుందుభిసంఘష్టః=శంఖ	యుచు; ఉదఘాత (అధ్యాహృతము)=
ములయొక్కయు భేరులయొక్కయుధ్వ	ప్రత్యేను.
నితోఁగూడిన; తరస్త్వినాం=బలవంతు	బలవంతులగువానర రాక్షసుల సిం
లయొక్క; సింహనాదః= సింహనాద	హనాదంబు, శంఖదుందుభిధ్వనులతోఁ
ము; పృథివీం=భూమి; అంతరిక్షంచ=	గూడి, భూమ్యాకాశంబుల సంతయు
ఆకాశమును; నాదయక్= ధ్వనింపఁజే	వ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

గజానాం బృంహితై స్సాధకం హయానాం హేషితైరపి. ౪౦
రథానాం నేమిఘ్నైశ్చ రక్షసాం నదనస్వనః

టిక॥రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;	ధ్వనులతోనుం గూడ; రేజే(అధ్యాహృత
నదనస్వనః = సింహనాదధ్వని; గజా	ము)=ప్రకాశించెను.
నాం=ఏనుంగులయొక్క; బృంహితై=	రాక్షసులసింహనాదములును గజ
అఱివులతోను; హయానాం= గుఱ్ఱంబు	బృంహితంబులును గుఱ్ఱంబుల హేషా
లయొక్క; హేషితైరపి= అఱివులతో	ధ్వనులును రథంబుల నేమిధ్వనులును, ఒం
ను; రథానాం=రథములయొక్క; నేమి	ఁజొంటింగలసి, చెలంగుచుండినవి.
ఘ్నైశ్చ సాధకం= కడకంటికమ్ముల	అని, తాత్పర్యము.

వీతస్త్రిన్నంతరేఘోర స్సంగ్రామ స్సమవతాత. ౪౧
రక్షసాం వానరాణాంచ యథా దేవాసురే వురా

టిక॥వీతస్త్రిన్ అంతరే = ఈమధ్య	భయంకరమగు; సంగ్రామః = యుద్ధ
మునందు; వురా=మున్ను; దేవాసురే	ము; సమవతాత=కలిగెను.
యథా=దేవాసుర విరోధమునందు వ	ఇంతలో మున్ను దేవాసురులకుం
లె; రక్షసాం= రాక్షసులకును; వాన	బోలె , రాక్షసులకును వానరులకును
రాణాంచ=వానరులకును; ఘోరః =	భయంకరంబగు యుద్ధంబు, అరబ్ధ మ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦

స ౪౨

యినది. అని, తాత్పర్యము.

తే గదాభిః ప్రదీప్తాభి శ్చక్తిశూలపరశ్వధైః. ౪౨

నిజఘ్న ర్వానరాః ఘోరాః కథయంత స్సస్వవిక్రమాక్

టీక|| ఘోరాః = భయంకరులగు; రులను; నిజఘ్నుః = కొట్టిరి.

తే = ఆ రాక్షసులు; స్వవిక్రమాక్ = త భయంకరాకారులగు రాక్షసులు, మపరాక్రమములను; కథయంతః = చె తమపరాక్రమంబుల నుగ్గడించు కొను ప్పుచు; ప్రదీప్తాభిః = ప్రకాశించుచున్న; చు, గదలచేతను శక్తులచేతను, శూ గదాభిః = గదలచేతను; శక్తిశూలపరి లంబులచేతను గొడ్డల్లచేతను, వానరు శ్వధైః = ఈ పెలచేతను శూలముల చే లంబుహరించిరి. అని, తాత్పర్యము. తనుగొడ్డల్లచేతను; వానరాః = వాన

రాజా జయతి సుగ్రీవ ఇతి శబ్దో మహా నభూత్. ౪౩

టీక|| “రాజా = రాజయిన; సుగ్రీ వః = సుగ్రీవుడు; జయతి = సర్వోత్కృష్టమౌజయించుననున్నాడు” ఇతి = అను; మ హా = గొప్పదగు; శబ్దః = ధ్వని; అ భూత్ = కలిగినది.

“వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, స ర్వోత్కృష్టుడైయున్నాడు” అని మ హాధ్వని, వానర సేనలో జలంగుచుం డినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాజా జయజయేత్యుత్తాప్త స్వస్వనామ కథాం తతః

తథా వృత్తే మహాకాయాః పర్వతాగై శ్చ వానరాః. ౪౪

నిజఘ్న స్తాని రక్షంసి నశ్చైవకంలై శ్చ వేగితాః

టీక|| మహాకాయాః = పెద్దదేహము గల; వానరాః = వానరులు; వేగితాః = వేగముగలవారలయి; “రాజా = వాన

రాజుండవగు సుగ్రీవుడా! జయజయ = సర్వోత్కృష్టుడవై యుండుము సర్వో త్కృష్టుడవైయుండుము.” ఇతి = అను;

ఉక్త్యా=చెప్పి=తతః=అంతః; స్వస్వనా
మకథాం=తమతమపేరును వృత్తాంత
మును; ఉక్త్యా=చెప్పి=తథా= అట్లు;
వృక్షైః=వృక్షములచేతను; పర్వతా
గైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను; న
ఖైః=గోళ్ల చేతను; సంతైశ్చ=దంతము
లచేతను; తాని=ఆ; రక్షాంసి=రాక్షసు
లను; నిజఘ్నైః=కొట్టిరి.

మహాకాయులగువానరులు, “వా
నరాజా! సర్వోత్కృష్టకంబున నుండు
ము” అనియుద్వోషింపుడు, తమతమవృ
త్తాంతంబులనుగడింపుడు, వృక్షంబుల
చేతనుపర్వతశిఖరములచేతను దంతం
బులచేతనునఖంబులచేతను రాక్షసులం
బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్త్ర పరే భీమాః ప్రాకారస్థా మహీగతాః. ౪౫

భిండివాలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ శూలైశ్చైవ వ్యధారయన్

టీక॥ భీమాః = భయంకరులును; ప్రాకారస్థాః=ప్రాకారంబున నున్న
వారలునుగు; అపరే=ఇతరులయిన; రా
క్షసాస్త్ర= రాక్షసులును; మహీగ
తాః= భూమినిబొందినట్టి వానరుల
ను; భిండివాలైశ్చ= విడిచివాటుగుడియ
లచేతను; ఖడ్గైశ్చ=కత్తులచేతను; శూ

లైశ్చైవ=శూలములచేతను; వ్యధార
యన్=చేదించిరి.

భయంకరులగుమఱి కొందఱు రాక్షసు
లుప్రాకారంబుపైనుండి, భిండివాలంబు
లచేతను ఖడ్గంబులచేతను నేలనున్నవాన
రులంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాశ్చాపి సంక్రుధ్ధాః ప్రాకారస్థాః మహీగతాః. ౪౬

రాక్షసాన్ పాతయామాసు స్సమాప్లుత్య వ్రవంగమాః

టీక॥ మహీగతాః=భూమిని బొంది
నట్టి; వ్రవంగమాః=ఎగురుటచేచి బోవు
నట్టి; వానరాశ్చాపి=వానరులును; సం
క్రుధ్ధాః=కోపంబునొందినవారలయి;

సమాప్లుత్య=ఎగిరి; ప్రాకారస్థాః=ప్రాకారముననున్న; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; పాతయామాసుః=పడఁద్రోసిరి.

క్రిందనున్నవానరులు, క్రుద్ధులయి, సులంబడఁద్రోసిరి. అని, తాత్పర్యము.
పైకెగిరి ప్రాకారంబుపైనున్న రాక్ష

స సప్రహరః స్తములో మాంసశోణితకర్దమః ౪౨

రక్షసాం వానరాణాం చ సైభూవా ద్భృతోపమః

టీక||సః=ఆరక్షసాం= రాక్షసః సంభూవా=అయినది.

యొక్క-యు; వానరాణాంచ= వ నర

లయొక్క-యు, తుములః = దొమ్మియై

స; సప్రహరః=యుద్ధము; మాంసశో

ణితకర్దమః=నెత్తురును మాంసమును

బురదగాఁగలదియు; అద్భృతోపమః=

అశ్చర్యకరమతోఁ బోలి-గలదియు :

అప్పుడు రాక్షసవానరులకుం గలి

గిన దొమ్మియై యుద్ధము నెత్తురును మాంస

మును బురదగా , నెఱయునాశ్చర్యక

రంబయి యుండెనది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ ద్విచత్వారింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

త్రై

త్రి చ త్వా రిం శ స గ క్రా రం భః.

యుధ్యతాంతు తత సైషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్
రక్షసాం సంబభూవాథ బలకోప స్సదారుణః. ౧

టీక॥ తతః=అంతః; మహాత్మనాం=	మగు; కోపః=కోపము; సంబభూవ=
అధికమయినబలముగలవారలగు ; తే	కలిగినది.
షాం=ఆ; వానరాణాం = వానరులు;	అంత, మహాబలశాలులగువానరు
యుధ్యతాం = యుద్ధముసేయుచుం	లట్లైమరులేక యుద్ధంబుసేయుచుండు
డఁగా; అథ=అంత; రక్షసాం = రాక్ష	టంజూచి, రాక్షసులుసహింపంజాల
సులయొక్క; బల (బలస్య)= సేనకు;	క, మిక్కిలియుఁగోపంబునొందిరి.
సదారుణః = మిక్కిలియు భయంకర	అని, తాత్పర్యము.

తే హయైః కాంచనాపీడై ర్వకజైశ్చగ్ని శిఖోపమైః
రథై శ్చాద్యసంకాజైః కవచైశ్చ మనోరమైః. ౨
నిర్యయా రాక్షసవ్యాఘ్రా నాదయంతో దిశోదశ
రాక్షసా భీమకమాణో రావణస్య జయైషిణః. ౩

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొ	ఖోపమైః = నిష్పజ్వాలలతోఁబోలి
క్క; జయైషిణః = జయంబుగోరువార	గల; ధ్వజైశ్చ = టెక్కెలములతోను; ఆ
లును; భీమకమాణః = భయంకరమ	దిత్యసంకాజైః = సూర్యులతోసమాన
యినకార్యముగలవారలును ; రాక్షస	ములగు; రథైశ్చ = రథములతోను; మ
వ్యాఘ్రాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులునగు; తే=	నోరమైః = సుందరములగు ; కవచైః =
ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; కాంచనా	కవచములతోను; సహితాః (అధ్యా
పీడైః = బంగారుశిరోభూషణముగ	హృతము) = కూడినవారలై; దశ = పది
ల; హయైః = గుఱ్ఱములతోను ; అగ్నిశి	యయిన; దిశః = దిక్కులను; నాదయం

శ్రీ మద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౬౯౫

స ౪౩

తః—ధ్వనింపఁజేయుచు; నిర్యయః = వె
డలిరి.

రావణుః కిజయంబుఁ గోరువారలు
నుభయంకరకమఁజనునగు రాక్షసోత్త
ములు, బంగారు శేఖరంబులతోనొప్పు
చున్నగుఱుంబులను అగ్నిజ్వాలలుంబో

లెవెలంగుచుండుధ్వజంబులతోను, సూ
ర్యబింబమువలెఁ దేజరిల్లుచుండు రథం
బులతోను సుందరంబులగు కవచంబుల
తోనుంగూడి, దశదిశలును నిండునట్లు
సింహనాదంబులు సేయుచు, యుద్ధంబు
నకు వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణా మపి చమూ బృహతీ జయమిచ్ఛతామ్
అభ్యధావత తాం సేనాం రక్షసాం కామరూపిణామ్. ౪

టిక॥వానరాణాం = వానరులయొ
క్క; బృహతీ = గొప్పదగు; చమూర
పి = సేనయు; జయం = గెల్పును; ఇచ్ఛ
తాం = కోరుచున్న; కామరూపిణాం =
ఇచ్ఛార్థినమగు రూపముగల; రక్ష
సాం = రాక్షసులయొక్క; తాం = ఆ;

సేనాం = సేనను; అభ్యధావత = ఎదు
ర్కొనిపరుగెత్తినది.
అంతవానరులు, జయంబుఁ గోరి
వచ్చినకామరూపులగు రాక్షసులపైకి,
యధోత్సాహంబుననడలిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే తేషా మన్యోన్య మభిధావతామ్
రక్షసాం వానరాణాంచ ద్వంద్వయుద్ధ మవతేత. ౫

టిక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్యము
నందు; అన్యోన్యం = ఒండొరులను; అభి
ధావతాం = ఎదుర్కొని పరుగెత్తుచు
న్న; తేషాం = ఆ; రక్షసాం = రాక్షసులకు
ను; వానరాణాంచ = వానరులకును;
ద్వంద్వయుద్ధం = ఇద్దఱొకరితోనొకరు

చేయుయుద్ధము; అవతేత = కలిగినది.
ఇంతలోనట్లు, రాక్షసులును వాన
రులును; ఒండొరులమీదికిం గవియు
డు, నప్పుడిరుగెలంకులవారికిని ద్వంద్వ
యుద్ధంబుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేనేంద్రజిత్సాధకం వాలిపుత్రేణ రాక్షసః

అయుధ్యత మహాతేజా స్త్ర్యంబకేణ యధాంతకః. ౬

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప
రాక్రమముగల ; రాక్షసః = రాక్షసు
డైన; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; వాలిపు
త్రేణ = వాలికొడుకైన; అంగశనసా
ధకం = అంగదునితోఁగూడ; త్ర్యంబకే
ణ = ఈశ్వరునితో, అంతకోయధా =

మృత్యువువలె; అయుధ్యత = యుద్ధము
చేసెను.
మహాతేజాండగునింద్రజిత్తు, వాలికు
మారుండగునంగదునితో, ముక్కంటితో
మృత్యువుపొరునట్లు, యుద్ధముగావిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజంఘేనచ సంపాతి నిత్యం దుమృషణో రణే
జంబుమాలిన మారబ్ధో హనుమానపి వానరః. ౭

టీక॥ శ్యం = ఎల్లప్పుడును; రణే =
యుద్ధమునందు; దుమృషణః = సహిం
పనలవిగానివాండగు ; సంపాతిశ్చ =
సంపాతియు; ప్రజంఘేన = ప్రజంఘుని
తో; అయుధ్యత (అధ్యాహృతము) =
పోరెను. వానరః = వానరుడైన; హను
మానపి = హనుమంతుడగును; జంబుమా
లినం = జంబుమాలియను రాక్షసునిగా

చి; యోధుఁ (అధ్యాహృతము) = పో
రుటకు; ఆరబ్ధః = ఆరంభించినాడు.
యుద్ధంబున, శత్రువులకుసహింప
నలవిగానట్టివిభీషణునిచివుండగుసంపా
తి, ప్రజంఘునితోఁబోరెను ; హనుమం
తుండు జంబుమాలితో యుద్ధంబు గా
వించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంగత స్సుమహాక్రోధో రాక్షసో రావణానుజః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన మిత్రఘ్నేన విభీషణః. ౮

టీక॥ సుమహాక్రోధః = మిక్కిలియొ
నధికమయినకోపముగలవాఁడును; రా
వణానుజః = రావణుని తమ్ముడును;
రాక్షసః = రాక్షసుఁడునగు; విభీషణః =

విభీషణుఁడు; సమరే = యుద్ధమునందు;
తీక్ష్ణవేగేన = అధికమయిన వేగముగల;
మిత్రఘ్నేన = మిత్రఘ్నునితో ; సంగ
తః = సంబంధించెను.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౩.

స ౪౩

మహాకోవుండగురావణునితమ్ముఁ | శ్రీఘ్నుఁడనురాక్షసునితో యుద్ధముచే
డువిభీషణుండు, మహావేగుఁడయిన మ | నెను. అని, తాత్పర్యము.

తపనేన గజస్పాదఁ రాక్షసేన మహాబలః

నికుంభేన మహాతేజా నీలోపి సమయుద్ధతః ॥

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ | డును; నికుంభేన = నికుంభునితో; సమ
లముగల; గజః = గజుఁడు; తపనేన = త | యుద్ధతః = పోరెను.
పనుఁడను; రాక్షసేన = రాక్షసునితో; మహాబలుండగుగజుండు, తపనుఁడ
అయుద్ధతః (అధ్యాహృతము) = యు | సురాక్షసునితోఁబోరెను; మహాతేజాం
ద్ధముచేసెను. మహాతేజాః = అధికమ | డగనీలుండు, నికుంభునితోఁగూడయు
యినపరాక్రమముగల; నీలోపి = నీలుం | ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రస్త్వ సుగ్రీవః ప్రఘసేన సమాగతః

సంగత స్సమరే శ్రీమా విరూపాక్షేణ లక్ష్మణః. ౧౦

టీక॥ వానరేంద్రః = వానరరాజుం | చెను.
డగు; సుగ్రీవస్త్వ = సుగ్రీవుండును; ప్రఘ | వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, ప్ర
సేన = ప్రఘసునితో; సమాగతః = సం | ఘనుండనురాక్షసుఁడైకడరెను; శ్రీ
బంధించెను. శ్రీమా = కాంతిమంతుం | మంతుండగులక్ష్మణుండు, విరూపా
డగు; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; సమరే = | క్షునితోయుద్ధముగావించెను.
యుద్ధమునందు; విరూపాక్షేణ = వి | అని, తాత్పర్యము.
రూపాక్షునితో; సంగతః = సంబంధిం

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధమో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః

సుక్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామేణ సహ సంగతాః. ౧౧

టీక॥ దుర్ధమః = ఎదిరింపనలవి | రశ్మికేతుః = రశ్మికేతువను; రాక్షస
గాని; అగ్నికేతుశ్చ = అగ్నికేతుండును; శ్చ = రాక్షసుండును; సుక్తఘ్నః = సు

<p>ప్రస్తుండును; యజ్ఞకోపశ్చ = యజ్ఞ కోవుండును; రామేణసహ = రాముని తోఁగూడ; సంగతాః = సంబంధించిరి.</p>	<p>శ్చి కేతుండును సుప్రస్తుండును యజ్ఞ కోవుండును, రామునితో యుద్ధంబుగా వించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

దుర్ధవఁడగునగ్ని కేతుండును ర

వజ్రముష్టిస్తు మైందేన ద్వివిచే నాశనిప్రభః
రాక్షసాభ్యాం సుఖారాభ్యాం కపిముఖ్యా సమాగతా. ౧౨

<p>టీక॥ వజ్రముష్టిస్తు = వజ్రముష్టియు ; మైందేన = మైందునితోను; అశనిప్రభః = అ శనిప్రభుఁడు; ద్వివిచేన = ద్వివిదునితోను; ఏవం (అధ్యాహృతము) = ఇట్లు; సుఖా రాభ్యాం = మికిల-లియుభయంకరులయ న; రాక్షసాభ్యాం = రాక్షసులు; కపి ముఖ్యా = వానరశ్రేష్ఠులు; సమాగ</p>	<p>తా = సంబంధించినారు. వజ్రముష్టియును రాక్షసుండు మైందు నితోను అశనిప్రభుండనువాఁడు ద్వివి దునితోను, ఇట్లు మైందద్వివిదులు , భ యంకరాకారులగు సిద్ధతి రాక్షసుల తోఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏరః ప్రతపనో ఘోరో రాక్షసో రణదుర్ధరః
సమరే తీక్ష్ణచేగేన సలేన సమయ్యుధ్యత. ౧౩

<p>టీక॥ ఏరః = పరాక్రమశాలియు; ఘోరః = భయంకరుండును; రణదు ర్ధరః = యుద్ధమునందునిగ్రహింప నల విగానివాఁడునగు; ప్రతపనః = ప్రతప నుండను; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; సమ రే = యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణచేగేన = తీవ్ర మయినచేగముగల ; సలేన = నరుని</p>	<p>తో; సమయ్యుధ్యత = పోరెను, పరాక్రమవంతుండును భయంకరా కారుండును యుద్ధంబున నెదిరింప నల విగానివాఁడునగు ప్రతపనుండను వాఁ డు, యుద్ధమునందీక్ష్ణప్రతాపుఁడగునలు నితో యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ధర్మస్య త్రతో బలవాఁ నుషేణఇతి విశ్రుతః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

స ౪౩

౬౬౯

నవిద్యున్నాలినా సాధక మయ్యధ్యత మహాకపిః. ౧౪

టీక॥ బలవాక్ = అధికమయినబలముగలవాఁడును; ధమఃస్య = ధమః నియోక్తః ; పుత్రః = కొడుకునగు; సః = ఆ ; సుషేణఇతి = సుషేణుఁడని; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడైన; మహాకపిః = పెద్దవానరుఁడు ; విద్యున్నాలినా సా

ధం = విద్యున్నా లితోఁగూడ ; అయ్యధ్యత = పోరెను. బలవంతుండగు ధమక పుత్రుండై సుషేణుండను వానరశ్రేష్ఠుండు , విద్యున్నా లితో యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చాపరే భీమా రాక్షసై రపరై స్సహ

ద్వంద్వం సమీయం ర్బహుధా యుద్ధాయ బహుభి స్సహ. ౧౫

టీక॥ భీమాః = భయంకరులగు; అపరై = ఇతరులయిన; వానరులును; అపరై = ఇతరులయిన; రాక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; బహుభిస్సహ = పెక్కుండ్రుతోఁగూడ; బహుధా = పెక్కువిధములుగా; యుద్ధాయ = పోరుటకొఱకు; ద్వంద్వం =

ద్వంద్వయుద్ధమును; సమీయం = పోంచిరి. ఇక, భయంకరాకారులగు వానరులుపెక్కుండ్రు, రాక్షసుల పెక్కుండ్రుతో, నానావిధంబుల, ద్వంద్వ యుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్రాసీ త్సుమహ ద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్

రక్షసాం వానరాణాం చ వీరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్. ౧౬

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; వీరాణాం = పరాక్రమశాలులును; జయం = గెలుపును; ఇచ్ఛతాం = కోరుచున్నవారలునగు; రక్షసాం = రాక్షసులకును; వానరాణాం = వానరులకును ; సుమహత్ =

మిక్కిలియుగోప్పదియు; రోమహర్షణం = వెండ్రుకలగు పాకట్రునొండకనే యునదియు; తుములం = దొమ్మియునగు; యుద్ధం = యుద్ధము; అసీత్ = కలిగినది.

అప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలులు | అంబగుతుములయుద్ధముగలిగినది.
నుజయంబుగోరువారలునగు, నారాక్ష | అని, తాత్పర్యము.
సులకునువానరులకును, రోమహర్ష

హరిరాక్షసదేహేభ్యః ప్రభూతాః కేశశాద్వలాః
శరీరసంఘాటవహః ప్రసుస్రు శ్శోణితాపగాః. ౧౭

టీక|| హరిరాక్షసదేహేభ్యః = వా | వహించినవి.
నరులయొక్కయు రాక్షసుల యొక్క- ఆయుద్ధంబున, వానరరాక్షసదే
యుదేహములనుండి; ప్రభూతాః = వి హంబులనుండి, వెండ్రుకలె పచ్చికలు
స్త్రీణాములును; కేశశాద్వలాః = వెం గాంగలవియు దేహవయవములె కా
దుక్రికలెపచ్చికలుగాంగలవియు; శరీర సంఘాటవహః = దేహములెకాష్టసంచ వ్యములుగాంగలవియునగువి స్త్రీణాంబు
యములుగాంగలవియునగు; శ్శోణితాప గాః = నెత్తురు పేటులు; ప్రసుస్రుః = ప్ర
వహించినవి.

ఆజఘానేంద్ర జిత్రుక్తుద్ధో వజ్రేణేవ శతక్రతుః
అంగదం గదయా వీరం శత్రునైవ్యవిదారణమ్. ౧౮

టీక|| ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; క్రద్ధః = అంగదుని; తాడయామానః = కొట్టెను.
కోపించినవాండ్రై; గదయా = గదచేత; ఇంద్రజిత్తు, కుగ్రద్ధుండై, దేవేంద్రుని
శతక్రతుః = దేవేంద్రుండు; వజ్రేణేవ = వజ్రాయుధంబుతో సమానంబయినగద వజ్రాయుధముచేతవలె; వీరం = పరా
వజ్రాయుధముచేతవలె; పరా వేద, బరాక్రమవంతుండును శత్రునైవ్యం
క్రమశాలియు; శత్రునైవ్యవిదారణం = బులసంహరించువాండునగు సంగదుం
శత్రునైవ్యములఛేదించునట్టి; అంగదం = బ్రహ్మరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య కాంచనచిత్రాంగం రథం సాశ్వం ససారథిమ్
జఘాన సమరే శ్రీమా నంగదో వేగవా నరూపిః. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౧

స ౪౩

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండు
ను; వేగవాన్ = అధికమయిన వేగముగల
వాఁడునగుకపి = వానరుఁడైన; అంగ
దశి = అంగమండు; సమరే = యుద్ధమునం
దు; శస్య = ఆయుధబిత్తుయొక్క; కాం
చవచిత్రాంగం = బంగారముచేఁ జిత్త
ములై నయవయవములుగలదియు; సా
శ్వం = గుఱ్ఱములతోఁ గూడినదియు ; స

సారథి = సారథికిఁ గూ...నని ను
గుఃరిధం = రథమును; జఘాన = కొ
ట్టెను.

అంత, శ్రీమంతుండును మహావేగం
మునగునంగదుండు; కాంచవాలంకృతఁ
బగువాయిద్రబిత్తురథంబును, సారథి
తోను గుఱ్ఱంబులతోను గూడ నుగ్గుగా
వించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపాతిస్తు త్రిభి బాణజ్ఞైః ప్రజంఘైర సమాహతః

నిజఘానాశ్వకణేన ప్రజంఘం రణమూర్ధని. ౨౦

టీక॥ సంపాతిస్తు = సంపాతియ;
త్రిభిః = మూఁడైన; బాణజ్ఞైః = బాణముల
చేత; ప్రజంఘైర = ప్రజంఘునిచేత; స
మాహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై ; రణ
మూర్ధని = యుద్ధముశిరస్సనందు; అ
శ్వకణేన = ఇనుమద్దించెట్టుచేత; ప్రజం

ఘం = ప్రజంఘుఁ; నిజఘాన = వధించెను.
ప్రజంఘండు, సంపాతిని, మూఁడ
మ్ములనొప్పించి, నాతండు, యుద్ధమధ్యం
బున, నశ్వకణావృక్షంబుచేఁ, ప్రజం
ఘునివధించెను. అని, తాత్పర్యము;

జంబుమాలీ రథస్థస్తు రథశక్త్యా మహాబలః

విభేద సమరేగ్రహ్లో హనూమతం స్త్రవంతరే. ౨౧

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ
లముగల; జంబుమాలీశు = జంబుమ
లియు; రథస్థః = రథంబుననున్నవాఁ
డైన; సమరే = యుద్ధమునందు; క్రూర్ఘ్ =
కోపించినవాఁడై; రథశక్త్యా = రథము

నినుండుశక్తిచేత ; హనూమతం =
హనుమతుఁ; స్త్రవంతరే = వత్తున
లమునందు; విభేద = భేదించెను.

మహాబలుండుగు జంబుమాలి రథగ
తుండై , యుద్ధంబునంగోపించి, రథ

శక్తింగొని, హనుమంతునివత్సస్థలం | అని, తాత్పర్యము.
బునంబ్రహరించెను.

తస్య తం రథమాస్థాయ హనుమా న్నారుతాత్పజః
ప్రమమాథ తలేనాశు సహతేనైవ రక్షసా. ౨౨

టీక|| మారుతాత్పజః = వాయు | చి; ఆశు = శీఘ్రముగా; తలేన = అటచే
దేవునికుమారుండగు; హనుమాన్ = తిచేత; ప్రమమాథ = చఱచెను.
హనుమంతుండు; తేన = ఆ; రక్షసాన వాయు కుమారుండగు హనుమం
హైవ = జంబుమాలితఁగూడనె; త తుండు, శీఘ్రంబున, నాజంబుమాలి
స్య = ఆజంబుమాలియొక్క; తం = ఆ; రథంబుమీదికుటికి, యతనినటచేతంజ
రథం = రథమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠిం జచెను. అని, తాత్పర్యము.

నదక్ష ప్రతపనో ఘోరో నళం సో వ్యవధావత

టీక|| ఘోరః = భయంకరుండగు; భయంక రాకారుండగు నాప్రతప
నః = ఆ; ప్రతపనోపి = ప్రతపనుండును ; నుండు, గజిండుచు, నళునిపైకి గవిసె
నదక్ష = గజిండుచు; నళం = నళుని; అ ను. అని, తాత్పర్యము.
వ్యధావత = తటిమెను.

నళః ప్రతపనస్యాశు పాతయామాస చక్షుషీ. ౨౩

భిన్నగాత్ర శ్చరై స్తీక్ష్ణైః క్షిప్రహస్తేన రక్షసా

టీక|| నళః = నళుండు ; క్షిప్రహస్తే | డై; ఆశు = శీఘ్రముగా ; ప్రతపనస్య =
నశీఘ్రముగఁజేయునట్టిచేతులుగల; ర ప్రతపనునియొక్క; చక్షుషీ = కన్నుల
క్షసా = ప్రతపనునిచేత; త్తీక్ష్ణైః = కఱకు ను; పాతయామాస = పడఁద్రోసెను.
లయిన; శరైః = బాణములచేత; భిన్న అశీఘ్రంబుగా బాణంబులు ప్ర
గాత్రః = ఛేదించఁబడిన దేహముగలవాఁ యొగించునట్టిప్రతపనుండు, నలునిచే

క్షుద్రాణంబులనొంప , నవ్వానరవీరుం | అని, తాత్పర్యము.
దు, ప్రతపసుని కన్నులంబెఱికివైచెను.

గ్రసంత మివ నైన్యాని ప్రఘసం వానరాధిపః. ౨౪
సుగ్రీవ స్సప్తపణేన నివిభేద జఘానచ

టీక||వానరాధిపః = వానరరాజుం | ను; జఘానచ = వధించెను.
డగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు ; సై వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, సై
న్యాని = సైన్యములను; గ్రసంతమివ వ్యంబునంతయు మింగునట్లు నోరుచె
(స్తీతం) = మింగునట్లున్న; ప్రఘసం = అచుకొనివచ్చుచున్న ప్రఘసుని, సప్తప
ప్రఘసుని; సప్తపణేన = ఏడాకుల యవృక్షంబునంబ్రహరించెవధించెను,
యరచెట్టుచేత; నిర్విభేద = భేదించె అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధమో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః. ౨౫
సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామం నిర్భిదు శ్వరైః

టీక||దుర్ధమః = ఎదిరింపనలవి | భేదించిరి.
గానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అగ్నికేతువు దుర్ధమండగు నగ్నికేతుండును
ను; రశ్మికేతుః = రశ్మికేతుండగు; రాక్ష రశ్మికేతుండును సుప్తఘ్నుండును య
సశ్చ = రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః = జ్ఞకోపుండును, రామునిపై, నానావి
సుప్తఘ్నుండును ; యజ్ఞకోపశ్చ = ధబాణంబులంబ్రయోగించిరి.
యజ్ఞకోపుండును; రామం = రాముని ; అని, తాత్పర్యము.
శ్వరైః = బాణములచేత; నిర్భిదుః =

వేషాం చతుర్థాం రామస్తు శిరాసి నిశితై శ్వరైః. ౨౬
క్రుద్ధ శ్చతుర్భిశ్చిచ్ఛేద ఘోరై రగ్నిశిఖోపమైః

టీక||రామస్తు = రాముండును; ఘో మైః = నిప్పుకావలతోఁ బోల్కిగలవి
రైః = భయంకరములును; అగ్నిశిఖోప యునగు; చతుర్భిః = నాలుగయిన; ని

శివైః=తీర్థములగు; కరైః= బాణముల
చేత; తేషాం=ఆ; చతుర్థాం=నలుపు
రియొక్క; శిరాంసి=తలలను; చిచ్ఛేద=
నలుకెను.

రాముండు, అగ్నిజ్వాలలవంటి నా
లుగుకటకు బాణంబుల, ఆనల్వరిరాక్ష
సులశిరస్సులంద్రుంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

దబ్రమష్టిస్తు మైందేన మష్టినా నిహతో రణే. ౨౭
పపాత సరథ స్సాశ్వః పురాట్పథవ భూతలే

టీక॥ దబ్రమష్టిస్తు=దబ్రమష్టియు;
రణే=యుద్ధమునందు; మైందేన= మైం
దునిచేత; మష్టినా=పిడికిలిచేత ; నిహ
తః=చంపబడినవాడై; సరథః= రథ
ముతోఁగూడినవాడై; సాశ్వః= గుఱ్ఱ
ములతోఁగూడినవాడై; పురాట్పథవ=

పట్టణముయొక్క కోటబురుజువలె; భూ
తలే=నేలయందు, పపాత=పడెను.
దబ్రమష్టి , యుద్ధమున మైందుని
చేపిడికిటంబూడువఁ బడినవాడై, ర
థాశ్వంబులతోఁగూడఁ, గోటబురుజు
వైవడినేలంగాలెను. అని, తాత్పర్యము.

నికుంభస్తు రణే నీలం నీలాంజన చయప్రభమ్. ౨౮
నివిభేద శరైస్తీర్ణైః కరై మేఘ మివాంశుమాన్

టీక॥ నికుంభస్తు = నికుంభండు
ను; రణే=యుద్ధమునందు; నీలాంజనచ
యప్రభం=నల్లనికాటుకలసమాహమ
యొక్క కాంతివంటికాంతిగల; నీలం= నీ
లుని; తీర్ణైః = కటకులయిన; కరైః=
బాణములచేత; కరైః = కిరణములచే
త; అంశుమాన్=సూర్యుండు; మేఘమి

వ=మేఘమునువలె; నివిభేద = భేదిం
చెను.
సూర్యుండుకిరణంబుల మేఘంబును
భేదించునట్లు , నికుంభండు, కాటు
కవలెనల్లనైననీలుని, కటకుబాణంబుల
వొంచెను. అని, తాత్పర్యము.

పున శ్వరశతేనాథ షీప్రహస్తో నిశాచరః. ౨౯
విభేద సమరేనీలం నికుంభః ప్రజహానచ

టీక॥ తీప్రహస్తః = శీఘ్రముగాఁ ద = భేదించెను . ప్రజహానచ = న జేయునట్టిచేతులుగల;నిశాచరః = రా వ్యను.
క్షునుండగు;నికుంభః = నికుంభుఁడు;అ శీఘ్రముగాబాణంబులు ప్రయోగించునట్టినికుంభుండు,మఱల, నూలుబాణంబులనీలుంబ్రహరించి,నవ్వెను.
ధ = అంతఃపునః = మఱల;సమరే = యుద్ధమునందు;శరశతేన = బాణములనూ అని,తాత్పర్యము.

తస్యైవ రథచక్రేణ నీలోవిష్టు రివాహవే. ౩౦

శిర శ్చిచ్ఛేద సమరే నికుంభస్యచ సారథేః

టీక॥ నీలః = నీలుఁడు;ఆహవే = తాదాశ్రయము) సారథేః = సారథియొక్క;శిరః = తలను;చిచ్ఛేద = భేదించెను.
యుద్ధమునందు;విష్టురివ = విష్టుడేవుండు,యుద్ధంబున, విష్టుడేవుండువలె;తస్య = ఆనికుంభునియొక్క; నీలుండు,యుద్ధంబున, విష్టుడేవుండువలె,ఆనికుంభునిరథచక్రముం గొని,సారథిశిరంబుదెగవేసెను.
రథచక్రేణ = రథచక్రముచేత; సమరే = యుద్ధమునందు;నికుంభస్య = నికుంభునియొక్క; (“చ”అనునదిపాదపూర అని,తాత్పర్యము.

వజ్రాశనిసమస్పర్శో ద్వివిదో వ్యశనిప్రభమ్. ౩౧

జఘాన గిరిశృంగేణ మివతాం సర్వ రక్షసామ్

టీక॥ వజ్రాశనిసమస్పర్శః = వ న = కొట్టెను.
జ్రముతో ను చిడుగుతోను సమానమ వజ్రాశనులతోసమానమైనదేహముగ
యినతాంకుటగల; ద్వివిదోపి = ద్వివి లద్వివిదుండును,రాక్షసులందఱుచూచు
దుండును; సర్వరక్షసాం = సమస్తరా చుండగా,యుద్ధంబున, నశనిప్రభునిఁబ
క్షునులును; మివతాం = చూచుచుండ ర్వతశిఖరంబునంబ్రహరించెను.
గా; అశనిప్రభం = అశనిప్రభుని; గిరి అని,తాత్పర్యము.
శృంగేణ = పర్వతశిఖరముచేత; జఘా

ద్వివిదం వానరేంద్రంతు నగయోధిన మాహవే. ౩౨

శరై రశని సంకాశై స్సవివ్యాధా శనిప్రభః

టీక॥ సః=ఆ; అశనిప్రభస్తు=అశనిన; శరైః=బాణములచేత; వివ్యానిప్రభుఁడును; ఆహవే= యుద్ధమునందు; నగయోధినం=పర్వతములచేయుద్ధముసేయునట్టి; వానరేంద్రం=వానరశ్రేష్ఠుఁడయిన; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; అశనిసంకాశైః=పిడుగుతోసమానములచేను. అని, తాత్పర్యము.

స శరై రతి విద్ధాంగో ద్వివిదః క్రోధమూర్ఛితః. ౩౩

సాలేన స రథం సాశ్వం నిజఘానా శనిప్రభమ్

టీక॥ సః=ఆ; ద్వివిదః= ద్వివిదుఁడు; శరైః = బాణములచేత; అతివిద్ధాంగః=మిక్కిలియు నొచ్చినచేహముగలవాఁడై; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేత వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; సాలేన=మద్దిచెట్టుచేత; సరథం=రథముతోఁ గూడినవాఁడును; సాశ్వం= గుఱ్ఱములతోఁ గూడినవాఁడునగు; అశనిప్రభం= అశనిప్రభుని; నిజఘానం=వధించెను. అద్వివిదుండు, బాణములచేమిక్కిలియు నొచ్చి పరమకుపితుండై, సాలవృక్షంబున, నాయశని ప్రభుని రథాశ్వములతోఁగూడవధించెను. అని, తాత్పర్యము.

విద్యున్వాలీ రథస్థస్తు శరైః కాంచన భూషణైః. ౩౪

సుషేణం తాడయామాస ననాదచ ముహుర్ముహుః

టీక॥ రథస్థః=రథంబుననున్న; విద్యున్వాలీతు=విద్యున్వాలియు; కాంచనభూషణైః=బంగారుఅలంకారముగాఁగల; శరైః=బాణములచేత; సుషేణం=సుషేణుని; తాడయామాస= కొట్టెను. ముహుర్ముహుః=పలుమాఱు; ననాదచ=అటచేను. విద్యున్వాలి, రథగతుండై, కాంచ

నాలంకృతంబులగు బాణంబులనుషే | దంబులుగావించెను.
ణంబ్రహ్మరించి పలుమాటుసింహనా | అని,తాత్పర్యము.

తం రథస్థ మథోద్భష్టా సుషేణో వానరోత్తమః. ౩౫
గిరిశృంగేణ మహతా రథమాశు న్యపాతయత్

టీక||అథో=అంత ; వానరోత్త దోసెను.
మః=వానరశ్రేష్ఠుండగు;సుషేణః=సు అంత,వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణం
షేణుండు;రథస్థః = రథముననున్న; డు,తానుక్రిందనుండుటయు జంబుమా
తం=ఆవిద్యున్నాలిని;దృష్ట్వా=చూచి; లిరథంబుపైనుండుటయుంబూచి, పెద్ద
మహతా=గొప్పదగు;గిరిశృంగేణ=ప పర్వతంబువేసి , శీఘ్రంబునరథంబును
ర్వతశిఖరముచేత;రథం=రథమును; ఆ నుగ్గుగావించెను. అని,తాత్పర్యము.
శు=శీఘ్రముగా;న్యపాతయత్=పడఁ

లాఘవేనతు సంయుక్తో విద్యున్నాలీ నిశాచరః. ౩౬
అపక్రమ్య రథాత్తూణాం గదాపాణిః షీతౌస్థితః

టీక|| లాఘవేన=చులుకనతో; సం తః=నిలిచినాడు.
యుక్తః = కూడినవాడగు; నిశాచ రః=రాక్షసుడయిన; విద్యున్నాలీతు= ఆవిద్యున్నాలిమిక్కిలియు లాఘవం
విద్యున్నాలియు;తూణాం = శీఘ్రము బుగలవాడు , కావున , గదచేతం
గా;రథాత్ = రథముననుండి;అపక్ర గాని , రథంబుననుండి , శీఘ్రంబున
మ్య=డిగ్గి;గదాపాణిః =గదహస్తమ నేలకు లంఘించెను.
నంగలవాడై;షీతౌ = నేలయందు;స్థి అని,తాత్పర్యము.

తతః క్రోధ సమావిష్ట స్సుషేణో హరిభ్రంగవః. ౩౭
శిలాం సుమహతీం గృహ్య నిశాచర మభిద్రవత్

ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

టీక॥ తతః=అంతః; హరిపుంగవః=నిశాచరం=రాక్షసుడైనవిద్యున్నాళిని;
వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణః=సుషేణుడు;
అభిద్రవత్(అభ్యుద్రవత్)=తటిమెను.
అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు, కుపితుండై, పెద్దతొయియొకటి
నావేశింపఁబడినవాడై; సుమహతీం=గ్రహించి, విద్యున్నాళిందటిమెను.
మిక్కిలియుగొప్పదగు; శిలాం=తా
యిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; అని, తాత్పర్యము.

త మా పతం తం గదయా విద్యున్నాళి నిశాచరః. ౩౨
వక్షస్యభి జఘానాశు సుషేణం హరిసత్తమం

టీక॥ నిశాచరః=రాక్షసుడైన; అంత, విద్యున్నాళి, వానరశ్రేష్ఠుండు
విద్యున్నాళి=విద్యున్నాళి; అపతంతం=వక్షుడున్న; తం=ఆ; హరిసత్తమం=వా
నరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణం=సుషేణు
ని; ఆశు=శీఘ్రముగా; గదయా=గదచేత;
గదచేత; వక్షసి=తొమ్మునందు; అభిజఘాన=కొట్టెను.
అని, తాత్పర్యము.

గదాప్రహారం తం ఘోర మచింత్య ప్లవగోత్తమః. ౩౩
తా శిలాం పాతయామాస తస్మోరసి మహామృధే

టీక॥ ప్లవగోత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు; తం=ఆ; ఘోరం=భయంకరమున; గదాప్రహారం=గద
చేతనయినదెబ్బను; అచింత్య(అచింతయిత్వా)=సరకుసేయక; మహామృధే=మహాయుద్ధమునందు;
తస్య=ఆవిద్యున్నాళియొకటి; ఉరసి=తొమ్మునందు;
తాం=ఆ; శిలాం=తొయిని; పాతయామాస=పడవేసెను.
వానరశ్రేష్ఠుండగునాసుషేణుండు ఆగదాప్రహారమునుసరకుసేయక, విద్యున్నాళివక్షస్థులంబుపై, నాశిలంబడవేసెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౨౦౯

స ౪౩

శిలాప్రహారాభి హతో విద్యున్మాలీ నిశాచరః. ౪౦

సిష్టిష్ట హృదయో భూమా గతాసు నిపపాతహ

<p>టీక॥ విద్యున్మాలీ=విద్యున్మాలీయన, నిశాచరః=రాక్షసుడు; శిలాప్రహారాభిహతః=తాతిదెబ్బచేరి గొట్టఁ బడిన వాఁడై; సిష్టిష్టహృదయః=పిసుకఁబడిన తొమ్ముగలవాఁడై; భూమా = నేలయందు; గతాసుః= పోయినప్రాణము</p>	<p>లుగలవాఁడై; నిపపాత = పడెను. “హ” అనునదిపాదపూరితార్థము. విద్యున్మాలీ, యాశిలాప్రహారంబున, వత్సస్థలములయందుఁజూఁజుముగా, గతప్రాణుండై, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏవంతై ర్వానరై శూరై శూర సై రజనీచరాః. ౪౧

ద్వంద్వే విమృదితా సత్ర దైత్యాగ్రవ దిహః సైః

<p>టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; శూరైః=శూరులగు; తైః=ఁ; వానరైః=వానరులచేత; శూరాః=శూరులగు; తే=ఁ; రజనీచరాః= రాక్షసులు; సత్ర=ఁ; ద్వంద్వే = ద్వంద్వయుద్ధమునందు; దిహః సైః(దిహాకోభిః)= దేవతలచేత;</p>	<p>దైత్యాగ్రవ=అసురులువలె ; విమృదితాః=నలపఁబడిరి. ఇట్లు, శూరులగు వానరులు, శూరులగునారాక్షసులను, దేవతలనురులంబోలె, నాద్వంద్వయుద్ధంబునవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

భగ్నైఃఖడ్గై గదాభిశ్చ శక్తితోమర పట్టిసైః. ౪౨

అపవిధైశ్చ భిన్నైశ్చ రథై స్సాంగ్రామి కైహామైః

నిహలైః కుంజరైఃపక్షైః స్తథావానర రాక్షసైః. ౪౩

చక్రాక్షయుగ దండైశ్చ భగ్నైఃపథరణి సంశ్రితైః

బభూవా యోధనం శూరం గోమాయు గణసంకులమ్. ౪౪

టీక॥ ఆయోధనం= యుద్ధము; భగ్నైః=విఠిగిన; ఖడ్గైః=కత్తులచేత.

గదాభిశ్చ=గదలచేతను; శక్తితోమరపట్టినై= శక్తులచేతను తోమరములచేతను అడ్డకత్తులచేతను; అపవిద్ధైః= విఠిగిన; రథైశ్చ= రథములచేతను; భిన్నైః= విఠిగిన; సాంగ్రామికైః= యుద్ధమునందు సమర్థములగు; హయైః= గుఱ్ఱములచేతను; నిహతైః= చంపబడిన; మత్తైః= మడించిన; కుంజరైః= ఏనుంగులచేతను; తథా= అట్లు; వానర రాక్షసైః= వానరులచేతను రాక్షసుల చేతను; భగ్నైః= విఠిగినవియు; ధరణి సన్నితైః= భూమినిబొందినవియునగు; చక్రాక్షయుగదండైశ్చ= చక్రములచేతను బండికన్నులచేతను కాండలచేతను; ఘో

రం= భయంకరముగాను; గోమాయుగణసంకులం= నక్కలసమూహముచే నిండినదిగాను; బహుశ= అయినది. అప్పుడు యుద్ధభూమి, తునిసిపడిన ఖడ్గంబులచేతను గదలచేతను శక్తులచేతను దోమరంజులచేతను పట్టినంబులచేతను, విఠిగిపడిన రథంబులచేతను యోధ యోగ్యంబులగు గుఱ్ఱంబులచేతను, నిహతంబులగు మత్తగజంబులచేతను హతులగు వానర రాక్షసులచేతను, విఠిగినే లంబడిన బండిచక్రంబులచేతను గన్నులచేతను కాండలచేతను భయంకరంబై భక్షణార్థముయి సంచరించు నక్కల తోఁగూడినదై, యుండినది. అని, తాత్పర్యము.

కబంధాని సముత్పేతు దిక్షు వానరరక్షసామ్

విరుదేక్ష తుములే తస్మిక్ దేవాసురరణోపమే. ౪౪

టిక॥ దేవాసురరణోపమే= దేవాసురయుద్ధముతోఁ బోలికల; తస్మిక్= ఆతుములే = దొమ్మియయిన; విమదేక్ష= యుద్ధమునందు; వానరరక్షసాం= వానరులయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు; కబంధాని= మొండెము

లు; దిక్షు= దిక్కులయందు; సముత్పేతుః= ఎగిరినవి. దేవాసురయుద్ధంబుతో సమాన మయిన యాదొమ్మియుద్ధమునందు, వానర రాక్షసుల మొండెములు దిక్కులం జెదరించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

విదార్యమాణా హరిపుంగవై స్తదా

నిశాచరా శ్శౌచితదిగ్గ గాత్రాః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౦౦

స ౪౪

పునస్సు యుద్ధం తరసా సమాస్థితా
దివాకరస్యా స్తమయాభి కాంక్షిణి. ౪౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; నిశాచ	సుయుద్ధం=మంచియుద్ధమును ; సమా
రాః=రాక్షసులు; హరిపుంగవై= వా	స్థితాః=పొందిరి.
నరశ్రేష్ఠులచేత ; విదార్యమాణాః=	అప్పుడు, రాక్షసులు , వానరవీరు
చీల్చబడుచున్నవారలయి; శోణితదిగ్ధ	లచేవధింపబడి , నెత్తురు వెల్లువలయి
గాత్రాః = నెత్తురుచేఁబూయఁబడిన	నదేహముగలవారలయ్యు , తమకుబ
దేహముగలవారలయి ; దివాకరస్య=	లకరంబగు సూర్యాస్తమయంబు రా
సూర్యునియొక్క ; అస్తమయాభికాం	గోరి, బలంబునవలంబించి , యుద్ధంబు
క్షిణిః= అస్తమయమునుగోరువారలై;	సేయుచుండిరి.
పునః=మఱియ; తరసా = బలముచేత;	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రివత్సారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రివత్సారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

చ తు శ్చ త్సారింశసర్గః ప్రారంభః.

యుధ్యతా మేవ తేషాంతు తదా వానరరక్షసామ్
రవిరస్తం గతో రాత్రిః ప్రవృత్తా ప్రాణహరిణీ. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తేషాం=ఆ; వానరరక్షసాం= వానరులును రాక్ష

లును; యుధ్యతాంతు (యుధ్యమానా చినది.
నాం)=యుద్ధము సేయుచుండఁగానే; అప్పుడు, ఆవానర రాక్షసులు, అ
రవిః=సూర్యుఁడు; అస్తం=అస్తమయ ట్లుయుద్ధము సేయుచుండఁగానే, సూ
మును; గతః=పొందినాడు. ప్రాణహ ర్యుండస్తంగతుండయ్యె; అంతవానర
రిణిః=ప్రాణంబులహరించునట్టి; రా ప్రాణహరిణియగురాత్రియువచ్చినది.
త్రిః=రాత్రి; ప్రవృత్తా = సంభవి అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం బద్ధవై రాణాం ఘోరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్
సంప్రవృత్తం నిశాయుద్ధం తదా వానర రాక్షసామ్. ౨

టిక॥ తదా=అప్పుడు; అన్యోన్యం= రాత్రియుద్ధము; సంప్రవృత్తం=జరగి
పరస్పరము; బద్ధవై రాణాం=కట్టబ నది.
డిన వైరముగలవారలును; ఘోరా అప్పుడు, పరస్పరముబద్ధవైరులును
ణాం=భయంకరులును; జయం = గె భయంకరాకారులును జయాభి లాభ
లువును; ఇచ్ఛతాం= కోరుడున్నవార లునగు నావానర రాక్షసులకు, రాత్రి
లునగు; వానరరాక్షసాం= వానరుల యుద్ధంబు, గలిగినది.
కును రాక్షసులకును; నిశాయుద్ధం = అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో సీతి హరయో హరిశ్చ సీతి రాక్షసాః
అన్యోన్యం సమరే జన్ము స్తస్మిం స్తమసిదారుణే. ౩

టిక॥ దారుణే=భయంకరమయిన; ఒండొరులను; జన్ముః=కొట్టిరి.
తస్మిం=ఆ; తమసి=చీకటియందు; స భయంకరంబగునాయంధకారంబు
మరే=యుద్ధమునందు; హరయః= వా నందు, వానరులు, రాక్షసుండని వానరు
నరులు; రాక్షసః=రాక్షసుండవు; అసీ ని, రాక్షసులువానరుండని రాక్షసుని, ఇ
తి=అగుదున్నావనియు; రాక్షసాః= ట్లుగన్ను జెలియక, ఒండొరులం గొట్టు
రాక్షసులు; హరిః=వానరుండవు; అసీతి కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
అగుదున్నావనియు; అన్యోన్యం=

జహీ దారయ చైవీతి కథం విద్రవ సీతిచ
ఏవం సుతుముల శ్శబ్ద స్తస్మిం స్తమసి శుశ్రువే. ౪

టీక॥ జహీ = వధించుము; ఇతి (అని = చీకటియందు; శుశ్రువే = వినబడి ధ్యాహృతము) = అనియు; దారయ = నది.
చీల్చుము. ఇతి (అధ్యాహృతము) = వధించుము; చీల్చివేయుము ; పోవ అనియు; ఏతి = రమ్ము. ఇతి = అనియు ; లదురమ్ము ; ఏలపనుగెత్తెదవు; ఇట్లు, కథం = ఎట్లు; విద్రవసి = పరుగెత్తుచు ఆయంధకారమునందు, దుములంబు న్నావు? ఇతిచ = అనియు; ఏవం = ఇట్లు; గామహాధ్వనివినబడినది.
సుతుములః = మికిలయిదొమ్మియ అని, తాత్పర్యము.
యిన; శబ్దః = ధ్వని; తస్మిం = ఆ; తమ

• కాశాః కాంచనసన్నాహః స్తస్మిం సుసి రాక్షసాః
సంపాద్యశ్యంత శైలేంద్రా వనా ఇవ. ౫

టీక॥ తస్మిం = ఆ; తమసి = చీకటి యందు; కాశాః = నల్లనివాండ్రును; కారంబున , నల్లనిమేను
కాంచనసన్నాహః = బంగారుకవచ యందు; కాలాః = నల్లనివాండ్రును; గలవారలును, బంగారుకవచంబునదొ
ముగలవారలునగు; రాక్షసాః = రాక్ష డుగొనియున్నవారలునగు రాక్షసు
సులు; దీప్తావధివనాః = జ్వలించుచు లు, రాత్రికాలంబునజ్వలించునట్లుప్రకా
న్నయోషధులవనముగల ; శైలేంద్రా శించుచుండునోషధుల వనముగలమహా
ఇవ = పవనత్రేవములువలె; సంపా పర్వతంబులచూచిరి- బాపట్టుచుండిరి.
ద్యశ్యంత = చూడబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిం స్తమసి దుష్పారే రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః
పరిపేతు మహావేగా భూయంతః స్లవంగమాన్. ౬

టీక॥ దుష్పారే = దాటవలవిగానట్టి; తస్మిం = ఆ; తమసి = చీకటియందు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౪౪

జ్ఞ

జ్ఞ

రాక్షసాః = రాక్షసులు; క్రోధమూర్ధి
తాః = కోపముచే వ్యాపింపబడినవార
లయి; మహావేగాః = అధికమయినబల
ముగలవారలయి; వ్రవంగమాన్ = వా
నరులను; భక్షయంతః = భక్షింపుచు; ప
రిశేతుః = సంచరించిరి.

అనంతంబగునాయంధకారంబున,
రాక్షసులు, పరమకుషితులయి మహావే
గంబున, వానరులభక్షించుచు, యుద్ధ
భూమినివిహరింపుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే హయాన్ కాంచనాపీడాన్ ధ్వజాం శ్చగ్నిశిఖోపమాన్
ఆప్లుత్య దశనై స్తేష్టై భీమకోపా వ్యధారయన్. ౭

టీక॥ తే = ఆవానరులు ; భీమకో
పాః = భయంకరమగుకోపము గలవా
రలయి; ఆప్లుత్య = ఎగిరి ; కాపీ
డాన్ = బంగారు శిరోఘ
గల; హయాన్ = గుఱ్ఱముః
ఖోపమాన్ = నిప్పుజ్వాలలతోఁ బోలి
గల; ధ్వజాంశ్చ = పెక్కెములను ; తే
ష్టైః = కఱకులయిన; దశనైః = దంతము

లచేత; వ్యధారయన్ = చీల్చిరి.
ఆవానరులు, మహాకోపంబునొంది,
యాకాశంబునకుద్గమించి, తీక్షణదంతం
బుల, బంగారుశిరోభూషణంబులు గల
గుఱ్ఱంబులను, అగ్నిజ్వాలలువలెఁ బ్రకా
శించుచున్నధ్వజంబులను, జీలిచివేసిరి.
అని, తాత్పర్యము.

వానరా బలినో యుద్ధేఽ త్తోభయన్ రాక్షసీంచమామ్

టీక॥ బలినః = అధికమయినబలముగ
ల; వానరాః = వానరులు; యుద్ధే =
యుద్ధమునందు; రాక్షసీం = రాక్షససం
బంధినియగు; చమూం = సేనను; అత్తో

భయన్ = కలంతపెట్టిరి.
బలవంతులగు వానరులు, యుద్ధం
బున రాక్షససేననునానావిధంబులంగ
లంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంజరాన్ కుంజరారూఢాన్ పతాకాధ్వజినో రథాన్. ౮

చక్రమశ్చ దదంశుశ్చ దశనైః క్రోధమూర్ఛితాః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౧౫

స ౪౪

<p>టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆహారములు; క్రోధమూర్ఛితాః = కోపము చేవ్యాపింపబడిన వారలయి ; కుంజరాక్ష-వీనుంగులను; కల్యణరూపాధాక్ష-వీనుంగులనారోహించినవారలను ; పతాకాధ్వజానః = చిహ్నములువాసిన పక్షి-ములునువట్టిపక్షి-ములును గల; రథాక్ష = రథములను; చక్రము</p>	<p>శ్చ = అకషిణించిరియు. దదంశుశ్చ = గొటికిరియు. వానరులు, క్రోధమూర్ఛితులయి, యేనుంగులను వీనుంగులపైఁగూర్చుండి నవారలను ధ్వజములుగట్టియున్నరథంబులను, ఈడ్చివేసి, దంతంబులం గొటికి, నాశంబునొందించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

లక్ష్మణశ్చాపి రామశ్చ శరై రాశీవిషోపమైః ౯
దృశ్యాదృశ్యాని రక్షాంసి ప్రవరాణి నిజఘ్నతుః

<p>టీక॥ లక్ష్మణశ్చాపి = లక్ష్మణుండును; రామశ్చ = రాముండును ; రాశీవిషోపమైః = కూరసహములతోఁ బోలిగల; శరైః = బాణములచేత ; ప్రవరాణి = ఉత్తములగు; దృశ్యాదృశ్యాని = చూడఁదగినవారలను చూడఁదగనివారలను; రక్షాంసి = రాక్షసులను; నిజఘ్నతుః = వధించిరి.</p>	<p>రామండునులక్ష్మణుండును , అప్పుడు , ౯ శత్రులయియున్నవారలను అవృశ్యుల వారలునగు రాక్షసులం బెక్కండఁ, దీక్షబాణంబులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తురంగఖరవిధ్వస్తం రథసేమిసమత్రితమ్. ౧౦
రురోధ కణానేత్రాణి యుధ్యతాం ధరణీరజః

<p>టీక॥ తురంగఖరవిధ్వస్తం = గుఱ్ఱంబులయొక్క గిట్టలచేఁ జూణితంబును; రథసేమిసమత్రితం = రథములచక్రములయంబులచేలేచినదియు నగు ; ధరణీరజః = భూమిపరాగము; యుధ్యతాం = యుద్ధముసేయు వారలయొక్క; కణానేత్రాణి = చెవులనుగన్నులను; రురోధ = అడ్డగించెను. అప్పుడు, గుఱ్ఱంబులత్రొక్కుకొని, రథచక్ర</p>	<p>జూణితంబయి , రథచక్ర</p>
--	---------------------------

బైకిలేచినపరాగము , యుద్ధము సేరించినది. అని, తాత్పర్యము.
యు వారలచెవులను గన్నలను నావ

వతమానే మహాఘోరే సంఘామే రోమహర్షణే. ౧౧
రుధిరోదా మహాఘోరా నద్యస్తత్ర ప్రసుస్రువుః

టిక||మహాఘోరే = మహాభయంకరమును; రోమహర్షణే = వెండుకలగుపాటటునొందించునదియునగు; సంఘామే = యుద్ధము; వతమానే = జరుగుచుండగా; తత్ర = ఆయుద్ధధూమియందు; మహాఘోరాః = మహాభయంకరములయిన; రుధిరోదాః = నెత్తురెజలముగాఁగల; చద్యః = నదులు; ప్రసుస్రువుః = ప్రవహించినవి.
అట్లుచూపరులకు రోమహర్షణంబుగామహాభయంకరంబుగా, యుద్ధముజరుగుచుండగా, నాయుద్ధధూమియందు, మహాభయంకరములగు రక్తనదులుప్రవహించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

తతో భేద్యదంగానాం పణవానాంచ నిస్వనః. ౧౨
శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రస్సంబభూవా ద్భుతోపమః

టిక||తతః = అంత; శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రః = శంఖములయొక్కయుఁబిల్లంగ్రోవులయొక్కయు ధ్వనులతోఁగలసిన; భేద్యదంగానాం = భేదలయొక్కయు మృదంగంబులయొక్కయు; పణవానాంచ = పణవములనువాద్యవిశేషములయొక్కయు; నిస్వనః = ధ్వని; అద్భుతోపమః = ఆశ్చర్యముతోఁబోలికలదిగా; సంబభూవా = కలిగినది.
అంత, భేదమృదంగపణవధ్వనులును శంఖవేణురావంబులును ఒక్కటిగాఁగలసి, యాశ్చర్యకరంబుగా వినవచ్చినవి.
అని, తాత్పర్యము.

మాతానాం స్తనమానానాం రాక్షసానాంచ నిస్వనః. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౧౭

స ౪౪

శస్త్రానాం వానరాణాం చ సంబధూవా తిదారుణః

టీక॥ హతానాం=కొట్టబడినవారలును; స్తనమానానాం=గజిండుచున్నవారలును; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్కయు; శస్త్రానాం=హింసింపబడినవారలును; స్తనమానానాం (అధ్యాహ్వాతము) = గజిండుచున్నవారలును; వానరాణాం=వానరులయొక్కయు; నిస్సృసః=ధ్వని; ఆతిదారుణః=మిక్కిలియభయంకరము; సంభూవ=అయినది. ఒండొరులం జక్కగాఁబ్రహరించుకొని, గజిండుచున్నవానర రాక్షసుల గజాధ్వనులు, అతిభయంకరంబుగావినవచ్చుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

హతైర్వానరవీరైశ్చ శక్తిశూలపరశ్వధైః ౧౪
నిహతైః పర్వతానైశ్చ రాక్షసైః కామరూపిభిః
శస్త్రపుష్పహారాచ తత్రాసీ ద్యుద్ధమేదినీ ౧౫
దుష్టేయ దునివేశాచ శోణితాసావమా

టీక॥ శక్తిశూలపరశ్వధైః=శక్తిశూలచేతనుశూలములచేతను గొడ్డళ్లచేతను; హతైః=చంపబడిన; వానరైః=వానరవీరులచేతను; పర్వతానైః=పర్వతశిఖరములచేతను; నిహతైః=వధింపబడిన; కామరూపిభిః=ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; రాక్షసైః=రాక్షసులచేతను; తత్ర=అప్పుడు; యుద్ధమేదినీ=యుద్ధభూమి; శస్త్రపుష్పహారాచ=ఆయుధములునుబూలునెఱుంగఁగలదియు; దుష్టేయ=ఎఱుంగనలవిగానిదియు; దునివేశాచ=ప్రవేశింపఁగూడనియు; శోణితాసావచకదకమా=మృతకాటుటచేబురదగలదియు; సత=అయినది. అచ్చటనప్పుడు వానరవీరులుశక్తిశూలపరశ్వధాద్యాయుధంబుల హతులగుటవలననురాక్షసులుపవతశిఖరంబులహతులగుటవలనను, ఆయుద్ధభూమి, యయ్యాయుధంబులచేతనుబవతశిఖరంబులనుండిరాలిన పుష్పంబులచేతనుఆచ్ఛాదితమయినెత్తురుచేదడుపఁబడిబురదగానుండుటచేత దుష్ప్రవేశమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

సా బభూవ నిశా ఘోరా హరిరాక్షసహరిణీ. ౧౬

కాళ రాత్రీవ ధూతానాం సవేషాం దురతిక్రమా

టీక॥ ఘోరా=భయంకరమును; హరి	వ=అయినది.
రాక్షసహరిణీ=వానరులను రాక్షసుల	భయంకరమును, వానర రాక్షసుల
నుహరించునదియునగు; సా=ఆ ; ని	ప్రాణంబులు హరించునదియునగు నా
శా=రాత్రి; కాళ రాత్రీవ = కాళరా	రాత్రి, కాళరాత్రియుంబోలె, సమస్త
త్రివలె; సర్వేషాం= సమస్తములయి	ధూతంబులకును, ఇంక నెట్లు తెల్ల వా
న; ధూతానాం=ప్రాణులకును; దుర	ఱుననునట్లు, భయంబుగల్గించినది.
తిక్రమా. - దాటవలవిగానిది ; బభూ	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే రాక్షసా స్తత్ర తస్మిం స్తమసి దారుణే. ౧౭

రాక్షస మేవాభ్య వతంత సంస్పృష్టా శ్వరవృష్టిభిః

టీక॥ తతః= అంత; తత్ర=అప్పుడు;	అభ్యవతంత = వచ్చిరి.
దారుణే=భయంకరమున; తస్మిం=	అంతనప్పుడు భయంకరంబగు నాయం
అ; తమసి=చీకటి యందు; తే=ఆ; రా	ధకారంబున, నా మేటి రాక్షసులు, బా
క్షసా=రాక్షసుల; రవృష్టిభిః= బా	ణవషణంబులు గురిపించుచు, రాముని
ణవషణములతో; సంస్పృష్టా=చేరినవా	పైకడరిరి. అని, తాత్పర్యము.
రలై; రామమేవ= రామునిగూర్చియె;	

తేషా మాకంతతాం శబ్దః క్రుద్ధానా మపి గజకలామ్. ౧౮

ఉద్వతకావ సస్తానాం సముద్రాణాం ప్రశుశ్రువే

టీక॥ ఆపత తా=వచ్చుచున్నవార	దుఃసస్తానాం= వీడైన ; సముద్రా
లును; క్రుద్ధానామపి=కోపించినవారలు	ణామివ=సముద్రములయొక్కవలె; ప్ర
ను; గజకలాం=గజిండుచున్న వార	శుశ్రువే=వినిపడినది.
లునగు; తేషాం= ఆ రాక్షసులయొక్క;	ఆ రాక్షసులు క్రుద్ధులయి గజిండు
శబ్దః=ధ్వని; ఉద్వతకా= ప్రళయమునం	చు రామునిపైకడరగా, నాధ్వని, మహా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౧౯

స ౪౪

ప్రళయంబుననుప్పొంగు సప్తసముద్రం నవచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.
బులశబ్దముంబోలె, భయంకరంబై, వి

తేషాం రామ శృరై షడ్విషడ్జఘాన నిశాచరాః. ౧౯
నిషేషాంతరమాత్రేణ శితై రగ్నిశిఖోపమైః

టీక॥ రామః=రాముఁడు; నిషేషాం తరమాత్రేణ=తొప్పపాటంత మాత్రముచేతనె; తేషాం= ఆరాక్షసులలో; నిశాచరాః=రాక్షసులన; షట్=ఆ షడ్విషః=ఆఱయిన; శరైః=బాణములచేత; జఘాన=కొట్టెను. రాముఁడు, ఒక్కతొప్పపాటున, ఆరాక్షసులలోనాటుగురను, తీక్షణములుగురను; శితైః=తీక్షణములగు; అగ్నిశిఖానగ్నిజ్వాలలవంటి యాటుబాణంబోపమైః=నిప్పుజ్వాలతోచోల్క-గల; బుల, వొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

యమశత్రుశ్చ దుర్ధమోఽమహాపాశ్వమహేంద్రౌ. ౨౦
వజ్రదంష్ట్రౌ మహాకాయస్తావోభా శుకసారణౌ
తేతు రామేణ బాణౌఘై స్సవే మమసు తాడితాః. ౨౧
యుద్ధా దపస్య తాస్త్ర సావశేషా యుషోఽభవత్

టీక॥ దుర్ధమః = ఎదిరింపనలవిగాని; యమశత్రుశ్చ = యమశత్రుఁడును; మహాపాశ్వమహేంద్రౌ = మహాపాశ్వకండును మహేంద్రుండును; మహాకాయః = పెద్దదేహముగల; వజ్రదంష్ట్రౌ = వజ్రదంష్ట్రుండును; తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శుకుండును సారణుండును; ఉభౌ = ఇద్దఱును; తేతు = ఆరాక్షసులుమాత్రము; సర్వే = అందఱును; రామేణ = రామునిచేత; మమసు = జీవస్థానములయందు; బాణౌఘైః = బాణములచేత; తాడితాః = కొట్టఁబడినవారలై; తాస్త్ర = అప్పుడు; యుద్ధాత్ = యుద్ధంబుననుండి; అపస్యతాః = తొలఁగిన వారలయి; సావశేషాయుషః = మిగతతోఁగూడినయాయుస్సుగలవారలు; అభవత్ = అయిరి.
దుర్ధమఁడగుయమశత్రుండును

మహాపాశ్వుఁడును మహాదరుండు
నుమహాకాయుండగు వజ్రవంశస్థుండు
నుఆరావణునిచేను త్తర ద్వార రక్షణ
ధామయినియు క్తులగునాశుక సారణు
లిద్దఱును , ఈ రాక్షసులగుఁరును ,

రామునిచేతజీవస్థానంబులందుఁ, దీక్ష
బాణంబులందాడితులయి, యంతయు
ధ్వజుననుండిదొలంగి, కొంతయాయు
యున్నుదక్షిణంబుకొనరి.
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కాంచనచిత్రాంగై శ్శరై రగ్నిశిఖోపమైః. ౨౨

దిశ శ్చకార విమలాః ప్రదిశశ్చ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబల
ముగలరాముఁడు ; తత్ర = అప్పుడు;
కాంచనచిత్రాంగైః=బంగారముచే
జిత్రములయినయాకారముగలవియు .
అగ్నిశిఖోపమైః=అగ్నిజ్వాలలతోఁబో
లిగలవియునగు; శరైః=బాణముల
చేత; దిశః=దిక్కులను ; ప్రదిశశ్చ=

ప్రదిక్కులను; విమలాః = స్వచ్ఛముల
నుగా; చకార=చేసెను.
మహాబలుండగురాముండు, అంధ
కారంబునఁ, గాంచనాలంకృతంబులగు
నగ్నిజ్వాలలవంటిబాణంబులచే దిక్కు
లందునువిదిక్కులందునువెలుతురుగలు
గఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

యేత్వస్యే రాక్షసా భీమా రామస్యాభిముఖే స్థితాః. ౨౩

తేపి నష్టా సమాసాద్య పతంగా ఇవ పావకమ్

టీక॥ అస్యే = ఇతరులయిన; భీ
మాః=భయంకరులగు;యే = ఏ;రా
క్షసాః=రాక్షసులు;రామస్య = రా
మునియొక్క;అభిముఖే = ఎదుటను;
స్థితాః=నిలిచినారో;తేపి = వారలు
ను;పావకం = అగ్నిహేమాత్రమును;
సమాసాద్య = పొంది;పతంగాఇవ=

మిడుతలువలె;నష్టాః=నశించినారు.
మఱియునింకనుభయంకరాకారుల
గు రాక్షసులెవ్వరైవ్వరు రామునకభి
ముఖంబుగానిలిచిరో , వారలందఱు,
నగ్నిహేమాత్రంబునంబడినమిడుతలమా
క్రి,నాశంబునొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౨౧

స ౪౪

సువణకపుంఖై విశిఖై స్సంపతద్భి స్సహస్రశః. ౨౮
బభూవ రజసి చిత్రా ఖద్యోతై రివ శారదీ

టీక॥ సహస్రశః=వేసవేలుగా;సం మయినది; బభూవ=అయినది.
పతద్భిః=వచ్చుచున్న; సువణకపుం వేసవేలుగాబంగారుపింజలుగల
ఖైః=బంగారువికారములయినపింజలు బాణములు ప్రయోగింపఁబడుచుండు
గల; విశిఖైః=బాణములచేత; రజ టంజేసి, మిడుగుఱుఁబురువులతోఁ
సి=రాత్రి; ఖద్యోతైః=మిఱుగుఱుఁ గూడినశరద్రాత్రికైవడి, నారాత్రి
బురువులచేత; శారదీవ=శరదృతువు యెంతయునొప్పుచుండినది.
నందలిరాత్రివలె; చిత్రా=చిత్రవణ అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం చ నినదై హరీణాం చాపి నిస్సవైః. ౨౯
సా బభూవ నిశా ఘోరా ధూయో ఘోరతరా తదా

టీక॥ ఘోరా = భయంకరమయి వ=అయినది.
స; సా=ఆ; నిశా=రాత్రి; రాక్షసా మొదలె భయంకరమయియుండు
నాం=రాక్షసులయొక్క; నినదైశ్చ = నారాత్రి, వానరరాక్షసులు నేయు
ధ్వనులచేతను; హరీణాం=వానరుల చుండుసింహనాదంబులచే, మఱియు
యొక్క;నిస్సవై శ్చాపి=ధ్వనులచేత భయంకరముగానుండినది.
ను; ధూయః=మఱియు; ఘోరతరా= అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుభయంకరమయినది;బభూ

తేనశబ్దేన మహతా ప్రవృద్ధేన సమంతతః. ౩౦
త్రికూటః కందరాకీణః ప్రవ్యాహర దివాచలః

టీక॥ మహతా=గొప్పదియు;స (న=ధ్వనిచేత;కందరాకీణః = గుహ
మంతతః=అంతటను;ప్రవృద్ధేన=వృ లచేవ్యాప్తమయిన;త్రికూటః=త్రికూ
ద్దింబొందినదియునగు;తేన = ఆ;శబ్దే టమను;అచలః=పర్వతము; ప్రవ్యా

హరదివ=మాటలాడునట్లుండినది.

అంతటనువ్యాపించి వృద్ధిబొందిన
యాధ్వనిచేతఁ, బెనుగుగుహలతోఁగూ

డిన త్రికూటపవనము , ప్రతిధ్వను
లుసేయుచు, మాటలాడినట్లు చూపట్టి
నది. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలా మహాకాయా స్తమసా తుల్యవర్చసః. ౨౭

సంపరివృజ్య బాహుభ్యాం భక్షయన్ రజనీచరాన్

టీక॥ మహాకాయాః=పెద్దశరీరము భక్షయన్)=భక్షించిరి.

గలవారలును; తమసా=చీకటితో; తు
ల్యవచనః=సమానమయినకాంతిగల
వారలును; గోలాంగూలాః=కొండము
చ్చులు; రజనీచరాన్ = రాక్షసులను;
బాహుభ్యాం=చేతులచేత; సంపరివృ
జ్య=కవుఁగిలించుకొని; భక్షయన్ (అభ

మహాకాయలును, అంధకారంబు
వలెనల్లని మేనుగలవారలునగుగోలాం
గూలంబులు, రాక్షసులఁజేతులంకవుఁ
గిలించికొని, భక్షింపసాగిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్తు రణే శత్రుం నిహంతుం సముపస్థితః. ౨౮

రావణించ జఘానాశు సారథించ హయా నపి

టీక॥ అంగదస్తు=అంగదుఁడును; ర
ణే=యుద్ధమునందు; శత్రుం=శత్రువై
న; రావణించ= రావణునికొడుకైన
యంద్రజిత్తును; నిహంతుం=వధించుట
కు; సముపస్థితః= ఉపక్రమించినవాఁ
డై; ఆశు=శీఘ్రముగా; సారథించ=

సారథిని; హయానపి= గుఱ్ఱములనుం
గూడ; నిజఘాన=చంపెను.
అంగదుండు, యుద్ధంబునఁదనప్రతి
వీరుండగునింద్రజిత్తును పధింపఁదలంపు
గొని, సారథినిగుఱ్ఱంబులనుంగూడవధిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

వతమానే తదాఘోరే సంగ్రామే భృశదారుణే. ౨౯

ఇంద్రజిత్తు రథం త్యక్త్వా హతాశ్వో హతసారథిః

అంగదేన మహాకాయ స్తతై వ్రాంత రథీయత. ౩౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరే=భయంకరమును; భృశదారుణే=మిక్కిలి యియ్యభయంకరమునగు; సంగ్రామే=యుద్ధము; వతమానే=జరుగుచుండగా; మహాకాయః=పెద్దశరీరముగల; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; అంగదేన=అంగదునిచేత; హతాశ్వః=చంపఁబడినసారథిగలవాడై; రథం=రథమును; త్యక్త్వా=విడిచి; తత్రైవ=

అచ్చటనే ; అంతరధీమత = మఱుగుపాటునొందెను.
అప్పుడట్లు, మహాభయంకరంబుగ యుద్ధంబు జరుగుచుండగానేమహాకాయుడగునింద్రజిత్తుమాత్రము, అంగదుండుగుఱ్ఱంబులను సారథినింజంపినందున, రథంబునువిడిచి, యచ్చటనేయంతర్ధానంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తతర-మ౯ వాలిపుత్రస్య సర్వే దేవా స్సహషిఃభిః
తుష్టపుః పూజ నాహ-స్య తౌహోభా రామలక్ష్మణౌ. ౩౦

టీక॥ ఋషిభిస్సహ=ఋషులతోఁ గూడ; దేవాః = దేవతలు; సర్వాః=అందఱును; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఉభౌచ= ఇద్దఱును; పూజనాహ-స్య = పూజించుటకుఁ దగిన; వాలిపుత్రస్య = వాలికొడుకైన యంగదునియొక్క; తత్ = ఆ; కమః=

కార్యమును; తుష్టపుః=పొగడిరి. దేవతలునుఋషులును రామలక్ష్మణులిద్దఱును, బూజాహుళండుగునంగదుండు గావించిన యాకార్యమునకు మెచ్చుకొనిప్రస్తుతించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభావం సర్వభూతాని విదు రింద్ర జితో యుధి
తేన తే తం మహాత్మానం తుష్టౌ దృష్ట్వా ప్రధక్షితమ్. ౩౧

టీక॥ సర్వభూతాని = సమస్త ప్రాణులును; యుధి= యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; ప్రభావం=పరాక్రమమును; విదుః = ఎఱుంగుదురు. తేన=అందుచేత; తే = వారలు; తం=ఆ; మహాత్మానం= మహాపరాక్రమశాలియగునింద్రజిత్తును; ప్రధక్షితం = జయింపఁబడినవానిఁగా; దృ

ప్రహృష్టాః = చూచి; తుష్టాః = సంతోషించి.

సనుస్తధూతంబులకును, యుద్ధంబుననిండజిత్తుప్రభావంబు చెలియును;

కావున, వారలు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలియును నిండజిత్తు యుద్ధంబునంబరాజయంబునొందుటంబూచి, సంతోషమునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టాః కపయ స్సనుగ్రీవవిభీషణాః

సాధుసాధ్వితీ నేదుశ్చ దృష్ట్వా శత్రుం ప్రధక్షితమ్. ౩౩

టీక॥ తతః = అంతః; శత్రుం = శత్రువైనయిండజిత్తును; ప్రధక్షితం = జయింపఁబడినవానిగా; దృష్ట్వా = చూచి; సనుగ్రీవవిభీషణాః = సుగ్రీవునితోనువిభీషణునితోనుంగూడిన; కపయః = వానరులు; ప్రహృష్టాః = సంతసించిరి.

సాధుసాధ్వితీ = బలేబలేయని; నేదు

శ్చ = అఱచిరియు.

అంత, సుగ్రీవుండును విభీషణుండునువానరులును, ఇండజిత్తుపరాజయంబునొందుటంబూచి, పరమసంతోషంబునొంది, యంగదుని సాధువాదంబులంబ్రశంసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇండజిత్తు తదా తేన నిజితో భీమకర్మణా

సంయుగే వాలిపుత్రేణ క్రోధం చక్రే సుదారుణమ్. ౩౪

టీక॥ ఇండజిత్తు = ఇండజిత్తును; తదా = అప్పుడు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; భీమకర్మణా = భయంకరమయినకార్యముగల; తేన = ఆ; వాలిపుత్రేణ = వాలికొడుకయిన యంగదునిచేత; నిజితః = జయింపఁబడినవాడై; సుదారుణం = మిక్కిలియు భయంకరమగు;

క్రోధం = కోపమును; చక్రే = చేసెను.

అంత, నిండజిత్తు, అట్లుభయంకరపరాక్రమండగునంగదునిచేయుద్ధంబునంబరాజయంబునొంది, దారుణంబగుకోపంబునవలంబించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రామో వానరాన్ వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥వీతస్త్రిన్నంతరే = ఈమధ్యము
నందు; రామః = రాముడు; వానరాః =
వానరులనుగూచి; వాక్యం = మాట
ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఈమధ్యమున , రాముండువానరు
లంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వే భవంత స్త్రివంతు కపిరాజేన సంగతాః. ౩౫

టీక॥భవంతః = మీరలు; సర్వే = అం
దలును; కపిరాజేన = వానరేశ్వరుడగు
సుగ్రీవునితో; సంగతాః = చేరినవారల
యి; త్రివంతు = ఉండుడు.

మీరందఱు వానర రాజుండగు సు
గ్రీవుతోఁగూడ జాగ్రత్తతో నుండు
డు. అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మణోదత్తవరస్తై శ్రిలోక్యం బాధతే భృశమ్
భవతా మథాసిద్ధ్యథాం కాలేన స సమాగతః. ౩౬

టీక॥సః = ఆయింద్రజిత్తు ; బ్రహ్మ
ణా = బ్రహ్మచేవునిచేత; దత్తవరః = ఇ
వ్వఁబడినవరముగలవాడై ; తై శ్రిలో
క్యం = ముల్లోకంబులను; భృశం = మిక్కి
లియు; బాధతే = బాధించుచున్నాడు.
సః = ఆయింద్రజిత్తు; భవతాం = మీయొ
క్క; అథాసిద్ధ్యథాం = కార్యసిద్ధికొఱ
కు; కాలేన = మృత్యువుచేత; సమాగ

తః = వచ్చినాడు.
ఆయింద్రజిత్తు బ్రహ్మవలనవరంబు
నొందిముల్లోకంబులనుమిక్కిలియు బా
ధించుచుండు; ఇప్పుడతనికిమృత్యుసన్ని
హితమగుటవలన, నతనివధించుటయను
మికార్యముసిద్ధించుటకై వచ్చినాడు.
అని, తాత్పర్యము.

అద్యైవ ఊమితవ్యం మే భవంతో విగతజ్వరాః

టీక॥ అద్యైవ = ఇప్పుడే; మే = నా
కొఱకు; ఊమితవ్యం = పీడఁబడవలసి

నది. భవంతః = మీరలు; విగతజ్వరాః =
పోయినజ్వరముగలవారలు.

ఇష్టదుమాత్రము, మీరునాకుఁగా ములేదు; అని, తాత్పర్యము.
నోచి యుండవలసినది; మీకేమిభయ

పోతధాన్యగతః పాపా రావణీ రణకర్కశః. ౩౭
అదృశ్యో నిశితా బాణా మమోచాశనివచనః

టీక॥ పాపం = పాపాత్ముండును ; లునగు; బాణా = బాణములను; ము
రణకర్కశః = యుద్ధంబునందుగట్టివాఁ మోచ = విడిచెను.
డునగు; రావణిః = రావణునికొడుకై పాపాత్ముండును యుద్ధమునందు
న; సః = ఆయింద్రజిత్తు; అంతధాన్య సమధుండునగునాయింద్రజిత్తు, అం
గతః = అంతధాన్యవిద్యనుబొందినవాఁ తధాన్యవిద్యచేసవృత్త్యుండై, పిడుగు
డై; అదృశ్యః = చూడఁదగినవాఁడై; అ లవంటితిక్తబాణంబులఁబ్రయోగించెను.
శనివచనః = పిడుగుయొక్క కాంతివం అని, తాత్పర్యము.
టికాంతిగలవియు ; నిశితా = తీక్షణము

స రామం లక్ష్మణంచైవ ఘోరై నా గమయై శృరైః. ౩౮
బిభేద సమరేక్రుద్ధ స్సర్వగాత్రేషు రాక్షసః

టీక॥ సః = ఆ; రాక్షసః = ఇంద్రజిత్తు ములచేత; బిభేద = భేదించెను.
త్తు; సమరే = యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః = ఆయింద్రజిత్తు, యుద్ధంబునఁగోపిం
కోపించినవాఁడై; రామం = రాముని; చి, రామలక్ష్మణుల పైనాపాదమస్త
లక్ష్మణంచైవ = లక్ష్మణుని; సర్వగాత్రే కంబు, భయంకరంబులగు, నాగమయ
మ = సమస్తావయవములందును; ఘో బాణంబులఁబ్రయోగించెను.
రైః = భయంకరములగు; నాగమయై = అని, తాత్పర్యము.
సపాకారములయిన; శరైః = బాణ

మాయయా సంవృత ప్రత్ర మోహయన్ రాఘవో యుధి. ౩౯
అదృశ్య స్సర్వఘాతానాం కూటయోధీ నిశాచరః
బబంధ శరబంధేన భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. ౪౦

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు ; కూటయో
ధీ = కపటముచేబోరునట్టి; నిశాచ
రః=రాక్షసుఁడు; యుధి = యుద్ధము
నందు; మాయయా=మాయచేత; సం
వృతః=కప్పబడినవాఁడై; సవకభూ
తానాం = సమస్తభూతంబులకును;
అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాఁడై; మో
హయక్ = మోహమునొందఁజేయు
చు; రాఘవో = రఘువంశమునందుఁబు
ట్టిన, భ్రాతరా = అన్నదమ్ములయిన;

రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను;
శరబంధేన = బాణములనుత్రాటిచేత;
బబంధ=కట్టెను.
అప్పుడు , కపటమునయుద్ధముసే
యునట్టియాయుండ్రజిత్తు , మాయన
వలచించి , సమస్తభూతంబులకున
దృశ్యుండై , వానరులనందఱుమోహం
బునొందించుచు , రామలక్ష్మణులనిద్ద
ఱను, నాచాణంబులచేబంధించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తా తేన పురుషవ్యాఘ్రా క్రుద్ధేనాశీవిషై శ్చరైః

సహసా నిహతా వీరా తదా ప్రేక్షంత వానరాః. ౪౧

టీక॥ వానరాః = వానరులు; త
దా=అప్పుడు; క్రుద్ధేన= కోపమునొం
డిన; తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత ; ఆశీవి
షైః=సవకరూపములయిన ; శ్చరైః=
బాణములచేత; సహసా = శీఘ్రము
న; నిహతా=కొట్టబడిన; వీరా= పరా
క్రమశాలులగు; పురుషవ్యాఘ్రా = పు

రుషశ్రేష్ఠులయిన; తౌ= ఆరామలక్ష్మ
ణులను; ప్రేక్షంత=చూచిరి.
అంత , నట్లుక్రుద్ధుండగు నింద్రజి
త్తుచే నాగచాణంబుల బంధింపబడిప
రవశులయి యున్న పురుషశ్రేష్ఠులును
వీరులునగు, రామలక్ష్మణులను, వానరు
లుచూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకాశరూపస్తు యదా నశక్త

స్తాచాధితుం రాక్షసరాజపుత్రః

మాయాం ప్రయోక్తుం సముపా జగామ

బబంధ తౌ రాజసుతౌ మహత్నా. ౪౨

౧౨౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪౪

టిక మహాత్మా = అధికమయి	ఆరంభించెను. తౌ=ఆ; రాజసుతౌ=
న పరాక్రమముగల; రాక్షసరాజపు	రాచకొమరులగురామలక్ష్మణులను;బ
త్రః = రాక్షస రాజుండగు రావణు	బంధంకట్టెను.
నికొడుకైనయింద్రజిత్తు ; యదా =	మహాపరాక్రమశాలియగు, రాక్ష
ఎప్పుడు;ప్రకాశరూపస్తు= ఎదుటనున్న	సేశ్వరసుతుండింద్రజిత్తు, స్పష్టముగా
రూపముగలవాండ్రయ్యె;తౌ= ఆరామ	యెదుటనిలిచిరామలక్ష్మణుల బాధింప
లక్ష్మణులను;బాధితుం = బాధించుట	నశక్తుండయ్యెఁగావునమాయ నవలం
కు;నశక్తః=సమర్థుండు కాండయ్యె	బించి,యదృశ్యరూపుండైయుండి,యా
నో;శదా(అధ్యాహృతము)=అప్పుడు;	రామలక్ష్మణులనాగబాణంబులబంధిం
మాయాం=మాయను; ప్రయోక్తుం=	చెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రయోగించుటకు; సముపాజగామ =	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

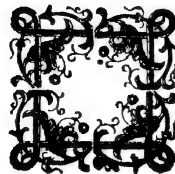
యుద్ధకాండే, చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుశ్చత్వారింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అష్ట

పంచచత్వారింశసగ్గప్రారంభః.

సతస్యగతి మస్విచ్ఛక్ రాజపుత్రః ప్రతాపవాన్
దిదేశాతిబలో రామో దశవానరయూధపాన్. ౧

<p>టీక॥ రాజపుత్రః=రాచకొమరుం డును; ప్రతాపవాన్=అధికమయినప రాక్రమముగలవాఁడును; అతిబలః=అ ధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః=అ రామః=రాముఁడు; తస్య=ఆయింద్ర జిత్తుయొక్క; గతిం=స్థానమును; అస్వి చ్ఛక్=కోరినవాఁడై; వానరయూధ</p>	<p>పాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; దశ=పదిమం దిన; దిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను. రాచకొమరుండును మహాపరాక్ర మశాలియుమహాబలుండునగు రాముం డు, ఆయింద్రజిత్తుండున్నాడో తెలి యఁగోరి, పదుగురవానరయూధపుల కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ద్వాసుషేణస్య దాయాదౌ నీలంచ ప్లవగవళభమ్
అంగదం వాలిపుత్రంచ శరభంచ తరస్త్వినమ్. ౨
వినతం జాంబవంతంచ సానుప్రస్థం మహాబలమ్
ఋషభం చక్షభస్కంధ మాదిదేశ పరంతపః. ౩

<p>టీక॥ పరంతపః = శత్రువులఁదపిం పఁజేయునట్టిరాముండు; సుషేణస్య = సుషేణునియొక్క; దాయాదౌ=కొడు కులను; ద్వా=ఇద్దఱును; ప్లవగవళభం= వానరశ్రేష్ఠుండగు; నీలంచ = నీలుని; వాలిపుత్రం= వాలికొడుకైన ; అంగ దంచ=అంగదుని; తరస్త్వినం = బల వంతుండగు; శరభంచ = శరభుని; వి</p>	<p>నతం=వినతుని; జాంబవంతంచ=జాం బవంతుని; మహాబలం = అధికమయి నబలముగల; సానుప్రస్థంచ = సాను ప్రస్థుని; ఋషభం = ఋషభుని; ఋష భస్కంధం=ఋషభస్కంధుని ; ఆది దేశ=ఆజ్ఞాపించెను. శత్రువులఁ దపింపఁ జేయునట్టి రాముండు , సుషేణుని కొడుకులద్ద</p>
---	--

ఋను వాసరోత్తముండగు నీలుండునం బువభుండును ఋవభస్కంధుండును
గడుండును బలవంతుండగుశరభుండు నీపదీమందిని, ఇంద్రజిత్తుప్తానంచారసి
ను వినతుండునుజాంబవంతుండును మ రంజనియాజ్ఞాపించెను.
హా బలశాలియగు సానుప్రస్థుండును అని, తాత్పర్యము.

తే సంప్రహృష్టా హరయో భీమా నుద్యమ్య పాదపాఠ్
ఆకాశం వివిశు స్సవే మాగమాణా దిశో దశ. ౪

టీక॥ తే=ఆ;హరయః = వానరు చిరి.
లు;సర్వే=అందఱును;భీమాః = భ ఆవానరులందఱును బరమ సంతో
యంకరములయిన;పాదపాఠ్ = పృ వంబునొంది , మహావృక్షంబులం గొ
క్షములను;ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; దశ= ని, దశదిశలందునింద్రజిత్తును వెదకుచు,
పదియైన;దిశః = దిక్కులను;మా నాకాశంబునకుద్గమించిరి.
గమాణాః = వెదకుచు;ఆకాశం= అని, తాత్పర్యము.
ఆకాశమును ; వివిశుః = ప్రవేశించిరి.

తేషాం వేగవతాం వేగ మిషభి ర్వేగవ త్రైః
అస్త్రవి త్వరమాస్త్రైః వారయామాస రావణిః. ౫

టీక॥ అస్త్రవిత్ = అస్త్రంబులందెలి రులయొక్క;వేగం=వేగమును ; వార
సిన;రావణిః=ఇంద్రజిత్తు;పరమాస్త్రై యామాస=అడ్డగించెను.
ః=బ్రహ్మస్త్రముచేత; వేగవ త్రైః= పరమాస్త్రవేత్తయగునింద్రజిత్తు,
మిక్కిలియునధికమయిన వేగముగల;ఇ బ్రహ్మాస్త్రాభిమంత్రితంబులగు బాణంబు
షభిః=బాణములచేత;వేగవతాం=అ ల, వేగవంతులగునావానరులవేగంబు ని
ధికమయినవేగముగల;తేషాం=ఆవాన వారిం చెను.అని, తాత్పర్యము.

తం భీమవేగా హరయో నారాచైః శతవిగ్రహః
అంధకారే న దదృశు షేకమై స్సూర్య మివావృతమ్. ౬

టిక॥భీమవేగాః= భయంకరమయి
నవేగముగల;హరయః=వానరులు;నా
రాచైః= బాణములచేత ; త్కతవిగ్ర
హః=గాయములుచేయఁబడినశరీరము
లుగలవారలయి;అంధకారే=అంధకా
రమునందు;తం=ఆయింద్రజిత్తును; మే
ఘైః=మేఘములచేత;ఆవృతం= కప్ప

బడిన;సూర్యమివ=సూర్యునిబోలె; న
దదృశుః=చూడరైరి.
భయంకరవేగులగు నావానరులు,
బాణంబులభిన్నగాత్రులయి , మేఘా
వృతుండగుసూర్యుండుంబోలెనంధకా
రంబుననున్నయింద్రజిత్తుంగనరైరి.
అని, తాత్పర్యము.

రామ లక్ష్మణయో రేవ సర్వదేహభిద శ్శరాణ్

భృశ మావేశయామాస రావణి సమితింజయః. 2

టిక॥సమితింజయః= యుద్ధమునం
దుజయించునట్టి;రావణిః = రావణుని
కొడుకైనయింద్రజిత్తు ; రామలక్ష్మణ
యో రేవ=రామలక్ష్మణులయందే; స
ర్వదేహభిదః=సమస్తదేహమునుభేదిం
చునట్టి;శరాణ్=బాణములను;భృశం=

మిక్కిలియు;ఆవేశయామాస=ఉంచెను
జయశాలియగునాయుంద్రజిత్తు, స
మస్తావయవంబులనుభేదించునట్టికఱకు
బాణంబులమీఁదనా రామలక్ష్మణులనె,
యెచ్చుగాఁబ్రయోగించెను.
అని, తాత్పర్యము.

నిరంతరశరీరా తా భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ

క్రుద్ధే నేంద్రజితా పీరా పన్నగై శ్వరతాం గతైః. ౩

టిక॥క్రుద్ధేన=కోపించిన ; ఇంద్రజి
తా=ఇంద్రజిత్తుచేత; శ్వరతాం = బా
ణత్వమును;గతైః=పొందిన;పన్నగైః=
సర్పములచేత; పీరా= పరాక్రమశా
లులును; భ్రాతరా= అన్నదమ్ములున
గు; తా=ఆ; రామలక్ష్మణౌ = రామ

లక్ష్మణులు;నిరంతరశరీరా=సందులేని
దేహముగలవారుగా ; కృతా (ఆ
ధ్యాహృతము)=చేయఁబడినారు.
అట్టింద్రజిత్తుకుద్ధుండై, పరాక్రమ
వంతులగు నారామలక్ష్మణులపై, బా
ణాకారములగు సర్పములను, దేహము

లందుసూదిమోపనైన నవకాశములేన | అని, తాత్పర్యము.
ట్లు, ప్రయోగించెను.

తయోః క్షతజమాగేణ సుసాగ్రీవ రుధిరం బహు
తా వృథాచ ప్రకాశేతే పుష్పితా వివ కింశుకా. ౯

టీక|| తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల
యందు; క్షతజమాగేణ = గాయము
జేయగలిగినమాగముచేత; బహు = అ
ధికమయిన; రుధిరం = నెత్తురు; సుసా
వ = కాయము. తా = ఆరామలక్ష్మణు
లు; ఉభాచ = ఇద్దఱును; పుష్పితా = పూ
చిన; కింశుకా వివ = మోదుగుచెట్టుచ

లె; ప్రకాశేతే = ప్రకాశింపుచుండిరి.

ఆరామలక్ష్మణుల దేహంబు లం
దుండి, యధికముగా నెత్తురు గాఢినది;
అప్పుడు వారలిరువురు , పుష్పితంబుల
గు పలాశవృక్షముల మాడించి బ్రకా
శించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః పర్యంతరక్తాక్షో భిన్నాంజనచయోపమః
రావణి ర్భ్రాతరా వాక్య మంతథానగతో బ్రవీత్. ౧౦

టీక|| తతః = అంత; పర్యంతరక్తా
క్షః = కొనలయందెట్లైన కన్నులుగ
లవాడును; భిన్నాంజనచయోపమః =
పగిలినకాటుకల సమాహముతోబో
లి-గలవాడునగు; రావణిః = ఇం
ద్రజిత్తు; అంతథానగతః = మఱుగు
పాటునుబొందినవాడై; భ్రాతరౌ =
అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులనుగా

చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.

అంత , గాటుకరాశియుంబోలె
నీలవణుండగునాయుండ్రజిత్తు , అం
తథానగతుండైయె , కోపంబున
గనుంగొనల నెట్లదనంబుగదుర , రామ
లక్ష్మణులంజూచి, యిట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యుక్తమాన మనాలక్ష్మ్య శక్రోపి త్రిదశేశ్వరః
ద్రష్టు మాసాదితుం వాపి నశక్తః కిం పున ర్యువామ్. ౧౧

టీక॥ అనాలక్య=అంత ధానము
నుబొంది; ముఘ్యమానం=పోరుచున్న;
మాం(అధ్యాహృతము)= నన్ను; ద్ర
ష్టుం=చూచుటకుఁగాని; ఆసాదితుంవా
పి=సమీపించుటకుఁగాని; త్రిదశేశ్వరః=
దేవతలకుఁబ్రభుఁడైన; శక్రోపి = ఇం
ద్రుఁడైనను; నశక్తః = సమధుఁఁడు
గాఁడు. యువాం=మీరు; కింవునః =

చెప్పనే?
నేనంత ధానమునొంది యుద్ధము
సేయుచుండఁగా, దేవనాథుండగునిం
ద్రుఁడుగూడ, నన్నఁజూచుటకుఁగాని
సమీపించుటకుఁగాని, శక్తుండుగాఁడు;
ఇంకమీసంగతిచెప్పనే?
అని, తాత్పర్యము.

ప్రావృతా విషుజాలేన రాఘవా కంకపత్రిణౌ

ఏష రోషపరీతాత్మా నయామి యమసాదనమ్. ౧౨

టీక॥ రాఘవా = రామలక్ష్మణు
లారా! కంకపత్రిణౌ = కంకపక్షితౌ
కలలుగల; ఇషుజాలేన = బాణసమా
హముచేత; ప్రావృతా = కప్పఁబడిన;
యవాం(అధ్యాహృతము)= మిమ్ము;
రోషపరీతాత్మా=కోపముచేత వ్యాపిం
పఁబడినమనస్సుగల; ఏషః=ఈ నేను; య
మసాదనం=యమునిగృహమును ; న
యామి=పోందించెదను.

రామలక్ష్మణులారా! ఇప్పుడుమీర
లు, కంకపత్రవంతములగు బాణంబుల
వాపాదమస్తకము నావృతులై యు
న్నారుగదా! ఇంకనిప్పుడె, మిమ్ములయ
మపురికింబంపెదను; నాకోపమువ్యధా
ముగాదు. అనియింద్రజిత్తు, రామల
క్ష్మణులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష ముక్తాతు ధమక్ష్ణౌ భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ

నిదిభేద శితై ర్పాణైః ప్రజహాష ననాదచ. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అ
యింద్రజిత్తు; ఏషం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=
చెప్పినంతనే; ధమక్ష్ణౌ=ధమము చె
లిసిన; భ్రాతరా=అన్నదమ్ములగు; రా
మలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; శితైః=
తీక్ష్ణములగు; పాణైః=బాణములచేత;

నిర్భీశేద=భేదించెను. ప్రజహావశ=ను దీక్షబాణంబుల నొప్పించి, సంతో
సంతోషించెను. ననాదవ=అటచెను. వంబున, సింహనాదంబు గావించెను.
అయింద్రజిత్తు, ఈప్రకారమునంజె అని, తాత్పర్యము.
ప్రీ, ధర్మజ్ఞులగు నారామ లక్ష్మణుల

భిన్నాంజనచయశ్యామో విష్ణోర్య విప్రులం ధనుః
ఘాయోఘాయ శ్వరాక్ ఘోరాక్ విససజ్జ మహమ్మథే. ౧౪

టీక॥ భిన్నాంజనచయశ్యామః=పగి బలను; విససజ్జ=విడిచెను.
లినకాటుకవలె నల్లవైన యింద్రజిత్తు; పగిలినకాటుకరాశివలె నల్లవైన
మహమ్మథే=మహాయుద్ధంబునందు; వి యింద్రజిత్తు, అమృతహాయుద్ధంబున, వి
ప్రులం=విశాలమగు; ధనుః=వింటిని; వి శాలంబగు ధనువునుసారించి, మాటి
ష్ణోర్య=సారించి; ఘాయో ఘా మాటికి, తీక్షణంబులగుబాణంబులం బ్ర
యః=మాటిమాటికి; ఘోరాక్=ధ యోగించెను. అని, తాత్పర్యము.
యంకరములయిన; శ్వరాక్= బాణం

తతో మమశు మమశ్లో మజ్జయక్ నిశితాక్ శరాక్
రామలక్ష్మణయోర్ద్వరో ననాదవ మహుమహహః. ౧౫

టీక॥ తతః=అంత; వీరః = పరా మాటిమాటికి; ననాదవ=అటచెను.
క్రమశాలియః; మమశ్జః = జీవస్థా అంతఁ, బరాక్రమవంతుండునుజీ
నంబులుచెలిసినవాఁడునగు నింద్రజిత్తు; వస్థానంబులు చక్కఁగాఁ జెలిసినవాఁ
రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణు డునగు నింద్రజిత్తు, రామలక్ష్మణుల
లయొక్క; మమశు = జీవస్థానముల మమశ్జానములఁదీక్షబాణంబులు చొ
యందు; నిశితాక్ = తీక్షణములయిన; ప్పించి, మాటిమాటికిసింహనాదంబులు
బాణాక్=బాణములను; మజ్జయక్= గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
మునిగించుచు; మహుమహహః=

బద్ధాతు శరబంధేన తా వృథా రణమూఢాని
నిషేషాంతరమాత్రేణ న శేకతు రుదీక్షీతుమ్. ౧౬

టీక॥ తా = ఆరామలక్ష్మణులు; ఉత్తుం = చూచుటకు; న శేకుః = చాలరైరి.
భౌ = ఇద్దఱును; రణమూఢాని = యుద్ధాగ్రమునందు; శరబంధేన = బాణబంధముచేత; బద్ధాతు = కట్టబడినవారలయినంతనె; నిషేషాంతరమాత్రేణ = నిషేషావకాశమాత్రముచేతనె; ఉదీక్షి

తుం = చూచుటకు; న శేకుః = చాలరైరి. ఆరామలక్ష్మణులు, అట్లుశరబంధంబునబద్ధులయి, తుణమాత్రంబునఁ, చూచుటకుఁగూడనశక్తులయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తతో విభిన్నసర్వాంగ శరశల్యాచితా వృథా
ధ్వజావివ మహేంద్రస్య రజ్జుముక్తా ప్రకంపితౌ. ౧౭
తా సంప్రచలితౌ వీరౌ మమభేదేన కర్మితౌ
నిషేతతు మహేష్వాసౌ జగత్యాం జగతీపతీ. ౧౮

టీక॥ తతః = అంత; వీరౌ = పరాక్రమశాలులును; జగతీపతీ = భూమికిఁ బ్రభువులును; మహేష్వాసౌ = పెద్దవిల్లుగలవారలగును; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; విభిన్నసర్వాంగ = భేదింపఁబడినసమస్తములయిన యవయవములుగలవారలయి; శరశల్యాచితౌ = బాణంబులమేకులచే వ్యాపింపఁబడినవారలయి; సంప్రచలితౌ = చలించినవారలయి; మమభేదేన = జీవస్థానంబులభేదించుటచేత; కశికతౌ = కృశింపఁజేయఁబడినవారలై; రజ్జుముక్తౌ = త్రొట్టచేవిడువఁబడినవియు; ప్రకంపితౌ = క

దలింపఁ బడినవియు నగు ; మహేంద్రస్య = ఇంద్రునియొక్క; ధ్వజావివ = టెక్కెములువలె; జగత్యాం = భూమియందు; నిషేతతుః = పడిరి.
అంత, మహాధనుధానులును మహావీరులును భూపతులును గునారామలక్ష్మణులిరువురును, విభిన్నసర్వావయవులై, బాణపూర్ణజేహులయి, మమస్థానంబులభిన్నులగుటంజేసిమిక్కిలియు నొచ్చి, చలనంబునొంది, రజ్జుముక్తంబులగు నింద్రధ్వజంబులకై వడి, నేలంబడిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౪౫

తౌ పీరశయనే పీరౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ
శరవేష్టితసర్వాంగౌ వార్తౌ పరమపీడితౌ. ౧౯

టీక॥ పీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; బడినవారలయి; ఆనక (అధ్యాత్మత
తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; పీరశయ ము)=ఉండిరి.
నే=యుద్ధభూమియందు; శయానౌ= పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మ
పరుండియున్నవారలయి; రుధిరోక్షి ణులు, నెత్తుటందోగుడు, సమస్తా
తౌ = నెత్తురుచేదడుపబడినవారల వయవంబులందును బాణంబుల బద్ధుల
యి; శరవేష్టితసర్వాంగౌ=బాణము యి, పరమపీడితులయి యాతుకల
లచేగప్ప బడిన సమస్తావయవములు యి, యుద్ధభూమియందుశయనించి
గలవారై; ఆతౌ = దుఃఖితులయి; యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
పరమపీడితౌ = మిక్కిలియుంబడింపఁ

న హ్య విధం తయో గాత్రే బధూ వాంగుళ మంతరమ్
నానిర్భిన్నం న చాస్తబ్ధ మాకరాగ్రా దజిష్ణుగైః. ౨౦

టీక॥ అకరాగ్రాత్ = చేతులకొన అస్తబ్ధంబ= నిశ్చలముకానిదియు; న=
ముదలుకొని; తయోః= ఆరామలక్ష్మ లేదు.
ణులయొక్క; గాత్రే= దేహమునందు; ఆరామలక్ష్మణుల దేహమునందు,
అంగుళం= అంగుళ ప్రమాణమయిన; ఆపాదమస్తకము, బాణంబుల విధంబు
అంతరం= అవకాశమును; అజిష్ణుగైః= గానిదియుభిన్నంబుగానిదియునిశ్చలము
బాణములచేత; అవిధం = కొట్టఁబడని గానిదియు, నంగుళప్రమాణప్రచేశంబు
ది; నబధూవహి= లేదుగాదా! అనిభి సులేదు. అని, తాత్పర్యము.
న్నం= భేదింపఁబడనిది; న = లేదు.

తౌతు క్రూరేణ నిహతౌ రక్షసా కామరూపిణౌ

అస్యక్ సుస్రవతు స్తీవ్రం జలం ప్రస్రవణావివ. ౨౧

టీక॥ తౌతు = ఆ రామలక్ష్మణులును ;	మునువలె ; సుప్రసవతుః = స్రవించిరి.
కామరూపిణౌ = ఇచ్ఛాగ్రీవమగురూప	అట్లు కామరూపియుఁగ్రూరుండున
ముగలవాఁడును ; క్రూరేణ = కఠినుఁడు	గునిద్రజిత్తుడేఁగొట్టఁబడిన రామలక్ష్మ
నగు ; రక్షసా = ఇంద్రజిత్తుచేత ; నిహ	బలదేహంబులనుండి , సెలయేటుల
తౌ - కొట్టఁబడినవారలై ; తీవ్రం = తీ	నుండి జలముగాఁబునట్లు , ఎచ్చగానె
క్ష్ణముగా ; అస్యక్ = రక్తమును ; ప్రస	త్తురుగాఁగినది. అని, తాత్పర్యము.
వణౌ = సెలయేటులు ; జలమివ = జల	

పపాత ప్రథమం రామో విద్ధో యమః సు మాగః త్రైః
క్రోధా దింద్రజితా చేన పురా శక్రో వినిజితః. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముఁడు ; యే	రామః = రాముఁడు ; పపాత =
న = ఎవ్వనిచేత ; పురా = మున్నుఁ	పడెను.
క్రః = ఇంద్రుఁడు ; వినిజితః = జయింపఁ	ముండు చేవేంద్రునిఁగూడ జయిం
బడినాఁడో ; తేన (అధ్యాపృతము) =	చినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగు నిం
అట్టి ; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత ;	ద్రజిత్తుచేఁగోపంబున, బాణంబులచే
క్రోధాత్ = కోపమువలన ; మాగః	జీవ స్థానంబులందు విద్ధుండై , మొద
త్రైః = బాణములచేత ; యమః సు = చీ	ట, రాముండు నేలంబడెను.
వస్థానములయందు ; విద్ధః = కొట్టఁబ	అని, తాత్పర్యము.
డినవాఁడై ; ప్రథమం = మొదట ;	

రుక్ష్మపుంశ్చైః ప్రసన్నాగై రజోగతిభి రాశునైః
నారాణై రథనారాణై ర్నై ర్నై రంజితై రపి. ౨౩
వివ్యాధ వశ్యదంతైశ్చ సింహదంతైశ్చ శ్వతై స్తథా

టీక॥ సః (అధ్యాపృతము) = ఆ	నిమలములయిన కొనలు గలవియు ;
యింద్రజిత్తు ; రుక్ష్మపుంశ్చైః = బంగ	రజోగతిభిః = దుమ్ముయొక్క గతివంటి
రుపింజలుగలవియు ; ప్రసన్నాగైః =	గతిగలవియునగు ; ఆశునైః = బాణ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౫

ములచేతను; నారాచైః = సంకరలేక
గుండ్రములైన కొనలుగల బాణముల
చేతను; భల్లైః = గొడ్డలివంటికొన
గల బాణములచేతను; అంజలికైరపి =
చేమోడ్చువంటి యగ్రములుగల బాణ
ములచేతను; వత్సదంతైశ్చ = వత్సదం
తములను బాణములచేతను; సింహదం
ష్ట్రైః = సింహములకోటలవంటి బా
ణములచేతను; తథా = అట్లు; త్సైః =
అర్ధచంద్రాకారములగు బాణములచే
తను; వివ్యాధ = నొప్పించెను.

అయింద్రజిత్తు, బంగారుపింజలు
గలవియు స్వచ్ఛములగు కొనలుగలవి
యు వాయువేగోద్ధూతంబగు డుమ్మ
కైవడిసాంద్రముగాఁబఱతెంచునవియు
నగు నారాచంబులును అర్థనారాచం
బులును భల్లంబులును అంజలికంబులు
ను, వత్సదంతములును, సింహదంష్ట్రం
బులును అర్థచంద్రాకార బాణంబులు
ను మొదలగు నానావిధ బాణంబుల, రా
ముని నొప్పించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స ఏరశయనే శిశ్యే విజ్య మాదాయ కామూకమ్. ౨౪
భిన్నమస్తి పరీచాహం త్రిణతం రుక్తధూషితమ్

టీక॥ సః = ఆరాముఁడు; భిన్నమ
స్తి పరీచాహం = భేదిల్లినపడికిలివిస్తార
ముగలదియు; త్రిణతం = మూడిటవంగిన
దియు; రుక్తధూషితం = బంగారము
చేనలంకరింపఁబడినదియు; విజ్యం = నా
రిలేనిదియునగు; కామూకం = ధను
స్సును; ఆదాయ = గ్రహించి; ఏరశ

యనే = యుద్ధధూమియందు; శిశ్యే =
పరుండెను.
ఆరాముఁడు, శిథిలమై బంధం
బును మధ్యంబునను బాశ్వకంబులను వం
గినదియుఁ గాంచనాలంకృతంబునగు ధ
నువునవలంబించి, యుద్ధధూమింబరుం
డెను. అని, తాత్పర్యము.

బాణపాతాంతరే రామం పతితం పురుషవళభమ్. ౨౫
స తత్ర లక్ష్మణో దృష్ట్వా నిగాళో జీవితే ౨ భవత్

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; సః = ఆ; లక్ష్మ
ణః = లక్ష్మణుఁడు; బాణపాతాంతరే =

బాణశయ్యనడుమ; పతితం = పడిన; పు
రుషవళభం = పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రా

మం=రాముని; దృష్ట్యా=చూచి; జీవి
తే=బ్రతుకునందు; నిరాశః= ఆశలేని
వాడు; అభవత్=అయ్యెను.

అంత, నయ్యుద్ధభూమియందు, బా
అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్షం శరబంధపరిక్షితమ్. ౨౬

శుశోచ భ్రాతరం దృష్ట్యా పతితం ధరణీతలే

టీక||సః(అధ్యాహృతము) = ఆల
క్ష్యణుడు; శరబంధపరిక్షితం= బాణ
బంధముచే గాసిలినవాడును; ధరణీత
లే=భూతలమునందు; పతితం= పడిన
వాడునగు; కమలపత్రాక్షం= తామర
పూతేకులవంటి కన్నులుగల; భ్రాత
రం=అన్నయగు; రామం = రాముని;

దృష్ట్యా=చూచి; శుశోచ=దుఃఖించెను.
అక్ష్యణుడు, అట్లు తనయన్నకమ
లపత్రాక్షుండగు రాముండు, బాణబం
ధంబుననొచ్చి, భూమింబడుటను జూ
చి, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

హరయశ్చాపి తం దృష్ట్యా సంతాపం పరమంగతాః. ౨౭

టీక||హరయశ్చాపి= వానరులును; నారు.
తం=ఆ రాముని; దృష్ట్యా=చూచి; పర
మం= మిక్కిలి లియు నధికమయిన; సం
తాపం=దుఃఖమును; గతాః= పొంది
వానరులును, అట్లు రాముండు నే
లంబడియొండటనజూచి, పరమ దుః
ఖతులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

బద్ధాతు పీఠా పతితౌ శయానౌ

తౌ వానరా స్సంపరివ్యాతస్థః

సమాగతౌ వాయు సుతప్రముఖ్యా

విషాద మాతాః పరమంచ జగ్ముః. ౨౮

టీక॥ వాయుసుతప్రముఖ్యాః=హ
నుమంతుడు మొదలుగాఁగల ; వాన
రాః=వానరులు; సమాగతాః=వచ్చి
నవారలయి; బద్ధౌతు= నాగపాశము
లచేఁగట్టబడినవారలును; పతితౌ=ప
డినవారలు; శయ-నౌ=పరుండియు
న్నవారలునగు; పీఠౌ=పరాక్రమవం
తులయిన; తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులను ;
సంపరివార్య=చుట్టుకొని; తస్యః=నిల

చిరి. ఆతాః=పీడితులయి; పరమం=
మిక్కిలియునధికమైన ; విషాదం=దుః
ఖమును; జగ్తుశ్చ=పొందిరియు.
హనుమంతుడు మొదలుగాఁగల
యావానరులందఱుండెరి, అట్లు నాగపా
శబద్ధులయి నేలంబడిపరుండియున్నరా
మలక్ష్మణులం బరివేష్టించిలుచుండి ,
యాతులయి, మిక్కిలియుదుఃఖిబు
నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

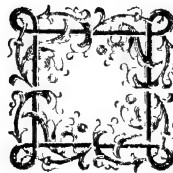
యుద్ధకాండే, పంచవత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచవత్వారింశస్సర్గటీక,

ముగిసినది.

అ

పట్టత్వారింశసగ్గప్రారంభః.

తతోద్యాం పృథివీం చైవ వీక్షమాణా వనాకసః

దదృశు స్సంతతా బాణై ర్భ్రాహ్మణై ర్హరా రామలక్ష్మణౌ. ౧

టీక॥తతో=అంతః; వనాకసః=వానరులు; దదృశుః=చూచిరి.

రులు; ద్యాం=ఆకాశమును; పృథివీం=	అంత, వానరులు, ఆకాశంబున భూ
వనాకసః; వీక్షమాణాః=చూచుచు;	నునింజూచుచు, నట్లు, బాణంబుల నిధుల
బాణైః=బాణములచేత; సంశతౌ=	యనెలంబరుండియున్న రామలక్ష్మణ
వ్యాపింపఁబడి; భ్రాహ్మణౌ=అన్న	లంగరి. అని, తాత్పర్యము.
మ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మ	

వృష్ట్యే వోపరతే జేవే కృతకమణి రాక్షసే

ఆజగామాథ తం దేశం ససుగ్రీవో విభీషణః. ౨

టీక॥వృష్ట్యా=వషింఁచి; జేవే=ప్రశంసించును; ఆజగామ=వచ్చెను.

మేఘమువలె; కృతకమణి=చేయఁబడి	వషింఁచినిలుచుమేఘంబుకై వడి, నా
నకమముగల; రాక్షసే=ఇంద్రజిత్తు;	యంద్రజిత్తుకార్యంబు గావించి, యు
ఉపరతే=విరమింపఁగా; అథ=అంత;	హమించిని వెనుక, రాముండున్న స్థం
ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడిన; విభీష	ణుచుకువిభీషణుండు, సుగ్రీవునితోఁగూ
ణః=విభీషణుండు; తం=ఆ; దేశం=	దేశమైనది. అని, తాత్పర్యము.

నీలద్వీవిద మైందాశ్చ సుషేణుముదాంగదాః

తూణం హనుమతాసాధక వన్దశోచం త రాఘవా. 3

టీక॥నీలద్వీవిద మైందాశ్చ=నీలుండు

కుముదాంగదాః=సుషేణుండును గు
నుద్వీవిదుండును మైందుండును; సుషేణు
ముదుండును అంగదుండును; హనుమతా

౨౪౨ ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

సాధకం=హనుమంతునితోఁగూడ;తూ
ణకం=శీఘ్రముగా;రాఘవం=రామల
క్ష్మణులనుగూచి;అన్వశోచంత=దుః
ఖించిరి.

హనుమంతుండుననీలుండును ద్వివి

దుండునుమైందుండును సుషేణుండును
గుముదుండును నంగదుండును రామల
క్ష్మణులంజూచి,మిక్కిలియే దుఃఖించి
రి. అని,తాత్పర్యము.

అచేష్టా మందనిశ్శ్యాస్మా శోణితౌఘపరిప్లుతౌ
శరజాలాచితౌ స్తభౌ శయానౌ శరతల్పయోః, ౪
నిశ్శ్వసంతౌ యథా సర్పౌ నిశ్చేష్టౌ మందవిక్రమా
రుధిరస్రావదిగ్ధాం గౌ తాపనియా వివ ధ్వజౌ.౫

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము)= ఆ
రామలక్ష్మణులు; అచేష్టా = చేష్టలు
లేనివారలయి ; మందనిశ్శ్యాస్మా =
కొంచెమునిట్టూపులు గలవారలయి;
శోణితౌఘపరిప్లుతౌ = నెత్తురు వెల్లువ
చేదడుపఁబడినవారలయి; శరజాలా
చితౌ = బాణసమూహముచేవ్యాపిం
పఁబడినవారలయి; స్తభౌ=నిశ్చలుల
యి;శరతల్పయోః = బాణములపా
స్థులందు;శయానౌ = పరుండినవార
లయి;సర్పాయథా = సర్పములు
వలె;నిశ్శ్వసంతౌ = నిట్టూపులువు
చ్చుచున్నవారలయి; నిశ్చేష్టౌ = చే
ష్టలులేనివారలయి ; మందవిక్రమా=
స్వల్పమయిన పరాక్రమముగల వార
లయి;రుధిరస్రావదిగ్ధాం గౌ = నెత్తు

రు కాటుటచేఁ బూయఁబడిన దేహ
ముగలవారలయి;తాపనియా = బం
గారువికారములయిన ; ధ్వజావివ=
పైకె-ములువలె,అస్తాం (అధ్యాహృ
తము)=ఉండిరి.

ఆ రామలక్ష్మణులు, నిశ్చేష్టులయి,
కొంతసేపు మెల్లఁగానిట్టూపులు వు
చ్చుచు, నెత్తురు చేదడుపఁబడి , బాణ
సమూహవృత్త సేహులయి , నిశ్చలు
లయి,బాణతల్పంబులంబరుండి , కొం
తసేపు సర్పములుంబోలె వేడినిట్టూ
పులువుచ్చుచు, బరాక్రమ హీనుల
యి , బంగారుధ్వజంబుల కైవడిఁ,
బూపట్టు చుండిరి.

అని,తాత్పర్యము.

తౌ వీరశయనే వీరౌ శయానౌ మందచేష్టితౌ
 యూధమై స్తైః పరివృతౌ బాష్పవ్యాకులలోచనైః. ౬
 రాఘవౌ పఠతౌ దృష్ట్వా శరజాలసమావృతౌ
 బభూవు వ్యధితౌ స్సర్వే వానరా స్సఃఖిషణాః. ౭

టీక॥వీరశయనే = యుద్ధఘామి
 యందు; శయానౌ = పరుండియున్నవా
 రలును; వీరౌ = పరాక్రమవంతులను;
 మందచేష్టితౌ = స్వల్పముల మునచేష్టలు
 గలవారలును; బాష్పవ్యాకుల లోచ
 నైః = కన్నీళ్ల చేసిండిన కన్నులుగల;
 తైః = ఆ; యూధమైః = వానరయూధ
 నాయకులచేత; పరివృతౌ = చుట్టబడిన
 వారలును; పఠతౌ = పడినవారలును; శర
 జాలసమావృతౌ = బాణసమూహము
 చేఱబట్టబడినవారలునగు; తౌ = ఆ; ౭
 ఘవౌ = రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా =
 చూచి; సఃఖిషణాః = సఖిషణునితోఁగూ

డిన; వానరాః = వానిరులు; సర్వే = అం
 డలును; వ్యధితాః = దుఃఖితులు; బభూ
 వుః = అయిరి.

యుద్ధఘామియందు శయించియు
 న్నవారలును పరాక్రమశాలులును స్వ
 ల్పముగాఁగా క్షుణ్ణజేతులాడించు వారలు
 ను, గన్నులనిండఁగన్నీళ్లతోనున్న వాన
 రయూధులచేఁబరివేష్టితులను బాణస
 మూహము చేఁగఁప్పఱచి యున్నవార
 లునగు రామలక్ష్మణులంజూచి, విభీ
 షణుండును వానరులనందఱును దుఃఖి
 షుం యిరి. అని, రావృత్తము.

అంతరిక్షం నిరీక్షంతో దిశ స్సర్వాశ్చ వానరాః
 నచైనం మాణియా చ్ఛన్నం దదృశూ రావణే రణే. ౮

టీక॥రణే = యుద్ధమునందు; వాన
 రాః = వానిరులు; అంతరిక్షం = ఆకాశ
 మును; సర్వాః = సమస్తములయిన; ది
 శః = దిక్కులను; నిరీక్షంతః = చూచు
 చు; మాణియా = మాయచేత; ఛ
 న్నం = కప్పబడిన; వీనం = ఈ; రావ

ణం = ఇంద్రజిత్తుఁ; నదదృశుశ్చ = చూ
 డనేలేదు.

యుద్ధంబున, నావానరులు, ఆకా
 శంబును సమస్తదిక్కులను వెదకినను,
 మాయా సహితుండగు నింద్ర జిత్తుం
 డాడఁజాల రైరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

తం తు మాయాప్రతిచ్ఛన్నం మాయాయైవ విభీషణః
వీక్షమాణో దదర్శాథ భ్రాతుః పుత్ర మవస్థితమ్. ౯

టీక॥ అథ=అంతః; విభీషణః=విభీషణుడు; అతః=చూచెను.	
ఋండు; మాయాయైవ=మాయ చేతనె;	అతః, విభీషణుండు, మాయాతి
వీక్షమాణః=చూచుచు; మాయాప్రతి	రోహితులం గనుంగొనునట్టిమాయన
చ్ఛన్నం=మాయ చేతఁగప్పబడినవా	వలంబించిచూచి, మాయాచ్ఛాదితుం
డును; అవస్థితం = ఉన్నవాఁడునగు;	దగునయ్యింద్రజిత్తుంబాచెను.
భ్రాతుః=అన్నయొక్క; పుత్రం= కొ	అని, తాత్పర్యము.
డుకైన; తంతు=అయిద్రజిత్తురు; ద	

త మప్రతిమకర్మాణ మప్రతిద్యం ద్వ మాహవే
దదర్శాంతహితం వీరు వరదానా ద్విభీషణః. ౧౦
తేజసా యశసాచైవ విక్రమేణచ సంయతమ్

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుండు; అప్ర	యింద్రజిత్తును; రదశ్శే=చూచెను.
తిమకర్మాణం= సరిలేనికార్యములుగ	విభీషణుండు, అప్రతిమ కర్మాండు
లవాఁడును; ఆహవే=యుద్ధమునందు;	నుయుద్ధంబున నెదురులేనివాఁడును వర
వరదానాత్=వరదానమువలన; అంత	దానమహిమవలననంతహితండును
హితం=మఱుగుపడి వాఁడును; వీ	బరాక్రమవత్తుండును దేజంబుతోను గీ
రం=పరాక్రమశాలియు; తేజసా=తే	జతోను బరాక్రమంబుతోనుం గూడిన
జస్సుతోను; యశసాచైవ=కిత్తితోను;	వాఁడునగునాయింద్రజిత్తుం బాచెను.
విక్రమేణ=పరాక్రమముతోను; సం	అని, తాత్పర్యము.
యతం=కూడినవాఁడునగు; తం = ఆ	

ఇంద్రజిత్వాత్తనః కర్మ తా శయానా సమీకృత. ౧౧
ఉవాచ పరమశ్రీతో హషణయో సర్వవైరృతాః

టీక॥ ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తు
ను; అత్మనః = తనయొక్క ; కర్మ =
కార్యమును; శయానా = పరుండియు
న్న; తాచ = ఆ రామలక్ష్మణులను ; సమీ
త్యచ = చూచియు; పరమప్రీతః = మి
క్కిలియు సంతోషుండై ; సర్వవైర్య
తా = సమస్తరాక్షసులను ; హర్ష
య = సంతోషింపజేయుచు ; ఉవా

చ = చెప్పెను.

ఇంద్రజిత్తు, తనప్రభావంబుననా
రామలక్ష్మణులట్లు, పరుండియుండుటం
బాచి, పరమసంతోషుండై, సమస్త
రాక్షసుల సంతోషింపజేయుచు, ని
ట్లుని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దూషణస్యచ హంతారౌ ఖరస్యచ మహాబలౌ. ౧౨

సాదితౌ మామకై ర్భ్రాజే భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ దూషణస్యచ = దూషణ
నియొక్కయు; ఖరస్యచ = ఖరునియొక్క
యు; హంతారౌ = చంపినవారలును;
మహాబలౌ = అధికమయినబలముగల
వారలునగు; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ము
లయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ
ణులు; మామకైః = నావైన; బ్రాజేః =

బాణములచేత; సాదితౌ = నాశంబు
నొందింపబడినారు.

దూషణుని ఖరుని వధించిన వార
లును మహాబలశాలులునగు రామలక్ష్మ
ణులు; నా బాణంబులనాశంబునొందినా
రు; చూడుడు. అని, తాత్పర్యము.

నేమా మోక్షయితుం శక్యా వేతస్తా దిషుబంధనాత్. ౧౩

సర్వైరపి సమాగమ్య సషికసంఘై స్ఫురాన్మురైః

టీక॥ సషికసంఘైః = ఋషిస
మాహములతోఁ గూడిన ; స్ఫురాన్ము
రైః = స్ఫురాన్మురులచేత ; సర్వైరపి =
అందఱిచేతను; సమాగమ్య = వచ్చి;
ఇమా = ఈ రామలక్ష్మణులు; వీతస్తా

త్ = ఈ; ఇషుబంధనాత్ = బాణబం
ధముననుండి; మోక్షయితుం = విడి
పించుటకు; శక్యః = అలవియైనవా
ర్యుకారు.

ఋషులును చేవతల్లిను ననుబంధ

ఋణాక్కటిగావచ్చినను, ఈరామల డివిడిపించనలవిగాదు.
త్తుణులను, నాగపాశబంధముననుం అని, తాత్పర్యము.

యత్కృతే చింతయానస్య శోకాతఃస్య పితృ మృత్యు. ౧౪
అస్పృహ్యై శయనం గాత్రై స్త్రియామా యాతి శర్వరీ

టిక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; చింతయానస్య = ఆలోచించుచున్నట్టి; శోకాతఃస్య = దుఃఖపీడితుడగు; మమ = నాయొక్క; పితృః = తండ్రికి; గాత్రైః = అవయవములచేత; శయనం = పాన్పును; అస్పృహ్యై = తాఁకక; త్రియామా = మూఁడుజాములుగల; శవః రీ = రాత్రి; యాతి = కడచుచున్నదో.

ఏరామనినిమిత్తమయినాతండ్రిరావణుండు, చింతించుచు, దుఃఖపీడితుండై, ప్రతిరాత్రియందును, నిత్యస్పృహంబుల నొకజాముగడచిపోఁగాఁ, దక్కిన మూఁడుజాముల నొకప్పుడును శయనంబుదాఁకకయే, చింతాక్రాంతుండై ప్రోద్దుగడపునో. అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నేయం యత్కృతే లంకా నదీ పక్షాః స్వీవాకులా. ౧౫
సోయం మూలహారో నథా స్సర్వేషాం నిహతో మయా

టిక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; కృత్స్నేయం = సమస్తమయిన; ఇయం = ఈ; లంకా = లంకాపురి; పక్షాః = పక్షాతువునందు; నదీపః = నదీపతె; ఆకులా = కలఁగినవో, దుఃఖితమయ్యెనో; సః = అట్టి; అయం = ఈ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; మూలహార్యైః = మూలమునుహ

రించునట్టి; అనథాః = అనథకరుండగురాముండు; మయా = నాచేత; నిహతః = వధించఁబడినాఁడు.

మఱియు నెవ్వనినిమిత్తమయి, యీ లంకాపురి యందలి జనంబులన్నియు, పక్షాతువునందు నదీజలంబులుంబోలెనాకులంబులయ్యెనో, అట్టిమనకందఱకును మూలతోనాశంబు గలిగించు

ననథకమునకుఁ గారణంబగురాముని, | అని, తాత్పర్యము.
నేనిప్పుడు వధించినాను.

రామస్య లక్ష్మణస్యాపి సర్వేషాంచ వనాకసామ్. ౧౬
విక్రమా నిష్ఫలా స్సవే యథా శరది తోయదాః

టీక|| రామస్య = రామునియొక్క | లె; నిష్ఫలాః = వ్యర్థములు.
యము; లక్ష్మణస్యాపి = లక్ష్మణునియొక్క | ఇప్పుడు, రాముని, పరాక్రమంబును
క్కయు; వనాకసాం = వానరులయొక్క | లక్ష్మణునివిక్రమంబును సమస్తవానరుల
క్క; సర్వేషాంచ = అందఱియొక్క | వీర్యంబులును శర తా-లంబున మేఘంబు
యము; విక్రమాః = పరాక్రమములు; స | లుంబోలెవ్యర్థములయినవి. అనియిం
ర్వే = అన్నియు; శరది = శరదృతువునం | ద్రజిత్తురాక్షసులతోఁ జెప్పెను.
దు; తోయదాయథా = మేఘములువ | అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు తా సర్వా రాక్షసా పరిపార్శ్వతః. ౧౭
యూధపానపి తా సర్వాం స్తాడయామాస రావణిః

టీక|| రావణిః = రావణునికొడుకై | ధవులను; సర్వా = అందఱను; తాడ
నయింద్రజిత్తు; పరిపార్శ్వతః = సమీపం | యామాస = కొట్టెను.
బున; స్థితా (అధ్యాహృతము) = | ఇంద్రజిత్తు, ఇట్లు తన సమీపంబుననున్న
ఉన్నట్టి; తా = ఆ; రాక్షసా = రా | రాక్షసులతోఁ జెప్పి, యంతనావానర
క్షసులను; సర్వా = అందఱనుగూర్చి; ఏ | యూధవులనందఱునొప్పించెను.
వం = ఇట్లు; ఉక్త్యాతు = చెప్పినంతనె; | అని, తాత్పర్యము.
తా = ఆ; యూధపా = వానరయూ

నీలం నవభి రాహత్య మైందంచ ద్వివిదం తథా. ౧౮

త్రిభి శ్రీభి రమిత్రఘ్న స్తతాప ప్ర వరేషుభిః

టీక॥ అమిత్రఘ్నః = శత్రువులంజం జేసెను.

పునట్టియంద్రజిత్తు; నీలం = నీలుని; నవ
భిః = తొమ్మిదింటిచేత; ఆహత్య = కొ
ట్టి; తథా = అట్లు; మైందంచ = మైందు
ని ద్విపదంచ = ద్వివిదుని; త్రిభిః =
మూడుమూడు; పవరేషుభిః = ఉత్త
మబాణములచేత; తతాప = తపింప

శత్రుసంహతకయగునింద్రజిత్తు, నీ
లునిదొమ్మిదిబాణంబులనొప్పించి, మైం
దద్వివిదులవేర్వేటమూడుమూడుకల
కుబాణంబులనొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

జాంబవంతం మహేష్వాసో విధ్వా బాణేన వత్ససి. ౧౭
హనుమతో వేగవతో విససజ్జ శరాక్ష దశ

టీక॥ మహేష్వాసః = పెద్దవిల్లుగల

యంద్రజిత్తు; జాంబవంతం = జాంబ
వంతుని; బాణేన = ఒకబాణముచేత ;
వత్ససి = తొమ్మిదందు; విధ్వా = కొట్టి;
వేగవతో = అధికమయిన వేగముగల; హ
నుమతో = హనుమంతునకు; దశ = పది;
శరాక్ష = బాణములచేత; విససజ్జ = విడి

చెను.

మహాధనుధకుండగు నింద్రజిత్తు,
జాంబవంతుని నొక్క బాణంబుననే
సి, వేగవంతుండగు హనుమంతునిపై
ఒదిబాణంబులం బ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

గవాక్షం శరభంచైవ ద్వా వప్యమితలేజసా. ౨౦

ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం మహావేగో వివ్యాధ యుధి రావణిః

టీక॥ యుధి = యుద్ధంబునందు ; మ
హావేగః = అధికమయిన వేగముగల; రా
వణిః = ఇంద్రజిత్తు; అమిత లేజసా = కొ
లదిలేనిపరాక్రమముగల; గవాక్షంచై
వ = గవాక్షుని; శరభంచైవ = శరభుని;
ద్వావపి = ఇద్దఱును ; ద్వాభ్యాం ద్వా

భ్యాం = రెండురెండు ; శరాభ్యాం =
బాణములచేత; వివ్యాధ = కొట్టెను.

యుద్ధంబున, మహావేగుండగు నింద్రజి
త్తు, అమితపరాక్రమశాలులగు గవాక్ష
శరభులనిద్దఱును, రెండేసిబాణంబులనొ
ప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలేశ్వరం వైవ వాలిపుత్ర మధాం గదమ్. ౨౦
వివ్యాధ ఒహుభి ర్బాణై స్త్రవమాణో థ రావణిః

టీక|| అథ... అంతః రావణిః = ఇంద్రజిత్తు. స = కోట్లైదు.
జిత్తుః త్వరమాణః = వేగింపడుచు; గో... అ. ౧, నింద్రజిత్తు, వేగంబున, మఱ
లాంగూలేశ్వరం వైవ = కొండను చుట్టించి గోలాంగూలేశ్వరుండగుగవాక్షుని
కుంబభువై సంగవ యుగంబున; అంతః = వాలిపుత్రుండగునంగదునిం, బెకుంబా
వాలిపుత్రం = వాకికొండయిన; అంగ... బంబులనొప్పించెను.
దం = అంగదుని; ఒహుభిః = పెక్కుల
యిన; బాణైః = బాణములచేత; నివ్యా... అని, తాత్పర్యము.

తా వానరవరాణ్ భిక్ష్య శరై రగ్నిశిఖోపమైః. ౨౧
ననాద బలవాం స్తత్ర మహాసత్వ స్స రావణిః

టీక|| మహాసత్వః = అధికమయి ద్వా = భేదించి; ననాద = అఱచెను.
న పరాక్రమముగల వాఁడును ; బల... మహా పరాక్రమశాలియు మహాబ
వాణ్ = అధికమయినబలముగలవా... బుండునగునాయుండ్రజిత్తు, అట్లాయు
డునగు; సః = ఆ; రావణిః = ఇంద్రజి... ధంబున, నవ్వానరవీరులనెల్ల , నగ్ని
త్తు; తత్ర = ఆయుద్ధమునందు; తా = జ్వాలలవంటికఱకుబాణంబుల నొప్పిం
ఆ; వానరాణ్ = వానరశ్రేష్ఠులను, ఆ... చి, సింహనాదంబుగావించెను.
గ్నిశిఖోపమైః = అగ్నిజ్వాలలతోఁబో... అని, తాత్పర్యము.
లింగల; శరైః = బాణములచేత; ధ

తా నదయిత్వా బాణౌ ఘై స్త్రాసయిత్వాచ వానరాణ్. ౨౩
ప్రజహాస మహాబాహు ర్వచనం చేద మబ్రవీత్

టీక|| మహాబాహుః = పెద్దచేతు రాణ్ = వానరులను; బాణౌ ఘైః =
లుగలయంద్రజిత్తు; తా = ఆ; వాన... బాణసమూహములచేత ; అదయి

తావ = పీడించి ; త్రాసయిత్వాచ = ట్లు వానరవీరుల బాణంబులనొప్పించి
భయపఱచియు; ప్రజహాస = నవ్వె యందఱును భయపడునట్లు గావించి,
ను. ఇదం = ఈ; వచనంచ = మాటను; సంతోషాతిశయంబునం బకపక నవ్వు
అబ్రవీత్ = చెప్పెను. చుదోడిరాక్షసులంజూచి, యిట్లనిచె
మహాబాహుండగునింద్రజిత్తు , అ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శరబంధేన ఘోరేణ మయా బద్ధే చమూముఖే. ౨౪
సహితా భ్రాతరా తా నిశామయత రాక్షసాః

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా! చూడుడు.
చమూముఖే = సేనాముఖమునందు ; రాక్షసులారా! సైనికులందఱుంజూ
మయా = నాచేత; ఘోరేణ = భయంకర చుచుండ, భయంకరంబగు బాణపాశం
మయిన; శరబంధేన = బాణబంధముచే బుననాచేబంధింపఁబడియీ రామలక్ష్మ
త; బద్ధా = కట్టఁబడిన; సహితా = కూడి ణులు సేలంబడియున్నారుచూడుడు.
న; సితా = ఈ; భ్రాతరా = అన్నదమ్ముల అని, యింద్రజిత్తురాక్షసులతోఁ జెప్పె
గు రామలక్ష్మణులను ; నిశామయత = ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాస్తు తే సర్వే రాక్షసాః కూటయోధినః. ౨౫
పరం విస్తయ మాజగ్ముః కమణా తేన హషితాః

టీక॥ కూటయోధినః = కపటముచే విస్తయం = ఆశ్చర్యమును ; ఆజగ్ముః =
తఁబోరునట్టి; తే = ఆ; రాక్షసాః = రా పొందిరి.
క్షసులు; సర్వే = అందఱును; ఏవం = ఇ కపటయోధులగు నారాక్షసులంద
ట్లు; ఉక్తాస్తు = చెప్పఁబడినవారలయినం ఱును, ఇంద్రజిత్తుమాటనువిని, యింద్ర
తనె; తేన = ఆ; కమణా = కార్యము జిత్తు గావించిన కార్యమునకుఁబరమసం
చేత; హషితాః = సంతోషింపఁజేయఁ తుష్టులయి, మిక్కిలియు నాశ్చర్యంబు
బడినవారలయి; పరం = అధికమయిన; నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౫౦

స ౪౬

వినేదుశ్చ మహానాదాన్ సర్వతో జలదోపమాః. ౨౬
హతో రామ ఇతి జ్ఞాత్వా రావణిం సమపూజయన్

టీక॥ జలదోపమాః = వేళుముల ద్రోజిత్తును; సమపూజయన్ = పూజిం
తోఁబోలి-గలరాక్షసులు; రామః = చిరి.
రాముఁడు; హతః = వధింపఁబడినాఁడు. ఇతి=అని; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొ
ని; సర్వతః = అంతటను; మహానా
దాన్ = పెద్దధ్వనులను; వినేదుశ్చ = అ
ఱచిరియు; చేసినరీతి. రావణిం=ఇం
ద్రోజిత్తును; సమపూజయన్ = పూజిం
చిరి.
వేళుకారులగునా రాక్షసులు, రా
ముండుహతుండయ్యెననెతలంచుకొని,
యంతటనుమహాధ్వనిగలుగునట్లునింహ
నాడంబులుసేయుచు, నింద్రజిత్తుంబూ
జించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నిష్పందౌతు తదా దృష్ట్వా తా వృథా రామలక్ష్మణౌ. ౨౭
వసుధాయాం నిరుచ్ఛ్వాసౌ హతా వి త్యన్వమన్యత

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః (అధ్యా తి=వధింపఁబడినారని; అన్వమన్యత=
హృతము)= ఆయింద్రజిత్తు; వసుధా తలంచుకొనెను.
యాం=భూమియందు; నిష్పందౌతు= అప్పుడాయింద్రజిత్తు, నిశ్చలులయి
నిశ్చలులును; నిరుచ్ఛ్వాసౌ= నిట్టూర్పు నిట్టూర్పులువిడువక, భూమింబడియు
లులేనివారలునగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులనిద్రఱంబూచి, మృ
త్తనౌ=రామలక్ష్మణులను; ఉభౌ = తిఁబొందిరనెతలంచుకొనెను.
ఇద్దఱును; దృష్ట్వా=చూచి; హతావి అని, తాత్పర్యము.

హాషేణ తు సమావిష్ట ఇంద్రజి త్సమితింజయః. ౨౮
ప్రవివేశ వ్రరీం లంకాం హషణ్యన్ సర్వ రాక్షసాన్

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధంబు చేత; సమావిష్టః = ఆవేశింపఁబడినవా
నందుజయించునట్టి; ఇంద్రజిత్తు = ఇం ద్రై; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్తరాక్షసు
ద్రజిత్తును; హాషేణ = సంతోషము లను; హషణ్యన్ = సంతోషింపఁజే

యుదు; లంకాం=లంకయును; పురీం=	శ్రీసులకందఅకునుసంతోషంబు గలిగిం
పట్టమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.	చుచు, లంకాపురింబ్రవేశించెను.
యుద్ధంబునబలశాలియగు సింద్రజి	అని, తాత్పర్యము.
త్తును, పరమసంతోషంబునొంది, రా	

రామ లక్ష్మణయో ద్యుష్టౌ శరీరే సాయకై శ్చితే. ౨౯
సర్వాణి చాంగోపాంగాని సుగ్రీవం భయ మావిశత్

టిక రామలక్ష్మణయోః= రామల	పాంగంబులను; న్యుష్టౌ=చూచి; సుగ్రీ
క్ష్మణులయొక్క; సాయకైః=బాణము	వం=సుగ్రీవుని; భయం=భయము; అవి
లచేత; చితే=వ్యాపింపబడిన; శరీరే=	శతే=పొందెను.
దేహములను; సాయకైః చితాని (అ	రామలక్ష్మణుల దేహములు ఆపాద
ధ్యాహృతము)=బాణములచే వ్యాపిం	మ స్తకమును, బాణములు ములుగా నుం
పబడిన; సర్వాణి=సమస్తములయిన;	టటంబూచి, సుగ్రీవుండు భయమునొం
అంగోపాంగానిచ= అంగములను ఉ	డెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ పరిత్రస్తం వానరేంద్రం విభీషణః. ౩౦
స బాష్పవదనం దీనిం శోకవ్యాకులలోచనమ్

టిక విభీషణః=విభీషణుండు; పరిత్ర	నాధుండగు సుగ్రీవుని గూచి; ఉవాచ=
స్తం=భయమునొందినవాడను ; స	నెప్పెను.
బాష్పవదనం=కన్నీళ్లు తోచుడిన మొ	భీతుండై దుఃఖితుండై గన్నులనీళ్లు గా
గముగలవాడను; దీనిం = గర్వంబుడి	అవెలవెలంబోవుచున్న వానర రాజుండ
గినవాడను; శోకవ్యాకులలోచనం=	గు సుగ్రీవుంబూచి, విభీషణుం, డిట్లుని, చె
దుఃఖముచేత గలంగిన కన్నులుగలవాడ	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నగు; తం=ఆ; వానరేంద్రం = వానర	

అలం త్రాసేన సుగ్రీవ బాష్పవేగో నిగృహ్యతామ్. ౩౧

ఏవంప్రాయాణి యుద్ధాని విజయో నాస్తి నైష్ఠికః

టీక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా ! త్రాయణి=గెల్పు; నాస్తి=లేదు.
సేన=భయముచేత; అలం = చాలు సుగ్రీవుఁడా! భయంబువడలుము ;
సు.చాప్యవేగః = కన్నీళ్లువేగము;నిగృ కన్నీళ్లువిడవకుము;యుద్ధంబులన్నియు
హ్యతాం=నిలువబడుఁగాక. యుద్ధా నిట్టివే ; సర్వకాలంబులందునుజయమే
ని=యుద్ధములు; ఏవంప్రాయాణి= ఇ గలుగదు. అని,తాత్పర్యము.
ట్టివి. నైష్ఠికః = నియతమయిన; విజ

సశేషభాగ్యతా స్తాకం యది వీర భవిష్యతి. ౩౨

మోహ మేతా ప్రహస్యేతే మహత్తానా మహాబలౌ

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు సు రామలక్ష్మణులు; మోహం=మూఁఁ
గ్రీవుఁడా! అస్తాకం=మనకు; సశేష న;ప్రహస్యేతే=విడవఁగలరు.
భాగ్యతా = మిగతతోఁగూడినభాగ్య వీరుండవగుసుగ్రీవుఁడా!మనకు భా
ముగలుగుట; భవిష్యతియది=కలదేసి; గ్యశేషంబుగలదేని, మహాత్ములునుమ
మహత్తానా=అధికమయినప్రభావము హాబలశాలులునగునీరామలక్ష్మణులు,
గలవారలును; మహాబలౌ = అధికమ మూఁఁదేలుఁగలరు.
యినబలముగలవారలునగు; ఏతౌఁఈ అని,తాత్పర్యము.

పర్యవస్థాపయా త్తాన మనాథం మాంచ వానర. ౩౩

సశ్యధర్మాభియుక్తానాం నాస్తి మృత్యుకృతం భయమ్

టీక॥ వానర=సుగ్రీవుఁడా! ఆత్మా ధర్మముతోనుంగూడినవారలకు ; మృ
నం=నిన్నును; అనాథం= నాధుండులే త్యుకృతం=మృత్యువుచేఁజేయఁబడిన ;
ని; మాంచ = నన్నును ; పర్యవస్థాప భయం=భయము; నాస్తి=లేదు.
య=నిశ్చలునిగాఁజేసికొనుము. సత్య సుగ్రీవుఁడా! నీవుఛైర్యంబువహిం
ధర్మాభియుక్తానాం= సత్యముతోను చి, నాకునుఛైర్యంబుగలిగింపుము; స

త్యంబును ధమకంబును నవలంబించియు గదు. అని; విభీషణుండు సుగ్రీవునకుఁ జె
న్ననుమాత్మలకు మృత్యు భయంబుగలు పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తత స్తస్య జలక్లిన్నేన పాణినా. ౩౪

సుగ్రీవస్య శుభే నేత్రే ప్రమమాజక విభీషణః

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుండు; ఏ గళకరములగు; నేత్రే = కన్నులను; ప్ర
వం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; తతః = అంత; మమాజక = తుడిచెను.
జలక్లిన్నేన = నీటిచేదడుపలది; పా విభీషణుండిట్లు సుగ్రీవునకుఁ జెప్పి,
ణినా = మా స్తముచేత; తస్య = ఆ; సు యంతః శేతస్మిన్నీసికొని, యాసుగ్రీవుని
గ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; శుభే = మం కన్నులందుడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సలిల మాదాయ విద్యయా పరిజప్యచ. ౩౫

సుగ్రీవ నేత్రే ధమాత్తా స మమాజక విభీషణః

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ; ధమాత్ జక = తుడిచెను.
త్తా = ధమాత్ స్వభావుండగు; విభీషణః = అంత ధమాత్కుండగు విభీషణుం
విభీషణుండు; సలిలం = జలమును; ఆదా డు, నుఱుజలంబునీసికొని, మాయా
య = గ్రహించి; విద్యయా = మంత్రము మోహనివారకంబగు విద్య చేనభిమంత్రం
చేత; పరిజప్యచ = జపించియు; సుగ్రీవ చి, దానిచే సుగ్రీవుని కన్నులందుడిచెను,
నేత్రే = సుగ్రీవుని కన్నులను; మమా అని, తాత్పర్యము.

ప్రమృజ్య వదనం తస్య కపిరాజస్య ధీమతః. ౩౬

అబ్రవీ తాకలసంప్రాప్త మసంభ్రామ మిదం వచః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ విభీ ఖమును; ప్రమృజ్య = తుడిచి; కాలసంప్రా
వణుండు; ధీమతః = అధికమయిన బుద్ధిగ వ్రం = కాలముచేతఁబొందఁబడిన; ఇ
గల; తస్య = ఆ; కపిరాజస్య = వానరేశ్వ దం = ఈ; వచః = మాటను; అసంభ్రా
రుండగు సుగ్రీవునియొక్క; వదనం = ము మం = తొట్టుపాటులేనట్లుగా; అబ్ర

పీఠంబెప్పెను.

అవిభీషణుడు, ఇట్లుబుద్ధివంతుండగువానర రాజుడైననుగ్రీవుని ముఖంబునుదుడిచి, యక్కా లంబునకుఁదగినట్లు

గాఁ,దొట్టువడక, దృఢంబులగు వాక్యంబులకెట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స కాలః కపిరాజేంద్ర వైక్లవ్య వసువణః సుమ. ౩౭

అతిస్నేహూప్య కాలేస్త్రిక వరణాయో షకల్పతే

టీక॥కపిరాజేంద్ర=వానర రాజుడై యుండఁగా! వైక్లవ్యం=అధైర్యమును; అనువర్తకం=అనుసరించుటకు; అయిం (అధ్యాహృతము)=ఇది; కాలః=కాలము; స=కాదు. అస్త్రిక=ఈ; అకాలే=అసమయమునందు; అతిస్నేహూపి=అధిక స్నేహమును; వరణాయ =

చానుకొఱకు; షకల్పతే = అగుచున్నది.

వానర రాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! అధైర్యపడుటకదికాలముకాదు; ఇట్టికాలంబులనధిక స్నేహంబును నుంచుకొనరాదు ; అదిగూడమరణమునకఁ గరగుచును. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దుత్సృజ్య వైక్లవ్యం సహకార్యవినాశనమ్. ౩౮

హితం రామపురోగాణాం నైన్యానా మనుచిత్తతామ్

టీక॥తస్మాత్=అందువలన; సర్వకార్యవినాశనం = సమస్తకార్యముల నశింపఁజేయునట్టి; వైక్లవ్యం=అధైర్యమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; రామపురోగాణాం = రాముఁడుమందు నడచువాఁడుగాఁగల; నైన్యానాం= నైర్యములయొక్క; హితం=మేలు; అనుచిం

త్యతాం=అలోచించఁబడుఁగాక, అందువలన సమస్త కార్యములను జెఱచునట్టి, అధైర్యంబునువిడిచి, రామునివెంటడివచ్చిన వానర నైర్యంబులకుమేలుగలుగునాలోచనంజేయుము. అని, తాత్పర్యము.

అథవా రక్ష్యతాం రామో యావత్సంజ్ఞాపిపర్యయః. ౩౯

౧౫౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

లబ్ధసంజ్ఞాహి కాకుత్స్థస్థా భయం నో వ్యపనేవ్యతః

టీక॥ అథవా = అటుగా చేసి ; రామనయోక్తి-; భయం = భయమును ;	మః = రాముడు; యావత్ = ఎంతవఱకు; వ్యపనేవ్యతః = పోగొట్టగలరు.
సంజ్ఞావిపర్యయః = తెలివిలేమియో; తా అటుగా చేసి, రాముండు మూర్ఖుడే	ఋవఱకు, నతనిరక్షింపుడు; రామల
వత్ (అధ్యాహృతము) = అంతవఱకు ; త్త్వఱులు, మూర్ఖుడేటిసంతనే మనభ	యముంబోగొట్టగలరు.
రక్ష్యతాం = రక్షింపఁబడుఁగాక. కా	అని, తాత్పర్యము.
కుత్స్థస్థా = రామలత్త్వఱులు; లబ్ధసంజ్ఞా =	
పొందఁబడిన తెలివిగలవారలయినః =	

వైత త్క్రించన రామస్య పత రామో ముచూషణి. ౪౦
 న హ్యేనం హాస్యతే లక్ష్మీ కలభా యా గతాయుషామ్

టీక॥ ఏతత్ = ఇది; రామస్య = రాము	గదా!
నిః; నకించన = కొంచమేనిగాదు . రా	దీనివలన రామున కేమియపాయము
మః = రాముడు; నముచూషణి = చా	లేదు; రామునకుఁ బ్రాణభయము నెం
వఁడు. యా = ఏది; గతాయుషాం = పో	తమాత్రములేదు; ఏదిచావఁబోవువా
యినయాయుస్సుగలవారలకు; దులభా	రలకుండదో అట్టికాంతి రాముని విడు
భా = పొందఁగూడనిదో; సా (అధ్యా	వకున్నది; చూడుము.
హృతము) = ఆ; లక్ష్మీః = కాంతి; ఏనం =	అని, తాత్పర్యము.
ఈ రామని; నహాస్యతేహి = విడువదు	

తస్మా దాశ్వాసయా త్తానం బలం చాశ్వాసయ స్వకమ్. ౪౧
 యావ తాకార్యాణి సర్వాణి పున స్సంస్థాపయామ్యహమ్

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన; యా	ణి = పనులను; పునః = మఱల ; సంస్థా
వత్ = ఎంతలోపల; అహం = నేను; స	పయామి = స్థాపించుచున్నానో ; తా
వాణి = నమస్తములయిన; కార్యా	వత్ (అధ్యాహృతము) = అంతలోపల;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౫౭

స ౪౬

అత్తానం=నిన్నును; అశ్వాసయ=ఉ
ఱిండుకొనుము; స్వకం=నీదైవము; లం
చ=నైవ్యమును; అశ్వాసయ = ఉండు
దీంపుము.

అందువలన, నేను శేయవలసిన దా

నినెల్ల మఱలఁజకఁ పఱచునంతలోపల,
నీవు, ధైర్యంబుచెచ్చుకొని, నీనైవ్యం
బును నాశ్వాసింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతేహి పుల్లనయనా స్త్రాసా దాగతసాధ్వసాః. ౪౨

కణేకకణేక ప్రకథితా హరియో హరిసత్తమ

టీక॥ హరిసత్తమ= వానరశ్రేణు
డవగునుగ్రీవుడా! ఏతే= ఈ; హరి
యః=వానరులు; త్రాసాత్=భయము
వలన; పుల్లనయనాః = వికసించినక
న్నులుగల ; సాధ్వసాః= పొందఁబడిన
భయవికారముగలవారలయి ; కణేక
కణేక = ప్రతిదెవియందును; ప్రకథి

తాహి=చెప్పకొనుచున్నారుగదా!

ఈవానరులు, భయంబునవెడల్పు
లయినకన్నులతో వికృతాంగులయి,
పాతిపొడమనియొకరిచెవిలో వొకరు
గుసగుసలాడుకొనుచున్నారు; చూడు
ము. అని, తాత్పర్యము.

మాంతు దృష్ట్వా ప్రధావంత మసీకం సంప్రహషితమ్. ౪౩

త్యజంతు హరయ స్త్రాసం భుక్తపూర్వా మివ స్రజమ్

టీక॥ హరయః=వానరులు; అసీకం=
నైవ్యమును; సంప్రహషితం=సంతో
షపఱచుటకు; ప్రధావంతం=పరుగెత్తు
చున్న; మాం=నన్ను; దృష్ట్వాతు=చూచి
నంతనె; త్రాసం=భయమును ; భుక్త
పూర్వాం=మున్ననుభవింపఁబడిన; స్ర
జిమివ=పుష్పమాలికనువలె; త్యజంతు=

విడుతురుగాక.

నేను, నలుప్రకరలం దిరుగుచునై
వ్యమునుసంతోషపఱుప, వానరులంద
ఱు, తొలివాఁడధరించినపుష్పమాలికను
బాటవైచునట్లుభయమునువిడుతురుగా
క. అని, విభీషణుండునుగ్రీవునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౪౬

సమాశ్వాస్యము నుగ్రీవం రాక్షసేంద్రో విభీషణః. ౪౪
విద్రుతం వానరానీకం త త్సమాశ్వాసయ త్పునః

టీక || రాక్షసేంద్రః = రాక్షసు సమాశ్వాసయత్ = ఊటడించెను.
లకుఁబ్రభుఁడగు ; విభీషణః = విభీష రాక్షసరాజుండగు విభీషణుండు,
ణుండు; నుగ్రీవం = నుగ్రీవుని; సమా అట్లునుగ్రీవునాశ్వాసించి , యంత, భ
శ్వాస్యము = ఊటడించినంత నె; పునః = యంబున నటచుచున్న వానర సైన్యము
మఱల; విద్రుతం = పాటి; తత్ = ఆ; రాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.
వానరానీకం = వానర సైన్యమును;

ఇంద్రజిత్తు మహామాయ స్వస్వసైన్యసమావృతః. ౪౫
వివేశ నగరీం లంకాం పితరంచా భ్యుపాగమత్

టీక || మహామాయః = అధికమ తరంచ = తండ్రిని ; అభ్యుపాగమత్ =
యినమాయగల; ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్ర పొందెను.
జిత్తును; స్వస్వసైన్యసమావృతః = స మహామాయుండగునింద్రజిత్తు, స
మస్తస్వసైన్యములచేతను బట్టబడినవా మస్తస్వసైన్యములం గూడి , లంకాపురిం
దై; లంకాం = లంకయును; నగరీం = ప ద్రవేశించి , తండ్రి సమ్ముఖ మునకుఁ
ట్టణమును; వివేశ = ప్రవేశించెను. పి టాయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రావణ మాసీన మభివాద్య కృతాంజలిః. ౪౬
అచచక్షే ప్రియం పిత్రే నిహతౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక || సః (అధ్యావృతము) = ఆ మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; ని
యంద్రజిత్తు; తత్ర = అచ్చట; కృతాం హతౌ = వధింపబడినారు. ప్రియం =
జలిః = చేయబడిన చేమిద్యుగలనా సంతోషకరంబగునిమాటను ; అచచ
దై; ఆసీనం = కూర్చుండియున్న; రా డే = చెప్పెను.
వణం = రావణుని; అభివాద్య = నమ అంత నయ్యంద్రజిత్తు , నభయం
సూరించి; పిత్రే = తండ్రికొఱకు; రా దుఁగూచుకొండియున్న తండ్రికినమస్క-

రించి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, “రా వాతకంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము. మలత్తజ్జుల వధించితిని” అనునీప్రియ

ఉత్పపాత తతో హృష్టః పుత్రంవ పరివస్వజే. ౪౭
రావణో రక్షసాం మధ్యే శ్రుత్వా శత్రూ నిపాతతే

<p>టీక॥ రావణః=రావణుడు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే=నడుమ; శత్రూ=శత్రువులను; నిపాతతా=వధింపఁబడినవారలనుగా; శ్రుత్వా=విని; తతో=అంత; హృష్టః=సంతోషించినవాడై; ఉత్పపాత-లేచెను. పుత్రం=కొడుకును; పరివస్వజేను. పుత్రం=కొడుకును; పరివస్వజేను- అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>జేవ-కవుఁగిలిండుకొనెను. రావణుడు, రాక్షసమధ్యంబునఁ, దనశత్రువులయిన రామలక్ష్మణులు హతులయి రనువాతకనువిని, పరిమ సంతుష్టుండై, యాసనంబు ననుండిలేచి, కొడుకునుగవుఁగిలిండుకొనెను- అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉపాఘ్నాయ స మూర్ధ్వేనం పప్రచ్చ ప్రీతమానసః. ౪౮

<p>టీక॥ సః = ఆరావణుడు; ప్రీతమానసః = సంతోషించినమనస్సుగలవాడై; మూర్ధ్వే=తలయందు; ఏనం-ఈయింద్రజిత్తును; ఉపాఘ్నాయ=మూర్కొని; పప్రచ్చ=అడిగెను.</p>	<p>అంతరావణుడు, సంతుష్టుండై, యింద్రజిత్తునుశిరంబున మూర్కొని, రామలక్ష్మణులు హతులయినవిధంబునంతయునడిగెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పృచ్ఛతేవ యథాశ్చ త్తం పిత్రే సర్వం స్యజేదయతే
యథా తా శరబంధేన నిశ్చేష్టా నిప్రభా కృతా. ౪౯

<p>టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; పృచ్ఛతే=అడుగుదున్న; పిత్రే=తండ్రికొఱకు; యథా=ఎట్లు; శరబంధేన=</p>	<p>తా=ఆరామలక్ష్మణులు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; నిశ్చేష్టా=చేష్టలు లేనివారలుగాను; నిప్రభా=కాంతితే</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

నివారలునుగాను; కృతౌ = చేయఁబడి
నాగో; తథా(అధ్యాహృతము) = అ
ట్లు; యథావృత్తం = జరిగినదానిసతిక్ర
మింపక; సవకంచ = సమస్తమును ;
న్యవేదయత్ = చెప్పెను.

అయింద్రజిత్తు, తానురామలక్ష్మ
ణులబాణపాశంబుల బంధించి, నిశ్చే
ష్టులుగానునిష్ప్రభులుగానుజేసినది మొ
దలుగా జరిగినసమాచారమునంతయుఁ
దండికిఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స హాషకవేగానుగతాంతరాత్మా
శ్చ త్వా వచ స్తస్య మహారథస్య
జహశా జ్వరం దాశరథే సమృద్ధితం
ప్రహృష్య వాచా భిననంద పుత్రమ్. ౫౦

టీక॥ సః = ఆ రావణుడు; మహారథ
స్య = తన్నునుసారధినిగొట్టుంబులను గా
పాడుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమంది
విలుకాండ్రతోఁబోరునట్టి; తస్య = ఆ
యింద్రజిత్తుయొక్క; వచః = మాటను;
శ్చ త్వా = విని; హాషకవేగానుగతాంత
రాత్మా = సంతోషించి శయముచేతఁ
బొందఁబడినమనస్సుగలవాఁడై; దాశర
థే = రామునివలన; సమృద్ధితం = బ్రట్టి
న; జ్వరం = సంతాపమును; జహశా = వి

డిచెను. ప్రహృష్య = సంతోషించి ; వా
చా = మాటచేత; పుత్రం = కొడుకును;
అభిననంద = పొగ డెను.
ఆ రావణుడు, తన్నునుసారధిని గు
ట్టుంబులను గాపాడు కొనుచుఁ బదునొ
కండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరం
జాలినయింద్రజిత్తుచెప్పిన మాటనువిని,
సంతుష్టుండై రామభయంబువలనంగలి
గినసంతాపమునువిడిచి, కొడుకునుఎం
తయు మెచ్చుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షట్పత్వారింశస్సగళః.
ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషట్పత్వారింశస్సగళిక,
మొగిసినది.

౩౨

సప్తచత్వారింశసగప్రారంభః.

ప్రతిప్రవిష్టే లంకాంతు కృతార్థే రావణాత్మజే
రాఘవం పరివార్యతా రరక్షు ర్వానరవభాః. ౧
హనుమా నంగదో నీల స్సుషేణః కుముదో నలః
గజో గవాక్షో గవయ శృగభో గంధమాదనః. ౨
జాంబవా నృపభస్కంధో రంభ శృతవలిః పృథుః

టీక॥ కృతార్థే = ఈడేటినప్రయో
జనముగల; రావణాత్మజే = రావణు
కొడుకై నయింద్రజిత్తు; లంకాం = లం
కాపట్టణమును; ప్రతిప్రవిష్టే = మఱ
లంబ్రవేశింపఁగానే; హనుమా = హ
నుమంతుండును; అంగదః = అంగదు
డును; నీలి = నీలుండును; సుషేణః = సు
షేణుండును; కుముదః = కుముదుండు
ను; నలః = నలుండును; గజః = గజుండు
ను; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవ
యః = గవయుండును; శరభః = శరభు
డును; గంధమాదనః = గంధమాదనుం
డును; జాంబవా = జాంబవంతుండు
ను; ఋషభస్కంధః = ఋషభస్కం
ధుండును; రంభః = రంభుండును; శత
వలిః = శతవలియును; పృథుః = పృథు

డును; వానరవభాః = ఈవానరో
త్తములు; ఆతాః = దుఃఖితులయి;
రాఘవం = రాముని; పరివార్య = చుట్టు
కొని; రరక్షుః = రక్షించిరి.
అట్లంద్రజిత్తుకృతార్థుండయి ను
జలలంకాపురింబ్రవేశించినవెనుక, హ
నుమంతుండును నంగదుండును నీలుండు
ను సుషేణుండును కుముదుండును న
లుండును గజుండును గవాక్షుండును
గవయుండును శరభుండును గంధమా
దనుండును జాంబవంతుండును ఋష
భస్కంధుండును రంభుండును శతవలి
యుంబృథువుననునీవానరోత్తములు,
దుఃఖితులయి రామునింబరివేష్టించి, కా
చియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రౌఢానీకాశ్చ యత్రాశ్చ ద్రుమా నాదాయ సర్వతః. ౩

ప్ర తివదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౭

వీక్షమాణా దిశ స్సర్వా స్తిర్య గూర్హ్వం చ వానరాః
తృణేష్వపిచ చేష్టత్సు రాక్షసా ఇతి మేనిరే. ౪

టీక॥ వానరాః = వానరులు ; ద్రులు ; చేష్టస్వపిచ = కదలినను ; రాక్షసా ఇ
మాన్ = వృక్షములను ; అదాయ = గ్రతి = రాక్షసులను ; మేనిరే = తలంచిరి.
హించి ; సర్వతః = అంతటను ; పూర్ణా ఆవానరులు, వృక్షములు చేతంబూ
నీకాశ్చ = పూర్ణహములు గాఁ దీపకంబడి ని, సేనలను పూర్ణహంబు గాఁ దీచి, సిద్ధు
నసైన్యములు గలవారలు నై ; యతాశ్చ = లయి, నాలుగు ప్రక్కలను నిలుచుండి, స
సిద్ధులు నై ; సర్వాః = సమస్తములయిన ; మస్తదిక్కులను దిర్యగూర్హ్వం ప్రదేశ
దిశః = దిక్కులను ; తిర్యక్ = అడ్డముగా ములనుం జూచుచు , పూర్ణంబు గద
ను ; ఊర్హ్వం చ = పైగాను ; వీక్షమా లినను, రాక్షసులు వచ్చిరిని, తలంచుచు,
ణాః = చూచుచు ; తృణేషు = గడ్డిలోఁచ జాగ్రత్తతోనుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి సంహృష్టో విస్మయేన్ద్రజితం సుతమ్
అజహావ తత స్సీతారక్షిణీ రాక్షసీ స్తదా. ౫

టీక॥ తతః = అంత ; రావణశ్చాపి = స్త్రీలను ; అజహావ = పిలిచెను.
రావణుఁడును ; సంహృష్టః = సంతో అంత, నప్పుడు, రావణుఁడు సంతోషం
పించినవాఁడై ; సుతం = కొడుకైన ; బున, ఇంద్రజిత్తును బంపి, సీతకుఁ గావలి
ఇంద్రజితం = ఇంద్రజిత్తును ; విస్మయ = యున్న రాక్షసులంబిలిపించెను.
విడిచి ; తదా = అప్పుడు ; సీతారక్షిణీః = అని, తాత్పర్యము.
సీతసురక్షించుచున్న ; రాక్షసీః = రాక్షస

రాక్షస్య ప్రీజటా చైవ శాసనా త్సముప స్థితాః

టీక॥ రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీ శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన ; సముపస్థి
లును ; ప్రీజటా చైవ = ప్రీజటయును ; తాః = వచ్చినారు.

అంతః, ద్రిజట మొదలుగా నాకు,వచ్చిరి. అని,తాత్పర్యము.
రాక్షసస్త్రీలందఱు, రావణునాజ్ఞ మేర

తా డేవాచ తతో హృష్టో రాక్షసీ రాక్షసాధిపః. ౬

టీక॥ తతః = అంతః; రాక్షసాధి	అంత , రాక్షసరాజుండగురావ
పః=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు;	ణుండు , సంతోషంబున , నారాక్ష
హృష్టః=సంతోషించినవాడై; తాః=	సస్త్రీలంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.
ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలనుగూ	అని,తాత్పర్యము.
చిః;డేవాచ=చెప్పెను.	

హతా వింద్రజితా భ్యాత వై దేహ్య రామలక్ష్మణౌ
పుష్పకంచ సమారోప్య దర్శయన్తం హతా రణే. ౭

టీక॥వై దేహ్యః=సీతకు; ఇంద్ర జి	ప్రండు.
తా = ఇంద్రజిత్తుచేత ; రామలక్ష్మ	ఇంద్రజిత్తుచే రామలక్ష్మణులు హ
ణౌ = రామలక్ష్మణులను; హతా =	తులయిరసినీ తాదేవికింజెప్పెండు; అవి
చంపటదినవారిలను గా; ఆభ్యాత=చె	డను బుష్పకంబుపై నెక్కించుకొని పో
ప్పెండు. పుష్పకంచ = పుష్పకవిమాన	ము, యుద్ధంబున హతులయిపడియు
మును; సమారోప్య=ఎక్కించి; రణే=	న్న రామలక్ష్మణులంబూ ప్రండు.
యుద్ధమునందు; హతా = చంపటదిన	అని,తాత్పర్యము.
రామలక్ష్మణులను;దర్శయన్తం= చూ	

యదాశ్రయా దవష్టభా నేయం మా ముపతిష్ఠతి
సోస్యా భతాః సహభ్రాతా నిహతో రణమూర్ధనః.౮

టీక॥యదాశ్రయాత్ = ఎవ్వనిప్రా	ర్థించినదై;మాం=నన్ను;నోపతిష్ఠతి=
ప్రవలన;ఇయం=ఈసీత;అవష్టభా=౫	పొందకున్నదో;సః=అట్టి ; అస్యాః=

ఈసీతయొక్క భాతా = పెనిమిటియగు రాముండు; రణమూర్ధాని = యుద్ధాగ్రమునందు; నిహతః = వధింపఁబడినాఁడు.

యయినాకువశ్యగాకుండినదో, అట్టి యాచిడ పెనిమిటియగు రాముండు, యుద్ధంబుననిహతుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

ఎవ్వనియాశ్రయంబున, సీతగర్విత

నిర్విశంకా నిరుద్విగ్నా నిరపేక్షాచ మైథిలీ

మా ముపస్థాస్యతే సీతా సర్వాభరణభూషితా. ౯

టీక॥ మైథిలీ = మిథిలయందుంబుట్టిన; సీతా = సీత; నిర్విశంకా = విచారములేనిదై; నిరుద్విగ్నా = దుఃఖములేనిదై; నిరపేక్షా = ఆశలేనిదై; సర్వాభరణభూషితా = సమస్త భూషణముల చేతను అలంకరింపఁ బడినదై; మాం = నన్ను; ఉపస్థాస్యతే = పొందఁ

గలదు. ఇంక, సీత, నిర్విచారయయి, దుఃఖమునువిడిచి, రాముండు వచ్చునను నాశనుం గూడవదలి, సమస్తాభరణంబులునుదాల్చి, నన్నుఁబొందఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య కాలవశం ప్రాప్తం రణే రామం సలత్కణమ్

అవేత్త్య వినివృత్తాశా నాన్యాంగత మపశ్యతీ. ౧౦

నిరపేక్షా విశాలాక్షీ మా ముపస్థాస్యతే స్వయమ్

టీక॥ అన్యాం = నాకన్ననితరమయిన; గతిం = ప్రాప్తస్థానమయిన రాముని; నాపశ్యతీ = చూడకుండనట్టి; విశాలాక్షీ = వెడల్పులయినకన్నులుగలసీత; అద్య = ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునందు; కాలవశం = మృత్యువుయొక్క యధీనతను; ప్రాప్తం = పొందిన; సలత్క

ణమ్ = లత్కణునితోఁగూడియున్న; రామం = రాముని; అవేత్త్య = చూచి; వినివృత్తాశా = విడిచినయాశగలదై; నిరపేక్షా = వేతేయపేక్షలేనిదై; స్వయం = తానె; మాం = నన్ను; ఉపస్థాస్యతే = పొందఁగలదు.

నన్నుఁగన్నెత్తిచూడక రామునేయా

శ్రయించియుండువిశాలాక్షియగుసీత; న్నాచబొందగలదు, అని, రావణుండు,
యిష్టమయ్యుద్ధంబునలక్ష్మణునితోఁగూ రాక్షసస్త్రీలతోఁజెప్పెను.
దనిహతుండై రామనిజూచి, యాని అని, తాత్పర్యము.
వదలి, ఇతరాపేక్షవిడిచి, తనకుఁదాన

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా రావణస్య దురాత్మనః. ౧౧
రాక్షస్య స్తా స్తథేత్యక్తా జన్తు వై యత్ర పుష్పకమ్

టిక॥తాః=ఆ; రాక్షస్యః= రాక్షస పోయిరి (“వై” అనునది పాదపూరణా
స్త్రీలు; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; త థ=ము).
స్య=ఆ; రావణస్య = రావణునియె. ఆ రాక్షసస్త్రీలు, దురాత్ముండగు
క్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= వి రావణునాజ్ఞనువిని, అట్లై యనికొప్పి, పు
ని; తథేతి=అట్లేయి; యత్ర= ఎచ్చట; ప్పకవిమానంబున్న బోటికిం బోయిరి.
పుష్పకం=పుష్పకవిమానమో; తత్ర(అ అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; జన్తుః =

తతః పుష్పక మాదాయ రాక్షసో రావణాజ్ఞయా. ౧౨
అశోకవనికాస్తాం తాం మైథిలీం సముపానయన్

టి॥తతః=అంత; రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీ పొందించిరి.
లు; రావణాజ్ఞయా=రావణునియాజ్ఞ అంత, రాక్షసస్త్రీలు, రావణుని
చేత; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును; ఆ నియోగంబున , బుష్పకవిమానంబుదీసి
దాయ = గ్రహించి; అశోకవనికా కొని, యశోక వనంబుననున్న సీతయు
స్తాం=అశోకవనమునందున్న; తాం= ప్పకుంబోయిరి.
ఆ; మైథిలీం=సీతను; సముపానయన్ = అని, తాత్పర్యము,

తా మాదాయ తు రాక్షసో భర్తృశోకపరాజితామ్. ౧౩
సీతా మారోపయామాను ర్విమానం పుష్పకం తదా

టిక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షస్యః = మును; ఆరోపయామానుః = ఎక్కించెను.	
రాక్షసస్త్రీలు; భర్తృశోక పరాజి	చిరి.
తాం = పెనిమిటిదుఃఖముచే లోకగానం	అప్పుడు, రాక్షసస్త్రీలు, భర్తృ
బడిన; తాం = ఆ; సీతాం = సీతను ;	దుఃఖంబునఁగృశించియున్నసీతను, బట్టి,
ఆదాయతు = తీసికొనినంతనె; పుష్ప	యాపుష్పకవిమానంబుపై నెక్కించెరి.
కం = పుష్పకమును; విమానం = విమాన	అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మారోప్య సీతాం త్రిజటయా సహ. ౧౪
జగ్తు దేశకయితం తస్యై రాక్షసో రామలక్ష్మణౌ

టిక॥ తతః = అంత; రాక్షస్యః = రా	యితం = చూపుటకు; జగ్తుః = పోయిరి.
క్షసస్త్రీలు; సీతాం = సీతను; త్రిజట	అంతనారాక్షసాంగనలట్లు సీతనుత్రి
యాసహ = త్రిజటతోఁగూడ; పుష్ప	జటతోఁగూడఁ బుష్పకంబుపై నెక్కించె
కం = పుష్పకవిమానమును; ఆరోప్య =	చి, యావిడకు రామలక్ష్మణులంజూ
ఎక్కించె; తస్యై = ఆసీతకొఱకు; రా	పుటకై, తీసికొనిపోయిరి.
మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; దేశ	అని, తాత్పర్యము.

రావణోకార యల్లంకాం పతాకా ధ్వజమాలినీమ్ ౧౫

టిక॥ రావణః = రావణుడు; లం	కారయతే = చేయించెను.
కాం = లంకను; పతాకాధ్వజమాలి	రావణుడు, సంతోషంబున, లం
నీం = రాజచిహ్నములు వ్రాసినపై	కయంతయు, ధ్వజంబునెత్తించి, య
క్కెములయొక్కయు వట్టిపైక్కెము	లంకారము గావించెను.
లయొక్కయుపజ్జీగలదాఁగ; అ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రాఘాషయత హృష్టశ్చ లంకాయాం రాక్షసేశ్వరః

టిక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుడు ; హృష్టః =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౬౭

స ౪౭

సంతోషించినవాడై ; లంకాయాం =
లంకయందు; ప్రాశ్నాపయత = చా
టించెను.

రాక్షస రాజుండగు రావణుడు,

సంతోషాతిశయంబున , లంకయంత
యునిట్లని, చాటించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాఘవో లక్ష్మణశైవు హతా వింద్రజితా రణే. ౧౬

టీక|| రాఘవః=రామఁడును; లక్ష్మ
ణశైవు=లక్ష్మణుఁడును; రణే= యు
ద్ధమునందు; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచే
త; హతా=చంపఁబడినారు.

ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణుల నిద్దఱను
యుద్ధంబునవధించెను.
అని, తాత్పర్యము.

విమానేనాపి సీతా తు గత్వా త్రిజటయాసహ

దదశక వానరాణాంతు సర్వం సైన్యం నిపాతితమ్. ౧౭

టీక|| సీతాపితు=సీతయు; విమానేన=వి
మానముచేత; త్రిజటయాసహ= త్రిజట
తోఁగూడ; గత్వా=పోయి; నిపాతితం=వ
ధింపఁబడిన; సర్వం = సమస్తమయిన; వానరా
ణాం=వానరులయొక్క ; సైన్యంతు=సైన్యమును.
దదశక = చూ

చెను.
సీతత్రిజటతోఁగూడ , సప్తపర్వవి
మానంబునారోహించిపోయి , నేలం
బడియున్న వానర సైన్యమునంతయుఁ
జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట మనసశ్చాపి దదశక విశితాశనాన్

వానరాంశ్చాపి దుఃఖాతాన్ రామలక్ష్మణపార్శ్వతః. ౧౮

టీక|| సా(అధ్యాహృతము)= ఆసీ
త; ప్రహృష్టమనసః= సంతోషమునాం
దిసమనస్సుగల; విశితాశనాంశ్చాపి=రా
క్షసులను; రామలక్ష్మణపార్శ్వతః=రా

మలక్ష్మణుల పార్శ్వంబున ; దుఃఖా
తాన్ = దుఃఖముచేఁబడింపఁబడిన;
వానరాంశ్చాపి=వానరులను; దదర్శ=
చూచెను.

౧౬౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౭

అసీత, రాక్షసులు పరమసంతోషం యియుండుటయుంగ నెను.
బునొందియుండుటయు, వానరుబురా అని, తాత్పర్యము-
మలక్ష్మణుల సమీపంబున దుఃఖానుకూల

తతస్సీతా దదర్శౌఛా శయానా శరతల్పయోః
లక్ష్మణం చాపి రామంచ విసంజ్ఞౌ శరపీడితౌ. ౧౯
విధ్వస్తకవచౌ వీరా విప్రవిధ్వశరాసనౌ
సాయుకై శ్చిన్నసర్వాంగౌ శరస్తంబమయా పీతౌ. ౨౦

టీక॥ తతః=అంతః; సీతా=సీత; ష్టాణి=బాణములు; రామంచ=రాముని; ఉఛౌ = ఇ
తౌ=ధూమియందు; శరతల్పయోః=దర్శనము; దదర్శ=చూచెను.
బాణముల పాన్వనందు ; శయానౌ= అంత, సీతా చేవి, ధూమియందు
పరుండినవారలును; విసంజ్ఞౌ = తెలి
విలేనివారలును; శరపీడితౌ = బాణ
ములచే బీడింపబడినవారలును; విధ్వ
స్తకవచౌ = నాశమనొందిన కవచ
ముగలవారలును; వీరా = పరాక్రమ
శాలులును; సాయుకైః = బాణముల
చేత; శ్చిన్నసర్వాంగౌ = భేదింపబ
డిన సమస్తావయవములును గలవార
లును; శరస్తంబమయా = బాణసమూ
హమయులునగు; లక్ష్మణంచాపి=లక్ష్మ
ణుని; రామంచ=రాముని; ఉఛౌ = ఇ
దర్శనము; దదర్శ=చూచెను.
అంత, సీతా చేవి, ధూమియందు
బాణతల్పంబులంబరుండియున్నవారలు
ను, మూఁఛనొందియున్నవారలును,
బాణపీడితులును, జీనిగిపోయిన కవచ
ములుగలవారలును, ధనుస్సుజాతివిడిచి
యున్నవారలును, బాణంబుచేసవాణవ
యవములందును గాయములుగలిగియు
న్నవారలును, బాణమయదేహులయి
చూపట్టుచున్నవారలును, బరాక్రమవం
తులునగు రామలక్ష్మణులనిర్దళనంబు జూ
చెను-అని, తాత్పర్యము-

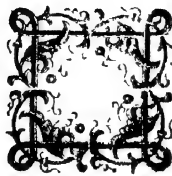
తౌ దృష్ట్వా ధ్రావీతౌ తత్ర వీరా సా పురుషర్షభౌ
శయానౌ పుండరీకాక్షౌ కుమారావివ పావకీ. ౨౧
శరతల్పగతౌ వీరా తథాభూతౌ నరరక్షభౌ
దుఃఖాతౌ సుభృశం సీతా సుచిరం విలలాప హ- ౨౨

సా బాష్పశోకాభిహతా సమీత్య
తా భ్రాతరా దేవసమప్రభావా
వితర్కయంతీ నిధనం తయో స్సా
దుఃఖాయితా వాక్య మిదం జగాద. ౨౪

టీక॥ సా = ఆసీత; బాష్పశోకాభిహతా = హించుచు; దుఃఖాయితా = దుఃఖించుచు; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; జగాద = పలికెను.
అసీత, కన్నులనీళ్లుగాఱు, దేవతలుంబోలెమహాప్రభావులగు నారామలక్ష్మణులంజూచి, మృతెబొందిరని తలంచి, పరమదుఃఖితయై, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిధనం = చావును; వితర్కయంతీ = ఊ

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యథాకాండే, సప్తచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యథాకాండసప్తచత్వారింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

అక్ష

అష్టచత్వారింశసగళప్రసారంభః.

భతారం నిహతం దృష్ట్వా లక్ష్మణంచ మహాబలమ్
విలలాప భృశం సీతా కరుణం శోకకన్ధితా. ౧

టీక సీతా = సీత; భతారం =	గునట్లుగా; విలలాపం = విలపించెను.
పెనిమిటిని; మహాబలం = అధికమయి	సీత, తన పెనిమిటియు మహాబలుం
నబలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని;	డగులక్ష్మణుండును నిహతలయియుం
నిహతం = వధింపబడినవానిగా;	డటంబూచి, పరమ దుఃఖితయై,
దృష్ట్వా = చూచి; శోకకన్ధితా = దుః	శోకావేశంబున, నిట్లు, విలపించెను.
ఖముచేగృశింపబడినదై, భృశం =	అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియు; కరుణం = దుఃఖముగలు	

ఊడు లక్షణేనో యే మాం పుత్రిన్య విధవేతి చ
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానోఽన్యతవాదినః. ౨

టీక లక్షణేనః = సాముద్రికలక్షణ	హతే = వధింపబడగా; అన్యతవాది
ముగల; సాముద్రికలక్షణముం దెలిసి	నః = అబద్ధముంజెప్పవారలు.
నట్టియచట; యే = ఎవ్వరు; మాం = న	సాముద్రికలక్షణము దెలిసినవారలె
న్ను; పుత్రిణీ = కొడుకుగలదనియు; అ	వ్వరు, మున్ననన్నుం బుత్రవతి యని
విధవేతి చ = విధవగానిదనియు; ఊ	యువిధవగానిదనియుంజెప్పిరోవారలం
దుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = లక్షణ	దజిప్పునురాముండు సహతుండు గా
జ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును;	గానబద్ధముంజెప్పవారలయిరి.
అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముండు;	అని, తాత్పర్యము.

యజ్ఞనో మహిషం యే మా మాదుః పత్నీంచ సత్రిణః

తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో ౭ నృతవాదినః. ౩

టిక॥ యే = ఎవ్వరు; హతే = వధించబడిన; అన్య
 న్ను; యజ్ఞాని = యోగములు చేసిన అవాదినః = అబద్ధముల జెప్పవారలు.
 పానియొక్క; సహిషిం = రాజిని గాను; మున్నెవ్వరు, నాభితకాంత్యమే
 సత్రిః = బహువిధములు చేయుటల భ యోగములు చేయును సత్రంబులు
 సిన యోగములు చేయునట్టి పానియొ గుంబుననియుండెప్పిరో, అట్టిమహా
 కర్మ; పత్నీం = భార్యను గాను; డిమి = ఇట్లుండలు, నిష్పడు రాముండునిహ
 చెప్పిరో; తే = అజ్ఞానినః = సామూహిక తుండుగానా, నబద్ధముల జెప్పవార
 కజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అంద లందురి. అని, తాత్పర్యము.
 లును; అన్య = ఇప్పుడు; రామే = రా

డొచు స్వంత్రవలే యే మాం ద్విజాః కాతాకంతికా శ్శభామ్
 తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౪

టిక॥ యే = ఏ; కాతాకంతికా = డాగా; అన్య = అన్య = అబద్ధముల జె
 జ్యోతిశ్శాస్త్రముంజెలిసినట్టి; ద్విజాః = ప్పవారి.
 విప్రాలు; సంత్రవలే = సన్నిధియందు; మున్నెవ్వరు, నాయెదుట, నన్నుమం
 మాం = నన్ను; శుభాం = మంగళకరిని హ్లాలులెవ్వరు, గళకాయనచెప్పిరో, ఇప్పుడురాముం
 గా; డిమి = చెప్పిరో; తే = అ; జ్ఞాని గళకాయనచెప్పిరో, ఇప్పుడురాముం
 నః = జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారి డుహతుండునపిమ్మట, వారలందఱు
 లు; సర్వే = అందఱును; అన్య = ఇప్పుడు; నబద్ధముల జెప్పవారలు.
 రామే = రాముండు; హతే = చంపబడిన; అని, తాత్పర్యము.

వీరపాథివపత్నీ త్వం యే ధన్యేతివ మాం విదుః
 తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౫

టిక॥ యే = ఎవ్వరు; త్వం = నీవు; వీరపాథివపత్నీ = పరాక్రమపంతుండగు

రాజునకు భార్యవనియు; ధన్యేతివ=పుణ్యవంతు రాలవనియు; మ=నన్ను; విదుః=ఎటింగిరో; తే=ఆ; జ్ఞానసి=జ్యోతిశ్శాస్త్ర జ్ఞానముగలవారిలు; సర్వే=అందఱును; ఆద్య=ఇప్పుడు; రామే=రాముడు; హతే=వధింపబడఁగా; అన్య=బద్ధులు జెప్పవారలయిరి. తవాదినః=అబద్ధము జెప్పవారలు.

ఎవ్వరు, నన్ను జూచి, నీవు మహాపరాక్రమశాలియగు రాజునకు భార్యవు గాఁగలవని యధన్యరాలవనియుం జెప్పిరో, ఆ జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలందఱు నీప్పుడు, రాముండు హతుం డగుటవలన, బద్ధులు జెప్పవారలయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాని ఖలు పద్మాని పాదయో దైత్యై కిల స్త్రీయః
అధిరాశ్యే భిషివ్యంతే సరేంద్రైః పశేభి స్సహ. ౬

టిక|| యైః=ఏపద్మములతో; సహితాః(అధ్యాహృతము)=కూడిన; స్త్రీయః=స్త్రీలు; సరేంద్రైః=మహద్భక్తులగుట్రువులయిన; పశేభిస్సహ=భీతకలతోఁగూడ; అధిరాశ్యే=సామాన్యజ్యమునందు; అభిషివ్యంతే=అభిషేకింపబడుదురో; తాని (అధ్యాహృతము)=అట్టి; ఇమాని=ఈపద్మా

ని=ములములు; పాదయోః=పాదములయందు; దృశ్యంతే (అధ్యాహృతము)=ఇలు=చూడబడుచున్నవిగాదా! ఏవియున్నచో స్త్రీలు మహారాజులగుపెనుమీటులతోఁగూడ సామాన్యజ్యమునందురో, అట్టిపద్మరేఖలు, ఈ పాదములస్పృష్టముగాఁజూపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వైధవ్యం యంతి నై నాకార్యో లక్షణే ర్భాగ్యదులభాః
నాత్మన స్తాని పశ్యామి పశ్యంతి హతలక్షణాః ౭

టిక|| నార్యః = స్త్రీలు; యైః=ఏ; లక్షణేః = లక్షణములచేత; భాగ్యదులభాః = ధులభమయిన భాగ్యముగలవారలయి; వైధవ్యం = విధవాత్వమును; యంతి = పొందుచున్నా

రో, హతలక్షణాః = కొట్టుబడిన లక్షణములుగల; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; పశ్యంతి= చూచుచున్నదాననై; అత్మనః=నాకు; తాని = ఆలక్షణములను; నపశ్యామి=చూడను.

ఏలక్షణంబులున్న స్త్రీలునిభాగ్యలేవు, అయితే, నాకుంగలకుభలక్షణమువైధవ్యంబునొందుదురో, అట్టిజములన్నియు, వ్యభిచారములయినవి. దుష్టలక్షణంబు లెంతవెదకినను నాకు అని, తాత్పర్యము.

సత్యసామాని పద్మాని స్త్రీవా ముక్తాని లక్షణైః
తావ్య ద్యనిహితే రామే వితథాని భవంతి మే. ౮

టీక॥ స్త్రీవాం = స్త్రీలకు; పద్మాని = పద్మరేఖలు; సత్యసామాని = అమోఘములైన ఫలములుగలవిగా; లక్షణైః = శాస్త్రములచేత; ఉక్తాని = చెప్పబడినవి. తాని = అవి; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముడు; నిహితే = చంపబడగా; మే = నాకు; వితథాని = వ్యభిచారములు; భవంతి = అని, తాత్పర్యము.

కేశాన్మూర్త్యై స్సమా నీలా భుగ్గౌ చాసంగతే మమ
వృత్తే చారోమశే జంఘే దంతా శ్చవిరళా మమ. ౯

టీక॥ మమ = నాయొక్క; కేశాః = కావు. వెండ్రుకలు; న్మూర్త్యైః = సన్నవియు; సమాః = ఎద్దుతక్కవలులేనివియు; నీలాః = నల్లనివియు; భుగ్గౌ = కనుబొమలును; అసంగతే = సంబంధించినవికావు. మమ = నాయొక్క; జంఘే = పిక్కలు; వృత్తే = గుండ్రములును; అరోమశే చ = వెండ్రుకలులేనివియు; దంతాశ్చ = దంతములును; అవిరళాః = సందుగలవి

నాతలవెండ్రుకలు న్మూర్త్యములయినమములయినల్లంగానున్నవి; నాకనుబొమలుబుండొంటితో సంబంధించకున్నవి; పిక్కలునుగుండ్రములయినవెండ్రుకలులేకున్నవి; నాపండ్లువిరళములుగాకదట్టముగా నొండొంటిం గలని యున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

శంఖే నేత్రేః కౌ పాదౌ గుల్ఫౌ పూర్వౌ మే చితౌ

అనువృత్తనఖాః స్నిగ్ధాః స్పృహః శృంగులయో మమ. ౧౦

టీక॥ మే=నాయొక్క; శంఖే=క
న్నులకుసమీపముననున్న లలాటప్రదేశ
ములును; చిత్రే(అధ్యాహృతము)=బ
లిసియున్నవి; నేత్రే=కన్నులు; చిత్రే(అ
ధ్యాహృతము)= బలిసియున్నవి. క
కౌ=చేతులు; చితౌ(అధ్యాహృతము)=
బలిసియున్నవి. పాదౌ=అడుగులు;
చితౌ(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్న
వి. గుల్ఫౌ=చీలమండలును; చితౌ (అ
ధ్యాహృతము)= బలిసియున్నవి. ఊ
ర్వౌ=తొడలును; చితౌ= బలిసియు
న్నవి. మమ = నాయొక్క; అంగుళ

యః=క్షేత్రము; అనువృత్తనఖాః= గుం
డ్రములయినగోళ్లుగలవియు; స్నిగ్ధాః=
సునువుగలవియు; స్పృహ=హస్తము
నకనురూపమయినవియు.

నాకన్నులకుచాశ్వకంబుననుండు,
లలాట ప్రదేశంబులును నేత్రంబులును
హస్తములునుపాదములును జీలమండ
లునుతొడలునుబలిసియున్నవి; నాయొం
గుళులును; గుండ్రములయిననఖములతో
వాష్పచుస్నిగ్ధంబులయి సమంబులయి
యున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

స్తనౌ కా విరళౌ పీనౌ మమేషా మగ్నచూచకౌ

మగ్నా చో తస్యగిసే నాభిః పాశ్వోకరసాంశ్చ మే చితాః. ౧౧

టీక॥ మమ=నాయొక్క; ఇమా=
ఈ; స్తనౌచ=స్తనములును; అవిరళౌ=
సండులేనివియు; పీనౌ= బలిసినవియు;
మగ్నచూచకౌ = మునిగినయగ్రము
లుగలవియు. నాభిశ్చ=బొడ్డును; మ
గ్నా=లోఁతైనదియు; ఉత్సంగిసేచ=ఉ
త్తమములయిన పాశ్వకములు గలది
యు; మే=నాయొక్క; పాశ్వోకరసాంశ్చ

శ్చ=ప్రక్కలును తొమ్మును; చితాః=
బలిసినవి.

నాస్తనంబులుబండ్ల. టి వారసితౌ
నకొంఁజెముడల్లముగాను నగ్రములుగ
లిగిచక్కఁగాబలిసియున్నవి; నానా
భియుమిక్కిలివియులోతుగలిగి యున్న
తములగు పాశ్వకములతోవాష్పచున్న
ది; నాపాశ్వకములును తొమ్మును

మాంసలములు గానున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మరు వణోక్ మణిభో మృదూ న్యంగరుహణిచ

ప్రతిష్ఠితాం ద్వాదశభి మాన్ మూచు శ్శుభలక్షణామ్. ౧౨

టిక మమ = నాయొక్క; వణాః =	చుః = చెప్పిరి.
రంగు; మణిభిః = రత్నముతో సమా	నా మేనిరంగురత్నముంబోలె స్నిగ్ధ
నమయినది. అంగరుహణిచ = వెండ్రుక	ముగానున్నది; నామేనివెండ్రుకలు మృ
లును ; మృదూని = మెత్తనివి. మాం =	దులములు గానున్నవి ; శాస్త్రజ్ఞులు ,
నన్ను; ద్వాదశభిః = పండ్రెండవది చేత;	నీపాదంబులపదివేళ్లు రెండు పాద
ప్రతిష్ఠితాం = భూమియందానినదాని	తలంబులును నేలనానియుండుటవలన,
గాను; శుభలక్షణాం = మంగళకరము	నన్ను శుభలక్షణములుగలదానిగానె
లయినలక్షణములుగలదాని గాను ; ఊ	ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రయవ మచ్ఛిద్రం పాణిపాదం వణావత్

మందస్తి తే త్యేవ చ మాం కన్యాలక్షణినో ద్విజాః. ౧౩

టిక మమ (అధ్యాహృతము) =	నననియె; ఊచుః (అధ్యాహృతము) =
నాయొక్క; పాణిపాదం = అటచే	చెప్పిరి.
తులును అటకాళ్లును; సమగ్రయవం =	నా హస్తంబులును బాదంబులును
తక్కువలేని యవాకార రేఖగలవియు;	బూణమయిన యవాకార రేఖతో
అచ్ఛిద్రం = వ్రేళ్లుసందులేనివియు; వ	నొప్పుచు వ్రేళ్లనెంతమాత్రము సందు
ణావత్ = కాంతిగలవియు. కన్యాల	లేనివై కాంతిమంతంబులయి యున్నవి;
క్షణినః = కన్యాలక్షణములు దెలిసిన;	కన్యాలక్షణము దెలిసిన బ్రాహ్మణులు,
ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు; మాం = నన్ను;	నన్ను ఎల్లప్పుడును జేయనవ్వగలదానవ
మందస్తి తే త్యేవ చ = చిలునగవుగలదా	ని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అధిరాశ్యే భిషేకో మే చాహ్లాణైః పతినా సహ
కృతాంతకుశలై రుక్తం తత్సర్వం వితథీకృతమ్. ౧౪

టీక|| కృతాంతకుశలైః=జ్యోతిశ్శాస్త్రం=అంతయు; వితథీకృతం=వ్యర్థమునందు సమధుక లయిన; బ్రాహ్మణైః=బ్రాహ్మణులచేత; మే=నా జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు సమధుకలకు; పతినా(పత్యా) సహ=పెనిమిటి గుబ్రాహ్మణులు, నాకుంబెనిమిటితోఁగూడ; అధిరాశ్యే = సామ్రాజ్యమునందు; భిషేకః = వట్టాభిషేకము; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; ఉక్తం=చెప్పబడినది. తత్=అది; స

శోధయత్వా జనస్థానం ప్రవృత్తి ముపకభ్యవ
తీర్త్వా సాగర మత్యోభ్యం భారకా గోష్ఠచేహతా. ౧౫

టీక|| భారకా=అన్నదమ్ములగురామ, అత్తుణులు; జనస్థానం=జనస్థానమును; జనస్థానమునంతయువెదకి, తుదకు నా శోధయత్వా=వెదకి; ప్రవృత్తిం=సనుచుచూచారమును; ఉపకభ్యవ=పొందియు; ఉపకభ్యవ=కలతపెట్టిరాసి; సాగరం=సముద్రమును; తీర్త్వా=దాటి; తీర్మయిన యీ యింద్రదిగ్భాయ నే గోష్ఠచే = ఎద్దుకాలియంతమాత్రము హతులయిరి. అని, తాత్పర్యము. నందు; హతా=వధింపబడినారు.

నను వారుణ మాగ్నేయ మైంద్రం వాయవ్య మేవచ
అస్త్రం బ్రహ్మశిరశ్చైవ రాఘవో ప్రత్యపద్యతామ్. ౧౬

టీక|| రాఘవో=రామలత్తుణులు; వారుణం= చారుణాస్త్రమును; ఆగ్నే

యం=అగ్నేయాస్త్రమును; వింద్రం= వింద్రాస్త్రమును; వాయువ్యమేవచ= వాయువ్యాస్త్రమును; బ్రహ్మశిరిః= బ్రహ్మశిరస్సును; అస్త్రంవై వ=అస్త్రమును; ప్రత్యక్షవ్యతాం (ప్రత్యక్షవ్యతాం) సను=పొందికే.

రామలక్ష్మణులు, వారునాస్త్రము నాగ్నేయాస్త్రము వైంద్రాస్త్రమును వాయువ్యాస్త్రమును బ్రహ్మశిరోనామ కాస్త్రమునుచూచిందియండిరే! ఆయస్త్రంబులన్నియునిష్పదేవ్యజ్ఞిబోయి వడిచిని, తాత్పర్యము.

అదృశ్యమానేన కణే మాయయా వానవోజమా

మమ నాథా వసాధాయః సహితం రామలక్ష్మణౌ ౧౩

టీక||అనాథాయా=నాథుడులేనిదని; నట్టి; మమ=నాయొక్క; నాథౌ=నాథులును; వానవోజమా=శూద్రునితోఁబోలి-గలవారలునగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; రణే=యుద్ధమునందు; అదృశ్యమానేన = చూడఁబడదున్నట్టియింద్రజిత్తుజేత; మాయయా=

మాయజేత; నీవ నా = వధింపఁబడినాను.

ఇంద్రజిత్తుజేత గుఱునమాదుచే నదృశ్యుడై, కంటఁబున, జేపేంద్రుడమా నులగు రామలక్ష్మణుల వధించిచాడను; నీనాథుడై ని. అని, తాత్పర్యము.

సహి దృష్టివధం ప్రాప్య రామస్య కణే రివుః

జీవన్ ప్రదినివ తేత గుర్యసి స్వాత్మగో జహి ౧౪

టీక||రివుః=శత్రువు; మనోజహి=మనోవేగముగలవాఁడు; యదృశిస్యాత్=అయినను; రణే=యుద్ధమునందు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; దృష్టివధం= చూపుయొక్క మాగణమును; స్వాప్య=పొంది; జీవన్=బ్రతికినవాఁ

డై; సనివతేతహి= మఱలఁడుగదా!

మనోవేగముగలవాడైనను శత్రువు యుద్ధంబున రామునికంటఁబడి, మఱలఁబ్రాణముతోనాపలికిఁబోఁజాలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

స కాన్తా తి భారో సి కృతాంతశ్చ సుదక్షయః
యత్ర రామ స్సహభాగితా శేతే యుధి నిపాతితః ॥

టీక యత్ర = ఎండచలన; రామః సుదక్షయః = ఎంతమాత్రముజ	
మః = రామఁడు; భాగితా సహ = త	యొడవలవిగానిది-
మ్ముండైనలక్ష్మణునితోఁగూడ : య	మహాపరాక్రమకాలియగు రామం
ధి = యుద్ధమునందు; నిపాతితః =	గుకూడఁడమ్మునితోఁగూడయుద్ధంబున
డఁద్రోయఁబడినవాడై; శేతే = చ	గఁడుండై , నేలంబరుండి యున్నాఁ
డియున్నాఁడు; తతే (అధ్యాత్మ	మ, కాఞ్చనం, గాలమునకశక్యమేదియు
ము) = అంగులముకాంకము =	లేకుండైవమునకెదరులేదు,
నక; అంభా = ఆశక్తి; సాన్తా	అస, తాత్పర్యము.
తేజఃకాంతశ్చ = దైవముగ	

స శోకమితథా రామం బద్ధుం నోమహిబలమ్
వాహ్నేన బిభృవాది యథా శ్వమం తస్మిన్వేన ॥ ౨౦

టీక తపస్వినీ = తోచినయగు	స్థితిగుఁడు; బిభృవా (భోనామి) - గుం
గుఁశ్వప్రకం = అత్తమయినతోనల్ప	భావము,
మహాబిః, మహా = ఎక్కువతథా = అ	తోచినయగును నామత్తమగౌన
ర్లు; రావం = రాముఁగుడిఁడు;	అమలంబుతోన్న నామమిథిముగలు
మహాబలం = అధికమయినబలముగలఁ	డునట్లు , రాముని గానివహిబలంబ
లక్ష్మణుఁడు = లక్ష్మణునిగాఁడెయ్య;	గులక్ష్మణునిగాని , నన్ను గానినాత
సశోనామి = దుఃఖించును , ఆత్మనం =	ర్లినగాని, లేలంబుకొన్నను, అంతదుఃఖ
చన్నుఁగుడిఁ గానిబలంబువాఁ = త	ముగలుగఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సా నచింతయి తే నిత్యం సమాప్తవ్రత మంగతమ్
కదా వ్రత్యమి సిలంబ లక్ష్మణంబ సరాఘవమ్ ॥ ౨౧

టీక॥ సా = ఆకాశల్య; సమాప్త

ప్రతం = ముగింపబడిన ప్రతముగల
వాడును; ఆగతం = వచ్చినవాడున
గు; సరాసునం = రామునితోఁగూఁపిన;
లత్తులుంద = లత్తులును; సీతాంచ =
సీతను; కదా = ఎప్పుడు; ద్రక్ష్యామి =
చూడఁగలను; ఇతి (అధ్యావృత్తము) =
అని; అని చింతయితే = తలంచుచుం

డును.

ఆకాశల్య “ పదునాలుగు సం
వత్సరంబులను వనంబునం గడపి సీ
తాలక్ష్మణ సహి సుండు వచ్చినరా
ముని , ఎప్పుడు, చూచెదను? ” అ
ని, యెల్లప్పుడును గోరుచుండును , అని
సీత, విలపించినది. అని, తాత్పర్యము.

పరిశేషయమానాం తాం రాక్షసి త్రిజటా బ్రవీత్

టీక॥ త్రిజటా = త్రిజటయను ; రా
క్షసి = రాక్షసి; పరిశేషయమానాం =
దొంగిలించుచున్న; తాం = ఆసీతనుగూ
చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అట్లును; భేదించునని సీతయూచి ,
త్రిజటయను రాక్షసి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

మా విషాదం కృథా దేవి భతాయం తవ జీవతి. ౨౨

టీక॥ దేవి = అమ్మా! విషాదం = దుః
ఖమును; మాకృథా = చేయవలదు. అ
యం = ఈ; తవ = నీయొక్క; భర్తా =
పెనిమిది; జీవతి = బ్రతియున్నాడు.

అమ్మా! నీ ప్రదుఃఖంబవలదు; నీభ
ర్తా బ్రతియున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

కారణానవ పశ్యామి మహాతి సదృశానిచ

యథే మా జీవతో దేవి భారతరా రామలక్ష్మణౌ. ౨౩

టీక॥ దేవి = అమ్మా! యథా = ఎ
ట్లు; ఇమా = ఈ; భారతరా = అన్న
లక్ష్మణులు; జీవతః = బ్రతియున్నా

దమ్ములయన; రామలక్ష్మణౌ = రామ
లక్ష్మణులు; జీవతః = బ్రతియున్నా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౮౩

స ౪౮

రో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు;
మహాంతి=గొప్పవియు; సదృశానిచ=అనురూపములగు; కారణానిచ=కారణములనుగూడ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

అమ్మా! ఈ రామలక్ష్మణు లిద్దఱును బ్రతికెయి న్నారనుటకుఁ దగినకారణములుగూడ నాకగపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

న హీ కోపపరీతాని హావకాన్య తృక్వానిచ
భవంతి యుధి యోధానాం ముఖాని నిహతే షతౌ. ౨౪

టీక|| పతా(పత్య) = నాగుడు; సహితే = వధింపఁబడఁగా; యుధి = యుద్ధమునందు; యోధానాం = యోధులముఖములు; ముఖాని = ముఖములు; కోపపరీతాని = కోపముచేత వ్యాపింపఁబడినవియు; హావకాన్యతృక్వానిచ = సంతోషము చేఁబ్రసన్నములైనవియు; సభవంతి

నిహతే = కావునదా! సాధుడుహావకాన్యతృక్వానిచ, యుద్ధమునందు ముఖములు, ఇట్లు, కోపంబుతోఁ గూడినవిగాఁ గాని సంతృప్తములుగాఁగాని, కాఁజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం విమానం వై దేహీ భ్రష్టకం నామ సమతప
దివ్యం త్వం ధారయే వైషం యద్యేతా గతదీపితౌ. ౨౫

టీక|| వైదేహీ = సీతాదేవి! వైతా = ఈ రామలక్ష్మణులు; గతదీపితౌ = పోయినప్రాణముగలవారలగుదురేని; నామతః = పేరుచేత; భ్రష్టకంనామ = భ్రష్టకమని ప్రసిద్ధమయిన; దివ్యం = స్వర్గమునందుఁబుట్టిన; ఇదం = ఈ; విమానం = విమానము;

మ; విదం = ఇట్లు, త్వం = నిన్ను; సదా = యితే = ధరింపగు. సీతాదేవి! మఱియు సీరామలక్ష్మణులు మృతించొంటియున్నచో, స్వర్గమునందుఁ బుట్టిన యీ భ్రష్టకవిమానమునిన్నిట్లువహింపదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితముః

స రూ

హతవీరప్రధానా హి హతోత్సాహః నిరుద్యమా

సేనా భ్రమతి సంభ్రేషు హతకణ్ఠే వ నౌ జ్ఞలే. ౨౬

టీక॥ హతవీరప్రధానా = చంపబడుచున్నది.

దీనప్రధానవీరుడుగల; సేనా = సేన;
హతోత్సాహః = కొట్టుబడిన యుత్సా
హముగలదై; నిరుద్యమా = ప్రయత్నము
లేనిదై; సంభ్రేషు = యుద్ధములందు; జ
లే = జలమునందు; హతకణ్ఠే = చం
పబడినయోడనడపువాడుగల; నౌరి
వ = పీడవలె; భ్రమతి = భ్రమింపు

సేనానానుడు చంపబడునేని,
కొట్టిదైన్యమునిరుత్సాహమును బ్రయ
త్నంబులేనిదియనై, జలంబులకణ్ఠ
ధారుండుగినియోడపగిది, యుద్ధంబుల
దిగ్గంజులేకతిరుగుచునొందియుండును.
అని, తాత్పర్యము.

ఇయం పున రసంభ్రాంతా నిరుద్విగ్నా తరస్వీని

సేనా రక్షతి కాకుత్స్థే మయా ప్రీత్యా నివేదితా. ౨౭

టీక॥ ఇయం = ఈ; సేనాపునః = వా
నరసేనయొ; అసంభ్రాంతా = తొట్రు
పాటులేనిదై; నిరుద్విగ్నా = భయములే
నిదై; తరస్వీని = బలముగలదై; ప్రీత్యా =
సంతోషముచేత; మయా = నాచేత; నివే
దితా = చెప్పబడిన; కాకుత్స్థే = రామల

క్ష్మణులను; రక్షతి = రక్షించుచున్నది.
ఈవానరి సేనయట్లులేదు; ఇది, తొ
ట్రుపడక భయమునొందక, సేనుబ్రతికి
యున్నారనిజెప్పిన యీరామ లక్ష్మ
ణులను, సంతోషంబున జాగ్రత్తతో
రక్షింపుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సాత్వం భవ సువిస్రభా అనుమానై స్సుఖోదయైః

అహతా పశ్య కాకుత్స్థే స్నేహః డత ద్భ్రమిమితే. ౨౮

టీక॥ సా = అట్టి; త్వం = నీవు; సు
ఖోదయైః = సుఖకరములయినపుట్టు

కగల; అనుమానైః = చిహ్నములచే
త; సువిస్రభా = మిక్కిలియు నమ్మకము

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

2౮౩

స ౪౮

గలదానవుఃభవ=అగుము. అహతౌ= వధింపఁబడకున్నట్టి; కాకత్సై = రామలక్ష్మణులను; పశ్య = చూడుము. స్నేహాత్=చెలివివలన; ఏతత్= దీని; తే=నీకు; బ్రవీమి=చెప్పెదను.

అట్లు, అనాయాసముగాఁ జెలియఁదగినయాచిగ్నములచేత , నీవు

రామలక్ష్మణులు జీవించి యున్నారని స్పష్టముగా నుండుము ; రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారు చూడుము ; నీయందలి స్నేహంబున , నీకింతదూరముచెప్పచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆస్పతం నోక్తపూర్వం మే నభవత్యై కదాచన
చారిత్రసుఖశీలత్వాప్యవిష్టాసి మనోమమ. ౨౯

టీక||మే(మయ)=నాచేత ; ఆస్పతం=అబద్ధము; నోక్తపూర్వం=ముందుచెప్పఁబడినదిగాను. కదాచన = చూచినాకప్పుడును; నభవత్యైవ=చెప్పను. చారిత్రసుఖశీలత్వాత్=పాతివ్రత్యముచేసుఖకరమయినస్వభావము గలుగటవలన; మమ=నామొక్క; మనః=మానస్సు

ను; ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినదానవు; అసి=అగుచున్నావు.

సందివఱకునీతోనబద్ధముఁ జెప్పినదిలేదు; ఇంకనుం జెప్పను; నీవు పాతివ్రత్యంబుతోనొప్పుచున్న స్వభావంబుగలదానవగుటచేత, నీయందునా కమిక్కిలియు షట్రువగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

నేహా శక్యో రణే శేతుం సేంద్రై రప సురాసురైః

టీక||ఇహా=ఈ రామలక్ష్మణులు ; రణే=యుద్ధమునందు; సేంద్రైః= ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసురైరిషి= సురలచేతనునసురులచేతను ; శేతుం=జయించుటకు; నశక్యో=అలవిగారు.

యుద్ధమున చేపింద్రునితోఁ గూడినసురాసురులకైనను, రామలక్ష్మణులంజయింపనలవిగాను.

అని, తాత్పర్యము.

తా దృశం దర్శనం దృష్ట్వా మయా చావేదితం తవ. ౩౦

౨౦౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

౧౮౪

టీక॥ తాదృశం = అట్టి; దర్శనం = చూపుచు; దృష్ట్యా = చూచి; మయా = నా చేత; తవచ = నీకున; ఆపేదశం = తెల్పబడినది.

బ్రతికియుండుటకు నూచకంబు లగులక్ష గంబులంబూచి, నీకుఁజెప్పెతిని. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంచ సుమనా చ్ఛిహ్నం శనైః పశ్యన్వ మైథిలి

టీక॥ మైథిలి = నీ లా! సుమనా త్ = మిక్కిలిలియుగొప్పదగు; ఇదం = ఈ ; చిహ్నం = గుఱుతును; శనైః = మెల్లఁగా; పశ్యన్వ = చూడుము.

నీతాడవీ! గొప్పదియిది యొక్కటి యున్నది; ఈచిహ్నముంబాడుము. అని, తాత్పర్యము.

నిస్సంజ్ఞా వప్యభావేతా నై వలక్ష్మీ ద్వియుజ్యతే. ౩౦

టీక॥ ఏతా = ఈ రామలక్ష్మణులు; ఉభా = ఇద్దఱును; నిస్సంజ్ఞావపి = తెలివి లేనివారలయినను; లక్ష్మీ = కాంతి; నైవ వియుజ్యతే = విడువక నేయున్నది.

ఈ రామలక్ష్మణులు, మూర్ఖునొంది యున్నను, వీరలముఖకాంతియెంతమాత్రముతఱుగకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచేణ గతసత్త్వానాం పురుషాణాం గతాయుషామ్ దృశ్యమానేషు వక్త్రేషు పరం భవతి వై కృతమ్. ౩౧

టీక॥ ప్రాచేణ = తఱచుగా; గతసత్త్వానాం = పోయినయాయుస్సు గలవారలును; గతసత్త్వానాం = పోయిన ప్రాణములుగలవారలునగు ; పురుషాణాం = పురుషులయొక్క ; వక్త్రేషు = ముఖములు ; దృశ్యమానేషు = చూడఁబడుచుండఁగా; పరం = అధిక

మయిన; వైకృతం = వికారము; భవతి = అగుచున్నది. తఱచుగా , మృతించినవారల ముఖములం బూడఁగా, నవిమిక్కిలియు వికారముగలిగియుండును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౨౮౫

స ౪౮

త్యజ శోకంచ మోహంచ దుఃఖంచ జనకాత్మజే
రామలక్ష్మణయో రిధేక నాద్య శక్య వశీకృతుమ్. ౩౩

టిక॥ జనకాత్మజే=నీతాదేవీ! ఆ	లవిగాడు.
ద్య=ఇప్పుడు; రామలక్ష్మణయో=రా	నీతాదేవీ! నీవురామలక్ష్మణులనిమి
మలక్ష్మణులయొక్క; అధేక=నిమిత్త	త్తమయి, యిట్లుమూఢులనొందదు
మయి; శోకంచ=దుఃఖవికారమును ;	దుఃఖింపకుము; రామలక్ష్మణులబ్రతికి
మోహంచ=మూఢ్మన; దుఃఖించ=మ	యొన్నారనుటకునందియములేదు. ఆ
నోవృధను; త్యజ=విడచుము. అజీవి	ని, త్రిజట, సీతతోఁజెప్పెను.
తుం=బ్రతుకకుండుటకు; శక్యం=ఆ	అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు వచనం తస్యా స్వీతా మరసుహృదమా
కృతాఽజలి రుహణేన మమ విస్తీర్ణ మైథిలి. ౩౪

టిక॥ సురసుహృదమా= దేవకన్యక	ఇదం=ఈమాటను; ఉపాద=జెప్పెను.
తోఁబోలి-గల; మైథిలి= మిథిలయం	దేవకన్య నమానుగొలగు నీతా
మం బుట్టిన; నీతా=నీత; తస్యాం=ఆ	దేవి, యాత్రిజటచెప్పినమాటనుని ,
త్రిజటయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రు	దేమొద్దుగీలించి, నీవుచెప్పినట్లే, రా
త్వాత్=నిన్నుఁతనె; కృతాంజలిః=	మలక్ష్మణులు జీవించియేయుండుంగా
దేయంబినిదేమొద్దుగలనై; వీరం=	క, యనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఇట్లు; అస్త=ఆగుఁగాక; ఇతి=అని ;	

విమానం పుష్పకం తత్తు సన్నివత్యక మనోజవమ్
చీనా త్రిజటయా సీతా లంకామేవ ప్రవేశితా. ౩౫

టిక॥ త్రిజటయా=త్రిజటదేత; త	ల; పుష్పకం = పుష్పకమును; విమా
త=ఆ; మనోజవం= మనోజగముగ	నం=విమానమును ; సన్నివత్యకతు=

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స రూ

మఱలించియు; దీనా = దుఃఖితురాల గూడియున్న యాపుష్పకవిమానంబును గు; సీతా = సీతాదేవి; లంకామేవ = మఱలించి, దీనురాలగు సీతాదేవినిలం లంకాపురినే; ప్రవేశితా = ప్రవేశించిన నాపురికిం దీనికొసపొయెను. అని, తాత్పర్యము.

అంతః ద్రిజట, మనోవేగంబుతో

తత స్త్రిజటయాసార్థం పుష్పకాదవరుహ్య సా
అశోకవనికామేవ రాక్షసీభిః ప్రవేశితా. 32

టీక॥ తతః = అంతఃసా = అసీతః; ప్రవేశించినదేయబడినది.
త్రిజటయాసార్థం = త్రిజటతోగూ అంత, రాక్షసస్త్రీలు, సీతనుత్రి
డ; పుష్పకాత్ = పుష్పకవిమానంబు జటతోగూడ, బుష్పకవిమానంబున
ననుండి; అవరుహ్య = దిగ్గి; రాక్షసీ నుండిదింపి, యశోకవనముజేర్చిరి.
భిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; అశోకవనికా అని, తాత్పర్యము.
మేవ = అశోకవనమునే; ప్రవేశితా =

ప్రవిశ్య సీతా బహువృక్షవంధాం
తాం రాక్షసేంద్రస్య విహారభూమిమ్
సంప్రేత్య సంచింత్య చ రాజపుత్రౌ
పరం విషాదం సముపాజగామ. 33

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; బహు మరులగురామలక్ష్మణులను; సంప్రే
వృక్షవంధాం = అధికమయినవృక్షస త్య = చూచియు; సంచింత్యచ = తలం
మూహములుగల; రాక్షసేంద్రస్య = చియు; పరం = అధికమయిన; విషా
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; దం = దుఃఖమును; సముపాజగామ =
విహారభూమి = విహారస్థానమయిన; పొందెను.
= ఆయశోకవనికను; ప్రవిశ్య = సీతాదేవి, పెక్కువృక్షములతో
= వసిది; రాజపుత్రౌ = రాజకొ గూడినదియు రాక్షసరాజుండగురావ

ఋషి విహరస్థానమునగు సశోకవనికను ఖంబునొందినది.
 బ్రవేశించి , రాచకొమరులగు రామల అని,తాత్పర్యము.
 క్షుణ్ణులం దలంచుకొని , పరమ దుః

భిత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, అష్టవత్సారింశస్సర్గః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండాష్టవత్సారింశస్సర్గటీక,
 ముగిసినది.

(శ్లో)

వీ రో న పం చా శ స ర్గః ప్రా రం భః.

ఘోరేణ శరబంధేన బద్ధా దశరథాత్మజౌ
 నిశ్శ్వసంతౌ యథా నాగౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ . ౧
 సర్వే తే వానరశ్రేష్ఠా స్ససుగ్రీవా మహాబలాః
 పరివార్య మహాత్మానౌ తస్థు శ్శోకపరిప్లుతౌ . ౨

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; ససుగ్రీవాః= సుగ్రీవునితో, హ	సహములువలె ; నిశ్శ్వసంతౌ= ని
డిన; తే=ఆ; వానరశ్రేష్ఠాః= వానరో	ద్భూతులువుచ్చుచున్నవారలును ; శ
త్తములు; సర్వే=అందఱును ; ఘోరే	యానౌ=పరుండియున్నవారలును; రుధి
ణ = భయంకరమయిన; శరబంధే	రోక్షితౌ=నెత్తురుచేదడుపబడినవార
న = బాణబంధముచేత; బద్ధా=బం	లును; మహాత్మానౌ = అధికమయినప్ర
ధింపబడినవారలును; నాగౌయథా=	భావముగలవారలునగు; దశరథాత్మ
	జౌ=దశరథునికొడుకులయిన రామల

క్షుణ్ణులనుఃసరివార్యఃపరివేష్టించిఃశోకపాప్లుతాఃఃదుఃఖముచేరించినవారలయిఃతస్మిన్ఃఉండిరి.

సుగ్రీవుడుమొదలుగాంగలమహాబలశాలులగునావానరోత్తములందఱును,భయంకరింబగునాగపాశంబుచేరి

ధులును,సహమాలుంబోలెనిట్లీవుకలుపుచ్చుచున్నవారలును, నెత్తుటందోరిహూమింబడుండియున్నవారలనగును

హత్తులనారామలక్ష్యములొరివేష్టించి,దుఃఖితులయియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వీరస్త్రి స్తుతరే రామః ప్రత్యబుధ్యత వీర్యవాక్

స్త్రిత్యాత్సత్త్వయోగాచ్చశరైః స్సందానితోపి సకా. 3

టీక॥ వీరస్త్రిస్తుతరే॥ ఈనడుమనుః; వీర్యవాక్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః = రాముడు; శరైః = బాణములచేత; సందానితస్సత్త్వపి = బద్ధుడైయు; స్త్రిత్యాత్ = ధీరుండగుటవలనను; సత్త్వయోగాచ్చ = బలముతోటిసంబంధమువలనను; ప్రత్యబుధ్య

త = మేలుకొనెను. ఇంతలో, వీర్యవంతుండగు రాముండు, బాణపాశంబులబద్ధుండైయున్నను, ధీరుండగుటవలననుబలవంతుండగుటవలనను, మూర్ఖుడేతెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దృష్ట్వా సరుధిరం విషణ్ణం గాథ మపీతమే భ్రాతరం దీనవచనం పర్యచేవయ దామరః. 4

టీక॥ తతః = అంత; సః (లథ్యాహుతను) = ఆ రాముడు; సరుధిరం = నెత్తురుతోఁగూడినవాడును; విషణ్ణం = దుఃఖితుండును; గాథం = గట్టిగా; అపీతం = బాణములచేఁబొడువబడినవాడును; దీనవచనం = గవకముడినిముఖముగలవాఁడునగు; భ్రాతరం = త

మ్ముని; దృష్ట్వా = చూచి; అమరః = దుఃఖితుండై; పర్యచేవయత్ = విలపించెను. అంత, నారాముండు, నెత్తురుగాఁబడుఃఖితుండై గాథంబుగాబాణములచేబాధితుండైదీనవచనంబైయున్నతమ్మునిలక్ష్యముంబొలి,దుఃఖింబున, నిట్లుని,విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను మే సీతయా కార్యం కిం కార్యం జీవితేన వా
శయానం యోధ్య పశ్యామి భ్రాతరం యుధి నిజితమ్-౫

టీక॥ యో=ఎవ్వఁడను; అధ్య= ఇప్పుడు; యుధి=యుద్ధమునందు; నిజితమ్=జయింపఁబడినవాఁడును; శయానం=పరుండియున్నవాఁడునగు; భ్రాతరమ్=తమ్ముని; పశ్యామి=చూచుచున్నానో; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి; సే=నాకు; సీతయా=సీతచేత; కిన్నుకార్యం=మికార్యము; జీవితేన వా=ప్రాణముచే

తఁగాని; కింకార్యం=ఏమికార్యము? సాతమ్ముండు, యుద్ధంబున నిజితమ్మై నేలంబడిపొరలుచుండుటం జూడఁగఁటిసేయింక, నాకు సీతతో నేమికార్యము? నాప్రాణముతోఁగాని నా కింకేమిప్రయోజనము? అని, తాత్పర్యము.

శక్యా సీతాసమా నారీ మత్య=లోకే విచిన్వతా
న లక్ష్మణసమో భ్రాతా సచివ స్సంపరాయికః-౬

టీక॥ మత్య=లోకే= ధూలోకమునందు; విచిన్వతా=వెదకుచున్న; మయా(అధ్యాహృతము)=నాచేత; సీతాసమా= సీతతో సమానమయిన; నారీ=స్త్రీ; ప్రాప్తుం (అధ్యాహృతము)=పొందుటకు; శక్యా= అలవియగును; సచివం= సహాయుఁడును; సంపరాయికః=యుద్ధంబున సమధుఁకండు నగు; లక్ష్మణసమః= లక్ష్మణునితో సమా

నందైన; భ్రాతా=తమ్ముండు; న (శక్యః)=అలవిగాఁడు. ధూలోకంబున వెదకినచో, సీతకు సరియయిన వనితను సంపాదించవచ్చును; యుద్ధంబున సమధుఁకండును సహాయుఁడునగు లక్ష్మణునితో సమానుఁడగుతమ్ముని మాత్రము పొందనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

పరిత్యక్త్యా వ్యహం ప్రాణం వానరాణాంతు పశ్యతామ్
యది హవత్వ మాపన్న స్సమిత్రానందవధానః-౭

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితముః

స ర్గ

టీక॥ సుమిత్రానందవధానః = సు
మిత్రయొక్క సంతోషమును వృద్ధిబొం
దించునట్టి, లక్షణుండు; పంచత్వం =
మరణమును; ఆపన్నోయది = పొందిన
వాండగు నేని; అహం = నేను; వానరా
ణాం = వానరులు; పశ్యంతు = చూ
చుచుండగానే; ప్రాణం = ప్రాణము

ను; పరిత్యక్యోమి = విడిచెను.
సుమిత్రకూరిమికోమరుండగులక్ష
ణుండు, మరణమునొందు నేని, నేను,
ఈవానరులు చూచుచుండగానే, ప్రా
ణంబులు విడిచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

కీన్న వక్ష్యోమి కౌసల్యాం మాతరం కీన్న కైరయీమ

టీక॥ మాతరం = తల్లి యయిన; కౌ
సల్యాం = కౌసల్యను గూర్చి; కీన్న = ఏ
మి; వక్ష్యోమి = చెప్పగలను? కైర
యీం = కైరయిన గూర్చి; కీన్న (స

క్ష్యోమి) = నీమి చెప్పగలను?
నేన; అయోధ్యకుంబోమి, మాత
ర్లి కౌసల్యకేమి చెప్పెను? కైరయీ
కేమి చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కథ మంచాం సుమిత్రాం చ పుత్రశాసనలాలసామ్ లా
విపత్సం వేపమానంబం (కోశంబం దురీమివ
కథ మాశ్వాసయిష్యామి యది యస్యామి తం నివా. ౯

టీక॥ తంవినా = అలక్షణుండు లేక;
యస్యామి యది = పోవును నేని; కథం = ఎ
ట్లు; పుత్రదశాసనలాలసాం = కొడుకును
చూడుటయందధికేచ్ఛగలదియును; విప
త్సం = విడిచినదూడగలదియు; వేప
మానాంబం = వడంకుచున్నదియు;
దురీమివ = లేడివలె; కోశంబం = విల
పించుచున్నదియునగు; అంచాం = తల్లి
యగు; సుమిత్రాం = సుమిత్రను; కథం =

నిల్లి = అశ్వాసయిష్యామి = గొప్పపించ
గలను?
లక్షణుండు, లేక, నేను మాత్రమ
యోధ్యకుంబోమి నేని, పుత్రదశాసనలా
లసయి చూడనునదిచిన లేడివలె విలపిం
చుచున్నదియునగు తల్లి యయిన సుమి
త్రన్వలలాశ్వాసింపగలను?
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౯౧

స ౪౯

కథువత్సామి శత్రుఘ్నం భరితంచ యశస్వి నమ్

టీక|| శత్రుఘ్నం = శత్రుఘ్నునఁగూర్చుగలను?
 చిఁకాయ; యశస్వి నం = అధికించుదు శత్రుఘ్నునితోవహాయశుండగుభ
 నకీర్తికగల; భరితంచ = భరింపఁగూర్తునతోనుదీమిచెప్పుదును?
 చిఁకాయ; కథం = ఎట్లు; వత్సామి = చె అని, తాత్పర్యము.

మయా సహ వనం యతో వినా తేనా గతః పునః. ౧౦
 ఉపాలంభం న శత్రోమి సోధుం బత సుమిత్రయా

టీక|| యః (అధ్యాహృతము) = ఎ భం = రెండు గ్రామమును, సోధుం = స
 వ్వండు; మయాసహ = నాతోఁగూ హించుటకు; శత్రోమి = చాలను. బ
 ద; వనం = అడవిని; యతో = పొంది క = అయ్యో!
 నాఁడూ; తేనవినా = అతనివిడిచి; పు “సితోఁగూడ వనంబునకు వచ్చిన
 నః = మఱల; ఆగతః = వచ్చినాఁడు. వాని లక్షణము విడిచివచ్చినావె” అ
 ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; సుమి ని సుమిత్రనన్నాడప్పుచెప్పును; అ
 త్రయా = సుమిత్రచేతఁపుతం (అధ్యా య్యో! దానిచేసహించఁజాలను.
 హృతము) = చేయఁబడిన; ఉపాలం అని, తాత్పర్యము.

ఇహైవ దేహం త్యజ్యామి సహా బీషతు ముక్సహే. ౧౧

టీక|| ఇహైవ = ఇచ్చటనే ; దే నేనొకదేహించఁజాలను ; ఇచ్చటనే
 హం = దేహమును; త్యజ్యామి = విడి పాణంబులువిడిచెదను.
 చెదను. బీషతుం = బ్రతుకుటకు; సో అని, తాత్పర్యము.
 త్యహేహి = కోరనుగదా!

ధి క్షాం దుపక్రూతకమాణ మనార్యం యత్యతే హ్యసా
 లక్ష్మణః పతిత శ్చేతే శరతత్వే గతాసువత్. ౧౨

టీక|| యత్యతేహి = ఎవ్వనిని ణి = లక్ష్మణుండు; శరతత్వే = బాణ
 మిత్తమయ్యే = అసా = ఈ; లక్ష్మ ములపాన్యునందు; పతితః = పడినవాం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ర్గ

దైః గతాసువత్ = పోయినప్రాణములవాడువలె; శేతే = పరుండియున్నాడో ; తం (అధ్యాత్మతము) = అట్టి; దుష్కృతకర్మాణం = పాపకర్మాండను; అనార్యం = దుష్టుడనగు; మాం = నన్నుఁగూచి; ధిక్ = ద

హింపబడుటయగుఁగాక. ఎవ్వనిమిత్రమయి, యీలక్ష్యుండు ; బాణతల్పంబున చచ్చినట్లుపడియున్నాడో, అట్టి పాపకర్మాండనుదుష్టుడనగునేనుదహింపబడుదునుగాక. అని, తాత్పర్యము,

త్వం నిత్యం సవివర్ణం మా మాశ్వాసయసి లక్ష్యణ
గతాసు నాక ద్య శక్తోషి మా మాతక మభిభాషితుమ్. ౧౩

టీక॥ లక్ష్యణ = లక్ష్యుండా! సః = నశక్తోషి = చాలవు. అట్టి; త్వం = నీవు; వివర్ణం = దుఃఖితుండనగు; మాం = నన్ను; ఆశ్వాసయసి = ఊబడింతువు. అద్య = ఇప్పుడు; గతాసుః = పోయినప్రాణముగలవాడవై ; ఆతకం = దుఃఖితుండగు; మాం = నన్నుఁగూచి; అభిభాషితుం = చెప్పుటకు ;

లక్ష్యుండా! నేనుదుఃఖితుండ నగుదునేని, నీవునన్నాశ్వాసింపుచుందువు; ఇంకనీవు, మరణంబునొందినపిదప, నేనెంత దుఃఖితుండనైనను, నన్నాశ్వాసింపజాలవుగదా! అని, తాత్పర్యము.

యే నాద్య నిహతా యుక్తే రాక్షసా వినిపాతితాః
తస్యా మేవ క్షితౌ వీర స్స శేతే నిహతః పరైః. ౧౪

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; యేన = ఎవ్వనిచేత; యుక్తే = యుద్ధమునందు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; నిహతాః = చంపబడినవారలయి; వినిపాతితాః = పడఁద్రోయబడినారో; సః = అట్టి; వీరః = పరాక్రమశాలియుగులక్ష్యుండు; తస్యాం = ఆ; క్షితౌ వేవ = ధూమయంఁదే; పరైః = శత్రువులచేత; నిహతః = వధింపబడినవాండై; శేతే = పరుండియున్నాడు. ఎవ్వండు, ఇప్పుడు, యుద్ధంబున రాక్షసులవధించిపడఁద్రోసెనో, అట్టి వీరుండగులక్ష్యుండు, అచ్చటనేశత్రువులచే నిహతుండై ; పరుండి యున్నాడు! అని, తాత్పర్యము.

శయాన శ్వరతల్పేన్ద్రిక్ స్వశోణితపరిప్లుతః

శరజాలై శ్చితో భాతి భాసకరో స్త మివ వ్రజత్. ౧౫

టీక॥ అన్ద్రిక్=ఈశ్వరతల్పే=బా
ణములపాస్పనందు; శయానః=పరుం
డియున్నవాడును ; స్వశోణితపరిప్లు
తః=తననెత్తురుచేడడుపబడినవాడు
ను; శరజాలైః=బాణసమూహముల
చేత; చితః=వ్యాపింపబడినవాడున
గు; అయం(అధ్యాహృతము)=ఈల
క్షణుడు; అస్తం = అస్తమయము
ను; వ్రజత్=పొందుచున్న; భాసకర

భవ=సూర్యుడువలె; భాతి= ప్రకా
శించుచున్నాడు.

ఈలక్షణుండిట్లు , బాణములపా
స్పనంబరుండి, నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగా
అ, బాణములుచేహమంతయుఁ గు
చ్చకొనియుండ, విసజ్జింపజేయుండుటం
జేసి, అస్తమయమునొంద సూర్యునివ
గిదిశాంతుండైయున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

బాణాభిహతమమ=త్వా న్నశకోఽ త్యభిభాషితుమ్

రుజా చా బ్రువతో వ్యస్య దృష్టిరాగేణ సూచ్యతే. ౧౬

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) =
ఈలక్షణుడు; బాణాభిహత మమ=
త్వాత్=బాణములచేఁగొట్టబడిన జీ
వస్తానములుగలవాడగుటవలన ; అభి
భాషితుం=మాటలాడుటకు; నశకోఽ
తి=చాలాడు. అబ్రువతోపి=నెప్పనివాఁ
డైనను; అస్య=ఈలక్షణునియొక్క; రు
జాచ=బాధయు; దృష్టి రాగేణ=మాపు

నందలిప్రేమచేత; సూచ్యతే=లెలుపఁ
బడుచున్నది.

జీవస్తానంబులం దంతటను బాణం
బులంబ్రహరింపబడియుండుటవలన ,
నీలక్షణుండు మాటలాడఁ జాలకు
న్నాడు; ఇతండుచెప్పకపోయినను ,
ఇతనిచూపువలననె, యితనిబాధ తెలి
యవచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యథైవ మాం వనం యాంత మనుయాతో మహాద్యతిః

అహ మప్యను యాస్యామి తథైవైనం యమక్షయమ్. ౧౭

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౯

టీక॥ యథైవ = ఎట్లే; మహాద్యు	లక్ష్మణుని; అనుయాస్యామి = వెంటడిం
తః = అధికమయినకాంతిగల లక్ష్మణుఁ	చెదను.
డు; వసం = అడవిని; యాంతం = పొందు	మహా తేజాండగు నీలక్ష్మణుండు నే
చున్న; మాం = నన్ను; అనుయాతః =	నువనంబునకవచ్చు నప్పుడు నన్నెట్లు
వెంటడించినాఁడో; తథైవ = అట్లే; ఆ	వెంటడించినచ్చినాఁడో, అట్లే, నేను
హమపి = నేనును; యమత్తయం = య	ను, యమునియొద్దకఁబోవు నీలక్ష్మణు
మునిగృహమును; యాంతం (అధ్యా	ని వెంటడించిపోయెదను.
హృతము) = పొందుచున్న; ఏనం = ఈ	అని, తాత్పర్యము.

ఇష్టబంధుజనో నిత్యం మాంచ నిత్య మనువ్రతః
ఇమామద్య గతోవస్థా మమా౭ నార్యస్య దుఃఖః ౧౮

టీక॥ నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; ఇష్ట	డు; ఇమాం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను;
బంధుజనః = ప్రియులయినబంధుజనులు	గతః = పొందినాఁడు.
గలవాఁడును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును;	ఎల్లప్పుడునుబంధుజనులయందుఁబ్రీ
మాంచ = నన్నును; అనువ్రతః = అనుస	తిగలవాఁడును ఎల్లప్పుడును నన్ననుస
రించినవాఁడునగు; అయం (అధ్యాహ్న	రించియుండువాఁడు నగు నీలక్ష్మణుం
తము) = ఈలక్ష్మణుఁడు; అనార్యస్య =	డు, దుష్టుఁడనగు నాయక్రమములచేత, ని
దుష్టుఁడనగు; మమ = నాయొక్క ; దు	ష్టడిమరవస్థంబొందినాఁడు.
ర్గయః = అక్రమములచేత; అద్య = ఇప్పు	అని, తాత్పర్యము.

సురుష్టేనాపి వీరేణ లక్ష్మణేన న సంస్తరే
పరుషం విప్రియం వాపి శ్రావితం న కదాచన. ౧౯

టీక॥ సురుష్టేనాపి = మిక్కిలియుం	యింవాపి = అప్రియమయినమాటగాని;
గోపించిన వాఁడైనను; వీరేణ = పరాక్ర	నశ్రావితం = వినిపింపఁబడినదిగాదు. న
మవంతుండగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచే	సంస్తరే = స్తురింపను.
త; పరుషం = కఠినవచనముగాని; విప్రి	వీరుండగునీలక్ష్మణుండెంతకోపము

నొందినను, నాయెదుటఁ బరువముగాఁ దు; అట్లు పలికినట్లు నాకజ్ఞ ప్రియులేదు.
గానియప్రియుముగాఁగాని పలికినదిలే అని, తాత్పర్యము.

విససజైకవేగేన పంచబాణశతాని యః

భిష్వస్త్రైః పృథిక్ సప్తా తాతకవీర్యాచ్చ లత్తుణః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఏకవేగేన=గుటచే, నేకప్రయత్నంబున నయిదు
ఒకటైవేగముచేత; పంచ=అయిదై వందలబాణంబులఁబ్రయోగించునో, అ
న; బాణశతాని=బాణములనూలఁను; ట్టికాతకవీర్యునికన్నను, బాణములువి
విససజై= విడిచెనో; భిష్వస్త్రైః= ముడుటయందు, లత్తుణుండధికుఁడు; ల
బాణాస్త్రములయందు; తప్తాత్=ఆ; త్తుణుండురెండు చేతులుగలవాఁడైన
కార్తవీర్యాచ్చ=కాతకవీర్యునికన్నను; యు, వేయిచేతులుగలకాతకవీర్యుం డ
లత్తుణః=లత్తుణుఁడు; అధికః = ఎ యిదువందల బాణంబులవిడుచునంత
చైవనవాఁడు. కాలములోనంతకన్న నెచ్చుబాణంబుల
ఎవ్వఁడు, వేయిచేతులుగలవాఁడు విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రైః రస్త్రాణి యో హన్యా చ్చక్రస్యాపి మహాత్మనః

సోయ ముర్వాస్య హత శ్శేతే మహాహాశయనోచితః. ౨౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; అస్త్రైః= బడినవాఁడై; ఉర్వాస్య=ఘోమియం
బాణములచేత; మహాత్మనః= అధికమ దు; శేతే=పరుండియున్నాఁడు.
యినపరాక్రమముగల; శక్రస్య=ఇ ఎవ్వఁడు, బాణంబుల, మహాపరాక్రమ
ద్రునియొకఁ; అస్త్రాణ్యపి= ఆయుధ శాలియగు నింద్రుని బాణంబులనుగూడ
ములవైనను; హన్యాత్=కొట్టఁజాలు వ్యధాములనేయఁజాలునో, అట్టియు
నో; సః=అట్టి; మహాహాశయనోచి త్తమశయనంబునం బరుండఁదగినయీ
తః=శ్రేష్ఠమయినపాన్వసకుండగిన; అ లత్తుణుండు, హతుండై, నేలంబరు
యం=ఈలత్తుణుఁడు; హతః=కొట్టఁ డియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యన్నయా నకృతోరాజా రాక్షసానాం విభీషణః

తచ్చ మిథ్యా ప్రలప్తం మాం ప్రథత్యతి న సంశయః. ౨౨

టీక॥ మయా = నాచేత; విభీషణః = సందేహము; న = లేదు.
విభీషణుడు; రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; రాజా = రాజుగా; నకృత (ఇతి) నేను, విభీషణుని రాక్షస రాజుగా చేయ నైతినిగదా! మున్ననేనతనికి, నియత్ = చేయఁబడలేదనునదియేదిగల స్మరాక్షసరాజుగా వించెదనని చెప్పిన యసత్యవచనము గూడనన్ను దహింపఁ గలదు; ఇందుకు సంధియములేదు.
ప్రథత్యతి = దహింపఁగలదు. సంశయః = అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ మహాలేక సుగ్రీవ ప్రతియాతు మితోహాసి

మత్వాహీనం మయా రాజే రావణో భిద్రవే దృలీ. ౨౩

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! త్వం (అ ము) = నిన్ను; మయా = నాచేత; హీనం = విడువఁబడినవానిగా; మత్వా = తలఁచి; అభిద్రవేత్ = తఱుమును.
హాలేక = మహాలేక మనందు; ఇవానర రాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! నీ చిప్పుడెయిచ్చటనుండికి పిరింధకుఁ బొమ్ము; నేను లేకుండుటనుబాచి, బలవంతుండగు రావణుండు, నిన్ను దఱిమికొట్టును. అని, తాత్పర్యము.

అంగదంతు పురస్కృత్య ససైన్య ససహజ్జవః

సాగరం తర సుగ్రీవ నీలేనచ నలేనచ. ౨౪

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అంగదంతు = అంగదుని; పురస్కృత్య = మున్నిడి కొని; ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడిన వాడవై; ససహజ్జవః = స్నేహితుల

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

212

స ౪౯

తోఁగూడినవాఁడవై ; సీలేనచ = సీలుని నినైన్యంబులతోను నేహితలతోనుం తోను; సలేనచ (సహ) = నలునితోనుఁ గూడి, సీలుండునలుండుమున్నగువానర గూడ; సాగరం = సముద్రమును; తర = వీరులు గొలువ, సముద్రంబుదాటుము. దాటుము.

సుగ్రీవుఁడా! సీవంగగునిఁ దోడ్కొ-

అని, తాత్పర్యము.

కృతం హనుమతా కార్యం య దన్యై ర్దుఃపకరం రణే
ఋక్ష రాజేన తుష్యామి గోలాంగులాధిపేన చ. ౨౫

టీక॥ మత్ = ఏది; అన్యైః = ఇతరు లచేత; దుఃపకరం = చేయనలవిగాని దో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; కార్యం = పని; రణే = యుద్ధమునందు ; హనుమతా = హనుమంతునిచేత; కృ తం = చేయఁబడినది. ఋక్ష రాజేన = ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయినజాంబ వంతునిచేతను ; గోలాంగులాధిపేన చ = కొండముచ్చులకుఁబ్రభువైన గవా తునిచేతను; తుష్యామి = సంతసించె దను. హనుమంతుండు, యుద్ధంబున, నిత రులకుఁజేయనలవిగాని కార్యముఁ గా వించినాఁడు; ఋక్ష రాజుండును జాం బవంతుండును గోలాంగుల నాధుండ గుగవాత్తుండును జక్కఁగా యుద్ధం బుగావించినందుకు సంతోషించి నా ను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేన కృతం కమః మైందేన ద్వివిదేనచ

యుద్ధం కేసరిణా సంఖ్యే ఘోరం సంపాతినా కృతమ్. ౨౬

టీక॥ సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; అం గదేన = అంగదునిచేతను; మైందేన = మైందునిచేతను ; ద్వివిదేనచ = ద్వివిదు నిచేతను; కమః = కార్యము; కృతం = చేయఁబడినది. కేసరిణా = కేసరిచేత ను; సంపాతినా = సంపాతిచేతను; ఘో రం = భయంకరమయిన ; యుద్ధం = యుద్ధము; కృతం = చేయఁబడినది. అంగదుండును మైందుండును ద్వివి దుండును యుద్ధంబునమిక్కిలియుఁ గ వ్వపడిరి; కేసరియుసంపాతియుననువా నరవీరులును, భయంకరముగా యుద్ధ

ముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

గవయేన గవాక్షేణ శరభేణ గజేనచ

అన్యైశ్చ హరిభి ర్యుద్ధం మదధే త్యక్తజీవితైః. ౨౭

టిక మదధే= నానిమిత్తమయి;	కృతం(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడి
త్యక్తజీవితైః=విడువఁబడిన ప్రాణము	నది.
లుగల; గవయేన=గవయనిచేతను; గ	గవయందును గవాక్షుందును శర
వాక్షేణ=గవాక్షునిచేతను; శరభేణ=	భుందును గజుందును మఱియు నితరుల
శరభునిచేతను; గజేనచ= గజునిచేత	గువాసరపీరులును నానిమిత్తమయి పా
ను; అన్యైః=ఇతరులయిన; హరిభిశ్చ=	ణములయందాసవిడిచి, చక్క-గాయు
వాసరులచేతను; యుద్ధం = యుద్ధము;	ద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

న చాతిక్రమితుం శక్యం దైవం సుగ్రీవ మానుషైః

టిక సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! మాను	సుగ్రీవుఁడా! ఎంతప్రయత్నముచేసి
షైః=మనుష్యులచేత; దైవం=దైవము;	ననేమి? మనుష్యులకు, దైవమునతిక్ర
అతిక్రమితుం=దాఁటుటకు; నశక్యంచ=	మింపనలవి గాదుగదా!
అలవిగానేకాదు.	అని, తాత్పర్యము.

యత్తు శక్యం వయస్యేన సుహృదాచ పరంతప. ౨౮

కృతం సుగ్రీవ తత్సర్వం భవతాఽ ధర్మభీరుణా

టిక పరంతప=శత్రువులందఱింపఁ	వియగునో; అధర్మభీరుణా = అధ
జేయునట్టి; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! వయ	మమువలనభయపడునట్టి; భవతా=
స్యేన=మిత్రుఁడును; సుహృదాచ=	నీచేత; తత్=అది; సర్వం= అంతయు;
మంచిమనస్సుగలవాఁడునగు వానిచేత;	కృతం=చేయఁబడినది.
యత్తు=ఎంతమాత్రము; కర్తుం(అధ్యా	శత్రువులందఱింపఁ జేయునట్టిసుగ్రీ
హృతము)=చేయుటకు; శక్యం = అల	వుఁడా! స్నేహితుండును సుహృదుం

దునగువానిచే నెంతమాత్రముచేయశక్తివంచనలేక గావించినావు. శక్తివంచనలేక గావించినావు.
కృమవునో, సీవు ధామిక కుండవు కావున అని, తాత్పర్యము.
నధర్మమునకు భయపడి, యదంతయు

మిత్రకార్యం కృత మిదం భవద్ధి రావనరక్షణాః. ౨౯
అనుజ్ఞాతా మయా సర్వే యథేష్టం గంతు మహాభ

టిక॥ వానరక్షణాః = వానరశ్రేణి అహాభంజకుడగురు.
మృలారా! భవద్ధి = మీ చేత; ఇదం = వానరశ్రేణులారా! మీరు శక్తివం
ఈ; మిత్రకార్యం = స్నేహితుని కార్య చనలేక, మీ స్నేహితుని కార్యముగా
ము; కృతం = చేయబడినది. మయా = వించినారు; ఇంక మీ కుండబోననుజ్ఞానా
నా చేత; యాయం (అధ్యాహృతము) = సంగితిని; యథేష్టము గాఁబొందు. అని,
మీరలు; సర్వే = అందఱును; అనుజ్ఞా రాముండు, చెప్పెను.
తాః = అనుమతింపఁబడినారు. యథే అని, తాత్పర్యము.
ష్టం = కోరినట్లు; గంతుం = పోవుటకు ;

శుశ్రువు స్తస్య తే సర్వే వానరాః పరిదేవనమ్. ౩౦
వతాయాంచక్రు రత్రాణి నేత్రైః కృష్ణేత రేక్షణాః

టిక॥ తే = ఆ; వానరాః = వానరు వతాయాంచక్రుః = ప్రవతించు జే
లు; సర్వే = అందఱును; తస్య = ఆరా సిరి.
మునియొక్క; పరిదేవనం = ఏడ్పుత; ఆవానరు లందఱును, రామునివి
శుశ్రువుః = వినిరి. కృష్ణేత రేక్షణాః = లాపంబువిని, దుఃఖంబునఁగన్నులనె
ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవారలై ; నేత్రైః = ట్టించనంబుగదురఁగన్నీళ్లు గార్చిరి.
కన్నులచేత; అత్రాణి = కన్నీళ్లును; అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వాణ్య సీకాని స్థాపయిత్వా విభీషణః. ౩౧
అజగామ గదాపాణి స్వరితో యత్ర రాఘవః

టీక॥ తతః = అంతఃవిభీషణః = వేగిరపడినవాడై; అజగామ = వచ్చెను.
 విభీషణుండు; గదాపాణిః = గదచే అంత , విభీషణుండు, గదాపా
 తంగలవాడై; సర్వాణి = సమస్తము జేయై , వానరసైన్యంబుల సన్నితి
 లయిన ; అసికాని = సైన్యములను; ని నిలువరించి , వేగంబున రాముం
 ధాపయిత్యా = నిలిపి; రాఘవః = రా ధున్నచోటికివచ్చెను.
 ముండు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ర (అ అని, తాత్పర్యము.
 ధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; త్వరితః =

తం దృష్ట్వా త్వరితం యంతం నీలాంజనచయోపమమ్. ౩౨
 వానరా దుద్రువు స్సర్వే మన్యమానాస్తు రావణిమ్

టీక॥ వానరాః = వానరులు; స లై యే ; దుద్రువుః = పాటిరి.
 వే = అందఱును; త్వరితం = వేగము వానరులందఱు , నట్లుగదాపాణి
 గా; యంతం = పోవుచున్న ; నీలాంజ యయివచ్చుచున్న కాటుకవలెనల్లని
 నచయోపమం = నల్లనికాటుకరాసి దేహముగలవిభీషణునింజూచి, యింద్ర
 తోఁబోలిగల; తం = ఆవిభీషణుని; దృ జిత్తనితలంచి, భయంబునంచాటిరి.
 ష్ట్వా = చూచి; రావణిం = ఇంద్రజిత్తును అని, తాత్పర్యము.
 గా; మన్యమానాస్తు = తలంచినవార

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, ఏకోనపంచాశస్సర్గః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
 వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండైకోనపంచాశస్సర్గటీక,
 ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము: ౮౦౧

స ౫౦

౧౫

పం చా శ స గ క ప్రా రం భ ః.

అథోవాచ మహాతేజా హరిరాజో మహాబలః

కి మియం వ్యధితా సేనా మూఢవాతేవ నౌ జకలే. ౧

టీక|| అథ=అంత; మహాతేజాః = వ్యధితా=ఆకులమయినది? ఇతి(అధ్యా అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడు హృతము)=అని; ఉవాచ= చెప్పెను. ను; మహాబలః=అధికమయినబలముగ అంత, మహాతేజుండునుమహాబల లవాఁడునగు; హరిరాజః = వానరుల శాలియునగువానర రాజుండు సుగ్రీవుం కుంబ్రుధువయినసుగ్రీవుఁడు; “కం=ఎం దుకు; ఇచం=ఈ; సేనా=బండు; జ దురుగాలిచేఁగొట్టఁబడిన యొడపగిదిసి లే=జలమునందు; మూఢవాతా=విరు సేనవ్యాకులమయియున్నదేలే” అని, ధమయిన గాలిగల; నౌరివ=ఓడవలె; యడిగను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్చుత్వా వాలిపుత్రం గదోబ్రవీత్

టీక|| సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; సుగ్రీవుండుచెప్పినదివిని, వాలికుమా వచః=మాటను; శ్చుత్వా=విని; వాలి రుండుగునంగదుం, డిట్లని, చెప్పెను. పుత్రః=వాలికుమారుండగు; అంగదః= అని, తాత్పర్యము. అంగదుండు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

న త్వం పశ్యసి రామంచ లక్ష్మణంచ మహాబలమ్. ౨

శరజాలాచితౌ వీరా వుభౌ దశరథాత్మజౌ

శరతల్పే మహాత్మానౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ. ౩

టీక|| త్వం=నీవు; శరజాలాచితౌ= బడినవారలును; వీరౌ = పరాక్రమవం బాణములసమూహములచే వ్యాపించి యులును; శరతల్పే= బాణములపాన్పు

నందు; శయానా = పరుండియున్నవా	వా యేమి?
రలును; రుధిరోక్షితా = నెత్తురుచేద	దశరథపుత్రులగుమహాత్ములు రామ
దుపంబడినవారలును; దశరథాత్మజా =	లక్ష్మణులిద్దఱును, దేహమంతయు బా
దశరథునికొడుకులునగు; రామం = రా	ణంబులు గ్రచ్చుకొని, బాణతల్పంబునం
ముని; మహాబలం = అధికమయినబలము	బరుండి నెత్తుటందోఁగుచున్నారే; నీవు
గల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని; ఉభౌ =	చూడకున్నావా యేమి?
ఇద్దఱును; నపశ్యసి = చూడకున్నా	అని, తాత్పర్యము.

అథాబ్రవీద్వానరేంద్రస్సుగ్రీవః పుత్ర మంగదమ్

టీక॥ అథ = అంత; వానరేంద్రః =	అంత, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుం
వానరేశ్వరుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుం	డు, తనపుత్రుండయిన యంగదుంబా
డు; పుత్రం = కొడుకైన; అంగదం =	చి, యిట్లని, చెప్పెను.
అంగదునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	అని, తాత్పర్యము.

నానిమిస్త మిదం మన్యే భవితవ్యం భయేన తు. ౪

టీక॥ ఇదం = దీని; అనిమిస్తం = కార	ఇట్లు రామలక్ష్మణులు పడియుండు
ణముకానిదానిఁగా; నమన్యే = తలం	టయుఁగారణమె; ఇప్పుడుగలిగిన భ
పను, భయేనతు = మహిమొకభయము	యమునకుమతియొక కారణము గూడ
చేతను; భవితవ్యం = ఉండుటకావలసి	నుండవలయును.
నది.	అని, తాత్పర్యము.

వివర్ణ వదనా హ్యేతే త్యక్తప్రహరణా దిశః

ప్రపలాయంతి హరయ స్త్రాసా దుత్ఫుల్లలోచనాః. ౫

టీక॥ ఏతే = ఈ; హరయః = వానరు	నాః = విడువబడినయాయుధములు గ
లు; వివర్ణవదనాః = దుఃఖమునొందిన	లవారలయి; త్రాసాత్ = భయమువల
ముఖములుగలవారలయి; త్యక్తప్రహర	న; ఉత్ఫుల్లలోచనాః = వికసించినకన్నులు

గలవారలయి ; దిశః = దిక్కులను
గూచిఁ; ప్రపలాయంతిహి = పరు
త్తుచున్నారుగదా!

ఈవానరులు, పరమదుఃఖితులయి,

భయంబునఁగన్నలా వికసింప, నాచు
మంబులు పొలకై చి, . . .
త్తుచున్నారయి . . .
అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యస్య స లజ్జంతే న సరీక్షంతి పృవతః
విప్రకవంతి చాన్యోన్యం పతితం లంఘయంతి చ. ౬

టీక॥ ఏతే (అధ్యాత్మతము) = ఈ
వానరులు; అన్యోన్యస్య (అన్యోన్యం) =
ఒండొరులఁగూచిఁ; నలజ్జంతే = సిగ్గుప
డరు. పృవతః = వెనుకను; స సరీక్షంతి =
చూడరు. అన్యోన్యం = ఒండొరులను;
విప్రకవంతిచ = ఈడ్చుకొనుచు ను
న్నారు. పతితం = పడినవాని ; లంఘ
యంతిచ = దాటుచున్నారును.

ఈవానరులు, ఒకరినిజూచియొకరై
ననుసిగ్గుపడక, వెనుకకుఁ దిరిగిచూడక,
శీఘ్రము గాఁబోవుటకై యొండొరుల
లాగికొనుచు, నేలంబడినవానిలఁఘిం
చుచు, దాటుచున్నారు; చూడుము. అ
ని, సుగ్రీవుండంగదునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే వీరో గదాపాణి ర్విభీషణః
సుగ్రీవం వధాయామాస రాఘవంచ నిరైక్షత. ౭

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈమధ్య
మునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియు;
గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడు
నగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; సుగ్రీ
వం = సుగ్రీవుని; వధాయామాస = ఆశీ
ర్వదించెను. రాఘవంచ = రాముని; ని

రైక్షత = చూచెను.
ఇంతలోపల, మహాపరాక్రమశాలి
యగు విభీషణుండు గదాపాణియయి వ
చ్చి, సుగ్రీవునాశీర్వదించి, రాముంజూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణం తం సుగ్రీవో దృష్ట్వా వానరభీషణమ్
ఋక్ష రాజం సమీపస్థం జాంబవంత మువాచహ. ౮

టిక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; తం = ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

ఆ; విభీషణం=విభీషణుని ; వానర భీ సుగ్రీవుడు, విభీషణుం జూచియె
షణం=వానరులకు భయము గలిగించు వానరులట్లు భయపడు చున్నారని తెలి
వానిఁగా; దృష్ట్వా = చూచి; సమీప సికొని, తనచేంగటనున్న భల్లూకరా
స్థం=సమీపముననున్న; ఋక్ష రాజం= బండగుజాంబవంతుంబాచి, యిట్లని,
ఎరుంగుబంటులకుఁ బ్రభువయిన జాం చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
బవంతునిగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

విభీషణోయం సంప్రాప్తో యం దృష్ట్వా వానరక్షభాః

విద్రవంతి పరిత్రస్తా రావణాత్తజశంకయా. ౯

టిక॥ వానరక్షభాః= వానరక్షే అయి=ఈ; విభీషణః=విభీషణుడు ;
ష్టులు; యం=ఎవ్వని; దృష్ట్వా= చూ సంప్రాప్తః=వచ్చినాడు.
చి; రావణాత్తజశంకయా= రావణ ఇదిగో విభీషణుండువచ్చినాడు; వా
నికొండుకైన యింద్రజిత్తునందేహము నరవీరులు, ఇతనిజూచియె యింద్రజి
చేత; పరిత్రస్తాః = భయపడినవారల త్తనిసందేహించి, భయముపడి, పరుగె
యి; విద్రవంతి= పరుగెత్తుచున్నారో; త్తుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్ర మేతాన్ సుసంత్రస్తాన్ బహుధా విప్రధావితాన్

పర్యవస్థాపయా శ్యాహి విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౦

టిక॥ సుసంత్రస్తాన్=మిక్కిలియు ణం=విభీషణుని; ఉపస్థితం=వచ్చినవా
భయపడినవారలును; బహుధా= పె సఁగా; ఆశ్యాహి=చెప్పెను.
కులవిధములను; విప్రధావితాన్= ప నీవు, పరమభీతులయినానావిధములం
రుగెత్తుచున్నవారలునగు; ఏతాన్=ఈ బరుగెత్తుచున్న యీ వానరవీరులనంద
వానరవీరులను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; ప అను, శీఘ్రముగానిలువరించి, "విభీష
ర్యవస్థాపయ= నిలువరింపుము. విభీష ణుండువచ్చినాడు. ఇంద్రజిత్తు గాఁడని

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౦౫

స ౫౦

వీరలకుఁ జెప్పుము. అని, సుగ్రీవుండు,
జాంబవంతుఁడొకఁడెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

సుగ్రీవేజైవ ముక్తస్తు జాంబవా నృక్షపాథివః
వానరాన్ సాంత్వయామాస సన్నిరుక్త ప్రధావతః. ౧౧

టీక॥ ఋక్షపార్థివః = ఎలుఁగుబం
టులకురాజయిన; జాంబవాన్ = జాం
బవంతుండు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచే
త; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పబడిన
వాఁడైనంతనె; ప్రధావతః = పరుగెత్తు
చున్న; వానరాన్ = వానరులను; సన్నిరు
క్త = అడ్డగించి; సాంత్వయామాసః = ఊ
లపించెను.
భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతుం
డు, సుగ్రీవునిమాటనువిని, పరుగెత్తుచు
న్నవానరులనుమఱలించి, వారలను దఱ
నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే నివృత్తాః పునస్సవే వానరాన్ స్త్యక్తసంభ్రమాః
ఋక్షరాజవచ శ్రుత్వా తేచ దృష్ట్వా విభీషణమ్. ౧౨

టీక॥ తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; తొట్టు
ఋక్షరాజవచః = ఎలుఁగుబంటులకుం
చున్నవయిన జాంబవంతుని మాటను;
శ్రుత్వా = విని; తం = ఆ; విభీషణంచ =
విభీషణుని; దృష్ట్వా = చూచి; పునః = మ
ఱల; స్త్యక్తసంభ్రమాః = విడువబడిన
తొట్టుపాటుగలవారలయి; నివృత్తాః =
వదలినారు.
అవానరులందఱును భల్లూకరాజుం
డు జాంబవంతునిమాటనువిని విభీషణు
నింబొచ్చి, మఱలభయించుచుండిచి, మఱలి
వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు రామస్య దృష్ట్వా గాత్రం శరైశ్చితమ్
లక్ష్మణస్యచ ధర్మాత్తా బధూవ వృధితేంద్రియః. ౧౩

టీక॥ ధర్మాత్తా = ధర్మస్వభా
వుండగు; విభీషణస్తు = విభీషణుండును;
రామస్య = రామునియొక్కయి; ల
క్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయి;

గాత్రం = దేహమును; శరైః = బాణములచేత; చితం = వ్యాపింపఁబడినదానిగా; దృష్టా = చూచి; వ్యధితేంద్రియః = దుఃఖితమలయినయంద్రియములుగలవాఁడు; బహువ = అయ్యెను.

ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు, రామలక్ష్మణులదేహములంతయు బాణంబులుగ్రుచ్చుకొనియుండుటనుజూచి, పరమదుఃఖితుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

జలక్లిన్నేన హస్తేన తయో శ్చేతే ప్రమృజ్యచ శోకసంపీడితమనా రురోద విలలాపచ. ౧౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆవిభీషణుండు; జలక్లిన్నేన = నీటిచేఁదడిసిన; హస్తేన = చేతిచేత; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; సేత్రే = కన్నులను; ప్రమృజ్యచ = తుడిచియు; శోకసంపీడితమనాః = దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడినమనస్సుగలవాఁడయి; రురోద = ఏ

డ్చెను; విలలాపచ = విలపించెను. అంత, విభీషణుండు, చేతనీళ్లు దీసికొని, యారామలక్ష్మణులకన్నులందుంచి, పరమదుఃఖితుండై, రోదనంబు సేయుచు నట్లుని విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇమా తా సత్త్వసంపన్నా విక్రాంతా ప్రియసంయుగా ఇమా మవస్థాం గమితౌ రాక్షసైః కూటయోధిభిః. ౧౫

టీక॥ సత్త్వసంపన్నా = బలముతోఁగూడినవారలును; విక్రాంతా = పరాక్రమముగలవారలును; ప్రియసంయుగా = ఇష్టమయినయృద్ధముగల వారలనగు; తా = ఆ; ఇమా = ఈరామలక్ష్మణులు; కూటయోధిభిః = కపటముచేఁబోరునట్టి; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; ఇమాం = ఈ. అవస్థాం = అవస్థను; గమితౌ = పొం

దింపఁబడినారు. ఈరామలక్ష్మణులు, బలవంతులును పరాక్రమవంతులును యృద్ధప్రియులును అయినను, ఈరాక్షసులకపటముతోయృద్ధము సేయువారలు, కావున, నిట్టిదురవస్థంబొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౦

స ౫౦

భ్రాతృః పుత్రేణ మే తేన దుష్పుత్రేణ దురాత్మనా
రాక్షస్యా జిహ్వయా బుద్ధ్యా చాలితా వృణవిక్రమా. ౧౬

టీక|| బుణవిక్రమా = కపటములే పుచ్చబడిరి.
నిపరాక్రమముగల రామలక్ష్మణులు ; నిష్కపటముగా యుద్ధమునేయు
మే = నాయొక్క; భ్రాతృః = అన్న నట్టియారామలక్ష్మణులను, దుమా
యొక్క; పుత్రేణ = కొడుకును; దుష్పుత్రే గుళండును దల్లికడుపు జేఱపబుట్టిన
ణ = దుష్టపుత్రుండును ; దురాత్మనా = వాఁడును నాయన్నకొడుకునగు నింద్ర
దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; తేన = ఆయిం జిత్తు, రాక్షససాధారణమయిన కుటిల
ద్రజిత్తుచేత; రాక్షస్యా = రాక్షససం బుద్ధిచే, మోసపుచ్చెను.
బంధియైన; జిహ్వయా = కుటిలమయి అని, తాత్పర్యము.
న; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; చాలితా = మోస

శరై రిమా వలం విద్ధౌ రుధిరేణ సముక్షితౌ
వసుధాయా మిమా సుప్తా దృశ్యేతే శల్యకావివ. ౧౭

టీక|| ఇమా = ఈ రామలక్ష్మణు వలె ; దృశ్యేతే = చూడబడుచు
లు; శరైః = బాణములచేత; వలం = చ న్నారు.
క్కఁగా; విద్ధౌ = కొట్టబడినవారల నెత్తుటం దోఁగుచు భూమింబరుం
యి; రుధిరేణ = నెత్తురుచేత; సముక్షి డియున్న ఈ రామలక్ష్మణులు , దే
తా = తడుపబడినవారలయి; స్తః (అ హమంతయు బాణములు గ్రచ్చుకొని
ధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. ఇమా = నిండి యుండుటంజేసి, నేలమైనిదురిం
ఈ రామలక్ష్మణులు; వసుధాయాం = చుచుండు ముండ్లపండులంబోలెఁ జూ
భూమియందు; సుప్తా = నిదురించి పట్టుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
న ; శల్యకావివ = ముండ్లపండులు

యయో వీశౌర్య ముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠాకాంక్షితా మయా
తా వుధౌ దేహనాశాయ ప్రసుప్తా పురుషవభౌ. ౧౮

టీక॥ యయోః = ఎవ్వరియొక్క; దురించి నారు.
 వీర్యం = పరాక్రమమును; ఆశ్రిత్య = నేనెవ్వరిపరాక్రమంబు నాశ్రయించి ప్రతిష్ఠఁబొందవలయునని యుంటి
 ఆశ్రయించి; మయా = నాచేత; ప్రచి నో, అట్టిపురుషోత్తములగు రామల
 తిష్ఠా = ప్రతిష్ఠ; కాంక్షితా = కోరిక త్తులులిద్దఱు, నేలంబరుండి, మృ
 బడినదో; తా = అట్టి; పురుషవధౌ = ింబొందునట్లున్నారు.
 పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు; ఉ అని, తాత్పర్యము.
 భౌ = ఇద్దఱును; దేహనాశాయ = దేహమునశించుటకొఱకు; ప్రసుప్తా = :

జీవ స్వద్య విపన్నోస్తి నష్ట రాజ్యమనోరథః

ప్రాప్త ప్రతిజ్ఞ శ్చ రిపు సకామో రావణః కృతః, ౧౯

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = కోకిలతోఁగూడినవాఁడునుగా; కృతః = నేను; నష్టరాజ్యమనోరథః = పోయి చేయఁబడినాఁడు.
 నరాజ్యమునందలి కోర్కెగలవాఁడనై; నాకు, రాజ్యంబునొందవలెనను
 జీవన్ = బ్రతికియున్నవాఁడనై; అ కోకిలయొం బోయినది; ఇంకబ్రతికి
 ద్య = ఇప్పుడు; విపన్నః = అపదనబొం యున్న, మిక్కిలియు నాపదగలుగును;
 దినవాఁడను; అస్తి = అగుచున్నాను. నాశత్రువు రావణుండు, తనప్రతిని
 రిపుః = శత్రువయిన; రావణః = రా ను గోకిలని నెఱవేఱుకొనెను. అ
 వణుండు; ప్రాప్తప్రతిజ్ఞః = పొందఁ ని, విభీషణుండు విలపించెను.
 బడినప్రతినిగలవాఁడును; సకామః = అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపమానం తం పరివృజ్య విభీషణమ్

సుగ్రీవ స్సత్త్వసంపన్నో హరి రాజో బ్రవీ దిదమ్. ౨౦

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః = అధికమ సుగ్రీవుండు; ఏవం = ఇట్లు; విలపమా
 యనఁదైర్యముగలవాఁడును; హరిరా నం = విలపించుచున్న; తం = ఆ; విభీష
 జః = వానర రాజుండునగు; సుగ్రీవః = ణం = విభీషణుని; పరివృజ్య = కవుఁగిలించు

కొని; ఇవం = ఈమాటను; అబ్రహీం = గ్రీవుండు, ఇట్లు, విలపించుచున్న విభీషణుంగవ్రుంగిలించుకొని, యిట్లని, చెప్పెనను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం ప్రాప్యసి ధర్మజ్ఞు లంకాయాం నాత్ర సంశయః
రావణ స్సహస్రత్రేణ నేహ కామ మవాప్యతే. ౨౦

టీక|| ధర్మజ్ఞు = ధర్మమునెఱంగి మం = కోరికని; నావాప్యతే = పొందజాలండు.
నవాండవగు విభీషణుడా! లంకాయాం = లంకాపురియందు; రాజ్యం = ధర్మవేత్తవగువిభీషణుడా! నీవు దొరతనమును; ప్రాప్యసి = పొందగల లంకారాజ్యంబునొందగలవు; ఈవిషయమునందును; సంశయః = సంశేహము; న = లేదు. ఇహ = యమునందును సందేహములేదు; రావణుండును అతని కొడుకును, గృతకృత్యులుకాజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

న రుజాపీడితా వేతా పుభౌ రాఘవలక్ష్మణౌ
త్యక్త్వా మోహం వధిష్యే తే సగణం రావణం రణే. ౨౧

టీక|| ఏతా = ఈ; రాఘవలక్ష్మణౌ = వంశగలరు.
రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; రుజాపీడితా = రోగముచే బీడింపబడిన ఇహునిగలుగదు; వీరలు, మూర్ఖులవారలు; న = కారు. మోహం = మూర్ఖతేటి, యుద్ధంబున రాక్షససమేతంబును; త్యక్త్వా = విడిచి; రణే = యుద్ధముగా రావణునివధింపగలరు. అని, సుగ్రీవండువిభీషణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తమేవం సాంత్యయిత్వాతు సమాశ్వాస్యచ రాక్షసమ్

సుషేణం శ్వశురం పాశ్వేన సుగ్రీవస్త మువాచహ. ౨౩

టిక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; తం = చ = చెప్పెను “హ” అనునదిపాదపూ
 ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుడైనవిభీషణ రదౌథము.
 స; ఏవం = ఇట్లు; పాంత్యయిత్వాతు = సుగ్రీవుండు, ఇట్లువిభీషణుని మృ
 ఊటించియు; సమాశ్వాస్యతు = దువచనంబులనాశ్వాసించి, తనసమీ
 శ్వాసించియు; పాశ్వేన = ప్రక్కను; పంబుననున్నమామనుష్యేణంజూచి,
 శ్వశురం = మామయగు; తం = ఆ; సు యిట్లు, చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.
 షేణం = సుషేణునిగూచి; ఉవా

సహ శూరై హారిగణై లబ్ధసంజ్ఞా వరిందమా
 గచ్ఛత్వం భ్రాతృరాగృహ్య కిషిరంధాం రామలక్ష్మణౌ. ౨౪

టిక॥ త్వం = నీవు; శూరైః = యు ధాం = కిషిరంధనుగూచి; గచ్ఛ-
 ధమునందుభయములేనట్టి; హరిగణై పామ్ము.
 స్సహ = వానరసమూహములతోఁగూ నీవు, శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁజూ
 డ; లబ్ధసంజ్ఞా = పొందఁబడినతేలివిగల; లినయీ రామలక్ష్మణులుమూర్ఛదేతిన
 అరిందమా = శత్రువులనడంగఁద్రొక్కు- పిదపవీరలందీసికొని, శూరులగువానర
 నట్టి; భ్రాతృరా = అన్నదమ్ములగు; రా వీరుల కొందఱితోఁగూడఁగి కిషిరంధకు
 మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; గృ బామ్ము. అని, తాత్పర్యము.
 హ్య(గృహీత్వా) = తీసికొని; కిషిరం

అహంతు రావణంహత్వా సహవ్రత్రం సంబాధవమ్
 మైథిలీ మానయిష్యామి శక్రో నష్టామివ శ్రియమ్. ౨౫

టిక॥ అహంతు = నేనుమాత్రము; అతోఁగూడినవాఁడునగు; రావణం =
 సహవ్రత్రం = కొడుకులతోఁగూడి రావణుని; హత్వా = చంపి; మైథిలీం =
 నవాఁడును; సంబాధవం = బంధువు సీతాదేవిని; శక్రః = ఇంద్రుఁడు; న

హ్లాం=బోయిన; శ్రియమివ = రాజ్య
లక్ష్మీనివలె; ఆనయిష్యామి = తెచ్చె
దను.

రావణునివధించి, దేవేంద్రుండునశం
చినరాజ్యలక్ష్మింబోలె, నీతాదేవినిదె
చ్చెదను. అని,తాత్పర్యము.

నేను, బుత్రబంధుసమేతంబుగా

శ్రుత్యైత ద్వానరేంద్రస్య సుషేణో వాక్య మబ్రవీత్

టీక || సుషేణః = సుషేణుడు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

వానరేంద్రస్య = వానరనాథుండగుసు సుషేణుండువానరరాజుండగు సు
గ్రీవునియొక్క;వీతత్ = ఈమాటను; గ్రీవుండు చెప్పినమాటనువిని, యిట్లు
శ్రుత్వా=విని;వాక్యం = మాటను;అనిచెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

దైవాసురం మహద్భుద్ధ మనుభూతం సుదారుణమ్. ౨౬

టీక|| దైవాసురం = దేవాసురసం తం=అనుభవించబడినది.
బంధియగు; సుదారుణం = మిక్కిలి మున్నుమహాభయంకరిమగు దేవా
యభయంకరమగు; మహత్ = గొ సుర యుద్ధంబున నేను జూచియున్నా
పుదగు;యుద్ధం=యుద్ధము ; మయా ను. అని,తాత్పర్యము.
(అధ్యాహృతము)= నాచేత;అనుభూ

తదా స్త్వ దానవా దేవాః శరసంస్పృశకోవిదాః

నిజఘ్నశ్చస్త్రవిదుష శ్చాదయంతో ముహుర్ముహుః. ౨౭

టీక|| తదా=అప్పుడు("స్త్వ" అను దానవాః= దానవులు; ముహుర్ముహ
నవిపాదపూరణాథకము); శరసంస్పృ హుః=మాటిమాటికి; ఛాదయంతః=
శకోవిదాః=బాణములప్రయోగించు కప్పుడు;దేవాః=దేవతలను;నిజఘ్నుః=
టయందుబండితులును;శస్త్రవిదుషః= కొట్టిరి.
అయుధములయందుబండితులనగు ; అప్పుడు, బాణములుప్రయోగించు

౧౧౧ ప్రతిపదాండ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

టయందుఁబండితులును, ఆయుధవిద్యా | దేవతలనుజక్కఁగాఁబ్రహరించిరి.
కుశలులునగు నసురులు, మాయచేసి, | అని, తాత్పర్యము.

తా నాతా న్నష్టసంజ్ఞాంశ్చ పరాసూంశ్చ బృహస్పతిః
విద్యాభి మంత్రయక్తాభి రోషధీభి శ్చికిత్సతి. ౨౮

టీక॥ బృహస్పతిః=బృహస్పతి; ఆ | కలచేతను; చికిత్సతి=చికిత్సచేసెను.
తా=క=పీడితులును; నష్టసంజ్ఞాంశ్చ= | అట్లుదేవతలు, కొందఱుబాణపీడితు
పోయినతెలివిగలవారలును; పరాసూం | లునుగొందఱుమూర్ఖులునుగొందఱు
శ్చ=పోయినప్రాణములుగల వారలున | మృతులునై యుండ, బృహస్పతిమృత
గు; తా=ఆచేతనము; మంత్రయక్త | సజీవమున్నగువిద్యలచేతనుమూలిక
క్తాభిః=మంత్రములతోఁగూడిన; విద్యా | లచేతను వారలకుఁజికిత్సచేసెను.
భిః=విద్యలచేతను; ఓషధీభిశ్చ=మూలి | అని, తాత్పర్యము.

తా న్యాషధాన్యా నయితుం ష్ఠీరోదం యాంతు సాగరమ్
జవేన వానరా శ్శీఘ్రం సంపాతిపనసాదయః. ౨౯

టీక॥ సంపాతిపనసాదయః=సం | సాగరం=సముద్రమునుగూచి; యాం
పాతియుంబనసుండును మొదలుగాఁగ | తు=పోవుదురుగాక.
ల; వానరాః=వానరులు; జవేన=వేగ | ఆయాషధంబులందెచ్చుటకై, సం
ముచేత; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; తాని= | పాతియుంబనసుండును మున్నగువాన
ఆ; ఔషధాని=ఔషధములను; ఆన | రులు, వేగంబునక్షీరసముద్రంబునకుఁ
యితుం(ఆనేతుం)= తోడ్కొనివచ్చు | బోవుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.
టకు; ష్ఠీరోదం=పాలెజలముగాఁగల;

హరయస్తు విజానంతి పార్వతీ స్తా వహళావధీః

టీక॥ హరయస్తు=వానరులుమా | ట్టిన; తాః=ఆ; వహళావధీః = మహా
త్రము; పార్వతీః = కొండలందుఁబ | మూలికలను; విజానంతి=ఎఱుంగుదురు.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౧౩

స ౨౦

వానరులకుమాత్రము , పవకతం దెలియును. అని, తాత్పర్యము.
బుల సంఘనట్టి యావహకావధుల

సంజీవకరణీం దివ్యాం విశల్యాం దేవనిమితామ్. ౩౦

టీక|| దివ్యాం = స్వర్గమునందు | గాక.
బుట్టిన; సంజీవకరణీం = సంజీవకరణీం దేవతలచే నెమింపబడినవగు సం
జీయకుమూలికను; దేవనిమితాం = జీవకరణి విశల్యకరణి యనునీరెండు
దేవతలచేనిమింపబడిన; విశల్యాం = మూలికలందేవలయును.
విశల్యకరణియనుమూలికను; ఆనయం అని, తాత్పర్యము.
తు (అధ్యాహృతము) = తెత్తురు

చంద్రశ్చ నామగ్రోణశ్చ శ్రీరోదే సాగరోత్తమే
అమృతం యత్ర మథితం తత్ర తే పరమావధీ. ౩౧

టీక|| సాగరోత్తమే = సముద్రశ్రేష్ఠ యు విశల్యకరణియు; స్తః(అధ్యాహృ
మగు; శ్రీరోదే = శ్రీరసముద్రమునందు; తము) = ఉన్నవి.
యత్ర = ఎచ్చట; అమృతం = అమృతము; సముద్రశ్రేష్ఠమగు శ్రీరసముద్రము
మథితం = చిలుకబడినదో; తత్ర (అ సంఘ, మున్నదేవతలమృతము మథించి
ధ్యాహృతము) = ఎచ్చట; చంద్రశ్చ = నష్టలంబునఁ, చంద్రశర్వతమనియు ద్రో
చంద్రపర్వత మనియు; ద్రోణశ్చనా ణపర్వతమనియు రెండుపర్వతంబులు
ను = ద్రోణపర్వతమనియు; స్తః(అధ్యా న్నవి; ఆహృతములందు, సంజీవకరణి
హృతము) = కలవు. తత్ర = ఆపర్వతము యు విశల్యకరణియుననునావహకావ
లందు; శే = ఆ; పరమావధీ = ఉత్తమ ధులన్నవి.
ములగుమూలిక లయిన సంజీవ కరణి అని, తాత్పర్యము.

తే తత్ర నిహితే దేవైః పర్వతే పరమావధీ

టీక॥ తే=అ; పరమావధి=ఉత్తమములయిన మూలికలగుసంజీవకరణియువిశల్యకరణియునాచంద్రద్రోణపర్వతములయందు, దేవతలదేవతలచేత; సహితే=ఉంచబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

అయం వాయుసుతో రాజక హనుమాంస్తత్రగచ్ఛతు. ౩౨

టీక॥ రాజక=వానరరాజుండగు వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుని, నాచంద్రద్రోణపర్వతంబులయందగ్ధకుంబంపుము. అని, సుషేణుండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే వాయు మేఘాంశ్చాపి సవిద్యుతః
పర్యస్య సాగరే తోయం కంపయన్నివ మేదిసిమ్. ౩౩

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈమధ్యమునందు; వాయుః=గాలి; సవిద్యుతః=ఇంతలో, మెఱపులతోఁగూడమేఘంబులనెగురఁగొట్టుచు, సముద్రజలంబులంగలంచుచు భూమింగదలించునట్లుపెను గాలియొకటివీచెను. అని, తాత్పర్యము.

మహతా పక్షవాతేన సర్వే ద్వీపమహాద్రుమాః
నిపేతు ర్భగ్నవిటపా స్సమూలా లవణాంభసి. ౩౪

టీక॥ ద్వీపమహాద్రుమాః = ద్వీపమునందలిపెద్దవృక్షములు ; సర్వా=

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౧౫

స ౫౦

అన్నియు; మహతా = గొప్పదగు; పక్షవాతేన = టెక్కలగాలిచేత; భగ్నువిటపాః = విడిగినకొమ్మలుగలవై; సమాలాః = వేళ్లతోఁగూడినవై; లవణాంభసి = ఉప్పుసముద్రమునందు; సిపేతుః = పడినవి.

లంకా ద్వీపమునందలి మహావృక్షములన్నియుఁ , బక్షవాతంబునఁ గొమ్మలువిడిగి , వేళ్లతోఁగూడ సముద్రంబునం బడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అభవత్ పన్నగా శ్రుస్తా భోగిన త్తత్రవాసినః

శీఘ్రం సర్వాణి యాదాసి జన్తుశ్చ లవణాణావమ్. ౩౫

టీక॥ తత్రవాసినః = ఆసముద్రము నందుండునట్టి; భోగినః = వ్రత స్తమయినశరీరములుగల ; పన్నగాః = సహజములు; త్రస్తాః = భయపడినవి; అభవత్ = అయినవి. సర్వాణి = సమస్తములయిన; యాదాసి = జలజంతువులును; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా;

లవణాణావం = ఉప్పుసముద్రమును; జన్తుః = పొందినవి.

ఆసముద్రంబున నుండునట్టి సహజములన్నియు భయంబునొందినవి ; జలజంతావు లన్నియు భయంబునొంది సముద్రములోనికింజొచ్చినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మహూతా ద్దరుడం వై నతేయం మహాబలమ్

వానరా దదృశు స్సర్వే జ్వలంత మివ పావకమ్. ౩౬

టీక॥ తతో = అంత ; మహూతాత్ = స్వల్పకాలంబువలన ; వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; వై నతేయం = వినతకొడుకును; మహాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁడును; జ్వలంతం = మండుచున్న ; పావకమివ (స్థితం) = అగ్ని హేతుఁడువలెనున్నవాఁ

డునగు; దరుడం = గరుత్మంతుని ; దదృశుః = చూచిరి.

అంత, మణికొంత సేవునకు, వానరులందఱు, మహాబలుండునుజ్వలించుచున్న యగ్నికైవడఁడేజరిల్లుచున్నవాఁడునగు గరుత్మంతునింబొడగనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త మాగత మభిప్రేక్ష్య నాగాస్తే విప్రదుద్రావుః
యైస్తా సత్పురుషౌ బద్ధౌ శరభూవై మహాబలౌ. ౩౨

టీక॥ శరభూవై = బాణములయి	నుద్రువుః = పాతినవి.
నఃయైః = ఏనపహములచేత ; మహాబ	ఇంద్రజిత్తు బాణరూపములయిన
లౌ = అధికమయినబలముగల; తౌ = ఆ;	యేనపహములచే మహాబలశాలులగు
సత్పురుషౌ = రామలక్ష్మణులు; బద్ధౌ =	రామలక్ష్మణులనుబంధించెనో, ఆసర్ప
బంధింపఁబడినాగో; తే = ఆ; నాగాః =	ములన్నియు, గరుత్మంతుండువచ్చుటం
నపహములు; ఆగతం = వచ్చిన; తం = ఆ	జూచి, భయంబునంబాతినవి.
గరుత్మంతుని; అభిప్రేక్ష్య = చూచి; విప్ర	అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుపణః కాకుత్స్థౌ దృష్ట్వా ప్రత్యభినందితః
విమమశ్చచ పాణిభ్యాం ముఖే చంద్రసమప్రభే ౩౩

టీక॥ తతః = అంత; సుపణః = గ	తడవెను.
రుత్మంతుఁడు; కాకుత్స్థౌ = రామలక్ష్మ	అంత, గరుత్మంతుండు, రామల
ణులను; దృష్ట్వా = చూచి ; ప్రత్యభినం	క్ష్మణులంజూచి, వారలచేఁబూజితుం
దితః = పూజింపఁబడినవాడై ; పాణి	డై, తనరెండుచేతులతోను, జంద్రబిం
భ్యాం = చేతులచేత; చంద్రసమప్రభే =	బసమానంబులగువారలముఖంబులంద
చంద్రునితోసమానమయినకాంతిగల ;	డవెను. అని, తాత్పర్యము.
ముఖే = ముఖములను; విమమశ్చచ =	

వైనతేయేన సంస్పృష్టౌ నైయో స్సంరురుహు ర్వృణాః
సువణేచ తనూ స్నిగ్ధే తయో రాశు బధూవతుః. ౩౪

టీక॥ తయోః = అరామలక్ష్మణు	హుః = మొలిచినవి, సరియైనవ
లయొక్క; వృణాః = గాయములు;	నుట. తయోః = అరామలక్ష్మణులయొ
వైనతేయేన = గరుత్మంతునిచేత ; సం	క్క; తనూచ = దేహములును ; ఆశు =
స్పృష్టాః = తాఁకఁబడినవై; సంరురు	శీఘ్రముగా; సువణేచ = మంచిరంగు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౧౩

స ౫౦

గలవియు;స్నిగ్ధే = సునుపైనవియు ;
బహువతుః=అయ్యెను.

గరుత్మంతుండు , హస్తంబులం
దడవుటచే , నారామలక్ష్మణులదేహ

మనందలి గాయములన్నియు మాసి
నవి ; హరలదేహములును , శీఘ్రం
బున,మంచిరంగుగలవియు స్నిగ్ధంబులు
నయినవి. అని,తాత్పర్యము.

తేజో వీర్యం బలం చాజ ఉత్సాహశ్చ మహాగుణః

ప్రదర్శనంచ బుద్ధిశ్చ స్మృతిశ్చ ద్విగుణం తయోః. ౮౦

టీక||తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల
యొక్క;తేజః = పరులనొడించుశక్తి
య;వీర్యం=పరాక్రమమును;బలంచ=
బలమును;ఓజశ్చ=కాంతియు; మహాగు
ణః=అధికమయినగుణముగల ; ఉత్సా
హశ్చ=ఉత్సాహమును;ప్రదర్శనంచ=
సూక్ష్మాధికమునుజూచుశక్తియు ; బు
ద్ధిశ్చ= వివేకమును;స్మృతిశ్చ=జ్ఞప్తియు
ను; సర్వం(అధ్యాహృతము)= అంత
యు; ద్విగుణం=రెండింతలు;ఆసీత్(అ
సీత్(అధ్యాహృతము)=అయినది.

అంత, నారామలక్ష్మణులకు, చే

జన్మనుబరాక్రమంబును బలంబునుగాం
తెయును త్సాహంబును సూక్ష్మాధికపరి
జ్ఞానంబునుబుద్ధియుస్మృతియు,మున్ను
న్నదానికన్నరెండింతలయినవి.

అని,తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబున , “ప్రదర్శనంచబు
ద్ధిశ్చ” అనుస్థలంబుననుండునట్టి,“ధి”అ
నునక్షరముచే, గాయత్రిపదునేడవయ
క్షరము గ్రహింపబడినది.పదియాలువే
లశ్లోకంబులయినవి. ఇంకంబదునేడవ
శ్లోకసహస్రంబారంభింపబడినది.

తా వృత్తాప్య మహావీర్యా గరుడో వాసవోపమా

ఉభౌ తౌ సస్వజే హృష్టౌ రామ శ్చైవ మువాచ హ. ౮౧

టీక|| గరుడః=గరుత్మంతుండు; మ
హావీర్యా= అధికమయినపరాక్రమము
గలవారలును; వాసవోపమా=ఇంద్రు
నితోఁబోలి-గలవారలునగు; తౌ=ఆ

రామలక్ష్మణులను;ఉత్తాప్య=లేపి;హృ
ష్టౌ=సంతసించిన; తౌ=ఆరామలక్ష్మ
ణులను; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; సస్వజే=క
వుంగిలింపికొనెను. రామశ్చ=రాముం

దును ; ఏనం = ఈగరుత్తంతునిగూర్చి ;
ఉవాచ = చెప్పెను ("హ" అనునది పా
దపూరణార్థము).
గరుత్తంతుండు , మహాపరాక్రమశా
లులును జేవేంద్రసమానులునగు నారా

మలత్త్యులులను లేవనెత్తి , పరమసం
తుష్టులయియున్న వారలం గవుఁగిలిం
చుకొనెను; అంత, రాముండు , గరు
త్తంతుంఁబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

భవత్ప్రసాదా ద్వ్యసనం రావణిప్రభవం మహాత్
ఆవా మిహ వ్యతిక్రాంతౌ పూర్వవ ద్భవనౌ కృతౌ. ౮౨

టీక॥ ఆవాం = మేము; భవత్ప్ర
సాదాత్ = నీయనుగ్రహము వలన;
రావణిప్రభవం = ఇంద్రజిత్తుకారణ
ముగాఁగల; మహాత్ = గొప్పదగు;
ద్వ్యసనం = కష్టమును; ఇహ = ఇప్పుడు;
వ్యతిక్రాంతౌ = కడచినాము . పూర్వ
వత్ = మున్నువలె; బలినౌ = అధికమ

యినబలముగలవారలమును; కృతౌ = చే
యఁబడినాము.
మీయనుగ్రహంబున , మాకిప్పుడిం
ద్రజిత్తువలనం గలిగిన మహావ్యసనంబు
గడచినది ; మఱియుమునుపటివలె బ
లవంతులమునైతిమి. అని, తాత్పర్యము.

యథా తాతం దశరథం యథాజం చ పితామహమ్
తథా భవంత మాసాద్య హృదయం మే ప్రసీదతి. ౮౩

టీక॥ తాతం = తండ్రీయగు; దశ
రథం = దశరథుని ; ఆసాద్య (అధ్యా
హృతము) = పొంది; యథా = ఎట్లో;
పితామహం = తాతయగు ; అజంబ =
అజుని; ఆసాద్య (అధ్యాహృతము) =
పొంది; యథా = ఎట్లో; భవంతం = ని
న్ను; ఆసాద్య = పొంది; తథా = అట్లు;

మే = నాయొక్క; హృదయం = మన
స్సు; ప్రసీదతి = ప్రసన్నమగుచున్నది.
నాతండ్రీయగు దశరథ మహారా
జును నాతాతయగు నజమహారాజును
జూచినట్లు , నిన్నుఁజూడఁగా , నా
మనస్సు మిక్కిలియుఁ బ్రసన్నమగుచు
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

కో భవా రూపసంహన్తో దివ్యస్రగనులేపనః

వసానో విరజే వస్తే) దివ్యాభరణధూషితః. ౪౩

<p>టీక॥ రూపసంపన్నః = రూపము తోఁగూడినవాఁడవును ; దివ్యస్రగను లేపనః = శ్రేష్ఠములయినబువ్వమాలి కలును మైశ్రూతయు గలవాఁడవును; విరజే = నిమలములయిన; వస్తే = వస్త్రములను; వసానః = కట్టుకొన్న వాఁడవును ; దివ్యాభరణధూషితః = శ్రేష్ఠములయినయాభరణములచే నలం కరింపఁబడినవాఁడవునగు ; భవాన్ = నీవు; కః = ఎవ్వఁడవు?</p>	<p>రూపవంతుండవై దివ్యంబులగు పు ష్పమాలికలు దాల్చి సుగంధానులేప నంబుఁ బూసికొని , నిమలంబులగు వస్త్రంబులంగట్టుకొని, దివ్యాభరణం బులుధరించి, చూపగులకెంతయు న శృంగ్యంబు గలిగించుచున్నావు ; నీవె వ్వండవు ? అని , రాముండు గరు త్తంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

త మువాచ మహాతేజా వై నతేయో మహాబలః

పతత్రిరాజః శ్రీతాత్మా హవఃపర్యాకులేక్షణః. ౪౪

<p>టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును; మహాబలః = అధిక మయినబలముగలవాఁడును; పతత్రిరా జః = పక్షులకుఁబ్రభుండునగు; వై నతే యః = గరుత్తంతుండు; శ్రీతాత్మా = సం తసించినమనస్సుగలవాఁడై; హవఃప ర్యాకులేక్షణః = సంతోషంబునంగలంగి</p>	<p>నకన్నులుగలవాఁడై; తం = ఆ రాముని గూచి; ఉవాచ = చెప్పెను. మహాతేజుండును మహాబలుండునగు పక్షిరాజుఁడైనగరుత్తంతుండు , రా ముంబూచి, పరమసంతుష్టుడై, కన్నుల నానందబాష్పంబులు గాఱు, నిట్లని, చెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అహం సఖా తే కాకుత్స్థస్త్రియః ప్రాణో బహిశ్చరః

గరుత్మా నిహ సంప్రాప్తో యువాభ్యాం సాహ్యకారణాత్. ౪౬

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముండా ! అహం = నేను; తే = నీయొక్క; సఖా = స్నే

హితుండను. ప్రియః = ఇష్టుండను. బహి
శ్చరః = బయటదిరుగునట్టి; ప్రాణః =
పాణిమును; గరుత్మాక్ = గరుత్మంశుం
డను; యువాభ్యాం = మీకొఱకు ; సా
హ్యకారణాత్ = సహాయమునమిత్త
మయి, సంప్రాప్తః = వచ్చినాడు.

రాముడా! నేనునీకు స్నేహితుండ
నుబ్రయుండను బహిశ్చరంబగుప్రాణం
బువంటివాండను ; నాపేరు గరుత్మం
శుండందురు ; మీకుసహాయమును
యుటకై యిచ్చుటకివచ్చినాను.
అని, తాత్పర్యము.

అసురావా మహావీర్యా దానవా వా మహాబలాః

సురాశ్చాపి సగంధర్వాః పురస్కృత్య శతక్రతుమ్. ౪౭

నేమం మోక్షయితుం శక్తా శ్శరబంధం సుదారుణమ్

మాయా బలా దింద్రజితౌ నిమిత్తం క్రూరకర్మణా. ౪౮

టీక॥ మహావీర్యాః = అధికమయినప
రాక్రమముగల; అసురావా = అసురులు
గాని; మహాబలాః = అధికమయినబలము
గల; దానవావా = దానవులుగాని; శత
క్రతుం = చేపేంద్రుని; పురస్కృత్య = ము
న్నిడికొని; సగంధర్వాః = గంధర్వులతో
గూడిన ; సురాశ్చాపి = చేవతలుసుగా
ని; క్రూరకర్మణా = క్రూరమయిన కార్య
ముగల; ఇంద్రజితౌ = ఇంద్రజిత్తుచే
త; మాయాబలాత్ = మాయాబలమువ
లన; నిమిత్తం = నిమిత్తంపఁబడినదియు;
సుదారుణం = మిక్కిలియు భయంకర

మునగు; ఇమం = ఈ; శరబంధం = చా
ణబంధమును; మోక్షయితుం = విడిపిం
చుటకు; శక్తాః = చాలినవారలుకారు.

క్రూర కర్మణాండగు నింద్రజిత్తుచే
నిమిత్తంపఁబడిన మహా భయంకరం బ
యిన యాచాణపాశంబుల విడిపించు
టకు, మహా పరాక్రమశాలులగు నసు
రులచేఁగాని మహాబలశాలులగు దాన
వులచేఁగాని, మహేంద్ర సహితులగు
చేవగంధర్వులచేఁగాని, యలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే నాగాః కాద్రవేయాస్తీక్షదంష్ట్రా విమోఽల్పణాః

రక్షోమాయాప్రభావేన శరా భూత్వా త్వదాశ్రితాః. ౪౯

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౨౧

స ౫౦

టీక॥ ఏతే=ఇవి; తీక్ష్ణదంష్ట్రాః = కఠకులయినకోటలుగలవియు ; వియో
ల్పదాః=విషముచేసతిశయించినవియు
నగు; కాద్రవేయాః= కడుపుకొడుకు
లగు; నాగాః= సపకములు; రక్షోమా
యాప్రభావేన= రాక్షసుండగునిండ్రజి
త్తుయొక్కమాయాప్రభావముచేత; శి

రాః=బాణములుగా; భూత్వా = అ
యి; శ్వదాశ్రితాః=నిన్నుబొందినవి.
ఇని, తీక్ష్ణదంష్ట్రములను మహావి
షములనగుకడుపుకుంబుట్టినసపకము
లు; ఇంద్రజిత్తుమాయాప్రభావంబునం
సేసి, బాణరూపంబునొంది, నిన్నుబొం
దినవి. అని, తాత్పర్యము.

సభాగ్యశ్చాసి ధర్మజ్ఞ రామ సత్యపరాక్రమ
లక్ష్మణేన సహభ్రాత్రా సమశే రిభుఘాతినా. ౫౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మమునెఱింగి
నవాండవును; సత్యపరాక్రమ=ఎట్టికా
లమునందునువ్యథముకాని పరాక్రమ
ముగలవాండవునగు; రామ= రామఁ
డా! సమరే=యుద్ధమునందు ; రిభు
ఘాతినా=శత్రువునుజంపునట్టి ; భ్రా
త్రా=తమ్ముడయిన; లక్ష్మణేనసహ=
లక్ష్మణునితోగూడ; త్వం (అధ్యాహు)

తము)=నీవు; సభాగ్యశ్చ= భాగ్యము
తోగూడినవాండవును; అసి = అగు
చున్నావు.
ధర్మజ్ఞుండవు, సత్యపరాక్రముండ
వునగురామఁడా! యుద్ధంబునశత్రువు
ను వధించునట్టిసీతమ్ముండులక్ష్మణుండు
నుసీవుచుభాగ్యవంతులరు, కావునమీకే
మియభయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమం శ్రుత్వాతు వృత్తాంతం త్వరమాణో ౭ హమాగతః
సహసా యువయోగ్నేహ త్సఖిత్వ మనుపాలయత్. ౫౧

టీక॥ అహం=నేను; ఇమం=ఈ ;
వృత్తాంతం = సమాచారమును; శ్రు
త్వాతు=విన్నంతనె; త్వరమాణః=వేగ
రపడుచున్నవాండవై; యువయోః =
మీయొక్క; స్నేహాత్=స్నేహమువల

న; సఖిత్వం=స్నేహితుండగుటను; అ
నుపాలయత్ = పాలించుచు ; సహ
సా=వేగంబున; ఆగతః= వచ్చినాను.
నేను, ఇట్లుమీరలింద్రజిత్తుచే నాగ
పాశంబులబంధింపబడియుండుటనువి

న్నంతనె, మీయందలిన్నేహంబున, మిచ్చితిని. అని, తాత్పర్యము.
త్రధమకంబేర్పడ, వేగంబుననిచ్చుటకేవ

మోక్షితౌచ మహాఘోరా దస్తా త్సాయకబంధనాత్
అప్రమాదశ్చ కథావ్యో యువాభ్యాం నిత్యమేవహి. ౫౨

టీక॥ మయా(అధ్యాపృతము) = పాటులేమియు; కథావ్యః = చేయఁబ
నాచేత; యువాం(అధ్యాపృతము) = డవలసినది.
మీరలు; మహాఘోరాత్ = మహాభయం
కరమయిన; అస్తాత్ = ఈ ; సాయక
బంధనాత్ = బాణబంధముననుండి; మో
క్షితౌచ = విడిపింపఁబడినవారలును.
యువాభ్యాం = మీచేత; నిత్యమేవ = ఎ
ల్లప్పుడునె; అప్రమాదశ్చ = ఏమఱు

అట్లు, మహాభయంకరంబగునాగ
పాశబంధంబుననుండి, మిమ్ము విడిపిం
చితిని; మీరలీయుద్ధంబున నెంతమాత్ర
మేనియేమఱుపాటు నొందఁగూడదు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసా స్సర్వే సంగ్రామే కూటయోధినః
శూరాణాం శుద్ధభావానాం భవతా మాజ్ఞావం బలమ్. ౫౩

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; స
నే = అందఱును; ప్రకృత్యా = స్వ
భావముచేత; సంగ్రామే = యుద్ధము
నందు; కూటయోధినః = కపటముచే
బోరువారలు. శూరాణాం = యుద్ధ
మునందుభయములేనట్టి ; శుద్ధభావా
నాం = పరిశుద్ధమయినప్పుడయ్యె
గల; భవతాం = మీకు; ఆజ్ఞావం = కప

టములేకుండుట; బలం = బలము.
రాక్షసులందఱు, యుద్ధంబునఁగ
పటముగాఁబోరువారలు ; వారలస్వ
భావమేయిది; శూరులరునునిష్కలమ
మయిన మనస్సుగలవారలునగు మీరు,
ఎంతమాత్రము కపటము లేనివారలు;
అదియేమీకుబలము. అని, తాత్పర్యము.

తన్నవిశ్వసితవ్యం వో రాక్షసానాం రణాజిరో
ఏతేనై వోపమానేన నిత్యం జిహ్వా హి రాక్షసాః. ౫౪

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకాండము. ౮౨౩

స ౫౦

టీక॥ తత్ = అందువలన ; రణాజిహీ = కుటిలులుగదా!
 రే = యద్ధధూమియందు ; రాక్షసా అందువలన, మీరలు, యద్ధంబు
 నాం = రాక్షసులవిషయమయి ; వః = న , రాక్షసులనెంతమాత్రమునమ్మ
 మీకు; నవిశ్వసితవ్యం = నమ్ముటకూ వలదు ; ఈనిదశశనముచేతనెరాక్ష
 డదు. ఏతేన = ఈ ; ఉపమానేనైవ = సుల నమ్మరాదని తెలియవచ్చినది గ
 నిదశశనముచేతనె; నిశ్యం = ఎల్లప్పు దా ! అని , గరుత్మంతుండు, రా
 డును; రాక్షసాః = రాక్షసులు ; జిహ్వా మునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్యా తతో రామం సుపజ్ఞా స్సహహంబలః
 పరిష్వజ్య సుహృత్ స్నిగ్ధ మాప్రప్టు ముపచక్రవే. ౫౫

టీక॥ సుసహంబలః = మిక్కిలియు వ్రుగిలించుకొని; ఆప్రప్టుం = పీడుకొ
 నధికమయినబలముగలవాఁడును ; సు నటకు; ఉపచక్రవే = ఆరంభించెను.
 హృత్ = స్నేహితుండునగు; సుప మహంబలశాలియగు గరుత్మంతుం
 ణః = గరుత్మంతుండు; రామం = రా డు, రామునితోఁసిప్రకారముజెప్పి, రా
 మునిగూచి; ఏవం = ఇట్లు ; ఉక్త్యా = ముని సస్నేహంబుగాఁ గవ్రుగిలించు
 చెప్పి; తతః = అంత; స్నిగ్ధం = స్నేహం కొని , యంతఁబోయివచ్చెదననిచెప్ప
 బుతోఁగూడునట్లుగా; పరిష్వజ్య = క నారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

సఖే రాఘవ ధర్మజ్ఞ రిపూణా మపి వత్సల
 అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామి గమిష్యామి యథా గతమ్. ౫౬

టీక॥ సఖే = చెలికాండవును; ధ ధ్యనుజ్ఞాతుం = అనుమతించుటకు; ఇచ్ఛా
 మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాడవు మి = కోరుచున్నాను. యథాగతం = వ
 ను; రిపూణామపి = శత్రువులవిషయ చ్చినట్లు ; గమిష్యామి = పోయెదను.
 మయిగూడ; వత్సల = అధికప్రేమగల నాచెలికాండవుధర్మంబుఁజెలిసిన
 వాడవునగు; రాఘవ = రాముఁడా! అ వాడవుశత్రువులయందుఁగూడనధికము

గాఁ బ్రేమగలవాఁడవునగురాముఁడా! యును. అని, తాత్పర్యము.
నాకనుమతియొసంగుము; నేనుబోవల

నచ కౌతూహలం కార్యం సఖిత్వంప్రతి రాఘవ
కృతకమాఁ రణే వీర సఖిత్వ మను వేత్స్యసి. ౫౭

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! సఖి చెలికాఁడగుటను; అనువేత్స్యసి = తె
త్వంప్రతి = చెలిమినిగూచి; కౌతూ లియఁగలవు.
హలంచ = తెలియువేడుకయు; నకా పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! నే
ర్యం = చేయఁదగినదికాదు. వీర = సునీకెట్లున్నేహితుఁడవై తినినిప్పుడ
రాక్రమశాలివగురాముఁడా! రణే = డుగవలదు; యుద్ధంబునఁగృతకృత్యం
యుద్ధమునందు; కృతకమాఁ = చేయఁ డవై చెలిమిగలిగినసంగతిం చెలిసికొనఁ
బడినకార్యముగలవాఁడవై; సఖిత్వం = గలవు. అని, తాత్పర్యము.

బాలవృద్ధావశేషాంతు లంకాం కృత్వా శరోమిథిః
రావణంచ రిపుంహత్వా సీతాం సముపలప్స్యసే. ౫౮

టీక॥ శరోమిథిః = బాణపరంపర త్వాచ = చంపియు; సీతాం = సీతాదేవి
లచేత; లంకాం = లంకను; బాలవృ ని; సముపలప్స్యసే = పొందఁగలవు.
ద్ధావశేషాంతు = బాలురునుముసలివా బాణపలంపరలచేలంకయందుబాల
రలునెమిగతగాఁ గలదానిఁగా; కృ వృద్ధులుమాత్రముమిగులునట్లుచేసి, శ
త్వాతు = చేసియు; రిపుం = శత్రువయి త్రుండగు రావణునివధించి, సీతంబొం
న; రావణం = రావణం = రావణుని; హ దఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం సుపణ్ణ శ్శీఘ్రవిక్రమః
రామంచ విరుజం కృత్వా మధ్యే లేషాం వనాకసామ్. ౫౯
ప్రదక్షిణం తతః కృత్వా పరివృజ్యచ వీర్యవాన్
జగామాకాశ మావిశ్య సుపణ్ణః పవనో యథా. ౬౦

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము:

౪౨౫

స ౫౦

టీక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయినప
రాక్రమముగల; శీఘ్రవిక్రమః = శీఘ్ర
మయిననడకగల; సుపణాః = గరుత్మం
తుండు; ఇత్యేవం = అనియిట్లు; వచ
నం = మాటను; ఉక్త్వా = చెప్పి; రామం
చ = రాముని; విరుజం = బాధలేనివా
నిగా; కృత్వా = చేసి; తతః = అంత;
తేషాం = ఆ; వనాకసాం = వానరుల
యొక్క; మధ్యే = నడుమను; ప్రదక్షి
ణం = ప్రదక్షిణమును; కృత్వా = చేసి;
పరివృజ్యచ = కవుఁగిలించుకొనియు;
సుపణాః = గరుత్మంతుండు; పవనో

యథా = వాయువువలె; ఆకాశం = ఆ
కాశమును; ఆవిశ్య = ప్రవేశించి; జగా
మ = పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియు శీఘ్రము
న నడచువాఁడునగు గరుత్మంతుండు,
ఈప్రకారమునంజెప్పి, రామలక్ష్మణు
ల నీరోగులుగాఁజేసి, ఆవానరులన
డుమనారామలక్ష్మణులకుఁ బ్రదక్షిణం
బుగావించి, వారలంగవుఁగిలించుకొ
ని, వాయువుంబోలె, నాకాశమా
గఁబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరుజౌ రాఘవౌ దప్త్వా తతో వానరయాధపాః

సింహనాదాం స్తదా నేదు లాఁగూలాక్ దుధువు స్తదా. ౬౦

టీక॥ తతః = అంత; తదా = అప్పు
డు; వానరయాధపాః = వానరశ్రే
ష్ఠులు; విరుజౌ = రోగములేనట్టి; రా
ఘవౌ = రామలక్ష్మణులను; దప్త్వా =
చూచి; తదా = అప్పుడు; సింహనా
దాక్ = సింహనాదంబులను; నేదుః =
అబిదిరి. లాంగూలాక్ = తోఁకల

ను; దుధువుః = విదిలించిరి

అంతనప్పుడు, వానరవీరులు, రా
మలక్ష్మణులేమియు శ్రమంబులేక సుఖ
శరీరులుగా నుండుటంజూచి, పరమ
సంతోషంబున, సింహనాదంబులుసే
యుచు, లాంగూలంబులువిదిలించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో భేరి స్సమాజఘ్ను మృకదంగాం శ్చ పృథాదయక్

దధ్తు శృంఖాక్ సంప్రహృష్టాః త్వేశంత్యపి యథా పురమ్. ౬౧

టీక॥ తతః = అంత; వానరాః (అధ్యాహృతము) = వానరులు; యథాచ

తం=మునుపటివలె; సంప్రహృష్టాః= సంతోషించినవారలయి; భేరీః= భేరుల
లు; సమాజఘ్నః=కొట్టిరి. మృదంగాం శృఙ్గి=మద్దెళలను; అరాదయక్=వా
యించిరి. శంఖాక్=శంఖములను; ద
ద్దుః=ఊడిరి. త్వేళంశ్యపి=సింహనా

దంబులును జేసిరి.

అంత, వానరు, లెప్పటియట్లు, సం
తుష్టలయి భేరులు వాయించిరి; మృదం
గంబులను వాయించిరి; శంఖంబులం
బూరించిరి; సింహనాదంబులుగావిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

అసంభ్రాంతాసంభ్రాంతా విక్రాంతా వానరా నగయోధినః

ద్రుమా నుత్పాట్య వివిధాం స్తస్థ శ్శశసహస్రశః. ౬౩

టిక॥ నగయోధినః=వృక్షములచే
బోరునట్టి; వానరాః=వానరులు; వి
క్రాంతాః=పరాక్రమించినవారలై;
అసంభ్రాంతాసంభ్రాంతా=భుజంబుంజుచి
చటచి; వివిధాన్=నానావిధములయి
న; ద్రుమాన్=వృక్షములను; ఉత్పా
ట్య=పెల్లగించి; శశసహస్రశః=ల

క్షులలక్షులుగా; తస్థః=నిలిచిరి.

వృక్షములం బోరునట్టి వానరులు,
పరాక్రమగవితులయి, మాటిమా
టికి భుజంబులచా స్థానించుచు, నానా
విధంబులగు వృక్షంబులంబెకలించి, వా
నింజేతనిడకొనియుద్ధంబునకు సన్నద్ధు
లయినెనిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

విస్యజంతో మహానాదాం స్త్రాసయంతో నిశాచరా

లంకాద్వారాణ్యపాజగ్న రోద్ధుకామాః స్థ వంగమాః. ౬౪

టి॥ స్థవంగమాః=వానరులు;
మహానాదాన్=మహాధ్వనులను; వి
స్యజంతః=విడుచుచు; నిశాచరాన్=రాక్షసులను; త్రాసయంతః=భయ
పఱచుచు; రోద్ధుకామాః=యుద్ధం
బునీయంగోరువారలయి; లంకాద్వారాణి=లంకాపట్టణద్వారములను; ఉ

పాజగ్నః=హొందిరి.

వానరులు మహాధ్వని గలుగునట్లు
సింహనాదంబులు సేయుచు, రాక్ష
సులకు భయంబుగలిగించుచు; యు
ద్ధంబుసేయునుత్సాహంబుసెలంగ, లం
కాద్వారంబులనరికట్టిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౮౨౭

స ౫౦

తతస్తు భీమ స్తుములో నినాదో
బభూవ శాఖామృగయాధపానామ్
క్షయే నిదాఘస్య యథా ఘనానాం
నాద స్సుభీమో నదతాం సశీఢే. ౬౫

టీక॥ తతస్తు=అంతను; సశీఢే=అములః = దొమ్మిగాను; బభూవ =
ధరాత్రమునందు ; నదతాం=అటుచు ఉడినది.
చున్న; శాఖామృగయాధపానాం = అంత, నధరాత్రమున , సిఃహ
వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; నినాదః= ధ్వ నాదంబులు సేయుచుండు నావానరుని
ని; నిదాఘస్య=గ్రీష్మ తుఫువయొక్క ; రులధ్వని, వషటతుఫునందుగజింబు
క్షయే=నాశమునందు; ఘనానాం=మే వట్టిమేఘంబులమహాధ్వనివలె , నల్ప
ఘములయొక్క; సుభీమః=మిక్కిలియు మంకరంబుగా, వినవచ్చుచు ఉడినది.
భయంకరమయిన; నాదోయథా=ధ్వ అని, తాత్పర్యము.
నివలె; భీమః=భయంకరముగాను; త

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచాశస్సగణః.
ఇది, సప్తాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచాశస్సగ్గటిక,
ముగిసినది.

అష్ట

ఏ క పం చా శ స గ క ప్రా రం భః.

తేషాం సుతుములం శబ్దం వానరాణాం తరస్త్వి నామ్
నదకాతాం రాక్షసై స్సార్థకం తదా శుక్రావ రావణః. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రావణః = లియ్యదొమ్మియైన; శబ్దం=ధ్వనిని;
రావణుడు; రాక్షసైస్సార్థకం= రా శుక్రావ=వి నెను.
క్షసులతోఁగూడ; నదకాతాం= అటచు అప్పుడు, బలవంతులగునావానరు
చున్న; తరస్త్వి నాం=అధికమయినబ లట్లుసింహనాదంబులు సేయుచుండనా
లముగల; తేషాం=ఆ;వానరాణాం= ధ్వనిని, రావణుండును రాక్షసులునువి
వానరులయొక్క; సుతుములం=మికి నిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రిగ్ధగంభీరనిఘోషం శ్రుత్వా స నినదం భృశమ్
సచివానాం తత స్తేషాం మధ్యే వచన మబ్రవీత్. ౨

టీక॥సః=ఆరావణుడు; భృశం= కఠిన; మధ్యే=నడుమునందు;వచనం =
మికిలిలియు; స్త్రిగ్ధగంభీరనిఘోషం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
సునుపైనదియు గంభీరమయినదియు న ఆరావణుండు, స్త్రిగ్ధంబును గంభీ
గు ధ్వనిగల; నినదం= సింహనాదంబు రంబునగు నాధ్వనినివిని, మంత్రులనడు
ను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత ; తే మ, వారలంజూచి,యిట్లని, చెప్పెను-
షాం=ఆ;సచివానాం= మంత్రులయొ అని, తాత్పర్యము.

యథా సౌ సంప్రహృష్టానాం వానరాణాం సమృద్ధితః
బహూనాం సుమహానాదో మేఘానామివ గజకాతామ్. ౩
వ్యక్తం సుమహతీ ప్రీతి రేతేషాం నాశ్ర సంశయః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౨౯

స ౫౧

టిక॥యథా=ఎట్లు; సంప్రహృష్టా
నాం = మిక్కిలియు సంతసించిన; బ
హూనాం=పెక్కిందైన; వానరా
కాం = వానరులయొక్క; అసౌ =
ఈ; సుమహానాదః= మిక్కిలియుగొ
ప్పదగుధ్వని; గజకాంతాం= గజకంచుచు
న్న; మేఘానామివ = మేఘములయొ
క్కవలె; సమృద్ధితః=లేచినదో; తథా
(అధ్యాహృతము)=అట్లు; వీలేషాం=
వీరలకు; సమహతీ = మిక్కిలియునధిక
మయిన; ప్రితిః=సంతోషము; ఆసీత్

(అధ్యాహృతము) = కలిగినది. వ్య
క్తం=స్పష్టము. అత్ర= ఈవిషయము
నందు; సంశయః=సందేహము; న=
లేదు.

ఈవానరులు పెక్కింద్రుడేరి, మ
హామేఘంబులు గజకంచునట్లు, సింహ
నాదంబులు సేయుచున్నారొకావున, వీ
రలకుఁ బరమసంతోషంబుగలిగినట్లున్న
ది; ఇది స్పష్టము; ఇందుకు సందేహము
లేదు. అని, తాత్పర్యము.

తథాహి విభులై రాదై శ్చక్షుభే మరుశాలయః. ౪

టిక॥తథాహి=అదియు క్తమే. విభు
లైః=పెద్దవగు; నాదైః=ధ్వనులచేత;
వరుశాలయః=సముద్రము; చక్షుభే=
కలిగినది.

అదియు క్తమే; అమృతా ధ్వనులచే
తనే సముద్రంబును త్రోవంబు నొంది
నది; చూడుడు. అని, తాత్పర్యము.

తాతు బద్ధా శరై స్తీక్ష్ణై ర్భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ
అయంచ సుమహాన్నాద శృంకాం జనయతీవ మే. ౫

టిక॥భ్రాతరా= అన్నదమ్మలగు; తా
తా=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మ
ణులును; తీక్ష్ణః=కఠినులయిన; శరైః=
బాణములచేత; బద్ధా= కట్టబడినారు.
అయంచ=ఈ; సుమహాకా= మిక్కిలియు
గొప్పదగు; నాదశృ=ధ్వనియును; శ్రూ

యతే(అధ్యాహృతము)= వినఁబడుచు
న్నది. మే=నాకు; శంకాం = సందేహ
మును; జనయతి=కలిగించుచున్నది. “ఇ
వ” అనునది నాక్యాలంకారాథకము.

అచ్చట, నా రామలక్ష్మణులును దీక్ష
బాణంబుల బద్ధులయియున్నారు; ఈమ

హాధ్వనియువినవచ్చుచున్నది; కావున,
నాకుసంజేహముగానున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తు వచనం చోక్త్యా మంత్రణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ నైరృతాం సత్ర సమీపపరివర్తినః. ౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసుల
కుంబ్రుఘండగు రావణుండు ; మంత్ర
ణః = మంత్రులనుగూచి; ఏతత్ =
ఈ; వచనంతు = మాటనుమాత్రము;
ఉక్త్యాశు = చెప్పినంతనె; సత్ర = అచ్చ
ట; సమీపపరివర్తినః = సమీపంబున
నుండునట్టి; నైరృతా = రాక్షసుల

నుగూచి; ఉవాచ = చెప్పెను.
రాక్షసరాజుండగు రావణుం , డీ
ప్రకారమునమంత్రులతోఁజెప్పి , య
చ్చట సమీపంబునం గాచియుండు రా
క్షసులంజూచి, యట్లుని , యాజ్ఞాపించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞాయతాం తూర్ణ మేతేషాం సర్వేషాం వనచారిణామ్
శోకకాలే సముత్పన్నే హాషకారణ ముత్థితమ్. ౭

టీక॥ ఏతేషాం = ఈ; వనచారి
ణాం = వానరులకు; సర్వేషాం = అం
దఱకును; శోకకాలే = దుఃఖకాలము;
సముత్పన్నే = ప్రట్టినదైయుండగా;
ఉత్థితం = లేచిన; హాషకారణం =
సంతోషకారణము; తూర్ణం = శీఘ్ర
ముగా; జ్ఞాయతాం = తెలియఁబడు

గాక.
ఇప్పుడు దుఃఖంబునకుఁ గాలముగా
నుండగా , నీవానరులందఱు సంతో
షంబుతో నుండుటకుఁ గారణమేమోశీ
ఘ్రంబున నారసిరండు . అని , రావ
ణుండు రాక్షసులకాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తా స్తేన సంభ్రాంతాః ప్రకార మధిరుహ్య తే
దవ్యశుః పాలితాం సేనాం సుగ్రీవేణ మహత్త్వనా. ౮

టీక॥ తే = ఆ రాక్షసులు; స్తేన = ఆ రావణునిచేత; తథా = అట్లు ; ఉక్తాః =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౩౧

స ౫౧

చేప్పఁబడినవారలయి; సంభ్రాంతాః =
తొట్టుపడినవారలయి; ప్రాకారం = ప్ర
హరిసి; అధిరుహ్య = ఎక్కి ; మహాత్మ
నా = అధికమయిన పరాక్రమముగల;
సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; పాలితాం =
పాలింపఁబడిన; సేనాం = న సరిసేన

స; వశ్యతః = చూచిరి.

ఆరాక్షసులు, రావణుని జనుని,
సంభ్రాంతులయి, ప్రాకారంబునాగో
హించి, మహాత్ముడగు సుగ్రీవుని కేఁబరి
పాలితంబగువాని సేనంబూచిరి
అని, తాత్పర్యము.

తాచ ముక్తా సుఖారేణ శరబంధేన రాఘవౌ

సమత్థితౌ మహాభాగా విషేషః ప్రేక్ష్య రాక్షసాః. ౪౩౨

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు ; సు
ఖారేణ = మిక్కిలియుభయంకరమ
యిన; శరబంధేన = బాణబంధముచేత ;
ముక్తా = విడువఁబడినవారలయి; సమ
త్థితౌ = లేచినవారలయి; మహాభాగా =
పూజ్యమయిన భాగ్యముగలవారలయి
గు; తౌ = ఆ; రాఘవౌచ = రామలక్ష్మ్య

ణులను; ప్రేక్ష్య = చూచి; విషేషః = దుః
ఖించిరి.

రాక్షసులు, మహాభయంకరంబగు
బాణపాశబంధంబువదలిసుఖంబున సు
మమహాభాగులగు రామలక్ష్మణులనుం
బూచి, దుఃఖంబునొందెరి.
అని, తాత్పర్యము.

సంక్రస్తహృదయా స్సర్వే ప్రాకారా రవరుహ్య తే

విషణ్ణవదనా ఘోరా రాక్షసేంద్రముః స్థితాః. ౪౩౩

టీక॥ ఘోరాః = భయంకరుల
గు ; తే = ఆరాక్షసులు; సర్వే = అంద
ఱును; సంక్రస్తహృదయాః = భయ
యనొందినమనస్సుగలవారలయి; ప్రా
కారాత్ = ప్రాకారముననుండి; అవరు
హ్య = డిగ్గి; విషణ్ణవదనాః = దుఃఖము
నొందినమనస్సుగలవారలయి ; రాక్ష

సేంద్రం = రాక్షసరాజుండగు రావణు
ని; ఉపస్థితాః = పొందిరి.

భయంకరాకారులగు నారాక్షసు
లు, భయంబునొంది , ప్రాకారంబున
నుండిదిగి, దుఃఖంబులు వెలవెలంబోవ,
రాక్షసరాజుండగు రావణుని ద్దమఁబో
యిరి. అని, తాత్పర్యము.

త దప్రియం దీనముఖా రావణస్య నిశాచరాః

కృత్స్నం నివేదయామాసు ర్యథావ ద్వాక్యకోవిదాః. ౧౧

టీక॥ వాక్యకోవిదాః = మాటలయం
దుఁబండితులగు; నిశాచరాః = రాక్ష
సులు; దీనముఖాః = దుఃఖమువొందిన
ముఖముగలవారలయి ; తత్ = ఆ; అ
ప్రియం = అనిష్టమున; కృత్స్నం = సమ
ప్రమున; యథావత్ = యథాక్రమ
ముగా; రావణస్య = రావణునకు; నివే

దయామాసుః = చెప్పిరి.

మాటలయందుఁబండితులగునారా
క్షసులు, అట్లు రామలక్ష్మణులు నాగపా
శబంధము క్తులయియుండు సమాచార
మునంతయు, రావణునకుఁజెల్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

యా తా వింద్రజితా యుద్ధే భ్రాతృ రామలక్ష్మణౌ

నిబద్ధా శరబంధేన నిష్ప్రకంపభుజౌ కృతౌ. ౧౨

విముక్తా శరబంధేన తా దృశ్యేతే రణాజితే

పాశానివ గజౌ ధిత్వా గజేంద్రసమవిక్రమా. ౧౩

టీక॥ యా = ఏ; భ్రాతృ = అన్న
దమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామ
లక్ష్మణులు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు;
ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత ; శరబం
ధేన = బాణబంధముచేత; నిబద్ధా = క
ట్టబడిన వారలయి ; నిష్ప్రకంపభు
జౌ = కదలనిభుజములుగలవారలుగా;
కృతౌ = చేయఁబడినారో; గజేంద్రసమ
విక్రమా = గజశ్రేష్ఠములతో సమానమై
నపరాక్రమముగల; తే = ఆ రామలక్ష్మ
ణులు; రణాజితే = యుద్ధధూమియందు;
శరబంధేన = బాణబంధముచేత; విము

క్తా = విడువఁబడినవారలయి ; పా
శాన్ = త్రాళ్లన; ధిత్వా = తేంపుకొ
ని; స్థితౌ (అధ్యాహృతము) = ఉన్న; గ
జానివ = వీనుంగులువలె; దృశ్యేతే = చూ
డఁబడుచున్నారు.

ఇంద్రజిత్తు, ఎవ్వరిని, యుద్ధంబున
నాగపాశంబులబంధించి, ఇటునటుఁజే
తులఁ గదలింపఁజాలనట్లు గావించినాఁ
డో, యారామలక్ష్మణులిప్పుడు అనా
గపాశబంధంబుల వదలింబుకొని, క
ట్టుత్రాళ్లంజెంచుకొన్న మహాపురుషుం
గుల పగిది , యుద్ధధూమి యందు

వెలుగుచున్నారు. అని, రాక్షసులు రావణునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చుత్వా వచనం తేషాం రాక్షసేంద్రో మహాబలః
చింతాశోకసమాక్రాంతో విషణ్ణవదనో బ్రవీత్. ౧౪

<p>టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; తేషాం = ఆ రాక్షసులయొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; చింతాశోకసమాక్రాంతః = చింతచేతను దుఃఖముచేతను ఆక్రమింపబడినవాడై; విష</p>	<p>ణ్ణవదనః = వెలవెలఁబోయినముఖముగలవాడై; బ్రవీత్ = చెప్పెను. మహాబలశాలియగు రాక్షసరాజుడైన రావణుండు, ఆ రాక్షసులమాటను విని, పరమదుఃఖితుండై, ముఖమువెలవెలఁబోవ, నిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఘోరై దక్షత్తవరై ర్బుద్ధా శరై రాశీవిషోపమైః
అమోఘై సూర్యసంకాతై ప్రమథ్యై ద్రజితా యుధి. ౧౫

<p>టీక॥ ఇంద్రజితా = ఇంద్రిజిత్తుచేత; యుధి = యుద్ధమునందు; ఘోరైః = భయంకరములును; దక్షత్తవరైః = ఇవ్వఁబడినవరములుగలవియును; ఆశీవిషోపమైః = సహజములతోఁబోలిగలవియు; అమోఘైః = వ్యర్థముములుకానివియు; సూర్యసంకాతైః = సూర్యునితోసమానములునగు; శరైః = బాణములచేత; ప్రమథ్య = బలాత్కరించి; తా (అధ్యాహృతము) = ఆరా</p>	<p>మలత్కులులు; బుద్ధా = బంధింపబడినారు. ఇంద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, భయంకరంబులును వరబలంబున సంపాదించబడినవియు తీక్షణవిషంబులగు సహజములవంటివియు, నమోఘంబులును సూర్య సమానములునగు బాణంబుల, నారామలత్కులులబంధించినాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త దస్త్రబంధ మాసాద్య యది ముక్తా రిపూ మమ

సంశయస్థ మిదం సర్వ మనుపశ్యా మ్యహం బలమ్. ౧౬

టిక॥మమ=నాయొక్క;రిపూ= శ సున్నదానికా;అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను.
త్రపులయిన రామలక్ష్మణులు;తే=అ నాశత్రువులయిన యారామలక్ష్మణులు, అట్టి బాణబంధమునుబొందియువి
ట్టి;అస్త్రబంధం=బాణబంధమున; ఆ ముక్తులయినయెడ, నీరాక్షసేనకంత
సాధ్య=పొంది;ముక్తాయది= విడువఁబ యుఁద్రాణసంశయముగలిగినట్లు, నా
దీనవారలగుదుడేసి;అహం=నేను; ఇ కుదోచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
దం=ఈ;బలం=నైశ్యమును; సర్వం= అంతను;సంశయస్థం= సంశేహమున

నిష్ఫలాః ఖలు సంవృత్తా శ్చరా వాసుకితేజసః

ఆద త్తం యైస్తు సంగ్రామే రిపూణాం మమ జీవితమ్. ౧౭

టిక॥యైస్తు= ఏబాణములచేతనే; బాణములు;నిష్ఫలాః=ఫలములేనివిగా;
సంగ్రామే=యుద్ధంబునందు; మమ= సంవృత్తాఃఖలు=అయినవిగా!
నాయొక్క;రిపూణాం=శత్రువులయొ మున్నపెక్కుమాఱు యుద్ధంబు
క్క;జీవితం=ప్రాణము;ఆద త్తం= గ్ర సనాశత్రువులప్రాణంబులుగొన్నట్టివా
హింపఁబడినదో; తే (అధ్యాహృత సుకిసమానతేజంబులగుబాణంబులు, ని
ము)=అట్టి;వాసుకితేజసః=వాసుకియొ ప్ఫలంబులయినవిగా! అని, రావణుం
క్కతేజస్సువంటితేజస్సుగల; శరాః= డు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు సంగ్రాహ్లో నిశ్చ్యస స్మరగో యథా

అబ్రవీ ద్రక్షసాం మధ్యే ధూమాక్షం నామ రాక్షసమ్. ౧౮

టిక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆ రా శ్చ్యసః=నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; రక్ష
వణుడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యాతు=చె సాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే= స
ప్పినంతనే;సంగ్రాహ్లో = కోపించినవాఁ డుమునందు; ధూమాక్షంనామ=ధూ
జై; ఉరగోయథా= సర్పమువలె; ని మూర్ఖుండని ప్రసిద్ధుడయిన; రాక్ష

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩౫

స ౫౧

సం=రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. వేడినిట్టూర్పులుపుడ్చుచు, రాక్షస మధ్యంబున, ధూమాత్కుండను రాక్షసుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
రావణుండు, ఈప్రకారమునం జెప్పి, పరమకుపితుండై, సర్పముంబోలె అని, తాత్పర్యము.

బలేన మహతా యుక్తో రక్షసాం భీమవిక్రమ
త్వం వధాయా భినిర్యాహి రామస్య సహ వానరైః. ౧౯

టీ॥ భీమవిక్రమ = భయంకరమయి పుటకొఱకు; అభినిర్యాహి = వెడలుము. నపరాక్రమముగల ధూమాత్కుండా! భయంకర పరాక్రముండవగు ధూత్వం=నీవు; మహతా=గొప్పదగు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; బలేన = గూడి, వానరరులతోఁగూడ రామునివనైన్యముతో; యుక్తః=కూడినవాడవై; ధింపంబొమ్ము. అని, రావణుండు, వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; రాధూమాత్కుండాకాజ్ఞాపించెను.
మస్య=రామునియొక్క; వధాయ=చల అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధూమాత్తో రాక్షసేంద్రేణ భీమతా
కృత్వా ప్రణామం సంహృష్టో నిజకామ నృపాలయాత్. ౨౦

టీక॥ ధూమాత్కుః = ధూమాత్కుండవగు; భీమతా = బుద్ధిమంతుండగు; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పించినవాడై; ప్రణామం = నమస్కరించును; కృత్వా = చేసి; నృపాలయాత్ = కనమస్కరించి, రాజసదనంబుననుండి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
రాజగృహముననుండి; నిజకామ =

అభివక్రిమ్య తద్వారం బలాధ్యక్ష మువాచ హ

ప్రతిపాద్యతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

త్వరయస్వ బలం చూడం కిం చిరేణ యయుత్సతః. ౨౦

<p>టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=అధూ మాత్తుండఁడు; తద్వారం = ఆరాజ్య హముయొక్క ద్వారమును; అభినిష్కా వ్య=వెడలి; బలాధ్యక్షం = సేనాధ్య క్షునిగూచి; యయుత్సతః = యుద్ధ ముసేయఁగోరిన; మమ (అధ్యాహృత ము)=నాయొక్క; బలం = సేనను; త్వర యస్వ=వేగిరవలెను. చిరేణ = ఆల</p>	<p>స్వముచేత; కిం=ఎందుకు; ఇతి(అధ్యా హృతము)=అని; ఉవాచ= చెప్పెను. “హ” అనునది పాదపూరణార్థము. “నేనుయుద్ధంబు సేయఁ గోరియు న్నాను; నాసైన్యమునంతయు శీఘ్రం బున నాయుత్తంబుగావింపుము; ఆల స్యంబుసేయవలదు” అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ధూమాశ్రవచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో బలానుగః
బల మద్యోజయామాస రావణస్యాజ్ఞయా దుశ్రమ్. ౨౧

<p>టీక॥ బలానుగః = సైన్యమును వెంబ డించునట్టి; బలాధ్యక్షః=సేనాధ్యక్షుం డు; రావణస్య = రావణునియొక్క; ఆ జ్ఞయా = ఆజ్ఞ చేత; ధూమాశ్రవ చనం = ధూమాశ్రునిమాటను; శ్రు త్వా=విని; దుశ్రమ్=శీఘ్రముగా; బ లం=సేనను; ఉద్యోజయామాస=కూ</p>	<p>ర్చెను. సైన్యమువెంబడి నుండునట్టి సేనా ధ్యక్షుండు, ధూమాశ్రుండు రావణు నియాజ్ఞ చొప్పున జెప్పినమాటనువిని, శీఘ్రంబున సైన్యంబు నంతయు నాయు త్తంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తే బద్ధఘంటా బలినో ఘోరరూపా నిశాచరాః
విగజమానా స్సంహృష్టా ధూమాశ్రేణ పర్వవారయన్. ౨౩
వివిధాయుధహస్తాశ్చ శూలముద్గరపాణయః

టీక॥ బద్ధఘంటాః = కట్టబడిన పాః = భయంకరమయినయాకార
గంటలు గలవారలును; ఘోరరూపాః=ముగలవారలునగు; తే = ఆ; నిశాచ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౩౩

స ౫౦

రాః = రాక్షసులు; వివిధాయుధహస్తాశ్చ = నానావిధములయినయాయుధములుచేతులంగలవారలనై; శూలముద్గరపాణయః = శూలములును మద్గరములును శేతులంగలవారలై; విజఃమానాః = గజిండుచున్నవారిలయి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియుసంతసించినవారలై; ధూమాత్మకః = ధూమాత్మసి; పర్యవారయః = చుట్టిరి.

శౌర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థమయినడమనగంటలకట్టుకొనియుడువారలను భయంకరకారులనగు నారాక్షసులు, శూలంబులు మద్గరంబులు మున్నగు నానావిధాయుధంబులు వాచ్చి, పరిమనంతోపంబున గజిండుచు, ధూమాత్ములరేపేస్తీచిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాభిః పట్టినై దళంజై గాయనై మృగశై భృశమ్. ౨౪
పరిక్షేచ్ఛిండివాలైశ్చ భల్లైః ప్రానైః పరిశ్వరైః
స్వీయా రాక్షసా దిగ్భ్యో నదళంతో జలదాయథా. ౨౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; గదాభిః = గదలతోను; ఆయనైః = ఇనుముతోఁజేయఁబడిన; దంజైః = కిష్టలతోను; ముసలైః = రోకళ్లతోను; పరిక్షైః = ఇనుపగుడియలతోను; భిండివాలైశ్చ = విడిచివాటుగుడియలతోను; భల్లైః = బల్లెములతోను; ప్రానైః = ఈఁటెలతోను; పరిశ్వరైః = గొడ్డల్లతోను; యుక్తాః (అధ్యాహ్నము) = కూడినవారలయి; దిగ్భ్యః = దిక్కులనుండి; జలదాయథా = మేఘం

బులుంబోలె; భృశం = మిక్కిలియు; నదళంతః = అఱచుచు; నిర్యయః = వెళుచిరి. రాక్షసులు, గదలుంబట్టినంబులు నా ముసలంబులుంబరిఘంబులు భిండివాలంబులు బల్లెములు నీటెలు గొడ్డల్లమున్నగు నాయుధబలధరించి, మేఘంబులంబోలెగజిండుచు, నలుదిక్కులనుండియు, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

రథైః కవచినస్త్యస్త్యైః ధ్వజైశ్చ సమలంకృతైః
సువర్ణకాలవిహితైః ఖరైశ్చ వివిధాననైః. ౨౬

టీక॥ అస్యేతు=ఇతరులయిన రాక్షసులు; కవచినః=కవచములు గలవారలై; ధ్వజైః=తెంకె-ములచేతను; వివిధానవైః=నానావిధములయినముఖములుగల; ఖరైశ్చ=గాడిదలచేతను; సమలంకృతైః=అలంకరింపఁబడినవియు; సువర్ణజాలవిహితైః=బంగారుకిటికీలతోఁగూడినవియునగు; రథైః=రథముల

చేత; నిర్యయః(అధ్యాహృతము) = వెడలిరి.

మఱికొందఱు రాక్షసులు, కవచధారులయి, ధ్వజాలంకృతంబులును నానావిధముఖంబులుగల గాడిదలతోఁగూడినవియు బంగారుకిటికీలతో నొప్పుచున్నవియునగురథంబులపై, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

హయైః పరమశీఘ్రైశ్చ గజేంద్రైశ్చ మదోత్కృతైః
నిర్యయా రాక్షసవ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రైశ్చ దురాసదాః. ౨౨

టీక॥ వ్యాఘ్రైశ్చ = పెద్దపులులు వలె; దురాసదాః = చెనకనలవిగానట్టి; రాక్షసవ్యాఘ్రాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులు; పరమశీఘ్రైః=మిక్కిలియుశీఘ్రముగాఁబోవునట్టి; హయైః = గుఱ్ఱములచేతను; మదోత్కృతైః = మదముచేఁబట్టినలవిగానట్టి; గజేంద్రైశ్చ = గజ

శ్రేష్ఠములచేతను; నిర్యయః = వెడలిరి.

పెద్దపులులుం బోలెఁ, శైనకరాని రాక్షసోత్తములు, మహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబుల నారోహించి గొందఱును, కొందఱుమదపుటెనుంగుల నారోహించియు, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృకసింహముఖై ర్యుక్తం ఖరైః కనకధూషణైః
ఆరురోహ రథం దివ్యం ధూమాక్షిః ఖరనిస్సవః. ౨౩

టీక॥ ఖరనిస్సవః=ఉగ్రమయినకంఠధ్వనిగల; ధూమాక్షిః=ధూమాగ్నితూడు; కనకధూషణైః=బంగారలంకారముగల; వృకసింహముఖైః=తోడఁజేళ్లులయొక్కయు సింహములయొక్క

యుముఖమువంటిముఖగల; ఖరైః=గాడిదలతో; యుక్తం=కూడిన; దివ్యం=శ్రేష్ఠమగు; రథం = రథమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

భయంకరమయిన ధ్వనిగలధూ

మాక్తుండు, బంగారుతో నలంకరింపఁ
బడిన తోడేల్ల వంటిముఖంబులును సీం
హముల వంటిముఖంబులును గలగా

డిదలు గట్టిన దివ్యంబగురథమునారో
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

స నిర్యాతో మహావీర్యో ధూమాగ్ర్ తో రాక్షసై ర్వృతః
ప్రహసన్ పశ్చిమద్వారం హనుమాన్ యత్ర యూధపః ౨౯
రథప్రవర మాస్థాయ ఖరయన్ క్తం ఖరస్వనమ్

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన ప
రాక్రమముగల; సః = ఆ; ధూమా
క్షః = ధూమాత్కుండ; ఖరయన్ క్తం =

ధూమాత్కమ) = అట్టి; పశ్చిమద్వా
రం = పడమటివాకిలి; గూర్చి; నిర్యా
తః = వెడలెను.

గాడిదలతోఁగూడినదియు; ఖరస్వనం =
భయంకరమయినధ్వనిగలదియునగు ;
రథప్రవరం = రథశ్రేష్ఠమును; ఆస్థా
యః = అధిష్ఠించి; రాక్షసైః = రాక్షసుల
చేత; వృతః = చుట్టబడినవాడై; ప్ర
హసన్ = నవ్వుచు; యూధపః = యూ
ధనాథుండగు; హనుమాన్ = హనుమం
తుండు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ (అ

మహాపరాక్రమశాలియగు నాధూ
మాక్తుండు, భయంకరంబగు ధ్వని
గలదియుగాడిదలు గట్టినదియునగు ది
వ్యరథంబునారోహించి, రాక్షస పరి
వృతుండై, పకపకనవ్వుచు, హనుమం
తుండుండునట్టి, లంకాపశ్చిమ ద్వారం
బునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాంతం తు మహాఘోరం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్. ౩౦
అంతరిక్షగతా ఘోరా శ్శకునాః ప్రత్యవారయన్

టీక॥ ప్రయాంతం = పోవుచున్న; మహాఘోరం = మహాభయంకరుండు
ను; భీమవిక్రమమ్ = భయంకరమయి
నపరాక్రమముగలవాఁడునగు ; రాక్ష
సంతు = రాక్షసునింగూడ; అంతరిక్షగ
తాః = అంతరిక్షమునుబొందిన; ఘో

రాః = భయంకరమయిన; శకునాః =
పక్షులు; ప్రత్యవారయన్ = అడ్డగించి
నవి.

అట్లుబయలుదేరిపోవుచున్న మహా
భయంకరుండును భయంకర పరాక్ర
ముండునగు ధూమాత్కుని రథంబునక

క్షముగా , దునికమి త్రసూచకంబుల | అని, తాత్పర్యము.
గుభయంకర పక్షులునిచినవి.

రథశీషేక మహాభీమో గృధ్రశ్చ సపపాత హ. ౩౦
ధ్వజాగ్రే గ్రథితాశ్చైవ నిపేతుః కుణపాశనాః

టీక|| మహాభీమః = మహాభయంకర మగు; గృధ్రశ్చ = గర్భయను ; రథశీ డే ("హ " అనునదిపాదపూరణా ధ్వజము) కుణపాశనాః = శవములెయూ హారముగాఁగలపక్షులు; ధ్వజాగ్రే = పై కేగముయొక్కకొనయందు; గ్రథితా శ్చైవ = వ్రాలినవియునై; నిపేతుః = ప డినవి.
రథశీరస్సునందు మహాభయంకరం బగుగృధ్రబాకటివ్రాలినది, శవములం దినునట్టిభయంకరపక్షులు , ధ్వజంబు పైవ్రాలియచ్చొనుండి నేలపైబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరాద్వీక మహాశ్వేతః కబంధః పతితో భువి. ౩౧
విస్వరంభో తస్యజన్మాదం ధూమాగ్రీక్షస్య సమీపతః

టీక|| ధూమాగ్రీక్షస్య = ధూమాగ్రీక్ష సువి = నేలయందు ; పతితః = నియొక్క; సమీపతః = సమీపమునందు; పడెను.
రుధిరాద్వీకః = నెత్తురుచేడడిసినదియు; నెత్తుటండడిసినదియుఁడెల్ల నిదియుఁ మహాక = గొప్పదియు; శ్వేతః = తెల్ల నగుగొప్ప మొండె మొకటి, వికృతధ్వని సదియునగు; కబంధః = మొండెము; వి గారోదనంబుసేయుచు, ధూమాగ్రీక్ష సువి = వికృతధ్వనిగలుగునట్లుగా; నా నకుసమీపంబుగా నేలంబడినది. దం = ధ్వనిని; ఉత్సృజన్ = విడుచుచు; అని, తాత్పర్యము.

వవవ రుధిరం చేవ స్సంచచాల చ మేఢినీ. ౩౩
ప్రతిలోమం వవ వాయు సోఘాతసమనిస్స్వనః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౪౧

స ౫౧

టీక॥ దేవః=మేఘము; రుధిరం=నెత్తురును; వవవః=కురిసెను. మేదినిచ=	వవౌ=వీచెను.
ఘామియు; సంఘాల=చలించినది.	మేఘము, నెత్తురువానగురిసినది ;
వాయుః=గాలి; నిఘాతసమస్య=	ఘామిచలనంబువొందినది; పిడుగు ప
నః=పిడుగుతోసమానమయినధ్వనిగల	డునట్లుచుపొద్దనిగదుర, మహావేగంబు
దై; ప్రతిలోమం = విరుద్ధముగా ;	ననెచురుగాలివీచెను.
	అని, తాత్పర్యము.

తిమిరౌఘావృతాస్తత్రదిశశ్చనచకాశిరే. ౩౪

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; దిశశ్చ=దిక్కులును; తిమిరౌఘావృతాః=చీకట్ల సమాహమచేఁబట్టఁబడినవై ;	మఱియు నప్పుడు, దిక్కులన్నియుఁజీకట్లుక్రమ్ముటంజేసి, యెంత మాత్రముప్రకాశములేకుండినవి.
నచకాశిరే=ప్రకాశించవయ్యె.	అని, తాత్పర్యము.

సతూత్పతాంస్తదాదృష్ట్వా రాక్షసానాంభయావహాన్
ప్రాదుర్భూతాంత్సఖేరారంశ్చఘాతమాత్మోవ్యధితోభవత్. ౩౫

టీక॥ సః=ఆ; ఘాతమాత్మస్త=	అను; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యధితః=దుఃఖితుండు; అభవత్=అయ్యెను.
ఘాతమాత్మస్తండును; తదా=అప్పుడు ;	ఆఘాతమాత్మండు, రాక్షసభయం
రాక్షసానాం=రాక్షసులకు; భయావహాన్=భయంబుగలిగించునవియు; సు	కరంబులును మహాఘోరంబులునగునా
ఖేరారంశ్చ = మిక్కిలియుభయంకరములును; ప్రాదుర్భూతాన్=ఘట్టిన	యొత్పాతంబులుగనుపట్టుటంబూచి,
వియునగు; ఉత్పాతాన్=ఉత్పాతము	దుఃఖితుండయ్యెను.
	అని, తాత్పర్యము.

ముమహూ రాక్షసాస్సవేఘాతమాత్మస్య పురస్సరాః

టీక॥ ఘాతమాత్మస్య=ఘాతా	డచునట్టి; రాక్షసాః=రాక్షసులు ; స
త్సనియొక్క; పురస్సరాః=ముందున	వేఘా=అందఱును; ముమహూః=మా

ర్చనాందిరి.

ధూమాత్సునితోఁగూడవచ్చినరా

క్షిసులందఱును దుఃఖంబునమూర్ఛితుల

యిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుభీమో బహుభి ర్నిశాచరై

వృతో భిషక్రవ్య రణోత్సుకో ఒలి. ౩౬

దదశశ తాం రాఘవదాహుపాలితాం

మహాఘకల్పాం బహువానరీం చమూమ

టిక॥తతః=అంతః;సుభీమః=మిక్కిలి
లియాభయంకరుండును;బలి=అధికమ
యినబలము గలవాఁడునగు ధూమా
త్సుండు;బహుభిః=పెక్కిరిండ్లగు;నిశా
చరైః=రాక్షసులచేత;వృతః=చుట్టఁబ
డినవాఁడై;రణోత్సుకః=యుద్ధంబునం
దుత్సాహముగలవాఁడై; అభిషక్ర
వ్య=వెడలి; రాఘవదాహుపాలి
తాం=రామునిభుజముచే రక్షింపఁబడి
నదియు;మహాఘకల్పాం=మహాప్రవా
హముతోసమానమయినదియు; బహు

వానరీం=పెక్కిరిండువానరులుగలది
యనగు;తాం=ఆ; చమూం=సేనను;
దదశశ=చూచెను.

అంత,భయంక రాకారుండును బ
లవంతుండునగు ధూమాత్సుండు, ఆ
యుత్సాతంబులుసరకు సేయక, పెక్కి
రాక్షసులంకూడి, యుద్ధోత్సాహంబు
నఁబురంబువెడలి, రామదాహుపాలి
తంబయిమహాసముద్రంబుపగిదినలరుచు
న్నయివ్వనర సేనం జూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకపంచాశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౪౩

స ౫౨

అ

ద్వి పం చా శ స గ = ప్రా రం భః.

ధూమ్రాక్షం ప్రేక్ష్య నిర్యాంతం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్
వినేదు వానరా స్సవే ప్రహృష్టా యుద్ధకాండీణః. ౧

<p>టీక యుద్ధకాండీణః = యుద్ధం బుంగోరునట్టివానరాః=వానరులు; స వే=అందఱును; భీమవిక్రమం=భయం కరమయినపరాక్రమముగల; ధూమా క్షం=ధూమాత్కుండలము; రాక్షసం = రాక్షసుని; నిర్యాంతం = వెడలుచున్న వానిగా; ప్రేక్ష్య = చూచి; ప్రహృ</p>	<p>ష్టాః=మిక్కిలియంతోషించినవారల యి; వినేదుః=అటచిరి. యుద్ధంబుంగోరుచున్నయవ్వనరు లందఱు , భయంకరపరాక్రముడగు ధూమాత్కుండలవచ్చుటఁబూచి, పర చునంతయులయి, సింహనాదంబులుగా వించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేసాం సుతుములం యుద్ధం సంజ్ఞే హరిరక్షసామ్

<p>టీక తేసాం=ఆ; హరిరక్షసాం= వానర రాక్షసులకు; సుతుమలం=మిక్కి లియదొమ్మియైన; యుద్ధం= పో రు; సంజ్ఞే=కలిగినది.</p>	<p>అస్పృహ , వానరులకును రాక్షసుల కునుదుములంబుగా మహాయుద్ధంబయి నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్యోన్యం పాదపై ఘోరం నిఘ్నతాం శూలముద్గరైః. ౨

ఘోరైశ్చ పరిఘై శ్చైస్త్రిశూలై శ్చాపి సంహతైః

<p>టీక పాదపైః = వృక్షములచేతను; శూలముద్గరైః = శూలములచేతనుము ద్గరములచేతను; ఘోరైః = భయంకర ములగు; పరిఘైశ్చ = ఇనుపగుడియల</p>	<p>చేతను; సంహతైః = కూడినవియు; చి త్రైః=నానావర్ణములునగు ; త్రిశూ లైశ్చాపి = త్రిశూలములచేతను; ఘో రం=భయంకరముగా ; అన్యోన్యం=</p>
---	--

ఒండొరులను;నిష్ఠుతాం = కొట్టుకొ
నుచున్న; తేషాం (అధ్యాహృతము) =
ఆవానర రాక్షసులకు ; తుములం (అ
ధ్యాహృతము) = దొమ్మియుద్ధము; సం
జ్ఞే (అధ్యాహృతము) = కలిగినది.

వానరులును రాక్షసులును , వృ
క్షంబులచేతను శూలముద్గరపరిఘు త్రి
శూలాద్యాయుధములచేతను ఒండొరు
లంబ్రహరించుకొనుచు, భయంకరంబు
గాఁగోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసై వానరా ఘోరై ర్వివికృతౌ సమంతతః. ౩

వానరై రాక్షసాశ్చపి ద్రుమై ర్భూమా సమీకృతాః

టీక॥ ఘోరైః = భయంకరులగు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; సమంత
తః = అంతటను; వానరాః = వానరు
లు; వివికృతౌ = ఘేడింపఁబడినారు. వా
నరైశ్చపి = వానరులచేతను; రాక్ష
సాః = రాక్షసులు; ద్రుమైః = వృక్షము
లచేత, భూమా = నేలయందు; సమీకృ

తాః = సరిగాఁజేయఁబడినారు. భయంకరాకారులగు రాక్షసులు,
పెక్క-ండ్రవానరులను వధించిరి ; వా
నరులు , రాక్షసులఁదెక్క-ండ్ర , వృ
క్షములచేఁబూర్ణముగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాశ్చపి సంక్రుద్ధా వానరా నిశితై శ్చరైః. ౪

వివృధు ఘోరసంకాశైః కంకపత్రై రచిష్టానైః

టీక॥ రాక్షసాశ్చపి = రాక్షసు
లును; సంక్రుద్ధైః = మిక్కిలియుఁగో
పించినవారలయి ; ఘోరసంకాశైః =
భయంకరములుగానున్నవియు ; కంక
పత్రైః = రావులుఁగఁతెక్కలుగలవి
యు; అచిష్టానైః = పంకరగాఁబోని
వియు; నిశితైః = కఱకులయినవియున
గు; శరైః = బాణములచేత ; వాన

రాక్ష = వానరులను; వివృధుః = కొ
ట్టిరి. రాక్షసులును, పరమకుపితులయి,
భయంకరంబులును గంకపక్షి తొక్క-
లుగట్టినవియు నగు కఱకుబాణంబుల,
వానరులంబ్రహరించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౪౫

స ౫౨

తే గదాభిశ్చ భీమాభిః పట్టినైః కూటముగ్ధరైః. ౫
విదార్యమాణౌ రిత్తోభి వాక నా స్తే సుపబలాః
అమర్షా జ్జుతోద్ధర్షా శ్చక్రః కిర్మాణ బృభీతవత్. ౬

టీక॥ తే=ప్రసిద్ధులయిన; తే= ఆ; త్సాహుషుగలవారలయి; అభీతవత్= మహాబలాః= అధికమయినబలముగల; భయపడనివారలయి; కిర్మాణి= కా వానరాః=వానరులు; రిత్తోభిః = రా ర్యమును; చక్రః=చక్రేనిరి.
తసులచేత; భీమాభిః = భయంకరము మహాలశాలిః గునవ్వనరులును లయిన; గదాభిశ్చ = గదలచేతను; ప రాక్షసులచేభయంకరంబులగు గదాప ట్టినైః=అడ్డకత్తులచేతను ; కూటము ట్టినకూటముగ్ధరాద్యాయుధంబుల వి గ్ధరైః = సంపెటలచేతనుగునియలచే దారితులయ్యు, రోష. బున , మహేవా తను; విదార్యమాణౌ = చీల్చబడు త్సాహులయి, యెంతమాత్రమువెను చున్నవారలయి; అమర్షాత్ = కోప దీయక, సోరుచుండిరి.
మువలన; జుతోద్ధర్షాః= కలిగినయి అని, తాత్పర్యము.

శరసిభిఃన్న గాత్రా స్తే శూలసిభిఃన్న దేహినః
జగృహు స్తేద్రుమాం స్తత్ర శిలాశ్చ హరియాధపాః. ౭

టీక॥ తే=ఆ; హరియాధ పాః=వా ను; జగృహుః=గ్రహించిరి.
నరశ్రేష్ఠులు; తత్ర=అచ్చట ; శరసిభిః అట్లప్పుడావానరవీరులు, బాణంబు న్నగాత్రాః=బాణంబులచే భేదించబ లచేతను శూలంబులచేతను, భిన్న దే డినచేహములుగలవారలయి; శూలసిభిః హులయి, మహారోషంబున, వృక్షంబుల న్నదేహినః=శూలములచేభేదించ బ నుబెనితాత్పర్యముంజేకొనిరి.
డినచేహములు గల వారలయి; ద్రు అని, తాత్పర్యము.
మాణ్=వృక్షములను; శిలాశ్చ= తాత్ప

తే భీమకేగా హరయో నదమానా స్తతస్తతః
మమంధూ రాక్షసాన్ భీమా న్నామానవ బభాషిరే. ౮

టిక॥భీమవేగాః = భయంకరమయి చ=పేల్ల ను; బభాషి రే=పలికిరి.
 నవేగముగల; తే=ఆ;హరయః=వా అవ్వానరవీరులు, అంతకంతకు,భ
 నరులు;తత స్తతః=అంతనంత; నదౌ యంకరవేగంబున, సింహనాదంబులు
 మానాః=అఱచుచు;భీమాః=భయం సేయుచుదడవతమపేలుకొగ్గించు కొ
 కరులయిన;రాక్షసాః=రాక్షసులను; నుచు, భయంకరాకారులగు రాక్షసు
 మమంధుః=నలియఁగొట్టిరి. నామాని లంబ్రహరించిరి. అని,తాత్పర్యము.

త ద్భూవా ద్భృతం ఘోరం యుద్ధం వానరరక్షసామ్
 శిలాభి వివిధాభిశ్చ బహుభి శ్చైవ పాదపైః. ౯

టిక॥వానరరక్షసాం=వానరులకును అయినది.
 రాక్షసులకును;వివిధాభిః=నానావిధ అప్పుడు,వానర రాక్షసులు, నానా
 ములయిన;శిలాభిశ్చ=తాళ్ల చేతను; బ విధశిలావృక్షంబులచేతను.నానావిధా
 హుభిః=పెక్కులయిన;పాదపైశ్చ = యుధంబులచేతను నొండొరులపైకడ
 వృక్షములచేతను; తత్=ఆ;యుద్ధం= ర, నాయుద్ధంబాశ్చర్యకరంబు భయం
 పోరు; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరంబును; కరంబునై చూపట్టినది.
 ఘోరం=భయంకరంబును;బహువ= అని,తాత్పర్యము.

రాక్షసా మథితాః శైవి ద్వానరై జితకాశిభిః
 వవమూ రుధిరం కేచి స్తుతై రుధిరభోజనాః. ౧౦

టిక॥ జితకాశిభిః= జయముచేఁబ్ర త్తురును; వవముః=కృత్తిరి.
 కాశించునట్టి; వానరైః=వానరులచే జయశీలురగువానరులు, కొందఱు
 త; కేచిత్=కొందఱు; రాక్షసాః = రాక్షసులంకొట్టిముద్దగావించిరి; కొం
 రాక్షసులు; మథితాః=మఠింపఁబడిరి; దఱురాక్షసులు వానరులప్రహారంబున,
 రుధిరభోజనాః= నెత్తురెయిహారము నోట నెత్తురుగ్రక్కుకొనిరి.
 గాఁగలరాక్షసులు; కేచిత్= కొంద అని,తాత్పర్యము.
 ఱు; ముఖైః=నోళ్ల చేత; రుధిరం=నె

పాశ్వేషు సారితాః కేచి తేచి ద్రాశీకృతా ద్రుమైః
శిలాభి శ్చుణ్ణితాః కేచి తేచి ద్వంతై విదారితాః. ౧౧

<p>టీక॥ కేచిత్ = కొండలు రాక్షసులు; పాశ్వేషు = ప్రక్కలయందు; దారితాః = చీల్చబడినారు. కేచిత్ = కొండలు; ద్రుమైః = వృక్షములచేత ; రాశీకృతాః = రాశిగాఁజేయఁబడినారు. కేచిత్ = కొండలు; శిలాభిః = తాళ్ల చేత; శ్చుణ్ణితాః = చూణముగాఁజేయఁబడిరి. కేచిత్ = కొండలు; ద్వంతైః =</p>	<p>దంతములచేత ; విదారితాః = చీల్చబడినారు. వానరులు, రాక్షసులంగొదలు, బ్రక్కలంబట్టిరెండుగాఁజేప్పించిరి; కొండలంబులనలియఁగొట్టికుప్పచేసిరి; కొండలశిలలచేఁజూణముగావించిరి; కొండలదంతంబులంగొఱికిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ధ్వజై వివృథై భగై ౨ః ఖరైశ్చ వినిపాభితైః
రథై ర్విధ్వంసితై శ్చాపి పతితై రజసిచరైః. ౧౨
గజేంద్రైః పర్వతాకారైః పర్వతాగై ర్వనాకసామ్
షధితై ర్వాజిభిః కీణం సాహౌ హై ర్వసుధాతలమ్. ౧౩

<p>టీక॥ వనాకసాం = వానరులయొక్క; పర్వతాగైః = పర్వతశిఖరములచేత; వివృథైః = నలియఁగొట్టఁబడినవియు; భగై ౨ః = విరిగినవియునగు; ధ్వజైః = టెక్కెములచేతను; వినిపాభితైః = చంపఁబడిన; ఖరైశ్చ = గాడిదలచేతను; విధ్వంసితైః = నుగ్గుగాఁజేయఁబడిన; రథైశ్చాపి = రథములచేతను; పతితైః = పడిన ; రజసిచరైః = రాక్షసులచేతను; పవతాకారైః = కొండలయాకారమువంటియాకారము</p>	<p>ల ; గజేంద్రైః = గజశ్రేష్ఠములచేతను; ధితైః = నలియఁగొట్టఁబడిన; సాహౌహైః = ఎక్కినవారలతోఁగూడిన; విజిభిః = గుఱ్ఱములచేతను; వసుధాతలం = భూమి ; కీణం = వ్యాపింపఁబడినది. వానరులు ప్రయోగించు పర్వతశిఖరంబులచే, విరిగినధ్వజంబులును హతములయిన గాడిదలును విధ్వంసితములైన రథంబులును బలితంబులగు రాక్షసులచే బరంబులును పర్వతాకారంబులగు నే</p>
---	---

సుంగులును సాచి సహితంబుగా నలియఁ | మియఁతయునిండియుండినవి.
గొట్టఁబడిన గుఱ్ఱంబులును, ఆయుధధూ | అని, తాత్పర్యము.

వానిరై భీమవిక్రాంతై రాష్ట్రత్యాష్టత్య వేగివైః
రాక్షసాః కరణై స్త్రీత్యైః ముఖేషు వినికతితాః. ౧౪
వివణవదనా ధూయో విప్రకీర్ణశిరోరుహః
మూఢా శ్చోణితగంధేన నిపేతు ధౌరణీతలే. ౧౫

[illegible]

అస్మై పరమసాక్షి కృత్యైశ్చ భవనిస్సహాః

తల్లె రేవాభిధావతి పల్లె గ్రామ మహారీ. ౧౬

టిక॥ అన్యే=ఇతరులయిన; రా=నిన్నునా=భయంకరమయినధ్వని
సాః=రాక్షసులు; పరమశంకుర్ధాః=కలహలయి; వజ్రస్పశకనమైః=వ
దుక్కిలియుఁగోపించినవారలయి; జ్యేష్ఠాంకశబ్దః=సమానమయిన;

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౪

స ౫౨

తలైరేవ=అటచేతుల చేతనె; హరీక=పితులయి, భయంకరంబుగా గజిండు
వానరులను; అభిధావంతి=తఱిమిరి. ఉ, వజ్రసమంబులగు నటచేతులతో,
మఱికొందఱు రాక్షసులు, పరమకు వానరులందఱిమిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరై రావతంత సై వేగితా వేగవత్తరైః

ముష్టిభి శ్చరణైః దణంతైః పాదపై శ్చ పహాధితాః. ౧౭

టీక॥ వేగితాః=వేగముగలవారలు అట్లుమహావేగులగు నారాక్షసులు
ను; అపతంతః=మైంబడుచున్నవారలు మైంబడ, వానరులు, అంతెకన్నను వేగము
నగు; తే=ఆరాక్షసులు; వేగవత్తరైః=గలవారలగుటచే, నారాక్షసులను బిడి
అంతకన్నను వేగముగల; వానరైః=వాన్తెంబూడిచియు పాదంబులం దన్నియు
నరులచేత; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేతను; చ దంతంబులంగొఱికియు వృక్షంబులం బ్ర
రణైః=పాదములచేతను; దంతైః=పం హరించియు హింసించిరి.
క్షచేతను; పాదపైశ్చ=వృక్షములచేత అని, తాత్పర్యము.
ను; అపహాధితాః=హింసించబడిరి.

వానరై హన్యమానా సై రాక్షసా విప్రదుద్రువుః

టీక॥ వానరైః=వానరులచేత; హన్యమానాః=కొట్టబడుచున్న; తే=అట్లువానరులచేంబ్రహరింపబడిన
ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; విప్రదు ద్రువుః=పాదములచేత; అని, తాత్పర్యము.

సైన్యంతు విద్రుతం దృష్ట్వా ధూమాక్షో రాక్షసవృణః. ౧౮
క్రోధేన కదనం చక్రే వానరాణాం యుయుత్సతామ్

టీక॥ రాక్షసవృణః=రాక్షసశ్రే పాటినదానిగా; దృష్ట్వాతు=చూచి
ష్టండుగు; ధూమాక్షోః=ధూమాక్షు నంతనే; క్రోధేన=కోపముచేత; యు
దు; సైన్యం=సైన్యమును; విద్రుతం=యుత్సతాం=యుద్ధముసేయఁగోరు

చుండునట్టి; వానరాణాం = వానరుల
యొక్క; కదనం = హింసించుటను; చ
క్రే = చేసెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు ధూమాత్సుం
డు, అట్లు, రాక్షససైన్యబంతయుఁబా

టుటంజూచి, కుపితుండై, యుద్ధంబు నే
యనుత్సుకులయియున్న వానరులహిం
సీంపనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసైః ప్రమథితాః కేచి ద్వానరా శ్శోణితస్రవాః. ౧౯
ముద్గరై రాహతాః కేచి తృతితా ధరణీతలే

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వాన
రాః = వానరులు; ప్రాసైః = ఈటెల
చేత; ప్రమథితాః = కొట్టబడినవారల
యి; శోణితస్రవాః = నెత్తురుగాఱుచు
న్నవారలయి; కేచిత్ = కొందఱు; ము
ద్గరైః = గుదియలచేత; ఆహతాః = కొ
ట్టబడినవారలయి; ధరణీతలే = భూ

తలమునందు; పతితాః = పడినారు.

వానరులకొందఱు రాక్షసులచేఁబా
సంబులం బ్రహరింపఁబడి నెత్తురుగా
ఱుచు, గొందఱు ముద్గరంబులందాడి
తులయి, నేలంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పరిష్ఠై మథితాః కేచి ద్భిండివాలై విదారితాః. ౨౦
పట్టినై రాహతాః కేచి ద్విహ్వలంతో గతాసవః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; పరి
ష్ఠైః = ఇనుపగుదియలచేత; మథితాః =
కొట్టబడినారు. కేచిత్ (అధ్యాహృ
తము) = కొందఱు; భిండివాలైః = విడి
చివాటుగుదియలచేత; విదారితాః =
చీల్చబడినారు. కేచిత్ = కొందఱు.
పట్టినైః = అడ్డకత్తులచేత; ఆహతాః =
కొట్టబడినవారలయి; విహ్వలంతః =
అవయవముల స్వాధీనత దప్పినవారల

యి; గతాసవః = పోయినప్రాణములు
గలవారలు; అసక్ (అధ్యాహృతము) =
అయిరి.

కొందఱు వానరులు, రాక్షసులచేఁ
బరిఘంబులందాడితులయిరి; కొందఱు
భిండివాలంబుల వధింపఁబడిరి; కొందఱు
డ్డకత్తులనఱకంబడిమృతిఁబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౫౧

స ౫౨

కేచి ద్వివిహతా శ్శూలై రుధిరాద్రాక్ష వనాకసః. ౨౧
కేచి ద్విద్రావితా నష్టా స్సబలై రాక్షసై ర్యుధి

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వనాక = సః = వానరులు; శూలైః = శూలముల చేత; వివిహతాః = కొట్టఁబడినవారలయి; రుధిరాద్రాక్షః = నెత్తుటందడిసి నవారలయిరి. కేచిత్ = కొందఱు; యుధిః = యుద్ధమునందు; సబలైః = బలము తోఁగూడిన; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; విద్రావితాః = తఱుమఁ బడిన వార

లయి; నష్టాః = అగపడకపోయిరి.

కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే శూలంబులం దాడితులయి నెత్తుటం దోఁగియుండిరి; కొందఱు యుద్ధంబున బలవంతులగు రాక్షసులనోర్వం జాల క పాటిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విభిన్నహృదయాః కేచి దేకపాశ్శ్వేన తాడితాః. ౨౨
విదారితా శ్రీశూలై శ్చ కేచి దాంత్రై ర్వివిస్సృతాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; ఏకపాశ్వేన = ఒక్కప్రక్కచేత; తాడితాః = కొట్టఁబడినవారలయి; విభిన్నహృదయాః = పగిలినగుండెలుగలవారలయిరి. కేచిత్ = కొందఱు; శ్రీశూలై శ్చ = శ్రీశూలములచేతను; విదారితాః = చీల్చఁబడినవారలయి; ఆం

త్రైః = ప్రేగులచేత; వివిస్సృతాః = పీకి వేయఁబడినారు.

కొందఱికి, బ్రక్క-వాటునఁగొట్టుటచే గుండెకాయలు పగిలినవి; కొందఱు, శ్రీశూలంబులం బొడువఁ బడిప్రేగులు వెలికివచ్చునట్లు పీకి చీల్చఁ బడిరి. అని, తాత్పర్యము.

త త్సుభీమం మహాయుద్ధం హరిరాక్షససంకులమ్. ౨౩
ప్రబభౌ శబ్దబహుళం శిలాపాదపసంకులమ్

టీక॥ సుభీమం = మిక్కిలియొద్దియం కరంబును; హరిరాక్షససంకులం = వా

నరరాక్షసులచేనిండినదియు; శబ్దబహుళం = అధికమయినధ్వనిగలదియు; శిలా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

పాదపసంకులం=తొల్ల చేతన వృక్షము
లచేతనుండినదియునగు; తత్=అ;మ
హాయుధం=గొప్పయుధము;ప్రబభౌ=
ప్రకాశించినది.

అట్లు, వానర రాక్షసులు,మహాగో

పంబున, శిలాపాదపాయుధంబులచే
బెవంగుడు, నమ్మహాయుధంబుల భ
యంకరంబయియుప్పినది.
అని,తాత్పర్యము.

ధనుజ్యాతంత్రమధురం హి కాకా తాళసమన్వితమ్. ౨౪

మంద స్తనితసంగీతం యుధగాంధర్వ మాబభౌ

టీక||ధనుర్జ్యాతంత్రమధురం=వింటి
యల్లెతొడనువీణచేమనోహరమయిన
దియు;హి కాకా తాళసమన్వితం=ఎక్కి
ల్లను తాళములతోఁగూడినదియు;మంద
స్తనితసంగీతం=తిన్ననిమాటలను సం
గీతము గలదియునగు ; యుధగాంధ
ర్వం= యుధమనుగంధర్వవిద్య; అబ

భౌ=ప్రకాశించెను.

అల్లెతొల్ల ధ్వనులె వీణా ధ్వనులు
గా,నాయాసంబునం గలుగు నెక్కిల్లె
తాళంబులుగా, మందవచనంబులె గా
నంబుగా, నాయుధగాంధర్వంబెంత
యుద్ధకాశించినది.అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షస్తు ధనుష్పాణి ర్వానరా న్రణమూర్ధాని. ౨౫

హసన్విద్రావయామాస దిశస్తు శరవృష్టిభిః

టీక|| ధూమ్రాక్షస్తు = ధూమ్రా
క్షుండుమాత్రము ; రణమూర్ధాని=
యుద్ధశిరస్సునందు;ధనుష్పాణిః = ధ
నుస్సుచేతఁగలవాఁడై; హసన్ = న
వ్వుచు;శరవృష్టిభిః = బాణవర్షముల
చేత;వానరాన్=వానరులను; దిశస్తు=
దిక్కులనుగూచియె ; విద్రావయా

మాస=తటిమెను.

అప్పుడు,ధూమ్రాక్షుండు , యు
ద్ధాగ్రంబునధనుర్ధారుండై, వీర్యోత్సే
కంబునఁబకపకనవ్వుచు, బాణవర్షం
బులుగురిపించి, వానరులనుదిక్కులకుం
దటిమెను. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౫౩

స ౫౨

ధూమాక్షిణాదితం నైవ్యం వ్యధితం దృశ్య మారుతిః. ౨౬
అభ్యవతకత సంక్రద్ధః స్రగ్వహ్య విపులాం శిలామ్

టిక॥ మారుతిః = వాయువుకొడుకై	అభ్యవతకత = ఎదిరించెను.
నహనుమంతుండు; ధూమాక్షిణాంధూ	వాయు దేవునికుమారుండగు హను
మాక్షిణిచేత; అదితం = పీడింపఁబ	మంతుడు, ధూమాక్షిణిచేఁ దలుమ
డిచెడియు; వ్యధితం = దుఃఖితమనగు; నై	బడిచిహ్వలంబయిపాలుచున్న వానర
వ్యం = నైవ్యమును; దృశ్య (దృష్ట్యా) =	సేనంబూచి, పరమకుపితుండై, విశాలం
చూచి; సంక్రద్ధః = మిక్కిలియుం గోపిం	బగుశిలంజేకొని, ధూ. మాక్షిణిపైకిఁబో
చినవాఁడై; విపులాం = విశాలముగ; శి	యెను. అని, తాత్పర్యము.
లాం = తొలిని; స్రగ్వహ్య = తీసికొని;	

కోధా ద్ద్విగుణతామ్రాక్షిః పిశ్యతుల్యపరాక్రమః. ౨౭
శిలాం తాం పాతయామాస ధూమాక్షిణ్య రథప్రతి

టిక॥ పిశ్యతుల్యపరాక్రమః = తండ్రి	గూర్చి; పాతయామాస = పడవేసెను.
తోనమానమయిన పరాక్రమముగల;	తండ్రిగిగు వాయు దేవునితో స
సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమం	మానమయిన పరాక్రమముగల యా
తుండు; కోధాత్ = కోపమువలన; ద్వి	హనుమంతుండు, కోపంబునఁ గనుఁగొ
గుణతామ్రాక్షిః = రెండింతలెట్టినై నక	నలరెండిగెల్లెఱచనంబుగదుర, నా
న్నులుగలవాఁడై; తాం = ఆ; శిలాం =	శిలను ధూమాక్షిణి రథంబుపైఁబడవే
తొయిసి; ధూమాక్షిణ్య = ధూమా	సెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షిణియొక్క; రథప్రతి = రథమున	

ఆపతంతీం శిలాం దృష్ట్వా గదా మద్యమ్య సంభ్రమాత్. ౨౮
రథా దాప్లుత్య పగేన వసుధాయాం వ్యతిష్ఠత

టిక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆధూ	శిలాం = తొయిసి; దృష్ట్వా = చూచి ;
మాక్షిణుండు; ఆపతంతీం = వచ్చుచున్న;	సంభ్రమాత్ = తొట్రుపాటువలన; గ

౪౫౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

దాం=గదను; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; వే
గేన=వేగముచేత; రథాల్= రథము
నందుండి; ఆప్లుత్య=దుమికి; వసుధా
యాం=ధూమియందు; వ్యతిష్ఠత= ని
లిచెను.

అధూమ్రాక్షుండు, తనపైకి నమ్మ
హాశిలవచ్చుటంజూచి, తత్తణుంబున గ
దచేతంగొని, వేగంబున, రథమున నుం
డి, నేలకులంఘించి నిలుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రమథ్య రథం తస్య నిపపాత శిలా భువి. ౨౯

సచక్రకూబరం సాశ్వం సద్వజం సశ రాసనమ్

టీక|| సా=ఆ; శిలా = తాయి; స
చక్రకూబరం = చక్రములతోనునొగ
తోనుంగూడినదియు; సాశ్వం = గట్ట
ములతోఁగూడినదియు; సద్వజం = పై
కైకముతోఁగూడినదియు; సశ రాస
నం=వింటితోఁగూడినదియునగు; తస్య=

మును; ప్రమథ్య=నుగ్గుచేసి; భువి= నేల
యందు; పపాత=పడెను.

ఆపెనతాయి, ధూమ్రాక్షునిర
థంబును జక్రకూబరంబులతోను గట్టం
బులతోను ద్వజంబుతోను విల్లుతోనుం
గూడ, నుగ్గు గావించినది.

అని, తాత్పర్యము.

స భక్త్యాత్మ రథం తస్య హనుమా న్నారతాత్మజః. ౩౦

రక్షసాం కదనం చక్రే సస్కంధవిటపై ద్రుక్షమైః

టీక|| మారుతాత్మజః= వాయుపు
కొడుకైన; సః=ఆ; హనుమాన్ =
హనుమంతుండు; తస్య= అధూమ్రా
క్షునియొక్క; రథం = రథమును; భ
క్త్యాత్మ=విడిచినంతనే; సస్కంధవిట
పైః=బోదెలతోనుకొమ్మలతోనుంగూ
డిన; ద్రుక్షమైః= వృక్షముచేలత; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క; కదనం=

హింసిండుటను; చక్రే=చేసెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హను
మంతుండు, అట్లు ధూమ్రాక్షునిర
థంబునునుగ్గుగావించి, యంత, బోదెల
తోనుకొమ్మలతోనుంగూడిన మహావృ
క్షంబులచే, రాక్షసులవధింప సాగెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౮౫౫

స ౫౨

విభిన్నశిరసో ధూత్వా రాక్షసా శ్శోణితోక్షితాః. ౩౦

ద్రుమైః ప్రవృధితా శ్చన్యే నిషేతు ధళరణితలే

<p>టీక॥ అన్యే=ఇతరులయిన; రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును; ద్రుమైః=వృక్షములచేత; విభిన్నశిరసః = పగిలినతలలుగలవారలు; ధూత్వా = ఆయి; శోణితోక్షితాః = నెత్తురుచేదబడినవారలయి; ప్రవృధితాః = బాధితుల</p>	<p>యి; ధరణితలే = భూతలమునందు; నిషేతుః = పడిరి. మఱికొండలు రాక్షసులు, వృక్షంబులచేఁగొట్టబడి, తలలు పగిలి, నెత్తురుగాఁజ, విహ్వలలయి నేలఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విద్రావ్య రాక్షసం నైవ్యం హనుమా న్నారుతాత్తజః. ౩౧

గిరే శ్శిఖర మాదాయ ధూమాక్ష మభిదుదుగ్రే

<p>టీక॥ మారుతాత్తజః = వాయువుకొడుకైన; హనుమాన్ = హనుమంతుడు; రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు; నైవ్యం = నైవ్యమును; విద్రావ్యం = పాటదోలి; గిరేః = పర్వతముయొక్క; శిఖరం = శృంగమును; ఆదాయ = తీసికొని; ధూమాక్షం = ధూమాక్షుని; అభిదు</p>	<p>గుగ్రే = తఱిమెను. వాయుచేపునికుమారుండగు హనుమంతుండు, అట్లు రాక్షసనైవ్యంబుల నన్నింటినింబాటదోలి, పర్వతశిఖరంబులొకటిం జేఁబూసి, ధూమాక్షుని మీది కుఱివెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త మాపతంతం ధూమాక్షో గదా ముద్యమ్య వీర్యవాన్. ౩౩

వినదకమాన స్సహసా హనుమంత మభిద్రవత్

<p>టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమంబుగల; ధూమాక్షః = ధూమాక్షుండు; గదాం = గదను; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; వినదకమానః = అటచుడు; సహసా = వేగమున; ఆపతంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆ; హనుమం</p>	<p>తం = వచ్చుచున్న; తం = ఆ; హనుమం</p>
---	---------------------------------------

తం=హనుమంతుని ; అభిద్రవత్ (అభ్యద్రవత్)= ఎదుర్కొనిపడెను. తనమీదికింగవియుటంజూచి , గదచే
మహా పరాక్రమశాలియగు ధూ తంగాని , సింహనాదంబు గావించు
చు,వేగంబున, నాహనుమంతునిమీదికి
ప్రమాటుండు , అట్లుహనుమంతుండు, డరెయి. అని, తాత్పర్యము.

తనః కుగ్రధస్తు వేగేన గదాంతాం బహుకంటకామ్. ౩౪
పాతయామాన ధూమాగ్రో మస్తకే తు హనూమతః

టీ॥ తతః = అంత ; ధూమాగ్రో మస్తకేతు=తలయందే; పాతయామా
తుస్తు= ధూమాగ్రోమస్తకంబును; క్రుద్ధః= స=పడవేసెను.
కోపించినవాడైయే; వేగేన=వేగము అంత,ధూమాగ్రోమస్తకంబు, కోపించి,
చేత; బహుకంటకాం=పెక్కుచీలలు పెక్కుమేకులతోఁగూడినయాగదను,వే
గల; తాం=ఆ; గదాం=గదను; హ గంబున,హనుమంతునితలపైఁ బడవైచె
నూమతః = హనుమంతునియొక్క;మ ను. అని, తాత్పర్యము.

తాడిత స్స తయా తత్ర గదయా భీమరూపయా. ౩౫

టీ॥ తత్ర=అప్పుడు; సః= అహను డెను.
మంతుండు; భీమరూపయా= భయంక భయంకరంబగు హాగద, యప్పుడు,
రమయినయాకారముగల; తయా= ఆ; హనుమంతునితలపైఁబడినది.
గదయా=గదచేత; తాడితః= కొట్టె బ అని, తాత్పర్యము.

స కపి మారుతబల స్తం ప్రహారి మచింతయక్
ధూమాక్షస్య శిరోమధ్యే గిరిశృంగ మపాతయత్. ౩౬

టీ॥ సః=ఆ; మారుతబలః=వా హారం=దెబ్బను; అచింతయక్=తలం
యవుయొక్క-బలమువంటిబలముగల ; పనివాడై; ధూమాగ్రోక్షస్య= ధూమాగ్రో
కపిః=హనుమంతుండు; తం=ఆ; ప్ర యొనియొక్క; శిరోమధ్యే=తలనడుము;

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౫౭

స ౫౭

గిరిశృంగం=పవతశిఖరమును; అపా
తయత్=పడచేసెను.

వాయుసమానబలుండగు నాహను
మంతుండు, అడెబ్బను సరికునేయ

క ధూమాత్యునిశిరంబుపై, నాపర్వ
తశిఖరంబుపడవైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విహ్వలితసర్వాంగో గిరిశృంగేణ తాడినః

పపాత సహసా ధూమా వికీర్ణ ఇవ పవతః. ౩౭

టీక॥ సః=ఆధూమాత్తుండను; గి
రిశృంగేణ=పవతశిఖరముచేత; తా
డితః=కొట్టబడినవాడై; విహ్వలితస
ర్వాంగః = వివశములుగాఁజేయఁబ
డినసమస్తావయవములును గలవాడై;
వికీర్ణః=వెదచల్లఁబడిన; పవతః=ఇ
వ=కొండవలె; సహసా = తటాలు

న; ధూమా=నేలయందు; పపాత= ప
డెను.

ఆధూమాత్తుండు, పవతశిఖ
రంబుచేదాడితుండై, సమస్తావయ
వంబులును వివశంబులుగా, ఛిన్నపక్షం
బగుపర్వతంబుకరణినేలంగూతెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధూమాత్మం నిహతం దృష్ట్వా హతశేషా నిశాచరాః

త్రస్తాః ప్రవిశు లంకాం వధ్యమానాః ప్లవంగమైః. ౩౮

టీక॥ ధూమాత్మం=ధూమాత్తు
ని; నిహతం=చంపఁబడినవానిగా; దృ
ష్ట్వా=చూచి; హతశేషాః=చంపఁబ
డఁగామిగిలిన; నిశాచరాః=రాక్షసు
లు; ప్లవంగమైః=వానరులచే; వధ్యమా
నాః=వధింపఁబడుచున్నవారలయి; త్ర
స్తాః=భయపడినవారలయి; లంకాం=

లంకను; ప్రవిశుః=చొచ్చిరి.

అంత, హతశేషులగురాక్షసులు,
ధూమాత్తుండునిహతుండగుటను జూ
చి, వానరులుమఱియు సుక్కుమిగిలి
మైబడ, నోర్వఁజాలక, భయంబున
లంకకుంబాటిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సతు పవనసుతో నిహత్య శత్రుం

క్షతజవహః స్సరితశ్చ సన్నికీర్య

రిపువధజనితశ్రమో మహాత్మా

ముద మగ మ త్కపిభిశ్చ పూజ్యమానః.

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినపాపమున్నవాఁడు
రాక్షసులుగల; పప ననుతః = వాయువు నై; ముదం = సంతోషమును; అగమత్ =
కొడుకైన; సతు = ఆహుమంతుండు పొందెను.
ను; శత్రుం = శత్రువును; నిహత్య = వధించి; క్షతజవహః = నెత్తురుప్రవహించు
నట్టి; సరితశ్చ = నదులను; సన్నికీర్య = పధూమ్రాతునివధించి, యుద్ధభూమి
లపి; రిపువధజనితశ్రమః = శత్రువులను యందు రక్తనమం ప్రవహింపజేసి,
వధించుటచేగలిగిన యాయాసముగల వానరులచేఁబూజితుండై, సంతోషం
వాడై; కపిభిః = వానరులచేత; పూజ్యబువొందెను. అని, తాత్పర్యము.

అత్యాఘాత, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్విపంచాశస్సర్గః.

ఇది, సుష్టాధికము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్విపంచాశసర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౫౯

స ౫౩

(౫౬)

త్రి పం చా శ స గ క ప్రా రం భః.

ధూమ్రాక్షం నిహతం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
క్రోధేన మహతావిష్టో ౭ నిశ్శ్వసన్ న్నురగో యథా. ౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ	జేత; ఆవిష్టః = ఆవేళింపబడినవాఁడు;
బ్రభుండగు; రావణః = రావణుఁడు,	అభూత్ (అధ్యాహృతము =) ఆయెను.
ధూమ్రాక్షం = ధూమ్రాక్షుని; నిహ	రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడు,
తం = చంపబడినవానిఁగా; శ్రుత్వా =	ధూమ్రాక్షుండువధింపబడుటను విని
విని; ఉరగోయథా = సర్పమువలె; ని	సర్పమువలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, బ
శ్శ్వసన్ = నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు; మహ	రమకోపంబునొండెను,
తా = అధికమయిన; క్రోధేన = కోపము	అని, తాత్పర్యము.

దీఘక ముష్టంచ నిశ్శ్వస్య క్రోధేన కలషీకృతః
అబ్రవీ ద్రాక్షసం శూరం వద్రాదంష్ట్రం మహాబలమ్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా	జగదంష్ట్రం = వద్రాదంష్ట్రుండగు; రాక్ష
వణుఁడు; దీఘకం = నిడుపుగాను; ఉ	సః = రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చె
ష్టంచ = వేడిగాను; నిశ్శ్వస్య = నిట్టూ	ప్పెను.
ర్పులుపుచ్చి; క్రోధేన = కోపముచేత ;	ఆరావణుఁడు, కోపంబున నొడలు
కలషీకృతః = కలంగినవాఁడుగాఁగ శ	దెలియక, వేడినిట్టూర్పులు పుచ్చుచు,
యబడినవాడై; శూరం = యుద్ధంబు	శూరుండును మహాబలుండు నగు వద్రా
నభయములేనివాఁడును ; మహాబలం =	దంష్ట్రుఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వ	అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ త్వం వీర నిర్యాహి రాక్షసైః పరివారితః
జహి దాశరథిం రామం సుగ్రీవం వానరై స్సహ. ౩

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగువలతోఁగూడ; జహి = వధింపుము.

జదంష్టుడా! త్వం = నీవు; గచ్ఛ = పొమ్ము. రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; పరివారితః = చుట్టఁబడినవాఁడనై; నిర్భాణం = వెడలుము. దాశరథి = దశరథుని కొడుకైన; రామం = రాముని; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; వానరైస్సహ = వానరులతోఁగూడ; జహి = వధింపుము. పరాక్రమశాలివగు వజ్రదంష్టుడా! నీవిప్పుడు, రాక్షససేనంగూడి పోయి, దశరథపుత్రుండగు రాముని సుగ్రీవుని వానరులనందఱును వధించిరమ్ము. అని, రావణుండు, వజ్రదంష్టునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథే త్యక్త్వా ద్రుతతరం మాయావీ రాక్షసేశ్వరమ్
నిజఁగామ బలై స్సార్థం బహుభిః పరివారితః. ౪

టీక॥ మాయావీ = మాయలవాఁడు; నిజఁగామ = బయలు వెడలెను. జగు వజ్రదంష్టుఁడు; రాక్షసేశ్వరం = మాయావియగునా వజ్రదంష్టుఁడు, రాక్షసరాజుఁడగు రావణునిగూచి; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా = చెప్పి; బహుభిః = పెక్కుఁడ రాక్షసులచేత; పరివారితః = చుట్టఁబడినవాఁడనై; బలైస్సార్థం = సైన్యములతోఁగూడ;

నాగై రక్షైః శరై రున్మైః స్సంయుక్త స్సుసమాహితః
పరాకాఢ్వజచిత్రైశ్చ రథైశ్చ సమలంకృతః. ౫
తతో విచిత్రకేయూరమకుటైశ్చ విభూషితః
తస్మత్రాణిచ సయన్త్య సహను నిఁర్యయా ద్రుతమ్. ౬

టీక॥ ౩తః = అంత; సః (అధ్యాహృతము) = అవజ్రదంష్టుఁడు; నాగైః = ఏ ను; శరైః = గాడిదలతోను; ఉన్మైః = ఒంటెలతోను; సంయుక్తః = కూడినవాఁడై; సుసమాహితః = మిఁగిలియు నెచ్చ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౬౦

స ౫౩

రికగలవాడై; పతాకాధ్వజచిత్రైః= రాజచిహ్నములు వ్రాసిన పెక్కెములచేతను వట్టి పెక్కెములచేతను నానావణములయిన; రథైశ్చ= రథములచేతను; సమలంకృతః= మిక్కిలిలియనలంకరింపబడినవాడై; విచిత్రకేయూరమకుటైశ్చ= సానావిధములయిన బాహువులుచేతను; గిరిటముచేతను; విభూషితః= అలంకరింపబడినవాడై; తనుత్రాణిచ= కవచములను; సంయధ్య= కట్టుకొ

ని; సభనుః= విల్లుతోఁగూడినవాడై; దుగ్రతం= శిఘ్రముగా; నిర్వయా= వెడలెను. అంత, నావజ్రదంష్ట్రుండు, ఏనుంగులను గుఱ్ఱంబులను గాడిదలను నొంటెలను, నానావిధవృక్షాలంకృతంబులగు రథంబులనుఁగూడి, బాహువులు కిరిటంబునున్న గుభూషణంబులు దాల్చి, కవచంబులు దొడుగుకొని, ధనుర్ధకుండై, యెచ్చరికతో, శిఘ్రంబునంబోయెను అని. తాత్పర్యము.

పతాకాలంకృతం చీస్తుం సత్తకాంచనఘోషణమ్

రథం ప్రదక్షిణం కృత్వా సమారోహ చ్చమూపతిః. ౭

టీ॥ చమూపతిః= సేనానాయకుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుండు; పతాకాలంకృతం= ధ్వజములచే నలంకరింపబడినదియు; చీస్తుం= ప్రకాశించుచున్నదియు; సత్తకాంచనఘోషణం= కాంచనబడిన బంగారమె యలంకారముగాఁ గలది యునగు; రథం= రథమునుగూర్చి; ప్రద

క్షిణం= ప్రదక్షిణమును; కృత్వా= చేసి; సమారోహత్= ఎక్కెను. సేనానాయకుఁడు వజ్రదంష్ట్రుండు, ధ్వజంబులచే నలంకృతంబును బంగారముతో నలంకరింపబడినదియునగు రథంబునకుఁ బ్రదక్షిణంబు గావించి దానినారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

యష్టిభిస్త్రామరై శ్చిత్రై శ్చూలై శ్చ మసలై రపి

భిండిపాలై శ్చ పాదైశ్చ శక్తిభిః పట్టినై రపి. ౮

ఖడ్గై శ్చక్రై గదాభిశ్చ నిశితైశ్చ పరశ్వధైః

పదాతయశ్చ నిర్యాంతి వివిధా శ్చస్త్రపాణయః. ౯

౧౬౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౩

టీక॥ వివిధాః = నానావిధములగు; పదాతయశ్చ = కాల్వరుచు ; యష్టిభిః = కొయ్యలతోను; తోమరైః = తోమరముల నునాయుధములతోను; చిత్రైః = నానా వర్ణములగు; శూలైశ్చ = శూలముల తోను; ముసలైరపి = రోంకళ్లతోను; భిండిపాలైశ్చ = విడిచివాటు గుడియలతోను; పాశైశ్చ = శ్రాళ్లతోను; శక్తిభిః = శక్తులతోను; పట్టనైరపి = అడ్డకత్తులతోను; బిగ్గైః = కత్తులతోను; చక్రైః = చక్రములతోను; గదాభిశ్చ = గదలతోను; నిశిత్రైః = తీక్షణములగు; పరశ్వధైః = గొ

డ్డళ్లతోను ; యుక్తాః (అధ్యాహృతము) = కూడినవారలయి; శస్త్రపాణయః = ఆయుధములు చేతులం గలివారలయి; నిర్భాంతి = వెడలిరి.

అ. త. గాల్వరును , యష్టులుందో మరంబులుంజిత్రంబులగు శూలంబులు ముసలంబులుభిండి పాలంబులుం బాశంబులు శక్తులుంబట్టినంబులు బిగ్గంబులుం చక్రంబులుగదలుచీత్తుంబులగు పరశ్వధంబులు మున్నగునాయుధంబులం జేకొని, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రవాసస స్సర్వే దీప్తా రాక్షసపుంగవాః

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆ; రాక్షసపుంగవాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులు ; సర్వే = అందఱును; విచిత్రవాససః = నానావిధములయిన వస్త్రములు గలివార

లయి; దీప్తాః = ప్రకాశించుచుండిరి. ఆ రాక్షసవీరులందఱు, మంచిమంచి వస్త్రంబులందాల్చి యెంతయుం బ్రకాశించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

గజా మదోత్కటా శ్చూరా శ్చలంతభవ పర్వతాః. ౧౦
తే యుద్ధకుశలై రూధా స్తోమరాంకుశ పాణిభిః

టీక॥ మదోత్కటాః = మదముచేఱుట్టరానివియు, శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేనివియు; చలంతః = కదలుచున్న; పర్వతాభవ (స్థితాః) = కొండలువలెనున్నవియునగు; తే = ప్రసిద్ధముల

యిన; గజాః = ఏనుంగులు ; యుద్ధకుశలైః = యుద్ధమునందు సమర్థులును ; తోమరాంకుశ పాణిభిః = తోమరంబులును అంకుశంబులును జేతులం గలివారలునగువారలచేత; రూధాః = ఎక్కడడి

నవి.

యుద్ధంబునసమర్థులగు రాక్షసవీరులు తోమరంబులునంకుశంబులఁ జేతులంబూని, మదోత్కటంబులును ఎట్టి

యుద్ధంబునందును భయము లేనివియు సంచరించుపర్వతంబులకరణే నొప్పుచున్నవియునగునేనుంగుల నారోపించి పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యే లక్షణసంయుక్తా శ్శూరా రూఢా మహాబలాః. ౧౧

టీక॥ లక్షణసంయుక్తాః = మంచిలక్షణములతోఁగూడినవియు; శూరాః = యుద్ధంబునభయములేనివియు; మహాబలాః = అధికమయినబలము గలవియునగు; అన్యే = ఇతరములయిన మేనుంగులు; రూఢాః = ఎక్కువబడినవి.

మఱికొందఱుమేటిరాక్షసులు, శుభలక్షణయుక్తంబులును మహాబలంబులునుయుద్ధంబులభయంబులేనివియునగు మహాగజంబుల నారోపించి పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

త ద్రాక్షసబలం ఘోరం విప్రస్థిత మశోభత

ప్రావృటాగ్రలే యథామేఘా నదకమానా స్సవిద్యతః. ౧౨

టీక॥ విప్రస్థితం = బయలుదేరిన; ఘోరం = భయంకరమయిన; తత్ = ఆ; రాక్షసబలం = రాక్షససైన్యము; ప్రావృటాగ్రలే = వహతుకవునందు; నదకమానాః = గజింపుచున్నవియు; సవిద్యతః = మెఱపులతోఁగూడినవియునగు; మేఘాయథా = మేఘములువలె; అశోభత = ప్రకాశించెను.

అప్పుడట్లుయుద్ధంబునకై వెడలిననీలదేహులును గాంచనాలంకృతులును సింహనాదంబులు సేయుచుండవారలనగునారాక్షసవీరులు, వహకాలంబున మెఱపులతోఁగూడిగజింపుచున్న మేఘంబులుంబోలెనొప్పుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిస్సృతా దక్షిణద్వారా దంగదో యత్ర యూధపః

తేషాం నిష్క్రమమాణానా మశభం సమజాయత. ౧౩

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = వారలు;నిష్క్రమమాణానాం = బయట
 ఆరాక్షసులు ; యూధపః = వానర
 యూధ నాథుడైన ; అంగదః = అం
 గదుడు ; యశ్ర = ఎచ్చటనో ; త
 స్తాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ ; దక్షి
 ణద్వారాత్ = దక్షిణపువ్వాకిటనుం
 డి; సస్సృతాః = వెడలిరి. తేషాం =

వారలు;నిష్క్రమమాణానాం = బయ
 ట వెడలుచుండఁగా;అశుభం = అమంగ
 శము; సమజాయత = కలిగెను.
 ఆరాక్షసులు, అంగదుండునునట్టిలం
 కాదక్షిణద్వారంబున వెడలిరి; వారలు
 వెడలుచుండఁగానే, యశుభనిమిత్తంబు
 లుపొడసూపినవి. అని, తాత్పర్యము-

ఆకాశాద్విఘ్నాత్తీవ్రాణ్మూలశ్చభృషతం ప్రదా
 వమంత్యః పావకజ్వాలాశ్శివా ఘోరం వవాశిరే. ౧౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; విఘ్నాత్ =
 మేఘములేని; ఆకాశాత్ = ఆకాశమున
 నుండి; తీవ్రాః = తీవ్రములయిన; ఉల్కా
 శ్చ = కొఱువులును; అభృషతః = పడిన
 వి.శివాః = నక్కలు; పావకజ్వాలాః =
 అగ్నిహోత్రజ్వాలలను; వమంత్యః = క్ర
 కులు; ఘోరం = భయంకరముగా; వ

వాశిరే = అఱచినవి.
 అప్పుడు, మేఘశూన్యంబగు నాకా
 శంబుననుండి, తీవ్రంబులగుకొఱువులు ప
 డినవి; నక్కలు, అగ్నిజ్వాలలుగ్రక్కు
 చు, భయంకరంబుగానఱచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

వ్యాహరంతి మృగా ఘోరా రక్షసాం నిధనం తదా
 సమాపతంత యోధాస్తు ప్రాప్థులక్ భయమోహితాః . ౧౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఘోరాః =
 భయంకరములగు; మృగాః = మృగము
 లు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; నిధ
 నం = చావుచు; వ్యాహరంతి = చెప్పదుం
 డినవి. యోధాః = ధీటులు; సమాపతం
 తస్తు = వచ్చుచునే; భయమోహితాః =
 భయముచేమోహము నొందింపబడి

నవారలయి; ప్రాప్థులక్ = తడఁబడిరి.
 అప్పుడు, భయంకరంబులగుక్రూ
 రమృగంబులు, రాక్షసుల మరణంబును
 సూచించెను; రాక్షసవీరులును, బోవు
 నప్పుడుభయమోహితులయి, నేలంబ
 డిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౬౫

స ౫౩

ఏతా నాత్పాతికాః దృష్ట్వా వజ్రిదంష్ట్రో మహాబలః
ధైర్య మాలంబ్య తేజస్సీవ నిజః గామ రణోత్సుకః. ౧౬

టీక॥ తేజస్సీవ=అధికమయినపరాత్సుకః=యుద్ధంబునందుత్సాహముగల
క్రమముగలవాఁడును; మహాబలః=అధికవాఁడై; నిజః గామ=వెడలెను.
మహాపరాక్రమశాలియు మహాబ
లుండునగువజ్రదంష్ట్రుండు , ఈయు
త్పత్తిః = వజ్రిదంష్ట్రుండు; ఏతాః=త్పాతంబులన్నియుఁబూచి, యెట్టకేల
ఈ ; ఔత్పాతికాః = ఉత్పాతంబుత్పాతంబునవలంబించి , యుద్ధోత్సు
లను; దృష్ట్వా=చూచి; ధైర్యం=ధైర్యమందై, వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు నిష్క్రమతో దృష్ట్వా వానరా జితకాశినః
ప్రణేదు స్సుహనాదాన్ నాదయంశ్చ దిశో దశ. ౧౭

టీక॥ జితకాశినః= జయముచేఁబ్రదయంశ్చ(అనాదయంశ్చ)= ధ్వనింపఁ
కాశించునట్టి; వానరాః=వానరులు ; శేసిరియు.
నిష్క్రమతో=వెడలుచున్న; తాః=ఆజయశీలురగునావానరులు , ఆరా
రాక్షసులను; దృష్ట్వాతు= చూచినంతక్షసులువచ్చుటఁబూచి, దశదిశలునుసిం
నె; సుమహానాదాన్=మిక్కిలియుగాడునట్లు, సింహనాదంబులుగావించిరి.
ప్రధ్వనులను; ప్రణేదుః=చేసిరి. దశ = అని, తాత్పర్యము.
పదియును; దిశః= దిక్కులను; నా

తతః ప్రవృత్తం తుములం హరీణాం రాక్షసై స్సహ
ఘోరాణాం భీమరూపాణా మన్యోన్యవధకాంక్షిణామ్. ౧౮

టీక॥ తతః=అంత; ఘోరాణాం=క్షిణాం=ఒకదొరులవధించుటనుగోరు
భయంకరులును; భీమరూపాణాం=భయండువారలనగు; హరీణాం= వానరు
యంకరాకారులును; అన్యోన్యవధకాం=లకును; రాక్షసైస్సహ= రాక్షసులతోఁ

గూడ; తుములం = దొమ్మియుద్ధము; ప్ర
వృత్తం = జరగినది.
అంత, భయంక రాకారులును ఒం
డారులవధింపఁదలంపుగొనియుండువా

రలునగువానర రాక్షసులకు , దొమ్మి
యుద్ధంబు, జరగినది.
అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధతంతో మహేమాత్సహా భిన్నజేహశిరోధరాః
రుధిరోక్షితసర్వాంగా న్యపతక్ జగతీతలే. ౧౯

టీక॥ మహేమాత్సహాః = అధికమయిన
యుత్సాహముగల; తే (అధ్యాహృత
ము) = ఆవానరులు; చిహ్నతంతః = కలిసి
యు; భిన్నజేహశిరోధరాః = పగిలినజే
హములును మెడలునుగలవారలయి; రు
ధిరోక్షితసర్వాంగాః = నెత్తుటందడు
పఁబడినసమస్తావయవములుగలవారల

యి; జగతీతలే = భూతలమునందు; న్యప
తక్ = పడిరి.
ఆవానర రాక్షసులు, మహేమాత్స
హంబుననొండొరులుంగలసిపోరిజేహ
ములందు గాయములుగలిగి, మెడకాయ
లువిఱిగి, నెత్తుటందోఁగుచు, నేలంబడి
రి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి బహ్యోన్య మాసాద్య శూరాః పరిఘపాణయః
చిక్షేప్ర ర్వివిధం శస్త్రం సమరే వ్యనివర్తినః. ౨౦

టీక॥ సమరేఘ = యుద్ధములందు; అ
నివర్తినః = మఱలనట్టి; శూరాః = యు
ద్ధమునందుభయములేనట్టి ; కేచిత్ =
కొందఱు; పరిఘపాణయః = భయపగుడి
యలుజేతులంగలవారలయి ; అన్యో
న్యం = ఒండొరులును; ఆసాద్య = పొంది;
వివిధం = నానావిధమయిన; శస్త్రం =

ఆయుధమును; చిక్షేప్ర = ప్రయోగించు
కొనెరి.
యుద్ధంబులందువెనుదీయక పోరున
ట్టిశూరులగుకొందఱు వానర రాక్షసు
లు, ఒండొరులుంగలసి, నానావిధంబులు
గాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్రుమాదాంబ శిలానాంబ శస్త్రాదాంబాపి నిస్సవనః

శూరయే సుమహాం సుత్ర ఘోరో హృదయభేదనః. ౨౦

<p>టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; ద్రుమాణాం చ=వృక్షములయొక్కయు; శిలానాం చ=తాళ్లయొక్కయు; శస్త్రాణాం చాపి=ఆయుధములయొక్కయు; సుమ హా=మిక్కిలియుగాప్పడియు; ఘో రః=భయంకరమును; హృదయభేదనః= హృదయమునుభేదించునదియునగు; ని</p>	<p>స్వనః=ధ్వని; శూరయే=వినబడు చుండినది. అప్పుడు, వృక్షశిలాయుధంబులప్ర యోగించునప్పుడుగలిగినధ్వని, భయం కరముగానువినువారలహృదయంబుభే దించునదిగానువినబడినది. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

రథనేమిస్వన సుత్ర ధనుష శ్చాపి నిస్వనః
శంఖభేరీమృదంగానాం బహువ తుముల స్వనః. ౨౧

<p>టీక॥ తత్ర=అచ్చట; రథనేమిస్వ నః=రథములయొక్కచక్రములయంచు లయొక్కధ్వనియు; ధనుషః=వింటెయొ క్క; నిస్వనశ్చాపి=ధ్వనియు; శంఖ భేరీమృదంగానాం=శంఖములయొక్క- యు భేరులయొక్కయు మృదంగముల యొక్కయు; తుములః=దొమ్మియయి</p>	<p>న; స్వనః=ధ్వనియు; బహువ = క లిగెను. అప్పుడు , రథనేమిధ్వనియుధను ధ్వనియు శంఖభేరీమృదంగాధ్వను లును , దుములంబుగావినబడియెను. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

కేచి దస్త్రాణి సంస్పృశ్య బాహుయుద్ధ మకుర్వత

<p>టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; అస్త్రాణి= ఆయుధములను; సంస్పృశ్య=ప్రయో గించి; బాహుయుద్ధం=చేతులతోఁజే యుయుద్ధమును ; అకుర్వత=చేసిరి.</p>	<p>ఆయుధంబులనన్నింటిని ప్రయోగిం చియున్నపిదప, కొందఱుబాహుయు ద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తత్రైశ్చ చరణై శ్చాపి ముష్టిభిశ్చ ద్రుమై రపి. ౨౨

జానుభిశ్చ హతాః కేచి ద్భిన్నదేహశ్చ రాక్షసాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; తలైశ్చ = అణచేతులచేతను; వరజ్జేశ్చపి = పాదములచేతను; మష్టిభిశ్చ = పిడికిళ్లచేతను; ద్రుమైరపి = వృక్షములచేతను ; జానుభిశ్చ = మోకాళ్లచేతను; హతాః = వధింపబడినవారలై; భిన్నదేహశ్చ = భేదింపబడిన దేహము గలవారలు ; అథా	వక్ (అధ్యాహృతము) = అయిరి. వానరులు, కొందఱ రాక్షసులను, అణచేతులంజఱచియుఁబాదంబులం దన్నియుఁ బిడికిళ్లఁబొడిచియువృక్షంబులం బ్రహరించియు మోకాళ్లం గ్రమ్మియువధింప, వారలుభిన్నదేహులయినఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శిలాభి శ్చుణ్ణికతాః కేచి ద్వానరై ర్యుద్ధదుమౌదైః. ౨౪

టీక॥ యుద్ధదుమౌదైః = యుద్ధంబునందధికగర్వముగల; వానరైః = వానరులచేత; కేచిత్ = కొందఱు రాక్షసులు; శిలాభిః = తాళ్లచేత; చుణ్ణికతాః = చుణ్ణముగాఁగఁజేయఁబడిరి. యుద్ధోన్మత్తులగువానరులు కొందఱు, కొందఱ రాక్షసులను శిలలచేఁ జూచుచు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
--

వజ్రదంష్ట్రో భృశం బాణై రణే విత్రాసయన్తరీక్షచచార లోకసంహరే పాశహస్త ఇవాంతకః. ౨౫

టీక॥ వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రునిండు; రణే = యుద్ధమునందు; హరీక్ష = వానరులను; బాణైః = బాణములచేత ; భృశం = మిక్కిలియు; విత్రాసయన్ = భయపఱచుచు; లోకసంహరే = లోకములయొక్క సంహారకాలమందు; పాశహస్తః = పాశముచేతంగల; అంతక ఇవ = యముఁడువలె; చచార = విహరించెను.	వజ్రదంష్ట్రుండు, యుద్ధంబున, బాణంబులచే, వానరుల నొప్పించుచు, బ్రళయకాలంబునం బాశహస్తంబుగై యమునికై వడి, నెంతయు భయంకరాకారుండై, విహరించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౪౭

స ౫౩

బలవంతోఁ బ్రవిషద్యో నానాప్రహరణా రణే
జఘ్ను ర్వాసరస్యైన్యాని రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః ౨౬

<p>టీక॥ బలవంతః = అధికమయినబలము గలవారలును; అప్రవిషద్యః = ఆయు ధములయందుఁ బండితులును; నానా ప్రహరణాః = నానావిధములయిన యాయుధములుగలవారలునగు; రా క్షసాః = రాక్షసులు; క్రోధమూర్ఛి తాః = కోపముచేవ్యాపించబడిన వారి</p>	<p>లయి; వానరస్యైన్యాని = వానర సైన్య ములను; జఘ్నుః = వధించిరి. బలవంతులునాయుధవిద్యయందుఁ బండితులునగు రాక్షసులు, యుద్ధము నరబరమకుపితులయి, నానావిధాయు ధములు, వానర సైన్యములవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నిఘ్నుతో రాక్షసాన్ దృష్ట్వా సర్వాన్ వాలిసుతో రణే
క్రోధేన ద్విగుణావిప్లవవతకక ఇవానలః. ౨౭

<p>టీక॥ వాలిసుతః = వాఁకొడుకైన యంగడుండు; రణే = యుద్ధమునందు; నిఘ్నుతః = వధించుచున్న; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱను; దృ ష్ట్వా = చూచి; సవతకకే = ప్రళయ కాలమునందు; అనలభవ = అగ్నిహవా త్రుండువలె; క్రోధేన = కోపముచేత; ద్విగుణావిప్లవః = రెండింతలావేశించ</p>	<p>బడివాఁడు. వాఁళిపుత్రుండగుసంగడుండు, అ ట్లు యుద్ధముననారాక్షసులందఱువాన సులనువధించుటంజూచి, ప్రళయకా లంబుననగ్నిహవాత్రుండుంబోలె, మ హాకోపంబునొండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తాన్ రాక్షసగణాన్ సర్వాన్ వృక ముద్యమ్య వీర్యవాన్
అంగదః క్రోధతామ్రాక్ష స్సింహః క్షుద్రమృగా నివ. ౨౮

<p>టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినప రాక్రమముగల; అంగదః = అంగదుఁ</p>	<p>డు; క్రోధతామ్రాక్షః = కోపముచేసె జ్జనై నకన్నులుగలవాడై; వృక్షం = వృ</p>
--	--

క్షమును; ఉద్యమ్య=ఁట్టుకొని; తా=అ; రాక్షసగణా= రాక్షససమూహమును; సర్వా= అందఱను; సింహా=సింహము; త్సుద్రమ్యగానివ=అల్పమృగములనువలె; నిజఘాన (అధ్యాత్మము)=వధించెను.

మహాపరాక్రమశాలియగునంగదుండు, కోపంబునగనుంగొనలనెఱుంగదనంబువెఱయి, వృక్షంబుచే, నారాక్షసులనందఱను, సింహంబుస్వల్పమృగంబులంటోలె, జక్కాడెను.
అని, తాత్పర్యము.

చకార కదనం ఘోరం శక్రతుల్యపరాక్రమః

టీక||శక్రతుల్యపరాక్రమః=ఇందునితోసమానమయిన పరాక్రమముగల; స'(అధ్యాత్మము) = అయంగదుండు; ఘోరం=భయంకరమయిన; కదనం=యౌద్ధమును; చకార=చేసెను.

నేవేంద్రునితోసాటియయిన పరాక్రమంబుగలయంగదుండప్పుడు, భయంకరంబుగా యౌద్ధంబుగావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అంగదాభిముఖాస్తత్ర రాక్షసా భీమవిక్రమాః. ౨౯

విభిన్నశిరసః పేతు ర్వికృతా ఇవ పాదపాః

టీక||స్త్ర=అచ్చట; అంగదాభిముఖాః=అంగదునియెదుటనున్న; భీమవిక్రమాః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; వికృతాః=భేదింపబడిన; పాదపాదావ = వృక్షములువలె; విభిన్నశిరసః=పగిలిన

తలలుగలవారలై; పేతుః=పడిరి. అప్పుడంగదుని యెదుటనున్న భయంకరపరాక్రములగు రాక్షసులు, ఒకవేటునం దలలుపగిలి, విభిన్నమూలంబులగు వృక్షంబులపగిలినట్లేలంగూలిరి.
అని, తాత్పర్యము.

రక్షై రవై ధ్వజై చ్చిత్రై శృరీరై హారిరక్షసామ్. ౩౦

రుధిరేణవ సంఘన్నా ఘామి భయకరీ తదా

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౭౧

స ౫౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ధూమిః = హృతమ్)=అయినది.
 నేల; రథైః=రథములచేతను; అశ్వైః= అప్పుడు, ఆయుధధూమి, విడిగిన
 గుఱ్ఱములచేతను; చిత్రైః= నానావ రథములచేతను ధ్వంబులచేతను జచ్చిప
 ణములగు; ధ్వజైః=పెక్కెరములచే దినగుఱ్ఱంబులచేతను వానరరాక్షసుల
 తను; హరిరక్షసాం=వానరరాక్షసుల కశేటరములచేతనురక్తప్రవాహముల
 చేతను; రుధిరేణవ=నెత్తురుచేతను; సం చేతను నాచ్ఛాదితమయి, భయంక
 ఛన్నా=కప్పబడినదై; భయంకరీ = రంభైయుండినది. అని, తాత్పర్యము.
 భయముగలిచునది; ఆసీత్ (అధ్యా

హరికేయూరవస్త్రైశ్చ శస్త్రైశ్చ సమలంకృతా. ౩౦
 ధూమి భాతి రణే తత్ర శారదీవ యథాఃశా

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; రణే= యుద్ధమందు; ధూమిః=ధూమి; హరికే
 యూరవస్త్రైశ్చ=హరిములచేతను బా అప్పుడు, యుద్ధంబున, హరికే
 హువురులచేతను వస్త్రములచేతను; శ యూరాదినానావిధ ధూపణంబులచే
 స్త్రైశ్చ=ఆయుధములచేతను; సమలం తను వస్త్రంబులచేతను శస్త్రంబులచే
 కృతా = చక్కగానలంకరింపబడి తను అలంకరింపబడిన యుద్ధధూమి, న
 నదై; శారదీ=శరదృతువునందలి; సశా క్షత్రచంద్రాలంకృతంబగు శరద్రాత్రి
 యథేవ=రాత్రివలె; భాతి = ప్రకాశిం కైవడిబ్రకాశించినది.
 అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్య వేగేన తద్రాక్షసబలం మహత్. ౩౧
 ప్రాకంపత తదా తత్ర పవనేనాం బదో యథా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తత్ర = అక్షససైన్యము; పవనేన = గాలిచేత;
 చృట; అంగదస్య= అంగదునియొక్క; అంబదోయథా = మేఘమువలె; ప్రా
 వేగేన=వేగముచేతనే; మహత్ = గా కంపత=చలించెను.
 పువగు; తత్=ఆ; రాక్షసబలం = రా అప్పుడచ్చట, ఆరాక్షససేన, అం

గదుని వేగంబునకు సహింపఁజాలక, | నంబునొందినది.
వాయువేగంబున వేఘముఁబోలెఁ, జల | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిపంచాశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రిపంచాశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

౨౦

చ తు : పంచాశస్సగప్రపారంభిః.

బలస్యచ నిఘాతేన అంగదస్య జయేనచ
రాక్షసః క్రోధమావిష్టో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలిః.

టీక॥ బలస్య = సైన్యముయొక్క;	పొందినాఁడు.
నిఘాతేనచ = వధముచేతను ; అంగద	అంత దనసైన్యము పరాజయము
స్య = అంగదునియొక్క ; జయేనచ =	నొందుటయు నంగదుండుజయించుట
గల్గుచేతను; మహాబలిః = అధికము	యుంబాచి , మహాబలశాలియగువ
నబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదం	జ్రదంష్ట్రండు, కోపంబునొందెను.
ష్ట్రుఁడు; క్రోధం = కోపమును; అవిష్టః =	అని, తాత్పర్యము.

స విష్ణుగృధను ఘోరం శక్రాశనిసమస్వనమ్
వానరాదౌ మనీకాని ప్రాకిర చ్ఛరవృష్టిభిః. ౨

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౭౩

స ౫౪

టీక॥ సః=ఆవజ్ఞిదంష్ట్రుడు; ఘోరం=భయంకరమును ; శక్రాశనిసమ స్వనం= ఇంద్రునివజ్రాయుధముతో సమానమయిన ధ్వనిగలదియునగు ; ధనుః=వింటిని, విష్ణుని=ధ్వనింపఁజేసి; వానరాణాం=వానరులయొక్క; అసికాని=సేనలను; శరవృష్టిభిః = బాణ

వర్షములచేత; ప్రాకిరల్=కప్పెను. ఆవజ్ఞిదంష్ట్రుడుభయంకరంబును వజ్రాయుధ సమానంబునగు ధనుస్సును, మహాధ్వనిగదురసారిండుచు, వానర సైన్యంబులపై బాణవర్షంబులుగురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా శ్చాపి ముఖ్యాస్తే రథేషు సమవస్థితాః
నానాప్రహరణౌ శూరాః ప్రాయుధ్యంత తదా రణే. ౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రణే=యుద్ధమునందు; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలగు; ముఖ్యాః=ముఖ్యులయిన; తే=ఆ; రాక్షసాశ్చాపి=రాక్షసులును; రథేషు=రథములయందు; సమవస్థితాః=ఉన్నవారలయి; నానాప్రహరణౌ=నానావిధములయిన

యాయుధములుగలవారలయి ; ప్రాయుధ్యంత=చక్కఁగాయుద్ధముచేసిరి. అప్పుడు , శూరులగు, నాముఖ్య రాక్షసులునురథారుఘులయి , నానావిధాయుధంబులం జక్కఁగాయుద్ధముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు శూరాయే సర్వే తే న్లవగవభాః
అయుధ్యంత శిలాహస్తాన్సమవేతాన్సమంతతః. ౪

టీక॥ వానరాణాం=వానరులలోపల; శూరాః= యుద్ధంబునందుభయములేనివారలు; యే = ఎవ్వరో; తే=ఆ; న్లవగవభాః=వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; శిలాహస్తాః=తాళ్లు

చేతులంగలవారలయి ; సమంతతః=అంతటను; సమవేతాః= చేరినవారలయి; అయుధ్యంత=పోరిరి. వానరులలోశూరులగు వారలందఱును, గొప్పగొప్పశిలలను శేతులం

బూని, నలుప్రక్కలంజేరి, చక్కగా | అని, తాత్పర్యము.
యుద్ధముగావించిరి.

తత్రా యుధసహస్రాణి తస్మి న్నాయో ధనే భృశమ్
రాక్షసాః కపిముఖ్యేషు పాతయాంచక్రిరే తదా. ౫

టీక|| తత్ర=అచ్చట; తదా= అప్పు | చక్రిరే=పడవేసిరి.
దు; తస్మిన్=ఆ; ఆయోధనే= యుద్ధ | అప్పుడమ్మహాయుద్ధంబునందు, రా
మునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; క | క్షసులు, వానరవీరులమైన, బెక్కవేల
పిముఖ్యేషు = వానరశ్రేష్ఠులందు; ఆ | యాయుధంబులనేసిరి.
యుధసహస్రాణి= ఆయుధముల వేల | అని, తాత్పర్యము.
ను; భృశం=మిక్కిలియు; పాతయాం

వానరా శ్చాపి రక్షస్సు గిరీ న్వృతౌక్ మహాశిలాః
ప్రవీరాః పాతయామాసు మత్తవారణసన్నిభాః. ౬

టీక|| ప్రవీరాః=మిక్కిలియుంబరా | యామాసుః=పడవేసిరి.
క్రమశాలులును ; మత్తవారణసన్ని | మహాపరాక్రమశాలులును మదపు
భాః=మడించినయేనుంగులతో సమా | ఘోరంగులంబోలినవారలునగు వానరు
నులనగు; వానరాశ్చాపి = వానరులు | లు, పవళతంబులనువృక్షంబులనుమహా
ను; రక్షస్సు=రాక్షసులయందు; గిరీ= | శిలలను, రాక్షసులపై, నేసిరి.
పవళతములను; వృతౌక్ = చెట్టులను; | అని, తాత్పర్యము.
మహాశిలాః = పెద్దతొల్లను; పాత

శూరాణాం యుధ్యమానానాం సమరే వ్యవతిథామ్
తద్రాక్షసగణానాంచ సుయుద్ధం సమవతేత. ౭

టీక|| శూరాణాం= యుద్ధమునం | ధమునందు; అనివతిథామ్= మఱలన
దు భయములేనివియు; సమరేషు=య | ట్టివియునగు ; తద్రాక్షసగణానాం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౭౫

స ౫౪

చ=అవానరసమూహములకును రాక్షససమూహములకును; సుయుద్ధం=మంబులకును; సుయుద్ధంబుజరచియుద్ధము; సమవతకత = కలిగెను. గినిది. అని, తాత్పర్యము.
శూరులును, యుద్ధంబులందు వెను

ప్రభిన్న శిరసః కేచి చ్ఛినై యః పాదైశ్చ బాహుభిః
శస్త్రై రర్పితదేహాస్తు రుధిరేణ సముక్షితాః. ౮
హరయో రాక్షసాశ్చైవ శేరతేగాం సమాశ్రితాః
కంకగృధ్రై వలై రాధ్యా గోమాయుగణసంకులాః. ౯

టీక|| కేచిత్ = కొందఱు ; హరయః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులును; ప్రభిన్నశిరసః=పగిలినతలలుగలవారలయి ; చ్ఛినై యః = నలుకలబడిన; పాదైశ్చ = పాదములతోను; బాహుభిః=చేతులతోను ; సమాశ్రితాః (అధ్యాహృతము)=కూడినవారలయి; శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; అపేతదేహాస్తు=పొందింపబడిన దేహములుగలవారలునై; రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; సముక్షితాః=తడుపబడినవారలయి; కంకగృధ్రైవలై=రావులుగలచేతను గద్దలచేతను కాకులచేతను; ఆధ్యా=వ్యాపింపబడినవారలయి; గోమాయుగణసంకులాః=నక్క-ల సమూహములచేనిండినవారలయి; గాం= ధూమిని; సమాశ్రితాః=పొందినవారలయి; శేరతే=పరుండిరి.
కొందఱు వానరులును రాక్షసులును , దలలుపగిలి చేతులుగొల్లవిరిగి , దేహములందుఁ గ్రుచ్చుకొనియున్నయాయుధములతోఁ గూడినవారలయి, నెత్తురుగోఁగుచు, గంకపక్షులుగద్దలుఁ గాకులును ముసరుకొన , నక్క-లుగుంపులుగుంపులుగాఁ జుట్టుకొన, ధూమింబడియుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

కబంధాని సముత్పేతు ర్భీరూణాం భీషణాని వై

టీక|| భీరూణాం = విరికివారియొక్క ; భీషణాని=భయంకరము లయి

స("వై" అనునది పాదపూరణార్థము;) కబంధాని = మొండెములు; సముత్పేతుః = ఎగిరినవి.

పిటికివారల శిరస్సులు ఖండింపబడి, వారి మొండెములు, ఆకాశంబున కెగసి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఘజపాణిశిరశ్చిన్నా శ్చిన్నకాయాశ్చ భూతలే. ౧౦
వానరా రాక్షసాశ్చాపి నిపేతుస్తత్ర వైరణే

టీక॥ తత్ర = ఆ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); రణే = యుద్ధమునందు; వానరాః = వానరులును; రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; ఘజపాణిశిరశ్చిన్నాః = నలుకంటడినబాహువులును అణచేతులును తలలునుగలవారలయి; చిన్నకాయాశ్చ = నలుకంట

డినదేహములుగలవారలయి; భూతలే = నేలయందు; నిపేతుః = పడిరి. అప్పుడుయుద్ధంబునందు, వానరులును రాక్షసులును, చేతులును అణచేతులును తలలును దెగియుదేహము నందంతట గాయములయ్యి, నేలంబడిరి అని, తాత్పర్యము.

తతో వానర సైన్యేన హన్యమానం నిశాచరమ్. ౧౧
ప్రాభజ్యత బలం సర్వం వజ్రదంష్ట్రస్య పశ్యతః

టీక॥ తతః = అంత; నిశాచరం (వైశాచరం) = రాక్షససంబంధియైన; బలం = సైన్యము; సర్వం = అంతయు; వానర సైన్యేన = వానర సేనచేత; హన్యమానం = వధింపబడుచున్నదై; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రుడు; పశ్యతః = చూచుచుండగా; ప్రాభజ్యత =

భగ్నుమయ్యెను. అంత, నా రాక్షస సేనయంతయు, వానర సేనచే నానావిధంబులవధింపబడి, వజ్రదంష్ట్రుడు చూచుచుండగానే, భగ్నుమయియగుకొత్తివడి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాక్ భయవిశ్రాంతా హన్యమానాః స్లవంకమైః. ౧౨
దృష్ట్వా సరోవతామ్రాత్ వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాన్
ప్రవివేశ ధనుష్పాణిస్తానయక్ హరివాహినీమ్. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము.

౪౭౭

స ౫౪

టీక॥ ప్రతాపవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః = ఆ; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుడు ; స్లవంగమైః = వానరులచేత; హన్యమానాక్ = పరిపంబడుచున్నవారలును; భయవిత్రస్తాక్ = భయకారణములవలనభయపడినవారలునగు; రాక్షసాక్ = రాక్షసులును; దృష్ట్వా = చూచి; గోపతామ్రాక్షః = కోపముచే నెఱ్ఱలైనకన్నులుగలవాడై; ధనుస్పాణిః = క్షిప్తచేతంగలవాడై; తంగలవాడై; హరివాహినీం = వానరసేనను; త్రాసయక్ = భయపఱచుచు; ప్రవివేశః = ప్రవేశించెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్రదంష్ట్రుడు , రాక్షసులఁదఱువానరులచేవధింపఁబడుచు భయపడియుండుటనుబాచి , కోపఁబునఁగనఁగొనల నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర , ధనుర్ధరుడై, వానరులందఱుభయపడ, వానరసేనంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

శరైర్విదారయామాస కంకపతైః ॥ రజహ్నైః

టీక॥ కంకపతైః = కంకపక్షియొక్కతొక్కలుగలవియు; ఆజిహ్నైః = కుటిలముగాఁబోనివియునగు; శరైః = బాణములచేత ; విదారయామాస = భేదించెను.

అవజ్రదంష్ట్రుడు , కంకపక్షితొక్కలుగలవియులవ్యంబుదప్పనివియునగుబాణంబులచే, వానరులభేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

విభేద వానరాంస్తత్ర సప్తాస్త్రా నవ పంచచ. ౧౪

వివ్యాధ పరమక్రుద్ధో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాక్

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; ప్రతాపవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుడు; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాడై; వానరాక్ = వానరులును; సప్త = ఏడుగురును; అష్ట = ఎనిమిదిమందిని; నవ = తొమ్మిదింటిని; పంచచ = అయిదుగురును; విభేద = భేదించెను. ఏవం(అధ్యాత్మశము) = ఇట్లు; వివ్యాధ = కొట్టెను.

పరాక్రమవంతుండగు నావజ్రదంష్ట్రుడు , అప్పుడొక్కొక్క బాణంబు

న, వానరుల నేడ్వర నెఱిమిదిమందిని దొంగములు; శరైః=బాణములచేత; సంకృతకంధరాః= ఛేదింపబడిన కంఠములుగలవై; సవేః=అన్నియు; త్రస్తాః=భయపడినవై; ప్రజాః=ప్రజలు; ప్రజాపతిమివ=బ్రహ్మదేవునిగూర్చివలె; అంగదం=అంగదునిగూర్చి; న, వానరుల నేడ్వర నెఱిమిదిమందిని దొంగములు; శరైః=బాణములచేత; సంకృతకంధరాః= ఛేదింపబడిన కంఠములుగలవై; సవేః=అన్నియు; త్రస్తాః=భయపడినవై; ప్రజాః=ప్రజలు; ప్రజాపతిమివ=బ్రహ్మదేవునిగూర్చివలె; అంగదం=అంగదునిగూర్చి;

త్రస్తా స్సవే హరిగణా శ్వరై స్సంకృతకంధరాః. ౧౫
అంగదం సంప్రధావంత ప్రజాపతి మివ ప్రజాః

టీక॥ హరిగణాః= వానరసమూహములు; శరైః=బాణములచేత; సంకృతకంధరాః= ఛేదింపబడిన కంఠములుగలవై; సవేః=అన్నియు; త్రస్తాః=భయపడినవై; ప్రజాః=ప్రజలు; ప్రజాపతిమివ=బ్రహ్మదేవునిగూర్చివలె; అంగదం=అంగదునిగూర్చి; న, వానరుల నేడ్వర నెఱిమిదిమందిని దొంగములు; శరైః=బాణములచేత; సంకృతకంధరాః= ఛేదింపబడిన కంఠములుగలవై; సవేః=అన్నియు; త్రస్తాః=భయపడినవై; ప్రజాః=ప్రజలు; ప్రజాపతిమివ=బ్రహ్మదేవునిగూర్చివలె; అంగదం=అంగదునిగూర్చి;

తతో హరిగణా భగ్నా దృష్ట్యా వాలిసుతస్తదా. ౧౬
క్రోధేన వజ్రదంష్ట్రే త ముదీక్షంత ముదైక్షత

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; వాలిసుతః=వాలికొడుకైనవాడు; భగ్నా=భంగమనొందిన; హరిగణాః=వానరసమూహములు; దృష్ట్యా=చూచి; క్రోధేన=కోపముచేత; ఉదీక్షంతం(ఉదీక్షమాణం)=ఎదురుచూచుచున్న; తం=ఆ; వజ్రదంష్ట్రే=వజ్రదంష్ట్రుని; ఉదైక్షత=ఎదురుచూచెను. అంత నప్పుడు, వాలికుమారుండగు సంగదుండు, వానర సేనలుభయంబునంబాటుటనుజూచి, కోపంబునొంది, తనపైకి వచ్చుచున్నవజ్రదంష్ట్రు నెదురొకనెను. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రదంష్ట్రోంగద శ్చభాసంగతా హరి రాక్షసా. ౧౭
చేరతుః పరమక్రుద్ధా హరిమత్తగజా వివ

టీక॥ అంగదః=అంగదుండును; వజ్రదంష్ట్రశ్చ=వజ్రదంష్ట్రుడునను; హరి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౩౯

స ౫౪

రాక్షసాఁ = వానరుండును రాక్షసుండు
ను; ఉభౌ = ఇద్దఱును; సంగతౌ = కలసిన
వారలయి; పరమక్రద్ధౌ = మిక్కిలియు
గుపితులయి; హరిమత్తగజావివ = సి-
హంబునుమదపుటేనుంగునువలె; చేర
తుఁ = సంబరించిరి.

అంగదుండును, వజ్రదంష్ట్రుండు
ను, ఒడారులంగలసి, సరమక్రద్ధు
లయి, సింహంబునుమదపుటేనుంగునుం
బోలె, యుద్ధంబునేయుచువిహరించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తత శ్వరసహస్రేణ వాలిపుత్రం మహాబలిః. ౧౮
జఘాన మమఁ దేశేషు మాతంగ మివ తోమరైః

టీక॥ తతః = అంత; మహాబలిః = అ
ధికమయినబలముగలవజ్రదంష్ట్రుండు;
వాలిపుత్రం = వాలికుమారుండగు నంగ
దుని; శ్వరసహస్రేణ = బాణంబులవే
యింటిచేత; తోమరైః = చిల్లకోలల
చేత; మాతంగమివ = ఏనుంగునువలె;
మమఁ దేశేషు = జీవస్థానములందు; జ

ఘానఁకొట్టెను.
అంత, మహాబలశాలియగువజ్రదం
ష్ట్రుండు, ఏనుంగునుజిల్లకోలలతోబా
డుచునట్లు, వాలికుమారుండగునంగదు
ని, జీవస్థానంబులందు, వేయి బాణం
బుల నొప్పించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోక్షితసర్వాంగో వాలిసూను మహాబలిః. ౧౯
చిక్షేప వజ్రదంష్ట్రాయ వృక్షం భీమపరాక్రమః

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబ
లముగలవాఁడును, భీమపరాక్రమః = భ
యంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁ
డునగు; వాలిసూనుఁ = వాలికుమారు
డైనయంగదుండు; రుధిరోక్షితసర్వాం
గః = నెత్తురుచేదడుపఁబడిన సమస్తావ
యవములుగలవాఁడై; వజ్రదంష్ట్రా

య = వజ్రదంష్ట్రుఁడైకొఱకు; వృక్షం =
చెట్టును; చిక్షేపఁ = వేసెను.
మహాబలశాలియుభయంకర పరా
క్రమండునగునంగదుండు, దేహమంత
యునెత్తురుగాఁ, గోపించి, వజ్రదం
ష్ట్రుఁడై, రాకొక-మహావృక్షమునెసెను.
అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్యాఽపతంతం తం వృక్ష మసంభ్రాంతశ్చ రాక్షసః. ౨౦
చిచ్ఛేద బహుధా సోప నికృత్తః పతితో భువి

టీక॥ రాక్షసశ్చ=రాక్షసుడైన వ తితః=పడినది.
జృదంష్ట్రుఁడును; అపతంతం= వచ్చు ఆవజృదంష్ట్రుఁడు, తనపైకివృక్ష
చున్న; తం=ఆ; వృక్షం=చెట్టును; దృ మువచ్చుటంజూచి, సంభ్రామంబు నాం
ష్ట్యా=చూచి; అసంభ్రాంతః=తొట్టు దక, యావృక్షమును, బెక్కువ్రయ్యలు
పాటునొందనవాడై; బహుధా= సె గాబాణంబులచేఖండించెను; అంతనా
క్కు-విధములు గా; చిచ్ఛేద= నఱకెను. వృక్షము, తునియలయి నేలంబడెను.
సోప=ఆవృక్షమును; నికృత్తః= శాం అని, తాత్పర్యము.
డింపబడినదై; భువి=నేలయందు; ప

తం దృష్ట్యా వజ్రదంష్ట్రస్య విక్రమం స్థవగః=భిః. ౨౧
ప్రకృహ్య విఫ్రలంశైలం చిత్తేపచ ననాదచ

టీక॥ స్థవగః=భిః=వానర శ్రేష్ఠుం చ=వేసెను. ననాదచ=అటచెను.
డగునంగుండు; వజ్రదంష్ట్ర స్య=వ వానరశ్రేష్ఠుండగునంగుండు, వ
జృదంష్ట్రునిముక్కు; తం=ఆ; విక్ర జృదంష్ట్రునిపరాక్రమంబుంజూచి, యొ
మం=పరాక్రమమును; దృష్ట్యా=చూ కు-విశాలపర్వతంబుగొని, యారాక్ష
చి; విఫ్రలం-విశాలమును; శైలం=పర్వ సునిపైవైచి, సింహనాదంబు గావించె
తమును; ప్రకృహ్య=గ్రహించి; చిత్తేప సు. అని, తాత్పర్యము.

సమాపతంతం తం దృష్ట్యా రథా దాప్లశ్య పీర్వవాక్. ౨౨
గదాపాణి రసంభ్రాంతః పృథివ్యాం సమతిష్ఠత

టీక॥ పీర్వవాక్= అధికమయినప నుండి; ఆప్లశ్య=దుమికి; గదాపాణిః=
రాక్రమముగలవజ్రదంష్ట్రుఁడు; సమా గదచేతంగలవాడై; అసంభ్రాంతః=
పతంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆపర్వముత తొట్టుపాటులేనివాడై; పృథివ్యాం=
ను; దృష్ట్యా=చూచి; రథాత్=రథమున భూమియందు; సమతిష్ఠత=నిలిచెను.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౪౮౧

స ౫౪

మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్రరథంబుననుండి, నేలకులంఘించెను.
దంష్ట్రుడు , పవతమువచ్చుట. నా అని, తాత్పర్యము.
చి, గదచేతంగొని , నభయంబుగా,

సాంగజేన గదా క్షిప్తా గత్వా తు రణమూఢాని. ౨౩

టీక|| రణమూఢాని = యుద్ధాగ్రబడినది.
మునందు; అంగజేన = అంగదునిచేత; అంగదుడు , యుద్ధాగ్రంబున,
గత్వాను = పోయియు; సా = ఆ; గదా = గద; క్షిప్తా = అపహరింపఁ దనపహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

సచక్రకూటరం సాశ్వం ప్రమమాథ రథం తదా

టీక|| తదా = అప్పుడు; సః (అధ్యాహ్న తము) = ఆపవతము; సచక్రకూటరం = అంత , నాయంగదుండు ప్రయోగించిన పవతము , చక్రములతోను నొగతోను గూడినది నొగతోను గుట్టంబులతోనుం గూడ నా వజ్రదంష్ట్రరథమున గుఱావించెను. అని, తాత్పర్యము.
య్య; సాశ్వం = గుట్టములతోఁగూడినది
యునగు; రథం = రథమును; ప్రమమాథ = చూడము గావించెను.

తతోన్యం గిరి మాక్షిప్య విభ్రలం ద్రుమఘాపితమ్. ౨౪

వజ్రదంష్ట్రస్య శిరసి పాతయామాస సోంగదః

టీక|| తతో = అంత; సః = ఆ ; అంగదః = అంగదుడు; అన్యం = ఇతరము అంత, నాయంగదుండు, విశాలంబునువృక్షంబులతో నొప్పుచున్నదియు నగుమణియొక పర్వతంబెత్తి , వజ్రదంష్ట్రః తలపైవై చెను. అని, తాత్పర్యము.
యిన; విభ్రలం = విశాలమును; ద్రుమఘాపితం = వృక్షములచేసలంకరింపఁబడినదియునగు; గిరిం = పర్వతమును; ఆక్షిప్య = ఎత్తి; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రునియొక్క ; శిరసి = తలయందు; పా

౧౨౨ ప్రతిపదాంతర్య టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౪

అభవ చోఢితో గ్రాఠీ వజ్రదంష్ట్ర స్సమార్చితః. ౨౫
మహాతాత మభవ స్త్వాఢో గదా మాలింగ్య నిశ్శ్వసన్

టీక॥సః = ఆ ; వజ్రదంష్ట్రః =	మూఢః=సంజ్ఞ లేనివాఁడు; అభవతే =
వజ్రదంష్ట్రఁడు ; శోఢితో గ్రాఠీ =	అయ్యెను.
నెత్తురు గ్రహించునవాఁడై ; మూ	ఆవజ్రదంష్ట్రఁడు, నెత్తురుగ్రహ-
ర్చితః = మూర్ఖునించినవాఁడై; గ	చుమూర్చితుండై, నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు
దాం=గదన; ఆలింగ్య= కవుఁగిలించు	గదచేతంగవుఁగిలించుకొని, కొంతసేపు
కొని; నిశ్శ్వసన్ = నిట్టూర్పులుపుచ్చు	సంజ్ఞ లేక, పడియుండెను.
చు; మహాతాతం= కొంచెముసేపు.	అని, తాత్పర్యము.

స లబ్ధసంజ్ఞో గదయా వాలిపుత్ర మవస్థితమ్. ౨౬
జఘాన పరమ క్రుద్ధో వత్సోఽశే నిశాచరః

టీక॥ సః=ఆనిశాచరః = వజ్ర	లికుమారుఁడగునంగదుని ; వత్సోఽశే
దంష్ట్రఁడు; లబ్ధసంజ్ఞః = పొందఁబడి	శే=తొమ్మునందు ; జఘాన = కొ
న తెలివిగలవాఁడై; పరమక్రద్ధః = మి	ట్టెను.
క్రి-లియుఁగోపించినవాఁడై ; అవస్థి	ఆవజ్రదంష్ట్రఁడు మూర్ఖుఁడై, ప
తం=నిలిచియున్న; వాలిపుత్రం = వా	రమకుపితుండై, యచ్చటనిలిచియున్న

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౮౩

స ౫౪

వాలికుమారుండగునంగదుని తొమ్మిది అని, తాత్పర్యము.
నగదజేబ్రహరించెను.

గదాం శ్యక్త్యా తతస్త్ర ముష్టియుద్ధ మవతఃత. ౨౭

టీక॥ తతః=అంత; తత్ర= అచ్చ | అంతనప్పుడు, వజ్రదంష్ట్రుండుగద
ట; గదాం=గదను; శ్యక్త్యా=ఁడిచి; పాటవైచి, యంగదుతో ముష్టియు
ముష్టియుద్ధం = పిడికిలిపోరు; అవతః= ధంబుగామించెను. అని, తాత్పర్యము.
త=జరగినది.

అన్యోన్యం జఘ్నుతుస్త్ర తా వృథా హరిరాక్షసా

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; తౌ=ఆహా | కొనిరి.
రిరాక్షసా = అంగదుండునువజ్రదంష్ట్రులద్దమును , ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులద్దమును ,
పుండును; ఉభౌ=ఇద్దమును ; అన్యోన్యం ఒండొరులం జక్కఁగాఁ బ్రహరించు
న్యం=ఒండొరులను; జఘ్నుతుః= కొట్టు కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోద్గారిణౌ తౌతు ప్రహరై జనితశ్రమా. ౨౮

బహువతు స్సువిక్రాంతౌ మగారకబుధౌ వివ

టీక॥ తౌతు= ఆయంగద వజ్రదంష్ట్రులద్దమును; రుధిరోద్గారిణౌ = నెత్తురు
గ్రక్కచున్నవారలయి; ప్రహరైః= దె
బ్బలచేత; జనితశ్రమా = పుట్టినయా
యాసముగలవారలయి; అంగారకబు
ధౌవివ=అంగారకుండును బుధుండును
వలె; సువిక్రాంతౌ=మిక్కిలియఁబరా
క్రమించినవారలుగా ; బహువతుః=

ఉండిరి.
ఆయంగదుండును వజ్రదంష్ట్రుండు
ను, ఒకరినొకరుకొట్టుకొనుచు దెబ్బల
చేనెత్తురుగాచుచు , నాయాసంబు
నొంది, యంగారకబుధులంబోలె బద్ధ
వైరంబునంబోరుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమతేజస్వీ అంగదః కపికుంజరః. ౨౯

ఉత్పాట్య వృక్షం స్థితవాక్ బహుప్రవృథలాం చితమ్

టీక॥ తతః = అంత; పరమ తేజ
స్వీ = అధికమయిన పరాక్రమము గల
వాఁడును; కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుం
డునగు; అంగదః = అంగదుండు; బహు
ప్రవృథలాంచితం = పెక్కుపూలతోను
పండ్లతోను ఒప్పుచున్న; వృక్షం = చెట్టు
ను; ఉత్పాట్య = పెరికి; స్థితవాక్ =
నిలిచెను.

అంతఁ, బరమ పరాక్రమశాలియు
వానరశ్రేష్ఠుండునగు నంగదుండు, పె
క్కుపూలతోను ఫలములతోనుం గూడి
నవృక్షమునొకటిఁబెరికి యుద్ధంబునకు
నిలిచెను; అట్లువజ్రదంష్ట్రుఁడును వృ
క్షంబుఁబెరికినిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

జగ్రాహ చాక్షణం చమక్ ఖడ్గంచ విపులం శుభమ్. ౩౦

కింకిణీజాలసంపన్నం చమక్ ణాచ పరిష్కృతమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
యంగదుండు; అక్షణం = వృషభసం
బంధియయిన; చమక్ = చాలువా
ఱును; విపులం = విశాలంబును; శుభం =
సుందరంబును; కింకిణీజాలసంపన్నం =
చిలుగంటల సమూహముతోఁ గూడిన
దియు; చమక్ = ఒరనో; పరిష్కృ
తంచ = అలంకరింపఁబడినదియనగు;

ఖడ్గంచ = కత్తిరి; జగ్రాహ = గ్రహిం
చెను.

ఆయంగదుండంత, వృషభచమక్
ముగప్పినచాలును విశాలంబును జిలుగం
టలతో నొప్పుచున్నదియు మంచియొర
గలదియునగు ఖడ్గంబున గ్రహింప, నా
వజ్రదంష్ట్రుఁడును, చాలునువాలును గ్ర
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రాం శ్చేరతు మాగ్గాణ్ రుషితౌ కపిరాక్షసౌ. ౩౧

జఘ్నుశుశ్చ తదాన్యోన్యం నదాయం జయకాంక్షితౌ

టీక॥ కపిరాక్షసౌ = అంగదుండును
వజ్రదంష్ట్రుఁడును; రుషితౌ = కుపితుల
యి; విచిత్రాణ్ = నానావిధములయి

న; మాగ్గాణ్ = మాగ్గములను; చే
రతుః = సంఘరించిరి. తదా = అప్పుడు;
జయకాంక్షితౌ = జయముగోరువారల

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధ కౌండము. . ౧౫౫

స ౫౩

యః సిద్ధయః=దయలేఁడుగా ; అ
నౌ్యోన్యం= ఒండొరులను ; దఘ్నుతుశ్చ=
కొట్టుకొనిరియు.

ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు , పరమకు

శత్రులయి, పరస్పరజయంబుగోరి, నా
నావిధమాగఁబలు యుద్ధంబుగావిం
చుచు, గరినంబుగా నొండొరులఁబ్ర
హరించుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

[వజ్రై స్సానై] రశోభేతాం పుష్పితా వివ కింశుకా. ౩౨

టీక॥ తా (అధ్యాహృతము) = ఆ
యంగదవజ్రదంష్ట్రులు ; సానైః = నె
త్తురుతోఁగూడిన ; వజ్రైః = గాయము
లచేత ; పుష్పితా = పూచిన ; కింశుకా
వివ = మోదుగుచెట్లువలె ; రశోభే
తాం=ప్రకాశించిరి.

ఆయంగద వజ్రదంష్ట్రులు , నెత్తు
రుగాలుచుండు గాయంబులతోఁగూడి
నవారలగుటచేత , జక్కఁగాఁబుప్పిం
చినమోదుగువృక్షంబులుంబోలె, బ్ర
కాశింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యమానౌ పరిశ్రాంతౌ జానుభ్యా మవనీం గతౌ

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = ఆ
యంగదవజ్రదంష్ట్రులు ; యుధ్యమా
నౌ=పోరుచు ; పరిశ్రాంతౌ=అలసినవా
రలయి ; జానుభ్యాం=మ్రోకాల్లచేత ;
అవనీం=భూమిని ; గతౌ= పొందినారు.

ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు , అట్లు
యుద్ధమునెయుచునలసి, మట్టికాలువే
సికొనికూర్చుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నిషేషాంతరమాత్రేణ అంగదః కపికుంజరః. ౩౩

ఉదతిష్ఠత దీప్తాత్మో దండాహత ఇవోరగః

టీక॥ కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుఁ
డగు ; అంగదః=అంగదుఁడు ; నిషేషాం
తరమాత్రేణ=తెప్పపాటంత మాత్ర
ముచేత ; దీప్తాత్మః=మడుచున్న కన్ను

లుగలవాఁడై ; దండాహతః= కొయ్య
తోఁగొట్టఁబడిన ; ఉరగఇవ = సపకము
వలె ; ఉదతిష్ఠత=లేచెను.
వానరశ్రేష్ఠుఁడగునంగదుండు, కో

పంబునంగన్నలువెలుంగ, కొయ్యతోటంతెలో, లేచెను. అని, తాత్పర్యము.
గొట్టుబడినసపకమువలె, టెప్పపా

నిమలేన సుధాతేన ఖడ్గేరాస్య మహచ్చిరః. ౩౪
జఘాన వజ్రదంష్ట్రస్య వాలిసూను మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; వాలిసూనుః = వాలినమామిడిగుండగుండ; నిమలేన = స్వచ్ఛమును; సుధాతేన = సానదెట్టడినవియునగు; ఖడ్గేన = కత్తిచేత; అస్య=ఈ; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రనిమొక్క; మహతే = గొప్పదగు; శిరః=తలను; జఘాన=కొట్టెను.
మహాబలుండగు వాలివుత్తుండంగుండు, చక్కగా సానదెట్టబడినదియు స్వచ్ఛంబునగు ఖడ్గంబున, నీవజ్రదంష్ట్రనిశిరస్సును ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోషిత గాత్రస్య బఘావ సతితం ద్విధా. ౩౫
సరోషపరివృత్తాక్షం శుభం ఖడ్గహతం శిః

టీక॥ రుధిరోషిత గాత్రస్య = నెత్తురుచేదడుపంబడినదేహముగల; తస్య (అధ్యాత్మతము) = అవజ్రదంష్ట్రనిమొక్క; సరోషపరివృత్తాక్షం = కోపముతోఁగూడినవి కావుననే తిరుగుచున్నకన్నులుగలదియు; శుభం = మంగళకరమునగు; శిరః=తల; ఖడ్గహతం = కత్తిచేఁగొట్టుబడినదై; ద్విధా = రెండుగా; సతితం = పడినది; బఘావ = అయినది.
దేహమంతయు నెత్తురుగాలుచున్నయావజ్రదంష్ట్రనిశిరస్సుకోపంబునకన్నులుతిరుగుచువడ, నంగదునిఖడ్గంబుచేఁబిన్నంబై, రెండుగానేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రదంష్ట్రం హతం దృష్ట్వా రాక్షసా భయమోహితాః, ౩౬
త్రస్తాః ప్రత్యపతన్త లంకాం వధ్యమానాః స్లవంగమైః
వివర్ణవదనా దీనా హియా కించి దవాఙ్ముఖాః. ౩౭

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౮౩

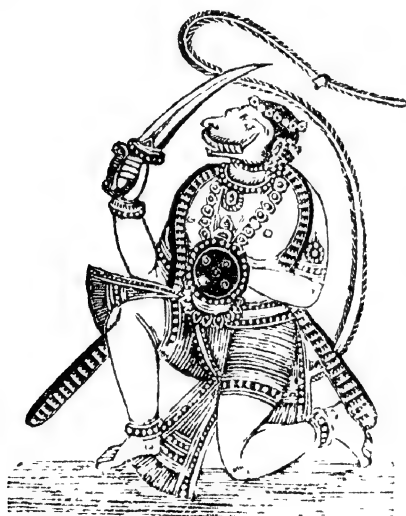
స ౫౪

టీక॥ హతం=వధింపఁబడిన ; వ
జ్రదంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రుని ; దృష్ట్యా=
చూచి; రాక్షసాః=రాక్షసులు; భయ
మోహితాః=భయముచే మోహము
నొందింపఁబడినవారలయి ; విపణ్ణవ
దనాః=దుఃఖితములగుమఖములు గ
లవారలయి; దీనాః = గవంబుడిగ
నవారలయి; హియా = సిగ్గుచేత;
కించిత్=కొంచెము ; అవాఙ్ముఖాః=
వంగినముఖముగలవారలయి ; స్లవం
గమై=వానరులచేత; వధ్యమానాః=

వధింపఁబడుచున్నవారలయి; తస్మాః=
భయపడినవారలయి ; లంకాంతరి=
లంకనుగూచి; అపతే = పరుగె
త్తిరి.

అట్లు వజ్రదంష్ట్రుండు హతుండగు
టనుజూచి, రాక్షసులు , భయమో
హితులయి , దుఃఖితులయిదీనలయి,
సిగ్గుచేముగంబువంచుకొని , వానరు
లంతకంతకుందఱిమికొట్టి, భయపడి,
మఱలలంకకుంబరుగెత్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య తం వజ్రధరప్రభావ
స్స వాలిసూనుః కపిసైన్యమధ్యే
జగామ హషణం మహితో మహాబల
స్సహస్రనేత్ర స్త్రిదశై రివావృతః. ౩౮

టీక॥వజ్రధరిప్రభావః = ఇంద్రుని గ్రుండువలెనున్నవాడై; హవః =
ప్రభావమువంటిప్రభావముగల; మహా సంతోషమును; జగామ = పొందెను.
బలిః = అధికమయినబలముగల; సః = ఆ; దేవేంద్రునిప్రభావమువంటి ప్రభా
వాలిసూనుః = వాలికుమారుడగునంగ వముగలమహాబలుండగునాయంగడుం
డుండు; తం = ఆవజ్రదంష్ట్రుని; నిహ డు, ఆవజ్రదంష్ట్రునివధించి, వానరుల
త్య = చంపి; పిన్దైశ్యషధ్యే = వానరనై చేబూజితుండై, వానరనైవ్యపథ్యం
న్యమనడుమ; మహితః = పూజితుండై; బుర, దేవతలనడుమదేవేంద్రుండుంబో
త్రిదశైః = దేవతలచేత; ఆవృతః = కప్ప లెం, బరమసంతోషంబునొందియుండె
బడిన; సహస్రసేప్రిభవ(స్థితః) = దేవేం ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

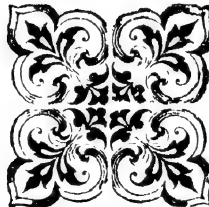
యుద్ధకాండే, చతుఃపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుఃపంచాశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౯.

స ౫౫

అం

పంచపంచాశసగ్లప్రారంభః.

వజ్రదంష్ట్రం హతం శ్రుత్వా వాలిపుత్రేణ రావణః
బలాధ్యక్ష మువాచేదం కృతాంజలి మవస్థితమ్. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుడు ; వజ్ర దంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రము ; వాలిపుత్రేణ=వాలికి కొడుకయిన యంగదునిచేత ; హతం = చంపబడినవానిగా ; శ్రుత్వా=విని; కృతాంజలిం= చేయబడినచేమోడ్చుగల వాడును; అవస్థితం= నిలిచియున్నవాడునగు; బలాధ్యక్షం; సేనాధ్యక్షునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. రావణుడు, అంగదునిచే వజ్రదంష్ట్రండు వధింపబడుటను విని, తన మ్రోలంజేతులు మొగుడ్చుకొని నిలిచి యున్న సేనాధ్యక్షుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం నిర్భాంతు దుధామౌ రాక్షసా భీమవిక్రమాః
అకంపనం పురస్కృత్య సవశస్త్రప్రకోవిదమ్. ౨

టీక॥ దుధామౌ=ఎదిరింపఁ గూతు=వెడలుదురుగాక. 1 ఎదిరింపనలవిగానివారలునుభయం కరమయిన పరాక్రమముగల వారలు కరపరాక్రమశాలులనగు రాక్షసులు, నగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వశ సమస్తాస్త్రంబులందును బండితుండగు శ్రుప్రకోవిదం = సమస్తశస్త్రముల నీయకంపనుని మున్నిడుకొని, శీఘ్రంబు యందుఁబండితుండగు ; అకంపనం = గాయద్ధంబునకుఁబోవునట్లు గావింపు అకంపనుని ; పురస్కృత్య=మున్నిడుము. అని, తాత్పర్యము. కొని; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; నిర్భాం

ఏష శస్త్రాచ గోప్తాచ నేతాచ యుధి సమృతః
భూతికామశ్చ మే నిత్యం నిత్యంచ సమరప్రియః. ౩

టీక॥ ఏషః = ఈయకంపనుండు; యుద్ధంబునందుఁ బ్రీతిగలవాఁడును.
 ధి = యుద్ధమునందు; సమ్మతః = ప్రసిద్ధుడైన; శాస్తాచ = శత్రువులశిక్షించువాఁడును. గోప్తాచ = రక్షకుండును. నేతాచ = నడుపువాఁడును. మేనాకు; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; భూతికామశ్చ = సంపదగోరువాఁడును. నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; సమర ప్రియశ్చ = యుద్ధంబునందుఁ బ్రీతిగలవాఁడును. ఈయకంపనుండు, యుద్ధంబున, శత్రువులవధించువాఁడు; తనసేనసురక్షించువాఁడు; గట్టిసేనానాయకుండు; యత్యయ, నెప్పుడును నామేలుగోరుచుండును; యుద్ధప్రియుండు.
 అని, తాత్పర్యము.

ఏష జేవ్యతి కాకు థ్స్ సుగ్రీవంచ మహాబలమ్
 వానరాం శ్చాపరాఽఘోరాఽహనివ్యతి పరంతపః ౪

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులందఱింఁ జంపఁగలఁడు.
 పఁజేయునట్టి; ఏషః = ఈయకంపనుండు; కాకుథ్స్ = రామలక్ష్మణులను; మహాబలం = అధికమయిన బలముగల; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; జేవ్యతి = జయింపఁగలఁడు. అపరాఽఘోరాఽభయంకరులయిన; ఘోరాఽభయంకరులగు; వానరాశ్చ = వానరులనుం గూడ; హనివ్యతి = శత్రువులందఱింఁ జంపఁగలఁడు. ఈయకంపనుండు, రామలక్ష్మణులను మహాబలశాలియుగ సుగ్రీవుని జయించి, భయంకరాకారులగునతఁడు వానరులనుం గూడవధించఁగలఁడు. అని, రావణుండు, నేరాధ్యక్షున నుండెట్టెను.
 అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్య స తా మాజ్ఞాం రావణస్య మహాబలః
 బలం స త్వరయామాస తదా లఘుపరాక్రమః ౫

టీక॥ మహాబలః = అధికమయిన బలముగల; సః = ఆసేనాధ్యక్షుండు; రావణస్య = రావణునియొక్క; తాం = ఆ; ఆజ్ఞాం = ఆజ్ఞను; పరిగృహ్య = గ్రహించి; తదా = అప్పుడు; లఘుపరాక్రమః = శీఘ్రమయిన పరాక్రమముగల; సః = ఆసేనాధ్యక్షుండు; బలం = నేనను; త్వరయామాస = వెగిరపఱచెను.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౯౦

స ౫౫

మహా బలశాలియు శీఘ్రపరాక్ర
ముఁడునగునాసేనాధ్యక్షుఁడు , రావ
ణునియాజ్ఞనుశిరసావహించి, యాప్ర

కారంబున, సేననుసిద్ధము గావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతో నానాప్రహరణౌ భీమాత్మౌ భీమదశనాః

నిష్పేతూ రక్షసాః ముఖ్యా బలాధ్యక్షప్రచోదితాః. ౬

టీక॥ తతః=అంత; నానాప్రహర
ణాః=నానావిధములయిన యాయుధ
ములుగలవారలున; భీమాత్మౌ = భ
యంకరములయినకన్నులు గలవారలు
ను; భీమదర్శనాః=భయంకరమైనచూ
చుటగలవారలునగు; రక్షసాః=రాక్ష
సులలో; ముఖ్యాః=శ్రేష్ఠులగువారలు;
బలాధ్యక్షప్రచోదితాః=సేనాధ్యక్షుని

చేత్రేరింపఁబడిన వారలయి ; నిష్పే
తుః=వెడలిరి.

అంత, నానావిధాయుధధారులు
నుభయంకరంబులగుకన్నులుగల వార
లును జూపరులకుభయంబుగలిగించువా
రలునగు రాక్షసోత్తములు , సేనాధ్య
క్షప్రేరేతులయి, యుద్ధంబునకు వెడలి
రి. అని, తాత్పర్యము.

రథ మాస్థాయ విభులం తప్తకాంచనకుండలః

మేఘాభౌ మేఘవర్ణశ్చ మేఘస్వనమహస్వనః. ౭

రాక్షసై స్సంవృతో భీమైస్తవా నిర్భాత్యకంపనః

టీక॥ తప్తకాంచనకుండలః=కాంచ
నఁబడినబంగారు పోగులుగలవాఁడు
ను; మేఘాభౌ=మేఘముయొక్కకాం
తి వంటికాంతిగలవాఁడును, మేఘంబు
వలెమహాకాయుండు ననుట; మేఘవ
ర్ణశ్చ=మేఘముయొక్కవన్నెవంటి
నైగలవాఁడును ; మేఘస్వనమహస్వ
నః=మేఘధ్వనివంటిమహాధ్వనిగలవాఁ

డునగు; అకంపనః = అకంపనుఁడు; త
దా=అప్పుడు; విభులం=విశాలమయిన; ర
థం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి;
భీమైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః =
రాక్షసులచేత; సంవృతః=చుట్టఁబడిన
వాఁడై; నిర్భాతి=వెడలెను.

అంత , మంచిబంగారుపోగులుధ
రించినవాఁడును మేఘాకారుండును మే

❧

❧

ఘవణుఁడును మేఘగర్జనమువంటిమ యంక రాకాయలగు రాక్షసులచేఁ బరి
హాధ్వనిగలపాఁడునగునకంపనుండు, వి వేష్టింపఁబడినవాఁడై , యుద్ధంబునకు
కాలంబగు రథంబునారోహించి, భ వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

నహి కంపయితుం శక్య స్సరైరపి మహామృథే. ౮

అకంప నస్త త స్తేషా మాదిత్య ఇవ తేజసా

టిక॥హి=ఏకారణమువలన; మహా స్థితః(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.
మృథే=మహాయుద్ధమునందు; సురైర మహాయుద్ధంబున దేవతలకుఁగూడఁగద
పి=దేవతలచేనై నను; కంపయితుం= లింపరానివాఁడుకావున, నకంపనుండ
కదలింతుటకు; నశక్యః = అలవిగాఁ నియతనికిఁ బేరువచ్చినది; అతండు ,
హి; తతః=అందువలన; అకంపనః= ఆ రాక్షసులనడుమ సూర్యుండువలెవె
అకంపనుండు. తేషాం = ఆ రాక్షసు లుండుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
లహి; ఆదిత్యఇవ= సూర్యుండువలె ;

తస్య నిర్ధావ మానస్య సంరబ్ధస్య యుయుత్సయా. ౯

అకస్తా దైన్య మాగచ్ఛ ధయానాం రథవాహినామ్

టిక॥యుయుత్సయా= యుద్ధంబు దైన్యం=దుఃఖము; అగచ్ఛత్=వచ్చెను.
సేయనిచ్చచేత; సంరబ్ధస్య=వేగిరపడిన అకంపనుండట్లు యుద్ధంబు సేయఁ
వాఁడును; నిర్ధావమానస్య= పరు గోరి, వేగంబునంబోవుచుండఁగా, నతని
గత్తుచున్నవాఁడునగు; తస్య=ఆయకం రథంబునకుఁగట్టినగుట్టంబులకు, ఆకస్తి
పనునియొక్క; రథవాహినాం= రథ కంబుగా, దైన్యముగలిగినది.
మునీడ్చునట్టి ; హయానాం = గుట్ట అని, తాత్పర్యము.
ములకు; అకస్తాత్=కారణములేకయె;

వ్యస్ఫుర న్నయనం చాస్య సవ్యం యుద్ధాభినందినః. ౧౦

వివణో ముఖవణశ్చ గర్జవశ్చ భవత్సవనః

❧

❧

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩

స ౫౫

టీక॥ యుద్ధాభినందినః = యుద్ధము	ధ్వనియు; గద్గనః = డగ్గత్తికగలది; అ
నుబొగడునట్టి; అస్య = ఈయకంపను	భవత్ = అయినది.
నియొక్క; సవ్యం = ఎడమచైన; నయనం	యుద్ధోత్సాహంబుగలయాయకం
చ = కన్నును; వ్యస్ఫురత్ = కదలినది. ము	పనునియెడమకన్నదరినది; ముఖముతె
ఖవణశ్చ = ముఖముయొక్కరంగును;	ల్లఁబాటినది; కరస్వనియు డగ్గత్తి
వివణః = తెల్లఁబాటినది. స్వనశ్చ =	కనొందినది. అని, తాత్పర్యము.

అభవ త్స్పదీనే చాపి దుడికనం రూక్షమారుతమ్. ౧౧

టీక॥ సుదీనేచాపి = మంచిపగటి	అంతకుమున్ను స్వచ్ఛముగానున్న
యందును; రూక్షమారుతం = క్రూరమ	పగలప్పుడు పెద్దగాలిగలిగి మేఘు వృ
యినగాలిగల; దుడికనం = మబ్బుకమ్మి	తమయినది.
నదినము; అభవత్ = అయినది.	అని, తాత్పర్యము.

ఊహః ఖగామృగాస్సర్వే వాచః క్రూరా భయావహః

టీక॥ సర్వే = సమస్తములయిన; ఖ	నవి.
గాః = పక్షులును; మృగాః = మృగము	మృగపక్షులన్నియుం, గూరముగా
లును; క్రూరాః = కఠినములును; భ	ను భయంకరంబుగాను గూసినవి,
యావహః = భయముగలిగించునవియు	అని, తాత్పర్యము.
నగు; వాచః = ధ్వనులను; ఊహః = పలికి	

స సింహాపచితస్కంధ శ్శూనూలసమవిక్రమః. ౧౨

తా నుత్పాతా నచింతై వ నిజగామ రణోజితమ్

టీక॥ సింహాపచితస్కంధః =	మయినపరాక్రమముగల వాఁడునగు;
సింహమునకువలె నున్నతము లయిన	సం = ఆయకంపనుడు; తాక్ = ఆ; ఉ
మాఁపులుగలవాఁడును; శూనూల	త్పాతాక్ = దుఃఖము త్తములను; అచిం
సమవిక్రమః = పెద్దపులులతో సమాన	త్రైవ = తలంపకయె; రణోజితం =

యుద్ధఘామినిగూచిక; నిజః గామ=వె
డలెను.

సింహమునకుంబోలె నున్నతముల
గుమూవులుగల వాఁడును బెద్దపులివం

టిపరాక్రమంబుగలవాఁడునగు నాయ
కంపనుండు , ఆమహోత్పాతంబుల
సరకుసేయక , యుద్ధఘామికిఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

తదా నిగ్గచ్ఛత స్తస్య రక్షసస్సహ రాక్షసైః. ౧౩

బభూవ సుమహా న్నాదః క్షోభయన్మివ సాగరమ్

టిక||తదా=అప్పుడు; తస్య=ఆ; ర
క్షసః=అకంపనుండు; రాక్షసైస్సహ=
రాక్షసులతోఁగూడ; నిగ్గచ్ఛతః=వె
డలుచుండఁగా; సుమహా=మిక్కిలి
యుగోప్పదగు; నాదః=ధ్వని; సాగ
రం=సముద్రమును ; క్షోభయన్మివ=

కలంచునదివలె; బభూవ=కలిగినది.
ఆచుకంపనుండు రాక్షసులతోఁగూ
డనట్లు యుద్ధంబునకు వెడలుచుండఁగా,
వారలధ్వని, సముద్రంబులతయుఁగలం
గునట్లు దిక్కులునిండి యెరింగినది.
అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్తా వానరాణాం మహాదమూః. ౧౪

ద్రుమశైల ప్రహరణా యోధుం సమవత్ప్రత

టిక||వాన రాణాం= వానరులయొ
క్క; మహాదమూః=గొప్పసేన; తే
న=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేస; విత్రస్తా = భ
యపడినదై; ద్రుమశైల ప్రహరణా=
వృక్షములునుబర్వతములునెఱుఱుయధ
ములుగాఁగలదై; యోధుం= పోరుట

కు; సమవత్ప్రత=నిలిచెను.
వానరసేన, అమహాధ్వనికి భయప
డి, వృక్షంబులనుబర్వతంబులను ఆయు
ధంబులుగాఁగొని, యుద్ధముసేయ ని
లిచియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం యుద్ధం మహారాద్రం సంజఙ్ఘే హరిరక్షసామ్. ౧౫

రామరావణయో రథేక సమభివ్యక్తజీవినామ్

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౯౫

స ౫౫

టీక॥ రామరావణయోః = రాముని యొక్కయు, రావణునియొక్కయు; అర్థే = కార్యమునిమి త్తమయి; సమభి త్యక్తజీవినాం = విడువబడిన ప్రాణము గల; తేషాం = ఆ; హరిరిక్షసాం = వా సరరాక్షసులకు; మహారౌద్రం = మ హాభయంకరమయిన; యుద్ధం = యుద్ధము; సంజజ్ఞే = కలిగినది. రామునిమి త్తమయి ప్రాణంబుల నైననువిడువనశ్చయించుకొన్న వానరు లకును, రావణునిమి త్తమయి ప్రాణం బులనైననువిడువనశ్చయించుకొన్న రా ఱ్షసులకును, మహాభయంకరంబగు యుద్ధముజరగినది. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే హ్యతిబలా శ్చురా స్సర్వే పర్వతస్సితాః. ౧౬
హరయో రాక్షసాశ్చైవ పరస్పరజిహూంసవః

టీక॥ సర్వే = అందఱును; అతిబలాః = అధికమయినబలముగలవారలును; స యిరిగిరా! మహాబలశాలులును బహుతాశా రులునగునావానర రాక్షసులిరుగెలంపు లవారును, ఒకరిరులపధి పంగోరి చక్కరిగాయుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వినదతాం శబ్ద స్సంయుగే తితరస్త్వివామ్. ౧౭
శుశ్రువే సుమహాత్ క్రోధా దన్యోన్య మభిగజతామ్

టీక॥ సంయుగే = యుద్ధమునందు; వినదతాం = సింహనాదములు సేయు చున్నవారలును; క్రోధాత్ = కోపము వలన; అన్యోన్యం = ఒకరిరులనుగా చి; అభిగజతాం = గజిండుచున్న వారలునగు; అతితరస్త్వివామ్ = మిక్కిలి యిరుబలవంతులగు; తేషాం = ఆవాన రరాక్షసులయొక్క; శబ్దః = ధ్వని; సు మహాత్ = మిక్కిలి-లియుగొప్పదిగా; శు శ్రువే = వినబడినది. మహాబలశాలులగునావానర రాక్షసులు యుద్ధంబున సింహనాదంబులు సేయు

చునొండొరులపైఁగోపంబునగజిఁంచు | చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.
చుండఁగా, నమ్మహాధ్వో, దిక్కులునండి

రజశ్చా రుణవర్ణాభం సుభీమ మభవ ద్భృశమ్. ౧౮
ఉద్భూతం హరిరక్షోభి స్సంరురోధ దిశో దశ

టీక రజశ్చ=పరాగమును ; అరుణవ	రురోధ=ఆడ్డగించెను.
ర్ణాభం=ఎఱ్ఱనిరంగుగలకాంతి గలది	పరాగముభూస్వభావంబునరక్తవ
యు; భృశం=మిక్కిలియు; సుభీమం=	ణమయిమహాభయంకరముగాఁ గను
మిక్కిలియుభయంకరమును; అభవత్=	పట్టుచు, నవ్వానరరాక్షసులతోఁకుడు
అయినది. హరిరక్షోభి= వానరరా	వలన రేఁగి, దశదిశలనుఁగప్పినది.
క్షసులచేత; ఉద్భూతం=లేచినదై ; ద	అని, తాత్పర్యము.
శ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; సం	

అన్యోన్యం రజసా తేన కౌశేయోద్ధూతపాండునా. ౧౯
సంవృతాని చ ధూతాని దదృశు నన్ రణాజిరే

టీక తే(అధ్యాత్మతము)=అవాస	దదృశుః=చూడరైరి.
రరాక్షసులు; రణాజిరే= యుద్ధభూమి	చక్కగావిదిలింపఁబడిన తెల్లపట్టు
యందు; కౌశేయోద్ధూతపాండునా=	వలెఁదెల్లనైనపరాగముచేఁ గప్పబడి
విదిలింపఁబడిన తెల్లపట్టువలె తెల్లనై	యందుటంజేసి, యా యుద్ధభూమి
న; తేన=ఆ; రజసా=దుమ్ముచేత; సం	యందు అమ్రై పదార్థంబులం గాని
వృతాని=కప్పఁబడిన; ధూతాని=వస్తు	యొండొరులం గాని, వానరరాక్షసులు,
వులను; అన్యోన్యంచ=ఒండొరులను; న	కనుంగొనఁజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము

స ధ్వజా స పతాకావా వమణా తుర గోపివా. ౨౦
అయుధం స్యందనం వాపి దదృశే తేన రేణునా

టీక|| తేన=ఆ; రేణునా=పరాగముచేత; ధ్వజాః=పట్టిటెక్కములుగాని ;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౯౭

స ౫౫

న(దద్యశిరే) = చూడబడవయ్యె. పతా
కావా = రాజచిహ్నములు వ్రాసిన పై
కెక్కుములుకాసి; న(దద్యశిరే) = చూడబ
డవయ్యె. వమకవా = కవచముగాని ;
తురగోపివా = గుట్టముగాని; ఆయు
ధం = ఆయుధముగాని ; స్వందనం వా
పి = రథముగాని; (న) దద్యశే = చూడ
బడవయ్యె.

ఆయుధంబున, నట్లుదుమ్ముకప్పుట
దే, వట్టిధ్వజంబులుగాని చిహ్నంబులు
వ్రాసిన ధ్వజంబులుగాని కవచములు
గాని గుట్టములుగాని యాయుధము
లుగాని రథములుగాని, యెంతమాత్ర
ముగానంబడవయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శబ్దశ్చ సుమహం స్తేషాం నదకతా మభిధావతామ్. ౨౦
శ్రూయతే తుములే యుద్ధే న రూపాణి చకాశిరే

టీక॥ తుములే = దొమ్మియైన; శిరే = ప్రకాశింపవయ్యె.
యుద్ధే = యుద్ధమునందు; నదకతాం =
గజికంచుచున్నవారలును ; అభిధా
వతాం = ఎమరొకనిపరుగెత్తుచున్న
వారలునగు; స్తేషాం = ఆవాసరం
క్షుసులయొక్క; శబ్దశ్చ = ధ్వనిమాత్ర
ము; శ్రూయతే = వినుబడుచుండిన
ది. రూపాణి = రేహములు; నచకా

ఆతుములయుద్ధంబున, సింహనా
దంబులు సేయుచు నొండురులపై కడ
రుచున్న యావానర రాక్షసుల ధ్వని
మాత్రము వినువచ్చుచుండినది; వారిరూ
పములు మాత్రము గనపడవయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

హరీనేవ సుసంక్రుద్ధా హరయో జఘ్నురాహవే. ౨౧
రాక్షసాశ్చాపి రక్షాంసి నిజఘ్ను స్తిమిరే తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తిమిరే = చీకటి
యందు; ఆహవే = యుద్ధమునందు; హ
రయః = వానరులు; సుసంక్రుద్ధాః =
మిక్కిలియొంగోపించినవారలయి; హ

రీనేవ = వానరులే; జఘ్నుః = కొట్టిరి.
రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; రక్షాం
సి = రాక్షసులును; నిజఘ్నుః = కొట్టిరి.
అప్పుడు చీకటియందు వానరులు

తమవారల నెదిరివారలంజెలియక, పరి; అట్లు రాక్షసులు, రాక్షసులనే, కొరమకుపితులయివానరులనే ప్రసూరించి ట్టుకొనరి. అని, తాత్పర్యము.

పరాంజైచ్రవ విసిఘ్నంత స్వాంశ్చ వానర రాక్షసాః. ౨౩
రుధిరాద్రాక్షం తదా చక్ర మహిం పంకానులేపనామ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వానర రాక్షసాః = వానరులును రాక్షసులును; పరాంజైచ్రవ=ఎదిరివారలను; స్వాంశ్చ=తమవారలను; విసిఘ్నంతః = కొట్టుచు; మహిం = భూమిని; రుధిరాద్రాక్షం = నెత్తురుచేదడిసినదానిగాను; పంకానులేపనాం = బురదచేబూయఁబడినదానిగాను; చక్రః = చే

అప్పుడు, ఆవానర రాక్షసులు, చీకటియగుటచే నొకరినొకరుజెలియక, శత్రువులను దమవారినింగూడ వధించుకొనుచు, యుద్ధమునందుభూమినంతయు, నెత్తురుచేబురదగలదానిగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రుధిరాక్షేణ సక్తం వ్యపగతం రజః. ౨౪

టీక॥ తతస్తు=అంతను; రజః=దుమ్ము; రుధిరాక్షేణ=నెత్తురుప్రవాహముచేత; సక్తం=తడుపఁబడినదై; వ్యపగతం=పోయినది.

అంత, దుమ్ముంతయు, నెత్తుటందడియటచేనణిపోయినది. అని, తాత్పర్యము.

శరీరశవసంక్తిశా బభూవచ వసుంధరా

టీక॥ వసుంధరాచ=భూమియు; శరీరశవసంక్తిశా=పీనుగులయినదేహములచేవ్యాపింపఁబడినది; బభూవ=లచేసిందినది. అని, తాత్పర్యము.

ద్రుమశక్తిశిలాప్రాసై గదాపరిఘతోమరైః. ౨౫

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౮౯౯

స ౫౫

హరయో రాక్షసాశ్చైవ జన్తు రన్యో న్య మోజసా

టీక॥ హరయః=వానరులును; రా

క్షసాశ్చైవ=రాక్షసులును; ద్రుమశక్తిశిలాప్రానైః = వృక్షములచేతనుశక్తులచేతను తాల్ల చేతను బ్రాసములచేతను; గదాపరిఘతోమరైః=గదలచేతను ఇనుపగుడియలచేతను జిల్ల కోలలచేతను; అన్యోన్యం=ఒకొరులను; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; జన్తుః =

పొందిరి.

వానరులునురాక్షసులును, వృక్షంబులను శక్తులను తాల్లనుబ్రాసంబులను గదలనుపరిఘంబులను దోమరంబులనుంబట్టుకొని, పరాక్రమంబున, నొండురులంగలసియుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

బాహుభిః పరిఘాకారై ర్యుధ్యంతః పవతోపమాః. ౨౬

హరయో భీమకమాణో రాక్షసాః జఘ్నురాహవే

టీక॥ పవతోపమాః = కొండలతోఁబోల్చి-గలవారలును; భీమకమాణః = భయంకరమయిన కార్యములుగలవారలునగు; హరయః = వానరులు; ఆహవే = యుద్ధమనందు; పరిఘాకారైః = ఇనుపగుడియలయొకారమువంటి యాకారముగల; బాహుభిః = భుజములచేత; యుద్ధం

తః=పోరుచు; రాక్షసాః=రాక్షసులను; జఘ్నుః=వధించిరి.

అమృతహోయ్యుద్ధంబునఁ, బవతాకారులునుభయంకర కమాలునగువానరులు, పరిఘంబులవంటిబాహువులతోయుద్ధంబుఁ గావించుచు, రాక్షసులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా స్త్వపి సంక్రుద్ధాః ప్రాసతోమరపాణయః. ౨౭

కపీ న్నిజఘ్నురే తత్ర శస్త్రైః పరమదారుణైః

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; రాక్షసాస్త్వపి=రాక్షసులును; సంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియొంగోపించినవారలయి; ప్రాస

తోమరపాణయః=ఈపెలునుచిల్ల కోలలును శేషులంగలవారలయి; పరమదారుణైః=మిక్కిలియొంభయంకరముల

యిన; శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; క
పీఠ=వానరులను; నిజఘ్నిరే = వ
ధించిరి.

అప్పుడు, రాక్షసులునుబరమకుపి

తులై, పానంబులఁదోమరంబులఁజే
కొని, భయంకరంబులగునయ్యాయుధం
బులచే, వానరులవధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అకంపన స్సుసంక్రద్ధో రాక్షసానాం చమూపతిః. ౨౮

సంహషణయతి తాన్ సర్వాన్ రాక్షసాన్ భీమవిక్రమాన్

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసుల
యొక్క; చమూపతిః = సేనానాయ
కుండగు; అకంపనః = అకంపనుండు;
సుసంక్రద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించి
నవాడై; భీమవిక్రమాన్ = భయంక
రమయినపరాక్రమముగల; తాన్ =
ఆ; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; స

వాన్ = అందఱను; సంహషణయ
తి = పురికొల్పుచుండెను.
రాక్షససేనానాయకుండగు నకం
పనుండు, పరమకుపితుండై, భయం
కరపరాక్రమలగునారాక్షసుల నంద
ఁడఁబరికొలుపుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

హరయ స్త్వపి రత్యౌసి మహాద్రుమమహాత్మభిః. ౨౯

విదారయం త్యభిక్రవ్య శస్త్రాణ్య చ్చిద్య పీర్యతః

టీక॥ హరయ స్త్వపి = వానరులు
ను; రత్యౌసి = రాక్షసులను; అభిక్ర
వ్య=ఎదిరించి; పీర్యతః = పరాక్రమ
మువలన; శస్త్రాణి = ఆయుధములను;
అచ్ఛిద్య=అపహరించి; మహాద్రుమమ
హాత్మభిః = గొప్ప వృక్షములచేతను
గొప్పతాళ్లచేతను; విదారయంతి=

భేదించుచుండిరి.
వానరులును, రాక్షసులనెదిరించి,
పరాక్రమబలంబున, వారలచేతియా
యుధంబులనాడిసి పెఱికికొని, గొప్ప
వృక్షంబులచేతను గొప్పశిలలచేతను,
వధించిపుచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే వీరా హరయః కుముదో నలః. ౩౦

శ్రీమ ద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౦౧

స ౫౫

మైందశ్చ ద్వివిదః క్రుద్ధా శ్చక్ర శ్వేగ మను త్తమమ్

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్య మం=తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; వేగం=వే
మునందు; కుముదః=కుముదుండును ; గమును; చక్రః=చేసిరి.
నలః=నలుండును; మైందశ్చ=మైందుఁ ఇంతలో, గుముదుండునునలుండు
డును; ద్వివిదః=ద్వివిదుండును; వీరాః= ను మైందుండునుద్వివిదుండునుననునీవా
పరాక్రమశాలులగు; ఏతే(అధ్యాపృ నరవీరులు, కుపితులై, మహావేగంబు
ము)=ఈ; హరయః= వానరులు; క్రు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
ద్ధాః= కోపించినవారలయి; అను త్త

తేతు వృక్షై మహావేగా రాక్షసానాం చమూముఖే ౩౧
కదనం సుమహా చ్చక్ర లీలయా హరియాధపాః

టీక॥ మహావేగాః= అధికమయిన మిక్కిలిలియుగొప్పదగు; కదనం= యు
వేగముగల; తే = ఆ; హరియాధ ధమును; చక్రః=చేసిరి.
పాః= వానరయాధవులగుకుముద న మహావేగులగునాకుముదనలమైంద
లమైందద్వివిదులు; రాక్షసానాం = దద్వివిదులు, రాక్షససేనాముఖంబునం
రాక్షసులయొక్క; చమూముఖే= సే జేరి, విలాసంబుమెయి , వృక్షధరుల
నాముఖమునందు; లీలయా=విలాసము యిమహాయుద్ధంబు గావించిరి.
చేత; వృక్షైః=చెట్లచేత; సుమహాత్ = అని, తాత్పర్యము.

మమంధూ రాక్షసాన్ సర్వే వానరా గణశో భృశమ్. ౩౨

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సర్వే= ఆవానరవీరులు నల్వరును, రాక్ష
అందఱును ; రాక్షసాన్ = రాక్షసుల సులనుగుంపులుగుంపులుగావధించిరి.
ను; గణశః=గుంపుగుంపుగా; భృశం= అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలిలియు; మమంధుః= మధించిరి.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే ,

యుద్ధకాండే, పంచపంచాశస్సగణః.

ఇది, సృష్టాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచపంచాశస్సగణ టీక,
ముగిసినది.

అ

పట్నం చాశసర్గప్రారంభః.

తద్వృష్ట్యా సుమహా తగమక కృతం వానరసత్తమైః
క్రోధ మాహారయామాస యుధి తీవ్ర మకంపనః. ౧

టీక॥ అకంపనః = అకంపనుడు;	రయామాస = తెచ్చుకొనెను.
యుధి = యుద్ధమునందు ; వానరసత్త	అకంపనుడు, వానరోత్తములగు
మైః = వానరశ్రేష్ఠులచేత; కృతం = చే	నాకుముదనలమైందద్వివిదులు యుద్ధం
యంబడిన; సుమహాత్ = మిక్కిలియు	బునంబెక్కురాత్తునులవధించుటనుజూ
గొప్పదగు; శతే = ఆ; కమక = కార్య	చి, మహాకోపంబునొండెను.
మును; వృష్ట్యా = చూచి; తీవ్రం = తీక్ష	అని, తాత్పర్యము,
మయిన; క్రోధం = కోపమును; ఆహా	

క్రోధమూర్ఛితరూపస్తు ధూన్వక్ పరమకామకమ్
దృష్ట్యాతు కమక శత్రూణాం సారథిం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	ష్ట్యాతు = చూచినంతనె ; కోర్ధమూ
అకంపనుడు; శత్రూణాం = శత్రు	ర్ఛితరూపస్తు = కోపముచేవ్యాపింపం
వులయొక్క; కమక = కార్యమును; దృ	బడినచేహముగలవాడైయె ; పరమ

<p>కామకం = ఉత్తమమయిన ధనుస్సును ; ధూన్వక్ = విడిచివేయుచు; సారథిం = సారథినిగాచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>ఆయకంపనుడు , శత్రువులుగా వించినకార్యమునుజూచినంతనె , పరమకుషితుండై , ధనువుసారిండుచు, సారథింజూచి, యిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత్రైవ తావత్త్వరితం రథం ప్రాపయ సారథే
యత్రైవే బహవో ఘ్నంతి సుహవాన్ రాక్షసాన్ రణే. ౩

<p>టీక సారథే=సారథీ!యత్ర = ఎచ్చట; రణే=యుద్ధమునందు; బహవః=పెక్కుండ్రగు; ఏతే=ఈవానరులు; సుహవాన్=మిక్కిలియుం బెక్కుండ్రగు; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; ఘ్నంతి=చంపుచున్నారో; తత్రైవ తావత్=అచ్చటి</p>	<p>కే;త్వరితం=శీఘ్రముగా; రథం=రథమును; పాప్రయ=పొందించుము. సారథీ! పెక్కుండ్రు వానరులుచేరి, మనరాక్షసుల ననేకుల రూపు మాపుచున్నారే , అస్థలంబునకు , శీఘ్రంబుగారింధముదోలుముఅని, తాత్పర్యము</p>
--	---

ఏతేత్ర బలవంతో హి భీమకాయాశ్చ వానరాః
ద్రుమశైలప్రహరణౌ స్త్రివంతి ప్రముఖే మమ. ౪

<p>టీక అత్ర=ఇచ్చట; మమ=నాయొక్క; ప్రముఖే=ముందట; బలవంతః=అధికమయినబలముగలవారలును ; భీమకాయాః=భయంకరమయిన డేహముగలవారలునగు; ఏతే=ఈ; వానరాః=వానరులు; ద్రుమశైలప్రహరణౌ=వృక్షములునుబర్వతములునాయుధంబులు</p>	<p>గాఁగలవారలయి; త్రివంతిహి = ఉన్నారగుదా! ఇదిగోనాయెదుట, మహాబలశాలులును, భయంకరాకారులునగు వానరులు వృక్షంబులను బర్వతంబులను జేకొని, యుద్ధంబు గావించుచున్నారు గదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏతా స్త్రిహంతు మిచ్ఛామి సమరశ్లాఘినుో హ్యహమ్

౧౦౪ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

ఏతైః ప్రమథితం సర్వం దృశ్యతే రాక్షసం బలమ్. ౫

టీక॥ అహం = నేను; సమరస్థాఘ్నినః = యుద్ధంబునఁబోగఁ ద్తుగల; ఏ తా = ఈ వానరులను; నిహంతుం = వధించుటకు; ఇచ్ఛామిహి = కోరుచున్నానుగాదా! రాక్షసం = రాక్షససంబంధియగు; బలం = సైన్యము; సర్వం = అంతయు; ఏతైః = ఈవానరులచేత; ప్రమథితం = మథింపఁబడినదిగా; దృశ్యతే = చూడఁ	బడుచున్నది. యుద్ధంబున మహాసమర్థులనిపొగఁ ద్తుగాంచినయవానరుల వధింపఁగోరి యున్నాను; వారలచేత నెయిరాక్ష ససైన్యమంతయు, జీకాకునొందింపఁ బడియున్నది. అని, యకంపనుండు, సారథికింశెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతః ప్రజవనాశ్వేన రథేన రథినాం వరః

హరీ సభ్యహన త్రోధా చ్ఛరజాతై రకంపనః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రథినాం = రథికులలో; వరః = శ్రేష్ఠుండగు; అకంపనః = అకంపనఁడు; ప్రజవనాశ్వేన = వేగవంతంబులగుగుట్టుములుగల; రథేన = రథముచేత; త్రోధాత్ = కొడమువలన; శరజాతైః = బాణసమూహములచేత; హరీ = వానరులను; అభ్యహనత్ =	కొట్టెను. అంత, రథికు శ్రేష్ఠుండగునకంపనుండు, కుపితుండై వేగవంతంబులగు గుట్టుబులుపూర్చినరథంబుండొలంచి, బాణవనములచేవానరులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

న స్థాతుం వానరా శ్వేకుః కింభ్రున ర్యోద్ధ మహావే

అకంపనశరై ర్భగ్నా స్సర్వవ విదుద్రువుః ౭

టీక॥ వానరాః = వానరులు; అహవే = యుద్ధమునందు; స్థాతుం = నిలుచుటకు; నశ్వేకుః = చాలరైరి. యోద్ధం = పోరుటకు; కింభ్రునః = చెప్పనేల; సర్వవ = అందఱునీ; అకంపనశరైః = అకంపనునిబాణములచే; భగ్నాః = భంగమునొందిన వారలయి; విదుద్రువుః = పాటిరి.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౦౫

స ౫౬

వానరులు, యుద్ధంబున , నాయ లకి వానరులు, అశనిచాణములచేభం
కంపనుని మెదుటనిలుచుటకే యశక్తు గమునొంది, యందఱునుంబరుగై త్తిరి.
లైరి; ఇంకఁబొరఁజాలరైరిని చెప్పనే అని, తాత్పర్యము.

తాక మృత్యువశ మాపన్నా నకంపనవశం గతాక
సమీత్య హనుమాక జ్ఞాతీ నుపతస్థే మహాబలిః. ౮

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబల ను; సమీత్య = చూచి; ఉపతస్థే =
ముగల ; హనుమాక = హనుమం సమీపించెను.
తుండు; మృత్యువశం = మృత్యువుయొ మహాబలశాలియగు హనుమంతుం
క్కయధీనతను; ఆపన్నాక = పొందిన డు, అట్లకంపనునిచేతంజికిఁగ మృత్యు
వారలును; అకంపనవశం గతాక = అ శ్చనోటంబడినట్లున్నయావానరులంబా
కంపనునియధీనతను బొందినవారలున చి, యకంపనునిమీదికిఁడరెను.
గు; తాక = అ; జ్ఞాతీక = బంధువుల అని, తాత్పర్యము.

తం మహా స్లవగం దృష్ట్వా సవేక స్లవగయూధపాః
సమేత్య సమరే వీరా సంహృష్టాః పర్యవారయన్. ౯

టీక॥ వీరాః = పరాక్రమశాలులగు; యన్ = పరివేష్టించిరి.
స్లవగయూధపాః = వానరయూధపు పరాక్రమవంతులగునావానరయూ
లు; సమరే = యుద్ధంబునందు; తం = ధవులందఱును , యుద్ధంబునహనుమం
ఆ; మహాస్లవగం = మహావానరుఁడైనహ తుండుతమకుఁదోడ్పడుటంజూచి, పర
నుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; సమే మసంతుష్టులయి, యందఱుంజేరి, య
త్య = చేరి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియు తనిఁబరివేష్టించిరి. అని, తాత్పర్యము.
సంతసించిన వారలయి ; పర్యవార

అవస్థితం హనుమంతం తే దృష్ట్వా హరియూధపాః
బధూపు బలవంతోహి బలవంతం సమాశ్రితాః. ౧౦

౧౦౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౬

టీక॥ బలవంతం = అధికమయిన బలముగల; తే = ఆ; హరియూధపాః = వానరయూధపులు; హనుమంతం = హనుమంతుని; అవస్థితం = నిలిచినవానిగా; దృష్ట్యా = చూచి; బలవంతం = అధికమయిన బలముగల హనుమంతుని; సమాశ్రితాః = పొందినవారలు; బహు	పుహ్లా = అయిరిగదా! బలవంతులగు నా వానరవీరులు, హనుమంతుండు వచ్చి నిలుచుటంజూచి, బలవంతుండగు నా హనుమంతుని ప్రాప్తన, విచిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

అకంపనస్తు శైలాభం హనుమంత మవస్థితమ్
మహేంద్రశవ ధారాభి శ్శరై రభవవషణ హ. ౧౧

టీక॥ అకంపనస్తు = అకంపనుండును; శైలాభం = పర్వతముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవాడును; అవస్థితం = నిలిచినవాడునగు; హనుమంతం = హనుమంతునిగూచి; మహేంద్రః = దేవేంద్రుడు; ధారాభివ = వషణధారలచేతవలె; శరైః = బాణము	లచేత; అభివవషణ = కురిసెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.) అకంపనుండు, పర్వతాకారుండగు హనుమంతునిపై, ఇంద్రుండు వషణంబు గురిపించు నట్లు, బాణంబుల గురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

అచింతయిత్వా బాణౌఘాన్ శరీరే పతితాన్ శితాన్
అకంపనవధార్థాయ మనో దద్రథే మహాబలిః. ౧౨

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయిన బలముగల హనుమంతుండు; శరీరే = దేహమందు; పతితాన్ = పడిన; శితాన్ = కులయిన; బాణౌఘాన్ = బాణసములను; అచింతయిత్వా = తలకంపనవధార్థాయ = అకంపనునివధించుట యనెడు ప్రయోజనముకొఱకు; మనో = మనస్సును; దద్రథే = ధరించెను. మహాబలుండగు హనుమంతుండు, తన దేహంబుపై బడిన కఱకుబాణంబుల సరకు సేయక, యాయకంపనునివధిం
--

పవలెనని మనంబునందలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రసహ్య మహాతేజా హనుమా న్నారుతాత్మజః
అభిదుద్రావ తద్రక్షిః కంపయన్నివ మేదిసిమ్. ౧౩

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మారుతాత్మజః = వాయుదేవుని కుమారుండును; సః = ఆ; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; ప్రసహ్య = బలశక్తిచేరించు; మేదిసిమ్ = భూమిని; కంపయన్నివ = కదలించువాఁడువలె; తత్ = ఆ; రక్షిః = అ

కంపనునిగూర్చి; అభిదుద్రావ = పరుగెత్తెను. మహాతేజుండును వాయుదేవుని కుమారుండునగు నాహనుమంతుండు, పాదాఘాతంబున భూమి యదర, నాయకంపమునీడి కడలెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా భినదమానస్య దీప్యమానస్య తేజసా

బధూవ రూపం దుధకషణం దీప్తస్యేవ విభావసోః. ౧౪

టీక॥ అభినదమానస్య = గజిండు చున్నవాఁడును; తేజసా = తేజస్సు చేత; దీప్యమానస్య = ప్రకాశించుచున్నవాఁడునగు; తస్య = అహనుమంతుని యొక్క; రూపం = లికారము; దీప్తస్య = ప్రకాశించుచున్న; విభావసోః = సూర్యునియొక్క; రూపం (అర్ధాహృతము) భవ = లికారమువలె; దు

ధకషణం = ఎదిరింపనలవిగానిది; బధూవ = అయినది. క్రోధావేశంబున సింహనాదంబు సేయుచు నేజంబున వెలుంగు చున్న యాహనుమంతుండు పట్టపగటి సూర్యునికై పడి, దుధకషణంజై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మాన మప్రహరణం జ్ఞాత్వా క్రోధసమన్వితః

శైల ముత్పాటయామాస వేగేన హరివుంగవః. ౧౫

టీక॥ హరివుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; ఆత్మా

న్ను; అప్రహరణం = ఆయుధములేని వానిగా; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; క్రోధసమన్వితః = కోపముతోఁగూడినవాడై; వేగేన = వేగముచేత; శైలం = పర్వతమును; ఉత్పాటయామాస = పెల్లగించెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, తనచేతనాయుధములేకుండుటందెలిసి, పరమకుపితుండై, వేగంబున, నొకమహాపర్వతంబుం బెకలించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాశైలం పాణి నైకేన మారుతిః
స వినద్య మహానాదం భౌమయామాస వీర్యవాక్. ౧౬

టిక॥ వీర్యవాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; మారుతిః = వాయుదేవునికుమారుండగు; సః = ఆహనుమంతుండు; ఏకేన = ఒక్కటైన; పాణినా = చేతిచేత; తం = ఆ; మహాశైలం = మహాపర్వతమును; గృహీత్వా = పట్టుకొని; మహానాదం = అధికమయినధ్వనిగ

లుగునట్లుగా; వినద్య = అఱచి; భౌమయామాస = త్రిప్పెను. మహాపరాక్రమశాలియువా యువు శ్రుండునగునాహనుమంతుండు, అమ్మహాశైలమునొక్కచేతంబట్టుకొని, మహాధ్వనిగదుర సింహనాదంబు సేయుచు, గిఱగిఱందిప్పెను. అని, తాత్పర్యము

తతస్త మభిదుద్రావ రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
పురాహీ నముచిం సంఖ్యే వశ్రేణేవ పురందరః. ౧౭

టిక॥ తతః = అంత; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; తం = ఆ; అంపనం = అకంపనునిగూచి; పురా = న్ను; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; పురం = ఇంద్రుండు; వశ్రేణ = వక్రాయుధం; నముచిమివ = నముచినిగూర్చివ
దుద్రావహి = పరుగెత్తెను

గదా! అంత, నాహనుమంతుండు, మున్నుడేవేంద్రుండువజ్రధరుండైనముచిమీచికిఁబోయినట్లు, అమ్మహా పర్వతంబుచేతంచాల్చి రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు నాయకంపనునిమీచికిఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము.

౯౦౯

స ౫౬

అకంపన స్తు త దృష్ట్వా గిరిశృంగం సముద్యతమ్
దూరాదేవ మహాబాణే రథశంఖై ర్వ్యధారిణత్. ౧౮

టీక॥ అకంపనస్తు = అకంపనండు	భేదిం చెను.
ను; సముద్యతం = ఎత్తబడిన; తత్ = ఆ;	అకంపనండు, తనమీడికి బర్వతశి
గిరిశృంగం = పర్వతశిఖరమును ; దృ	ఖరమునెత్తుకొనివచ్చుటంబూచి, నూ
ష్ట్వా = చూచి; దూరాదేవ = దూరంబు	రంబుననుండియె , యార్ధచంద్రాకార
ననుండియె; అథశంఖైః = అథశ	బాణంబులచే, దానిండునియలు గావిం
చంద్రాకారములగు ; మహాబాణేః =	చెను. అని, తాత్పర్యము.
గొప్పబాణములచేత; వ్యధారిణత్ =	

తత్పక్షతాగ్ర మాకాశే రక్షోబాణవిదారితమ్
విశీణకం పతితం దృష్ట్వా హనుమాన్ క్రోధమూర్ఛితః. ౧౯

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం	నవాడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము) =
డు; ఆకాశే = ఆకాశమునందు; రక్షో	అయ్యెను.
బాణవిదారితం = రాక్షసునిబాణముల	హనుమంతుండు, అప్పర్వతశిఖరం
చేభేదింపబడినదియు; విశీణకం = తు	బు, ఆకాశంబుననే , యకంపనునిబా
నకలయినదియు; పతితం = పడినదియు	ణంబులచేఖండింపబడితునియలయి నే
నగు; తత్ = ఆ; పర్వతాగ్రం = పర్వ	లంబడుటనుబాచి , పరమకుపితృండ
తశిఖరమును; దృష్ట్వా = చూచి; క్రో	య్యెను. అని, తాత్పర్యము.
ధమూర్ఛితః = కోపముచేవ్యాపింపబడి	

సోశ్వకణకం సమాదాయ రోషదర్పాన్వితో హరిః
తూణా ముత్పాటయామాస మహాగిరి మివోచ్ఛ్రితమ్.

టీక॥ సః = ఆ; హరిః = హనుమం	తోనుగర్వముతోనుంగూడి
తుండు; రోషదర్పాన్వితః = కోపము	చ్చితంబుననున్నతమయిన;

పెద్దకొండవలెనున్న; అశ్వకర్ణం = ఇను
మద్దిచెట్టును; సమాదాయం = పట్టుకొని;
రూర్ణం = శీఘ్రముగా ; ఉత్పాటయా
మాసం = పెకలించెను.

అహనుమంతుండు, కోపగవళంబు

లుపెనంగొన, మహాపవళతమువలెన
త్యుత్పతమయిన యొక్కమద్దిచెట్టుం
జూచి, దానిశీఘ్రంబుగాఁబెకలించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాసంగంధం సోశ్వకణ్ణం మహాద్యుతిః

ప్రహస్య పరయా ప్రీత్యా భ్రామయాచాస సంయుగే. ౨౦

టీక॥ సంయుగే = యుద్ధమునందు ;
మహాద్యుతిః = అధికమయిన కాంతిగల ;
సః = అహనుమంతుండు ; మహాసంగం
ధం = పెద్దబోదెగల; తం = ఆ; అశ్వకర్ణం =
ఇనుమద్దిచెట్టును; గృహీత్వా = పట్టు
కొని; పరయా = అధికమయిన ; ప్రీ
త్యా = సంతోషముచేత; ప్రహస్యం = న

వ్వి; భ్రామయాచాస = త్రిప్పెను.
యుద్ధంబున, మహా తేజుండగుచూను
మంతుండు , పెద్దబోదెగలయాయుశ్వ
కణ్ణవృక్షమునుదీసికొని , పరమసం
తోషంబుననవ్వుచు , దానిగిరిగిరి
పెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రథావ న్నూరువేగేన ప్రభంజం స్తగసా ద్రుమాన్

హనుమాన్ పరమక్రుద్ధ శ్చరణే దాఠయత్ షీలిమ్. ౨౧

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం
డు; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియుం గోపిం
నాఁడై; తరసా = వేగముచేత; ప్ర
భంజం = పరుగెత్తుచు; ఊరువేగేన =
వేగముచేత; ద్రుమాన్ = వృక్ష
ప్రభంజం = విఠుచుచు; చర
ణే = ములచేత; షీలిమ్ = భూమి

ని; దాఠయత్ (అదాఠయత్) = పగు
లఁజేసెను.
హనుమంతుండు, ఊరువేగంబునవృ
క్షంబులువిఠిగిపడఁ , బరమ కుపితుం
డై, పాదఘాతంబున భూమిపగుల, వే
గంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౦

స ౫౬

గజాంశ్చ సగజారోహణ సరధాన్ రథివస్తదా
ఉఘాన హనుమాన్ ధీమాన్ రాక్షసాంశ్చ పదాతిగాన్. ౨౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; ధీమాన్=	ను; ఉఘాన=కొట్టెను.
బుద్ధిమంతుండగు; హనుమాన్= హ	అప్పుడు, బుద్ధిమంతుండగు హను
నుమంతుండు; సగజారోహణ= మా	మంతుండు, ఆయశ్వకణా వృక్షంబుచే,
వటిలతోఁగూడిన; గజాంశ్చ= ఏనుంగు	నేనుంగునుమావటిలను రథంబులను రథి
లను; సరధాన్=రథములతోఁగూడిన;	కులను గాలిబిటులను, ట్టుపెక్కురా
రథిని=రథికులను; పదాతిగాన్=కా	క్షుసులఁ జూడముగావించెను.
ల్పరయిన; రాక్షసాంశ్చ=రాక్షసుల	అని, తాత్పర్యము.

త మంతక మివ క్రుద్ధం సమరే ప్రాణహరిణమ్
హనుమంత మభిప్రేత్య రాక్షసా విప్రదుఃస్రువుః. ౨౪

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; పా	విప్రదుఃస్రువుః=పాటిరి.
ణహరిణం=ప్రాణములహరించుచున్న	క్రుద్ధుండగు యముఃకై వడినత్య
వాడును; క్రుద్ధం=కోపించిన ; అంత	క్రుందై, రాక్షసులప్రాణంబులు హ
కమివ (స్థితం) = యమునివలెనున్న	రించుచున్నయా హనుమంతుం బూచి,
వాడునగు ; తం = ఆ ; హను	రాక్షసులుభయంబునంబాటిరి.
మంతం = హనుమంతుని ; అభిప్రే	అని, తాత్పర్యము.
త్య=చూచి; రాక్షసాః=రాక్షసులు;	

త మాపతంతం సంక్రుద్ధం రాక్షసానాం భయావహమ్
దదౌకా కంఠనో పీఠ శ్చక్రోధచ ననాదచ. ౨౫

టీక॥ పీఠః = పరాక్రమశాలయ	యుఁ గోపించినవాడును ;
గు; అకంపనః= అకంపనుఁడు; ఆపతం	నాం=రాక్షసులకు; భయాః
తం=వచ్చుచున్న; సంక్రుద్ధం= మిక్కిలి	యముగలిగించుచున్నవా

అహనుమంతుని; దదశే= చూచెను. చుక్రోధచ=కోపించెను. ననాదచ= అజచెను.

పరాక్రమ వంతుడగు నకంపనుండు, హనుమంతుండు కుపితుండై

చ్యుటయు రాక్షసులందఱు భయంబునం బాటుటయుంజూచి, కోపంబు నొంది, సింహనాదముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చతుర్దశభి బాణజ్ఞే శ్చివ్రైశ్చేహవిదారణైః

నిబిశ్చేద హనుమాంతం మహావీర్య మకంపనః. ౨౬

టీక|| సః=ఆ; అకంపనః = అకంపనుండు; మహావీర్యం = అధికమయిన పరాక్రమముగల; హనుమాంతం= హనుమంతుని; శ్చివ్రైః = కఠినులయిన వియు; దేహవిదారణైః = దేహముభేదించునవియునగు; చతుర్దశభిః = పదునాలుగు; బాణైః=బాణములచేత;

నిగ్నిభేద=భేదించెను.

ఆయకంపనుండు, తీక్ష్ణంబులును మహాభేదకంబులునగు పదునాలుగుబాణంబులచేత, మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుని, నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తదా ప్రతివిధస్తు బహ్వీభి శ్శరవృష్టిభిః

హనుమాన్ దద్యశే వీరిః ప్రహరణివ సానుమాన్. ౨౭

||వీరిః= పరాక్రమశాలియగు;

౧, హనుమాన్ = హనుమంతుండు

దా=అప్పుడు; బహ్వీభిః = పె

న; శరవృష్టిభిః= బాణవర్ష

పతివిధస్తు=కొట్టబడినవా

పరూఢిః=మొలిచి నవృక్ష

హనుమానివ= పర్వతము

వలె, దద్యశే=చూడబడెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాహనుమంతుండు, అప్పుడు పెక్కు-మార్లు బాణవర్షములచే నొప్పించబడినవాఁడయ్యు వృక్షంబులతోఁగూడిన పర్వతంబుకరణిశ్చలంబైయుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౦౩

స ౫౬

విరరాజ మహాకాయో మహావీర్యో మహామనాః
పుష్పితాశోకసంకాశో విధూమభవ పావకః. ౨౮

టీక॥ మహాకాయః = పెద్దమేనుగలవాఁడును; మహావీర్యః = అధికమయినపరాక్రమము గలవాఁడును ; మహామనాః = పూజ్యమయినమనస్సుగలవాఁడునగు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు ; పుష్పితాశోకసంకాశః = పూచిన యశోకవృక్షముతో సమానుఁడై; విధూమః = పొగలేని; పావకభవః =	అగ్నిహోత్రముంబలె; విరరాజః = ప్రకాశించెను. మహాకాయుండును మహాపరాక్రమశాలియు మహాధైర్యుండునగునాహనుమంతుండు, పుష్పించినయశోకవృక్షమువలెరక్తవర్ణుఁడై, పొగలేకమండుచుండునగ్నిహోత్రముభంగిఁ, దేజురిల్లుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తతోన్యం వృక్ష మత్పాట్య కృత్వా వేగ మనుత్తమం
శిరస్య భిజఘానాశు రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు ; అన్యం = ఇతరమయిన; వృక్షం = చెట్టును; ఉత్పాట్య = పెల్ల గించి; అనుత్తమం = తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; వేగం = వేగమును; కృత్వా = చేసి; ఆశు = శీఘ్రముగా; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; అకంపనం = అకంపనని; శిరసి = తలయందు; అభిజఘానః = కొట్టెను.	అంత, నాహనుమంతుండు, మఱియొకవృక్షముఁబెకలించి, మహావేగంబుఁబూని, శీఘ్రంబున, రాక్షసోముఁడగునాయకంపనుని శిరస్సునంబొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

స వృక్షేణ హత స్తేన సక్రోధేన మహాత్మనా
తాక్షసో వానరేంద్రేణ పపాతచ మమారచ. ౩౦

టీక॥ సః = ఆ; రాక్షసః = అకంపనుఁడు; సక్రోధేన = కోపముతోఁగూడిన; మహాత్మనా = అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరేంద్రేణ = వానరు; తేన = ఆహనుమంతునిచేత; హతః = కొట్టెచేత; హతః = కొట్టెచేత; హతః = కొట్టెచేత;	అని, తాత్పర్యము.
--	------------------

డై;పపాతచ=పడెను. మమారచ=చచ్చెను.

ఆయకంపనుండు, మహాపరాక్రమశాలియగు నాహనుమంతునిచేఁ బరమ

కోపంబున, వృక్షంబుచేహతుండై, నెలంబడిమృతినొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా నిహతం భూమా రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
వ్యధితా రాక్షసా స్సవే శీతకంప ఇవ ద్రుమాః. ౩౦

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; భూమా = నేలయందు; నిహతం = కొట్టఁబడిన; తం = ఆ; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; అకంపనం = అకంపనుని; దృష్ట్వా = చూచి; శీతకంపే = భూకంపమునందు; ద్రుమాఇవ = వృక్షములువలె; వ్యధి

తాః = పీడితులయిరి.

రాక్షసులందఱు, అట్లురాక్షసశ్రేష్ఠుండగునకంపనుండు నిహతుండైనెలంబడుటనుదూచి, భూకంపముగలిగినప్పుడువృక్షములువలించునట్లు, మిక్కిలియుదుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్తప్రహరణా స్సవే రాక్షసా స్తే పరాజితాః
లంకా మభియయు శ్రు స్తా వానరై స్తై రభిద్రుతాః. ౩౧

టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; పరాజితాః = అపరాధమునుబొందినవారలయి; త్యక్తాః = విడువఁబడినయాయుధగారలయి; త్రై = ఆ; వానరైః = చేత; అభిద్రుతాః = తఱుమఁబడి; తస్తాః = భయపడినవారల

యి; లంకాం = లంకనుగూర్చి; అభియయుః = పోయిరి.

ఆ రాక్షసులందఱు, నట్లుపరాజయమునొంది, యావానరులువెంబడించితఱుమఁబరమభీతులయి, యాయుధంబులుపాఱవైచి, లంకకుంబరుగత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

శే ముక్తకేశా స్సంభ్రాంతా భగ్నమానాః పరాజితాః
చ చ్ఛమజలై రంధ్రై శ్వసంతో విప్రదుద్రువుః. ౩౩

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౯౦౫

స ౫౬

టీక॥ తే=ఆ రాక్షసులు; ముక్తకే వయవములతో; శ్వసంతః=ఊర్పులువు
శాః = విడువఁబడిన వెండ్రుకలుగల చ్చుచు; విప్రదుద్రువుః=పాటిరి.
వారలయి; సంభ్రాంతాః=తొట్టుపా ఆ రాక్షసులు, తలవిరియఁబోసికొ
టునొందినవారలయి; భగ్నమానాః= ని, సంభ్రాంతులయి మానంబు విడిచి,
భంగమునొందిన యహంకారముగల పరాజితులయి, దేహమంతయుఁజెను
వారలయి; పరాజితాః=అపజయము టగాఱు, సూర్యులువుచ్చుచు, నతివేగం
నొందినవారలయి; స్రవచ్ఛ్రమజలైః= బునంబరుగై త్తిరి. అని, తాత్పర్యము.
కాటుచున్న చెమటనీళ్లుగల; అంగైః=అ

అన్యోన్యం ప్రమమంధు స్తే వివిశు నకగరం భయాత్
పుష్తత స్తే సుసమ్మాధాః ప్రేక్షమాణౌ ముహుర్ముహుః. ౩౪

టీక॥ తే=ఆ రాక్షసులు; సుసమ్మా చు; నగరం=పట్టణమును; వివిశుః=ప్రవే
ధాః= మిక్కిలి-లియు మోహమునొందిన శించిరి.
వారలయి; అన్యోన్యం= ఒండొరులను; ఆ రాక్షసులు, పరాజయంబుగలుగు
ప్రమమంధుః=కొట్టుకొనిరి. తే=ఆ రా టంజేసి, మూఢులయి, యొండొరులం
క్షసులు; భయాత్=భయమువలన; పు గొట్టుకొనుచు, భయంబున మాటిమా
ష్టతః = వెనుకను; ముహుర్ముహుః= టకి వెనుకకుఁ దిరిగిచూచుచు, లంకాపు
మాటిమా టికి; ప్రేక్షమాణౌ=చూచు రింబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషు లంకాం ప్రవిష్టేషు రాక్షసేషు మహాబలాః
సమేత్య హరియ స్సవే హనుమంత మపూజయత్. ౩౫

టీక॥ తేషు=ఆ; రాక్షసేషు=రా ను; సమేత్య=చేరి; హనుమ
క్షసులు; లంకాం=లంకాపురిని; ప్రవి నుమంతుని; అపూజయ
ష్టేషు= ప్రవేశించినవారలుకాఁగా; జించిరి.
మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; ఆ రాక్షసులందఱు
హరియః=వానరులు; సర్వే=ఆందఱు పిమ్మట, మహాబలశ

దఱుంజేరి, హనుమంతునిఁబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సోపి ప్రహృష్ట స్తాన్ సర్వాన్ హరీన్ ప్రత్యభిపూజయత్
హనుమాన్ సత్త్వసంపన్నో యథాహా మనుకూలతః. ౩౬

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః = బలము	జించెను.
తోఁగూడిన; సః = ఆ;	బలసంపన్నుండగు హనుమంతుం
హనుమంతుండును; ప్రహృష్టః = సం	దు, సంతుష్టుండై, “మీసాహాయ్యం
తోపించినవాడై; తాన్ = ఆ; హ	బుననే నాకుజయంబుగలిగినదిగాని వే
రీన్ = వానరులను; సర్వాన్ = అంద	ఱుగాదు” అను మొదలగు మాటలచే,
ఱను; యథాహా = యథాయోగ్య	నావానరుల నందఱను, యథాయో
ముగా; అనుకూలతః = అనుకూలము	గ్యంబుగా, బదులుపూజించెను.
గా; ప్రత్యభిపూజయత్ = బదులుపూ	అని, తాత్పర్యము.

వినేదు శ్చ యథా ప్రాణం హరయో జితకాశినః
చక్రమశ్చ పునస్తత్ర సప్రాణా నపి రాక్షసాన్. ౩౭

టీక॥ జితకాశినః = జయముచేఁబ	జయలక్ష్మీవిరాజమానులగువానరు
కాశించునట్టి; హరయః = వానరులు; య	లు, హనుమంతుండకంపముని వధించిన
థా ప్రాణం = తమబలమునతిక్రమింపక;	సంగతియెల్ల రకుండేటపడఁ, దమబలం
విన్ శ్చ = అఱచిరియు. పునః = మఱల;	బుకొలఁచి, సింహనాదంబులుగావించి
అచ్చటికి; సప్రాణాన్ = బలము	రి; ఆసింహనాదములకు, బలవంతులగు
పి; రాక్షసానపి = రాక్షసుల	రాక్షసు లదరిపడిరి.
శ్చ = ఈడ్చిరియు.	అని, తాత్పర్యము.

స వీరకోధా మభజన్తహాకపి
స్సమేత్య రక్షాంసి నిహత్య మారుతిః
ఓహసురం భీమ మమిత్ర నాశనం
శ్రైవ విష్ణు ర్బలినం చమూముఖే. ౩౮

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౯౦౭

స ౫౬

టీక॥ చమూముఖే = సేనాముఖ రశోభాం = వీరలక్ష్మి; అభయత్ = పాం
మునందు; సః = ఆ; మారుతః = వాయు దేవు.

పుత్రుండగు; మహాకపిః = హనుమం వాయుదేవుని కుమారుండగు నా
తుండు; సమేత్య = చేరి; రక్షాంసి = రా హనుమంతుండు, అట్లు రాక్షససంహా
క్షులను; నిహత్య = వధించి; భీయం = రంబుగావించి, భయంకరుండును శత్రు
భయంకరుండును; అమిత్రనాశనం = సంహారకుండును మహాబలుండును గుకై
శత్రువులనశింపజేయువాండును; బ టభాసురునివధించిన మహావిష్ణువుంబో
లినం = అధికమయిన బలముగలవాండు సై, సేనాముఖుంబున, వీరలక్ష్మి విరాజ
నగు; మహాసురం = కైటభాసురుని; ని మానుండై యెంతయు వెలుంగుడుం
హత్య (అధ్యాహృతము) = వధించి; డెను. అని, తాత్పర్యము.
విష్ణుర్యదైవ = విష్ణుదేవుండువలె; వీ

అపూజయే దేవగణా స్తదా కపి
స్వయంచ రామోతిబలశ్చ లక్ష్మణః
తదైవ సుగ్రీవముఖాః స్థవంగమా
విభీషణశ్చై చ మహాబల స్తథా. ౩౯

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దేవగణాః = ము) = పూజించిరి. తథా = అట్లు; మహా
దేవసమూహములు; కపిం = హనుమం బలః = అధికమయిన బలముగల; విభీషణ
తుని; అపూజయే = పూజించినది. రా శ్చై చ = విభీషణుండును; అపూ
మం = రామండు; స్వయంచ = తానును; యత్ (అధ్యాహృతము) = పూ
అపూజయత్ (అధ్యాహృతము) = పూ చేను.
జించెను. అతిబలః = అధికమయిన బలము అప్పుడు, ఆ హనుమంతుని, ఆ
గల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; అపూ బునంబున్నియున్న దేవతలంద
జయత్ (అధ్యాహృతము) = పూజించె జించిరి; అట్లు రామండును వ
ను. తదైవ = అట్లే; సుగ్రీవముఖాః = సుగ్రీ లియగు లక్ష్మణుండును సుగ్రీ
వుండు మొదలు గాఁగల; స్థవంగమాః = గువానరపేరులును మహా
వానరులు; అపూజయే (అధ్యాహృత

జ్ఞ

జ్ఞ

వించిరి. అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ,

యుద్ధకాండే, వట్టంచాశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండవట్టంచాశస్సగః టీక,

ముగిసినది.

అ

సప్తపంచాశస్సగః ప్రారంభః.

అకంపనవధం శ్రుత్వా క్రుద్ధో వై రాక్షసేశ్వరః

కించి దీనముఖ శ్చాపి సచివాంస్తా నదైక్షత. ౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసు	తా॥ = ఆ; సచివాన్ = మంత్రులను;
లకుఁబ్రభువయినరావణుఁడు; అకంప	ఉదైక్షత = చూచెను.
నవధం = అకంపనునవధమును ; శ్రు	రాక్షసనాథుండగు రావణుండు,
త్వా = విని; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై;	అకంపనుండు వధింపఁబడిన సంగతినివి
“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము);	ని, కుపితుండై , కొంచెముదైన్యంబు
చిత్ = కొంచెము; దీనముఖశ్చాపి =	నుంబొంది , తనయొద్దనున్నమంత్రులం
మునొందినముఖముగలవాఁడునై;	బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తు ధ్యాత్వా మహాతాపం తు మంత్రిభి స్సంవిచార్య చ

తతస్తు రావణః పూర్వదివసే రాక్షసాధిపః. ౨

పురీం పరియయా లంకాం సర్వాం గుల్తా నవేక్షితుమ్

ఆ; రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాజుండగు; రావణస్తు = రావణుండు

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౧౯

స ౫౭

ను; ముహూతంతు = కొంచెముసేపు
మాత్రము; ధాత్వా = ధ్యానించి; మంత్ర
భిః = మంత్రులతో; సంవిచార్యచ = ఆలో
చించియు; తతస్తు = అంతను; పూర్వదివ
సే = పూర్వాహ్లామునందు; గుల్భాక్ =
సేనాప్రహములను; అవేషీతుం =
చూచుటకు; లంకాం = లంకయను; పు
రీం = పట్టణమును; సర్వాం = అంతను; ప

రియయా = సంవరించెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
కొంచెముసేపు విచారమగుండైయుం
డి, యంతమంత్రులతోనాలోచించి, పి
మ్మట బూర్వాహ్లాంబునలేచి, సేనా
ప్రహంబులంజూచుటకై, లంకయం
తయొందరిగను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం రాక్షసగణై గుప్తాం గుత్తై ర్భహుభి రావృతామ్. ౩
దదశే నగరీం లంకాం పతాకాధ్వజమాలినీమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
వణుండు; రాక్షసగణైః = రాక్షసులస
మూహములచేత; గుప్తాం = రక్షింపఁ
బడినదియు; బహుభిః = పెక్కులయిన;
గుత్తైః = సేనాప్రహములచేత; ఆ
వృతాం = కప్పబడినదియు; పతాకా
ధ్వజమాలినీం = చిహ్నములువాసినటె
కెగములయొక్కయు వట్టిటెకెగముల
యొక్కయుఁబట్టులు గలదియునగు;

తాం = ఆ; లంకాం = లంకయను; నగ
రీం = పట్టణమును; దదశే = చూచెను.

ఆ రావణుండు, రాక్షససమూహం
బులచేరక్షింపఁ బడుచున్నదియొ బె
క్కుసేనా ప్రహములతోఁ గూడిన
దియరాజ చిహ్నంబులువాసినటె
కెగములతోను వట్టిటెకెగములతో
ఒప్పుచున్నదియునగు, లంకాపురిన
యంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు నగరీం దృష్ట్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౪
ఉవాచా మషికతః కాలే ప్రహస్తం యుద్ధకోవిదమ్

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసుల
కుఁబ్రభువైన; రావణః = రావణు
డు; రుద్ధాం = ముట్టడింపఁబడిన; నగ

రీం = లంకాపురిని; దృష్ట్వా
నంతనె; అమషికతః = క
లే = యుక్తకాలమున

దం=యద్ధంబులందుఁబండితుండగు ;
ప్రహస్తుం=ప్రహస్తునిగూచిఁ; ఉవా
చ=చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు ,
లంకచుట్టునువానరులు మట్టడించియుం

డుటనుజూచి, కుపితుండై, సభామంట
పమునకువచ్చి, యద్ధంబునంబండితుండ
గుప్రహస్తుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

పుర సోపనివిష్టస్య సహసా పీఠిత్వ వా.౫
నాన్యయుద్ధా త్రప్రశ్యామి మోక్షం యుద్ధవిశారద

టీక॥ యుద్ధవిశారద = యుద్ధము
నందుఁ బండితుండవగు ప్రహస్తుఁడా!
ఉపనివిష్టస్య=సమీపంబున శత్రునైన
నివేశంబుగలచియు; సహసా = తటా
లున; పీఠిత్వవా = పీఠంపఁబడినదియు
నగు; పురస్య = పట్టణమునకు; మో
క్షం=నిడుదలను ; అన్యయుద్ధాత్ =
ఇతరులయుద్ధమువలన; నప్రప్రశ్యామి=

చూడను.
యుద్ధ పండితుండవగు ప్రహస్తుఁ
డా! శత్రునైనంబులు తటాలునవచ్చి
మట్టడించిపీడింపుదుండుపట్టణమును వి
డిపించుటకు, ఇతరులెంత యుద్ధమునే
సినను, అగునని, నాకుఁదోచదు.
అని, తాత్పర్యము.

అహంవా కుంభకణోవా త్వంవా సేనాపతి మ౯మ. ౬
ఇంద్రజిత్వా నికుంభోవా వహేయ భా౯ర మీదృశమ్

౬

టీక॥ అహంవా=నేనుగాని ; కుం
భా=కుంభకణుండుగాని; మ
యక౯; సేనాపతిః= సేనా
డవయిన; త్వంవా= నీవు
'ద్వా=ఇంద్రజిత్తుగాని ;
కుంభుండుగాని ; ఈ
రం=బరువును; వహే

యః=మోయుదురు.
ఇట్టికార్యమును, నేనుగాని, కుం
భకణుండుగాని, నాసేనానాయకుఁ
డవగునీవుగాని, ఇంద్రజిత్తుగానినికుం
భుండుగాని, సాధింపవలెనుగాని, యి
తరులచేతఁగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౨

స ౫౭

స త్వం బల మత శ్రీఘ్ర మాదాయ పరిగృహ్యచ. ౭
విజయా యాభినిర్యాహే యత్ర సవే వనాకసః

టీక॥ అతః=ఇందువలన; సః=అట్టి; త్వం=నీవు; శ్రీఘ్రం=శ్రీఘ్రముగా; బలం=సేనను; ఆదాయ=తీసికొని; పరిగృహ్య=వెంటఁ బెట్టుకొని; యత్ర=ఎచ్చట; వనాకసః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=	అచ్చటకే; విజయాను=గెలుచుటకొఱకు; ఆభినిర్యాహే=వెడలుము. ఇందువలన, నట్టిమహాబలసంపన్నుడవగునీవు, శ్రీఘ్రంబున సేనను వెంటఁ బెట్టుకొని, యావానరులుండుస్థలంబున కుఁబోయి, విజయంబునొందుము. అని, తాత్పర్యము.
--	--

నిర్యాణాదేవ తే నూనం చపలా హరివాహినీ. ౮
నద తాం రాక్షసేంద్రాణాం శ్రుత్వా నాదం ద్రవివ్యతి

టీక॥ హరివాహినీ = వానరసేన; తే=నీయొక్క; నిర్యాణాదేవ= వెడలుటవలన నె; చపలా=చలించినదై; నద తాం = అఱచుచున్న; రాక్షసేంద్రాణాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క; నాదం=ధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; ద్రవివ్యతి=	పాఁగలదు. నీవు, యుద్ధంబునకు వెడలినంతనె, చపలులగు నావానరులందఱు, రాక్షసోత్తములుగావించు సింహనాదధ్వను లనువిని, భయంబునంబాఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

చపలా హ్యపినీతాశ్చ చలచిత్రాశ్చ వానరాః. ౯
స సహివ్యతి తే నాదం సింహనాద మివ ద్విపాః

టీక॥ చపలాః=చంచలులును; అపినీతాశ్చ=శిక్షింపఁబడనివారలును; చలచిత్రాశ్చ=చంచలమయినమనస్సుగలవారును; వానరాః=వానరులు; తే = నీ	యొక్క; నాదం = ధ్వనిని; నుంగులు; సింహనాదమివ యొక్క-ధ్వనినివలె; నసోర్వఁజాలరు.
--	--

ఏనుంగులుసింహగజజనమునువినిన నివారలునగువానరులు, నీకంతధ్వనిని, స
హింపంజాలనట్లు, చంచలులునుయుద్ధశి హింపంజాలరు.
తులనొండనివారలునుజిత్తస్థైర్యములే అని, తాత్పర్యము.

విద్రుతేచ బలే తస్మిన్ రామ స్సౌమిత్రిణౌసహ. ౧౦
అవశస్తే నిరాలంబః ప్రహస్త వశ మేవ్యతి

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! ధీనతను; ఏవ్యతి = పొందఁగలఁడు.
తస్మిన్ = అ; బలే = వానర సేన; విద్రు ప్రహస్తుఁడా! అట్లువానర సేనయం
తేచ = పరుగెత్తఁగానే; రామః = రా తయఁబాటిపోయినపిమ్మట, రామం
ముఁడు; సౌమిత్రిణౌసహ = లక్ష్మణ దునులక్ష్మణుండును, “దమమాటవిను
నితోఁగూడ; అవశః = ప్రభుత్వములే వారలెవ్వరునులేమింజేసి, నిరాలంబుల
నివాఁడై; నిరాలంబః = ఆధారములే యి, నీచేతంజిక్కుదురు.
నివాఁడై; తే = నీయొక్క; వశం = అ అని, తాత్పర్యము.

అప త్సంశయితా శ్రేయో నతు నిస్సంశయీ కృతా. ౧౧

టీక॥ సంశయితా = సందేహిం ప్పుగువు; మనమిప్పుడు, యుద్ధముగా
పఁబడిన; అపత్ = అపద; శ్రేయః = మే వింపకున్నను, శత్రువులుమనల వధిం
లు నిస్సంశయీకృతాతు = నిస్సందే పకవిడువరు; కావున, యుద్ధంబుగా
నిగాఁ జేయఁబడిన యాపదమా వింపకున్న మరణంబుగలుగుట నిశ్చిత
; న(శ్రేయః) = మేలుగాదు. ము; యుద్ధంబుగావించినచో, మర
నతే, “యుద్ధముగావించిన ణమేగలుగుననిశ్చయములేదు; కావు
చ్చననినియమములేదె; మ న, యుద్ధముచేయకుండుటకన్న యుద్ధ
గలుగును; కావున, దా ముసేయుటమంచిది.
గుటయె మేలు” అనఁచె అని, తాత్పర్యము.

మోమానులోమంవా యద్వా నో మన్యసే హితమ్

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమంవా=విరుద్ధమయిన దానిఁగాని యనుకూలము యినదానిఁగాని; యద్వా=దేనిఁగాని; త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు;మన్యసే=తలంతువో; తతే (అధ్యాహృతము)=అది;నః=మాకు; హిలం = ఇష్టము.

నేనిప్పుడుచెప్పినదానికి విరుద్ధముగఁగానియనుకూలముగఁగాని, నీవేమని యభిప్రాయపడుచున్నావో, అదిమాకుసమ్మతము;దానిఁజెప్పుము. అని, రావణుండు, ప్రహస్తునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణేనైవ ముక్తస్తు ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౧౨

రాక్షసేంద్ర మువాచే ద మసురేంద్ర మివోశనా

టీక॥వాహినీపతిః = సేనానాయకుండగు;ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; రావణేన=రావణునిచేత;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునిగూర్చి;ఉశనా = శుక్రుండ;అసురేంద్రమివ=అసుర రాజునుగూర్చివలె; ఇ

దం=ఈమాటను;ఉవాచ=చెప్పెను. సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు, రావణుండుచెప్పినమాటనువిని, శుక్రాచార్యుండు అసుర రాజుతోఁజెప్పినట్లు, రాక్షసరాజుండగు రావణునితో, నిట్లు ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ స్మంతితపూర్వం నః కుశలై స్సహ మంత్రిభిః. ౧౩

వివాదశ్చాపి నో వృత్త స్సమవేత్య పరస్పరమ్

టీక॥రాజః = రాక్షసరాజుండవగురావణుండా! ఇదం (అధ్యాహృతము)=ఇది;నః(అస్తాభిః)= మాచేత;కుశలైః=సమధులగు; మంత్రిభిస్సహ=మంత్రులతోఁగూడ;మంతితపూర్వం=మున్నాలోచింపఁబడినది. పరస్పరం=

ఒండారులను; సమవేత్య=చ=నః=మాకు;వివాదశ్చాపి=వృత్తిః=కలిగినది. రాక్షసరాజుండవఁ ఈసంగతి, మున్నునలతోఁగూడ నాలో

దా! దీనిఁ గుఱించియె, మాకు, మతభేద | అని, తాత్పర్యము.
ముగలిగి, జగడముగూడనైనది.

ప్రదానేనతు సీతాయా శ్చేయో వ్యవసితం మయా. ౧౪
అప్రదానే పున ర్యుద్ధం దృష్ట మే త త్త ధైవ సః

టీక॥ మయా = నాచేత; సీతా | తధైవ=అట్లే; దృష్టం = చూడఁబడి
యాః=సీతయొక్క ; ప్రదానేనతు= నది.
ఇచ్చుటచేతమాత్రము; శ్చేయః = మే సీతనిచ్చినచోమేలుగలుగునని నేను
లు; వ్యవసితం = నిశ్చయింపఁబడినది. నిశ్చయించియేయుంటిని ; సీతనివ్వని
అప్రదానేపునః = ఇవ్వకుండుటయం చో , యుద్ధంబుగలుగునను నీసంగ
దుమాత్రము; యుద్ధం=యుద్ధము; స్యా తిమున్నుమాకుఁడెరిసినదే.
త్ (అధ్యాహృతము)= కలుగును. ఏ అని, తాత్పర్యము.
తత్=ఇది; సః (అస్తాభిః)= మాచేత;

సోహం దానై శ్చ మానై శ్చ సతతం పూజిత స్త్వయా. ౧౫
సాంత్రైశ్చ వివిధైః కాలే కిం నకుర్యాం ప్రియం తవ

టీక॥ త్వయా=నీచేత; దానై శ్చ= యను?
ముటలచేతను; మానైశ్చ = గౌరవిం నీచేత, దానంబులను సమ్మాననం
న. చేతను; వివిధైః = నానావిధ బులనుసాంత్యవచనంబులను , నానా
న; సాంత్రైః = మంచిమాట విధంబులనెల్లప్పుడును బూజితుండగు
తతం=ఎల్లప్పుడును ; పూ నట్టినేను, గాలమువచ్చినప్పుడు , నీ
కింపఁబడిన; సః = అట్టి; కుఁడప్రియంబగుకార్యమును చేసిఁజేయ
; కాలే = యుక్తకాల ను? ఏదిగానిగావించెదను.
నీకు; కిం = ఏమి; ప్రి అని, తాత్పర్యము,
నకుర్యాం = చే

జీవితం రక్ష్యం పుత్రదారధనా నివా. ౧౬

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౯౨౫

స ౫౭

త్వం పశ్య మాం జహషణం తం త్వదధః జీవితం యుధి

టీక॥ మే = నాకు; జీవితం = ప్రాణ శయ్య = చూడుము.	
ము; సరత్వం = కాపాడఁదగినదిగాదు.	నాకు, బ్రాణమును గొడుకులను
పుత్రదారధనానివా = కొడుకులుగాని భార్యలను ధనములను రక్షించుకొనవ	
భార్యగాని ధనములుగాని; సరిత్యో లసినదిలేదు; సేవార్థము గావించుట	
ణి (అధ్యాత్మశయ్య) = రక్షింపఁద యొకటియైనాకుఁ గావలసినది; ఇదిగో	
గినవికావు. త్వం = నీవు; త్వదధః = సేకొఱకు యుద్ధమునందు, బ్రాణమును	
నీకొఱకు; యుధి = యుద్ధమునందు; గూడ విడువఁ గోరెదను బూడుము.	
జీవితం = ప్రాణమును; జహషణం = అని, ప్రహస్తుండు, రావణునితో శ్రేష్ఠ	
విడువఁగోరుచున్న; మాం = నన్ను; పను. అని, తాత్పర్యము.	

ఏవ ముక్త్యాను భ తాః రావణం వాహినీపతిః ౧౭
ఉవాచేదం బలాధ్యక్షాః ప్రహస్తః పురత స్థితాః

టీక॥ వాహినీపతిః = సేనానాయకుండగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు; భ	ను; ఉవాచ = చెప్పెను.
తాః = రాక్షసులయొక్క; రావణం = రా	సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు
వణునిగూర్చి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యాను = గాత్రస గాజుండగు రావణునితో నీ ప	
చెప్పినంతనై; పురతః = ముందట; స్థి	కారంబునంజెప్పి, తనముందటనన్న
తాః = ఉన్న; బలాధ్యక్షాః = సేనా	సేనాధ్యక్షులంబూచి, యీమా
ధ్యక్షులనుగూర్చి; ఇదం = ఈమాట	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమానయత మే శీఘ్రం గాత్రసానాం మహద్బలమ్.

టీక॥ మే = నాయొక్క; గాత్రసా	తెండు.
నాం = రాక్షసులయొక్క; మహత్ = అనంతంబగునా	
గొప్పదగు; బలం = వైద్యమును; శీ	ఘ్రముగాఁ దీసికొ
ఘ్రం = శీఘ్రముగా; సమానయత = అని, తాత్పర	

మద్భాషాశనివేగేన హతానాం చ రణాజిరే

అద్య తృప్యంతి మాంసాదాః పక్షిణః కాననౌకసామ్. ౧౯

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; రణాజిరే =	దఁగలవు.
యుద్ధభూమియందు; మద్భాషాశనివే	ఇప్పుడు, మాంసభక్షకంబులగు ప
గేన = వజ్రాయుధములవంటినాబాణ	క్షులు, యుద్ధభూమియందు, వజ్రముల
ములవేగముచేత; హతానాం = చంపఁ	వంటినాబాణములచేదధింపఁబడినవాన
బడినవారలగు; కాననౌకసాం = వానరు	రులమాంసములను దనివిదీరఁదని, తృ
లకు, వానరులచేత ననుట; మాంసా	ప్రైబాండఁగలవు. అని, ప్రహస్తుండు సే
దాః = మాంసమునుభక్షించునట్టి; పక్షి	నాధ్యక్షులతోఁజెప్పెను.
ణః = పక్షులు; తృప్యంతి = తృప్తైబాం	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తాస్తే ప్రహస్తేన బలాధ్యతాః కృతత్వరాః

బల ముద్యోజయామాసు స్తస్మిన్ రాక్షసమందిరే. ౨౦

టీక॥ తే = ఆ; బలాధ్యతాః = సేనా	నగరమునందు; బలం = సైన్యమును; ఉ
ధ్యక్షులు; ప్రహస్తేన = ప్రహస్తునిచేత; ఇ	ద్యోజయామాసుః = కూర్చిరి.
తి = అని; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవారల	ఆ సేనాధ్యక్షులు, ప్రహస్తుండు చెప్పి
తత్వరాః = చేయఁబడినత్వరగల	నమాటనువిని, అతిత్వరగా, నాలంకాన
ము; తస్మిన్ = ఆ; రాక్షసమంది	గరంబున, రాక్షససేనలంగూర్చిరి.
రక్షులకుగృహమయిన లంకా	అని, తాత్పర్యము.

౩౦ బభూవ మహూతేన తిగ్గ నానావిధాయుధైః

౧౫ రాక్షసవీరైస్తై గజైరివ సమాకులా. ౨౧

లంకా = లంకాపురి;	గ్గ నానావిధాయుధైః = తీక్షణములయిన
౧౫ కాలముచేత; గ	నానావిధాయుధములుగల; త్రైః = ఆ;
గులువలెనున్న; తి	రాక్షసవీరైః = రాక్షసవీరులచేత; స

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౨

స ౫౭

మాకులా=నిండినది; బహువ = అ | లునుదీక్షములగు నానావిధాయుధంబు
య్యెను. | లుధరించినవారలునగు రాక్షసవీరులచే

అంతముహూతమాత్రంబున, నా | నిండినదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
లంకాపురియంతయు, మత్తగజాకారు

హుతాశనం తర్పయతాం బ్రాహ్మణాంశ్చ నమస్యతామ్
ఆజ్యగంధప్రతివహ స్సరభి మారుతో వవౌ. ౨౨

టీక|| హుతాశనం=అగ్నిహోత్ర | అప్పుడు, రాక్షసవీరులు, అగ్నిహోత్ర
మును; తర్పయతాం=తృప్తిపొందించు | త్రంబున జయావహంబులగు హో
వారలయొక్కయు; బ్రాహ్మణాం = | మంబులుసేయుటవలనను, బ్రాహ్మణుల
బ్రాహ్మణులను; నమస్యతాంచ= పూ | గంధపుష్పాక్షతాదులఁబూజించుటవల
జించువారలయొక్కయు ; ఆజ్యగంధ | నను, అచ్చటవాయువు , ఆజ్యగంధ
ప్రతివహః=నేతివాసననువహించునది | ముతోను పుష్పాదిగంధముతోనుంగూ
యు; సురభిః= సుగంధముగలదియున | డిమనోహరంబుగావీచినది.
గు; మారుతః=వాయువు; వవౌ=వీ | అని, తాత్పర్యము.
చెను.

స్రజశ్చ వివిధాకారా జగృహు స్త్యభిమంత్రితాః
సంగ్రామసజ్జా స్సంహృష్టా ధారయన్ రాక్షసా స్తదా

టీక|| తదా= అప్పుడు; సంగ్రా | ను ; జగృహుః=శ్రీసింహాసనం.
మసజ్జాః = యుద్ధసన్నద్ధులగు; రాక్ష | (అర్థావృత్తము)=ధరిం
సాః=రాక్షసులు; సంహృష్టాస్త్రు =సం | అప్పుడు యుద్ధసన
తోషించిన వారలైయె ; అభిమంత్రి | సులు సంతుష్టులయి
తాః=అభిమంత్రింపఁబడిన ; వివిధా | బగునటులనభిమంత్రి
కారాః= నానావిధములయినయాకా | విధములయినపువ
రములుగల; స్రజశ్చ= పుష్పమాలికల | ధరించిరి. అని, త

సధనమోః కివఃసో వేగా దాప్లుత్య రాక్షసాః

గావణ, ప్రేక్ష్య రాజానం ప్రహస్తం పర్యవారయన్. ౨౪

టీక॥ సధనమోః = ధనుస్సుల పర్యవారయన్ = పరివేష్టించిరి.
 తోఁగూడినవారలును; కవచినః = కవ రాక్షసపీఠులుధనుస్సులను గవచం
 చములుగలవారలునగు; రాక్షసాః = బులనుధరియించి, రాక్షసరాజుఁడగు
 రాక్షసులు; వేగాత్ = వేగమువలన; ఆ గావణునకభివందనంబుగావించి, ప్ర
 ప్లుత్య = వచ్చి; రాజానం = గాక్షసనా హస్తునింబరివేష్టించినిలిచిరి.
 ధుఁడగు; గావణం = గావణుని; ప్రే అని, తాత్పర్యము.
 త్య = చూచి; ప్రహస్తం = ప్రహస్తుని;

అథా మంత్ర్యచ రాజానం భేరి మాహత్య భై రవామ్
 ఆరురోహ రథం దివ్యం ప్రహస్త స్సజ్జకల్పితమ్. ౨౫
 హస్తా మహాజవై ర్యుక్తం సమ్యహతం సుసంయతమ్
 మహాబలద సిఘోషం సాక్షా చ్చంద్రారూఢ భాస్వరమ్. ౨౬
 ఉరగధ్వజదుర్ధఃషణం సువరూఢం స్వవసూరమ్
 సువణజాలసంయుక్తం ప్రహస్తంత మివ శ్రియా. ౨౭

టీక॥ అథ = అంతః; ప్రహస్తః = ప్ర గలదియు; సుసంయతం = చక్కఁగాఁ
 గఁ, యు; రాజానం = రాక్షసరాజుఁ గట్టఁబడినదియు; మహాబలదసిఘో
 షం = మహామేఘముయొక్క ధ్వనివం
 రవాం = భయంకరమయిన; తిధ్వనిగలదియు; సాక్షాచ్ఛంద్రారూ
 , ఆహత్య = కొట్టించి; భాస్వరం = సాక్షాచ్ఛంద్రసూర్య
 యు; సజ్జకల్పితం = సి లువలె వెలుంగుచున్నదియు; ఉరగ
 బడినదియు; మహాజ ధ్వజదుర్ధఃషణం = సహధ్వజముగ
 రవేగముగల; హ లదియు నెదిరింప నలవిగానిదియు;
 యుక్తం = కూడి సువరూఢం = మంచికప్పుగలదియు;
 = మంచిసారథి స్వవసూరం = మంచిచక్రములుగల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౯౩

స ౫౭

దియు; సువణాజాలసంయుక్తం = బంగారు కిటికీలతోఁ గూడినదియు; శ్రియా = కాంతిచేత; సహసంతమివ (స్థితం) = పరిహసించుచున్నట్లున్నదియునగు; రథం = రథమును; ఆరురోహ = ఎక్కెను.

అంతఁ, బ్రహస్తుండు, రాక్షసరాజుఁడగు రావణునిపిడ్కొని, భయంకరాకారంబగు భేరిని వాయింపఁ జేసి, దివ్యంబును యుద్ధసన్నద్ధంబుగా వింపఁబడినదియు మహావేగంబులగు గుఱ్ఱములు పూన్చినదియు సమర్థుండగు సా

రథిగలదియు సుబద్ధసంధిబంధమును మహా మేఘగజఁసమువలటి ధ్వనిగలదియుఁ జంద్రసూర్యులుంబోలె వెలుంగుచుండునదియు సర్పద్వజశోభితంబును దుర్ధవణంబును మంచితఃస్వగలదియుఁ జక్కని చక్రములుగలదియుఁ బంగారు కిటికీలతోఁ గూడినదియుఁ గాంతిచే నితరఁ దాఢణంబులం జూచి పరిహసించునట్లు చూపట్టుచున్నదియు నగుమహారథము నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తం రథ మాస్థాయ రావణాపితశాసనః

లంకాయా నిర్యయా తూణం బలేన మహతా వృతః. ౨౮

టీక|| తతః = అంత; సః = ఆ బ్రహస్తుండు; రావణాపితశాసనః = రావణునితోఁ జేయఁబడిన యజ్ఞగలవాడై; తం = ఆ; రథం = రథమును; ఆస్థాయ = అధిష్టించి; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాడై; తూణం = శీఘ్రముగా; లంకా

యా = లంకాపురినుండి; నిర్యయా = వెడలెను.

అంత, బ్రహస్తుండు, రాచేనాజ్ఞాపింపఁబడినవాడై యారోహించి, యనంతంబగు గూడి, శీఘ్రమున లంకాపడి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దుందుభినిఘ్నాః పజన్యనినదోపమః

వాదిత్రాణాంచ నినదః పూరయన్చివ సాగరః

శుశ్రువే శంఖశబ్దశ్చ ప్రయాతే వాహినీపతే

టీక॥ తతః=అంతః;వాహినీపతౌ=సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుడు; ప్రయాతే=వెడలఁగా; సాగరం=సముద్రమును; పూరయన్నివ(స్థితః)=నిండించునట్లున్న; పఞ్చన్యసినవోపమః=మేఘధ్వనితోఁ బోలి-గల; దుందుభినిఘోషః=భేరీధ్వనియు; వాదీత్రాణాం=వాద్యములయొక్క; నినదశ్చ = ధ్వనియు;

శంఖశబ్దశ్చ=శంఖధ్వనియు; శుశ్రువే=వినుటచేసెడిది.

అంతఁ, బ్రహస్తుండు వెడలునప్పుడు, మేఘగజఁనంబుఁబోలు భేరీధ్వనియు నా నావిధవాద్యంబుల శబ్దమును శంఖధ్వనియు సముద్రంబును స్పృంగఁజేయునట్లుదిక్కులు నిండిచేలంగినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నినదంత స్వరాఽఘోరాఽరాక్షసా జగ్తు రగ్రతః. ౩౦
భీమరూపా మహాకాయాః ప్రహస్తస్య పురస్స గాః

టీక॥ ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క; పురస్స గాః=ముందునడచునట్టి; భీమరూపాః=భయంకరమయినయాకారముగలవారలును; మహాకాయాః=పెద్దజేహముగలవారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; ఘోరాఽభయంకరముల; స్వరాఽ=ధ్వనులను; నినదంతః=ను; అగ్రతః=ముందట; జగ్తుః=

పోయిరి. ప్రహస్తపురస్సగులు భయంకరాకారులను మహాకాయులునై నరాక్షసులు, భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదంబులు సేయుచు, బ్రహస్తుని ముందటంబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నరాంతకః కుంభహను మహాహనాద స్సమున్నతః. ౩౧
పహస్తసచివా హ్యేతే నిర్యయుః పరివార్య తమ్

శకః=నరాంతకుఁడు; సచివాః=ప్రహస్తునిమంత్రులయిన; కుంభహనుండును; ఏతే=వీరలు; తం=ఆప్రహస్తుని; పరివార్య=పరివేష్టించి; నిర్యయుహిః=ను; ప్రహస్త వెడలిగదా!

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౩౩

స ౫౭

నరాంతకుండును గుంభహస్తుండు | బహస్తుసంబరివెట్టించి, నడచిరి.
సుమహానాడుండును సమన్వతుండును | అని, తాత్పర్యము.

వ్యూఢేనైవ సుఖేరేణ పూర్వాద్వారా తస్య నిర్వయా. ౩౨
గజయాధనికాశేన బలేన మహతా వృతః

టీక|| సరి=ఆప్రహస్తుండు; సుఖేరేణ = మిక్కిలియభయంకరమును ; ఆప్రహస్తుండు, వ్యూహములుగాఁ
గజయాధనికాశేన= ఏనుగులసమూహముతో సమానమయినదియు; వ్యూహముతో సమానమయినదియు మహాభయంకరము
వ్యూహముదీర్ఘబడినదియు; వ్యూహముతో సమానమయినదియు మహాభయంకరము
యము; మహతా=గొప్పదియనగు; బలంబును. అని, తాత్పర్యము.
లేన=పైచ్యముచేత; వృతః=చుట్టబడి

సాగరప్రతిమాఘేన వృత సేన బలేన సః. ౩౩
ప్రహస్తో నిర్వయా తూణం కాలాంతకయమోపమః

టీక|| కాలాంతకయమోపమః = తూణం=శిఖ్రముగా; నిర్వయా = వెడలెను.
ప్రళయకాలమునందు సమస్తమును నశింపజేయునట్టి యమునితోఁ బోల్చి- ప్రళయకాలమునందు సశ
గల; సరి=ఆప్రహస్తుః = ప్రహస్తుండు; సాగరప్రతిమాఘేన(సాగరం ఘప్రతిమేన)=సముద్రప్రవాహముతోఁ బోల్చి-గల; తేన=ఆ; బలేన= పైచ్యముచేత; వృతః= చుట్టబడినవాడై ; తూ
ణం=శిఖ్రముగా; నిర్వయా = వెడలెను.

తస్య నిర్వాణఘేణ రాక్షసానాం చ నర
లంకాయాం సర్వాభూతాని విసేదు విత్

టీక॥ తస్య = ఆప్రహస్తస్యయోక్తః	అటచినవి.
యు;నదతాం = అటచుచున్నట్టి; రా	ఆప్రహస్తాడును ఆ రాక్షసులును బ్ర
క్షసానాంచ = రాక్షసులయొక్కయు;	యాణకాలంబునంగావించినసింహనా
నిర్యాణఘోషే = బయలు వెడలు	దంబులధ్వనికి, లంకయందలిసమస్తజం
టయందలిధ్వనిచేత ; లంకాయాం =	తువులును భయపడి , షిక్వతస్వరం
లంకయందు; సవభూతాని = సమ	బుగా నటచినవి.
స్త్రపాణులును; షిక్వతైః = వికారము	అని, తాత్పర్యము.
నొందిన; స్వరైః = ధ్వనులతో; వినేదుః =	

వ్యభ్రీ మాకాశ మావిశ్య మాంసశోణితభోజనాః. ౩౫

మండలా న్యపసవ్యాని ఖగా శ్చక్రూ రథం ప్రతి

టీక॥ మాంసశోణితభోజనాః =	మండలాని = చుట్టులను; చక్రూ = చేసి
మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగా	నవి.
గల; ఖగాః = పక్షులు; వ్యభ్రీం = మేఘ	మాంసరక్తాహారంబులగు పక్షులు,
ములేని; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆ	మేఘరహితంబగు నాకాశంబునంజేరి,
విశ్య = పొంది; రథం ప్రతి = రథమునుగా	రథంబునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగాఁజుట్టినవి.
వి. అపసవ్యాని = ప్రవక్షిణములగు;	అని, తాత్పర్యము.

వమంత్యః పావకజ్వాలా శ్శివా ఘోరా వవాశిరే. ౩౬

ఘోరాః = భయంకరము	నక్కలు , భయంకరాకారంబుల
= నక్కలు; పావకజ్వాలా	యి, నోటనగ్నిజ్వాలలుగ్రహించు, నట
టలను ; వమంత్యః =	చినవి. అని, తాత్పర్యము.
రే = అటచినవి.	

౧ త్వపా లోలాగ వాయుశ్చ పరుషో వహ

= ఆకాశంబుననుండి; ఉలాగ = కొఱవి; పపాత = ప

దేను.వాయుశ్చ = గాలియు; పరు	టి శేషస్సుండినిది; వాయువుచుబరుషం
షం=కఠినమయి; వహ=వీచెను.	బుగావీచెను.
ఆకాశంబుననుండికొఱవికట్టియనం	అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్య మభిసంరథ్థా గ్రహశ్చ నచకాశరే. ౩౭

టీక॥ గ్రహశ్చ=చంద్రసూర్యులిగ్ర	చంద్రసూర్యులిగ్రహములునుబర
హములును; అన్యోన్యం=ఒకొకరులను;	స్పర్శముయొద్దమునేయుచు, నెంతమా
అభిసంరథ్థాః = ఎదురొకరినెనవై. నచ	ప్రమద్రకాశంపడుండినవి.
కాశరే=ప్రకాశింపవయ్యె.	అని, తాత్పర్యము.

మేఘాశ్చ ఖరనిఘోకాషా రథస్యో పరి రక్షణః
వవృషూ రుధిరం ఖా న్య సిషిచుశ్చ పురస్స రాణ్. ౩౮

టీక॥ మేఘాశ్చ=మేఘములును; ఖర	న్య=చక్షుషిని.
నిఘోకాషాః = కఠినములయినదవ్యఃగల	పాఘములు, చక్షుషముగా గజింపచు
వై; రక్షణః = ప్రహస్తునియొకట, రథ	చు, సాద్రహస్యనిధి బడినది, నతని
స్యోపరి=రథముమీద; రుధిరంచ = నె	మందునడచు వారిలొడియునట్లు, నె
త్తురునుగూడ; వవృషుః = కూరినవి. అ	త్తురువానగుచినవి.
న్య = ఈప్రహస్తునియొకట; పురస్స	అని, తాత్పర్యము.
రాణ్=మందునడచువారిలను; సిషిచు	

కేతుమూఢాని గృధ్రోన్య సిలీనో దక్షిణాముఖః
తుద న్నభయతః పార్శ్వం సమగ్రా మహర స్త్వ ౪

టీక॥ గృధ్రః=గద్ద; అన్య=ఈప్ర	న్య=రెండుప్రక
హస్తునియొకట; కేతుమూఢాని=ధ్వ	లుచు; సిలీనః =
జాగ్రమునందు; దక్షిణాముఖః=దక్షి	సమస్తమయిన
గపురట్టుముఖముగలదై; ఉభయతః పా	అహరత్=

గడ్డయొక్కటి, ప్రహస్తునిధ్వజాగ్రం చెను; దానింజూచి, ప్రహస్తుండుము
బుగదక్షిణాభిముఖంబై వ్రాలి, రె డు ఖకాంతియంతయువీడి, వివర్ణముఖుం
డై గూలనుముక్కుతోగిటుకొనుచునిలిడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

సారథే బహుశ శ్చస్య సంగ్రామ మవగాహతః
ప్రహోదో న్యపత ధస్తా త్సూతస్య హయసాదినః. ౪౦

<p>టీక శ్చస్య = ఈ ప్రహస్తుని యొక్క; బహుశః = పెక్కుమార్లు; సంగ్రా మం = యుద్ధమును; అవగాహతః = ప్రవే శించినవాండును; సూతస్య = సూతకు లంబనంబుట్టినవాండును; హయసాది నః = అశ్వగతిచక్కగాఁ దెలిసినవాండు నగు; సారథేః = సారథియొక్క; హ స్తాత్ = చేసినుండి; ప్రహోదః = మునికో ల; న్యపతత్ = పడెను.</p>	<p>పెక్కుమార్లు యుద్ధంబుచందు సా రథ్యముగావించి తేటినవాండును తండ్రి తాతలనాటనుండి సారథ్యము నేయుట యెజీవనము గాఁగలకులంబునంబుట్టుట చేసారథ్యంబున నతిసన్నధుండని చె ప్పందగినవాండును అశ్వగతిశిక్షయందుఁ బండితుండునగునాప్రహస్తుని సారథిచే తనుండి, మునికోల, తటాబున నేలంబడిన ది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నిర్యాణశ్రీశ్చ యాస్యాసీ ద్భాస్వరా వసుదులభా
సా ననాశ మహూతేన సమేద స్థలితా హయాః. ౪౧

<p>అస్య = ఈ ప్రహస్తునికి; స్వరా = ప్రకాశించున భా = అప్తవసువుల యనగు; నిర్యాణ కాలమునందలికాం దో; సా = ఆ = స్వల్పకాల • సమేద =</p>	<p>సమమయిన ప్రదేశమునందె; హయాః = గుఱ్ఱములు; స్థలితాః = జాటిపడినవి. బయలు వెడలునప్పుడు, ప్రహస్తు నికి, అప్తవసువులకునుగూడ దులభాం బయి వెలుంగనట్టియే కాంతిగలిగియుం డినదో, ఆకాంతి, మహూతమాత్రం బుననశించి, ప్రహస్తుండువివర్ణుండై నిరుత్సాహుండయ్యె; సమభూమియం</p>
---	---

దేయతనిగుఱ్ఱంబులు, జాతిపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహస్తం త్వభినిర్యాంతం ప్రఖ్యాతబలపారుషమ్
యుధి నానాప్రహరణౌ కపిసేనా భ్యవతేత. ౪౨

టీక॥ ప్రఖ్యాతబలపారుషం=ప్రసిద్ధము | విధములయానయాయుధములుగలదై;
లయిన బలపారుషంబులుగలవాండగు; అభ్యవతేత=ఎదురునిలిచెను.
అభినిర్యాంతం=యుద్ధంబునకువచ్చుచు | ప్రఖ్యాతంబులగుబలపారుషంబులు
న్న; అప్రహస్తం=ప్రహస్తం; దృష్ట్వా | గలప్రహస్తంబువచ్చుటఁజూచి, వాన
(అధ్యాహృతము)ను=చూచినంతనె; రసైకిలు, నానావిధాయుధంబులు
యుధి=యుద్ధమునందు; కపిసేనా=ధరించి, యుద్ధంబునకెదురునిలిచిరి.
వానరసేన; నానాప్రహరణౌ=నానా | అని, తాత్పర్యము.

అథ ఘోష స్సుశుములో హరీణాం సమజాయత
వృత్తో నారుజతాం చైవ గుర్వీ రాగృహ్ణతాం శిలాః. ౪౩

టీక॥ అథ=అంత; హరీణాం=వాన | వం=ధ్వని; సమజాయత=కలిగెను.
రులు; వృత్తో=చెట్టులను; అరుజతాం | అంత, వానరులు, ఆయుధాఢ= .
చైవ=పెకలించుచుండఁగాను; గుర్వీ= | యి, వృత్తంబులంబెకలించుటకేగె
పెద్దవైన; శిలాః=తొల్లను; ఆగృహ్ణ | ద్దపెద్దతొలఁదీయఁటకేతను
తాం=గ్రహించుచుండఁగాను; సుతుమ | బగుమహాధ్వనిగలిగినది.
లః=మిక్కిలియుదొమ్మియయిన; ఘో | అని, తాత్పర్యము.

నదతాం రాక్షసానాంచ వానరాణాంచ గజః
ఉభే ప్రముదితే సైన్యే

టీక॥ నదతాం=అటచుచున్న; రా | గజతాం=గజఁగ
క్షసానాం=రాక్షసులయొక్కయు; గ | వ=వానరులకే

ములు; ఉభే = రెండును; ప్రముచితే = సు
తసించినవి.

రాక్షసులును వానరులును బరమ
కోలాహలంబున సింహనాదంబులునే

యుచునట్లగువాఁడు సైన్యములును, సం
తుష్టంబులయియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షోగణవనాకసామ్. ౪౪

వేగతానాం సమధానా మన్యోన్యవధకాంతైః

పరస్పరం చాహ్వయతాం నినాద శ్చూయతే మహాః. ౪౫

టీక॥ వేగతానాం = వేగముగలవా
రలును; సమధానాం = గట్టివారును;
అన్యోన్యవధకాంతైః = ఒండొరుల
సువధింపఁగోరువారలును; పరస్పరం
చ = ఒండొరులను; ఆహ్వయతాం చ =
పిలుచువారలునగు; రక్షోగణ వనాక
సాం = రాక్షససమూహములయొక్క
యు వానరులయొక్కయు; మహాః =

గొప్పదగు; నినాదః = ధ్వని; శ్రూయ
తే = విఁబడుచుండినది.

వేగవంతులును సమధులును ఒం
డొరులవధింపఁగోరువారలును ఒండొ
రులయుద్ధంబునకుఁజేరువారలునగు నా
వానర రాక్షసులమహాధ్వని, సింగిము
ట్టి, చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహస్తః కపిరాజవాహినీ

మఖప్రతస్థే విజయా య దుమతిః

వివృథవేగాంచ వివేశ తాం చమూం

యథా ముమూషుః శ్వలభో విభావసుమ్. ౪౬

ంతః; దుమతిః = దుష్ట

ః = ప్రహస్తుఁడు; క

వరరాజుఁడగును

చి; విజయా

పతస్థే = పో

యెను. వివృథవేగాం = వృద్ధిబొందిన

వేగముగల; తాం = ఆ; చమూం = సేన

ను; ముమూషుః = చావఁగోరిన; శల

భః = మిడుత; విభావసుంయథా =

అగ్నిహోత్రమునువలె; వివేశచ =

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము: ౯౩౭

స ౫౨

ప్రవేశించెను.

అంత, దుష్టబుద్ధియగు ప్రహస్తుండు, విజయంబుపొందుటకై, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుని పేనయొద్దకుఁబోయి,

శలభం బగ్ని హోత్రమును బ్రవేశించునట్లు, అంతకంతకువృద్ధిఁ బొందుచుండువేగంబుగల యమృతహాసేనంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తపంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తపంచాశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

శ్లో

అప్తపంచాశస్సర్గః ప్రారంభః.

తతః ప్రహస్తుం నిర్యాంతం దృష్ట్వా భీమపరాక్రమమ్
ఉవాచ సస్త్రితం రామో విభీషణ మరిందమః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; అరిందమః=శ	ణునిగూచి; ఉవాచ=చెప్పె
త్రువులనడంగదొక్కునట్టి; రామః=	అంత, శత్రువులనడంగ
రాముఁడు; నిర్యాంతం=వెడలుచున్న;	నట్టిరాముఁడు, భయంక
భీమపరాక్రమం= భయంకరమయినప	డగు ప్రహస్తుండువచు
రాక్రమముగల; ప్రహస్తుం=ప్రహస్తు	నగుమోమునందనర
ని; దృష్ట్వా=చూచి; సస్త్రితం=చిటున	చి, యిట్లని, ౯
గవుతోఁగూడునట్లు; విభీషణం=విభీష	అని, తాత్పర్యము

క ఏష సుమహాకాయో బలేన మహతా

ఆచక్షు మే మహాబాహూ వీర్యవంతం నిశాచరమ్. ౨

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతు పుష్పము.

లుగలవిభీషణుడా! సుమహాకాయః =
మిక్కిలియుం బెద్దదేహముగలవాఁడు
ను; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = నై
న్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁ
డునగు; ఏషః = ఈరాక్షసుఁడు; కః =
ఎవ్వఁడు? వీర్యవంతం = అధికమయిన
పరాక్రమముగల; నిశాచరం = రాక్ష
సుని; మే = నాకొఱకు; ఆచక్షు = చె

మహాబాహుండవగువిభీషణుడా!
మహాకాయుండగునీ రాక్షసుఁడు గొప్ప
సేనంగూడివచ్చుచున్నాఁడు ; ఈతం
డెవ్వఁడు? ఇతండుమిక్కిలియుంబరా
క్రమంబుగలవాఁడనితోచుచున్నది ; ఇ
తనింజెప్పుము. అని, రాముఁడు, విభీషణు
నడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచ శ్చుత్వా ప్రత్యువాచ విభీషణః

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుఁడు; రాఘ
వస్య = రామునియొక్క; వచః = మాట
శ్చుత్వా = విని; ప్రత్యువాచ = బదులు

విభీషణుఁడు, రామునిమాటనువిని,
యిట్లని, బదులుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

౧౦.

ఏష సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తోనామ రాక్షసః. ౩

ఈ; రాక్షసః = రాక్ష
సావణియొక్క; సే
నాకుఁడు; ప్రహస్తో
పసిద్ధుఁడు.

ఈరాక్షసుండు, రావణుని సేనా
నాయకుండు; ఇతని పేరు ప్రహస్తండు.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేంద్రస్య త్రిధాగబలసంవృతః

౧ చూర్చరః ప్రఖ్యాతశ్చ పరాక్రమే. ౪

టీక॥ ఏషః (అధ్యాహృతము) = ఈ	తః = ప్రసిద్ధుడు.
ప్రహస్తుఁడు; లంకాయాం = లంకయందు;	లంకాయందు, రాక్షసరాజుండగు
దు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుండ	రావణుని సైన్యంబునందు మూడవబా
గు రావణునియొక్క; త్రిభాగబలసంవృ	గమి ప్రహస్తుని యధీనముగానుండును;
తః = మూడవభాగము సైన్యము చేఁజు	ఇతండు బలవంతుండు; అస్త్రంబులందె
ట్టఁబడినవాఁడు. వీర్యవాన్ = అధికమయి	లిసినవాఁడు; శూరుండు; సరాక్రమంబు
నబలముగలవాఁడు. అస్త్రవిత్ = అస్త్ర	ననుబేరుపొందినవాఁడు. అని, విభీషణుం
ములఁచెలిసినవాఁడు. శూరః = యుద్ధ	దురామునితోఁజెప్పెను.
మునందుభయములేనివాఁడు. పరాక్ర	అని, తాత్పర్యము.
మేచ = పరాక్రమమునందును; ప్రఖ్యా	

తతః ప్రహస్తం నిర్యాంతం భీమం భీమపరాక్రమమ్
గజాంతం సుమహాకాయం రాక్షసై రభిసంవృతమ్. ౫
దదశః శుహ్రీ సేనా వానరాణాం బలియసామ్
అతిసంజాతరోషాణాం ప్రహస్త మభిగజాతమ్. ౬

టీక॥ తతః = అంత;	నిర్యాంతం = గలిగినకోపముగలవారలును;
వచ్చుచున్నవాఁడును; భీమం = భయం	స్తం = ప్రహస్తునిగాఁచి;
కరుండును; భీమపరాక్రమం = భయం	తాం = అతడుచున్నవారలును
కరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును;	నరాణాం = వానిరులయొక్క
గజాంతం = అతడుచున్నవాఁడును;	సేనా =
సుమహాకాయం = మిక్కిలియు గొప్ప	శక = చూచెను.
దేహముగలవాఁడును; రాక్షసైః = రా	అంతఁ, దమ్మనైకి-
క్షసులచేత; అభిసంవృతం = చుట్ట	రంకాయుండును
బడినవాఁడునగు; ప్రహస్తం = ప్రహ	ముండును సింహ
స్తుని; బలియసాం = బలిస్తులును; అ	న్నవాఁడును.
తిసంజాతరోషాణాం = అధికముగా	రాక్షసవీర

హస్తునింజూచి, బలవంతులగు వానర స్తుంబేరొగ్గనిసింహనాదంబులు గావిం
వీరులు, పరమకుపితులయి, ప్రహ చిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఖడ్గశక్త్యప్తిబాణాశ్చ శూలాని మనలానిచ
గదాశ్చ పరిఘాః ప్రాసావివిధాశ్చ పరశ్వధాః. ౭
ధనూంషిచ విచిత్రాణి రాక్షసానాం జయైషిణౌమ్
ప్రగృహీతా న్యశోభంత వానరా నభిధావతామ్. ౮

టీక వానరాన్ = వానరులను	ధాశ్చ = గొడ్డల్లును; విచిత్రాణి = నానా
గూచిః; అభిధావతాం = పరుగెత్తు	విధములయిన; ధనూంషిచ = విండ్లును;
చున్నవారలును; జయైషిణౌమ్ = జయ	అశోభంత = ప్రకాశించినవి.
ముగోరువారలునగు; రాక్షసానాం =	అప్పుడు, వానరులమీదికిఁబరుగె
(తృతీయాధికమందుపస్తి) - రాక్షసులచే	త్తుచుజయంబుగోరి యుద్ధంబునకుపక్ర
తః; ప్రగృహీతాని = పట్టుకొనఁబడిన;	మించిన రాక్షసవీరులుధరించిన, ఖడ్గం
ఖడ్గశక్త్యప్తిబాణాశ్చ = కత్తులునుక	బులుశక్తులు నష్టలుబాణఁబులుశూలం
క్తులునుఅష్టలనునాయుధములును బా	బులుమునలంబులుగదలుఁబరిఘంబులుఁ
ణములును; శూలాని = శూలములు	బ్రాసంబులు హానావిధములయినపరశ్వ
; హ శూలానిచ = రోఁకల్లును; గదా	ధంబులు మొదలగు నాయుధంబులు,
లును; పరిఘాశ్చ = గుదియ	ఎంతయుంబ్రకాశించుచుండినవి.
సాః = ఈఁజెలును; వివి	అని, తాత్పర్యము.
విధములయిన; పరశ్వ	

హయః పాదపాంశ్చాపి పుష్పితాన్ వానరక్షభాః
విపులా దీర్ఘా యోద్ధుకామాః స్థవంగమాః. ౯

హయః = వానరశ్రేష్ఠు	యః; పుష్పితాన్ = పూచిన; పాదపాం
రులు; యోద్ధు	శ్చాపి = వృక్షములను; విపులాః = విశాల
గోరినవారల	ములును; దీర్ఘాః = నిడువులునగు; శిలా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౯౪౧

స ౫౮

శ్చ=తాళ్లను; జగ్రహుః=గ్రహించిరి. అయిదు దీక్షులను బలులగు తాళ్లను బ
వానరోత్తములు, యుద్ధమున నీ యుద్ధమున నీ యుద్ధమున నీ యుద్ధమున నీ యుద్ధమున
టకై, ప్రప్తితంబులగు వృక్షములను విశా

తేషామన్యోన్య మాసాన్య సంక్రామ స్సవహానధూత్
బహూనా వశ్శవృష్టించ శరవృష్టించ వపకలామ్. ౧౦

టీక|| అన్యోన్యం=ఒండొరులను; అ అధూత్=అయిదది.
సాన్య=చేరి; అశ్శవృష్టించ=తాళ్లను అట్లు అవానరి రాక్షసులు, ఒండొ
వకమును; శరవృష్టించ=బాణవపకము రులంగలసి, శిలావపకంబును బాణ
ను; వపకలాం=కురియుచున్న; బహూ వపకంబును గురిగించుచు నారంభి
నాం=పెకగొండ్రయిన; తేషాం=ఆవా ప్రపక, బోరు ఖూరింబయ్యె.
నరరాక్షసులకు; సుమహా=మిక్కిలి అని, తాన్యోన్యము.
యుగోష్పదగు; సంక్రామః=యుద్ధము;

బహవో రాక్షసా యుద్ధే బహూక్ వానరయూధపాక్
వానరా రాక్షసాంశ్చపి నిజఘ్నృచ్ఛహవో బహూక్. ౧౧

టీక|| యుద్ధే=యుద్ధమునందు; బహు లను; నిజఘ్నః=వధించిరి.
వః=పెకగొండ్రయిన; రాక్షసాం=రా అష్టమయుద్ధమనందు,
క్షసులు; బహూక్=పెకగొండ్రయిన; పెకగొండు వానరుల నా
వానరయూధపాక్=వానరవీరులను; రి; అట్లు వానరుల నేకులు
బహవః=పెకగొండ్రయిన; వానరాం=క్షసులవధించిరి. అని, శ
వానరులను; రాక్షసాంశ్చపి=రాక్షసు

శూత్రైః ప్రమథితాః కేచి తేగ్రచిచ్ఛ పరమా
పరిష్టే రాహతాః కేచి తేగ్రచిచ్ఛిచ్ఛాః

టీక || కేచిత్ = కొందఱువానరులు ; శూ

ప్రమథితాః = వధింపఁబడిరి . కేచి
 త్పు=కొందఱును; పరమాయుధైః=చ
 క్రిములచేత; ప్రమథితాః(అధ్యాహ్వా
 తము)=చంపఁబడిరి. కేచిత్=కొంద
 ఱు;పరిఘైః=ఇనుపగుదియలచేత; ఆ
 హతాః=కొట్టఁబడిరి;కేచిత్=కొంద
 ఱు; పరశ్వధైః = గొడ్డల్లచేత ; ఛి

న్మాః=నఱుకఁబడిరి.

వానరులకొందఱు , రాక్షసులచే
 శూలంబులవధింపఁబడిరి ; కొందఱు
 చక్రములచేఁజంపఁబడిరి; కొందఱు ప
 రిఘుంబులవధింపఁబడిరి; కొందఱు గొ
 డ్డల్లచే ఛేదించఁబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిరుచ్ఛాసాః కృతాః కేచి త్ప్రతితా ధరణీతలే

విభిన్నహృదయాః కేచి దిషుసంధానసందితాః. ౧౩

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు;నిరుచ్ఛాస్
 సాః = నిట్టూర్పులేనివారలుగా; కృ
 తాః=చేయఁబడినవారలయి ; ధరణీ
 తలే=నేలయందు; పత్తితాః= పడిరి.
 కేచిత్=కొందఱు; ఇషుసంధానసంది
 తాః = బాణములనుత్రొళ్లచేఁగట్టఁబ
 యవారలయి; విభిన్నహృదయాః =

పగిలినగుండెలుగలవారలు ;అభూవక్
 (అధ్యాహ్వాతము)=అయిరి.

కొందఱు, గతప్రాణులుగాఁ జే
 యఁబడినేలంబడిరి ; కొందఱు, బాణం
 బులచేఁగొట్టఁబడిన వారలయి గుండి
 యలుపగిలి, ప్రాణంబులువిడిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్ద్విధాకృతాః ఖడ్గైస్సురంతః పత్తితా భువి

వానరా రాక్షసై శ్శూలైః పాశ్వతశ్చ వదారితాః. ౧౪

=కొందఱు;వానరాః=

నైః=రాక్షసులచేత;

ద్విధా = రెండు

ఁబడినవారలయి;

భువి=నేలయం

గాలైః=శూ

లములచేత;పార్శ్వతః=ప్రక్కలయం
 దు;అవదారితాశ్చ=చీల్చబడినారును.

కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే,
 ఖడ్గంబుల రెండుతునియలుగా ఖండిం
 పఁబడినవారలయి , యెగురుచు నే
 లంబడిరి; కొందఱువానరులు, పార్శ్వ

భాగంబుల శూలంబులచే విదారింపఁ
బడినవారలయి మృతఁబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము

వానరై శ్వాపి సంక్రుద్ధై రాక్షసాఘా స్సమంతతః
పాదపై గిరిశృంగైశ్చ సంపిష్టా వసుధాతలే. ౮౫

టీక॥ రాక్షసాఘాశ్వాపి = రాక్ష మాణముగాఁజేయఁబడినవి.
ససమూహములును ; సమంతతః = అప్పుడు, వానరులును , బరమకు
లుతటను; సంక్రుద్ధై = కోపంబునొం పితులయి, రాక్షసులను గుంపుగుంపు
దిన; వానరై = వానరులచేత; వసుధా గా, వృక్షములచేతను బనతశిఖరం
తలే = భూతలమునందు ; పాదపై = బులచేతనుదాణముగావించి రూపు
వృక్షములచేతను; గిరిశృంగైశ్చ = ప మాపిరి. అని, తాత్పర్యము.
వనతశిఖరములచేతను ; సంపిష్టాః =

వజ్రస్పృశ తలై హస్తై ముష్టిభిశ్చ హతా భృశమ్
వేము శ్శోణిత మాన్యేభ్యో విశిణోదశనేక్షణాః. ౮౬

టీక॥ కేచిత్ (అధ్యాహృతము) = మ్ములునుగలవారలయి; ఆన్యేభ్యః =
కొందఱు రాక్షసులు ; వజ్రస్పృశ త ల్లనుండి; శోణితం = నెత్తురును; వే
లై = వజ్రముయొక్క తాఁకుడువం క్రకిరి.
టితాఁకుడుగలయఱచేతులుగల ; హ కొందఱు రాక్షసులు
స్తై = చేతులచేతను ; ముష్టిభిశ్చ = వజ్రస్పృశంబులగుపిడి
పిడికిళ్లచేతను; భృశం = మిక్కిలియు; బడి, దంతములునుగ
హతాః = కొట్టఁబడినవారలయి ; వి టనెత్తురుగ్రక్కుకొ
శిణోదశనేక్షణాః = రాలినపండ్లునుక అని, తాత్పర్యము

ఆతస్వనంచ స్వనతాం సింహనాదంచ

బభూవ తుముల శృట్టో హరీణాం రక్ష

టీక॥ యుధి=యుద్ధమునందు; ఆతఁస్య	ది; బధూవ=అయ్యెను.
నంచ=దుఃఖితధ్వని; స్వనతాం = చే	యుద్ధంబునవానర రాక్షసులు, కొం
యవారలును; సింహనాదంచ=సింహ	దలు దెబ్బచిన్నప్పుడు రోదనముసేయు
నాదమును; నదతాం=చేయువారలు	చు, గొందలుజయమునొందిసింహనా
నగు; హరీణాం=వానరులయొక్కయు;	దంబుసేయుచునుండిరి; ఆశబ్దంబుతుము
రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు; శ	లంబై నింగిమట్టిచేలంగినది.
బ్ధి=శబ్ద; తుమలః = దొమ్మియైన	అని, తాత్పర్యము.

వానరా రాక్షసాః కృద్ధా వీరమాగః మనువ్రతాః

విప్రుత్తనయనాః క్రూరా శృక్రుః కర్మాణ్యభీతవత్. ౧౮

టీక॥ వానరాః=వానరులును; రాక్ష	వారలయి; కర్మాణి=కార్యములను;
సాః=రాక్షసులును; కృద్ధాః=కోపించి	చక్రః=చేసిరి.
నవారలయి; వీరమాగః=వీరులమా	వానరులు రాక్షసులునందలును, క్రు
గః=మును; అనువ్రతాః = అనుసరించిన	ద్ధులయి, వీరమాగః=బుననుసరించి, క
వారలయి; విప్రుత్తనయనాః=తిరుగుచు	న్నులుగిరిగిరిందిరుగ భయంకరాకారు
న్నులుగల వారలయి; క్రూరాః=	లయి, నిభయంబుగాయుద్ధంబుగావి
వలయి; ఆభీతవత్ = భయములేని	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

నరాంతకః కుంభహను మహానాద స్సమున్నతః

తే ప్రహస్త సచివా స్సర్వే జఘ్నుర్వనౌకసః. ౧౯

శకః= నరాంతకుడు	వధించిరి.
కుంభహనుండును ;	నరాంతకుండును కుంభహనుండును
గారుండును; సము	మహానాదుండును సమున్నతుండును ,
ను ; ప్రహస్త	ఈప్రహస్తమంత్రులునల్వరును , శే
త్రులయిన; ఏ	లరేగి, వానరులనానావిధంబులవధిం
కః=అందలు	చిరి. అని, తాత్పర్యము.
; జఘ్నుః=	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫

స ౫౮

తేషా మాపతతాం శీఘ్రం నిఘ్నతాంచాపి వానరాః
ద్వివిదో గిరిశృంగేణ జఘానై కంసరాంతకమ్. ౨౦

<p>టీక॥ తేషాం = ఆనరాంతకకుంభ హనుమహానాదసమున్నతులు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఆపతతాం = వచ్చుచు; వానరాః = వానరులను; నిఘ్నతాంచాపి = వధించుచునుండగా; ద్వివిదః = ద్వివిదుండు; గిరిశృంగేణ = పర్వతశిఖరము చేత; వారలలోనరాంతకం = ఒకఁడైన ; నరాంతకం =</p>	<p>నరాంతకుని; జఘాన = వధించెను. ఆనరాంతకకుంభ హనుమహానాద సమున్నతులట్లు, చాలరేఁగివానరులవధించుచుండుటంజూచి, ద్వివిదుండు, పర్వతశిఖరముచే, వారలలోనరాంతకునొకనివధించివుచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దుర్ముఖః పున రుత్థాయ కపి స్స విపులద్రుమమ్
రాక్షసం షీప్రహస్తస్తు సమున్నత మపోధయత్. ౨౧

<p>టీక॥ షీప్రహస్తః = శీఘ్రమున హస్తవ్యాపారముగల; సః = ఆ; దుర్ముఖః = దుర్ముఖుండను; కపిస్తు = వానరుఁడును; పునః = మఱల; విపులదుర్ముఖః = విశాలవృక్షమును ; ఉత్థాయ = పెరికి; సమున్నతం = సమున్నతుండ</p>	<p>ను; రాక్షసం = రాక్షసుని; అపోధయత్ = చంపెను. శీఘ్రముగాఁగార్యములు చేయు ట్టిదుర్ముఖుండు , పెద్దవృక్షము కటించెకలించి, సమున్నతుండునివధించెను. అని, తాత్</p>
---	--

జాంబవాంస్తు సుసంక్రుద్ధః ప్రగృహ్య మహతీం శిః
పాతయామాస తేజస్వీ మహానాదస్య వత్ససి.

<p>టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినపరాక్రమముగల; జాంబవాంస్తు = జాంబవంతుండును; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై ; మహతీం =</p>	<p>గొప్పదగు; శిలాం = హ్య = పట్టుకొని; వహానాదునియొక నందు ; పా</p>
---	--

సెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు జాంబ
వంతుండు పరమకుపితుండై, పెద్దతా

యినొకటిఁదీసి, మహానాదునిఱొమ్ము
పైవైవ, నతండు నేలంగూలెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథ కుంభహను స్తత్ర తారేణా సాద్య వీర్యవాక్

వృక్షేణాభిహతో మూర్ధ్నిక ప్రాణాక సంత్యాజయ ద్రణే. ౨౩

టీక॥ అథ=అంత ; వీర్యవాక్=అ
ధికమయిన పరాక్రమముగల; కుంభహ
నుః=కుంభహనుండు; తత్ర=అప్పుడు;
రణే=యుద్ధమునందు; తారేణ=తారు
నిచే; ఆసాద్య=సమీపించి; వృక్షేణ =
చెట్టుచేత; మూర్ధ్నిక=తలయందు ;
అభిహతః=కొట్టబడినవాడై; ప్రా

ణాక = ప్రాణములను ; సంత్యాజ
యత్ (సమత్యజత్) = విడిచెను.
అంతఁ, బరాక్రమవంతుండగు కుంభ
హనుండు, తారునిచే వృక్షంబున శిరస్సు
నందుఁబ్రహరింపబడినవాడై, నేలం
బడి, ప్రాణంబులు విడిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

అమృష్యమాణ స్తత్ర మప్రహస్తో రథ మాస్థితః

చకార కదనం ఘోరం ధనుష్పాణి ర్వనౌకసామ్. ౨౪

కం=రథమును; ఆస్థితః=అధి

సెను.

కస్తః = ప్రహస్తుండు;
=కార్యమును; అమృష్య
ఁడై; ధనుష్పాణి=
ఁడై; వనౌకసాం=
=భయంకరమయి
చు; చకార = చే

ప్రహస్తుండును రథంబుననుండి, యి
ట్లు తనమంత్రులునఁబ్రయోగము హతులగు
టంజూచి, దానినోర్వంజాలక, ధనుర్ధ
ఁడై, వానరులతో, భయంకరంబుగా
యుద్ధము గావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సంజక్షే ఉభయో స్సేనయో స్తదా

పమీయస్య సాగరస్యేవ నిస్సవనః. ౨౫

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౪౩

స ౫౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఆవతా ఇవ = ప్రళయకాలమునందువలె; ఉభయోః = రెండైన; సేనయోః = సేనలకును; త్సభి తస్య = కలగినదియు; అప్రమేయస్య = కొలతపెట్టరానిదియునగు; సాగరస్యే వ = సముద్రమునకువలె; నిస్స్వసః = ధ్వని; సంజ్ఞే = కలిగినది.

ప్రళయకాలమునం దప్రమేయంబగు సముద్రంబుప్పొంగునప్పుడు, గలుగు మహాధ్వనివలె ఆ రెండు సేనలయందును, అయ్యుద్ధంబునంబుట్టిన, మహాధ్వనియు భయంకరంబై యొప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

మహతా హి శరాఘ్నేణ ప్రహస్తో యుద్ధకోవిదః

అదయామాస సంక్రుద్ధో వానరాః పరమాహవే. ౯౪౪

టీక॥ యుద్ధకోవిదః = యుద్ధమునం దుంబండితుండగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు; పరమాహవే = మహాయుద్ధమునందు; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియొంగిపించినవాడై; మహతా = గొప్పదగు; శరాఘ్నేణ = బాణసమూహముచేత; వానరాః = వానరులను; అదయామా

స = పీడించెను. యుద్ధంబునందుం బండితుండగు ప్రహస్తుండు, పరమకుపితుండై, యమృతమాయుద్ధంబునందు, అసంఖ్యంబుగా బాణంబులు ప్రయోగించి వానరులను పీడిం ను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాం శరీరైశ్చ రాక్షసానాంచ మేదిన్

బభూవ నిచితా ఘోరా పతితై రివ పవతైః

టీక॥ మేదిన్ = భూమి; వానరాణాం = వానరులయొక్కయు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్కయు; శరీరైః = దేహములచేత; పతితైః = పడిన; పవతై రివ = పవతములచేతవ

లె; నిచితా = వారా = భయంకరమైనది. పర్వతములకరి

య్యుద్ధభూమియంతయు, భయంకరా
కారంబయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము,

సామహీ రుధిరొఘ్నేన ప్రచ్ఛన్నా సంప్రకాశతే
సంఘన్నా మాధవే మాసి పలాశై రివ పుష్పితైః. ౨౮

టీక||సా=అ; సుహీ=భూమి; రుధి|నది.

రొఘ్నేన=నెత్తురుప్రవాహముచేత; ప్ర
చ్ఛన్నా=కప్పబడినదై; మాధవే=వై
కాళిమను; మాసి=మాసమునందు; పు
ష్పితైః=పూచిన; పలాశైః=మోదుగు
చెట్లచేత; సంఘన్నేవ=కప్పబడినదివ
లె; సంప్రకాశతే = ప్రకాశించుచుండి

అయ్యుద్ధభూమియంతయు నెత్తురు
చేసిండియుండుటవలన, నది, వసంతము
తువునందుండుప్పించిన పలాశవృక్షంబు
లచేసిండినట్లు, ప్రకాశించుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

హతవీరొఘవప్రాంతం భగ్నాయుధమహాద్రుమామ్
శోణితాఘమహతోయాం యమసాగరగామినీమ్. ౨౯
యక్ష్ణిహమహాపంకాం వికీడాంత్రశైవలామ్
భిన్నకాయశిరోమీనా మంగావయవశ్చాన్వలామ్. ౩౦
ధ్రువాంసగణాకీడాం కంకసారసేవితామ్
శేఫనసమాకీడాం మాతాస్తనితనిస్సన్వలామ్. ౩౧
కాపురుషదుస్తారాం యుద్ధభూమిమయాం సదీమ్

ప్రాంతం = చం	హతోయాం = నెత్తురుప్రవాహము
యలె తీరములు	ధికజలముగాఁగలదియు; యమసాగర
ధమహాద్రు	గామినీం = యముడను సముద్రమును
లెపెద్దవృ	బొందునదియు; యక్ష్ణిహమహాపం
కాఘమ	కాం=హృదయమునకుదక్షిణభాగము

దును వామభాగమున నుండు మాం
సము నెయధికమయిన బురదగాఁ గల
దియు; విక్రీణాణాం త్రైవలాం = వెద
వల్లఁబడినప్రేగులె పాఁచిగాఁ గలది
యు; భిన్నకాయశిరోమీనాం = భేదిం
పఁబడిన దేహములును శిరస్సులునె మ
త్స్యములు గాఁగలదియు; అంగావయ
వశొద్వలాం = దేహముయొక్కఁడవ
యవములె పచ్చిక గాఁగలదియు ; గృ
ధ్రహంసగణాకీణాం = గద్దలనుహం
సపక్షులచే వ్యాపింపఁబడినదియు; కం
కసారససేవితాం = రావులుఁగులను
సారసపక్షులచే సేవింపఁబడినదియు ;
మేదఃఫేనసమాకీణాం = మేదస్సును
నురుఁగుచే వ్యాపింపఁబడినదియు ; ఆ
తఃస్తనతనిస్వనాం = పీకితులయొక్క
ధ్వనులెధ్వనిగాఁగలదియు; కాపురుషదు
స్తారాం = కుత్సితపురుషులచే దాఁటఁ
గూడనదియునగు; తాం = అట్టి ; యు
ద్ధఘామిమయాం = యుద్ధఘామి య
ను; నదీం = నదిని; తే (అధ్యాహృత

ము) = ఆవాసర రాక్షసులు ; ప్రావర్త
యాం = ప్రవర్తించఁజేసిరి.

హతులయిన యిరువఁగఁగిరులస
మాహమ తేతీరములుగాఁ గలదియు
వితిగినయాయుధములె తీరవృక్షములు
గాఁగలదియు నెత్తురెజలముగాఁగలది
యు యక్ష్మశ్రీహములనుమాంసములె
యడుగుగాఁగలదియు, బ్రేగులెపా
చితీఁగలుగాఁగలదియు, తెగిపడిన దే
హఖండములు శిరస్సులునె మత్స్యము
లుగాఁగలదియు క్షేణ్ణమెదలగు నవ
యవంబులెపచ్చిక గాఁగలదియుగద్దలె
హంసలుగాఁగలదియు పులుఁగులెసా
రసంబులుగాఁగలదియు మేదస్సునరుగు
గాఁగలదియు క్షేణ్ణాన్నవాగులయె
డ్వులె ధ్వనిగాఁగలదియు యుద్ధముండను
సముద్రమునంగలయొనదియు ; బిఱి
హండ్రకు దాటనలవిగానిదియునగు ,
యుద్ధఘామియను మహానదిని, అవ్వా
సర రాక్షసులు ప్రవహించఁజేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నదీ మివ ఘనాపాయే హంససారససేవితామ్. ౩౨

రాక్షసాః కపిమఖ్యాశ్చ తేరు స్తాం దుస్తరాం నదీమ్

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; కపి
మఖ్యాశ్చ = వాసర శ్రేష్ఠులును; దుస్త
రాం = దాఁటఁగూడని; తాం = ఆ; న
దీం = నదిని; ఘనాపాయే = శరదృతువు
నందు; హంససారససేవితాం = హంస
లచేతనుసారసంబులచేతను సేవింపఁ

౧౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౩

డిన;నదీమివ=ఏటినివలె; తెరుఁ=దాఁ
టిరి.

రాక్షసులును వానరవీరులును, శర
దృశువునందు హంససారసక్షులతో

నొప్పుచుండునదిని సులభంబుగాదాటు
నట్లు,దుస్తరంబగు నయ్యుద్ధభూమినది
ని,దాఁటిరి.అని,తాత్పర్యము.

యథా పద్మరజోద్వస్తాం నశినీం గజయూధపాః. ౩౩

టీక॥ తె(అధ్యాహృతము)-ఆరా
క్షునవానరులు;పద్మరజోద్వస్తాం=కమ
లములపరాగముచేఁజెడిన;నశినీం=తా
మరకొలనును; గజయూధపాయథా-
ఏనుంగులసమూహమును బాలించునట్టి
యేనుంగులవలె; తీర్త్వా(అధ్యాహృ
తము)=దాఁటి;ర క్తతనవః,అఘోరవక్త
(అధ్యాహృతము)= ఎఱ్ఱదేహముగల

వారలయిరి.
మదపుటేనుంగులు;కమలములపరా
గముపడియుండుటచే వణొకంతరము
నొందినతామరకొలంకులదాఁటియెఱ్ఱ
నిదేహముగలవగునట్లు, అవ్వానరరా
క్షసులు, అయ్యుద్ధభూమిందిగినట్టి, ర
క్తవణములయిన దేహములుగలవార
లయిరి.అని,తాత్పర్యము.

తత స్సృజంతం బాణౌఘాః ప్రహస్తం స్యందనేశ్చితమ్
దదశే తరసా నీలో విసిఘ్నంతం ప్లవంగమాః. ౩౪

టీక॥ తతః=అంత;నీలః = నీలుఁ
డు;స్యందనే= రథమునందు; స్థితం=
ఉన్నవాఁడును;బాణౌఘాః = బాణ
సమూహమును; సృజంతం = విడు
చుచున్నవాఁడును;తరసా = వేగము
చేత;ప్లవంగమాః=వానరులను ; వి
సిఘ్నంతం= వధించుచున్నవాఁడునగు;

ప్రహస్తం=ప్రహస్తుః;దదశే= చూ
చెను.
అంత, నట్లురథగతుండై బాణంబు
లనేకంబులు ప్రయోగించుచు వానరు
లవధించుచున్న ప్రహస్తుని , నీలుండు
చూచెను. అని,తాత్పర్యము.

ఉద్ధూత ఇవ వాయుః ఖే మహదభ్రీలం బలాత్
సమీక్ష్యా భిద్రుతం యుద్ధే ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౩౫

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౯౫౦

స ౫౮

రథే నాదిత్యవజ్జేన నీలమే వాభిదుద్రువే

<p>టీక॥ వాహినీపతిః = సేనానాయకుండగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుడు; ఖే = ఆకాశమునందు; ఉద్ధాతః = అధికమయిన; వాయుః = గాలి; మహత్ = గొప్పదైన; అభిబలమివ = మేఘసమూహమును గూచివలె; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; బలాత్ = బలిమివలన; అభిద్రుతం = ఎదుర్కొనిన; నీలం = నీలుని; సమీత్య = చూచి; ఆదిత్యవర్ణేన = సూర్యునియొక్క కాంతివంటికాంతి</p>	<p>గల; రథేన = రథముచేత; నీలమేవ = నీలునిగూచివలె; అభిదుద్రువే = పరుగవైపు. సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుడు, ఆకాశంబుననద్ధాతంబగు వాయుమేఘసమూహంబుపై కడరునట్లుతనపైకడరిననీలుంబాచి, సూర్యప్రభంబగు రథంబుతో, నానీలునిమీదికేపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స ధను ధక్షాన్వనాం శ్రేష్ఠో వికృవ్య పరమాహవే. ౩౬

నీలాయ వ్యస్పజ ద్బాణౌ ప్రహస్తో వాహినీపతిః

<p>నాం = విలుకాండలో; ముండగు; వాహినీపతిః = నీలుకండగు; సః = ఆ; ప్రహస్తం = ప్రహస్తుడు; ఆహవే = అహవే; పరం = శ్రేష్ఠమయిన; వికృవ్య = ఆకాశంబున; చ; నీలాయ = నీలునికొఱకు; బాణౌ =</p>	<p>బాణములను; వ్యస్పజత్ = విడిచెను. ధనుధక్షరులలోను శ్రేష్ఠుడగు రాక్షససేనానాయకుండగు నాప్రహస్తుడు, ఉత్తమంబగు ధనుస్సు నాకణౌ తమునాకాశించి, నీలునిపై బాణంబులు ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తే ప్రాప్య విశిఖా నీలం విసిర్భిర్య సమాహితాః. ౩౭

మహౌ జగ్ము మహావేగా రుషితాభవ పన్నగాః

<p>టీక॥ మహావేగాః = అధికమయిన వేగముగలవియు; రుషితాః = కోపము</p>	<p>నొందిన; పన్నగాభవ (స్థితాః) = సర్పములువలెనున్నవియునగు; తే = ఆ; విశి</p>
--	---

భాః=బాణములు ; సమాహితాః=ల
త్యముదప్పనివై ; నీలం= నీలుని; ప్రా
ప్యః=పొంది; మహీం=భూమిని ; జ
గ్త్వః=పొందినవి,

మహావేగంబులునుకుపితంబులగు స

ర్పంబులువలె నతీతీత్యంబులగు నాబా
ణంబులు, లత్యంబుదప్పక , నీలునిదే
హంబు, బ్రవేశించి, యావలికిఁబోయి
భూమింబ్రవేశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నీల శ్వరై ర్భిహతో నిశితై జ్వాలనోపమైః. ౩౨

స తం పరమదుర్ధవౌ మాపతంతం మహాకపిః

ప్రహస్తం తాడయామాస వృక్ష ముత్పాట్య వీర్యవాక్. ౩౯

టీక॥ వీర్యవాక్=అధికమయినపరా
క్రమముగల; మహాకపిః=పెద్దనానరుఁ
డైన; సః=ఆ, నీలః=నీలుఁడు; నిశితై=తీ
త్యములును; జ్వాలనోపమైః=అగ్ని హేమా
శ్రమలతోఁ బోలిగలవియునగు; శ
వైః=బాణములచేత; అభిహతః = కొ
ట్టఁబడినవాడై; వృక్షం = చెట్టును; ఉ
త్పాట్య = పెల్లగించి; పరమదుర్ధ
వౌ = ఎంతమాత్రముఎదిరింపనలవి

గానివాఁడును; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న
వాఁడునగు; తం=ఆ; ప్రహస్తం=ప్రహ
స్తుని; తాడయామాస=కొట్టెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నా నీ
లుండు, అట్లుతీత్యంబులయిన, నిష్పవరో
బాణంబులం గొట్టఁబడినవాడైనో
చి, వృక్షమునొకటిఁబెకలింగి. స
వచ్చుచున్నదుర్ధవౌ.
ప్రహరించెను. అని, తాత్ప

సతే నాభిహతః క్రుద్ధో నదక్ రాక్షసపుంగవః

నవవౌ శరవషాణి స్థవంగానాం చమాపతౌ. ౪

టీక॥ రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రే
ష్ఠుండగు; సః=ఆప్రహస్తుఁడు; తేన=ఆ
వృక్షముచేత; అభిహతః= కొట్టఁబడిన
వాడై; క్రుద్ధః = కోపించినవాడై; న
దక్=అటచుదు; స్థవంగానాం=వానరు
లయొక్క; చమాపతౌ=సేనానాయ
కుండగు నీలునియందు; శరవషాణి=

బాణవషాములను; వవష

రాక్షస శ్రేష్ఠుండగు నాప్రహస్తుం
డు, అట్లువృక్షంబునంగొట్టఁబడి కోపిం
చి, సింహనాదంబుసేయుచు, వానర
సేనానాయకుండగు నీలునిపైబాణ వ
షాంబులు గురిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౫౩

స ౫౮

తస్య బాణ గణాః ఘోరా నాత్మసస్య మహాబలః
అపారయ స్వరయితం ప్రత్యగృహ్లాః స్థిమీలితః. ౪౧

టీక|| మహాబలః = అధికమయినబల
ముగలనీలుండు; తస్య = ఆ; రాత్మసస్య =
ప్రహస్తునియొక్క; ఘోరా = భ
యంకరములయిన; బాణగణాః = బా
ణసమూహములను; వారయితం =
అడ్డగించుటకు; అపారయ = చాలని
వాడై; స్థిమీలితః = కనులుమూసికొన్న

వాడై; ప్రత్యగృహ్లాః = స్వీకరించెను.
మహాబలశాలియగునీలుండుభయం
కరాకారంబులగు నాప్రహస్తుని బాణ
సమూహంబులనివారింప నశక్తుండై,
కన్నులుమూసికొని యన్నిటిని సహిం
చుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

యథైవ గోవృషో వషణం శారదం శీఘ్ర మాగరమ్
ఏవ షేవ ప్రహస్తస్య శరవషణం దురాసదమ్. ౪౨
స్థిమీలితాక్ష స్సహసా నీల శ్నేహే సుదారుణమ్

యథైవ = ఎట్లు; గోవృషః =
టీక|| ధన్వీం = శీఘ్రముగా; ఆగ
ప్రేవ్యః = ఉత్తరమునకు; శరవృషానం
తి = సేనానాథుని; తే (అధ్యా
ప్రహస్తః = ప్రహస్తునియొక్క
యుద్ధమునందు; దురాసదమ్ =
ధనుః = వింటి

కరమునగు; శరవషణం = బాణములవా
చను; సహసా = శీఘ్రమున; శ్నేహే =
సహించెను.
అబోతు, శరదృతువునందలివ
షణంబును, ఎంతమాత్రమునరకునేయ
వహించునట్లు, నీలుండు.
సుదారుణంబుగానున్నది.

ప్రహస్తస్య యొక్క; దురాసదం = చెను
య్య; సుదారుణం = మిక్కిలియభయం

రోషిత శృరవషణ సాలేన మహతా మహాః. ౪౩
ప్రజఘాన హయా స్థిలః ప్రహస్తస్య మనోజవాః

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

<p>టీక॥ మహాకాండ = గొప్పవాండగు ; నీ లి = నీలుండదు ; శరవక్షేణ = బాణవ షకముచేత ; గోషిత = కోపమునొందిం పబడినవాండై ; మహతా = గొప్పదగు ; సాలేన = వృక్షముచేత ; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క ; మనోజవాక = మ నస్సుయొక్క వేగమువంటి వేగముగల ;</p>	<p>హయాక = గుఱ్ఱములను ; ప్రజఘాన = వ ధించెను. మహాబలుండగునీలుండదు, ఆబాణవ షకంబునకుఁగోపించి, యొక్కమహా వృక్షంబుగొని, మనోవేగంబులగుప్రహ స్తునిగుఱ్ఱంబులనువధించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత స్తచ్చాప ముగ్ధహ్య ప్రహస్తస్య మహాబలిః. ౪౪
 బభంజ తరసా నీలో ననాదచ పునఃపునః

<p>టీక॥ తతః = అంత ; మహాబలిః = అ ధికమయినబలముగల ; నీలి = నీలుండదు ; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క ; త త్ = ఆ ; చాపం = ధనుస్సును ; ఉద్గ్ర హ్య = పట్టుకొని ; తరసా = వేగమున ; బభంజ = విడిచెను. పునఃపునః = మఱి</p>	<p>మాటి ; ననాదచ = అటచెను. అంత, మహాబలి వేగంబున, నాప్రహ న్మాడిసిపట్టుకొని, విడి చ్చెను. అని, తాత్పర్యము</p>
--	---

విధనుస్తు కృత స్తేన

పుష్ట

పుష్ట

<p>గానాయ విధులు ; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుడు ; తే న = ఆనీలునిచేత ; విధుని = ధనుస్సులేన వాండగు ; కృతస్తు = చేయబడినవాండై సంతనె ; ఘోరం = భయంకరమయిన ; ముసలం = రోకలిని ; ప్రకృహ్య = ప ట్టుకొని ; స్యందనాత్ = రథంబుననుం</p>	<p>డి ; అవపుష్టతే = డి రాక్షససేనాన స్తుడు, అట్లునీలునిచే నుఘటించునుగావించబడి, భయంక రంబగుముసలంబుచేతంగొని, రథంబు ననుండినేలకుఱికినను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నగు నాప్రహస్తుండునునీలుండును, త | యంబుగఁగోరికొంతదగవుమల్ల యుద్ధం
త్తంబులగుకొఱలచే, నొండురుల చే | బు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
హంబున గాయంబులు వడఁబరిస్పరజ

ఆజఘాన తదా నీలం లలాటే ముసలేన సః. ౪౯

ప్రహస్తాః పరమాయ త్త స్తస్య సుస్రావ శోణితమ్

టీక॥ సః=ఆ; ప్రహస్తాః=ప్రహస్తుండు; స్రావ=కాత్యైవ.
డు; తదా=అప్పుడు; పరమాయ త్తః= అప్పుడు, ప్రహస్తుండు, పరమవేగం
మిక్కిలియునిద్దుండై; ముసలేన=రోక బున, ముసలంబునీనీలునిలలాట ప్రదే
లిచేత; నీలం=నీలు; లలాటే= నొసటి శంబునఁబ్రహరింప, నందుండి, రక్తంబు
యందు; ఆజఘాన=కొట్టెను. తస్య= ఆ కాజినది. అని, తాత్పర్యము.
నీలునియొక్క; శోణితం=నెఱ్ఱును; సు

తత శోణితదిగ్ధాంగః ప్రకృహ్య సుమహాతరుమ్. ౫౦

ప్రహస్తస్యో రసి క్రద్ధో విసనజః మహాకపిః

టీక॥ తతః=అంత; మహాకపిః = నీ జఁ=విడిగము.
లుండు; శోణితదిగ్ధాంగః=నెత్తుటంబూ అంత, దేహంబంతయు నెత్తుటం
యంబడినదేహముగలవాండై; క్రద్ధః= దడియ, నీలుండుకొప్పించి, యొక
కొప్పించినవాండై; సుమహాతరుం = మ మహావృక్షంబుగొని, ప్రహస్తావతః
కిక్కిలియుగొప్పవృక్షమున; ప్రకృహ్య= స్థలంబుపై, నేసెను.
గ్రహించి; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుని అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; రసి=ఱొమ్మునందు; విసన

త మచింత్య ప్రహారం స ప్రకృహ్య మసలం మహత్. ౫౧

అభిదుద్రావ బలినం బలా న్నీలం ప్లవంగమమ్

టీక॥ సః=ఆప్రహస్తుండు; తం=ఆ; తయిత్యా)=తలంపక; మహత్= గొ
ప్పహారం= దెబ్బను; అచింత్య(అచిం | ప్పదగు; ముసలం= రోకలిని; ప్రకృ

శ్రీమద్రామాయణము: యుద్ధకాండము. ౯౫౭

స ౫౨

హ్య=తీసికొని; ఒలాత్= బలియవలస; బలిసం=అధికమయిన ఒల మగల; స్థవం గమం=వానరుండగు; నీలం=నీలుని; అ భిరుద్రావ=ఎదుగొరనివరుగెదైన.

అప్రహస్తుండు, అదెబ్బనునరకునే చక, అప్పుహాహునలబుగొని, ఒల మతుండగు నీలునిపైకింబరుగెదైన. అని, తాత్పర్యము.

త ముగ్రవేగం సంభ్ర మాపతతం మహాకపి. ౫౨
తన స్పృహేక్య బగ్రహ మహావేగో పప నీలా హ

టీక|| తతః=అ త; మహావేగః= అ ధికమయిన వేగముగల; మహాకపి = స లుండు; ఉగ్రవేగం= భయంకరమయిన వేగముగలవాండగు; సంభ్రం= నల రంభముగలవాండగు; ఆపత= పడచుచున్న; తం=అప్రహస్తుః; సగ్రహే

గొప్పతా ధిక్, బగ్రహ=వేగో నేను. అలస, మహావేగం దగ్గరించు, అ ప్రహస్తుండు భయంకర వేగమునం దన పైకింబరుగొని, యొక్క గొప్పలె లగ్గహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య యుద్ధాభికామస్య మృదో మనశ్చ ధిరో. ౫౩
ప్రహ స్తస్యతీలాం నీలో మూర్ధ్ని చూడా మపాతయత్

టీక|| తీలః=నీలుండు; మృదో యుద్ధమూర్ధ్నుః=యుద్ధాభికామస్య = యుద్ధంబునందు గోర్మి గలవాండగు; ము సలయోధిరః = ముసలముతోబోరు వాండగు; తస్య = అప్రహస్తుః; మూర్ధ్ని; మూర్ధ్ని=తలయందు; తీలాం= తాయిని; తూణం=శిఖ్రముగా; అ

పాతయత్=వేసెను. నీలుండు, ముసలంబుతో యుద్ధంబు నేయునం దనపైకిం బలితెంచుకొని యాప్రహస్తుతలమీద, శిఖ్రులబుగ నానిలం బడచెనెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తేన కపి ముఖ్యేన విహ విభేద బహుధా

మహానీ శిఖ్రం ప్రహ

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; కపిముఖేన = వానరశ్రేష్ఠుండగు, తేన = అనీలు
సచేతః ; విముక్తా = విడువఁబడిన ; ఘోరా = భయంకరమయిన ; మహతీ = గొప్పదగు ; సా = ఆ, శిలా = తాయి ; పృహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క ; శిరః = తలను ; బహుధా = పెక్కుప్రయోగముగా ;

విభేద = భేదించెను, అప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుండగు నీలుండువై చినభయంకరాకారంబగు నమ్మహాశిలచేఁ బ్రహస్తునితల , పెక్కుప్రకరణమునూపఱిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స గతాసు గతశ్రీకో గత సత్త్వో గతేంద్రియః. ౫౫
పపాత సహసా భూమా భిన్నమూలభవ ద్రుమః

టీక॥ సః = ఆప్రహస్తుడు ; గతాసుః = పోయినప్రాణములు గలవాఁడై ; గతశ్రీకః = పోయినకాంతిగలవాఁడై ; గతసత్త్వః = పోయినబలముగలవాఁడై ; గతేంద్రియః = పోయినయంద్రియములుగలవాఁడై, భిన్నమూలః = నలుకఁబడినవేలుగల ; ద్రుమభవ = వృక్షము

వలె ; సహసా = శీఘ్రమున ; భూమా = నేలయందు ; పపాత = పడెను. ఆప్రహస్తుడు, కాంతియు బలంబు నుండి యింబులును నశించి, గతప్రాణుడై, నఱకఁబడినవేలుగల వృక్షంబు కై రడి, కటాలున నేలం గూలెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభిన్నశిరస స్తస్య బహు సుప్రసావ శోణితమ్. ౫౬
శరీరాదపి సుసౌవ గిరేః ప్రస్రవణం యథా

టీక॥ తస్య = ఆప్రహస్తునియొక్క ; ప్రభిన్నశిరసః = పగిలినతలనుండి ; శరీరాదపి = దేహమునుండియు ; బహు = అధికమయిన ; శోణితం = నెత్తురు ; సుసౌవ = కాఁచెను. శిరః = తలనుండి ; ప్రస్రవణం యథా = నెల

వలె. సుప్రసావ = కాఁచెను. ఆప్రహస్తునిభిన్నంబగు శిరస్సుననుండియు దేహంబుననుండియు, పర్వతంబుననుండి నెలవేలు ప్రవహించునట్లు, అధికముగా నెత్తురుకాఱినది. తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యందు కౌండము.

౧౫౯

స ౫౮

హతే ప్రహస్తే నీలేన తదకంప్యం మహద్బలమ్. ౫౭

రక్షసా మప్రహృష్టానాం లంకా మభిజగామహ

టీక నీలేన=నీలునచేత; ప్రహస్తే = ప్రహస్తుండ; హతే = వధింపబడిన	పొడవైన "హ" అనునది పాదపూరణా (భకము).
వాండగుచుండగా; అప్రహృష్టానాం = సంతోషమునొందనట్టి , దుఃఖితులగు	నీలండు ప్రహస్తుని వధించినప్పుడు , నంతవఱకునప్రభృత్యులు గానుం
ననట; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; డిననారాక్షససైనికులందఱు , పరమ	దుఃఖితులయి, బలకకుంబోయిరి,
అకంప్యం = కదలించరాక; బలం = సే	అని, తాత్పర్యము.
న; లంకాం = లంకను ; అభిజగామ =	

న శేకు స్సమరే స్థాతుం నిహతే వాహినీపతే. ౫౮

సేతుబంధం సమాసాద్య విక్రీణం సలిలం యథా

టీక సమరే = యుద్ధమునందు; వా	ధా = జలమువలె; న శేకు = చాలరైరి.
హినీపతే = సేనానాయకుండు ; నిహ	యుద్ధమున సేనానాయకుండు ని
తే = వధింపబడినవాండగుచుండగా ; హతుడై నవిదప, జలంబనకట్టను దాకి	యావత్తం బ్రవహింపజాలనట్లు, రా
రాక్షసాః (అధ్యాత్మతము) = రాక్ష	క్షసులనిలవజాలరైరి.
సుల; స్థాతుం = నిలుచుటకు; సేతుబం	అని, తాత్పర్యము.
ధం = అనకట్టను ; సమాసాద్య = పొం	
ది; విక్రీణం = భగ్గుమయిన; సలిలం య	

హతే తస్మిన్చ మూమభ్యే రాక్షసాః సమాసాద్యమాః. ౫౯

టీక చమూమభ్యే = సేనానాయ	ద్యమాః = ప్రయత్నించుచున్నవారట; అ
కుండగు; తస్మిన్ = అప్రహస్తుండు ; హ	ధూవక్ (అధ్యాత్మతము) = అయిరి.
తే = వధింపబడినవాండగుచుండగా ; రాక్షస సేనానాయకుండగు ప్రహ	
తే = ఆ; రాక్షసాః = రా	క్షస రాక్షస

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౮

సైనికులు, ఏమియుఁ జేయఁజాల' యూరకుఁడిరి. అని, తాత్పర్యము.

రక్షఃపరివృహం గత్వా ధ్యానమూకత్వ మస్థితాః
ప్రాప్తాః శోకాణ్ణావం తీవ్రం నిస్సంజ్ఞా ఇవ లేఽభవత్. ౬౦

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు ; రక్షఃపరి= అభవత్=ఉండిరి.

<p>గృహం=గావణియింటికి; గత్వా=బోయి, చింతావశంబున , మూఁగలువలె సేమియు మాటలాడఁజాలక, దుఃఖినమద్రమగులయి , మూఁగశోకాణ్ణావం = దుఃఖినమద్రమను; పులుంబోలె నుంకిరి.</p>	<p>ఆరాక్షసులు, రావణునియొద్దకుఁ బోయి, చింతావశంబున , మూఁగలువలె సేమియు మాటలాడఁజాలక, దుఃఖినమద్రమగులయి , మూఁగశోకాణ్ణావం = దుఃఖినమద్రమను; పులుంబోలె నుంకిరి.</p>
---	--

తతస్తు సేనో విజయీ మహాబలః
ప్రశస్యమాన స్స్వకృతేన కషణేనా
సమేత్య రామేణ సలక్ష్మణేనచ
ప్రహృష్టహాసస్తు బభూవ యూధమః. ౬౧

<p>టీక॥ తతస్తు=తతః; యూధమః=సేనాపతియు, విజయీ=జయముగలవాఁడను; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడు; గుఃఖిలస్తు=సీలఁడును; సలక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామేణ=రామునితో; సమేత్యచ=చేరియు; స్వకృతేన=కనచేఁజేయఁబడిన; కషణేనా=కార్యముచేత ; ప్రశస్యమానః=పొగడఁబడుచున్న</p>	<p>స్వహాసః=మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను. అంత, మహాబలండును జయశాలియునగువానిరవాహి నీనాయకుండు నీలుండు, రామలక్ష్మణులంజేరి, తాను గావించినప్రహస్తవధంబునకు, యందఱుకేతనుబ్రశంసించఁబడుచు, బరమ సంతోషంబుననుఁడెను.</p>
--	---

తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టపంచాశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాంధకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టపంచాశస్సగఃటీక,
మ. గిసినది.

శ్రీ

వీకోనపప్లితమసగఃప్రచరంభః.

తస్మిన్ హతే రాక్షససైన్యపాలే
స్థవగమానాః స్థువభోగయథా
నిహంయథం సాగరతుల్యవేగం
విదుద్రువే రాక్షసరాజసైన్యమ్. ౧

<p>టీక యుద్ధే=యుద్ధమునందు; స్థ వగమానాం = వానరులలో; ఋ వభోగ=శ్రేష్ఠుండగునీలునిచేత; రాక్ష ససైన్యపాలే=రాక్షససేననుబాలుడు నట్టి; తస్మిన్=ఆప్రహస్తుండు; హతే= చంపంబడంగా; భీమాయథ.= భయం కరములయిన యాయథములు గలది యు; సాగరతుల్యవేగం= సముద్రము తోసమానమయిన వేగముగలదియన గు; రాక్షసరాజసైన్యం = రాక్షసుల</p>	<p>కుంబ్రువువై సరావణునిసేన; విదుద్రు వే=పరుగై న్నినది. వానరవరిష్ఠుండగునీలునిచే రాక్షస సేనాపాలకుండయినప్రహస్తుండునిహ తుండయినవిదవ, భయంకరములయిన యాయథములుగలదియనముద్రమున కుంబోతే మహావేగంబుగలదియనగు నారాక్షససేన, లంకకుంబరుగై న్నినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

గత్యాథ రక్షోధిపతే శ్వశంసు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

స్నేనాపతిం పావకసూనుశస్త్రమ్
తచ్ఛాపి తేషాం వచనం నిశమ్య
రక్షోధిపః క్రోధవశం జగామ. ౨

టీక॥ అథ=అంత ; తే(అధ్యాహృతము)=ఆ రాక్షసులు; గత్వా=పోయి; రక్షోధిపతే=రాక్షసరాజుండగు రావణునకు; సేనాపతిం=సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుని; పావకసూనుశస్త్రం=అగ్నికొడుకైన నీలునిచేవధింపబడిన వానిగా; శత్రుః=చెప్పిరి. రక్షోధిపః=రావణుడు; తత్=ఆ; తేషాం=వారలయొక్క; వచనంచాపి=మాటను; నిశమ్య=విని; క్రోధవశం=కోపముయొక్క; అంత, నారాక్షసులుపోయి, రావణునకు, “సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు, నీలునిచే నిహతుండయ్యె”నని విన్నవింప, నారాక్షసరాజు, వారల మాటను విని, కోపంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సంఖ్యే ప్రహస్తం నిహతం నిశమ్య
శోకాదితః క్రోధపరీతచేతాః
ఉవాచ తాన్ వై రృతయోధముఖ్యా
సింద్రో యథా చామరయోధముఖ్యా. ౩

టీక॥ సం(అధ్యాహృతము)=ఆ రావణుడు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; నిహతం=వధింపబడినవానిగా; నిశమ్య=విని; శోకాదితః=దుఃఖముచే బిడింపబడిన వాడై; క్రోధపరీతచేతాః=కోపంబుచేత వ్యాపింపబడిన మనస్సుగలవాడై; తాన్=ఆ; వై రృతయోధముఖ్యా=రాక్షసయోధశ్రేణులనుగూచి; ఇంద్రః=ఇంద్రుడు; అమరయోధముఖ్యా=నృధా=దేవయోధశ్రేణులనుగూచి వలె; ఉవాచ=చెప్పెను. ఆ రావణుడు, ప్రహస్తుండు యుద్ధంబున నిహతుండగుటను విని, శోకక్రోధంబులు మనంబునఁ జెనఁగొన, సమీపంబున నుండు రాక్షసోత్తములంబూచి, దేవోత్తములకింద నుండు చెప్పవట్లు, ఇట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౬౩

స ౫౯

నావజ్ఞా రిపవే కార్యా యై రింద్రబలసూదనః

సూదిత సైన్యపాలా మే సానుయాత్ర స్సకుంజరః. ౪

టీక|| యై=ఎవ్వరిచేత ; ఇంద్రము)=అట్టి;రిపవే (రిపుభ్యః)= శత్రు బలసూదనః = చేవేంద్రునిసేననువధించుటకుఁబయలుపడినట్టి; సానుయాత్రః = అనుచరులతోఁగూడినవాఁడును;సకుంజరః = ఏ సుంగులతోఁగూడినవాఁడునగు ; మే= నాయొక్క;సైన్యపాలః=సేనానాయకుండగుప్రహస్తుఁడు;సూదితః= వధించబడినవాఁడో;తస్మై (అధ్యాహృతము)=అట్టి;రిపవే (రిపుభ్యః)= శత్రువులకొఱకు;అవజ్ఞా=అవమానము; న కార్యా=చేయఁదగినదికాదు. చేవేంద్రునిబలంబునువధించునట్టి నా సేనానాయకుని సపరివారంబు గాఁబొంగొన్నట్టిమనశత్రువులు , వానరులను బుద్ధిచే, స్వల్పముగాఁదలంపఁదగినవారలుకారు. అని,తాత్పర్యము.

సోహం రిపువినాశాయ విజయాయాఽ విచారయన్

స్వయమేవ గమిష్యామి రణశిషణం త దద్భృతమ్. ౫

టీక|| సః=అట్టి;అహం=నేను; అ విచారయన్ = ఆలోచింపనివాఁడనై; రిపువినాశాయ = శత్రువులనాశము కొఱకును; విజయాయ = గెలుపుకొఱకును;స్వయమేవ=నేనే;తత్ = అ; అద్భృతం = ఆశ్చర్యకరమగు; రణశిషణం=యుద్ధంబునకుఁబోయెదను. పక్షం=యుద్ధంరస్సును; గమిష్యామి = అని,తాత్పర్యము.

అన్య త ద్వానరాసికం రామంచ సహజత్తుణాన్

నదహిష్యామి బాహౌమై వనం వీస్తై రివాగ్నిభిః. ౬

టీక|| అన్య=ఇప్పుడు;వనం = అడవి;నదహిష్యామి=నిప్పుచేతవలె;తత్ = ఆ;వానరాసికం=వానరసేనను;సహజత్తుణః= అత్తు

బానితోఁగూడిన; రామంచ = రాముని;
బాణోఁమైః = బాణముల సమూహములచేత; రిదఁహిష్యామి = దహించెదను.
దను.

ఇప్పుడు , కాచిఁజూపువనంబునుదహించునట్లు, బాణంబులచే , నారామలక్షణములను వానరసేన సంతయుదహించెదను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్త్యా జ్వలనప్రకాశం
రథం తురంగోత్తమరాజయుక్తమ్
ప్రకాశమానం వపుషా జ్వలంతమ్
సమూరురోహః మరరాజః త్రయః ॥

టీక॥ అమర రాజత్రయః = దేవేంద్రునిశత్రువయిన; సః = ఆరావణుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; జ్వలనప్రకాశం = అగ్నియొక్క ప్రకాశమువంటి ప్రకాశముగలదియు ; తురంగోత్తమరాజయుక్తం = గుఱ్ఱములలోమిక్కిలియును త్తమములగు వానితోఁగూడినదియు; ప్రకాశమానం = అలంకారములచేఁబ్రకాశించుచున్నదియును; వపుషా = దేహముచేత; జ్వలంతం = ప్రకాశించుచున్న

దియునగు; రథం = రథమును ; సమూరురోహః = ఎక్కెను.

దేవేంద్రశత్రుఁడగు రావణుఁడు, ఈప్రకారమునంజెప్పి, అగ్నిసంబోధించేజన్ము గలదియు నుత్తమాశ్వంబులు పూడ్చినదియునలంకారంబులచేతనన్వరూపముచేతను బ్రకాశించుచున్నదియునగురథమునారోహించెను, అని, తాత్పర్యము.

స శంఖభేరీపణవప్రసాదై
రాసస్థితీత్యేభిరసింహనాదైః
పుణ్యేనై స్తన్నై శ్చౌష్యభిపూజ్యమాన
స్తదా యయా రాక్షసరాజమఖ్యః ॥

= టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షసరాజమఖ్యః = రాక్షసరాజులలోశ్రేష్ఠు

డగు; సః = ఆరావణుఁడు ; శంఖభేరీపణవప్రసాదైః = శంఖములయొక్కయు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౬౫

స ౫౯

౧౩

భేరులయొక్క-యను నుడుకుల యొక్క-యెను.

యుద్ధసులచేతను; ఆస్థిభిత్తృష్టితి
సింహనాదైః = భుజాస్ఫులనశబ్దముల
చేతను సింహనాదములచేతను ; పు
త్రైః = పవిత్రములయిన; స్తవైః = స్తోత్ర
ములచేతను; పూజ్యమానః = పూజింపఁ
బడుచున్నవాడై ; యయా = పో

అప్పుడు , రాక్షసరాజోత్తముండ
గురా రావణుండుశంఖభేరిపఱవడివా
ద్యధ్వసులచేతను భుజాస్ఫులనసింహ
నాదధ్వసులచేతను నానావిధస్తోత్రము
లచేతను గౌరవయాడఁబడుచు, యుద్ధంబు
నకుఁబోయెను అని, తాత్పర్యము.

స తైలజీమూతసికాశరూపై

మాంసాదవైః పావకీప్తవైః

బభౌవృత్ రాక్షసరాజముఖ్యే

భూతైర్వృత్ రుద్రభవానుచేశః .

టీక॥ రాక్షసరాజముఖ్యైః = రాక్ష
సరాజులలోనేర్పఁడైవ; గంః = ఆః = సు
రేశః = రావణుడు; తైలజీమూతసి
కాశరూపైః = పర్వతములను మేఘ
ములతోను సమానములయిన యాకార
ములు గలవారలును ; పావకీప్తవైః
తైః = నిష్పవలెనుండుచున్నకన్నులు
గలవారలునగు; మాంసాదవైః = రాక్ష
సులచేత; వృత్ = చుట్టఁబడినవాడై;
భూతైః = భూతములచేత; వృత్ = చు

ట్టఁబడిన; రుద్రభవ = రుద్రుండువలె;
బభౌ = ప్రకరించెను.

రాక్షసరాజోత్తముండగు నారా
వణుడు, పర్వతమేఘములతో సమా
నములయిన యాకారములుగలవారలు
ను నిష్పవలవంటికన్నులుగలవారలునగు
రాక్షసులచే బీభృషుండై , భూతం
బులచేఁ బరివేష్టించుటగు రుద్రునికై వ
డి, బ్రకరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తపోనగర్యాస్సహసా మహాజా

నిష్క్రమ్య తద్వాపరసైస్య ముగ్రమ్

మహాణవాభిస్తనితం దదర్శ

సముద్యతం పాదపశైలహస్తమ్. ౧౦

టిక॥ తతః = అంతః; మహాజాః = అధికమయిన ప్రతాపముగల రావణుడు; సహసా = శీఘ్రమున; చగర్యాః = పట్టణముననుండి; నిష్క్రమ్య = వెడలి; ఉగ్రం = భయంకరమున; మహాణా వాభిస్తనితం = మహాసముద్రముయొక్కయు మేఘముయొక్కయు ధ్వనివంటి ధ్వనిగలదియు; పాదపక్షైలహస్త = వృక్షములును బర్వతములును శేతులంగలదియు; సముద్యతం = సన్నద్ధమయిన

దియునగు; తత్ = ఆ; వానరసైన్యం = వానర సేనను; దదర్శ = చూచెను. అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు రావణుడు, శీఘ్రమున బట్టణంబు వెలువడి, భయంకరమున మహా సముద్రంబునకును మేఘంబునకునుంబోలెను హాధ్వనిగలదియు వృక్షంబులు శైలంబులు శేతులందాల్చి యుద్ధసన్నద్ధంబై యున్నదియునగు నవానరసైన్యముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్రాక్షసానీక మతిప్రచండ

మాలోక్య రామో భుజగేంద్రబాహుః

విభీషణం శస్త్రభృతాం వరిష్ఠ

మువాచ సేనానుగతః పృథుశ్రీః. ౧౧

టిక॥ సేనానుగతః = వానర సేనచేః; బరివృతుండును; పృథుశ్రీః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; భుజగేంద్రబాహుః = సపరాజువంటి భుజములుగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; అతిప్రచండం = మిక్కిలియుభయంకరమయిన; తత్ = ఆ; రాక్షసానీకం = రాక్షస సేనను; ఆలోక్య = చూచి; శస్త్రభృతాం = ఆయుధంబుధరించినవారల

లో; వరిష్ఠం = శ్రేష్ఠుండగు; విభీషణం = విభీషణునిగూచి; ఉవాచ = చెప్పెను. సపరాజువంటి బాహువులుగల రాముండు, యుద్ధోత్సాహంబుననిను మండించినకాంతిగలవాడై, వానర సేనాపరివృతుండై మహాభయంకరంబై వచ్చుచున్న యా రాక్షస సేనంగని, యాయుధధారులలోను త్తముండగు విభీషణుంజూచి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తా.

నానాపతాకాధ్వజశస్త్రజుష్టం

ప్రాసాసిహూలాయుధశస్త్రజుష్టమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౬౭

స ౫౯

సైన్యం గజేంద్రోపమనాగజుష్టం
కస్యేద మత్కోభ్య మభీరుజుష్టమ్. ౧౨

టీక|| నానాపతాకాధ్వజశస్త్రజుష్టం = నానావిధములయినవట్టిపెళకెరములతోనురాజచిహ్నములువాసినపెళకెరములతోను ఆయుధములతోను గూడినదియు ; పాసిసానిశూలాయుధశస్త్రజుష్టం = ఈ పెళకెరములతోను శూలములు ధనుస్సులుననునాయుధములతోగూడినదియు ; గజేంద్రోపమనాగజుష్టం = ఐరావతముతోఁబోలి-గలయేనుగులతోఁగూడినదియు , అత్కోభ్యం = కలతపెట్టరానిదియు ; అభీరుజుష్టం = భయములేనివారిలతోఁగూడినదియునగు ;

ఇదం = ఈ ; సైన్యం = సేన ; కస్య = ఎవ్వరిది ;

నానావిధములయిన ధ్వజములతోఁగూడినదియుఁ బాసములు శిష్టములు శూలములు ధనుస్సులు మొదలగునాయుధములతోఁగూడినవియునైరావతసమానంబులగు నుత్తమగజంబులతోఁగూడినదియునత్కోభ్యంబునుశూరమయంబున గునిసేనయెవ్వరిది? అని, ర ముండు, విభీషణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

తతస్తు రామస్య నిశత్య వాక్యం
విభీషణ శ్శక్రసమానవీర్యః
శశంస రామస్య బలప్రవేగం
మహాత్మనాం రాక్షసపుంగవానామ్. ౧౩

టీక|| తతస్తు = అంతను ; శక్రసమానవీర్యః = ఇంద్రునితో సమానమయిన పరాక్రమముగల; విభీషణః = విభీషణఁడు; రామస్య = రామునియొక్క ; వాక్యం = మాటను; నిశత్య = విని; రామస్య = రామునకు ; మహాత్మనాం = అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసపుం

గవానాం = రాక్షసశ్రేణులయొక్క ; బలప్రవేగం = బలాతిశయమును; శశంస = చెప్పెను.

అ త, దేవేంద్రసమానపరాక్రమం డగువిభీషణుండు, రామునిమాటను విని, రామునకు, మహాపరాక్రమశాలులగు నారాక్షసస్త్రముల , బలాతిశయ

ప్రతిపాదన టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

లం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యో సౌ గజస్కంధగతో మహాత్మా
నవోదితాగోపమతామ్రవక్తః
అకంపయ న్నగశోభ్యుమైతి
హ్యకంపనం శ్వేన మవేహి రాజ్. ౧౮

టీక॥ రాజ్ = రాముడా ! మహా	హ్య, ఏనం = ఈతని; అకంపనం = అకంప
త్వా = ఆధికమయిన పరాక్రమముగల	యనగా; అవేహి = ఎటుంగుము.
వాండు; నవోదితాగోపమ తామ్ర	రాముడా! ఇదిగో, నూతనముగా
వక్తః = నూతనముగా నుదయించిన	నుదయించిన సూర్యుని పగిది నెట్లునైనము
సూర్యునితో బోలిగల యెల్లరి ముఖ	ఖముగలిగి, నేను గుమీదం గుచుకొం
ముగలవాండునగు; యి = ఏ; అసౌ = ఈ	టి, తనదేహభారంబున నేనుంగు శరస్స
తండు; గజస్కంధగతః = ఏనుగుమూం	దరం , బరమాటోపంబున నేతెంచుచు
వువొందినవాడై; రాగశర = ఏనుగు	న్నాడే; ఇతండు రావణవైత్రుండగున
శిరస్సును; ప్రకంపయన్ = వడంబున	కంపమండు. అని, తాత్పర్యము.
నేయుచు; అభ్యుమైతి = వచ్చుచున్నా	

యో సౌ గజస్థోమ్యగ రాజకేతు
ధూన్వన్ ధను శ్చక్రధనుః ప్రకాశమ్
కరీవ భాత్యుగ్రవివృత్తదంష్ట్రః
స్థ ఇంద్రబిన్నామ వరప్రధానః. ౧౯

టీక॥ యి = ఏ; అసౌ = ఈతండు ; ర	సుః = ధనుస్సును; ధూన్వన్ = విదిరించు
ధన్వః = రథముననున్నవాడై; మృగరా	చు; ఉగ్రవివృత్తదంష్ట్రః = భయంకర
జకేతుః = సింహముపై కెగ్రమునందుగ	ములును దెలుపఁబడినవియునగు కోటలు
వాడై; శక్రధనుః ప్రకాశం = ఇంద్రధ	గల; కరీవ = ఏనుంగువలె; భాతి = ప్రకా
ం యొక్క కాంతివంటికాంతిగల; ధ	శించుచున్నాడో; సః = అతండు; వర

ప్రధానః=వరముముఖ్యముగాఁగల; ఇంద్రజిన్నామ=ఇంద్రజిత్తనువాఁడు.

ఎవ్వఁడురథము నారోపించినవాఁడైన హింసకరములను, ఇంద్రధనుస్సుల్యంబగు ధనుస్సును జ్యోతిషకాండమున ధ్వనిం

పఁజేయుచు, భయంకరములయిన కోటలు బయలుపడనోరు దెలుచుకొనియుండు నేనుండుకై వడిఁ బ్రకాశించు చున్నాఁడో, అతండు, బ్రహ్మదత్తవరుండగు నీంద్రజిత్తు. అని, తాత్పర్యము.

యశైవ వింధ్యాస్తమహేంద్రకల్ప
ధన్వీరథస్తోతిరథోతివీరః
విష్పారయం శౌప వతుల్యమానం
నామ్నాతికాయోతివివృద్ధకాయః. ౧౬

టీక॥ వింధ్యాస్తమహేంద్రకల్పః= వింధ్యపర్వతముతోన స్థిరీతోను మహేంద్రపర్వతముతోను సమానుండును ; ధన్వీ=ధనుస్సుగలవాఁడును; అతిరథః=పెక్కురథికులతోయుద్ధము సేయువాఁడును; అతివీరః=మిక్కిలియుద్ధ బలాక్రమశాలియునగు; మః=ఏ, ఏషచ= ఈతండును; రథస్థః=రథమునొందినవాఁడై; అతుల్యమానం=సరిలేని ప్రమాణముగల; చాపం=ధనుస్సును; విష్పారయః=ధ్వనింపజేయుచు; అభ్యుపైతి (అభ్యాహృతము)=వచ్చుచున్నాఁడో ; సః(అ

భ్యాహృతము)=అతండు; నామ్నా=మేరుచేత; అతికాయః= అతికాయుండు. అతివివృద్ధకాయః=మిక్కిలియువ్వనిబొందిన దేహముగలవాఁడు. వింధ్యాస్తమహేంద్రపర్వతాకారుండును అతిరథుండునతిపరాక్రమశాలియునగునొకండురథగతుండై యతిప్రమాదాకారంబగు ధనుస్సును ధ్వనింపజేయుచు, వచ్చుచున్నాఁడే, ఈతండు మహాదేహుండైన యతికాయుండు. అని, తాత్పర్యము.

యోసౌ నవారోగిదితతావ్రచతు
రారుహ్య ఘంటానినదప్రణాదమ్
గజం ఖరం గజకతివైమహత్యా

మహాదరో నామ స ఏష వీరః. ౧౭

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినప
రాక్రమముగల; నవారోగిదిత తామ్ర
చక్షుః = నూతనముగా నుదయించిన
సూర్యునివలె నెఱ్ఱనైన కన్నులుగల ;
యః = ఏ; అసౌ = ఈతండు; ఘంటానినద
ప్రమాణం = ఘంటలద్వారినేసరికమ
యినధ్వనిగల; గజం = ఏనుగును ; ఆరు
హ్య = ఎక్కి; భరం = ఉగ్రముగా; గజక
తి = ఆటచుచున్నాడో (“నై” అనునది
పాదపూరణార్థము); సః = అట్టి;

ఏషః = ఈ; వీరః = వీరుండు ; మహాద
రోనామ = మహాదరుండని ప్రసి
ద్ధుండు.

ఏమహాబలుండు, నవాదితంబగుసూ
ర్యబింబంబునకుంబోలె గన్నుల నెఱ్ఱ
దనంబుగదుర , ఘంటాధ్వనిశోభితంబ
గు నేనుగునెక్కి గజేంద్రుడు వచ్చుచు
న్నాడో, అతండు మహాదరుండు.

అని, తాత్పర్యము.

యోసౌ పయం కాంచనచిత్రభాండ

మారుహ్య సంధ్యాభ్రగిరిప్రకాశమ్

ప్రాసం సముద్యమ్య మరీచినద్ధం

పిశాచ ఏషో శనితుల్యవేగః. ౧౮

టీక॥ యః = ఏ; అసౌ = ఈతండు;
కాంచనచిత్రభాండం = బంగారువికార
హలయిన గానావిధములగు నాభరణ
ములుగలదియు ; సంధ్యాభ్రగిరిప్రకా
శం = సా. యంకాలమందలి మేఘముతో
గూడినపవనముయొక్క కాంతివలె
కాంతివలదియునగు; హయం = గట్ట
మును; ఆరుహ్య = ఎక్కి; మరీచినద్ధం =
ములతోగూడిన ; ప్రాసం = ఈ

టెను; సముద్యమ్య = పట్టుకొని; అభ్యు
ప్రేషి (అధ్యాహృతము) = వచ్చుచున్నా
డో; అశనితుల్యవేగః = పిడుగుతోసమా
నమయినవేగముగల; ఏషః = ఈతండు;
పిశాచః = పిశాచుండు.

ఎవ్వండు, బంగారుసొమ్ములచే న
లంకరింపఁబడిసంధ్యామేఘ యుక్తంబ
గుపవనతలబు కరణింబొల్చుచున్న గు
ట్టంబునారోపించి, తళతళాయమా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౭౧

స ౫౯

నంబగు ప్రాసంబుచేఁబూని వచ్చుచు గువంటివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
న్నాఁడో, యితండుపిశాచుండ; పిడు

యశైవ శూలం నిశితం ప్రగృహ్య
విద్యుత్ప్రభం కింకరవజ్రవేగమ్
వృషేంద్ర మాస్థాను గిరిప్రకాశ
మాయాతియో సౌ త్రిశిరా యశస్సీవ.

టీక॥ యః=ఏ; ఏషచ= ఈతండు సింధుండయిన; అసౌ=ఈతండు; యశః
ను; నిశితం=చీత్తమును; విద్యుత్ప్రభం= స్వీ=అధికమయిన కీటికగల; త్రిశిరాః=
మెఱపుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల త్రిశిరుండ.
దియు; కింకరవజ్రవేగం=బంటువయి ఎవ్వండు, తీర్థంబును మెఱపువలె
నవజ్రముయొక్క పోలికలదియునగు; మెఱయుచున్నదియువజ్రాయుధము క
శూలం=శూలమును; ప్రగృహ్య= ప న్ననధికమయిన వేగముగలదియు నగు
ట్టుకొని; గిరిప్రకాశం=పర్వతముయొ శూలంబుఁబట్టుకొని, పర్వతాకారం
క్రకాంతివంటికాంతిగల; వృషేంద్రం= బగువృషభంబు నారోహించివచ్చును
వృషభశ్రేష్ఠమును; ఆరుహ్య=ఎక్క; చ్చాఁడో, ఈతండు యశశ్శాలియగుత్రి
ఆయాతి=వచ్చుచున్నాఁడో; యః=ప్ర శిరుండు. అని, తాత్పర్యము.

అసౌచ జీమూతనికాశరూపః
కుంభః పృథువ్రాధసుజాతవత్సాః
సమాహితః పన్నగరాజకేతు
విష్కారయక్ భాతి ధను వికసూన్వక్.

టీక॥ జీమూతనికాశరూపః= మేఘ గుటొమ్ముగలవాఁడును; పన్నగరాజ
ముతో సమానమయిన రూపముగలవా కేతుః=సర్పరాజుధ్వజమునందుఁ గల
డును; పృథువ్రాధసుజాతవత్సాః= బ వాఁడునగు; యః(అధ్యాహృతము)=
లినినదియుపిశాలంబును సుందరంబున ఎవ్వండు; సమాహితః=సన్నద్ధుడై

౧౭౨ ప్రతిపదాంతర్యటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

నుః=ధనుస్సును; విష్ఫారణ్ = ధ్వ
నింపఁజేయుచు; విఘాన్వక్=విడిరించు
చు; భాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడో;
అసౌచ=ఇతఁడును; కుంభః = కుం
భుఁడు.

మేఘాకారుండువిశాలంబునుమాం

సలంబును సుందరంబునగుటొమ్మ గ
లవాఁడునగు సీరాక్షునుండు, సన్నద్ధం
డై, పన్నగ రాజధ్వజంబుగ్రాల, ధనుర్వి
ష్ఫారణంబు గావింపుచున్నాఁడే; ఈ
తఁడుకుంభుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

య శ్చైష జాంబూనదవజ్రజుష్టమ్

దీప్తు సధూషం పరిఘం ప్రశృహ్య

ఆయాతి రక్షోబలకేతుఘాత

స్వసౌ నికుంభో ద్భృతఘోరకమాక. ౨౦

టిక॥యః=ఏ; ఏషచ= ఈతఁడును;
జాంబూనదవజ్రజుష్టమ్ = బంగారము
తోనువజ్రమణులతోను గూడినదియు ;
దీప్తుం= ప్రకాశించుచున్నదియు ; స
ధూషం= పొగతోఁగూడినదియునగు; ప
రిఘం=ఇనుపగుదియును; ప్రశృహ్య=
పట్టుకొని; ఆయాతి= వచ్చుచున్నాఁ
డో; అసౌతు=ఈతఁడుమాత్రము; ని
కుంభః=నికుంభుఁడు. రక్షోబలకేతు
ఘాతః=రాక్షససైన్యమునకు ధ్వజము
గానుండు వాఁడు. అద్భృతఘోర క

మాక= ఆశ్చర్యకరములును భయంక
రంబులునగు కార్యములుగలవాఁడు.
ఏవ్వఁడు, బంగారమతోను వజ్రమణు
లతోనుసలంకరింపఁబడినదియుఁ బ్రకా
శమానంబున ధూషసహితంబునగు ప
రిఘంబుగొని, వచ్చుచున్నాఁడో, అ
తఁడు, నికుంభుండు; ఈతఁడు, రాక్ష
ససైన్యమునకంతయుముఖ్యుఁడు ; గొ
ప్పకార్యములుగావించినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

య శ్చైష చాపానిశరౌఘబుష్టం

పతాకిసం పావకదీప్తరూపమ్

రథం సమాస్థాయ విభాత్యుదగ్రో

నరాంతకో సౌ నగశృంగయోధీ. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౯౭౩

స ౫౯

టీక॥ యః=ఏ; ఏషచ= ఈతఁడు
ను; చాపాసీకరోఘబుష్టం = ధనస్సు
తోఁబడ్డముతోను బాణసమూహముల
తోనుగూడినదియు; పతాకినం= ద్వంద్వ
ముగలదియొ; పావకదీప్తరూపం=అ
గ్నివలెఁబ్రకాశించుచున్న రూపముగల
దియనగు; రథం=రథమును; సమాస్తా
యః=అధిష్ఠించి; ఉదగ్రః = భయంక
రుండై; విభాతి= ప్రకాశించుచున్నాఁ
డో; అసౌ=ఈతఁడు; సరాంతకిం= స

రాంతకుఁడు. నగశృంగయోధీ= పవక
తశిఖరముతోఁబోయివాఁడు.

ఎవ్వఁడు ధనుబాణబుష్టంతోఁ
గూడినదియుధ్వజాలకృతంబునుఅగ్ని
పాశ్రంబువలెఁ బ్రకాశించు చున్నది
యనగురథంబునారోహించి, భయం
కరాకారంజైప్రకాశించుచున్నాఁడో,
ఈతఁడుసరాంతకుఁడు; పద్వితశిఖరం
బులనెఱుద్ధమునేయువాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యత్యైష నానావిధ ఘోరరూపైః

వ్యాఘ్రోష్ట్రానాగేంద్ర మృగాశ్వవక్త్రైః

భూతైర్వృతో భాతి విప్రతనైతైః

సోసౌ సరాంతాపి దర్పహంతా. ౭౩

టీక॥ యః=ఏ; ఏషః=ఈతఁడును ;
నానావిధ ఘోరరూపైః = నానావిధ
ములునుభయంకరములనగు రూపము
లుగలవియు; వ్యాఘ్రోష్ట్రానాగేంద్ర
మృగాశ్వవక్త్రైః= పెద్దపులలయొక్క
యూనొంటలయొక్కయు గజశ్రేష్ఠము
లయొక్కయు మృగములయొక్కయు
గుట్టములయొక్కయుముఖమువంటిము
ఖముగలవియు; విప్రతనైతైః=తిరు
గుచున్నకన్నులుగలవియునగు ; భూ
తైః=భూతములచేత; వృతః= చుట్టఁబ

డినవాఁడై; భాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁ
డో, సః=అట్టి; అసౌ=ఇతఁడు; సరా
ంతాపి=దేవతలయొక్కయు ; దర్ప
హంతా= గవకముహరించువాఁడు.

ఎవ్వఁడునానావిధభయంకరాకా
రంబులునువ్యాఘ్రముఖంబులునుష్ట్ర
ముఖంబులు గజముఖంబులునుమృగము
ఖంబులునుఅశ్వముఖంబులునగుభూతం
బులచేఁ బరిచేష్టతుండైయొప్పుచున్నాఁ
డో, అతఁడె, దేవతలగవకము నడంచి
నమహాత్ముఁడు. అని, తాత్పర్యము

యత్రైత దిందుప్రతిమం విభాతి
 చృత్రం సితంసూక్ష్మ శలూకమగ్ర్యం
 అత్రైవ రక్షోధిపతి మహాత్మా
 భూతైర్వ్యత్యోరుద్ర ఇవా వభాతి. ౨౪

టిక॥యత్ర=ఏరథమునందు ; ఇం
 దుప్రతిమం=చంద్రునితోఁ బోల్చి-గల
 దియు; సితం=తెల్లనిదియు; సూక్ష్మశ
 లూకం=సూక్ష్మములయిన శలూకలుగ
 లదియు; అగ్ర్యం=శ్రేష్ఠమయినదియున
 గు; ఏతత్=ఈ; ఛత్రం=గోడుగు; అవ
 భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో ; అత్ర=
 ఈరథమునందు; మహాత్మా=అధికమయి
 నపరాక్రమముగల; ఏవః=ఈ; రక్షోధి
 పతి=రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,

భూతైః=భూతములచేత; వృతః=చు
 ట్టబడిన; రుద్రఇవ=రుద్రుండువలె; అవ
 భాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁడు.
 చంద్రతుల్యంబును సూక్ష్మశలూకం
 బునునుత్తమంబునగు శ్రేష్ఠచృత్రము ప్ర
 కాశించుచున్నదే, ఈరథమునందే, మ
 హాత్ముండగురాక్షసరాజు, రాక్షసప
 రివృత్తుడై, భూతసేవితుండగు రుద్రు
 నికైవడిఁ జేసిరిల్లుచున్నాఁడు.
 అని, తాత్పర్యము.

అసౌ కిరీటీ చలకుండలాస్యో
 నరేంద్ర వింధ్యోపమ భీమకాయః
 మహేంద్ర వైవస్వత దర్శహంతా
 రక్షోధిప స్సూర్య ఇవా వభాతి. ౨౫

టిక॥కిరీటీ= కిరీటుముగలవాఁడును;
 చలకుండలాస్యః = చలించుచున్నపోఁ
 గులుగల ముఖముగలవాఁడును; నరేం
 ద్రవింధ్యోపమభీమకాయః=హిమవత్స
 ర్వతముతోను వింధ్య పర్వతముతోను
 గోల్కల భయంకరమయినదేహము
 వాఁడునగు; అసౌ=ఈతఁడు ; ర

క్షోధిపః= రాక్షసరాజు. మహేంద్ర
 వైవస్వతదర్శహంతా = దేవేందుని
 యొక్కయు నుమనియొక్కయు గర్వ
 హంహరించువాఁడు. సూర్యఇవ= సూ
 ర్యుడువలె; అవభాతి = ప్రకాశించుచు
 న్నాఁడు.
 కిరీటధరుండును గుండ లాలంకృత

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౭౫

స ౫౯

స ౫౯

మగుముఖముగలవాఁడును హిమవత్పర్వతాకారుండునగునీతఁడు, రాక్షసరాజుండగురావణుండు; ఇంద్రయములగర్వంబడంచినవాఁడు; సూర్యుండు

బోలె వెలుంగుచున్నాఁడు చూడఁము. అనివిభీషణుండు రామనితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యువాచ తతో రామో విభీషణ మరిందమమ్

టీక॥ తతో=అంత; రామః= రాముండు; అరిందమం=శత్రువుల నడంగఁద్రొక్కనట్టి; విభీషణః= విభీషణుఁగూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులు చెప్పెను.

అంత, రాముండు, శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁజూచి నవిభీషణుఁబూచి, యట్లుబదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహో దీప్తి మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజుండగు; రావణః=రావణుండు; దీప్తిః=కాంతిమంతుండ; మహాతేజః= మహాప్రతాపుండు. అహో= అశ్చర్యము.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, దివ్యతేజంబున వెలుంగుచున్నాఁడు; మహాప్రతాపుండుగా నున్నాఁడు. అశ్చర్యము. అ, అశ్చర్యము.

ఆదిత్య ఇవ దుష్టే రిక్తిభి భాంతి రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుండు; రిక్తిభిః=భిః=కాంతులచేత; ఆదిత్యఇవ= సూర్యుండువలె; దుష్టే రిక్తిభిః=చూడఁగూడనివాఁడుగా; భాంతి= ప్రకాశించుచు

న్నాఁడు. రావణుండు, తేజంబున, సూర్యుని పరిధి, చేజిచూడనలవిగాక, వెలుంగుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సువ్యక్తం లక్షయేహ్యస్య రూపం తేజ స్సమావృతమ్. ౧౭

టీక॥ అస్య=ఈతనియొక్క; తేజః=స్వమావృతం=కాంతిచేఁబరివేష్టించఁబ

డిన; రూపం=రూపమున; సువ్యక్తం=స్పష్టముగా; లక్షయేహి=చూ

న్నానుగదా!

తేజస్సుగూహావృతంబగునీతనినూ

పము, స్పష్టముగానగపడుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ ఏరాణాం వపునైవం విధం భవేత్

యాదృశం రాక్షసేంద్రస్య వపు రేత త్ప్రకాశలే. ౨౮

టీక॥ రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసరాజు
జుండగు రావణునియొక్క; ఏతత్=ఈ;
వపుః=దేహము; యాదృశం= ఎట్టిది
గా; ప్రకాశ తే=ప్రకాశించుచున్నదో;
దేవదానవపరాణాం = దేవదానవుల

ఏరులయొక్కయు; వపుః= దేహము;
ఏవంవిధం=ఇట్టిది; నభవేత్=కాదు.
రాక్షసరాజుండగు నీ రావణునిదే
హంబు తేజస్సు, దేవదానవులలో నెవ్వ
రికినిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే పర్వత సంకాశా స్సర్వే పర్వత యోధినః

సర్వే దీప్తాయుధ ధరా యోధా శ్చాస్య వహశాజనః. ౨౯

టీక॥ అస్య= ఈ రావణునియొక్క;
వహశాజనః= అధికమయిన తేజస్సుగ
ల; యోధాశ్చ=భటులు; సర్వే= అం
డలు; పర్వతసంకాశాః=కొండలతో
సమానులు. సర్వే= అండలు; పర్వ
తయోధినః = కొండలచేబోరువారి
లు. సర్వే = అండలు; దీప్తాయుధధ

రాః= ప్రకాశించుచున్న యాయుధము
లను ధరించినవారలు.
ఈసన్నిభటులందఱు, మహాచేజులు;
పర్వతాకారులు; కొండలచేయుద్ధంబు
గావించువారలు; దీప్యమానంబులగు
యాయుధంబులందాల్చియున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

అతి రాక్షసశక్తిం పౌ ప్రసక్తిం భీమవిక్రమైః

ఘాతైః పరి వృతస్త్రైః దేహవద్భి రివాంతకః. ౩౦

టీక॥ ఈ=ఈ; రాక్షసరాజుః =
రాక్షసులకుం బ్రభుండైన రావణుడు;
ప్రసక్తిః=ప్రకాశించుచున్నవారలును;

భీమవిక్రమైః=భయంకర పరాక్రములు
నగు రాక్షసులచేత; పరివృతః= పరివే
ష్టించబడినవాండై; తీక్షణైః= క్రూర

ములును ; దేహవద్ధిః = మహాకాయ
ములునగు; ధూతైః = ధూతములచే
త; పరివృతః (అర్ధ్యాహృతము) = చు
ట్టబడినవాడగు; అంతకర్తవ్యము = యము
డువలె ; భాతి = ప్రకాశించు చు
న్నాడు.

రాక్షసరాజుండగుసీరావణుండు ,
దేదీప్యమానులగు భయంకర పరాక్ర
ములచేఁబరివేష్టితుండై, మహాకాయం
బులగుధూతములచేఁబరివృతుండగు
యమునై వడిఁదెజరిల్లుచున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

నిష్ఠ్యా య మద్య పాపాత్మా మమ దృష్టిపథం గతః

టిక||నిష్ఠ్యా=దైవముచేత; అయం=
ఈ; పాపాత్మా= పాపబుద్ధియగురా
వణుండు; మమ= నాముక్క; దృష్టిప
థం=చూపుమాగఁమును; గతః= పొం

దినాడు.
దైవవశంబున, నిపాపాత్ముండు ,
నాయెదుటంబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

అద్య క్రోధం విమోక్ష్యామి సీతాహరణసంభవమ్. ౩౧

టిక||అద్య=ఇప్పుడు ; సీతాహరణ
సంభవం=సీతనపహరంబుటదలనఁ గ
లిగిన; క్రోధం=కోపమును; విమోక్ష్యా
మి=విడిచెదను.

ఇప్పుడు, సీతాహరణమునం గలిగిన
క్రోధంబుచిచ్చుకొనెదను. అని, రాముం
డు, భీషణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా శతో రామో ధను రాదాయ వీర్యవాన్
లక్ష్మణానుచర స్తస్థో సహధృత్ ప్రమమ్. ౩౨

టిక||తతః=అంత; వీర్యవాన్=అధి
కమయినపరాక్రమముగల; రామః =
రాముండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చె
ప్పి; లక్ష్మణానుచరః=లక్ష్మణుండువెం
బడించు వాడుఁగాఁగలవాండై ; ధ

నుః=అయిన; ఆదాయం=అందుకొని; శ
రోత్తమం=బాణశ్రేష్ఠమును; సహధృ
త్యః=ఎత్తి; తస్థో=నిలిచెను.
అంత , మహాపరాక్రమశాలియగు
రాముండు, ఈప్రకారమునంజెప్పి,

త్తుణసహితుండై, ధనుర్బాణంబలు | డెను. అని, తాత్పర్యము.
ధరియించి, సన్నద్ధుండై, నిలిచియుం

తత స్స రక్షోధిపతి మహాత్మా
రక్షోసి తాన్యాహ మహాబలాని
ద్వారేష చర్యాగృహగోపురేష
సునిర్వృతా స్తివ్రత నిర్విశంకాః. ౩౩

టీక॥ తతః=అంతః;మహాత్మా= అ మిక్కిలియనుభుతులయి;తివ్రత=ఉండఁ
ధికమయినపరాక్రమముగల;సః= ఆ; డు.ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; ఆ
రక్షోధిపతిః= రాక్షసరాజున రావ హ=చెప్పెను.
ణుడు;మహాబలాని= అధికమయినబల అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు
ముగల;తాని=ఆ;రక్షోసి= రాక్షసు నారాక్షసరాజురావణుడు,బలవంతు
లనుగూచి;యూయం (అధ్యాహృత ము)=మీరలు;నిర్విశంకాః= నిభా యముగాఁ, జతుష్పథగృహములయం
యులరై;ద్వారేష= ద్వారములయం దునుబురి ద్వారంబులయందునునుఖంబు
దు;చర్యాగృహగోపురేష= చతుష్ప గాఁగొచియుండుడు”అని,యాజ్ఞాపిం
థములయందలిగృహములందును బురి చెను. అని, తాత్పర్యము.
ద్వారములయందును; సునిర్వృతాః=

ఇహగతం మాం సహితం భవద్ధి
ర్యనౌకస మిదం విదిత్వా
సాన్యాం ౩ చుష్ప్రసహం ప్రమథ్య
ప్రథమేయే స్సహసా సమేతాః. ౩౪

టీక॥ వనౌకసః=వానరులు; భవ వాఁడునగు;మాం=నన్ను;దృష్ట్వా (అ
గ్నిః=మీతో;సహితం= కూడినవాఁడు ధ్యాహృతము)= చూచి;ఇదం= ఈ;
ఇహ=ఇచ్చటికి;ఆగతం = వచ్చిన భద్రం=రంధ్రమును;విదిత్వా = తెలి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౩౯

స ౫౯

సికొని; సహసా = శీఘ్రమున; సమే
తాః = కూడినవారలై; దుష్ప్రసహం =
సహింపఁగూడనిదియు; శూన్యాం =
నైసికులచే శూన్యమునగు; పురీం = ప
ట్టణమును; ప్రమథ్య = చేఱిపి; ప్రథవ
యేయుః = తిరస్కరింతురు.

వానరులు, మీరలందఱునాతోఁగూ

డవచ్చియుండుటంబూచి, పట్టణంబు
ననెవ్వరును సైనికులు లేరనుభద్రంబుఁడె
లిసికొని, యంతశీఘ్రంబున, గుంపుగూ
డి, సుఖంబుగాఁ బురంబుఁ బ్రవేశిం
చి, నాశంబునొందింతురు. అనిరా
వణుండు, రాక్షసవీరులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విసజ్జయిత్వా సహితా తత స్తాన్

గతేషు రక్షస్సు యథా నియోగమ్

వ్యధార య ద్వానరసాగరౌఘం

మహర్షుషః పూణామివాణావౌఘమ్. ౩౫

టీక॥ తతః = అంత; సః (అధ్యాహ్న) తము) = ఆరావణుండు; సహి
తాన్ = చేయున్న; తాన్ = ఆరా
క్షసులను; విసజ్జయిత్వా (విసజ్జ్య) =
విడిచి; రక్షస్సు = రాక్షసులు; యథాని
యోగం = ఆజ్ఞాప్రకారము; గతేషు =
పోయినవారలగుచుండగా; వానరసా
గరౌఘం = వానర సైన్యమనుసముద్రప్రవా
హమును; మహర్షుషః = పెద్దమత్స్య

ము; పూణాం = సింహిని; మహాణావౌ
ఘమివ = మహాసముద్రప్రవాహమును
వలె; వ్యధారయత్ = కలఁచెను.

అంత, నారావణుండు, ఆ రాక్షస
వీరులంబంపి, వారలు రాజ్యాజ్ఞచొప్పు
నఁబోయినతరువాత, మః సత్స్య
ముసముద్రజలంబులంగలంచునట్లు, వా
నర సైన్యంబులంగలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సహసా సమీప్య

దీప్తేషుచాపం యధి రాక్షసేంద్రమ్

మహ త్సముల్పాట్య మహేధరాగ్రం

దుద్రావ రక్షోధిపతిం హరీశః. ౩౬.

టీక॥ హరీశః = వానర రాజుండగుసుగ్రీవుండు; దీప్తేషుచాపం = ప్రక

చుచున్నబాణంబును ధనుస్సునుగలవాఁ
డును; సహసా = శీఘ్రమున ; యు
ధి = యుద్ధమునిమిత్తమయి; ఆపతం
తం = వచ్చుచున్నవాఁడనగు; తం = ఆ;
రాక్షసేంద్రం = రాక్షసరాజుండగురా
వణు; సమీత్య = చూచి; మహాత్ =
గొప్పదగు; మహీధరాగ్రం = పవ
తశిఖరమును; సముత్పాట్య = పెకలించి

చిరక్షోధిపతిం = రావణునిగూచి;
దుద్రావ = పరుగెత్తెను.
వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, రా
క్షసరాజుండగురావణుండు, దీప్తం
బులగుధనుర్బాణంబులుదాల్చి వేగంబు
నవానరసేనమీదికివచ్చుటంజూచి, గొ
ప్పపవతశిఖరమునొకటిఁ జెకలించి,
రావణునిమీదికడరెను. అని, తా.

త జ్వైలశృంగం బహువృక్షసానుం
ప్రగృహ్య చిక్షేప నిశాచరాణు
త మాపతంతం సహసా సమీచ్య
విభేద బాణే స్రవసీయపుంజైః. ౩౭

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆసు
గ్రీవుండు; బహువృక్షసానుం = పెక్కు
వృక్షములుగలనెత్తముగల; తత్ = ఆ;
జ్వైలశృంగం = పర్వతశిఖరమును; ప్రగృ
హ్య = పీఠించి; నిశాచరాణు = రావ
ణునికొఱకు; చిక్షేప = వేసెను. సః (అ
ధ్యాహృతము) = ఆరావణుండు; ఆప
తంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆపర్వత
శిఖరమును; సమీత్య = చూచి; సహ

సా = శీఘ్రమున; స్రవసీయపుంజైః = బం
గారుపింజలుగల; బాణేః = బాణముల
చేత; విభేద = భేదించెను.
ఆసుగ్రీవుడు పెక్కు-వృక్షంబులతోఁ
గూడినతటముగలయూపవతశిఖరంబు
నురావణునిపైనేయి, నతండదితసమీ
దికివచ్చుటంజూచి, శీఘ్రంబునబంగా
రుపింజలుగలదాణంబులచే దానిందుని
యలుగఁపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రపృథ్తోత్తమసానువృక్షే
శృంగే వికీణే పతితే పృథివ్యామ్
మహాహికల్పం శర మస్తకాభం
సమాదధే రాక్షసలోకనాథః. ౩౮

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౦౦

సర్గం

<p>టీక॥ ప్రవర్థో త్తమసానువృత్తే = పెరిగినయుత్తమములయిన నెత్తమునందలివృత్తములుగల; తస్మిన్ = ఆ; శృంగే = శిఖరము; వికీర్ణే = తునకలయి; పృథివ్యాం = భూమియందు; సతితే = పడినదగుచుండగా; రాక్షసలోకనాథః = రాక్షసజనులకుఁబ్రభువైన రావణుడు; మహాహీకల్పం = మహాసహకముతో సమానమయినదియు; కాథం = యమనియొక్క</p>	<p>కాంతిగలిగియుండు; శరం = బాణమును; సమాదధే = సంధించెను. మహావృక్షముఁ గోలుగూడిన నెత్తగుగలయన్వర్ణతఃఖిరమతురియలయినెలబడినతరువాత, రాక్షసరాజుండగురావణుండు, మృత్యువుంబోలినదియమహాసర్వబువంటిదియుండునొక్కదివ్యబాణులను, ధనుసం</p>
--	---

స తం త్వా నీలమల్యదేవం
స విసు కృపకాశం
బా శరేణ
చ స

<p>టీక॥ సః = గోపించినవాముగల స్వలప్రకాశం = స నిష్ప్రయోక్తకాం ంటికాంతిగలిగియు; మహేంద్రాశ కుల్యవేగం = దేవేంద్రునివజ్రాయుధముతో సమానమయిన వేగముగలిగియుండు; తం = ఆ; బాణం = బాణమును; గృహీత్వా = తీసికొని; సుగ్రీవవధా</p>	<p>యం = సుగ్రీవునిచంపుటకొఱకు; చిత్తే = చిత్తించెను. ఆ రావణుండు, కుపితుండై, వాయువునకుంబోలె వేగంబుగలిగియుండు గణంబులతోఁగూడిన నిష్ప్రవలె మండునున్నదియు దేవేంద్రుని వజ్రాయుధంబువంటిదియునగు నాబాణంబును గ్రహించి, సుగ్రీవవధాధామయి ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స సాయకో రావణబాహుముక్త

శృక్రాశనిప్రఖ్యవపు శ్చితాగ్రః
సుగ్రీవ మాసాద్య విభేద వేగా
ద్దుహేరితా క్రౌంచ మివోగ్రశక్తిః. ౪౦

టీక॥ రావణబాహుముక్తిః=రా	కరమయినశక్తిః; క్రౌంచమివ= క్రౌంచ
వణునిబాహువుచే విడువఁబడినదియు;	పవతమునువలె; విభేద= భేదించెను.
శక్రాశనిప్రఖ్యవపుః = దేవేంద్రునివ	ఇంద్రునివజ్రాయుధముంబోలె నతి
క్రముగఁ గుఱోసమానమయిన దేహ	కఠినఁబునఁ తీక్షణమయిన యగ్రముగలది
ముగఁ నితాగ్రః = తీక్షణమయిన	యునగునాబాణము, రావణబాహు
కొనగలది సః = ఆ; సాయ	ముక్తంబై వేగంబునఁ, గుమారస్వామి
కః=బాణము; = వేగమువలన;	ప్రయుక్తి బగుశక్తిక్రౌంచపవతము
సుగ్రీవం=సుగ్రీవు.	నుభేదిం, సుగ్రీవునిభేదించెను.
ది; గుహేరితా = ముచే	ము.
బ్రయోగింపఁబడిన; ఉగ్ర	౩౦

స సాయకాతోఽ-

కూజక్ పృథివ్యాం నిస

తం ప్రేక్ష్య భూమౌ పతి.

నేదుః ప్రహృష్టా యధి యా.

టీక॥ సః=ఆ; వీరః = పరాక్రమ	మను; విసంబ్ధం= తె.
శాలియగుసుగ్రీవుఁడు; సాయకార్తః=	గు; తం=ఆసుగ్రీవుని; ప్రేక్ష్య= చూ
బాణముచేబీడింపఁబడినవాఁడై; విప	యాతుధానాః=రాక్షసులు; ప్రః
రీతచేతాః = తెలివిదప్పిరమనస్సుగల	ప్తాః=మిక్కిలియునంతసించిన వా
వాఁడై; కూజక్ = అఱచుచు; పృథి	యి; నేదుః=అఱచిరి.
వ్యాం=భూమియందు; నిసపాత= ప	వీరుడగునాసుగ్రీవుండు, బాణపీ
డెను. యుధి=యుద్ధమునందు; భూ	తుండై, తెలివిదప్పి, వెలవెలంగూయు
మా=నేలయందు; పతితం= పడినవా	చునేలంబడెను; రాక్షసులందఱు, అ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౮౩

స ౫౯

ఘోరమగు యుద్ధంబున మూర్ఛితుం | నసింహనాదంబులు గావించిరి.
దైనేలంబడుటనబూచి, సంతోషంబు | అని, తాత్పర్యము.

తపో గవాక్షో గవయ స్సదంష్ట్ర
స్తభపక్షాభో జ్యోతిమభో నభశ్చ
తైలాన్ సముద్యవ్య వివృథకాయాః
ప్రదుద్రువు స్తం ప్రతిరాత నాదమ్. ౪౨

టీ	: అంతః గవాక్షః = గ	= ఆ; రాక్షసేంద్రం ప్రతి = రాక్షసరా
క్షుంః	గవ్య శ్రిః = మంచితో	డగు రావణుని గూర్చి; ప్రదుద్రువుః =
గల;	యందును; త	రుగై త్తిరి.
అట్ల	మువభుండుః	అంత, గవాక్షుండును, గవయుం
తివ	త్యతిముఖః =	దునుమువభుండును జ్యోతిమృఖుండు
ఖు	, నభశ్చ = నభు	నునభుండును మేనులు పెంచికొని, పర్వ
ను	వృథకాయాః = వృ	తంబులందీసికొని యారాక్షసరాజుమీ
ప	యగలవారలయి;	దికడరిరి. అని, తాత్పర్యము.
?	యలను; సముద్యవ్య	విస్తరికొని;

తేషాం ప్రహరాన్ సచకార మోఘాన్
సో బాణగజైశ్చితాగైః
తా న్వానరేంద్రానపి బాణజాలైః
విశభేద జాంబూనదచిత్రపుష్పైః. ౪౩

టీక॥ సః = ఆ; రక్షోధిః = రాక్ష	రాక్ష = దెబ్బలను; మోఘాన్ = వ్య
సరాజుడైన రావణుడు; శితాగైః =	భక్తములనుగా; చకార = చేసెను.
కఱకులయినకొనలుగల; బాణగజైః =	తాన్ = ఆ; వానరేంద్రానపి = వానరో
బాణముల సమాహములచేత ; తే	త్తములనుగూడ; జాంబూనదచిత్రపుం
షాం = ఆవానరులయొక్క ; ప్రహ	ష్టైః = బంగారువికారములయిన చిత్ర

ములగుపింజలుగల;దాణజాత్రైః= దా
ణసమూహములచేత;విధేవ = భేదిం
చెను.

ఆ రావణుండు , అశ్వసరపేరును
వేసిన పవిత్రములను , చీర్మచాణుండు

అందునీయలు గావించి, యవ్వనరోగములను , గాంచనపుంఖములగు బాణముల నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ತೆ ವಾಸವೆಲ್ಲವೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ

(1) నామ సంవత్సరము, శ్రీమద్రామాయ

తెలిస్తూ చేద్దామని ౧౫౫౦

ప్రచ్ఛాదయమున ౧౬ జూలై ౩, ౧౯౪౪

టీకః|| ధినుకాయాః = భయంకరముల
యిన దేహములుగల; తే = ఆ; వాన
శేంద్రాః = వానశ్రేణులు; వ్రదశారి
బాణైః = దేవతప్రవగురావణబాణ
ములచేత; భిన్నాః = భేదింపబడినవా
రలై; ధుని = నేలయందు; నిపేతైః = ప
డిరి. తతస్తు = అంతను; సః = ఆరావ
ణుడు ; బాణజాతైః = బాణసమూ
హములచేత; ఉగ్రం = భయంకరము

‘త్ = అ; వానః = నర

చైతన్యమును

2. ర. కారులగు న

ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਾਹੀਦੀ

మొదటి పాఠశాల

అనుబంధం 1

వజ్రండు, నర సనంతయ్య,

శ్రీంబులగూరి పరమాహంబుల ముద్ర

నెరు. అని, త మా.

తే వధ్యమూఁహః పతితాః స్రవీరః

నానద్యమానా భయశల్కవిద్వాః

శౌఖ్యముగా రావణసాయకాతా

జగ్గు శ్మరణ్యం శరణం స్త రామమ్. ౪౫

టీక॥ ప్రవీరాః = మిక్కిలియుంబ | గాః = వానరులు; వధ్యమానాః = కొ
రాక్రమశాలులగు; తే = ఆ ; శాఖాన్య | బ్రంబడినః = రంబు; రావణసాయకా

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౮౫

స ౫౯

అఁకఁ=రావణునిబాణములచేఁ బీడిం రక్షకునిఁగా;జగ్తుస్త్వం=పొందిరిగదా!
పబడినవారలయి; భయశల్యవిధ్ధాః= మహాపరాక్రమశాలులగునవ్వానర
భయమను బాధచేఁగొట్టబడిన వార వీరులు , రావణునిబాణంబులచేఁ బీ
లయి;నానద్యమానాః = మిక్కిలియు డితులయి , పరవభీతులయి , యట
నటచుచున్నవారలయి;పతితాః = ప చుచు,నేలంబడి , శరణ్యుండగు రా
డినవారలయి;శరణ్యం = శరణుపొం మునిశరణుచొచ్చిరి.అని,తాత్పర్యము.
దండగిన;రామం=రాముని; శరణ్యం=

తఁగో మహాత్మా స ధను ధన్వంతరా
నాదాయ రామ స్సహసా జగామ
తం లక్ష్మణం ప్రాంజలి రిభ్యుపేత్య
ఉవాచ వాక్యం పరమార్థయుక్తమ్. ౪౬

టకఁగో=అంత;మహాత్మా=అధిక గూడిన; వాక్యం=మాటను;ఉవాచ =
యినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధ చెప్పెను.
నుష్టాః=ప్రశస్తమయిన విలుకాఁడున అంత,మహాత్ముండు మహాధనుర్ధరుం
గు;సః=ఆ;రామః=రాముఁడు;ధనః= డనగురాముండు, ధనుస్సుదీసికొని,శి
విల్లును; ఆదాయ= తీసికొని ; సహ ఘ్రంబున వానరరక్షణార్థంబయి,పో
సా=శీఘ్రమున;జగామ=పోయెను. ల యెను; అప్పుడు, లక్ష్మణుండు, ఆరా
త్మణః=లక్ష్మణుండు;ప్రాంజలిః=మం మునియొద్దకుఁబోయి,చేమోడ్పు గీలిం
చిచేమోడ్పుగలవాఁడై; తం= ఆరా చి,పరమార్థయుక్తంబగు నీమాటం
ముని;అభ్యుపేత్య=పొంది; పరమార్థ యెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యుక్తం=శ్రేష్ఠమయిన యర్థముతోఁ

కామ మార్గ స్సుపర్యాప్తో వధాయాస్య దురాత్మనః
విధమిష్యా మ్యహం నీచ మనుజానీహి మాం ప్రభో. ౪౭

టీక॥ ఆర్యః= పూజ్యుండవగునీవు;దురాత్మనః= దుష్టుండగు;అస్య = ఈ

రావణునియొక్క; వధాయ = వధిం
చుటకొఱకు; కామం = మిక్కిలియు;
సుపర్యాప్తః = చాలుదువు. నీచం = నీ
చుండగునీతని; అహం = నేను; వధిష్ఠా
మి = వధించెదను. ప్రభో = నాయకుఁ
డవగురాముడా! మాం = నన్ను; అను
జానీహి = అనుమతింపుము.

పూజ్యుండవగునీకు, ఈదురాత్ము
నివధింపనెంతమాత్రము? అయినను,
ఈతండు; నీతోయుద్ధంబుసేయ యో
గ్యుండుకాఁడు; కావున, నీతనినేను
వధించెదను; నాకనుజ్ఞయొసంగుము. అ
ని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మబ్రవీ న్మహాతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన
కాంతిగలవాఁడును; సత్యపరాక్రమః =
ఎట్టికాలమునందును వ్యర్థముకాని ప
రాక్రమముగలవాఁడునగు; రామః =
రాముండు; తం = ఆలక్ష్మణునిగూచి;

అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
మహాతేజుండును సత్య
మనగురాముండు, ఆలక్ష్మణుం
యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ యత్నపరశ్చాపి భవ లక్ష్మణ సంయుగే. ౪౮

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండా! గ
చ్ఛ = పొమ్ము. సంయుగే = యుద్ధము
నందు; యత్నపరశ్చాపి = ప్రయత్న
మునందాసక్తుఁడవును; భవ = అ

గుము.
లక్ష్మణుండా! పొమ్ము; యుద్ధంబు
నజాగ్రత్తతోనుండుము.
అని, తాత్పర్యము.

రావణో హి మహావీర్యో రణే ద్భృతపరాక్రమః

టీక॥ రావణః = రావణుండు; మహా
వీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగ
లవాఁడు. రణే = యుద్ధమునందు; అ

ద్భృతపరాక్రమోహి = అశ్చర్యకరమ
యినపరాక్రమముగలవాఁడుగా!
రావణుండు మహాపరాక్రమిశాలి;

యుద్ధంబుననతనిపరాక్రమంబు, అత్యా | అని, తాత్పర్యము.
శ్చర్యకరంబుగానుండును.

త్రైలోక్యేనాపి సంక్రుద్ధో దుష్ప్రసహ్యో న సంశయః. ౪౯

టీక|| సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా | దేహము; న=లేదు.
వణుడు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుంగో | ఈతండు, కుపితుండగునేని, ము
పించినవాడై; త్రైలోక్యేనాపి=ము | ల్లోకంబులుంగూడ, నీతనియెదుటనిలు
ల్లోకములచేతవైనను; దుష్ప్రసహ్యః= | వంజాలపు. అని, తాత్పర్యము.
ఎదిరింపనలవిగాడు. సంశయః= సం

తస్య చ్ఛిద్రాణి మాగఃస్వ స్వచ్ఛిద్రాణిచ లక్షయ

టీక|| తస్య=ఆతనియొక్క; చ్ఛిద్రా | ఆతనిభిద్రంబులనజూచిప్రహరింపు
ణి=రంధ్రములను; మాగఃస్వ= వెద | ము; నీభిద్రంబులనుంగనుంగొనిసవరిం
కుము. స్వచ్ఛిద్రాణి=నీరంధ్రములను; | చుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.
లక్షయ = చూచుకొనుము.

చక్షుషా ధనుషా యత్నా ద్రక్ష్యాత్తానం సమాహితః. ౫౦

టీక|| సమాహితః = ఎచ్చరికగల | అట్లేచ్చరికతోఁబ్రయత్నంబునఁ, జ
వాడవై ; చక్షుషా=కంటిచేతను; ధను | కరఁగాఁగంటఁజూచుచు, ధనుస్సుచేని
షా=వింటిచేతను; యత్నాత్=ప్రయ | స్మరక్షించుకొనుచుయుద్ధంబుగావింపు
త్నమువలన; అత్తానం=నిన్ను; రక్ష= | ము. అని, రాముండు, లక్ష్యణునకుఁజె
రక్షించుకొనుము. | ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా పరిష్వజ్య భిపూజ్యచ

అభివాద్య తతో రామం యయా సౌమిత్రి రాహవమ్. ౫౧

టీక|| సౌమిత్రిః=లక్ష్యణుడు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; వచః=మా

జ

జ

టను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; రా	పోయెను.
మం=రాముని; పరివృజ్య= కవుగిలిం	లత్తుణుండు , రామునిమాటనువి
చుకొనియు; అభిపూజ్యచ=పూజించి	ని, రాముంగవుగిలించికొనిపూజించిన
యు; అభివాద్య=నమస్కరించి; ఆహ	మస్కరించి, యంత , యుద్ధంబునకుఁ
వం=యుద్ధమునుగూచి; యయా=	బోయెను.అని, తాత్పర్యము

స రావణం వారణహస్తబాహు
దదశః దీప్తోద్యతభీమచాపమ్
ప్రచ్ఛాదయంతం శరవృష్టిజాలై
స్తా న్వానరా౯ భిన్నవికీర్ణదేహ౯. ౫౨

టీక॥ వారణహస్తబాహుః = ఏ	బాణవషణమూహములచేత; ప్రచ్ఛా
నుంగు తొండములవంటి చేతులుగల ;	దయంతం=కప్పచున్నవాఁడునగు; రా
సః=అలత్తుణుండు ; దీప్తోద్యతభీమచా	వణం=రావణుని; దదశః= చూచెను.
పం=ప్రకాశించుచున్నదియు నెత్తఁబడి	ఏనుఁగుతొండములవంటిబాహువు
నదియునగుభయంకరమయినధనుస్సుగ	లుగలయాలత్తుణుండు, దేదీప్యమానం
లవాఁడును; భిన్నవికీర్ణదేహ౯=భేదిం	బగుభయంకరధనుస్సుఁబట్టుకొని , భి
పఁబడినవియు వెదచల్లఁబడి నవియున	స్ఫులయినేలంబడియుండు వానరులపై
గుదేహములుగల; తా౯= ఆ ; వాన	బాణవషణంబులు గురిపించుచున్న రా
రా౯=వానరులను; శరవృష్టిజాలైః=	వణుంబూచెను.అని, తాత్పర్యము.

త మాలోక్య మహాతేజా హనుమా న్నార౯తాత్పర్యజః
నివార్య శరజాలాని ప్రదుద్రావ స రావణమ్. ౫౩

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన ప	త్తుణుని; ఆలోక్య=చూచి ; శరజాలా
రాక్రమముగల; మారుతాత్పర్యజః=వా	ని=బాణసమూహములను; నివార్య=అ
యుదేవునికొడుకైన; సః=ఆ ; హను	డ్డగించి; రావణం= రావణునిగూచి;
మా౯=హనుమంతుండు; తం = ఆల	ప్రదుద్రావ=పరుగత్తెను.

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౯

స ౫౯

మహా తేజుండును వాయుదేవునికి వ్రమనబాణసమూహములను సరకు నే
మారుండునగుహనుమంతుండు, లక్ష్మ యక, రావణునిపైకడరెను.
ణుండుయుద్ధంబునకు వచ్చుటజూచి, అని, తాత్పర్యము.
భృత్యుండుతానుండఁ గానాయన కేలకి

రథం తస్య సమాసాద్య భుజ మద్యస్య దక్షిణమ్
త్రాసయన్ రావణం ధీమాన్ హనుమాన్ వాక్యమబ్రవీత్. ౫౮

టీక|| ధీమాన్ = అధికమయినబుద్ధి సయన్ = భయపడుచుచు ; వాక్యం =
గల; హనుమాన్ = హనుమంతుండు ; మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
తస్య = ఆరావణునియొక్క; రథం = ర బుద్ధిమంతుండగుహనుమంతుండు,
ధమును; సమాసాద్య = పొంది ; దక్షి రావణుని ధులుండేది, కుడిభుజులపై త్రి
ణం = కుడిదగు; భుజం = చేతని; ఉద్య రావణునిభయపడుచు, నిట్లనిచెప్పెను
మ్య = ఎత్తి; రావణం = రావణుని; త్రా అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ గంధర్వా యత్యేష సహరాక్షసైః
అవశ్యంతు త్వయా భగ్నా వానరేభ్యస్తు తేధయమ్. ౫౯

టీక|| త్వయా = నీచేత ; దేవదాన యం = భయము.
వగంధర్వాః = దేవతలును దానవులు నీవు, దేవతలను దానవులను గంధ
నుగంధర్వులును; రాక్షసైస్సహ = రా ర్యులను యక్షులను రాక్షసులను జయిం
క్షసులతోఁగూడ; యత్యేష = యక్షు చియున్నావువాస్తవము; నీకువానరు
లును; అవశ్యంతు = తప్పకయె ; భ లవలనమాత్రమభయముగలదు.
గ్నాః = జయింపఁబడిరి. తే = నీకు; వాన అని, తాత్పర్యము.
రేభ్యస్తు = వానరులవలనమాత్రము; భ

ఏషమే దక్షిణో బాహుః పంచశౌఖి స్సముద్యతః
విధమగ్నతి తేదేహా ద్భూతాత్మానం చిరోషితమ్. ౬౦

టీక॥ పంచశౌఖిః = అయిదువేళ్లు

గలదియు; సముద్యతః = ఎత్తబడినది
యునగు; ఏవః = ఈ; మే = నాయొకఁగ;
దక్షిణః = కుడిదైన; బాహుః = చేయి;
తే = నీయొకఁగ; దేహాత్ = దేహమున
నుండి; చిరోపితం = బహుకాలముగా
నున్న; ధూతాత్తానం = ప్రాణిరూ
పుండ్రయినయాత్మను; విధమిప్యతి = వె

లువరింపఁగలదు.

అయిదువేళ్లుగలదియు సముద్యతం
బునయినయీవాదక్షిణబాహువు, ఇ
ప్పుడు, నిన్నవధించినదేహంబునబహు
కాలంబుగానున్నజీవుని, వెలువరింపఁ
గలదు. అని, హనుమంతుండు, రావణు
నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం రావణో భీమవిక్రమః

సంరక్తనయనః క్రోధాదిదం వచనమబ్రవీత్. ౫౮

టీక॥ భీమవిక్రమః = భయంకరమయి

నపరాక్రమముగల; రావణః = రావణు
డు; హనుమతః = హనుమంతునియొకఁగ;
వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రో
ధాత్ = కోపమువలన; సంరక్తనయ
నః = ఎఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాడై; ఇదం =
ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె

ప్పెను.

భయంకర పరాక్రముడగు రావ
ణుడు, హనుమంతునిమాటనువిని, కో
పంబునఁగన్నుల నెఱ్ఱదనంబుగదుర,
హనుమంతుంజూచి, యిట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం ప్రహర నిశ్శంకం స్థిరాం కీర్తిమ వాప్సుహి

తతస్త్యాం జ్ఞాతవిక్రాంతం నాశయిష్యామి వానర. ౫౯

టీక॥ వానర = హనుమంతుడా! క్షి
ప్రం = శీఘ్రముగా; నిశ్శంకం = నిభక
యముగా; ప్రహర = కొట్టుము; స్థిరాం =
నాశములేని; కీర్తిం = కీర్తిని; అవాప్సు
హి = పొందుము. తతః = అంత; జ్ఞాతవి

క్రాంతం = తెలియబడిన పరాక్రమము
గల; త్యాం = నిన్ను; నాశయిష్యామి =
నశింపఁజేసెదను.

హనుమంతుడా! శీఘ్రంబున నిభక
యంబుగాఁబ్రహరింపుము; ఒకకోఁచి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౯౯౦

స ౫౯.

రావణునియుద్ధంబునం గొట్టెనని స్థిర | చెప్పెను. అని, రావణుడు హనుమంతుని
మయినకీర్తిఁబొందుము; అంత, నేను, తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నీపరాక్రమంబుఁదెలిసి, నిన్ను వధించివు

రావణస్య వచ శ్చ త్వా వాయుసూను ర్వచో బ్రవీత్

టీక|| వాయుసూనుఁ = వాయుడే ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
పునికుమారుఁడైన హనుమంతుఁడు ; వాయుడే పునికుమారుఁడగు హను
రావణస్య = రావణునియొక్క; వచఁ = మంతుఁడు, రావణుని మాటను విని, యి
మాటను; శ్చ త్వా = విని; వచఁ = మాట ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృతంహి మయా పూర్వ మక్షం స్మర సుతం తవ. ౫౯

టీక|| పూర్వం = మున్ను; మయా = మున్నునాచేదెబ్బదినిచచ్చిన నీకొ
నాచేత; ప్రహృతంహి = కొట్టఁబడిన డుకునత్తునిందలఁచుకొనుము. అని, హ
వాఁడేయిని; తవ = నీయొక్క; అ నుమంతుఁడు, రావణునితోఁజెప్పెను.
క్షం = అత్తుండను, సుతం = కొడుకును; అని, తాత్పర్యము.
స్మర = తలంపుము.

ఏవ మక్తో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః

ఆజఘానా నిలసుతం తలే నోరసి వీర్యవాన్. ౬౦

టీక|| మహాతేజాఁ = అధికమయిన మంతుని; తలేన = అటచేత; ఉరసి = తొ
కాంతిగలవాఁడును; వీర్యవాన్ = అ మ్మునందు; ఆజఘానం = కొట్టెను.
ధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడున మహాతేజుండు మహాపరాక్రమశాలి
గు; రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజుఁడ యైనగురాక్షసరాజురావణుండు, హ
గురావణుండు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = నుమంతునిమాటను వినితొమ్ముననటచే
చెప్పఁబడినవాఁడై; అనిలసుతం = హను తంజటచెను. అని, తాత్పర్యము.

౧౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స. ౫౯

స తలాభి హతస్తేన చచాలచ ముహుర్ముహుః

టీక॥ సః=అహనుమంతుడు ; తే చలించెను.
 స=అ రావణునిచేత ; తలాభిహతః= హనుమంతుడు, రావణునియొకచే
 అణచేతఁగొట్టఁబడినవాడై ; ముహు తిదెబ్బకుమిక్కిలియుఁజలనంబునొందె
 ముహుః=పలుమాటు ; చచాలచ= ను. అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్యా మహూర్తం తేజస్వీ స్థైర్యం కృత్వా మహామతిః. ౬౦
 ఆజఘానాభి సంక్రద్ధ స్తలేనైవా మరద్వపమ్

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినవ శక్తివై నరావణుని ; ఆజఘాన =
 రాక్రమముగలవాఁడును ; మహామతిః= కొట్టెను.
 అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడుఁగు హను మహాసరాక్రమశాలియుబుద్ధిమంతుం
 మంతుఁడు; మహూర్తం= కొంచెము డువగుహనుమంతుఁడు, కొంచెముసే
 నేపు; స్థిత్యా=ఉండి; స్థైర్యం=నిశ్చల ఖండిస్థైర్యంబుఁజచ్చుకొని, పరమక్రు
 తః; కృత్వా=చేసి; అభిసంక్రద్ధః = ధ్దుండై, యారావణునినణచేతంబ్రహ
 మిక్కిలియుఁగోపించినవాడై; తలేనై రించెను. అని, తాత్పర్యము.
 వ=అణచేతఁచేతనె; అమరద్వపమ్=చె

తపస్తలే నాభిహతో వానరేణ మహాశ్చనా. ౬౧
 దశగ్రీవ స్సమాధూతో యథా భూమి చలేచలః

టీక॥ తపో=అంతః; దశగ్రీవః=రా వతమువలె; సమాధూతః = చలిం
 వణుఁడు; మహాశ్చనా= అధికమయిన చిరాఁడు.
 బలముగల ; వానరేణ=హనుమంతుని అంత, రావణుండు , మహాబలం
 చేత; తలేన = అణచేతఁచేత; అభిహ డగుహనుమంతుని యణచేతిదెబ్బకు ,
 తః=కొట్టఁబడినవాడై; భూమితలే= భూకంపమునఁ బవతముచలించున
 భూతలమునందు; అచలోయథా=పట్టు , మిక్కిలియుఁజలించెను. అని, తా.

సంగ్రామే తం తథాదృష్ట్వా రావణం తలతాడితమ్. ౬౩
ఋషయో వానరా స్సీద్ధా నేదు దేవా స్సహస్వరైః

టీక॥ తథా=అట్లు; సంగ్రామే =	డ; నేదుః=అటచిరి.
యుద్ధమునందు; తలతాడితం= అటచే	అట్లు, రావణుండు, యుద్ధంబున,
తంగొట్టబడిన; తం=ఆ; రావణం =	హనుమంతుని హస్తతలంబునం దాడి
రావణుని; దృష్ట్వా=చూచి; వానరాః=	తుండైచలించుటంబూచి, వానరులును,
వానరులును; ఋషయః=ఋషులును;	ఋషులును సిద్ధులును దేవతలు నసురులు
సిద్ధాః=సిద్ధులును; దేవాః = దేవతలు	ను బరమసంతోషంబునఁ గోలాహలం
ను; అసురైః సహ= అసురులతోఁగూ	బుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథాశ్వాస్య మహాతేజా రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౬౪

టీక॥ అథ=అంత; మహాతేజాః =	అంత , మహాతేజుండగు రావణం
అధికమయిన పరాక్రమముగల ; రావ	డు, ఊటబనొంది , హనుమంతుంబూ
ణః=రావణుండు; ఆశ్వాస్య= ఊటడి	చి, యిట్లని, చెప్పెను.
లి; వాక్యం=మాటను ; అబ్రవీత్ =	అని, తాత్పర్యము.
చెప్పెను.	

సాధు వానర వీర్యేణ శ్లాఘనీయో సి మేరిపుః

టీక॥ వానర = హనుమంతుడా!	హనుమంతుడా! లెస్సలెస్సనీవు
సాధు=లెస్స. మే=నాకు; రిపుః=శత్రుం	నాకుశత్రుండవై ననునీపరాక్రమంబున
డవై నను; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత;	కు మెచ్చుకొన్నాను. అని, రావణుండు
శ్లాఘనీయః = కొనియాడఁదగినవాడ	హనుమంతునితోఁజెప్పెను.
పు; అసి=అగుచున్నావు.	అని, తాత్పర్యము.

ధిగస్తు మమ వీర్యేణ మారుతి వాక్య మబ్రవీత్. ౬౫

౧౧౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

టీక॥ మారుతిః = వాయువుకొడు	స్తు = అగుగాక.
కై నహనుమంతుడు; వాక్యం = మాట	అంత, హనుమంతుండిట్లుచెప్పె
ను; అబ్రహీం = చెప్పెను. మమ = నాయు	ను; నాపరాక్రమమేల? దహింపబడు
క్క; వీర్యేణ (వీర్యం) = పరాక్రమము	గాక. అని, తాత్పర్యము.
నుగూచిః; ధిక్ = దహింపబడుట; అ	

ధిగస్తు మమ వీర్యేణ యత్త్వం జీవసి రావణ

టీక॥ రావణ = రావణుడా ! య	గుం గాక,
తే = ఎందువలన, త్వం = నీవు; జీవసి =	రావణుడా ! నాచేగొట్టుబడిన
బ్రతికియున్నావో; తతే (అధ్యాత్మస	వాడవయ్యెనుచు వక బ్రతికియున్నా
ము) = అందువలన; మమ = నాయొక్క;	వే; అట్టి నాపరాక్రమముదహింపబడు
వీర్యేణ (వీర్యం) = పరాక్రమమునుగూ	గాక. అని, తాత్పర్యము.
చిః; ధిక్ = దహింపబడుట; అస్తు = అ	

సకృత్తు ప్రహరే దాగీం దుర్బుధ్ధే కం వికళసే. ౬౬

టీక॥ దుర్బుధ్ధే = దుష్టబుద్ధివగురా	దురాత్ముండవగు రావణుడా! ఇం
వణుడా! ఇదాసీం = ఇప్పుడు; సకృత్తు =	కను ఒకమాటుమాత్రము ప్రహరింపు
ఒకమాటుమాత్రము; ప్రహర = కొ	ము; ఊరకనిన్నునీవేపొగడకొనెదవేల?
ట్టుము. కిం = ఎందుకు; వికళసే = పొగ	అని, తాత్పర్యము.
డుకొనుచున్నావు?	

తతస్త్యాం మామికా మష్టి ర్మయివ్యతి యమక్షయమ్

టీక॥ తతః = అంత; త్యాం = నిన్ను;	అంత, నేనొకపిడికిటిపోటుతో ని
మామికా = నాదైన; మష్టిః = పిడికిలి;	న్నయమపురికింబంపెదను. అని, హను
యమక్షయం = యమునియింటిని; నయ	మంతుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.
వ్యతి (నేవ్యతి) = పొందింపఁగలదు.	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౯౩౫

స ౫౯

తతోమారుతి వాక్యేన క్రోధస్తస్య తథాజ్వలత్. ౬౨

టీక॥ తతో=అంత; మారుతివాక్యే | అంత, హనుమంతునిమాటకు, రావ
న=హనుమంతునిమాటచేత; తస్య= | ణసకుమహాకోపంబువచ్చినది.
ఆరావణునియొక్క; క్రోధః = కోప | అని, తాత్పర్యము.
ము; తథా=అట్లు; అజ్వలత్=మండెను.

సంరక్త సయనో యత్నా స్తుష్టి ముద్యమ్య దక్షిణామ్
పాతయామాస వేగేన వానిగౌరసి వీర్యవాన్. ౬౩

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినప | సెను.
రాక్రమముగలగౌరవణుండు, సంరక్తస | మహాపరాక్రమ శాలియగు రావ
యనః=మిక్కిలియునెట్టి కన్నులుగల | ణుండు, కోపంబునంగన్నుల నెఱ్ఱుదనం
వాడై; యత్నాత్ = ప్రయత్నమునల | బుదోదప, దక్షిణపాస్తంబున దృఢంబు
న; దక్షిణాం=కుడిదైన; మష్టిం = పిడి | గాచివీక్షించులవరించి, వేగంబున, హ
కిలిని; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; వేగేన = వేగము | నుమంతునివత్సస్థులంబునంబొడిచెను.
చేత; వానిగౌరసి= హనుమంతునివశ. | అని, తాత్పర్యము.
స్థులమునందు; పాతయామాస = పే

హనుమాన్ వత్ససి పూర్వః సంవచాల హతః పునః

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం | హనుమంతుండు, అట్లువిశాలంబగువ
డు; పూర్వః=విశాలమయిన; వత్ససి= | త్సస్థులంబునంగొట్టబడినవాడై, మ
ఱొమ్మునందు; హతః = కొట్టబడిన | అలంజలనంబునొందెను.
వాడై; పునః=మఱి; సంవచాల = | అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుంజలించెను.

విహ్వలంతు తదా దృష్ట్వా హనుమంతం మహాబలమ్. ౬౪
రథే నాతి రథ శ్రీఘ్రిం నీలంప్రతి సమభ్యగాల

టీక॥ అతిరథః = పెక్కురథికుల
తోఁబోరునట్టిరావణుండు; తదా = అ
ప్పుడు; మహాబలం = అధికమయినబల
ముగల; హనుమంతం = హనుమంతుని;
విహ్వలంతు = అవయవములస్వాధీనత
దప్పినవానిగా; దృష్ట్యాతు = చూచినం
తనె; రథేన = రథముచేత; శీఘ్రం = శీ

ఘ్రముగా; నీలంప్రతి = నీలునిగూచిక;
సమభ్యాగాత్ = పోయెను.
అతిరథుండగురావణుండు, మహా
బలశాలియైనహనుమంతుండు సో
లుటంజూచి, యాతండుతెప్పిటినిం
గట్టమని శీఘ్రంబుననీలునిమీఁదికిఁ బో
యెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానా మధిపతి దశశ్రీః ప్రతాపవాక్. ౭౦

పన్నగ ప్రతిమై భీకమైః పరమమాతిభేదిభిః

శరై రాదీపయామాస నీలం హరి చమూపతిమ్. ౭౧

టీక॥ ప్రతాపవాక్ = అధికమయిన
ప్రతిపము గలవాఁడును; రాక్షసా
నాం = రాక్షసులకు; అధిపతిః = ప్రభు
వునకు; దశశ్రీః = రావణుండు; పన్నగ
ప్రతిమైః = సహములతోఁ బోల్కిగలవి
యు; భీమైః = భయంకరములును; పరమ
మాతిభేదిభిః = శత్రువులజీవస్థానంబు
లభేదించునవియునగు; శరైః = బాణ
ములచేత; హరిచమూపతిం = వానరసే

నానాయకుండగు; నీలం = నీలుని; ఆదీప
యామాస = వెలిగించెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు రాక్షసే
శ్వరుండు రావణుండు, పన్నగతుల్యంబు
లును భయంకరంబులును శత్రువుల మ
మాత్థానంబులభేదించునవియునగు బా
ణంబులు, వానరసేనానాయకుండగు
నీలునిపైఁ, బటపెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరౌఘ సమాయస్తాః నీలిః కపి చమూపతిః

కరే జ్ఞేకేన శైలాగ్రం రక్షోధి పతయే సృజయత్. ౭౨

టీక॥ కపిచహ = కపిఁ = వానరసేనా
నాయకుండగు; నీలిః = నీలుండు;
శరౌఘసమాయస్తాః = బాణసమూ

హములచేచీడింపఁబడినవాండై; ఏకే
న = ఒక్కపైను; కరేణ = చేతచేత; శైలా
గ్రం = పర్వతశిఖరమును; రక్షోధిపత

యే = రాక్షస రాజుకొఱకు; అస్పృశత్ = విడిచెను.

వానర సేనానాయకుండగునీలుండ
అట్లు బాణసమూహంబులచేచి వీక్షితుం

డై, ఒక్కచేత, నొకపక్షతశిఖరంబుఁ
గొని, రాక్షసరాజుపై నేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమానపి తేజస్వీ సమాశ్వస్తో మహామనాః

విప్రేక్షమాణో యుద్ధేల్లు స్సరోష మిద మబ్రవీత్. ౭౩

నీలేన సహ సంయుక్తం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినపరా
క్రమముగలవాఁడును; మహామనాః = పూ
జ్యమయినమనస్సుగలవాఁడునగు ; హ
నుమానపి = హనుమంతుండును; సమా
శ్వస్తః = ఊఱడిలినవాఁడై ; యుద్ధే
ల్లుః = యుద్ధంబుఁగోరువాఁడై; విప్రేక్ష
మాణః = చూచుచున్నవాఁడై ; నీలేన
సహ = నీలునితోఁగూడ; సంయుక్తం =
కూడిన; రాక్షసేశ్వరం = రాక్షసనా
థుండయిన; రావణం = రావణునిగూ

చి; సరోషం = కోపముతోఁగూడున
ట్లుగా; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ =
చెప్పెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహా
త్తుండునగు హనుమంతుండంతఁడెప్పి
టిలి, యుద్ధకాంక్షచే నలుపక్కలం
జూచి, నీలునితో యుద్ధంబుఁగావించు
చున్న రావణుంగని, తప్పించుకొని పో
యినాఁడనుకోపంబున, నతనితో నట్లు
చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

అన్యేన యుద్ధమానస్య నయుక్త మభిధావనమ్. ౭౪

టీక॥ అన్యేన = ఇతరునితో; యుద్ధ
మానస్య = యుద్ధము సేయుచున్నవాని
యొక్క; అభిధావనం = తఱుముట ; న
యుక్తం = సరిగాదు.

మఱియొకనితోడ యుద్ధము సేయు

చున్నవానిం దఱుముకొనిపోవుటయుక్త
ముకాదు; కావున నన్నివిడిచినాను. అని,
హనుమంతుండు, రావణునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోపి మహాతేజా స్తచ్చృంగం సప్తభిశ్చరైః

ఆజఘాన సుతీత్యైగై సద్వికీణం పపాతహ. ౭౫

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన
పరాక్రమముగల; రావణోపి = రావ
ణుండును; తత్ = ఆ; శృంగం = పర్వతని
ఖరమును; సుతీత్యైగైః = మిక్కిలియు
గఱకులయినకొనలుగల; సప్తభిః = ఏ
డైన; శరైః = బాణములచేత; ఆజఘా
న = కొట్టెను. తత్ = అది; షకీణం =

తునకలై; పపాత = పడెను. (“హ” అ
నునది పాదపూరణార్థము).

మహాతేజాండగు రావణుండును, ఆ
పవతశిఖరంబును, ఏడుతీక్ష్ణబాణంబు
లచేఖండింప, నదితునియలయినేలంబు
డెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్వికీణం గిరేశ్వృంగం దృష్ట్వా హరి చమూపతిః

కాలాగ్నిరివ జజ్వాల క్రోధేన పరవీరహః. ౭౬

టీక॥ పరవీరహః = శత్రువీరులవధిం
చునట్టి; హరిచమూపతిః = వానరసే
నానాయకుడైననీలుండు; వికీణం =
తునియలయిన; తత్ = ఆ; గిరేః = ప
వతముయొక్క; శృంగం = శిఖరము
ను; దృష్ట్వా = చూచి; క్రోధేన = కోప
ముచేత; కాలాగ్నిరివ = ప్రళయాగ్ని

వలె; జజ్వాల = మండెను.
శత్రువీరులవధించునట్టివానరసేనా
నానాయకుండునీలుండు, అనుబ్రయో
గించినవర్షశిఖరంబు దునియలగుటం
బుచి, కోపమున, బ్రలయకాలాగ్నికై
వడిమండిపడెను. అని, తాత్పర్యము.

సోశ్వకణ్ణాః ధవాః సాలాంశ్చరాంశ్చాపి సుప్రప్సితాః

అన్యాంశ్చ వివిధాః పృథ్వాః నీలస్పిడ్యేప సంయుగే. ౭౭

టీక॥ సః = ఆ; నీలః = నీలుండు; సం
యుగే = యుద్ధమునందు; అశ్వకర్ణాః =
ఇనుమద్దించెట్లును; ధవాః = చంద్రచెట్ల
ను; సాలాః = మద్దించెట్లును; సుప్రప్సితాః

రాః = చక్కఁగాఁబూచిన; చూ
తాంశ్చాపి = మామిడి చెట్లను;
అన్యాః = ఇతరములయిన; వివిధాః =
నానావిధములయిన; పృథ్వాః = చె

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౯౯

స ౫౯

ట్లును;చిక్షేప=వేసెను.

అనీలుండప్పుడుయుద్ధంబున , ఇను
మద్దిచెట్లునుచండచెట్లును; చక్కఁగాఁ
బూచినమామిడిచెట్లును, మఱియునెఱి

రములయిన నానావిధవృక్షములనురా

వణునపై వేసెను.

అని,తాత్పర్యము.

స తాక్ష వృక్షైః సమాసాద్య ప్రతిచిచ్ఛేద రావణః

అభ్యవషణ స్సౌఖ్యేణ శరవషేణ పావకిమ్. ౭౮

టీక॥సః=ఆ; రావణః=రావణుం
డు; తాక్ష=ఆ; వృక్షైః=వృక్షము
లను; సమాసాద్య=పొందు; ప్రతిచిచ్ఛే
ద=నఱకెను. స్సౌఖ్యేణ=మిక్కిల
యభయంకరమున; శరవషేణ=బాణములవానచేత; పావకిమ్=అగ్ని
హూత్రుఁడొడువై ననీలునిగూఁచి; ఆ

భ్యవషణ త్=కురిసెను.

అంత, రావణుండు , అవృక్షముల

నన్నింటిని అకాబాణంబులఖండించి, నీ

లునిమీద , మిక్కిలిభయంకరంబు

గుదాణవషణంబునుపించెను.

అని,తాత్పర్యము.

అభివృష్ట శ్శరౌఘేన మేఘేనైవ మహాచలః

హ్రస్వంకృత్వా చ కా రూపం ధ్వజాగ్రే నిపపాతహ. ౭౯

టీక॥ సః'అధ్యాహృతమ)=అని
లుండు; మేఘేన=మేఘములచేత; మ
హాచలఇవ=మహాపర్వతమువలె; శరౌ
ఘేన=బాణసమూహముచేత ; అభి
వృష్టః=కురిపింపబడినవాడై; తదా=
అప్పుడు; రూపం=ఆకారమును; హ్ర
స్వం=చిన్నదిగా;కృత్వా=చేసికొని;ధ్వ
జాగ్రే=ఘోరముయొక్కకొనను;నిప

పాత=వాలెను("హ" అనునదిపాద
పూరణార్థము).

అనీలుండు, అట్లుమేఘంబుచేమహా

పర్వతంబుకరణి , రావణునినేబాణవ

షణంబుననభివృష్టుండై , తనయాకార

మునుహ్రస్వమునుగావించికొని, రావ

ణునిధ్వజాగ్రంబుమీదికివాలెను.

అని,తాత్పర్యము.

పావకాత్మజ మాలోక్య ధ్వజాగ్రే సముపస్థితమ్
జ్ఞాన రావణః క్రోధా తతో నీలో ననాదచ. ౮౦

<p>టీక॥ రావణః=రావణుడు; ధ్వజాగ్రే=ఘోషముకొనను; సముపస్థితమ్=ఉన్న; పావకాత్మజం= నీలుని; ఆలోక్య=చూచి; క్రోధాత్= కోపమువలన; జ్ఞాన=మండెను. తతో=అంత; నీలః=నీలుడు; ననాదచ=అచచ్చెను.</p>	<p>రావణుండట్లు నీలుండు తనధ్వజాగ్రంబుమీదికివ్రాలుటంబూచి, పరమక్రుద్ధుండైమండిపడెను; నీలుండుధ్వజాగ్రంబుననుండి, సంహనాదంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధ్వజాగ్రే ధనుషశ్చాగ్రే కిరీటాగ్రేచ తంహరిమ్
లక్ష్మణోత హనుమాంశ్చ దృష్ట్వా రామశ్చ విస్మితాః. ౮౧

<p>టీక॥ అథ=అంత; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండును; హనుమాంశ్చ=హనుమంతుండును; రామశ్చ=రాముండును; ధ్వజాగ్రే=ఘోషముకొనను; ధనుషః=వింటియొక్క; అగ్రేచ= కొనను; కిరీటాగ్రేచ=కిరీటముకొనను; తం= ఆ; హరిం=నీలుని; దృష్ట్వా=చూచి; విస్మితాః=ఆశ్చర్యపడిరి.</p>	<p>అంత, రావణునికి బాణంబువిడువ గుటి నీలువకుండునట్లు ధ్వజాగ్రంబునను, ధనుషాగ్రంబునను, కిరీటాగ్రంబునను సుచరించుచున్న నీలుంబూచి, లక్ష్మణుండును హనుమంతుండును రాముండును ఆశ్చర్యమనొందిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రావణోపి మహాతేజాః కపిలాఘవవిస్మితః

అస్త్ర మాహారయానూన దీప్తమాగ్నేయ మద్భుతమ్. ౮౨

<p>టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయినతేజస్సుగల; రావణోపి=రావణుండును; కపిలాఘవవిస్మితః= నీలునిలాఘవమువలన</p>	<p>కాశ్చర్యమనొందినవాడై; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియు; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరంబునగు; అగ్నేయం= అగ్ని</p>
---	---

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౦౧

స ౫౯

దేవతాకమయిన; ఆస్త్రం=ఆస్త్రము | లునిలాఘవమునకాశ్చర్యమునొంది, ది
ను; ఆహారయామాస=గ్రహించెను. వ్యంబగునాగ్నేయాస్త్రంబుగ్రహించె
మహాతేజుండగురావణుండను, నీ సు.అని,తాత్పర్యము.

తతస్తే చుక్రుశు హృష్టా లబ్ధలతాః స్థవంగమాః
నీలలాఘవసంభ్రాంతం దృష్ట్వా రావణ మాహవే. ౮౩

టీక|| తతః=అంత; తే=ఆ; స్థవంగ రలయి; హృష్టాః=సంతోషించినవార
మాః=వానరులు; ఆహవే= యుద్ధము లయి; చుక్రుశుః=అఱచిరి.
నందు; నీలలాఘవసంభ్రాంతం= నీలుని అంతనావానరులందఱు, రావణుండు
లాఘవముచేభ్రాంతి నొందిన ; రావ యుద్ధంబుననీలునిలాఘవంబుచే సంభ్రా
ణం=రావణుని ; దృష్ట్వా=చూచి; లబ్ధ శుండగుటనెఱింగి, సంతోషంబు నొంది
లతాః= పొందఁబడినవిషయముగలవా సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తా.

వానరాశౌచ నాదేన సంరభ్యో రావణ స్తదా
సంభ్రమావిష్టహృదయో నకించి త్ప్రత్యద్యత. ౮౪

టీక|| తదా=అప్పుడు ; సంరభ్యో= ద్యత=పొందఁడయ్యె.
సంరంభముగలవాఁడును ; సంభ్రమా అప్పుడు, నీలునిలాఘవంబుచే సం
విష్టహృదయః= తొట్రుపాటుచేఁబొం భ్రాంతంజై యాగ్నేయాస్త్రసంధాన
దఁబడినమనస్సుగలవాఁడునగు ; రావ సంరంభంబుననున్నరావణుండు, వా
ణః=రావణుండు; వానరాశౌ = వా నరులుచేయుకోలాహలంబుచే, గొం
నరులయొక్క; నాదేన = అఱచుచేత తనేచేమియుఁదోచకుండెను.
నుఃకించిత్ = కొంచెమేని ; ప్రత్యద్యత అని, తాత్పర్యము.

అగ్నేయేనాథ సంయుక్తం గృహీత్వా రావణ శ్వరమ్
ధ్వజశేషక స్థితం నీల ముదైక్షత నిశాచరః. ౮౫

టీక|| అథ=అంత; నిశాచరః= రాక్షసుడైన; రావణః=రావణుండు ; ఆ

౧౦౦౦ ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

❧

❧

గ్నేయేన=అగ్నేయాస్త్రముతో ; సం	చెను.
యుక్తం=హుడిన; శరం= బాణమును;	అంత, రావణుండు , అగ్నేయా
గృహీత్వా=గ్రహించి ; ధ్వజశీషాన్ధి	స్త్రముతోనభిమంత్రింపబడిన శరంబుం
తం= టెకెరముయొక్క శిరస్సునందు	దీసి, ధ్వజాగ్రంబుననున్ననీలుం గాంచె
న్న; నీలం=నీలుని ; ఉదైక్షిత = చూ	ను. అని, తాత్పర్యము.

తతోబ్రవి స్తహతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ తతః=అంత; మహతేజాః=	వీత్=చెప్పెను.
అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు	అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు
ను; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసనాథుండు	రాక్షసగాజురావణుండు , నీలునితో
నగు; రావణః = రావణుండు ; అబ్ర	

కపే లాఘవయుక్తోసి మాయయా పరయానయా. ౮౬

టీక॥ కపే=నీలుఁడా! అనయా=	జగుచున్నావు.
ఈ; పరయా=అధికమయిన; మాయ	నీలుఁడా! నీవు, చాలమాయలునే
యా=మాయచేత; లాఘవయుక్తః=	చిహ్నవాఁడవు ; మహాలాఘవముగలిగి
లాఘవముతోఁగూడినవాఁడవు; అసి=	యున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

జీవితం ఖలు రక్షస్వ యది శక్నోషి వానర

టీక॥ వానరం నీలుఁడా! శక్నోషి	నీలుఁడా! ఇప్పుడు, నీకుశక్తిగలదే
యది=క త్తుండవగుచువేని ; జీవితం	నినీప్రాణమురక్షించుకొనుము.
ఖలు=ప్రాణమునుమాత్రము; రక్షస్వ=	అని, తాత్పర్యము.
కాపాడుకొనుము.	

తాని తాన్యాత్మరూపాణి సృజసి త్వ మనేకశః. ౮౭

టీక॥ త్వం=నీవు; అనేకశః= అనేకముగా ; తానితాని = ఆయా ; అత్త

❧

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౦౩

స ౫౯

రూపాణి=ఆకారములను ; సృజసి=పంబులందాత్పదవు ; దానింజూడనా
సృజించుచున్నాను. శ్చర్యమగుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

నీవు, నానావిధములగునయ్యెహ

తథాపి త్వం మయా యుక్త స్సాయకోస్త్ర ప్రయోజితః
జీవితం పరిరక్షంతం జీవితా ద్భ్రాశయిష్యతి. ౮౮

టీక॥ తథాపి=అట్లయినను ; మ అట్లు, నీవుప్రాణసంరక్షణాధామ
యా=నాచేతః;యుక్తః = ప్రయోగిం యి మాయచే నానావిధరూపంబులు
పఠడిన;అస్త్రప్రయోజితః = అస్త్ర దాల్చుచున్నను, సేనాపృథ్వప్రయోగిం
మతోఽగూర్చబడిన;శరీః= బాణము; చుదివ్యాస్త్రయుక్తమగుబాణము , ని
జీవితం=ప్రాణమును ; పరిరక్షంతం= స్పృశ్యతుంశేయఁగలదు. అని , రా
కాపాడుకొనుచున్న;త్వం = నీవు; వణండునీలునితోఁజెప్పెను.
జీవితాత్=ప్రాణముననుండి ; భ్రాశ యిష్యతి=త్రోయఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మక్వా మహాబాహూ రావణో రాక్షసేశ్వరః
సంధాయ బాణ మస్త్రేణ చమూపతి మతాడయత్. ౮౯

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు ని;అతాడయత్=కొట్టెను.
గలవాఁడును;రాక్షసేశ్వరః= రాక్షస మహాబాహుండగు రాక్షసేశ్వరుం
నాధుఁడును;రావణః = రావణుం డగురావణుండు , ఈప్రకారమునం
డు;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వా= చెప్పి ; బా జెప్పి, యాగ్నేయాస్త్రంబుచే బాణం
ణం=బాణమును;అస్త్రేణ= అగ్నేయా బునభిమంత్రించి , వానరసేనానాయ
స్త్రముతో;సంధాయ= కూచి; చ కుండగనీలుపైవిడిచెను.
మూపతిం = సేనానాయకుండగనీలు అని, తాత్పర్యము.

సోస్త్రయుక్తేన బాణేన నీలో వత్ససి తాడితః
నిదహ్యమాన స్సహసా నిపపాత మహీతలే. ౯౦

<p>టీక॥ సః=ఆ;నీలః=నీలుండు;అస్త్రం య్యుక్తేన= ఆగ్నేయాస్త్రముతోఁ గూ డిన;చాణేన=చాణముచేత ; వక్షసి= ఘోమునందు;తాడితః = కొట్టఁబడి నవాండ్రై;విదృహ్యమానః= దహింపఁ బడుచున్నవాండ్రై;సహసా= శీఘ్రము న;మహీతలే=భూతలమునందు ; నిప</p>	<p>పాత=పడెను. అనీలుండు, ఆగ్నేయాస్త్రముచేవ త్సస్థలంబునం దాడితుండై , యాది వ్యాస్త్రజ్వాలలచేదహింపఁబడుచు, త టాలున,ధ్వజాగ్రంబుననుండి భూమిం బడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పితృమాహాత్మ్యసంయోగా దాత్మనశ్చాపి తేజసా
జానుభ్యా మపతద్భూమా నచ ప్రాణైర్వ్యయజ్యత. ౯౦

<p>టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ నీలుండు; పితృమాహాత్మ్యసంయోగా త్=తండ్రియొక్క-ప్రభావము చేరుట వలనను;అత్మనః=తనయొక్క;తేజసా చాపి=తేజస్సుచేతను ; జానుభ్యాం= మ్రోకాళ్లచే;భూమా = నేలయం దు;అపతత్=పడెను.ప్రాణైః = ప్రా ణములచేత;నవ్యయజ్యతచ=విడువఁబ</p>	<p>డడయ్యెను. అనీలుండు, తండ్రియగునగ్నిహూ త్రుని యనుగ్రహమువలనను , తనతే జోమహిమవలనను , అయ్యాగ్నేయా స్త్రంబుచే వినంజ్ఞుండై మ్రోకాళ్లా నుకొనినేలంబడెనుగానిమృతుండుకా డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

విసంజ్ఞం వానరం దృష్ట్వా దశగ్రీవో రణోత్సృకః
రథే నాంబుదనాదేన సౌమిత్రి మభిదుదురే. ౯౧

<p>టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుండు ; వి సంజ్ఞం=తెలివిదప్పిన;వానరం = నీలు ని;దృష్ట్వా=చూచి;రణోత్సృకః= యు ద్ధోత్సాహముగలవాండ్రై ; అంబుదనా దేన= మేఘముయొక్క-ధ్వనివంటి ధ్వ నిగల;రథేన=రథముచేత; సౌమిత్రిం=</p>	<p>లక్ష్మణుని;అభిదుదురువే=తటి మెను. రావణుండు, నీలుండుమూర్ఛితుం డగుటనుజూచి,యుద్ధోత్సృకుండై, మే ఘగజనంబువంటిధ్వనిగలరథంబుచే, లక్ష్మణునిమీఁదికడరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౦౦౫

స ౫౯

ఆరాధ్య రణమధ్యేషు వారయిత్వా స్థితోజ్వలన్
ధను ర్విష్ణారయామాస కంపయన్నివ మేదినిమ్ ౯౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ నింపఁజేసెను.

రావణుండు; ఆరాధ్య=పొంది; వార
యిత్వా=అడ్డగించి; రణమధ్యే=యు
ద్ధమునడుమ; జ్వలన్ = కంపము స్థితః=
నిలచినవాడై; మేదినిం=భూమి; కం
పయన్నివ = కదలించువాడువలె; ధ
నుః=వింటిని; విష్ణారయామాస=ధ్వ

ఆరావణుండు, లక్ష్మణుంబొంది,
యుద్ధమువచ్చిన సుగ్రీవాదులవారించి,
యుద్ధమధ్యమునఁ జేరిల్లుచున్నవాఁ
డై; భూమియందునట్లు, ధనుస్సును,
జ్యాకషణమున, ధ్వంపఁజేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మాహ సౌమిత్రి రదీనసత్త్వో

విష్ణారయంతం ధను రప్రమేయమ్

టీక॥ అదీనసత్త్వః=తక్కువగా
నిబలముగల; సౌమిత్రి=లక్ష్మణుండు;
అప్రమేయం = కొలఁతపెట్టరాని; ధ
నుః=వింటిని; విష్ణారయంతం=ధ్వనిం
పఁజేయుచున్న; తం = ఆరావణు

గాచి; ఆహ = చెప్పుచున్నాడు.
మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుండు,
ఆట్లుచుహాప్రమాణంబగుధనుస్సును ధ్వ
ంపఁజేయుచున్న రావణుంబొలి, యి
ట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యేహి మామేవ నిశాచరేంద్ర

న వానరాం స్త్వం ప్రతియోద్ధు మహాః. ౯౪

టీక॥ నిశాచరేంద్ర=రాక్షసరాజు
డవగురాణుండా!త్వం=నీవు; మామేవ=
నన్నుగాచియె; అభ్యేహి==రమ్ము.
వానరాన్=వానరులనుగూర్చి; ప్రతి
యోద్ధం=యుద్ధమునేయుటకు; నా

హాః=తగినవాడవుకావు.
రాక్షసరాజుండవగురావణుండా!
ఈవానరులతోయుద్ధమునేయుచున్నా
వేమి? నాయొద్దకురమ్ము. అని, లక్ష్మణుం
డు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తా.

స తస్య వాక్యం ప్రతిపూర్ణఘోషం

జ్యోతబ్జముగ్రం చ సశమ్య రాజా
ఆసాద్య సౌమిత్రి మవృతం తం
కోపాన్వితో వాక్య మువాచ రతః. ౯౫

టీక|| రతః=రాక్షసుడయిన; సః=తః=కోపముతోఁగూడినవాఁడై ; వా
ఆ; రాజా=రావణుండు; తస్య=అలక్ష్మ
ణునియొక్క ; ప్రతిపూజాఘోషం= క్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
నిండినధ్వనిగల; వాక్యం=మాటను ; ఉ రాక్ష సేశ్వరుఁడగు రావణుండు, అ
గ్రం=భయంకరమయిన; జ్యోతబ్జం= అ లక్ష్మణుని యతిగఁబీరధ్వనిగల మాట
లైత్రాటిధ్వనిని; సశమ్య= విని ; అవస్థి క్రద్ధుడై, లక్ష్మణుని డగ్గఱి, యిట్లుని, చె
తం=నిలిచియున్న; తం=ఆ; సౌమిత్రి= ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణుని; ఆసాద్య=డగ్గఱి; కోపాన్విత

దిప్త్యాసి మే రాఘవ దృష్టిమాగణం
ప్రాప్తోత గామీ విపరీతబుద్ధిః

టీక|| రాఘవ=లక్ష్మణుండా! అం పుయ్యికి-సూర్యమును ; ప్రాప్తః=
త గామీ = సూర్యమునుబొందువాఁడవు. పొందినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు.
ను; విపరీతబుద్ధిః = విపరీతమయినబు లక్ష్మణు డా ! సీకునాశమునమీ
ద్ధిగలవాఁడవునగు; త్వం (అధ్యాహృత పించినదికావున, విపరీతబుద్ధితో , నా
ము)= నీవు; దిప్త్యా= భాగ్యముచేత; భాగ్యవశంబున, నాదృష్టింబడినావు.
మే=నాయొక్క; దృష్టిమాగణం=చూ అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ తుజే యాస్యసి మృత్యుచేశం
సంసాద్యమానో మమ బాణజాలైః. ౯౬

టీక|| అస్మిన్=ఈ; తుజే=తుణము | లైః=బాణసమూహములచేత ; సం
ందు; మమ= నాయొక్క ; బాణజా | సాద్యమానః = హింసించబడినవాఁ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౦౩

స ౫౯

డవై; మృత్యుదేశం = మృత్యువుయొక్క
ప్రదేశమును; యాస్యసి = పొందగలవు. బోగలవు. అని, రావణుండు,
ఈక్షణంబునందే, నీవు, నాచా లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.
ఁంబులహతుండవయి, యవపురికిం

త మాహ సౌమిత్రి రవిస్తయానో
గజకంఠ ముద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రమ్

టీక|| సౌమిత్రి = లక్ష్మణుండు; అ న్నాడు.
విస్తయానం = ఆశ్చర్యమునొందనివాఁ డు. లక్ష్మణుండు, అట్లుగజికంచుచు
డై; గజకంఠం = అటచుచున్న వాఁడు న్నవాఁడును తెల్ల నవియునున్నతెంబులు
ను; ఉద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రం = ఉన్న నగుదంష్ట్రాగ్రములుగలవాఁడునగురా
తములును తెల్ల నవియునగు కొనలుగల వణునందృశ్యకరించి, యట్లని, చెప్పెను.
కొఱలుగలవాఁడునగు; తం = ఆరాన అని, తాత్పర్యము.
ణునిగూచిక; అహం = చెప్పెద

రాజ న్నగజకంఠి మహాప్రభావా
వికత్తసే పాపకృతాం వరిష్ఠ. ౯౭

టీక|| పాపకృతాం = పాపమునే డుకొనుచున్నావు
యువారలలోపల; వరిష్ఠ = శ్రేష్ఠుడవ పాపిష్ఠులలో నుత్తముండవయిన
గు; రాజకంఠాక్షసరాజుండవయిన రావణుండ! మహాప్రభావులగువారి
రావణుండ! మహాప్రభావాం = అధిక అనియట్లుగజికంపరు; నిన్నునీవేపొగ
మయినప్రభావముగలవారలు; నగ డుకొనుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
జకంఠం = గజికంపరు. వికత్తసే = పొగ

జానామి వీర్యం తవ రాక్షసేంద్ర
బలం ప్రతాపంచ పరాక్రమంచ

టీక|| రాక్షసేంద్రం = రాక్షసనాథుండవగు రావణుండ! తవ = నీ యొక్క

వీర్యం=శక్తిః; బలం= బలమి; ప్ర
తాపంచ=ప్రతాపమున; పరాక్రమం
చ=పరాక్రమమున; జానామి=ఎఱి
గియున్నాను.

రాక్షసనాధుండవగు రావణుడా!
నీశక్తియునీబలంబుననీప్రతాపంబుననీ
పరాక్రమంబును నాకుంజక్కరాగఁడెలి
యును. అని, తాత్పర్యము.

అవస్థితోహం శరచాపపాణి

రాగచ్ఛకిం మోఘవికల్పనేన. ౯౮

టీక||అహం=నేను; శరచాపపా
ణి=బాణంబును ధనుస్సును హస్తంబు
లుగలవాండనై; అవస్థితః= నిలిచినా
ను. ఆగచ్ఛ= రమ్ము. మోఘవికల్ప
నేన=వ్యర్థమయినయాత్మస్తుఃచేత;
కిం=ఏమిప్రయోజనము.

నేను, ధనుస్సాణంబులుదాల్చి, నిచ్చి
యున్నాను; యుద్ధంబునకురమ్ము; ఇ
ట్లువ్యర్థముగానాత్మస్తుఃచేసికొనుట
చేనేమి ప్రయోజనము? అని, లత్తు
ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

న ఏవ ముక్తః కుపిత స్ససజ్జ

రక్షోధిప స్సప్త శరాః సుపుంఖాః

టీక|| రక్షోధిపః= రాక్షసరాజు;
ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పబడినవాఁ
డై; కుపితః= కోపముకొందినవాడై;
సుపుంఖాః= మంచిపింజలుగల; శ
రాః=బాణములను; సప్త= ఏడింటిని;

ససజ్జ=విడిచెను.
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు ల
త్తుణునిమాటనువిని, కుపితుండై, లత్తు
ణునిపై ఏడుబాణంబులు ప్రయోగించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తాః లత్తుణః కాంచనచిత్రపుంఖే

శ్చిచ్ఛేద బాణై నిశితాగ్రధారైః. ౯౯

టీక || లత్తుణః = లత్తుణుండు; చిత్రపుంఖైః= బంగారముచేఁ జిత్రము
తాః= ఆబాణములను; కాంచనచి
లయినపింజలుగలవియు; నిశితాగ్రధా

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౯

స ౫౯

రైః = కఱకులయినకొనలుగల యంచు
లుగలవియునగు; బాణైః = బాణము
లచేత; చిచ్ఛేదః = నశింపఁజేయు.

లక్ష్మణుండు , కాంచనపుంఖంబు

లును వీడ్చి గ్రంబులునగు బాణంబుల
చేనారావణుండు ప్రయోగించినబాణం
బులనేడింటినిఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాత్ ప్రేక్షమాణ స్సహసా నికృతా

నికృతృభో గానివ పన్నగేంద్రాత్

లంకేశ్వరః కోధ వశం జగమ

ససజ్జా చాన్యో నిశితాత్ పుషతాగ్. ౧౦౦

టీక॥ లంకేశ్వరః = లంకకుట్రభు
వయిన రావణుండు; సహసా = శీఘ్రం
బున; నికృతాత్ = ఛేదించబడినదియు;
నికృతృభోగాత్ = ఛేదించబడినశరీర
ములుగల; పన్నగేంద్రానివ (స్థితాత్) =
సపక్షప్రేక్షములువలె నున్నవియునగు;
తాత్ = ఆబాణములను ; ప్రేక్షమా
ణః = చూచుచు; కోధవశం = కోపము
యొక్కయధీనతను; జగమ = పొంచెను.

అన్యథా = ఇతరములయిన; నిశితాత్ =
కఱకులయిన; పుషతాగ్ = శృంగబాణము
లను; ససజ్జా = విడిచెను.

లంకారాజుండగు రావణుండు, దా
నుబ్రయోగించినబాణంబులు ఛేదించబ
డి, భిన్నశరీరంబులగు సహసపక్షంబు
లకై వడినేలంబడుటంబాచి, కుపితుం
డై, మఱియుఁదీర్ఘబాణంబులం బ్రయో
గించెను. అని, తాత్పర్యము.

స చాణవషణ్తు వవషణ్ తీవ్రం

రామానుజః కామూక సంప్రయుక్తమ్

తూరాధా చంద్రోత్తమ కణికభల్లై

శృరాంశ్చ చిచ్ఛేదన చతుభేచ. ౧౦౧

టీక॥ సః = ఆ; రామానుజః = రా
మునితమ్ముండయినలక్ష్మణుండు ; కా
మూకసంప్రయుక్తం = ధనుస్సుచేఁబ్ర

యోగించబడినదియు; తీవ్రం = తీక్ష
ణునగు; చాణవషణ్ = చాణములవా
నను; వవషణ్ = కురిసెను. తూరాధా

చంద్రోత్తరుకణిభల్లైః = కత్తివాతి
యమ్ములచేతను యథాచంద్రబాణము
లచేతను శ్రేష్ఠములయిన కణాకాకార
బాణములచేతను రెండుప్రక్కలకఱకు
గలయమ్ములచేతను ; శరాక్ = బాణ
ములను; చిచ్ఛేదవ = నశింపజేయుచున్న
భేద = కలంతపడలేదు.

అలక్ష్మిగుండుతనననుస్సుమండలా

కారంబుగావించిరావణునిపై దీప్తంబు
గుబాణవషణంబు గురిపించికత్తివాతి
యమ్ములచేతను సధాచంద్రాకారబా
ణంబులచేతను గణాకాకార బాణము
లచేతనుభల్లంబులచేతను రావణుండే
యుబాణంబులఖండించుచు నంతమా
త్రముగలంతనొందకుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స బాణ జాలా న్యథ తానితాని

మోఘాని పశ్యం స్త్రీదశారి రాజః

విసిస్థియే లక్ష్మణ లాఘవేన

పునశ్చ బాణాన్నిశితాస్తుమోచ. ౧౦౨

టిక్కసః = ఆ; త్రిదశారిరాజః = రాక్షస
రాజుండగు రావణుండు; మోఘాని = వ్య
ర్థములయిన; తానితాని = ఆయా; బాణ
జాలాని = బాణసమూహములను; ప
శ్యత్ = చూచుచు; లక్ష్మణలాఘవేన = ల
క్ష్మణునిలాఘవముచేత; విసిస్థియే = ఆ
శ్చర్యమునొందెను. పునశ్చ = మఱలను; ని
శితా = తీక్ష్ణములయిన; బాణాః =

బాణములను; ముమోచ = విడిచెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
తానేయుబాణంబులన్నింటినిలక్ష్మణుం
డుఖండించుచు మఱియొందన్నబాణం
బులనొప్పించుటంబాచి, లక్ష్మణునిశర
సంధాన లాఘవంబున కచ్చెరువొందు
చు, మఱిలందీక్షణములగు బాణంబులన్ని
యొగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణ శ్చ శరాక్ శితాగ్రా

న్తహేంద్ర వజ్రాశని తుల్యవేగాక్

సంధాయ బాపే జ్వలన ప్రకాశాక్

ససజా రక్షోధిపతే వాధాయ. ౧౦౩

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౦౧౧

స ౫౯

టీక॥సం=ఆ;లత్తుణశ్చ=లత్తుణుం
దును;రత్నోధిపతే= రాత్నసనాథుండ
గురావణునియొక్క; వధాయ=చం
వుటకొఱకు;ఆశు=శీఘ్రముగా; శీతా
గ్రాక = కలకులయిన కొనలుగలవి
యు ; మహేంద్రవజ్రాశనితుల్య వే
గాక=దేవేంద్రుని వజ్రాయుధమునకు
నుచిడుగునకును సమానమయిన వేగ
ముగలవియు; ద్వీపప్రకాశాకా=నిప్పు
యొక్కకాంతివంటి కాంతిగలవియైన
గు;శరాక=బాణములను;బాపే=ధను
స్సునందు; సంధాయ = కూర్చి;సస
జక=విడిచెను.
ఆలత్తుణుండు,రావణవధాధకమ
యి, శీఘ్రమున, దీక్షాగ్రంథులును
దేవేంద్రునివజ్రాయుధమునకును చిడు
గునకును సమానమయిన వేగముగలవి
యునగ్నిహోత్రతుల్యంబులునగు బా
ణంబులువింటంగూర్చి,విడిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తాక ప్రచిచ్ఛేదహీ రాత్నసేంద్ర
శ్చిత్వాత తాక లత్తుణ మాదభూన
శరేణ కాలాగ్ని సమప్రభేణ
స్వయంధు దత్తేన లలాటదేనే. ౧౦౪

టీక॥ రాత్నసేంద్రః = రాత్నసనా
థుండగు;సం=ఆరావణుండు; తాక=
ఆబాణములను;ప్రచిచ్ఛేదహీ = నా
కనుగదా!తాక=ఆబాణములను ; ఛి
త్వాచ=నాకయి; స్వయంధుదత్తేన=
బ్రహ్మచేఃవ్వంబడిన ; కాలాగ్నిసమప్ర
భేణ=ప్రళయకాలాగ్నికి సమానమయి
నకాంతిగల;శరేణ=బాణముచేత ; ల
త్తుణుం=లత్తుణుని;లలాటదేనే = నా
నటను;దభూన=కొట్టెను.
రాత్నసనాథుండగు నారా
ధు,లత్తుణుండేసిన బాణంబులను ,
డించి, తనకుబ్రహ్మదేవుండొసంగినప్ర
లయకాలాగ్నితుల్యంబగు దివ్యశరంబు
సంధించి,లత్తుణునిలలాటంబు నాటనే
సెను. అని, తాత్పర్యము.

స లత్తుణో రావణ సాయకాతక
శ్చ బాల బాపం శిథిలం ప్రగృహ్య

పునశ్చ సంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య కృచ్ఛా

చ్చిచ్ఛేద చాపం త్రిద శేంద్రశత్రోః. ౧౦౫

టీక॥ సః=ఆ; లక్షణం= లక్షణం
 దు; రావణసాయకారః= రావణసాయకారః
 గమలచేబీడింపబడినవాడై; శిథిలం-
 శిథిలముగా; చాపం=ధనుస్సును; ప్ర
 గృహ్య=పట్టుకొని; చచాల= చలించె
 ను. పునశ్చ=మఱలను; కృచ్ఛాత్ =
 కష్టమువలన; సంజ్ఞాం= తెలివిని; ప్రతి
 లభ్య=పొంది; త్రిద శేంద్రశత్రోః= దే
 వేంద్రుని శత్రువయిన రావణునియె

క్క; చాపం=ధనుస్సును; చిచ్ఛేద =
 ఖండించెను.

అలక్షణండు, రావణబాణవీడి
 తుండై, శిథిలంబుగాధనుస్సుబట్టుకొ
 ని, చలనంబునొంది, మూర్ఛిలైన; అం
 తఃగొంతదడవునకుమూర్ఛదెఱి రావ
 ణునిచేతిధనుస్సునుఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నికృతచాపం త్రిభి రాజఘాన

బాణైస్తదా దాశరథి శ్చితాగైః

స సాయకాతో విచచాల రాజా

కృచ్ఛాచ్చ సంజ్ఞాం పున రాసనాద. ౧౦౬

టీక॥ తహ=అప్పుడు; దాశరథిః=ద
 శరథుండగులక్షణండు; నికృత
 చాపం= ఖండింపబడినధనుస్సుగలరా
 వణుని; శితాగైః=కఱుకలయినకొన
 లుగల; త్రిభిః=మూడైన; బాణైః=బా
 గములచేత; రాజఘాన=కొట్టెను. సః=
 ఆ; రాజా = రావణుడు; సాయకా
 తః= బాగములచేబీడింపబడినవా
 డై; విచచాల = మిక్కిలిచలించెను. కృ

చ్ఛాచ్చ=కష్టమువలనను; పునః=మఱల;
 సంజ్ఞాం= తెలివిని; ఆసనాద = పొం
 డెను.

అప్పుడు, లక్షణండు, అంతసూర
 కుండక, ట్ట్రోగ్రంబులగు మూడుబా
 గంబుల రావణునిొప్పించెను; ఆరావ
 ణండు, లక్షణబాణవీడితుండై, చలన
 మనొంది, మూర్ఛిల్లి, యెట్టకేలకుమఱ
 లందెలివొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స కృతచాప శ్వర తాడితశ్చ
మేదాద్రాగ్రాత్రో రుధిరావసిక్తః
జగ్రాహ శక్తిం సముదగ్ర శక్తి
స్వయంభు దత్తాం యుధి దేవ శత్రుః. ౧౦౭

టీక॥ సముదగ్రశక్తిః=మిక్కిలియు నిచ్చేనియ్యుంబడిన; శక్తిం = శక్తియను
నధికమయినశక్తిగలవాఁడును; దేవశత్రుః=దేవతలకుశత్రువునగు; సః=అ
రావణుండు; కృతచాపః=ఖండింపఁ
బడినధనుస్సుగలవాఁడును; శ్వరతాడిత
శ్చ=బాణములచేఁగొట్టఁబడిన వాఁడు
నై; మేదాద్రాగ్రాత్రః (మేదాద్రాగ్రాత్రః)=మేదస్సుచేఁబడినదేహముగల
వాఁడై; రుధిరావసిక్తః=నెత్తురుచే
దదుపఁబడినవాఁడై; యుధి=యుద్ధము
నందు; స్వయంభుదత్తాం=బ్రహ్మదేవు

నిచ్చేనియ్యుంబడిన; శక్తిం = శక్తియను
నాయుధమును; జగ్రాహ = గ్ర
హించెను.
మహాసామధ్యుఁడును దేవశత్రుం
డునగునారావణుండు, ఛేదించఁబడిన
ధనుస్సుగలవాఁడును బాణపీడితుండును
మేదస్సుచేతను నెత్తురుచేతనుదదుపఁబ
డినదేహముగలవాఁడునై, మున్నుబ్ర
హ్మదేవునిచేదనకీయ్యుంబడినశక్తినిగ్ర
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తాం విధూమా నల సన్ని కాశాం
విత్రాసిసిం వానర వాహిసిం తామ
చిక్షేప శక్తిం తరసా జ్వలంతమ్
సోమిత్రయే రాక్షస రాష్ట్రనాథః. ౧౦౮

టీక॥ రాక్షసరాష్ట్రనాథః = రా పఱచుచున్నదియు; జ్వలంతీం = ప్రకా
శుసరాజ్యమునకుఁబ్రభువయిన; సః= శించుచున్నదియనగు; తాం = ఆ; శ
ఆరావణుండు; విధూమానలసన్నికా క్తిం=శక్తిని; తరసా = శీఘ్రముగా;
శాం= పొగలేనియిన్నితో సమానమ సోమిత్రయే=లక్ష్మణునికొఱకు; చిక్షే
యినదియు; తాం= ఆ; వానరవాహి ప=విడిచెను.
నీం=వానరసేనను; విత్రాసిసిం= భయ
రాక్షసలోకనాథుండగు నారావ

౧౦౧౪ ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

జ

జ

ఋండు, పాగ లేనియన్నితో సమానమయి కుగచున్నవియునగు, నాశ క్తిని, శీఘ్రం
నదియు, నవ్వానర సేనకంతయుభయ బున, లక్ష్యఋనిపై నేసెను.
ము గలిగించుచున్నదియు, నిప్పులుగ అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతీ భరతానుజాగ్రే
జఘాన బాణేశ్వ హతాగ్నికల్పైః
తథాపి సా తస్య వివేక శక్తి
బాహ్మంతరం దాశరథే విశాలమ్. ౧౦౯

టిక॥ భరతానుజః = భరతునిత యిన; భుజాంతరం = వత్సస్థలమును;
మ్ముండగులక్ష్యఋండు ; ఆపతంతీ = వివేక = ప్రవేశించెను.
వచ్చుచున్న; తాం = ఆశక్తిని; ఉగ్రైః = లక్ష్యఋండు, ఆశక్తితనపైవచ్చు
(సంధియావకము) = భయంకరము టఁజూచి, దాని, భయంకరాకారం
లగు; హతాగ్నికల్పైః = వ్రేల్చఁబడి బులును నేతిచేవృద్ధిఁబొందినయన్నితోస
నయన్నితో సమానములయిన ; బా మానంబులునగుబాణంబులంగొట్టెను;
ణైః = దాణములచేత; జఘానచ = కొ అట్లయినను, ఆశక్తి, విశాలంబగులక్ష్య
ట్టెను. తథాపి = అట్లయినను; సా = ఆ; ఋనివత్సస్థలంబుజొచ్చినది.
శక్తిః = శక్తిః తస్య = ఆ ; దాశరథేః = అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్యఋంయొక్క; విశాలం = వెడలుప

స శక్తిమాన్ శక్తి సమాహతస్సక్
ముహుః ప్రజజ్ఞాల రఘుప్రవీరః
తం విహ్వలంతం సహసాభ్యుపేత్య
జగ్రాహ రాజా తరసా భుజాభ్యామ్. ౧౧౦

టిక॥ శక్తిమాన్ = అధికమయినసా చేఁగొట్టఁబడినవాడై; ముహుః = పలు
షడ్భూముగల; సః = ఆ; రఘుప్రవీరః = మాటు; ప్రజజ్ఞాల = మండెను. రాజా =
రాముడు; శక్తిసమాహతస్సక్ = శక్తి రాక్షసరాజు; విహ్వలంతం = మూర్ఛ

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౧౫

స ౫౯

నొందుచున్న; తం=అలత్తుణుని; సహ
సా=శీఘ్రింబున; అభ్యుపేక్ష్య=పొంది;
తరసా=బలముచేత; భుజాభ్యాం=బా
హువులచేత; జగ్రహ=ఁట్టుకొనెను
మహాసామధ్యుండగు నాలత్తు
ణుండు, ఆశక్తిచేచీడితుండై, పలుమా

లుమండిపడెను; అలత, నాలత్తుణు
డు, మూఁళునొందుటంజూచి, రావ
ణుండు, శీఘ్రింబునవచ్చి, బాహువు
లచేనతనిఁబట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

హిమవాన్మందరోమేరుస్తైలోక్యం వా సహమరైః
శక్యం భుజాభ్యాముద్ధతుం నసంభ్యభరతానుజః. ౧౦౧

టీక॥ హిమవాన్ = హిమవత్స్వర్వ
తముగాని; మందరః = మందరపర్వత
ముగాని; మేరుః = మేరుపర్వతముగాని;
అమరైస్సహ = దేవతలతోఁగూడ; తై
లోక్యం వా = ముల్లొకములుగాని; భు
జాభ్యాం = చేతులచే; ఉద్ధతుం = ఎ
త్తుటకు; శక్యం = అలవియగును. స
ంభ్య = యుద్ధమునందు; భరతానుజః =

భరతునితమ్ముండగులత్తుణుండు; న (శ
క్యం) = అలవికాదు.
హిమవత్స్వర్వతమునుగాని మందరప
ర్వతమునుగాని మేరుపర్వతమునుగాని
దేవతలతోఁగూడ ముల్లొకంబులనుగాని
చేతులతోనెత్తవచ్చునుగాని, యుద్ధంబు
నలత్తుణునిమాత్రము, ఎత్తనలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

శక్త్యా బ్రాహ్మణ్యహి సౌమిత్రి స్తాడితస్తు స్తనాంతరే
విష్టోరచింత్యం స్వభాగ మాత్మానం ప్రత్యనుస్తరత్. ౧౦౨

టీక॥ సౌమిత్రిః = లత్తుణుండు;
స్తనాంతరే = వత్తుస్థలమునందు; బ్రా
హ్మణ్య = బ్రహ్మసంబంధియగు; శక్త్యా =
శక్తిచేత; తాడితస్తు = కొట్టఁబడినవాఁ
డైనంతనె; స్వం = తనదైన; ఆత్మానం =
స్వరూపమును; అచింత్యం = ఎన్నరా

ని; విష్టోః = విష్ణువుయొక్క; భాగం =
అంశమునుగా; ప్రత్యనుస్తరత్ = తేలం
చెనుకదా!
లత్తుణుండు, ఆబ్రహ్మదేవునిశక్తి
తనవత్తుస్థలమునుజొచ్చినంతనె, త
న్నువిష్ణుదేవునియచింత్యంబగునంశంబు

ను గాన్త్యుఁడెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దానవ దహకఘ్నం సౌమిత్రిం దేవకంటకః

తృ పీడయిత్వా బాహుభ్యా మప్రభులకంఘసేభవత్. ౧౧౩

అదైనం వైష్ణవగభాగం మానుషం దేహమాస్థితమ్

టీక॥ అథ = అంత; దేవకంటకః = పీడయిత్వా = పీడించి; లంఘనే = ఎత్తు దేవశత్రువగు రావణుండు; మానుషం = టయింది; అక్షః = అసమధుకండు; మనుష్యసంబంధియగు; దేహం = దేహ అభవత్ = ఆయెను. మును; ఆస్థితం = పొందిన; వైష్ణవం = లక్ష్మణుండు, మానుషాకారంబు విష్ణుసంబంధియగు; భాగం = అంశమ నొందిన సాక్షాద్విష్ణుదేవునియంశమే కా యిన; దానవదర్శఘ్నం = రాక్షసులక వున, నప్పుడు, దేవశత్రువు రావణుండు, వశమునుహరించునట్టి; తృ = ఆ; వీనం = లక్ష్మణుని లేవనెత్తుటకు సమధుకండు ఈ; సౌమిత్రిం = లక్ష్మణుని; తతో = అం కాండయ్యె. అని, తాత్పర్యము. దువలన; బాహుభ్యాం = చేతులచేత;

అథ వాయుసుతః క్రుద్ధో రావణం సమభిద్రవత్. ౧౧౪

టీక॥ అథ = అంత; వాయుసుతః = వా వత్) = పరుగెత్తెను. యువుఁడగు హనుమంతుండు; కృ అంత, వాయుకుమారుండగు హను ద్ధః = కోపించినవాడై; రావణం = రావ మంతుండు, కపితుండై, రావణుఁ డి ణునిగూర్చి; సమభిద్రవత్ (సమభ్యద్ర కడరెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆజఘానో రసి క్రుద్ధో వజ్రకల్పేన ముష్టినా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అ నమయిన; ముష్టివా = పిడికిలిచేత; ఉర హనుమంతుండు; క్రుద్ధః = కోపించిన సీ = జొమ్మునందు; ఆజఘాన = కొ వాడై; వజ్రకల్పేన = వజ్రముతో సమా ట్టెను.

శ్రీ మద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౧౭

స ౫౯

అహనుమంతుండు, క్రుద్ధుండై, వమ్మునంబాడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
జంబువంటిపిడికిలిచే, రావణుఁడొ

తేన ముష్టిప్రహారేణ రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౦౧౫
జానభ్యా మపత ద్భూమా చచాలచ పపాతచ

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ డెను.
బ్రభువైసః; రావణః = రావణుండు; తేన = ఆ; ముష్టిప్రహారేణ = పిడికిటిపోటు హనుమంతుని పిడికిటిదెబ్బకు, భూమి
చేత; జానభ్యాం = మ్రోఁకొల్ల చేత; యందు, మ్రోఁకొల్లొనబోరగిలంబడి,
భూమా = నేలయందు; అపతత్ = పడె వికిరిలియుఁజలనంబునొందెను.
ను. చచాలచ = చలించెను. పపాతచ = ప అని, తాత్పర్యము.

అస్యై స్స సేత్ర శ్రవణే ర్వవామ రుధిరం బహు. ౧౦౧౬

టీక॥ సః = ఆ రావణుండు; అస్యైః = ఆ రావణుండు, నోళ్ల నుండియు, గ
నోళ్ల చేతను; సేత్రశ్రవణేః = కన్నులచే న్నులనండియుఁజెవులనుండియు నధిక
తను జెవులచేతను; బహు = అధికమయి ముగా నెత్తురుక్రొకఁడు.
న; రుధిరం = నెత్తురును; వవామ = క్ర అని, తాత్పర్యము.
కెరెను.

విఘ్నాణామానో నిశ్చేష్టో రథోపస్థ ఉపావిశత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ డెను.
రావణుండు; విఘ్నాణామానః = తి అప్పుడు, రావణుండు, ఇట్టట్టు
రుగుడువడుచున్నవాండై; నిశ్చేష్టః = పొరలాడుచుండి, యంతఃశేష్టలుడకె
చేష్టలుడకైనవాండై; రథోపస్థః = ర రథమధ్యంబునంబడియుండెను.
థంబునడుమను; ఉపావిశత్ = ఉం అని, తాత్పర్యము.

విసంజ్ఞో మూర్ఛితశ్చ సీ స్మ చ స్థానం సమాలభత్. ౧౧౭

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అ పొండడయ్యెను.
 రావణుడు; విసంజ్ఞః = తెలివిదప్పిన అట్లతండ, సంజ్ఞ దప్పియుమూర్ఛి
 వాడును; మూర్ఛితశ్చ = మూర్ఛవౌం తుండునై, నిలుకడనొందక పరితపించు
 దినవాడును; అసీత్ = ఆయెను. స్థా చుండెను. అని, తాత్పర్యము.
 నంచ = నిలుకడనుగూడ; సమాలభత్ =

విసంజ్ఞం రావణం దృష్ట్వా సమరే భీమవిక్రమమ్
 ఋషయో వానరా స్సర్వే నేదుర్దేవా స్సవాసవాః. ౧౧౮

టీక॥ సమరే = యుద్ధమునందు ; భీ దేవతలును; నేదుః = అటచిరి.
 మవిక్రమః = భయంకరమయిన పరా భయంకర పరాక్రముండగు రావ
 క్రమముగల; రావణం = రావణుని ; వి ణుండుయుద్ధంబున మూర్ఛితుండగుటం
 సంజ్ఞం = తెలివిదప్పినవానిగా ; దృ బూచి, వానరులును , ఋషులునుదే
 ష్ట్వా = చూచి; వానరాః = వానరులు వేంద్రప్రముఖులగు దేవతలును, సంతో
 ను; ఋషయః = ఋషులును ; సవాస వంబునఁగోలాహలంబుఁగావించిరి.
 వాః = ఇంద్రునితోఁగూడిన ; దేవాః = అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నపితేజస్వీ లక్ష్మణం రావణాదీతమ్
 అనయ ద్రాఘవాభ్యాశం బాహుభ్యాం పరిగృహ్య తమ్. ౧౧౯

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినపరా ను; అనయత్ = పొందించెను.
 క్రమముగల; హనుమానపి = హను మహా పరాక్రమశాలియగు హను
 మంతుండును; రావణాదీతం = రా మంతుండు, రావణప్రహారంబున మూ
 వణునిచేబీడింపఁబడిన; తం = అ; ల ర్చితుండయినలక్ష్మణుని , జేతులనె
 త్మణం = లక్ష్మణుని ; బాహుభ్యాం = త్తుకొని, రామునిసమీపంబునకుఁ దెచ్చె
 చేతులచేత; పరిగృహ్య = ఎత్తుకొని; ను. అని, తాత్పర్యము.
 రాఘవాభ్యాశం = రామునిసమీపము

వాయుసూనో స్సు హృత్తేన భక్త్యా పరమయాచ సః
శత్రూణా మప్రకంప్యోఽపి లఘుత్వ మగమత్కపేః. ౧౨౦

<p>టీక॥సః = ఆలత్తుణుండు; శత్రూణాం = శత్రువులకు; అప్రకంప్యోఽపి = కదలించుటగూడనివాడైనను ; వాయుసూనోః = హనుమంతుని యొక్క; సుహృత్తేన = మిత్రుండగుటచేతను; పరమయా = అధికమయిన; భక్త్యాచ = భక్తిచేతను; కపేః = హనుమంతునికి; లఘుత్వం = తేలికయగుటను; అగమత్ = పొందెను.</p>	<p>అలత్తుణుండు, శత్రువులకు కదలించుటగూడ నలవిగానివాడైనను, హనుమంతుండు, మిత్రుండును బరమభక్తుండును గావున, నతనికి తేలికయయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తం సముస్సృజ్య సా శక్తి స్సౌమిత్రిం యధి దుజ్జయమ్
రావణస్య రథే తస్మిన్ స్థానం పున రుపాగతా. ౧౨౧

<p>టీక॥సా = ఆ; శక్తిః = శక్తి; యధి = యుద్ధమునందు; దుజ్జయం = జయంపొందెను; తం = ఆ; సౌమిత్రిం = లత్తుణుని; సముస్సృజ్య = విడిచి; పునః = మఱి; తస్మిన్ = ఆ; రావణస్య = రావణుని యొక్క; రథే = థమునందు; స్థానం = నిలుకడను; ఉపాగతా = పొందినది.</p>	<p>ఆశక్తి, యంత, యుద్ధంబున దుజ్జయిండుగులత్తుణుని వదలి, మఱి, రావణుని థంబునఁ జేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆశ్వస్తశ్చ విశల్యశ్చ లత్తుణ శ్శత్రుసూదనః
విష్టో ఛాగ మమీమాంస్య మాత్మానం ప్రత్యనుస్తరత్. ౧౨౨

<p>టీక॥శత్రుసూదనః = శత్రువులచంపునట్టి; లత్తుణః = లత్తుణుండు ; ఆశ్వస్తశ్చ = ఊఱడిలినవాడై ; విశల్యశ్చ = ఆశీనగాయములుగలవాడైనై; ఆత్మానం = తన్ను; అమీమాంస్యం = మయిన; విష్టో = విష్టువుయొక్కం = అంశమునుగా; ప్రత్యలంబెను.</p>	<p>నం = తన్ను; అమీమాంస్యం = మయిన; విష్టో = విష్టువుయొక్కం = అంశమునుగా; ప్రత్యలంబెను.</p>
--	--

శత్రువులవధించునట్టి లక్ష్మణుండు, వునియంశమునుగా స్మరించెను.
మూర్ఖుడేజియాజిన గాయములు గల అని, తాత్పర్యము.
వాడై, తన్నుఁజింత్యమయిన విష్ణుడే

రావణోపి మహాతేజాః ప్రాశ్చ సంజ్ఞాం మహాహవే
అని డే నిశితా౯ బాతా౯ జగ్రాహ చ మహద్ధనుః. ౧౦౨

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన సుశ్చ = వింతి; జగ్రాహ చ = గ్రహించెను.
రాక్షమముగల; రావణోపి = రావణుండును; మహాహవే = మహాయుద్ధమునం మహాతేజుండగు రావణుండును, అం
దు; సంజ్ఞాం = తెలివిన; ప్రాశ్చ = పొంది; త, యుద్ధంబున మూర్ఖుడేజి, ిష్ణుంబు
నిశితా౯ = కఠినులయిన; బాతా౯ = లగు బాణంబులను గొప్పధనుస్సును గ్ర
బాణములను; మహాత్ = గొప్పదగు; ధ హించెను. అని, తాత్పర్యము.

నిపాతిత మహావీరాం ద్రవంతీం వానరీం చ మూమ్
రాఘవస్తు రణే దృష్ట్వా రావణం సమధిద్రవత్. ౧౦౩

టీక॥ రాఘవః = రాముండు; రణే = ణం = రావణుని గూచి; సమధిద్రవత్
యుద్ధమునందు; నిపాతితమహావీరాం = (సమభ్యద్రవత్) = పరుగెత్తెను.
వధింపఁబడిన గొప్పవీరుల యియు; ద్ర రాముండు, యుద్ధంబున గొప్పవీరు
వంతీం = పరుగెత్తుచున్నవీరులగు; వా లు పడిపోవుట జేసి, పరుగెత్తుచున్న వా
నరీం = వానరసంబంధినియగు; చ మూమ్ = నర సేనంబున, తాను నుండు మీదిక
చను; దృష్ట్వా తు = చూచినంత నె; రావ డరెను. అని, తాత్పర్యము.

అధైర మపసంగవ్య హనుమా న్వాగ్య మబ్రవీత్

అధ = అంధ; హనుమాన్ = హనుమంతుని; సంగవ్య = సమీపించి; వాగ్యం = మాట
; వీనం = ఈ రాముని; ఉ ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౦౨౧

స ౫౯

అంత, హనుమంతుండు, రామః
యొద్దకువచ్చి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, లాత్పర్యము.

మమ పృథ్వం సమారుహ్య రావణం శాస్త్ర వహాని ౧౦౨౫

విష్ణు ర్మధా గరుత్మంతం బలవంతం సమాహితః

టీక॥ త్వం(అధ్యాహుతము) = నీ దుశ్మ.
సమారుహ్య = అవలంబించుట; రావణం = రా
ధికం = బలముగల; గరుత్మంతం
గాఁగా = గరుత్మంతునివలె; మమ = నా
యొక్క; పృథ్వం = పీఠము; సమారు
హ్య = ఎక్కి; సమాహితః = ఎగ్గరిక
గలవాడ; రావణం = రావణుని; శా
స్త్రం = శిక్షించుటకు; వహాని = తగు

విష్ణుడుబలవంతుడగు గరుత్మంతు
నెక్కినట్లు, పీఠమున ఎక్కిపోయి, యె
చ్చరికగలవాడనై, రావణునితోయ
ుద్ధముగావింపుము. అని, హనుమంతుం
డు, రామనిగొఱెప్పెను.
అని, లాత్పర్యము.

తచ్చు)త్వా రాఘవో వాక్యం వాయుపుత్రేణ భాషితమ్ ౧౦౨౬
ఆరురోహ మహాశూరో బలవంతం సహాపిమ్

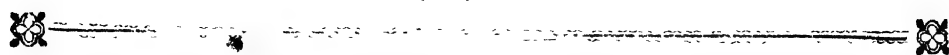
టీక॥ సహాశూరిః = గొప్పశూ
రుండు; ఘవః = రాఘవుడు; వాయు
పుత్రేణ = వాయుకుమారుడగు హను
మంతునిచేత; భాషితం = చెప్పబడిన;
తత్ = అ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా =
విని; బలవంతం = అధికమయిన బలముగ
ల; మహాకపిః = హనుమంతుని; ఆరురో

హ = ఎక్కి
మహాశూరుండగురాఘవుడు,
యొడవులికుమారుడగు హను
మచెప్పిన మాటనువిని, బలవ
గునయ్యాడని సమానాలోచిం
అని, లాత్పర్యము.

రథస్థం రావణం సంఖ్యే దద్యా మహాధిపః ౧౦౨౭

౧౦౨౨ ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

టిక॥ మనుజాధిపః = మనుష్యుల
కుంబ్రువువయిన రాముడు ; సంఖ్యే =
యధానునందు; రథస్థం = రథమునను
న్న; రావణం = రావణుని; పదశతక = చూ
చెను.

మనుజులొకేంద్రుండగు రాముడు,
అట్లుహనుమంతు నారోహించి , ర
థగతుండగు రావణునిబూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మాలోక్య మహాతేజాః ప్రదుద్రావ సరాఘవః
వైరోచనమివ క్రుద్ధో విష్ణు రభ్యుద్యతాయుధః. ౧౨౮

టిక॥ మహాతేజాః = అధికమయినతే
జస్సుగల; సః = ఆ; రాఘవః = రాము
డు, తం = ఆ రావణుని; ఆలోక్య = చూ
చి; వైరోచనం = బలి; ఆలోక్య (అధ్యా
హృతము) = చూచి; విష్ణునివ = విష్ణుడేవు
డువలె; క్రుద్ధః = కోపమునొందినవా
డై; అభ్యుద్యతాయుధః = ఎత్తబడిన

యాయుధముగలవాడై; ప్రదుద్రావ =
పరుగై పుండు.
విష్ణువుబలిసంబూచి, యతఃమీదికి
బోవునట్లు, మహాతేజుండగు నారాముం
డు, ఆ రావణునిబూచి, క్రుద్ధుండై, ధను
ధనురుండై, యితనిమీదికిడలెను.
అని, తాత్పర్యము.

జ్యోకబ్ధ మకరో త్రివం వజ్రనిష్పేష నిస్సవమ్

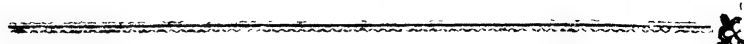
టిక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రా
ముడు; వజ్రనిష్పేష నిస్సవం = వజ్ర
చంటిధ్వనిగల; తీవ్రం = తీక్ష్ణమగు;
బ్ధం = అల్లెత్రాటిధ్వనిని; అక

రోత్ = చేసెను.
ఆరాముడు, వజ్రధ్వనివంటిమహా
ధ్వనిగలుగునట్లు, జ్యోకబ్ధంబుగావించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

గిరా గంభీరయా రామో రాక్షసేంద్ర మువాచహ. ౧౨౯

మః = రాముడు; గంభీర
కరమయిన; గిరా = వా

కురచేత; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసేశ్వ
రుండగు రావణునిగాచి; ఉవాచ = చె

పైను ("హ" అనునదిపాదపూరణ
భాము).

రాముం,డంత, రాక్షసేశ్వరుండగు

రావణుంజూచి,యిట్లునె,చేపైను.
అని; తాత్పర్యము.

ఓవృత్తివృత్త మమ త్వంహి కృత్వా విక్రియ మీద్యశమ్

క్వను రాక్షస శానూకల గతో మోక్ష మవాప్స్యసి ౧౩౦

టీక॥ రాక్షసశానూకల= రాక్షస
శ్రేష్ఠుండవగురావణుడా!ఓవృత్తివృత్త= న
లునిలు!త్వం=నీవు;మమ=నాకు; ఈదృ
శం=ఇట్టి;విప్రియం=అప్రియమును; కృ
త్వాహి=చేసియు;క్వను=ఎచ్చటికి; గ
తః=పోయినవాడవై;మోక్షం=విడు

దలను;అవాప్స్యసి=పొందగలవు?
రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగు రావణుడా! నీ
లునిలు,నీవు;నాకింతటియశకారముగా
గించి,యెచ్చటికిఁబోయి విముక్తుండవు
కాగలవు? అని, తాత్పర్యము.

యదీంద్రవై వస్వతభాసరాన్వా

స్వయంభు వై శ్వానరశంకరాన్వా

గమిష్యసి త్వం దశవా దిశోభవా

తథాపి మే న ద్యగతో విమోక్ష్యసే. ౧౩౧

టీక॥ త్వం=నీవు; ఇంద్రవై వస్వతః
భాసరాన్వా = ఇంద్రునిఁగానియ
మునిఁగానిసూర్యునిఁగాని; స్వయంభు
వై శ్వానరశంకరాన్వా=బ్రహ్మదేవునిఁ
గానియగ్నిహోత్రునిఁగాని శివునిఁగా
ని;అథవా=లేక;దశ=పదియయిన;దిశో
వా=దిక్కులనుగాని; గమిష్యసియది=
పొందుదువేనియు; తథాపి=అట్లయిన
ను ; అద్య=ఇప్పుడు; గతః= పొందిన

వాడవై ; మే(మత్)=నావలన; ;
మోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.
నీవు, చేవేద్రునియొద్దకుఁగా
మునియొద్దకుఁగాని సూర్యుని
గాని బ్రహ్మదేవునియొద్దకుఁగా
హోత్రునియొద్దకుగానిశంకర
గానిపోయినను, దశదిశా
నను, ఇప్పుడునాయెదు
ఇంకఁదప్పించుకొనఁజ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

యత్రైవ శక్త్యాభి హత స్త్వయాద్య
 ఇచ్ఛాఁ పీషాదం సహసాభ్యుపేతః
 స ఏవ రక్షోగణరాజ మృత్యు
 స్సహస్రే గాఢస్య భవాద్య యుద్ధే. ౧౩౨

టీక॥ రక్షోగణరాజ = రాక్షసస
 మూహరాజుండవగురావణుండఁ! య
 త్రైవ=ఎవ్వఁడును; అద్య = ఇప్పుడు;
 త్వయా=నీచేత; శక్త్యా= శక్తిచేత. అభి
 హతః=కొట్టఁబడినాఁడో; సఏవ = అ
 తండే; తవ(అధ్యాత్మతమ) = నీయొ
 కు; పీషాదం = ధుఃఖమును; ఇచ్ఛాఁ=
 కోరుచు; సహసా=శత్రుముగా; అన్యు
 పేతః=వచ్చినవాఁడై; అద్య=ఇప్పుడు;
 యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సప్రత్రదారి

స్య=కొడుకులతోనుభార్యలతోనుండు
 తిస; తవ=నీయొకు; మృత్యుః=మృత్యు
 ప్రభవద్యుః(అధ్యాత్మతమ)- కాఁగ
 లఁడు.
 రాక్షసరాజుండవగురావణుండఁ
 నీవిప్పుడెవ్వని శక్తిచేఁగొట్టినావో, అ
 తండెయిప్పుడువచ్చినీతోయొద్దంబుగా
 వించి, నిన్నునీవారలనందఱను, వధింపఁ
 గలఁడు; ఇంతలోఁదొందరపడకుము.
 అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన చాత్యన్భృత దన్యనాని
 శక్తై జకానస్థాన కృతాలయాని
 చతుర్దశా న్యా త్తవరాయ ధాని
 రక్షస్సహసాప్రే నిఘాతాని. ౧౩౩

క॥ ఏతేనచ(చతుర్దశా) = నాచేత
 ; అత్యన్భృతదశశానాని=మిక్కి
 శ్చ్యక్తికరిమయిన చూచుటగల
 వరాయుధాని= పొందఁబ
 యిన యాయుధములుగ
 స్థానకృతాలయాని= జ
 : జేయఁబడిన యొనికి

గలవియునగు; చతుర్దశాని (చతుర్దశ
 శక్తై=పదునాలుగయిన; రక్షస్సహస్ర
 శి=రాక్షసులవేలు; శక్తైః= బాణము
 చేత ; నిఘాతాని= చంఁబడినవి
 ఇప్పుడునీయెదుటనున్న నేనును, భయ
 ంకరాకారులునును త్రమాయుధధార
 లునగు జనస్థానమున నుండు వార

శ్రీ మ ద్రామాయణము * యుద్ధ కాండము. ౧౦౨౫

స ౫౯

౧౦౨౫

౧. దునాలుగువేలమంది రాక్షసుల , నా వాడను. అని, రామండు, రావణుని కరండనె , తీక్షణబాణంబులవధించిన తోడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా రాక్షసేంద్రో మహాకపిమ్
వాయుపుత్రం వహ పీఠ్యం వహం తం రాఘవం రణే. ౧౦౩౪
ఆజఘాన శరైః స్తీర్ణైః కాలానల శిఖోపమైః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః=రాక్షసనాథుఁ డగు రావణుఁడు; రాఘవస్య=రాముని కుక్క; వచః=మాట; శ్రుత్వా=విని; రణే = యుద్ధంబునందు; రాఘవం= రాముఁడు; వహం తం=మోయుచున్న; మహాపీఠ్యం = అధికమయిన పరాక్రమముగల; వాయుపుత్రం=వాయుదేవుఁ గుమారుఁడగు; మహాకపిం = హనుమంతుని; కాలానలశిఖోపమైః=ప్రలయకాగ్నియొక్క జ్వాలలతోఁ బోలికల; స్తీర్ణైః=కఠినులయిన; శరైః = బాణములచేత; ఆజఘాన=కొట్టెను. రాక్షసరాజుఁడగు రావణుండు, రామునిమీదనుని, యుద్ధంబున రామునకు వాహనమయియున్న మహాపరాక్రమశాలియగు వాయుపుత్రుడైన హనుమంతునిపైఁ బ్రలయకాలాగ్ని తుల్యంబుగ తీక్షణబాణంబుల నేసెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేనా హవే తస్య తాడితస్యాపి సాయకైః. ౧౦౨౫
స్వభావతేజోయుక్తస్య ధూయస్తేజోభ్యవధకత

టీక॥ ఆహవే=యుద్ధమునందు; రాక్షసేన=రావణునిచేత; సాయకైః=బాణములచేత; తాడితస్యాపి= కొట్టఁడినవాఁడైనను; స్వభావతేజోయుక్తస్య=స్వభావముచేతఁ జేజన్ముతోఁ గడిస; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; తేజః=తేజస్సు; ధూయః = అధికముగా; అభ్యవధకత = దెను. యుద్ధంబున రావణుఁ లంగొట్టఁబడినను, స్వజశ్శాలియగు నాహనుమతియునధికమయి అని, తాత్పర్యము.

తతో రామో మహాతేజా రావణేన కృతవ్రణమ్. ౧౩౬
దృష్ట్వా ప్లవగళాదూకలం కోపస్య వశ మేయివాక్

టిక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః=	శం=ఆధీనతను; ఏయివాక్ =
అధికమయిన పరాక్రమముగల ; రా	నాడు.
మః=రాముడు; రావణేన=రావణు	అంత, మహాతేజుడగు రాము
నిచేత; కృతవ్రణం = చేయబడినగా	రావణునిచే గాయములగునట్లుకొ
యములుగల; ప్లవగళాదూకలం. వానర	డినవానరౌత్తముని హనుమంతుఁ
శ్రేష్ఠుడగుహనుమంతుని ; దృష్ట్వా =	చి, కుపితుండయ్యెను.
చూచి; కోపస్య=కోపముయొక్క; వ	అని, తాత్పర్యము.

తస్యాభి చంక్రమ్య రథం సచక్రం

సాశ్వద్వజచ్ఛత్రమహాపతాకమ్. ౧౩౭

ససారథిం సాశనిశూల ఖడ్గం

రామః ప్రచిచ్ఛేద శరై స్సుభ్రుంశైః

టిక॥ రామః=రాముడు; సచక్రం=	మును; అభిచంక్రమ్య=సమీపిం
ములతోఁగూడినదియు; సాశ్వద్వజ	శ్రైః = మంచిపించులుగల; శరై
మహాపతాకం=గుట్టయులతోనుచి	ములచేత; చిచ్ఛేద=ఖండించెన
గ్నిములతోను గొడుగుతోనుపె	అంత, రాముండు, ఆ రావ
ముతోనుం గూడినదియు; స	బుసమీపంబునకుంబోయి, దా,
సారథితోఁగూడినదియు; సా	లనుగుట్టంబులనుద్వజంబునఁచి,
ం=వజ్రముతోను శూలము	సారథినిశూలాద్యాయుధంబులను
తోనుం గూడినదియునగు; శ్చ	క్షి బాణంబులఖండించెను.
నియొక్క; రథం=రథ	అని, తాత్పర్యము.

శైలశత్రుం తరసా జఘాన

శీన వజ్రా శనిసన్నిభేన. ౧౩౮

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౦౩

స ౫౦

ఘటాంతరే వ్యూఢసుజాతరూపే
వశ్రేణ మేరుం భగవా నివేంద్రః

టీక॥ అథ=అంత; రామః (అధ్యా
హృతము)= రాముడు; తరసా = శీ
ఘ్రమున; ఇంద్రశత్రుం = రావణుని;
వ్యూఢసుజాతరూపే=వికాలమునను
దరమునగురూపముగల; ఘటాంతరే=
వత్సస్థలమునందు ; వశ్రాశనిసన్నిభే
న=వశ్రాయుధముతోను బిడుగుతోను
సమానమయిన; బాణేన= బాణముచే
త; మేరుం=మేరుపర్వతమును; వశ్రేణ-వ
శ్రాయుధముచేత; భగవాన్ = అధిక

మయినమాహాత్మ్యముగల; ఇంద్రభవ=
ఇంద్రుడువలె; జహూన=కొట్టెను.
అంత, భగవంతుండగు దేవేంద్రుం
డు , వశ్రాయుధంబున మేరుపర్వత
ముంగొట్టునట్లు, రాముండు , వశ్రా
బునకును బిడుగునకును సరివచ్చునట్టి
బాణంబుచే, రావణునివికాలంబగు
వత్సస్థలంబునంబ్రహరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

యో వజ్రపాతాశనిసన్నిపాతా
న్నచుక్షుభే నాపి చచాల రాజా. ౧౩౯
స రామబాణాభిసతో భృశాతక
శ్చచాల చాపంచ మమోచ వీరః

యః=ఏ; వీరః=పరాక్రమశాలి
రాజా = రాక్షసరాజుడై
రాముండు ; వశ్రపాతాశనిసన్ని
పాతాత్=వజ్రాయుధముదెబ్బవలన
నుబిడుగుపడుటవలనను ; నచుక్షుభే=
కలంతపడలేదో; నాపిచచాల=చలింప
నులేదో; సః=ఆరావణుండు ; రామ
బాణాభిసతో= రామునిబాణముచే
గొట్టుబడినవాడై; భృశాతకః=మి

క్రి-లియుఁబడినవాడై; చచాల
చెను. చాపంచ=ధనుస్సున
మోచ=విడిచెను.
ఎవ్వండు, తనపైఁచిన
ద్రుండు వజ్రాయుధం
లంతనొందక చలింపక
గుండురావణుండు,
చేంగొట్టుబడి, బా
లనంబునొంది, శే

జ

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం విహ్వలంతం ప్రసమీక్య రామ
స్సమాదదే దీప్త మధాధకచంద్రమ్. ౧౪౦
తేనాకవణకం సహసా కిరీటం
చిచ్ఛేద రక్షోధిపతే మహత్తా

టీక॥ రామః=రాముడు ; అథ=	రక్షవణకం= సూర్యునియొక
అంతఃవిహ్వలంతం= మూర్ఛనొందుచు	తివలటికాంతిగల; కిరీటం= కిరీ
న్న; తం=ఆ రావణుని ; ప్రసమీక్య=	చిచ్ఛేద=నలుకెను.
చూచి; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్న ; ఆ	మహత్తుండగు రాముండు
ధకచంద్రం= అర్ధచంద్రాకారబాణ	వణుండు మూర్ఛనొందుటంబు
మును; ఆదదే=గ్రహించెను మహత్తా=	కయధకచంద్రబాణంబుఁదీసి
అధికమయిన పరాక్రమముగల; రామః=	చేసెను; బున, సూర్యవణకంబు
రాముడు; తేన=ఆ బాణము చేత ; స	స రాజుకిరీటమును ఖండించెను.
గా=శీఘ్రమున; రక్షోధిపతే=రా	అని, తాత్పర్యము.
జుండగు రావణునియొక్క ; ఆ	

తం నిర్విషాశీవిష సన్నికాశం
శాంతార్చిషం సూర్య మివా ప్రకాశమ్. ౧౪౧
గతశ్చియం కృత్తకిరీటకూట
మహాచ రామో యథి రాక్షసేంద్రమ్

రాముడు; యథి=	గ్యమివస్థితం)= సూర్యుండ
ర్విషాశీవిషసన్నికా	వాండును; గతశ్చియం=పో
శుశాసమానుండు	గలవాండును; కృత్తకిరీటకూటం=
ఆఘిసజ్వాలగల	దిండంబుదీసికిరీటము యొక్క శిఖరము
కాంతిలేని; సూ	వాండునగు; తం= ఆ; రాక్షసేంద్రమ్

శ్రీ ధ్రువాయానము * యుద్ధ కాండము. ౧౦౬.

౧౫

రాక్షసరాజు రావణునిగూచిక; ఉ
నాచేర్చును.
రాముడు, యుద్ధంబున, భేదంబు
నికరేతి నేముగలవాడై నిర్వివంబగు
యోధుని కి మంటలు లేనయిగ్నిభిం

ని, గాంతిలేనసూర్యునికాడ్పుననేజ
నుకొండయియున్న రాక్షసరాజునిరా
వణుని బూచి, యిట్లుచి, జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కృతం శ్వయా కమక వహత్స్య భీమం
హత ప్రవీశ్య కృతస్తవ్యయా హమ్. ౧౦౭
తస్మా స్మరితాంత ఇతి వ్యవస్య
న త్వం శరై మృకత్యు వశం నయామి

యూ=నీచేశ; మహ త్=
సభీమం= మిక్కిలియుభ
యోధుని గూచికమక=కార్యము; కృ
తం=చేసెదా. త్వయా=నీచేశ;
హత ప్రవీశ్య= కొట్టి
కమక=మీచినిగలుగలవాడను; కృతం=
చేసెదా. తస్మా త్= అందువల
నా స్మరితాంత=అలసినావు. ఇతి=అ
వ్యవస్య=చక్కయిచి; త్వం = నీ

న్న; శరై=బాగుమలచేత; మృకత్యు
వశం= మృశ్యావుయొక్క యాధీనం
ననయామి=పొంపను.
నీవు, మహాభయకరింక
యగువలెచినావు; మఱియు
వేటివీరులకెట్లునావు; క
త్రిలియునలసినట్లునావు
దునిన్నబాణములచే
కవిడిచితిని. అని, తాత

గర్భా నుజానామి రణాదిక తస్త్యం
ప్రవిశ్య రాత్రిచర రాజ లంకామ్. ౧౦౮
అశ్వస్య నిర్యాహి రథీవ ధన్వీ
తదా బలం ద్రవ్యసి మే రథస్థః

గర్భా=రక్తి వరరాజ= రాక్షసరాజుం | తః = యుద్ధ
గురావణుడా! త్వం=నీవు; రణాదిక | చ్చ=పొమ్ము

150 ప్రతిపదాంతర్యతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

చెదను. లంకా=లంకను; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి; ఆశ్వాస్య=ఊరిడిల్లి; రథీక=రథముగలవాఁడవును; ధన్వీ=ధనుస్సుగలవాఁడవునై; రిర్యాహీ=రమ్ము. తదా=అప్పుడు; రథస్థః=రథముననున్నవాఁడవై; మే=నాయొక్క; బలం=బలమును; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు. రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా!

నీవు మిక్కిలియు యుద్ధపరిశ్రాంతుండవై యున్నావు; నేననుజ్ఞ యొసంగెదను; పాము; లంకకుఁబోయి, కొంతవిశ్రమించి, రథంబునాలోపించి, ధనుధారుండవై రమ్ము; అప్పుడు, నీవు మఱి రథగతుండవై యందునప్పుడు, నాబలంబుజూపెదను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ మక్తో హతదర్పహషోః
స కృత్త చాప స్సహ శాశ్వసూతః. ౧౪౪
శరాదితః కృత్తమహాకిరీటో
వివేక లంకాం సహసా సరాజా

హతదర్పహషః=	కొట్ట	బడినవాఁడై; సహసా=	స్ఫురమున; లం
కునుసంతోషమునుగల వా	కాం=	లంకను; వివేక=	ప్రవేశించెను.
సహ=	ఘోరింపఁబడినధ	అట్లు ,	తనధనుస్సుఖండింపఁబడి,
సహ తాశ్వసూ	సారథియు	గుఱ్ఱంబులును	వధింపఁబడి
యులతోను సారథి	తానును	చాఱిపిడితుండై ,	భిన్నకిరీ
య; శరాదితః=	టుండైనపిమ్మట	నారావణుడు ,	గ
బడిన వాఁడును;	వశంబువిడిచి ,	సంతోషంబువీడి, రా	
క=బడినగొప్ప	ముని మాటనువిని ,	లజ్జితుండై ,	శీ
=అట్టి; రా	ఘ్రంబునలంకాపురిం	ప్రవేశించెను.	
= ఆరావ	అని, తాత్పర్యము.		
= చెప్ప			

రజనీదరేంద్రే

